

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

INOVĀCIJU JURIDISKAIS NODROŠINĀJUMS

**Latvijas Universitātes
70. konferences rakstu krājums**

UDK 34(063)
Ak 690

Inovāciju juridiskais nodrošinājums : Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 576 lpp.

Redkolēģija:

prof. **Jānis Rozenfelds**

prof. **Kalvis Torgāns**

prof. **Ilma Čepāne**

prof. **Sanita Osipova**

prof. **Ringolds Balodis**

prof. **Valentija Liholaja**

prof. **Juris Bojārs**

prof. **Ārija Meikališa**

prof. **Uldis Krastiņš**

asoc. prof. **Jānis Kārklīņš**

asoc. prof. **Jautrīte Briede**

doc. **Artūrs Kučs**

Literārā redaktore *Sandra Liniņa*

Maketētu veidojusi *Andra Liepiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2012

ISBN 978-9984-45-542-6

CONTENTS

J. Rozenfelds. LU 70. konferences civiltiesiskās atziņas	5
S. Osipova. LU 70. konferences tiesību teorijas un vēstures atziņas	7
PLENĀRSĒDE	9
J. Rozenfelds. Intelektuālā īpašuma rašanās un izbeigšanās priekšnoteikumu normatīvais regulējums Latvijā	11
V. Mantrovs. Civiltiesiskās atbildības īpatnības universitātes inovāciju aspektā Latvijā: aktuālie problēmjautājumi un risinājumi	25
R. Markvarts. Publiski finansēto zinātniskās pētniecības rezultātu patentēšana	37
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	47
K. Torgāns. Maza apmēra prasības Civilprocesa likumā un Regulā Nr. 861/2007, ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām	49
J. Kārklīšs. Eiropas vispārējo līgumtiesību principu piemērošana Latvijā	60
A. Lošmanis. Nodrošinājuma līdzekļu ierakstīšana komercreģistrā	70
L. Rasnačs. Tiesības uz taisnīgu tiesu lietās par negodīgu konkurenci	79
M. Krūmiņš. Tiesiskais pamats elektroniskas datubāzes veidošanai	94
S. Meiere. Personas tiesības vērsties tiesā kā būtisks detālplānojumu tiesiskuma kontroles elements	103
K. Zīle. Adoptēto mantošanas problemātika	117
D. Ose. Pierādīšanas procesa īpatnības	124
A. Švemberga. Reģistrācijas civiltiesiskās sekas dažādos nekustamā īpašuma reģistros	134
I. Krampuža. Skandināvijas valstu un Latvijas teritorijas plānojuma un būvniecības tiesiskā regulējuma atsevišķu iezīmju analīze	145
D. Rušeniece. Notariāts Latvijā un Eiropas Savienībā – kopīgais un atšķirīgais	155
L. Muciņš. Juridiskās personas jēdziens	163
J. Kolomijceva. Rīcības darījums kā īpašuma tiesības iegūšanas uz tiesiska darījuma pamata liettiesiskais priekšnosacījums	172
J. Lapsa. Dzīvojamās telpas īres līguma subjekti	181
Valststiesību zinātņu sekcija	189
A. Kārklīņa. Tiesnešu apstiprināšanas kārtība un tās regulējuma pilnveidošanas iespējas Latvijā	191
A. Rodiņa. Satversmes tiesas un tiesneša neatkarība: aktuālākie jautājumi	202
S. Doriņa. Tiesu kompetence Valsts prezidenta aktu izvērtēšanā	214
E. Danovskis. Publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi	224
I. Bērtaite. Administratīvo tiesu prakse par pieteikuma pieļaujamību sabiedrības interesēs	231
P. Kušners. Kara tiesas un kara prokuratūra pirmskara Latvijā un tagad – kopīgais un atšķirīgais	243
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA	255
S. Osipova. Tiesiskums: politisks vai juridisks jēdziens?	257
E. Grigore-Bāra. Taisnīgums kā tiesību kritērijs	268

J. Pleps. Satversmības jēdziens un elementi	277
D. Apse. Tiesiskums un tiesību palīgavoti	286
M. Vucāne. Latgales zemnieku tiesiskais statuss Boļeslava Brežģo pētījumos . .	301
D. Šulmane. Tiesiskuma koncepcijas mūsdienu Eiropā	310
M. Onževs. Atbilstošu un tiesisku tiesību normu intertemporālās piemērošanas problemātika un aktualitātes	321
R. Matjušina. Saruna tiesas procesā	331
A. Caics. Politiskā atbildība kā tiesiskas valsts pamats	340
KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	353
U. Krastiņš. Konceptuāli par vainu krimināltiesībās	355
E. Vinkalna. Cēloņsakarības izpratne krimināltiesībās	364
J. Maizītis. Vienkāršošana un kriminālprocesa mērķis	371
V. Liholaja. Morālais kaitējums un tā kompensācijas problēmas	378
D. Hamkova. Kriminālatbildība par nelikumīgām darbībām ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem	388
A. Reigase. Soda piemērošanas iespējas krimināllikumā	396
A. Beļska. Noziedzīgu nodarījumu klasifikācija un gradācija. Latvijas un ASV perspektīva	409
Ā. Meikališa. Nolēmumu likumības un pamatotības kontrole pirmstiesas procesā	419
V. Zeppa-Priedīte. Specializētās pretkorupcijas iestādes: to vieta un loma cīņā pret korupciju	430
D. Radzeviča. Nevainīguma prezumpcijas un fakta legālās prezumpcijas saturs un nozīme kriminālprocesā	441
I. Ņesterova. Tiesību sevi neapsūdzēt tiesiskais pamats	450
E. Nīmande, V. Terehovičs. Kriminālistiskā diagnostika kā kriminālistikas speciālā metode	462
S. Silarāja. Dokumenta jēdziena problemātika	470
STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA	477
K. Dupate. Valodu zināšanu prasības nodarbinātībā ES tiesību kontekstā	479
A. Kučs. Valsts tiesības ierobežot citvalodu personvārdu atveidi Cilvēktiesību komitejas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē	491
O. Galanders. Bērna labākās intereses: būtība un sūtība	501
A. Buka. Satversmes tiesas iespējas lūgt prejudiciālo nolēmumu Eiropas Savienības Tiesai	518
I. Kačevska. Taisnīga šķīrējtiesas procesa izpratne Ņujorkas konvencijā par ārvalsts spriedumu atzīšanu un izpildi	526
N. Lizinska. Latvijas atruna pie Eiropas konvencijas par starptautisko komercšķīrējtiesu – realitāte un nākotnes perspektīvas	537
M. Ābula. Vispārējās jurisdikcijas tiesu loma lēmuma pieņemšanā par prasības nodrošināšanu starptautiskā šķīrējtiesas procesā	546
A. Ketovs, R. Viķis. Puses pārstāvja noraidījums starptautiskajās komercarbitrāžas tiesībās	557
O. Beināroviča. Kopdzīves partneru tiesības uz īpašuma taisnīgu sadalījumu Eiropas Savienībā: aktuālās tendences	568

LU 70. KONFERENCES CIVILTIESISKĀS ATZIŅAS

Teritorijas plānošana

Latvijā trūkst gan teritorijas plānošanas un būvniecības tiesiskā kopsakara, gan ierobežotas personas tiesības iesniegt tiesā pieteikumu par šīs procedūras trūkumiem, secina gan Mg. iur., mg. soc. sc. I. Krampuža („Skandināvijas valstu un Latvijas teritorijas plānojuma un būvniecības tiesiskā regulējuma atsevišķu iezīmju analīze”), gan Mg. iur. Silvija Meiere („Personas tiesības vērsties tiesā kā būtisks detalplānojumu tiesiskuma kontroles elements”).

Tiesības uz taisnīgu tiesu

Tā ir vairāku publicējamo rakstu kopīgā tēma.

Administratīvajā procesā tiek pieļautas vienas puses priekšrocības iegūt vai atspēkot pierādījumus, kas nav pieejami otrai pusei (Dr. iur. Lauris Rasnačs „Tiesības uz taisnīgu tiesu lietās par negodīgu konkurenci”).

Arī vispārējās tiesas procesā paredzētais pierādījumu iegūšanas mehānisms varētu tikt pilnveidots attiecībā uz prezumpcijām, vispārzināmiem faktiem un pretējās puses iesniegto pierādījumu atzīšanu (Mg. iur. Daina Ose „Pierādīšanas procesa īpatnības”).

Īpašas procesuālās kārtības noteikšana maza apmēra prasību izskatīšanai „pa-ver iespējas paātrināti noregulēt lielu skaitu civilstrīdu un atslogot tiesas” (Dr. habil. iur. Kalvis Torgāns „Maza apmēra prasības CPL un Regulā Nr. 861/2007, ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām”) – tas ir senatora paredzējums, kura patiesīgumu var apstiprināt vai apgāzt tikai tuvāko gadu tiesu prakses virzība. Savukārt jautājums par to, vai un kā tas ietekmēs prāvnieku tiesības uz taisnīgu tiesu, kļūs par nākamo zinātnisko konferenču pētījumu objektu.

Plašu publicitāti ieguvušo strīdu krustpunktā drošu šķērsgriezumu piedāvā A. Lošmanis („Nodrošinājuma līdzekļu ierakstīšana komercreģistrā”) ar savu tēzi, ka „[l]ikumā nostiprināms princips, ka tiesai (tiesnesim) un tiesu izpildītājam jāvērtē nodrošinājuma līdzekļa ierakstīšanas komercreģistrā nepieciešamība”, noteikti piegādājot „viegli uzliesmojošu” materiālu karstām diskusijām par personas procesuālajām tiesībām.

Zinātniskas šaubas izpaužas dažbrīd pat virsrakstā: „Notariāts Latvijā un Eiropas Savienībā – kopīgais un atšķirīgais” (Mg. iur. Dagne Rušeniece).

Autore secina: „notariāts Latvijā kļūst par arvien *ciešāku kastu*, kurā nevar iekļūt pat personas, kuras atbilst visiem Notariāta likumā izvirzītajiem kritērijiem un kuras ir nokārtojušas sarežģīto notāru eksāmenu.” Vai tas nozīmē, ka esam tuvāk ES, vai, tieši otrādi, attālināmies no tās Indijas virzienā, tas ir materiāls pārdomām lasītājam.

Privāttiesības

Juridiskās personas teorija. Diskutējams ir secinājums: „Juridiskā persona ir pāri atsevišķām tiesību nozarēm stāvošs tiesību institūts (Mg. iur. Linards Muciņš „Juridiskās personas jēdziens”), kas, starp citu, var kalpot kā jauks attaisnojums jebkādas juridiskās personas definīcijas trūcumam Civillikumā, ko citādi varētu uzlūkot kā likuma būtisku nepilnību.

Līgums un tā sekas. Saistību tiesību principus vērtējot (Dr. iur. J. Kārklīš „Eiropas vispārējo līgumtiesību principu piemērošana Latvijā”), „pašlaik nav pamata uzskatīt”, ka Eiropas līgumtiesību principi „pilnā mērā” implementēti arī Latvijā. Līguma noslēgšanas un tā seku analīze ir arī vairāku citu publicēto pētījumu rezultātu priekšmets (Mg. iur. J. Lapsa „Dzīvojamās telpas īres līguma subjekti”; Mg. iur. J. Kolomijceva „Rīcības darījums kā īpašuma tiesības iegūšanas uz tiesiska darījuma pamata liettiesiskais priekšnosacījums”; A. Švemberga „Reģistrācijas civiltiesiskās sekas dažādos nekustamā īpašuma reģistros”).

Ģimenes tiesībām veltīts viens pētījums (Mg. iur. K. Zile „Adoptēto mantošana problemātika”).

Visbeidzot – par tēmu, kas bija iecerēta kā LU 70. konferences vadmotīvs – inovāciju juridiskais nodrošinājums. Šai tēmai veltīti četri raksti.

Neskaidrības aizvien izraisa pats inovāciju jēdziens, tāpat arī termina „intelektuālais īpašums” lietojums, kas mēdz materializēties diskusijā par to, vai intelektuālais īpašums ir īpašums, vai arī patiesībā tāds intelektuālais īpašums nemaz neeksistē, un tam, ko mēs dēvējam par intelektuālo īpašumu, īstenībā būtu jāsaucas kaut kā citādi. Līdzīga rakstura analītisks pētījums veltīts datubāzes juridiskajai dabai, piedāvājot līdzšinējā regulējuma vietā „[i]zveidot kritēriju kopumu, kas nodalītu tās bāzes, kuras tiek aizsargātas kā jaunrades rezultāts, no tādām datubāzēm, kurām ar jaunradi nav nekāda sakara. Tas dotu iespēju praksē nodalīt datubāzes, kuras tiek aizsargātas kā autortiesību objekti no tām, kuras tādas nemaz nav.” (Mg. iur. M. Krūmiņš „Tiesiskais pamats elektroniskas datubāzes veidošanai”).

Sparīga diskusija vairāku LU 70. konferences ietvaros publicēto pētījumu autoru starpā norisinās par patentu nozīmīgumu un lomu augstskolu darbā. Kamēr vieni pauž satraukumu par to, ka esošais mehānisms nenodrošina patentu komercializāciju (Dr. iur. V. Mantrovs „Civiltiesiskās atbildības īpatnības universitātes inovāciju aspektā Latvijā: aktuālie problēmjautājumi un risinājumu iespējas”; Dr. iur. J. Rozenfelds „Intelektuālā īpašuma rašanās un izbeigšanās priekšnoteikumu normatīvais regulējums Latvijā”), tikmēr citi uzsver, ka problēma netiek pareizi adresēta, jo „patenti līdzīgi kā publikācijas var būt publiski finansēto zinātnisko institūciju sekmju indikators. Tomēr ienākumi no šo patentu komercializācijas nav svarīgākais pētījumu veiksmes rādītājs” (Mg. iur. R. Markvarts „Publiski finansēto zinātniskās pētniecības rezultātu patentēšana”).

Atliek konstatēt, ka pētījumu amplitūda ir pietiekami plaša, lai katrs interesents atrastu argumentus gan tā vai cita uzskata pamatošanai, gan kritikai.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors,
Dr. iur. J. Rozenfelds

LU 70. KONFERENCES TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES ATZIŅAS

“Cīņa par „tiesiskumu”: vēsture, teorija un tiesību realitāte”

Taisnīga tiesa, taisnīgums, tiesiskums un satversmību bija centrālie jēdzieni LU 70. konferences Juridiskās zinātnes Tiesību teorijas un vēstures sekcijā. Pēdējā gada laikā jēdziens „tiesiskums” aizvien plašāk ir izskanējis ne vien jurisprudencē, bet arī politikā un atbalsojies sabiedriskajā domā. Tas mudināja Tiesību teorijas un vēstures katedras mācībspēkus un šīs apakšnozares doktorantus pievērsties tēmas padziļinātai izpētei. Taisnīgumu un tiesiskumu, kā arī valsts iespējas to veidot un nodrošināt ar dažādām metodēm pētīja tiesību teorētiķi, filozofi, vēsturnieki un sociologi.

Tika analizēts jēdziens „tiesiskums”, skatot to kopsakarā ar taisnīguma un tiesību jēdzieniem. Tiesiskuma jēdziens tiesībās un politiskā atšķiras. Politiski piešķir jēdzienam plašāku nozīmi, nekā noteikts tiesībās. Pēdējā gada laikā politiķi ir lietojuši jēdzienu „tiesiskums” kā sinonīmu jēdzienam „tiesiska valsts” (Dr. iur. Sanita Osipova „Tiesiskums: politisks vai juridisks jēdziens?”).

Ne Eiropas Savienībā, ne nacionālo valstu līmenī nav izstrādātas vienotas un autoritatīvas tiesiskuma vai tiesiskas valsts definīcijas. Mūsdienu teorijā tiek nošķirts formālais tiesiskums un saturiskais (materiālais) tiesiskums, kas bieži vien ir izšķirošs kritērijs, lai valsti atzītu par patiesi demokrātisku un tiesisku. Vadošie Eiropas tiesību zinātnieki, neskatoties uz jēdziena un koncepta „tiesiskums” tulkošanas grūtībām dažādās valodās, necenšas radīt vienotu šā jēdziena definīciju Eiropas Savienībā. Gluži otrādi, tiek pasvītota tiesiskuma kā koncepta vēsturiskā un ģeogrāfiskā izcelsme, nodalot trīs „tiesiskuma” dzimtenes – Angliju, Vāciju un Franciju, jo katra ir devusi kopējai Eiropas Savienības tiesību sistēmai to, ko mūsdienās saprotam ar jēdzienu „tiesiskums” (Mg. iur. Dace Šulmane „Tiesiskuma koncepcijas mūsdienu Eiropā”).

Demokrātiskā tiesiskā valstī nozīmīga ir konstitūcijas pārākuma principa nodrošināšana. Konstitucionālajās tiesībās likumu un citu normatīvo aktu atbilstība konstitūcijai tiek apzīmēta kā konstitucionalitāte. Latvijas juridiskajā terminoloģijā ir ienācis jauns jēdziens, kurš atbilst konkrēti Latvijas tiesību sistēmai – satversmība. (Dr. iur. Jānis Pleps „Satversmības jēdziens un elementi”). Lai gan, kā uzskata J. Pleps, vārds „satversmība” Latvijas tiesību zinātnē ienācis nejauši, mēģinot skaidrot konstitucionalitātes pārbaudes mehānismus ASV, Austrijā un Čehoslovākijā, tomēr nevar noliegt, ka šis vārds darināts veiksmīgi un atbilstoši Latvijas konstitucionālo tiesību tradīcijām. Tādēļ droši vien turpmāk tas būtu plašāk lietojams tiesību praksē un tiesību zinātnē.

Izvirzot hipotēzi, ka taisnīgums ir tiesību kritērijs, jānoskaidro, vai taisnīguma iekļaušana tiesībās ietekmē tiesību spēkā esību. Ja kādu netaisnīgu tiesību normu var īstenot valsts organizētā piespiedu procesā, taisnīgumu nevarētu atzīt kā vienu no tiesību pazīmēm (Mg. iur. Elīna Grigore-Bāra „Taisnīgums kā tiesību kritērijs”). Pilnīgu tiesību un taisnīguma sakritību kā tiesību normu spēkā esamības priekšnoteikumu, secina savā rakstā E. Grigore-Bāra, mūsdienās izvirzīt nevar pārāk plašā taisnīguma jēdziena un taisnīguma teoriju plurālisma dēļ. Tiesībām jābūt

vismaz daļēji taisnīgām, ievērojot taisnīgumu kādā noteiktā (minimālā) pakāpē vai arī ievērojot tikai kādu no taisnīguma veidiem.

Bez politiķu atbildīgas rīcības nav iespējams veidot tiesisku valsti un nodrošināt taisnīgumu. To sekmē politiķu atbildība. Politiskā atbildība ir unikāls atbildības veids, kas izpaužas politiska procesa ietvaros un ir cieši saistīts ar tiekšanos pēc varas vai ar varas realizāciju (Mg. iur. Artūrs Caics „Politiskā atbildība kā tiesiskas valsts pamats”). A. Caics uzsver, ka politiskā atbildība kā sabiedrības interesēm atbilstoša valsts varas realizācija nodrošina tiesiskas valsts iekārtas pastāvēšanu, savukārt tiesiska valsts rada efektīvus mehānismus, lai kontrolētu valsts varas realizētāju rīcību, t. i., veicinātu pozitīvās politiskās atbildības izpausmi un, ja nepieciešams, nodrošinātu negatīvās politiskās atbildības izpausmi.

Taisnīgumu un tiesiskumu nodrošina sarežģīta sistēma, t.sk. tiesību avotu sistēma. Tiesiskuma pilnīgāku izpratni var palīdzēt rast ar dažādiem paņēmieniem, tostarp nodrošinot daudzveidīgu tiesību palīgavotu pieejamību. Tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks tiesību palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, jo tās vienlaikus ir zināšanās balstītas intelektuālas tiesības kā tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm (Mg. iur. Diāna Apse „Tiesiskums un tiesību palīgavoti”).

Tiesas spriešanas pamatā ir nepieciešamība sasniegt taisnīgumu gan individuālās tiesiskajās attiecībās, gan sabiedrībā kopumā. Ar tiesas spriešanu lietas daļēnīki tiek noregulēt strīdus tiesiskajās attiecībās. Taisnīgais un patiesais tiek meklēts tiesā (Mg. iur. Rada Matjušina „Saruna tiesas procesā”). Pētot Vācijas procesuālo tiesību institūtu – sarunu (*Rechtsgespräch*) –, R. Matjušina piedāvā Latvijas tiesību sistēmā izmantot tādu mutvārdu procesa vešanas paņēmieni, kas neaprobežojas tikai ar formalizētu iztiesāšanas stadiju ievērošanu.

No tiesību doktrīnas izriet, ka ar atpakaļejošu jeb retroaktīvu spēku laikā tā klasiskā izpratnē apzīmē tiesiskās situācijas, kad ir ietekmētas jau pirms grozījumu spēkā stāšanās pārtrauktas attiecības vai pilnībā iegūtas tiesības. M. Onževs analizē Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkta grozījumu spēku laikā, un uzskata, ka vispirms būtiski ir analizēt pašu tiesību normu, noskaidrojot, kāds ir tiesību normas saturs un kurā brīdī administrators iegūst tiesības uz atlīdzību (Mg. iur. Māris Onževs „Atbilstošu un tiesisku tiesību normu intertemporālās piemērošanas problemātika un aktualitātes”).

M. Vucāne savu pētījumu velta šaurai un konkrētai tēmai, t.i., viena zinātnieka Boļeslava Brežgo pienesumam Latvijas tiesību vēsturē (Mg. iur. Modriete Vucāne „Latgales zemnieku tiesiskais statuss Boļeslava Brežgo pētījumos”). Tēmas aktualitāti nosaka Latgales tiesību vēstures izpētes nozīme visas Latvijas un arī Latgales reģionālās tiesību vēstures kontekstā. M. Vucāne uzskata, ka Latvijas tiesību vēsturnieki ne vienmēr ir spējuši profesora B. Brežgo bagātīgo pētījumu materiālu izmantot, un ieteiktu latgaliski rakstītos profesora darbus iztulkot latviešu literārajā valodā, lai tos padarītu pieejamākus plašākai auditorijai.

Tiesību teorijas un vēstures sekcijas referāti atklāj dažādas pieejas izvirzītā jautājuma izpētē, kas visas kopā ļauj atrast risinājumus tiesiskas valsts stiprināšanai Latvijā.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore,
Dr. iur. S. Osipova

PLENĀRSĒDE

INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA RAŠANĀS UN IZBEIGŠANĀS PRIEKŠNOTEIKUMU NORMATĪVAIS REGULĒJUMS LATVIJĀ

Dr. iur. Jānis Rozenfelds

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Janis.Rozenfelds@lu.lv

Atslēgvārdi: autortiesības, tiesības uz patentu, radoša darbība, oriģināls, patentspējīgs objekts, patentspējas kritēriji, ekspertīze, autora līgums, licence, darba līgums, darba izdošana, darba izmantošana, dienesta izgudrojumi, zinātnisks, pētniecības, taisnīga atlīdzība, patenta piešķiršana, pienākums informēt darba devēju, patenta ieviešana, patenta pretenzija, vājš patents, acimredzams, pastāvošas tehnoloģijas, zinātnisko pētījumu attīstīšana, universitātes

Rakstā analizēti intelektuālā īpašuma – autortiesību darba un patentspējīga izgudrojuma – sākotnējās iegūšanas priekšnoteikumi un mehānisms, kā arī atvasinātās iegūšanas juridiskie instrumenti – autora līgums, darba līgums un līgums par patenta tiesību nodošanu. Vērtēti kritēriji, pēc kuriem darbinieka izgudrojumi kvalificējami kā dienesta izgudrojumi vai arī kā brīvie izgudrojumi, kas pieder pašam darbiniekam. Vērtēta zinātniskās pētniecības iestāžu, t. sk. universitāšu loma sekmīgu izgudrojumu radīšanā, kā arī esošo tiesisko mehānismu ietekme uz to, salīdzinot Latvijas un citu valstu normatīvo aktu īpatnības. Vērtēti kritēriji, pēc kuriem reģistrētie patenti iedalāmi komerciāli sekmīgos un nesekmīgos patentos, t. i., tādos, kuri neattaisno to administrēšanas izdevumus. Izteikti pieņēmumi par iemesliem, kādēļ vairums universitātes reģistrēto patentu nav ieviesti ražošanā un guvuši komerciālas sekmes.

1. Sākotnējā iegūšana (intelektuālā īpašuma objektu rašanās)

Tiesības uz jaunradi paredz Satversmes 113. pants. Autortiesības un tiesības uz patentu ir visvairāk pazīstamie intelektuālā īpašuma paveidi. Intelektuālā īpašuma iegūšanu un izmantošanu regulē specifisks tiesību normu kopums. Šīs normas palikušas gandrīz nemainīgas samērā ilgā laika periodā. Ne visi pieņem ideju, ka tas ir adekvāts regulējums jaunrades produktu aizsardzībai 21. gadsimtā. Tā, piemēram, igauņu pētnieki Aleksejs Kelli un Heiki Pisuke apgalvo, ka šis regulējums „iesaldēts patentu un autortiesību paradigmā”, un ierosina paplašināt šo tiesību, sevišķi autortiesību, atsavināšanas tiesības.¹

Šķietami nav nekā vienkāršāka, kā kļūt par intelektuālā īpašuma īpašnieku. To var paveikt, radot intelektuālā īpašuma objektu – autortiesību darbu, reģistrējot patentu uz izgudrojumu (sākotnējā iegūšana).

---

¹ Kelli, A., Pisuke, H. Intellectual Property in an Innovation-based Economy. *Review of Central and East European Law*, 33 (2008), p. 224.

Intelektuālā īpašuma objekti ir radošas darbības rezultāts. Tātad, lai kļūtu par intelektuālā īpašuma īpašnieku, vispirms jānoskaidro, vai darbs ir bijis radošs, resp., vai tas ir oriģināls.² Praksē jebkurš darbs atzīstams par oriģinālu, līdz nav pierādīts pretējais.³ Ja darbs ir oriģināls, tad pieņemams, ka tas ir radoša darba rezultāts neatkarīgi no pūlēm, ko autors pielicis darba veikšanai. Šādu kritēriju lieto arī tiesu prakse.⁴

Prakse autortiesību jomā izlīdzas ar pieņēmumu, ka jebkurš jaunradīts darbs ir oriģināls. Tātad kritērijs autortiesību darba kā intelektuālā īpašuma objekta atzīšanai ir subjektīvs. Citādi tas ir attiecībā uz izgudrojumu kā patentspējīgu objektu. Izgudrojuma patentspējas kritēriji ir objektīvi vērtējami. Izgudrojuma patentspēja – vai tas ir jauns un atbilst tehnikas limenim – noskaidro ar ekspertīzi.

Latvijas Patentu valde neveic izgudrojuma patentspējas ekspertīzi atbilstoši tam, vai izgudrojums uzskatāms par jaunu (Patentu likuma 5. pants), par atbilstošu izgudrojuma limenim (Patentu likuma 7. pants), kā arī vai nav uzskatāms par neaizsargājamu objektu (Patentu likuma 9. pants). Paradokss, kas ietverts esošajā tiesiskajā regulējumā, trāpīgi formulēts Patentu valdes Izgudrojumu ekspertīzes departamenta vadošās ekspertes Māras Rozenblates intervijā: „Lai patentētu izgudrojumu, tam jābūt jaunam. Tā kā Patentu valde šādu [patentu] pieteikumu ekspertīzi neveic, atbilstību šiem kritērijiem var noskaidrot tikai tiesā.”⁵ Izgudrojuma patentspēju, pēc citētās ekspertes domām, nosaka tiesa.

Šis pieņēmums pelna rūpīgu analīzi. Jāpiekrit, ka civilprocesa mērķis un galvenais uzdevums, pēc kura „tiekas procesuālās tiesības, ir noskaidrot patiesību, atjaunot aizskartās tiesības, un tas notiek visas civiltiesiskās iekārtas, visas sabiedrības interesēs”⁶

Tomēr, lai gūtu skaidru pārliecību par tiesas lomu izgudrojuma patentspējas noteikšanā, jānoskaidro vairāki jautājumi. Pirmkārt, vai tiesas patiesība ir objektīvā patiesība. Otrkārt, cik lielā mērā tiesa kā civiltiesisko strīdu izskatīšanas institūcija ir kvalificēta tāda specifiska jautājuma kā izgudrojuma patentspēja noskaidrošanai.

Daļēja atbilde uz pirmo jautājumu ietverta V. Bukovska atziņā, ka tiesa noskaidro objektīvo patiesību. Tā vietā norādīts, ka tas ir mērķis, pēc kura „tiekas procesuālās tiesības”. Būtu pārsteidzīgi secināt, ka tiesa noskaidro objektīvu patiesību. Šāds iluzors uzstādījums pastāvēja tikai padomju tiesībās.⁷ Interesanti, kā laika gaitā mainījusies tolaik spēkā esošā Civilprocesa kodeksa 15. panta („Patiesības noskaidrošana civillietās”) redakcija. Oriģinālā redakcija („Tiesai, neaprobežojoties ar iesniegtajiem materiāliem un paskaidrojumiem, jālieto visi likumā paredzētie līdzekļi, lai vispusīgi, pilnīgi un objektīvi noskaidrotu lietas patiesos apstākļus.”) bija spēkā līdz 1995. gada 13. septembrim, kad tika izdarīti grozījumi, kas vairs nesaturēja norādi uz apstākļu objektīvu noskaidrošanu, bet vienīgi uz

² **Grudulis, M.** *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 54. lpp.

³ **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 11. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-266. Pieejams: www.at.gov.lv.

⁵ Latvijā maz pieredzes. *Dienas Bizness*, 2012, 11. janv., 5. lpp.

⁶ **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 17. lpp.

⁷ **Rozenbergs, J., Briģis, I.** *Padomju civilprocesuālās tiesības*. 1978. g. publicētās grāmatas faksimilizdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 134.–137. lpp.

tiesas secinājumu atbilstību tiesas sēdē pārbaudītiem pierādījumiem.⁸ Šis izmaiņas atspoguļo sacīkstes principu civilprocesā un ne tikai atbrīvo tiesu no pienākuma izmeklēt faktus, uz kuriem nav atsaukušies lietas dalībnieki, bet pat aizliedz to darīt. Šī iemesla dēļ kļūst apšaubāms pieņēmums, ka tiesa noskaidro izgudrojuma patentspēju. Tas balstīts uz pieņēmuma, ka tiesai tas „būtu jādara” tāpēc, ka ar izgudrojuma patentspējas ekspertīzi Latvijā nenodarbojas Patentu valde.

Vienīgie tiesas rīcībā esošie instrumenti, kas tai varētu ļaut atkāpties no iesniegto pierādījumu salīdzinošas izvērtēšanas un nepieņemt kā dotu katru procesa dalībnieka apgalvojumu, ko neapšaubā citi procesa dalībnieki, ir „iekšējā pārliecība”, „dzīvē gūtie novērojumi” („Tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem.” – CPL 97. pants) un „šaubas” („Ja viena puse atzīst faktus, ar kuriem otra puse pamato savus prasījumus vai iebildumus, tiesa var atzīt šādus faktus par pierādītiem, ja tai nav šaubu, ka atzīšana nav notikusi viltus, vardarbības, draudu vai maldības ietekmē vai arī lai slēptu patiesību.” – CPL 104. pants.). Resp., pretstatā ekspertīzei, ko spētu piedāvāt Patentu valde, tiesas rīcībā ir vienīgi katra tiesneša subjektīvā pieredze. Taču arī tādā gadījumā, ja tiesai, balstoties uz iepriekšējo pieredzi, būtu radušās šaubas par tā vai cita apgalvojuma pamatotību, vienīgais, ko tiesa varētu darīt, ir atlikt lietas izskatīšanu, pieprasot papildu pierādījumus.

Šis procesuālo normu iztirzājums sniedz atbildi uz jautājumu, cik lielā mērā tiesa ir piemērota izgudrojuma patentspējas objektīvai noskaidrošanai. Tiesa nav piemērota šādam mērķim. Tiesas rīcībā nav nepieciešamo ziņu par iepriekš patentētajiem izgudrojumiem attiecīgajā nozarē. Šādas ziņas tiesā spēj sniegt vienīgi eksperti. Ja tos nepieaicina lietas dalībnieki, tad tiesai pēc savas iniciatīvas to darīt nav procesuāla pamata neatkarīgi pat no „dzīvē gūtiem novērojumiem” un „šaubām”. Tātad tiesa pēc būtības nekad nespēs aizstāt Patentu valdi izgudrojuma patentspējas objektīvā noskaidrošanā. Lai pielāgotu tiesas darbību šādam mērķim, nepieciešams dibināt specializētas tiesas. Tas nozīmē ne tikai komplektēt tiesu ar speciālistiem, kuriem ir atbilstoša kvalifikācija – pieredze un speciālā tehniskā izglītība, bet arī nodrošināt atbilstošus procesuālus priekšnoteikumus, piemēram, tiesības iesaistīt ekspertus neatkarīgi no procesa dalībnieku pieteikuma.

Jautājums par specializētajām intelektuālā īpašuma tiesām, kas, piemēram, Igaunijas Rūpnieciskā īpašuma likumā⁹ nav ietverts, jo Igaunijai nav aktuāls, Latvijā būtu atzīstams par augstāko prioritāti. Tiesu nozīme Latvijā ir svarīgāka tieši tāpēc, ka tiesa, nevis Patentu valde ir tā instance, kas izlemj patenta likteni.

Sagatavotais Rūpnieciskā īpašuma likumprojekts šo problēmu nerisina. Neatkarīgi no apsvērumiem par specializēto intelektuālā īpašuma tiesu nodibināšanas mērķtiecību pastāv argumenti par labu tam, lai uzliktu par pienākumu Patentu valdei vērtēt izgudrojuma patentspēju. Patentu ekspertīze ir zināšanu uzkrāšanas

⁸ Latvijas Civilprocesa kodekss (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1995. gada 15. martam). Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, b. g., 5. lpp.; Latvijas Civilprocesa kodekss (redakcijā, kas stājās spēkā ar 1995. gada 15. oktobri). Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 6. lpp.

⁹ Igaunijas Patentu likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://www.kaosaar.ee/index.php?page=94&>.

forma. Šajā jomā iespējama Patentu valdes un universitātes sadarbība, būtu nepieciešams arī organizēt motivējošus pasākumus jaunrades veicināšanai.¹⁰

Zināšanu uzkrāšana par esošo industrijas līmeni dotu attaisnojumu šādai sadarbībai. Bez tās saskarsmes punktus atrast būs grūti.

2. Intelektuālā īpašuma pastarpinātā iegūšana

Autors var nodot intelektuālo īpašumu citai personai uz autora līguma (licences, cesijas) pamata vai arī iegūstot no autora jau gatavu darbu pirkuma jeb cesijas¹¹ ceļā. Terminam „autoru līgumi” ir vairākas nozīmes. Tos var klasificēt pēc objekta, ko nodod, kā arī pēc līguma priekšmeta. Līguma mērķis var būt konkrēta darba izmantošanas tiesību nodošana uz noteiktu termiņu (piemēram, izdevniecības līgums). Šādu funkciju var veikt darba līgums. Atkarībā no intelektuālā īpašuma veida darba līgums var būt nodošanas instruments, tieši norādot, ka darba attiecību rezultātā radītie darbinieka darbi tiek nodoti izmantošanai darba devējam vai arī pēc noklusējuma darba līgumā par intelektuālā īpašuma nodošanu. Autora līgumu, kas vērsts uz autora darba publicēšanas un lietošanas tiesību nodošanu, dēvē arī par licenci. Par autora līgumu (licenci) sauc arī tādu līgumu, kas nav saistīts ar darba lietošanas tiesību nodošanu, piemēram, līgums par atlīdzības iekasēšanu par darba izmantošanu (līgums par atlīdzības ieturēšanu no lietotājiem par mūzikas darba izmantošanu bez autora piekrišanas ar AKKA/LAA u. c.). Tāpat kā atšķiras autortiesību un rūpnieciskā īpašuma nodošanas nosacījumi, atšķirība izpaužas arī atsavināšanas līgumu saturā un nosaukumā. Autora līgumu autortiesību sfērā saprot kā sinonīmu licenci.

Viena no problēmām, kas rada šķēršļus tam, lai darbinieka darba specifikas noteikto darbu lietošanas tiesības automātiski pārietu Latvijas Universitātei, ir tā, ka šādi darbi nereti tiek nodoti dažādām izdevniecībām, jo universitātei nav potenciāla izdot šādus darbus. Šeit veidojas sarežģītas trīspusējas attiecības. Piemēram, izdevniecības „Zvaigzne ABC” autoru tikšanās reizēs var atjaunot pazišanos ar daudziem Latvijas Universitātes darbiniekiem, ar kuriem ikdienā dažādās dislokācijas dēļ neiznāk tikties. Šo cilvēku loku vieno, pirmkārt, autoru līgumi ar izdevniecību, otrkārt, darba līgumi ar universitāti. Tiesības uz darba izmantošanu šeit neizbēgami nonāk konfliktā. Praksē attiecības veidojas vēl sarežģītāk. Piemēram, kāds kolēģis plāno radošo atvaļinājumu uz semestri. Mērķis – sen iecerētas mācību grāmatas uzrakstīšana. Šis autors saņems universitātes finansējumu, jo pusgadu neveiks akadēmisko darbu ar studentiem, kuru mācību maksa segs zināmu daļu viņa radošā atvaļinājuma. Pēc grāmatas pabeigšanas autors meklēs iespēju izdot grāmatu, izvēloties izdevniecību. Teorētiski šeit pastāv konflikts, jo universitāte daudz lielākā mērā var pretendēt uz autora intelektuālā īpašuma tiesībām ne tikai tāpēc, ka topošās grāmatas autors plāno to uzrakstīt mācību priekšmetā, ko pats lasa, bet arī tāpēc, ka, piešķirot radošo atvaļinājumu, universitāte finansē grāmatas uzrakstīšanu.

Jautājumā par Latvijas Universitātes īpašuma tiesībām uz autora darbu iepriekš aprakstītajā situācijā saskatāmas vairākas problēmas. Autors, iespējams, piekristu nodot visas izmantošanas tiesības universitātei, kaut gan iecerētā honorāra vietā

¹⁰ Patentu valdes darbības stratēģija 2009.–2012. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: http://www.lrpv.lv/dl/pdf/PVstrat_050309.pdf.

¹¹ **Grudulis, M.** *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 181. lpp.

viņam tiktu paskaidrots, ka algu par šo darbu viņš jau saņēmis un tāpēc nekas papildus nepienākas. Taču, ja autors apzinātos, ka bez šīs grāmatas viņam būtu sliktas izredzes tikt ievēlētam uz jaunu termiņu, viņam būtu motivācija to darīt. Tomēr pašlaik arī šajā aspektā ir problēma, jo ievēlēšanai par profesoru, kas minētajam autoram būtu ļoti aktuāla, mācību grāmatu sarakstīšana netiek ņemta vērā. Savukārt monogrāfijas grāmatu aktīvāko pircēju – studentu – vidē kotējas daudz zemāk.

Tāpēc autoram ir dilemma: rakstīt monogrāfiju karjeras izaugsmei vai mācību grāmatu ienesīgumam. Ja autoram par grāmatu papildu atlīdzība nepienākas, viņš, protams, dos priekšroku monogrāfijai un otrādi. Grāmatas izdošanas pašizmaksu var segt divējādi – pārdodot grāmatas eksemplārus vai dotējot. Dotācijai nauda būtu jāņem no mācību maksas vai budžeta. Gan viens, gan otrs finansējums būtu nelikumīgs, ja vien izmaksas netiktu precīzi sabalansētas tā, lai nebūtu atkāpes no paredzētās proporcijas budžeta un maksas studentiem. Pretējā gadījumā iznāktu, ka no studentu mācību maksas tiek subsidēti budžeta grupas studenti, vai otrādi. Saglabāt precīzu proporciju būtu iespējams tādā gadījumā, ja tiktu nodrošināts, ka attiecīgo grāmatu iegādājas noteikts skaits studentu. Šajos aprēķinos neiekļaujas grāmatas lietošana bibliotēkā – tas balstītos uz dotāciju. Universitātē, protams, pastāv zināmas izdevējdarbības jaudas, taču tirgus spēka ziņā tām nav nekādu izredžu sacensties ar izdevniecību „Zvaigzne ABC”, kurai ir gan tipogrāfija, gan redaktori, gan veikalu tīkls, gan mārketinga daļa. Droši vien ir iespējama sadarbība starp Latvijas Universitāti un izdevniecību. Pēdējai būtu vienkāršāk pārskaitīt zināmu summu nevis neskaitāmām fiziskām personām, bet vienai milzīgai autoru korporācijai, kāda ir Latvijas Universitāte. Vai tāda sadarbība ir iespējama un vai tas stimulētu rakstīt jaunas grāmatas, tas vēl jāpierāda. Taču skaidrs, ka šādu sistēmu nevar iedarbināt ar vienu spalvas vilcienu vai ar sīkām pārmaiņām, piemēram, ierakstot darba līgumā, ka viss, ko pasniedzējs uzraksta, pieder universitātei. Ja izdevniecība tiktu piesaistīta kā sponsors, nodrošinot tai licenci grāmatas izdošanai, bet saglabājot autortiesības Latvijas Universitātei, būtu jāizstrādā attiecīgi iekšējie normatīvie akti un jāpilnveido līgumi ar izpildītājiem.

Organizēt autortiesības ir vienkāršāk nekā patentus. Autortiesību aizsardzība tiek nodrošināta bez to reģistrācijas.

Teorētiski (tāpat kā autortiesību gadījumā) Latvijas Universitātes īpašuma tiesību iegūšana uz patentiem ir vienkārša: grants–izgudrojums–patents. Tomēr attiecībā uz izgudrojuma finansēšanas avotiem situācija ir sarežģītāka. Ir viegli konstatēt, ka tad, ja kādā nozarē nav nevienas mācību grāmatas, pasniedzējs, kurš lasa attiecīgo priekšmetu, visticamāk, uzrakstīs tādu grāmatu, kur studenti spēs apgūt mācību vielu. Tas, vai reģistrētajam patentam būs komerciālas sekmes, ir miljonu vērts jautājums. Patenta izsniegšana pati par sevi sekmes negarantē. Pētniecībai atvēlētie līdzekļi arī tādā gadījumā, ja Latvijas Universitātes finansētā pētījuma rezultāts būtu patentspējīgs izgudrojums, ir tikai niecīga daļa no tās naudas, kas nepieciešama, lai patentu padarītu pelnītspējīgu.

Izplatīts intelektuālā īpašuma iegūšanas veids ir darba līgums. Šis juridiskais mehānisms ar nelielām atšķirībām eksistē visās tiesību sistēmās. Un niansēm ir būtiska nozīme.

Viens no biežākajiem strīdiem saistībā ar jaunrades produktiem, kas radīti, strādājot algotu darbu (dienesta izgudrojumi, darba devēja tiesības uz autortiesību darbu), ir par to, vai šis produkts pieder darbiniekam vai darba devējam. Lai to noteiktu, lieto prezumpcijas. Raksturīga ir Autortiesību likuma 12. panta otrajā

daļā noteiktā prezumpcija: „Ja datorprogrammu izstrādājis darbinieks, pildot darba uzdevumu, visas šādā veidā radītās datorprogrammas autora mantiskās tiesības pieder darba devējam, ja vien līgumā nav paredzēts citādi.”

Pārējos gadījumos likuma regulējums tik vienkāršu šablonu neparedz. Tādēļ strīdi par darba laikā radīto jaunrades produktu piederību ir ļoti izplatīti.¹²

Likums neparedz nekādus specifiskus noteikumus attiecībā uz zinātniskās pētniecības iestādēm neatkarīgi no tā, ka tajās ir liels radošo darbinieku īpatsvars un jautājums par darba laikā realizētās jaunrades produktu īpašuma tiesībām – aktuāls.

Salīdzinot Latvijas un citu valstu normatīvos aktus, redzams, ka pieeja intelektuālā īpašuma tiesību jautājumam citās valstīs ir niansētāka. Prezumpcijas izmanto biežāk. Līdz ar to strīda iespējamību novērš pats likuma regulējums. Piemēram, Nīderlandē, ja izgudrojums radies, īstenojot darbu universitātes vajadzībām, tas kļūst par universitātes īpašumu. Šajā gadījumā prezumpcija ir par labu darba devējam. Līdzīgi (kaut arī ne tik izteikti labvēlīgi darba devējam) īpašuma tiesību jautājumu risina Vācijā, Francijā, Apvienotajā Karalistē un Japānā. Jāuzsver, ka nevienā no minētajām valstīm netiek paredzētas valsts tiesības uz universitātē realizēto izgudrojumu.¹³

Pastāv liela dažādība pašu radošās darbības produktu autoru atalgošanā, ja produktu nolēmis izmantot darba devējs.

Piemēram, var paredzēt vispārēju noteikumu darba līgumā, ka darbinieks nodarbosies ar zinātnisko pētniecību, bet var arī noteikt īpašu papildatlīdzību par katra patentspējīga izgudrojuma radīšanu. Tāds modelis tika izmantots zāļu firmas *Hoffmann-La Roche* līgumā ar pētnieku Leo Šternbahu (*Leo Sternbach*). Viņš iegājis vēsturē kā diazepāma (*Valium*) izgudrotājs, un šis medikaments ilgā laika posmā – no 1969. līdz 1982. gadam – bija visvairāk lietotās zāles ASV (1982. gadā tika pārdoti 2,3 miljardi tablešu). Lai gan šis izgudrojums atnesa lielu peļņu Šternbaha darba devējam, kas no nelielas firmas pārtapa par zāļu lielražotāju, pētnieks, kurš šai firmai kopumā deva 241 patentu, saņēma pie algas papildus tikai 1 dolāru par katru patentu.¹⁴

Šāds modelis, kurā autors par savu izgudrojumu, uz kuru īpašuma tiesības ieņēmis darba devējs, saņem tikai simbolisku atlīdzību vai – vēl sliktāk – neiegūst neko papildus regulārajai darba algai, gandrīz vairs nav sastopams.

Lielākoties pastāv likuma noteikts regulējums, kas reglamentē gan situāciju, kurā darba devējs kļūst par darbinieka izgudrojuma īpašnieku, gan arī atlīdzības apjomu un formu, kas pienākas darbiniekam. Vācijā šāds atlīdzības apjoms, ja darba devējs nolēmis izmantot darbinieka izgudrojumu, ir noteikts 30 % apmērā no patenta ienākuma, Nīderlandē – „taisnīgas atlīdzības apmērā”, Francijā atlīdzības

¹² **Judinska, I.** Riņķa dancis ap Riņķa lietu. Izgudrotāja tiesības uz atlīdzību par izgudrojuma izmantošanu. *Likums un tiesības*, Nr. 9, 2001; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu koleģijas spriedums lietā Nr. C-879/2. Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 528.–533. lpp.

¹³ **Stallberg, C. G.** The Legal Status of Academic Employees' Inventions in Britain and Germany and its Consequences for R&D Agreements [tiešsaiste]. *Intellectual property quarterly*, 2007, ISSU 4, p. 489–530 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://direct.bl.uk/blid/PlaceOrder.do?UIN=219080953&ETOC=RN&from=searchengine>.

¹⁴ Leo Sternbach, inventor of Valium, died on September 28 th, aged 97 [tiešsaiste]. *The Economist*, Oct. 13 th 2005 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/5017018>.

apjomu noteic kolektīvajos līgumos, savukārt Apvienotajā Karalistē atlīdzību nosaka tiesa.¹⁵

Neapšaubāmi, ka tam, vai pats radošās darbības produkta autors tiek stimulēts, ir ietekme uz šī produkta izmantošanas efektivitāti. Viens (bet ne vienīgais) no radošās darbības stimuliem ir izredzes uz atlīdzību.

Tajā pašā laikā lēmums par radošās darbības produkta izmantošanu saistīts ar tā publiskošanu. Šāds lēmums jāpieņem autoram. Ja autors izlēmis to neizpaust, tad darba devējam nevar būt nekādu pretenziju uz darba izmantošanu. Bet, ja autors nolēmis to publikot, tad viņam vairs nav iespēju ietekmēt darba devēja lēmumu padarīt autora jaunrades produktu par intelektuālā īpašuma objektu. Šajā posmā pastāv būtiska atšķirība starp darbu kā autortiesību objektu un patentējamo izgudrojumu. Pirmais rada īpašuma tiesības ar brīdi, kad tas izpausts objektīvā formā, pēdējais kļūst par intelektuālā īpašuma objektu tikai pēc patenta piešķiršanas. Pirmajā gadījumā īpašuma tiesības sakrīt ar darba radīšanu (kaut arī ne vienmēr iesaistītajām personām, ieskaitot autoru, būs pilnīga skaidrība par to, kurš ir tiesību īpašnieks), otrajā – īpašuma tiesības uz patentu ir apzinātas un mērķtiecīgas uz īpašuma tiesību nodibināšanu vērstas darbības rezultāts. Tādēļ autortiesību sfērā nepastāv atsevišķs autora pienākums informēt darba devēju par saviem jaunrades produktiem, jo īpašuma tiesības, lai kurš no viņiem būtu to subjekts, rodas darba rašanās brīdī. Citādi ir tad, ja darbinieks radījis patentspējīgu izgudrojumu. Atšķirībā no darba, kas nevar eksistēt citādi kā noteiktā objektīvā veidā, izgudrojums kā ideja var pastāvēt ne tikai patenta veidā, bet var tikt publicēts (tātad ietverts literāra darba veidā) vai vienkārši pavēstīts jebkurai personai.

Šī iemesla dēļ svarīgu nozīmi iegūst noteikumi, kas paredz darbinieka pienākumu ziņot darba devējam par izgudrojumu, kā arī darbinieka pienākumu neizpaust ziņas par to trešajām personām, tostarp mācību procesā, līdz patenta pieteikuma iesniegšanai, ja vien izgudrotājs neizlemj ideju paturēt slepenībā.

Vācijā darbiniekam ir pienākums nekavējoties informēt darba devēju par izgudrojumu, norādot, kādi darbinieki iesaistīti tā radīšanā, sniedzot skaidrojumu par izgudrojumā risināto tehnisko problēmu, risinājumu, kādu piedāvā izgudrojums, kā arī to, kāda darba devēja pieredze un materiāli izmantoti. Tāds pats pienākums pastāv arī tad, ja izgudrotājs radījis tā saucamo brīvo izgudrojumu, kas nebūtu uzskatāms par darba devēja īpašumu – tas nepieciešams, lai darba devējam būtu iespēja izvērtēt, vai izgudrojums tiešām atzīstams par darbinieka īpašumu vai arī to ir pamats uzskatīt par darba devēja īpašumu. Līdzīgi noteikumi ietverti pārējo attīstīto valstu likumos.¹⁶

Citāda situācija ir Latvijā – nav ne „dienesta izgudrojuma” prezumpcijas, ne pienākums ziņot par izgudrojumu, ne arī tiesību uz papildu atlīdzību. Šo trūkumu iespējams kompensēt, attīstot universitātes iekšējo normatīvo aktu sistēmu vai arī pilnveidojot darba līgumus. Kamēr tas nav izdarīts, pētniekiem trūkst motivācijas ne tikai informēt darba devēju par izgudrojumu, bet pat pievērst vajadzīgo uzmanību saviem darba rezultātiem, pārdomāt, vai kādam pētījumam nav izgudrojuma potenciāla un ko ar to varētu iesākt. No otras puses, šādā situācijā var rasties kārdinājums paziņot par izgudrojumu citām personām, sevišķi tad, ja ir izdevīgs

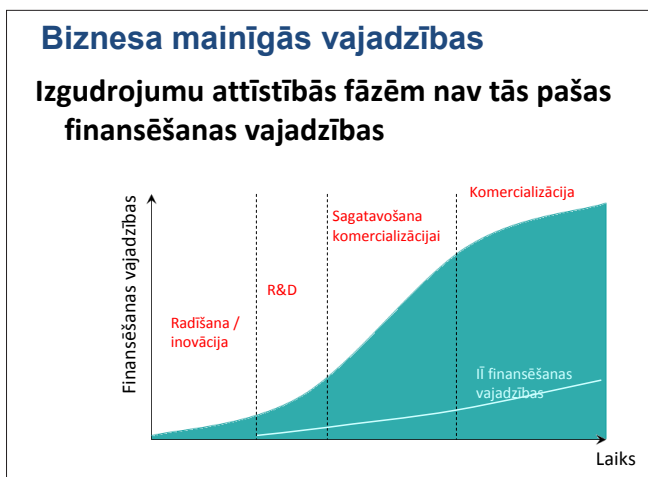
¹⁵ **Stallberg, C. G.** The Legal Status of Academic Employees' Inventions in Britain and Germany and its Consequences for R&D Agreements [tiešsaiste]. *Intellectual property quarterly*, 2007, ISSU 4, p. 489–530 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://direct.bl.uk/bld/PlaceOrder.do?UIN=219080953&ETOC=RN&from=searchengine>.

¹⁶ Turpat.

piedāvājums. Potenciālā izgudrotāja motivācijai ir liela nozīme – izredzes uz labu atbildību veicinātu pētījumus pavērst praktiskā virzienā.

3. Patenta administrēšana

Nepietiek, ja ir radīts patentspējīgs izgudrojums. Tam nepieciešamas arī komerciālas sekmes. Izgudrojuma sekmju pamatā ir vairāki faktori: pirmkārt, izdevumi patenta ieviešanai, otrkārt, patentēšanas laiks. Izdevumi patenta ieviešanai pieaug eksponenciāli atbilstoši tam, cik ilgs laiks nepieciešams no patenta pieteikuma iesniegšanas līdz patenta ieviešanai. Patents, pat ja tas piešķirts pamatoti par izgudrojumu, kas atbilst visiem nepieciešamajiem kritērijiem (Patentu likuma 4. pants), pats par sevi ir grūti pārdodama prece. Nepieciešams to ieviest, t. i., patentēt ne tikai savā valstī, bet arī tajā, kur paredzēts izvērst patentētā produkta eksportu. Nepieciešams patentu ieviest ražošanā, pārvērst no radošas idejas tehnoloģiskā risinājumā un padarīt produktu pievilcīgu patērētājiem. Katra nākamā šī procesa stadija ir dārgāka par iepriekšējo. Tādēļ starplaiku, kas nepieciešams no idejas patentēšanas līdz tās realizācijai, dēvē par „nāves ieleju”, kuras pārvarēšanai nepieciešams daudz naudas.

1. att.¹⁷

Patentēšanas laiks ir svarīgs faktors. Pārāgra idejas patentēšana var būt tikpat liktenīga kā nokavēts patenta pieteikums. Līdzsvars starp to, kādā laikā un kādā vidē ir veikts izgudrojums, un to, ar kādiem noteikumiem un kādam attīstītājam tas ir pārdots, ir ļoti trausls. Šajā stadijā „dienesta izgudrojuma” autora un viņa darba devēja – potenciālā patenta īpašnieka – intereses nebūt nav vienādas. Lai to uzskatāmāk attēlotu, iedalīsim patentus trīs grupās:

- 1) „riteņa” jeb „velosipēda” patenti;
- 2) „Da Vinči” patenti;
- 3) „nūdeļu” patenti.

¹⁷ „Financing IP” [tiešsaiste] ip4inno Module 4D II [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: www.ip4inno.eu/index.php?id=355&no_cache=1&tx_abdownloads_pi1%5Baction%5D=getviewclickeddownload&tx_abdownloads_pi1%5Buid%5D=141&tx_abdownloads_pi1%5Bcid%5D=1056.

„Riteņa” patents. Dažos gadījumos patenta pieteicējam vai ieguvējam jau sākotnēji ir skaidrs, ka patenta aizsargātais izgudrojums nav jauns. Šāds patents izsniegts par izgudrojumu, kas risina jau zināmu problēmu, atveido agrāk satopamu ierīci. Piemēram, Austrālijā reģistrēts ritenis tā saucamā lietderīgā modeļa veidā (Latvijas likums neparedz lietderīgā modeļa aizsardzību kā īpašu intelektuālā īpašuma formu).¹⁸ Šāds „riteņa” patents, kas personificēts pat pazīstamajā idiomā „izgudrot velosipēdu”, protams, neizraisīs ražotāju interesi. Šādā gadījumā patenta pretenzija aizsargā izgudrojumu, kas vairs nav jauns. Izgudrojumu var atzīt par spēkā neesošu, taču diez vai kāds papūlēsies to darīt, jo patentā ietvertais tehniskais risinājums nevienu neinteresē, ja vien, protams, pats patenta īpašnieks, realizējot agresīvu politiku, necentīsies aizkavēt citus izmantot viņa „izgudrojuma” aizsargāto paņēmieni vai ierīci. Tādā gadījumā var sekot pretprasība par piešķirtā patenta atzīšanu par spēkā neesošu, kas arī, visticamāk, tiks apmierināta. Ja šī vājā patenta īpašnieks necentīsies izmantot patenta piešķirtās monopoltiesības, iespējams, patents turpinās eksistēt līdz likumā paredzētā termiņa beigām (kas beidzas ne vēlāk kā pēc 20 gadiem no patenta pieteikuma datuma – Patentu likuma 18. pants). Par patenta uzturēšanu spēkā maksājama ikgadēja valsts nodeva. Valsts nodeva maksājama par katru gadu, kas seko gadam, kurā saskaņā ar Patentu likuma 38. panta pirmo daļu publicēts paziņojums par patenta piešķiršanu (Patentu likuma 43. pants). Rodas jautājums, vai ir jēga maksāt par to, kas nedod nekādu reālu ienākumu. Droši vien tas notiek cerībā, ka patenta pastāvēšanas laikā šāda izdevība varētu rasties. Protams, izredzes pelnīt pastāv tikai tad, ja patents aizsargā ierīci, vielu vai paņēmieni, kas patiešām ir jauns. Tādējādi ir grūti iztēloties patenta īpašnieku, kurš apzināti būtu gatavs maksāt par „nedzīva” patenta uzturēšanu, jau iepriekš zinot, ka tajā ietvertais tehniskais risinājums ir triviāls. Tomēr šādi patenti eksistē. Tam ir vairāki cēloņi. Pirmkārt, nav iespējams precīzi noteikt katra tehniskā risinājuma atbilstību esošajam tehnikas līmenim (*state of the art*). Tas vēl jo grūtāk izdarāms apstākļos, kad Patentu valde izskata pieteikumu tikai pēc tā atbilstības formālajiem kritērijiem, bet ne pēc būtības, kā to paredz dažu valstu, t. sk. Latvijas normatīvie akti (Patentu likuma 37. pants). Otrkārt, jebkura reģistrētā patenta pārbaude pēc tā atbilstības esošajam tehnikas līmenim, resp., vai tas nav acīmredzams lietpratējam attiecīgajā tehnikas jomā (Patentu likuma 7. pants), prasa ne tikai darbietilpīgus pētījumus, bet arī milzīgus resursus, jo neizbēgami iesaista dārgos tiesas procesos. Šis apstāklis savukārt var radīt situāciju, kad patenta nodrošinātās izņēmuma tiesības izraisa interesi pat tad, ja patenta īpašnieks vai nu nojauš, ka patents nav jauns, vai pat to skaidri apzinās. Pierādījums tam ir tā saucamo patenttroļļu eksistence.¹⁹ Nemot vērā relatīvi vienkāršo patenta iegūšanas mehānismu, no vienas puses, un patenta anulēšanas samērā sarežģīto un dārgo procesu, no otras puses, var rasties kārdinājums reģistrēt patentu „katram gadījumam”, lai nodrošinātos pret iespējamiem konkurentiem. Pirmajā gadījumā patenta īpašnieku var motivēt izdevīga izlīguma iespēja ar sekmīgu komersantu, otrajā gadījumā patenta pieteicēja motivācija ir viņa paša aktīvā komercdarbība.

„Da Vinči” patents. Visiem zināmi pazīstamā renesanses mākslinieka zīmējumi, kuros attēloti lidaparātu u. tml. projekti, līdz kuru realizācijai pagāja gadsimti.

¹⁸ Knight, W. Wheel patented in Australia [tiešsaiste]. 3 July 2001 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://www.newscientist.com/article/dn965-wheel-patented-in-australia.html>; Lawyer moves to patent wheel [tiešsaiste]. 2 July, 2001 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1418165.stm>.

¹⁹ Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 108. lpp.

Renesanses laikmetā nepastāvēja patentu mehānisms, bet, ja pastāvētu, no helikoptera patenta tajā laikā tāpat nebūtu izredžu gūt peļņu, jo attiecīgās tehnoloģijas nespēja iemiesot ideju. Tipisks „Da Vinči” patents ir A. Grosa mobilo telefonu patenti, kas paguva novēcot, pirms attīstījās mobilo telefonu rūpnieciskā ražošana.²⁰ Iespējams, ka pašlaik spēkā esošo patentu vidū ir ne viens vien šāds patents, kura pastāvēšanai (atšķirībā no „riteņa” patentiem) ir pilnīgi korekts juridiskais pamats, bet kuram tajā pašā laikā piemīt tāds būtisks trūkums, ka tie pārāk apsteiguši savu laiku. „Riteņa” un „Da Vinči” patentam ir kopīga pazīme – tie abi ir spēkā, bet ne viens, ne otrs netiek rūpnieciski izmantots, kaut arī pilnīgi atšķirīgu iemeslu dēļ. Tā kā šie patenti ir spēkā, bet netiek izmantoti, tie ir tā saucamie snaudošie patenti. Paradoksāli, ka „riteņa” patents, kas pēc savas būtības ir spēkā neesošs, tomēr slēpj sevī zināmu ekonomisku potenciālu, piemēram, „patenttroļļa” sekmīgs uzbrukums veiksmīgam komersantam, apvainojot to pārkāpumā, kura neesību pierādīt ir dārgi un sarežģīti. Turpretim „Da Vinči” patents, lai arī tam ir pilnīgas tiesības pastāvēt, ir komerciāli bezcerīgs, jo aizsargā ideju, kas aizsteigusies priekšā laikam.

„Nūdeļu” patents ir tehniski ne īpaši sarežģīts, taču komerciāli sekmīgs kādas problēmas risinājums. Tam par pamatu izmantots ātri vārāmo nūdeļu patents, kura īpašnieks bija Momofuku Ando, ko japāņi pamatoti uzskata par visu laiku sekmīgākā japāņa reģistrētā patenta īpašnieku.²¹

Izvērtējot šos trīs atšķirīgos patentu tipus no potenciālā autora (kurš nav patenta īpašnieks) skata punkta, jāpievērš uzmanība tam, ka viņa motivācija var stipri atšķirties no patenta īpašnieka (kurš pats nav izgudrojuma autors) redzējuma. Diez vai atrastos daudz tādu, kas alktu pēc „velosipēda izgudrotāja” titula. Komerciāli tomēr „velosipēdu izgudrojumi” nav gluži zemē metami. Zinātnieka godkāri varētu kņudināt „Da Vinči” patenta autora lauri. Neatkarīgi no tā, ka izredzes uz šāda izgudrojuma komerciālajām sekmēm ir tuvas nullei, autoram, kam svarīgi ieiet vēsturē, tas var nelikties tik būtiski. Savukārt „nūdeļu” patenta autora gods var iekārdināt ar pamatīgu materiālo atlīdzību. Tātad tas, kas varētu šķist pievilcīgs izgudrojuma autoram, ne vienmēr izrādīsies noderīgs darba devējam kā patenta īpašniekam un otrādi. Šī iemesla dēļ ir nepamatoti apgalvot, ka „vajag tik rakt” un panākumi būs. Ja pētniekam trūkst motivācijas, jo vienīgais, ko viņš var sagaidīt, šķiroties no sava izgudrojuma par labu darba devējam, ir atzinība, kas izpaužas kā tiesības tikt dēvētam par izgudrotāju (ko paredz Patentu likuma 14. pants), tas var izrādīties pārāk vājš stimulš.

Tas, ka tikt pie pelnoša patenta ir sarežģīti, ietekmē arī darba devēju un pat valsts patentu stratēģiju.

Kāpēc firmas maz iegulda pētniecībā un zinātnisko pētījumu attīstīšanā (R&D)? Tiek minēti vairāki cēloņi:

- 1) uzskats, ka pētniecība saistīta ar zinātību, kas ir „sabiedriskais labums”, tā tad privātiem uzņēmējiem gar to nav nekādas daļas;
- 2) varbūtība, ka izdevumi atmaksāsies, ir samērā zema, tad kāpēc riskēt;
- 3) rūpniecības nozaru struktūra ir fragmentēta, tāpēc grūti realizēt efektīvu līdzekļu tērēšanu.²²

²⁰ Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 93. lpp.

²¹ Momofuku Ando, inventor of instant noodles, died on January 5 th, aged 96 [tiešsaiste]. *The Economist*, Jan. 18 th 2007 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/8548461>.

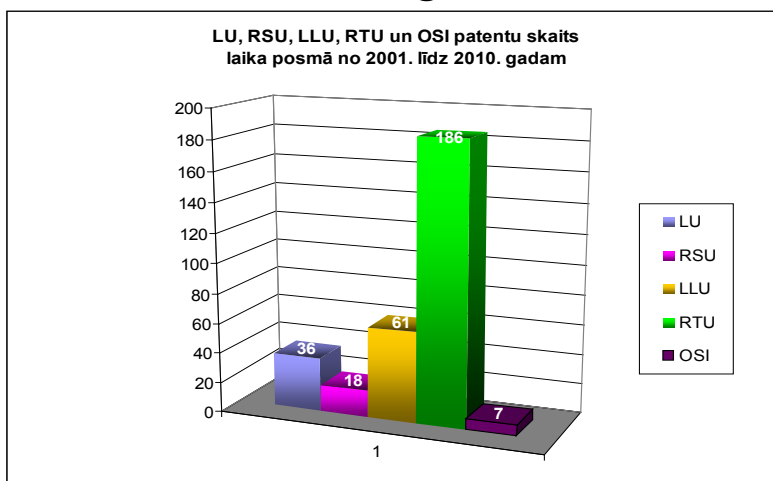
²² Nelson, R. R., Langlois, R. N. *Industrial Innovation Policy: Lessons from American History. Readings in the Management of Innovation*. Second Edition. Harper Business, 1988, p. 662.

Pašreizējā attīstības posmā attiecībā uz intelektuālo īpašumu darbojas princips „lielais ir skaists”. Lielās firmas (virs 500 strādājošiem) zinātnisko pētījumu attīstībā iegulda divas reizes vairāk. Šāda tendence, kas nebija raksturīga, piemēram, 20. gadsimta pirmajā pusē, saistīta ar izdevumu pieaugumu IP attīstībai. Šie izdevumi ietver ne tikai pašu pētījumu par patentējamo ierīci, vielu vai paņēmieni, bet arī par pētījuma virzienu, iespējamā izgudrojuma vērtību un tā attīstīšanas izmaksām.²³

Universitāte nav tikai liels darba devējs. Galvenā universitātes funkcija neatkarīgi no izcilā pētniecības potenciāla, ir tā, ka universitāte ražo nevis preces, bet studiju pakalpojumus.

Tomēr, pirmkārt, universitātēm piederošo patentu skaits nav tik liels, kā varētu gaidīt, ņemot vērā lielo pētniecības darba īpatsvaru, otrkārt, patentu ieviešana tikpat kā nav vērojama.

Patenti augstskolās

2. att.²⁴

Spriest par to, vai esošajiem normatīvajiem aktiem ir ietekme uz universitātēm piederošo patentu skaitu un to efektivitāti, iespējams tikai aptuveni. Gandrīz droši var atzīt, ka tad, ja Latvijā notiktu patentu ekspertīze pēc būtības, reģistrēto patentu skaits būtu vēl mazāks. Taču par iemesliem, kuru dēļ teju vai visi reģistrētie patenti palikuši uz papīra, nav iespējams pateikt tikpat kā neko. Skaidrs, ka neviens no reģistrētajiem patentiem nav „nūdeļu” patents, jo nevienam no tiem nav komerciālu sekmju. Šo patentu vidū daži ir „riteņa” patenti, kas aizsargā to, kas patiesībā nemaz nav jauns, daži var būt „Da Vinči” patenti, par kuru izcilo vērtību uzzinās tikai nākamās paaudzes. Ja neviens no tiem nekļūs ievērojams arī pēc patenta

²³ Schumpeter. Big and Clever. Why large firms are often more inventive than small ones [tiešsaiste]. *The Economist*, Dec. 17 th 2011 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/21541826>.

²⁴ Datubāze esp@cenet [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://worldwide.espacenet.com/>.

darbības termiņa beigām, būs diezgan droši zināms, ka šo patentu reģistrācija lielākoties bijusi „velosipēdu izgudrošana”.

Labā ziņa ir tā, ka visiem šiem patentiem ir autori un to īpašnieki ir universitātes. Tas, starp citu, apgāž uzskatu, ka Latvijā patenti vāji attīstās tādēļ, ka īpašums, kas radies valsts budžeta finansētas zinātniskās darbības rezultātā, ir valsts īpašums (Zinātniskās darbības likuma 8. pants). Šo apsvērumu dēļ pat ierosināts minēto normu grozīt.²⁵ Kā redzams 2. attēlā, samērā liels universitātēm piederošo patentu skaits pierāda, ka ne jau valsts finansējumā un īpašuma tiesību rašanās formulā ir problēmas sakne. Drīzāk problēma ir skaidru kritēriju trūkums darba devēja un pētnieka tiesību norobežošanā. Ne mazāk svarīga loma ir tam, ka pašreizējos apstākļos pētnieks gan ir ieinteresēts būt par izgudrojumu autoru, bet trūkst jebkādu stimulu, kas pētnieku mudinātu radīt komerciāli sekmīgus izgudrojumus.

Pašreizējā situācijā arī augstskolas interesei par patentiem trūkst motivācijas. Ir pieņemts spriest par augstskolu kā par inovāciju inkubatoru. Tie paši iemesli, kas uzņēmējus attur riskēt, ieguldot inovācijās, ir šķērslis augstskolai doties praktisko inovāciju virzienā.

Tas rada papildu sarežģījumus jebkāda veida intelektuālā īpašuma iegūšanai, kas saistīts ar patentspējīgu izgudrojumu. Šie papildu apstākļi, kas ietekmē patenta izredzes uz sekmēm, ir pietiekami nopietni, taču tie nav Latvijas Universitātes kontrolē.

Kopsavilkums

Intelektuālā īpašuma objekta iegūšanas pamatā ir radoša darbība. Radošas darbības kritēriji ir darba oriģinalitāte kā autortiesību darba rašanās kritērijs un izgudrojuma patentspēja kā patentspējīga izgudrojuma rašanās priekšnoteikums.

Tā kā Latvijā Patentu valde neveic nevis ekspertīzi pēc būtības, izgudrojuma patentspēju nosaka tiesā. Šī mehānisma trūkums ir tas, ka tiesas rīcībā nav nepieciešamo datu izgudrojuma patentspējas izvērtēšanai, tādēļ tiesai jāpaļaujas uz eksperta vērtējumu. Savukārt eksperta pieaicināšana lielā mērā atkarīga no tiesas procesa dalībnieku iniciatīvas. Tādēļ tiesas secinājumus attiecībā uz izgudrojuma patentspēju nav pamata uzskatīt par pilnīgi objektīviem, jo tos ietekmē sacīkstes princips, uz kura pamata darbojas tiesas.

Vērtējot intelektuālā īpašuma pastarpināto iegūšanu, jaunrades produkta autora un zinātniskās pētniecības iestādes – universitātes – savstarpējās attiecības, jākonstatē, ka pašreiz Latvijā trūkst pietiekami detalizēta regulēšanas mehānisma, kas spētu motivēt pētniekus komerciāli sekmīgu izgudrojumu realizēšanai un reģistrēšanai. Lai ieviestu šādu mehānismu, nepieciešams vai nu papildināt esošos normatīvos aktus, vai pilnveidot universitātē pastāvošo līgumu sistēmu, lai detalizēti noteiktu pētnieku pienākumus pret darba devēju, kā arī motivēt pētniekus, paredzot izredzes uz taisnīgu atlīdzību, ja patents tiks sekmīgi ieviests.

²⁵ Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā” (reģ. Nr. 471/Lp10) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F1051643DC4FFA23C225793B003A8076?OpenDocument>.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933.
2. „Financing IP” [tiešsaiste] ip4inno Module 4D II [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: www.ip4inno.eu/index.php?id=355&no_cache=1&tx_abdownloads_pi1%5Baction%5D=getviewclickedownload&tx_abdownloads_pi1%5Buid%5D=141&tx_abdownloads_pi1%5Bcid%5D=1056.
3. **Grudulis, M.** *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
4. **Judinska, I.** Riņķa dancis ap Riņķa lietu. Izgudrotāja tiesības uz atlīdzību par izgudrojuma izmantošanu. *Likums un tiesības*, Nr. 9, 2001.
5. **Kelli, A., Pisuke, H.** Intellectual Property in an Innovation-based Economy. *Review of Central and East European Law*, 33 (2008).
6. **Knight, W.** Wheel patented in Australia [tiešsaiste]. 3 July 2001 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://www.newscientist.com/article/dn965-wheel-patented-in-australia.html>.
7. Latvijā maz pieredzes. *Dienas Bizness*, 2012, 11. janv., 5. lpp.
8. Lawyer moves to patent wheel [tiešsaiste]. 2 July, 2001 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1418165.stm>.
9. Leo Sternbach, inventor of Valium, died on September 28 th, aged 97 [tiešsaiste]. *The Economist*, Oct. 13 th 2005 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/5017018>.
10. Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā” (reģ. Nr. 471/Lp10) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F1051643DC4FFA23C225793B003A8076?OpenDocument>.
11. Momofuku Ando, inventor of instant noodles, died on January 5 th, aged 96 [tiešsaiste]. *The Economist*, Jan. 18 th 2007 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/8548461>.
12. **Nelson, R. R., Langlois, R. N.** *Industrial Innovation Policy: Lessons from American History. Readings in the Management of Innovation*. Second Edition. Harper Business, 1988.
13. Patentu valdes darbības stratēģija 2009.–2012. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: http://www.lrpv.lv/dl/pdf/PVstrat_050309.pdf.
14. **Rozenbergs, J., Brīģis, I.** *Padomju civilprocesiālās tiesības*. 1978. g. publicētās grāmatas faksimilizdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
15. **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.
16. **Schumpeter.** Big and Clever. Why large firms are often more inventive than small ones [tiešsaiste]. *The Economist*, Dec. 17 th 2011 (from print edition) [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/21541826>.
17. **Stallberg, C. G.** The Legal Status of Academic Employees' Inventions in Britain and Germany and its Consequences for R&D Agreements [tiešsaiste]. *Intellectual property quarterly*, 2007, ISSU 4, p. 489–530 [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://direct.bl.uk/bld/PlaceOrder.do?UIN=219080953&ETOC=RN&from=searchengine>.

Normatīvie akti

1. Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Patentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34 (3610), 2007, 27. febr.
3. Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (3228), 2005, 5. maijs.
4. Autortiesību likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150 (2059/2061), 2000, 27. apr.
5. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.

6. Latvijas Civilprocesa kodekss (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1995. gada 15. martam). Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, b. g.
7. Latvijas Civilprocesa kodekss (redakcijā, kas stājās spēkā ar 1995. gada 15. oktobri). Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995.
8. Igaunijas Patentu likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://www.kaosaar.ee/index.php?page=94&>.

Tiesu prakse

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-266. Pieejams: www.at.gov.lv.
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas spriedums lietā Nr. PAC-235. Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 530.–533. lpp.
3. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas spriedums lietā Nr. C-879/2. Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 528. –529. lpp.

Interneta resursi

1. Datubāze esp@cenet [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 5. martā]. Pieejams: <http://worldwide.espacenet.com/>.

CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS ĪPATNĪBAS UNIVERSITĀTES INOVĀCIJU ASPEKTĀ LATVIJĀ: AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI UN RISINĀJUMI

Dr. iur. Vadims Mantrovs

LU Ekonomikas un vadības fakultātes pasniedzējs

Rīgas Juridiskās augstskolas vieslektors, zvērināts advokāts

Kopienas un Latvijas patentpilnvarotais ar specializāciju preču zīmēs

vadims@rozenfelds.lv

Atslēgvārdi: intelektuālais īpašums, inovācijas, universitāte, mācībspēks, civiltiesiskā atbildība, strīdi

Līdz šim jautājumos par intelektuālā īpašuma aizsardzību galvenais uzsvars likts uz to, kā sekmīgāk nodrošināt atbildību par intelektuālā īpašuma pārkāpumiem,¹ mazāka uzmanība pievērsta atbildības īpatnībām no universitātes² radīto intelektuālā īpašuma objektu skata punkta, kaut gan nevar noliegt, ka pēdējos gados šajā jomā veikts ievērojams skaits pētījumu. Universitāšu kontekstā uzsvars likts ne tik daudz uz intelektuālā īpašuma konceptu, cik inovāciju konceptu, kura pamatā ir materializēti radošās izpausmes rezultāti, kas apzīmējami ar vārdiem „kaut kas jauns”,³ aptverot visus iespējamus intelektuālā īpašuma objektus.⁴ Tādējādi jēdziens „inovācijas” būtu saprotams visplašākajā nozīmē, aptverot jebkuru to formu, kā to raksturojis Eiropas Parlaments,⁵ bet „pirmām kārtām

---

¹ Viens no šādiem piemēriem ir nesen noslēgtais Viltošanas novēršanas tirdzniecības nolīgums (Viltošanas novēršanas tirdzniecības nolīgums starp Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, Austrāliju, Kanādu, Japānu, Korejas Republiku, Meksikas Savienotajām Valstīm, Marokas Karalisti, Jaunzēlandi, Singapūras Republiku, Šveices Konfederāciju un Amerikas Savienotajām Valstīm [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40230672&mode=mk&date=2011-12-13>, kas plašāk pazīstams ar tā angļisko abreviatūru ACTA.

² Ar terminu „universitāte” šajā rakstā saprastas visas augstākās izglītības iestādes. Šādu termina izpratni universitāšu inovāciju aspektā atbalsta Eiropas Komisija (European Commission. Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation. COM(2006) 208 final, 10.05.2006., p. 2).

³ **Sylver, B.** What does “Innovation” really mean? [tiešsaiste]. *Bloomberg Businessweek*, January 31 2006 [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.businessweek.com/innovate/content/jan2006/id20060131_916627.htm. Sal.: **Marquis, D. G.** The Anatomy of Successful Innovations. In book: *Readings in the Management of Innovation*. 2nd edition. Edited by Michael L. Tushman, William L. Moore. Harper-Business, 1988, p. 79.

⁴ Tādējādi, sekojot intelektuālā īpašuma plašajai formulai, kāda paredzēta Konvencijas par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu (Konvencija par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, (2821)), 2003, 10. apr.) 2. panta „viii” apakšpunktā.

⁵ European Parliament resolution of 15 June 2010 on Community innovation policy in a changing world (2009/2227(INI)).

novitātes, kas uzrunā patērētāju un tirgus vajadzības”.⁶ Līdzīga pieeja atbalstīta literatūrā, aplūkojot universitāšu inovāciju komercializāciju.⁷

Šajā rakstā ieskicēta civiltiesiskā atbildība, kas izriet no universitātēs radīto inovāciju pārkāpumiem, kas, protams, nenozīmē to, ka nepastāv aktuālas problēmas gan saistībā ar Piemērošanas Direktīvas⁸ noteikumu tulkojumu, gan ar Latvijas *sui generis* intelektuālā īpašuma likumiem, kas apjoma dēļ paliek ārpus šī raksta ietvariem. Raksta sākumā sniegts īss ieskats civiltiesiskās atbildības konstrukcijā intelektuālā īpašuma lietās, tad universitātes un tās inovāciju raksturojums, pētīti strīdi saistībā ar universitātes inovācijām, apskatīta universitātes inovāciju komercializācija un nobeigumā Saeimā izskatāmais likumprojekts par universitātes inovāciju regulējumu Latvijā un ierosinājumiem šī likumprojekta pilnveidošanai, lai būtu iespējams pilnvērtīgi nodrošināt civiltiesisko atbildību par pārkāpumiem universitātes inovāciju jomā.

1. Atbildības raksturojums

Civiltiesiskās atbildības regulējums par pārkāpumiem inovāciju jomā ir tikpat visaptverošs, kāds ir inovāciju definējums. Šī civiltiesiskā atbildība izriet gan no starptautiskajos, gan nacionālajos normatīvajos aktos ietvertajām normām, kuras ietilpst gan vispārējās, gan speciālajās civiltiesībās, kā šīs abas civiltiesību daļas trāpīgi definējis profesors Kaspars Balodis.⁹ Šajā gadījumā speciālās civiltiesības aptver *sui generis* intelektuālā īpašuma likumus, kuri būtu uztverami kā *lex specialis* attiecībā pret vispārējo civiltiesību normām. Paredzot atšķirīgu regulējumu nekā vispārējās civiltiesību normas, šie speciālie *sui generis* intelektuālā īpašuma likumi paredz arī īpašus atbildības noteikumus inovāciju jomā.

Saistībā ar civiltiesisko atbildību aktuāls ir jautājums, vai atbildības priekšnoteikumi par intelektuālā īpašuma pārkāpumiem uztverami kā subjektīvi vai objektīvi. Citiem vārdiem sakot, vai nezināšana atbrīvo no atbildības par pieļautajiem pārkāpumiem inovāciju jomā. Šis jautājums cieši saistīts ar vainu. Raksta apjoma dēļ vainas jautājumu nav iespējams aplūkot detalizētāk, bet būtu pietiekami norādīt, ka vainas jēdziens intelektuālā īpašuma (un tātad arī inovāciju) pārkāpumu gadījumā kā atbildības priekšnoteikums nepastāv,¹⁰ kaut gan šajā sakarā Latvijas tiesību literatūrā izteikts atšķirīgs viedoklis,¹¹ kamēr Latvijas *sui generis* intelektuālā īpašuma likumi paredz maldinošus formulējumus par vainu kā atbildības

⁶ European Parliament resolution of 15 June 2010 on Community innovation policy in a changing world (2009/2227(INI)).

⁷ Litan, R. E., Mitchell, L., Reedy, E. J. Commercializing University Innovations: Alternative Approaches [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. 16 May 2007. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=976005> vai <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.976005>.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu [Piemērošanas Direktīva]. *Oficiālais Vēstnesis*, īpašais izdevums, 17/02. sēj., 2004, 32./39. lpp.

⁹ Balodis, K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 24. lpp.

¹⁰ Mantrovs, V. *Ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzības tiesiskie aspekti Latvijā Eiropas Savienības tiesību kontekstā*: promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 160. lpp. (ieskaitot citētos autorus); Pētersone, Z. *Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās*: promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 48. lpp. (ieskaitot citēto autoru).

¹¹ Rasnačs, L. Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2011, 55. lpp.

priekšnoteikumu.¹² Ir pamats uzskatīt, ka inovāciju pārkāpumu jomā nepieciešams konstatēt objektīvus priekšnoteikumus inovāciju pārkāpuma esībai neatkarīgi no tā, vai pārkāpums pieļauts neuzmanības dēļ vai panākts apzināti, izņemot dažus specifiskus gadījumus kā, piemēram, iepriekšlietošanas tiesības patenttiesībās, acīmredzami negodprātīgs nolūks preču zīmju tiesībās, iepakojuma atdarināšana negodīgas konkurences lietās u. tml. Piemēram, ja tiek konstatēta preču zīmju sajaukuma līdzība (likuma „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm”¹³ 4. panta sestās daļas 2. punkts, 7. panta pirmās daļas 2. punkts), nav nozīmes, vai šī līdzība panākta apzināti vai neapzināti, jo atbildība iestājas neatkarīgi no tā, vai attiecīgā rīcība, panākot sajaukamu līdzību, ir vainojama un ciktāl tā ir vainojama.

2. Universitātes inovāciju raksturojums

Universitātes inovāciju kontekstā būtiskāka nozīme ir ne tik daudz to aizsardzības līdzekļiem, kam pievērsta ievērojama uzmanība un kas jau pieminēts šī raksta sākumā, bet gan tam, vai iespējams pamatot universitātes īpašuma tiesības uz attiecīgo inovāciju, kā arī universitātes inovāciju regulējumam un komercializācijai. Šie universitātē radīto inovāciju aspekti sakņojas to tiesiskajā regulējumā, bez kura nebūs iespējams nodrošināt civiltiesisko atbildību par inovāciju prettiesisku izmantošanu. Tādējādi nebūs iespējama inovāciju komercializācija, kas novedīs pie tā, ka universitātes inovatīvā kapacitāte būs ierobežota, lai neteiktu – apdraudēta.

Kas ir tās inovācijas, ar kurām saistāma universitātes inovatīvā darbība? Kā norādīts literatūrā, tie galvenokārt ir patenti un autortiesības,¹⁴ taču tās nav vienīgās inovācijas, ko iespējams radīt universitātēs. Var pastāvēt tādas inovācijas kā augu šķirnes dizaina (dizainparaugu) tiesību objekti vai *sui generis* datubāzu tiesības, ja datubāzes izveidošanā, pārbaudē vai noformēšanā ir ielikts būtisks kvalitatīvs vai kvantitatīvs ieguldījums (Autortiesību likuma¹⁵ 57. pants), neskaitot to, ka datubāze var tikt aizsargāta¹⁶ arī kā autortiesību objekts (Autortiesību likuma 5. panta pirmās daļas 2. punkts).

Aktuāla inovāciju aizsardzības problēma ir norobežot to, kas no radītajām inovācijām pieder universitātei, un to, kas – konkrētās inovācijas radītājam, proti, universitātes mācībspēkam. Jebkuras neskaidrības šajā jautājumā automātiski noved pie strīdiem, kas visbiežāk nonāk tiesās. Strīdi tajā pašā laikā aptur inovāciju komercializāciju.

3. Universitātes inovāciju strīdu raksturojums

Pieaugot inovāciju nozīmei un parādoties attiecīgās inovācijas komercializācijas sekmēm, strīdu apjoma pieaugums ir neizbēgams. To uzrāda arī jaunāko gadu tendence ne vien ASV, bet arī Eiropā, t. sk. Latvijā.

¹² Rasnačs, L. Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2011, 55. lpp.

¹³ Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 1999, 1. jūl.

¹⁴ Pila, J. Who owns the intellectual property rights in academic work? *E.I.P.R.* 2010, 32 (12), 609.

¹⁵ Autortiesību likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150 (2059/2061), 2000, 1. jūn.

¹⁶ Eiropas Savienības Tiesa nesenaļā spriedumā ir definējusi kritērijus, kādiem jāatbilst datubāzei, lai to varētu aizsargāt kā autortiesību objektu (EST lieta C-604/10 *Football Dataco Ltd and Others v Yahoo! UK Ltd and Others* [2012] ETZ 00000).

Strīdus par universitātes inovācijām var iedalīt divās daļās. Pirmkārt, strīdi par universitātes inovācijas pārkāpumu gan pret trešo personu par universitātē radītās inovācijas komercializāciju bez universitātes atļaujas, gan pret mācībspēku, kas, piemēram, nodevis universitātes inovāciju trešajai personai bez universitātes atļaujas. Otrkārt, strīdi par pašas universitātes pieļauto pārkāpumu, ja izmantota inovācija, kas īstenībā universitātei nepieder. Visbiežāk sastopami strīdi starp mācībspēku un universitāti, taču var būt strīdi starp universitāti un trešo personu, kura apstrīd universitātes inovāciju, piemēram, saņemto patentu.

Universitātes saņemtā patenta vai reģistrētā dizaina (dizainparauga) apstrīdēšana ir īpaši aktuāla tādās valstīs kā Latvija, kur nepastāv patentu un dizainu ekspertīze pēc būtības. Tādēļ Latvijā tikai tiesas procesā var pārbaudīt konkrētā patenttiesību vai dizaina tiesību objekta atbilstību patentspējai vai aizsargājama dizaina kritērijiem. Patentu un dizaina reģistrējamības pārbaude Latvijā novelta uz tiesas pleciem tāpat kā lietas par citiem intelektuālā īpašuma objektiem, piemēram, topogrāfijām, negodīgu konkurenci un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm.

Vēl vairāk, šāda brīvība radījusi vājus patentus un vājus dizainus (dizainparaugus). Pietiekami norādīt uz dažiem gadījumiem. Piemēram, Latvijā izņēmuma tiesības iegūtas uz tādu „dizaina objektu” kā paleti,¹⁷ kas ir tradicionāls noliktavu un veikalu atribūts.

Tāpat reģistrēti pārvietojami ratiņi reklāmas izvietošanai.¹⁸

Raksturojot strīdus par universitātes inovācijām, jāatzīst, ka šie strīdi norāda, ka jautājums par konkrētās inovācijas piederību ir sarežģītāks, nekā varētu šķist. Šeit saduras darba tiesiskais regulējums ar akadēmisko brīvību, universitātes monopols ar personības radošuma izpausmi. Labs piemērs šiem sarežģītajiem jautājumiem ir Lorda Everšeda (*Lord Evershed*) runas fragments kādā tiesu lietā,¹⁹ kas izmantots arī vēlākajā Apvienotās Karalistes un citu valstu (Austrālijas) tiesu praksē.²⁰

„No pirmā iespaida man būtu jāpieņem, ka persona, kas nolīgta izstrādāt un pasniegt publiskās lekcijas vai lekcijas kādam noteiktam personu lokam, bez skaidru nosacījumu esamības darba līgumā, tieši pretēji būtu tiesīga uz šo lekciju autortiesībām. Man tas liekas gan taisnīgi, gan saprātīgi. Acīmredzams gadījums, uz kuru vairākkārt ilustratīvi atsaucos argumentācijas gaitā, ir akadēmisko profesiju gadījums. Piemēram, lekcijas, ko studentiem pasniedzis profesors Meitlands, jau labu laiku tiesībās ir kļuvušas par klasiku. Grūti aptvert, ka tāpēc, ka profesors Meitlands tajā laikā bija nodarbināts Kembridžas universitātē, kāds, izņemot viņu pašu, (...) varētu pieprasīt autortiesības uz šīm lekcijām.”

Strīdus, kas uzsākti pret mācībspēku, varētu ilustrēt ar ASV universitātes strīdu par tiesību nenodošanu universitātei uz 30 mācībspēka saņemtajiem patentiem un

¹⁷ Dizainparaugs „Transporta palete”, reģistrācijas numurs D 15 226, reģistrācijas datums 20.12.2008. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.lrpv.lv/database3/index.aspx?lang=LV&id=373&AppNr=D-08-83>.

¹⁸ Dizainparaugs „Pārvietojami ratiņi reklāmas izvietošanai”, reģistrācijas numurs D 15 125, reģistrācijas datums 20.06.2007. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.lrpv.lv/database3/index.aspx?lang=LV&id=373&AppNr=D-07-6>. Sk. arī līdzīgu dizainparaugu: Dizainparaugs „Pārvietojami ratiņi reklāmas izvietošanai”, reģistrācijas numurs D 15 154, reģistrācijas datums 20.01.2008. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.lrpv.lv/database3/index.aspx?lang=LV&id=373&AppNr=D-07-56>.

¹⁹ *Stevenson Jordan & Harrison v McDonnell & Evans* [1952] 1 T.L.R. 101; (1952) 69 R.P.C. 10 at 18 citēts pēc **Pila, J.** Who owns the intellectual property rights in academic work? E.I.P.R., 2010, 32 (12), p. 610.

²⁰ **Pila, J.** Who owns the intellectual property rights in academic work? E.I.P.R. 2010, 32 (12), 610–612.

11 viņa pieteiktajiem izgudrojumiem, kas veikti universitātes laboratorijās. Mācībspēks noraidīja universitātes pretenzijas, norādot uz nepilnīgo pašas universitātes sistēmu attiecībā uz izgudrojumiem, kuri netiks tālāk komercializēti.²¹ Tātad nepilnīgais inovāciju regulējums kļuva par pamatu šādam strīdam, kurā jāizšķir jautājums par konkrēto inovāciju piederību.

Otra veida strīdi ir pret universitāti, ko uzsācis mācībspēks. Šeit ir neseni piemēri: viens – Lielbritānijā, otrs – Latvijā.

Lielbritānijas universitātē profesors bija izveidojis lekciju prezentācijas studiju kursam ar nosacījumu, ka saglabā uz tām autortiesības. Uzsākot darbu citā universitātē, viņš atklāja, ka lekciju prezentācijas izmantojis cits pasniedzējs bez viņa atļaujas. Universitāte noliedza profesora iebildumus, norādot, ka universitātē radītās inovācijas pieder universitātei.²² Pagaidām nav ziņu, ka strīds nonācis tiesā.

Savukārt otrs strīds, ko uzsācis mācībspēks pret universitāti, izskatīts Latvijas tiesās. M. G. cēlusi prasību pret universitāti par autortiesību pārkāpumu un kompensācijas piedziņu. Prasības būtība: M. G. ir sagatavojusi mācību materiālu universitātei uz līguma pamata, taču universitāte izdevusi šo materiālu ar labojumiem, kas nav saskaņoti ar autoru, un norādījusi papildu autoru, kas izstrādājis šos labojumus. Strīda rezultātā tiesa piedzina no universitātes kompensāciju (kaut arī nelielu) un tiesāšanās izdevumus.²³

Neveiksmīga strīda sekas ir dažādas: ne tikai inovācijas zaudēšana, tādējādi padarot iepriekšējo universitātes ieguldījumu inovācijas radīšanā un tās reģistrācijas uzturēšanā veltīgu, bet arī kompensācijas piedziņa, zaudējumu atlīdzināšana, kā arī tiesāšanās izdevumu segšana. Ne mazāk svarīgs ir reputācijas jautājums, ja strīda rezultātā universitāte pazaudē savu inovāciju, par kuru, piemēram, saņemts patents. Te var minēt Lielbritānijas tiesu lietu, kurā universitāte cēla patenta pārkāpuma prasību pret vienu no lielākajiem pasaules koncerniem – tiesa noraidīja universitātes celto prasību, turklāt universitāte zaudēja saņemto patentu, kas tika anulēts pēc atbildētāja celtās pretprasības.²⁴

4. Universitātes inovāciju komercializācijas problēma

Bez strīdiem pastāv arī universitātes inovāciju komercializācijas problēma²⁵ – ko un kā komercializēt no universitātē radītajām inovācijām. Universitātes inovāciju komercializācija nav tikai Latvijas, bet daudzu valstu problēma. Šajā saistībā Latvijas situāciju var raksturot tāpat, kā profesors Viljams R. Kornišs (*William R. Cornish*) pirms divdesmit gadiem trāpīgi raksturoja situāciju Lielbritānijā: „Šajā valstī mēs paši sevi mokām ar mūsu acimredzamu neveiksmi pārvērst zinātnisko

²¹ Tanskey, A. Chemical Engineer Professor Battling University Over IP [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.dynamicpatents.com/2009/01/chemical-engineer-professor-battling-university-over-ip>.

²² Newman, M. Hold on, that slide looks very familiar [tiešsaiste]. *Times Higher Education*, 13 May 2010 [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=411550>.

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2007. gada 21. decembra spriedums civillietā Nr. PAC-230 (C29551504) (nepārsūdzēts, npublicēts).

²⁴ University of Queensland v Siemens [2007] EWHC 2258 (Pat).

²⁵ Inovāciju komercializācijas problēma aptver ne tikai universitāšu inovācijas, bet arī jebkura komersanta inovācijas (sk. plašāk Van de Ven A.H. Central Problems in the Management of Innovation. In book: *Readings in the Management of Innovation*. 2nd edition. Edited by Michael L. Tushman, William L. Moore. HarperBusiness, 1988, pp. 104–105).

atklājumu un tehniskās izgudrospējas dzīvīgo straumi komerciālā veiksmē.²⁶ Šajā sakarā varam runāt gan par veiksmes, gan neveiksmes stāstiem universitātes inovāciju komercializācijā.

Latvijas veiksmes stāsti ir ne tikai farmācijas jomā, kas ir augstā līmenī, bet arī informācijas tehnoloģiju jomā. Piemēram, sabiedrības ar ierobežotu atbildību „Mikrotikls” (pazīstama ar zīmolu *MikroTik*) 2010. gada apgrozījums sasniedza 37 miljonus latu.²⁷ Šis komersants, kas nodarbojas ar interneta bezvadu tehnoloģijām, nodalījis inovāciju radīšanu no inovatīvo produktu ražošanas, kas tiek veikta Latvijā, Lietuvā un Ķīnā.²⁸ Būtiski, ka šo komersantu nodibināja Latvijas Universitātes Polimēru mehānikas institūta pētnieks ar amerikāņu partneri.²⁹ Te rodas likumsakarīgs jautājums, kādēļ Latvijas Universitāte nevarēja ar šāda pētnieka palīdzību pati izstrādāt un komercializēt šīs inovācijas.

Šis un daudzi citi veiksmes stāsti³⁰ par universitāšu inovatīvajiem produktiem ir lieliski piemēri, kā radīt inovācijas un īstenot inovatīvo produktu ražošanu, apgāžot stereotipu, ka Latvijā inovāciju komercializācija nav iespējama, jo nav tik attīstītas ražošanas. Cilvēka iniciatīva, kas ir inovācijas pamatā, ir būtiska arī inovācijas komercializācijai, kas ir ne mazāk svarīga kā pati inovācija.

Tajā pašā laikā ir arī skumji stāsti. Piemēram, remantadīna – efektīvu pretgripas zāļu – autors Jānis Polis, kura izgudrojums pieteikts patenta saņemšanai 1969. gadā³¹ un kurš 2009. gadā par savu inovatīvo zinātnisko darbību saņēma WIPO zelta medaļu,³² pēdējos 20 gadus dzīvojis nabadzībā sociālajā mājā Rīgā.³³ Izgudrotājs miris 2011. gadā, un iespējamais nāves iemesls bija bads.³⁴

Kā uzsvērts iepriekš, universitātes inovāciju juridiskais nodrošinājums ir viens no priekšnoteikumiem inovāciju sekmīgam rezultātam. Lai nodrošinātu inovāciju komercializāciju, katram jānodarbojas ar savu jomu. Bez autoriem, kuri rada inovācijas, bez juristiem, kuri izstrādā šo inovāciju juridisko nodrošinājumu, bez ekonomistiem, kuri komercializē inovatīvos produktus, un bez ražotājiem, kas laiž inovatīvos produktus tirgū, inovācijas un pati inovatīvā darbība nebūs sekmīga. Ja rodas problēma kaut vienā posmā, tas ietekmēs visu procesu kopumā.

Konkrēto produktu var komercializēt dažādi, taču ir interesants piemērs, kas, kaut gan nav saistīts ar universitātēm, atklāj, kā var nonākt līdz pieņemamam rezultātam. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību „Autonams” un „Würth Group” noslēdza līgumu par inovācijas radīšanu – individuālas attālinātas degvielas

²⁶ Cornish, W. R. Rights in University Innovations: the Herchel Smith Lecture for 1991. E.I.P.R., 1992, 14 (1), 13.

²⁷ Brauna, A. 21. gadsimta deficīta ražotāji. IR, Nr. 3 (93), 2012, 19.–25. janv., 36.–39. lpp.

²⁸ Turpat.

²⁹ Turpat.

³⁰ Sk. Times Higher Education. Three success stories from European regional innovation share their knowledge [tiešsaiste]. [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. 2 September 2004 Pieejams: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storyCode=191004&sectioncode=26>.

³¹ Plašāk par J. Poļa zinātnisko darbību sk.: Remantadīna izgudrotājam un zinātniekam Jānim Polim – 70 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.patbib.gov.lv/zinas_visdazadakas/izstades/Izstade_Polis.htm#remat.

³² Latvia: Dr. Janis Polis [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.wipo.int/export/sites/www/ip-outreach/en/awards/inventors/pdf/lv.pdf#polis.

³³ Bernāts, A. Remantadīna autora Jāņa Poļa neparastā dzīve [tiešsaiste]. 2010. gada 9. decembris [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.kasjauns.lv/lv/zinas/34251/remantadina-autora-jana-pola-neparasta-dzive.

³⁴ Barkāns, E. Badā mirst slavenais remantadīna izgudrotājs Jānis Polis [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: www.kasjauns.lv/lv/zinas/43324/bada-mirst-slavenais-remantadina-izgudrotajs-janis-polis.

kontroles sistēmas signalizācijas izstrādi. Sistēma pastāvīgi uzraudzīs degvielas atlikumu transporta tehnikas degvielas tvertnē.³⁵ Uzmanību piesaista nevis tas, par kādu inovāciju šeit būtu runa, bet gan kādi ir komercializācijas noteikumi. Proti, radītā inovatīvā produkta izmantošana pamatojas uz dalītām tiesībām: inovatīvo produktu „Autonams” drīkst izplatīt Baltijas un NVS valstīs, bet partneris – Vidusjūras reģiona valstīs.³⁶ Tātad, izstrādājot inovāciju uz līguma pamata, inovācijas autors joprojām saglabā tiesības (kaut ne pilnā apmērā) uz savu radīto produktu. Tas būtu jāņem vērā arī universitātes komercializācijas politikā, jo nav vajadzības iegūt visas iespējamās tiesības uz nenoteiktu laiku, ja universitāte nemaz negatavojas attiecīgo inovāciju izmantot vai izmantot ierobežotā apjomā. No tā, cik plašas tiesības universitātei nepieciešamas, atkarīgs arī tas, kāds būs civiltiesiskās atbildības apjoms par universitātes tiesību pārkāpumu attiecībā uz konkrēto inovāciju.

Lai izvairītos no negatīvām sekām inovāciju strīdos, jānodrošina pilnvērtīgs un strikts universitātē radīto inovāciju juridiskais regulējums, atspoguļojot sinerģiju starp ārējiem normatīvajiem aktiem, kas norāda uz visu universitātē radīto inovāciju īpašumtiesību koncentrāciju universitātes rokās, un universitātes iekšējiem normatīvajiem aktiem, reglamentējot katrai konkrētajai universitātei raksturīgās inovāciju radīšanas attiecības un padarot par universitātei piederīgu tieši vai netieši universitātē radītās inovācijas.

Galveno mērķi raksturo tas, ka universitāte var iegūt īpašumtiesības uz mācībspēku inovācijām. Šis princips iedzīvināts vairumā pasaules valstu (pārsvārā – attiecībā uz patentiem), kamēr Latvijā šādu normu nav, izņemot vispārējās normas par darbinieku radītajiem intelektuālā īpašuma objektiem, kuras būtu grūti īstenojamas universitāšu inovāciju gadījumā. Augstskolu likuma³⁷ 76. pants paredz, ka universitāšu īpašumā var būt intelektuālais īpašums, tomēr absolūti neparedz universitātēs radīto inovāciju regulējumu. Līdzīgi var teikt par Zinātniskās darbības likuma³⁸ 8. panta ceturtajā daļā deklarēto „valsts īpašumu” uz inovācijām, kuras radušās „valsts budžeta finansētas zinātniskās darbības rezultātā”.

Saistībā ar universitāšu inovāciju īpašumtiesību regulējumu priekšplānā izvirzās literatūrā bieži iztirzātais ASV veiksmes stāsts universitāšu inovāciju jomā, par kuru vairums autoru ir vienisprātis, ka tas pamatojas uz 1980. gadā pieņemto Beja-Doula likumu (*Bayh-Dole Act*).³⁹ Likums paredzēja, ka universitātei ir tiesības uz tajā radītajām inovācijām (t. sk. ja inovācijas izstrādātas par valsts budžeta līdzekļiem), kā arī ierobežojumus inovāciju licencēšanai, proti, tikai ASV komersantiem utt., tas ir, paredzēja pasākumu kompleksu, kas ne vien attīstīja inovāciju politiku ASV universitātēs, bet saistīja to ar ASV tautsaimniecības attīstību, lai veidotu uz inovācijām balstītu ekonomiku. Tomēr, kā norādīts nesenaajā pētījumā, „ASV veiksmes stāstu nevar tik vienkārši imitēt, mainot intelektuālā īpašuma likumus un nododot īpašuma tiesības”,⁴⁰ kaut gan Beja-Doula likumam līdzīgu likumu

³⁵ **Tārs, P.** Autonams uzvaktēs degvielu transporta tehnikas bākās [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.auto24.lv/uudised/uudised.php?uid=8270>.

³⁶ Turpat.

³⁷ Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179 (462), 1995, 17. nov.

³⁸ Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (3228), 2005, 5. maijs.

³⁹ 35 U.S.C. 18 (Sec. 200 et seq.) [the Bayh-Dole Act].

⁴⁰ **Leydesdorff, L., Meyer, M.** The Decline of University Patenting and the End of the Bayh-Dole Effect [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1001/1001.4516.pdf>.

pieņemšana Eiropā⁴¹ palielināja patentu skaitu par 250 % Vācijā, 300 % Beļģijā un 500 % Dānijā.⁴²

Visbeidzot, bez inovāciju regulējuma universitātei nepieciešama sava komercializācijas politika. Proti, jāizveido inovāciju, galvenokārt patentu, atlases sistēma, reģistrējot tikai tos patentus, kurus iespējams komercializēt, un jādoma par to komersantu loku, kuriem šo patentu piedāvāt. Piemēram, Zviedrija gatava piešķirt līdzekļus inovāciju biroju izveidei kā atsevišķai universitātes struktūrvienībai.⁴³ Šādas struktūrvienības eksistē daudzās pasaules valstīs, piemēram, Stenfordas universitātē.⁴⁴ Savukārt kā piemērs universitātes iekšējai organizācijai var būt Kalifornijas universitātes iekšējās rūpnieciskā īpašuma politikas dokuments,⁴⁵ kura noteikumi satur visaptverošu intelektuālā īpašuma regulējumu attiecībā uz universitātes darbiniekiem un studentiem, kas izmanto universitātes resursus, paredzot, ka visas tiesības uz radītajiem intelektuālā īpašuma objektiem pieder universitātei.

Vienīgi tad, ja pastāvēs pilnvērtīgs universitāšu inovāciju regulējums, būs iespēja piemērot civiltiesisko atbildību personām, kas pārkāpj universitāšu tiesības uz tām piederošajām inovācijām (vai mantiskajām tiesībām autortiesību objektu gadījumā). Te jāņem vērā – jo sekmīgāka būs inovatīvā darbība un komercializācija, jo vairāk būs mēģinājumu iedzīvoties uz šo inovāciju rēķina.

5. Likumprojekts

Kā iepriekš norādīts, Latvijā universitāšu inovāciju regulējums nepastāv. Tomēr šo problēmsituāciju ir paredzēts novērst, pieņemot grozījumus Zinātniskās darbības likumā, kas patlaban tiek izskatīti Saeimā otrajā lasījumā (turpmāk – likumprojekts).⁴⁶

5.1. Likumprojekta raksturojums

Likumprojektā deklarēta universitātes īpašumtiesību ideja, kaut gan likumprojektā inovāciju jēdziens limitēts vienīgi ar izgudrojumiem (šī problēmsituācija aplūkota turpmāk), atzīstot Beja-Doula likuma koncepciju un noliedzot t. s. profesoru privilēģiju.⁴⁷ Likumprojekts paredz paziņošanas sistēmas principu, ar kuru saskaņā universitātes inovācijas autors paziņo universitātei par radīto inovāciju, lai

⁴¹ Par Beja-Doula likuma ietekmi uz atsevišķām valstīm sk. plašāk: **Siepmann, T. J.** The Global Exportation of the U.S. Bayh-Dole Act. *University of Dayton Law Review* 209–243 (2004).

⁴² Turpat.

⁴³ Landes, D. Sweden to help universities commercialize innovations [tiešsaiste]. *The Local*, 22 October 2008. Pieejams: <http://www.thelocal.se/15134/20081022/>.

⁴⁴ Technology Licensing at Stanford University [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://patentcalls.com/articles/article/64.aspx>.

⁴⁵ University of California. Contract and Grant Manual: intellectual property and related matters [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.ucop.edu/raohome/cgmanual/chap11.html#11-220>.

⁴⁶ Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā”. 11. Saeimas likumprojekts, Nr. 40/Lp11 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*zinātniskās+darbības*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*zinātniskās+darbības*)&SearchMax=0&SearchOrder=4).

⁴⁷ Likumprojekta “Grozījumi Zinātniskās darbības likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) [tiešsaiste] I daļa, Otrā iedaļa „Pašreizējā situācija un problēmas” [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F1051643DC4FFA23C225793B003A8076?OpenDocument>.

tā varētu pieņemt lēmumu par īpašumtiesību iegūšanu vai atteikumu. Inovācijas komercializācijas gadījumā izgudrotājam paredzēta 10–30 % atlīdzība.⁴⁸

Paziņošanas sistēmas pamatā ir ne vien paša likuma regulējums, bet arī universitāšu iekšējo normatīvo aktu nepieciešamība, kas atkarīga no universitāšu iniciatīvas.

5.2. Būtiskākās nepilnības un to novēršana

Likumprojekta būtiskākā problēma ir īpašumtiesību iegūšanas jautājums, proti, kā savienot ideju, ka visas universitātē radītās inovācijas pieder universitātei, ar ideju, ka universitāte izvēlas, vai izmantot īpašumtiesības uz konkrēto inovāciju. Likumprojekts paredz papildināt Zinātniskās darbības likumu ar 39.¹ pantu, kura pirmajā daļā būtu noteikts, ka valsts zinātniskajai institūcijai **pieder** tiesības uz izgudrojumu, ko radījis viens vai vairāki tās darbinieki, bet otrajā daļā paredzēts, ka valsts zinātniskā institūcija triju mēnešu laikā **izvērtē** attiecīgā izgudrojuma saimnieciskās izmantošanas (komercializācijas) potenciālu un pieņem lēmumu paturēt tai piederošās tiesības uz izgudrojumu vai nodot tiesības uz izgudrojumu valsts zinātniskās institūcijas darbiniekam vai darbiniekiem. Rodas jautājums: ja universitātei pieder tiesības uz izgudrojumu, kādēļ universitātei būtu vēl jāpieņem lēmums tās paturēt? Risinājums ir vienīgi tāds, ka sākotnējās īpašumtiesības pieder izgudrotājam, taču universitātei ir tiesības iegūt šīs īpašumtiesības, deklarējot to nodošanu inovācijas radīšanas brīdī, kā tas paredzēts minētā panta pirmajā daļā un ir spēkā, piemēram, Vācijā,⁴⁹ vai izmantojot paziņošanas sistēmu, kā tas paredzēts panta otrajā daļā un ir spēkā, piemēram, Holandē.⁵⁰

Šis risinājums saistīts ar izgudrotāja (vai citas inovācijas autora) sākotnējo tiesību konceptu, ko ilustrē nesen ASV Augstākās tiesas izskatītā lieta strīdā starp universitāti un universitātes inovācijas izmantotāju. Norādot, ka „universitātes parasti noslēdz līgumus ar saviem darbiniekiem, pieprasot tiesības uz inovācijām nodot universitātei”,⁵¹ ASV Augstākā tiesa secināja, ka tikai tad, ja inovācija pieder universitātei, tā tiesīga nodot šo inovāciju trešajai personai.⁵²

Pastāv arī citas problēmas. Likumprojekts neparedz nekādus ierobežojumus universitātes inovāciju izmantotāju vai ieguvēju lokam gan no teritoriālā viedokļa, gan no inovācijas izmantotāja komercdarbības mēroga viedokļa (t. i., mazie, vidējie

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ Vācijas Darba ņēmēju izgudrojumu likuma 42. pants (Gesetz über Arbeitnehmererfindungen [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/arbnerfg/index.html>. Par Vācijas regulējumu sk. plašāk: **Falck, A. von, Schmaltz, C.** University Inventions: Classification and Remuneration in Germany, the Netherlands, France, the UK, the US and Japan. II C 2005, 36 (8), 912–927; **Staalberg, C. G.** The Legal Status of Academic Employee's Inventions in Britain and Germany and Its Consequences for R&D Agreements. I.P.Q., 2007, 4, 489–530.

⁵⁰ Nīderlandes Patentu likuma 12. panta trešā daļa (Patent Act 1995) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]). Pieejams: <http://www.ivir.nl/legislation/nl/patentact1995.html>. Par Nīderlandes regulējumu sk. plašāk: **Falck, A. von, Schmaltz, C.** University Inventions: Classification and Remuneration in Germany, the Netherlands, France, the UK, the US and Japan. II C 2005, 36 (8), 912–927.

⁵¹ Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University v. Roche Molecular Systems, Inc. et al. 563 U. S. 15 (2011) (BREYER, J. and GINSBURG, J. dissenting) („parasti universitātes stājas līgumattiecībās ar saviem darbiniekiem, pieprasot nodot universitātei tiesības uz izgudrojumiem”; „universities typically enter into agreements with their employees requiring the assignment to the university of rights in inventions”).

⁵² Turpat, at 12 (“Tikai tad, ja izgudrojums pieder pasūtītājam [t.i. universitātei – V.M.], ir piemērojams Beja-Doula likums”; „Only when an invention belongs to the contractor does the Bayh-Dole Act come into play”).

un lieli komersanti). Šāds iedalījums tomēr ir aktuāls Beja-Doula likuma sakarā, kas limitē par valsts līdzekļiem radīto inovācijas nodošanu, to saistot ar ASV mazajiem komersantiem. Vēl vairāk, likumprojekts koncentrējas uz šauru inovāciju loku, aptverot vienīgi patentus, tādēļ rodas jautājums, kam pieder pārējās universitātēs radītās inovācijas, neskaitot izgudrojumus.

Kaut gan likumprojekts paredz, ka universitātei obligāti jāpieņem lēmums par inovācijas izmantošanu vai atteikumu to izmantot, tas neparedz nekādu risinājumu, ja universitāte vilcinās paziņot lēmumu.

Ne mazāk svarīga problēma, kuru likumprojekts nerisina, ir situācija, kad universitāte paziņo par inovācijas komercializāciju, bet to neveic. Šajā gadījumā būtu jāparedz, ko darīt izgudrotājam, ja viņa inovāciju universitāte nekomercializē.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. **Barkāns, E.** Badā mirst slavenais remantadīna izgudrotājs Jānis Polis [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: www.kasjauns.lv/lv/zinas/43324/bada-mirst-slavenais-remantadina-izgudrotajs-janis-polis.
3. **Bernāts, A.** Remantadīna autora Jāņa Poļa neparastā dzīve [tiešsaiste]. 2010. gada 9. decembris [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.kasjauns.lv/lv/zinas/34251/remantadina-autora-jana-pola-neparasta-dzive.
4. **Brauna, A.** 21. gadsimta deficīta ražotāji. *IR*, Nr. 3 (93), 2012, 19.–25. janv., 36.–39. lpp.
5. **Mantrovs, V.** *Ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzības tiesiskie aspekti Latvijā Eiropas Savienības tiesību kontekstā*: promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.
6. Miris remantadīna izgudrotājs Jānis Polis [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: www.ir.lv/2011/4/13/miris-remantadina-izgudrotajs-janis-polis.
7. **Pētersone, Z.** *Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās*: promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.
8. **Rasnačs, L.** Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2011.
9. Remantadīna izgudrotājam un zinātniekam Jānim Polim – 70 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.patbib.gov.lv/zinas_visdazadakas/izstades/Izstade_Polis.htm#remat.
10. **Tārs, P.** Autonams uzvaktēs degvielu transporta tehnikas bākās [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.auto24.lv/uudised/uudised.php?uid=8270>.
11. **Cornish, W. R.** Rights in University Innovations: the Herchel Smith Lecture for 1991. *E.I.P.R.*, 1992, 14 (1), 13–19.
12. **Falck, A. von, Schmaltz, C.** University Inventions: Classification and Remuneration in Germany, the Netherlands, France, the UK, the US and Japan. *II C* 2005, 36 (8), 912–927.
13. **Landes, D.** Sweden to help universities commercialize innovations [tiešsaiste]. *The Local*, 22 October 2008. Pieejams: <http://www.thelocal.se/15134/20081022/>.
14. Latvia: Dr. Janis Polis [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.wipo.int/export/sites/www/ip-outreach/en/awards/inventors/pdf/lv.pdf#polis.
15. **Litan, R. E., Mitchell, L., Reedy, E. J.** Commercializing University Innovations: Alternative Approaches [tiešsaiste] 16 May 2007. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=976005> vai <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.976005>.

16. **Newman, M.** Hold on, that slide looks very familiar [tiešsaiste]. *Times Higher Education*, 13 May 2010 [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=411550>.
17. **Leydesdorff, L., Meyer, M.** The Decline of University Patenting and the End of the Bayh-Dole Effect [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1001/1001.4516.pdf>.
18. **Pila, J.** Who owns the intellectual property rights in academic work? E.I.P.R., 2010, 609–613.
19. *Readings in the Management of Innovation*. 2nd edition. Edited by Michael L. Tushman, William L. Moore. HarperBusiness, 1988.
20. **Siepmann, T. J.** The Global Exportation of the U.S. Bayh-Dole Act. *University of Dayton Law Review* 209–243 (2004).
21. **Staalberg, C. G.** The Legal Status of Academic Employee's Inventions in Britain and Germany and Its Consequences for R&D Agreements. I.P.Q., 2007, 4, 489–530.
22. **Sylver, B.** What does "Innovation" really mean? [tiešsaiste]. *Bloomberg Businessweek*, January 31 2006 [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.businessweek.com/innovate/content/jan2006/id20060131_916627.htm.
23. **Tanskey, A.** Chemical Engineer Professor Battling University Over IP [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.dynamicpatents.com/2009/01/chemical-engineer-professor-battling-university-over-ip>.
24. Technology Licensing at Stanford University [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://patentcalls.com/articles/article/64.aspx>.
25. Times Higher Education. Three success stories from European regional innovation share their knowledge [tiešsaiste]. 2 September 2004 [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storyCode=191004&sectioncode=26>.
26. University of California. Contract and Grant Manual: intellectual property and related matters [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.ucop.edu/ra-home/cgmanual/chap11.html#11-220>

Normatīvie akti

1. Viltošanas novēršanas tirdzniecības nolīgums starp Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, Austrāliju, Kanādu, Japānu, Korejas Republiku, Meksikas Savienotajām Valstīm, Marokas Karalisti, Jaunzēlandi, Singapūras Republiku, Šveices Konfederāciju un Amerikas Savienotajām Valstīm [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40230672&mode=mk&date=2011-12-13>.
2. Konvencija par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, (2821), 2003, 10. apr.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu [Piemērošanas Direktīva]. *Oficiālais Vēstnesis*, īpašais izdevums, 17/02. sēj., 2004, 32./39. lpp.
4. Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179 (462), 1995, 17. nov.
5. Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (3228), 2005, 5. maijs.
6. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 1999, 1. jūl.
7. ASV: 35 U.S.C. 18 (Sec. 200 et seq.) [the Bayh-Dole Act].
8. Patent Act 1995 (Nīderlandes Patentu likums) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.ivir.nl/legislation/nl/patentact1995.html>.
9. Gesetz über Arbeitnehmererfindungen (Vācijas Darba ņēmēju izgudrojumu likums) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/arbnerfg/index.html>.

Tiesu prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2007. gada 21. decembra spriedums civillietā Nr. PAC-230 (C29551504) (nepārsūdzēts, nepublicēts).
2. Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University v. Roche Molecular Systems, Inc. et al. 563 U. S. 15 (2011) (BREYER, J. and GINSBURG, J. dissenting).
3. University of Queensland v Siemens [2007] EWHC 2258 (Pat).
4. *Stevenson Jordan & Harrison v McDonnell & Evans* [1952] 1 T.L.R. 101; (1952) 69 R.P.C. 10 at 18 citēts pēc **Pila, J.** Who owns the intellectual property rights in academic work? E.I.P.R., 2010, 32 (12), p. 610.

Citi materiāli

1. Dizainparaugu datubāze [tiešsaiste]. Pieejama: *www.lrpv.lv*.
2. Likumprojekta «Grozījumi Zinātniskās darbības likumā» sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: *http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F1051643DC4FFA23C225793B003A8076?OpenDocument*.
3. Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā”. 11. Saeimas likumprojekts, Nr. 40/Lp11 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: *http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*zinātniskās+darbības*)&SearchMax=0&SearchOrder=4*.
4. European Commission. Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation. COM(2006) 208 final, 10.05.2006.
5. European Parliament resolution of 15 June 2010 on Community innovation policy in a changing world (2009/2227(INI)).

PUBLISKI FINANSĒTO ZINĀTNISKĀS PĒTNIECĪBAS REZULTĀTU PATENTĒŠANA

Reinis Markvarts

LU Juridiskās fakultātes doktorants

reinis.markvarts@gmail.com

Atslēgvārdi: patenti, intelektuālais īpašums, publiski finansētā pētniecība, zinātniskā darbība

Rakstā analizēta valsts augstskolu un zinātnisko institūtu (abi kopā turpmāk – zinātniskās institūcijas) publiski finansēto¹ pētījumu rezultātu patentēšanas problemātika un īpatnības.

Iesākumā vērts aplūkot, kāpēc valstij vispār būtu jāfinansē pētniecība, ar ko nodarbojas arī privātais sektors, kas pētniecībā daudz iegulda. Argumentācija ir samērā skaidra. Proti, sabiedrības attīstībai ir nepieciešams, lai tiktu veikta noteikta veida pētniecība, kas analizē dabā pastāvošās likumsakarības, tiecas atklāt jaunas zināšanas bez tūlītēja mērķa tās praktiski izmantot. Parasti to dēvē par fundamentālo zinātni.² Zinātnē, kas finansēta no publiskiem resursiem, pamudinājums jaunradei nav tiešs monetārais ieguvums, bet gan vēlme pēc reputācijas un atzišanas, kā arī interese atklāt ko jaunu, lai pēc tam dalītos zināšanās ar zinātnisko un pārējo sabiedrību.³ Tomēr šādai pētniecībai ir grūti prognozēt rezultātus un vēl jo grūtāk paredzēt, kā šos rezultātus būs iespējams izmantot tirgū pieprasītajos produktos, tāpēc komersanti nelabprāt investē tādā pētniecībā.⁴ Bez papildu

---

¹ Par publiskajiem resursiem jeb publisko finansējumu šī raksta ietvaros tiek uzskatīts jebkāds finansējums, ko zinātniskajai institūcijai piešķirušas valsts, pašvaldību vai starptautiskās institūcijas (sal.: *OECD's Principles and Guidelines for Access to Research data from Public Funding* [tiešaiste]. Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2007 [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf p. 14. Zinātniskās institūcijas veic arī pētījumus, kas finansēti no komersantu līdzekļiem. Raksta secinājumi uz šādiem pētījumiem nav attiecināmi.

² Fundamentālo zinātni 20. gadsimta četrdesmitajos gados raksturojis amerikāņu sociologs Roberts Metrons, atzīstot, ka zinātnes institucionālo imperatīvu veido šādas vērtības: pirmkārt, komunālisms, kas paredz, ka pētniecības rezultāti ir kopīgs visas zinātniskās kopienas īpašums, otrkārt, universālisms, kas paredz, ka zinātnieki sniedz ieguldījumu zināšanu papildināšanā neatkarīgi no nacionālās, kultūras vai citas piederības, treškārt, neieinteresētība, kas paredz, ka zinātniekiem pētniecības rezultāti jāpasniedz, nesaistot tos ar individuālo pārliecību vai interesēm, ceturtkārt, organizēts skepticisms, kas paredz, ka pētījuma rezultāti ir kritiski jāizvērtē, pirms tie tiek akceptēti. **Metron, R. K.** *The Normative Structure of Science*. Grām.: **Metron, R. K.** *The Sociology of Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 1973, pp. 267–278.

³ **Kuhlen, R.** *Ethics and Law of Intellectual Property Knowledge and Information – Private Property or Common Good? A Global Perspective*. Grām.: *Ethics and Law of Intellectual Property: Current Problems in Politics, Science and Technology*. Ed. Lenk, C., et al. Aldershot, England: Ashgate Publishing Limited, 2007, pp. 216.

⁴ „(..) kur fundamentālās pētniecības joma ir atstāta vienīgi privātajiem uzņēmumiem, kas darbojas neatkarīgi viens no otra un pārdod konkurējošos tirgos, peļņas pamudinājums nepiesaistīs tik lielu resursu daudzumu fundamentālajai pētniecībai, kāds ir sociāli vēlamais.” **Nelson, R.** *The Simple Economics of Basic Scientific Research*. *Journal of Political Economy*, Vol. 67, No. 3, 1959, p. 305. Par to, ka fundamentālo zinātni nefinansēs privātais kapitāls un būs nepieciešams publiskais finansējums, bet tieši fundamentālā

atbalsta ieguldījumi pētniecībā būtu mazāki par sociāli vēlamu. Lai fundamentālā pētniecība tomēr tiktu veikta, to finansē valsts. Pateicoties publiskajam finansējumam, zinātniskās institūcijas var atļauties veikt pētījumus bez izredzēm atpelnīt ieguldījumus.

Publiskais finansējums pētniecībai daļēji skar to pašu problēmu, ko intelektuālā īpašuma tiesības. Ciktāl publiski finansētā pētniecības sistēma līdzās fundamentālajai zinātnei veicina arī jaunu izgudrojumu rašanos, tā darbojas kā alternatīva patentu sistēmai.⁵ Tomēr, ja palūkojamies uz statistiku, redzams, ka publiskā finansējuma saņemšana nekavē zinātniskās institūcijas arī reģistrēt patentus. Kopš 20. gadsimta astoņdesmitajiem gadiem dažādās pasaules valstīs publiski finansētās zinātniskās institūcijas patentus reģistrē arvien biežāk. Statistiskā informācija liecina, ka pēdējos gados arvien pieaug valsts augstskolu un zinātnisko institūtu īpatsvars arī starp Latvijas patentu īpašniekiem. Lielākā daļa šo patentu reģistrēti tieši tādām zinātniskajām institūcijām, kas pētniecības finansējumu saņem galvenokārt no publiskajiem resursiem, piem., Rīgas Tehniskā universitāte, Latvijas Lauksaimniecības universitāte un Latvijas Universitāte.⁶ Absolūtos skaitļos Latvijas augstskolu patentēšanas aktivitāte gan ir relatīvi zema, bet tas izskaidrojams arī ar zemo pētniecības finansējuma līmeni un ierobežotajiem līdzekļiem patentu reģistrācijai.

Zinātnisko institūciju pētījumu rezultātu patentēšanas pieaugumu nosaka dažādu līmeņu politiskie aicinājumi. Eiropas Komisijas ieteikums par intelektuālā īpašuma pārvaldību zinātniskajās institūcijās⁷ paredz, ka tām ir efektīvāk jāizmanto publiski finansēto pētījumu rezultāti, jāveicina jaunu, uz pētījumu rezultātiem balstītu, produktu ieviešana. Lai to sasniegtu, zinātniskajām institūcijām jāveic efektīva intelektuālā īpašuma pārvaldība, tostarp jāreģistrē patenti izgudrojumu aizsardzībai. Arī Latvijā dažādos politikas plānošanas dokumentos norādīts uz nepieciešamību reģistrēt patentus zinātnisko institūciju pētniecības rezultātiem, īstenot efektīvu intelektuālā īpašuma pārvaldību.⁸ Tādējādi pēdējos gados patentēšanas aktivitāte Latvijas zinātniskajās institūcijās nedaudz pieaugusi.

Patentu skaits arvien biežāk tiek izmantots, novērtējot zinātniskās institūcijas un zinātnieka darba sekmīgumu. Tādās valstīs kā Dānija, Vācija, Itālija un Japāna reģistrētie patenti ir kritērijs, novērtējot pētnieka darbu, nosakot atalgojumu un

---

pētniecība būs pamats turpmākajai ekonomikas attīstībai. Sk.: **Bush, V.** *Science The Endless Frontier: A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development* [tiešsaiste]. July 1945 (United States Government Printing Office, Washington: 1945) [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://www.nsf.gov/about/history/vbush1945.htm>.

⁵ Zīmīgi, ka zinātnieki, kas nodarbojas ar fundamentālo pētniecību un kuru zinātniskie sasniegumi ir augstu novērtēti, rada relatīvi maz patentējamus izgudrojumus. **Calderini, M., Franzoni, C., Vezzulli, A.** If star scientists do not patent: The effect of productivity, basicness and impact on the decision to patent in the academic world. *Research Policy*, Vol. 36, Issue 3, 2007, p. 317.

⁶ No 2001. līdz 2007. gadam Latvijas zinātnisko institūciju iegūto patentu īpatsvars pieaudzis no 5 līdz 25 %, bet 2009. un 2010. gadā zinātniskās institūcijas saņemšanas apmēram 50 % no kopējā izsniegto Latvijas patentu skaita. **Kristapsons, J., Tjuņina, Ē., Kozlovskis, M.** Patentu statistika: Skats uz Latvijas zinātni [tiešsaiste]. *Zinātnes Vēstnesis*, 2011. gada 20. jūnijs [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1245&Itemid=361.

⁷ Komisijas ieteikums par intelektuālā īpašuma pārvaldību zināšanu nodošanas darbības un par prakses kodeksu universitātēm un citām sabiedriskām pētniecības iestādēm [tiešsaiste]. Nr. K (2008) 1329 (2008/416/EK), 2008. gada 10. aprīlis [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008H0416:EN:NOT>.

⁸ Sk., piem., „Zinātnes un tehnoloģijas attīstības pamatnostādnes 2009.–2013.gadam” (apstiprinātas ar Ministru kabineta 2009. gada 16. septembra rīkojumu Nr. 631) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/normativie-akti/politikas-planosana.html>.

lemjot par amata piešķiršanu.⁹ Tiek uzskatīts, ka pastāv cieša saikne starp individuālā pētnieka zinātnisko produktivitāti un patentēšanas aktivitāti – dati liecina, ka pētniekiem, kuriem ir sasniegumi zinātniskajā darbā, bieži ir arī patenti.¹⁰

Tomēr patenti nav vienīgais veids, kā sabiedrība gūst tiešu labumu no zinātnisko institūciju pētnieciskās darbības. Saskaņā ar dažādu pētījumu datiem izplatītākie pētniecības rezultātu izplatīšanas kanāli ir zinātniskās publikācijas, zinātniskās konferences, sadarbības un pasūtījuma pētījumi, kā arī zinātnieku konsultācijas un studentu prakse uzņēmumos.¹¹ Turklāt visi pētniecības rezultāti nemaz nav patentējami – tie var būt gan izgudrojumi, kam nav paredzēta patentaizsardzība, gan arī nekodificētās zināšanas jeb pieredze un kompetence (*tacit knowledge*).¹²

Kā jau noskaidrots, zinātniskās institūcijas ne vien saņem publisko finansējumu pētniecībai, bet atsevišķos gadījumos reģistrē izgudrojumu patentus. Līdz ar to zinātnisko institūciju pētniecība, kas vērsta uz izmantojamu izgudrojumu radīšanu (fundamentālo pētniecību patenttiesības neveicina), pakļaujas divām pamudinājumu sistēmām – publiskajam finansējumam un patenttiesībām. Izvērtējams ir jautājums, kāpēc ar patenttiesībām vajadzētu pamudināt zinātnisko institūciju pētniecību, kas īstenota ar publiskā finansējuma atbalstu. Katrā ziņā nepietiek ar pamatojumu, ka rezultātu patentēšana ir finansiāli izdevīga. Pētniecību, kas ir finansiāli izdevīga, nemaz nevajadzētu pabalstīt ar publisku finansējumu. Tātad būtu jābūt citiem argumentiem, kas pamato zinātnisko institūciju pētījumu rezultātu patentēšanu. Iespējams izvīrīt pieņēmumu: pastāv ar peļņas pamudinājumu nesaistīti argumenti, kas attaisno šo izgudrojumu patentēšanu.

Ir zināmi vairāki tradicionāli argumenti, ar kuriem tiek pamatota patentu sistēmas pastāvēšana, taču, kā izrādās, tie nav piemēroti publiski finansētās

⁹ Valstīs, kur pētnieku darba novērtēšanā tiek izmantoti patenti, tie vairāk veicina pētnieku ienākumu palielināšanos, mazāk – karjeras izaugsmi. Citās valstīs, piemēram, Korejā un Norvēģijā, šis kritērijs vispār netiek izmantots pētnieku darba novērtējumā. *Turning Science into Business: Patenting and Licensing at Public Research Organisations*. Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2003, pp. 14, 31–32. Arī Latvijā patenti netiek izmantoti pētnieku darba novērtējumā, tomēr patentēšana minēta kā viens no alternatīviem kritērijiem augstskolas reģistrācijai zinātnisko institūciju reģistrā (Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2005, 5. maijs, 28. panta trešās daļas 3. punkts).

¹⁰ **van Looy, B., Callaert, J., Debackere, K.** Publication and patent behaviour of academic researchers: conflicting, reinforcing or merely co-existing? *Research Policy*, Vol. 35, 2006, pp. 596–608. Pētījums par patentēšanas ietekmi Luija Pastēra universitātē Strasbūrā liecina, ka starp pētnieku akadēmisko statusu un patentēšanu nav tiešas korelācijas, savukārt pētniekiem, kam ir vairāk publikāciju, ir arī vairāk patentu (**Carayol, N.** Academic incentives and research organization for patenting at a large french university. *Economics of Innovation and New Technology*, Vol. 16, No. 2, 2007, pp. 119–138). Savukārt pētījumā, kurā izmantoti ASV zinātnisko institūciju dati, galvenokārt biotehnoloģijas jomā, salīdzinot to zinātnisko publikāciju citējamību, kurās ietvertā informācija nav patentēta, ar tām, kur izgudrojumi patentēti, konstatēts, ka zinātniskajiem pētījumiem, kuru rezultāti patentēti, turpmākā citējamība ir nedaudz zemāka nekā pētījumiem, kuru rezultāti publiskoti bez patenta reģistrācijas. No tā iespējams secināt, ka zinātnisko pētījumu rezultātu patentēšanai tomēr ir tendence samazināt zināšanu izplatību (**Murray, F., Stern, S.** Do formal intellectual property rights hinder the free flow of scientific knowledge? An empirical test of the anti-commons hypothesis. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 63, 2007, pp. 648–687).

¹¹ **Cohen, W.**, et al. Industry and the Academy: Uneasy Partners in the Cause of Technological Advance. Grām.: **Noll, R.** (Ed.). *Challenges to the Research University*. Brookings Institution: Washington D. C., 1998, pp. 171–200; **Grimaldi, R.**, et al. 30 years after Bayh-Dole: Reassessing academic entrepreneurship. *Research Policy*, Vol. 40, 2011, p. 1047; **Agrawal, A., Henderson, R.** Putting Patents in Context: Exploring Knowledge Transfer from MIT. *Management Science*, Vol. 48, Issue 1, 2002, p 43 (Masačūsetsas Tehnoloģiju institūta patenti veido mazāk par 10 % no kopējām radītajām zināšanām).

¹² **van Looy, B.** et al. Entrepreneurial effectiveness of European universities: An empirical assessment of antecedents and trade-offs. *Research Policy*, Vol. 40, Issue 4, 2011, p 555.

zinātnisko institūciju pētniecības patentēšanai. Pirmkārt, patenta izredzes sekmē izgudrotājdarbību.¹³ Šis arguments neattaisno patenta izsniegšanu zinātnisko institūciju izgudrojumiem, jo pētniecība uzsākta, pateicoties piešķirtajam publiskajam finansējumam, nevis izredzēm iegūt patentu. Otrkārt, patentēšana sekmē investīciju atgūšanu.¹⁴ Tomēr publiskais finansējums piešķirts bez izredzēm to atgūt, tiešā veidā kapitalizējot pētniecības rezultātus.¹⁵ Ja tas tā notiktu, tad daudzas pētniecības jomas netiktu atbalstītas, jo iespējas iegūt potenciāli komerciāli ienesīgus rezultātus ir neskaidras. Treškārt, patenta izsniegšana sekmē izgudrojumu publiskošanu.¹⁶ Šis ir viens no patenta sistēmas pamatprincipiem – izņēmuma tiesību piešķiršana apmaiņā pret pētījumu rezultātu publiskošanu. Tomēr arī bez patenta izredzēm zinātnieku interesēs ir pēc iespējas agri publiskot pētījumu rezultātus, jo ar publikācijām zinātniskās institūcijas un zinātnieki nodrošina sev reputāciju, publikācijas ir priekšnoteikums turpmākiem pētījumiem.

Zinātnisko institūciju pētniecības rezultātu patentēšana būtu saistāma ar tādiem patentēšanas motīviem kā tehniskās kompetences signalizēšana, lai piesaistītu nākotnes sadarbības partnerus – citas zinātniskās institūcijas un komersantus, kā arī lai iegūtu papildu finansējumu nākotnes pētījumiem, paaugstinātu zinātnisko reputāciju u. tml.¹⁷ Lai gan zinātnisko institūciju primārais mērķis nav slēgt darījumus par tajās radīto zināšanu izmantošanu, ar patentu palīdzību tās var iesaistīties sadarbības projektos ar citām zinātniskajām institūcijām un komersantiem.¹⁸ Informāciju par savu pētniecisko darbību zinātniskās institūcijas var sniegt gan ar publikācijām, gan patentiem. Pētījumu rezultātu patentēšana veido sabiedrības apziņu, ka zinātniskajās institūcijās tiek veikti lietderīgi pētījumi, kā arī rada pašu zinātnieku interesi par rezultātu komercializāciju. Tādējādi var kļūt noderīgi izgudrojumi, kas citādi netiktu izmantoti.

Zinātnisko institūciju patentēšanas normatīvo regulējumu, kas sekmē minēto mērķu sasniegšanu, varētu atzīt par vēlamu. Ja regulējums šos mērķus neveicina, tas atzīstams par nevēlamu. Ir divas valstis, kuru zinātnisko institūciju pētniecības regulējums, iespējams, ir vispazīstamākais un visatšķirīgākais – ASV un Zviedrija.

ASV 1980. gada 12. decembra grozījumi Patentu un preču zīmju aktā jeb t. s. Beja-Doula likums¹⁹ paredz universitāšu, zinātnisko institūtu un mazo komersantu tiesības uz izgudrojumiem, kas radušies, īstenojot federāli finansētas pētniecības programmas. Tas nosaka universitātēm tiesības iesniegt patentu pieteikumus radītajiem izgudrojumiem un tos licencēt komersantiem. Valsts saglabā tiesības uz vienkāršo licenci un iespēju pārņemt izgudrojumu komercializāciju, ja universitāte

¹³ Clark, J. B. *Essentials of Economic Theory as Applied to Modern Problems of Industry and Public Policy*. New York: The Macmillan Company, 1915, p. 360.

¹⁴ Kitch, E. W. The Nature and Function of the Patent System. *The RAND Journal of Economics*, Vol. 20, 1977, pp. 265–290.

¹⁵ Latvijā tas izriet, piemēram, no Zinātniskās darbības likuma 9. panta, kas nosaka, ka informācija par zinātniskajiem pētījumiem, kas finansēti no valsts vai pašvaldības budžeta, ir atklāta, tiek nodrošināta šo pētījumu rezultātu vispārēja pieejamība. Tātad primārais finansējuma piešķiršanas mērķis ir radīt jaunas zināšanas un padarīt tās publiski pieejamas, nevis tieši nopelnīt ar pētījuma rezultātu komercializāciju. Iegūtās zināšanas ir pamats vispārējai ekonomikas attīstībai (sk. 4. zemsvītras piezīmi).

¹⁶ Denicolò, V., Franzoni, L. A. The Contract Theory of Patents. *International Review of Law & Economics*, Vol. 23, No. 4, 2004, pp. 365–380.

¹⁷ Long, C. Patent Signals. *University of Chicago Law Review*, Vol. 69, 2002, pp. 625–680.

¹⁸ Heald, P. J. Transaction Costs Theory of Patent Law. *Ohio State Law Journal*, Vol. 66, 2005, pp. 473–510.

¹⁹ 35 U.S.C. Chapter 18 – Patent Rights in Inventions Made With Federal Assistance [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 26. martā]. Pieejams: <http://uscode.house.gov/download/pls/35C18.txt>.

to nevic pietiekami sekmīgi. Pēc ASV parauga līdzīgu tiesisko regulējumu ieviešanas arī daudzas citas valstis.

Zviedrijas 1949. gada Likums par tiesībām uz darbinieku izgudrojumiem²⁰ paredz, ka darba devējam ir tiesības uz darbinieku izgudrojumiem, bet akadēmiskās institūcijas tika izslēgtas no darba devēja jēdziena, uz tām neattiecas šā likuma regulējums. Šis noteikums pazīstams kā universitāšu profesoru privilēģija. Līdzīgs regulējums līdz šī gadsimta sākumam pastāvēja arī Dānijā, Vācijā, Austrijā un Norvēģijā. Šobrīd šajās valstīs tiesības uz zinātnisko institūciju pētījumu rezultātiem ir nodotas zinātniskajām institūcijām. Izmaiņas vērtējamas pozitīvi, ņemot vērā ar universitāšu profesoru privilēģiju saistītos negatīvos aspektus – individuālo izgudrotāju grūtības finansēt patentēšanas procesu un ierobežoto izgudrojumu komercializācijas kompetenci, iespējamo tiesību fragmentāciju, ja bijuši vairāki līdzizgudrotāji, un zinātnisko institūciju ekonomiskās ietekmes samazināšanos sadarbības projektos ar komersantiem.

Latvijā normas, kas skar zinātnisko institūciju pētījumu rezultātu patentēšanu ietvertas Patentu likumā,²¹ Augstskolu likumā²² un Zinātniskās darbības likumā²³. Patentu likuma 15. pants nosaka darba devēja tiesības uz darba tiesisko attiecību ietvaros radītajiem izgudrojumiem, ja darba līguma priekšmets ir pētnieciskā darbība. Augstskolu likuma 76. pants nosaka, ka augstskolām var piederēt intelektuālais īpašums, kas apliecina augstskolu tiesības reģistrēt patentus. Turpretim Zinātniskās darbības likuma 8. panta ceturtajā daļā noteikts, ka īpašums, kas radies valsts budžeta finansētas zinātniskās darbības rezultātā, ir valsts īpašums. Kopš 2010. gada likums papildināts ar 39.¹ pantu, nosakot, ka valsts zinātniskajai institūcijai ir tiesības izmantot intelektuālo īpašumu, kas radīts valsts budžeta finansētas zinātniskās darbības rezultātā.²⁴ Tomēr arī pirms 2010. gada zinātniskās institūcijas reģistrēja valsts budžeta finansēto pētījumu rezultātus. Šāda rīcība uzskatāma par pamatotu, ja Zinātniskās darbības likuma 8. panta ceturto daļu tulko tā, ka valstij ir tiesības uz izgudrojumu tikai tad, ja finansē ne vien pētījumu, bet arī patenta reģistrāciju.

Šobrīd Saeimā tiek izskatīts likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā”.²⁵ Likumprojektā paredzēts, ka valsts zinātniskajai institūcijai būs tiesības uz tās pētnieku radītajiem izgudrojumiem. Vienlaikus zinātniskajai institūcijai noteikts pienākums veicināt izgudrojumu saimniecisku izmantošanu, licencēt vai nodot tiesības uz izgudrojumu komersantiem. Likumprojekts paredz atlīdzības izmaksu zinātniskās institūcijas darbiniekiem – pētniekiem, kas radījuši komercializēto izgudrojumu. Paredzēts, ka izgudrotājiem tiks izmaksāta atlīdzība 10–30 % apmērā no summas, ko veido izgudrojuma komercializācijas ienākumu un izgudrojuma aizsardzības izdevumu starpība. Šis nosacījums ir ļoti nozīmīgs – vairumā gadījumu tas ir priekšnoteikums, lai būtu iespējama izgudrojuma komercializācija.

²⁰ Lag om rätten till arbetstagers uppfinningar [tiešsaiste]. 1949-06-18, No. 345 (Zviedrijas likums par tiesībām uz darbinieku izgudrojumiem) [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19490345.htm>

²¹ Patentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007, 27. februāris.

²² Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179, 1995, 17. novembris.

²³ Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2005, 5. maijs.

²⁴ Grozījumi Zinātniskās darbības likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 2010, 4. marts.

²⁵ Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā”, Nr. 471/Lp10., izskatīts pirmajā lasījumā 2011. gada 22. septembrī.

Lai gan pētījuma veikšanu noteikusi publiskā finansējuma piešķiršana, patentējamu izgudrojumu radīšanu papildus varētu veicināt pētnieku interese iegūt kompensāciju par šādu izgudrojumu radīšanu. Ja izgudrojums izrādās noderīgs sabiedrībai, izgudrotājs var cerēt uz atbilstošiem ienākumiem. Līdzīgi, kā paredzēts Zinātniskās darbības likuma grozījumos, vairākās valstīs, piemēram, Vācijā²⁶ un Dānijā²⁷, jau šobrīd ir noteikta atlīdzības izmaksa izgudrotājam par izgudrojumu, kas radīts darba attiecību ietvaros. Šāds regulējums zinātnisko institūciju gadījumā balstīts uz pārliecību, ka pētniekam ir cieša saistība ar tehnoloģijas komercializāciju un ka tā visdrīzāk būs nesekmīga, ja pētniekam nebūs finansiāla pamudinājuma.²⁸ Tāpēc ir nozīmīgi paredzēt, ka pētnieks iegūst daļu no patenta komercializācijas ieņēmumiem. Šāda kārtība ir vidusceļš starp regulējumu, kur primāri visas tiesības pieder zinātniskajai institūcijai, un regulējumu, kur primāri visas tiesības pieder darbiniekam izgudrotājam.

Zinātnisko izgudrojumu patentēšana saistīta ar vairākiem riskiem. Pirmkārt, informācijai par zinātniskajiem pētījumiem, kas finansēti no valsts budžeta pēc vispārīgā principa, jābūt atklātai un pieejamai.²⁹ Ja publiski finansēto pētījumu rezultāti tiek patentēti, tiek ierobežota rezultātu vispārējā pieejamība. Tas var kaitēt zinātnes turpmākajai attīstībai, īpaši jomās, kur pētniecības progress ir kumulatīvs.³⁰ Otrkārt, patenta reģistrācija saistīta ar potenciāliem papildu ienākumiem zinātniekam. Reģistrāciju, iespējams, varētu veikt noteikta komersanta interesēs. Zinātniekiem nedrīkstētu būt tiešas finansiālas intereses noteiktā pētniecības iznākumā. Patentēšana noteiktos gadījumos apdraud neieinteresētas zinātnes pastāvēšanu.³¹ Treškārt, pētījuma virzīšana uz patentējamu rezultātu sasniegšanu ierobežo zinātnisko pieeju, tiek izvēlēts tāds pētījuma virziens, kur rezultāts varētu būt patentējams.³² Zinātniekiem nedrīkstētu būt tiešas finansiālas intereses noteiktā

²⁶ Gesetz über Arbeitnehmererfindungen [tiešsaiste] (Vācijas Darba ņēmēju izgudrojumu likums) [aplūkots 2011. gada 25. oktobrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/arbnerfjg/>.

²⁷ Act on inventions at public research institutions [tiešsaiste] (Dānijas Publiskās pētniecības iestāžu izgudrojumu likums) [aplūkots 2011. gada 25. oktobrī]. Pieejams: <http://en.fi.dk/acts/act-on-inventions-at-public-researchinstitutions/LBK%20210%20af%2017%20%20marts%202009%20UK%2022042009.pdf>.

²⁸ Pētījumā, kur analizēta izgudrojumu komercializācija 62 ASV universitātēs, noskaidrots, ka lielākā daļa licencēto izgudrojumu ir agrinā tehnoloģijas izstrādes stadijā. Lai šos izgudrojumus attīstītu par komerciāliem produktiem, svarīga ir izgudrotāju līdzdalība. Šie izgudrojumi netiks attīstīti, ja to komerciālās sekmes netiks sasaistītas ar izgudrotāja ienākumiem. **Jensen, R, Thursby, M.** Proofs and prototypes for sale: The licensing of university inventions *American Economic Review*, Vol. 91, Issue 1, 2001, p 255.

²⁹ Atklātība vispirms attiecas uz pētījumā apkopotajiem datiem. Par atklātu datu pieejamību sk. *OECD's Principles and Guidelines for Access to Research data from Public Funding* [tiešsaiste]. Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2007 [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf. Pētniecības datiem jābūt pēc iespējas plaši pieejamiem. Ja pētniecības projekts līdzfinansēts no privātajiem resursiem, ievērojot komerciālās intereses, pieļaujams datus publikot vēlāk, taču pēc noteikta laika tie jāpublicē (p. 16–17).

³⁰ **Verspagen, B.** University Research, Intellectual Property Rights And European Innovation Systems. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 20, No. 4, 2006, pp. 617; sk. arī: **Baldini, N.** Negative effects of university patenting: Myths and grounded evidence. *Scientometrics*, Vol. 75, No. 2, 2008, p. 290–291.; **Heller, M. A., Eisenberg, R.** Can Patents Deter Innovation? The Anticommons in Biomedical Research. *Science*, Vol. 280, 1998, pp. 698–701.

³¹ **Radder, H.** A Deflationary, Neo-Mertonian Critique of Academic Patenting. Grām.: *EPSA Epistemology and Methodology of Science: Launch of the European Philosophy of Science Association*. Ed. Suárez, M., et al. Heidelberg: Springer, p. 227.

³² **Henderson, R., Jeffe, A., Trajtenberg, M.** Universities as a Source of Commercial Technology: A Detailed Analysis of University Patenting 1965–1988. *Review of Economics & Statistics*, Vol. 80, Issue 1, 1998, p. 126.

pētniecības iznākumā, bet šādu interesi varētu radīt cerības uz komercializācijas ienākumiem.

Kopsavilkums

Apkopojot minēto, secināms, ka patenti līdzīgi kā publikācijas var būt publiski finansēto zinātnisko institūciju sekmju indikators. Tomēr ienākumi no šo patentu komercializācijas nav svarīgākais pētījumu veiksmes rādītājs. Nav pareizi un efektīvi tiesības uz publiski finansētās pētniecības rezultātiem nodot valstij. Zinātniskajām institūcijām pašām vajadzētu brīvi izlemt patentu jautājumus. Tā kā izgudrojumu izmantošana bieži saistīta ar papildu zināšanām un prasmēm, patentu izmantošanā jāiesaista pētnieki izgudrotāji. Lai to izdarītu, izgudrotājiem ir jāparedz tiesības saņemt atlīdzību par sekmīgu izgudrojumu komercializāciju. Tomēr, reģistrējot patentus un tos izmantojot, jāņem vērā ar zinātniskās pētniecības rezultātu patentēšanu saistītie riski, jo patentēšana var apdraudēt pētniecības rezultātu pieejamību, turpmāko pētniecības attīstību, pētnieku akadēmisko brīvību, zinātnisko institūciju neitralitāti un objektivitāti.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Baldini, N.** Negative effects of university patenting: Myths and grounded evidence. *Scientometrics*, Vol. 75, No. 2, 2008, p. 290–291.; **Heller, M. A., Eisenberg, R.** Can Patents Deter Innovation? The Anticommons in Biomedical Research. *Science*, Vol. 280, 1998, pp. 698–701.
2. **Bush, V.** *Science The Endless Frontier: A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development* [tiešsaiste]. July 1945 (United States Government Printing Office, Washington: 1945) [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://www.nsf.gov/about/history/vbush1945.htm>.
3. **Calderini, M., Franzoni, C., Vezzulli, A.** If star scientists do not patent: The effect of productivity, basicness and impact on the decision to patent in the academic world. *Research Policy*, Vol. 36, Issue 3, 2007, pp. 303–319.
4. **Carayol, N.** Academic incentives and research organization for patenting at a large french university. *Economics of Innovation and New Technology*, Vol. 16, No. 2, 2007, pp. 119–138.
5. **Clark, J. B.** *Essentials of Economic Theory as Applied to Modern Problems of Industry and Public Policy*. New York: The Macmillan Company, 1915.
6. **Cohen, W.**, et al. Industry and the Academy: Uneasy Partners in the Cause of Technological Advance. Grām.: **Noll, R.** (Ed.). *Challenges to the Research University*. Brookings Institution: Washington D. C., 1998, pp. 171–200.

7. **Denicolò, V., Franzoni, L. A.** The Contract Theory of Patents. *International Review of Law & Economics*, Vol. 23, No. 4, 2004, pp. 365–380.
8. **Grimaldi, R.**, et al. 30 years after Bayh-Dole: Reassessing academic entrepreneurship. *Research Policy*, Vol. 40, 2011, p. 1047; **Agrawal, A., Henderson, R.** Putting Patents in Context: Exploring Knowledge Transfer from MIT. *Management Science*, Vol. 48, Issue 1, 2002, pp. 1045–1057.
9. **Heald, P. J.** Transaction Costs Theory of Patent Law. *Ohio State Law Journal*, Vol. 66, 2005, pp. 473–510.
10. **Henderson, R., Jeffe, A., Trajtenberg, M.** Universities as a Source of Commercial Technology: A Detailed Analysis of University Patenting 1965–1988. *Review of Economics & Statistics*, Vol. 80, Issue 1, 1998, pp. 119–127.
11. **Jensen, R., Thursby, M.** Proofs and prototypes for sale: The licensing of university inventions *American Economic Review*, Vol. 91, Issue 1, 2001, pp. 240–259.
12. **Kitch, E. W.** The Nature and Function of the Patent System. *The RAND Journal of Economics*, Vol. 20, 1977, pp. 265–290.
13. **Kristapsons, J., Tjuņina, Ē., Kozlovskis, M.** Patentu statistika: Skats uz Latvijas zinātņi [tiešsaiste]. *Zinātnes Vēstnesis*, 2011. gada 20. jūnijs [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1245&Itemid=361.
14. **Kuhlen, R.** Ethics and Law of Intellectual Property Knowledge and Information – Private Property or Common Good? A Global Perspective. Grām.: *Ethics and Law of Intellectual Property: Current Problems in Politics, Science and Technology*. Ed. Lenk, C., et al. Aldershot, England: Ashgate Publishing Limited, 2007, pp. 213–230.
15. **Long, C.** Patent Signals. *University of Chicago Law Review*, Vol. 69, 2002, pp. 625–680.
16. **van Looy, B., Callaert, J., Debackere, K.** Publication and patent behaviour of academic researchers: conflicting, reinforcing or merely co-existing? *Research Policy*, Vol. 35, 2006, pp. 596–608.
17. **van Looy, B.** et al. Entrepreneurial effectiveness of European universities: An empirical assessment of antecedents and trade-offs. *Research Policy*, Vol. 40, Issue 4, 2011, pp. 553–564.
18. **Metron, R. K.** The Normative Structure of Science. Grām.: **Metron, R. K.** *The Sociology of Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 1973, pp. 267–278.
19. **Murray, F., Stern, S.** Do formal intellectual property rights hinder the free flow of scientific knowledge? An empirical test of the anti-commons hypothesis. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 63, 2007, pp. 648–687.
20. **Nelson, R.** The Simple Economics of Basic Scientific Research. *Journal of Political Economy*, Vol. 67, No. 3, 1959, pp. 297–306.
21. **OECD's Principles and Guidelines for Access to Research data from Public Funding** [tiešsaiste]. Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2007 [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf.
22. **Radder, H.** A Deflationary, Neo-Mertonian Critique of Academic Patenting. Grām.: *EPISA Epistemology and Methodology of Science: Launch of the European Philosophy of Science Association*. Ed. Suárez, M., et al. Heidelberg: Springer, pp. 221–231.
23. *Turning Science into Business: Patenting and Licensing at Public Research Organisations*. Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2003.
24. **Verspagen, B.** University Research, Intellectual Property Rights And European Innovation Systems. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 20, No. 4, 2006, pp. 607–632.

Normatīvie akti

1. Grozījumi Zinātniskās darbības likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 2010, 4. marts.
2. Patentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007, 27. februāris.
3. Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2005, 5. maijs.

4. Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179, 1995, 17. novembris.
5. Likumprojekts „Grozījumi Zinātniskās darbības likumā”, Nr. 471/Lp10., izskatīts pirmajā lasījumā 2011. gada 22. septembrī.
6. „Zinātnes un tehnoloģijas attīstības pamatnostādnes 2009.–2013.gadam” (apstiprinātas ar Ministru kabineta 2009. gada 16. septembra rīkojumu Nr. 631) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/normativie-akti/politikas-planošana.html>.
7. Komisijas ieteikums par intelektuālā īpašuma pārvaldību zināšanu nodošanas darbībās un par prakses kodeksu universitātēm un citām sabiedriskām pētniecības iestādēm [tiešsaiste]. Nr. K (2008) 1329 (2008/416/EK), 2008. gada 10. aprīlis [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008H0416:EN:NOT>.
8. 35 U.S.C. Chapter 18 – Patent Rights in Inventions Made With Federal Assistance [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 26. martā]. Pieejams: <http://uscode.house.gov/download/pls/35C18.txt>.
9. Lag om rätten till arbetstagares uppfinningar [tiešsaiste]. 1949-06-18, No. 345 (Zviedrijas likums par tiesībām uz darbinieku izgudrojumiem) [aplūkots 2012. gada 7. februārī]. Pieejams: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19490345.htm>.
10. Gesetz über Arbeitnehmererfindungen [tiešsaiste] (Vācijas Darba ņēmēju izgudrojumu likums) [aplūkots 2011. gada 25. oktobrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/arbnerfg/>.
11. Act on inventions at public research institutions [tiešsaiste] (Dānijas Publiskās pētniecības iestāžu izgudrojumu likums) [aplūkots 2011. gada 25. oktobrī]. Pieejams: <http://en.fi.dk/acts/act-on-inventions-at-public-researchinstitutions/LBK%20210%20af%2017%20%20marts%202009%20UK%2022042009.pdf>.

**CIVILTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

MAZA APMĒRA PRASĪBAS CIVILPROCESA LIKUMĀ UN REGULĀ NR. 861/2007, AR KO IZVEIDO EIROPAS PROCEDŪRU MAZA APMĒRA PRASĪBĀM

Dr. habil. iur. Kalvis Torgāns

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis

Kalvis.Torgans@lu.lv

Atslēgvārdi: civilprocess, prasības priekšmets, maza apmēra prasība, regula, kasācijas sūdzība

Raksta mērķis ir izpētīt jaunievedumu Latvijas civilprocesā – maza apmēra prasību un, izmantojot salīdzinošo metodi, atklāt jaunās lietu kategorijas raksturīgākās iezīmes, prasības pieteikšanas īpatnības, pārsūdzību kasācijas kārtībā, sagaidāmās grūtības likuma tulkošanā un iespējas lietot Eiropas Savienības regulās ietvertos principus un noteikumus.

Latvijas tiesas ir pārslogotas ar civillietām gan par miljoniem latu, gan pavisam sīkiem civiltiesiskiem strīdiem. Rajonu tiesas 2011. gadā saņēmušas 88 000 prasības un cita veida pieteikumus civillietās.¹ Tas Latvijai ir milzīgs skaits un nav uzskatāms vienīgi par valsts iekšēju lietu, bet gan par kritēriju konkurences spējai un investīciju klimatam. Pasaules ekonomikas foruma veiktajā valstu konkurētspējas novērtējumā Latvijai, salīdzinot ar citām valstīm, ir visai vāji juridiskās vides novērtējuma rādītāji, tostarp strīdu risināšanas efektivitāte, to izšķiršanas laiks un izmaksas. Protams, nevar apgalvot, ka citās valstīs nav problēmu, bet ir arī pozitīvi piemēri. Eiropas Savienības valstīs saimnieciskie parādi atgūti septiņos mēnešos un izmaksas veidojušas 8 % no atgūtās summas, Norvēģijā – 2 %. Latvijā par atgūšanas laiku nav informācijas, lietas ieilgst no trīs līdz pieciem gadiem, bet izmaksas 2010. gadā veidojušas 19 % no atgūtās summas.² Tādēļ gan Eiropas Savienības institūcijas, gan dalībvalstis meklē risinājumus situācijas uzlabošanai. Daudzas dalībvalstis ir ieviesušas vienkāršotu civilprocesu maza apmēra prasībām un veikušas citus pasākumus. Eiropas Padome (vai Parlaments un Padome) jau ir pieņēmusi šādas regulas:

- 1) Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 805/2004 (2004. gada 21. aprīlis), ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem;³

---

¹ <https://tis.ta.gov.lv> [aplūkots 2012. gada 2. februārī].

² Komerčbanku asociācijas pārstāves Baibas Melnaces intervija [tiešsaiste]. www.nozare.lv. 20.03.2012.

³ *Oficiālais Vēstnesis* L 143, 30.4.2004., 15. lpp. Regulā grozījumi izdarīti ar Komisijas Regulu (EK) Nr. 1869/2005 (OV L 300, 17.11.2005., 6. lpp.).

- 2) Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 1896/2006 (2006. gada 12. decembris), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru;⁴
- 3) Padomes Regulu Nr. 4/2009 (2008. gada 18. decembris) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās.⁵

Relatīvi plašākā un revolucionārākā ir 2007. gada 11. jūlijā pieņemtā Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 861/2007, ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām (turpmāk – Eiropas procedūra maza apmēra prasībām).⁶ Tā vienkāršo un paātrina tiesvedību un piedāvā izvēles līdzekli līdztekus iespējām, kas ir spēkā saskaņā ar dalībvalstu tiesību aktiem, kurus tā neiespaido. Šī regula vienkāršo spriedumu atzīšanu attiecībā uz Eiropas procedūru maza apmēra prasībām, kā arī īstenošanu citā dalībvalstī, reizē samazinot izmaksas.

Minētās regulas ir saistošas Latvijas Republikai, taču attiecas uz pārrobežu strīdiem. Tās satur ļoti nozīmīgus jauninājumus attiecībā uz tādiem procesuāliem jautājumiem, kas apgrūtina Latvijas tiesu darbu. Pirmkārt, salīdzinot ar regulās nostiprinātajām normām, Latvijas tiesas pārāk bijīgi izturas pret Satversmē ietvertu un bēguļojošo parādnieku plaši izmantoto noteikumu par tiesībām tikt uzklautiem tiesā. Parādnieki visādos veidos izvairās saņemt pat ierakstītos pasta sūtījumos piegādātas tiesu pavēstes, neierodas uz tiesas sēdēm un nepilnvaro pārstāvjus, bet vēlāk pārsūdz tiesas spriedumu, atsaucoties uz to, ka nav saņēmuši tiesas dokumentus, slimojuši, nav atraduši pārstāvi un tāpat nav uzklauti. Otrkārt, pretēji Civilprocesa likuma⁷ (turpmāk – CPL) 147. un 148. panta noteikumiem atbildētāji bieži nesniedz rakstiskus paskaidrojumus par prasības pieteikumu vai nenorāda iebildumus pret prasību, taču vēlāk pārmet tiesai, ka tā nav noskaidrojusi visus svarīgos apstākļus. Treškārt, parādnieki nesamērīgi plaši izmanto tiesības iesniegt apelācijas un kasācijas sūdzības pat tad, ja viņu rīcībā nav nekādu juridisku argumentu. Strīda atrisināšana tiek novilcināta, un aug tiesās izskatāmo lietu skaits.

Regulas daudz noteiktāk nosaka, ka tiesa ir tiesīga izspriest strīdu, ja ievēroti pavēstes piegādāšanas noteikumi, turklāt pamatojoties uz lietā esošajiem pierādījumiem. Ja parādnieks nav bijis sasniedzams dzīvesvietā vai pietiekami aktīvs pretargumentu iesniegšanā, konsekventi tiek ievērots sacīkstes princips, resp., tiesa ir tiesīga vadīties pēc iesniegtajiem pierādījumiem. Tāpēc regulas ir mudinājušas dalībvalstis pilnīgot parādu piedziņas mehānismus arī nacionālajos likumos. Jau pirms regulas pieņemšanas Latvija ir ieviesusi civilprocesā trīs tiesvedības veidus, kas ļauj ātrāk un efektīvāk risināt mantiskos strīdus. Naudas parādu piedziņas tie ir:

- 1) saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana (CPL 50. nodaļa);
- 2) saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā (CPL 50.¹ nodaļa);
- 3) nekustamā īpašuma labprātīga pārdošana izsolē tiesas ceļā (CPL 49. nodaļa).

Šādu iespēju radīšana ir pozitīvi iespaidojusi tiesu darbu. 2011. gadā rajonu (pilsētu) tiesās izskatītas 3245 lietas par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un 1761 gadījumā saistība pakļauta bezstrīdus izpildīšanai. Jāpiebilst, ka šī kārtība sekmēs arī maksājumu kavējumu novēršanu komercdarījumos, uz ko vērsta

⁴ *Oficiālais Vēstnesis* L 399, 30.12.2006.

⁵ *Oficiālais Vēstnesis* L 7, 10.1.2009.

⁶ *Oficiālais Vēstnesis* L 199, 31.07.2007.

⁷ Civilprocesa likums. Pieņemts 1998. gada 14. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 1998, 3. dec. ar grozījumiem.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/7/ES (2011. gada 16. februāris) par maksājumu kavējumu novēršanu komercdarījumos (pārstrādāta versija).⁸

Bridinājuma kārtībā 2011. gadā izskatīts vairāk nekā 39 000 lietu, no tām prasība apmierināta 16 646 gadījumos, iebildumu dēļ pret maksājuma saistības pamatotību izbeigtas 5565 lietas, bez izskatīšanas atstātas 17 636 lietas, jo bridinājumu nebija iespējams izsniegt parādniekam. Pēdējais skaitlis rāda, ka ļoti daudz parādnieku faktiski izvairās un bēgulo.

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 861/2007 kļuva par pamudinājumu nacionālajos likumos iestrādāt arī īpašu procedūru maza apmēra prasību izskatīšanai. Latvijā tas īstenots 2011. gadā ar CPL grozījumiem, iekļaujot likumā 30.³ nodaļu (spēkā no 2011. gada 1. oktobra). Mērķis ir paātrināt strīdu galīgu izšķiršanu un mazināt tiesu pārslogotību. Galvenie procesa paātrināšanas un vienkāršošanas paņēmieni ir rakstiska procedūra (ar nelieliem izņēmumiem), apelācijas tiesvedības izslēgšana, standartizētu veidlapu lietošana prasības pieteikuma un paskaidrojuma noformēšanai.

1. Maza apmēra prasības jēdziens

Jaunieveduma ideja ir skaidra: mazāk sarežģītās un ne tik nozīmīgās lietas izskatīt vienkāršotā un līdz ar to paātrinātā procesā, protams, ievērojot tiesiskuma principus. Kritēriji ir noteikti naudas izteiksmē. Tie ir šādi:

- 1) pamatparāda prasības summa nepārsniedz 1500 latu;
- 2) prasība ir vienīgi par CPL 35. panta pirmās daļas 1. punktā norādīto, t. i., naudas piedziņu, vai 3. punktā norādīto, t. i., uzturlīdzekļu piedziņu, attiecīgi kopsummā par vienu gadu.

Tātad jāuzsver – par **naudas** piedziņu vai par **uzturlīdzekļu** piedziņu. Taču jauninājuma piemērošanas pirmie mēneši parādīja nopietnas problēmas jēdziena noskaidrošanā. Mūsdienās vairums prasību tiek izteikti naudas prasījumu veidā, piemēram, prasījums par goda aizskaršanu – 800 latu, prasījums par darba piespiedu kavējumu – 579 lati. Taču šādu prasījumu pamatotības noskaidrošanai ne vienmēr pietiek ar vienu vai dažiem dokumentiem, tādi nepadodas ātram vienkāršotam (rakstveida) procesam. Jāsecina, ka ne visus prasījumus līdz 1500 latiem var uzskatīt par pamatparāda prasījumiem. Arī citās Eiropas Savienības valstīs pastāv šāda problēma. Precizējumam varam izmantot paskaidrojošos norādījumus Regulā Nr. 861/2007, taču arī tas nerada pilnīgu skaidrību. Regulas 2. pantā norādīts, kad to nepiemēro. Par maza apmēra prasībām nav uzskatāmas lietas par:

- a) fiziskas personas statusu;
- b) īpašumtiesībām, ko rada laulības, uzturēšanas, testamentu un mantošanas tiesiskās attiecības;
- c) bankrotiem, tiesvedību saistībā ar maksātnespējīgu uzņēmēj sabiedrību vai citu juridisku personu likvidāciju, tiesas rīkojumiem, mierizlīgumiem un līdzīgām procedūrām;
- d) sociālo nodrošinājumu;
- e) šķirējtiesām;
- f) darba tiesībām;

⁸ *Oficiālais Vēstnesis L 048, 23/02/2011.*

- g) nekustamā īpašuma īri, izņemot naudas prasījumiem;
- h) privātās dzīves neaizskaramības un ar to saistītu tiesību pārkāpumiem, arī goda un cieņas aizskaršanu.

No šī uzskaitījuma varam secināt, ka prasījumi par dzīvokļa īres parādu, kā arī nekustamā īpašuma īri (nomu) var būt par maza apmēra prasības priekšmetu, taču tikai kā atsevišķi no citiem prasījumiem pastāvoši prasījumi, bet tos nevar pieteikt kā maza apmēra prasības, ja tie izvirzīti kopā ar prasījumu par īres līguma izbeigšanu vai kādiem citiem blakus prasījumiem, izņemot procentus, līgumsodu un tiesas izdevumus.

Tāpat šīs normas nav piemērojamas prasījumam 500 latu apmērā par goda aizskaršanu (personisks aizskārums), 700 latu apmērā par darba piespiedu kavējumu (darba strīds), prasījumam atdot velosipēdu vai kompensēt tā vērtību 200 latu apmērā (mantas atprasījums), piedzīt īres parādu 600 latu apmērā un izlikt nemaksātāju (te ir divi prasījumi).

No likuma izriet, ka prasījums tomēr var būt virs 1500 latiem, piemēram, parāda, procentu un līgumsoda piedziņa 2265 latu, ja to veido 550 latu – pamatparāds un blakus saistības. Uzturlīdzekļi diviem bērniem var tikt prasīti līdz 3000 latu.

2. Veidlapas un to aizpildīšanas grūtības

Lietu par maza apmēra prasību ierosina tiesnesis uz rakstveida prasības pieteikuma pamata, kas noformējams, aizpildot Ministru kabineta apstiprinātu veidlapu.⁹ Ja pieteikumā ir trūkumi, tiesa neatsaka to pieņemt, bet nosaka termiņu trūkumu novēršanai. Iespēju robežās tiesneši ir spiesti un cenšas palīdzēt aizpildīt prasības pieteikuma veidlapu.

Ministru kabineta apstiprinātā prasības pieteikuma veidlapa ir paraugs, kas vērstas uz prasības pamata apmēra un citu vajadzīgo rādītāju konkrētu un koncentrētu formulēšanu, taču jāatzīst, ka cilvēkam bez juridiskās izglītības šāds uzdevums nav vienkāršs. Tiesā iesniegtie prasības pieteikumi rāda, ka šķietami vienkāršā aizdevuma atdošanas prasībā ir grūti koncentrēti pateikt visu prasītājam svarīgo, piemēram, ja ir divi galvnieki, notikusi cesija, daļa parāda atdota, līgumsoda apmērs pārsniedz pamatparādu, prasīti tiek arī procenti, turklāt ir vēlēšanās nosaukt pēc iespējas vairāk likuma pantu. Taču prasītājs nevar atzīt, ka neprot aizpildīt veidlapu, un tādējādi lūgt pieņemt prasību vispārējā tiesvedības kārtībā. Jāņem vērā, ka Ministru kabinets ir apstiprinājis divu veidu veidlapas prasības pieteikumam (par naudas piedziņu un uzturlīdzekļu piedziņu). Gan vienas, gan otras aizpildīšanai nepieciešams skaidri saprast un tikai attiecīgajās ailēs nošķirti norādīt prasības pamatu, summu, normatīvo aktu, ar kuru prasība pamatota, un savus prasījumus. To nav viegli izdarīt izdrukātā veidlapā. Vieglāk, ja veidlapa ir elektroniskā veidā un var palielināt aizpildāmo laukumu. Taču galvenais ir saturs. Tāpēc jāatgādina elementāras patiesības.

Prasības priekšmets. Ar šo terminu civilprocesā neapzīmē ne mantu, ne naudu, ne kādas strīdīgas tiesiskas attiecības satūra noskaidrošanu, bet gan prasījumu ar tiesas nolēmumu novērst civiltiesisku (materiālo tiesību) aizskārums, kas naudas piedziņas lietā tiks konkretizēts turpmākajās ailēs par galveno parādu,

⁹ Sk. Ministru kabineta 2011. gada 10. oktobra noteikumi Nr. 783 „Noteikumi par maza apmēra prasībā izmantojamajām veidlapām” [tiešsaiste]. LV 18.10.2011. Pieejams: www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=237849.

procentiem un līgumsodu. Tādējādi naudas piedziņas prasībā norādījums par prasības priekšmetu var būt aizdevuma atdošana (ar procentiem un līgumsodu vai bez tiem), mantas bojājuma atlīdzība, īres maksas, komunālo pakalpojumu maksas parāda samaksa u. c., bet nevar būt tādi CPL 35. pantā norādīti prasījumi, kas nav īstenojami ar vienreizīgu konkrētas summas piedziņu (par uzturlīdzekļiem runāsim atsevišķi) vai izpaužas tiesību atzīšanā, mantas izprasišanā, īres vai citu attiecību izbeigšanā, maksājumu pārveidošanā vai pārtraukšanā. Prasības summā, pēc kuras vērtē, vai prasība atzīstama par maza apmēra prasību, ieskaita tikai galveno parādu, kas nedrīkst pārsniegt 1500 latu, taču prasījumu kopsumma norādīto apmēru var pārsniegt. Valsts nodeva gan maksājama no lielākās summas.

Prasības summa veidojas no galvenā parāda, noligtajiem vai likumiskajiem procentiem un, ja tāds paredzēts, līgumsoda summas. Katra sastāvdaļa jāuzrāda atsevišķi, turklāt procentiem un līgumsodam jāuzrāda arī aprēķins, par cik dienām, pēc kādas likmes.

Normatīvais akts, ar kuru pamatota prasība. Tiesai nav pienākuma meklēt konkrētajai situācijai piemērojamo tiesību normu, tai ir tiesības noraidīt prasību, ja tā nav pamatota ar likumu. Nepietiek norādīt vispārīgā veidā, piemēram, Civillikums vai likums „Par apdrošināšanas līgumu”, jānorāda konkrēts pants. Praksē jau iezīmējušās abas galējības – prasības pieteikumi, kuros vispārīgā veidā tiek lūgts piespriest noteiktu summu „pēc taisnības”, bez jebkādu likuma pantu norādēm, un prasības pieteikumi, kuros norādīti 10–12 Civillikuma panti, četri Satversmes panti, vairākas starptautiskas konvencijas un nobeigumā vēl kādi 10 CPL panti – lai tiesa izšķir, kurš pants vai norma vairāk atbilst.

Tiesās iesniegtie pieteikumi rāda, ka prasītāji ar savu pārcentību dažkārt rada pretrunas paši savos prasījumos, un tas var kļūt par pamatu tiesas pārmetumam, ka nevar vienlaikus prasību apmierināt kā īpašuma prasību un prasību no saistību tiesībām un ka tiesai nav pienākuma pētīt, uz kāda pamata prasība galu galā izvirzīta. Tā kādā prasības pieteikumā par cedēta aizdevuma atdošanu aile „Normatīvais akts, ar kuru prasība pamatota” aizpildīta šādi: „Ar Civillikuma 1425., 1587., 1662., 1670., 1672., 1682., 1683., 1716., 1717. pantu, 1720. panta otro daļu, 1756., 1757., 1763., 1765., 1793., 1798., 1805., 1806., 1828. pantu, CPL 4.–6., 23.–26., 33., 34., 35., 127.–130., 195., 250.¹⁸–250.²⁰ pantu.” Rodas jautājumi, vai prasība ir par zaudējumu atlīdzību (1662. pants), vai tiesai jāmeklē, kurš no trim solidāras atbildības pamatiem ir šajā lietā (1672. pants), vai cesijas priekšmets pievienotajos dokumentos nav skaidri norādīts (1798. pants), kāpēc norādīti vispārējie panti par strīdu izšķiršanu, ja pēc tam minēti panti (visa 33.³ nodaļa) par maza apmēra prasībām. Nav vajadzības par prasības pamatu norādīt pantus, kas definē konkrēta līguma jēdzienu vai jautājumus, kas neattiecas uz strīda būtību.

Piemēram, kādā prasības pieteikumā bez jebkādas vajadzības ir iekļauts šāds teksts: „LR Civillikuma 1587. pants nosaka, ka „tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto, un ne darījuma sevišķais smagums, ne arī vēlāk radušās izpildīšanas grūtības nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otrai zaudējumus”, bet saskaņā ar CL 1591. pantu, gadījumā, „ja ceļ prasību par divpusēja līguma izpildīšanu, prasītājam vai nu jāpiesola pienācīgs izpildījums, vai jāpierāda, ka viņš no savas puses līgumu jau izpildījis”.”

Rūpīgi jāapsver, kāda juridiska nozīme ir šādam apstākļu izklāstam: „Prasītāja pārstāvji vairākkārtīgi telefoniski sazinājās ar atbildētāju, lai vienotos par saistību izpildi. Piemēram, 07.09.2009. telefonsarunas laikā atbildētāja vienojās ar prasītāja pārstāvi par parāda summas atmaksas grafika sastādīšanu, kas paredzēja veikt

ikmēneša maksājumus parāda summas atmaksai LVL 20.00 (divdesmit lati un 00 santīmi) apmērā. Arī 25.09.2009. veiktās telefonsarunas laikā atbildētāja solīja veikt maksājumus saskaņā ar sastādīto maksājumu grafiku.” Minētie apstākļi ir tikai prasītāja apgalvojumi, kas neietekmē parāda pastāvēšanu, turklāt to neapstiprina nekādi pierādījumi.

Prasītāja prasījumi. Šajā sadaļā formulējums „lūdzu piedzīt” nozīmē, ka vēlreiz jānorāda galvenais parāds, procenti un līgumsods, bet var būt arī lūgumi par sprieduma tūlītēju izpildi (CPL 205. pants) vai izpildi pa daļām (CPL 206. pants).

Domājams, ka veidlapas sastādītāji aizmirsuši iekļaut aili par prasījumu atlīdzināt lietas vešanas izdevumus, kuru atlīdzināšana, ja spriedums ir labvēlīgs prasītājam, noteikta CPL 44. pantā. Ministru kabineta apstiprinātu veidlapu nedrīkst patvaļīgi papildināt ar jaunām ailēm. Tāpēc, gaidot iespējamus grozījumus, atliek izmantot citu iespēju – lūgumu atlīdzināt ar lietas vešanu saistītos izdevumus ierakstīt ailē „Prasītāja prasījumi”, neaizmirstot par pierādījumiem pielikumos.

3. Maza apmēra prasības izskatīšanas procedūra

Maza apmēra prasības izskatāmas tieši rakstveida procesos. Tas paātrina strīdu risināšanu un balstās uz kvalitatīvi sagatavotu prasības pieteikumu, atbildētāja rakstiskiem paskaidrojumiem (aizpildot Ministru kabineta apstiprinātu veidlapu) un attiecīgiem pielikumiem dokumentu veidā. CPL 250.²⁰ pants paredz, ka prasītājs var lūgt lietas iztiesāšanu tiesas sēdē, tātad mutiskā procesā ar dalībnieku uzaicināšanu un uzklauššanu, bet CPL 250.²⁶ pants nosaka, ka lieta izskatāma tiesas sēdē prasības tiesvedības kārtībā, ja to lūdz kāda no pusēm vai ja tiesa uzskata to par nepieciešamu. Prasītājam rūpīgi jāapsver, vai izteikt vēlēšanos, lai notiktu uzklauššana tiesas sēdē, resp., lai rakstveida process kā galvenais maza apmēra prasību izskatīšanas veids tiktu aizstāts ar mutisku procesu. Jāapzinās, ka tas nozīmē tiesas sēdes noteikšanu, resp., ilgāku izskatīšanas laiku, iespējamu atlikšanu pretējās puses neierašanās dēļ, laika patēriņu sev un citiem. Tiesas tiesības lemt par mutiskā procesa nepieciešamību nav apšaubāmas. Toties attiecībā uz atbildētāja lūgumu lietu izskatīt mutiski, kas nereti varētu būt saistīts ar vēlmi novilcināt skaidri konstatējama parāda piedziņu, tiesai būtu jādod plašākas tiesības vērtēt. Šajā sakarā par paraugu varētu derēt Regulas Nr. 861/2007 5. pantā ietvertā norma: „Tiesa var noraidīt lūgumu, ja uzskata, ka, ņemot vērā lietas apstākļus, mutiska lietas izskatīšana noteikti nav vajadzīga taisnīgai lietas izskatīšanai. Noraidījuma iemeslus pamato rakstiski. Noraidījumu nevar apstrīdēt atsevišķi.” Tas, protams, prasa grozījumu CPL.

4. Sprieduma likumīgais spēks un pārsūdzēšanas iespēja

Lielākais jaunums, kas vērsts uz maza apmēra prasību ātru izskatīšanu, ir tas, ka šajās lietās nav apelācijas tiesvedības.

CPL 250.²⁷ pants skaidri norāda:

„(1) Tiesas spriedums lietās par maza apmēra prasībām apelācijas kārtībā nav pārsūdzams.

(2) Tiesas spriedumu lietās par maza apmēra prasībām lietas dalībnieki var pārsūdzēt kasācijas kārtībā (desmitā sadaļa). Šajā gadījumā šā likuma desmitajā sadaļā

minētās apelācijas instances tiesas tiesneša darbības veic pirmās instances tiesas tiesnesis” (pantā seko vēl sešas daļas).

Likumdevējs ir izvēlējis savdabīgu ceļu, kā risināt pirmās instances tiesas sprieduma likumības pārbaudi, izslēdzot civilprocesā citās lietās iespējamo apelācijas tiesvedību, taču pieļaujot pārsūdzēšanu kasācijas kārtībā. Lai gan iespējama lietas izskatīšana divās tiesu instancēs, starpība ir milzīga. Apelācijas tiesvedībā ir iespēja pārsūdzēt pirmās instances tiesas spriedumu, pilnībā vai daļēji apstrīdot tajā konstatētos faktus, tiesas izdarītos secinājumus par strīda būtību un prasības pamatotību, kā arī pieteikt jaunus pierādījumus (negrozot prasības priekšmetu un pamatu, neizvirzot jaunus prasījumus – CPL 418. pants) un tādējādi lūgt tiesu izskatīt prasību vēlreiz pēc būtības. Turpretim kasācijas kārtībā tiesas spriedumu var pārsūdzēt tikai tad, ja tiesa nepareizi piemērojusi vai iztulkojusi materiālo tiesību normu, pārkāpusi procesuālo normu vai, izskatot lietu, pārsniegusi savas kompetences robežas (CPL 450. pants). Turklāt procesuālo normu pārkāpums var būt pamats sprieduma pārsūdzēšanai kasācijas kārtībā tikai tad, ja šis pārkāpums novedis vai varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas (CPL 452. pants).

Tā kā rakstveida procedūrā maza apmēra prasībām atbildētājs uz tiesu netiek aicināts, pastāv lielāks risks vēlāk uzzināt, ka viņš nav saņēmis prasības pieteikumu un līdz ar to nav varējis pienācīgi aizstāvēties. Šādas iespējamības dēļ Regulas Nr. 861/2007, ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām, 18. pantā ietverti īpaši norādījumi par obligātiem pamatiem pirmās instances tiesas sprieduma pārskatīšanai. Latvijas CPL 30.³ nodaļā nav šim pantam līdzīgu norādījumu. Taču tie būtu jāuztver kā Eiropas Savienības institūciju nostādnes par procesuālo garantiju ievērošanu rakstveida procesa sagatavošanas gaitā un CPL 452. panta (par procesuālo normu pārkāpumiem) satura izvērsums. Tāpēc ir vērts minētās regulas 18. pantu, kas savukārt satur norādi uz vēl vienu regulu, citēt pilnībā:

„18. pants.

Obligāti sprieduma pārskatīšanas standarti

1. Atbildētājs ir tiesīgs lūgt pārskatīt spriedumu, kas pieņemts Eiropas procedūrā maza apmēra prasībām, tās dalībvalsts tiesā, kurai ir jurisdikcija un kurā spriedums pieņemts, ja:
  - a) i) prasības pieteikuma veidlapa vai uzaicinājums uz mutisku lietas izskatīšanu izsniegts, izmantojot paņēmieni, kas neparedz personīgu saņemšanas apliecinājumu, kā paredzēts Regulas (EK) Nr. 805/2004 14. pantā; un
ii) pavēste no atbildētāja neatkarīgu apstākļu dēļ nav piegādāta pietiekami laicīgi, neļaujot viņam sagatavoties aizstāvībai;
vai
  - b) atbildētājs nav varējis apstrīdēt prasību nepārvaramas varas vai no viņa neatkarīgu ārkārtas apstākļu dēļ, ar nosacījumu, ka jebkurā gadījumā viņš rīkojas nekavējoties.
2. Ja tiesa noraida pārskatīšanu tāpēc, ka neviens no 1. punktā minētajiem pamatojumiem nav piemērojams, spriedums paliek spēkā.

Ja tiesa pieņem lēmumu, ka pārskatīšana ir pamatota kāda 1. punktā minētā iemesla dēļ, Eiropas procedūrā maza apmēra prasībām pieņemts spriedums nav spēkā.”

Kā redzams, citētajā pantā ir norāde uz Regulas (EK) Nr. 805/2004 14. pantu, kas ne tikai ietekmēja CPL 6. nodaļas „Tiesas paziņojumi, izsaukumi un tiesas dokumentu piegādāšana un izsniegšana” pārstrādāšanu un papildināšanu 2009. gada 5. februāra redakcijā,¹⁰ bet kas rūpīgi jāiepazīst un jāievēro kā vadlīnija, vērtējot lietas dalībnieku procesuālo tiesību aizsardzību. Jāpiebilst, ka CPL 56.² pants satur norādi uz divām minētajām regulām to piemērošanai, ja maza apmēra prasības dalībnieks ir persona, kuras dzīvesvieta vai atrašanās vieta nav Latvijā. Tāpēc citējams arī šīs regulas 13. un 14. pants:

„13. pants.

Piegāde parādniekam ar apstiprinājumu par saņemšanu

1. Dokumentu par tiesvedības uzsākšanu vai līdzvērtīgu dokumentu parādniekam var piegādāt, izmantojot kādu no turpmākajām metodēm:
  - a) piegādājot personiski, ko apliecina apstiprinājums par saņemšanu, kurā norādīts saņemšanas datums un kuru parakstījis parādnieks;
  - b) piegādājot personiski, ko apliecina tās atbildīgās personas parakstīts dokuments, kura veikusi piegādi, norādot, ka parādnieks ir saņēmis dokumentu vai ir atteicies to pieņemt bez juridiska pamatojuma, un minot piegādes datumu;
  - c) piegādājot pa pastu, ko apliecina apstiprinājums par saņemšanu, kurā norādīts saņemšanas datums un kuru parakstījis un atdevis atpakaļ parādnieks;
  - d) piegādājot elektroniski ar tādiem līdzekļiem kā fakss vai e-pasts, ko apliecina apstiprinājums par saņemšanu, kurā norādīts saņemšanas datums un kuru parakstījis un atdevis atpakaļ parādnieks.
2. Jebkuru uzaicinājumu ierasties uz lietas izskatīšanu tiesā parādniekam var piegādāt saskaņā ar 1. punktu vai paziņojot mutiski iepriekšējā tiesas sēdē, kur izskatīts tas pats prasījums, un norādot šo faktu iepriekšējās tiesas sēdes protokolā.

14. pants.

Piegāde parādniekam bez apstiprinājuma par saņemšanu

1. Dokumentu par tiesvedības uzsākšanu vai līdzvērtīgu dokumentu un uzaicinājumu ierasties uz lietas izskatīšanu tiesā parādniekam var piegādāt, izmantojot arī vienu no turpmākajiem paņēmieniem:
  - a) personiski piegādājot parādnieka dzīvesvietā personām, kas dzīvo vienā māsājniecībā ar parādnieku vai ir tur nodarbinātas;
  - b) ja parādnieks ir pašnodarbināta vai juridiska persona, – personiski piegādājot parādnieka uzņēmuma telpās personām, kuras tas nodarbina;
  - c) iemetot dokumentu parādnieka pastkastītē;
  - d) nogādājot dokumentu pasta iestādē vai kompetentām valsts iestādēm un iemetot parādnieka pastkastītē rakstveida paziņojumu par dokumenta atrašanos minētajās iestādēs, ja šajā rakstveida paziņojumā ir skaidri norādīts dokumenta kā tiesas dokumenta veids vai paziņojuma kā īstenotas piegādes juridiskās sekas, sākot ritēt noteiktajam termiņam;

¹⁰ Sk. *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa)*. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 162.–183. lpp.

- e) piegādājot pa pastu bez 3. punktā minētajiem pierādījumiem, ja parādnieka adrese ir izcelsmes dalībvalstī;
  - f) ar elektroniskiem līdzekļiem, saņemot automātisko piegādes apstiprinājumu, ja parādnieks iepriekš ir skaidri atzinis šādu piegādes paņēmieni.
2. Šajā regulā nav pieļaujama piegāde 1. punkta izpratnē, ja nav droši zināma parādnieka adrese.
3. Piegādi, kas veikta saskaņā ar 1. punkta a) līdz d) apakšpunktu, apliecina:
- a) dokuments, ko parakstījusi atbildīgā persona, kura veikusi piegādi, un kur norādīts:
    - i) izmantotais piegādes veids;
    - ii) piegādes datums;
    - iii) ja dokuments nogādāts citai personai, nevis parādniekam – šīs personas vārds, uzvārds un sakars ar parādnieku;
 vai arī
  - b) apstiprinājums par saņemšanu, ko parakstījis adresāts 1. punkta a) un b) apakšpunkta izpratnē.¹¹

Likumdevējs ir parādījis lielu uzticēšanos pirmās instances tiesām cerībā, ka maza apmēra prasību lietās nevajadzēs piemērot sarežģītas tiesību normas, bet saglabājis augstākās tiesu instances kontroles iespēju kasācijas tiesvedības veidā. Šāda savdabīga pārsūdzēšanas kārtība ir vērsta uz strīdu ātra noregulējuma panākšanu, kaut gan, kā norādīts presē,¹² var palielināt Augstākās tiesas Senāta (kas ir vienīgā kasācijas instance Latvijas Republikā) noslogotību. Kasācijas instancē tiek skatīti tikai *quaestiones iuris*, proti, jautājumi par materiālo un procesuālo normu piemērošanas pareizību (Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. 2003-04-01). Pagaidām grūti prognozēt, cik daudz Senātā varētu nonākt kasācijas sūdzību par spriedumiem maza apmēra prasību lietās, kurām patiešām būs nozīme likuma pareizas un vienveidīgas iztulkošanas un piemērošanas judikatūras veidošanā. Var apsvērt tikai to, vai arī kasācijas sūdzību iesniegšanai neizstrādāt unificētu veidlapu, kurā paredzēts norādīt, kāds konkrēts likuma pants ir nepareizi iztulkots vai piemērots un kā iesniedzēja ieskatā izpaužas nepareizā iztulkošana vai piemērošana.

Kasācijas sūdzību var iesniegt 30 dienu laikā, ievērojot noteikumus par termiņa tecējuma sākuma datumu, kā tas noteikts CPL 454. pantā. Kasācijas sūdzība iesniedzama tiesā, kura taisījusi spriedumu. Šīs tiesas tiesnesis pārbauda kasācijas sūdzības atbilstību CPL 453. panta otrās daļas prasībām un citas ar kasācijas sūdzības pieņemšanu saistītas darbības, kā arī, izbeidzoties pārsūdzēšanas termiņam, nosūta civillietu kopā ar kasācijas sūdzību Augstākās tiesas Senātam. Augstākās tiesas Senātā kasācijas sūdzību vispirms izskata rīcības sēdē (CPL 464. un 464.¹ pants). Ja rīcības sēdē atteikts ierosināt kasācijas tiesvedību, tad tiesas spriedums stājas spēkā ar šā lēmuma taisīšanas dienu. Ja kasācijas tiesvedība tiek ierosināta, lietu izskata Senāts un taisa vienu no CPL 250.²⁷ panta ceturtnās daļas 2. punktā norādītajiem spriedumiem. Senāta spriedums stājas spēkā ar tā taisīšanas brīdi un nav pārsūdzams. Taču Senāts var arī atcelt pirmās instances tiesas

¹¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 805/2004 (2004. gada 21. aprīlis), ar ko izveido Eiropas izpildes rikojumu neapstrīdētiem prasījumiem. *Oficiālais Vēstnesis*, L 143, 30.4.2004., 0015. – 0039. lpp.

¹² Jonikāns, V. Vai maza apmēra prasību izskatīšanai noteikta atbilstošā procesuālā kārtība. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 20. nov., 13.–15. lpp.

spriedumu daļā vai pilnīgi un nodot lietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā (CPL 474. pants). Tad lieta izskatāma rajona tiesā atkārtoti. Jāpiekrīt senatoram V. Jonikānam, ka tas nozīmē iespēju pārsūdzēt arī otro pirmās instances tiesas spriedumu, un tādējādi ātrais process var pārvērsties par ilgstošu. Daudz svarīgāki ir citi senatora iebildumi: pretstatā Senāta jau aprakstītajai funkcijai risināt *quaestiones iuris* apelācijas kārtībā, ja to saglabātu arī maza apmēra prasību tiesvedībā (izslēdzot kasācijas tiesvedību), apgabaltiesa varētu novērst trūkumus lietas apstākļu noskaidrošanā un pierādījumu novērtēšanā. Tad būtu nosakāms, ka apelācijas instances tiesas spriedums ir galīgs.¹³ Regula Nr. 861/2007 attiecībā uz pārrobežu lietām paredz apelācijas sūdzību iesniegšanu (17. pants). Likumdevējam bija iespējams arī otrs risinājuma ceļš. Laiks rādīs, vai pie tā nenāksies atgriezties.

Kopsavilkums

1. Īpašas procesuālās kārtības noteikšana maza apmēra prasību izskatīšanai paver iespējas paātrināti noregulēt lielu skaitu civilstrīdu un atslogot tiesas.
2. Jaunā strīdu izskatīšanas kārtība attiecināma vienīgi uz naudas un uzturlīdzekļu maksājumu prasījumiem, un šis noteikums prasa nošķirt citus naudas izteiksmē izsakāmus, bet no citām tiesiskām attiecībām izrietošus prasījumus.
3. CPL 250.²⁶ pants būtu jāpapildina ar šādu normu: „Tiesa var noraidīt atbildētāja lūgumu izskatīt lietu tiesas sēdē (mutiskā procesā), ja pēc lietas apstākļiem atzīstams, ka tas nav nepieciešams lietas taisnīgai izspriešanai.”
4. Spriedumu tiesiskuma pārbaudes uzlikšana kasācijas kārtībā Augstākās tiesas Senātam nozīmē lielu atbildību un uzticību pirmās instances tiesām un iespēju apstrīdēt to spriedumus tikai materiālo tiesību normu nepareizas iztulkošanas vai piemērošanas, procesuālo tiesību normu pārkāpšanas vai kompetences pārsniegšanas dēļ (*quaestiones iuris*). Ierosināts izstrādāt un virzīt apstiprināšanai Ministru kabinetā kasācijas sūdzības veidlapu, kurā prasīts konkrēti norādīt, kāda norma pārkāpta un kā izpaužas kļūda likuma piemērošanā.

Izmantoto avotu saraksts

Juridiskās publikācijas

1. *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa)*. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
2. **Jonikāns, V.** Vai maza apmēra prasību izskatīšanai noteikta atbilstošākā procesuālā kārtība. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 20. nov., 13.–15. lpp.
3. Lietas par maza apmēra prasībām: ieguvums vai zaudējums? [tiešsaiste]. *LV portāls* 14.11.2011. [aplūkots 2011. gada 15. februārī].
4. Komerčbanku asociācijas pārstāves Baibas Melneces intervija [tiešsaiste]. *www.nozare.lv*. 20.03.2012.

¹³ Lietas par maza apmēra prasībām: ieguvums vai zaudējums? [tiešsaiste]. *LV portāls* 14.11.2011. [aplūkots 2011. gada 15. februārī].

Normatīvie akti

1. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 805/2004 (2004. gada 21. aprīlis), ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem. *Oficiālais Vēstnesis*, L 143, 30.4.2004., 15. lpp. Regulā grozījumi izdarīti ar Komisijas Regulu (EK) Nr. 1869/2005 (OV L 300, 17.11.2005.).
2. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1896/2006 (2006. gada 12. decembris), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru. *Oficiālais Vēstnesis*, L 399, 30.12.2006.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 861/2007, ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām. *Oficiālais Vēstnesis*, L 199, 31.07.2007.
4. Padomes Regula Nr. 4/2009 (2008. gada 18. decembris) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās. *Oficiālais Vēstnesis*, L 7, 10.1.2009.
5. Civilprocesa likums. Pieņemts 1998. gada 14. oktobrī. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 1998, 3. dec. ar grozījumiem.
6. Ministru kabineta 2011. gada 10. oktobra noteikumi Nr. 783 „Noteikumi par maza apmēra prasībā izmantojamajām veidlapām” [tiešsaiste]. LV 18.10.2011. Pieejams: www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=237849.

EIROPAS VISPĀRĒJO LĪGUMTIESĪBU PRINCIPU PIEMĒROŠANA LATVIJĀ

Dr. iur. Jānis Kārklis

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību zinātņu katedras asociētais profesors

Janis.Karklins@lu.lv

Atslēgvārdi: Eiropas līgumtiesību principi, līgumtiesību principu piemērošana, kopējais modelis, *lex mercatoria*, Latvijas līgumtiesības

Eiropas Savienības un citu institūciju līmenī pēdējā laikā ir tapuši vairāki līgumtiesību principus sistēmiski apvienojoši dokumenti – UNIDROIT principi,¹ Eiropas līgumtiesību principi² (turpmāk – ELTP), Eiropas līgumu kodeksa projekts,³ Kopējā modeļa projekts⁴ (*draft of common frame of reference*; turpmāk – DCFR) u. c., kas saistībā ar globalizācijas attīstību liecina, ka pārnacionālos darījumu nospiecēšana vienveidīgāka līgumtiesiskā vide.

Ņemot vērā Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā un līdz ar to kopējā Eiropas tiesību izpratnes sistēmā, Latvijas līgumtiesības nevar analizēt, neņemot vērā kopējās aktivitātes Eiropas līgumtiesību pilnveidošanā.

Iepriekš minētie dokumenti ir ievērojams solis uz priekšu vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes veidošanā, kas vienlaikus rada pamatotu jautājumu, vai tie pagaidām ir tikai akadēmiska rakstura materiāli, kas pušu tiesiskajās attiecībās piemērojami kā tiesību avots tad, ja puses par to vienojušās līgumā, vai tie ir Eiropas līgumtiesību vispārējo principu kodifikācija, kas tādējādi būtu uzskatāmi par tiesību avotiem arī Latvijā.

Teorētiski vispārējie tiesību principi ir nerakstītas tiesību normas,⁵ bet neatkarīgi no tā, ka likumdevējs, lai atvieglotu tiesību normu piemērotāja darbu, nereti ietver vispārējos tiesību principus rakstītajos normatīvajos aktos, normas teksts būtu uzverams tikai kā vadlīnija vai norāde uz iespējamo vispārējā tiesību principa saturu, jo vispārējie tiesību principi un to saturs mainās līdzī tiesiskās sistēmas attīstībai un tiesisko attiecību izmaiņām, kamēr rakstītās tiesību normas tik ātrām pārmaiņām nav piemērotas.

---

¹ 1994.gada UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi. *Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības*. Starptautiskais civilprocess: dokumentu krājums. Rīga: AGB, 2000, 166.–187. lpp.

² *Principles of European Contract Law. Parts I and II*. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.

³ Academy of European Private Lawyers. *European Contract Code – Preliminary Draft*, PAVIA, 2001; Code Europeen Des Contracts. Avant-projet. Coordinateur Gandolfi G. Livre Premier. MVLTA PAVCIS AG, 2006.

⁴ Draft Common Frame of Reference – Interim Outline Edition in print [tiešsaiste]. Study group on a European Civil Code [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: http://www.sgecc.net/pages/en/home/179.new_draft_common_frame_of_reference_interim_outline_edition_in_print.htm

⁵ Par vispārējo tiesību principu vispārējo spēku plašāk sk. **Iljanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.

Vispārējie tiesību principi tiek atvasināti no tiesiskās sistēmas pamatnormas, no citiem vispārējiem tiesību principiem vai atklāti no normatīvajiem tiesību aktiem vai visas tiesiskās sistēmas kopumā⁶ un iegūst savu saturisko ārējo formu tiesu judikatūrā un tiesību zinātnē. Vispārējo tiesību principu saturs ir konkrētizējams no tiesību avotiem – judikatūras un doktrīnas,⁷ bet vadlīnijas par vispārējo tiesību principu saturu nereti atrodamas arī normatīvajos tiesību aktos.⁸

No iepriekš teiktā secināms, ka ne vienmēr tas, kas nav minēts rakstītājās tiesībās, neeksistē tiesību sistēmā. Arī Latvijas līgumtiesībās saistībā ar tiesību normu piemērošanu tiesu praksē ir bijuši piemēri, kad šķietami neesošu regulējumu judikatūra atrod vispārējos līgumtiesību principos,⁹ sevišķi saistībā ar Civillikuma¹⁰ 1. panta satura interpretāciju.

ELTP un DCFR publicēšana, kas arī satur vispārējos tiesību principus (līgumtiesībās), ir ievērojams solis uz priekšu Eiropas līgumtiesību pilnveidošanā un harmonizēšanā. To izstrādāšanas mērķi ir tirdzniecības attiecību atvieglošana un kopējā Eiropas tirgus stiprināšana, vienotas līgumtiesību infrastruktūras izveide Eiropā, ceļvedis tiesību normu piemērotājiem un likumdevējiem, kā arī mēģinājums apvienot anglosakšu un romāņu–ģermāņu tiesību sistēmas.¹¹

ELTP komisija ir norādījusi, ka ELTP izstrādes mērķis ir radīt vienotu Eiropas *lex mercatoria*,¹² kuru vienvēidīga piemērošana nodrošinās vienota Eiropas tirgus funkcionēšanu. Šāds mērķis teorētiski nozīmē, ka ELTP var pieskaitīt pie vispārējiem līgumtiesību principiem, kas sniegtu iespēju piemērot tos pat tad, ja puses līgumā nav atsaukušās uz ELTP kā strīdu risināšanas avotu, un tādējādi ELTP un no tā atvasinātais DCFR tiktu uzskatīts par oficiālu tiesību avotu.

Lai arī ELTP ir atsauce uz *lex mercatoria*, šāda panta ietveršana pati par sevi nenodrošina, ka ELTP ir daļa no *lex mercatoria*¹³ un ka tādējādi tos var piemērot visos strīdos, ja vien puses nav vienojušās par pretējo. Par to liecina arī tas, ka DCFR saturā nav vairs atrodama šāda norāde.

⁶ Par demokrātiskas tiesiskās valsts principiem kā virsprincipiem, no kuriem savukārt tiek atvasināti pārējie principi, sk. **Levits, E.** Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta "demokrātijas" jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 4, 1997, 54.–77. lpp.

⁷ Sk., piem., **Briede, J.** Par tiesisko palāvību administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, Nr. 19 (172), 2000, 11. maijs.

⁸ Tiesiskās palāvības un tiesiskās drošības principa vadlīniju likumdevējs ir ietvēris Civillikuma 3. pantā: „Katra civiltiesiska attiecība apspriežama pēc likumiem, kas bijuši spēkā tad, kad šī attiecība radusies, pārgrozījusies vai izbeigusies. Neskartas paliek jau iegūtās tiesības.” (Vairāk par tiesību normu intertemporālo piemērojamību, iegūto tiesību izpratni un atšķirību no tiesiskās cerības sk. **Krons, M.** Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1938.; **Kalniņš, E.** Tiesību normas spēkā esamība un intertemporāla piemērojamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2000.). Tomēr patieso principa saturu konkrētā laikā un vietā ir iespējams uzzināt, tikai analizējot tiesu judikatūru, kur konkrētizēta tiešai piemērošanai derīgā tiesību norma, ņemot vērā tiesiskās sistēmas attīstību un vispārējā tiesību principa saturu, kas attīstījies līdz ar to. Citēts pēc: **Razevska, D.** Tiesiskās palāvības principa satura konkrētizācija un attīstība judikatūrā. *Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspēja attīstība: rakstu krājums*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2012, 9. lpp.

⁹ Sk., piem., Augstākās tiesas Senāta 2005. gada 26. janvāra civillietu Nr. SKC-48.

¹⁰ Civillikums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūl.

¹¹ *Principles of European Contract Law. Parts I and II*. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, xxii.

¹² Turpat, xiv.

¹³ Šādu pašu apgalvojumu attiecībā uz UNIDROIT principiem izteica arī 15. Starptautiskais salīdzinošo tiesību kongress. 1998. gadā Bristolē. Sk. **Mary, A., Veneziano, A.** A short notice on XVth International Congress of Comparative Law. *Unifrom Law Review*, 1998, p. 796.

Tā kā *lex mercatoria* ir tirgotāju paražu tiesības, ko tiesas var piemērot konkrēta strīda izšķiršanā, pat ja tās nav tieši ietvertas nacionālajos likumos vai konvencijās,¹⁴ tad, noskaidrojot ELTP un DCFR juridisko statusu un to piemērošanu, būtiskākais ir konstatēt, vai tie ir daļa no vispārējiem Eiropas līgumtiesību principiem vai arī par tādiem varētu kļūt. Ja ELTP un DCFR ir to sastāvdaļa, tad:

- 1) tos jau šobrīd var piemērot līgumtiesībās;
- 2) tos var piemērot tāpat kā valstu ratificētās privāttiesību konvencijas, tātad arī Latvijā.

Daži tiesību zinātnieki (M. Vilkinsons, M. Bonels) uzskata, ka *lex mercatoria* kā specifiski vispārējie līgumtiesību principi ir atdzimuši, pateicoties starptautisko organizāciju pūlēm noregulēt starptautiskās tirdzniecības aktivitāti globālajā aspektā.¹⁵ Tomēr par spīti tam, ka vairākas nacionālās tiesas¹⁶ mūsdienās ir atsaukušās uz *lex mercatoria*, tās nav atguvušas savu vēsturisko autonomo statusu. Balstoties uz pēdējo apstākli, daudzi tiesību zinātnieki¹⁷ uzskata, ka *lex mercatoria* vispār vairs neeksistē. Šāds viedoklis tiek pamatots ar juridisko pozitīvismu, kāda nebija *lex mercatoria* pastāvēšanas laikā. Tiesnesis Holms šādu uzskatu pamato, ka „tiesas piemērojamais likums savā būtībā neeksistē bez institūcijas, kas tiesīga radīt normu, savukārt šī institūcija var būt tikai valsts”.¹⁸ Tam tomēr nevar piekrist, jo šāda pārliecība ir balstīta uz sašaurinātu izmantojamo tiesību avotu izpratni, ar kuru saskaņā par tiesību avotu uzskata tikai rakstītās tiesību normas. Mūsdienu tiesību teorijā tiek vienprātīgi uzskatīts, ka par tiesību avotiem kalpo gan paražas, gan tiesību principi, gan arī doktrīna un tiesu precedentii kā sekundārie tiesību avoti.¹⁹

Lex mercatoria teorijas atdzimšanu tiesību zinātnieks Filips de Laijs pamato ar neoficiālo līgumtiesību principu kodifikāciju, kuras mērķis ir radīt vispasaules vai noteiktu reģionu līgumtiesību principus, kurus varētu viegli piemērot strīdu risināšanā.²⁰ Kā norāda moderno *lex mercatoria* tiesību aizsācējs un autonomo komercietesību teorijas piekritējs B. Goldmans, nepastāv nekādu šķēršļu strīdu risināšanai, balstoties tikai uz līgumtiesību principiem un pārnacionālām paražu normām.²¹

¹⁴ **Berman, H. J.** The „new” law merchant and the „old”: sources, content and legitimacy. Harold J. Berman, Feliz J. Dasser. *Lex mercatoria and arbitration*. Hague: Juris Publishing: Kluwer Law International, 1998, p. 63.

¹⁵ **Wilkinson, M, Bonell, M.** *An International Restatement of Contract Law: The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*. Irvington, New York, Trans Juris Publications, 1994, p. 71.

¹⁶ Francijā: *Norsolor SA vs. Palbalk Ticaret Ltd Sirketi*; *Fourferoulle vs. Banque du Proche-Orient*. Anglijā: *Deutsche Schachtbau und Tielbohrgesellschaft vs. Ras Al Khaiman Nat'l Oil Co*. Itālijā: *Damiano vs. Topfer*.

¹⁷ Piemēram, **Mustill, M.** The new lex mercatoria: the first twenty-five years. *Arbitration International*, 1988, p. 86.; **Gaillard, E.** Thirty years of lex mercatoria: towards the selective application of transnational rules, 1995, p. 208.

¹⁸ **Sattar Imtyaz, M.** The UNIDROIT principles of international commercial contracts and the Vienna Sales convention: competing or completing „Lex Mercatoria”? *International Trade and Business Law Annual*. London: Cavendish Publishing, Vol. IV, 1999, p. 15.

¹⁹ Sk., piemēram, ANO Tiesas Statūtu 38. pantu, kur kā vispārējs tiesību avots ir minēta arī tiesību doktrīna un dažu tiesību zinātnieku uzskati, kā arī vispārēji principi, piemēram, *pacta sunt servanda*. Sk. arī Administratīvā procesa likuma 15. pantu. Pieņemts 2001. gada 25. oktobrī. Spēkā ar 2004. gada 1. februāri. Publicēts *Ziņotājs*, 2001, 13. dec.

²⁰ **Filip, de Ly.** *Lex mercatoria and unification of law in the European Union. Towards a European civil code*. Nijmege. Kluwer Law International, 1998, p. 42.

²¹ **Berman, H. J.** The „new” law merchant and the „old”: sources, content and legitimacy. Harold J. Berman, Feliz J. Dasser. *Lex mercatoria and arbitration*. Hague: Juris Publishing: Kluwer Law International, 1998, p. 63.

Ņemot vērā iepriekš minēto, var apgalvot, ka *lex mercatoria* ir vispārējo līgumtiesību principu sastāvdaļa, kas aptver laika gaitā izveidojušos līgumtiesību un tiesu praksi, un tās regulāri tieši vai netieši tiek piemērotas neatkarīgi no to juridiskā statusa.

Tā kā lielākā daļa tiesību zinātnieku uzskata, ka pastāv *lex mercatoria*, jautājums ir nevis par to, vai ELTP un attiecīgi DCFR ir *lex mercatoria*, bet gan vai to teksts atspoguļo Eiropā līdz šim vienotus pastāvošos līgumtiesību principus.

Ja pieņemam, ka ELTP un DCFR ir daļa no līgumtiesību vispārējiem principiem, problēmas rodas ar to piemērošanu praksē. Oficiālos tiesību avotus tiesnesis var piemērot jebkurā strīda izšķiršanā, pat ja puses nav vienojušās par to piemērošanu, turpretim strīdīgs jautājums ir par ELTP un DCFR piemērošanu, ja puses to nav konkrēti definējuši savā līgumā. Francijas, Itālijas un Nīderlandes likumi šādā gadījumā atļauj tiesnesim piemērot *lex mercatoria*, turpretim Anglijas tiesības un UNCITRAL paraugtiesības²² atļauj piemērot *lex mercatoria* vienīgi tad, ja puses par to ir vienojušās.²³ Līdz ar to jāsecina, ka gadījumos, kad puses ir akceptējušas ELTP vai DCFR kā tiesību avotu, tas ir vienlīdzīgi piemērojams kā jebkurš oficiāls tiesību avots. Neatbildēts paliek jautājums, vai ELTP un DCFR ir tiesību avots arī tad, ja puses nav paredzējušas to kā savu tiesisko attiecību regulētāju. Tas, ka ELTP vai DCFR pēc pušu vienošanās ir kļuvuši par konkrētā strīda tiesību avotu, nenozīmē, ka tie automātiski ir kļuvuši par daļu no vispārējiem Eiropas līgumtiesību principiem. Jebkura paraža (tiesību avots), ko akceptējuši divi komersanti, ir jāpieņem, taču tā nav daļa no *lex mercatoria*, jo normai nav globāla rakstura, kādai ir jābūt vismaz tradicionālajā *lex mercatoria* izpratnē.²⁴ Tādējādi, lai piemērojamo tiesību avotu atzītu par vispārējo tiesību principu, ir nepieciešams, lai šis tiesību avots būtu vispāratzīts, kuru var piemērot pat tad, ja uz to nav atsauces līgumā, t. i., tam nepieciešams *opinio iuris*²⁵ statuss.

Tiesību zinātnieks Fovārs-Kasons secinājis, ka ELTP kā DCFR avots ir doktrinālas izcelsmes normu kopums, turpretim *lex mercatoria* ir starptautiskās ekonomiskās sabiedrības vispārpieņemtas un pastāvīgas normas.²⁶ Šim uzskatam pievienojas tiesību zinātnieks S. Gilmords, norādot, ka par spīti ELTP izstrādātāju reklamēšanas pūliņiem ELTP nevar uzskatīt par daļu no vienotiem Eiropas līgumtiesību principiem, jo tie neatspoguļo ne praktisko, ne arbitrāžas jurisprudenci.²⁷ Kā norāda cits tiesību zinātnieks R. Hils (runājot gan par UNIDROIT

²² 1985. gada UNCITRAL paraugtiesības par starptautisko komerciālo arbitrāžu, UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration.

²³ Lando, O. Some Features of The Law of Contract in the Third Millennium, 2001, p. 377.

²⁴ Lejnīks, M. Vai pastāv *lex mercatoria*? *Likums un Tiesības*, Nr. 3, 1999, 78. lpp.

²⁵ *Opinio iuris* jeb *opinio iuris et necessitatis* – pārliecība par tiesiskumu un nepieciešamību. Tā ir psiholoģiska rakstura pazīme, kas dod subjektam pārliecību, ka konkrētā norma ir tiesību norma un ka tās pārkāpums ir tiesību pārkāpums pat tad, ja norma nav iekļauta nevienā valsts pieņemtajā normatīvajā aktā. Sk. Lejnīks, M. Vai pastāv *lex mercatoria*? *Likums un Tiesības*, Nr. 3, 1999, 78. lpp.

²⁶ To, vai paraža ir vispārpieņemta, iespējams noteikt, ja konkrētai paražai tiesību normu piemērotājs konstatē četras būtiskas pazīmes: vienveidīgums, pastāvīgums, *opinio iuris* un globāla izplatība. Kā secina tiesību zinātnieks R. Šlehtriems, paraža (*lex mercatoria*) ir jebkura komersanta rīcība (darbība vai bezdarbība), kas ir plaši izplatīta konkrēta veida darījumos un tāpēc tik pierasta, ka otrai pusei ir radusies pārliecība, ka tā tiks veikta un piemērota līgumam. Schlechtriem, P. *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*. Oxford: Clarendon Press, 1998, 76. lpp.

²⁷ Guillemard, S. *A comparative study of the UNIDROIT Principles and the Principles of European Contracts and some dispositions of the CISG applicable to the formation of international contracts from the perspective of harmonization of law*. Laval University, 1999, p. 15.

principiem)²⁸, atsevišķi principu noteikumi ir tālu no vispārējās tirdzniecības prakses un tādējādi var radīt neskaidrību komercdarījumu tiesiskajās attiecībās.²⁹ Jāsaka gan, ka autors nemin konkrētas praksei neatbilstošas normas, tomēr norāda, ka „principi ir apbrīnojams projekts, taču projekts nav likums.”³⁰

Lai arī tiesību zinātnē pastāv uzskats, ka ELTP ir daļa no Eiropas līgumtiesību vispārējiem principiem,³¹ tomēr par šāda apgalvojuma pareizību liek šaubīties vairāki apstākļi.

Pirmkārt, ELTP un DCFR normu kopuma teksts ietver vairākus jauninājumus, kas līdz šim nav bijuši ietverti nevienā no Eiropas Savienības dalībvalstu tiesību sistēmām.³² Ņemot vērā, ka vispārējiem līgumtiesību principiem būtu jāatspoguļo jau ilglaicīgi pastāvošu tiesisko praksi, jauninājumu ieviešana ELTP un DCFR tekstā mazina to atbilstību tiesību principu statusam.

Otrkārt, kā norāda ELTP izstrādātāji, izstrādes laikā komisija nav ierobežojusi savus avotus tikai ar Eiropas Savienības dalībvalstu tiesību normām, bet ņemusi vērā arī citu valstu pieredzi, piemēram, ASV tirdzniecības kodeksu³³ un ASV 2. likumu skaidrojumu par līgumiem,³⁴ kas nozīmē, ka ELTP neatspoguļo tikai Eiropas Savienības dalībvalstu līgumtiesību principus, lai gan ELTP komisija ir uzsvērusi, ka tie ir daļa no Eiropas modernās *lex mercatoria*.³⁵

Treškārt, atsevišķos civiltiesiskos jautājumos pastāv nozīmīgas atšķirības starp romāņu–ģermāņu un anglosakšu tiesībām,³⁶ kas liek apšaubīt, ka ELTP un DCFR atspoguļo vienotus un vispārējus Eiropas līgumtiesību principus. Kā norāda tiesību zinātnieki K. Torgāns un E. Bušova, tiesības valstī attīstās kā tiesību sistēma, un nepārdomātas izmaiņas kādā aspektā var sistēmu sabojāt. UNIDROIT principi ir spilgts piemērs. Lai sniegtu kaut vai vienu piemēru problēmām, ar kurām saskārās šis projekts, var minēt to, ka attiecīgajām pusēm bija ļoti grūti panākt kompromisu jautājumā par atbildību līgumattiecībās. Vieni pārstāvji pauda viedokli, ka līgumiskajās attiecībās jāatzīst soda sankcijas, otriem bija negatīva attieksme pret līgumsoda klauzulām. Lai gan principu formulēšana ir sasniegums, tam ir

²⁸ Juridiskā statusa ziņā ELTP un DCFR ir līdzvērtīgi UNIDROIT principiem, līdz ar to jebkuri tiesību zinātnieku apcerējumi par UNIDROIT principiem ir piemērojami arī attiecībā uz ELTP.

²⁹ Hill, R. A Businessman's View of the UNIDROIT Principles. 13 *Journal of International Arbitration*, 1997, p. 163.

³⁰ Turpat, p. 169

³¹ Lando, O. Some Features of The Law of Contract in the Third Millenium, 2001, p. 377.

³² Lando, O. The Structure and the Salient Features of the Principles of European Contract Law. *Juridica International*, Nr. VI, 2001, p. 4.–5.; *Principles of European Contract Law. Parts I and II*. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, xxvi.

³³ USA Uniform Commercial Code. With Comments. 14th edition. Publishing & Co, Boston, 1994.

³⁴ Restatement of the law second. Contracts 2nd. Vol 2. § 178–315. As adopted and Promulgated by The American Law Institute at Washington, D.C. St. Paul. Minnesot, 1981.

³⁵ *Principles of European Contract Law. Parts I and II*. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, xxiv.

³⁶ Sk. Torgāns, K. Saistību tiesības: Latvija un Eiropas Savienība. *Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā*: starptautiskās konferences materiāli. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002, 10.–11. lpp.; Torgāns, K. Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. *Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā*: starptautiskās konferences materiāli. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002.; Busch, D. Indirect representation and the Lando Principles. An Analysis of Some Problem Areas from the Perspective of English Law [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 13. oktobrī]. Pieejams: http://www.cbs.dk/departments/law/staff/ol/commission_on_ecl/literature/busch/art23-1.rtf.

savas robežas. Līdz šim brīdim UNIDROIT principi vēl arvien ir tikai akadēmiskas rekomendācijas. Valstis nebūt nesteidzas mainīt savus nacionālos likumus, lai nodrošinātu atbilstību principiem vai atzītu, ka principi vai kādas valsts likumi ir labāki par vietējiem.³⁷ Ne mazākas problēmas rast kompromisu starp romāņu-ģermāņu un anglosakšu tiesību sistēmām pastāvēja arī ELTP un DCFR izstrādes gaitā. Kā norāda ELTP komisija, visgrūtāk bija saskaņot labas ticības (*good faith*) tiesību principa piemērošanu.³⁸ Ja romāņu-ģermāņu tiesībās šis princips ir viens no galvenajiem un daudzos kodeksos tas ir ietverts pirmajos pantos,³⁹ tad anglosakšu tiesībās labas ticības princips darbojas tikai atsevišķos gadījumos.

Ceturtkārt, gan UNIDROIT principu preambula,⁴⁰ gan ELTP 1:101(3)(a) pants⁴¹ nosaka, ka normu teksts ir piemērojams, ja puses līgumā ir paredzējušas, ka tās vadīsies atbilstoši *lex mercatoria*, savukārt DCFR šādu norādi nesatur.

Piektkārt, ja DCFR satur vispārējos Eiropas līgumtiesību principus, DCFR saturam būtu jāsakrīt ar ELTP saturu, tomēr tiesību zinātnē⁴² ir konstatētas vairākas atšķirības starp DCFR un ELTP. Šādas atšķirības pavājina to tiesību zinātnieku⁴³ pozīciju, kuri uzskata, ka abu minēto dokumentu normu kopums ir daļa no jau pastāvošiem vispārējiem Eiropas līgumtiesību principiem.

Sestkārt, ELTP un DCFR satur regulējumus, kas līdz šim nav atrodami nevienā tiesību sistēmā, kā arī ietver kompromisu starp dažādu Eiropas Savienību dalībvalstu tiesību regulējumu.

Kā redzams no iepriekš minētiem argumentiem, nav pamata uzskatīt, ka ELTP vai DCFR ir vispārējie Eiropas līgumtiesību principi, kas eksistē arī Latvijā, jo vispārējie tiesību principi ir „katras tiesību sistēmas tradīcijas un gars,”⁴⁴ savukārt ELTP un DCFR nav kādas vienas tiesību sistēmas satura apkopojums. Turklāt ir apšaubāms, vai vispār eksistē vispārēji Eiropas līgumtiesību principi. Tas, ka romāņu-ģermāņu tiesību sistēmā daudz līgumtiesību principu ir kopīgi, nenozīmē, ka visi principi ir vienādi. Atšķiras katras valsts tiesību vēsture, tradīcijas un judikatūra, tāpēc apšaubāmi būtu apgalvot, ka ELTP vai DCFR satur vienotus jeb vispārējus Eiropas līgumtiesību principus.

Tomēr būtu nepareizi apgalvot, ka to saturā nevar atrast Latvijas līgumtiesībās esošus vispārējus tiesību principus.

³⁷ **Torgāns, K. Bušova, E.** Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. *Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā*: starptautiskās konferences materiāli. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002, 123. lpp.

³⁸ *Principles of European Contract Law. Parts I and II.* Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, xxiii.

³⁹ Latvijā tas ir ietverts Civillikuma 1. pantā. Sīkāk sk. **Balodis, K.** Labas ticības princips civiltiesībās. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 2002, 3. dec., 1. lpp.

⁴⁰ International Institute for the Unification of Private Law. *Principles of International Commercial Contracts*. Rome, 1994, p. 1.

⁴¹ *Principles of European Contract Law. Parts I and II.* Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 2.

⁴² Sk. **Buls, L.** *Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā*: maģistra darbs. Rīga: LU, 2011.

⁴³ Viens no viņiem ir ELTP izstrādes komisijas priekšsēdētājs profesors O. Lando. Sk. **Lando, O.** *Some Features of The Law of Contract in the Third Millennium*, 2001, p. 377.

⁴⁴ **Iļjanova, D.** *Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Mācību grāmata/Rakstu krājums prof. E. Melķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 97. lpp.

Tiesību zinātnē ar vispārējiem tiesību principiem mūsdienās saprot sava veida „augstākās tiesības”. Šāda pieeja būtībā nozīmē dabastiesiskās teorijas atdzimšanu, vienlaikus izplatoties idejai par likumdošanas robiem visas tiesību sistēmas ietvaros. Tādējādi tiek viennozīmīgi atzīts, ka mūsdienu romāņu–ģermāņu tiesību saimes valstīs saskaņā ar tiesību avotu teoriju tiesību sistēmu var papildināt bez likumdošanas palīdzības, pamatojoties uz augstākajām tiesībām jeb vispārējiem tiesību principiem.⁴⁵

Nevar noliegt, ka ELTP un DCFR satur arī atsevišķus principus, kas ir vienveidīgi visā romāņu–ģermāņu tiesību sistēmā (piemēram, labas ticības princips, līguma saistošā spēka princips, zaudējumu atlīdzības princips u. tml.), līdz ar to pamatoti ir uzskatīt, ka ELTP un DCFR ir atrodami daži līgumtiesību vispārējie tiesību principi. Taču tas ir attiecināms tikai uz tādiem principiem, kurus atzīst konkrētās Eiropas Savienības dalībvalsts nacionālās tiesību sistēma un kuri ir piemēroti arī pirms ELTP un DCFR radīšanas.

Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka pastāv atšķirības starp Civillikuma saturu un ELTP un DCFR saturu, pašlaik Latvijā nav iespējams tieši piemērot ELTP vai DCFR kā tiesību avotu (vispārējo līgumtiesību principu), ja Civillikums nedod atbildi uz kādu konkrētu jautājumu. Tā vietā tiesību normu piemērotājam jāievēro Civilprocesa likuma⁴⁶ 5. pants, kas nosaka tiesību normu piemērošanas kārtību. Izmantojot šajā pantā ietvertu deleģējumu, tiesnesis, nosakot kāda līgumtiesību institūta saturu vai to interpretējot, drīkst izmantot arī ELTP un DCFR⁴⁷ (līdzīgi kā izmantojot doktrīnu), taču, ņemot vērā šo dokumentu darbības sfēru, kā arī atšķirības no Civillikuma, pašlaik oficiāla atsaukšanās uz ELTP vai DCFR kā Latvijas tiesību avotu nav leģitīma. Tādējādi minētos dokumentus tomēr nevar uzskatīt par Latvijas paražu tiesībām un tiem Latvijā pagaidām ir tikai doktrināla vērtība.⁴⁸ Latvijas tiesu atsaukšanās sprieduma motīvu daļā uz ELTP vai DCFR būtu tikpat neloģiska kā Latvijas tiesas atsaukšanās uz Vācijas Civilkodeksu, risinot Latvijas rezidentu nacionālo strīdu. Izņēmums ELTP un DCFR piemērošanā varētu būt tiesību tālākveidošana, kad tiesību normu piemērotājam ir jānoskaidro kāda tiesību institūta pamatprincipi, kas ir atrodams gan ELTP un DCFR, gan Civillikumā. Turklāt, kā norādījuši arī paši DCFR autori, DCFR var uzskatīt par atsevišķu tiesību speciālistu neformālu Eiropas tiesību principu kodifikāciju, kuriem pagaidām ir tikai doktrināla vērtība ar akadēmiski rekomendējošu raksturu.⁴⁹

Tomēr iepriekš minētais nenozīmē, ka abi doktrinālie dokumenti no Latvijas tiesību teorijas un prakses viedokļa ir bezvērtīgi. ELTP un DCFR varētu efektīvi

⁴⁵ **Iļjanova, D.** *Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas.* Mācību grāmata/Rakstu krājums prof. E. Melķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 94. lpp.

⁴⁶ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3.nov.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 1998, 3. dec.

⁴⁷ **Sk. Beale, H.** The Development of European Private Law and the European Commission's Action Plan on Contract Law. *Juridica International. Law Review University of Tartu*. Estonia, 2005, p. 7.

⁴⁸ Tiesību zinātnieks Rambergs ir pārliecināts, ka ELTP darbojas vismaz kā doktrināls tiesību avots. **Sk. Ramberg, J.** Methodology of the unification of commercial law in the 2000's. *Rīga Graduate School of Law Working papers*, Nr. 2, 2001, p. 12.

⁴⁹ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR).* Outline Edition Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law. Edited by: Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke And Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. Sellier. European Laws Publisher. Munich, 2009, p. 6.

izmantot ne tikai, lai konkretizētu kādu vispārēja līgumtiesību principa saturu Latvijas līgumtiesībās, bet arī lai skaidrotu tādu vispārēju līgumtiesību principu saturu, kuri tieši nav atrodamī Civillikumā, bet izriet no sistēmas. Kā piemērs būtu jāmin atbildība pirmslīgumiskajās attiecībās. Lai arī Civillikums tieši neparedz atbildību par pirmslīgumisko attiecību pārkāpumu (vismaz tik plašā apjomā, kā to nosaka ELTP un DCFR), diez vai būtu pamatoti apgalvot, ka Latvijā nepastāv šāds princips tikai tāpēc, ka tas tieši nav ierakstīts Civillikumā. Tā kā Latvijas līgumtiesību pamatā ir vispārējie līgumtiesību principi, kam ir pakārtots Civillikuma teksts, tad pilnīgi iespējams pierādīt, ka Latvijā eksistē šāds vispārējs pirmslīgumisko attiecību līgumtiesību princips (katrā ziņā to varētu mēģināt atvasināt no Civillikuma 1. panta). Šāda pieeja ir attiecināma arī uz citiem līgumtiesību principiem.

Lai gan Latvijas līgumtiesībās iespējams izmantot ELTP un DCFR, daudz būtiskāk ir koncentrēties uz Civillikuma modernizēšanu, nevis interpretējot vispārējās Eiropas līgumtiesības Latvijas tiesību sistēmas ietvaros, bet gan tieši ieviešot šo principu saturu Civillikuma normās, tādējādi nešaubīgi norādot, ka uzlabotais Civillikums ir daļa no modernām Eiropas līgumtiesībām.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. 1994. gada UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi. *Mūsdienu starptautiskās un tirzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess: dokumentu krājums*. Rīga: AGB., 2000.
2. Academy of European Private Lawyers. European Contract Code – Preliminary Draft, PAVIA, 2001; Code European Des Contracts. Avant-projet. Coordinateur Gandolfi G. Livre Premier. MVLTA PAVCIS AG, 2006.
3. **Balodis, K.** Labas ticības princips civiltiesībās. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 2002, 3. dec.
4. **Beale, H.** The Development of European Private Law and the European Commission's Action Plan on Contract Law. *Juridica International. Law Review University of Tartu*. Estonia, 2005.
5. **Berman, H. J.** The „new” law merchant and the „old”: sources, content and legitimacy. Harold J. Berman, Feliz J. Dasser. *Lex mercatoria and arbitration*. Hague: Juris Publishing: Kluwer Law International, 1998.
6. **Briede, J.** Par tiesisko paļāvību administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, Nr. 19 (172), 2000, 11. maijs.
7. **Buls, L.** *Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā: maģistra darbs*. Rīga: LU, 2011.
8. **Busch, D.** Indirect representation and the Lando Principles. An Analysis of Some Problem Areas from the Perspective of English Law [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 13. oktobrī]. Pieejams: http://www.cbs.dk/departments/law/staff/ol/commission_on_ecl/literature/busch/art23-1.rtf.
9. **Filip, de Ly.** *Lex mercatoria and unification of law in the European Union. Towards a European civil code*. Nijmege. Kluwer Law International, 1998.
10. **Gaillard, E.** Thirty years of lex mercatoria: towards the selective application of transnational rules, 1995.
11. **Guillemand, S.** *A comparative study of the UNIDROIT Principles and the Principles of European Contracts and some dispositions of the CISG applicable to the formation of international contracts from the perspective of harmonization of law*. Laval University, 1999.

12. **Hill, R.** A Businessman's View of the UNIDROIT Principles. *13 Journal of International Arbitration*, 1997.
13. **Iļjanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
14. **Iļjanova, D.** *Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Mācību grāmata/Rakstu krājums prof. E. Melķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
15. International Institute for the Unification of Private Law. Principles of International Commercial Contracts. Rome, 1994.
16. Draft Common Frame of Reference – Interim Outline Edition in print [tiešsaiste]. Study group on a European Civil Code [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: http://www.sgecc.net/pages/en/home/179.new_draft_common_frame_of_reference_interim_outline_edition_in_print.htm.
17. **Kalniņš, E.** Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2000.
18. **Krons, M.** Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1938.
19. **Lando, O.** Some Features of The Law of Contract in the Third Millenium, 2001.
20. **Lando, O.** The Structure and the Salient Features of the Principles of European Contract Law. *Juridica International*, Nr. VI, 2001.
21. **Lejnieks, M.** Vai pastāv *lex mercatoria*? *Likums un Tiesības*, Nr. 3, 1999.
22. **Levits, E.** Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta “demokrātijas” jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 4, 1997.
23. **Mary, A, Veneziano, A.** A short notice on XVth International Congress of Comparative Law. *Unifrom Law Review*, 1998.
24. **Mustill, M.** The new *lex mercatoria*: the first twenty-five years. *Arbitration International*, 1988.
25. *Principles un European Contract Law. Parts I and II*. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.
26. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Outline Edition Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law. Edited by: Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke And Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. Sellier. European Laws Publisher. Munich, 2009.
27. **Ramberg, J.** Methodology of the unification of commercial law in the 2000's. *Riga Graduate School of Law Working papers*, Nr. 2, 2001.
28. **Razevska, D.** Tiesiskās pašāvības principa saturs konkrētāzīcija un attīstība judikatūrā. *Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspēja attīstība*: rakstu krājums. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2012.
29. Restatement of the law second. Contracts 2nd. Vol 2. § 178–315. As adopted and Promulgated by The American Law Institute at Washington, D.C. St. Paul. Minnesot, 1981.
30. **Sattar Imtyaz, M.** The UNIDROIT principles of international commercial contracts and the Vienna Sales convention: competing or completing „Lex Mercatoria”? *International Trade and Business Law Annual*. London: Cavendish Publishing, Volume IV, 1999.
31. **Schlechtriem, P.** *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
32. **Torgāns, K. Bušova, E.** Daži ligumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. *Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā*: starptautiskās konferences materiāli. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002.

33. **Torgāns, K.** Saistību tiesības: Latvija un Eiropas Savienība. *Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā*: starptautiskās konferences materiāli. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002.
34. **Wilkinson, M, Bonell, M.** *An International Restatement of Contract Law: The UNID-ROIT Principles of International Commercial Contracts*. Irvington, New York, Trans Juris Publications, 1994.

Normatīvie akti

1. Civillikums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūl.
2. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3.nov.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 1998, 3. dec.
3. Administratīvā procesa likums. Pieņemts 2001. gada 25. oktobrī. Spēkā ar 2004. gada 1. februāri. Publicēts *Ziņotājs*, 2001, 13. dec.
4. USA Uniform Commercial Code. With Comments. 14th edition. Publishing & Co, Boston, 1994.

Tiesu prakse

1. Augstākās tiesas Senāta 2005. gada 26. janvāra civillieta Nr. SKC-48.

NODROŠINĀJUMA LĪDZEKĻU IERAKSTĪŠANA KOMERCREGISTRĀ

Dr. iur. Aivars Lošmanis

LU Juridiskās fakultātes docents, zvērināts advokāts
aivars.losmanis@lu.lv

Atslēgvārdi: nodrošinājuma līdzeklis, aizlieguma atzīme, kustamas mantas apķīlāšana, aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības, komercreģistrs, konstitutīvs ieraksts, deklaratīvs ieraksts

Likuma „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru” 4. panta 3. punktā noteikts, ka Uzņēmumu reģistrs „reģistrē kompetentu iestāžu vai amatpersonu lēmumus un rīkojumus, ar kuriem piemērots nodrošinājuma līdzeklis”.¹ Civiltiesisku strīdu izskatīšanas gaitā tiesas bieži piemēro prasības nodrošinājumu, uzliekot par pienākumu ierakstīt Uzņēmumu reģistrā prasītāju izraudzītus nodrošinājuma līdzekļus. Tomēr nedz minētais likums, nedz Komerclikums un Civilprocesa likums neparedz ierakstīšanas priekšnoteikumus. Līdz ar to šo likuma robu ir aizpildījuši ilggadēja Uzņēmumu reģistra prakse. Diemžēl arī tiesību literatūrā šie jautājumi nav izpelnījušies pietiekamu ievēribu.

Nodrošinājuma līdzekļu piemērošana un to ierakstīšana Uzņēmumu reģistra reģistros paredzēta ne tikai civilprocesā, bet arī kriminālprocesā, procesa virzītājam lemjot par aresta uzlikšanu mantai (Kriminālprocesa likuma 361. pants),² kā arī nodokļu tiesībās, izpildot nodokļu administrācijas lēmumus (likuma „Par nodokļiem un nodevām” 26.¹ pants).³ Šajā rakstā sīkāk aplūkoti būtiskākie jautājumi, kas saistīti ar civilprocesuālo nodrošinājuma līdzekļu ierakstīšanu komercreģistrā – nodrošinājuma līdzekļu ierakstīšanas iespējamība un nodrošinājuma līdzekļu ierakstīšanas priekšnoteikumi.

Civilprocesuālie nodrošinājumi komercreģistrā tiek ierakstīti, balstoties uz tiesas vai tiesneša nolēmumu, ja ir pamats uzskatīt, ka tiesas sprieduma izpilde lietā varētu kļūt apgrūtināta vai neiespējama (Civilprocesa likuma 137. panta pirmā daļa).⁴ Prasību var nodrošināt arī pirms tās celšanas tiesā un pat pirms saistības termiņa iestāšanās, ja parādnieks, izvairoties no saistības izpildes, izved vai atsavina savu mantu, atstāj dzīvesvietu, neinformējot kreditoru, vai veic citas darbības, kas liecina, ka viņš nav godprātīgs (Civilprocesa likuma 139. panta pirmā daļa). Papildus minētajām tiesas (tiesneša) tiesībām nodrošinājuma līdzekļus ir tiesīgi piemērot arī zvērināti tiesu izpildītāji saskaņā ar Civilprocesa likuma 555. panta septītās daļas 3. punktu, kas paredz, ka tiesu izpildītājs jebkurā tiesas nolēmuma izpildes stadijā var nosūtīt rīkojumu publiskam reģistram atsavināšanas vai citu darbību aizlieguma ierakstīšanai.

---

¹ Likums „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”. *Ziņotājs*, Nr. 49, 1990, 6. dec.

² Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

³ Likums „Par nodokļiem un nodevām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 1995, 18. febr.

⁴ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov.

1. Nodrošinājuma līdzekļa ierakstīšanas iespējamība

Izvērtējot līdzšinējo Uzņēmumu reģistra praksi, jāsecina, ka Uzņēmumu reģistrs ieraksta dažādus nodrošinājuma līdzekļus atkarībā no tā, kā tos formulē tiesas (tiesneši) savos lēmumos, balstoties uz prasītāju pieteikumiem. Likums nenosaka, ka tiesām (tiesnešiem) vai tiesu izpildītājiem būtu jāizvērtē, vai prasības nodrošinājumu iespējams ierakstīt komercreģistrā.

Piemēram, kādā komercsabiedrības reģistrācijas lietā, pamatojoties uz tiesu izpildītāja rīkojumu, 2011. gada nogalē reģistrēta šāda aizlieguma atzīme: „Aizliegts jebkādā veidā atbrīvoties, rīkoties vai samazināt vērtību attiecībā uz aktīviem SIA „LSF H.”, kas izriet no 500 000 SIA „LSF H.” pamatkapitāla daļām LVL 1,00 vērtībā katra, kas pieder A. L.”⁵ Šikāk neiztirzājot šā aizlieguma neizprotamo formulējumu (jo netop skaidrs, kas tieši ir aizliegts kapitāla daļu turētājam, kā arī vai un cik lielā mērā šis aizliegums attiecas uz pašu sabiedrību), nav saprotams, kāds mērķis ir komercreģistra ierakstam par ierobežojumiem rīcībai ar sabiedrībai (vai sabiedrības dalībniekam) piederošajiem aktīviem. Ja runa ir par aizliegumu veikt noteiktas darbības ar sabiedrības aktīviem (mantu), tad tas ir Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punktā noteiktais nodrošinājuma līdzeklis, kas ir spēkā un saista tā adresātu neatkarīgi no ierakstīšanas komercreģistrā. Šajā sakarā jāmin, ka aizliegums sabiedrībai rīkoties ar aktīviem (mantu) un tamlīdzīgi aizliegumi, kas ierakstīti, pamatojoties uz tiesas nolēmumu vai tiesu izpildītāja rīkojumu, ir bezjēdzīgi, jo nenovērš tāda svarīga aktīva kā sabiedrībai piederoša nekustamā īpašuma pāreju citai personai. Kā izriet no Zemesgrāmatu likuma 46. panta otrās daļas, par šķērslī tādai tiesību pārejai var būt vienīgi zemesgrāmatā ierakstīta piedziņas vai aizlieguma atzīme.⁶

Tāpat komercreģistrā tiek ierakstītas aizlieguma atzīmes par sabiedrības ar ierobežotu atbildību balsstiesību izmantošanu.⁷ Arī šajā gadījumā nav saprotama šādas atzīmes jēga, jo balsstiesību izmantošanas aizliegums uzskatāms par Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punktā paredzēto prasības nodrošinājuma līdzekli (aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības). Tā izpildes kārtība paredzēta Civilprocesa likuma 142. panta sestajā daļā, proti, lēmumu par prasības nodrošināšanu, nosakot aizliegumu atbildētājam veikt noteiktas darbības, izpilda tiesu izpildītājs un paziņo tiesas lēmumu atbildētājam vai attiecīgajai trešajai personai pret parakstu vai nosūtot ierakstītā pasta sūtījumā. Kā redzams no minētā regulējuma, likumā uzsvars likts uz personisku paziņojumu gan pašam atbildētājam – sabiedrības dalībniekam, gan sabiedrībai kā „attiecīgajai trešajai personai” Civilprocesa likuma 142. panta sestās daļas izpratnē. Tāpēc nav vajadzības ierakstīt aizlieguma atzīmi par balsstiesību izmantošanu, jo aizlieguma adresāts iepriekš norādītajā kārtībā par to tiek informēts. Šajā kontekstā informācijas publiskošana ar komercreģistra starpniecību par balsstiesību izmantošanas aizliegumu ir lieka.

Uzņēmumu reģistra praksē var konstatēt pretrunas arī saistībā ar nodrošinājuma līdzekļu piemērošanu attiecībā uz akcijām. Kādā 2007. gada Uzņēmumu reģistra valsts notāra lēmumā norādīts: „Saskaņā ar Komerclikuma 8. pantu ziņas

⁵ Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2011. gada 2. decembra lēmumu Nr. 1-5/166 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/gvn.html?a=65&l=1714>.

⁶ Zemesgrāmatu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11, 1993, 8. apr.

⁷ Sk., piemēram, Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2010. gada 21. oktobra lēmumu Nr. 1-5/158 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1542&v=lv>.

par akcionāriem nav komercrēģistrā ierakstāmās ziņas. Akcionāru reģistra eksemplārs nav arī dokuments, kurš pievienojams akciju sabiedrības reģistrācijas lietai. Tādējādi Uzņēmumu reģistrs neved akciju sabiedrību akcionāru reģistru un tā rīcībā nav pilnīgu un aktuālu ziņu par akciju sabiedrības akcionāriem. Saskaņā ar Komerclikuma 234. panta pirmo daļu vārda akciju un to turētāju uzskaiti valde nodrošina akcionāru reģistra vešanu. Tādējādi, ja tiesas lēmumā netiek norādīta konkrēta akciju sabiedrība, bet tikai persona, uz kuras akcijām noteikts aizliegums, tad nav iespējams veikt nodrošinājuma līdzekļa reģistrāciju.”⁸ Neatkarīgi no šī visnotaļ pamatotā argumenta, tālāk minēts, ka „tiesas lēmumā ir norādīta konkrēta akciju sabiedrība, kuras akcionārs esot minētā persona, tādējādi nepastāv tiesiski šķēršļi, lai Uzņēmumu reģistrs izpildītu tiesas lēmumu un likuma „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru” 4. panta 3. punktā paredzēto uzdevumu”.⁹

Kādā citā lietā Uzņēmumu reģistrs tomēr atteicies reģistrēt tiesas piemēroto maksātnespējīgas sabiedrības ar ierobežotu atbildību pamatlīdzekļu apķīlājumu, pamatojoties uz to, ka „atbilstoši Komerclikuma noteikumiem un [2007. gada 1. novembra] Maksātnespējas likuma 51. panta uzskaitījuma pamatlīdzekļu apķīlājums nav komercrēģistrā vai maksātnespējas reģistrā ierakstāmā ziņa”.¹⁰

Kā redzams no iepriekš minētā, komercrēģistrā kā nodrošinājuma līdzekļi tiek ierakstīti arī tādi aizliegumi vai ierobežojumi, kuriem ar komercrēģistrā esošo informāciju ir nosacīts sakars vai šāds sakars nav konstatējams. Komercreģistrs ir informācijas kopums, kurš satur informāciju par komerciālajā apgrozībā nozīmīgiem apstākļiem, jo īpaši par subjekta eksistenci, pārstāvību un atbildību.¹¹ Tomēr tas nenozīmē, ka komercrēģistram jābūt savdabīgam izziņu birojam, kurš sniegtu jebkādu informāciju par komercsabiedrību, t. sk. par piemērotajiem prasības nodrošinājuma līdzekļiem. Komercreģistrā pieejamās informācijas apjoms ir izsmeltoši noteikts likumā (sk. Komerclikuma 8. un 9. pantu), līdz ar to nostāja, ka tiesas piemērotie prasības nodrošinājuma līdzekļi saturiski varētu neattiekties uz to informāciju, kura saskaņā ar likumu komercrēģistrā ir publiskojama, būtu pretēja komercrēģistra pastāvēšanas mērķim. Tātad likumā jānostiprina princips, kas jau izkristalizējies Uzņēmumu reģistra praksē, proti, ka komercrēģistrā var ierakstīt tikai tādas aizlieguma atzīmes, kuras attiecas uz komercrēģistrā publiskotajām ziņām un dokumentiem vai ir ar tiem saistāmas. Tas nozīmē, ka komercrēģistrā nebūtu ierakstāmas tādas aizlieguma atzīmes kā aizliegumi atsavināt aktīvus vai samazināt to vērtību, ņemot vērā, ka informācija par sabiedrības mantu komercrēģistrā nemaz nav pieejama. Tā paša iemesla dēļ nav pieļaujama aizlieguma atzīmju ierakstīšana par balsstiesību izmantošanu, jo balsstiesības ir likumā paredzētas dalībnieka tiesības, par ko nekādi ieraksti netiek izdarīti. Iepriekš citētais Uzņēmumu reģistra 2007. gada lēmums satur pietiekami pārlicinošu argumentāciju, kādēļ komercrēģistrā nebūtu ierakstāmi nekādi aizliegumi rīcībai ar akcijām. Jāpiebilst, ka papīra formas akcijas apķīlājamas tādā pašā kārtībā kā jebkura kustama manta, bet dematerializētās formas akcijas apķīlājamas finanšu instrumentu (vērtspapīru) kontā. Savukārt sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļas ir uzskatāmas

⁸ Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2007. gada lēmumu („Lombards Kurzeme”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=741&v=lv>.

⁹ Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2007. gada lēmumu („Lombards Kurzeme”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=741&v=lv>.

¹⁰ Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2009. gada lēmumu („JTL Tūroperators”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1331&v=lv>.

¹¹ **Krafka/Willer/Kühn.** *Registerrecht.* 8. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, Rn. 1.

par bezķermeniskām lietām, kas pieskaitāmas pie kustamās mantas (sk. Civillikuma 841. pantu saistībā ar 846. pantu), tādēļ tās apķīlājamas tāpat kā akcijas. Tomēr atšķirībā no akcijām aizlieguma atzīme rīkoties ar sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļām saturiski ir saistāma ar komercreģistrā pieejamo dokumentu – dalībnieku reģistru, no kura redzams, kam un kādā apmērā pieder sabiedrības kapitāla daļas (sk. Komerclikuma 187. panta otro daļu).

Tas, vai aizlieguma atzīme saturiski ir attiecināma uz komercreģistrā esošajām ziņām un dokumentiem vai ir ar tām saistīta, būtu jāvērtē tiesai (tiesnesim), kura lemj par prasības nodrošinājuma līdzekļu piemērošanu, kā arī tiesu izpildītājiem, ja tie izmanto Civilprocesa likuma 555. panta septītās daļas 3. punktā noteiktās tiesības (tiesu izpildītājs jebkurā tiesas nolēmuma izpildes stadijā var nosūtīt rīkojumu publiskam reģistram atsavināšanas vai citu darbību aizlieguma ierakstīšanai). Kā jau vairākkārt atzīmēts Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumos, likumdevējs Uzņēmumu reģistram kā tiešajai valsts pārvaldes iestādei nav deleģējis tiesības uzraudzīt kompetentu iestāžu un amatpersonu darbības, jo īpaši tiesu (tiesnešu) un zvērinātu tiesu izpildītāju darbības, un izvērtēt to pieņemto lēmumu pamatotību, tā vietā Uzņēmumu reģistram ir pienākums reģistrēt nodrošinājuma līdzekli attiecīgajā publiskajā reģistrā.¹²

2. Nodrošinājuma līdzekļa ierakstīšanas komercreģistrā priekšnoteikumi

Vēršoties tiesā ar pieteikumu par prasības nodrošinājumu, prasītājs vēlas panākt tiesiskā un faktiskā stāvokļa iesaldēšanu līdz tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdim. Šī vēlme bieži materializējas pieteikumos tiesai, kuros lūgts piemērot „visu veidu pārreģistrācijas aizliegumu” vai „aizliegumu sabiedrībai veikt pārreģistrācijas darbības” u. tml. Kā atzīmēts kādā Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes sēdē, bieži vien nav saprotams, kādam mērķim paredzēts konkrētais nodrošinājuma līdzeklis un kā to vajadzētu formulēt.¹³ Saskaņā ar Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 2. punktu viens no prasības nodrošinājuma līdzekļiem ir aizlieguma atzīmes ierakstīšana kustamas mantas reģistrā vai citā publiskā reģistrā, savukārt atbilstoši likuma 138. panta otrajai daļai, nodrošinot prasību ar aizlieguma atzīmes ierakstīšanu attiecīgās kustamās mantas vai citā publiskā reģistrā, lēmumā norāda, kāda veida aizliegums ierakstāms.

Kā redzams no šā regulējuma, likums tieši un nepārprotami paredz norādīt konkrētu aizlieguma atzīmes saturu, turklāt jāņem vērā arī Civilprocesa likuma 137. panta pirmajā daļā un 139. panta pirmajā daļā norādītais prasības nodrošināšanas pamats. Piemērojot vispārēju aizliegumu veikt jebkādas izmaiņas

¹² Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2004. gada lēmumu („Jaunsventes muiža”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=397&v=lv;> 2010. gada 19. maija lēmumu Nr. 1-5/76 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=1480&v=lv;> 2010. gada 21. maija lēmumu Nr. 1-5/78 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=1482&v=lv;> sk. arī **Aužele, I.** Par Uzņēmumu reģistrā reģistrējamajiem nodrošinājuma līdzekļiem. Prakse, statistika un informācija [tiešsaiste]. *Jurista vārds*, Nr. 31, 2011, 2. aug. [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=233837>.

¹³ Sk. Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes nozaru 2010. gada 25. maija sēdes protokolu Nr. 2 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/faili/Ausma/KP%20protokols%2025%20maijs%202010.pdf>, 2. §, 3. lpp.

sabiedrības reģistrācijas lietā, rodas šaubas par šāda nodrošinājuma samērīgumu un atbilstību prasības nodrošināšanas mērķim, jo diez vai, aizliedzot jebkādu izmaiņu veikšanu komercreģistra informācijā, tiks novērsta tiesas sprieduma izpildes neiespējamība vai arī tā izpildes apgrūtinājums. Pieļaujot iespēju, ka prasības nodrošinājums varētu būt visu veidu pārreģistrācijas aizliegumi, Civilprocesa likuma 138. panta otrās daļas noteikums zaudē nozīmi. Nav noliedzams, ka šāda aizlieguma atzīme var nepamatoti aizskart trešo strīdā neiesaistīto personu intereses. Jāpiekrīt Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes sēdē izteiktajam viedoklim, ka tad, ja sabiedrībā ir vairāki dalībnieki, bet vienam no viņiem ir piemērots nodrošinājuma līdzeklis, nav skaidrs, kāpēc būtu jāliedz lemt, piemēram, par pamatkapitāla palielināšanu, īpaši ņemot vērā, ka nekādi aizliegumi nav piemēroti pašai sabiedrībai.¹⁴

Iepriekš minētais viedoklis pamatojams arī ar komerc tiesību doktrīnā pazīstamo ierakstu klasifikāciju deklaratīvos un konstitutīvos ierakstos atkarībā no tā tiesiskajām sekām. Ieraksts ir konstitutīvs, ja no tā izdarīšanas atkarīga tiesiskas attiecības nodibināšana vai juridiska fakta iestāšanās, piemēram, ar ieraksta izdarīšanu stājas spēkā pamatkapitāla palielināšana vai samazināšana (sk. Komerclikuma 202. panta trešo daļu, 208. panta ceturto daļu, 261. panta trešo daļu, 265. panta ceturto daļu),¹⁵ kā arī komercsabiedrību reorganizācija (sk. Komerclikuma 350. panta pirmo daļu).¹⁶ Savukārt deklaratīvs ieraksts ir tāds, kurš nenodibina tiesiskās attiecības, bet izsludina jau pastāvošu juridisku faktu vai attiecības.¹⁷ Piemēram, persona iegūst sabiedrības ar ierobežotu atbildību valdes locekļa statusu dalībnieku sapulces lēmuma spēkā stāšanās (resp., pieņemšanas) brīdī (sk. Komerclikuma 216. panta trešo daļu). Ierakstam par valdes locekļa iecelšanu ir tikai trešās personas informējoša, nevis konstitutīva nozīme. Tas, vai ieraksts ir konstitutīvs, redzams no tiesību normas formulējuma, proti, jābūt tiešai norādei uz komercreģistra ierakstu kā juridiskā fakta vai tiesiskās attiecības rašanās priekšnoteikumu. Piemēram, Komerclikuma 350. panta pirmā daļa nosaka, ka „reorganizācija uzskatāma par spēkā stājušos ar brīdī, kad komercreģistrā izdarīti ieraksti par visām reorganizācijas procesā iesaistītajām sabiedrībām, ieskaitot jaundibinātās sabiedrības”.

Minētajai komercreģistra ierakstu klasifikācijai ir būtiska nozīme, vērtējot prasītāja izraudzītā nodrošinājuma mērķi. Aizliegums izdarīt jaunus ierakstus ir efektīvs no prasītāja viedokļa vienīgi tad, ja prasības nodrošinājums attiecas uz konstitutīvu ierakstu. Pamatkapitāls nav uzskatāms par palielinātu, ja jaunā pamatkapitāla apmērs nevar tikt ierakstīts komercreģistrā tā iemesla dēļ, ka pastāv prasības nodrošinājums – aizliegums grozīt pamatkapitāla apmēru. Ja komercreģistrā tiek ierakstīts „visu veidu pārreģistrācijas aizliegums”, tad (ja ieraksts ir

¹⁴ Sk. Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes nozaru 2010. gada 25. maija sēdes protokolu Nr. 2 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/faili/Ausma/KP%20protokols%2025%20majs%202010.pdf>, 5.lpp. Līdzīga nostāja vērojama arī Uzņēmumu reģistra praksē, sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2008. gada lēmumu („RG GRUPA”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1080&v=lv>.

¹⁵ Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 2000, 4. maijs.

¹⁶ **Strupiņš, A.** *Komerclikuma komentāri. A daļa. Komercdarbības vispārīgie noteikumi* (1.–73. pants). Rīga: A. Strupiņa juridiskais birojs, 60. §, 44. lpp.; sk. arī Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 30. septembra lēmumu Nr. SKA - 741/2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/info/archive/department3/2008/>.

¹⁷ **Strupiņš, A.** *Komerclikuma komentāri. A daļa. Komercdarbības vispārīgie noteikumi* (1.–73. pants). Rīga: A. Strupiņa juridiskais birojs, 60. §, 44. lpp.

deklaratīvs) neatkarīgi no prasītāja vēlmes novērst viņam nelabvēlīgas situācijas rašanos, kas izrietētu no ieraksta grozīšanas, šāds nodrošinājums nebūt neaizliedz sabiedrībai pieņemt lēmumus vai tās dalībniekiem atsavināt kapitāla daļas. Piemēram, ja mērķis bijis novērst personas iecelšanu valdes locekļa amatā, tad šāda aizlieguma ierakstīšana reģistrā neierobežo dalībnieku tiesības pieņemt lēmumu iecelt šo personu par valdes locekli. Visu veidu pārreģistrācijas aizliegums, kā arī aizliegums veikt konkrētu ierakstu ir uzskatāms par tiesisku šķērslī likuma „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru” 14. panta pirmās daļas izpratnē, kas liedz valsts notāram izdarīt ierakstu par jauno valdes locekli neatkarīgi no tā, ka pastāv tiesisks pamats ieraksta izdarīšanai, par kuru šajā gadījumā uzskatāms likumīgs dalībnieku sapulces lēmums. Tādējādi piemērotais ieraksta izdarīšanas jeb pārreģistrācijas aizliegums būtībā liedz komercreģistram informēt trešās personas par faktisko un tiesisko situāciju. No komerciālās apgrozības drošības viedokļa šāda situācija nav pieļaujama. Savukārt no prasītāja viedokļa šāds aizliegums nesasniedz mērķi, jo tas nenovērs tiesiskā un faktiskā stāvokļa izmaiņas, kuras prasītājs ar šādu prasības nodrošinājumu ir vēlējis novērst. Īpaši tas attiecas uz gadījumiem, kad prasītājs strīda izskatīšanas laikā vēlējis novērst sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļu piederības maiņu. Ja prasības nodrošinājums ir kapitāla daļu pārreģistrācijas aizliegums vai visu veidu pārreģistrācijas aizliegums, tas neliedz daļu īpašniekam atsavināt vai apgrūtināt šīs daļas, jo tāda aizlieguma adresāts ir Uzņēmumu reģistrs.¹⁸ Vērts atgādināt, ka Uzņēmumu reģistrs neregistrē kapitāla daļu piederību, kā arī neveic ierakstus Komerclikuma 8. panta izpratnē par sabiedrības dalībniekiem. Daļu piederība tiek mainīta uz tiesiska darījuma, nevis publiskā reģistrā veikta ieraksta pamata. Šajā aspektā komercreģistrs kā publisks reģistrs kardināli atšķiras no zemesgrāmatām. Ja prasības nodrošināšanas atzīme kavē jebkuru īpašnieka izdarāmu labprātīgu nostiprināšanu, t. i., liedz personai nostiprināt īpašuma tiesības uz nekustamu īpašumu (sk. Zemesgrāmatu likuma 45. panta 4. punktu un 46. panta otro daļu), tad aizliegums veikt pārreģistrāciju komercreģistrā attiecībā uz sabiedrību ar ierobežotu atbildību nozīmē vienīgi to, ka Uzņēmumu reģistra valsts notārs atteiksies pievienot precizētu daļu eksemplāru sabiedrības reģistrācijas lietai.¹⁹ Citiem vārdiem, pastāvot pārreģistrācijas aizliegumam (līdzīgi kā deklaratīvu ierakstu gadījumos), Uzņēmumu reģistrs nepubliskos informāciju komercreģistrā par izmaiņām sabiedrības dalībnieku sastāvā, lai gan atsavināšanas darījums ir noticis un tas ir uzskatāms par likumīgu, jo, kā jau iepriekš minēts, šāda aizlieguma adresāts ir Uzņēmumu reģistrs, nevis daļu atsavinātājs.

Lai novērstu tādu situāciju rašanos, kad likumīgas un spēkā stājušās izmaiņas tiesiskajā un faktiskajā situācijā nav iespējams publiskot ar komercreģistra starpniecību, tiesām, kuras izvērtē prasības nodrošināšanu ar aizlieguma atzīmes ierakstīšanu komercreģistrā, pirmkārt, jāņem vērā, ka pretējs Civilprocesa likuma 138. panta otrās daļas noteikumiem būtu visu veidu pārreģistrācijas aizliegums. Otrkārt, aizlieguma atzīme (Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 2. punkts) piemērojama vienīgi tad, ja vienlaikus prasības nodrošinājums ir vērst uz tiesiskā un faktiskā stāvokļa izmaiņu nepieļaušanu. Tas attiecas uz

¹⁸ Sk. Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes nozaru 2010. gada 25. maija sēdes protokolu Nr. 2 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/faili/Ausma/KP%20protokols%2025%20majs%202010.pdf>. 2. §, 4. lpp.

¹⁹ Turpat.

deklaratīviem ierakstiem. Piemēram, aizlieguma atzīme izdarīt izmaiņas sabiedrības valdes sastāvā ir ierakstāma vienīgi tad, ja sabiedrībai (vai tās dalībniekiem, atkarībā no tā, kā celta prasība) tiek aizliegts pieņemt attiecīgu lēmumu, resp., piemērots aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punkta izpratnē. Šāds risinājums atbilst arī Civilprocesa likuma 138. panta devītajai daļai, ar kuru saskaņā pieļaujams vienlaikus piemērot vairākus prasības nodrošinājuma līdzekļus.

Iepriekš minētais attiecas arī uz tādiem prasības nodrošinājumiem, kas piemēroti sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļām. Priekšnoteikums aizlieguma atzīmes ierakstīšanai komercreģistrā saskaņā ar Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 2. punktu būtu kapitāla daļu apķīlāšana saskaņā ar Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 1. punktu vai arī aizliegums veikt noteiktas darbības (Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punkts). Tieši pēdējie prasības nodrošinājuma līdzekļi novērš tiesiskās un faktiskās situācijas izmaiņas, jo tāda nodrošinājuma adresāts ir atbildētājs, kuram šis kapitāla daļas pieder. Tikai daļu apķīlājums vai aizliegums veikt noteiktas darbības, t. i., tās atsavināt, ieķīlāt, u. tml., novērš prasītājam nevēlamu tiesību pāreju, kas apgrūtinātu vai padarītu par neiespējamu tiesas sprieduma izpildi lietā. Tādējādi aizlieguma atzīme attiecībā uz kapitāla daļām (piemēram, jebkādā veidā rīkoties ar kapitāla daļām) būtu ierakstāma vienīgi tad, ja ir piemērots to apķīlājums vai aizliegums veikt darbības ar tām.²⁰

No otras puses, būtisks priekšnoteikums nodrošinājuma līdzekļa ierakstīšanai komercreģistrā ir apstākļi, ka tiesa ir piemērojusi Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas otrajā teikumā minēto prasības nodrošinājuma līdzekli – aizlieguma atzīmes ierakstīšanu komercreģistrā. Ja tiesa ir lēmusi vienīgi piemērot kustamas mantas (piemēram, kapitāla daļu) apķīlājumu vai aizliegusi veikt noteiktas darbības (Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 1. un 5. punkts), tas nav pamats aizlieguma atzīmes ierakstīšanai komercreģistrā uz ieinteresētās personas pieteikuma pamata. Kādā Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra lēmumā uzsverts, ka Uzņēmumu reģistra kompetencē neietilpst Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 1. un 5. punktā noteikto prasības nodrošinājumu līdzekļu izpilde, līdz ar to Uzņēmumu reģistrs nav tiesīgs tos reģistrēt.²¹ To nodrošina zvērināts tiesu izpildītājs saskaņā ar Civilprocesa likuma noteikumiem. Tādējādi uz ieinteresētās personas (prasītāja) pieteikuma pamata aizlieguma atzīmi var ierakstīt tikai tad, ja prasība nodrošināta ar aizlieguma atzīmes ierakstīšanu Uzņēmumu reģistrā un tiesa izsniegusi prasītājam attiecīgā lēmuma norakstu ar uzrakstu, ka šis lēmuma noraksts izsniegts atzīmes ierakstīšanai Uzņēmumu reģistrā.²²

²⁰ Šajā sakarā var diskutēt, vai attiecībā uz kapitāla daļām piemērojama to apķīlāšana vai arī aizliegums veikt noteiktas darbības ar tām. Uzņēmumu reģistra praksē jēdziena „kapitāla daļas apķīlājums” nozīmē daļu atsavināšanas aizliegumu, sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2008. gada lēmumu („RG GRUPA”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1080&v=lv>.

²¹ Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2008. gada lēmumu („VOTUM”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1085&v=lv>.

²² Sk. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2004. gada 17. decembra lēmumu Nr. 1-3/195 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1387&v=lv>.

Kopsavilkums

1. Likumā nostiprināms princips, ka tiesai (tiesnesim) un tiesu izpildītājam jāizvērtē, vai nodrošinājuma līdzekļa ierakstīšana komercreģistrā ir nepieciešama, ņemot vērā, vai aizlieguma atzīme saturiski ir attiecināma uz komercreģistrā esošajām ziņām un dokumentiem vai ir ar tām saistīta.
2. Visu veidu pārreģistrācijas aizlieguma vai tamlīdzīgu nodrošinājuma līdzekļu piemērošana ir pretrunā ar prasības nodrošinājuma mērķi.
3. Ja aizlieguma atzīme attiecas uz deklaratīvu ierakstu, šādas aizlieguma atzīmes ierakstīšana pieļaujama vienīgi tad, ja vienlaikus tiek piemērots prasības nodrošinājuma līdzeklis, kas vērsts uz tiesiskā un faktiskā stāvokļa izmaiņu nepieļaušanu, piemēram, aizliegums veikt noteiktas darbības. Priekšnoteikums aizlieguma atzīmes ierakstīšanai attiecībā uz sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļām ir šo kapitāla daļu kā kustamas mantas apķīlāšana.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Aužele, I.** Par Uzņēmumu reģistrā reģistrējamajiem nodrošinājuma līdzekļiem. Prakse, statistika un informācija [tiešsaiste]. *Jurista vārds*, Nr. 31, 2011, 2. aug. [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=233837>.
2. **Strupiņš, A.** *Komerclikuma komentāri. A daļa. Komercdarbības vispārīgie noteikumi* (1.–73. pants). Rīga: A. Strupiņa juridiskais birojs, 60. s., 44. lpp.
3. **Krafka/Willer/Kühn.** *Registerrecht*. 8. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, Rn. 1.

Normatīvie akti

1. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
2. Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 2000, 4. maijs.
3. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov.
4. Likums „Par nodokļiem un nodevām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 1995, 18. febr.
5. Zemesgrāmatu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11, 1993, 8. apr.
6. Likums „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”. *Ziņotājs*, Nr. 49, 1990, 6. dec.

Juridiskā prakse

1. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 30. septembra lēmums Nr. SKA - 741/2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/info/archive/department3/2008/>.
2. Uzņēmumu reģistra Konsultatīvās padomes nozaru 2010. gada 25. maija sēdes protokols Nr. 2 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/faili/Ausma/KP%20protokols%2025%20maijs%202010.pdf>.
3. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2011. gada 2. decembra lēmums Nr. 1-5/166 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/gvn.html?a=65&l=1714>.

4. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2010. gada 21. oktobra lēmums Nr. 1-5/158 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1542&v=lv>.
5. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2010. gada 21. maija lēmums Nr. 1-5/78 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=1482&v=lv>.
6. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2010. gada 19. maija lēmums Nr. 1-5/76 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=1480&v=lv>.
7. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2009. gada lēmums („JTL Tūroperators”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1331&v=lv>.
8. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2008. gada lēmums („RG GRUPA”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1080&v=lv>.
9. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2008. gada lēmums („VOTUM”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1085&v=lv>.
10. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2007. gada lēmums („Lombards Kurzeme”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=741&v=lv>.
11. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2004. gada 17. decembra lēmums Nr. 1-3/195 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/?a=65&l=1387&v=lv>.
12. Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2004. gada lēmumu („Jaunsventes muiža”) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://ur.gov.lv/?a=65&l=397&v=lv>.

TIESĪBAS UZ TAISNĪGU TIESU LIETĀS PAR NEGODĪGU KONKURENCI

Dr. iur. Lauris Rasnačs

LU Juridiskās fakultātes pasniedzējs
zvērīnāts advokāts, patentpilnvarotais preču zīmju lietās
lauris.rasnacs@lu.lv

Atslēgvārdi: intelektuālais īpašums, konkurences tiesības, tiesības uz taisnīgu tiesu, pierādījumu nodrošināšana, pagaidu līdzekļi

Ar 1993. gada 11. jūnija Ministru padomes lēmumu Latvija ratificēja 1883. gada 20. marta Parīzes Konvenciju par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību (turpmāk – Konvencija).¹ Konvencijas 10. bis panta pirmā daļa noteic, ka „savienības dalībvalstīm (t. i. ar Konvenciju izveidotās rūpnieciskā īpašuma savienības dalībvalstīm, arī Latvijai – aut. piez.) ir pienākums nodrošināt šo valstu pilsoņus ar iedarbīgu aizsardzību pret negodīgu konkurenci”. Šā paša panta otrā un trešā daļa attiecīgi nosaka, ka „jebkura ar konkurenci saistīta darbība, kas ir pretrunā godīgām rūpniecības vai tirdzniecības paražām, atzīstama par negodīgu konkurenci” un „cita starpā ir aizliedzamas:

- 1) visas darbības, kas jebkādā veidā var radīt sajaukšanas iespēju ar konkurenta uzņēmumu, precēm, rūpnieciskajiem vai tirdznieciskajiem darījumiem;
- 2) komercdarbības gaitā izteikti nepatiesi apgalvojumi, kas varētu diskreditēt konkurenta uzņēmumu, produkciju, rūpnieciskos vai tirdznieciskos darījumus;
- 3) norādes vai apgalvojumi, kuru izmantošana komercdarbībā varētu maldināt sabiedrību par preču raksturu, izgatavošanas veidu, īpašībām, lietošanu vai daudzumu”.

Tātad Konvencijas normas nosaka, kas ir negodīga konkurence, kā arī paredz Konvencijas dalībvalstu (kas saskaņā ar Konvencijas 1. panta pirmo daļu ir izveidotās rūpnieciskā īpašuma aizsardzības savienības dalībvalstis) pienākumu nodrošināt šo valstu pilsoņus ar iedarbīgu aizsardzību cīņai pret negodīgu konkurenci. Latvijas tiesībās Konvencijas 10. bis panta otrās un trešās daļas normas ir ieviestas ar Konkurences likuma² 18. panta otrās un trešās daļas normām. Identiskas normas bija ietvertas arī iepriekšējā Konkurences likuma 22. panta otrās un trešās daļas noteikumos.³ Vēl pirms tam Konvencijas 10. bis panta otrās un trešās daļas likuma normas Latvijā bija ieviestas ar likuma „Par konkurenci un monopoldarbības ierobežošanu”⁴ 10. panta otro un trešo daļu. Tomēr neatbildēts paliek jautājums, vai Latvija ir izpildījusi Konvencijas 10. bis panta pirmās daļas prasības un

---

¹ 1883. gada 20. marta Parīzes Konvencija par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību: Starptautiskā konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54 (2819), 2003, 8. apr.

² Konkurences likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.151 (2538), 2001, 23. okt.

³ Konkurences likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 175/177 (890/892), 1997, 18. jūn.

⁴ Likums „Par konkurenci un monopoldarbības ierobežošanu”. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1991, 24. dec.

nodrošinājusi iedarbīgu aizsardzību pret negodīgu konkurenci ne tikai formāli, bet arī pēc būtības.

Meklējot atbildi uz minēto jautājumu, nevar atstāt bez ievēribas to, ka ar 2008. gada 14. novembra Konkurences likuma grozījumiem, kas stājās spēkā 2009. gada 1. janvārī,⁵ Konkurences likuma 18.¹ pants ir izteikts jaunā redakcijā, nosakot, ka lietas par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu izskatīs tikai tiesa, nevis Konkurences padome un tiesa, kā tas bija pirms tam, vai arī tikai Konkurences padome, kā tas bija sākotnēji.⁶ Ņemot vērā, ka negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumi atšķiras no citiem Konkurences likuma pārkāpumiem, ko šī raksta autors ir atzīmējis jau iepriekšējās publikācijās,⁷ minēto lietu svīturošana no Konkurences padomes kompetences un nodošana tiesas kompetencē ir savā ziņā loģisks un pamatots solis, ko atzīst arī citi autori.⁸ Tomēr jājautā, vai tiesas procesa ietvaros tiek nodrošināta efektīvāka vai vismaz līdzšinējai efektivitātei līdzvērtīga lietu izskatīšana par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu. Vērā ņemamas bažas par šo jautājumu ir paudušas Ieva Azanda un Ilze Bukaldere. Viņas šaubās par pierādīšanas un pagaidu līdzekļu regulējuma efektivitāti lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu.⁹ Jāpiekrīt, ka šajos jautājumos ir būtiskas problēmas, un jāizsaka pateicība par veikto pētījumu, pausto viedokli un ierosmi diskusijai. Tajā pašā laikā atsevišķām atziņām un priekšlikumiem nevar piekrist. Šis raksts ir iecerēts kā autora pētījums un viedokļa izklāsts par pierādīšanas un pagaidu līdzekļu regulējuma efektivitāti lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu, ieteicamām normatīvo aktu korekcijām šīs efektivitātes uzlabošanai un atsevišķos jautājumos arī kā polemika ar Ievas Azandas un Ilzes Bukalderes viedokli.

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu un negodīga konkurence

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir demokrātiskas un tiesiskas iekārtas priekšnoteikums. Tās ir nostiprinātas vispirms kā vienas no cilvēka pamattiesībām un konstitucionālajām tiesībām gan Satversmes 92. pantā, gan Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā. Būtiski atzīmēt, ka tiesības uz taisnīgu tiesu izpaužas gan procesuālo tiesību, gan arī materiālo tiesību nozīmē.¹⁰ Šī raksta ietvaros izvērtētas tiesības uz taisnīgu tiesu tieši procesuālo tiesību kontekstā. Minētās tiesības ietver daudzus būtiskus elementus, to vidū tiesības uz

⁵ Likums „Grozījumi Konkurences likumā”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186 (3970), 2008, 28. nov.

⁶ Sk. Konkurences likuma 19. panta redakciju, kas bija spēkā no 2002. gada 1. janvāra līdz 2004. gada 30. aprīlim.

⁷ **Rasnačs, L.** Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. *Aktuālās tiesību realizācijas problēmas*: LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 49. lpp.

⁸ **Azanda, I., Bukaldere, I.** Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

⁹ Turpat.

¹⁰ **Čepāne, I.** Tiesības uz taisnīgu tiesu kā personas pamattiesības [tiešsaiste]. *Jurista vārds*, Nr. 36, 2005, 27. sept., [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv>; Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-10-01: Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.9(3167), 2005, 18. janv., 6. lpp.

tiesas pieejamību jeb tiesības uz brīvu pieeju tiesai,¹¹ tiesības uz saprātīgu un efektīvu pārsūdzību,¹² tiesības tikt uzklautam, tiesības uz motivētu tiesas spriedumu, tiesības uz saciksti, kā arī tiesības uz pušu līdztiesību jeb vienlīdzību.¹³ Būtiski atzīmēt, ka Satversmes skatījumā pušu tiesības uz vienlīdzību izriet no divām Satversmes normām. Vispārēji personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā paredz Satversmes 91. pants. Savukārt Satversmes 92. pants nosaka ikvienas personas tiesības uz savu tiesību un likumīgo interešu aizsardzību taisnīgā tiesā. Tātad Satversmes 92. pants vairāk pievēršas personu vienlīdzīgām iespējām savu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībā, precīzāk, pušu tiesībām uz vienlīdzīgām procesuālajām iespējām. Tieši šādā perspektīvā pušu vienlīdzība ir nostiprināta arī Civilprocesa likuma 9. pantā, kura pirmā daļa noteic, ka „pusēm ir vienlīdzīgas procesuālās tiesības”. Anglosakšu tiesībās šāda pušu vienlīdzība tiek dēvēta par „vienāda garuma roku doktrīnu” (*doctrine on equality in arms*).¹⁴ Šī doktrīna cieši saistīta ar citiem taisnīgas tiesas elementiem – tiesībām uz tiesas pieejamību, kā arī tiesībām tikt uzklautam.¹⁵ Vispārīgi šī doktrīna paredz katras puses saprātīgas iespējas pārstāvēt savu viedokli tiesā tādos apstākļos, kas nenostāda šo pusi sliktākā procesuālā stāvoklī salīdzinājumā ar otru pusi.¹⁶ Kā viena no būtiskākajām „vienāda garuma roku doktrīnas” atziņām atzīmējama nostādne, ka nav pieļaujamas vienas puses priekšrocības iegūt vai atspēkot pierādījumus, kas nav pieejami otrai pusei.¹⁷ Šādu atziņu autors piedāvā apzīmēt ar jēdzienu „tiesības uz vienlīdzīgu pierādījumu pieejamību un pārbaudes iespējām”. Kā trāpīgi atzīmēts, tiesībām tikt uzklautam nav nozīmes lietā, kurā pierādījumi, piemēram, var tikt iznīcināti.¹⁸ Tieši tiesībām uz vienlīdzīgu pierādījumu pieejamību un pārbaudes iespējām autors pievēršis uzmanību nākamajā sadaļā.

Runājot par negodīgu konkurenci, jāatzīst, ka šo rindu autors negodīgas konkurences jēdzienu ir plaši aplūkojis jau savās iepriekšējās publikācijās. Tādēļ šajā rakstā tiks iezīmētas tikai galvenās negodīgas konkurences jēdziena iezīmes. Proti, vispārīgi var teikt, ka par negodīgu konkurenci uzskatāma apzināta rīcība, kas tiek veikta ar mērķi, lai viens tirgus dalībnieks varētu negodīgi un neatļauti izmantot citai personai piederošas tiesības vai citas lietas, vai arī šai personai piemītošu reputāciju, atšķirības zīmes vai citu labumu ar komerciālu vērtību.¹⁹ Papildus tam

¹¹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2003. gada 6. novembra sprieduma lietā Nr. 2003-10-01 „Par Civilprocesa likuma 83. panta 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam” secinājumu daļas 1. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 157 (2922), 2003, 7. nov.

¹² Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija sprieduma lietā Nr. 2007-22-01 „Par Civilprocesa likuma 434. un 464. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 82., 86. un 92. pantam” 16.3. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 89 (3873), 2008, 10. jūn.

¹³ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija sprieduma lietā Nr.2009-93-01 „Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam” 8.3. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (4271), 2010, 20. maijs.

¹⁴ **Jacob, J. M.** *Civil Justice in the Age of Human Rights*. Abingdon, Oxon: Ashgate Publishing Group, 2007, p. 3.

¹⁵ Turpat, p. 105.

¹⁶ Turpat, p. 106.

¹⁷ Turpat, p. 105.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ **Rasnačs, L.** Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. *Aktuālās tiesību realizācijas problēmas*: LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 51. lpp.

aizsardzība pret negodīgu konkurenci aizsargā tirgus dalībniekus²⁰ pret viņu preču un pakalpojumu reputāciju nepamatoti diskreditējošas informācijas izplatīšanas un citādām netaisnīgi iegūtām priekšrocībām.²¹ Iepriekš autors ir norādījis, ka anglosakšu tiesību saimē negodīgas konkurences tiesību institūts kā tāds nepastāv, tā vietā tiek izmantots tā saucamais uzdošanās (*passing-off*) trīspakāpju tests, pareizāk, doktrīna.²² Līdzīgu viedokli var sastapt atzītu tiesību zinātnieku darbos.²³ Šāds secinājums ir pamatots, tomēr tam nepieciešama svarīga piebilde, ka atbilstoši anglosakšu tiesību sistēmai būtisks aizsardzības elements ir ne tikai aizsardzība pret uzdošanos jeb *passing-off*, bet arī aizsardzība pret konfidenciālu ziņu izpaušanu.²⁴ Šāds secinājums ir attiecināms arī uz Latviju, jo Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 4. punkts kā vienu no iespējamām negodīgas konkurences izpausmēm norāda arī cita tirgus dalībnieka komercnoslēpumu ietverošas informācijas iegūšanu, izmantošanu vai izplatīšanu bez šī tirgus dalībnieka piekrišanas.

Būtiski atzīmēt, ka aizsardzība pret negodīgu konkurenci reizē ietver gan intelektuālā īpašuma tiesību, gan arī konkurences tiesību elementus. Proti, kā iepriekš norādīts, Konvencijas 10. bis pants aizsardzību pret negodīgu konkurenci paredz kā vienu no rūpnieciskā īpašuma veidiem, kas ietilpst plašākā jēdzienā un juridiskā kategorijā – intelektuālais īpašums.²⁵ Šajā sakarā nevar par pilnībā korektu uzskatīt Ievas Azandas un Ilzes Bukalderes secinājumu, ka negodīgas konkurences aizliegums sākotnēji domāts kā rūpnieciskā īpašuma tiesības.²⁶ Tiesību zinātnē gan atzīts, ka negodīgas konkurences aizliegums regulē intelektuālā īpašuma aizsardzību pēc pretēja principa nekā citos intelektuālā īpašuma veidos.²⁷ Tomēr jāatzīst, ka negodīgas konkurences aizliegums arī tagad aizsargā personu (pamatā komersantu) intelektuālo īpašumu – jaunrades rezultātu, turklāt tam ir būtiska loma šāda intelektuālā īpašuma aizsardzībā. Proti, negodīgas konkurences aizliegums paredz papildu aizsardzību arī tad, ja cita veida intelektuālā īpašuma aizsardzība konkrētā gadījumā nav piemērojama. Piemēram, Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 2. punkts²⁸ aizsargā tirgus dalībnieka preces nosaukumu pret atdarināšanu arī tad, ja šīs preces nosaukums nav reģistrēta preču zīme un tādējādi atbilstoši

²⁰ Tirgus dalībnieks ir par komersantu plašāks jēdziens, jo Konkurences likuma 1. panta 9. punkts noteic, ka tirgus dalībnieks ir „jebkura persona (arī ārvalsts persona), kura veic vai gatavojas veikt saimniecisko darbību Latvijas teritorijā vai kuras darbība ietekmē vai var ietekmēt konkurenci Latvijas teritorijā. Ja tirgus dalībniekam vai vairākiem tirgus dalībniekiem kopā ir izšķiroša ietekme pār vienu tirgus dalībnieku vai vairākiem citiem tirgus dalībniekiem, tad visus tirgus dalībniekus var uzskatīt par vienu tirgus dalībnieku”.

²¹ Aizsardzība pret šādu kaitējumu izriet no Konkurences likuma 18. panta otrās daļas ģenerālklausulas, trešās daļas 3. un 5. punkta.

²² Turpat.

²³ Sk., piemēram, **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 182. lpp.

²⁴ **Philips, J., Firth, A.** *Introduction to Intellectual Property Law*. Fourth Edition. Butterworths LexisNexis, 2001, p. 274.

²⁵ **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 15. lpp.

²⁶ **Azanda, I., Bukaldere, I.** Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

²⁷ **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 15. lpp.

²⁸ Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 2. punkts noteic, ka negodīga konkurence tostarp var izpausties kā „cita tirgus dalībnieka ražotās vai realizētās preces nosaukuma, ārējā izskata, marķējuma vai iepakojuma atdarināšana, preču zīmes izmantošana, ja tas var maldināt attiecībā uz preces izcelsmi”.

likumam „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm”²⁹ nebauda izņēmuma tiesības un no tām izrietošās, šī likuma 4. panta sestās daļas pirmajā punktā paredzētās tiesības aizliegt citām personām izmantot komercdarbībā jebkuru preču zīmei identisku apzīmējumu saistībā ar precēm vai pakalpojumiem, kas ir identiski precēm vai pakalpojumiem, kuriem reģistrēta preču zīme. Tajā pašā laikā negodīgas konkurences aizliegums, aizsargājot tirgus dalībnieku jaunradi un papildus tam reputāciju tirgū, veicina tirgus dalībnieku sacensību, kas savukārt ir konkurences kā procesa un konkurences tiesību kā šo procesu aizsargājošu tiesību galvenais mērķis.³⁰ Tādējādi var teikt, ka negodīgas konkurences aizliegums ietver sevī gan intelektuālā īpašuma tiesības un līdz ar to jaunrades rezultātu aizsardzību, gan arī konkurences tiesības, jo, aizsargājot jaunrades rezultātus un papildus tam arī tirgus dalībnieku reputāciju, tas nodrošina tirgus dalībnieku iespējas sekmīgi piedalīties konkurences sacensībā.

2. Pierādīšana un pierādījumu nodrošināšana lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem

Pierādījumu un pierādīšanas jautājums ir teju visu nozaru procesuālo tiesību zinātnieku svētais grāls jeb objekts, kuru visi cenšas atrast. Jurisprudences kontekstā precīzāk būtu teikt – tas, ko visi cenšas izsmēloši izskaidrot, bet, šķiet, kas nevienam pilnībā nav izdevies. Katrā ziņā jautājums par to, kas ir pierādījumi un kas ir pierādīšana, vēl joprojām ir daudzu zinātnieku izpētes un diskusiju objekts.

Profesors Vladimirs Bukovskis norāda, ka par pierādīšanu saucama prāvnieku jeb, mūsdienu terminoloģijā runājot, pušu darbība, „kas vērsta uz viņu apgalvojumu un paskaidrojumu patiesīguma apliecināšanu pienācīgas kompetences tiesas priekšā”.³¹ Savukārt pierādījumi saskaņā ar profesora Vladimira Bukovska atziņām ir paņēmieni un līdzekļi, ko „prāvnieki izlieto tiesas pārliecināšanai”.³²

Civilprocesa likuma 92. panta pašreizējā redakcija noteic, ka „pierādījumi ir ziņas, uz kuru pamata tiesa nosaka tādu faktu esamību vai neesamību, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā”.³³ Savukārt Civilprocesa likuma 92. panta sākotnējā redakcija, kas bija spēkā no 1999. gada 1. janvāra līdz 2003. gada 1. janvārim, noteica, ka „pierādījumi civillietā ir ziņas par faktiem, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi un iebildumi, kā arī citiem faktiem, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā”. No šīm definīcijām redzams, ka pierādījumu jēdziens un izpratne Latvijas tiesībās atrodas faktiski nemitīgā izmaiņu procesā, kas diemžēl līdz pat šim brīdim nav spējis nodrošināt skaidras un vienkāršas pierādījumu izpratnes rašanos Latvijas tiesībās. Salīdzinājumam var minēt, ka anglosakšu tiesībās ar pierādījumiem tiek saprasta informācija, kas ir būtiska, pieļaujama un attiecināma uz lietas apstākļiem.³⁴

Civilprocesa likuma 92. panta pašreizējās redakcijas izstrādē būtisku ieguldījumu ir devis viens no ievērojamākajiem latviešu civilprocesuālo tiesību

²⁹ Likums „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 1999, 1. jūl.

³⁰ **Joekes, S., Evans, Ph.** *Competition and Development. The Power of Competitive Markets*. Ottawa: IDRC Books, 2008, p. 2, 3.

³¹ **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 333. lpp.

³² Turpat.

³³ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.

³⁴ **Dennis, I. H.** *The Law of Evidence*. Second Edition. London: Sweet&Maxwell, 2002, p. 3–5.

zinātniekiem Aivars Līcis.³⁵ Viņš ir norādījis vairākas svarīgas atziņas gan par pierādījumu, gan arī pierādīšanas procesa būtību. Atsevišķos gadījumos, ja starp lietā būtiskiem faktiem un materiālās pasaules objektiem, kas atspoguļo šīs ziņas, pastāv pilnīga sakritība (piemēram, rakstisks līgums pierāda līguma noslēgšanu rakstveidā), var piekrist dažu zinātnieku apgalvojumam, ka pierādījumi ir fakti, nevis ziņas par faktiem. Tomēr daudz biežāk esošie pierādījumi nav pilnībā identiski lietā nozīmīgajiem faktiem. Tāpēc pareizāk ir apgalvot, ka pierādījumi ir ziņas par faktiem, precīzāk, ziņas tikai par tiem faktiem, kas lietā ir nozīmīgi, ar būtisku piebildi, ka šos lietā nozīmīgos faktus un pierādījumu attiecināmību uz tiem nosaka tiesa.³⁶ Aivars Līcis uzsveris pierādīšanas kā procesuālas (gribētos piebilst – arī intelektuālas) darbības daudzpusējo raksturu, tādēļ sava daļa taisnības ir gan viedoklim, ka pierādīšana ir pušu aktīva darbība tiesas priekšā, gan arī viedoklim, ka pierādīšana ir process, kurā apvienota abstraktā domāšana un praktiskā darbība un kurā ar tagadnes faktiem tiek noskaidroti (pierādīti) pagātnes fakti.³⁷ Rezumējot šīs un citas atziņas par pierādīšanas būtību, Aivars Līcis nonāk pie secinājuma, ka pierādīšana civilprocesā ir tiesas pārliecināšana par to faktu esību vai neesību, uz kuriem puses pamato savus prasījumus vai iebildumus. Šādam secinājumam tomēr nevar piekrist. Jāuzsver, ka pierādīšana un būtisko faktu noskaidrošana lietā nav atstāta vienīgi kā pušu darbība, kuru tiesa tikai novērtē. Pierādīšana vainagojas ar pierādījumu pārbaudi kā neatņemamu pierādīšanas procesa elementu. Pierādījumu pārbaudi veic tiesa, nevis puses. Likuma „Par tiesu varu” 17. pants kā vienu no lietu izskatīšanas pamatprincipiem noteic patiesības principu, šis likuma normas pirmajā daļā nosakot, ka „tiesas pienākums, izskatot jebkuru lietu, ir noskaidrot objektīvo patiesību”. Atbilstoši šim noteikumam un ņemot vērā tiesību zinātnē atzītu būtisku pierādīšanas procesa elementu – saprātīgu šaubu izslēgšanu par lietā nozīmīgiem apstākļiem,³⁸ kā arī atbilstoši Civilprocesa likuma 94., 95. un 97. pantam (kur uzsverta tiesas izšķirošā loma pierādījumu attiecināmības, pieļaujamības un pašu pierādījumu novērtēšanā) var secināt, ka pierādīšana ir process, kas ietver pierādījumu iesniegšanu un noslēdzas ar pierādījumu pārbaudi, kurā tiesa uz lietā esošo un pušu iesniegto pierādījumu pamata noskaidro objektīvo patiesību par lietā būtiskajiem apstākļiem, izslēdzot saprātīgas šaubas par tiem.

Pierādīšanas procesā būtisks ir arī jautājums par to, kam ir pienākums iesniegt pierādījumus un kas līdz ar to bauda pušu tiesības uz vienlīdzīgu pierādījumu pieejamību un pārbaudes iespējām. Jāteic, ka pierādījumu iesniegšanas pienākums gulstas un līdz ar to arī tiesības uz vienlīdzīgu pierādījumu pieejamību piemīt abām pusēm un visiem lietas dalībniekiem atbilstoši šo pušu un lietas dalībnieku prasījumiem, lūgumiem un iebildumiem. Tajā pašā laikā pierādīšana nav atstāta tikai pušu rīcības brīvībai, to uzrauga tiesa. Līdz ar to pierādīšanas pienākums civilprocesā izpaužas kā mijiedarbība starp pušu saciksti un tiesas pienākumu noskaidrot objektīvo patiesību lietā. Pēc vispārēja principa *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* jeb „pierādījumi jāiesniedz tam, kurš to apgalvo, nevis tam, kurš noliedz”.³⁹ Šī norma ir nostiprināta arī Civilprocesa likuma 93. panta pirmajā daļā: „Katrai pusei jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā pamato savus prasījumus vai iebildumus.” Tātad pierādīšanas jeb pierādījumu iegūšanas pienākums gulstas uz

³⁵ Līcis, A. *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2003, 64. lpp.

³⁶ Turpat, 64. lpp.

³⁷ Turpat, 65. lpp.

³⁸ Turpat, 66. lpp.

³⁹ Līcis, A. *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2003, 72. lpp.

pusēm, proti, prasītājam ir jāpierāda savi prasījumi, bet atbildētājam – savi iebildumi. Arī lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu šajā ziņā netiek pieļauts izņēmums – prasītājam ir jāpierāda, ka atbildētājs ir pārkāpis negodīgas konkurences aizliegumu.⁴⁰ Tomēr, lai pušu sacīkste pierādījumu iegūšanā neattālinātos no objektīvās patiesības noskaidrošanas lietā, pierādījumu iegūšanu uzrauga tiesa, īstenojot šo uzraudzību divos veidos:

- 1) saskaņā ar Civilprocesa likuma 93. panta ceturto daļu tiesa paziņo pusēm, ja atzīst, ka par kādu no faktiem, uz kuriem pamatoti puses prasījumi vai iebildumi, nav iesniegti pierādījumi;
- 2) tiesa palīdz iegūt pierādījumus, ja pusēm tas nav iespējams. Proti, saskaņā ar Civilprocesa likuma 93. panta otro daļu tiesa pēc lietas dalībnieka lūguma izprasa pierādījumus, ja lietas dalībniekam šos pierādījumus nav iespējams iegūt. Kā atzīts tiesību doktrīnā, šādas tiesas funkcijas ir ieviestas, lai dotu tiesai tiesības parādīt iniciatīvu apstākļos, kad no lietas materiāliem izriet vajadzība pieprasīt papildu pierādījumus,⁴¹ un tādējādi mazinātu risku, ka sacīkstes ietvaros vienas puses lielāku spēju dēļ tiek iegūts netaisnīgs rezultāts.⁴²

Tiesas palīdzība pierādījumu iegūšanā ir saistīta arī ar atziņu, ka, lai arī pierādījumu iesniegšana par saviem apgalvojumiem gulstas uz pusi, kura to apgalvo, šī puse, protams, var iesniegt tikai tos pierādījumus, kas ir viņas rīcībā.⁴³ Secīgi, ja pusei, sevišķi vairumā gadījumu procesuāli aktīvākajai pusei – prasītājam, nav iespēju iegūt daudzus lietā būtiskus pierādījumus, šai pusei tās tiesību aizsardzība un arī kopumā patiesības noskaidrošana lietā kļūst būtiski apgrūtināta vai pat neiespējama. Ar tiesas palīdzību pierādījumu iegūšanā ir saistīts arī tāds būtisks procesuālo tiesību institūts kā pierādījumu nodrošināšana. Pašlaik to regulē Civilprocesa likuma 16. nodaļa. Šīs nodaļas 98. panta pirmā daļa noteic, ja „personai ir pamats uzskatīt, ka tai nepieciešamo pierādījumu iesniegšana vēlāk var būt neiespējama vai apgrūtināta, tā var lūgt šos pierādījumus nodrošināt”. Kā norādīts tiesību doktrīnā „pierādījumu nodrošināšana ir savlaicīga tādu ziņu par faktiem nostiprināšana likumā noteiktajā kārtībā, kas var būt par pierādījumiem lietā”.⁴⁴

Pierādījumu nodrošināšanas kontekstā ievēriību pelna Ievas Azandas un Ilzes Bukalderes rakstā ietvertais priekšlikums, ka tiesai jābūt tiesībām, kas ir līdzīgas Konkurences padomes tiesībām veikt izmeklēšanas darbības komersantu telpās un citos objektos.⁴⁵ No šāda priekšlikuma izriet secinājums, ka autoru ieskatā pašlaik tiesai šādu tiesību nav pietiekami. Šādam viedoklim nevar pilnībā piekrist. Civilprocesa likums gan izsmeloši neuzskaita, kurus pierādījumu veidus var nodrošināt un kādas darbības var veikt pierādījumu nodrošināšanas ietvaros. Tomēr tiesību zinātnē tiek atzīts, ka pierādījumu nodrošināšanas ietvaros iespējama arī dokumentu vai lietisko pierādījumu izņemšana,⁴⁶ kas tiesai var sniegt sevišķi svarīgu

⁴⁰ **Brainbridge, D.** *Intellectual Property*. Third Edition. Pitman Publishing: London, Hong Kong, Johannesburg, Melbourne, Singapore, Washington, p. 509.

⁴¹ **Rozenbergs, J., Torgāns, K.** (Sadaļas autori). *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28.nodaļa)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2011, 260. lpp.

⁴² **Licis, A.** *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2003, 60. lpp.

⁴³ **Amerasinghe, C. F.** *Evidence in International Litigation*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, p. 66.

⁴⁴ **Licis, A.** *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2003, 84. lpp.

⁴⁵ **Azanda, I., Bukaldere, I.** Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

⁴⁶ **Torgāns, K.** (Sadaļas autors). *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28.nodaļa)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2011, 275. lpp.

informāciju par lietas apstākļiem.⁴⁷ Pierādījumu nodrošināšana, izņemot dokumentus vai lietiskos pierādījumus, pēc būtības ir ļoti līdzīga tām darbībām, ko lietas izmeklēšanas ietvaros saskaņā ar Konkurences likuma 9. panta piektās daļas 1. punktu un 3. punkta „a” un „c” apakšpunktu, kā arī 4. punkta „c”, „d” un „e” apakšpunktu var veikt Konkurences padomes Izpilddirekcija.

Kritiski vērtējamas arī Ievas Azandas un Ilzes Bukalderes paustās šaubas par prasītāja iespējām nodrošināt pierādījumus, jo tam bieži vien neesot priekšstata, kurš pierādījums konkrēti satur informāciju par negodīgas konkurences faktu.⁴⁸ Jāteic, ka arī tajos gadījumos, kad puse atbilstoši Civilprocesa likuma 93. panta otrajai daļai lūdz tiesu izprasīt pierādījumus, kurus pusei nav iespējams iegūt, tai bieži vien nav pilnīga priekšstata par to, kādu informāciju satur pierādījumi, kuru izprasišana tiek lūgta. Šīs puses informācijas trūkums tomēr nerada būtiskas grūtības pierādījumu izprasišanas lūgumu piemērošanā. Civilprocesa likuma 99. panta 2. punkts paredz, ka pieteikumā par pierādījumu nodrošināšanu jānorāda pierādījumi, kurus nepieciešams iegūt. Tomēr tiesību zinātnē tiek skaidrots, ka norādi par nodrošināmiem pierādījumiem pieļaujams aizstāt ar norādi par nodrošināmo pierādījumu veidu, kā arī darbībām pierādījumu atrašanai.⁴⁹ Papildus tam jāuzsver, ka aizsardzība pret negodīgu konkurenci ietver arī intelektuālā īpašuma tiesību elementus. Tiesību zinātnē kā viena no galvenajām intelektuālā īpašuma pazīmēm ir tā, ka intelektuālā īpašuma subjekts var gūt labumu no intelektuālā īpašuma objekta, tikai to komerciāli izmantojot vai arī atsavinot to citai personai.⁵⁰ Šādas atziņas iespējama grūti iedomāties situāciju, ka prasītājam vispār nebūtu pieejama informācija par nodrošināmajiem pierādījumiem. Tirgus dalībnieks, kas negodīgas konkurences dēļ būtu ieguvis kādam citam tirgus dalībniekam piederošus labumus ar komerciālu vērtību, nevarētu gūt no tiem labumu bez izmantošanas. Tas nozīmē, ka tirgus dalībniekam negodīgi iegūtie labumi ir jāizmanto un līdz ar to arī jāeksponē, kas savukārt rada iespēju prasītājam noskaidrot, kādus pierādījumus ir nepieciešams iegūt un nodrošināt.

Vienlaikus jāpievienojas Ievas Azandas un Ilzes Bukalderes paustajām šaubām par pierādījumu nodrošināšanas efektivitāti, kas šo autoru ieskatā lielā mērā saistāms ar faktu, ka atbilstoši Civilprocesa likuma 100. panta otrajai un trešajai daļai, ja vien gadījums nav neatliekams, pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu tiesa izskata tiesas sēdē mutvārdu procesā, uzaicinot lietas dalībniekus. Jāņem vērā, ka arī atsevišķu neatliekamu gadījumu izdalīšana no tiem gadījumiem, kad ir nepieciešams nodrošināt pierādījumus, ir vērtējama kritiski. Proti, saskaņā ar tiesību doktrīnas atziņām pierādījumu nodrošināšana jau pati par sevi ir pieļaujama neatliekamajos gadījumos, piemēram, ja pierādījumi var tikt pilnīgi vai daļēji iznīcināti laika ritējuma, īpašu apstākļu vai citu iemeslu dēļ,⁵¹ kas faktiski sakrīt ar priekšnoteikumiem, lai pierādījumu nodrošināšanu atzītu par neatliekamu un līdz

⁴⁷ Keane, A. *The Modern Law on Evidence*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1996, p. 11.

⁴⁸ Azanda, I., Bukaldere, I. Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

⁴⁹ Torgāns, K. (Sadaļas autors). *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28.nodaļa)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2011, 276. lpp.

⁵⁰ Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 9. lpp.

⁵¹ Bukovskis, V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 522. lpp.

ar to izskatāmu bez pušu klātbūtnes.⁵² Šādos apstākļos dažu neatliekamā gadījumu atzīšana par vēl neatliekamākiem par citiem var radīt šaubas, vai tiesa ir pienācīgi novērtējusi katra konkrētā gadījuma steidzamības pakāpi, un, kas vēl būtiskāk, var radīt situāciju, kad, pietiekami nenovērtējot gadījuma steidzamību, pierādījumi ir gājuši bojā un prasītāja tiesībām ir nodarīts kaitējums. Šādu apsvērumu dēļ šo rindu autors piedāvā Civilprocesa likumā noteikt, ka pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu tiesa vai tiesnesis izskata līdzīgi kā jautājumu par prasības nodrošināšanu, t. i., iepriekš nepaziņojot lietas dalībniekiem. Tāpat jāpievērš uzmanība faktam, ka atbilstoši Civilprocesa likuma 100. panta pirmās daļas pašreizējai redakcijai pieteikums par pierādījumu nodrošināšanu tiek izskatīts 10 dienu laikā, kas no efektivitātes viedokļa uzskatāms par pārlietu garu termiņu un nebūs lietderīgs, ja pieteikums vairs netiks skatīts tiesas sēdē. Tādēļ autors piedāvā noteikt īsāku, piemēram, trīs dienu termiņu. Visbeidzot, ņemot vērā, ka Civilprocesa likums izsmēloši neuzskaita pierādījumu veidus, kas var tikt nodrošināti,⁵³ kā arī darbības, kas pierādījumu nodrošināšanas ietvaros var būt lietderīgas un saprātīgas, autors piedāvā minētajā likumā paredzēt noteiktu darbību uzskaitījumu, kas jāveic, nodrošinot pierādījumus. Tajā pašā laikā autors vēlas vērst uzmanību uz problemātiku, kas analizēta saistībā ar Lielbritānijā piemēroto tā saucamo Antona Pillera rikožumu (*Anton Piller order*), kas pēc būtības ir līdzīgs Civilprocesa likuma 30.² nodaļā regulētajiem pagaidu līdzekļiem intelektuālā īpašuma pārkāpumu lietās, kā arī pierādījumu nodrošināšanai.⁵⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesā tika izskatīta lieta, kuras ietvaros šāds rikožums tika atzīts par pamatotu un pieļaujamu, jo no tā izrietošais indivīda tiesību ierobežojums esot attaisnots ar citu personu tiesību un likumīgo interešu aizsardzības mērķi. Tomēr šajā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa pievērsa pastiprinātu uzmanību minētā rikožuma atbilstībai Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantam, kas paredz tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību.⁵⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka, lai aizsargātu personu tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību, minētā rikožuma izpilde ir pieļaujama tikai tiesu pārstāvja (*court official*) klātbūtnē.⁵⁶ Šāda secinājuma iespaidā Civilprocesa likumā būtu ieteicams noteikt, ka pierādījumu nodrošināšanas darbības citu personu telpās, īpašumos un ar citu personu mantu veic tiesu izpildītājs, kas saskaņā ar Tiesu izpildītāju likuma 3. un 4. pantu ir neatkarīgas, pie tiesu varas piederīgas personas.⁵⁷ Nepieciešams arī pievērst uzmanību riskam, ko savā rakstā pamatoti norādījušas Ieva Azanda un Ilze Bukaldere, ka negodprātīgs prasītājs pierādījumu nodrošināšanu var izmantot, lai iegūtu savu konkurentu ko-

⁵² **Pētersone, Z.** *Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās: promocijas darba kopsavilkums* [tiešsaiste]. Rīga: Latvijas Universitāte, 17. lpp. [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/Zane-Petersone.pdf.

⁵³ **Torgāns, K.** (Sadaļas autors). *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2011, 275. lpp.

⁵⁴ **Cornish, W. R.** *Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights*. Third Edition. London: Sweet&Maxwell, 1996, p. 66, 67.

⁵⁵ 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautiskā konvencija. Pieņemta un apstiprināta ar 1997. gada 4. jūnija Latvijas Republikas likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 1997, 13. jūn.

⁵⁶ Judgement of the European Court of Human Rights (Chamber) from 30 March 1989 in the case CASE OF CHAPPELL v. THE UNITED KINGDOM (*Application no. 10461/83*), para 61 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=5291>.

⁵⁷ Tiesu izpildītāju likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165 (2740), 2002, 13. nov.

mercnošlēpumus.⁵⁸ Šāda riska novēršanai autors piedāvā noteikt, ka pierādījumu nodrošināšanas ietvaros iegūto informāciju lietas dalībnieki līdz likumīga sprieduma spēkā stāšanās brīdim var lietot tikai savu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībai tiesā. Apkopojot visus šos priekšlikumus, autors piedāvā izteikt Civilprocesa likuma 99. un 100. pantu šādā redakcijā (ar pasvītrojumu izcelti noteikumi, kuri ir grozīti):

„99. pants. Pieteikums par pierādījumu nodrošināšanu

Pieteikumā par pierādījumu nodrošināšanu norāda:

- 1) pieteicēja vārdu, uzvārdu, lietu, kuras izskatīšanai nepieciešams nodrošināt pierādījumus, vai tās iespējamās dalībniekus;
- 2) pierādījumus, kurus nepieciešams nodrošināt;
- 3) faktus, kuru pierādīšanai šie pierādījumi nepieciešami;
- 4) iemeslus, kuru dēļ pieteicējs prasa nodrošināt pierādījumus;
- 5) noteiktas darbības, kas veicamas pierādījumu nodrošināšanas ietvaros.

100. pants. Kārtība, kādā izlemj pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu pirms prasības celšanas

(1) Pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu tiesa vai tiesnesis izlemj triju dienu laikā no tā saņemšanas dienas, iepriekš nepaziņojot lietas dalībniekiem.

(2) (Izslēgts ar ...likumu).

(3) (Izslēgts ar ...likumu).

(4) Atbildētājam un citiem lietas dalībniekiem par lēmumu nodrošināt pierādījumus paziņo ne vēlāk kā minētā lēmuma izpildes brīdī.

(5) Liecinieku nopratināšanu, kā arī apskati uz vietas un ekspertīzi izdara saskaņā ar šā likuma attiecīgajām normām. Tiesa lēmumā norāda noteiktas darbības, kas veicamas pierādījumu nodrošināšanas ietvaros.

(6) Apmierinot pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu pirms prasības celšanas, tiesnesis nosaka prasības pieteikuma iesniegšanai termiņu, ne ilgāku par 30 dienām.

(7) Apmierinot pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu pirms prasības celšanas, tiesnesis var pieprasīt, lai iespējamais prasītājs, iemaksājot noteiktu naudas summu tiesu izpildītāja depozīta kontā vai sniedzot līdzvērtīgu garantiju, nodrošina to zaudējumu segšanu, kuri atbildētājam varētu rasties sakarā ar pierādījumu nodrošināšanu.

(8) Tiesas sēdes protokolu un materiālus, kas savākti, nodrošinot pierādījumus, glabā, līdz tos pieprasa tiesa, kas izskata lietu.

(9) Pierādījumu nodrošināšanas ietvaros darbības citu personu telpās, īpašumos un ar citu personu mantu veic tiesu izpildītājs.

(10) Līdz likumīga sprieduma spēkā stāšanās brīdim pierādījumu nodrošināšanas ietvaros iegūto informāciju lietas dalībnieki var lietot tikai savu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībai tiesā.”

⁵⁸ Azanda, I., Bukaldere, I. Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

3. Intelektuālā īpašuma pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošana lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu

Civilprocesa likuma 30.² nodaļa regulē pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanu intelektuālā īpašuma pārkāpumu lietās. Šajā sadaļā ietilpstošā Civilprocesa likuma 250.¹⁰ panta pirmā daļa nosaka, ja „ir pamats uzskatīt, ka intelektuālā īpašuma tiesību subjekta tiesības tiek pārkāptas vai varētu tikt pārkāptas, tiesa pēc prasītāja motivēta pieteikuma var pieņemt lēmumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu”. Savukārt šī panta trešā daļa izsmeļoši noteic, ka pagaidu aizsardzības līdzekļi ir:

- „1) tādas kustamas mantas apķīlāšana, ar kuru, iespējams, tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības;
- 2) pienākums atsaukt preces, ar kurām, iespējams, tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības;
- 3) aizliegums veikt noteiktas darbības gan atbildētājam, gan personām, kuru sniegtie pakalpojumi tiek izmantoti, lai pārkāptu intelektuālā īpašuma tiesības, vai personām, kuras padara iespējamu šāda pārkāpuma izdarišanu.”

Ieva Azanda un Ilze Bukaldere norāda, ka „Latvijas likumdevējs izvēlējās šos noteikumus neattiecināt uz negodīgas konkurences lietām”.⁵⁹ Jāteic, ka Latvijas likumdevējs šīs izvēles rezultātu ir paudis visai savdabīgā veidā – jautājumu par to, kas Civilprocesa likumā uzskatāms par intelektuālā īpašuma tiesībām, definējot normā, kas regulē valsts nodevu. Proti, Civilprocesa likuma 34. panta pirmās daļas 4.¹ punktā norādīts, ka par intelektuālā īpašuma tiesībām uzskatāmas autortiesības un blakustiesības, datubāzu aizsardzība (*sui generis*), preču zīmju un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu, patentu, dizainparaugu, augu šķirņu, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju tiesības. Jāteic, ka šāds uzskaitījums ir nepamatoti sašaurinājis augstāka spēka tiesību aktos paredzēto aizsardzību. Latvijai saistošā Līguma par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām (TRIPS līgums)⁶⁰ 50. panta pirmā daļa noteic, ka tiesu varas institūcijas ir pilnvarotas likt veikt steidzamus un neatliekamus pasākumus, lai:

- (a) novērstu jebkuru intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpuma rašanos un īpaši novērstu preču ienākšanu komercanālos, kas ir to jurisdikcijā, ieskaitot importētās preces tūlīt pēc atmuitošanas;
- (b) saglabātu atbilstošus pierādījumus attiecībā uz konstatēto pārkāpumu.

TRIPS līguma 1. panta otrā daļa noteic, ka termins „intelektuālais īpašums” attiecas uz visām intelektuālā īpašuma kategorijām, ko regulē TRIPS līguma II nodaļas 1.–7. sadaļa, t. i., attiecas uz autortiesībām un ar tām saistītajām tiesībām, tiesībām uz preču zīmēm, ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm, dizainparaugiem (TRIPS līguma tulkojumā latviešu valodā saukts par rūpniecisko dizainu), patentiem, integrālo shēmu izkārtojumu dizainiem (topogrāfijām) un neizpaustu informāciju. Tātad TRIPS līgums, lai arī neregulē negodīgas konkurences jautājumus tik plašā apmērā kā Konvencijas 10. bis pants, tomēr regulē tos gadījumus, kad negodīga

⁵⁹ Azanda, I., Bukaldere, I. Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011., 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.

⁶⁰ Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām. Starptautisks līgums, pielikums pie Marakešas līguma par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu. Latvijas Republika ratificējusi ar 1998. gada 17. decembra likumu „Par Marakešas līgumu par Pasaules tirdzniecības organizācijas izveidošanu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 387 (1448), 1998., 29. dec.

konkurence saskaņā ar Konkurences likuma 18. panta trešās daļas 4. punktu izpaužas kā cita tirgus dalībnieka komercnoslēpumu ietverošas informācijas iegūšana, izmantošana vai izplatīšana bez tā piekrišanas. Līdz ar to Latvijas tiesībām būtu jāparedz TRIPS līguma 50. panta pirmās daļas līdzekļu piemērošana lietās par iespējamiem neizpaustas informācijas aizskārumiem.

Tāpat jāņem vērā, ka ar Civilprocesa likuma 30.² nodaļu ir ieviesta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu (Piemērošanas direktīva).⁶¹ Lai arī šī direktīva pati par sevi negodīgas konkurences aizliegumu neregulē, tomēr tās preambulas 13. punkts noteic, ka šī direktīva nekavē tās dalībvalstis, kas to vēlas, iekšējiem mērķiem paplašināt šīs direktīvas noteikumus, lai iekļautu tiesību aktus, kas attiecas uz negodīgu konkurenci.

Visbeidzot nepieciešams vēlreiz pievērsties raksta sākumā uzdotajam jautājumam, vai Latvija ir izpildījusi Konvencijas 10. bis panta pirmās daļas prasības nodrošināt iedarbīgu aizsardzību pret negodīgu konkurenci. Tā kā Civilprocesa likuma 250.¹⁰ panta trešajā daļā paredzētie pagaidu aizsardzības līdzekļi, ņemot vērā Civilprocesa likuma 34. panta pirmās daļas 4.¹ punkta pašreizējo redakciju, nav piemērojami lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu, tad uz šo jautājumu par Konvencijas prasību izpildi diez vai var atbildēt apstiprinoši. Lai to labotu, minēto pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanas iespējas jāparedz arī lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu un šajā sakarā jāizdara grozījumi Civilprocesa likuma 34. panta pirmās daļas 4.¹ punktā, nosakot valsts nodevu par „pieteikumu par autortiesību un blakustiesību, datu bāzu aizsardzības (*sui generis*), preču zīmju un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu, patentu, dizainparaugu, augu šķirņu, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju, negodīgas konkurences aizlieguma (turpmāk – intelektuālā īpašuma tiesības) pārkāpumiem un pārkāpto tiesību aizsardzību – 150 latu”.

Kopsavilkums

Raksta noslēgumā autors ir nonācis pie šādiem secinājumiem un atziņām:

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī atziņu, ka nav pieļaujamas vienas puses priekšrocības iegūt vai atspēkot pierādījumus, kas nav pieejami otrai pusei. No šādas atziņas izriet pušu tiesības uz vienlīdzīgu pierādījumu pieejamību un pārbaudes iespējām.
2. Būtiski negodīgas konkurences aizlieguma nodrošinātās aizsardzības elementi ir ne tikai aizsardzība pret uzdošanos (*passing-off*), bet arī aizsardzība pret konfidenciālu ziņu izpaušanu, tirgus dalībnieku, preču un pakalpojumu reputāciju nepamatoti diskreditējošas informācijas izplatīšanu un citādām netaisnīgi iegūtām priekšrocībām.
3. Aizsardzība pret negodīgu konkurenci ietver gan intelektuālā īpašuma tiesību, gan konkurences tiesību elementus. Negodīgas konkurences aizliegums aizsargā tirgus dalībnieku, pamatā komersantu, jaunrades rezultātu, kā arī paredz papildu aizsardzību, ja cita veida intelektuālā īpašuma aizsardzība konkrētā gadījumā nav piemērojama. Negodīgas konkurences aizliegums, aizsargājot

⁶¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuāla īpašuma tiesību piemērošanu. *Oficiālais Vēstnesis L 157*, 2004. gada 30. aprīlis, 0045.–0086. lpp.

tirgus dalībnieku jaunradi un arī reputāciju tirgū, veicina tirgus dalībnieku sa-
censību jeb konkurenci tirgū.

4. Pierādīšana ir process, kas ietver pierādījumu iesniegšanu un noslēdzas ar pierādījumu pārbaudi, kurā tiesa uz lietā esošo un pušu iesniegto pierādījumu pamata noskaidro objektīvo patiesību par lietā būtiskajiem apstākļiem, izslēdzot saprātīgas šaubas par tiem.
5. Lai veicinātu efektīvu pierādījumu nodrošināšanu un reizē aizsargātos pret iespējamu to izmantošanu negodprātīgiem mērķiem, autors ierosina Civilprocesa likumā noteikt, ka:
  - 5.1. visus pieteikumus par pierādījumu nodrošināšanu tiesa vai tiesnesis izskata trīs dienu laikā no pieteikuma saņemšanas, līdzīgi kā izlemjot jautājumu par prasības nodrošināšanu, t. i., iepriekš nepaziņojot lietas dalībniekiem;
  - 5.2. pieteikumā un tiesas lēmumā par pierādījumu nodrošināšanu jānosaka darbības, kas jāveic, nodrošinot pierādījumus konkrētajā gadījumā;
  - 5.3. pierādījumu nodrošināšanas darbības citu personu telpās, īpašumos un ar citu personu mantu veic tiesu izpildītājs;
  - 5.4. pierādījumu nodrošināšanas ietvaros iegūto informāciju lietas dalībnieki līdz likumīga sprieduma spēkā stāšanās brīdim var lietot tikai savu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībai tiesā.
6. Pašlaik Latvija nav izpildījusi Konvencijas 10. bis panta pirmās daļas prasības nodrošināt iedarbīgu aizsardzību pret negodīgu konkurenci, jo Civilprocesa likuma 250.¹⁰ panta trešajā daļā paredzēto pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošana nav paredzēta lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu. Lai to labotu, minēto pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanas iespējas jāparedz arī lietās par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumu un šajā sakarā jāizdara grozījumi Civilprocesa likuma 34. panta pirmās daļas 4.¹ punktā, nosakot valsts nodevu par „pieteikumu par autortiesību un blakustiesību, datu bāzu aizsardzības (*sui generis*), preču zīmju un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu, patentu, dizainparaugu, augu šķirņu, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju, negodīgas konkurences aizlieguma (turpmāk – intelektuālā īpašuma tiesības) pārkāpumiem un pārkāpto tiesību aizsardzību – 150 latu”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Amerasinghe, C. F.** *Evidence in International Litigation*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
2. **Azanda, I., Bukaldere, I.** Negodīgas konkurences aizlieguma piemērošanas aspekti [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (672/673), 2011, 21. jūn. [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: www.juristavards.lv.
3. **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933.
4. **Brainbridge, D.** *Intellectual Property*. Third Edition. Pitman Publishing: London, Hong Kong, Johannesburg, Melbourne, Singapore, Washington.
5. *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28.nodaļa)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2011.
6. **Cornish, W. R.** *Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights*. Third Edition. London: Sweet&Maxwell, 1996.

7. Čepāne, I. Tiesības uz taisnīgu tiesu kā personas pamattiesības [tiešsaiste]. *Jurista vārds*, Nr. 36, 2005, 27. sept., [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv>.
8. Dennis, I. H. *The Law of Evidence*. Second Edition. London: Sweet&Maxwell, 2002.
9. Jacob, J. M. *Civil Justice in the Age of Human Rights*. Abingdon, Oxon: Ashgate Publishing Group, 2007.
10. Jokes, S., Evans, Ph. *Competition and Development. The Power of Competitive Markets*. Ottawa: IDRC Books, 2008.
11. Līcis, A. *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2003.
12. Keane, A. *The Modern Law on Evidence*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1996.
13. Pētersone, Z. *Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās: promocijas darba kopsavilkums [tiešsaiste]*. Rīga: Latvijas Universitāte, 17. lpp. [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/Zane-Petersone.pdf.
14. Philips, J., Firth, A. *Introduction to Intellectual Property Law*. Fourth Edition. Butterworths LexisNexis, 2001.
15. Rasnačs, L. Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. *Aktuālās tiesību realizācijas problēmas: LU 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 48.–59. lpp.
16. Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.

Normatīvie akti

1. 1883. gada 20. marta Parīzes Konvencija par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību: Starptautiskā konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54 (2819), 2003, 8. apr.
2. 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautiskā konvencija. Pieņemta un apstiprināta ar 1997. gada 4. jūnija Latvijas Republikas likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 1997, 13. jūn.
3. Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām. Starptautisks līgums, pielikums pie Marakešas līguma par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu. Latvijas Republika ratificējusi ar 1998. gada 17. decembra likumu „Par Marakešas līgumu par Pasaules tirdzniecības organizācijas izveidošanu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 387 (1448), 1998, 29. dec.
4. Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuāla īpašuma tiesību piemērošanu. *Oficiālais Vēstnesis L 157*, 2004. gada 30. aprīlis, 0045.–0086. lpp.
5. Likums „Par konkurenci un monopoldarbības ierobežošanu”. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1991, 24. dec.
6. Konkurences likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 175/177 (890/892), 1997, 18. jūn.
7. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.
8. Likums „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 1999, 1. jūl.
9. Konkurences likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151 (2538), 2001, 23. okt.
10. Tiesu izpildītāju likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165 (2740), 2002, 13. nov.
11. Likums „Grozījumi Konkurences likumā”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186 (3970), 2008, 28. nov.

Juridiskās prakses materiāli

1. Judgement of the European Court of Human Rights (Chamber) from 30 March 1989 in the case CASE OF CHAPPELL v. THE UNITED KINGDOM (*Application no. 10461/83*), para 61 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=5291>.
2. Satversmes tiesas 2003. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. 2003-10-01 „Par Civilprocesa likuma 83. panta 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 157 (2922), 2003, 7. nov.
3. Satversmes tiesas 2005. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2004–10–01: Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 9(3167), 2005, 18. janv.
4. Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija sprieduma lietā Nr. 2007-22-01 „Par Civilprocesa likuma 434. un 464. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 82., 86. un 92. pantam” 16.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 89 (3873), 2008, 10. jūn.
5. Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija sprieduma lietā Nr. 2009-93-01 „Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam” 8.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79 (4271), 2010, 20. maijs.

TIESISKAIS PAMATS ELEKTRONISKAS DATUBĀZES VEIDOŠANAI

Mg. iur. Mārcis Krūmiņš

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

marcis.krumins@lu.lv

Atslēgvārdi: intelektuālais īpašums, datubāze, datubāzes sastāvdaļas

Mūsdienās grūti atrast kādu, kurš nebūtu dzirdējis jēdzienu „intelektuālais īpašums”. Taču precīzu tā nozīmi paskaidrot spēj retais. Pirms 10–15 gadiem, kas ir salīdzinoši īss laika posms, tikai optimistiem likās, ka intelektuālais īpašums attīstīsies tik strauji.

Jāpiekrīt amerikāņu profesoram Dž. Tomasam Makkartijam (*J. Tomas McCarthy*), kas teicis, ka „vārdu „intelektuālais” lieto, lai norādītu, ka šis „īpašums” atšķiras no nekustamā un kustamā īpašuma ar to, ka ir cilvēka prāta jeb intelekta produkts”.¹

Informatīvajā telpā pastāv arī citi definējumi, piemēram, profesores A. Ābeltiņas: „Intelektuālais īpašums ir vadīšanas, lietošanas un rīkošanās attiecības ar ideāliem objektiem, kas ir iemiesoti objektīvās formās un ir individuālu vai kolektīvu subjektu literārā, zinātniska, tehniska u. c. veida radošā procesa rezultāts. (..) Šiem prāta produktiem – komercsimboliem – ir kopēja īpašība, proti, tie ir preču tirgus vērtības intelektuālais komponents.”² Viena no intelektuālā īpašuma sastāvdaļām ir datubāzes.

1. Datubāze – intelektuālā īpašuma sastāvdaļa

Latviešu literārās valodas vārdnīcā saliktenis „datubāze” nav minēts. Tomēr ir atrodami atsevišķu vārdu „dati”³ un „bāze”⁴ skaidrojumi. Juridiskajā literatūrā norādīts, ka „dati, starp citu, ir termins, kas atvasināts no latīņu valodas vārda „datio”, resp., došana”.⁵ Autoram šis skaidrojums nav pieņemams, jo ziņu došana un iegūšana ir plašāks process. Tā nav tikai došana vai ņemšana. Datubāze, no juridiskās puses, pēc savas būtības ir datu, noteiktu lietu vai kā cita apkopošana. Filozofiski var teikt, ka visas minētās darbības ir informācijas došana, taču, lai runātu

---

¹ **McCarthy, J. T.** *McCarthy's Desk Encyclopedia of Intellectual Property*. [B. v.]: The Bureau of National Affairs, Inc, 1991, p. 166.

² **Ābeltiņa, A.** Intelektuālais īpašums inovatīvās attīstības laikmetā. *Īpašuma, tā apgrūtinājumi: problēmas risinājumi, iespējas*: rakstu krājums, Rīga: Turība, 2006, 156. lpp.

³ „Dati (-u), ziņas (piemēram, fakti, skaitļi), kas raksturo un noder par pamatu secinājumiem.” *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973, 270. lpp.

⁴ „bāze (-es) – 1. Parādība vai parādību kopums, kas nodrošina kādas citas parādības vai kādu citu parādību attīstību, pastāvēšanu...//Materiālie resursi, priekšnoteikumi, kas nepieciešami kādam pasākumam, darbībai. Izejvielu bāze...//Atziņas fakti, kas ir pamatā kādam pasākumam, darbībai. Pārrunu bāze. Vienošanās bāze. Teorētiskā bāze. Juridiskā bāze...” Turpat, 45. lpp.

⁵ **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 61. lpp.

par datubāzu juridisko aizsardzību, tiek noteikti kritēriji (pazīmes), kas ir svarīgi, lai datubāzi varētu aizsargāt un īpašniekam būtu no tās kāds labums. Jābūt kādam, kuram datubāzē apkopotā informācija interesē un tā ir nepieciešama. Vārdu „datubāze” (*database*) var definēt kā ziņu apkopojumu. Tas visiem datubāzes lietotājiem ir saprotams un pieņemams. Taču, ņemot vērā to, ka datubāzes definīcija kļuva aktuāla datorspeciālistiem pirms tās juridiskās aizsardzības, tā tika interpretēta atbilstoši konkrētās nozares speciālistu vajadzībām. Proti, „datu bāze ir savstarpēji saistītu informacionālu objektu tematisks kopums, kas ar speciālas pārvaldības sistēmas starpniecību organizēts tā, lai nodrošinātu ērtu informācijas ieguvu, izdarītu tā atļautu kārtošānu. Informācija datu bāzē parasti ir sastādīta ierakstos (tabulās), kur katram var būt viens vai vairāki lauki (kolonnas)”.⁶

Interesanti, ka latviešu valodā jēdziena „datubāze” skaidrojums ir viens no garākajiem. Citu valstu vārdnīcās skaidrojumi ir īsāki: „Datubāze ir vieta, kurā ir apkopota informācija.”⁷ Datubāze definēta arī kā datu kolekcija, kas sakārtota ērtākai un ātrākai datu meklēšanai un atgūšanai.⁸ Latviešu valodā cenšamies sniegt ļoti detalizētu datubāzes skaidrojumu. Taču, autoraprāt, šāda pieeja nav pieņemama. Faktiski tiek bremzēta domāšana un cilvēki ielikti rāmjos. Proti, minētā definīcija sniegta, nepievēršot uzmanību straujajai mūsdienu reāliju attīstībai un maiņai, un, kamēr netiks pierādīts, ka konkrētais definējums ir maināms, tikmēr paliks iepriekš noteiktais. Tas nav pieņemams arī tādēļ, ka Latvijā tiesas, skatot šo kategoriju civillietas, biežāk piemēro gramatisko likumu tulkošanu. Jāatgādina, ka lietas par autortiesībām atšķirībā no preču zīmju un patentu lietām var skatīt visās Latvijas tiesās.

Krievu zinātnieks V. Mihaļevičs norādījis, ka datubāze ir pats vienkāršākais, ko var izveidot,⁹ atzīstot, ka visa attiecīgajā brīdī savāktā informācija ļoti ātri noveco, jo zinātnes attīstība ir tik strauja, ka pēc diviem trim gadiem iegūtajām zināšanām vairs nav stratēģiskas nozīmes.¹⁰ Tas būtu pieņemams attiecībā uz informāciju, kura tiek izmantota zinātniskiem mērķiem. Taču ir datubāzes, kuras izmanto naudas pelnīšanai un ekonomiskā labuma gūšanai. Tāpēc šādam skaidrojumam nevar piekrist. Pēdējos gados tieši Krievijā (atšķirībā no Eiropas Savienības) datubāzu juridiskā prakse un teorija attīstās visstraujāk.

Ikdienā cilvēki neaizdomājas par to, ka datubāze ir juridiska kategorija, ne tikai noteiktas informācijas nesējs. Ikdienā cilvēki runā par informāciju, īpaši to nešķirojot. Taču, līdz ko kādas fiziskas vai juridiskas personas tiesības tiek aizskartas, kļūst svarīga savu interešu un tiesību, ieskaitot materiālo, aizsardzība. Tiek meklēti juridiski skaidrojumi un tiesību aizsardzības iespējas.

⁶ *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca, datori, datu apstrāde un pārraide*. Rīga: Avots, 2001, 118.–119. lpp.; Terminoloģijas portāls. Tilde [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. janvārī]. Pieejams: <http://termini.tilde.lv/Term.aspx?tabindex=1&search=database&indefiniton=False&subject.htm>; Lielā terminu vārdnīca. LZA Terminoloģijas komisija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 18. jūlijā]. Pieejams: <http://www.termini.lv/index.php>.

⁷ *Wat is a Database?* [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: <http://www.lsc.edu/cbiouser/Definition.htm>.

⁸ *Data base – The American Heritage. Dictionary of the English Language, Fourth Edition* [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: http://asstarware.com/dp/reference?f=201&client_id=undefined&q=database

⁹ *Михалевич, В.* Подобную работу в свое время сделал Джордж Сорос. Российская Академия Наук [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=58dce257-f320-4519-81fd-8d7b414f75ea>.

¹⁰ *Михалевич, В.* Подобную работу в свое время сделал Джордж Сорос. Российская Академия Наук [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=58dce257-f320-4519-81fd-8d7b414f75ea>.

Juridisko zinātņu maģistrs M. Grudulis atzīst, ka par „datu bāzes jēdziena izcelšanos var teikt, ka tas ir radīts, lai apzīmētu informācijas kompilācijas, kuras veidotas ar datoru un kuru lietošanā tiek izmantots dators”.¹¹ Autoraprāt, tam nevar piekrist, jo tas ir tikai viens sašaurināts skaidrojums. Iepazīstoties ar šo formulējumu, vispirms jāpievērš uzmanība jēdzienam „kompilācijas”.¹² Tam latviešu valodā ir vairākas nozīmes. M. Gruduļa rakstā nav norādīts, kāpēc tiek minēts tikai viens jēdziena skaidrojums. Lielākā daļa sabiedrības un pētnieki uzskata, ka dati eksistē paši par sevi, tie tikai jāsavāc. Tā ir vienkāršākā datu forma. Tomēr autors pievienojas Ļ. Manoviča domai, ka „dati nevis vienkārši eksistē – tie ir jāģenerē”.¹³ Datu radītājiem jāsakrāj un jāorganizē dati vai arī jārada tie no jauna. „Teksti ir jāraksta, fotogrāfijas jāuzņem, jāieraksta video un audio materiāli.”¹⁴ Aplūkojot jautājumu no juridiskā aspekta, būtiska nozīme ir datubāzu iedalījumam, kas atvieglo datubāzes definīcijas formulēšanu.

Mūsdienās cilvēki bieži pieņem lēmumus steigā, un gadās, ka tie jāmaina, jo nav izanalizēti visi apstākļus, fakti, kā arī sekas. Jurisprudencē šāda rīcība var novest un noved pie nepamatotām darbībām, kuru sekas ir jūtamas ilgā laika periodā. Latvijas tiesu praksē ir maz lietu, kas saistītas ar datubāzu kā intelektuālā īpašuma aizsardzību, tāpēc autors uzskata, ka par šiem jautājumiem ir jādiskutē, lai strīdīgās lietas netiktu atstātas brīvai un brīžiem pat apšaubāmai interpretācijai. Kā piemēru var minēt faktu, ka deviņdesmito gadu vidū Latvijas tiesās pazīstama advokāta darbību rezultātā tika akceptēta teorija, ka tiesas procesā negatīvs fakts jāpierāda tai pusei, kura to apgalvo. Šāda situācija ilga vairāk nekā piecus gadus, kamēr tika atzīts, ka tas nav pareizi, taču sekas ir jūtamas vēl šodien, jo tas ir ietekmējis atsevišķu cilvēku dzīvi.

Nemot vērā to, ka termins „datubāze” ir salīdzinoši jauns juridiskajā leksikā, būtu svarīgi zināt tā juridisko būtību un attīstīšanās iespējas.

2. Datubāzes juridiskā būtība

Tā kā datubāze ir viens no jaunākajiem intelektuālā īpašuma veidiem, kurš, pēc nostāstiem, autortiesību sadaļā nokļuvis tīras nejaušības pēc, tad praksē juristi saskaras ar jautājumiem, uz kuriem nav tiešu atbilžu un rīcības recepšu. Tas darba autoram dod iespēju, pamatojoties uz nelielo Latvijas tiesu praksi, pieejamo literatūru un citiem avotiem, piedāvāt savu teorētisko risinājumu datubāzu jautājumu nostiprināšanā un aizsardzībā.

Nevar pilnībā piekrist M. Gruduļa secinājumam, ka attiecībā uz datubāzēm „likumdošanas mērķis ir aizsargāt ražotāju/investoru, lai nodrošinātu viņam ieguldījumu atpelnīšanu un tādējādi iedrošinātu radīt jaunus produktus, kas vajadzīgi visai sabiedrībai”.¹⁵ Tas ir tikai viens aspekts – ekonomiskais. Taču M. Grudulis, izdarot secinājumus, nav ievērojis jautājuma juridisko pusi un tās iespējas, kas pastāv dažādās situācijās.

¹¹ Grudulis, M. Par datu bāzēm un to tiesisko aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, Nr. 35 (228), 2001, 13. nov.

¹² Kompilēt – aizgūt pārņemt (citu materiālu un atziņas) šādi veidot, zinātnisku, literāru vai tml. darbu. *Svešvārdu vārdnīca*. D. Guļevskas red. Rīga: Norden AB, 2000, 386. lpp.

¹³ ģenerēt – ražot, radīt; otra nozīme – pārveidot. *Svešvārdu vārdnīca*. D. Guļevskas red. Rīga: Norden AB, 2000, 271. lpp.)

¹⁴ Manovičs, Ļ. *Jauno mediju valoda*. Rīga: Jauno mediju kultūras centrs RIXC, 2006, 253. lpp.

¹⁵ Grudulis, M. Par datu bāzēm un to tiesisko aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, Nr. 35 (228), 2001, 13. nov.

Datubāzes jēdziens Latvijas likumdošanā tika iekļauts 1993. gadā, kad tikai reālais Latvijā domāja par elektroniskām datubāzēm un investīcijām informācijas attīstībā ar datoru palīdzību. Kā rāda iepriekš izdarītais secinājums – piemirst faktus ir cilvēciski. Tas rada sagrozītu priekšstatu par notikušo, līdz ar to arī secinājumu un slēdzienu nobīdi. Faktu piemiršana vai nepilnvērtīgas informācijas apstrādāšana, sniedzot zinātnisku skaidrojumu, novedusi pie kļūdas datubāzes jēdziena skaidrošanā. Par to varētu nerunāt, taču prakse rāda, ka šādi raksti un publikācijas reizēm tiek izmantoti tiesu praksē, kas savukārt var novest pie nepareizas lietas iztiesāšanas.

Pieņemot likumu „Par autortiesībām un blakustiesībām”,¹⁶ datubāze likumā tika iekļauta kā salikts darbs. Ne latviešu zinātniskajā literatūrā, ne likumdošanā plašāks šī termina skaidrojums nebija dots, jo pēc tā nebija vajadzības. Lielākajai daļai cilvēku, kuri saistīti ar autortiesībām, bija skaidrs, kas ir datubāze – tas ir salikts darbs, kurš sastāv no citu darbu, datu, informācijas vai kādu citu materiālu priekšmetu apkopošanas noteiktā, tikai autoram zināmā sistēmā. Tajā laikā šo kategoriju lietās nepastāvēja tiesu prakse jeb judikatūra,¹⁷ kas risinātu datubāzes teorētiskā jautājuma attīstību un nostiprināšanu. Lielas tiesu prakses pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu vidū un šobrīd nav arī citās pasaules valstīs. Zinātniskajā literatūrā par datubāzēm tiek rakstīts pavisam nedaudz. Kāpēc tā? Pēc autora domām, valstīs ar lielāku pieredzi autortiesību jautājumu risināšanā ir izveidojušās zināmas tradīcijas likumu un starptautisko līgumu normu tulkošanā un piemērošanā, un tās ne vienmēr sakrīt. Faktiski var teikt, ka Latvijai ir iespēja piedalīties datubāzes juridiskās būtības noskaidrošanā un prakses veidošanā. Viens no veidiem, kā noskaidrot datubāzes juridisko būtību, ir izmantot tiesību teorijas, kuras palīdz risināt konkrētus jautājumus. Tomēr arī šajā gadījumā sastopamies ar divām konceptuāli atšķirīgām pieejām, proti, ASV un Eiropas pieeju.

Ja sīkāk apskatām Eiropas valstu likumdošanu, redzam, ka attiecībā uz datubāzu aizsardzību šobrīd nav vienota viedokļa. Tas izskaidrojams ar vēsturiskajām atšķirībām, kuras ņemamas vērā, risinot jautājumu par datubāzu aizsardzības dabu. To, ka nepieciešami papildu komentāri un terminu skaidrojumi, norāda arī Eiropas Savienības tiesu spriedums, kas taisīts 2012. gada 1. martā. Īpaši ģenerāldavokāta Mengoci (*Mengozzi*) atzinums, kurā teikts, ka „direktīvas preambulas piecpadsmitajā apsvērumā ir norādīts, ka autortiesību aizsardzībai ir jāattiecas uz datubāzes struktūru. Savukārt *sui generis* aizsardzība ir tikai tiesības aizliegt datubāzē ietvertu datu iegūšanu un/vai atkārtotu izmantošanu”.¹⁸

Kā viens no pamatdokumentiem, kas valstij uzliek par pienākumu aizsargāt datubāzes, ir Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām (ieskaitot kontrafaktu preču tirdzniecību)¹⁹ (turpmāk – TRIPS līgums).

TRIPS līguma 10. panta otrā daļa nosaka datubāzu aizsardzību, bet šis pants ir tik vispārīgs, ka katrai līguma dalībvalstij saturs ir jāieliek pašai. Un te autors nevar piekrist tiem, kuri uzskata, ka Latvijā šajā jomā viss ir kārtībā.

¹⁶ Likums „Par autortiesībām un blakustiesībām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31, 1993, 29. maijs

¹⁷ Plašāk sk. **Neimanis, J.** Judikatūra un tās saistošais spēks. *Latvijas Vēstnesis*, pielikums *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2005, 8. marts.

¹⁸ Football Dataco Ltd un citi v. Yahoo! UK Ltd un citi [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 29. martā]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CJ0604:LV:NOT>.

¹⁹ TRIPS līgums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. janvārī]. Pieejams: http://www.wto.int/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf.

Attiecībā uz ASV pastāvošo datubāzu aizsardzību jāatzīst, ka ASV datubāzes tiek aizstāvētas ar četriem paņēmieniem:

- 1) ar autortiesībām – nosakot, ka tiek aizsargātas tikai oriģinālas datubāzes;²⁰
- 2) ar līgumiem;²¹
- 3) ar komercnoslēpuma likumdošanas prasībām;
- 4) ar konkurences likuma noteikumiem.²²

Sui generis tiesību institūtu ASV nelieto.

Eiropas Savienībā ir pieņemta Direktīva 96/9/EK „Par datubāzu tiesisko aizsardzību”. Arī Eiropas Kopienu tiesa, risinot jautājumus, kas saistīti ar likumdošanas skaidrojumu, vadās pēc Eiropas kopējām tiesību normām, nevis taisa nolēmumus, ievērojot katras valsts likumdošanas īpatnības autortiesību likumu izpratnē. Tā pat iestājas pret katras valsts autortiesību iekšējā regulējuma izmantošanu. Autoru kolektīvs grāmatā „Izprotot Eiropas Savienības tiesības” raksta: „Eiropas Kopienu tiesa ir negatīvi vērtējusi mēģinājumus ierobežot paralēlo importu, lai (ļauņprātīgi) izmantotu intelektuālo īpašuma tiesību aizsardzībai raksturīgo teritorialitātes principu. Vispirms šī nostāja tika formulēta jautājumā par patentiem un preču zīmēm un tad tika atkārtota attiecībā uz skaņu ierakstiem, uz kuriem autortiesības piederēja autortiesību pārvaldes sabiedrībai (GEMA).”²³

Tāpēc ir jāizprot, kā datubāzes juridisko dabu traktē Eiropas Savienībā pieņemtā direktīva un citi normatīvie akti. Būtiski ir apskatīt dažādu vārdnīcu sniegtos formulējumus, kas bieži vien atšķiras ne tikai niansēs, bet arī pēc būtības.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 96/9/EC „Par datubāzu tiesisko aizsardzību”²⁴ 1. panta otrā daļa piedāvā šādu datubāzes definīciju: „Datubāze ir neatkarīgs darbs, datu vai citu materiālu individuāli elektroniski vai citādi pieejams krājums, kas sakārtots sistemātiski vai metodiski.” Panta pirmajā daļā norādīts, ka direktīva attiecas uz visu veidu datubāzēm. Minētajā definīcijā uzsvērts, ka:

- 1) datubāze ir neatkarīgs darbs;
- 2) datubāze radīta, veidojot vai apkopojot citus neatkarīgus darbus, datus vai materiālus;
- 3) izveidotais objekts ir sakārtots sistemātiski vai metodiski;
- 4) tam ir noteikta piekļuves kārtība.

Nākamajā gadā pēc direktīvas pieņemšanas iznāca grāmata latviešu valodā – „Autortiesības”, kur atkārtota un paplašināta direktīvā minētā definīcija: „Datu bāze (..) ir sistemātiski un metodiski sakārtotu atsevišķu literāru, muzikālu (arī folkloras), audiovizuālu u. c. darbu, kā arī datu vai citas informācijas (skaņu, attēlu, skaitļu, faktu utt.) krājums, kas kopumā vai izvilkumos pieejams individuāli lietošanai elektroniskā vai citā formā.”²⁵ Tālāk norādīts, ka, ja „tās ir radoša darba rezultāts, ir aizsargāti darbi, tās sastādītājs ir fiziska vai juridiska persona, kura kontrolē būtisku ieguldījumu datu bāzes radīšanā”²⁶ Jāsecina, ka minētais

²⁰ Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co., Inc. 499 U.S. 340, 111 S. Ct. 1282, 113 L. Ed. 2d 358 (1991) [tiešsaiste] [aplūkots (2011. gada 21. janvārī)]. Pieejams: http://www.law.cornell.edu/copyright/cases/499_US_340.htm.

²¹ Hayden, J. F. Copyright protection of computer databases after Feist. *Harvard Journal of Law & Technology*. Vol.: Fall 1991.

²² Gordon, Wendy, J. On Owning Information: Intellectual Property and the Restitutionary Impulse. 78 *Virginia Law Review*, 1992, 149–281.

²³ Raihs, N., Godars, K., Vasiļjevs, K. *Izprotot Eiropas Savienības tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 173. lpp.

²⁴ Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March on legal protection of databases. *Official Journal*, L 077, 1996, March 27, p. 20–28.

²⁵ Paklone, I. *Autortiesības*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 32. lpp.

²⁶ Turpat, 32. lpp.

datubāzes skaidrojums gandrīz pilnībā atbilst direktīvas preambulas 17. punktam. Skaidrojums pārsniedz datubāzes definējuma robežas, kā arī atsevišķās vietās ierobežo datubāzes īpašnieka tiesības. Tas tiesību piemērotājiem sniedz neprecīzu informāciju par autortiesību objektu un, protams, aizsardzību. Te gan jāatzīst, ka šis definējums, iespējams, ir radies, neprecīzi izprotot konkrētās direktīvas normas. Kā rāda autortiesību vēstures pētnieki, filozofiem šajos jautājumos ir atšķirīgi viedokļi. Vērtējot pārmaiņas autortiesību filozofiskajā izpratnē, daļa ārvalstu autoru²⁷ atzinuši, ka, skaidrojot autortiesību jēdzienu, teorija un autora tiesības praksē būtiski atšķiras.

Lielbritānijā piemērota divu veidu datubāzu aizsardzība. Atsevišķas datubāzes iespējams aizsargāt ar kopēšanas tiesībām (*copyright*), ja šīs datubāzes ir oriģinālas, kā arī ar datubāzes tiesībām, ja to izveidošanā ir veikts būtisks ieguldījums.²⁸ Tātad noteikti divi dažādi datubāzu aizsardzības veidi un izvirzīti divi atšķirīgi kritēriji:

- 1) iegūstot autortiesības uz datubāzi, datubāzes veidotājam ir jāpierāda, ka datubāzi ir izveidojis pats datubāzes īpašnieks neatkarīgi no citiem;
- 2) datubāzes īpašniekam pietiek pierādīt būtisku ieguldījumu datubāzes veidošanas procesā.

Te jānorāda, ka šobrīd aizsardzība tiek attiecināta uz jebkuru datubāzi, uz kuru var attiecināt kaut vienu no minētajiem nosacījumiem.

Pamatojoties uz šiem principiem, Lielbritānijā datubāzu aizsardzībā un līdz ar to arī likumdošanā paredzētā licencēšanas kārtība tika piemērota futbola spēļu sarakstiem,²⁹ zirgu audzētavu sarakstam³⁰ un biržas akciju cenu sarakstam.³¹ Taču, izvērtējot šo datubāzu aizsardzību, jāņem vērā Lielbritānijas juristu teiktais, ka „oriģinalitātes standarts Apvienotajā Karalistē ir ievērojami zemāks nekā nepieciešamais standarts citās ES dalībvalstīs, it sevišķi Vācijā”.³² Tajā pašā laikā tiek norādīts, ka autortiesības Lielbritānijā nav ierobežotas ar izteiksmi, bet gan ar informācijas uzkrāšanu un pārstrādi, ņemot vērā to, cik daudz tā ir ietverta oriģinālajā darbā.³³

²⁷ Piem.: **Posmer, R. A.** Law and Literature. A Misunderstood Relation [tiešsaiste]. London: Harvard University Press, 1990, Boyle, J. Intellectual Property in the Information Society [aplūkots 2011. gada 21. janvārī]. Pieejams: <http://www.law.duke.edu/boylesite/imaterials2001.pdf>; **Smiers, J.** Copyrights: A Choice of no choice for artists and third world countries. The Public Domain is Loosing Anyway [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.constantvzw.com/copy.cult/copyrights.pdf>.

²⁸ **Jennifer, D.** Intellectual property law. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 99.

²⁹ Football League Ltd v Littlewoods Pools Ltd [1959] 1 Ch 637 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: http://wikijuris.net/cases/football_league_v_littlewoods_pools_1959

³⁰ Weatherby & Sons v International Horse Agency and Exchange Ltd [1910] 2 Ch 297 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=x1e-u0Y2oz8C&pg=PR31&lpg=PR31&dq=Weatherby+%26+Sons+v+International!+Horse+Agency+and+Exchange+Ltd+%5B1910%5D&source=bl&ots=8YHxOpEpDE&sig=UgWbYNgKviRSsjmcQNeo1M4y0VM&hl=lv&sa=X&ei=ZhJjT5qgI-OM4gTO8PWICA&ved=0CEcQ6AEwBA#v=onepage&q=Weatherby%20%26%20Sons%20v%20International!%20Horse%20Agency%20and%20Exchange%20Ltd%20%5B1910%5D&f=false>.

³¹ Exchange Telegraph Co. Ltd v Gregory & Co [1896] 1 QB147 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=niVM2zzSUMQC&pg=PR13&lpg=PR13&dq=Exchange+++Telegraph+++Co.+++Ltd+++v+++Gregory+++%26+++Co+++%5B1896%5D&source=bl&ots=HWX2zOmpvr&sig=FBQ8DyifkFOxmOdTvpOM-nraZnc&hl=lv&sa=X&ei=EBFjT_DkG-3b4QSS8dX7Bw&ved=0CB0Q6AEwAA#v=onepage&q=Exchange%20%20Telegraph%20%20Co.%20%20v%20%20Gregory%20%20%20%26%20%20Co%20%20%20%5B1896%5D&f=false

³² **Rees, C.** Information and the Law, in Rees, Christopher, and Chaiton, Simon, eds., *Database Law*. B. v.: Jordans Publishing Ltd, 1998, p. 6.

³³ Turpat, p. 7.

Šobrīd spēkā esošais Autortiesību likums³⁴ datubāzi definē kā „neatkarīgu darbu, datu vai citu materiālu krājumu, kas sakārtots sistemātiski vai metodiski un ir individuāli pieejams elektroniskā vai citādā veidā”. Formulējums likumā atbilst Direktīvas 96/9/EK 1. panta otrajai daļai. Kā redzams no iepriekš minētā, datubāzes definīcija būtiski atšķiras no I. Paklones sniegtā skaidrojuma. Autors nevar piekrist daļai no profesora J. Rozenfelda teiktā, ka „direktīva ir radījusi pilnīgi jaunu tiesību objektu, proti, datu bāzu tiesības”.³⁵ Patiess ir apgalvojums, ka datubāzes ir jauns intelektuālā īpašuma objekts, bet nevar piekrist apgalvojumam, ka direktīva radījusi jaunas tiesības. Pēc autora domām, precīzāk būtu teikt, ka direktīvā ir konstatēts tas, ka datubāzes veidošanai, izmantošanai un aizsardzībai ir izveidots jauns aizsardzības mehānisms, nevis datubāzes tiesības. Turklāt šis jaunais mehānisms ir izveidots, lai aizsargātu noteiktu daļu datubāzu, kuras nav aizsargājamas ar pastāvošo tiesību mehānismu. Taču tas nebūt nenozīmē, ka tiesiskā aizsardzība attiektos uz visām datubāzēm vienādi. Objektam, šajā gadījumā – datu bāzei, ir noteikti kritēriji, kad intelektuālā īpašuma objekts tiek atzīts par datubāzi. Pārējais definīcijā ir attiecināms uz kārtību, kādā tiek radīta, izmantota un aizsargāta datubāze. Tiesības³⁶ pašas par sevi rodas datubāzes īpašniekam, nevis pašai datubāzei.

Latvija datubāzu aizsardzībā (tāpat kā Civiltiesības pirms gandrīz 100 gadiem) ir divu tiesību sistēmu krustpunktā. Te saduras dažādas tiesību aizsardzības sistēmas.

Darba autors priekšroku dod kontinentālo tiesību pārstāvētajam viedoklim par to, ka datubāzēm ir vairāku veidu aizsardzība un robeža ir pietiekami augsta, kā arī prasības strikti noteiktas atšķirībā no anglosakšu tiesību sistēmas.

Datubāzes pēc būtības ietver sevī vairākus īpašuma tiesību aizsardzības veidus, kuri pēc praktiskās piemērošanas atšķiras, radot situāciju, ka datubāzu aizsardzībai nav piemērojams tikai Autortiesību aizsardzības likums, bet arī citi likumdošanas akti.

Kopsavilkums

Lai sekmīgāk veiktu datubāzu tiesisko aizsardzību un veidotu līdzīgu izpratni par datubāzēm, pēc autora domām, nepieciešams:

- 1) izveidot kritēriju kopumu, kas nodalītu tās datubāzes, kuras tiek aizsargātas kā jaunrades rezultāts, no tām datubāzēm, kurām ar jaunradi nav nekāda sakara, tas ļautu praksē nodalīt datubāzes, kuras tiek aizsargātas kā autoritātes objektu, no tām, kuras tādas nav;
- 2) noteikt datubāzes aizsardzības principus no dažādu ieguldījumu skatu punkta un to raksturojošos lielumus. Tas dotu iespēju datubāzes izmantotājiem izprast, vai tiek pārkāptas likumā noteiktās robežas un kāds likums ir aizsardzības pamatā;
- 3) atvieglot sabiedrības (ieskaitot tiesnešus) izpratni par konkrēto lietu kategorijām un datubāzu aizsardzību.

³⁴ Autortiesību likums. *Ziņotājs*, Nr. 148/150, 2000, 27. apr.

³⁵ **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 66. lpp.

³⁶ „Tiesības – 1. Objektīvā nozīmē tiesību kārtulu, priekšrakstu jeb normu (sk.) kopums, kas spēkā kādā sabiedrībā; subjektīvā izpratnē – tiesību kārtulas, uz kuru pamatā tiesiskā iekātrā vienai personai piešķirta tiesiska iespēja jeb pretenzija pret otru personu...” *Latviešu konversācijas vārdnīca XXI*. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: Grāmatu apgādniecība, A.Gulbis, 1940, šķ. 42791.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Manovičs, Ī.** *Jauno mediju valoda*. Rīga: Jauno mediju kultūras centrs RIXC, 2006, 253. lpp.
2. **Paklone, I.** *Autortiesības*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 32. lpp.
3. **Rozenfelds, J.** *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 61., 66. lpp.
4. **Jennifer, D.** *Intellectual property law*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 99.
5. **McCarthy, J. T.** *McCarthy's Desk Encyclopedia of Intellectual Property*. [B. v.]: The Bureau of National Affairs, Inc, 1991, p. 166.
6. **Rees, C.** Information and the Law, in Rees, Christopher, and Chaiton, Simon, eds., *Database Law*. B. v.: Jordans Publishing Ltd, 1998, p. 6.

Atsevišķi raksti

1. **Ābeltiņa, A.** Intelektuālais īpašums inovatīvās attīstības laikmetā. *Īpašuma, tā apgrūtinājumi: problēmas risinājumi, iespējas*: rakstu krājums, Rīga: Turība, 2006, 156. lpp.
2. *Latviešu konversācijas vārdnīca XXI*. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: Grāmatu apgādniecība, A.Gulbis, 1940, šķ. 42791.
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973, 270. lpp.
4. *Svešvārdu vārdnīca*. D. Guļevskas red. Rīga: Norden AB, 2000, 271., 386. lpp.
5. *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca, datori, datu apstrāde un pārraide*. Rīga: Avots, 2001, 118.–119. lpp.

Interneta resursi

1. <http://termini.tilde.lv/Term.aspx?tabindex=1&search=database&indefiniton=False&subject.htm> [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. janvārī]
2. Lielā terminu vārdnīca [tiešsaiste]. LZA Terminoloģijas komisija [aplūkots 2011. gada 18. jūlijā]. Pieejams: <http://www.termini.lv/index.php>.
3. Wat is a Database? [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: <http://www.lcsc.edu/cbiouser/Definition.htm>.
4. **Gordon, Wendy, J.** On Owning Information: Intellectual Property and the Restitutionary Impulse. *78 Virginia Law Review*, 1992, 149–281.
5. **Hayden, J. F.** Copyright protection of computer databases after Feist. *Harvard Journal of Law & Technology*. Vol.: Fall 1991.
6. Data base – The American Heritage. Dictionary of the English Language, Fourth Edition [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: http://asstarware.com/dp/reference?f=201&client_id=undefined&q=database.
7. **Михалевич, В.** Подобную работу в свое время сделал Джордж Сорос. Российская Академия Наук [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 19. jūlijā]. Pieejams: <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=58dce257-f320-4519-81fd-8d7b414f75ea>.
8. Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co., Inc. 499 U.S. 340, 111 S. Ct. 1282, 113 L Ed. 2d 358 (1991).
9. http://www.law.cornell.edu/copyright/cases/499_US_340.htm (accessed January 21, 2011).
10. **Posmer, R. A.** Law and Literature. A Misunderstood Relation [tiešsaiste]. London: Harvard University Press, 1990, Boyle, J. Intellectual Property in the Information Society [aplūkots 2011. gada 21. janvārī]. Pieejams: <http://www.law.duke.edu/boylesite/imaterials2001.pdf>
11. **Smiers, J.** Copyrights: A Choice of no choice for artists and third world countries. The Public Domain is Loosing Anyway [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.constantvzw.com/copy.cult/copyrights.pdf>.

12. Football League Ltd v Litttewoods Pools Ltd [1959] 1 Ch 637 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: http://wikijuris.net/cases/football_league_v_littlewoods_pools_1959
13. Weatherby & Sons v International Horse Agency and Exchange Ltd [1910] 2 Ch 297 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=x1e-u0Y2oz8C&pg=PR31&lpg=PR31&dq=Weatherby+%26+Sons+v+International!+Horse+Agency+and+Exchange+Ltd+%5B1910%5D&source=bl&ots=8YHxOpEpDE&sig=UgWbYNgKviRSsjmcQNeo1M4y0VM&hl=lv&sa=X&ei=ZhJt5qgI-OM4gTO8PWlCA&ved=0CEcQ6AEwBA#v=onepage&q=Weatherby%20%26%20Sons%20v%20International!%20Horse%20Agency%20and%20Exchange%20Ltd%20%5B1910%5D&f=false>
14. Exchange Telegraph Co. Ltd v Gregory & Co [1896] 1 QB147 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=niVM2zzSUMQC&pg=PR13&lpg=PR13&dq=Exchange+++Telegraph+++Co.+++Ltd+++v+++Gregory+++%26+++Co+++%5B1896%5D&source=bl&ots=HWX2zOmpvr&sig=FBQ8DyifkFOxmdOTvpOM-nraZnc&hl=lv&sa=X&ei=EBFjT_DkG-3b4QSS8dX7Bw&ved=0CB0Q6AEwAA#v=onepage&q=Exchange%20%20%20Telegraph%20%20%20Co.%20%20%20Ltd%20%20v%20%20%20Gregory%20%20%20%26%20%20%20Co%20%20%20%5B1896%5D&f=false
15. Football Dataco Ltd un citi v Yahoo! UK Ltd un citi [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 29. martā]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CJ0604:LV:NOT>.

Periodika

1. **Grudulis, M.** Par datu bāzēm un to tiesisko aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, Nr. 35 (228), 2001, 13. nov.
2. **Neimanis, J.** Judikatūra un tās saistošais spēks. *Latvijas Vēstnesis*, pielikums *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2005, 8. marts.

Normatīvie akti

1. Autortiesību likums. *Ziņotājs*, Nr. 148/150, 2000, 27. apr.
2. Likums „Par autortiesībām un blakustiesībām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31, 1993, 29. maijs.
3. TRIPS līgums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. janvārī]. Pieejams: http://www.wto.int/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf.
4. Direktīva 96/9/EK „Par datubāzu tiesisko aizsardzību”. *Oficiālais Vēstnesis* L 077, 27/03/1996 Lpp. 0020–0028.

PERSONAS TIESĪBAS VĒRSTIES TIESĀ KĀ BŪTISKS DETĀLPLĀNOJUMU TIESISKUMA KONTROLES ELEMENTS

Mg. iur. Silvija Meiere

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektore
silvija.meiere@lu.lv

Atslēgvārdi: teritorijas (telpiskā) plānošana, tiesības vērsties tiesā ar pieteikumu (locus standi), populārsūdība (actio popularis)

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas būtiskas pārmaiņas ir notikušas daudzās dzīves jomās, arī teritorijas attīstības plānošanā, padomju laika plānošanas sistēmu ar tai raksturīgo valdības direktīvu nodošanu „no augšas uz apakšu” nomainot ar plānošanas sistēmas decentralizāciju, tādējādi iezīmējot kardinālu pavērsienu plānošanas būtībā un tās principu izpratnē. Plānošanas decentralizācijas gaitā plānošanas monopols tika nodots vietējām pašvaldībām. Plānošanai vajadzēja kļūt par „nepārtrauktu un elastīgu procesu, kura mērķis ir veicināt iedzīvotāju labklājību un radīt uzņēmējdarbības attīstībai labvēlīgu vidi”.¹

Parasti teritorijas plānojumos ietvertie attīstības risinājumi, kā arī būvniecības process lielākā vai mazākā mērā skar sabiedrību, jo būvniecības radītiem objektiem ir ilglaicīgs raksturs. Teritorijas plānošana un būvniecība ir cieši saistīta gan ar sabiedrības interesēm un tiesībām uz labvēlīgu vidi, gan ar privātautonomijas principu un privātpersonas īpašumtiesībām. Tāpēc teritorijas plānojumu izstrādei ir būtiska loma gan no sabiedrības kopējo interešu viedokļa, gan no individuālo interešu skata punkta.

Lai gan pāreja uz plānošanas decentralizāciju notika jau deviņdesmito gadu pirmajā pusē, jautājums par efektīvas teritorijas plānošanas sistēmas izveidi Latvijā joprojām ir aktuāls. Efektīvai plānošanas sistēmai būtu jānodrošina līdzsvars starp plānošanas elastīgumu (attīstību veicinošs faktors) un tiesisko stabilitāti (attīstību kontrolējošs faktors). 2009. gadā valdība akceptēja jaunu telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepciju.² Šīs koncepcijas iniciatori uzskatīja, ka Latvijas teritorijas plānošanas sistēmas darbība nav efektīva. Ar jauno koncepciju tika iecerēts sasniegt divus galvenos mērķus. Pirmkārt, plānošanas sistēmu padarīt elastīgāku, otrkārt, pilnveidot vietējo pašvaldību teritorijas plānojumu un detālplānojumu kontroles mehānismu, lai nodrošinātu pienācīgu sabiedrības, kā arī atsevišķu privātpersonu tiesisko interešu aizsardzību, uz ko vairākkārtīgi savos spriedumos bija mudinājusi Satversmes tiesa.³

---

¹ **Upmace, Dz.** Teritoriālpilnošana kā līdzeklis attīstībai. Rakstu krāj.: *Zemes reforma Latvijas pilsētās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 13.–15. lpp.

² Ministru kabineta 2009. gada 15. jūlija rīkojums Nr. 474 „Par Telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepciju”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 113, 2009, 17. jūl.

³ Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija sprieduma lietā Nr. 2008-38-03 10. punktu un 2009. gada 24. marta sprieduma lietā Nr. 2008-39-05 13.1. punktu.

Balstoties uz minēto koncepciju, tika izstrādāts un pieņemts jauns tiesību normatīvais akts – Teritorijas attīstības plānošanas likums,⁴ kas plānošanas sistēmā iezīmē nepārprotamu tendenci sekmēt attīstību veicinošos faktoros, vienlaikus samazinot teritorijas plānojuma kā attīstību kontrolējoša faktora nozīmi. Viena no būtiskākajām pārmaiņām ir skārusi detālplānojumus – to vietu un lomu pašvaldības plānošanas dokumentu sistēmā. Tāpat kā līdz šim arī turpmāk detālplānojums būs teritorijas plānojums, kas detalizēti nosaka kādas pašvaldības teritorijas daļas (konkrētu zemes vienību) izmantošanas un apbūves nosacījumus un saturiski atbilst pašvaldības teritorijas plānojuma noteikumiem.⁵

Taču attiecībā uz detālplānojumiem Teritorijas attīstības plānošanas likums paredz arī vairākus būtiski jaunus regulējumus. Pirmkārt, turpmāk ar detālplānojumiem varēs detalizēt ne vien pašvaldības teritorijas plānojumu, bet arī lokālplānojumu.⁶ Turklāt lauku teritorijās, kurām nebūs noteikts funkcionālais zonējums, minēto pašvaldības plānojumu neesības gadījumā detālplānojumu varēs izstrādāt arī atbilstoši pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģijai.⁷ Otrkārt, detālplānojuma izstrādi noteiktā apjomā varēs apvienot ar būvprojektēšanu (skiču projekts).⁸ Tas liecina, ka jaunais regulējums ir vērst uz plānošanas un būvniecības procesa tuvināšanu. Treškārt, atšķirībā no līdzšinējās kārtības, kad detālplānojumu saistošās daļas tika pieņemtas ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem, turpmāk detālplānojumi tiks apstiprināti ar vispārīgu administratīvo aktu.

Šā raksta mērķis ir apskatīt, vai un kādā veidā detālplānojumu tiesiskuma kontroles nodošana administratīvajām tiesām varētu veicināt un uzlabot plānošanas tiesiskuma kontroli.

1. Detālplānojuma kā vispārīga administratīvā akta tiesiskuma kontrole

Līdz šim detālplānojumu pieņemšana ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem juridiskajā praksē ir radījusi visai nopietnu problēmu privātpersonām efektīvi aizsargāt savas tiesības. Detālplānojuma izstrāde līdzīgi kā citu teritorijas plānojumu sagatavošana tiek īstenota ar vairākiem secīgiem pašvaldības domes lēmumiem. Juridiskajā praksē visai bieži bija gadījumi, kad privātpersonas – galvenokārt detālplānojuma izstrādes ierosinātāji – vērsās ar pieteikumu administratīvajā tiesā, pārsūdzot kādu no minētajiem lēmumiem. Taču administratīvās tiesas atteicās pieņemt izskatīšanai šādus pieteikumus, pamatojot, ka lieta nav izskatāma administratīvā procesa kārtībā. Administratīvo tiesu ieskatā šāds starplēmums varētu tikt atzīts par administratīvo aktu tikai tad, ja detālplānojuma izdošanas process, kura ietvaros starplēmums pieņemts, būtu administratīvā akta izdošanas process. Kamēr detālplānojumi tiek pieņemti ar ārējo normatīvo aktu, to izdošana ir nevis

⁴ Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov. Likums stājās spēkā 2011. gada 1. decembrī.

⁵ Turpat, sk. 1. panta 10. punktu un 28. panta pirmo daļu.

⁶ Jaunā plānošanas koncepcija līdztekus teritorijas plānojumam un detālplānojumam ievieš vēl vienu vietējās pašvaldības plānojumu veidu – lokālplānojumu. Vienlaikus likumā nav skaidru kritēriju, pēc kuriem būtu iespējams noteikt, kurš no plānojumiem – detālplānojums vai lokālplānojums – konkrētajā gadījumā izstrādājams.

⁷ Teritorijas attīstības plānošanas likuma 28. panta otrā daļa.

⁸ Turpat, 28. panta ceturtdā daļa.

valsts pārvaldes, bet gan likumdošanas funkcija, kas nav pakļauta administratīvās tiesas kontrolei.⁹

Detālplānojuma (kas pieņemts kā ārējs normatīvs akts) izstrādes procesā pieņemtus lēmumus nevar pārsūdzēt arī Satversmes tiesā, jo tās izvērtējumam pakļautas spēkā esošas tiesību normas, nevis to izstrādes procesā pieņemti lēmumi. Lai gan, vērtējot detālplānojuma tiesiskumu, Satversmes tiesa pārbauda arī attiecīgā detālplānojuma izstrādes procesa atbilstību tiesību normām, tomēr konstitucionālo sūdzību var iesniegt vienīgi par spēkā esošu detālplānojumu. Ja detālplānojuma izstrādes procesā pašvaldības dome bija pieļāvusi patvaļu un tās rezultātā detālplānojuma izstrādes process tika pārtraukts, detālplānojuma ierosinātajam nebija iespējams vērsties ne administratīvajā tiesā, ne arī Satversmes tiesā. Līdz ar to detālplānojumu apstiprināšana ar vispārīgu administratīvo aktu ļaus labāk aizsargāt privātpersonu, un jo īpaši detālplānojuma izstrādes ierosinātāju (attīstītāju), tiesības jau detālplānojuma izstrādes procesā.

2. *Locus standi* būvniecības tiesiskajās attiecībās

Vienlaikus plānošanas un būvniecības procesu tuvināšana aktualizē ar *locus standi* (tiesības iesniegt tiesā pieteikumu) saistītus jautājumus. Likumprojektā bija paredzēts, ka detālplānojumu varēs pārsūdzēt vienīgi tās personas, kuru subjektīvās tiesības ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Likumprojekta sagatavošanas un izskatīšanas gaitā par šādas normas iekļaušanu izraisījās visai asas diskusijas. Rezultātā spēkā esošajā redakcijā līdzīgi kā iepriekšējos teritorijas plānošanas likumos īpaši *locus standi* noteikumi nav paredzēti. Taču Teritorijas attīstības plānošanas likuma 30. panta pirmajā daļā tika iekļauta norma, kas noteic, ka detālplānojumu var pārsūdzēt Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā.

Administratīvo tiesu prakse liecina, ka būvniecība un būvatļaujas pārsūdzēšana ir joma, kurā visgrūtāk izšķirties, vai pieteicēja *locus standi* nosakāms saskaņā ar vides tiesībām vai arī īpašumtiesībām. Viens no galvenajiem *locus standi* uzdevumiem ir norobežot personas, kurām iestādes lēmums vai rīcība ir radījusi aizskārumu un kurām tāpēc ir nepieciešama tiesas aizsardzība, no tādām personām, kurām ir tikai vispārīga interese panākt, lai tiktu ievērots tiesiskums, tādējādi pasargājot tiesu no pārpludināšanas ar lietām par abstraktiem jautājumiem (populārsūdzībām). *Locus standi* tiek saistīts arī ar varas dalīšanas principu, jo sekmē tiesas un likumdevēja funkciju nošķiršanu.¹⁰

Locus standi priekšnosacījumi parasti attiecas uz valstu nacionālajām tiesībām, un to noteikšana ir valsts ziņā. Tādēļ katrā valstī, ievērojot tās tiesību sistēmas piederību noteiktai tiesību saimei, atšķirīgo tiesību attīstības vēsturi un juridisko kultūru, tiesību tradīcijas un citus apstākļus, *locus standi* priekšnosacījumi var būt īpatnēji.¹¹ Tie var atšķirties pat vienas valsts ietvaros atkarībā no procesa, kādā lieta tiek izskatīta. Būtiska šo priekšnosacījumu pazīme ir arī tā, ka tos nenoteic tikai likumdevējs vien. To avots galvenokārt ir judikatūra. Piemēram, Francijas un

⁹ Sk., piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 10. decembra lēmumu lietā SKA-678/2007 (nepublicēts).

¹⁰ Zwart, T. Standing to raise constitutional issues in the Netherlands [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 28. februārī]. Pieejams: <http://www.ejcl.org/64/art64-20.doc>.

¹¹ de Sadeleer, N., Roller, G., Dross, M. *Access to Justice in Environmental Matters*. Final Report ENV.A.3/ETU/2002/0030.

Beļģijas administratīvā procesa likumos ietvertie *locus standi* noteikumi formulēti līdzīgi, taču šo valstu tiesas tos interpretējušas radikāli atšķirīgi.¹²

Salīdzinoši *locus standi* priekšnosacījumus var definēt, izmantojot vairākas pieejas. Vēsturiski senākā un vienlaikus visierobežojošākā ir subjektīvo tiesību pieeja, pēc kuras personai ir tiesības vērsties tiesā vienīgi savu tiesību vai tiesisko interešu aizskāruma gadījumā. Savukārt pati liberālākā pieeja ir populārsūdzības (*actio popularis*) atzišana. Tam pa vidū atrodas *locus standi* priekšnosacījums, pēc kura personai ir tiesības vērsties tiesā tad, ja tai ir pamatota interese (*sufficient interest*).¹³

Latvijas tiesībām raksturīgie *locus standi* priekšnosacījumi ir visai ierobežojoši un kopumā tie atbilst subjektīvo tiesību pieejai. Tas parasti nozīmē, ka persona var vērsties tiesā, lai aizsargātu savas mantiskās un personiskās tiesības vai tiesiskās intereses.

Administratīvā procesa likums paredz, ka pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas.¹⁴ Šo pieeju savā praksē ievēro arī tiesas. Senāta Administratīvo lietu departaments ir atzinis, ka privātpersonas pieteikuma iesniegšanas priekšnosacījums ir esošs vai vismaz iespējams tās tiesību vai tiesisko interešu aizskārums. Taču nav pieļaujamas prasības, ar kurām tiek realizētas ar tiesību normām neaizsargātas ekonomiskas vai ideālas intereses.¹⁵ Tā kā šajā gadījumā paredzēta vienīgi individuālo tiesību un tiesisko interešu aizsardzība, persona nevar vērsties tiesā, lai aizsargātu sabiedrības vai kolektīvās intereses.

Jāatzīst, ka mūsdienās šo *locus standi* tradīciju ir skāruši nopietni satricinājumi, kurus izraisījuši gan nepieciešamība risināt vides problēmas, gan arī plānot attīstību ilgtermiņā, vienlaikus padarot ekonomisko attīstību sociāli taisnīgāku. Attīstoties vides tiesībām, tradicionālie *locus standi* priekšnosacījumi izrādījās nepiemēroti, lai efektīvi aizsargātu tās personu subjektīvās tiesības, kuras paredz vides normatīvie akti, jo šie priekšnosacījumi nodrošināja galvenokārt privātpersonu ekonomisko interešu aizsardzību. Turpretī tām personām, kuru tiesiskās intereses bija saistītas ar neekonomiska rakstura kolektīvām vērtībām, tostarp vidi, piekļuve tiesai bija liegta. Turklāt arī tiesās dominējošā visai konservatīvā attieksme bija vērsta galvenokārt uz individuālo vērtību, privāto ekonomisko interešu un īpašumtiesību aizsardzību, bet bija noliedzīga pret mēģinājumiem aizsargāt tā sauktās difūzās jeb izplūdušās tiesiskās intereses.¹⁶ Tāpēc viens no vides aizsardzības tiesiskās regulēšanas uzdevumiem ir bijis konsekventa *locus standi* paplašināšana.

Neatkarīgi no tā, ka likumdevējs *locus standi* noteikumus vides tiesiskajās attiecībās ir ievērojami liberalizējis, konservatīva *locus standi* izpratne nav nekāds retums arī Latvijas juridiskajā praksē. Nereti atbildētāji (pašvaldību pārstāvji) un trešās personas (attīstītāji, zemes īpašnieki) administratīvās tiesas procesā uz tur viedokli, ka pieteicējam nav subjektīvo tiesību vērsties tiesā kolektīvo vides

¹² Turpat.

¹³ Plašāk sk. **Bonine, J. E.** The public right to enforce environmental law. Handbook on Access to Justice under the Aarhus Convention [tiešsaiste] [aplūkots 2005. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.eps.cz/php/eps.data/datadown/doc/access-to-justice-rec.doc>.

¹⁴ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.; sk. likuma 31. panta otro daļu.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 17. augusta lēmums lietā SKA-394. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2005, 13. dec.

¹⁶ Plašāk sk. *Public Interest Perspectives in Environmental Law*. (Eds) David Robinson and John Dunkley. London, Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: Wiley Chancery, A Division of John Wiley & Sons, 1995.

interesu aizsardzībai. Taču administratīvās tiesas vides lietās šādu acīmredzami kļūdainu *locus standi* interpretāciju konsekventi noraida.¹⁷

Diemžēl ne vienmēr var viegli noteikt, vai izskatāmā ir „vides lieta”, kurā iespēja vērsties tiesā ar likumu ir ievērojami paplašināta. Tā Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments Saburovas lietā¹⁸ atzina, ka lietas, kas izriet no būvniecības tiesiskajām attiecībām, *prima facie* vērtējamas, izejot no īpašumtiesībām. Latvijas tiesībās jēdziens „vide” ir ļoti plašs, tas skar arī būvniecību. Ja likuma „Par vides aizsardzību” procesuālo regulējumu attiecinātu uz būvniecību kā tādu, tad jebkura persona varētu apstrīdēt jebkuru būvniecību, jo *locus standi* noteikumi vairs neveiktu sietu funkciju.¹⁹ Šādu tiesas vērtējumu var uzskatīt par pamatotu, jo neatkarīgi no tā, ka būvniecība ietekmē vidi, pati par sevi tā netiek uzskatīta par vides jomu.

Tomēr būtu nepareizi uzskatīt, ka būvniecība nekad nenonāk vides tiesību ietekmes sfērā. Kritērijs, kas uz būvniecību liek primāri raudzīties caur vides tiesību prizmu, ir būvniecības ieceres iespējama ietekmes uz vidi būtiskums. Latvijas tiesībās kritērijs „būtiska ietekme” atrodams divos likumos – likumā „Par ietekmes uz vidi novērtējumu” un Būvniecības likumā. Katrs no likumiem paredz ne vien atšķirīgu ietekmes būtiskuma noteikšanas kārtību, bet arī atšķirīgu būtiskuma traktējumu. Līdz ar to lietās, kas izriet no būvniecības tiesiskajām attiecībām, *locus standi* nosakāms saskaņā ar vides tiesībām divos gadījumos, pirmkārt, ja paredzētajai būvniecībai iespējama būtiska ietekme uz vidi Eiropas Savienības tiesību izpratnē,²⁰ otrkārt, uz vides jomu attiecas arī būvniecība, kuras iespējamās ietekmes būtiskums nesasniedz tādu līmeni, lai būtu nepieciešams veikt ietekmes uz vidi novērtējumu, tomēr likumdevējs šādu gadījumu *expressis verbis* ir paredzējis.²¹ Latvijas nacionālajās tiesībās šāds izņēmums paredzēts Būvniecības likuma 12. panta pirmajā daļā.²²

Minēto apstākļu dēļ nevar piekrist Saburovas lietā paustajai tiesas atziņai, ka uz būvniecību vides tiesības būtu attiecināmas vienīgi tad, ja varētu nepārprotami konstatēt, ka ietekme uz vidi šaurākā nozīmē ir būtiska, izvērtējot seku neatgriezeniskumu un apmēru.²³ Norāde uz ietekmes būtiskumu šaurākā nozīmē kopā ar būtiskuma izpratnes skaidrojumu liecina, ka tiesa būtisku ietekmi saistījusi ar ietekmes uz vidi novērtējuma kritērijiem (kas galvenokārt attiecas uz ražošanas un infrastruktūras objektiem), tātad interpretējusi to pārāk šauri.

¹⁷ Sk., piemēram, Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmumu lietā SKA-603/2011 (nepublicēts), kurā senatoru kolēģija nolēma atteikties ierosināt kasācijas tiesvedību. Kā viens no galvenajiem kasācijas sūdzības argumentiem ir apgalvojums, ka pieteicējai – Jūrmalas aizsardzības biedrībai – nav *locus standi*.

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 22. jūnija spriedums lietā SKA-255 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/departament3/2006/ska-255-2006.pdf.

¹⁹ Turpat, 14.2. punkts.

²⁰ Eiropas Padomes 1985. gada 27. jūnija Direktīva 85/337/EEK par dažu valsts un privātu projektu ietekmes uz vidi novērtējumu (ar grozījumiem) un likums „Par ietekmes uz vidi novērtējumu” (ar grozījumiem), *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 332/325, 1998, 30. okt.

²¹ Sk. 1998. gada 26. jūnija Orhūsas konvencijas par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem 6. panta pirmās daļas „b” punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 2002, 26. apr.

²² Būvniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1995, 30. aug.

²³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 22. jūnija sprieduma lietā SKA-255 15.2. punkts.

Vai plānošanas un būvniecības procesu tuvināšanās dēļ ietekmes būtiskums kā norobežojošs kritērijs būtu attiecināms arī uz detālplānojumiem un vai pietiecēja *locus standi* primāri būtu vērtējams, izejot no īpašumtiesībām? Atbilde uz šo jautājumu ir noraidoša. Pirmkārt, lēmumu pieņemšanas procesu tuvināšana nenozīmē, ka detālplānojums zaudē plānošanas dokumenta statusu. To, ka telpiskās attīstības plānošana un vide atrodas ciešā savstarpējā mijiedarbībā, atzīst tiesību zinātne un judikatūra. Vides jomas noteikšanā parasti tiek ņemts vērā vides problēmu raksturs, un ar vides jomu galvenokārt tiek saistīta dabas resursu saglabāšana un izmantošana, vides piesārņojuma kontrole un atkritumu apsaimniekošana, kā arī teritorijas (telpiskā) plānošana.²⁴ Arī Satversmes tiesa, izvērtējot apstrīdēto pašvaldības teritorijas plānojumu atbilstību Satversmes 115. pantam, pamatoti atzinusi, ka „mūsdienās teritorijas plānošana ir viens no valsts vides politikas mērķu sasniegšanas līdzekļiem un līdz ar to arī ar vidi saistīta joma, kurā Satversmes 115. pants sabiedrībai piešķir plašas tiesības”.²⁵

Otrkārt, jaunais teritorijas plānošanas tiesiskais regulējums balstās konceptuālā pieejā, pēc kuras detālplānojumu tiesiskumu iespējams pārbaudīt vienīgi ārējās kontroles ietvaros. Tas nozīmē, ka vienīgi privātpersona var ierosināt detālplānojuma tiesiskuma izvērtējumu. Detālplānojuma kā plānošanas dokumenta izstrāde ir ar vidi saistīta lēmuma pieņemšana Orhūsas konvencijas²⁶ izpratnē. Tāpēc detālplānojums izstrādājams, ievērojot atklātības principu, kas paredz, ka šāda lēmuma pieņemšanā sabiedrībai ir tiesības uz informāciju un līdzdalību.

3. *Locus standi* vides tiesiskajās attiecībās

Līdz brīdim, kad sāka attīstīties vides tiesības, valsts un tās iestādes ne tuvu nerīkojas kā uzticami un bezierunu vides aizstāvji. Tās drīzāk veicināja vides degradāciju nekā vides aizsardzību. Tikai vides aizsargāšanas pienākuma iekļaušana valsts pamatlikumā nodrošina, ka valstij ir jāiesaistās vides aizsardzībā. Konstitucionālā vides norma likumdevējam un izpildvarai uzliek pienākumu, no kura valsts vara nevar izvairīties: „Ja valsts institūcijas nav veikušas visus nepieciešamos pasākumus, lai novērstu vides postīšanu, tās nav rūpīgi un ar pienācīgu cieņu izturējušās pret savu konstitucionālo pienākumu.”²⁷

Mūsdienās vides aizsardzības regulējums ir tāds, ka gandrīz nevienu lēmumu par teritorijas un dabas resursu izmantošanu nav iespējams pieņemt bez vides aspektu izvērtēšanas. Iestāžu lēmumi par vides izmantošanu vispārīgi skar ikvienas personas intereses. Vides aizsardzības prasības un ar tām saistītie lēmuma pieņēmēja pienākumi parasti noteikti likumā. Turpmāk lēmumu pieņēmējiem savos apsvērumos jāievēro vides aizsardzības intereses, bet praksē šīs intereses vienmēr tikušas svērtas pret konkurējošām interesēm – tādām kā ekonomiskā izaugsme, konkurētspēja un nodarbinātības drošība.

²⁴ Glazeviski, J. Environmental Rights and the New South African Constitution. Grām. *Human Rights approaches to Environmental protection*. (Eds) Alan Boyle and Michael Anderson. Oxford: Clarendon paperbacks, 2003, p. 181–182; 185–186.

²⁵ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra sprieduma lietā Nr. 2006-09-03 11. punktu. Grām. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 152. lpp.

²⁶ 1998. gada 26. jūnija Orhūsas konvencija par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 2002, 26. apr.

²⁷ de Sadeleer, N. *Environmental Principles. From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 278.

Tradicionāli šaurā *locus standi* interpretācija vides tiesību kontekstā radīja tiesisku vakuumu tajos gadījumos, kad bija nepieciešams panākt institūciju (iestāžu) pieņemto lēmumu atbilstību vides normatīvo aktu prasībām: ja iestāde neievēroja likuma prasības, personai bija liegta piekļuve tiesai. Līdz ar vides tiesību attīstību nobrieda arī nepieciešamība šauro *locus standi* izpratni pārskatīt. Tam, ka *locus standi* liberalizēšana ir skārusi tieši vides jomu, ir nopietns pamatojums. Pirmkārt, vides ietekme tās rakstura ziņā visbiežāk ir difūza (skar nevis atsevišķus individuus, bet personu grupas). Otrkārt, vides jomā īpaši nozīmīga ir sabiedrības ierosinātā kontrole, jo pastāv liels risks, ka spēcīgu ekonomisko interešu spiediena dēļ iestādes var neievērot vides likumos noteiktās prasības. Sabiedrības piekļuve tiesai ir paplašināma, lai sekmētu vides politikas mērķu sasniegšanu, vides prasību izpildi un ievērošanu. Treškārt, prasība valsts iestāžu darbību vides jomā pakļaut stingrākai tiesas kontrolei ir būtisks vides vadības²⁸ elements. Orhūsas konvencija atspoguļo starptautiski sasniegto vienprātību, ka ne tikai indivīdiem, bet arī pilsoniskās sabiedrības apvienībām (biedrībām), kas darbojas vides aizsardzībā, ir jādod tiesības vērsties tiesā, negaidot, kamēr to darīs kāda valsts iestāde.

Viens no Orhūsas konvencijas izstrādes galvenajiem uzdevumiem bija liberalizēt procesuālos noteikumus sabiedrības piekļuvei tiesām ar vidi saistītos jautājumos. Lai paplašinātu iespējas fiziskām personām un vides biedrībām vērsties tiesā, Orhūsas konvencijā ietvertas trīs noteikumu grupas. Pirmkārt, saskaņā ar 9. panta pirmo daļu tiesības vērsties tiesā ir ikvienai personai, kura uzskata, ka tās lūgums iestādei sniegt vides informāciju ir ticis ignorēts, daļēji vai pilnīgi nepamatoti noraidīts, nepietiekami atbildēts vai kā citādi nav izskatīts atbilstoši vides informācijas ieguves noteikumiem. Konvencija satur plašu vides informācijas definīciju, kā arī paredz noteiktas prasības informācijas pieejamībai un sniegšanai. Šajā gadījumā piekļūt tiesai var plašāks personu loks, kam ir piešķirtas tiesības uz informāciju.

Otrkārt, 9. panta otrā daļa regulē piekļuvi tiesai saistībā ar tiesībām uz līdzdalību. Būtiski, ka šī norma ir apskatāma vienīgi kopsakarā ar konvencijas 6. pantu, t. i., ar sabiedrības tiesībām piedalīties tādu lēmumu pieņemšanas procesos, kuriem iespējama nozīmīga ietekme uz vidi. Normas formulējums ir elastīgs, jo nav tieši noteikts, ka persona tiesā var vērsties vienīgi savu līdzdalības tiesību aizskāruma gadījumā. Turklāt normā ir ietverta norāde, ka līdzdalības tiesību aizskārums nosakāms ne vien saskaņā ar tiesību aktiem, bet arī „ar mērķi nodrošināt ieinteresētajai sabiedrībai plašas iespējas griezties tiesu iestādēs saistībā ar šīs konvencijas piemērošanu”. Tādējādi no valsts tiek prasīta atteikšanās nevis no tās tradicionālajiem *locus standi* noteikumiem, bet gan no šauras šo noteikumu interpretācijas, kas vides lietās liedz sabiedrības piekļuvi tiesai.

Otrs būtisks 9. panta otrās daļas jaunievedums ir prasība atzīt, ka vides lietās *locus standi* ir arī vides biedrībām. Proti, vides biedrība, kas „veicina vides aizsardzību un atbilst visām valsts tiesību aktu prasībām”, ir līdzdalības tiesību subjekts, tāpēc tai piemīt subjektīvas tiesības, kuras biedrība var aizsargāt tiesā.²⁹

Administratīvā procesa kontekstā no minētā izriet divi būtiski secinājumi. Pirmkārt, vides jomā vides biedrība ir atzīstama par pieteicēju, t. i., Administratīvā

²⁸ Jēdziens attiecas uz sabiedrības attīstības procesu vadīšanu. Ar to galvenokārt saprot lēmumu pieņemšanas procesu, ar kuriem regulē cilvēka ietekmi uz vidi tā, lai vides nestspēja un resursu pieejamība cilvēces attīstībai nesamazinātos un cilvēces attīstības un izaugsmes iespējas nepasliktinātos. Plašāk: **Zaļoksnis, J., Kļaviņš, M., Briķe, I., Meiere, S.** *Vides vadība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.

²⁹ Sk. Orhūsas konvencijas 9. panta otro daļu kopsakarā ar 2. panta piekto daļu.

procesa likuma 31. panta subjektu, tāpēc ir nepamatoti uzskatīt, ka vides biedrībai nav savu interešu un tiesā tā var vērsties vienīgi, lai aizsargātu savu biedru aizskartās intereses. Otrkārt, atšķirībā no Latvijas tiesību praksē plaši izmantotās vācu administratīvo tiesību doktrīnas, kas biedrību altruistisko pieteikumu sabiedrības interešu aizsardzībai saista ar *actio popularis*,³⁰ pēc Orhūsas konvencijas vides biedrība tiesā var vērsties, lai aizsargātu līdzdalības tiesības, kas vienlaikus ir gan biedrības subjektīvās, gan arī kolektīvās tiesības.

Trešais 9. panta otrās daļas noteikums paredz, ka gan fiziska persona, gan vides biedrība var apstrīdēt iestādes pieņemto lēmumu, pamatojoties uz materiāliem un procesuāliem aspektiem. Tas nozīmē, ka abas subjektu grupas iestādes lēmuma tiesiskumu var apstrīdēt, pamatojoties gan uz pieļautajiem lēmuma pieņemšanas procedūras pārkāpumiem (tostarp sabiedrības līdzdalības tiesību pārkāpumiem), gan uz lēmumā pieļautajiem materiālo tiesību normu pārkāpumiem.

Visbeidzot Orhūsas konvencijas 9. panta trešā daļa noteic, ka tiesības vērsties tiesā ir sabiedrībai, t. i., ikvienam tās pārstāvim, kas atbilst valsts tiesību aktos noteiktajiem kritērijiem, ja tādi būtu, lai apstrīdētu privātpersonu vai valsts iestāžu darbību vai bezdarbību, kas pārkāpj normatīvos tiesību aktus vides jomā. Tādējādi trešā daļa ir formulēta ar mērķi nodrošināt, lai sabiedrība, vērstoties tiesā, vides aizsardzības mērķus varētu īstenot tiešā, ne vairs tikai pastarpinātā veidā.³¹

4. Populārsūdzība vides lietās

Lai gan atbilstoši vispārējam *locus standi* noteikumam tiesā var vērsties persona savu tiesību vai tiesisko interešu aizskāruma gadījumā, vienlaikus Administratīvā procesa likuma 31. panta otrā daļa paredz izņēmumu, nosakot, ka tiesā var vērsties arī persona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses nav aizskartas, tomēr vienīgi tad, ja tas tieši noteikts likumā.

Vides aizsardzības likuma 9. panta trešā daļa noteic, ka sabiedrība ir tiesīga apstrīdēt un pārsūdzēt valsts iestādes vai pašvaldības administratīvo aktu vai faktisko rīcību, kas neatbilst vides normatīvo aktu prasībām, rada kaitējuma draudus vai kaitējumu videi.³² Akcentējot šo sabiedrībai sensitīvo jomu, likumdevējs piešķīris *locus standi* ikvienai personai. Ar sabiedrību tiek saprasta ikviena privātpersona, kā arī personu apvienības, organizācijas un grupas.³³ Vides jomā tiesības administratīvajā tiesā iesniegt pieteikumu ir ikvienai fiziskajai personai, kā arī pilsoniskajai sabiedrībai jebkurā tās organizācijas formā.³⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments atzinis, ka arī politiskai partijai, kas ir viens no personu apvienību veidiem, ir tiesības vērsties tiesā par vides aizsardzības jautājumiem. Personas subjektīvo tiesību aizskārums šajās lietās nav nozīmes.³⁵ Tādējādi, lai

³⁰ Jonikāns, V., Aperāne, K. Sabiedrisko organizāciju tiesības vērsties administratīvajā tiesā Administratīvā procesa likuma 29. panta interpretācijas aspektā. *Likums un Tiesības*, 2006, Nr. 2, 59.–60. lpp.

³¹ *The Aarhus Convention. An Implementation Guide*. New York and Geneva: United Nations, 2000, p. 130.

³² Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2006, 15. nov. Līdzīga satura norma bija arī iepriekšējā likuma redakcijā, t. i., tagad spēku zaudējušā likuma „Par vides aizsardzību” 13. pantā.

³³ Turpat, 6. pants.

³⁴ Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 20. pantam personu apvienība ir personu kopums, kam pašam par sevi nepiemīt juridiskas personas statuss, taču starp personām ir noturīga saikne noteikta mērķa sasniegšanai, kā arī ir noteikta lēmumu pieņemšanas kārtība.

³⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 31. marta lēmuma lietā SKA-325/2010 7. punkts (nepublicēts).

pastiprinātu vides tiesisko aizsardzību, līdzīgi kā vairākās citās valstīs³⁶ arī Latvijā pastāv populārsūdzība (*actio popularis*). Turklāt attiecībā uz administratīvo procesu to noteic likumdevējs un atzīst arī tiesas. Vides lietās piekļuvi tiesai nosaka nevis personas tiesību aizskārums, bet gan tas, vai personas prasījums attiecas uz vides jomu, proti, pieteicējam tikai jāpierāda, ka iestādes lēmums vai faktiskā rīcība neatbilst vides normatīvajiem aktiem, rada kaitējuma draudus vai kaitējumu videi.

Vienlaikus nevar piekrist viedoklim, ka populārsūdzību vides aizsardzības nolūkā paredz ne tikai Vides aizsardzības likums, bet arī Orhūsas konvencija.³⁷ Orhūsas konvencijas 9. panta trešā daļa ir formulēta elastīgi³⁸ – tā neprasa no valsts *actio popularis* atzīšanu. Normā ietvertā norāde uz kritērijiem, ja tādi būtu, konvencijas prasības ļauj saskaņot ar valsts nacionālo tiesību sistēmai tradicionālo pieeju *locus standi* noteikšanā. Taču valsts, pamatojoties uz šo norādi, nedrīkst attaisnot tik striktu kritēriju noteikšanu, kas, piemēram, liegtu gandrīz visām vides biedrībām piekļuvi tiesai, lai apstrīdētu vides normatīvajiem aktiem neatbilstošus iestāžu lēmumus.³⁹ Pēc šīs konvencijas normas piekļuve tiesai vides lietās ir uzskatāma par prezumpciju, nevis izņēmumu, un valsts noteiktie kritēriji nedrīkst padarīt neefektīvu subjektīvo vides tiesību aizsardzību.⁴⁰

Redzams, ka Latvijā sabiedrības tiesības vērsties administratīvajā tiesā ir plašākas, nekā to prasa Orhūsas konvencija. Turklāt šīs tiesības piešķir nacionālais likums. Taču tas nav pretrunā ar konvenciju, jo tā izvirza minimālās prasības sabiedrības tiesību aizsardzībai, taču neierobežo dalībvalstu rīcības brīvību paredzēt vēl plašākas sabiedrības tiesības, tostarp arī *actio popularis*.

5. Vai turpmāk populārsūdzība būs iespējama arī plānošanas lietās?

Līdz šim, kamēr detālplānojumi tika pieņemti ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem, privātpersonas tos varēja pārsūdzēt pēc Satversmes tiesas likuma noteikumiem, proti, savu pamattiesību aizskāruma gadījumā.⁴¹ Atšķirībā no Administratīvā procesa likuma regulējuma sasaistē ar Vides aizsardzības likumu Satversmes tiesas likumā nekāds izņēmums vides jomai nav paredzēts. Tādēļ konstitucionālajā procesā, kur likumdevējs saglabājis Latvijas tiesību sistēmai raksturīgos *locus standi* priekšnosacījumus, atsevišķas personas, jo īpaši vides biedrības, par teritorijas plānojumiem varēja iesniegt konstitucionālo sūdzību, tāpēc ka

³⁶ Zwart, T. Standing to raise constitutional issues in the Netherlands [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 28. februārī]. Pieejams: <http://www.ejcl.org/64/art64-20.doc>; Public Interest Environmental Litigation in South Africa [tiešsaiste] [aplūkots 2009. gada 28. februārī]. Pieejams: <http://www.saep.org/Volunteers/VolunteertProjects/intpro99/Glinski/Glinski%20Paper.doc>.

³⁷ Sk. Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmuma lietā SKA-603/2011 9. punktu (nepublicēts).

³⁸ Orhūsas konvencijas 9. panta trešā daļa: „Katru Puse nodrošina, ka sabiedrības pārstāvjiem, kuri atbilst attiecīgās valsts tiesību aktos noteiktajiem kritērijiem, ja tādi būtu, ir pieejamas administratīvās un tiesas procedūras, lai apstrīdētu lēmumus un fizisku personu vai valsts iestāžu darbību vai bezdarbību, kas pārākaj attiecīgās valsts normatīvos aktus, kas attiecas uz vidi.”

³⁹ Orhūsas konvencijas Atbilstības komitejas 2006. gada 28. jūlija lēmuma lietā „Belgium ACCC/2005/11” 35. punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.unece.org/env/documents>.

⁴⁰ Koester, V. The Compliance Committee of Aarhus Convention: An Overview of Procedures and Jurisprudence. *Environmental Policy and Law*, 37/2–3 (2007), p. 91.

⁴¹ Satversmes tiesas likums (ar grozījumiem). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996, 14. jūn., sk. likuma 17. panta pirmās daļas 11. punktu un 19.² panta pirmo daļu.

Satversmes tiesas ieskatā Satversmes 115. pantā garantēto pamattiesību aizskārums ir interpretējams plaši.⁴²

Šāda tiesu prakse ir visai izplatīta, un tā atbilst Orhūsas konvencijai. Piemēram, Beļģijā, kur *locus standi* priekšnosacījums ir pamatota interese, teritorijas plānošanas jomā tiesa atzinusi, ka visiem plānojamās teritorijas iedzīvotājiem ir interese atbilstīga plānojuma izstrādē. Tāpēc gan teritorijas zonējumu, gan arī transporta (satiksmes) plānojumu (shēmu) var apstrīdēt ikviens tās teritorijas iedzīvotājs, kurai plāns ticis izstrādāts. To, vai arī biedrībai ir pamatota interese, lai tā varētu vērsties tiesā, nosaka pēc biedrības statūtos deklarētajiem darbības mērķiem. Pamatoties uz Beļģijas Konstitūcijas 23. pantu, kas garantē tiesības uz veselīgu vidi, Beļģijas Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka tādas biedrības intereses, kas efektīvi aizstāv sabiedrības kolektīvās (šajā gadījumā vides aizsardzības) intereses, ar apstrīdēto lēmumu var tikt apdraudētas.⁴³

Būtiski uzsvērt, ka vides jomā Latvijas nacionālajās tiesībās *locus standi* noteikumi administratīvajā procesā un Satversmes tiesas procesā ir atšķirīgi, jo salīdzinājumā ar administratīvo procesu konstitucionālās tiesvedības process neparedz *actio popularis*.

Pēc Teritorijas attīstības plānošanas likuma vietējās pašvaldības teritorijas plānojuma tiesiskumu noteic divi faktori – procesuālais un materiālais tiesiskums.⁴⁴ Tas nozīmē, ka arī tad, ja detālplānojums tiks pieņemts ar vispārīgu administratīvo aktu, personas to varēs pārsūdzēt gan par izstrādes procedūras pārkāpumiem, gan par tā satura neatbilstību normatīvo aktu prasībām.

Kā jau iepriekš tika noskaidrots, ja detālplānojums kā administratīvais akts neatbilst vides normatīvajiem aktiem, *locus standi* nosaka atbilstoši Vides aizsardzības likuma 9. panta trešajai daļai, proti, par to varēs iesniegt populārsūdzību.

Vienlaikus būtiski uzsvērt, ka detālplānojums kā plānošanas dokuments ieņem noteiktu vietu arī plānošanas dokumentu hierarhijā. Teritorijas attīstības plānošanas procesā likums paredz izstrādāt savstarpēji saskaņotus vairāku līmeņu un dažādu termiņu plānošanas dokumentus. Taču atšķirībā no ārējo tiesību normu hierarhijas, kurā tiesību normas ir sakārtotas pēc to juridiskā spēka, plānošanas dokumentu hierarhiju noteic termiņš, kādam plānošanas dokuments tiek izstrādāts. Līdz ar to likumā ir nostiprināts būtisks mūsdienīgas telpiskās plānošanas sistēmas princips, ka hierarhiski augstākie ir ilgtermiņa plānošanas dokumenti. Tā kā ar detālplānojumu varēs detalizēt ne vien pašvaldības teritorijas plānojumu un lokālplānojumu, bet arī pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģiju, par būtisku detālplānojuma tiesiskuma aspektu jāatzīst arī tā atbilstība hierarhiski augstākiem plānošanas dokumentiem. Hierarhija ir viens no plānošanas sistēmas principiem, kura ievērošana ir nozīmīgs teritorijas plānojuma tiesiskuma kritērijs, neatkarīgi no tā, ar kādu tiesību aktu tie pieņemti. Teiktais īpaši attiecināms uz ilgtspējīgas attīstības stratēģiju, ko likums paredz pieņemt ar pašvaldības lēmumu, nevis ar saistošajiem noteikumiem.

⁴² Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra sprieduma lietā Nr. 2007-11-03 12. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12, 2008, 23. janv.

⁴³ Beļģijas Konstitucionālās tiesas (līdz 2007. gada 7. maijam – Arbitrāžas tiesa) spriedums lietā 137/2006, sk. **Lavrysen, L.** Access to justice to Belgian ordinary and administrative courts. Latvian Constitutional and Administrative courts judges capacity building seminar, March 27–28, 2008, Sigulda, Latvia.

⁴⁴ Sk. Teritorijas attīstības plānošanas likuma 26. panta pirmo daļu un 27. panta trešo daļu.

Līdzšinējā juridiskā prakse liecina, ka plānošanas dokumentu savstarpēja nesaskaņotība nav tikai teorētiska parādība.⁴⁵ Ja detālplānojuma tiesiskuma izvērtēšanai paredzēta vienīgi ārējā kontrole, jautājums par ieinteresētās sabiedrības spēju šādu neatbilstību identificēt un pret to vērsties paliek atklāts. Turklāt jāatbild uz jautājumu, vai arī šajā gadījumā par detālplānojumu var iesniegt populārsūdzību, jo normas, kas paredz plānošanas dokumentu hierarhiju, ir iekļautas plānošanu, nevis vidi reglamentējošos normatīvajos aktos.

Te jāņem vērā, ka Vides aizsardzības likums terminu „vides normatīvie akti” skaidro kā normatīvos aktus, kas attiecas uz vidi vai palīdz sasniegt valsts vides politikas mērķus: saglabāt, aizsargāt un uzlabot vides kvalitāti, ilgtspējīgi izmantot dabas resursus, nodrošināt kvalitatīvu dzīves vidi.⁴⁶ Ievērojot Satversmes tiesas pausto atziņu, jēdziens „vides normatīvie akti” ir interpretējams tādējādi, ka tas ietver arī teritorijas (telpisko) plānošanu. Šādu traktējumu atbalsta arī savulaik Eiropas Komisijas sagatavotās direktīvas projekts par piekļuvi tiesai saistībā ar vides jautājumiem, kurā pēc nozīmes līdzvērtīgs termins *environmental law* tika skaidrots kā Eiropas Kopienas tiesību akti un valsts normatīvie tiesību akti, kas pieņemti, lai ieviestu Eiropas Kopienas tiesību aktu prasības, un kuru mērķis ir aizsargāt un uzlabot vidi, ieskaitot cilvēka veselību, un nodrošināt dabas resursu aizsardzību un racionālu izmantošanu vairākās ar vidi saistītās jomās (ūdens aizsardzība, augsnes aizsardzība, atmosfēras piesārņojums, dabas saglabāšana un bioloģiskā daudzveidība, atkritumu apsaimniekošana), tostarp arī teritorijas plānošanā.⁴⁷

Tas ļauj secināt, ka jaunais telpiskās plānošanas likums privātpersonu piekļuvi tiesai saistībā ar detālplānojumiem ir padarījis ievērojami vienkāršāku, bet tiesu – pieejamāku gan attīstītājiem, gan sabiedrībai.

Cits jautājums, cik lielā mērā detālplānojums arī turpmāk saglabās savu nozīmi, īpaši ņemot vērā lokālplānojumus. Lokālplānojums iecerēts kā plānošanas instruments, lai plānošanu padarītu elastīgāku, jo teritorijas plānojumi kļuvuši pārliedzi detalizēti. Vienlaikus pēdējā desmitgadē likumdevējs ir pakāpeniski, tomēr konsekventi mazinājis detālplānojuma lomu, vispirms nostiprinot prezumpciju, ka detālplānojumi nepieciešami vienīgi likumā noteiktajos gadījumos, bet vēlāk šo gadījumu skaitu arvien sašaurinājis.

Jaunā teritorijas plānojumu sistēma pašvaldības rīcības brīvību nenoliedzami paplašina. Taču lokālplānojumi ar to plašajām iespējām (spēju grozīt teritorijas plānojumu un plānot apbūvi lauku teritorijās, kurām var nebūt noteikts zonējums), kas zināmā mērā stājas detālplānojumu vietā un kuru izstrādi varēs finansēt privātpersonas, liecina, ka turpmāk teritorijas plānošana vietējā līmenī lielākā mērā nekā līdz šim būs attīstītāju rokās.

Kopsavilkums

1. Kamēr detālplānojums tiek pieņemts kā ārējs normatīvs akts, tā izstrādes procesā pieņemtos lēmumus tiešā veidā nevar pārsūdzēt ne Satversmes tiesā, ne

⁴⁵ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija spriedumu lietā Nr. 2008-38-03. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106, 2009, 8. jūl.

⁴⁶ Vides aizsardzības likuma 1. panta 23. punkts.

⁴⁷ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on access to justice in environmental matters (presented by the Commission) [tiešsaiste] [aplūkots 2005. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/lip/latest/doc/2003/com2003>.

administratīvajā tiesā. Tādēļ likumā noteiktās izmaiņas, kas paredz, ka turpmāk detālplānojumi apstiprināmi ar vispārīgu administratīvo aktu, ļaus labāk aizsargāt gan privātpersonu – detālplānojuma izstrādes ierosinātāju (attīstītāju), gan sabiedrības tiesības kā detālplānojuma izstrādes procesā, tā arī pēc tā pieņemšanas.

2. Plānošanas un būvniecības procesu tuvināšana, ko paredz jaunais likums, aktualizē ar *locus standi* (tiesības iesniegt tiesā pieteikumu) saistītus jautājumus. Latvijas tiesībām raksturīgie *locus standi* priekšnosacījumi ir visai ierobežojoši, un kopumā tie atbilst subjektīvo tiesību pieejai. Būvniecības tiesiskajās attiecībās tas parasti nozīmē, ka persona nevar vērsties tiesā, lai aizsargātu sabiedrības vai kolektīvās intereses. Tomēr zināmos apstākļos – ja būvniecības iecerei iespējama būtiska ietekme uz vidi – būvniecības jautājumi ir vērtējami atšķirīgi, t. i., caur vides tiesību prizmu. Neatkarīgi no plānošanas un būvniecības procesu tuvināšanās, detālplānojuma pieņemšana ar vispārīgu administratīvo aktu nemaina šā plānošanas dokumenta vietu plānošanas dokumentu hierarhijā, kā arī to, ka detālplānojuma izstrāde ir ar vidi saistīta lēmuma pieņemšanas process Orhūsas konvencijas izpratnē, kas paredz sabiedrībai tiesības uz informāciju un līdzdalību. Līdz ar to ietekmes būtiskums kā norobežošanas kritērijs nav attiecināms uz detālplānojumiem un pieteicēja *locus standi* vērtējams, izejot no vides tiesībām.
3. Līdz ar vides tiesību attīstību viens no vides aizsardzības tiesiskās regulēšanas uzdevumiem ir bijis konsekventa *locus standi* paplašināšana. Lai pastiprinātu vides tiesisko aizsardzību un akcentētu šo sabiedrībai sensitīvo jomu, likumdevējs piešķīris *locus standi* ikvienai personai, proti, Latvijas administratīvajā procesā pastāv populārsūdzība. To noteic likumdevējs un atzīst arī tiesas. Piekļuvi tiesai nosaka vienīgi tas, vai personas prasījums attiecas uz vides jomu. Līdz ar to, ja detālplānojums kā administratīvais akts neatbildīs vides normatīvajiem aktiem, tostarp likumā nostiprinātajam principam, pēc kura detālplānojumam jāatbilst hierarhiski augstākiem plānošanas dokumentiem, *locus standi* nosaka atbilstoši Vides aizsardzības likuma 9. panta trešajai daļai, proti, par to varēs iesniegt populārsūdzību.
4. Jaunais likums privātpersonu piekļuvi tiesai saistībā ar detālplānojumiem ir padarījis ievērojami vienkāršāku un pieejamāku. Tomēr paplašinātā sabiedrības piekļuve tiesai detālplānojumu nozīmes mazināšanās dēļ var izrādīties nepietiekami efektīvs plānošanas ārējās kontroles līdzeklis.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *The Aarhus Convention. An Implementation Guide*. New York and Geneva: United Nations, 2000, p. 130.
2. **Bonine, J. E.** The public's right to enforce environmental law. Handbook on Access to Justice under the Aarhus Convention [tiešsaiste] [aplūkots 2005. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.eps.cz/php/eps.data/datadown/doc/access-to-justice-rec.doc>.
3. **Glazevski, J.** Environmental Rights and the New South African Constitution. Grām. *Human Rights approaches to Environmental protection*. (Eds) Alan Boyle and Michael Anderson. Oxford: Clarendon paperbacks, 2003, p. 181–182; 185–186.
4. **Jonikāns, V., Aperāne, K.** Sabiedrisko organizāciju tiesības vērsties administratīvajā tiesā Administratīvā procesa likuma 29. panta interpretācijas aspektā. *Likums un Tiesības*, 2006, Nr. 2, 59.–60. lpp.
5. **Koester, V.** The Compliance Committee of Aarhus Convention: An Overview of Procedures and Jurisprudence. *Environmental Policy and Law*, 37/2–3 (2007), p. 91.
6. *Public Interest Perspectives in Environmental Law*. (Eds) David Robinson and John Dunkley. London, Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: Wiley Chancery, A Division of John Wiley & Sons, 1995.
7. **de Sadeleer, N.** *Environmental Principles. From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 278.
8. **de Sadeleer, N., Roller, G., Dross, M.** *Access to Justice in Environmental Matters*. Final Report ENV.A.3/ETU/2002/0030.
9. **Upmace, Dz.** Teritoriālpārvešana kā līdzeklis attīstībai. Rakstu krāj.: *Zemes reforma Latvijas pilsētās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 13.–15. lpp.
10. **Zajloksnis, J., Kļaviņš, M., Brikše, I., Meiere, S.** *Vides vadība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
11. **Zwart, T.** Standing to raise constitutional issues in the Netherlands [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 28. februārī]. Pieejams: <http://www.ejcl.org/64/art64-20.doc>.

Normatīvie akti

1. 1998. gada 26. jūnija Orhūsas konvencija par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 2002, 26. apr.
2. Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.
3. Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2006, 15. nov.
4. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.
5. „Par ietekmes uz vidi novērtējumu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 332/325, 1998, 30. okt.
6. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996, 14. jūn.
7. Būvniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1995, 30. aug.

Juridiskā prakse

1. Orhūsas konvencijas Atbilstības komitejas 2006. gada 28. jūlija lēmuma lietā „Belgium ACCC/2005/11” 35. punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.unece.org/env/documents>.
2. Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. 2008-38-03, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106, 2009, 8. jūl.
3. Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12, 2008, 23. janv.

4. Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. Grām. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 152. lpp.
5. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 31. marta lēmums lietā SKA-325/2010 (nepublicēts).
6. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 10. decembra lēmums lietā SKA-678/2007 (nepublicēts).
7. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 22. jūnija spriedums lietā SKA-255 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2006/ska-255-2006.pdf.
8. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 17. augusta lēmums lietā SKA-394. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2005, 13. dec.
9. Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmums lietā SKA-603/2011, (nepublicēts).
10. Beļģijas Konstitucionālās tiesas (līdz 2007. gada 7. maijam – Arbitrāžas tiesa) spriedums lietā 137/2006.
11. Ministru kabineta 2009. gada 15. jūlija rīkojums Nr. 474 „Par Telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepciju”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 113, 2009, 17. jūl.
12. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on access to justice in environmental matters (presented by the Commission) [tiešsaiste] [aplūkots 2005. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/lip/latest/doc/2003/com2003>.

ADOPTĒTO MANTOŠANAS PROBLEMĀTIKA

Mg. iur. Kristīne Zīle

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Civiltiesisko zinātņu katedras lektore, zvērināta advokāte

kristine.zile@rln.lv

Atslēgvārdi: adopcija, adoptētais, mantošana, mantošanas tiesības

2011. gada 14. septembrī Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments izskatīja divas civillietas¹ par adoptēto mantošanas tiesībām. Proti, no kā var mantot adoptētais (vai adoptētais var mantot no savu adoptētāju augšupējiem un sānu līnijas radniekiem) un kas var mantot no adoptētā (vai no adoptētā var mantot adoptētāja sānu līnijas radnieki). Abās lietās tiesa atzina, ka adoptēto mantošanas jautājumus regulē Civillikuma² 401. pants, kas paredz, ka „adoptētais un tie viņa leļupējie, kas adopcijas laikā bijuši nepilngadīgi vai dzimuši pēc adopcijas, manto no adoptētāja vai viņa leļupējiem kā viņa bērni. No adoptētā manto viņa leļupējie, kā arī adoptētājs un viņa leļupējie. Šajā gadījumā adoptētā pusbrāļi un pusmāsas pielīdzināmi īstajiem brāļiem un māsām”. „Tātad Civillikums vispār neparedz adoptētā mantot no adoptētāja augšupējiem vai arī sānu līnijas radniekiem. Līdz ar to prasītāja nav bijušo īpašnieku mantiniece.”³ Turklāt „minētā tiesību norma strikti nosaka to personu loku, kuras ir tiesīgas mantot pēc adoptētā nāves. Proti, tie ir adoptētā bērni, mazbērni utt., pats adoptētājs, kā arī adoptētāja leļupējie. Tā kā prasītāja neietilpst Civillikuma 401. panta otrajā daļā paredzēto mantinieku lokā, (..) viņa nav tiesīga apstrīdēt (..) testamentu”⁴.

Tādējādi tiesu praksē ir atzīta Civillikuma 401. panta noteicošā loma adoptēto mantošanas jautājumu risināšanā. Uz šīs normas kā speciālās normas piemērošanu mantojuma lietās juridiskajā literatūrā⁵ ir norādīts arī agrāk, minot, ka „Civillikuma ģimenes tiesības nosaka adoptētā un adoptētāja vispārējo tiesisko stāvokli kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās. Mantošanas attiecības ir vienas no Civillikumā regulēto mantisko attiecību veidiem, tāpēc mantošanā, kas dibināta uz adopciju, tiek piemērotas speciālās mantojuma tiesību normas, kas noteiktas 401. pantā”⁶.

Tomēr paliek jautājums, vai šāds adoptēto mantošanas regulējums atbilst šobrīd spēkā esošajam adopcijas regulējumam Civillikuma normu savstarpējā sakarībā, kā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksei un vai ir kāda nozīme adopcijas

---

¹ Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-250/2011 (nav publicēts); Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-223/2011 (nav publicēts).

² Civillikums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

³ Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-250/2011 (nav publicēts).

⁴ Turpat.

⁵ Sk., piemēram, **Krauze, R., Gencs, Z.** *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības*. 382.–840. p. Rīga: Mans Īpašums, 1997, ISBN 9984-574-06-7. 34. lpp.

⁶ **Gencs, Z.** *Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, ISBN-9984-671-34-8, 101. lpp.

noslēpumam. Uz šo problēmu jau norādīts Civillikuma modernizācijas⁷ ietvaros, tomēr situācija nav mainījusies. Tāpēc ir saprotama tiesas nostāja spriedumu balsīt uz šauru Civillikuma 401. panta gramatisko tulkojumu, taču diez vai tā ir laba prakse spriedumā⁸ atsaukties uz juridisko literatūru, kurā analizēta vairs spēkā neesošā Civillikuma 401. panta redakcija un kuras tapšanas laikā bija no tagad spēkā esošās likuma redakcijas atšķirīgs adopcijas normatīvais regulējums.

Izmantojot dažādas tiesību normu iztulkošanas metodes, būtu jānoskaidro, vai tiešām Civillikuma 401. pants arī šobrīd var būt noteicošais adoptēto mantošanā (ir izpētāma Civillikuma 401. panta attīstība, vieta un nozīme Civillikumā kopsakarībā ar adopcijas regulējumu, jo šie jautājumi nav skatāmi šķirti) un vai adopcijas noslēpumam varētu būt būtiska loma, lai saprastu Civillikuma 401. panta piemērošanu. Un, kā jau minēts, ir analizējams, vai un kā adoptēto mantošanas jautājums ir regulēts Eiropas Cilvēktiesību tiesā.

1. Adopcijas tiesiskā regulējuma attīstība Civillikumā

„Adopcija ir tiesisks akts, ar kuru kāda persona pieņem citas personas bērnu par savu, un tā rada tādas pašas personiskās un mantiskās tiesības un pienākumus kā radniecība sakarā ar izcelšanos.”⁹ „Adopcija rada tādas pašas personiskās un mantiskās ģimenes u. c. civiltiesiskās un citas tiesības un pienākumus kā dabiskā (miesīgā, bioloģiskā) radniecība (...). Ar adopciju izbeidzas tiesiskās un arī faktiskās attiecības starp adoptēto bērnu un viņa miesīgajiem vecākiem un citiem radniekiem pēc izcelšanās. Tādējādi adopcija ir tāds tiesisks akts, kam ir nozīme visās tiesību nozarēs.”¹⁰

Adopcijas jēdziens Latvijas tiesībās pazīstams jau sen, tomēr laika gaitā adopcijas tiesiskais regulējums ir pilnveidojies līdz ar valsts un tiesību attīstību. Šobrīd nevaram runāt par tādu adopcijas izpratni, kādu to pazina laikā, kad tapa Civillikums, proti, 1937. gadā. Attiecīgi ir jāvērtē, vai nav mainījušās adopcijas tiesiskās sekas, t. i., vai adopciju regulējošo tiesību attīstība ir ietekmējusi adoptētā un adoptētāju, un adoptētāju radnieku personiskās un mantiskās attiecības.

Civillikums tā sākotnējā redakcijā paredzēja, ka ir atļauta kā nepilngadīgo, tā pilngadīgo personu adopcija.¹¹ Civillikuma 173. pants noteica, ka „adoptētais kļūst par sava adoptētāja ģimenes locekli, bez tam adoptētājs iegūst par viņu vecāku varu. Adoptētais iegūst adoptētāja uzvārdu un visas laulības bērna tiesības, ja adopcijas līgumā nav noteikts citādi”. Vienlaikus Civillikuma 174. pantā uzsvērts, ka „iegūstot visas laulības bērna tiesības, adoptētais līdz ar to uzņemas arī visus viņa pienākumus pret saviem adoptētājiem. Bet ar to nenodibinās viņam nekādas tiesiskas attiecības pret adoptētāja augšupējās un sānu līnijas radniekiem, ja vien tādas attiecības viņu starpā jau nav pastāvējušas pēc agrākās radniecības vai bijušas tieši noteiktas ar līgumu”.

⁷ Šermukšnis, I., Bulavs, P., Solovjakovs, J., Virko, E. *Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā*: pētījums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html>.

⁸ Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-223/2011 (nav publicēts).

⁹ Vēbers, J. Ģimenes tiesības Latvijā. Grām.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.-51., 114.-125., 140.-176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9, 124. lpp.

¹⁰ Turpat, 89. lpp.

¹¹ Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums.

Šeit minams Civillikuma 401. pants 1937. gada likuma redakcijā, kurš noteica, ka „adoptētais un tie viņa leļupējie, kas adopcijas liguma slēgšanas laikā bijuši nepilngadīgi vai dzimuši pēc adopcijas liguma slēgšanas, manto no adoptētāja vai viņa leļupējiem līdzīgi laulības bērniem, ja vien adopcijas ligumā nav noteikts citādi. Adoptētā leļupējie, kas adopcijas liguma slēgšanas laikā bijuši pilngadīgi, manto no adoptētāja tikai tad, ja viņi adopcijas ligumā piedalījušies kā līdzēji. Adopcija neatņem adoptētam tiesību mantot no saviem radniekiem, ja vien adoptētais nav no šās tiesības noteikti atteicies. No adoptētā, kas nav atstājis leļupējos, manto vienlīdzīgi viņa radnieki, kā arī adoptētājs un tā leļupējie. Šajā gadījumā adoptētā pusbrāļi un pusbāsas pielīdzināmi istiem brāļiem un māsām”. Būtiski, ka adoptētajam tika saglabātas tiesības mantot no bioloģiskajiem radniekiem, ja vien viņš nebija no šīs tiesības atteicies.

Atjaunojot Civillikuma spēku,¹² vienlaikus tika izdarīti arī atsevišķi grozījumi Ģimenes tiesību daļā,¹³ t. sk. par adopcijas tiesisko regulējumu. Saglabājot tiesības adoptēt kā nepilngadīgos, tā pilngadīgos, Civillikuma 172. pantā tika noteikts, ka „adoptētais kļūst par sava adoptētāja ģimenes locekli, turklāt adoptētājs iegūst pār viņu vecāku varu. Adoptētais iegūst adoptētāja uzvārdu un visas laulībā dzimuša bērna tiesības, ja adopcijas ligumā nav noteikts citādi”. Taču atšķirībā no Civillikuma 1937. gada redakcijas tika strikti nodalītas nepilngadīgo un pilngadīgo personu adopcijas radītās sekas. Proti, Civillikuma 173. pants iekļāva vispārējo regulējumu, ka „adoptētais bērns un viņa pēcnācēji attiecībā pret adoptētāju un viņa radniekiem iegūst laulībā dzimuša bērna tiesisko stāvokli kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās. Ar adopciju bērnam izbeidzas radniecības attiecības un ar tām saistītās personiskās un mantiskās tiesības un pienākumi pret miesīgajiem vecākiem un viņu radniekiem, ja adopcijas ligumā nav noteikts citādi”. Savukārt Civillikuma 174. pants kā speciālā norma regulēja pilngadīgo personu adopciju un noteica, ka „pilngadīgas personas adopcijai attiecīgi piemērojami šīs nodaļas vispārīgie noteikumi par adopciju. Adopcija notiek pēc adoptētāja un adoptējamā kopīga pieteikuma. Tai nepieciešama adoptētāja un adoptējamā pēcnācēju piekrišana. Pilngadīgas personas adopcijas spēks neattiecas uz adoptētāja radniekiem. Adopcija attiecas tikai uz adoptētā nepilngadīgajiem, kā arī nākamajiem pēcnācējiem. Uz adoptētā pilngadīgajiem pēcnācējiem adopcijas spēks attiecas tikai tad, ja viņi tam piekrituši adopcijas pieteikumā”. Šeit ir skaidri saskatāma likumdevēja vēlme pilngadīgas personas adopciju padarīt saistošu vienīgi pašiem adoptētājiem un adoptētajam, kā arī adoptētā pēcnācējiem, seku ziņā nodalot nepilngadīgos pēcnācējus no pilngadīgajiem pēcnācējiem. Tādējādi, ja tika adoptēta pilngadīga persona, mantisko seku ziņā šī adopcija nekādā veidā neietekmēja adoptētāja radniekus, t. sk. nemainīja mantošanas kārtību, kāda tā bija pirms adopcijas. Juridiskajā literatūrā atzīts, ka „pilngadīgas personas adopcijas gadījumā ir šaurāks to personu loks, uz kurām attiecas šīs adopcijas radītās tiesības un pienākumi”.¹⁴ Savukārt Civillikuma 401. pants tika atjaunots tajā redakcijā, kāda tā bija 1937. gadā. Līdz ar to tiesiskais regulējums ģimenes un mantojuma tiesībās attiecībā uz pilngadīgo personu adopciju bija pilnībā saskaņots, jo „adoptētajam [pilngadīgajam – aut. piez.] nerodas ne-

¹² Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību. *Ziņotājs*, Nr. 22, 1993, 10. jūn.

¹³ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 1993, 8. jūn.

¹⁴ **Vebers, J.** Ģimenes tiesības Latvijā. Grām.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9, 107. lpp.

kādas tiesības un pienākumi pret adoptētāja radniekiem. Tā, piemēram, viņš var saņemt uzturu un mantot tikai no adoptētāja, bet nevis no adoptētāja vecākiem. Un otrādi, piederīgie nevar saņemt uzturu un mantot pēc adoptētā”.¹⁵

Ar nākamajiem Civillikuma grozījumiem, kas skāra adopcijas regulējumu,¹⁶ tika noteikts, ka „pilngadīgas personas adopcijai piemērojami šīs nodaļas [Civillikuma Ģimenes tiesību daļas otrās nodaļas otrās apakšnodaļas – aut. piez.] vispārīgie noteikumi par adopciju”. Citi noteikumi par pilngadīgas personas adopciju Civillikuma 174. pantā tika izslēgti. Tas nozīmē, ka arī pilngadīgas personas adopcijai bija jāpiemēro 172. panta pirmās daļas pirmais teikums („adoptētais kļūst par adoptētāju ģimenes locekli, un adoptētājs iegūst tiesības īstenot aizgādību”), kā arī Civillikuma 173. panta pirmā daļa („adoptētais bērns un viņa pēcnācēji attiecībā pret adoptētāju un viņa radniekiem iegūst laulībā dzimuša bērna tiesisko stāvokli kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās”).

Vienlaikus ar šiem grozījumiem ģimenes tiesībās tika izdarīti grozījumi Civillikuma Mantojuma tiesību daļā, t. sk. Civillikuma 401. pantā, izsakot to šādi: „Adoptētais un tie viņa leļupējie, kas adopcijas laikā bijuši nepilngadīgi vai dzimuši pēc adopcijas, manto no adoptētāja vai viņa leļupējiem kā viņa bērni. No adoptētā manto viņa leļupējie, kā arī adoptētājs un viņa leļupējie. Šajā gadījumā adoptētā pusbrāļi un pusmāsas pielīdzināmi īstiem brāļiem un māsām.” No panta tika izslēgta atsaucē uz adopcijas līgumu (jo tāds vairs nepastāvēja arī Civillikuma Ģimenes tiesību daļā), taču būtiskākais ir tas, ka tika izslēgta norma par adoptētā tiesībām mantot no bioloģiskajiem radniekiem. Tas ir loģiski, jo šādas atgriezeniskās saites esība tikai traucētu pilnībā saprast un uztvert adopcijas regulējumu pēc tā būtības un jēgas, turklāt tas būtu pretrunā ar Civillikuma 173. panta otro daļu tās jaunajā redakcijā.

2005. gada 7. aprīlī stājās spēkā grozījumi¹⁷ Civillikumā, ar kuriem tika izslēgta pilngadīgas personas adopcija (Civillikuma 174. pants), un saskaņā ar Civillikuma 162. pantu turpmāk adoptēt var tikai nepilngadīgas personas. Nelieli grozījumi tika izdarīti arī Civillikuma 173. pantā, kurš noteica, ka „adoptētais bērns un viņa pēcnācēji attiecībā pret adoptētāju un viņa radniekiem iegūst laulībā dzimuša bērna tiesisko stāvokli kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās. Ar adopciju bērnam izbeidzas radniecības attiecības ar vecākiem un viņu radniekiem un ar tām saistītās personiskās un mantiskās tiesības un pienākumi pret viņiem”. Adopcijas regulējums, kāds tas bija pēc šiem grozījumiem, ar nelielām izmaiņām ir spēkā arī šobrīd. Tas nozīmē, ka saskaņā ar Ģimenes tiesību daļas normām adoptēt drīkst tikai nepilngadīgas personas, ja tas ir šo personu interesēs, un ka adoptētais bērns un viņa pēcnācēji iegūst laulībā dzimuša bērna tiesisko stāvokli gan pret adoptētājiem, gan pret viņu radniekiem kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās. Adopcija ir atceļama, pilngadīgajam adoptētajam vienojoties ar adoptētāju un tiesai šo vienošanos apstiprinot.

Taču neatkarīgi no grozījumiem adopcijas regulējumā Civillikuma 401. pants joprojām ir saglabājies tādā redakcijā, kādā tas tika izteikts ar 2002. gada grozījumiem.

¹⁵ **Vēbers, J.** *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9, 107. lpp.

¹⁶ Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (2762), 2002, 20. dec.

¹⁷ Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 49 (3207), 2005, 24. marts.

Rezumējot iepriekš aplūkotos adopcijas tiesiskā regulējuma un Civillikuma 401. panta grozījumus, redzams, ka Civillikuma 401. pantā noteiktajam ierobežojumam adoptēto mantošanas tiesībās bija nozīme tikai līdz tam brīdim, kamēr bija spēkā tiesību normas, kas atļāva pilngadīgas personas adopciju un paredzēja atšķirīgas sekas pilngadīgo adopcijas gadījumā, jo, kaut arī likums to tieši nenosaka, analizējot normas to savstarpējā sakarībā un attīstībā, secināms, ka Civillikuma 401. pants bija attiecināms uz pilngadīgo personu adopciju. Šobrīd Civillikuma 401. panta redakcijai nav ne jēgas, ne mērķa, turklāt tas nonāk absolūtā pretrunā ar adopcijas mērķi – radīt starp adoptēto un adoptētājiem (adoptētāju) patiesas vecāku un bērnu attiecības: „adopcijas pamatprincips – pilnīga adoptētā bērna un viņu pēcnācēju iekļaušana adoptētāja ģimenē. Adopcijas mērķis ir tādas tiesiskās sekas, kādas rodas ar dabisko (miesīgo, bioloģisko) izcelšanos.”¹⁸

2. Adopcijas noslēpums

Saskaņā ar Civillikuma 171. panta trešo daļu „bez adoptētāja piekrišanas ziņas par adopciju līdz bērna pilngadībai nav izpaužamas”. Šī norma Civillikuma Ģimenes tiesību daļā ir bijusi kopš Civillikuma spēka atjaunošanas¹⁹, jo Civillikuma 1937. gada redakcijā adopcijas noslēpuma nebija. Tas nozīmē, ka adopcijas noslēpums jāglabā ikvienai personai, kurai tas ir zināms.²⁰ Ja adopcijas noslēpums tiek saglabāts, proti, adoptētāji nevienam to neizpauž (šādas ziņas nav pieejamas arī zvērinātam notāram, kurš ved mantojuma lietas), adoptētais tiek uzskatīts par adoptētāju laulībā dzimušu (adoptētāja bioloģisko) bērnu un nevienam nerodas šaubas par bērna mantošanas tiesībām un tiesībām mantot no bērna. Vai tad, ja kādam adopcijas noslēpums top zināms un viņš to izpauž, mantošanā tiks piemērots Civillikuma 401. pants? Vai tiesību normas piemērošana var būt atkarīga no tā, ka kāds cits pilda vai nepilda savu ar likumu uzlikto pienākumu neizpaust ziņas? Domājams, ka šāda situācija nav pieļaujama, jo tiesību normas piemērošanai jābūt konsekventai visos gadījumos.

3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse

Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2004. gada 15. decembrī ir taisījusi spriedumu lietā „Pla & Puncernau v. Andorra”.²¹ Šajā lietā strīds bija par testamentārā novēlējuma spēkā esību situācijā, kad mantojuma atstājēja bija iekļāvusi savā 1939. gadā taisītajā testamentā nosacījumu, ka „nākamais mantinieks atstās to [mantojumu –

¹⁸ **Vēbers, J.** Ģimenes tiesības Latvijā. Grām.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9, 108. lpp.

¹⁹ „Adopcijas noslēpuma nodrošināšana Latvijā tika ieviesta ar padomju perioda PSRS AP 1968. gada PSRS un Savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatiem 24. pantu, LĢK 118. pantu. Un tā tika saglabāta arī, atjaunojot Civillikumu 1993. gadā.” **Vēbers, J.** Ģimenes tiesības Latvijā. Grām.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9, 102. lpp.

²⁰ Saskaņā ar Krimināllikuma 169. pantu, par adopcijas noslēpuma izpaušanu pret adoptētāja gribu personu var saukt pie kriminālatbildības. Krimināllikums. *Ziņotājs*, Nr. 15, 1998, 4. aug.

²¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 15. decembra spriedums lietā „Pla&Puncernau v. Andorra” [tiesaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkkm.asp?sessionId=76765369&skin=hudoc-en&action=html&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=27762>.

aut. piez.] savam likumīgā vai kanoniskā laulībā dzimušam dēlam vai mazdēlam”, taču mantinieks mantojumu novēlēja adoptētajam dēlam. Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka, ja „bērns ir adoptēts (turklāt, ievērojot pilnu adopcijas procedūru), viņš visādā ziņā atrodas tādā pašā tiesiskā pozīcijā kā viņa vecāku bioloģiskie bērni” (sprieduma 61. rindkopa). Tiesa atzina, ka valstij nav nekāda likumīga pamata mantojuma tiesībās parādīt atšķirīgu attieksmi pret adoptētajiem bērniem.

Jāatzīst, ka arī citās valstīs²² adoptētie bērni mantojuma tiesībās tiek pielīdzināti asinsradiniekiem un netiek ierobežoti mantošanas tiesībās.

Kopsavilkums

Tiesu praksē, risinot ar adoptēto personu mantošanu saistītus jautājumus, ir atzīta Civillikuma 401. panta kā speciālās tiesību normas prioritāte. Tā strikti nosaka to personu loku, kuras ir tiesīgas mantot pēc adoptētā nāves. Tomēr, analizējot Civillikuma 401. pantu pēc vēsturiskās, teleoloģiskās un sistēmiskās tiesību normu iztulkošanas metodes un aplūkojot adopcijas institūtu regulējošās tiesību normas to attīstībā, secināms, ka Civillikuma 401. panta redakcija ir neatbilstoša adopcijas izpratnei Latvijā un ir pretrunā ar Civillikuma 173. pantu. Turklāt, kā noskaidrots, nav nekāda pamata apgalvojumam, ka Civillikuma 401. pants ir speciālā norma attiecībā pret Civillikuma 173. pantu kā vispārējo normu, jo Civillikuma 401. pants kopumā ir zaudējis savu mērķi un jēgu. Šī situācija prasa steidzamu risinājumu. Tāpēc Civillikuma 401. pants, visticamāk, būtu grozāms, nosakot adoptētā un viņa leļupējo tiesības mantot no adoptētajiem un viņu radiniekiem, kā arī nosakot adoptētāju un viņu radnieku tiesības mantot no adoptētā un viņa leļupējiem. Ar šādu likuma regulējumu adoptētā bērna mantojuma tiesības un tiesības mantot no adoptētā bērna tiktu pilnībā pielīdzinātas radnieku mantojuma tiesībām, bez ierobežojumiem iekļaujot tos četrās likumisko mantinieku šķīrās un piešķirot pilnas neatraidāmā mantinieka tiesības, tādējādi novēršot ģimenes un mantojuma tiesību normās pastāvošo pretrunu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Gencs, Z.** *Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002. ISBN-9984-671-34-8.
2. **Krauze, R., Gencs, Z.** *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības*. 382.–840. p. Rīga: Mans Īpašums, 1997, ISBN 9984-574-06-7.
3. **Vēbers, J.** Ģimenes tiesības Latvijā. Grām.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9.
4. **Vēbers, J.** *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības* (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans Īpašums, 2000, ISBN 9984-574-22-9.

²² Sk., piemēram, Krievijas Civillikuma 1147. panta pirmo daļu: Гражданский кодекс Российской Федерации: KF likums [tiešsaiste]. Pieejams: <http://base.garant.ru/10164072/63/>; arī Lietuvas Civillikuma 5.11. panta pirmo, trešo un ceturto daļu: Civil Code of the Republic of Lithuania: LT likums [tiešsaiste]. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495.

Normatīvie akti

1. Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 49 (3207), 2005, 24. marts.
2. Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (2762), 2002, 20. dec.
3. Krimināllikums. *Ziņotājs*, Nr. 15, 1998, 4. aug.
4. Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 1993, 8. jūn.
5. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību. *Ziņotājs*, Nr. 22, 1993, 10. jūn.
6. Civillikums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.
7. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums.
8. Гражданский кодекс Российской Федерации: KF likums [tiešsaiste]. Pieejams: <http://base.garant.ru/10164072/63/>.
9. Civil Code of the Republic of Lithuania: LT likums [tiešsaiste]. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495.

Tiesu prakse

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 15. decembra spriedums lietā „Pla&Puncernau v. Andorra” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?sessionId=76765369&skin=hudoc-en&action=html&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=27762>.
2. Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-250/2011 (nav publicēts).
3. Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-223/2011 (nav publicēts).

Interneta resursi

1. Šermukšnis, I., Bulavs, P., Solovjaks, J., Virko, E. *Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā: pētījums* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html>.

PIERĀDĪŠANAS PROCESA ĪPATNĪBAS

Mg. iur. Daina Ose

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību zinātņu katedras lektore

Daina.Ose2010@gmail.com

Atslēgvārdi: pierādīšana, pierādījumi, pierādīšanas nasta, prezumpcija, faktu atzišana, vispārzināmie fakti

Pierādīšanas pienākuma (nastas) vispārējais princips paredz, ka tas, kurš kaut ko apgalvo vai iebilst, iesniedz atbilstošus pierādījumus apgalvojuma vai iebilduma pamatošanai. Pierādīšanas procesa mērķis – noskaidrot lietā nozīmīgus faktus – vērtējams kā puses pienākums, nevis tiesība, kas mainās atkarībā no tā, kurai pusei savi apgalvojumi vai iebildumi par juridiski nozīmīgiem faktiskajiem apstākļiem jāpamato ar pierādījumiem. Taču ne visu faktu esība vai neesība ir jāpierāda. Pierādīšanas procesa teorija paredz trīs izņēmumus, kad pierādījumi nav jāiesniedz un attiecīgais fakts no tiesas puses tiek uzskatīts kā ticams un paties:

- 1) prezumpcijās ietvertie fakti (varbūtības);
- 2) vispārzināmie fakti, ja tiesa tos par tādiem atzīst;
- 3) otras strīda puses izteikta faktu atzišana, ja šo atzišanu tiesa ir pieņēmusi kā patiesu.

Jebkura atbrīvošana no pierādīšanas pienākuma ir pamatota ar noteiktiem priekšnoteikumiem, kuri jāievēro, lai pierādāmā fakta ticamība no tiesas puses tiktu akceptēta, t. i., tiesa ir ieguvusi pārliecību par to, ka fakta pastāvēšanai ir liela varbūtība.

1. Prezumpcija kā pierādījums

Latvijas Civilprocesa likums attiecībā uz prezumpciju kā faktu pieņēmumu sniedz visai nepilnīgu regulējumu. Civilprocesa likuma 96. pantā ir norādīts pamats, kas pierādīšanas subjektu atbrīvo no pierādīšanas. Minētā panta ceturtajā daļā noteikts, ka fakti, kas saskaņā ar likumu uzskatāmi par nodibinātiem, nav jāpierāda, vienlaicīgi norādot, ka tādu pieņēmumu var apstrīdēt vispārīgā kārtībā, t. i., ceļot prasību tiesā.

Par prezumpciju pieņemts uzskatīt vispārārtzītus pieņēmumus, kas pamatojas uz iepriekšējo pieredzi. Visai precīzu prezumpcijas definējumu sniedz Latviešu konversācijas vārdnīca, norādot, ka tas ir pieņēmums, kaut kāda fakta atzišana uz varbūtības¹ pamata.²

Prezumpcijas institūta veidošanās pirmsākumi meklējami seno romiešu juristu darbos, kuros tika norādīts, ka prezumpcija rodas tad, ja kaut kas atkārtojas

---

¹ Varbūtība ir ticams un nejašu notikumu iespējamība. Sk. Vikipēdija. Brīvā enciklopēdija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 23. augustā]. Pieejams: <http://lv.wikipedia.org/wiki/Varb%C5%ABt%C4%ABba>.

² *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: Grāmatu apgādniecība, A.Gulbis, 1938, 33921. sleja.

vairākkārt.³ Neatkarīgi no tā, ka prezumpciju piemērošana pierādīšanas procesā bija pazīstama ilgu laiku, Latvijas Civilprocesa likuma 96. pantā norāde uz attiecīgo vienas strīda puses atbrīvošanu no pierādīšanas pienākuma tika normatīvi ietverta tikai ar Civilprocesa likuma 2002. gada 31. oktobra grozījumiem.

Tādējādi nepieciešams noskaidrot, kāda prezumpcija ir pamatā atbrīvošanai no pierādīšanas pienākuma civilprocesā, jo, apkopojot prezumpciju teorētisko analīzi dažādos avotos, var secināt, ka prezumpcijas tiek klasificētas likumiskajās prezumpcijās un faktiskajās prezumpcijās,⁴ tiešajās un pastarpinātajās prezumpcijās, apstrīdamajās un neapstrīdamajās prezumpcijās, materiāltiesiskajās un procesuālajās prezumpcijās.⁵

Tiesību zinātnieku pētījumi atbilstošajā jomā tiek veikti, taču nav vienotas teorētiskās bāzes, kas ļautu šīs prezumpcijas sistematizēt. Kā redzams jaunākajos pētījumos, par civilprocesā izmantotajām prezumpcijām zinātnieku vidū valda neskaidrība gan terminoloģijas ziņā, gan par prezumpciju vietu un nozīmi pierādīšanas procesa atslēgšanā.⁶

Dažādu valstu Civilprocesa likumos pastāv visai atšķirīgs viedoklis par prezumpcijas regulējumu, piemēram, Vācijas Civilprocesa likumā (ZPO) atsevišķi izdalīts 292. paragrāfs, kurā ir taisīta atsaucē uz prezumpciju, norādot, ka, ja likums nosaka attiecīga prezumpcijas fakta esību, tad pretējā pierādīšana ir pieļaujama, ja likums neparedz citu kārtību.⁷ Savukārt Igaunijas Civilprocesa kodeksā (*Tsiviilkohtumenetluse seadustik*), kas pieņemts jaunā redakcijā 2005. gadā,⁸ attiecībā uz prezumpcijas regulējumu nav ietverta ne atsevišķa norma, ne arī norāde uz pierādīšanas pienākuma atbrīvojumu (kā tas ir Latvijas Civilprocesa likumā). Tajā pašā laikā 283. un 284. pantā ir ietverta prezumpcija par rakstveida dokumenta neiesniegšanas sekām, ja tas ir izprasīts iesniegšanai tiesā no pretējās puses. Šādā gadījumā tiesa var pieņemt par pierādītiem puses norādes par dokumenta raksturu un saturu.⁹ Jāsecina, ka normatīvais regulējums vienā gadījumā norāda uz likumiskās prezumpcijas, bet otrā gadījumā – uz faktiskās prezumpcijas piemērošanu civilprocesā.

Likumiskās prezumpcijas jēdzienu var formulēt kā abstraktu pieņēmumu, kurš ietverts likumā un der visiem līdzīgiem dzīves gadījumiem, taču šo prezumpciju ir iespējams atspēkot ar pierādījumu iesniegšanu par faktu, kurš ir pretējs, kā izņēmumu no vispārējā pieņēmuma, tādā veidā konkretizējot noteikto gadījumu.

Likumiskās prezumpcijas būtības noskaidrošanai vispirms jāsaprot, kādi ir vispārējā pieņēmuma rašanās priekšnoteikumi. Kā jebkura veida prezumpcijai tie galvenokārt ir pamatoti ar dzīvē gūtiem novērojumiem, kas rada likumsakarības. Vispārējā pieņēmuma nozīme ir tā, ka noteiktu notikumu rezultātā vienmēr iestājas

³ Сериков, Ю. А. *Презумпции в гражданском судопроизводстве*. Москва: Волтерс Клувер, 2006, с. 12.с.

⁴ Musielak, H. J. Die sog. tatsächliche Vermutung [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada. 23. augustā]. Pieejams: www.ja-aktuell.de/cms/website.php?id=/de

⁵ Сериков, Ю. А. *Презумпции в гражданском судопроизводстве*. Москва: Волтерс Клувер, 2006.

⁶ Wodage, W. Y. Operation And Effect Of Presumptions In Civil Proceedings: An Inquiry Into The Interpretation Of Art 204 Of The Ethiopian Civil Code, s. 262. [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 25.augustā]. Pieejams: www.ajol.info/index.php/mlr/article/viewFile/63089/50957.

⁷ Zivilprozessordnung [tiešsaiste]. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950 [aplūkots 2010. gada 20. novembrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.

⁸ Tsiviilkohtumenetluse seadustik, RT I 2005, 49, 395.

⁹ Turpat.

noteiktas sekas, tādējādi secināms, ka arī nākotnē, novērojot noteiktos notikumus, vienmēr iestāsies šīs pašas noteiktās sekas.¹⁰

Likumiskā prezumpcija ne visos gadījumos ir uzskatāma par pierādījumu. Katrā noteiktā gadījumā faktu kopums jāvērtē atsevišķi, jo pieņēmums ne vienmēr ir saistīts ar iespējamo pagātnes atspoguļojumu. Ja likumdevējs Civilprocesa likuma 96. panta ceturtajā daļā ir pieļāvis iespēju apstrīdēt prezumpciju ar prasības celšanu tiesā, tad prezumpcijas esība atvieglo pierādīšanas pienākumu vienai pusei, ļaujot otrai pusei šo pieņēmumu neapstrīdēt un piekrist tam.

Var pievienoties Krievijas zinātnieku viedoklim, ka prezumpcijas pieņēmums ir vērtējams kā viens no likumā paredzētajiem izņēmumiem pierādīšanas pienākumā. Tā ir pierādīšanas pienākuma pārlīkšana uz pretējo pusi.¹¹

Latvijas civilprocesā ietvertais regulējums attiecībā uz likumisko prezumpciju, norādot, ka tas ir pamats atbrīvošanai no pierādīšanas pienākuma, ir neatbilstošs, jo pretējai pusei ir piešķirtas prezumpcijas apstrīdēšanas tiesības. Tātad pierādīšanas pienākums uzlikts pretējai pusei, kura nepiekrīt prezumpcijas pieņēmumam. Prezumpcija atbrīvo no pierādīšanas tikai vienu pusi. Tā kā prezumpcija ir pieņēmums uz varbūtības pamata, tā nekad nedrīkst izslēgt arī citu varbūtību.¹²

Precīzāk būtu Civilprocesa likuma 96. panta ceturto daļu (likumiskā prezumpcija) un piekto daļu (otras puses neapstrīdēti fakti) izdalīt atsevišķā 96.¹ pantā – pierādīšanas pienākuma pāreja uz pretējo strīda pusi.

Vērtējot Civilprocesa likuma 96. panta ceturto daļu, jāatzīst, ka likumdevējs kā pamatu atbrīvošanai no pierādīšanas pienākuma ir norādījis tikai likumisko prezumpciju, bet noklusējis attiecībā uz faktisko prezumpciju, taču tas nenozīmē, ka šādas faktiskās prezumpcijas netiek ņemtas vērā.

Vācijas Civilprocesa likums (ZPO) attiecībā uz prezumpcijām un to apstrīdēšanas procedūru paredz daudz detalizētāku un skaidrāku procesa norisi, nekā tas ir atrunāts Latvijas Civilprocesa likumā. Piemēram, Vācijas Civilprocesa likuma (ZPO) 440. paragrāfā ir ietverts regulējums par paraksta īstuma faktiskās prezumpcijas apstrīdēšanu, norādot, ka uz privātā dokumenta esošu parakstu var atspēkot, iesniedzot tiesai dokumentu ar notariāli apliecinātu parakstu, un tiesai atbilstoši 441. paragrāfā norādītajai kārtībai ir tiesības salīdzināt rokrakstus dokumentos, taisot atbilstošu lēmumu lietā. Tātad nav pieprasīta atsevišķas prasības iesniegšana un jaunas civillietas uzsākšana, lai pierādītu dokumenta viltošanas faktu.

Savukārt Latvijas Civilprocesa likumā nav atsevišķu normu, kādiem līdzekļiem atspēkot faktiskās prezumpcijas. Gluži pretēji, Augstākās tiesas Senāta judikatūrā vairākkārt pausta atziņa, ka pierādīšanas līdzekļu izvēle ir lietas dalībnieka tiesība un ir izmantojami jebkuri Civilprocesa likuma izpratnē pieļaujami pierādīšanas līdzekļi. Piemēram, 2008. gada 29. oktobra Augstākās tiesas Senāta lietā Nr. 386 norādīts, ka, lai ievērotu Civilprocesa likuma 10. pantā nostiprināto sacīkstes principu, atbildētājam jādod iespēja pierādīt savus iebildumus pret celto prasību. Noraidot lūgumu par liecinieku nopratināšanu, nav dota iespēja ar visiem atļautajiem pierādīšanas līdzekļiem aizstāvēties pret celto prasību, ar ko pārkāpti Civilprocesa likuma 9., 10. un 95. panta noteikumi.¹³ Jāsecina, ka Latvijas Civilprocesa likums pieļauj brīvāku līdzekļu izvēli, lai pierādītu savu apgalvojumu patiesumu.

¹⁰ Сериков, Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. Москва: Волтерс Клувер, 2006, с. 2.

¹¹ Треушников, М. К. Гражданский процесс. Москва: Издательский Дом „Городец”, 2007, с. 185.

¹² *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 181. lpp.

¹³ Augstākās tiesas Senāta spriedums 2008. gada lietā Nr. SKC-386 [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 20. novembrī]. Pieejams: www.at.gov.lv.

Tomēr tas vērtējams negatīvi, jo ne visos gadījumos lietas dalībnieka izvēlētais pierādīšanas līdzeklis radīs pietiekamu ticamību tiesai, lai mainītu prezumpcijas pieņēmumu.

Faktiskās prezumpcijas pamatā ir dzīvē gūtie novērojumi, kuri nav iekļauti normatīvajā regulējumā. Juridiskajā literatūrā¹⁴ pastāv viedoklis, ka faktisko prezumpciju var uzskatīt tikai par palīglīdzekli, lai noteiktu atbilstošu apstākļu pastāvēšanu. Tam nevar piekrist, jo tiesai pierādīšanas procesā ir noteikts pienākums konstatēt iespējamus faktiskus apstākļus, ņemot vērā pušu pierādījumus un argumentāciju. Faktiskās prezumpcijas ticamība pastāv līdz brīdim, kamēr civiltiesiskā strīda puse nav iesniegusi pierādījumus par pretējo.

Faktiskās prezumpcijas gadījumā tiesa nedrīkst taisīt secinājumus par fakta pastāvēšanu bez pierādījumiem, no kuriem attiecīgais secinājums par fakta pastāvēšanu ir veidojies, pretējā gadījumā tiesa, izmantojot tiesības konstatēt faktiskās prezumpcijas (jeb dzīvē gūtos novērojumus), var nonākt pie maldīgiem secinājumiem. Faktiskās prezumpcijas nereti tiek noteiktas judikatūrā, it īpaši kasācijas instances spriedumos. Piemēram, Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 26. janvāra lietā Nr. SKC-47/2011 ir ietverta šāda faktiskā prezumpcija attiecībā uz laulāto mantas sadali – ja strīdus īpašums iegādāts un reģistrēts uz viena laulātā vārda laikā, kad pušu laulība faktiski jau bija izirusi un laulātajiem nebija kopīgas saimniecības, laulātais, uz kura vārda īpašums nav reģistrēts, nevar pretendēt uz šo īpašumu. Viņam, pierādot savu līdzekļu ieguldījumu īpašuma iegādē, ir tiesības atprasīt ieguldīto līdzekļu atmaksāšanu.¹⁵ Tātad tiesa ir taisījusi faktisko prezumpciju, uzskatot, ka laulības iziršanas fakta pierādīšana ļauj konstatēt, ka laulāto starpā nepastāv kopmantas attiecības un laulātais, kurš pretendē uz kopmantas sadali, nevar atsaukties uz likumisko prezumpciju, kura nostiprināta Civillikuma 89. panta otrajā daļā. Faktiskās prezumpcijas pamatā ir tiesas loģisks secinājums, kuru iegūst ar indukcijas metodi,¹⁶ t. i., no zināma, ar pierādījumiem pamatota fakta tiesa taisa konstatējumu par iespējamu faktu pastāvēšanu.

Jāsecina, ka atšķirībā no likumiskās prezumpcijas, kura tiesai ir saistoša pati par sevi, bet atspēkojama ar pierādījumu iesniegšanu par pretējo, faktiskā prezumpcija izriet kā loģisks pieņēmums no jau pierādītiem faktiskiem apstākļiem, kuri pamatoti ar atbilstošiem pierādījumiem lietā.

2. Vispārzināmi fakti

Jautājums par vispārzināmiem faktiem romāņu–ģermāņu tiesībām piederošajās valstīs ir maz pētīts, jo pastāv uzskats, ka tas, kas ir acīmredzams, nav jāpierāda, tādēļ tikai daži autori tiesību zinātnē ir pievērsušies šī jautājuma padziļinātai izpētei, kaut gan anglosakšu tiesībām piederošo valstu zinātnieki aktīvi diskutē par vispārzināmā fakta būtību un tiesas lomu šo faktu atzīšanā par

¹⁴ Steinringer, C. *Beweisrechtliche Aspekte des Verbraucherschutzes bei allgemeinen oder für den Einzelfall formulierten Vertragsbedingungen im italienischen und deutschen Recht*: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der juristischen Fakultät der Universität Regensburg, 2002, s. 54. [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. augustā]. Pieejams: http://epub.uni-regensburg.de/10141/1/Dissertation_Cora_Steinringer.pdf.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta spriedums 2011. gada 26. janvāra lietā Nr. SKC-47/2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 29. augustā]. Pieejams: www.at.gov.lv.

¹⁶ Indukcijas metode (lat. val. *inductio* – ierosināšana) – pāreja no atsevišķu faktu vai parādību novērošanas uz vispārīgiem secinājumiem. Sk. Vikipēdija. Brīvā enciklopēdija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 29. augustā]. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Indukcija_%28izzi%C5%86as_metode%29.

vispārzināmiem faktiem.¹⁷ Oksfordas universitātes izdotajā Juridisko terminu skaidrojošajā vārdnīcā dots neitrāls jēdziena skaidrojums, norādot, ka vispārzināmie fakti (*Notorious facts*) (lietas, kas zināmas visiem/vispārzināmas lietas) varētu būt pieņemtas tiesā bez izmeklēšanas.¹⁸ Tās ir tiesneša (tiesas) zināšanas (angļu – *Judicial notice*, vācu – *Offenkundige Tatsachen*).¹⁹

Vispārzināmā fakta teorētiskais pamatojums sastāv no diviem savā starpā ne-saisītiem patstāvīgiem elementiem: no empīriskā ceļā iegūtas dzīves pieredzes un zinātnē nostiprinātām atziņām.

Empīriskā ceļā iegūtā pieredze ir jebkuras personas patstāvīgas zināšanas par ikdienā izmantojamām lietām noteiktā vidē un sabiedrībā, tādējādi netiek prasīts šo faktu atsevišķi pierādīt.

Apstrīdot vispārzināmu faktu, atšķirībā no prezumpcijas apstrīdēšanas nav jāceļ jauna prasība.

Apstrīdot vispārzināmu faktu un pierādot uzskatu maldīgumu, var secināt, ka iepriekšējais uzskats par noteiktu vispārzināmu faktu ir bijis nepatiess. Tāad pieņēmums ir par to, kas īstenībā vairs neatbilst patiesībai. Attīstoties zinātnē, cilvēku izpratnei par dabu, atklājoties jauniem vēstures faktiem, kā arī paplašinoties cilvēku redzeslokam, izpratne par noteiktām parādībām var mainīties.

Jautājums par zinātnes sasniegumiem un to izpratni ir komplicēts – vieni fakti ir nostiprinājušies cilvēku ikdienā un neprasa papildu skaidrojumus, citi vēl tikai iegūst atpazīstamību. Eiropas Savienības Tiesas ģenerāladvokāte Eleanora Šarpstone (*Eleanor Sharpston*) 2006. gada 14. decembra secinājumos lietā C-273/05 P „Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs (preču zīmes, paraugi un modeļi) (ITSB) pret *Celltech R&D Ltd*” norāda, ka „šūnu tehnoloģijas esamība un raksturs nav vispārzināms fakts un ka tādēļ Apelāciju padomei bija jāpierāda savu konstatējumu pareizība. Pirmās instances tiesa ir veikusi faktu izvērtējumu, kurš, izņemot faktu sagrozišanas gadījumu, apelācijas procesā ir ārpus tiesas kontroles.”²⁰ Tāad ne visus zinātnes sasniegumus var uzskatīt par vispārzināmiem faktiem. Tiem ir jābūt vispārpieejamiem un izmantojamiem ikdienā, kā arī viegli pārbaudāmiem. Turklāt spriedumā tiek identificēta vēl viena būtiska problēma – ja tiesa kādu faktu atzinusi par vispārzināmu, tā kontrole sprieduma pārsūdzības gadījumā nav iespējama, jo lietas dalībnieki ir atbrīvoti no attiecīgā apgalvojuma pamatojošo pierādījumu iesniegšanas lietā.

Jāizvirza vairāki kritēriji, kuri tiesai jāņem vērā, atzīstot faktu par vispārzināmu.

1) Fakta zināšanas nedrīkst būt īslaicīgas

Empīriskā ceļā un zinātnē iegūtās atziņas var atzīt par vispārzināmu faktu tikai noteiktā laika periodā, kad attiecīgā pieredze ir aktuāla un attiecīgais zinātniskais sasniegums tiek plaši lietots sadzīvē. Laika gaitā vieni vispārzināmi fakti tiek aizstāti ar citiem, kuriem attiecīgajā laika periodā ir aktuāla nozīme un

¹⁷ Allen, Ch. *Practical Guide to Evidence*. Third Edition. Cavendish Publishing Limited, London, 2004, p. 55.

¹⁸ *Dictionary of Law*. Seventh edition. Oxford University Press, 2009, p. 306.

¹⁹ Deutsch-Englisch-Wörterbuch [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. oktobrī]. Pieejams: <http://www.dict.cc/deutsch-englisch/offenkundige+Tatsachen.html>.

²⁰ Eiropas Savienības Tiesas ģenerāladvokāte Eleanora Šarpstone (*Eleanor Sharpston*) 2006. gada 14. decembra secinājumos lietā C-273/05 P «Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs (preču zīmes, paraugi un modeļi) (ITSB) pret *Celltech R&D Ltd*» [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 25. septembrī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005J0273:LV:HTML>.

izmantojamība cilvēku ikdienā. Faktu zināšanām laika ziņā jābūt pastāvīgām, neapstrīdamām un ticamām, t. i., saistītām ar cilvēku ikdienu un sadzīvi tik lielā mērā, ka attiecīgie apstākļi neizraisa šaubas un jebkurš cilvēks tos uztver kā pašsaprotamus.

2) Fakts ir zināms arī tiesnesim

Termins „vispārzināmi fakti” (*Factum notorium*) tiek skaidrots, kā fakti, kuri zināmi plašam personu lokam, tajā skaitā tiesnesim.²¹ Šis definējums nosaka divus būtiskus priekšnoteikumus, lai faktus varētu atzīt par vispārzināmu. Pirmkārt, faktus zina plašs personu loks, otrkārt, faktus zina arī tiesnesis.

Vispārzināmo faktus iedalījums pēc ģeogrāfiskā vai teritoriālā principa civilprocesa teorijā ir vēsturiski nostiprinājies un uzskatāms par tradicionālu iedalījumu. Taču var apgalvot, ka šāda iedalījuma nozīmība civilprocesā mūsdienās ir zaudējusi vadošo ietekmi, jo nav uzskatāma par pietiekami objektīvu. Faktu zināšanas ģeogrāfiskās robežās tiek aizstātas ar faktus pieejamību elektroniskajos informācijas avotos, kā arī citos publiskos izziņas avotos. Tādējādi ģeogrāfiskais jeb teritoriālais kritērijs ir jāsaista ar jēdzienu „plašs personu loks”, jo tas, kas zināms plašam personu lokam, var nebūt zināms tiesnesim, kurš darbojas noteiktā tiesas jurisdikcijas teritorijā. Tieši tiesneša zināšanas uzskatāmas par primāro kritēriju, bet „plašs personu loks” vērtējams kā pakārtots kritērijs, kas ierobežo tiesneša individuālās zināšanas noteiktos specifiskos jautājumos, pieprasot tiesneša zināšanu saistīti ar noteiktām vispārīgām zināšanām. Tas nozīmē, ka tiesnesis nedrīkst atzīt faktus par vispārzināmu tikai tāpēc, ka viņam ir zināšanas noteiktā zinātnes vai mākslas jomā vai vēstures notikumos, bet šīs zināšanas ir specifiska rakstura un nav saistāmas ar jēdzienu „plašs personu loks”.

Tiesas uzdevums ir konstatēt lietā nozīmīgus apstākļus, tātad faktus atzišana par vispārzināmu ir tikai tiesas kompetencē. Strīda puses nevar atsaukties uz vispārzināmu faktus pastāvēšanu, ja tas tiesnesim nav pieejams un nav zināms vai arī tā zināšanai vai izpratnei ir nepieciešama noteiktu faktus pierādošu materiālu izpēte vai eksperta viedoklis.

Vispārzināmu faktus atzišana ir tiesneša tiesības, nevis pienākums.

Juridiskajā literatūrā neviennozīmīgi tiek vērtēts jautājums par to, vai atzīt noteiktu faktus par vispārzināmu ir tiesneša tiesības vai pienākums.²² Ņemot vērā, ka attiecīgais fakts par vispārzināmu tiek atzīts bez jebkādiem pierādījumiem, tiesneša zināšanas ne visos gadījumos var uzskatīt par tādām, kas ir attiecināmas uz vispārzināmu faktus, jo nepieciešams norobežot tiesneša personiskās zināšanas no zināšanām, kuras piemīt „plašam personu lokam”. Faktus atzišanai par vispārzināmu primāras ir tiesneša zināšanas, tas, par ko tiesnesis ir ieguvis pārlicību un kas neizraisa šaubas. Šaubu gadījumā tiesnesim ir tiesības neatzīt faktus par vispārzināmu un pieprasīt atbilstošu pierādījumu iesniegšanu no attiecīgā lietas dalībnieka.

Princips, ka vispārzināmi fakti nav jāpierāda, ir ieguvis normatīvu nostiprinājumu arī Latvijas civilprocesa regulējošajās normās kā pamats puses atbrīvošanai no pierādīšanas. Civilprocesa likuma 96. panta pirmajā daļā norādīts, ka ir pamats atbrīvošanai no pierādīšanas, ja „tiesa atzīst kādu faktus par vispārzināmu”.²³ Tātad

²¹ Vispārzināmie fakti. Juridiskā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 5. septembrī]. Pieejams: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16602>.

²² Allen, Ch. *Practical Guide to Evidence*. Third Edition. Cavendish Publishing Limited, London, 2004, p. 55.

²³ Civilprocesa likuma 430. pants. Civilprocesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 1. novembrī]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov. Pieejams: www.likumi.lv.

arī Latvijas Civilprocesa likums netieši norāda uz tiesneša tiesībām atzīt vai neatzīt kādu faktu par vispārzināmu, taču netiek minēti nekādi citi kritēriji, pēc kuriem tiesa var konstatēt, vai tas ir vispārzināms fakts. Latvijas Civilprocesa likuma 96. panta redakcija nepieprasa tiesneša zināšanas, pieļaujot, ka tiesa var atzīt par vispārzināmiem arī tādus faktus, kuri ir zināmi noteiktam personu lokam, bet nav zināmi tiesnesim, ja civiltiesiskā strīda puses būs spējušas pārliecināt tiesu par to, ka noteiktie apstākļi ir attiecināmi uz vispārzināmiem faktiem.

Lai noteiktu precīzākus vispārzināmā fakta atzišanas kritērijus, būtu jāpilnveido Civilprocesa likuma 96. panta pirmās daļas redakcija: „Ja tiesa atzīst kādu faktu par vispārzināmu vai arī par to ir iegūstama informācija no patiesiem neprocesuāliem avotiem, tas nav jāpierāda.”

Apkopojot visus vispārzināmā fakta noteikšanas kritērijus, jāsecina, ka par tādiem ir atzīstami ikdienā izmantojami zinātniskie sasniegumi, cilvēku kopējā empīriskā pieredze un zināšanas, kas tiek plaši izmantotas sadzīvē, ir zināmas arī tiesnesim vai viegli pārbaudāmas publiskos reģistros vai citos ticamos neprocesuālos avotos.

3. Pretējās puses faktu atzišana

Vēl viens pierādīšanas pienākuma izņēmums ir faktu atzišana. Šī jautājuma juridiskā daba ir neviennozīmīga. Juridiskajā literatūrā ir sastopami pretrunīgi viedokļi par faktu atzišanu un vienas puses atbrīvošanu no pierādīšanas pienākuma.

Faktu atzišana tiesā kā atbrīvošana no pierādīšanas pienākuma ir viens no pierādīšanas procesa institūtiem, kas sastopams visās civilprocesa tiesību sistēmās, taču atšķirības pastāv kārtībā, kādā faktu atzišana tiek sniegta, un šādas atzišanas ticamībā.

Anglosakšu civilprocess pieļauj iespēju vienai strīda pusei atzīt noteiktus faktus tiesā, taču daudzi neapstrīdamie fakti formāli tiek pieņemti iepriekšējā izmeklēšanā (pirmstiesas sarunās) pirmstiesas procesā ar formālu procedūru, apmainoties ar procesuālajiem dokumentiem, ja puses tos uzskata par patiesiem, ja nevar apšaubīt un ja tie nav jāpierāda ar pierādījumiem.²⁴ Pamatā var piekrist juridiskajā literatūrā paustajam viedoklim, ka jebkuri fakti, kas formāli atzīti, nav jāpierāda.²⁵ Tādējādi tiesvedības process turpinās tikai par tiem faktiem, par kuriem pastāv strīds un kuri ir jāpierāda vai jāatspēko ar atbilstošiem pierādījumiem, vai tiem faktiem, attiecībā uz kuriem vienai strīda pusei iestājas bezpierādījuma sekas,²⁶ jo otra puse šos faktus ir ticami pierādījusi.

Pierādījums ir ziņas par faktu, bet fakta atzišana norāda uz to, ka strīda puses piekrīt un neapstrīd civiltiesiskajā strīdā procesuālā kārtībā iegūtas ziņas patiesumu. Tādējādi fakta atzišana ir vienas puses iesniegto pierādījumu patiesuma atzišana kā procesuāla darbība, nevis kā ziņa par lietā pierādāmiem faktiem.

Dažādo uzskatu pamatā ir arī normatīvais regulējums, kas nesniedz pietiekamu skaidrību par fakta atzišanas juridisko dabu. Fakta atzišanas jautājums ir ietverts divos Civilprocesa likuma pantos. 96. panta piektā daļa nosaka, ka pusei nav jāpierāda fakti, kurus noteiktā kārtībā nav apstrīdējusi otra puse. Neskaidrību rada

²⁴ Clore, J. *Civil Litigation*. Second edition, London, 1996, 299. p.

²⁵ Nokes, G. D. *An Introduction to Evidence*. London, Sweet&Maxwell, 1967, p. 287.

²⁶ Bezpierādījumu sekas – tiesa ir tiesīga taisīt spriedumu, pamatojoties tikai uz vienas puses iesniegtajiem pierādījumiem, ja otra puse nav iesniegusi pierādījumus, kuri atspēkotu pirmās puses apgalvojumus.

104. panta otrā daļa, kura ir vairāk adresēta tiesai, nosakot, ka tiesa faktu atzīšanu var uzskatīt par pierādītu, ja tai nav šaubu, ka atzīšana nav notikusi viltus, vardarbības, draudu vai maldības ietekmē vai arī lai slēptu patiesību. Šī norma ir iekļauta nodaļā, kas regulē pierādīšanas līdzekļus, tātad pierādījumu (ziņu) avotus (nesējus). Šāda nekoncepcija²⁷ var novest pie nepareiza secinājuma, ka pretējās puses fakta atzīšana ir jāvērtē kā pierādījums. Aplūkojot Igaunijas Civilprocesa regulējumu attiecībā uz pretējās puses faktu atzīšanu, jānorāda, ka šajā jautājumā Igaunijas Civilprocesa kodeksa²⁸ 231. panta otrā, trešā un ceturtā daļa sniedz izsmēlošu un viennozīmīgi vērtējamu regulējumu, kas pretējās puses fakta atzīšanu attiecina uz pierādīšanas procesuālajām darbībām, nevis uz pierādījumiem. Līdzīgs regulējums ir Vācijas Civilprocesa likumā²⁹ (ZPO), kurā pretējās puses faktu atzīšana ir atrodama trijos savstarpēji pakārtotos paragrāfos – 288. paragrāfs nosaka, ka fakta atzīšana atbrīvo no pierādīšanas, 289. paragrāfs regulē papildinājumus faktu atzīšanai, bet 290. paragrāfs – atteikšanos no faktu atzīšanas. Arī Latvijas Civilprocesa likumā būtu lietderīgi redakcionāli sakārtot pretējās puses fakta atzīšanu, lai nepieļautu turpmāku šī jautājuma interpretējumu, izslēdzot no Civilprocesa likuma 104. panta otro daļu un papildinot 96. panta piekto daļu ar šādu teikumu: „Tiesa var atzīt šādus faktus par pierādītiem, ja tai nav šaubu, ka atzīšana nav notikusi viltus, vardarbības, draudu vai maldības ietekmē vai arī lai slēptu patiesību.”

Procesuāli fakta atzīšana ir jānorobežo no prasības atzīšanas. Fakta atzīšana atbrīvo pusi no pierādīšanas, uzliekot par pienākumu tiesai vērtēt fakta atzīšanas patiesumu, bet prasības atzīšana ir pamats taisīt pozitīvu spriedumu par labu prasītājam. Tādējādi prasības atzīšana atšķirībā no fakta atzīšanas atbrīvo abas civiltiesiskā strīda puses no turpmākā pierādīšanas procesa un izbeidz civiltiesisko strīdu. Šāda apgalvojuma pamatā ir arī tiesu prakses izpēte, kur kādā civillietā, pamatojot prasītājam pozitīvu spriedumu, tiesnesis motīvu daļā norādīja, ka, tā kā atbildētājs tiesas sēdē prasību atzina pilnā apjomā, tiesa uzskata, ka atbilstoši Civilprocesa likuma 193. panta piektajai daļai spriedumā iekļaujama tikai atsauce uz normatīvajiem aktiem, no kuriem tiesa vadījies.³⁰ Tātad tiesnesis, taisot spriedumu, nav analizējis un vērtējis lietā iesniegtos pierādījumus, bet atzinis tos par patiesiem civillietas apstākļiem. Secināms, ka reizē ar prasības atzīšanu var pieņemt, ka puse formāli ir atzinusi prasības pieteikumā ietvertos faktus un arī tiesiskās attiecības.

Civiltiesiskos strīdus tiesā būtu nepieciešams izskatīt pēc iespējas ātrāk, un pretējās puses faktu atzīšana ir veids, kā paātrināt lietas izskatīšanas gaitu, kas formāli atbrīvo vienu strīda pusi no pierādīšanas pienākuma, ļaujot tiesai pamatot spriedumu tikai ar otras strīda puses iesniegtajiem pierādījumiem. Pretējās puses faktu atzīšana tiesā var notikt tieši, fiksējot faktu atzīšanu procesuālā dokumentā vai arī noklusējot un neapstrīdot otras puses iesniegtos pierādījumus.

²⁷ Konsekvence – atbilstība loģikas prasībām, noteiktām likumsakarībām, noteiktai sistēmai; noteiktība, mērķtiecība, nelokāmība (piem., spriedumos, rīcībā). Sk. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. Janvārī]. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com>.

²⁸ Tsiviilkohtumenetluse seadustik, RT I, 2005, 49, 231.

²⁹ Zivilprozessordnung [tiešsaiste]. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950 [aplūkots 2012. gada 15. janvārī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.

³⁰ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2011. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. C31444111 (nepublicēts).

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 181. lpp.
2. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: Grāmatu apgādniecība, A.Gulbis, 1938, 33921. sleja.
3. **Allen, Ch.** *Practical Guide to Evidence*. Third Edition. Cavendish Publishing Limited, London, 2004, p. 55.
4. **Clore, J.** *Civil Litigation*. Second edition, London, 1996, 299. p.
5. *Dictionary of Law*. Seventh edition. Oxford University Press, 2009, p. 306.
6. **Nokes, G. D.** *An Introduction to Evidence*. London, Sweet&Maxwell, 1967, p. 287.
7. **Steinringer, C.** *Beweisrechtliche Aspekte des Verbraucherschutzes bei allgemeinen oder für den Einzelfall vorformulierten Vertragsbedingungen im italienischen und deutschen Recht*: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der juristischen Fakultät der Universität Regensburg, 2002, s. 54. [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. augustā]. Pieejams: http://epub.uni-regensburg.de/10141/1/Dissertation_Cora_Steinringer.pdf.
8. **Сериков, Ю. А.** *Презумпции в гражданском судопроизводстве*. Москва: Волтерс Клувер, 2006, с. 12.
9. **Треушников, М. К.** *Гражданский процесс*. Москва: Издательский Дом „Городец”, 2007, с. 185.

Normatīvie akti

1. Civilprocesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 1. novembrī]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov. Pieejams: www.likumi.lv.
2. Zivilprozessordnung [tiešsaiste]. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950 [aplūkots 2010. gada 20. novembrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.
3. Tsiviilkohtumenetluse seadustik, RT I, 2005, 49, 395.

Interneta resursi

1. Juridiskā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 5. septembrī]. Pieejams: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16602>.
2. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. Janvārī]. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com>.
3. Deutsch-Englisch-Wörterbuch [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. oktobrī]. Pieejams: <http://www.dict.cc/deutsch-englisch/offenkundige+Tatsachen.html>.
4. **Musielak, H. J.** Die sog. tatsächliche Vermutung [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 23. augustā]. Pieejams: www.ja-aktuell.de/cms/website.php?id=/de.
5. **Wodage, W. Y.** Operation And Effect Of Presumptions In Civil Proceedings: An Inquiry Into The Interpretation Of Art 2024 Of The Ethiopian Civil Code, s. 262.

[tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 25. augustā]. Pieejams: www.ajol.info/index.php/mlr/article/viewFile/63089/50957.

Tiesu prakse

1. Eiropas Savienības Tiesas ģenerālvokāte Eleanora Šarpstone (*Eleanor Sharpston*) 2006. gada 14. decembra secinājumos lietā C-273/05 P «Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs (preču zīmes, paraugi un modeļi) (ITSB) pret *Celltech R&D Ltd*» [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 25. septembrī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005J0273:LV:HTML>.
2. Augstākās tiesas Senāta spriedums 2008. gada lietā Nr. SKC-386 [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 20. novembrī]. Pieejams: www.at.gov.lv.
3. Augstākās tiesas Senāta spriedums 2011. gada 26. janvāra lietā Nr. SKC-47/2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 29. augustā]. Pieejams: www.at.gov.lv.
4. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2011. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. C31444111 (nepublicēts).

REĢISTRĀCIJAS CIVILTIESISKĀS SEKAS DAŽĀDOS NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA REĢISTROS

Mg. iur. Annija Švemberga

LU Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendente
Civiltiesību zinātņu katedras pasniedzēja
annija.svemberga@amberlaw.lv

Atslēgvārdi: zemesgrāmata, kadastra reģistrs, nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēma, īpašuma tiesības, apgrūtinājumi, teritorijas plānojums, darījums

Nekustamā īpašuma reģistrācija tās dažādajās formās ir mūsdienu tiesiskā regulējuma neatņemama sastāvdaļa. „Privātīpašums uz zemi ir pamats modernajam kapitālismam, dominējošajai ekonomiskajai sistēmai vairumā attīstīto valstu un daudzās attīstības valstīs šodien.”¹ Zemes reģistrācija ir priekšnoteikums aktīvam zemes tirgum.² Triestes universitātes (Itālija) profesors M. Gvadaņi (*M. Guadagni*), analizējot zemes reģistru izveides iespējas trešās pasaules valstīs, kur vēl 21. gadsimta sākumā zemes tiesības daudzviet nav kodificētas, atsaucas uz H. Soto darbiem un norāda, ka neregistrētas tiesības uz zemi ir „nedzīvs kapitāls”, jo tās nav izmantojamas saimnieciskos darījumos, tādos kā pārdošana un aizdevums.³ Savukārt efektīva kredīvēšanas sistēma ir viens no tirgus ekonomikas pamatprincipiem.⁴ „Attiecībā uz nekustamo īpašumu īpašuma reģistrs ir tiesiskās drošības pamatavots.”⁵ Nīderlandes ģeodēzijas un tiesību doktors, Delftas universitātes profesors J. Zevenbergens norāda, ka „skaidrība par zemes lietojumu ir ļoti noderīga sabiedrībai, (..) gan ekonomika, gan vide valstī uzlabojas, ja situācija zemes lietošanas jomā ir stabila. Laba zemes reģistrācijas sistēma ir svarīgs instruments, lai to sasniegtu”.⁶ Šajā rakstā analizētas reģistrācijas sekas dažādos nekustamā īpašuma reģistros un reģistrācijas sistēmās, piedāvāts reģistrācijas sistēmu iedalījums pēc reģistrācijas seku nozīmes, kā arī analītiski izvērtēti argumenti zemesgrāmatas un kadastra reģistru iespējamai apvienošanai Latvijā.

---

¹ Platt Rutherford, H., *Land Use and Society: geography, law, and public policy*. Island Press, Washington, Covelo, London, 2004, p. 66.

² Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 10.

³ Guadagni, M. Trends in Customary Land Property. In: *Land Law in Comparative Perspective*. Kluwer Law International, Hague, 2002, p. 9.

⁴ Radwański, Z. (ed.) *An Optimal Vision of the Civil Code of the Republic of Poland, Green Paper of Civil Law Codification Commission*. Ministry of Justice, Warsaw, 2006, p. 58.

⁵ Camara-Lapuente, S. Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law. In: *European Review of Private Law*, 2005, Vol. 13, No. 6, p. 802.

⁶ Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 12.

1. Dažādi nekustamā īpašuma reģistra veidi un jēdzieni

Latvijā pastāv zemesgrāmata, kurā ieraksta nekustamus īpašumus un ar tiem saistītās tiesības.⁷ Taču, salīdzinot dažādas reģistrācijas sistēmas Eiropas valstīs, reģistri ne vienmēr tiek apzīmēti ar jēdzienu „zemesgrāmata”. Piemēram, Nīderlandē nekustamie īpašumi un ar tiem saistītās tiesības tiek reģistrētas kadastra reģistrā,⁸ lai gan citviet ar apzīmējumu „kadastra reģistrs” tiek saprasts tehnisku ierakstu kopums, kurš neiekļauj tiesību reģistrāciju. Tādēļ jēdziens „zemesgrāmata” ir pārāk šaurs. Tā vietā nekustamo īpašumu reģistra apzīmēšanai rakstā izmantots apzīmējums „zemes reģistrs”, kurš ir aizgūts un latviskots no darbā plaši izmantotās literatūras angļu valodā (*Land register* vai *Land registry*). Jēdziens „zeme” šajā rakstā zemes reģistru kontekstā lietots identiski jēdzienam „nekustamais īpašums”. Arī Eiropas Universitātes institūta pētījumos nekustamā īpašuma reģistrācija vispārīgi tiek iedalīta kadastra reģistros un zemes reģistros.⁹ Minētajos pētījumos ar zemes reģistru tiek apzīmēta „kompetenta institūcija, kura reģistrē īpašuma pāreju un ar zemi saistīto tiesību (*interests in land*) rašanos. Šis jēdziens ietver franču tipa hipotēku reģistru (*conservation des hypothèques*) un Centrāleiropas tipa zemesgrāmatu (*Grundbuch*).¹⁰ Jēdziens „zemes reģistrs” šajos pētījumos lietots arī attiecībā uz atsevišķiem kadastra reģistriem, proti, tādās valstīs (Čehijā, Ungārijā, Slovākijā), kur kadastrs ir kompetentā iestāde ar zemi saistīto tiesību reģistrācijai, un ciktāl kadastra reģistrs pilda zemes reģistra funkciju.¹¹ Kā redzams no Eiropas Universitātes institūta pētījuma, zemesgrāmata ir tikai viens no zemes reģistru veidiem blakus hipotēku reģistriem, kuri, kā turpmāk paskaidrots, kalpo tai pašai nekustamo īpašumu reģistrācijas funkcijai kā zemesgrāmata, taču pēc savas struktūras un ierakstu nozīmes ir atšķirīga.

Ar jēdzienu „kadastra reģistrs” šajā rakstā, ja vien netiks atsevišķi norādīts cits jēdziena lietojums, tiks apzīmēts tehnisks reģistrs, kurā tiek izdarīti ieraksti par nekustamo īpašumu robežām, apjomu, apgrūtinājumiem, bet kuram nav tiesību radoša vai tiesības prezumējoša reģistra spēka. Kā jau minēts, atsevišķās valstīs ar jēdzienu „kadastrs” vai „kadastra reģistrs” apzīmē reģistru kopumu, kurā tiek reģistrēti gan tehniski, gan tiesiski ieraksti. Šādā nozīmē kadastra reģistru pareizāk būtu saukt par zemes reģistru. Šajā rakstā attiecīgajās vietās tiks norādīts, kad kadastra reģistrs pilda zemes reģistra un kad – kadastra reģistra funkcijas.

⁷ Zemesgrāmatu likums. *Likumu un noteikumu krājums*, Nr. 38, 1937, 30. dec., 1. pants.

⁸ *Introduction to Dutch Law*. Edited by J. M. J. Chorus, P. H. M. Gerver, E. H. Hondius and A. K. Koekoek. Hague, 1999, p. 106.

⁹ Real Property Law and Procedure in the European Union General Report, scientific co-ordinators: Dr. habil. C. U.Schmid, Ph. D., C. Hertel, LL. M., with contributions by Dr. H. Wicke, LL. M., published on 31.5.2005 by European University Institute (EUI) Florence/European Private Law Forum Deutsches Notarinstitut (DNotI) Würzburg [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. maijā]. Pieejams: <http://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/ResearchThemes/EuropeanPrivateLaw/Real-PropertyProject/GeneralReport.pdf> (turpmāk - Real Property Law and Procedure in the European Union General Report) p. 9–10.

¹⁰ Real Property Law and Procedure in the European Union General Report, p. 9

¹¹ Turpat, p. 10.

2. Reģistrācija šaurākā un plašākā nozīmē

Nekustamo īpašumu reģistrāciju var aplūkot gan šī jēdziena plašākā nozīmē – kā zemes administrāciju, gan šaurākā nozīmē – kā zemes reģistrus. Profesors J. A. Zevenbergens nekustamo īpašumu reģistrāciju aplūko plašākā nozīmē. Tās svarīga daļa ir kadastra reģistri un zemes reģistri. Profesors reģistrāciju dēvē par zemes administrāciju un raksturo to kā procesu, kurā tiek efektīvi pārvaldīta informācija par zemi, proti, informācija par īpašuma tiesībām, zemes lietojumu un vērtību.¹² Šādā nozīmē aplūkojot reģistrācijas sistēmu Latvijā, jāsecina, ka zemes administrācija ietver ne tikai zemesgrāmatā un Nekustamā īpašuma Valsts kadastra informācijas sistēmā reģistrēto informāciju, bet arī, piemēram, teritorijas plānojumus, kuros tiek ietverta informācija par zemes plānoto atļauto izmantošanu.¹³ Arī jaunveidojamā Apgrūtināto teritoriju informācijas sistēma¹⁴ jāiekļauj zemes reģistrācijas sistēmā tās plašākajā izpratnē, proti, zemes administrācijas sistēmā. Kā norāda J. A. Zevenbergens, ja zemes reģistrāciju attēlo shematiski, tad zemes administrācija veido ārējo, visu ietverošo figūru, kuras iekšienē ievietojams kadastra reģistrs, savukārt kadastra reģistra iekšienē atrodas zemes reģistrs.¹⁵ Tātad zemes reģistrs, kuram Latvijā atbilst zemesgrāmata, ir zemes reģistrācija tās šaurākajā izpratnē.

3. Reģistrācija kā civiltiesību sistēmas sastāvdaļa

Zemes reģistri darbojas kā civiltiesību sistēmas sastāvdaļa un cieši mijiedarbojas ar lietu tiesību regulējumu. Literatūrā tiek norādīts, ka lielākā daļa tiesību sistēmu cenšas ar reģistrāciju atrisināt vairākas ar tiesībām uz zemi¹⁶ saistītas problēmas un ka reģistrācija ir cieši saistīta ar katras valsts civiltiesību sistēmu.¹⁷ Ja ieskatāmies Latvijas regulējumā, tad saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma¹⁸ 1. pantu zemesgrāmatā tikai nostiprina ar nekustamo īpašumu saistītās tiesības. Līdzīgi Civillikuma 994. pants uzsver reģistrēto īpašuma tiesību prezumpciju: „Par nekustama īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas par tādu ierakstīts zemesgrāmatās.”¹⁹ Tātad zemesgrāmata ir svarīga īpašumtiesību sistēmas sastāvdaļa arī Latvijā. Spilgtāk tas izpaužas Lielbritānijas Apvienotās Karalistes zemes reģistra regulējumā, kurā saskaņā ar jaunā 2002. gada Zemes reģistrācijas akta²⁰ regulējumu tiesību nodošanas reģistrācija ir konstitutīva.²¹ Proti, saskaņā ar Zemes

¹² Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 30.

¹³ Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 173 (4571), 2011, 2. nov., 23. pants.

¹⁴ Apgrūtināto teritoriju informācijas sistēmas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 27 (4013), 2009, 18. febr.

¹⁵ Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 30.

¹⁶ Smith, R. J. *Property Law*. London, 1996, p. 203.

¹⁷ Garro, A. M. Recordation of Interests in Land. In: *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. VI Property and Trust, Tubingen, 2004, p. 217.

¹⁸ Zemesgrāmatu likums. *Likumu un noteikumu krājums*, Nr. 38, 1937, 30. dec.

¹⁹ *Civillikums. Trešā daļa. Lietu tiesības*: bez oficiālās publikācijas.

²⁰ Land Registration Act 2002 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 18. aprīlī]. Pieejams: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020009_en_1.

²¹ Camara-Lapuente, S. Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law. In: *European Review of Private Law*, 2005, Vol. 13, No. 6, p. 809–812.

Garro, A. M. Recordation of Interests in Land. In: *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. VI Property and Trust, Tubingen, 2004, p. 155.

reģistrācijas akta 93. pantu atsavināšana vai atsavināšanas līgums ir spēkā tikai pēc tā reģistrācijas.²² Turklāt gan atsavināšanas aktam (līgumam), gan reģistrācijai ir jānotiek elektroniski. Kā norādīts Apvienotās Karalistes Tiesību komisijas komentāros, „reģistrācijas fakts un vienīgi reģistrācija piešķir īpašuma tiesības”.²³ Šī raksta autorei nav izdevies atrast literatūras avotus, kuros būtu apgalvots, ka Apvienotajā Karalistē pilnīgi visas zemes jau reģistrētas reģistrā. Apvienotās Karalistes tiesību zinātnieku 2008. gadā izdotā nekustamā īpašuma tiesībām veltītajā grāmatā pēc zemes reģistru analīzes seko vesela nodaļa, kas veltīta neregistrētu īpašumu atsavināšanai.²⁴ Tas liecina, ka neregistrēti īpašumi un darījumi ar tiem joprojām ir aktuāli.

Lielbritānijas profesors S. Panesars (*S. Panesar*) nosauc trīs klasiskus veidus, kā persona var pierādīt savu absolūto titulu: pirmais un vienkāršākais veids ir lietas radīšana no nekā, piemēram, grāmatas rakstīšana; otrs, līdzīgs pirmajam, ir ražošana; kā trešo absolūtā titula veidu autors nosauc reģistrētu titulu. „Reģistrēts tituls ir garantija no kādas struktūras, tādas kā valsts, ka persona, kura ir reģistrēta kā īpašnieks, ir īpašnieks un ka viņa tituls ir labāks nekā jebkurš cits tituls.”²⁵ Piemērs absolūtajam titulam ir zemes reģistrācija, kad valsts garantē titulu uz konkrētu zemes gabalu. Tomēr tālāk profesors piebilst, ka reģistrēto titulu var anulēt jeb nomainīt cita persona ar ietilguma prasījumu, un izsaka šaubas, vai reģistrēts tituls patiešām ir absolūts.²⁶ Arī šī raksta autore uzskata, ka tikai atsevišķos reģistru gadījumos var runāt par tiešām absolūtu un konstitutīvu reģistra ierakstu. Piemērs šādam reģistram ir Apvienotās Karalistes reģistrs pēc 2002. gada reformas.

Spāņu profesors Perera (*A. C. Perera*) norāda, ka „Portugālē, Francijā un Itālijā atsavināšana pilnībā ir līgumtiesību vispārējo noteikumu sfēra. Nav būtiskas atšķirības starp preču pārdošanu un zemes atsavināšanu. Spēkā esošs līgums (lielākoties pirkuma līgums) ir vienīgais noteikums, kas jāizpilda, lai īpašuma tiesības pārietu uz ieguvēju. (..) Lai gan šajās valstīs pastāv publisks reģistrs tiesībām uz zemi, ieraksts šajā reģistrā nav absolūts priekšnoteikums, lai pircēja tiesības būtu spēkā esošas pret pārdevēju un arī attiecībā uz trešajām personām.”²⁷

Zemes reģistru nozīme dažādu valstu civiltiesību sistēmā ir dažāda. Nekustamais īpašums Francijā tiek pārvaldīts ar deklaratīvo sistēmu tāpat kā Beļģijā, Luksemburgā, Portugālē un Itālijā. Īpašuma nodošana izriet vienīgi no pušu vienošanās.²⁸ „Austrijā un Nīderlandē līgums nepārnes īpašuma tiesības uz zemi kā tādu. Ir nepieciešams, lai pārdotais īpašums tiktu nodots ieguvējam. Tomēr īpašuma nodošanai jānotiek, veicot ierakstu publiskā reģistrā. Fiziskā vai reālā nodošana nav pietiekama šī priekšnoteikuma izpildīšanai. Ieraksts publiskā reģistrā ir obligāts, lai īpašuma nodošana būtu izpildīta.”²⁹ Līdzīgi tas ir Latvijā, jo

²² Land Registration Act 2002, Section 93 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 18. aprīlī]. Pieejams: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020009_en_1.

²³ Law Commission, Report No 271, *Land Registration for the Twentieth Century; A Conveyancing Revolution*, Land Registration Bill and Commentary, London, 2001 (Pieejams arī: www.lawcom.gov.uk), p. 4.

²⁴ Harpum, C., Bridge, S., Dixon, M., Megarry and Wade: *The Law of Real Property*. Sweet & Maxwell, London, 2008, 7 th Revised edition, p. 254–306.

²⁵ Panesar, S., *General Principles of Property Law*. Harlow, 2001, p. 140–141.

²⁶ Turpat.

²⁷ Perera, A. C. Interests in Land and Transfer of Land. In: *Land Law in Comparative Perspective*. Kluwer Law International, Hague, 2002, p. 55.

²⁸ Glock, S. *Real Property Law*: Project, France, 2005, p. 2.

²⁹ Perera, A. C. Interests in Land and Transfer of Land. In: *Land Law in Comparative Perspective*. Kluwer Law International, Hague, 2002, p. 56.

Civillikuma 993. pants nosaka reģistrācijas nepieciešamību, bet 994. pants – īpašnieka prezumpciju.

Apkopojot pētījuma materiālu pēc dažādu valstu regulējuma un tā vēsturiskās attīstības, raksta autore piedāvā nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmas piecu pakāpju iedalījumu, kas balstīta funkcionāli dinamiskās attīstības analizē (katra nākamā pakāpe ietver iepriekšējo):

- 1) īpašumus fiskāli un tehniski administrējošas reģistrācijas sistēmas – kā aplicina izpētais materiāls, vēsturiski pirmās un vienkāršākās nekustamo īpašumu reģistrācijas sistēmas veica īpašumu uzskaites un tehniskās administrēšanas funkcijas, neiesaistot reģistrācijas sistēmā civiltiesiskas sekas;
- 2) nodrošinājumu publicitātes sistēmas – nākamais vēsturiskās attīstības posms, kurā attiecībā uz nodrošinājumiem nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmā tiek ieviests civiltiesisku seku elements, tādējādi nodrošinājums tiek darīts zināms trešajām personām un tiek veicināta civiltiesiskā apgrozība. Šāda veida reģistrs mūsdienās pastāv Spānijā, kur īpašuma tiesību reģistrācija ir brīvprātīga un deklaratīva. Tāpat Francijas, Beļģijas un Itālijas hipotēku reģistru pamatuzdevums ir sniegt publicitāti hipotēkām, savukārt īpašnieka un atsavināšanas reģistrācija ir tikai sekundāra, turklāt netiek reģistrēta īpašnieka maiņa mantojuma ceļā;
- 3) īpašumu atsavinājumu publicitātes sistēmas – šajā attīstības posmā publicitāte tiek piešķirta ne vien hipotēkām, bet arī īpašumu atsavinājumam;
- 4) īpašumu tiesiskā stāvokļa fiksēšanas sistēmas – šīs ir reģistrācijas sistēmas ar zemesgrāmatu tipa konstitutīvu zemes reģistru to sastāvā, un tajās tiek reģistrētas gan īpašuma tiesības, gan uz īpašuma esošie apgrūtinājumi;
- 5) daudzfunkcionālas, kompleksas īpašumu informācijas sistēmas – šādas visattīstītākās sistēmas pastāv Somijā un Nīderlandē, un tajās ir kompleksi apvienoti vairāki reģistri, kur katram ir sava funkcija, taču tehniski tie visi ir savā starpā saistīti un ērti pieejami ieinteresētajām personām.

4. Kadastra reģistri un Zemes reģistri

Eiropas Universitātes institūta veikto pētījumu apkopojumā norādīts, ka „attiecībā uz zemes īpašumiem lielākoties pastāv divas atsevišķas institūcijas: tehnisko kartogrāfiju un zemes mērniecību parasti veic kadastrs, savukārt zemes reģistrs ir kompetentā iestāde īpašuma tiesību un apgrūtinājumu reģistrācijai”.³⁰ Pētījumu apkopojuma autori norāda, ka atsevišķās valstīs abas funkcijas veic viena institūcija, taču šādā gadījumā šīs funkcijas parasti ir skaidri nodalītas likumā.³¹ Arī juridiskajā literatūrā tiek skaidri nodalītas kadastra un zemes reģistra funkcijas, bet par kadastra reģistriem tiek norādīts, ka tajos tiek ietverta tehniska rakstura informācija – robežu plāni, īpašuma tehniskie apraksti, kartes un rasējumi – un ka šī informācija parasti ir izkārtota pēc identifikācijas numura.³²

³⁰ *Real Property Law and Procedure in the European Union General Report*, p. 29.

³¹ Turpat.

³² **Larsson, G.**, *Land Registration and cadastral systems – Tools for Land Information and Management*. Longman Scientific & Technical, 1991, p. 16.

Lai gan Nīderlandē jēdziens „kadastra reģistrs”³³ tiek lietots plašākā nozīmē un kadastrā tiek reģistrēti nekustamie īpašumi un ar tiem saistītās tiesības, tomēr J. Zevenbergens, vispārinot šo jēdzienu un atsaucoties arī uz citu autoru darbiem, norāda, ka kadastru var īsi definēt kā „oficiālu informācijas ierakstu par zemes gabaliem, t. sk. informāciju par to robežām, atrašanās vietu, lietojumu un vērtību”,³⁴ un piebilst, ka šo jēdzienu lielākoties var sastapt kontinentālajā Eiropā, bet anglosakšu valstīs to praktiski nelieto, lai gan jēdziens „kadastrālie mērījumi” tiek lietots attiecībā uz īpašumu robežām.³⁵ Šim secinājumam apstiprinājums rodams arī Eiropas Universitātes institūta pētījumos, kur norādīts, ka no pētījumos ietvertajām valstīm anglosakšu sistēmas valstīs ir vienīgās, kurās zemes mērniecība un īpašuma tiesību reģistrācija ir „vairāk vai mazāk apvienota, vienai iestādei veicot abas funkcijas vienotā reģistrā (Anglija, Īrija, Skotija)”.³⁶ Pārējās valstīs kadastrs ir vai nu atsevišķa institūcija (kā lielākajā daļā Napoleona kodeksa valstu un ģermāņu tiesību valstīs – Austrijā, Beļģijā, Dānijā, Francijā, Vācijā, Luksemburgā, Polijā, Slovēnijā, Spānijā), vai arī līdzās zemes reģistram ir vienas iestādes atsevišķs atzars (Itālijā – Zemes aģentūra, Somijā un Zviedrijā – Zemes informācijas sistēma).³⁷ Eiropas Universitātes institūta pētījumā atsevišķi izdalīta Nīderlande, kur kadastra un zemes reģistra funkcijas ir atšķirīgas, tomēr tās veic vienas un tās pašas amatpersonas. Turpat norādīts, ka arī dažas Austrumeiropas valstīs (Čehija, Ungārija, Slovākija) kadastra reģistram ir deleģējušas zemes reģistra funkcijas, jo komunistiskie režīmi zemes reģistrāciju bija atstājuši juceklīgu.³⁸ Arī par Slovēniju atrodami līdzīgi secinājumi – lai gan Slovēnijā zemes reģistrācija pastāvēja arī sociālistisko tiesību periodā, tomēr „kadastrs un zemes reģistrs bija sliktā stāvoklī, datu saskaņošana starp tiem bija vāja un zemes reģistrācijas un kadastra datu izmaiņu procesā bija ārkārtējas aizkavēšanās”.³⁹

Kadastra dati tiek izmantoti zemes reģistros īpašuma apzīmēšanai, tādēļ, kā norāda J. Zevenbergens, „tiem vajadzētu vismaz sadarboties un strādāt cieši līdzās, kas diemžēl daudzās valstīs nenotiek”.⁴⁰ Arī Francijas juristi neuzticas kadastriem, jo doktrīna tiem nedod vairāk kā vien administratīva dokumenta vērtību, un juristi, kas sastāda darījumu dokumentus, tajos ietver atrunu par satura negarantēšanu.⁴¹ Diemžēl arī Latvijā ir daudz problēmu kadastra reģistra un zemesgrāmatas savstarpējās informācijas nesaskaņotībā. Lai gan starptautiska mēroga kadastru eksperti ir izteikuši viedokli, ka būtu jāintegrē un jāracionalizē zemes reģistri un kadastru sistēmas,⁴² tomēr vismaz divi faktori liecina par pretējo. Pirmkārt, vēsturiski izveidojušies sistēma ar atdalītu kadastra un zemes reģistru,⁴³ un, otrkārt, kadastra datu veidošanas (t. i., mērniecības) un tiesību reģistrācijas funkcijai ir divas

³³ *Introduction to Dutch Law*. Edited by J. M. J. Chorus, P. H. M. Gerver, E. H. Hondius and A. K. Koekoek. Hague, 1999, p. 106.

³⁴ **Zevenbergen, J.** *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 27.

³⁵ Turpat.

³⁶ *Real Property Law and Procedure in the European Union General Report*, p. 29.

³⁷ Turpat.

³⁸ Turpat.

³⁹ **Kalaš, M.**, *The Slovenia Case, Changes in Laws and Registration*: International Bar Association Conference, Prague, 25–30 September, 2005, p. 7.

⁴⁰ **Zevenbergen, J.** *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 28–29.

⁴¹ **Maurin, A.** *Le Cadastre en France, Histoire et Rénovation*. Paris, 1990, p. 273.

⁴² *Report of the United Nations Interregional Meeting of Experts on the Cadastre*. United Nations. Bogor, 1996, p. 28.

⁴³ **Zevenbergen, J.** *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 29.

ļoti atšķirīgas funkcijas, „kurām nepieciešama atšķirīga profesionāla sagatavošana (tehniska vai juridiska)”.⁴⁴ Tādēļ Eiropas Universitātes institūta veikto pētījumu apkopojumā secināts, ka ir lietderīgi nodalīt šo divu reģistru atbildību.⁴⁵

Raksta autore papildus diviem norādītajiem argumentiem (vēsturiskā situācija un atšķirīga profesionālā sagatavotība) izvirza vēl trešo – faktiskās (fiziskās) un juridiskās informācijas atšķirība. Proti, kadastra reģistros ar tehniskiem līdzekļiem tiek fiksēts faktiskais stāvoklis dabā, kas ik pa laikam var mainīties. Piemēram, upes pieskalojuma dēļ var mainīties zemes gabala konfigurācija, robeža un platība, patvaļīgas būvniecības rezultātā uz zemes var fiziski atrasties ēka, kura dažādu aizliegumu dēļ (piemēram, aizsargājamas teritorijas statusa dēļ) var tikt piespiedu kārtā nojaukta. Tehniski šādas izmaiņas var fiksēt un reģistrēt attiecīgā amatpersona bez ieinteresēto personu piekrišanas. Taču, lai šādas izmaiņas ierakstītu zemes reģistrā, tām piešķirot juridisku spēku, ne vienmēr pietiek ar fakta konstatēšanu, papildus nepieciešams konstatēt arī juridiskos priekšnosacījumus īpašuma vai citu attiecīgo lietu tiesību iegūšanai. Piemēram, ja zemes gabalam, kurš robežojas ar upi, īpašnieks patvaļīgi uzbērs upes krastu, tādējādi sašaurinot upi un attiecīgi palielinot zemes gabala platību, izmaiņas varēs fiksēt kadastra datus, taču ar šādu patvaļīgu rīcību iegūt īpašuma tiesības uz lielāku zemes platību nevarēs. Šīs izmaiņas nevarēs reģistrēt arī zemes reģistrā. Autores ieskatā kadastra reģistra un zemesgrāmatas apvienošana Latvijā novestu pie vēl lielākas neskaidrības par reģistrētajām tiesībām un par faktiem, kuri konstatēti dabā, taču nerada tiesiskas sekas, piemēram, īpašuma iegūšanu. Reģistrācijas sistēmas sakārtošana Latvijā veicama sistēmiski, uz abiem reģistriem raugoties kā uz vienas sistēmas dažādām sastāvdaļām un pietiekami skaidri nošķirot katra reģistra nozīmi.

Juridiskajā literatūrā bieži norādīts uz atšķirībām starp kadastra reģistrā reģistrēto tehnisko informāciju un zemesgrāmatā reģistrētu tiesisku informāciju. Piemēram, Spānijā kadastrs tiek raksturots kā „īpašuma fizisko stāvokli aprakstoša datubāze (...), tā pastāv, lai noteiktu nekustamo īpašumu vērtības un aprēķinātu attiecīgus nodokļus. Tam ir ļoti neliels juridiskais statuss.”⁴⁶ Arī Vācijā kadastrā tiek reģistrēti zemes tehniskās mērcības dati.⁴⁷ Juridiskajā literatūrā atrodamas norādes uz Vācijas tiesu praksi, piemēram, izskatot Bavārijas plūdu lietu, kurā tika risināts jautājums par zemes gabala robežām, kuras mainījušās plūdu dēļ.⁴⁸

Rodas jautājums, kā risināt situācijas, kurās kadastra dati atšķiras no zemes reģistra datiem, un ciktāl šādas atšķirības ir pieļaujamas. Ideāls, uz kuru tiekties, ir abu reģistru datu saskaņošana. Taču būtu aplami, ja zemes reģistros bez juridiska spēka tiktu automātiski ierakstītas visas izmaiņas, kuras faktiski notikušas, nekonstatējot to tiesiskumu no juridiskā viedokļa. Tajā pašā laikā nebūtu saprātīgi pieprasīt, lai pirms tehniska ieraksta veikšanas kadastra reģistrā ieinteresētā persona pierādītu attiecīgo izmaiņu tiesiskumu. Patvaļīgas rīcības (patvaļīga būvniecība, patvaļīga upes krasta aizbēršana) rezultātā tiesības nerodas, un šādas rīcības sekas ir jānovērš. Taču, kamēr tās nav novērstas, nav iemesla liegt tās tehniski fiksēt

⁴⁴ *Real Property Law and Procedure in the European Union General Report*, p. 29.

Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 28.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ **Garrido, P.**, *Real Property Law and Procedure in the European Union*. Spain, 2005, p. 10.

⁴⁷ **Hertel, C., Wicke, H.**, *Real Property Law and Procedure in the European Union: National Report Germany*, 2005, p. 13.

⁴⁸ **Murray, R.** *Private Property and Environmental Responsibility: A Comparative Study of German Real Property Law*. Hague, 2003, p. 213.

kadastra reģistrā. Jāsecina, ka divu reģistru – tehniska (kadastra reģistrs) un juridiska (zemes reģistrs) reģistra – pastāvēšana ir dzīves īstenības diktēta nepieciešamība un to apvienošana varētu radīt vēl vairāk problēmu. Cits jautājums ir par abu reģistru sadarbību un reģistrētās informācijas savstarpēju sakritību, kas būtu visnotaļ veicināma. Ja informācija atšķiras (proti, ja tehniski fiksētais faktiskais stāvoklis atšķiras no juridiski reģistrētā stāvokļa), attiecīgajā juridiskajā reģistrā, t. i., zemes reģistrā, veicams ieraksts (atzīme, kuru *ex officio* veiktu attiecīgā reģistra iestāde) par faktiskā stāvokļa maiņu, kas nesakrīt ar juridiski reģistrēto stāvokli un tādējādi nerada tiesības. Tālākās šāda ieraksta sekas būtu jānovērš ieinteresētajai personai (piemēram, īpašniekam, kurš uzbūvējis jaunu ēku bez pienācīgas dokumentācijas noformēšanas). Atkarībā no valsts politiskās nostājas par prettiesīga stāvokļa nenovēršanu varētu noteikt kādas sankcijas vai ierobežojumus, piemēram, atsavināšanas aprobežojumu patvaļīgas būvniecības dēļ, kā tas ir noteikts Latvijā.

Valstīs, kur abi reģistru veidi ir apvienoti (piemēram, Nīderlandē, kur kadastra reģistrs veic gan tehnisko mērniecību, gan juridisko darījumu reģistrāciju⁴⁹), nozīmīgāka loma ir amatpersonām, kuras pilda zemes reģistrācijas funkciju un kurām ir juridiskā profesionālā sagatavotība.⁵⁰ Atsevišķu valstu likumos gan atrodams norādes par kadastra datu pārākumu pār zemes reģistra datiem, tomēr šādos gadījumos tas vairāk attiecas uz tehniskiem datiem. Piemēram, Ungārijas Nekustamā īpašuma reģistrācijas akta⁵¹ 5. pants nosaka, ka gadījumos, ja nekustamā īpašuma lielums zemes reģistrā un zemes mērījumu kartē ir atšķirīgs, svarīgākie ir kartes dati.

5. Kadastra un zemesgrāmatas iespējamās apvienošanas aspekti

Arī Latvijā ik pa laikam ir izskanējis viedoklis par Valsts zemes dienesta Kadastra informācijas sistēmas un zemesgrāmatas apvienošanu, piemēram, Tieslietu ministrijas 2007. gadā publicētajā pētījumā kā problēmas radikāls risinājums tiek minēta NĪVK ĪS un VVDZ apvienošana, „izveidojot vienotu nekustamā īpašuma reģistrēšanas sistēmu ar kopēju klientu apkalpošanas centru”.⁵² Par pamatojumu šādam risinājumam tiek minēts tas, ka „integrētas sistēmas darbojas vairākās valstīs – Lietuvā, Čehijā, Nīderlandē u. c. – un tiek uzskatītas par mūsdienīgu risinājumu nekustamo īpašumu reģistrācijas un informācijas pakalpojumu sniegšanas jomā. ANO Eiropas Ekonomiskā komisija rekomendē visām valstīm, kurām vēl nav attīstīta nekustamā īpašuma reģistrēšanas sistēma, piemērot tieši šo modeli, apvienojot nekustamā īpašuma tehnisko informāciju ar tiesisko informāciju vienā reģistrā”.⁵³

Lai gan minētajam pētījumam ir liela nozīme Latvijas nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmas attīstības izpētē un pētījumā apkopotie dati un izstrādātie shematiskie uzskates materiāli ir liels ieguldījums sistēmas labākai izpratnei, tomēr

⁴⁹ Ploeger, H., Velten, A., Zevenbergen, J., *Real Property Law and Procedure in the European Union: Report for the Netherlands*, 2005, p. 11.

⁵⁰ *Real Property Law and Procedure in the European Union General Report*, p. 29.

⁵¹ Zevenbergen, J. *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002, p. 28

⁵² Act CXLI of 1997 on Real Estate Registration of the Republic of Hungary.

⁵³ Lukss, I., Ziemele, B., Ziediņš, A., Pogodins, K., Rožģestvinskis, D., Zvirbulis, A. *Pētījums par Nekustamā īpašuma kadastra reģistra un zemesgrāmatu nodaļu optimizācijas iespējām nolūkā pakāpeniski izveidot vienotu klientu apkalpošanas sistēmu*, 2007, 75. lpp.

⁵³ Turpat.

ieteikums par abu sistēmu integrēšanu Latvijā, ņemot vērā ANO Eiropas Ekonomiskās komisijas rekomendācijas un par piemēru minot Lietuvu, Čehiju un Nīderlandi, vērtējams kā pārsteidzīgs un ļoti vienkāršots. Minētā pētījuma autori tālāk norāda, ka šis risinājums turpmāk netiks apspriests, jo pētījuma autoru ieskatā sistēmu apvienošanas jautājums šobrīd nav aktuāls.⁵⁴

Kopsavilkums

1. Nekustamo īpašumu reģistrācijas sistēma plašākā nozīmē ir vairāku reģistru sistēmiskais kopums, kas sniedz pilnīgu informāciju par rakstiski un elektroniski fiksētām ziņām par nekustamiem īpašumiem, to piederību, vērtību un lietojumu, ieskaitot kadastra reģistrus, zemes reģistrus, dažādu apgrūtinājumu un aprobežojumu reģistrus. Latvijā zemes administrācijas sistēmā ietilpst zemesgrāmata, Nekustamā Īpašuma valsts kadastra informācijas sistēma, teritorijas plānojumi, Apgrūtināto teritoriju informācijas sistēma, Piesārņoto vietu reģistrs un pašvaldību nodokļu administrāciju uzskaites par nekustamā īpašuma nodokļiem.
2. Šaurākā nozīmē nekustamo īpašumu reģistrācijas sistēma nozīmē zemes reģistrus, kuros tiek reģistrētas tiesības vai fakti ar juridisku nozīmi. Latvijā zemes reģistrācijas sistēmas šaurākai izpratnei atbilst zemesgrāmata.
3. Zemes reģistru regulējums ir nesaraucjami saistīts ar lietu tiesību regulējumu, it īpaši nodrošinājumu (hipotēku) reģistrācijā, piešķirot nodrošinājumam publiskumu. Nodrošinājumu reģistrācija ir pamatfunkcija visos tiesiskās zemes reģistru veidos. Reģistrācijas un lietu tiesību mijiedarbības aspekts ir jāņem vērā, izstrādājot strukturālus grozījumus zemes reģistru regulējumā, jo tiem ir jābūt savietojamiem ar liettiesisko regulējumu.
4. Autors izvērza piecu pakāpju dalījumu reģistrācijas sistēmu attīstības pakāpēs (katra nākamā ietver iepriekšējo), kas balstīts uz Eiropas valstu zemes reģistrācijas regulējuma funkcionāli sistēmiskās dinamikas analīzi:
  - 1) īpašumus fiskāli un tehniski administrējošas reģistrācijas sistēmas;
  - 2) nodrošinājumu publicitātes sistēmas;
  - 3) īpašumu atsavinājumu publicitātes sistēmas;
  - 4) īpašumu tiesiskā stāvokļa fiksēšanas sistēmas;
  - 5) daudzfunkcionālas, kompleksas īpašumu informācijas sistēmas.
5. Latvijā (tāpat kā lielākajā daļā rakstā aplūkoto valstu) nekustamā īpašuma reģistrācija tiek veikta gan reģistrā ar juridiska spēka ierakstiem (Latvijā – zemesgrāmata), gan tehniskos reģistros (Latvijā nozīmīgākais ir Nekustamā īpašuma Valsts kadastra reģistrs). Autore neatbalsta šo reģistru apvienošanu un papildus literatūrā norādītajiem argumentiem (vēsturiskā situācija un reģistra amatpersonu atšķirīga profesionālā sagatavotība) izvērza trešo argumentu – faktiskās (fiziskās) un juridiskās informācijas atšķirība, jo tehniskajos reģistros tiek fiksēts īpašuma faktiskais stāvoklis dabā, kurš ik pa laikam var mainīties, taču, lai šādas izmaiņas ierakstītu reģistrā ar juridisku nozīmi, papildus fiziska fakta konstatēšanai nepieciešams konstatēt juridiskos priekšnosacījumus īpašuma vai citu attiecīgo lietu tiesību iegūšanai.

⁵⁴ Lukss, I., Ziemele, B., Ziediņš, A., Pogodins, K., Rožģestvenskis, D., Zvirbulis, A. *Pētījums par Nekustamā īpašuma kadastra reģistra un zemesgrāmatu nodaļu optimizācijas iespējām nolūkā pakāpeniski izveidot vienotu klientu apkalpošanas sistēmu*, 2007, 75. lpp.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Camara-Lapuente, S.** Registration of interests as a formality of contracts: Comparative remarks on land registration within the frame of European private law. In: *European Review of Private Law*, 2005, Vol. 13, No. 6.
2. **Garrido, P.**, *Real Property Law and Procedure in the European Union*. Spain, 2005.
3. **Garro, A. M.** Recordation of Interests in Land. In: *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. VI Property and Trust, Tubingen, 2004.
4. **Glock, S.** *Real Property Law: Project*, France, 2005.
5. **Guadagni, M.** Trends in Customary Land Property. In: *Land Law in Comparative Perspective*. Kluwer Law International, Hague, 2002.
6. **Harpum, C., Bridge, S., Dixon, M., Megarry and Wade: The Law of Real Property**. Sweet & Maxwell, London, 2008, 7 th Revised edition.
7. **Hertel, C., Wicke, H.**, *Real Property Law and Procedure in the European Union: National Report Germany*, 2005.
8. *Introduction to Dutch Law*. Edited by J. M. J. Chorus, P. H. M. Gerver, E. H. Hondius and A. K. Koekkoek. Hague, 1999, p. 106.
9. **Kalaš, M.**, *The Slovenia Case, Changes in Laws and Registration: International Bar Association Conference*, Prague, 25–30 September, 2005.
10. **Larsson, G.**, *Land Registration and cadastral systems – Tools for Land Information and Management*. Longman Scientific & Technical, 1991.
11. Law Commission, Report No 271, *Land Registration for the Twentieth-Century: A Conveyancing Revolution*, Land Registration Bill and Commentary, London, 2001 (Pieejams arī: www.lawcom.gov.uk).
12. **Lukss, I., Ziemele, B., Ziediņš, A., Pogodins, K., Rožģestvenskis, D., Zvirbulis, A.** *Pētījums par Nekustamā īpašuma kadastra reģistra un zemesgrāmatu nodaļu optimizācijas iespējām nolūkā pakāpeniski izveidot vienotu klientu apkalpošanas sistēmu*, 2007.
13. **Maurin, A.** *Le Cadastre en France, Histoire et Révolution*. Paris, 1990.
14. **Murray, R.** *Private Property and Environmental Responsibility: A Comparative Study of German Real Property Law*. Hague, 2003.
15. **Panesar, S.**, *General Principles of Property Law*. Harlow, 2001.
16. **Perera, A. C.** Interests in Land and Transfer of Land. In: *Land Law in Comparative Perspective*. Kluwer Law International, Hague, 2002.
17. **Platt Rutherford, H.**, *Land Use and Society: geography, law, and public policy*. Island Press, Washington, Covelo, London, 2004.
18. **Ploeger, H, Velten, A., Zevenbergen, J.**, *Real Property Law and Procedure in the European Union: Report for the Netherlands*, 2005.
19. **Radwański, Z.** (ed.) *An Optimal Vision of the Civil Code of the Republic of Poland, Green Paper of Civil Law Codification Commission*. Ministry of Justice, Warsaw, 2006.
20. Real Property Law and Procedure in the European Union General Report, scientific co-ordinators: Dr. habil. C. U.Schmid, Ph.D., C. Hertel, LL.M., with contributions by Dr. H. Wicke, LL.M., published on 31.5.2005 by European University Institute (EUI)

Florence/European Private Law Forum Deutsches Notarinstitut (DNotI) Würzburg [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. maijā]. Pieejams: <http://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/ResearchThemes/EuropeanPrivateLaw/RealPropertyProject/GeneralReport.pdf>.

21. **Smith, R. J.** *Property Law*. London, 1996.
22. *Report of the United Nations Interregional Meeting of Experts on the Cadastre*. United Nations. Bogor, 1996.
23. **Zevenbergen, J.** *Systems of Land Registration – Aspects and Effects*. Delft, Netherlands, 2002.

Normatīvie akti

1. Apgrūtināto teritoriju informācijas sistēmas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 27 (4013), 2009, 18. febr.
2. *Civillikums. Trešā daļa. Lietu tiesības*: bez oficiālās publikācijas.
3. Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 173 (4571), 2011, 2. nov.
4. Zemesgrāmatu likums. *Likumu un noteikumu krājums*, Nr. 38, 1937, 30. dec.
5. Ungārijas Nekustamā īpašuma reģistrācijas akts: Act CXLI of 1997 on Real Estate Registration of the Republic of Hungary (neoficiāls tulkojums angļu valodā).
6. Zemes reģistrācijas akts, Lielbritānija: Land Registration Act 2002 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 18. aprīlī]. Pieejams: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga_20020009_en_1.

SKANDINĀVIJAS VALSTU UN LATVIJAS TERITORIJAS PLĀNOJUMA UN BŪVNICĪBAS TIESISKĀ REGULĒJUMA ATSEVIŠĶU IEZĪMJU ANALĪZE

Mg. iur., mg. sc. soc. Ilga Krampuža

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: būvniecība, teritorijas plānošana, detālplānojums, sabiedrības informēšana, sabiedrības ieinteresēšana

Teritorijas attīstības plānošana ir viens no svarīgākajiem būvniecības priekšnoteikumiem. Būvniecība ir visu veidu būvju projektēšana un būvdarbi.¹

Personas mērķis šajā procesā, sākot ar teritorijas plānojuma (lokālplānojuma, detālplānojuma) izstrādi un apstiprināšanu, ir panākt iecerētās būves nodošanu ekspluatācijā. Būvniecības procesā saskaras būvniecības ieceres īstenotāja, sabiedrības un kaimiņu intereses.

Šābrīža īpatnība ir tā, ka sabiedrība, no vienas puses, vēlas saglabāt iepriekšējo situāciju, piemēram, atjaunot pieminekļus, saglabāt tradīcijas, bet, no otras puses, redzama tieksme pēc progresa, komforta un pasaules atjaunošanas, ko lielā mērā nodrošina būvniecība.

Tāpēc lietderīgi aplūkot Latvijas plānošanas, t. sk. būvniecības, likumdošanu caur Skandināvijas valstu – Zviedrijas, Norvēģijas, Dānijas, Somijas – tiesiskā regulējuma prizmu, jo šīs valstis, pirmkārt, tiek uzskatītas par ekoloģiski tīrākajām valstīm,² otrkārt, tur ir augsts dzīves līmenis,³ treškārt, skaista daba. Turklāt tiek uzskatīts, ka šajās valstīs ir caurskatāma likumdošana „bez zemūdens akmeņiem”.⁴

---

¹ Būvniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1995, 30. aug.

² Latviju ierindo ekoloģiski tīrāko valstu desmitniekā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.db.lv/pasaule/latviju-ierindo-ekoloģiski-tirako-valstu-desmitnieka-227976.

³ Balvas par videi draudzīgu dzīvesveidu pilsētās – 23/02/2009 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.ec.europa.eu/news/environment/090223_1_lv.htm.

⁴ Financial Soundness Indicators (FSIs) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.fsi.imf.org; International Human Development Indicators [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.hdr.undp.org/en/statistics/.

⁴ **Kurpniece, D., Lazdāne, L.** Informācijas pieejamība valsts un pašvaldību iestādēs 2000 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.archive.politika.lv/temas/5477/; Скандинавия: благополучие комфорт и красивая природа [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://stroyometr.com/zagorodnaya-ndvzhimost/skandinaviya-blagop>.

1. Teritorijas plānošana un būvniecība kā vienots process

Latvijā teritorijas plānošanu un būvniecību regulē dažādi normatīvie akti. Turpretim lielākajā daļā Skandināvijas valstu⁵ teritorijas plānošanas un būvniecības pamatjautājumi, kā viens no otra izrietoši un cieši saistīti, ir iekļauti vienā normatīvajā aktā, apkopojot informāciju par celtniecības un plānošanas iestādēm, to pienākumiem un administratīvajām procedūrām. Tas, pirmkārt, vienkopus nosauc plānošanas un būvniecības kopīgos mērķus:

- 1) nodrošināt, ka zemes un ūdens teritorijās celtniecības darbus veic, ņemot vērā priekšnosacījumus par labvēlīgas vides saglabāšanu;
- 2) saskaņot dažādas intereses, veicinot ekoloģiski, ekonomiski, sociāli un kultūrāli ilgtspējīgu attīstību.

Otrkārt, paredz gan obligāto zemes izmantošanas plānošanas sistēmu, gan galvenos būvniecības procesu regulējošos noteikumus. Šāds regulējums kā sistēmisku prasību kopums saprotams būvniecības ieceres īstenotājam un arī trešajām personām, jo vienā jumta likumā atklātas galvenās prasības.

Treškārt, ar teritorijas plānošanas palīdzību tiek noteikti īpašuma aprobežojumi,⁶ kas kalpo gan konkrētās teritorijas ekonomiskās attīstības veicināšanai, gan dabiskās vides, sociālās un kultūrvides saglabāšanai. Tāpēc būvniecību var definēt arī kā teritorijas plānojuma izpildes procesu.

Tātad teritorijas plānošanas (arī lokālplānošanas, detālplānošanas) un būvniecības procesu regulējums, apvienots vienā normatīvajā aktā, veiksmīgi darbojas un vietējās pašvaldības teritorijas plānošanas un būvniecības gaitā vislabāk nodrošina objektīva un neitrāla vidutāja lomu starp teritorijas attīstītāja, sabiedrības un kaimiņu interesēm.⁷ Šo personu viedokļi pašvaldībai ir vai nu jāņem vērā, vai arī motivēti jānoraida pirms attiecīgā lēmuma pieņemšanas.

Līdz šim Latvijā šāda risinājuma lietderība nav apsvērta. Lai gan tiesību doktrīnā atrodamī viedokļi, ka „teritorijas plānošanas tiesības iespējams aplūkot arī kā būvniecības (...) tiesību apakšnozari”.⁸ Nepieciešamību Latvijā aplūkot teritorijas plānošanas un būvniecības procesus kopsakarā bez Skandināvu modeļa veiksmīgās darbības⁹ apstiprina, pirmkārt, iespēja izstrādāt un saskaņot kopīgos principus

⁵ Somijā: Somijas Zemes izmantošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>; Norvēģijā: Norvēģijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.regjeringen.no/en/doc/laws/Acts/planning-and-building-act.html?id=173817>; Zviedrijā: Zviedrijas Plānošanas un Būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf>.

⁶ Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 70. lpp.

⁷ Pašvaldības uzdevums ir paredzēt teritorijas izmantošanas nosacījumus un īpašuma lietošanas tiesību ierobežojumus, lai varētu identificēt un izvērtēt dažādas intereses un noteikt, kurām no tām plānojumā piešķirama prioritāte. Pašvaldībai šajā procesā ir jāpanāk visu iesaistīto pušu interešu līdzsvarošana, vājāko dalībnieku aizsardzība un visas sabiedrības interešu nodrošināšana. Ierobežojumu mērķis ir saskaņot projekta attīstītāja intereses ar pārējās sabiedrības interesēm. Jo, no vienas puses, plānojums pats par sevi nepiešķir tiesības, piemēram, uzsākt zemes gabala apbūvi, no otras puses, ar to tiek noteikti priekšnosacījumi lēmumu pieņemšanai konkrētos gadījumos nākotnē.

⁸ Čepāne, I., Stakus, S. Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. *Jurista Vārds*, Nr. 4, 2005, 1. febr., 4. lpp.

⁹ Timofejevs, P. Tipiski „skandināviskais” – mēģinājums definēt Skandināvijas kultūras vērtības Latvijas valsts zīmolvēdības kontekstā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: <http://www.latinst.lv/wp-content/uploads/2012/01/Skandinaviskums-Zimolvedibas-konteksta.pdf>.

teritorijas plānošanas un būvniecības procesā, tā vienkāršojot kopīgo sistēmu, otrkārt, procesu savstarpējā mijiedarbība, sabalansējot sabiedrības, atsevišķu individu un pašvaldību intereses un nodrošinot šo procesu caurskatāmību, treškārt, gan noteikumi par būvniecību, gan teritorijas plānošanas noteikumi satur lietošanas tiesību aprobežojumus, un ir iespēja tos redzēt vienkopus.

Latvijas administratīvajās tiesās jau ir nostiprinājusies atziņa, ka būvniecības process nav vērtējams šķirti no teritorijas plānošanas, jo būvniecības procesa un teritorijas plānojuma tiesiskā regulējuma īstenošana ciešā kopsakarā nodrošina kompleksu problēmu risināšanu.¹⁰ Netieši šādu nepieciešamību apstiprina būvniecības rezultātu analīze interešu saskaņošanas kontekstā. Jaunuzcelto māju īpašniekiem Pierīgā tiek pārmests, ka viņiem bija jābūt saprātīgākiem, iegādājoties mājas Rīgas periferijā uzceltajos ciematos, kur nav bērnu dārzu, veikalu un skolu.¹¹ Domājams, ka šādas situācijas risinājums visupirms bija jāparedz monofunkcionālas apbūves lēmumu pieņēmējiem plānošanas un būvniecības saskaņošanas procesā. Tomēr tika izdotas atļaujas ciematu būvniecībai, kuros dzīvojamās mājas būvēja pārdošanai bez atbilstošas infrastruktūras. Ja vara tik viegli padodas ekonomiskajam spiedienam būvatļauju izsniegšanā, tad Latvijā ir nepieciešami ļoti precīzi noteikumi, kas regulē varas darbību gan teritorijas plānošanas (lokālplānošanas, detālplānošanas), gan būvniecības procesos to kopsakarā. Tas iespējams, realizējot Skandināvijas valstu modeli.

2. Sabiedrības informēšana un ieinteresēšana publiskās apspriešanas procesā

Lai sabiedrība varētu piedalīties plānošanas procesos, svarīga ir tās informēšana. Pašvaldības pienākums nodrošināt sabiedrības tiesības un dot tai iespēju paust savu viedokli Latvijā izriet gan no Satversmes 101. panta pirmās daļas kopsakarā ar 115. pantu,¹² gan Teritorijas attīstības plānošanas likuma 4. panta¹³ un Būvniecības likuma,¹⁴ gan no Latvijas Republikai saistošām konvencijām un citiem normatīvajiem aktiem.

Skandināvijas valstu pieredze¹⁵ rāda, ka informācijas sniegšana sabiedrībai ir neapstrīdams pašvaldības pamatpienākums. Skandināvu modeli vērojamas divas pamattendences sabiedrības informēšanā. Pirmkārt, normatīvajos aktos plaši izvērstas pašvaldības pienākums organizēt un nodrošināt sabiedrības līdzdalību teri-

¹⁰ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. SKA-31/2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 5. maijā]. Pieejams: http://tiesas.lv/files/AL/februaris_07/08_02_07/AL_0802_AT_SKA-31_2007.pdf.

¹¹ **Dūmiņa, Z.** Jāsagatavojas debesskrāpiem. *Dienas Bizness Saldo*, Nr. 12 (21), 2010, jūl., 2. lpp.

¹² Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

¹³ Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.

¹⁴ Būvniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1995, 30. aug.

¹⁵ *Regional planning in Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Ministry of Environment Forest and Nature Agency. Spatial Planning Department. Denmark: Ministry of Environment Forest and Nature Agency, p. 7., 27.; Somijas Zemes izmantošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>; Norvēģijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.regjeringen.no/en/doc/laws/Acts/planning-and-building-act.html?id=173817>; Zviedrijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf>.

torijas plānošanas un būvniecības procesā, lai atrastu labāko attīstības risinājumu. Otrkārt, paredzēts, ka pašvaldībai iedzīvotāji jāieinteresē piedalīties sabiedriskajās apspriešanās, radot ikvienā, kura tiesības vai tiesiskās intereses tiek vai varētu tikt skartas, pārliecību par procedūru pieejamību un saprotamību, tādējādi vairojot uzticību publiskās varas subjektu darbībai.

Piemēram, Zviedrijā kopš 1990. gada tiek paplašināta un veicināta sabiedrības līdzdalība plānošanā, tāpēc tika grozīts Zemes lietošanas un būvniecības likums un jautājumu par zemes izmantošanu, ko apsprieda pašvaldība un zemes īpašnieks, tagad risina sadarbībā ar visiem iedzīvotājiem. Pēc detālplānojuma izstrādes programmas sagatavošanas un detālplānojuma izstrādes priekšlikuma formulēšanas pašvaldība konsultējas ar dažādām interešu grupām: plānošanas reģionu administrāciju, nekustamā īpašuma īpašniekiem, iedzīvotājiem, kuru intereses tiek skartas u. c. Tiek rīkotas publiskās apspriedes par projekta programmu un plāna priekšlikumu, un nobeigumā detālplāns tiek izstādīts.¹⁶ Papildus plānojuma publiskajai izstādei pašvaldībai ir pienākums nosūtīt informāciju ar publiskā paziņojuma saturu noteiktām personām, kas saistītas ar paredzamo plānojumu, piemēram, nekustamā īpašuma kopīpašniekiem, organizācijām, kuras var skart paredzamais plānojums, citām personām, kurām ir būtiska interese par plānojuma ierosinājumu. Līdzīga kārtība paredzēta Dānijā.

Somijā visām ieinteresētajām pusēm, kuras ir tieši vai netieši skartas, jāsaņem informācija par plānu un tā ietekmi. Iestādēm teritorijas plānošanas laikā, pirms pats teritorijas plāns tiek nodots plašākai sabiedrības apspriešanai, jāuzklausā ieinteresētās personas un jāsniedz tām konsultācijas, piemēram, personām, kuras dzīvo blakus konkrētai teritorijai.¹⁷

Norvēģijā sabiedrība ir jāiepazīstina ar plānošanas aktivitātēm un pieņemtajiem lēmumiem, bet zemes īpašnieki un to kaimiņi ir jāinformē personīgi. Pirms plāna pieņemšanas jāorganizē publiska apspriede. Norvēģijā īpaši uzsvērts konsultāciju, publikāciju un informācijas svarīgums, lai nodrošinātu sabiedrības līdzdalību. Būtiska ir sadarbība agrīnā stadijā, lai informētu sabiedrību par plānošanas darbībām un to juridiskajām sekām. Paredzēts, ka ieinteresētajām personām un grupām ir jādod iespēja aktīvi piedalīties plānošanas procesā. Vienlaikus pašvaldībai piešķirtas plašas pilnvaras, lemjot par gala rezultātu un līdzekļiem to realizācijā.¹⁸

Dānijā, Somijā un Norvēģijā nav izvirzītas nekādas formālas prasības, kuras jāizpilda, lai konsultatīvie orgāni un sabiedriskās organizācijas varētu līdzdarboties detālplānošanas procesā, un īpaši paredzēta kaimiņu aizsardzības funkcija.¹⁹ Piemēram, Zviedrijā un Somijā kaimiņi par plānošanas procesu ir jāinformē personīgi.²⁰

¹⁶ National Planning Systems. Comparison of BSR Planning Systems. European Spatial Policy-Making:1. European Spatial Policy-Making introduction [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 7. maijā]. Pieejams: <http://comm.in.org/>; **Litvins, G., Markovskis, K., Renner, E., Statkus, S. Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos.** Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus, 2008, 83.–92. lpp.

¹⁷ **Litvins, G., Markovskis, K., Renner, E., Statkus, S. Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos.** Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus, 2008, 46.–47. lpp.

¹⁸ Norvēģijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.regjeringen.no/en/doc/laws/Acts/planning-and-building-act.html?id=173817>.

¹⁹ **Litvins, G., Markovskis, K., Renner, E., Statkus, S. Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos.** Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus, 2008, 104.–112. lpp.

²⁰ Zviedrijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf>; Somijas Zemes izmantošanas un

Eiropas Padomes Ministru komiteja ir uzsvērusi nepieciešamību „nodrošināt, ka sabiedrības tiešā piedalīšanās reāli ietekmē lēmumu pieņemšanas procesu”.²¹ Vietējai pašvaldībai vajadzētu būt ieinteresētai piedāvāt tādu risinājumu, kas radītu pēc iespējas mazāku sabiedrības pretestību. Tāpēc publiskajai apspriešanai jābūt savlaicīgai, efektīvai, adekvātai, oficiālai un jāietver informācija, paziņojums, dialogs, apsvērsana, atbilde un komunikācija.²² Piemēram, Dunikā vienlaikus tika apspriesti visi pagastā izstrādātie detālplānojumi.²³ Šādu kārtību nevar atzīt par adekvātu un efektīvu veidu, kā informēt sabiedrību un noskaidrot tās viedokli par plānoto ieceri, jo ieinteresēto personu un neskaidro jautājumu loks, apspriežot vienlaikus daudzus plānojumus, ir pārāk plašs. Pamatojoties uz pieredzi, kaimiņu viedokļa noskaidrošanai un iebildumu izvērtēšanai arī Latvijā būtu jāmaina tiesiskais regulējums, normatīvajos aktos nostiprinot kaimiņu tiesību un tiesisko interešu aizsardzību.

Lai aizstāvētu sabiedrības un kaimiņu intereses, līdzdalības pasākumiem ir jābūt ne tikai informējošiem, bet arī aktivizējošiem. Ja informēšanas metodes ir paziņojums, ziņojums presē, tad aktivizējošie pasākumi būtu iedzīvotāju konsultēšana, sapulces, darba grupas, apspriedes.

Ievērojot atklātības principu, publiskās apspriešanas procedūru īstenošanas gaitā sabiedrībai ir iespēja piedalīties teritorijas plānošanas tiesiskajā procesā, izsakot savu viedokli par iecerēto būvniecību. Publiskās varas subjektiem nekādā gadījumā nav tiesību prezumēt sabiedrības kūttrumu un tādējādi attaisnot savu bezdarbību, kad jādara viss iespējamais, lai informētu par paredzamo rīcību.²⁴ Diemžēl Latvijas pašvaldībām tas nav raksturīgi.²⁵ Tāpēc normatīvajos aktos būtu jāparedz, ka sabiedrības ieinteresēšana, nevis tikai informēšana teritorijas plānošanas procesā ir pašvaldības pienākums, nevis izvēle.

Latvijā nedrīkstētu aprobežoties tikai ar formālu norādi par informēšanu attiecībā uz konkrētās teritorijas izmantošanu. Tāpēc būvniecības (arī plānošanas)

---

būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: <http://www.flnlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>.

²¹ Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. Rec (2001) 19 dalībvalstīm par iedzīvotāju piedalīšanos vietējā sabiedriskajā dzīvē (apstiprināta Ministru komitejā 2001. gada 6. decembra 776. sēdē) [tiešsaiste] [aplūkots 2009. gada 19. novembrī]. Pieejams: <http://www.loreg.coe.int/Database/R19/R19-Latvian.doc>.

²² Satversmes tiesneses Kristīnes Krūmas Atsevišķās domas lietā Nr. 2008-03-03 „Par Rīgas domes 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā 264 (kadastra Nr. 01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2009. gada 9. aprīlī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/atseviskas_2008_03_03.htm.

²³ Initas Vecbaštikas pieteikums Latvijas Republikas Satversmes tiesai par Dunikas pagasta detālplānojuma „Suķi” un „Skrandas” neatbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. un 115. pantam.

²⁴ Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta spriedums lietā Nr. 2003-16-05 „Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 „Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 „Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām” darbības apturēšanu”, 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 „Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros” darbības apturēšanu” un Nr. 2-02/62 „Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemessgabalam Bulduri 1001” darbības apturēšanu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 17. jūlijā]. Pieejams: http://www.likumi.lv/body_print.php?id=85347.

²⁵ Čepāne, I. Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitātes teritorijas plānošanas lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 3, 2009, 20. janv.

likumdošanā jāiestrādā sabiedrības viedokļa iegūšanas metodes, kas ir izdevīgas un nepieciešamas gan sabiedrībai un kaimiņiem, gan būvniecības īstenotājam. Tās būtu uzklaušanās, konsultācijas, sarunas, diskusijas, kas dod iespēju iesaistīties lēmumu pieņemšanā un novērst domstarpības.

3. Teritorijas plānošana un detālplānošana kā pamats būvniecības uzsākšanai

Tiek uzskatīts,²⁶ ka 21. gadsimtā ar telpiskās plānošanas palīdzību tiek risinātas gan ekonomiskās, gan kultūras un sociālās problēmas. Valsts šajā procesā izdod nepieciešamos likumus, lai kontrolētu īpašuma izmantošanu saskaņā ar sabiedrības interesēm, t. sk. nodrošinātu personu tiesības dzīvot labvēlīgā vidē. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā „Allans Jakobsons pret Zviedriju”²⁷ secinājusi, ka taisnīga līdzsvara sasniegšanai starp sabiedrības vispārējām interesēm un indivīda pamattiesību (tiesības uz īpašumu) aizsardzībai kalpo teritorijas plānojums un detālplānojums.²⁸

Zviedrijā paredzēts, ka detālplānojums ir obligāts nosacījums zemesgabala apbūvei (ar atsevišķiem izņēmumiem).²⁹ Tāpēc sabiedrības līdzdalības akcents ir likts uz detālplānošanas procesu.

Somijā³⁰ vietējo pašvaldību teritorijas plānojumos tiek noteiktas teritorijas, kurām nepieciešama detalizēta plānošana. Pašvaldība ir tiesīga pieņemt lēmumu par

²⁶ Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.; **Meiere, S., Čepāne, I.** Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 731. lpp.; **Čepāne, I.** Tiesību uz īpašumu un labvēlīgu vidi līdzsvara meklējumi Satversmes tiesas praksē. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2011, 22. nov.; Par Garkalnes pagasta padomes teritorijas plānojuma daļas, kas paredz Lielā Baltežera applūstošās teritorijas apbūvi, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 151.–152. lpp.

²⁷ Case Allan Jacobson v. Sweden. Judgement 25 October 1989 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: http://www.humanrights.gov.se/dynamaster/file_archive/020501/8d4d9067ca651bd4f432943995fi.

²⁸ 1974. gadā A. Jakobsons bija nopircis 2644 kvadrātmetrus lielu zemesgabalu pilsētā, kas atrodas 20 kilometru attālumā no Stokholmas. Šo zemes gabalu viņš vēlējās sadalīt, lai uzbūvētu vēl vienu māju. 1975. gadā šādu lūgumu A. Jakobsons iesniedza Celtniecības komitejā, kas to noraidīja. Saskaņā ar 1938. gadā izstrādāto vietējo apakšplānu, kas 1972. gadā apstiprināts teritoriālajā plānā, valstī bija noteikts, ka zemes gabals nav sadalāms, ja sadalīšanas rezultātā tas kļūst mazāks par 1500 kvadrātmetriem. Tādēļ celtniecības darbi iegādātajā zemes gabalā nebija iespējami. A. Jakobsons vērsās vietējās pašvaldības domē, lūdzot izstrādāt pilsētas plānu. Saskaņā ar Zviedrijas normatīvo regulējumu uzdot izstrādāt plānu atļauts tikai valdībai. Valdība A. Jakobsona lūgumu noraidīja, vienlaikus paskaidrojot, ka teritoriālo plānu izstrādās paredzētā kārtībā un laikā. A. Jakobsona lūgumi arī citās iestādēs tika noraidīti, paskaidrojot, ka Zviedrijā tiek ievērota teritorijas plānošanas prioritāte par tiesībām uz īpašumu. Uzskatot, ka Zviedrijas valsts pārvaldes iestādēs attiecībā pret viņu pārkāpušas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 6., 13., 17., 18. pantu un Pirmā protokola 1. pantu, A. Jakobsons pieprasīja arī kompensāciju par to, ka viņš nav varējis izmantot savu īpašumu un uzlabot savus dzīves apstākļus. Tiesa atzina, ka pret A. Jakobsonu pieļauts 6. panta pārkāpums (tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu), bet nav atrodami pārējo pantu pārkāpumi, t. sk. Pirmā protokola 1. panta (īpašumtiesību aizsardzība), kas nosaka tiesības uz īpašumu, pārkāpums.

²⁹ Zviedrijas Plānošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbkhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf>.

³⁰ Somijas Zemes izmantošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>.

detālplānojumu izstrādi arī citos gadījumos, ja tas nepieciešams, piemēram, koplietošanas ceļu ierīkošanai u. c.

Tātad detālplānojums ir viskonkrētākais instruments, ar kura palīdzību var panākt kompromisu starp sabiedrības un indivīda interesēm. Tomēr Latvijā (atšķirībā no Skandināvijas valstu prakses, kur teritorijas plānošanu regulējošie normatīvie akti noteic tikai atsevišķus gadījumus, kad detālplānojums nav nepieciešams) normatīvie akti paredz pretēju regulējumu.³¹

Teritorijas attīstības plānošanas likums paredz, ka „detālplānojumu izstrādā pirms jaunas būvniecības uzsākšanas vai zemes vienību sadalīšanas, ja tas rada nepieciešamību pēc kompleksiem risinājumiem un ja normatīvajos aktos nav noteikts citādi”.³² Vienlaikus kritēriji „nepieciešamībai pēc kompleksiem risinājumiem” nav doti, un tas pašvaldībām dod nekontrolējamu rīcības brīvību. Šāda kārtība rada atšķirīgas interpretācijas, piemēram, par detālplānojuma nepieciešamību dzīvojamo māju būvniecībai piekrastes krasta kāpu aizsargjoslās „uz dabā esošajiem pamatiem”.³³ Jāpievienojas I. Čepānes viedoklim, ka šāda būvniecība „ir vērtējama kā jauna būvniecība, kad nepieciešams izstrādāt detālplānojumu”.³⁴

Latvijā jānosaka detālplānojuma nepieciešamība visos gadījumos, paredzot konkrētus izņēmumus, kad pirms ieceres īstenošanas detālplānojumu neizstrādā. Uz šādu koncepciju balstīts regulējums atbilstu demokrātisko valstu prasībām, kuras uzkrājušas lielu pieredzi detālplānošanas jautājumos un praksē pārliecinājušas par šīs pieredzes pareizumu un lietderību.

Lai ievērotu sabiedrības intereses, jāparedz izņēmumi, kad detālplānojuma izstrāde nav obligāta.

Bez detālplānojuma varētu iztikt:

- 1) ja teritorijai jau ir izstrādāts un ir spēkā esošs detālplānojums, kurā ir paredzēta arī iecerētās darbības veikšana;
- 2) ja tiek mainītas tikai zemes gabalu robežas, nemainot iesaistīto zemes gabalu izmantošanas un apbūves noteikumus, kādi bija attiecināmi uz šiem zemes gabaliem pirms robežu izmaiņām, ja iesaistīto/robežozošo zemes gabalu īpašnieki par to ir noslēguši rakstisku vienošanos;
- 3) vienas viensētas apbūvei lauku teritorijā (ārpus pilsētām un ciemiem), nosakot, ka lauku teritorijā minimālā apbūvējamā zemes gabala kopējā platība ir trīs hektāri un tajā pieļaujama vienas viensētas un ar to saistīto palīgēku būvniecība.

Ja detālplānojums nav noteikts kā obligāts, tad atteikšanās no sabiedriskās apspriešanas būvniecības procesā ir apšaubāma un nav atbilstoša Satversmei, jo tā netiek nodrošināts kopīgais mērķis – interešu saskaņošana plānošanas stadijā un droša būvniecība.

³¹ Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.; Čepāne, I., Statkus, S. Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. *Jurista Vārds*, Nr. 4, 2005, 1. febr., 9. lpp.

³² Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.;

³³ Čepāne, I. Dzīvojamo māju būvniecības aprobežojumi Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslā: tiesiskais regulējums un prakse. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 21.–23. lpp.

³⁴ Turpat, 23. lpp.

Kopsavilkums

1. Skandināvijas valstīs sabiedriskās apspriešanas process ietver šādas funkcijas:
  - 1) informē par vides attīstību un izmaiņām;
  - 2) saskaņo sabiedrības un būvniecības ierosinātāja intereses un pašvaldības rīcību;
  - 3) nodrošina atklātību;
  - 4) nodrošina sabiedrības iespēju piedalīties lēmumu pieņemšanā būvniecības tiesiskajā procesā. Sabiedriskās apspriešanas mērķis nav dot individam tiesības bloķēt būtiskus saimnieciskas attīstības projektus, bet gan dot iespēju visām iesaistītajām personām paust viedokli par labāko būvniecības variantu.
2. Latvijā gan sabiedrības informēšana, gan ieinteresēšana būtu jāiestrādā normatīvajos aktos kā pašvaldības pienākums, nevis izvēle.
3. Latvijā jāapsver teritorijas plānošanas un būvniecības tiesiskā regulējuma noteikšana ciešā kopsakarā, lai izstrādātu un saskaņotu kopīgus teritorijas plānošanas un būvniecības principus, noteiktu īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumus un nodrošinātu procesu savstarpējo mijiedarbību.
4. Latvijā būvniecības likumdošanā detālplānojuma nepieciešamība jānosaka visos gadījumos, paredzot konkrētus izņēmumus, kad pirms ieceres īstenošanas detālplānojumu neizstrādā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Balvas par videi draudzīgu dzīvesveidu pilsētās 23/02/2009 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.ec.europa.eu/news/environment/090223_1_lv.htm.
2. **Čepāne, I.** Dzīvojamo māju būvniecības aprobežojumi Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes aizsargjoslā: tiesiskais regulējums un prakse. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 432 lpp., ISBN 978-9984-45-354-5.
3. **Čepāne, I.** Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitātes teritorijas plānošanas lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 3, 2009, 20. janv.
4. **Čepāne, I.** Tiesību uz īpašumu un labvēlīgu vidi līdzsvara meklējumi Satversmes tiesas praksē. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2011, 22. nov.
5. **Čepāne, I., Statkus, S.** Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. *Jurista Vārds*, Nr. 4, 2005, 1. febr.
6. **Dūmiņa, Z.** Jāsagatavojas debesskrāpiem. *Dienas Business Saldo*, Nr. 12 (21), 2010, jūl., 23 lpp.
7. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. Rec (2001) 19 dalībvalstīm par iedzīvotāju piedalīšanos vietējā sabiedriskajā dzīvē (apstiprināta Ministru komitejā 2001. gada 6. decembra 776. sēdē) [tiešsaiste] [aplūkots 2009. gada 19. novembrī]. Pieejams: <http://www.loreg.coe.int/Database/R19/R19-Latvian.doc>.
8. **Kurpniece, D., Lazdāne, L.** Informācijas pieejamība valsts un pašvaldību iestādēs 2000 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.archive.politika.lv/temas/5477/.
9. Latviju ierindo ekoloģiski tirāko valstu desmitniekā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.db.lv/pasaule/latviju-ierindo-ekoloģiski-tirako-valstu-desmitnieka-227976.

10. Litvins, G., Markovskis, K., Renner, E., Statkus, S. *Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus, 2008, 128 lpp., ISBN 978-9984-792-75-0.
11. Meiere, S., Čepāne, I. Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 864 lpp., ISBN 978-9984-840-19-2.
12. Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 70. lpp., ISBN 978-9934-0-1700-1.
13. Timofejevs, P. Tipiski „skandināviskais” – mēģinājums definēt Skandināvijas kultūras vērtības Latvijas valsts zīmolveidības kontekstā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: <http://www.latinst.lv/wp-content/uploads/2012/01/Skandinaviskums-Zimolvedibas-konteksta.pdf>.
14. National Planning Systems. Comparison of BSR Planning Systems. European Spatial Policy-Making:1. European Spatial Policy-Making introduction [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 7. maijā]. Pieejams: <http://commin.org/>.
15. Financial Soundness Indicators (FSIs) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.fsi.imf.org.
16. *Regional planning in Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Ministry of Environment Forest and Nature Agency. Spatial Planning Department. Denmark: Ministry of Environment Forest and Nature Agency P 32, ISBN 87-7279-544-2.
17. International Human Development Indicators [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 31. martā]. Pieejams: www.hdr.undp.org/en/statistics/.
18. Скандинавия: благополучие комфорт и красивая природа [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://stroyometr.com/zagorodnaya-nedvizhimost/skandinaviya-blagop>.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Būvniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1995, 30. aug.
3. Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2011, 2. nov.
4. Norvēģijas Plānošanas un Būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2010. gada 12. martā]. Pieejams: <http://www.regjeringen.no/en/doc/laws/Acts/planning-and-building-act.html?id=173817>.
5. Somijas Zemes izmantošanas un būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>.
6. Zviedrijas Plānošanas un Būvniecības likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 12. februārī]. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf>.

Tiesu prakse

1. Case Allan Jacobson v. Sweden. Judgement 25 October 1989 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. jūnijā]. Pieejams: http://www.humanrights.gov.se/dynamaster/file_archive/020501/8d4d9067ca651bd4f432943995fi.
2. Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta spriedums lietā Nr. 2003-16-05 „Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 „Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 „Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām” darbības apturēšanu”, 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 „Par

- Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros” darbības apturēšanu” un Nr. 2-02/62 „Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001” darbības apturēšanu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2008. gada 17. jūlijā]. Pieejams: http://www.likumi.lv/body_print.php?id=85347.
3. Satversmes tiesneses Kristīnes Krūmas Atsevišķās domas lietā Nr. 2008-03-03 „Par Rīgas domes 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā 264 (kadastra Nr. 01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2009. gada 9. aprīlī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/atseviskas_2008_03_03.htm.
  4. Par Garkalnes pagasta padomes teritorijas plānojuma daļas, kas paredz Lielā Baltezera applūstošās teritorijas apbūvi, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 420 lpp., ISBN 978-9984-790-38-1.
  5. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. SKA-31/2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 5. maijā]. Pieejams: http://tiesas.lv/files/AL/februaris_07/08_02_07/AL_0802_AT_SKA-31_2007.pdf.

Citi juridiskās prakses materiāli

1. Initas Vecbaštikas pieteikums Latvijas Republikas Satversmes tiesai par Dunikas pagasta detālpilnojuma „Suķi” un „Skrandas” neatbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. un 115. pantam.

NOTARIĀTS LATVIJĀ UN EIROPAS SAVIENĪBĀ – KOPĪGAIS UN ATŠKIRĪGAIS

Mg. iur. Dagne Rušeniece

Biznesa augstskolas „Turība” doktorante
dagner@inbox.lv

Atslēgvārdi: notariāts, kvalifikācija, notārs, prasības notāra amata ieņemšanai, pilsonība, izglītība, vecuma cenzs, eksāmens

Latvijā atjaunotais Notariāta likums 2012. gadā svinēs 19. jubileju. Notāra amats veidojas valstī organizētā sabiedrībā, kas ir sasniegusi noteiktu attīstības pakāpi, tas nozīmē, ka ir izveidota tiesu un tiesību sistēma, attīstījušās komplikētas privāttiesiskās attiecības. Jau kopš pirmsākumiem Latvijas notariāts tāpat kā lielākā daļa Eiropas Savienības dalībvalstu notariātu ietilpst latīņu notariāta sistēmā. Jau vēsturiski latīņu notariāta sistēmā notāram uzticētas dokumentu un darījumu publiskas ticamības piešķiršanas funkcijas. Attīstoties sabiedriskajai iekārtai, attīstījusies arī notariāta sistēma kopumā, paplašinājušās notāra funkcijas, palielinājusies profesionālā atbildība. Mūsdienās notāra galvenais darbības pamatprincips ir kā neitrālai personai, aizsargājot ikvienas personas, t. sk. juridiskas personas, intereses, ar savu darbību likuma ietvaros nodrošināt strīdu novēršanu, atvieglojot visas tiesu sistēmas darbu un veicot tiesiskās kārtības nodrošināšanu valstī. Tā kā notāram ir deleģēta valsts varas īstenošana, tad visās Eiropas Savienības dalībvalstīs viņiem tiek izvirzītas augstas prasības, lai ieņemtu šo amatu. Autore rakstā analizē, kas kopīgs un kas atšķirīgs Latvijas un Eiropas Savienības dalībvalstu notāriem izvirzītajās prasībās.

Notariāts kā valsts funkcija un notārs kā brīvā profesija nodrošina saikni starp valsti un pilsoni.¹ Notariāta institūta mērķis ir nostiprināt personu gribu, ietērpjot to publiski ticamos aktos – notariālajos aktos. Publiskā ticamība un ar to saistītās akta priekšrocības ir izskaidrojamas un attaisnojamas ne tikai ar to, ka akts sastādīts pēc noteiktas ārējās formas, bet arī ar to, ka aktā ir garantēta zināma likumības pakāpe. Publisks akts ir dokuments, ko kompetenta iestāde vai amatpersona ir sastādījusi noteiktā kārtībā.² Uz notariālajiem aktiem tiek attiecināta ticamības un pareizības prezumpcija. Bet ar to vien notāru funkcijas nebeidzas, jo notārs darbojas arī kā mirtiesnesis un mediators. Notārs savā darbībā nav jurists, kurš šķir strīdus, bet gan jurists, kurš vieno pušu viedokļus.

Visās autores pētītajās valstīs attiecībā uz notariātu darbojas *numerus clausus* princips – tas nozīmē, ka valstī ar likumu ir noteikts notāru skaits. To aprēķina, ņemot vērā pārmaiņas tiesu iekārtā, iedzīvotāju skaitā, attiecīgās apdzīvotās vietas saimnieciskajā dzīvē, notariālo lietu piekritībā un notāru vecuma struktūrā.

---

¹ Dekers, Ē. Notāra profesija, tās deontoloģija un tās struktūras [tiešsaiste]. *Starptautiskā latīņu notariāta savienība. Eiropas un Vidusjūras reģiona lietu komisija, Notariālā akadēmija* [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.notary.lv/site/docs/2007/10/16/dekers-deont.pdf> 9. lpp.

² Bukovskis, V. *Civilprocesa mācību grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 392. lpp.

Izņēmums ir Francija, kurā *numerus clausus* princips attiecas nevis uz notāru skaitu, bet gan uz notāru biroju skaitu.

Kā iepriekš minēts, Latvijā un lielākoties citās Eiropas Savienības dalībvalstīs notārs vienlaikus ir gan valsts amatpersonai pielīdzināma persona, kura Notariāta likuma kārtībā veic tam uzticētos uzdevumus, gan brīvās profesijas pārstāvis, kas darbojas pilnīgi patstāvīgi un objektīvi. Tādējādi notāriem ir izvirzītas augstas prasības amata ieņemšanai. Latvijas Notariāta likuma 9. pants izvirza piecus kritērijus – pilsonība, vecums, izglītība, valoda un profesionālā pieredze. Visās valstīs notāram ir jābūt nevainojamai reputācijai.

1. Pilsonības cenzs

Lielākajā daļā Eiropas Savienības valstu, t. sk. Latvijā, kā viens no galvenajiem nosacījumiem, lai kļūtu par notāru, ir attiecīgās dalībvalsts pilsonība. Latvijā šāda prasība ir noteikta jau no pašiem Latvijas notariāta pirmsākumiem – ar Notariāta likuma pieņemšanu 1937. gadā. 2006. gadā Eiropas Komisija 16 Eiropas Savienības dalībvalstīm, t. sk. Latvijai, pārmeta diskrimināciju, kas izpaužas kā aizliegums attiecīgās dalībvalsts teritorijā praktizēt notāriem, kuri nav šīs dalībvalsts pilsoņi, un izvirzīja prasību to novērst.

Gala rezultātā Dienvideiropas valstis – Spānija, Portugāle un Itālija – ir atteikušās no pilsonības nosacījuma notāriem. Savukārt Nīderlande (pēc Eiropas Komisijas oficiālā uzaicinājuma grozīt Notariāta likuma pantus) un Igaunija (pēc brīdinājuma vēstules saņemšanas) puda viedokli, ka pilsonības nosacījumam vairs nav pamatojuma un atcēla pilsonības prasību. Pārējās valstis Eiropas Komisijas izvirzītajām prasībām nav piekāpušās. Igaunija³ un Spānija⁴, grozot Notariāta likumus, tomēr atstāja nosacīti diskriminējošu piezīmi par pilsonību, norādot, ka par notāru var kļūt tikai Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis, nevis jebkuras valsts pilsonis. Latvija vēl joprojām Eiropas Komisijas prasību nav izpildījusi, jo nepiekrīt apgalvojumam, ka notārs neveic valsts varas īstenošanu tik lielā mērā, lai nevajadzētu izvirzīt šādu pilsonības cenzu.

2. Vecuma cenzs

Latvijā ir noteikts, ka notāra amatu var ieņemt personas, kuras nav jaunākas par 25 gadiem.⁵ Tomēr ir valstis, kurās minimālais notāra vecums nav noteikts, bet ir noteikts maksimālais vecuma cenzs, kas lielākoties svārstās no 60 līdz 70 gadiem. Kā piemēru var minēt Vāciju⁶ un Lietuvu.⁷ Minimālais vecums parasti ir vismaz 25 gadi, jo agrāk nemaz nav iespējams izpildīt visas Notariātu likumos

³ Igaunijas Notariāta likums (Notariaadiseadus) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122010008> 6. pants.

⁴ Spānijas Notariāta likums (Ley de 28 de mayo de 1862, del Notariado) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/ln.html 10. pants.

⁵ Notariāta likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūl., 9. panta 2. punkts.

⁶ Vācijas Notariāta likums (Bundesnotarordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī] Pieejams: <http://www.bnotk.de/Notar/Berufsrecht/BNotO/index.php> 6. pants.

⁷ Lietuvas Notariāta likums (Notariato įstatymas) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.notarurumai.lt/index.php/lt/notar%C5%B3-r%C5%ABmai/teis%C4%97s-aktai/notariato-%C4%AFstatymas> 3. pants.

noteiktās prasības, piemēram, prasību par zināšanu līmeni. Spānijas Notariāta likumā⁸ ir noteikts, ka notāra amata kandidātam ir jābūt sasniegušam pilngadību, neatšifrējot, kāds vecums tas ir. Austrijā, ņemot vērā laikietilpīgo procedūru, tikai apmēram 40 gadu vecumā ir iespēja kļūt par notāru. Professore S. Osipova pētījumā „Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums”⁹ ir izvirzījusi priekšlikumu, ka Latvijā būtu jāpaaugstina minimālais vecuma cenzs līdz 30 gadiem, kāds tas pašlaik ir rajona (pilsētas) tiesas tiesnešiem. Autoresprāt, šādi grozījumi nav nepieciešami, jo cilvēks 25 gados ir pietiekami nobriedis un ir ieguvis arī pietiekamu dzīves pieredzi, lai spētu strādāt par zvērinātu notāru. Ikvienam amata pretendētājam ir jāpierāda savas zināšanas notāru eksāmenā, kurā ir ne tikai teorētiskā un praktiskā daļa, bet arī sociālā intelekta pārbaude. Pašlaik esošo vecuma cenzu ir iespējams saglabāt tikai tādā gadījumā, ja tiek izdarīti grozījumi Notariāta likumā, nosakot, ka visiem notāra amata kandidātiem ir jāstāžējas notāra biroja.

3. Izglītības un zināšanu cenzs

Lai kvalitatīvi varētu veikt notāra amata pienākumus, visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, t. sk. Latvijā, ir izvirzīta prasība pēc vismaz otrā līmeņa augstākās profesionālās izglītības tiesību zinātnē un jurista kvalifikācija.

Saskaņā ar 1993. gada lēmumu „Par Latvijas Republikas Notariāta likuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”¹⁰ līdz 1993. gada 1. septembrim, kad stājās spēkā atjaunotais Notariāta likums, tieslietu ministram tika uzlikts pienākums bez eksāmena kārtības iecelt notāra amatā tos amatā esošos valsts notārus, kuri bija atestēti un pieteikušies uz izsludinātajām vakancēm, ja:

- 1) viņu darba stāžs valsts notāra amatā nebija mazāks par diviem gadiem un viņiem jau bija augstākā juridiskā izglītība vai
- 2) viņu darba stāžs valsts notāra amatā nebija mazāks par diviem gadiem un viņiem bija nepabeigta augstākā izglītība, bet viņi studēja Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē, vai
- 3) viņu darba stāžs valsts notāra amatā nebija mazāks par 15 gadiem un
- 4) viņi pretendēja uz iecelšanu vakancē savas līdzšinējās darbības teritorijā.

Tātad zvērināta notāra amatā varēja strādāt gan personas ar augstāko juridisko izglītību, gan nepabeigtu augstāko juridisko izglītību, kā arī personas, kurām attiecīgas izglītības vispār nebija. Publiski pieejamā informācija liecina, ka tolaik tieslietu ministrs zvērināta notāra amatā apstiprināja vienu valsts notāru, kuram nebija augstākās juridiskās izglītības.

Atjaunotā Notariāta likuma 9. pants jaunajiem notāra amata vietas pretendentiem izvirzīja šādas prasības:

⁸ Spānijas Notariāta likums (Ley de 28 de mayo de 1862, del Notariado) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/ln.html 10. pants.

⁹ Osipova, S. *Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums: pētījums* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Osipova_petijums_07022009-final.doc.

¹⁰ Lēmums „Par Latvijas Republikas Notariāta likuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūl., 7. panta trešā daļa.

„9. Par zvērinātiem notāriem var būt personas, kas:

- 3) ieguvušas augstāko juridisko izglītību Latvijas Universitātē vai kādā citā augstskolā, kura pēc Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes atzinuma pielīdzināma Latvijas Universitātei.”

Ņemot vērā iepriekš minētajā lēmumā un Notariāta likumā noteiktās prasības, var secināt, ka notāriem kā obligāta prasība bija Latvijas Universitātē iegūta augstākā juridiskā izglītība, izņemot gadījumu, kad par zvērinātu notāru varēja iecelt valsts notāru bez juridiskās izglītības. 2001. gadā Valsts cilvēktiesību birojs iesniedza pieteikumu Satversmes tiesā ar prasību atzīt Notariāta likuma 9. panta 3. punktu par neatbilstošu Satversmes 91. un 106. pantam, jo atsauce uz vienu konkrētu augstskolu ir uzskatāma par diskriminējošu attiecībā pret citu akreditētu augstskolu tiesību zinātņu programmas absolventiem. Pamatojoties uz 2002. gada 4. jūnija Satversmes tiesas spriedumu,¹¹ tika atzīts, ka šī prasība ir pretrunā ar Satversmi, tāpēc tika izdarīti grozījumi Notariāta likuma 9. panta 3. punktā, nosakot, ka par zvērinātiem notāriem var būt personas, kas:

„3) atbilst šādiem izglītības kritērijiem:

- a) universitātes tipa augstskolā ieguvušas otrā līmeņa augstāko profesionālo izglītību tiesību zinātnē un jurista kvalifikāciju,
- b) ieguvušas maģistra grādu tiesību zinātnē.”

Pašreizējā Notariāta likuma 9. panta 3. punkts ir izteikts šādā redakcijā:

„3) atbilst šādiem izglītības kritērijiem:

- a) pēc akreditētas studiju programmas apguves augstskolā ieguvušas otrā līmeņa augstāko profesionālo izglītību tiesību zinātnē un jurista kvalifikāciju,
- b) ieguvušas maģistra grādu tiesību zinātnē.”

Notariāta likuma 9. panta 3. punkta „b” apakšpunkts stājas spēkā tikai 2012. gadā, un tas attiecas uz tiem notāra amata kandidātiem, kuri kārtoto notāra eksāmenu 2012. gadā un pēc tā. Autoresprāt, šāda tiesību norma ir netaisnīga pret jaunajiem notāru kandidātiem, jo ne visi pašreiz praktizējošie notāri ir ar maģistra grādu vai tam pielīdzināmu grādu tiesību zinātnēs. Autoresprāt, būtu jāizdara grozījumi Notariāta likuma pārejas noteikumos, nosakot, ka visiem notāriem ir jābūt vismaz maģistra grādam vai tam pielīdzinātam līdzvērtīgam grādam tiesību zinātnē. Notāriem, kuriem šādas izglītības nav, jādod laiks līdz 2015. gadam to iegūt, pretējā gadījumā viņi būtu jāatceļ no notāra amata pienākumu pildīšanas.

4. Valodas cenzs

Visās Eiropas Savienības dalībvalstīs Notariātu likumos ir noteikta prasība pēc valsts valodas zināšanām, kuras tiek pierādītas eksāmenā gan rakstiski, gan mutiski. Valsts valodas zināšanas ir nepieciešamas, lai notārs spētu sazināties ar klientu, kā arī sagatavot visus nepieciešamos dokumentus. Latvijā ir noteikts, ka visi notariālie akti ir jātaisa valodā, savukārt citus apliecinājumus drīkst taisīt arī svešvalodā, kuru pārzina zvērināts notārs. Pārsvarā tie ir dokumenti, kuri ir nepieciešami uzrādīšanai ārvalstīs.

¹¹ Satversmes tiesas 2002. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-16-01 „Par prokuratūras likumā (33. panta pirmā daļa), Latvijas Republikas Advokatūras likumā (14. panta 3. punkts) un Notariāta likumā (9. panta 3. punkts) ietvertās prasības par Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes atzinuma nepieciešamību atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 106. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv/?lang=1&mid=19>.

5. Profesionālās pieredzes cenzs

Latvijā, lai ieņemtu zvērināta notāra amatu, Notariāta likuma 9. panta 5. punktā ir paredzēts, ka pretendents ir jābūt iegūtai darba pieredzei, strādājot kādā no šādiem amatiem:

- a) vismaz divus gadus – zvērināta notāra palīga amatā;
- b) vismaz trīs gadus – tiesneša amatā;
- c) vismaz piecus gadus – zvērināta advokāta amatā, zvērināta tiesu izpildītāja amatā, tiesneša palīga amatā, zvērināta advokāta palīga amatā, bāriņtiesas priekšsēdētāja, bāriņtiesas priekšsēdētāja vietnieka vai bāriņtiesas locekļa amatā, kuru pienākumi pielīdzināmi notariālo darbību izpildei;
- d) vismaz septiņus gadus – citā juridiskās specialitātes amatā.

Latvija ir viena no nedaudzajām valstīm, kura neprasa notāra amata kandidātam stažēties pie jau praktizējoša notāra. Piemēram, Portugālē,¹² kurā pastāv valsts notariāts, ir noteikta 18 mēnešu ilga stažēšanās pie notāra, bet šis termiņš var tikt samazināts uz pusi, ja notāra amata kandidāts ir ieguvis tiesību zinātņu doktora grādu, ir miertiesnesis, prokurors vai advokāts ar vismaz piecu gadu pieredzi. Polijā¹³ notāra amata kandidātam obligāti vismaz trīs gadus ir jāstrādā pie notāra par palīgu (asistentu). Šāda stažēšanās prasība netiek izvirzīta tiesību zinātņu doktoriem, tiesnešiem, prokuroriem un advokātiem. Spānijā¹⁴ visiem notāra amata kandidātiem ir jāiziet 180 stundu prakse notāra birojā. Austrijā¹⁵ notāra amata pretendenti vismaz septiņus gadus jānostrādā jurista profesijā, no kuriem vismaz trīs gadus – par notāra amata kandidātu pēc notāra eksāmena nokārtošanas. Tātad Austrijā visām personām – amata pretendentiem – ir jāstažējas pie notāra, savukārt Igaunijas notāriem vispār nav izvirzīta profesionālās pieredzes prasība.

Ņemot vērā pašreizējo tiesisko regulējumu, Latvijā par notāru var kļūt arī tāda persona, kura nevienu dienu nav strādājusi notāra birojā, iespējams, ka pat nekad nav saskārusies ar notāra darbu. Autoresprāt, Latvijai vajadzētu pārņemt Portugāles pieredzi attiecībā uz notāra amata pretendenta obligāto iepriekšējo darba pieredzi notāra birojā un noteikt, ka visām personām, kuras vēlas kandidēt uz notāra amata vietu, pirms tam ir jāstažējas 18 mēnešus pie jau praktizējoša notāra, kuru norīko Latvijas Zvērinātu notāru padome.

¹² Portugāles Dekrēts: likums, Nr. 26/2004 (Decreto-Lei n.º 26/2004 de 4 de Fevereiro) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://www.notarios.pt/NR/rdonlyres/084F9874-0D48-4764-B539-D38C62ED523A/2231/NovoEstatutosdoNotariado.pdf&usg=ALkJrh3CuK-BRz2jGId_0fj1TQRZhLehA 4. pants.

¹³ Polijas Notariāta likums (Prawo o notariacie) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910220091> 11. un 12. pants.

¹⁴ Spānijas Notariāta likums (Ley de 28 de mayo de 1862, del Notariado) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/ln.html 10. pants.

¹⁵ Austrijas Notariāta likums (Notariatsordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001677> 6. pants.

6. Zināšanu pierādīšana eksāmenā

Ja notāra amata kandidāts atbilst visām Notariāta likuma 9. panta 1.–5. punktā minētajām prasībām un uz to neattiecas 10. pantā minētie ierobežojumi (maksāt-spēja, sodāmība, aizgādība), personai ir jāpierāda arī savas zināšanas un spējas zvērināta notāra eksāmenā. Eksāmenā tiek vērtētas zvērināta notāra darbībā nepieciešamās teorētiskās zināšanas, t. sk. par normatīvajiem aktiem, kā arī prasmi piemērot šīs zināšanas praksē, lai veiktu zvērināta notāra amata pienākumus, ieskaitot aktu sastādīšanu un zvērināta notāra lietvedības kārtošānu. Eksāmenā vērtē arī pretendenta sociālo kompetenci un sociālo intelektu.¹⁶ Eksāmens ir uzskatāms par nokārtotu, ja gala atzīme ir vismaz trīs piecu ballu sistēmā. Savukārt Vācijā¹⁷ notāra amata kandidātiem zināšanu latīņa ir noteikta augstāka, jo gala atzīmei ir jābūt vismaz četri, kuru veido 75 % no rakstiskās eksāmena daļas atzīmes un 25 % no mutiskās daļas atzīmes.

Autore, veicot pētījumu, konstatēja, ka visās valstīs ir noteikts, ka notāra amata kandidātiem savas zināšanas ir jāpierāda eksāmenā. Polijā¹⁸ ir izdarīti izņēmumi, kādos kandidātiem eksāmens nav jākārt, – ja kandidāts ir ieguvis doktora grādu tiesību zinātnē, kā arī ja kandidāts ir tiesnesis, prokurors vai advokāts, kurš amatu ieņem vismaz trīs gadus.

Kopsavilkums

Latvijā tāpat kā lielākoties citās Eiropas Savienības dalībvalstīs notārs vienlaikus ir gan valsts amatpersonai pielīdzināma persona, gan brīvās profesijas pārstāvis. Ar rezolūciju par notariāta stāvokli un organizāciju, kas pieņemta 1994. gada 18. janvārī, Eiropas Parlaments izsaka pārliecību, ka „notāra darbību raksturo valsts varas deleģēšana, lai pastāvētu dienests, kas veic vienošanos sastādīšanu, to apliecināšanu un likumības nodrošināšanu, izpildu un pierādījuma spēka piešķiršanu, kā arī preventīvas un objektīvas palīdzības sniegšanu ieinteresētajām pusēm, lai atslogotu tiesas”.¹⁹ Tās priekšrocības, ko sabiedrībai var sniegt notariāts, ir acīmredzamas – zvērinātu notāru lietotās formulas, tiesisko darījumu tipizējumi lielā mērā ir rezultāts tiem centieniem, kādus lieto prakse, lai apietu, izlīdzinātu vai novērstu likumos atrastās nepilnības un tajos slēptos riskus un dažkārt pat netaisnīgumu.

Lai persona varētu ieņemt notāra amatu, Eiropas Savienības dalībvalstīs Notariāta likuma pantos visiem kandidātiem ir izvirzījušas piecus cenzus – vecuma cenzu, pilsonības cenzu, izglītības un zināšanu cenzu, valodas cenzu, kā arī profesionālās pieredzes cenzu, tāpat visur savas zināšanas ir jāpierāda eksāmenā. Diemžēl Latvijā veidojas situācija, ka daudzi notāra amata kandidāti ir nokārtojuši zvērināta notāra eksāmenu, bet viņi nevar uzsākt praksi, jo uz vēl esošajām

¹⁶ Notariāta likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūl., 18. pants.

¹⁷ Vācijas Notariāta likums (Bundesnotarordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.bnotk.de/Notar/Berufsrecht/BNotO/index.php> 7 a. pants.

¹⁸ Polijas Notariāta likums (Prawo o notariacie) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī] Pieejams: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910220091> 12. pants.

¹⁹ Dekerss, Ē. Notāra profesija, tās deontoloģija un tās struktūras [tiešsaiste]. *Starptautiskā latīņu notariāta savienība. Eiropas un Vidusjūras reģiona lietu komisija, Notariālā akadēmija* [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.notary.lv/site/docs/2007/10/16/dekers-deont.pdf> 35. lpp.

vakantajām vietām tieslietu ministrs neizsludina pieteikšanos un tās tiek slēgtas, tādējādi pat tad, ja persona ir nokārtojusi eksāmenu, tā nevar uzsākt pildīt amata pienākumus, jo nav vakantu vietu. Nelielai statistikai – pašlaik Latvijā ir vairāk par piecām personām, kuras jau 2010. gadā nokārtoja notāra eksāmenu, bet 2013. gadā tām beigsies likumā noteiktais termiņš, kad ir jāuzsāk strādāt par notāru. Notariāts Latvijā kļūst par norobežotu kastu, kurā nevar iekļūt pat personas, kuras atbilst visiem Notariāta likumā izvirzītajiem kritērijiem un kuras ir nokārtojušas sarežģīto notāru eksāmenu. Lai neveidotos situācija, ka persona ir nokārtojusi notāru eksāmenu un valstī uz faktiski eksistējošām vakantajām notāra amata vietām netiek izsludināta pieteikšanās, tādējādi beidzas likumā noteiktais obligātais pieteikšanās termiņš – trīs gadi, autoresprāt, vajadzētu noteikt, ka šādā gadījumā personām, kuras turpina strādāt notāra birojā, tiek pagarināts laiks, kad obligāti jāpiesakās uz vakanto notāra vietu. Personai, kura ir nokārtojusi eksāmenu un jau pirmajā reizē bija pieteikusies uz izsludināto vakanto vietu, bet to neieguva, termiņam – trīs gadi – būtu jāsāk tecēt no dienas, kad tiek izsludināta nākamā pieteikšanās uz vakanto notāra vietu.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

Literatūra

1. **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācību grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 392. lpp.
2. **Dekerss, Ē.** Notāra profesija, tās deontoloģija un tās struktūras [tiešsaiste]. *Starptautiskā latīņu notariāta savienība. Eiropas un Vidusjūras reģiona lietu komisija, Notariālā akadēmija* [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.notary.lv/site/docs/2007/10/16/dekers-deont.pdf>
3. **Osipova, S.** *Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums: pētījums* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Osipova_petijums_07022009-final.doc.

Normatīvie akti

1. Lēmums „Par Latvijas Republikas Notariāta likuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūl.
2. Notariāta likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūl.
3. Austrijas Notariāta likums (Notariatsordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001677>
4. Igaunijas Notariāta likums (*Notariaadiseadus*) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122010008>
5. Lietuvas Notariāta likums (Notariato įstatymas) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.notarurumai.lt/index.php/lt/notar%C5%B3-r%C5%ABmai/teis%C4%97s-aktai/notariato-%C4%AFstatymas>
6. Polijas Notariāta likums (Prawo o notariacie) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910220091>
7. Portugāles Dekrēts: likums, Nr. 26/2004 (Decreto-Lei n.º 26/2004 de 4 de Fevereiro) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://www.notarios.pt/NR/rdonlyres/084F9874-0D48-4764-B539-D38C62ED523A/2231/NovoEstatutosdoNotariado.pdf&usg=ALkJrh3CuK-BRz2jGId_0fj1TQRZhLehA

8. Spānijas Notariāta likums (Ley de 28 de mayo de 1862, del Notariado) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. 9. Pieejams: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/ln.html
9. Vācijas Notariāta likums (Bundesnotarordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī] Pieejams: <http://www.bnotk.de/Notar/Berufsrecht/BNotO/index.php>

Juridiskās prakses materiāli

1. Satversmes tiesas 2002. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-16-01 „Par prokuratūras likumā (33. panta pirmā daļa), Latvijas Republikas Advokatūras likumā (14. panta 3. punkts) un Notariāta likumā (9. panta 3. punkts) ietvertās prasības par Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes atzinuma nepieciešamību atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 106. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19>.

JURIDISKĀS PERSONAS JĒDZIENS

Mg. iur. Linards Muciņš

RSU Eiropas studiju fakultātes Politoloģijas katedras pasniedzējs

zvērināts advokāts

Lmucins@Lmucins.lv

Atslēgvārdi: juridiskā persona, pilntiesīga juridiskā persona, publisko tiesību juridiskā persona, privāto tiesību juridiskā persona, juridiskās personas pazīmes, juridisko personu klasifikācija, personu apvienības, nodibinājumi, tiesību institūti

1. Juridiskā persona kā tiesību institūts

Juridiskā persona, par kuras būtību atkārtoti izvērsusies diskusija,¹ nevar balstīties tikai uz noteiktā sistēmā sakārtotām tiesību normām,² vērā ņemami arī citi tiesību avoti, jo šī tiesību institūta izpratnei sevišķi svarīgas ir tiesību zinātnes (doktrīnas) atziņas. Tiesību institūtu definē kā pastāvīgu un stabilu noteikumu kopumu, kuri attiecas uz vienu un to pašu priekšmetu un veido sistēmiski un hierarhiski sakārtotu veselumu, kurš organizēts ap kopēju vienotu galamērķi un tiek piedāvāts tiesību subjektiem kā vadonis rīcībai.³ Tiesību institūti dod mums galvenos orientierus likumu tulkošanā, it sevišķi, ja tiesības ir nepilnīgas, atrodas pārejas stadijā vai ir ideoloģiski izkropļotas. Tiesību institūtu kategorizēšana, pie-skaitot tos tikai privātām vai tikai publiskām tiesībām, mūsdienās uzskatāma par nepietiekošu un novecojošu metodi.⁴

2. Juridiskās personas izcelšanās

Uzskats, ka juridiska persona ir tikai privāttiesisks institūts, ir maldinošs. Līdzīgi kā jēdziens „persona” fiziskās personas izpratnē, kas radies un pilnveidojies gadsimtu gaitā, līdz kļuvis atbilstošs jēdzienam „cilvēks”, juridiskas personas jēdziens ir augstas abstrakcijas tiesību institūts, kas izveidojies romiešu tiesībās, attīstījies viduslaikos, bet savu likumisko pielietojumu un teorētisko pamatojumu ieguvus tikai 19.–20. gadsimtā.⁵ Juridiskās personas jēdziens radies un likumdošanā

---

¹ **Sinaiskis, V.** Tiesiskais antropomorfisms sakarā ar mācībām par valdīšanu, juridisko personu un jaunu mācību par civiltiesībām. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 12, 1927, 369.–379. lpp., Nr. 3, 1928, 49.–68. lpp.; **Muciņš, L.** Publisko iestāžu klasifikācijas modelis. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr. 4., 98.–102. lpp. **Tihomirnijs, K.** Par juridisko personu, par tās iespējamo kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2000, 11. jūl.; **Saulītis, E.** Publisko personu rīcībspējas un tiesībspējas civilprocesuālie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 44, 2009, 3. nov., 19.–22. lpp.; **Torgāns, K.** Mantiskā atbildība privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2011, 15. nov., 4.–13. lpp.; **Briede, J., Danovskis, E.** Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 7, 2012, 14. febr., 6.–11. lpp.; **Torgāns, K.** Valsts pārvaldes iestāžu divi statusi ir realitāte. *Jurista Vārds*, Nr. 12, 2012, 20. marts., 6.–9. lpp.

² **Neimanis, J.** *Ievads tiesībās*. Rīga: Autora izdevums, 2004, 108. lpp.

³ **Бержель, Ж.-Л.** *Общая теория права*. Москва: Нота бене, 2000, с. 330.

⁴ Turpat, с. 328.

⁵ **Барон, Ю.** *Система римского гражданского права*. Санкт-Петербург: ЮЦП, 2005, с. 120.

attīstījies (lai cik tas neliktos paradoksāli) tieši publisko tiesību jomā un saistībā ar publisko tiesību subjektiem (mūsdienu izpratnē). Romiešu tiesības ļoti šauri traktēja publisko tiesību jēdzienu. Justiniāna darbā „Corpus Iuris Civilis” noteikts: „Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem” (D. 1. 1. 1. 2.)⁶ (Publiskās tiesības ir tās, kas vērstas uz Romas valsts stāvokli, privātās –, kas (vērstas) uz atsevišķā labumu⁷). Romieši par līdzvērtīgu tiesību subjektu blakus Romas valstij tā laika publiskajās tiesībās nevarēja atzīt iekarotās kaimiņu pilsētvalstis. Tādēļ, noslēguši padošanās līgumus un atstājuši iekarotajām pilsētām viņu publiskās pārvaldes iekārtu (ko romieši, protams, neatzīst par publiskām tiesībām piederīgu), privāttiesiskās apgrozības labad blakus atsevišķai tiesīgs spējīgai fiziskai personai (*singulorum*) romieši ar laiku atzīst šīs uz tiesību pamata reāli eksistējošās pilsētvalstis (*municipium*) par privāttiesiskās apgrozības un privātprocesa subjektiem. Romiešu tiesībās valsts kā juridiskā persona pati nespēja nekādu lomu juridiskās personas institūta attīstībā. Juridiskās personas jēdziens radās un attīstījās galvenokārt saistībā ar municipalitātēm.⁸ Pēc municipalitāšu parauga romiešu tiesībās par tiesību subjektiem vēlāk atzina arī reliģiskās, profesionālās un cita veida kolēģijas (*collegium*),⁹ kuras pēc sava mērķa mūsdienās būtu pieskaitāmas publisko tiesību jomai. Romiešu tiesībās juridisko personu apzīmēja ar jēdzienu *universitas*, ar to saprotot personu apvienību ar mainīgu personu sastāvu un atsevišķu mantu. Absolūti privātām vajadzībām romieši un viņu sekotāji izmanto tādu tiesību institūtu kā sabiedrība (*societas*), kas par juridisku personu netiek atzīta. Ar kristietības izcelšanos un tās kļūšanu par valsts reliģiju imperatoru Roma atzīst otru juridiskās personas veidu, kurai piešķir ar kristietību saistītās institūcijas – baznīcu, klosterus, visu veidu ticības un labdarības iestādījumus,¹⁰ kas reliģijas publiski valstiskā statusa dēļ arī uzskatāmi par publisko tiesību subjektiem. Kanoniskās tiesības 13. gadsimtā (pāvesta Inocenta IV laikā) šos publisko tiesību subjektus, kuriem piemīt arī privāttiesiskā tiesībspēja, atzīst par personām, pielīdzinot tās fiziskām personām, bet nodibinājumu apzīmēšanai pēc personu apvienības parauga (*universitates personarum*) ievieš terminu *universitates bonorum*, tā liekot pamatu juridisko personu iedalījumam personu apvienībās un nodibinājumos.¹¹ Vācu juristu skola, kura 19.–20. gadsimtā izvērsa plašu diskusiju par juridisko personu, veidoja un attīstīja zinātnisko pamatu šim institūtam, kas nav pieskaitāms nedz tikai privāttiesībām, nedz tikai publiskajām tiesībām, bet ir apvienojošs, pāri tiesību dalījumam stāvošs tiesību institūts.¹² Vācijā radās mācība par šo juridisko personu civiltiesisko tiesībspēju, kas vēlāk bija pamatā juridiskās personas konstrukcijai tīrā privāttiesību jomā (sabiedrība ar ierobežotu atbildību, akciju sabiedrība). Pētot, analizējot un, galvenais, mācot augstskolā juridiskās personas institūtu pa tiesību nozarēm šķirti no publiskām tiesībām (un otrādi) un aplūkojot tajās tikai savas nozares juridiskās personas,

⁶ *Дигесты Юстиниана*. Кофанов Л. (ред.). Москва: Статут, 2008, Т. I, с. 83.

⁷ **Dišlers, K.** *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: TNA, 2002, 63. lpp., **Briede, J.** *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003. Šeit izmantoti brīvāki, vispārīgāki un no mūsdienu jurisprudences viedokļa veikti tulkojumi no latīņu valodas.

⁸ **Ельяшевич, В.** *Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве. Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота*. Москва: Статут, 2007, Т. I, с. 30.

⁹ **Покровский, И.** *История римского права*. Москва: Статут, 2004, с. 329.

¹⁰ **Kalniņš, V.** *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 1977, 74. lpp.

¹¹ **Берман, Г. Дж.** *Западная традиция права*. Москва: Норма, 1998, с. 231.

¹² **Regelsberger, F.** *Pandekten*. B. I., Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1893., S. 299.

esam pazaudējuši spēju aplūkot šo institūtu kompleksi un vienoti, pieļaujot kļūdas juridisko personu izpratnē. Juridiskās personas jēdziens tikai kā privāttiesību subjekts (bez publiski tiesiskās funkcijas) ir pēdējo divu, dažviet pat pēdējā gadsimta, jurisprudences auglis.

3. Juridiskās personas definīcija

Sniegt juridiskās personas definīciju ir grūts un sarežģīts uzdevums. Doktrīna ir mēģinājusi to darīt, bet vēsturiski katrs juridiskās personas definēšanas mēģinājums ir pievienojis kādu jaunu aspektu šim augstas abstrakcijas pakāpes tiesību institūtam, to tālāk attīstot un precizējot. Galvenās juridiskās personas teorijas ir fikcijas teorija (F. K. fon Savinjī), ar mērķi nošķirtas mantas teorija (A. Brincs) un reālas personu savienības teorija (O. fon Gīrke),¹³ kaut gan tieši Gīrkes teorija atvietoja un attīstīja iepriekšējās un kalpoja par pagrieziena punktu, lai viņa un citu ģermānistu zinātnieku izstrādātais juridiskās personas tiesību institūta koncepts kļūtu par noteicošo. K. Čakste pēc Civillikuma pieņemšanas definē, ka juridiskās personas ir tās sociālās vienības vai lietu kopības, kuras likums atzīst par tiesību subjektiem, piešķirot viņiem juridisko personību.¹⁴ Iespējams, jāieklausās romiešu juristu secinājumā no Justiniāna darba „Corpus Iuris Civilis”, kur norādīts: „Omnis definitio in iure civili periculosa est” (D. 50. 17. 202)¹⁵ (Ikviens noteikšana civiltiesībās ir bīstama). Neatkarīgi no legālas vai vispārārtzītas doktrinālas definīcijas trūkuma liekas, ka mērķtiecīgāk analizēt citas šī tiesību institūta kategorijas – juridiskās personas – pazīmes, kā arī veikt to klasificēšanu un salīdzināšanu, lai caur likuma prizmu gan doktrīnā, gan tiesu nolēmumos izdarītu galīgo secinājumu, vai mūsu priekšā ir vai nav juridiska persona.

4. Juridiskās personas pazīmes

Juridiskās personas pazīmes īsumā ir šādas:

- 1) personība – personības publiska atzīšana, personai ir pašapziņa;
- 2) korpuss – juridiskā persona tiek uztverta kā ķermenis (*corpus*), tai ir sava manta un organizācija;
- 3) mērķis – juridiskā persona ir pašmērķis, tā tiek dibināta ar noteiktu mērķi, un tā pati var to uzstādīt un sasniegt;
- 4) griba – juridiskai personai ir griba, tā spēj to formulēt un paust;
- 5) organizācija – katrai juridiskai personai ir organizācija, kas sastāv no juridiskās personas substrāta un tās orgāniem;
- 6) substrāts – juridiskās personas kā personu apvienības substrāts ir personas, bet juridiskās personas kā nodibinājuma substrāts ir ar mērķi nošķirta manta;
- 7) orgāni – juridiskās personas gribas formēšanai, izpaušanai un realizācijai pastāv juridiskās personas orgāni;
- 8) manta – juridiskai personai ir sava atsevišķa manta;

¹³ Радбрух, Г. *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004, с. 149.

¹⁴ Čakste, K. *Civiltiesības. Leksijas. Raksti*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 40. lpp.

¹⁵ *Дигесты Юстиниана*. Кофанов Л. (ред.). Москва: Статут, 2005, том VII, п/т 2, с. 563.

- 9) tiesībspēja – ikkatra juridiskā persona ir tiesībspējīga, privāto tiesību jomā ikkatra juridiskā persona ir pilntiesīga;
- 10) rīcībspēja – ikkatra juridiskā persona ir tieši un personiski rīcībspējīga savu orgānu personā.

5. Juridisko personu klasifikācija

Lai noskaidrotu juridiskās personas būtību, tiek izmantota juridisko personu klasificēšanas un salīdzināšanas metode, klasificējot tās pēc mērķa, dibinātāja, darbības jomas un citām pazīmēm. Klasifikāciju izmanto arī, lai nošķirtu juridiskās personas no citām institūcijām, kuras noteikti nav juridiskās personas. Saeimai, Iekšlietu ministrijai, Ugunsdzēsības un glābšanas dienestam, Kurzemes apgabaltiesai, Rīgas pašvaldības policijas pārvaldei, Latvijas Universitātes aģentūrai zinātniskajam institūtam „LU Cietvielu fizikas institūts”, Latvijas Zvērinātu advokātu padomei, akciju sabiedrības „Latvenergo” valdei nav savas atsevišķas mantas, tām nav savas tiesībspējas, personības un citu juridiskās personas pazīmju, tātad šīs iestādes noteikti nav juridiskās personas. Savukārt personība, korpuss, atsevišķa manta un citas juridiskās personas pazīmes ir Latvijas valstij, Rīgas pašvaldībai, Latvijas Universitātei, Latvijas Zvērinātu advokātu kolēģijai, akciju sabiedrībai „Latvenergo”. Šo organizāciju pazīmju kopums norāda, ka šie subjekti varētu būt juridiskās personas. Svarīgi apzināties, vai lietojam tādu klasifikācijas metodi, kas ļauj izslēdzoši iekļaut personu tikai vienā no divām kategorijām, kuras ir savstarpējā opozīcijā. Tādu klasifikāciju sauc par alternatīvo klasifikāciju.¹⁶ Piemēram, saskaņā ar Civillikuma¹⁷ 219. pantu fiziskā persona ir vai nu pilngadīga, vai nepilngadīga. Katra no šīm klasifikācijas kategorijām ir savstarpēji izslēdzoša jeb alternatīva. Šajā iedalījumā neeksistē citas kategorijas, šīs divas kategorijas ir izsmeļošas un atrodas hierarhiskās (pakļautības) attiecībās ar jēdzienu „fiziska persona”. Civillikuma 1406. pants nosaka, ka personas iedalāmas fiziskās personās un juridiskās personās, neeksistē nekāda trešā personu kategorija, jo šīs personu iedalījums ir alternatīvs un izslēdzošs, tās atrodas hierarhiskās attiecībās ar jēdzienu „persona”. Tādējādi neeksistē arī nekāda trešā personu kategorija, kura būtu ārpus šī divdalījuma un sauktos par publisko tiesību personu.¹⁸ Kā alternatīvas varam klasificēt arī juridiskās personas, kuras visas ir privāttiesiski tiesībspējīgas, iedalot tās divās alternatīvās kategorijās, vienā iekļaujot juridiskās personas, kuras ir apveltītas ar kādu publiski tiesisku funkciju, bet otrā – tikai tās, kuras nav ar tādu apveltītas. Tādā gadījumā pirmā grupa sauktos par juridiskām personām ar publiski tiesisko funkciju, bet otrā – par juridiskām personām bez publiski tiesiskas funkcijas. Savukārt, ja izvēlamies otro klasifikācijas metodi – kumulatīvo, tad katrā kategorijā iekļaujam juridiskās personas ar pazīmēm, kuras nav savstarpēji izslēdzošas neatkarīgi no tā, ka viņas var iekļaut reizē abās kategorijās.¹⁹ Pirmajā kumulatīvajā kategorijā iekļausim visas juridiskās personas, kurām piemīt privāttiesiskā tiesībspēja, tātad gan tās, kuras ir apveltītas ar publiski tiesisko funkciju, gan tās, kuras nav ar to apveltītas. Varam konstatēt, ka pirmajā kumulatīvajā kategorijā ietilpst

¹⁶ Бержель, Ж.-Л. *Общая теория права*. Москва: Нота бене, 2000, с. 367.

¹⁷ Civillikums. LMKNK, Nr. 5, 1937, 6. marts.

¹⁸ Torgāns, K. Mantiskā atbildība privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2011, 15 nov., 8., 9., 12., 13. lpp.

¹⁹ Бержель, Ж.-Л. *Общая теория права*. Москва: Нота бене, 2000, с. 375.

ikkatra un līdz ar to arī visas juridiskās personas. Otrajā kumulatīvajā kategorijā iekļaujam tikai tās juridiskās personas, kuras ir apveltītas ar kādu publiski tiesisko funkciju. Kumulatīvā klasifikācija uzskatāmi parāda, ka likumdošanā un doktrīnā plaši lietotais juridisko personu dalījums privāto tiesību juridiskās personās un publisko tiesību juridiskās personās nav alternatīvs un nav izslēdzošs. Minētās kategorijas saturiski nepareizi ir dēvēt par privāto tiesību juridiskām personām pretstatā publisko tiesību juridiskām personām (jo tās neatrodas savstarpējā opozīcijā). Visas šīs juridiskās personas ietilpst kumulatīvās klasifikācijas pirmajā kategorijā un ir apveltītas ar pilnu tiesībspēju privāttiesību jomā.

6. Juridiskās personas padomju tiesībās

Padomju tiesības izcēlās ar valsts lomas hipertrofēšanu visās jomās, arī tiesību jomā. Mūsdienu Latvijas tiesību izpratnē juridiskās personas pazīmēm atbilstu ļoti mazs padomju tiesību juridisko personu skaits un veidi – valsts (viena), kompartija (viena), komjaunatne (viena), arodbiedrība (viena), kolhozi (daudz), kāda reta biedrība un ārējās tirdzniecības apvienības (daži desmiti). Lai neizveidotos stāvoklis, ka civiltiesiskajā aprītē būtu iesaistīta tikai viena juridiska persona – valsts – un dažreiz arī kāds kolhozs, juridiskās personas statuss tika piešķirts dažādām valsts iestādēm, organizācijām, uzņēmumiem un ražošanas apvienībām. Šīm no valsts atvasinātām padomju tiesību juridiskām personām nebija sava atsevišķa īpašuma, ar kuru tās varētu pilnvērtīgi rīkoties. Valsts īpašums, ar kuru zināmās robežās tās rīkojās, atradās tikai šo juridisko personu operatīvajā pārvaldē.²⁰ Attiecības ar īpašumu un rīcību ar to bija tuvāka tādai administratīvo tiesību nozarei kā budžeta tiesības, nevis civiltiesības; par juridiskās personas pazīmēm bieži uzskatīja zīmoga esību, rēķinu bankā, spēju saukties par budžeta iestādi. Valsts uzņēmumiem bija atļauta saimnieciskā darbība, bet tikai ar noteiktas kategorijas lietām (piemēram, ar savu saražoto produkciju, bet ievērojot stingru administratīvo sadali), citu lietu atsavināšanai bija nepieciešama augstākstāvošo administratīvo iestāžu atļauja (piemēram, darbībai ar pamatlīdzekļiem). Šāds uzņēmumu statuss tuvāks autonomo iestāžu jēdzienam.²¹ Padomju tiesību izpratne par juridiskām personām Latvijā neatkarīgi no Civillikuma atjaunošanas valdīja gandrīz visus deviņdesmitus gadus, arī mūsdienās varam atrast šīs izpratnes paliekas likumos, tiesu nolēmumos²² un citur. Satversmes tiesas likuma²³ 1. panta trešajā daļā no likuma pieņemšanas dienas 1996. gada 5. jūnijā līdz 2008. gada 6. martam bija noteikts, ka Satversmes tiesa (valsts tiesu varas iestāde) ir juridiskā persona. Prokuratūras likuma²⁴ 22. pantā vēl šobrīd teikts, ka prokuratūras iestādes (valsts tiesu varas iestādes) ir juridiskās personas. Šajos un līdzīgos gadījumos likums vēsturiski jātulko *contra legem*. Krievijas likumdošana un doktrīna no padomju tiesībām pārņēmusi un saglabājusi šī tiesību institūta padomju konstrukciju.²⁵

²⁰ Latvijas PSR civilkodekss. Rīga: Avots, 1988.

²¹ Muciņš, L. Publisko iestāžu klasifikācijas modelis. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr. 4., 101.–102. lpp.

²² Gredzena, I. Valsts atbildība un tās veidi. *Zaudējumu atlīdzība administratīvajā procesā*. Rīga: Providus, Nordik, 2004, 39.–40. lpp.

²³ Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996, 14. jūn.

²⁴ Prokuratūras likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 1994, 2. jūn.

²⁵ *Гражданское право. Учебник*. Т. I. Москва: Проспект, 2003, с. 142–146.

7. Juridiskā persona Civillikuma 1407. panta izpratnē

Civillikuma 1407. pantam ir divējāda loma. Tajā, pirmkārt, *expressis verbis* uzskaitīti juridisko personu veidi. Juridiskās personas definīciju un visu pazīmju uzskaitījumu Civillikums nedod, atstājot to speciālajiem likumiem un doktrīnai, savukārt no panta teksta izriet juridisko personu klasifikācijas iespēja pēc to substrāta. Civillikuma 1407. pants juridiskās personas iedala divās alternatīvās kategorijās. Šeit skaidri redzama klasiskā juridisko personu klasifikācija²⁶ personu apvienībās – „valsts, pašvaldības [un citas] personu apvienības” un nodibinājumos – „iestādes [un citi] nodibinājumi un lietu kopības.” Tādējādi Civillikuma 1407. pants nominē un klasificē juridisko personu veidus. Institūcijas nominēšana par valsti, pašvaldību, personu apvienību, iestādi, nodibinājumu, lietu kopību ir viens no likumā noteiktiem pamatojumiem, lai šādi nominēta institūcija vispār varētu tikt atzīta par juridisko personu. Tādējādi blakus juridiskās personas pazīmju virknei nominēta virkne institūciju, kurām potenciāli varētu būt juridiskās personas statuss. 1407. pantā dota norāde uz attiecīgu juridisku mehānismu juridisko personu statusa atzīšanai, kas likumā izteikts ar vārdiem „par juridiskām personām atzīstamas [tās organizācijas], kurām piešķirta juridiska personība”, jo 1407. pantā minēto organizāciju atzīšanai par juridiskām personām nepieciešams vismaz viens (citos gadījumos vairāki) publisko tiesību akts.

8. Juridiskā persona kā vienots reāls ķermenis

Jau romiešu tiesībās valdija atziņa, ka juridiska persona ir vienots kopums (*universitas*) ar savu ķermeni (*corpus*), tās personība ir saistīta ar attiecīgas organizācijas esību,²⁷ un pēc savas būtības tā ir kolektīvi organizēta fizisko personu savienība, kurai piemīt attiecīgas tiesības – gan publiskās (mūsdienu izpratnē), gan arī privātās, t. sk. tiesības uz īpašumu, pārstāvību tiesā u.c., tādā veidā nostādot šo reāli eksistējošo juridisko personu privāttiesību jomā līdzās fiziskām personām. Reāla ķermeņa²⁸ esība ir viens no argumentiem, ar ko tiek oponēts Savinji fikcijas teorijai, kurā pausts, ka juridiskā persona ir fiktīvs, mākslīgs subjekts, kas pieļaujams tikai juridiskiem mērķiem, tā mākslīgā tiesībspēja attiecas tikai uz civiltiesībām, tā līdzīgi nepilngadīgam ir bez gribas un tai nepieciešama reāla pārstāvniecība.²⁹ Fikcijas teorija ir noraidīta,³⁰ tādēļ nepareizi mūsdienās apgalvot, ka juridiskās personas statuss ir juridiska fikcija.³¹ Arī mēģinājums mākslīgi uzkonstruēt kādu speciālu publisko tiesību personu³² faktiski ir tās pašas Savinji fikcijas teorijas atdzīvināšana. K. Dišlers norāda, ka tas nenozīmē, ka valsts kā juridiskā persona tiktu sadalīta divās daļās vai divos tiesību subjektos, valsts ir un paliek viena un tā pati juridiskā persona, bet tai kā tiesību subjektam ir divi dažādi statusi – publiski tiesiskais

²⁶ Baron, J. *Pandekten*. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1879, S. 55–56.

²⁷ Боголепов, Н. *Учебник истории римского права*. Москва: Зерцало, 2004, c. 314.

²⁸ Гримм, Д. *Лекции по догме римского права*. Москва: Зерцало, 2003, c. 84.

²⁹ Savigny von, F. C. *System des heutigen Römischen Rechts*. B. II. Berlin: Beit und Comp., 1840, S. 236–241, 282–283.

³⁰ Balodis, K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 89. lpp.

³¹ Strupiņš, A. *Komerclikuma komentāri. III. B daļa. Komerstanti*. Rīgā: A. Strupiņa juridiskais birojs SIA, 2003, 25. lpp.

³² Torgāns, K. Mantiskā atbilde privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2011, 15. nov., 8., 9., 12., 13. lpp.

un privāttiesiskais. Un, ja valsti, pašvaldības un citas juridiskās personas neatzītu par tiesību subjektiem, tad par tādiem nāktos atzīt šo juridisko personu orgānus.³³ Kā norāda T. Mommsens, tieši spēja abstrahēties no vienotas juridiskās personas izpratnes un spēja saskatīt tajā privāttiesisko aspektu, operēt ar to, jāuzskata par lielu romiešu tiesību sasniegumu.³⁴ Tas nenozīmē, ka vienota juridiskā persona un tai piemītošais publiski tiesiskais aspekts pagaist. Vienotas juridiskās personas jēdzienā tas paliek spēkā un attiecīgos apstākļos tiek analizēts no citu tiesību nozaru viedokļa. Ja atzīstam vienoto juridisko personu par fikciju, viegli varam sakonstruēt juridisko personu jebkurā tiesību nozarē, turklāt atsevišķu juridiskās personas jēdzienu civiltiesību vajadzībām, atsevišķu – publisko tiesību vajadzībām vai pat kādas tiesību nozares vajadzībām, piemēram, krimināltiesībās. Izmantojot kumulatīvo klasifikāciju, bet uztverot vai pasniedzot to kā absolūto klasifikāciju, nepareiza ir vēlme juridiskās personas dalīt publisko tiesību juridiskajās personās un privāto tiesību juridiskajās personās, bet tālāk operēt tikai ar daļu no tām un pēc tam konstatēt, ka radušās problēmas ar civiltiesisko strīdu izšķiršanu publisko tiesību juridisko personu civiltiesiskās atbildības jomā, un censties tās civiltiesu nolēmumos risināt ar publisko tiesību palīdzību.³⁵ Pārsteidzīgs un neatbilstošs postpadomju situācijai ir apgalvojums, ka teorijas, kuras skaidro juridiskās personas būtību, ir interesantas no zinātniskā viedokļa, taču praktiskas nozīmes tām nav.³⁶ Iedziļināšanās juridiskās personas fikcijas teorijas kritikā pamatoti pierāda, ka juridiskā persona ir vienota viena ķermeņa organizēti veidota persona, kura var izpausties caur savu organizāciju ar vienu un to pašu orgānu starpniecību gan privāttiesiskā jomā (ikkatra juridiskā persona), gan publiski tiesiskajā jomā (tās juridiskās personas, kuras apveltītas ar publiski tiesisko funkciju). Arī attiecībā pret saviem orgāniem juridiskā persona jāuztver kā vienots ķermenis, bet tās orgāni – kā šī ķermeņa sastāvdaļa. Tiesiskas attiecības var pastāvēt tikai starp tiesību subjektiem; objektīvās tiesības nosaka, kas ir atzīstams par tiesību subjektu. Parasti tiesībās par tiesību subjektu atzīst personu. Tiesības var gan sašaurināt personas jēdzienu, par personu neatzīstot kādas cilvēku kategorijas, gan paplašināt to, nosakot publisko kārtību, kādā par sevišķa veida personām – juridiskām personām – atzīstamas kādas organizācijas. Objektīvās tiesības var noteikt publisko kārtību, kādā par tiesību subjektiem atzīstamas tās organizācijas, kuras netiek atzītas par personām. Atzīstot kādu organizāciju par juridisku personu, tiesiskas attiecības veidojas starp šo juridisko personu kā tiesību subjektu, starp šīs juridiskās personas ķermeni un citu tiesību subjektu, bet ne starp šīs juridiskās personas orgānu un citu subjektu, jo orgāns ir juridiskās personas ķermeņa sastāvdaļa un netiek atzīts par atsevišķu privāto tiesību subjektu.³⁷ Piemēram, juridiskās personas Latvijas Universitātes (augstskolas) orgāni ir satversmes sapulce, senāts, šķīrējtiesa, rektors, rektorāts, fakultātes, zinātniskie un cita veida institūti, laboratorijas, centri un tamlīdzīgi iestādījumi, visu veidu aģentūras, ieskaitot zinātniskos institūtus, kā arī pārējās augstskolas iestādes. Visi šie orgāni ir vienotas juridiskās personas Latvijas

³³ Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: TNA, 2002, 114. lpp.

³⁴ Mommsen, T. *Römisches Staatsrecht*. B. I. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1876, S. 171.

³⁵ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKC-226/2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. aprīlī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2010/skc-226.pdf>.

³⁶ Balodis, K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 89. lpp.

³⁷ Синайский, В. *Основы гражданского права. Выпуск I. Общая часть. Система личных прав. Авторское право*. Рига: Вальтерс и Папа, 1924, с. 180.

Universitātes (personu apvienības) ķermeņa sastāvdaļas un privāttiesiskās attiecībās savā vārdā ar citiem tiesību subjektiem pašas parasti nestājas.

Kopsavilkums

1. Latvijas tiesībās tiesību subjekti, starp kuriem pastāv tiesiskas attiecības, ir fiziskās personas un juridiskās personas. Šāds personu dalījums ir alternatīvs, cita – trešā – personu kategorija šajā dalījumā nepastāv.
2. Tā saucamās publisko tiesību personas ir terminoloģisks saīsinājums no jēdziena „publisko tiesību juridiskā persona”, kas ir jēdziena „juridiskā persona” kumulatīvā dalījuma kategorija, kura turklāt tiek nepareizi izmantota. Publisko tiesību juridiskā persona kā jebkura juridiskā persona ir apveltīta ar pilnu privāttiesisko tiesībspēju.
3. Juridiskā persona ir pāri atsevišķām tiesību nozarēm stāvošs tiesību institūts. Tā kā vienota, reāla un organizēta persona, kas objektīvās tiesībās atzīta par tiesību subjektu, veido tiesiskas attiecības ar citiem tiesību subjektiem tieši un personiski savu orgānu personā.
4. Juridiskai personai izšķirams gan tās privāttiesiskais statuss, kas piemīt ikkatrai juridiskai personai, gan publiski tiesiskais statuss, kas tai piemīt, ja attiecīgā juridiskā persona ir apveltīta ar kādu publiski tiesisku funkciju.
5. Juridiskās personas ir tās organizācijas:
  - 1) kuras likums nominē par juridiskām personām;
  - 2) kuras likumā noteiktā kārtībā ir atzītas par juridiskām personām;
  - 3) kurām piemīt pietiekams skaits juridiskās personas pazīmju, lai tās varētu kā personas funkcionēt tiesiskajās attiecībās.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. **Baron, J.** *Pandekten*. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1879.
3. **Briede, J.** *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
4. **Briede, J., Danovskis, E.** Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 7, 2012, 14. febr.
5. **Čakste, K.** *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
6. **Dišlers, K.** *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: TNA, 2002.
7. **Gredzena, I.** *Valsts atbildība un tās veidi. Zaudējumu atlīdzība administratīvajā procesā*. Rīga: Providus, Nordik, 2004.
8. **Kalniņš, V.** *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 1977.
9. **Muciņš, L.** Publisko iestāžu klasifikācijas modelis. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr. 4.
10. **Mommsen, T.** *Römisches Staatsrecht*. B. I. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1876.
11. **Neimanis, J.** *Ievads tiesībās*. Rīga: Autora izdevums, 2004.
12. **Regelsberger, F.** *Pandekten*. B. I., Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1893.
13. **Saulītis, E.** Publisko personu rīcībspējas un tiesībspējas civilprocesuālie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 44, 2009, 3. nov.
14. **Savigny von, F. C.** *System des heutigen Römischen Rechts*. B. II. Berlin: Beit und Comp., 1840.

15. **Sinaiškis, V.** Tiesiskais antropomorfisms sakarā ar mācībām par valdīšanu, juridisko personu un jaunu mācību par civiltiesībām. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 12, 1927, 369.–379. lpp., Nr. 3, 1928., 49.–68. lpp.
16. **Strupiņš, A.** *Komerclikuma komentāri. III. B daļa. Komersanti*. Rīga: A. Strupiņa juridiskais birojs SIA, 2003.
17. **Tihomirnijs, K.** Par juridisko personu, par tās iespējamo kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2000, 11. jūl.
18. **Torgāns, K.** Mantiskā atbildība privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2011, 15. nov.
19. **Torgāns, K.** Valsts pārvaldes iestāžu divi statusi ir realitāte. *Jurista Vārds*, Nr. 12, 2012, 20. marts.
20. **Барон, Ю.** *Система римского гражданского права*. Санкт-Петербург: ЮЦП, 2005.
21. **Бержель, Ж.-Л.** *Общая теория права*. Москва: Нота бене, 2000.
22. **Берман, Г. Дж.** *Западная традиция права*. Москва: Норма, 1998.
23. **Боголепов, Н.** *Учебник истории римского права*. Москва: Зерцало, 2004.
24. **Гримм, Д.** *Лекции по догме римского права*. Москва: Зерцало, 2003.
25. **Ельяшевич, В.** Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве. *Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота*. Москва: Статут, 2007.
26. **Покровский, И.** *История римского права*. Москва: Статут, 2004.
27. **Радбрух, Г.** *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004.
28. **Синайский, В.** *Основы гражданского права. Выпуск I. Общая часть. Система личных прав. Авторское право*. Рига: Вальтерс и Рапа, 1924.

Normatīvie akti

1. Civillikums. *LMKNK*, Nr. 5, 1937, 6. marts.
2. *Дигесты Юстиниана*. Кофанов Л. (ред.). *Corpus Iuris Civilis. Digesta Iustiniani*. Москва: Статут, 2002–2008, Т. I–VIII.
3. *Latvijas PSR civilkodekss*. Rīga: Avots, 1988.
4. Prokuratūras likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 1994, 2. jūn.
5. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996, 14. jūn.

Tiesu prakse

Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKC-226/2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. aprīlī.]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2010/skc-226.pdf>.

RĪCĪBAS DARĪJUMS KĀ ĪPAŠUMA TIESĪBAS IEGŪŠANAS UZ TIESISKA DARĪJUMA PAMATA LIETTIESISKAIS PRIEKŠNOSACĪJUMS

LL. M. (Rostock), Mg. iur. (Rīga) Jūlija Kolomijceva

LU Juridiskās fakultātes doktorante, zvērināta advokāta palīdzē
zvērinātu advokātu biroja „bnt Klauberg Krauklis” juriste

Šajā darbā apskatīts rīcības darījums kā īpašuma tiesības iegūšana ar nodošanu (Civillikuma 987.–997. pants). Darba mērķis ir izanalizēt argumentus, kas liecina par un pret rīcības darījumu Civillikumā, un noteikt, vai rīcības darījums ir liettiesiskais priekšnosacījums īpašuma tiesības iegūšanai uz tiesiska darījuma (atsavinājuma darījuma) pamata.

1. Rīcības darījuma jēdziens

Rīcības darījuma jēdziens cēlies no vācu valodas vārda *Verfügungsgeschäft* (*Verfügung* – rīkojums, *Geschäft* – darījums). Kontinentālās Eiropas tiesību loka ģermāņu grupas valstīs, pie kurām pieder Austrija, Šveice un Vācija,¹ ar *Verfügungsgeschäft* saprot tiesisku darījumu, ar kuru tieši un galīgi tiek veiktas izmaiņas subjektīvajās tiesībās, tostarp (bet ne tikai) īpašuma tiesībās. Ar rīcības darījumu tiek izpildīts atsavinājuma darījums kā apņemšanās darījums (piemēram, pirkuma līgums, dāvinājuma līgums u. tml.). Apņemšanās darījums nodibina tikai prasījumu par īpašuma tiesības nodošanu (personisku prasījumu), bet nepārnes īpašuma tiesības.²

Minētajās valstīs rīcības darījums bezķermenisku lietu gadījumā izpaužas kā tiesīgās personas maiņa, pārnesot tiesības uz bezķermenisku lietu no vienas personas uz citu. Rīcības darījums jānodala no darījuma, uz kura pamata minētais

---

¹ **Neimanis, J.** *Ievads tiesībās*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 110. lpp.; **Koch, H., Magnus, U., Winkler von Mohrenfels, P.** *IPR und Rechtsvergleichung*. 3. Auflage, München: Verlag C.H. Beck, 2003, S. 325–327.

² **Faber, W., Lurger, B.** (eds.) *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Vol. 6, The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia. Munich: Sellier. European law publishers, 2011, p. 199–200; **Brockhaus, A.** *Fachlexikon Recht*. 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 1401; **Flossmann, S.** *Österreichische Privatgeschichte*. Sechste aktualisierte Auflage. Wien: Springer Verlag, 2007, S. 130; **Gauch, P., Schlupe, W. R.** *Schweizerisches Obligationsrecht. Allgemeiner Teil ohne ausservertragliches Haftpflichtrecht*. Band I. 5. Auflage, ergänzt, verbessert und nachgeführt von Gauch P. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1991, S. 23; **Heinz, R.** *Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts*. Band 1. 2. Auflage. Bern: Stämpfli Verlag, 2000, S. 414–415; **Krimphove, D.** *Das europäische Sachenrecht: eine rechtsvergleichende Analyse nach der Komparativen Institutionenökonomik*. Lohmar-Köln: Josef EUL Verlag, 2006, S. 82; **Stadler, A.** *Gestaltungsfreiheit und Verkehrsschutz durch Abstraktion*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1996, S. 82.

rīcības darījums tiek veikts. Rīcības darījuma pamatā var būt tādi darījumi kā cesijas līgums, kapitāldaļu atsavināšanas līgums, faktoringa līgums u. c.³

Jānorāda, ka ar *Verfügungsgeschäft* salīdzināms institūts pastāv ne tikai minētajās vāciski runājošajās valstīs, bet arī citur, piemēram, Nīderlandē. Saskaņā ar valdošo viedokli Nīderlandē īpašuma tiesības tiek nodotas nevis uzreiz ar atsavinājuma darījumu, bet gan ar atsevišķu tiesību aktu (nodošanu), un nodošanas sastāvdaļas ir rīcības darījums un kustamas lietas valdījuma nodošana.⁴

Jēdziens „rīcības darījums” pirmo reizi minēts E. Kalniņa rakstā „Tiesisks darījums”⁵ 2000. gadā, taču Latvijas civiltiesībās tas bija zināms jau iepriekš kā vienprātība īpašuma tradīcijā, vienošanās par īpašuma tiesību pārņemšanu uz ieguvēju, gribas izteikums ar lietisku spēku.⁶ Piemēram, Konradi (*Konradi*) un Valters (*Walter*) norāda, ka „jāpastāv kontrahentu gribas vienprātībai, kurai tomēr jābūt vērstai tikai uz tradīciju, bet ne arī uz pamatā esošo darījumu”.⁷ Savukārt N. Vinzarājs raksta, ka īpašuma tiesību pārejai vajadzīga, pirmkārt, divējāda vienošanās kā privātas dabas (*inter partes*) rekvizīts – vienošanās par mantas atsavināšanu (nodošanu) ieguvējam un vienošanās par īpašuma tiesību pārņemšanu uz ieguvēju. Otrkārt, ir nepieciešams publiskās dabas (trešo personu labā) rekvizīts – kustamas lietas valdījuma nodošana vai korroborācija. Turklāt „zemes grāmatu nodaļas tiesībās (...) vienošanās par īpašuma tiesību pārņemšanu, vienkāršākas pierādīšanas dēļ, atvietota ar surogātu – atsavinātāja vienpusēju piekrišanu korroborācijai”.⁸ Par vienprātību, kas vēsta uz īpašuma tiesības nodošanu, nevis uz pamatā esošo darījumu, raksta arī Bukovskis un Erdmans (*Erdmann*).⁹ Šajā rakstā turpmāk lietots jēdziens „rīcības darījums”.

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka rīcības darījums aptver ne tikai īpašuma iegūšanu ar nodošanu, bet arī citus lietu tiesību institūtus, piemēram, ķīlas nodibināšanu, kā arī attiecas uz atsevišķiem saistību tiesību institūtiem, piemēram, cesiju.¹⁰ Rakstā rīcības darījums skatīts kontekstā ar īpašuma tiesības iegūšanu kā nodošanu.

Analizējot Civillikuma regulējumu, jāsecina, ka atsavinājuma darījums (apņemšanās darījums) nevar būt gribas izteikums, kas pārnes īpašuma tiesības uz ieguvēju, t. i., gribas izteikums ar lietisku spēku, jo attiecībā uz ķermeņiskām lietām

³ **Brockhaus, A.** *Fachlexikon Recht*. 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 36–37; **Däubler, W.** *BGB kompakt. Allgemeiner Teil–Schuldrecht–Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008, S. 389.

⁴ **Faber, W., Lurger, B.** (eds.) *National Reports on the Transfer of Movable in Europe*. Vol. 6, The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia. Munich: Sellier. European law publishers, 2011, p. 79–81.

⁵ **Kalniņš E.** Tiesisks darījums. *Likums un Tiesības*, Nr. 10 (14) (2000), 307.–314. lpp.

⁶ **Konradi, F., Walter, A.** *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 97.–98. lpp.; **Vīnzarājs, N.** *Civiltiesību problēmas: raksti (1932–1939)*. Sastādījis: E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 86.–88., 110.–111. lpp.; **Буковский, В. И.** *Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах*. Том I, Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 337.

⁷ **Konradi, F., Walter, A.** *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 97. lpp.

⁸ **Vīnzarājs, N.** *Civiltiesību problēmas: raksti (1932–1939)*. Sastādījis: E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 110.–111. lpp.

⁹ Sk. 6. atsauci.

¹⁰ **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 173. lpp.; **Kalniņš, E.** *Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 143. lpp.; **Brockhaus, A.** *Fachlexikon Recht*. 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 1401.

Civillikumā ir nostiprināta t. s. nodošanas sistēma (nejaukt ar kustamas lietas valdījuma nodošanu!), pretstatot to konsensuālajai sistēmai, kuras ietvaros īpašuma tiesības pāriet uzreiz uz līguma pamata.¹¹

Nodošanas sistēmai ir raksturīgs t. s. saistību un lietu tiesību nošķiršanas princips. Šis princips paredz, ka no juridiskā viedokļa tiek nošķirti no atsavinājuma darījuma (dāvinājuma, pirkuma) izrietošie personiskie prasījumi, no vienas puses, un uz šī atsavinājuma darījuma izpildījumu vērstā rīcība, kas izbeidz īpašuma tiesības attiecībā uz atsavinātāju un nodibina attiecībā uz ieguvēju.¹² Ar apņemšanās darījumu tiek apsolītas izmaiņas īpašuma tiesībās, bet rīcības darījums tieši un nepastarpināti nodod, atceļ, izbeidz, izmaina vai ierobežo īpašuma tiesības.

Nodošanas sistēmas tiek iedalītas kauzālās un abstraktās sistēmās, un nošķiršanas princips ir raksturīgs abām nodošanas sistēmām.¹³ Rīcības darījums pastāvēs jebkurā gadījumā, ja īpašuma nodošanas sistēma ir abstrakta. Šajā gadījumā rīcības darījums būs abstrakts (Vācija).¹⁴ Ja īpašuma nodošanas sistēma ir kauzāla, ir valstis, kur rīcības darījums nepastāv (Spānija), bet citās valstīs tāds institūts eksistē (Šveice).

Ja rīcības darījums pastāv valstī, kurā nodošana ir kauzāla, attiecīgais rīcības darījums arī ir kauzāls.¹⁵

Latvijas juridiskajā literatūrā ir strīdīgs jautājums par bezķermenisku tiesību atsavināšanu.¹⁶ Bezķermenisku lietu gadījumā, kuras tiek pielīdzinātas kustamai mantai (Civillikuma 846. pants), nav nepieciešama to nodošana, salīdzinot ar ķermeniskām kustamām lietām, piemēram, atsavinot sabiedrības ar ierobežotu

¹¹ Čakste, K. *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2011, 101.–103. lpp.; Sinaiskis, V. *Latvijas Civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 38.–39. lpp.

¹² Brockhaus, A. *Fachlexikon Recht*. 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 34–35; Däubler, W. *BGB kompakt. Allgemeiner Teil–Schuldrecht–Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008, S. 392–393; Дернбург, Г. *Пандекты*. Том II (т I, ч.2, нем. изд.). Вещное право. 6-ое исправленное издание (Берлин 1900 г.) при участии профессора Гиссенского университета И. Бирмана. Перевод студентов СПб Университета А.Ю. Блоха, А.-Я. Гальперна, Д.И. Утнелова и К.А. Шнейдера. Под редакцией прив.-доц. Санкт-Петербургского Университета бар. А.Ф.Мейндорфа. Санкт-Петербург: [B.i.], 1905, с. 116.

¹³ Krimphove, D. *Das europäische Sachenrecht: eine rechtsvergleichende Analyse nach der Komparativen Institutionenökonomik*. Lohmar-Köln: Josef EUL Verlag, 2006, S. 82.

¹⁴ Īpašuma iegūšana ar nodošanu ir abstrakta, ja saskaņā ar nošķiršanas principu nodošana nav atkarīga no atsavinājuma (apņemšanās) darījuma, uz kura pamata tā tiek veikta. Nodošana ir abstrakta, jo īpašuma tiesības pāreja ar nodošanu notiek neatkarīgi no tā, vai vispār pastāv apņemšanās darījuma un ciktāl tas ir spēkā, tādējādi īpašuma iegūšana izskatās šādi: rīcības darījums ↔ valdījuma nodošana (kā faktiskā rīcība) vai ieraksts.

Däubler, W. *BGB kompakt. Allgemeiner Teil–Schuldrecht–Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008, S. 552–562; Stadler, A. *Gestaltungsfreiheit und Verkehrsschutz durch Abstraktion*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1996, S. 49–55; Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 35–36.

¹⁵ Īpašuma iegūšana ar nodošanu ir kauzāla, ja saskaņā ar nošķiršanas principu nodošana bez spēkā esoša atsavinājuma (apņemšanās) darījuma nepārnēs īpašuma tiesības uz ieguvēju. Nodošana ir kauzāla, jo īpašuma tiesības pāreja ar nodošanu ir atkarīga no atsavinājuma (apņemšanās) darījuma spēkā esības. Ja kauzālā nodošanas sistēma neatzīst rīcības darījumu, īpašuma iegūšana izskatās šādi: atsavinājuma darījums ↔ valdījuma nodošana (kā faktiskā rīcība) vai ieraksts. Ja nodošanas sistēma atzīst rīcības darījumu, īpašuma iegūšana izskatās šādi: atsavinājuma darījums ↔ rīcības darījums ↔ nodošana (kā faktiskā rīcība) vai ieraksts.

¹⁶ Grūtups, A., Kalniņš, E. *Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 120.–122. lpp.

atbildību kapitāldaļas.¹⁷ Rīcības darījumu šeit veido rīcība ar bezķermenisku lietu, atsavinot to ieguvējam.¹⁸ Jānorāda, ka jautājumam par rīcības darījuma esību bezķermenisku lietu gadījumā ir vairāk teorētiska nekā praktiska nozīme, jo rīcība ar bezķermenisku lietu parasti sakrīt ar darījumu, ar kuru to atsavina.

Ķermeniskas lietas tiek iedalītas kustamās un nekustamās lietās (Civillikuma 842. pants). Runājot par īpašuma nodošanas sistēmas sastāvdaļām, kas atzīst rīcības darījumu, vispirms jārunā par ķermeniskām kustamām lietām: rīcības darījums var būt patstāvīgs tiesību institūts paralēli lietas valdījuma nodošanai un atsavinājuma darījumam vai arī var būt lietas nodošanas sastāvdaļa, kura tādējādi iedalās lietas valdījuma nodošanā un rīcības darījumā. Kustamu lietu gadījumā rīcības darījums ir nodošanas sastāvdaļa.

Nekustamu lietu gadījumos rīcības darījuma vieta dažādās valstīs atšķiras: rīcības darījums var būt atsevišķs elements papildus ierakstam (Vācijā)¹⁹ vai arī var sakrist ar pieteikumu zemesgrāmatai (Šveicē).²⁰ Latvijā rīcības darījuma vieta nav skaidra.

Civillikumā īpašuma tiesības pārņemšanas forma vai *modus* ir ieraksts attiecībā uz nekustamām lietām un kustamas lietas valdījuma nodošana.²¹

Atsevišķas kustamas ķermeniskas lietas ir pakļautas reģistrācijai, piemēram, jūras kuģi vai mehāniskie transportlīdzekļi. Šajā gadījumā jānosaka, vai ieraksts ir konstitutīvs vai deklaratīvs. Ja ieraksts ir konstitutīvs, tad, piemēram, iegūstot īpašumā jūras kuģi, *modus* ir nevis nodošana, bet ieraksts. Ja ieraksts ir deklaratīvs, piemēram, attiecībā uz transportlīdzekļiem, tad nodošana netiek aizvietota ar reģistrāciju, bet ir nepieciešams priekšnosacījums īpašuma tiesības iegūšanai uz tiesiskā darījuma pamata.²²

Civillikuma 6. pants nosaka, ka saistību tiesību vispārējie noteikumi attiecīgi piemērojami arī ģimenes, mantojuma un lietu tiesību attiecībām.²³ Tādā veidā rīcības darījumu var definēt kā atļautā kārtā izdarītu darbību tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozīšanai vai izbeigšanai (Civillikuma 1403. pants), kuras priekšmets ir lietu tiesiskas attiecības, līdz ar to rīcības darījums ir īpašuma tiesības iegūšanas liettiesiskais priekšnosacījums.

Rīcības darījums jānošķir no faktiskas rīcības, reālakta un darījumam līdzīgas darbības.

¹⁷ Lošmanis, A. Sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļu atsavinājums. Tiesiskais regulējums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=190135>.

¹⁸ Däubler, W. *BGB kompakt. Allgemeiner Teil-Schuldrecht-Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008, S. 427.

¹⁹ Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F.A. Brockhaus, 2005, S. 1401; Däubler, W. *BGB kompakt. Allgemeiner Teil-Schuldrecht-Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008, S. 423-424.

²⁰ Heinz R. *Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts*. Band 1. 2. Auflage. Bern: Stämpfli Verlag, 2000, S.352-353

²¹ Heinz R. *Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts*. Band 1. 2. Auflage. Bern: Stämpfli Verlag, 2000, S. 72-75; Online Lehrbuch Zivilrecht [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: [http://www.uibk.ac.at/zivilrecht/buch/kap8_0.xml?section-view=true;section=1](http://www.uibk.ac.at/zivilrecht/buch/kap8_0.xml?section-view=true;section=1;); Буковский, В. И. *Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912-1914 гг. и разъяснениями в 2 томах*. Том I, Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 341-345.

²² Višņakova, G., Balodis, K. *Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 11. lpp.

²³ Sal. CL 114.-145. pants (Laulāto līgumiskās mantiskās attiecības), CL 639.-654. pants (Līgumiskā mantošana).

Faktiska rīcība ir tāda rīcība, kas nerada nekādas tiesiskas sekas nedz uz likuma, nedz uz līguma pamata, nedz kā citādi, bet ir vērsta uz faktisko seku radīšanu, piemēram, kāds nocērt kokus dārzā.²⁴ No minētā izriet, ka rīcības darījums atšķirībā no faktiskas rīcības rada tiesiskas sekas.

Reālakts ir tiesiska rīcība, kas rada tiesiskas sekas, pamatojoties uz likumu un neatkarīgi no attiecīgās rīcības izdarītāja gribas. Atšķirībā no tiesiska darījuma, tātad rīcības darījuma, kas rada noteiktas tiesiskas sekas tāpēc, ka to iestāšanās ir gribēta, reālakts rada tiesiskas sekas neatkarīgi no tā, vai šo seku iestāšanās ir gribēta vai ne.²⁵

Darījumam līdzīga darbība ir tāds gribas izpaudums vai paziņojums, kas rada tiesiskas sekas, pamatojoties uz likumu un neatkarīgi no attiecīgā gribas izpauduma vai paziņojuma izdarītāja gribas. Darījumam līdzīga darbība tiek izdarīta, lai attiecīgā gribas izpauduma vai paziņojuma saturu darītu zināmu citai personai.²⁶

Rezumējot jāsecina, ka ar rīcības darījumu kā īpašuma tiesības iegūšanas liettiesisko priekšnosacījumu tiek izpildīts atsavinājuma darījums (aņņemšanās darījums), ar kuru pastāvoša īpašuma tiesība tiek nodota (pārnesta), apgrūtināta, pārgrozīta vai atcelta (izbeigta).²⁷

2. Rīcības darījums Civillikumā

Turpmāk tabulā aplūkoti argumenti, kas liecina par un pret rīcības darījumu Civillikumā, pretī argumentam par rīcības darījumu norādot pretargumentu.

Argumenti par rīcības darījumu	Argumenti pret rīcības darījumu
<p>989. panta²⁸ tiesisks pamats, kas tieši vērsts uz īpašuma atdošanu, ir rīcības darījums, savukārt 989. panta tiesisks darījums ir atsavinājuma (aņņemšanās) darījums.</p> <p>Pat ja rīcības darījums nav nedz 989. panta tiesisks pamats, nedz arī tiesisks darījums, tomēr par rīcības darījuma pastāvēšanu liecina citi panti, kuri tiks apskatīti turpmāk. Kā papildu argumentu var minēt Nīderlandi, kur šāds koncepts tiek atzīts, kaut gan rīcības darījums vecajā likumā nav bijis minēts un jaunajā joprojām nav norādīts²⁹</p>	<p>Īpašuma atvasinātās (derivatīvās) iegūšanas gadījumā, kas notiek saskaņā ar iepriekšējā īpašnieka gribu, 989. panta tiesisks pamats ir 1007. panta 2. punkta tiesisks darījums.³⁰ Līdz ar to 989. panta tiesiskais pamats un tiesiskais darījums ir atsavinājuma (aņņemšanās) darījums un nav rīcības darījums, kas turklāt Civillikumā nekur nav minēts</p>

²⁴ **Däubler, W.** *BGB kompakt. Allgemeiner Teil–Schuldrecht–Sachenrecht.* 3. Auflage. München: Beck-Recht-sberater, 2008, S. 500.

²⁵ **Kalniņš, E.** *Privāttiesību teorija un prakse.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 154. lpp.

²⁶ **Turpat,** 155. lpp.

²⁷ **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 173. lpp.; **Kalniņš, E.** *Privāttiesību teorija un prakse.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 143. lpp.; **Balodis, K.** *Sicherungsübereignung im deutsch-lettischen Rechtsvergleich.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, S. 213–216.

²⁸ Sal. Lai nodošana būtu spēkā, tai vajadzīgs **tiesisks pamats**, kas tieši vērsts uz īpašuma atdošanu, bet **tiesisks darījums**, uz kuru īpašuma pāreja dibinās, nedrīkst būt ar likumu aizliegts. (CL 989. pants).

²⁹ **Faber, W., Lurger, B.** (eds.) *National Reports on the Transfer of Movables in Europe.* Vol. 6, The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia. Munich: Sellier. European law publishers, 2011, p.79–81.

³⁰ **Rudāns, S.** Nekustamā īpašuma labticīga iegūšana. *Jurista Vārds*, Nr. 22, 2006, 6. jūn.

Argumenti par rīcības darījumu	Argumenti pret rīcības darījumu
<p>996. pants liecina par to, ka pastāv divi neatkarīgi gribas izteikumi, t. i., divi atsevišķi darījumi: viens gribas izteikums ir atsavinājuma darījumā, bet otrs ir saistīts ar nodošanu kā darījumu. Šāds secinājums izriet no tēzes, ka 996. pants nenodibina jaunus svarīgas maldības veidus.³¹ Ja ir notikusi svarīga maldība, kuras dēļ atsavinājuma darījums nav spēkā esošs, tomēr šāda maldība nav 996. pantā norādītā maldība, īpašuma tiesības pāriet uz ieguvēju. Tādā veidā, kaut arī atsavināšanas darījums nav spēkā, nodošana ir spēkā vismaz 996. pantā noteiktajos gadījumos</p>	<p>996. pantā „ir saskatāmas Latvijas lietu tiesībām svešās t. s. „abstrakcijas principa iezīmes”, un nav saprotama šāda izņēmuma noteikuma patiesā jēga”.³² Līdz ar to, pamatojot rīcības darījuma esību, nevar balstīties uz 996. pantu</p>
<p>Uz īpašuma nodošanu attiecas saistību tiesību institūti: maldība (996. pants), nosacījumi (sal. 997. pants, 1033. panta 4. punkts, 2069.–2071. pants) un vietniecība (887. pants). 987. un 988. pantam pēc būtības ir saistību tiesību raksturs.³³</p> <p>Jāmin arī otrreizēja atsavināšana, jo šajā gadījumā atsavinātājs, vēlreiz izsakot savu gribu, var brīvi lemt, kam viņš pārnesis īpašuma tiesības ar nodošanu vai ierakstu, pastāvot diviem spēkā esošiem pirkuma līgumiem (2031. pants).</p> <p>No minētā izriet, ka nodošana nav faktiskā rīcība, bet ir tiesisks darījums. Turklāt atšķirībā no bezdarbības un cita veida izpildījuma tieši rīcības darījums kopā ar nodošanu vai ierakstu pārnes īpašuma tiesības</p>	<p>Īpašuma nodošana ir atsavinājuma darījuma izpildījums (1811.–1845. pants). Izpildījums nav tikai darbība, bet arī bezdarbība, kā arī reālakts. Ja izpildījums tiktu kvalificēts kā darījums arī bezdarbības vai reālakta gadījumos, tad kreditors varētu vienlaikus pieņemt izpildījumu, piemēram, koku nociršanu, un attiekties noslēgt ar izpildījumu saistīto darījumu³⁴</p>

³¹ **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 173. lpp.; **Kalniņš, E.** *Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 261.–262. lpp.

³² **Kalniņš, E.** Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību 27. lpp. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html>.

³³ **Klot, B.** *Letlands Zivilgesetzbuch*. Band II. Das Rechtsgeschäft. Riga, 1940, S. 90–91.

³⁴ **Däubler, W.** *BGB kompakt. Allgemeiner Teil–Schuldrecht–Sachenrecht*. 3. Auflage. München: Beck-Rechtssberater, 2008, S. 500.

³⁵ **Буковский, В. И.** *Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах*. Том I, Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 335.

³⁶ **Klot, B.** *Letlands Zivilgesetzbuch*. Band II. Das Rechtsgeschäft. Riga, 1940, S. 50.

Argumenti par rīcības darījumu	Argumenti pret rīcības darījumu
<p>Rīcības darījums ir obligāts īpašuma pārejas elements, salīdzinot ar kustamu lietu valdījuma nodošanu, jo <i>brevi manu traditio</i> vai <i>constitutum possessorium</i> gadījumos kustamas lietas valdījuma nodošana nenotiek, bet tiek aizstāta ar īpašnieka gribas izteikumu (sal. 991. pants)</p>	<p><i>Brevi manu traditio</i> vai <i>constitutum possessorium</i> ir izņēmumi no tā principa, ka kustamas lietas valdījums ir obligāti jānodod. Turklāt līguma noteikums, ka nodošana ir jau notikusi, attiecībā uz trešajām personām nav spēkā, ja par to pastāv strīds.³⁵</p> <p>Gribas izteikums, piemēram, 991. panta gadījumā, ir vajadzīgs, jo valdījums var tikt iegūts ne tikai tiesīgi, bet arī prettiesīgi, piemēram, piesavinoties lietu. Pēdējā gadījumā, ja īpašnieks piekrit atsavināt lietu, ir nepieciešams vēl viens gribas izteikums³⁶</p>
<p>Par rīcības darījumu nekustamu īpašumu iegūšanas gadījumos ir izteikti dažādi viedokļi:</p> <p>1) rīcības darījums vienkāršākas pierādīšanas dēļ atvietots ar surogātu – atsavinātāja vienpusēju piekrišanu korroborācijai;³⁷</p> <p>(2) nostiprinājuma lūgums varētu būt rīcības darījums saskaņā ar Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 16. decembra lēmumu lietā Nr. SKC-1801/2011;³⁸</p> <p>(3) nedz piekrišana, nedz lūgums nav rīcības darījums, bet vēl viens īpašuma iegūšanas papildu elements,³⁹ kas var tikt noslēgts rakstiski, mutiski un ar konkludentām darbībām</p>	<p>Nostiprinājuma lūgums un piekrišana ir formāli un procesuāli institūti,⁴⁰ tāpēc nevar būt rīcības darījums, t. i., nevar radīt materiāltiesiskas sekas</p>
Secinājums	Secinājums
<p>Rīcības darījums ir liettiesiskais priekšnosacījums īpašuma tiesības iegūšanai uz atsavinājuma darījuma pamata, līdz ar to rīcības darījums pastāv visos gadījumos līdztekus apņemšanās darījumam un nodošanai/ierakstam</p>	<p>Rīcības darījums nav liettiesiskais priekšnosacījums īpašuma tiesības iegūšanai uz atsavinājuma darījuma pamata. Rīcības darījums ir lieks un nevajadzīgs, turklāt nekustamu lietu gadījumos rīcības darījums tikai sarežģītu spēkā esošo juridisko konstrukciju: atsavinājuma darījums–piekrišana–nostiprinājuma lūgums–ieraksts</p>

³⁷ Vinzarājs, N. *Civiltiesību problēmas*: raksti (1932–1939). Sastādījis: E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 110–111. lpp.

³⁸ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 16. decembra lēmums lietā Nr. SKC-1801/2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012.gada 15.februārī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2011/>.

³⁹ *Zemesgrāmatas Latvijā*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2003, 37. lpp.

⁴⁰ Turpat, 34., 37. lpp.

Atbilde uz jautājumu par rīcības darījuma esību Civillikumā ir pozitīva šādu apsvērumu dēļ:

1. Izmantojot dažādas iztulkošanas metodes, jāsecina, ka Civillikumā rīcības darījums var pastāvēt.
2. Jautājums par kauzalitāti un abstrakciju Civillikumā iziet ārpus šī raksta mērķa, jo, kā iepriekš minēts, rīcības darījums var pastāvēt abos gadījumos.
3. Civillikuma 996. pants ir tikai viens no rīcības darījuma esības pierādījumiem, pastāv arī citas norādes, ka saistību tiesību institūti attiecas uz lietu tiesību daļas īpašuma nodošanu, ko savukārt var izskaidrot tikai tādējādi, ka īpašuma nodošana ir tiesisks darījums. Rīcības darījuma noraidīšana nevar būt saistīta ar to, ka tas nav tieši minēts likumā.
4. Var piekrist, ka gadījumi, kad lietas valdījums tiek iegūts, nepieskaroties lietai, ir izņēmums. Taču iespēja aizstāt lietas valdījuma nodošanu ar gribas izteikumu (darījumu) liecina par to, ka vismaz atsevišķos gadījumos rīcības darījums pastāv.
5. Runājot par izpildījumu kā saistību tiesību institūtu, jāpiekrīt, ka izpildījums ne vienmēr ir darījums, bet var būt bezdarbība vai cita veida izpildījums. Saskaņā ar saistību un lietu tiesību nošķiršanas principu tieši nodošana pārnes īpašuma tiesības uz ieguvēju un izbeidz attiecībā uz atsavinātāju (īpašnieku), tāpēc tā nav bezdarbība vai cita veida izpildījums, kas var arī nebūt darījums.
6. Nekustamu īpašumu atsavināšanas pamatnostādnes, salīdzinot ar kustamām lietām, ir ļoti līdzīgas, visdrīzāk šāds darījums eksistē arī šajos gadījumos. Jautājums par rīcības darījuma sastāvdaļām atrodas ārpus šī darba mērķa.

Apkopojot iepriekš teikto, jāsecina, ka Civillikums atzīst rīcības darījumu kā tiesību institūtu, kam var būt nozīme, lemjot, vai īpašuma tiesības ir pārgājušas uz ieguvēju.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. **Čakste, K.** *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2011.
3. **Grūtups, A., Kalniņš, E.** *Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
4. **Kalniņš, E.** *Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
5. **Kalniņš, E.** Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. 27. lpp. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html>.
6. **Konradi, F., Walter, A.** *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935.
7. **Lošmanis, A.** Sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļu atsavinājums. Tiesiskais regulējums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=190135>.
8. **Neimanis, J.** *Ievads tiesībās*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004.
9. **Rozenfelds, J.** *Lietu tiesības*. 3. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004.
10. **Rudāns, S.** Nekustamā īpašuma labticīga iegūšana. *Jurista Vārds*, Nr. 22, 2006, 6. jūn.

11. **Sinaiskis, V.** *Latvijas Civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības.* Rīgā: Latvijas Juristu biedrība, 1996.
12. **Vinzarājs, N.** *Civiltiesību problēmas: raksti (1932–1939).* Sastādījis: E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000.
13. **Višņakova, G., Balodis, K.** *Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu.* Rīga: Mans īpašums, 1998.
14. *Zemesgrāmatas Latvijā.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
15. **Faber, W., Lurger, B.** (eds.) *National Reports on the Transfer of Movable in Europe.* Vol. 6, The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia. Munich: Sellier. European law publishers, 2011.
16. **Brockhaus, A.** *Fachlexikon Recht.* 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005.
17. **Balodis, K.** *Sicherungsübereignung im deutsch-lettischen Rechtsvergleich.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2001.
18. **Däubler, W.** *BGB kompakt. Allgemeiner Teil-Schuldrecht-Sachenrecht.* 3. Auflage. München: Beck-Rechtsberater, 2008.
19. **Flossmann, S.** *Österreichische Privatgeschichte.* Sechste aktualisierte Auflage. Wien: Springer Verlag, 2007.
20. **Füller, J. T.** *Eigenständiges Sachenrecht?* Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
21. **Gauch, P., Schlupe, W. R.** *Schweizerisches Obligationsrecht. Allgemeiner Teil ohne ausservertragliches Haftpflichtrecht.* Band I. 5. Auflage, ergänzt, verbessert und nachgeführt von Gauch P. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1991.
22. **Heinz, R.** *Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts.* Band 1. 2. Auflage. Bern: Stämpfli Verlag, 2000.
23. **Koch, H., Magnus, U., Winkler von Mohrenfels, P.** *IPR und Rechtsvergleichung.* 3. Auflage, München: Verlag C.H. Beck, 2003.
24. **Klot, B.** *Lettlands Zivilgesetzbuch.* Band II. Das Rechtsgeschäft. Rīga, 1940.
25. **Krimphove, D.** *Das europäische Sachenrecht: eine rechtsvergleichende Analyse nach der Komparativen Institutionenökonomik.* Lohmar-Köln: Josef EUL Verlag, 2006.
26. Online Lehrbuch Zivilrecht [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: http://www.uibk.ac.at/zivilrecht/buch/kap8_0.xml?section-view=true;section=1.
27. **Stadler, A.** *Gestaltungsfreiheit und Verkehrsschutz durch Abstraktion.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1996.
28. **Буковский, В. И.** *Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах.* Том I, Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914.
29. Редакция **Безбаха, В. В.** и **Пучинского, В. К.** *Гражданское и торговое зарубежных стран.* Москва: МЦФЭР, 2004.
30. **Нольде, А. Н.** *Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском.* Том 2. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1906–1914.

Normatīvie akti

1. Civillikums. 6. izdevums. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010.

Juridiskās prakses materiāli

1. Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 16. decembra lēmums lietā Nr. SKC-1801/2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. februārī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2011/>.

DZĪVOJAMĀS TELPAS ĪRES LĪGUMA SUBJEKTI

Mg. iur. Jānis Lapsa

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību zinātņu katedras pasniedzējs, zvērināts advokāts
lapsaunpartneri@apollo.lv

Atslēgvārdi: īre, izīrētājs, īrnieks, subjekti, mantojums, īpašnieks, valdītājs, aizgādnis, aizbildnis

Likuma „Par dzīvojamo telpu īri”¹ (turpmāk tekstā – Īres likums) 4. pants pašreizējā redakcijā ir šāds :

„4. pants. Dzīvojamās telpas īres līguma subjekti

Izīrētājs var būt jebkura fiziskā vai juridiskā persona, kas ir dzīvokļa vai dzīvojamās mājas īpašnieks vai valdītājs, kā arī pašvaldība, ja tā atbilstoši likumam „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā”² uz likumīga pamata ieguvusi attiecīgo dzīvojamo telpu lietojumā.

Par īrnieku vai apakšīrnieku var būt jebkura fiziskā persona, kas Latvijas Republikā dzīvo pastāvīgi vai ir saņēmusi uzturēšanās atļauju likumā noteiktajā kārtībā.

Dzīvojamās telpas īres vai apakšīres līgumu rīcībnespējīgas personas vārdā slēdz tās aizgādnis, bet ierobežoti rīcībnespējīga persona to slēdz ar aizgādņa piekrišanu.”

Rakstā apskatīti dzīvojamo telpu īres līguma subjekti, vēršot uzmanību uz netipiskākajiem gadījumiem un problēmām.

1. Izīrētājs kā fiziska vai juridiska persona

Vispārīgais priekšnoteikums, lai fiziska persona varētu būt izīrētājs, ir šīs personas rīcības spēja (izņēmums minēts Īres likuma 4. panta trešajā daļā) un tai esošās īpašuma vai valdījuma tiesības uz dzīvojamo telpu.

Vispārēja juridiskās personas definīcija atrodama Civillikuma 1407. pantā.³ Pirmskara juridiskajā literatūrā pie izīrētāja kā juridiskās personas tika pieskaitīta valsts un pašvaldība, baznīca (visas iepriekš minētās sauktas par publiski tiesiskām juridiskām personām) un biedrības (privāttiesiskas juridiskās personas).⁴

Mūsdienās juridiskā persona kā izīrētājs visbiežāk ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību un akciju sabiedrība, kas nodibināta un reģistrēta likumā noteiktajā kārtībā (t. i., atbilstoši Komerclikumam⁵ reģistrēta Uzņēmumu reģistra komercreģistrā), kā arī citi komersanti, kam ir juridiskās personas statuss. Papildus jāmin

¹ Likums „Par dzīvojamo telpu īri”. *LR Saeimas un Ministru kabineta ziņotājs*, Nr. 7, 1993.

² Likums „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187, 2001, 22. dec.

³ Civillikuma 1407. pants. Par juridiskām personām atzīstama valsts, pašvaldības, personu apvienības, iestādes, nodibinājumi un lietu kopības, kam piešķirta juridiska personība.

⁴ **Von Klot, B.** *Likums par telpu īri ar paskaidrojumiem*. Rīga: Ernst plates, 1935, 23. lpp.

⁵ Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 2000, 4. maijs.

biedrības un nodibinājumi (arī fondi), kas saskaņā ar Biedrību un nodibinājumu likumu⁶ ir reģistrēti biedrību un nodibinājumu reģistrā.

Par juridisku personu atbilstoši Civillikuma 383. pantam⁷ ir atzīstams mantojums (mantojuma masa), kas nekustamā īpašuma īpašnieka (fiziskas personas) nāves gadījumā „nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā”.⁸

2. Izīrētājs kā dzīvojamās telpas īpašnieks

Civillikuma 994. panta pirmajā daļā⁹ noteikts, ka par dzīvojamās telpas īpašnieku atzīstams „tas, kas par tādu ierakstīts zemes grāmatās”. Attiecībā uz privatizācijas procesu jāņem vērā, ka atbilstoši likuma „Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 73.⁸ pantam par dzīvojamās telpas īpašnieku līdz dzīvojamās mājas privatizācijai (t. s. paātrinātai privatizācijai) atzīstams arī tas, kura īpašuma tiesības ir reģistrētas Valsts zemes dienesta Kadastra reģistrā.¹⁰

Tiesiskās attiecības dzīvojamās telpas īpašnieku maiņas gadījumā plašāk aplūkotas autora iepriekš publicētajā rakstā,¹¹ kur sniegts Īres likuma 8. panta komentārs.

3. Izīrētājs kā dzīvojamās telpas valdītājs

Atšķirībā no Civillikuma 2115. panta,¹² ar kuru saskaņā izīrēt lietu var katrs, kam pieder lietošanas tiesība, t. sk. persona, kam „ir lietojuma tiesība (usufruktuars)”,¹³ Īres likums sašaurina subjektu loku, nosakot, ka izīrētājs var būt tikai īpašnieks vai valdītājs. Lai gan Īres likums skaidri nenorāda par kādu valdītāju – tiesisku (juridisku) vai faktisku¹⁴ – ir runa, jāpieņem, ka ar jēdzienu „valdītājs” likumdevēja mērķis Īres likumā bijis apzīmēt tiesisko (juridisko), nevis faktisko valdītāju (turētāju). Kā papildus arguments šādam viedoklim jāmin fakts, ka tas

⁶ Biedrību un nodibinājumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.

⁷ Civillikuma 383. pants. Mantojums ir juridiska persona. Mantojums var iegūt tiesības un uzņemties saistības.

⁸ Krauze, R., Gencs, Z. *Civillikuma komentāri: Mantojuma tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 1997, 16. lpp. (R. Krauzes komentārs).

⁹ Civillikuma 994. pants. Par nekustama īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas par tādu ierakstīts zemes grāmatās.

¹⁰ 73.8 pants. Dzīvokļa, mākslinieka darbnīcas, neapdzīvojamās telpas un to īpašnieku reģistrēšana

(1) Dzīvoklis, mākslinieka darbnīca, neapdzīvojamā telpa un to īpašnieki līdz dzīvojamās mājas privatizācijai tiek reģistrēti Kadastra reģistrā. Kadastra reģistrā reģistrējamas arī ķīlas tiesības, kas nodibinātas uz dzīvokļa īpašumu, un citi dzīvokļa īpašuma apgrūtinājumi. Reģistrācija Kadastra reģistrā pēc juridiskām sekām pielīdzināma reģistrācijai zemesgrāmatā.

(2) Valsts zemes dienests ne retāk kā reizi mēnesī ziņo valsts aģentūrai „Mājokļu aģentūra” un attiecīgajām pašvaldībām par reģistrētajiem dzīvokļiem, mākslinieku darbnīcām, neapdzīvojamām telpām un to īpašniekiem.

¹¹ Lapsa, J. Dzīvojamās telpas īres līguma attiecības īpašnieka maiņas gadījumā. *Jurista vārds*, Nr. 1 (454), 2007, 2. janv.

¹² Civillikuma 2115. pants. Lietas iznomātājam vai izīrētājam nav jābūt tās īpašniekam; turpretim iznomāt vai izīrēt var katrs, kam pieder lietošanas tiesība. Arī pats nomnieks vai irnieks var savu nomāto vai irēto lietu nodot citam, bet tikai ar lietas iznomātāja vai izīrētāja noteiktu piekrišanu.

¹³ Leitāns, P. *Nomas un īres līgums Civillikumā. Teksts un paskaidrojumi*. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1939, 16. lpp.

¹⁴ Civillikuma 876. pants. Lietas valdījums ir īpašuma tiesībai atbilstoša faktiskā vara par lietu. Tas pastāv, kad ķermeniska lieta faktiski atrodas kādas personas pilnīgā varā un kad pie tam šī persona izrāda gribu rīkoties ar lietu līdzīgi īpašniekam.

nepieciešams arī, lai atšķirtu izīrētāju no īrnieka, kas ir tikai dzīvojamās telpas turētājs,¹⁵ kā arī pamatprincips, ka „speciālais likums nav padots plašākai (ekstensīvākai) tulkošanai”.¹⁶

Īres likums nav konsekvents jēdziena „valdītājs” lietošanā, īpaši tādēļ, ka tur atrodams arī jēdziens „pārvaldītājs”. Visvairāk šī nekonsekvenca izpaužas attiecībā uz valsts un pašvaldības dzīvojamo fondu. Lai gan Īres likuma 5. panta otrajā daļā¹⁷ noteikts, ka valsts un pašvaldības dzīvojamās mājās līgumu slēdz valdītājs, bieži vien praksē to dara dzīvojamās mājas faktiskais apsaimniekotājs (pārvaldītājs, pārvaldnieks, pilnvarnieks), piemēram, pašvaldības namu pārvalde. Arī Īres likuma 7. panta pirmā daļā¹⁸ nošķir pārvaldītāju no valdītāja. Juridiskajā literatūrā attiecībā uz valsts dzīvojamo fondu norādīts, ka valdītājs var būt valsts iestāde (organizācija), bet pārvaldītājs – īpaši šim uzdevumam (pārvaldīšanai, apsaimniekošanai) nodibināta organizācija (dzīvokļu ekspluatācijas organizācija, māju pārvalde).¹⁹

Pēc dzīvojamās mājas īpašnieka nāves atklājas mantojums uz šo nekustamo īpašumu. Saskaņā ar Civillikuma 1034. pantu „ar īpašnieka nāvi īpašuma tiesība pāriet uz viņa mantiniekiem”. Mantojums ir juridiska persona, un atbilstoši Īres likuma 4. panta pirmajai daļai izīrētājs var būt jebkura fiziskā vai juridiskā persona, kas ir dzīvokļa vai dzīvojamās mājas īpašnieks vai valdītājs. Lai mantojuma masā ietilpstošo mantu varētu pārvaldīt, mantiniekiem jālūdz tiesa nodibināt aizgādību un uz šī tiesas nolēmuma pamata bāriņtiesa ieceļ aizgādni. Aizgādnis ir mantojuma (juridiskās personas) pārstāvis (pārvaldītājs), kas slēdz īres līgumus mantojuma vārdā. Aizgādnis savus pienākumus pilda tik ilgi, kamēr mantinieki apstiprina mantojuma tiesības, t. i., kļūst par dzīvojamās mājas īpašniekiem.

4. Īrnieks

Īres likumā noteikts, ka īrnieks šā likuma izpratnē var būt tikai fiziska persona. Tas gan neliedz izīrētājam līgumu par dzīvojamās telpas lietošanu slēgt ar juridisku personu, taču tad netiks piemēroti Īres likuma noteikumi, bet noslēgtais īres līgums tiks pakļauts Civillikuma nosacījumiem. Uz šādu īres līgumu neattieksies

---

¹⁵ Tas, kā varā lieta faktiski atrodas, bet kas atzīst par tās īpašnieku kādu citu, uzskatāms, kaut arī viņam būtu tiesība turēt to savā varā, nevis par šās lietas tiesisku valdītāju, bet tikai par tās turētāju jeb faktisku valdītāju un īpašnieka vietnieku valdījumā.

Piezīme. Turētājam jeb faktiskam valdītājam ir tiesība prasīt traucēta valdījuma atjaunošanu.

¹⁵ Civillikuma 2130. pants. Lietas iznomātājam vai izīrētājam jānodod lieta nomniekam vai īrniekam; viņam jānod iespēja to lietot un nomniekam ievākt no tās augļus. Nomnieks vai īrnieks ir lietas turētājs, bet nevis tās valdītājs.

¹⁶ **Sinaiskis, V.** *Īrnieka izlikšanas jautājums sakarībā ar tiesību uzbūvi un pielietojumu*. Rīga: Sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrība „Aequitas” izdevums, 1928, 21. lpp.

¹⁷ 5. pants. Dzīvojamās telpas īres līguma slēgšanas nosacījumi

¹⁸ Valstij vai pašvaldībai piederošas dzīvojamās telpas īres līgumu uz valsts vai pašvaldības institūcijas lēmuma pamata slēdz valdītājs. Valsts uzņēmēj sabiedrības pamatkapitālā iekļautā dzīvojamā mājā dzīvojamās telpas īres līgumu slēdz uzņēmēj sabiedrība uz tās statūtos noteiktās institūcijas lēmuma pamata. Dzīvojamās telpas īres līgums noslēdzams mēneša laikā pēc šāda lēmuma pieņemšanas.

¹⁸ 7. pants. Valstij un pašvaldībām piederošo neizīrēto dzīvojamo telpu uzskaitē

¹⁹ Par ikvienu valstij piederošu neizīrētu dzīvojamo telpu septiņu dienu laikā pēc tās atbrīvošanas pārvaldītājs paziņo attiecīgās mājas valdītājam.

¹⁹ **Krauze, R., Krauze, I.** *Dzīvoklis: īre, privatizācija, īpašums (dokumenti un komentāri)*. Rīga: Mans īpašums, 1996, 12. lpp.

Īres likuma imperatīvās normas par īres līguma izbeigšanu, tātad izīrētājs, izīrējot dzīvojamo telpu juridiskai personai, var brīvi noteikt līguma izbeigšanas pamatus.

Ar personām, kas „Latvijas Republikā dzīvo pastāvīgi”, jāsaprot Latvijas Republikas pilsoņi un nepilsoņi (personas, kurām saskaņā ar likumu „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”²⁰ ir tiesības uz Latvijas Republikas izdotu nepilsoņa pasi).²¹

Uzturēšanās atļaujas izsniedz saskaņā ar Imigrācijas likuma²² noteikumiem. Saskaņā ar šī likuma 22. pantu uzturēšanās atļaujas ir divu veidu – termiņuzturēšanās un pastāvīgās uzturēšanās atļaujas. Ar personu, kurai ir pastāvīgās uzturēšanās atļauja, var slēgt beztermiņa īres līgumu. Ar personu, kurai ir termiņuzturēšanās atļauja, „īres līgumu var slēgt uz atļaujā norādīto laiku (termiņu)”.²³ Nepamatots ir juridiskajā literatūrā izteiktais viedoklis, ka ar šādu personu līgumu var slēgt uz atļaujā norādīto laiku „bez tiesībām uz īres līguma atjaunošanu”.²⁴ Līgumā puses var vienoties par iespēju pagarināt līgumu, ja tiek izsniegta jauna termiņuzturēšanās atļauja.

Ja dzīvojamās telpas īres līguma darbības laikā uzturēšanās atļauja tiek anulēta, nevar uzskatīt, ka līgums automātiski tiek izbeigts – uz līguma dalībniekiem vienkārši neattieksies Īres likuma noteikumi, bet tiks piemēroti vispārējie Civillikuma noteikumi par iri.

5. Dzīvojamās telpas īres līguma slēgšana, ja persona ir rīcībnespējīga vai tās rīcībspēja ir ierobežota

Komentējamā panta trešā daļa vienādā mērā attiecas gan uz īrnieku, gan izīrētāju. Vispārējie noteikumi darījumu (t. sk. dzīvojamās telpas īres līgumu) slēgšanai paredz, ka personai ir jāpiemīt tiesību spējai un rīcības spējai.²⁵ Tiesību spēja fiziskai personai rodas no dzimšanas.²⁶ Atbilstoši Civillikuma 1408. pantam „rīcības spējas trūkst nepilngadīgiem, personām, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, un garā slimiem, ja likums tieši nenosaka citādi”. Ja personai šo spēju nav, līgumu slēdz aizbildņi (dabiskie vai bāriņtiesas ieceltie) vai aizgādņi.²⁷ Tādējādi Īres likuma norāde tikai uz aizgādni, „ir acīmredzama likuma nepilnība”.²⁸

5.1. Nepilngadīga persona kā īres līguma subjekts var būt gan izīrētājs, gan īrnieks. Juridiskajā literatūrā minēts, ka nepilngadīgais var būt īrnieks, ja

²⁰ Likums „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 1995, 25. apr.

²¹ Pilsonības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 1994, 11. aug.

²² Imigrācijas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. nov.

²³ Krauze, R., Krauze, I. *Dzīvoklis: īre, privatizācija, īpašums (dokumenti un komentāri)*. Rīga: Mans īpašums, 1996, 9. lpp.

²⁴ Turpat.

²⁵ Civillikuma 1405. pants. Lai darījumam būtu tiesīgs spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesību spēja un rīcības spēja; darījumi, ko taisījušas tiesību vai rīcības nespējīgas personas, nav spēkā.

²⁶ *Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Torgāns, K., Grūtups, A., Višņakova, G. u. c. Rīga: Mans īpašums, 2000, 20. lpp. (K. Torgāna komentārs).

²⁷ Civillikuma 1411. pants. Personas, kam trūkst rīcības spējas, pārstāv tiesiskos darījumus viņu vecāki, aizbildņi vai aizgādņi.

²⁸ Krauze, R., Krauze, I. *Dzīvoklis: īre, privatizācija, īpašums (dokumenti un komentāri)*. Rīga: Mans īpašums, 1996, 9. lpp.

„dzīvojamā telpā palicis tikai nepilngadīgais, kas ir bijis īrnieka ģimenes loceklis, un citu pilngadīgo ģimenes locekļu šajā dzīvojamā telpā nav”.²⁹ Šādā gadījumā īres līgumu slēdz aizbildnis.³⁰ Kaut gan likums neparedz, ka īres līgumu aizbildnis var slēgt tikai ar bāriņtiesas piekrišanu, vēlams šo piekrišanu saņemt, tādējādi nodrošinot noslēgtā īres līguma neapstrīdamību.³¹ Nepilngadīgais par izīrētāju var kļūt, ja viņš, piemēram, manto dzīvojamo māju vai saņem to dāvinājumā, t. i., kļūst par tās īpašnieku. Arī šajā gadījumā līgumu par kādas dzīvojamās telpas izīrēšanu nepilngadīgā vārdā slēdz aizbildnis. Ņemot vērā Civillikuma noteikumus par nepilngadīgā mantas (nekustamā īpašuma) pārvaldību,³² bāriņtiesas piekrišana uzskatāma par obligātu.

5.2. Aizgādība pār pilngadīgām personām tiek nodibināta divos gadījumos – pār garā slimiem³³ un pār personām izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ.³⁴

Īres likumā dotais apzīmējums „ierobežoti rīcībspējīga persona” jāuzskata par neveiksmīgu, jo tāda jēdziena Civillikumā nav. Juridiskajā literatūrā pausts viedoklis, ka šis apzīmējums attiecas „uz personām izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ”.³⁵

Atsevišķi jāiztirzā problēmas, kas saistītas ar aizgādībā esošām personām īres līguma izbeigšanas un izlikšanas gadījumos pēc izīrētāja iniciatīvas. Piemēram, atbilstoši Īres likuma 28.¹ panta noteikumiem izīrētājs var prasīt īres līguma izbeigšanu, ja īrnieks bojā vai posta dzīvojamo telpu. Priekšnoteikums šajā gadījumā ir īrnieka vainojamā darbība vai bezdarbība. Bet atbilstoši Civillikuma 1637. panta³⁶ noteikumiem par tiesību aizskārumu nav vainojami bērni un garā slimie. Jāsecina, ka tas var apgrūtināt izīrētāja prasības tiesības pret īrnieku (garā slimo), kaut tas ar savām darbībām var apdraudēt arī citus īrniekus.

²⁹ Krauze, R. *Par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 12. lpp.

³⁰ Civillikuma 239. pants. Aizbildņus ieceļ ar bāriņtiesas lēmumu, par ko aizbildnim izdod apliecību.

³¹ Civillikuma 262. pants. Aizbildnis visās sava aizbilstamā lietās darbojas patstāvīgi un ved tās ar saimnieka tiesībām. Bet visos svarīgākajos gadījumos viņam jālūdz bāriņtiesas norādījumi.

Civillikuma 263. pants. Tiesiski darījumi, ko aizbildnis noslēdzis pie bāriņtiesas vai ar tās piekrišanu, ir saistoši, un vēlāk tos nevar apstrīdēt.

³² Civillikuma 291. pants. Ja nekustamā īpašuma iznomāšana ir aizbilstamajam izdevīgāka, nomas līguma projekts jāiesniedz bāriņtiesai apstiprināt. Aizbildnim pašam, viņa laulātajam un bērniem ir aizliegts nomāt aizbilstamā nekustamo īpašumu.

³³ Civillikuma 358. pants. Garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem ieceļama aizgādība.

Jāatzīmē, ka rakstā minētais attiecībā uz rīcībnespējīgām personām un aizgādības nodibināšanu tiek apskatīts atbilstoši tiesību normām, kas bija spēkā līdz 2011. gada 31. decembrim. Ar 2012. gada 1. janvāri par spēkā neesošu atzīts Civillikuma 358. un 364. pants un konkrēts normatīvais regulējums vēl nav ieviests (sk. Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums „Par Civillikuma 358. panta un 364. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=223658>; likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 21.–26. pants [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57034>.

³⁴ Civillikuma 365. pants. Pār personām, kas, izlaidīgi vai izšķērdīgi dzīvojot, kā arī alkohola vai narkotiku pārmērīgas lietošanas dēļ draud novest sevi vai savu ģimeni trūkumā vai nabadzībā, tiesa pēc radnieku vai piederīgo lūguma vai prokurora priekšlikuma var nodibināt aizgādību.

³⁵ Krauze, R. *Par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 12. lpp.

³⁶ Civillikuma 1637. pants. Par tiesību aizskārumu nav vainojami bērni līdz septiņiem gadiem un garā slimie.

Par tiesību aizskārumu nav vainojamas rīcības spējīgas personas, kas to izdarījušas nesamaņas vai gara darbības traucējuma stāvoklī. Par tiesību aizskārumu ir vainojamas personas, kas pašas sevi novedušas šādā stāvoklī ar alkoholiskiem dzērieniem vai citiem līdzekļiem.

6. Pašvaldība, kas ieguvusi attiecīgo dzīvojamo telpu lietojumā kā izīrētājs

Saskaņā ar 2004. gada 20. decembra grozījumiem, kas stājās spēkā 2005. gada 1. janvārī, Īres likumā minēts jauns subjekts – pašvaldība, ja tā atbilstoši likumam „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” uz likumīga pamata ieguvusi attiecīgo dzīvojamo telpu lietojumā.

Pašlaik spēkā ir Ministru kabineta 2006. gada 29. augusta noteikumi Nr. 711 „Kārtība, kādā pašvaldības izvēlas piedāvājumus un slēdz līgumus par dzīvojamās mājas vai dzīvojamās telpas nomu”,³⁷ kas izdoti saskaņā ar likumu „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā”.

Papildus tam, ka pašvaldība var izīrēt savā īpašumā vai valdījumā esošās dzīvojamās ēkas, jaunais regulējums ļauj pašvaldībai būt par tādu dzīvojamo māju izīrētāju, kuras pieder vai atrodas citu fizisko vai juridisko personu valdījumā, ja šīs mājas nodotas pašvaldības lietojumā.

Kopsavilkums

1. Ar dzīvojamās mājas īpašnieka nāvi atklājas mantojums uz šo nekustamo īpašumu. Mantojums ir juridiska persona, un atbilstoši Īres likuma 4. panta pirmajai daļai izīrētājs var būt jebkura fiziskā vai juridiskā persona, kas ir dzīvokļa vai dzīvojamās mājas īpašnieks vai valdītājs. Lai mantojuma masā ietilpstošo mantu varētu pārvaldīt, mantiniekiem jālūdz tiesu nodibināt aizgādību. Uz šī tiesas nolēmuma pamata bāriņtiesa ieceļ aizgādni. Aizgādnis ir mantojuma (juridiskās personas) pārstāvis (pārvaldītājs), kas slēdz īres līgumus mantojuma vārdā. Aizgādnis savus pienākumus pilda līdz brīdim, kamēr mantiniekiem tiek apstiprinātas mantojuma tiesības, t. i., mantinieki kļūst par dzīvojamās mājas īpašniekiem.
2. Ar personu, kurai ir termiņuzturēšanās atļauja, īres līgumu var slēgt tikai uz atļaujā norādīto laiku (termiņu). Ja pēc termiņuzturēšanās atļaujas termiņa izbeigšanās tiek izsniegta jauna termiņuzturēšanās atļauja, līguma termiņš var tikt pagarināts (ja līgumā ir ietverta saistība, kas paredz īrnieka tiesības prasīt līguma pagarināšanu).
3. Ja nepilngadīgais kļūst par dzīvojamās mājas īpašnieku, viņš kļūst arī par izīrētāju, kuram ir tiesības slēgt dzīvojamo telpu īres līgumus ar īrniekiem. Šajā gadījumā līgumu par kādas dzīvojamās telpas izīrēšanu nepilngadīgā vārdā slēdz aizbildnis, kam obligāti jāsaņem bāriņtiesas piekrišana.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Torgāns, K., Grūtups, A., Višņakova, G. u. c. Rīga: Mans īpašums, 2000.

³⁷ Ministru kabineta 2006. gada 29. augusta noteikumi Nr. 711 „Kārtība, kādā pašvaldības izvēlas piedāvājumus un slēdz līgumus par dzīvojamās mājas vai dzīvojamās telpas nomu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 140, 2006, 1. sept.

2. **Krauze, R.** *Par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
3. **Krauze, R., Gencs, Z.** *Civillikuma komentāri: Mantojuma tiesības.* Rīga: Mans īpašums, 1997.
4. **Krauze, R., Krauze, I.** *Dzīvoklis: īre, privatizācija, īpašums (dokumenti un komentāri).* Rīga: Mans īpašums, 1996.
5. **Lapsa, J.** Dzīvojamās telpas īres līguma attiecības īpašnieka maiņas gadījumā. *Jurista vārds*, Nr. 1 (454), 2007, 2. janv.
6. **Leitāns, P.** *Nomas un īres līgums Civillikumā. Teksts un paskaidrojumi.* Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1939.
7. **Sinaiškis, V.** *Īrnieka izlikšanas jautājums sakarībā ar tiesību uzbūvi un pielietošanu.* Rīga: Sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrība „Aequitas” izdevums, 1928.
8. **Von Klot, B.** *Likums par telpu īri ar paskaidrojumiem.* Rīga: Ernst plates, 1935.

Normatīvie akti

1. Biedrību un nodibinājumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.
2. Imigrācijas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. nov.
3. Likums „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187, 2001, 22. dec.
4. Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 2000, 4. maijs.
5. Likums „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 1995, 25. apr.
6. Pilsonības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 1994, 11. aug.
7. Likums „Par dzīvojamo telpu īri”. *LR Saeimas un Ministru kabineta ziņotājs*, Nr. 7, 1993.
8. Civillikums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off>.
9. Ministru kabineta 2006. gada 29. augusta noteikumi Nr. 711 „Kārtība, kādā pašvaldības izvēlas piedāvājumus un slēdz līgumus par dzīvojamās mājas vai dzīvojamās telpas nomu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 140, 2006, 1. sept.

**VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU
SEKCIJA**

TIESNEŠU APSTIPRINĀŠANAS KĀRTĪBA UN TĀS REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANAS IESPĒJAS LATVIJĀ

Dr. iur. Annija Kārklīņa

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras docente
annija.karklina@lu.lv

Atslēgvārdi: tiesnesis, apstiprināšana, iecelšana, tiesu vara, pārcelšana, tiesu varas neatkarība, Satversme, Tieslietu padome, Saeima, Valsts prezidents

Pēdējo gadu laikā vairākkārt izskanējuši priekšlikumi mainīt tiesnešu apstiprināšanas kārtību Latvijā. Īpaši aktuālas diskusijas bija 2009. un 2010. gadā pēc tam, kad Saeima, balsojot par Administratīvās apgabaltiesas tiesneša M. Vīganta apstiprināšanu Augstākās tiesas tiesneša amatā, noraidīja viņa kandidatūru.¹ Pavisam drīz Saeima noraidīja arī tiesību zinātņu doktora un krimināltiesisko zinātņu eksperta A. Judina kandidatūru. Pēc šiem balsojumiem atsevišķi tiesību eksperti rosināja apsvērt priekšlikumu par grozījumiem tiesnešu apstiprināšanas regulējumā, atņemot Saeimai šo prerogatīvu un uzticot to Valsts prezidentam, tādējādi padarot procesu mazāk politizētu.²

Šī raksta mērķis ir pievērsties tiesnešu apstiprināšanas regulējumam Latvijā, aplūkot tā vēsturisko attīstību un pasaulē sastopamos tiesnešu amata iegūšanas veidus, kā arī sniegt vērtējumu, vai citu valstu regulējums varētu būt piemērots Latvijai. Raksta noslēgumā norādīti atsevišķi ar tiesneša amata iegūšanu saistīti tiesiskā regulējuma pilnveidošanas aspekti.

1. Tiesnešu apstiprināšanas regulējums Latvijā

Tiesību zinātnieki un starptautiskās institūcijas ir vienisprātis, ka tiesnešu iecelšanas (apstiprināšanas) procedūra un tiesnešu pilnvaru ilgums ir būtiski tiesas neatkarības aspekti.³

Latvijā apstiprināšanas kārtība tiesnešu amatā ir noteikta Satversmes 84. pantā. Satversmes regulējums ir visnotaļ lakonisks, panta pirmais teikums nosaka: „Tiesnešus apstiprina Saeima, un viņi ir neatceļami (..)”.⁴ Šāda apstiprināšanas kārtība Satversmē ir palikusi nemainīta kopš tās pieņemšanas. Laika gaitā Satversmes 84. pants ir piedzīvojis grozījumus – 1997. gada 4. decembrī Saeimā tika pieņemti un 1997. gada 31. decembrī stājās spēkā Satversmes 84. panta grozījumi,⁵ taču tie attiecās nevis uz tiesnešu apstiprināšanas, bet gan atcelšanas kārtību.

¹ Administratīvo tiesnešu biedrība: Saeima atriebās Vīgantam. *LETA*, 2009, 22. okt.

² Vai Saeimai ir jālemj par katru tiesneša karjeras soli. *Jurista Vārds*, Nr. 44(587), 2009, 3. nov.

³ **Weissbrodt, D., Wolfrum, R.** *The rights to a fair trial*. Berlin: Springer, 1997, p. 741.

⁴ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

⁵ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1997, 17. dec.

Lai raksturotu veidu, kā tiesnesis iegūst savu amatu, Satversmē tiek lietots jēdziens „apstiprina”. Arī attiecībā uz Satversmes tiesas tiesnešiem Satversmes 85. pantā tāpat kā Satversmes tiesas likuma 4. panta pirmajā daļā lietots termins „apstiprina”.⁶

Taču likumā „Par tiesu varu”,⁷ lai raksturotu veidu, kā tiesnesis iegūst savu amatu, tiek lietoti divi jēdzieni, t. i., tiesnesi amatā var gan „iecelt”, gan „apstiprināt”. Likumā „Par tiesu varu” abi jēdzieni lietoti ar atšķirīgu nozīmi.

Terminu „iecelšana” lieto tikai attiecībā uz rajona (pilsētas) tiesu tiesnešiem, kad tie tiek iecelti uz noteiktu termiņu. Likuma „Par tiesu varu” 60. panta pirmā daļa nosaka: „Rajona (pilsētas) tiesas tiesnesi pēc tieslietu ministra priekšlikuma iecel amatā Saeima uz trim gadiem.” Savukārt 60. panta otrajā daļā noteikts, ka: „Pēc trim amatā nostrādātiem gadiem rajona (pilsētas) tiesas tiesnesi Saeima pēc tieslietu ministra priekšlikuma, pamatojoties uz tiesneša profesionālās darbības novērtēšanā Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas sniegto atzinumu, apstiprina amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma vai iecel amatā atkārtoti uz laiku līdz diviem gadiem. (..) Pēc atkārtotā pilnvaru termiņa izbeigšanās rajona (pilsētas) tiesas tiesnesi Saeima pēc tieslietu ministra priekšlikuma apstiprina amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma.”

Kā redzams, likuma „Par tiesu varu” 60. pantā termins „iecelt” tiek lietots tad, ja tiesnesis amatu iegūst tikai uz noteiktu termiņu – sākumā uz trim gadiem, bet, ja pēc šī termiņa izbeigšanās, pamatojoties uz Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas atzinumu, Saeima lemj par tiesneša iecelšanu amatā atkārtoti, tad uz laiku līdz diviem gadiem. Var teikt, ka termins „iecelšana” lietots tajos gadījumos, kad rajona (pilsētas) tiesu tiesnešiem ir pārbaudes laiks un tie vēl nav ieguvuši šo amatu uz nenoteiktu laiku bez pilnvaru termiņa ierobežojuma.⁸ Kā norādījusi Satversmes tiesa, likumdevējs paredzējis trīs gadus kā vispārēju termiņu, kura laikā persona parāda savas spējas veikt tiesas spriešanas uzdevumu – „atrast patiesu un taisnīgu lietas risinājumu.”⁹ Šie pieci gadi ir tikai izņēmums no vispārējā principa, ka tiesnesis atrodas amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma.¹⁰ Tātad tiesneša iecelšana amatā uz noteiktu termiņu atsevišķos gadījumos var būt pieļaujama.¹¹

Pēc atkārtotā pilnvaru termiņa izbeigšanās (t. i., kad beidzies otrais iecelšanas termiņš) saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 60. panta trešo daļu Saeima tiesnesi pēc tieslietu ministra priekšlikuma apstiprina amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma. Taču, ja tiesneša darbība ir neapmierinoša, tieslietu ministrs tiesneša kandidatūru apstiprināšanai amatā neizvirza un tiesnesis uz likuma pamata, t. i., bez

⁶ Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.

⁷ Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. jan.

⁸ Par terminu lietojumu sk. arī Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 12. oktobra lēmuma lietā Nr. A8002010/8 SKAJAAPA, 589/2010, 9. p.

⁹ Sk. Par likuma „Par tiesu varu” 49. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 1. un 83. pantam: LR Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra sprieduma lietā Nr. 2002-06-01 2.4.punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-06-01.rtf>.

¹⁰ Par likuma „Par tiesu varu” 75. pantā ietvertās normas vārdu „vai tiesas piesēdētājam” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 84. un 92. pantam: LR Satversmes tiesas 2004. gada 5. novembra spriedums lietā Nr. 2004-04-01 11.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2004, 9. nov.

¹¹ Sk. Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtais daļas vārdu „bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 83. pantam, 91. panta pirmajam teikumam un 101. panta pirmajai daļai: LR Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra sprieduma lietā Nr. 2007-03-01. 28. Punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2007_03_01.htm.

īpaša lēmuma pieņemšanas, zaudē tiesneša statusu līdz ar likuma 60. panta otrajā daļā paredzētā atkārtotās iecelšanas termiņa izbeigšanos, un tam nav nepieciešams speciāls Saeimas lēmums.¹²

Attiecībā uz apgabaltiesu tiesnešiem un Augstākās tiesas tiesnešiem tiek lietots termins „apstiprina”. Šo līmeņu tiesu tiesneši uzreiz tiek apstiprināti amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma. Likuma 61. pants noteic, ka „Apgabaltiesas tiesnesi pēc tieslietu ministra priekšlikuma apstiprina amatā Saeima bez pilnvaru termiņa ierobežojuma”, savukārt 62. pantā norādīts, ka „Augstākās tiesas tiesnesi pēc Augstākās tiesas priekšsēdētāja priekšlikuma apstiprina amatā Saeima bez pilnvaru termiņa ierobežojuma”.

Gan likuma „Par tiesu varu” 60. pantā noteiktā tiesnešu iecelšana, gan 60., 61. un 62. pantā noteiktā tiesnešu apstiprināšana ir Saeimas prerogatīva.

Satversmes 84. pants attiecībā uz tiesneša amata iegūšanu nosaka tikai tiesnešu apstiprināšanas veidu, resp., tikai to, ka par tiesnešu apstiprināšanu lemj Saeima, taču Satversme neregulē jautājumus, kas saistīti ar tiesnešu kandidātu atlasi, virzīšanu apstiprināšanai un karjeras virzību. Šo jautājumu normatīvais regulējums ir ietverts likumā „Par tiesu varu” un uz šī likuma pamata izdotajos Ministru kabineta noteikumos.¹³

Likums „Par tiesu varu” nosaka atšķirīgu tiesnešu izvirzīšanas kārtību atkarībā no tā, kura līmeņa tiesas tiesnesis tiek apstiprināts. Rajona (pilsētas) tiesas tiesneša vai apgabaltiesas tiesneša kandidatūru saskaņā ar likuma 57. pantu apstiprināšanai izvirza tieslietu ministrs, savukārt Augstākās tiesas tiesnešus apstiprināšanai izvirza Augstākās tiesas priekšsēdētājs (59. pants).

Līdzīga pieeja ir arī citās pasaules valstīs, kad dažādu līmeņu tiesu tiesnešiem ir paredzēta atšķirīga atlases un apstiprināšanas kārtība (piemēram, Igaunijā, Lietuvā).

Lai gan Latvijā rajona (pilsētas) un apgabaltiesu tiesnešu kandidatūras izvirza izpildvaras pārstāvis – tieslietu ministrs, kandidātus izvērtē neatkarīga institūcija – Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija, kas nav pakļauta izpildvarai un kura sastāv no tiesnešiem. Kolēģija pieņem atzinumu par tiesneša kandidatūras virzīšanu iecelšanai vai apstiprināšanai amatā.

Jautājumi, kas saistīti ar tiesneša kandidatūras virzīšanu iecelšanai vai apstiprināšanai amatā, ir vairākkārt skatīti administratīvajā tiesā. Augstākās tiesas Senāts norādījis, ka Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija un tieslietu ministrs izvērtē personas piemērotību un lemj par tiesneša virzību jebkurā posmā, līdz persona tiek apstiprināta par tiesnesi bez pilnvaru termiņa ierobežojuma – pirms sākotnējās iecelšanas, iespējamās atkārtotās iecelšanas un apstiprināšanas. Nesaņemot Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas atzinumu, tieslietu ministrs nelemj par tiesneša virzīšanu, savukārt, nesaņemot tieslietu ministra lēmumu, nelemj Saeima. Iepriekšējais atzinums vai lēmums ir priekšnosacījums nākamās institūcijas lēmumam. Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas atzinums tieslietu ministram nav saistošs.¹⁴

¹² Senāta Administratīvā departamenta 2009. gada 23. oktobra lēmuma lietā Nr. SKA-798/2009 10. Punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2009/09_ska_798.doc.

¹³ Ministru kabineta 2009. gada 3. marta noteikumi Nr. 204 „Tiesneša amata kandidāta atlases, stažēšanās un kvalifikācijas eksāmena kārtības”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 37 (4023), 2009, 6. marts.

¹⁴ Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 12. oktobra lēmuma lietā SKA-589/2010 9. punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2010/>

Tiesnešu kandidātu atlasei ir būtiska nozīme – no tās ir atkarīga turpmākā tiesu darbība un tiesas spriešana, tādēļ „ceļā no tiesneša amata kandidāta līdz tiesnesim, kurš stājas pie pienākumu izpildes, ir iesaistīti visi valsts varas atzari: valsts pārvalde, likumdevējs un arī tiesu vara. (..) Valsts pārvalde organizē tiesneša amata kandidātu atlasī, Saeima pieņem politisku lēmumu par tiesneša iecelšanu amatā”.¹⁵ Savukārt tiesu vara tiesneša amata kandidātu atlasē piedalās ar Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas starpniecību.¹⁶

Jautājums par to, kam uzticēt tiesnešu apstiprināšanu, savulaik izraisīja aktīvas debates Satversmes sapulcē. Piemēram, Satversmes sapulces loceklis A. Petrevics un F. Cielēns piedāvāja noteikt, ka tiesnešus ievēl tauta, taču diskusiju rezultātā Satversmes izstrādātāji vienojās, ka tiesnešu apstiprināšana tomēr būtu Saeimas prerogatīva. Tika diskutēts arī par tiesnešu pilnvaru termiņa iespējamo regulējumu – daļa Satversmes sapulces locekļu rosināja Satversmē noteikt, ka tiesneši jāapstiprina amatā uz noteiktu termiņu – sešiem gadiem, taču vairākums tomēr atbalstīja tiesnešu apstiprināšanu amatā bez pilnvaru termiņa – uz nenoteiktu laiku.¹⁷

Arī 1934. gadā, kad Saeimā tika izskatīti vērienīgie Satversmes grozījumi, tika iesniegti radikāli atšķirīgi priekšlikumi Satversmes 84. panta grozīšanai, piemēram, tika piedāvāts tiesnešu apstiprināšanu nodot Valsts prezidentam vai arī ievēlēt tiesnešus vispārējās vēlēšanās, tika arī rosināts noteikt tiesnešiem piecu gadu pilnvaru termiņu, taču otrajā lasījumā šie priekšlikumi tika noraidīti.¹⁸

Mūsdienās diskusijas par tiesnešu iecelšanu uz noteiktu pilnvaru termiņu vairs nerodas, jo ir plaši atzīts, ka tiesnešu neatkarības garantēšanai visoptimālākais regulējums ir tiesnešu iecelšana uz mūžu. Taču, kā jau minēts, priekšlikumi mainīt tiesnešu apstiprināšanas kārtību Latvijā ir izteikti salīdzinoši neseni.

Attiecībā uz tiesnešu amatā apstiprināšanas sistēmu pasaulē nepastāv vienots modelis, taču starptautisko institūciju izstrādātajos dokumentos ir noteikti pamatprincipi, kuru ievērošana ir viens no priekšnoteikumiem tiesnešu neatkarības nodrošināšanai. Ir divas būtiskas prasības:

- 1) tiesneši apstiprināmi amatā, ņemot vērā viņu nopelnus un balstoties uz likumā noteiktiem objektīviem kritērijiem – kvalifikāciju, spējām un prasēm;
- 2) lemjot par tiesnešu apstiprināšanu un karjeru, nav pieļaujami politiski apsvērumi.¹⁹

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, analizējot Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmās daļas pirmajā teikumā ietvertā jēdziena „neatkarīga tiesa” saturu un nosakot, vai tiesa var tikt uzskatīta par neatkarīgu, secinājusi, ka jāņem vērā

---

ska_589.doc. Par tiesnešu atlasī un eksāmena kārtošanas kārtību sk. arī Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 23. marta spriedumu lietā SKA-32/2009.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 29. jūnija lēmums lietā Nr. A42758108 SKA-528/2009 11. punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2009/09_ska_528.doc

¹⁶ Turpat, 12. punkts.

¹⁷ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilkums (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: TNA, 2006, 483., 484., 1011. lpp.

¹⁸ Latvijas Republikas IV Saeimas IX sesijas 6. sēdes stenogramma.

¹⁹ Sk. Recommendation no. R(94)12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the independence, efficiency and the role of judges. Principle I. 2(c); Eiropas Tiesnešu konsultatīvās padomes 2010. gadā pieņemto Tiesnešu pamatprincipu (Magna Carta) 4. un 5.punktu. Tiesnešu pamatprincipi. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (647), 2010, 28. dec.

vairāki kritēriji, jo īpaši kārtība, kādā attiecīgās institūcijas locekļi tiek iecelti amatā, termiņš, uz kādu tie tiek iecelti (pilnvaru termiņš).²⁰

Eiropas Padomes Ministru komitejas 2010. gada 17. oktobra rekomendācijas „Par tiesnešu neatkarību, efektivitāti un lomu” 47. punkts noteic: „Ja atbilstoši Konstitūcijai vai likumā noteiktajai kārtībai prezidents, likumdevējs vai valdība pieņem lēmumus par tiesnešu atlasīšanu vai tiesnešu karjeru, kompetentai un neatkarīgai institūcijai, kuru pamatā veido tiesu vara (..), ir jābūt pilnvarotai izstrādāt rekomendācijas vai izteikt viedokli, kuru iestāde, kas apstiprina tiesnešus, ņem vērā.”²¹ Tādējādi, lemjot par tiesnešu apstiprināšanu amatā, ir nepieciešams nodrošināt neatkarīgas tiesu varas institūcijas izšķirošu ietekmi uz lēmumiem par tiesnešu amatā apstiprināšanu.²²

2. Tiesnešu apstiprināšanas veidi (modeļi)

Tiesību zinātnē atšķiras viedokļi par to, cik un kādi tiesnešu apstiprināšanas modeļi pastāv. Eiropas Padomes Venēcijas komisija „Demokrātija caur tiesībām” norāda, ka var runāt par divām galvenajām kategorijām – ievēlēšanas sistēmu (pie tās pieskaitot ievēlēšanu vispārējās vēlēšanās un ievēlēšanu parlamentā) un tiesas apstiprināšanas sistēmu (apstiprinošā institūcija var būt valsts galva, valdība vai tieslietu padome).²³ Iepazīstoties ar dažādu valstu konstitucionālo regulējumu, var secināt, ka pasaulē pastāv vismaz pieci tiesnešu apstiprināšanas veidi, kur nošķiršanas kritērijs ir institūcija, kas pieņem gala lēmumu par tiesneša ievēlēšanu vai apstiprināšanu amatā. Modeļi ir šādi:

- 1) tiesnešus ievēlē vispārējās vēlēšanās (ievēlē tauta);
- 2) tiesnešus apstiprina parlaments;
- 3) tiesnešus apstiprina valsts galva;
- 4) tiesnešus apstiprina valdība;
- 5) tiesnešus apstiprina tiesu varas institūcijas.

Jāpiebilst, ka tiesnešu atlasīšanas (izvirzīšanas un izvērtēšanas) procesā katrā valstī tiek iesaistītas vēl daudzas citas institūcijas. Būtiska loma ir dažādām tiesnešu pašpārvaldes institūcijām, arī Augstāko tiesu priekšsēdētājiem, tieslietu ministriem u. tml.

Turpmāk sniegts īss ieskats šo modeļu priekšrocībās un trūkumos, t. sk. tiks minēti valstu piemēri, kuros pastāv attiecīgais tiesnešu apstiprināšanas veids.

²⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma lietā *Campbell and Fell v. The United Kingdom* 78. §, sprieduma lietā *Langborger v. Sweden* 32. §, sprieduma lietā *Bryan v. The United Kingdom* 37. §.

²¹ Recommendation M/Rec (2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098 th meeting of the Ministers' Deputies), Art. 47.

²² *Par tiesu sistēmas neatkarību. I. daļa: Tiesnešu neatkarība*: Venēcijas komisijas ziņojums, 28.–32. punkts.

²³ European Commission for Democracy through law (Venice Commission). *Judicial appointments*. Opinion No. 403/2006, Venice, 2007., page 3., 4 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. janvārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29028-e.pdf>.

2.1. Tiesnešu ievēlēšana vispārējās vēlēšanās

Eiropā šis modelis tikpat kā vairs nav sastopams, tas ir saglabājies tikai atsevišķos Šveices kantonos.²⁴ Tiesnešu ievēlēšana bija raksturīga sociālistiskajā periodā – arī PSRS un Latvijas PSR bija tautas vēlēti tiesneši.²⁵

Lai arī ideja par tautas vēlētiem tiesu sākotnēji nešķiet slikta un atspoguļo to, ka demokrātiskā valstī suverēnā vara pieder tautai, tomēr šāds tiesnešu izraudzīšanās veids ir vērtējams kritiski – tiesnešu atlasē būtiski ir profesionālie kritēriji, kurus vēlētajiem varētu būt grūti izvērtēt. Turklāt šāds process ir stipri politizēts, kā arī liela nozīme ir tam, kāda ir attiecīgā tiesneša amata kandidāta kampaņa. Arī ASV atsevišķos štatos tiesneši amatu iegūst vēlēšanu ceļā, un, kā liecina ASV prakse, dažkārt tiesneši, kuriem ir mazāka profesionālā pieredze vai kuru profesionālās iemaņas ir zemāk novērtētas tieslietu ekspertu vidū, ir tikuši ievēlēti par tiesnešiem tikai tādēļ, ka tiem ir identiski uzvārdi ar citiem valstī atpazīstamiem cilvēkiem.²⁶ Tas liecina, ka vēlētajiem ne vienmēr pietiekami iedziļinās tiesnešu izraudzīšanās jau tājumos. Turklāt tiesnešu ievēlēšana ir laikietilpīgs un dārgs process.

Arī jurists un politiķis P. Šīmanis savulaik Satversmes pieņemšanas gadskārtai veltītā publikācijā norādījis, ka tad, ja Satversmes izstrādātāji būtu izvēlējušies uzticēt tiesnešu ievēlēšanu tautai, Satversmes sapulce būtu izdarījusi lielu kļūdu. Neatkarīgas tiesas princips būtu stipri apdraudēts.²⁷

2.2. Tiesnešus apstiprina parlaments

Venēcijas komisija norādījusi, ka tiesnešu apstiprināšana ar parlamenta balsojumu nav piemērota, jo pastāv risks, ka šādos balsojumos politiskie apsvērumi prevalēs pār objektīviem nopelniem.²⁸ Tomēr jāsecina, ka daudzas Eiropas valstis uztic tiesnešu apstiprināšanu tieši parlamentam, jo tas ir tautas leģitimēta institūcija, kas pastarpināti saņēmis no tautas pilnvarojumu rīkoties tās vārdā un interesēs. Šāds tiesnešu apstiprināšanas veids pastāv Slovēnijā un federālā līmenī Šveicē. Igaunijā un Lietuvā parlaments apstiprina amatā tikai Augstākās tiesas tiesnešus (Igaunijā to dara pēc Augstākās tiesas priekšsēdētāja ieteikuma, savukārt Lietuvā – pēc Valsts prezidenta ieteikuma).²⁹

Ņemot vērā, ka parlamenta lēmumi ir diskrecionāri (patstāvīgi) akti, parlaments ir tiesīgs rīkoties pēc saviem ieskatiem pat tādā gadījumā, ja ir saņemts Tieslietu padomes atzinums.³⁰

²⁴ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 553. lpp.

²⁵ *Latvijas tiesību vēsture*. 1914–2000. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 283. lpp.

²⁶ *Judicial appointments and Judicial independence*. United States Institute of Peace. January, 2009, p. 7–8.

²⁷ Šīmanis, P. Latvijas Satversmes astoņi gadi. Grām.: *Eiropas problēma*. Rīga: Vaga, 1999, 38. lpp.

²⁸ European Commission for Democracy through law (Venice Commission). *Judicial appointments*. Opinion No. 403/2006, Venice, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29028-e.pdf>.

²⁹ Sk. Igaunijas Konstitūcijas 150. p. Constitution of the Republic of Estonia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html#13>. un Lietuvas Konstitūcijas 112. p. Constitution of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.lrkt.lt>.

³⁰ European Commission for Democracy through law (Venice Commission). *Judicial appointments*. Opinion No. 403/2006, Venice, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29028-e.pdf>.

2.3. Tiesnešus apstiprina valsts galva

Šāda valsts galvas funkcija ir gan prezidentiem, gan monarhiem. Parasti prezidenti lēmumu par konkrētu tiesnešu apstiprināšanu pieņem pēc tam, kad saņemts kompetento tiesu varas institūciju priekšlikums par attiecīgo kandidātu. Piemēram, Igaunijā Valsts prezidents pēc Augstākās tiesas priekšsēdētāja ieteikuma apstiprina amatā zemāko līmeņu tiesu tiesnešus,³¹ Polijas prezidents ieceļ tiesnešus pēc Nacionālās tieslietu padomes priekšlikuma,³² Itālijā un Slovākijā – pēc Augstās tieslietu padomes priekšlikuma. Lietuvā prezidents ieceļ vietējo, reģionālo un speciālo tiesu tiesnešus un to priekšsēdētājus. Konstitūcija nosaka, ka šajos jautājumos Valsts prezidentu konsultē speciāla tiesnešu institūcija.³³ Arī Vācijas³⁴ un Čehijas prezidenti apstiprina tiesnešus. Šāda kompetence ir arī Beļģijas un Nīderlandes monarhiem.

Tajās valstīs, kur prezidentu izdotajiem aktiem ir nepieciešama valdības vadītāja vai cita viņa pilnvarota ministra līdzparakstīšana (*kontrasignācija*), tas parasti attiecas arī uz tiesnešu apstiprināšanu.

Šāda tiesnešu apstiprināšanas piemērotība ir skatāma ciešā kopsakarā ar konkrētās valsts modeli – vai valsts ir parlamentāra, prezidentāla vai pusprezidentāla. Tiesību zinātnē kontekstā ar varas dalīšanas principu ir atzīts, ka tiesiskā valstī īpaši būtiski ir pasargāt tiesnešu neatkarību no izpildvaras iejaukšanās.³⁵ Ņemot vērā, ka prezidentālās valstīs prezidenti vienlaikus ir izpildvaras vadītāji, šajās sistēmās, uzticot Valsts prezidentam tiesnešu apstiprināšanu, pastāv risks, ka tiesnešu neatkarība var tikt apdraudēta. Vienlaikus jānorāda, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa, analizējot faktu, ka izpildvaras orgāns ir tas, kas ieceļ amatā tiesnešus, norādījusi, ka tas vēl nenozīmē, ka tiktu pārkāpts Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pants. Vienīgais nosacījums, kas šādos gadījumos jāievēro, – tiesnešiem amats ir jāpilda pēc savām spējām un brīvi no jebkuriem rīkojumiem un norādījumiem.³⁶ Par būtisku tiesnešu neatkarības pazīmi gadījumos, kad tiesnešus amatā ieceļ izpildvaras institūcijas, Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzskata, pirmkārt, iepriekšējas konsultācijas ar tiesu varas orgāniem, otrkārt, tiesu varas pausto priekšlikumu saistošo spēku.

³¹ Konstitūcijas 150. p. Constitution of the Republic of Estonia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html#13>.

³² Polijas Konstitūcijas 179. p. The Constitution of the Republic of Poland [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>.

³³ Konstitūcijas 112. p.

³⁴ Konstitūcijas 60. p. pirmā daļa. The Basic Law (Grundgesetz) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html.

³⁵ Cipeliuss, R. *Vispārējā mācība par valsti* 244. lpp [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: [documents/Eiropas_Tieslietu_padomes.doc](http://www.dokuments/Eiropas_Tieslietu_padomes.doc).

³⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 28. jūlija spriedums lietā Campbell an Fell v. The United Kingdom. Judgments and decisions of European Court of Human rights, 28 June, 1984, para 79.; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 22. oktobra spriedums lietā Sramek v. Austria, par. 38. Pieejams: www.humanrights.is/the-human-rights-project/.../668.

2.4. Tiesnešus apstiprina valdība

Šāds regulējums ir salīdzinoši reti sastopams. Piemēram, Zviedrijā un Japānā tiesnešus amatos ieceļ valdība.³⁷ Tomēr šāda atlases sistēma ir saistīta ar zināmu tiesu varas neatkarības apdraudējumu no izpildvaras puses,³⁸ un šāds apstiprināšanas veids var veiksmīgi darboties tikai valstīs ar stabilām tiesu varas tradīcijām, bet tā ieviešana jaunās demokrātijās var būt riskanta.

2.5. Tiesnešus apstiprina tiesu varas institūcijas

Ārvalstīs plaši izplatīts regulējums, kas paredz, ka lēmumu par tiesnešu apstiprināšanu amatā pieņem tieslietu institūcijas – Tieslietu padomes.³⁹ Šāds tiesnešu apstiprināšanas veids pastāv, piemēram, Itālijā, Portugālē, Bulgārijā,⁴⁰ Kiprā, Turcijā. Daudzās valstīs tieslietu padomju kompetencē ir gan tiesnešu apstiprināšanas, gan pārcelšanas, gan disciplināratbildības lietu izskatīšana.

Šādas sistēmas priekšrocība ir tiesu varas pilnīga neatkarība tiesnešu korpusa izveidē, savukārt kā zināmu sistēmas trūkumu tiesību zinātnieki norāda tiesu varas iespējamu izeju no jebkādas citu valsts varas atzaru kontroles – ir ierobežots varas līdzsvara un atsvara princips (*checks and balances*). Tiesību zinātnē ir pausts arī secinājums, ka tautas suverenitātes princips prasa, lai tiesu vara nebūtu tā, kas pati ieceļ amatā tiesnešus.⁴¹

3. Iespējamās izmaiņas tiesnešu apstiprināšanas regulējumā Latvijā

Kā redzams, dažādās valstīs pastāv atšķirīgi tiesnešu apstiprināšanas mehānismi, katram no tiem ir savas priekšrocības. Nebūtu pareizi pārņemt kādas citas valsts pieredzi, jo katras konkrētās valsts tiesību un institucionālo sistēmu regulējums jāskatās kompleksi. Dažkārt kā piemērs tam, ka Latvijā tiesnešu apstiprināšana būtu jāuztic Valsts prezidentam, tiek minēta Francija. Taču starp Latvijas un Francijas Valsts prezidenta statusu un funkcijām tiesu varas jomā pastāv diezgan būtiskas atšķirības, piemēram, Francijas Valsts prezidentu ievēlē tauta, turklāt

³⁷ The Instrument of Government. Ch. 11. Art. 6. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.riksdagen.se/en/Documents-and-laws/Laws/The-Constitution/>; Japānas Konstitūcijas 79. un 80. p. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

³⁸ European Commission for Democracy through law (Venice Commission). Judicial appointments. Opinion No. 403/2006, Venice, 2007, p. 3, 4 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. janvārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29028-e.pdf>.

³⁹ Piez., šo institūciju nosaukumi nedaudz var atšķirties, piemēram, Bulgārijā un Kiprā to dēvē par Augstāko tieslietu padomi, Horvātijā par Valsts tieslietu padomi u. tml.

⁴⁰ Bulgārijas Konstitūcijas 130. p. nosaka šīs Padomes sastāvu – tā sastāv no 25 locekļiem. Tās sastāvā *ex officio* ir Augstākās kasācijas tiesas priekšsēdētājs, Augstākās administratīvās tiesas priekšsēdētājs un ģenerālprokurors. Papildus *ex officio* locekļiem Tieslietu padomes sastāvā var ievēlēt augstas kvalifikācijas praktizējošus juristus ar nevainojamu reputāciju un 15 gadu profesionālo pieredzi. 11 locekļus ievēl parlaments un 11 locekļus ievēl tieslietu institūcijas. Vēlētie padomes locekļi ieņem amatu 5 gadus un tos nevar uzreiz atkārtoti pārvēlēt. Constitution of Bulgaria [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. janvārī]. Pieejams: <http://www.parliament.bg/en/const>

⁴¹ Kissel, O. R. *Gerichtsverfassungsgesetz*. 2. Auflage. München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1994, S. 124

Francijas Konstitūcijas 64. pants nosaka, ka prezidents ir tiesu varas neatkarības garants un viņa pilnvaras ir krietni plašākas. Turklāt jautājums par tiesnešu apstiprināšanas uzticēšanu Valsts prezidentam būtu jāskata arī kopsakarībā ar valsts galvas atbildības regulējumu konkrētajā valstī.

Iniciatīva uzticēt Latvijā tiesnešu apstiprināšanu Valsts prezidentam drīzāk vērtējama skeptiski, jo Latvijā Valsts prezidentu neievēlē tauta, līdz ar to prezidents nesaņem legītimāciju no vēlētājiem un nav par savu izvēli atbildīgs vēlētāju priekšā – tādējādi vēlētājiem nav iespējams paust savu attieksmi par prezidenta izvēli, piemēram, tad, ja tas būtu apstiprinājis Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas visnotaļ negatīvi novērtētu tiesneša amata pretendentu. Saeima kā vienīgais tieši legītimētais valsts institūts realizē parlamentāro kontroli pār tiesu varas izveidi – tādējādi darbojas varas dališanas princips, kura būtība ir varas atzaru kontrole vienam pār otru.

Kā arguments par labu tam, ka Latvijā tiesnešu apstiprināšana būtu jāuztic Valsts prezidentam, ir tas, ka Latvijā prezidents ir politiski neitrāls. Taču šāds pieņēmums nav absolūts. Politiskā neitralitāte var būt atkarīga no konkrēta prezidenta personālijas, jo nav izslēgts, ka nākotnē par prezidentu var tikt ievēlēta persona, kas ir ciešāk saistīta ar kādu politisko partiju.

Arī Konstitucionālo tiesību komisija secinājusi, ka, „ņemot vērā tiesnešu pieredzi pie profesionālo amatpersonu grupas, nav ieteicama Valsts prezidenta pilnvaru palielināšana attiecībā uz vispārējās jurisdikcijas tiesnešu izvirzīšanu un iecelšanu amatā”.⁴² Ņemot vērā tiesnešu amata profesionālo raksturu, šo jautājumu nevar atrisināt ar prezidenta pilnvaru palielināšanu.⁴³

Kā alternatīva pašreizējam tiesnešu apstiprināšanas modelim Latvijā varētu būt tiesu varas institūcijas – Tieslietu padomes – iesaistīšana šajā procesā.

Jānorāda, ka Latvijas parlaments pēdējo gadu laikā ir pieņēmis vairākus atziniģi vērtējamus normatīvo aktu grozījumus, kas saistīti ar tiesu varas regulējumu, – Latvijā kopš 2010. gada ir izveidota Tieslietu padome,⁴⁴ tāpat pozitīvi vērtējami 2012. gadā pieņemtie grozījumi Saeimas kārtības ruļļa 31. pantā, kas paredz atklātu tiesnešu ievēlēšanu.⁴⁵ Tas deputātus darīs atbildīgākus par savu izvēli. Deputātiem, kuri balso pret tiesneša kandidāta iecelšanu vai apstiprināšanu, būtu jābūt gataviem paskaidrot sabiedrībai sava balsojuma motīvus – vai šāda balsojuma pamatā ir šaubas par tiesneša profesionalitāti vai spēju godīgi pildīt tiesneša amatu. Kā pretarguments atklātiem balsojumiem par tiesnešu apstiprināšanu ir ticis norādīts iespējama atriebība, ja deputāta lieta nonāktu tiesā pie tiesneša, pret kura apstiprināšanu viņš būtu balsojis. Tas ir vērtējams kritiski, jo attiecībā uz vispārējās tiesas un administratīvo tiesu tiesnešiem likums nosaka tiesnešu atstāšanās vai tiesneša noraidīšanas iespēju, ja ir šaubas par viņa objektivitāti.⁴⁶

Diskusijas vērts ir jautājums par to, vai nebūtu pilnveidojams likuma „Par tiesu varu” regulējums saistībā ar tiesnešu atkārtotu apstiprināšanu amatā (60. panta otrā daļa) un pārceļšanu darbā augstāka līmeņa tiesā (73.¹ panta otrā daļa).

⁴² Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 140.1 pp.

⁴³ Turpat, 165. lpp.

⁴⁴ Grozījumi likumā „Par tiesu varu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 99 (4291), 2010, 22. jūn.; Par Tieslietu padomēm sk. **Fūrmans, V.** Eiropas Tieslietu padomes: tendences un modeļi [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 9. janvārī]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/>.

⁴⁵ Grozījumi Saeimas kārtības rullī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 18 (4621), 2012, 1. febr.

⁴⁶ Sk. likuma „Par tiesu varu” 14. pantu.

Saskaņā ar pašreizējo likuma redakciju Saeima lemj arī par tiesneša apstiprināšanu amatā bez pilnvaru termiņa ierobežojuma vai atkārtotu iecelšanu amatā uz laiku līdz diviem gadiem, kā arī pārcelšanu augstāka līmeņa tiesā. Autoresprāt, Saeimai būtu jālemj tikai par tiesneša kandidāta sākotnējo apstiprināšanu, taču lēmums par tiesneša pārcelšanu uz augstāka līmeņa tiesu (kas ir organizatorisks ar tiesneša karjeras virzību saistīts jautājums) būtu jāuztic tieslietu institūcijām, piemēram, Tieslietu padomei, izvērtējot tikai tiesneša profesionalitātes un kvalifikācijas kritērijus. Esošais likuma regulējums neizslēdz iespēju, ka lēmums par tiesneša pārcelšanu darbā augstāka līmeņa tiesā varētu būt saistīts ar atbilstošos tiesnesim par kādu viņa spriedumu, piemēram, ja tiesnesis ir pieņēmis kādai Saeimā pārstāvētai politiskai partijai nelabvēlīgu spriedumu aģitācijas vai finansēšanas noteikumu pārkāpumu lietā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Administratīvo tiesnešu biedrība: Saeima atbēdās Vīgantam. *LETA*, 2009, 22. okt.
2. **Cipeliuss, R.** *Vispārējā mācība par valsti* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: *documents/Eiropas_Tieslietu_padomes.doc*.
3. European Commission for Democracy through law (Venice Commission). Judicial appointments. Opinion No. 403/2006, Venice, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD%282007%29028-e.pdf>.
4. **Fūrmans, V.** Eiropas Tieslietu padomes: tendences un modeļi [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 9. janvārī]. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/>
5. *Judicial appointments an Judicial independence*. United States Institute of Peace. January, 2009.
6. **Kissel, O. R.** *Gerichtsverfassungsgesetz*. 2.Auflage. München: C.H.Beck'sche Verlasbuchhandlung, 1994.
7. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. *Latvijas Vēstnesis*, 2011.
8. Latvijas Republikas IV Saeimas IX sesijas 6. sēdes stenogrammas.
9. *Latvijas tiesību vēsture*. 1914–2000. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000.
10. **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
11. Recommendation M/Rec (2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098 th meeting of the Ministers' Deputies).
12. Recommendation no. R(94)12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the independence, efficiency and the role of judges.
13. Satversmes Sapulces stenogrammas. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: TNA, 2006.
14. **Šīmanis, P.** Latvijas Satversmes astoņi gadi. Grām.: *Eiropas problēma*. Rīga: Vaga, 1999.
15. Tiesnešu pamatprincipi. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (647), 2010, 28. dec.
16. Vai Saeimai ir jālemj par katru tiesneša karjeras soli. *Jurista Vārds*, Nr. 44(587), 2009, 3. nov.
17. **Weissbrodt, D., Wolfrum, R.** *The rights to a fair trial*. Berlin: Springer, 1997.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1997, 17. dec.
3. Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. jan.
4. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.
5. Grozījumi likumā „Par tiesu varu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 99 (4291), 2010, 22. jūn.
6. Grozījumi „Saeimas kārtības rullī”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 18 (4621), 2012, 1. febr.
7. Constitution of the Republic of Estonia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html#13>.
8. The Constitution of the Republic of Poland [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>.
9. Constitution of Portuguese Republic [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. janvārī]. Pieejams: <http://www.parlamento.pt/ingles>.
10. Constitution of Slovakia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. janvārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/A/a_index.htm.
11. Constitution of the Czech Republic [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://www.hrad.cz/en/ustava_cr/index.shtml.
12. Constitution of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.lrkt.lt>.
13. The Basic Law (Grundgesetz) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html.
14. The Instrument of Government [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. janvārī]. Pieejams: <http://www.riksdagen.se/en/Documents-and-laws/Laws/The-Constitution>.
15. The Constitution of Japan [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 7819/77; 7878/77 Campbell an Fell v. The United Kingdom.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 11179/84 Langborger v. Sweden.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19178/91 Bryan v. The United Kingdom.
4. Par likuma „Par tiesu varu” 75. pantā ietvertās normas vārdu „vai tiesas piesēdētājam” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 84. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2004. gada 5. novembra spriedums lietā. Nr. 2004-04-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2004, 9. nov.
5. Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtās daļas vārdu „bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 83. pantam, 91. panta pirmajam teikumam un 101. panta pirmajai daļai: Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2007_03_01.htm.
6. Par likuma „Par tiesu varu” 49. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 1. un 83. pantam: Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01 01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-06-01.rtf>.
7. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 12. oktobra lēmums lietā Nr. A8002010/8 SKAJAAPA-589/2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2010/ska_589.doc.
8. Senāta Administratīvā departamenta 2009. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. SKA-798/2009 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2009/09_ska_798.doc.

SATVERSMES TIESAS UN TIESNEŠA NEATKARĪBA: AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

Dr. iur. Anita Rodiņa

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras docente
anita.rodina@lu.lv

Atslēgvārdi: Satversmes tiesas tiesneša neatkarība, kriminālprocesuālā imunitāte, Satversmes tiesas process, Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana, lēmuma par piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pieņemšanas subjekts

2011. gada nogalē Satversmes tiesas vārds publiskajā telpā izskanēja saistībā ar jēdzieniem „kriminālprocess” un „kriminālvajāšana”. Šī jurisprudencē un tiesām raksturīga terminoloģija, kas nevarētu pārsteigt nevienu juristu, šajā reizē izrādījās attiecināma uz pašu Satversmes tiesu – tās tiesnesi. Rietumu demokrātijās ne tik bieži sastopamas situācijas, kad pie kriminālatbildības tiek saukts tiesu varas pārstāvis. Šajā reizē – augstākās tiesu varas pārstāvis – Satversmes tiesas tiesnesis. Norobežojoties no dažādiem subjektīviem vērtējumiem, tā sauktais Muižnieces jautājums tiesiskajā telpā radīja divas pamatproblēmas. Pirmkārt, vai ir iespējams apturēt Satversmes tiesas tiesneša pilnvaras arī tad, ja Satversmes tiesas likums¹ *expressis verbis* to neparedz. Otrkārt, neskaidrības par to, kuram vai kuriem subjektiem ir jādod piekrišana uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi.

Tiesu varas eksistences pamatprincips – tās neatkarība – ir Satversmes tiesas darbības (plašākā nozīmē) pamatprincips.² Atziņa, ka tiesnešu un tiesas neatkarība ir viens no demokrātiskas valsts pamatprincipiem, ir nostiprināta Satversmes tiesas jurisprudencē.³ Šeit vietā atgādināt, ka „tiesas un tiesnešu neatkarība nav pašmērķis, bet gan līdzeklis demokrātijas un tiesiskuma nodrošināšanai un stiprināšanai, kā arī obligāts priekšnosacījums tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanai”.⁴ Kā zināms, tikai neatkarīga tiesa var būt efektīvas cilvēka pamattiesību aizsardzības pamatā. Jāatceras, ka Satversmes 92. pantā iekļautās tiesības uz taisnīgu tiesu aptver arī personas tiesības vērsties Satversmes tiesā.⁵

---

¹ Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.

² Salīdzināt ar Tiesnešu pamatprincipi. Eiropas Tiesnešu konsultatīvās padomes secinājumi. *Jurista vārds*, Nr. 52 (647), 2010, 28. dec.

³ Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturrtās daļas vārdu „bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Satversmes 83. pantam, 91. pantam un 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01. Secinājumu daļas 26. p. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2007_03_01.htm.

⁴ Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01. Secinājumu daļas 7. p. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_11.htm.

⁵ Sk. Par Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturrtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2002. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2002-09-01. Secinājumu daļas 1. p. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19>.

Uz Satversmes tiesu ir attiecināmas procesuālās neatkarības garantijas, kas aptver tiesas neatkarību lietas spriešanas laikā, kā arī institucionālās neatkarības garantijas.⁶ Taču tiesu neatkarība un kā sekas tai tiesu varas reputācija sabiedrībā ir atkarīga no vairākiem faktoriem. Līdztekus visām neatkarības garantijām liela nozīme ir katra tiesneša personībai. Tātad arī pašiem tiesnešiem ir jārūpējas, lai tiesneša rīcība nemestu ēnu uz tiesu kopumā. Kā norādījusi Lietuvas Konstitucionālā tiesa, tad „tiesnešiem pašiem ir jāsargā tiesneša amata gods un prestižs”.⁷

1. Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana

Apvienoto Nāciju Tiesu varas neatkarības pamatprincipu 18. pants noteic, ka „tiesnešus var atcelt no amata vai pārtraukt to darbību tikai tad, ja tie nav varējuši pildīt savus pienākumus vai arī to uzvedība pierādījusi, ka tie nevar pildīt savus amata pienākumus”.⁸ Tiesneša pilnvaru apturēšana un atcelšana no amata ir divi dažādi institūti. Tiesneša pilnvaru apturēšana atšķirībā no tiesneša atcelšanas no amata var tikt izmantota tad, ja pastāv kādas šaubas par tiesneša tiesībām pildīt tam uzticētos tiesneša pienākumus, bet visi apstākļi nav noskaidroti līdz galam. Tiesneša pilnvaru apturēšana var būt pirmais solis uz tiesneša amata zaudēšanu, tāpat arī ir iespējams, ka, noskaidrojot visu līdz galam un nekonstatējot pārkāpumus, tiesnesis varēs turpināt pildīt savus pienākumus. Tātad – ja pastāv šaubas par tiesneša darbību vai bezdarbību un šīs šaubas var mest ēnu uz visu tiesu varu institūciju, ir nepieciešams visas tiesu varas vārdā ierobežot konkrēta tiesneša tiesības. Bet tiesneša pilnvaru apturēšana nedrīkst ielgt, jo, nepastāvot ierobežojumiem, tādās valstīs kā Latvija, kurā Satversmes tiesā ir tikai septiņi tiesneši, tiesas darbs, nelabvēlīgi sakrītot vēl citiem apstākļiem (piemēram, kāda tiesneša ilgstoša slimošana), var tikt paralizēts.

Satversmes tiesas likumā ir noteikti tie gadījumi, kuriem iestājoties Satversmes tiesa var lemt par Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšanu. Satversmes tiesas likuma 9. panta pirmā daļa nosaka, ka tiesneša pilnvaras **ir apturētas** (imperatīva tiesību norma), ja Satversmes tiesa ir piekritusi kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi. Šādos gadījumos tiesneša pilnvaras ir apturētas līdz brīdim, kad stājas spēkā tiesas spriedums krimināllietā vai attiecīgā krimināllietā tiek izbeigta. Savukārt, ja ierosināta disciplinārlieta par to, ka Satversmes tiesas tiesnesis pieļāvis ar tiesneša statusu nesavienojamu rīcību, Satversmes tiesa **var lemt** par tiesneša pilnvaru apturēšanu (9. panta otrā daļa), bet ne ilgāk kā uz vienu mēnesi. Proti, otrajā gadījumā tā ir Satversmes tiesas izšķiršanās: apturēt tiesneša pilnvaras vai neapturēt. Salīdzinājumam arī tiesu sistēmā ietilpstošo tiesu tiesnešu atstādīšana ir paredzēta līdzīgos gadījumos. Likuma „Par tiesu varu” 84. pants paredz, ka tiesnesi var atstādīt no amata, ja par tiesnesi ierosināta disciplinārlieta, bet

⁶ Salīdzināt ar On the compliance of Articles 14, 251, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 691, and 73 of the Republic of Lithuania Law on Courts with the Constitution of the Republic of Lithuania: Ruling of The Constitutional Court of the Republic of Lithuania on 21 December 1999 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n9a1221a.htm>.

⁷ Turpat, Para 7. [aplūkots 2012. gada 14. februārī] Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n9a1221a.htm>

⁸ Apvienoto Nāciju Tiesu varas neatkarības pamatprincipi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148, 1995, 28. sept.

atstādina, ja tiesnesi likumā noteiktajā kārtībā sauc pie kriminālatbildības.⁹ Papildus jānorāda, ka Satversmes tiesas likuma 34. panta trešā daļa paredz vēl vienu gadījumu, kad var apturēt tiesas tiesneša pilnvaras. Arī tādām tiesnesim, kurš pilda amatu starptautiskā tiesā vai pārstāv Latvijas valsti, ieņemot amatu starptautiskā institūcijā, Satversmes tiesa var apturēt Satversmes tiesas tiesneša pilnvaras uz laiku, kamēr tiesnesis pilda attiecīgo amatu, bet ne ilgāk kā trīs gadus. Šāda Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana ir visai netipiska, bet izprotama, jo, piemēram, tiesnesis dr. iur. U. Ķinis ievērojamo laiku no 2008. gada 10. marta līdz 2011. gada 15. aprīlim kā *ad litem* tiesnesis piedalījās Starptautiskā Tribūnālā par bijušo Dienvidslāviju lietu „Prosecutor v. Ante Gotovina et al”.¹⁰ Cik autorei zināms, tiesneša dr. iur. U. Ķiņa pilnvaras, pamatojoties uz minēto normatīvo regulējumu, arī tika apturētas.

Konstitucionālās tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana ir arī citās valstīs zināms institūts. Piemēram, Slovākijas Konstitucionālās tiesas likums paredz, ka tiesneša pilnvaras var apturēt, ja pret Konstitucionālās tiesas tiesnesi ir ierosināta disciplinārlieta.¹¹ Čehijas Konstitucionālās tiesas likums paredz, ka disciplinārlietas izskatīšanas laikā un tad, ja pret tiesnesi ir sākta kriminālvajāšana, tiesnesim ir aizliegts pildīt tiesneša pienākumus, kas nozīmē, ka faktiski viņa pilnvaras ir apturētas.¹² Lietuvā Konstitucionālās tiesas tiesneša pilnvaras var apturēt pati Konstitucionālā tiesa:

- 1) ja ir dota piekrišana saukt tiesnesi pie kriminālatbildības;
- 2) ja ar Seima lēmumu ir uzsākta impēčmenta procedūra pret tiesnesi;
- 3) ja ar tiesas lēmumu ir konstatēts, ka tiesnesis ir pazudis.¹³

Lai arī pastāv izņēmumi, tomēr konstitucionālās tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana citās valstīs ir paredzēta līdzīgos gadījumos, kā tas noteikts Satversmes tiesas likumā.

Kad plašsaziņas līdzekļos parādījās ziņas, ka ir sākts kriminālprocess pret Satversmes tiesas tiesnesi, pati V. Muižniece lūdza apturēt tiesneša pilnvaras.¹⁴ Izprotot tiesneses lūguma motīvus, tomēr jāprecizē, ka faktiskie apstākļi neatbil-

⁹ 84. pants. Tiesneša atstādināšana no amata

(1) Ja par rajona (pilsētas) tiesas vai apgabaltiesas tiesnesi ierosināta disciplinārlieta, tieslietu ministrs pēc tiesnešu disciplinārkolēģijas priekšlikuma var atstādināt šādu tiesnesi no amata līdz nolēmuma pieņemšanai disciplinārlietā. Ja rajona (pilsētas) tiesas vai apgabaltiesas tiesnesi likumā noteiktajā kārtībā sauc pie kriminālatbildības, tieslietu ministrs atstādina šādu tiesnesi no amata līdz nolēmuma pieņemšanai krimināllietā.

(2) Ja par Augstākās tiesas tiesnesi ierosināta disciplinārlieta, Augstākās tiesas priekšsēdētājs pēc tiesnešu disciplinārkolēģijas priekšlikuma var atstādināt šādu tiesnesi no amata līdz nolēmuma pieņemšanai disciplinārlietā. Ja Augstākās tiesas tiesnesi likumā noteiktajā kārtībā sauc pie kriminālatbildības, Augstākās tiesas priekšsēdētājs atstādina šādu tiesnesi no amata līdz nolēmuma pieņemšanai krimināllietā.

Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. jūn.

¹⁰ Satversmes tiesas tiesneši [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=4&show=5>.

¹¹ Act of the National Council of the Slovak Republic of January 20, 1993 on the Organisation of the Constitutional Court of the Slovak Republic, on the Proceedings before the Constitutional Court and the Status of its Judges § 16. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/en/Act_38_1993/a_38_1993.pdf.

¹² Constitutional Court Act § 135, § 136 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/const_court_act.

¹³ Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Article 10. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents3_e.html.

¹⁴ ST aptur Muižnieces pilnvaras [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 24. novembrī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/zinas/st-aptur-muiznieces-pilnvaras-13886976>.

da Satversmes tiesas likumā iekļautajam tiesiskajam regulējumam, kas pieļauj tiesneša pilnvaru apturēšanu. Satversmes tiesas likuma 9. panta pirmā daļa nebija piemērojama, jo kriminālprocess pret personu bija vien uzsākts. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma normām kriminālprocesa uzsākšana nebūt nenozīmē, ka iestāsies kriminālprocesa posms – kriminālvajāšana, kad prokurors uzskatīs personas saukšanu pie kriminālatbildības par iespējamu un nepieciešamu,¹⁵ jo pastāv iespēja, ka uzsāktais kriminālprocess tiks izbeigts, iestājoties kriminālprocesu nepieļaujošiem apstākļiem.¹⁶ Tāpat pret Satversmes tiesas tiesnesi nebija ierosināta disciplinārlieta, kas liedza piemērot Satversmes tiesas likuma 9. panta otrās daļas normas. Tajā pašā laikā bija saprotams – ja ir šaubas par tiesneša rīcības atbilstību normatīvajiem aktiem, zinot, ka ir uzsākts kriminālprocess pret tiesnesi, šāds tiesnesis varētu pildīt tam uzticētos pienākumus, nemetot šaubu ēnu uz tiesu kā institūciju kopumā. Tas nozīmēja, ka Satversmes tiesai bija jāatrod līdzsvars starp tiesneša individuālām neatkarības garantijām un tiesas institūcijas neatkarību.

Satversmes tiesa 2011. gada 3. jūnijā lēma par tiesneses V. Muižnieces pilnvaru apturēšanu, vienlaikus radot jaunu izpratni par Satversmes tiesas likuma 9. panta otro daļu, norādot, ka šīs normas mērķis ir „visos gadījumos nodrošināt, lai netiktu apšaubīta tiesas nolēmumu leģitimitāte tad, kad pastāv pamatota iespējamība, ka tiesnesis pieļāvis ar tiesneša statusu nesavienojamu rīcību” arī tad, ja visi apstākļi nav noskaidroti līdz galam, bet ir uzsākts attiecīgs likumā paredzēts process.¹⁷

Minētais Satversmes tiesas lēmums ir novitāte Satversmes tiesas likuma 9. panta satura izpratnē. Ar to tika panākts saprātīgs līdzsvars starp konkrēta tiesneša tiesību ierobežošanu un visas tiesu institūcijas neatkarību kā tādu. Šādi atrisinātais konkrētais kāzuss tomēr nenozīmē, ka, mainoties Satversmes tiesas sastāvam, citiem tiesnešiem nevarētu būt cits redzējums par tiesneša pilnvaru apturēšanu. Likumdevējam būtu jāvērtē, vai Satversmes tiesas likumā nebūtu jāparedz tiesības Satversmes tiesai lemt par tiesneša pilnvaru apturēšanu, ja pret tiesnesi ir uzsākts kriminālprocess. Tās nenoliedzami būtu Satversmes tiesas tiesības, izvērtējot visus apstākļus, pieņemot šādu lēmumu.

2. Kriminālvajāšanas uzsākšana pret Satversmes tiesas tiesnesi: Satversmes tiesas vai Saeimas lēmums

Tiesneša neaizskaramība, tai skaitā kriminālprocesuālā imunitāte ir viens no nozīmīgākajiem tiesneša neatkarības aspektiem.

Lai izslēgtu jebkādu tiesneša neatkarības apdraudējumu, tiesnesi pie kriminālatbildības parasti var saukt, saņemot likumā noteiktas institūcijas piekrišanu. Piekrišanas jēga un būtība ir nevis pasargāt tiesnesi no stāšanās tiesas priekšā, bet

¹⁵ Meikališa, Ā. Kriminālprocesa stadiju sistēmas raksturojums un pilnveides nepieciešamība. Grām: Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. *Kriminālprocess*: Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 582. lpp.

¹⁶ Meikališa, Ā. Kriminālprocesa uzsākšanas institūta attīstība un problēmas Latvijā. Grām: Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. *Kriminālprocess*: Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 633. lpp.

¹⁷ Par kārtību, kādā izlemjams Satversmes tiesas tiesneša lūgums apturēt tiesneša pilnvaras gadījumā, ja uzsākts kriminālprocess: Satversmes tiesas 2011. gada 3. jūnija rīcības sēdes lēmums (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā); Par Satversmes tiesas tiesneses Vinetas Muižnieces pilnvaru apturēšanu: Satversmes tiesas 2011. gada 3. jūnija lēmums (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).

gan izslēgt jebkādas šaubas par tiesneša neatkarības apdraudējumu. Satversmes tiesas likuma 35. panta pirmā daļa nosaka, ka kriminālvajāšanas uzsākšana pret Satversmes tiesas tiesnesi, kā arī viņa apcietināšana nav pieļaujama bez Satversmes tiesas piekrišanas. Savukārt likuma „Par tiesu varu” 13. panta otrā daļa paredz, ka tiesu sistēmas tiesnesi nevar apcietināt un saukt pie kriminālatbildības bez Saeimas piekrišanas. Proti, atšķiras subjekts, kas ir tiesīgs lemt par kriminālvajāšanas uzsākšanu pret Satversmes tiesas un tiesu sistēmas tiesas tiesnesi.

2011. gada oktobra sākumā ģenerālprokurors vērsās Satversmes tiesā un Saeimā (precīzāk – pie Valsts prezidenta, jo atbilstoši Satversmes 49. pantam atlaistā Saeima varēja sanākt uz sēdēm tikai tad, ja Valsts prezidents to sasauca), lūdzot lemt par piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi V. Muižnieci.¹⁸ Jāatzīst, ka raksta autorei šāds ģenerālprokurora lēmums bija nesaprotams tā apsvēruma dēļ, ka šajā gadījumā būtu piemērojama Satversmes tiesas likuma norma kā *lex specialis*, vadoties pēc principa *lex specialis derogat legi generali*. Taču sapratni par ģenerālprokurora rīcību radīja normatīvais regulējums Kriminālprocesa likuma 120. panta otrās daļas otrajā teikumā, kurš paredz ka „tiesnesi vai tiesībsargu var saukt pie kriminālatbildības vai apcietināt tikai ar Saeimas piekrišanu”.¹⁹ Tātad Kriminālprocesa likuma normas paredz vienu subjektu – Saeimu, kas dod piekrišanu pie kriminālatbildības saukt ikvienu tiesnesi. Šo kolīziju būtu iespējams atrisināt, izmantojot principu, ja jaunākā vispārējā (Kriminālprocesa likuma) norma nav savienojama ar vecāku, bet speciālo tiesību normu, tad jāpiemēro vecākā, speciālā tiesību norma (*lex posterior generalis non derogat legi priori speciali*), proti, Satversmes tiesas likuma norma. Taču tiesiskajā telpā neskaidribas joprojām virmoja par to, vai lēmums par tiesneša izdošanu kriminālvajāšanai ir jāpieņem Satversmes tiesai vai Saeimai, vai arī abām institūcijām – gan Satversmes tiesai, gan Saeimai.

Satversmes tiesa, izskatot ģenerālprokurora iesniegumu, 2011. gada 10. oktobra lēmumā, lai arī tieši nenoteica, ka Saeima nevar izlemt šādu jautājumu, tomēr precīzi norādīja, ka „Satversmes tiesas likumā ir paredzēta īpaša kārtība, kādā izlemjams jautājums par Satversmes tiesas tiesneša izdošanu kriminālvajāšanai. To izlemj vienīgi Satversmes tiesa ar visa tiesnešu sastāva absolūto balsu vairākumu”.²⁰

Savukārt Saeima, uzklāusot lietpratējus, 2011. gada 3. novembrī pieņēma lēmumu „Par to, ka lieta par piekrišanas došanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci pēc būtības nav apspriežama Saeimā”.²¹

¹⁸ Ģenerālprokurora 2011. gada 6. oktobra vēstule [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS_LmP.nsf/0/DF2F0B6EFEB0A281C225793C0042A314?OpenDocument.

¹⁹ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (3232), 2005, 11. maijs.

²⁰ Par piekrišanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci: Satversmes tiesas 2011. gada 10. oktobra lēmums, 4.3. punkts (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).

²¹ Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas sestā sēde 2011. gada 3. novembrī [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/88#LM0036_0101. Saeimas priekšsēdētājs S. Ābolīnšs paziņoja teksts ir šāds: „Daru zināmu, ka Saeima šā gada 3. novembra sēdē izskatījusi Ģenerālprokuratūras Krimināltiesiskā departamenta Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas nodaļas prokurores Ilzes Gailītes ierosinājumu apspriest jautājumu par piekrišanas došanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci un Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 10. oktobra lēmumu par piekrišanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci, saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa 135. pantu nolemj: atzīt, ka attiecīgā lieta pēc būtības nav apspriežama Saeimā.”

Par to, ka lieta par piekrišanas došanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci pēc būtības nav apspriežama Saeimā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178 (4576), 2011, 10. nov.

Nekādas debātes par šo jautājumu nebija, un deputāti lielā vienprātībā atbalstīja viedokli, ka jautājums par Satversmes tiesas tiesneša izdošanu kriminālvajāšanai ir izlemjams vienīgi Satversmes tiesā.

Kādi argumenti būtu liekami šāda secinājuma pamatā? Vai var atšķirties subjekts, kas lemj par piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pret tiesu sistēmas tiesnesi un Satversmes tiesas tiesnesi, jeb vai var atšķirties tiesu sistēmas tiesnešu un Satversmes tiesas tiesnešu kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanas noteikumi, un kas to pamato?

2.1. No Satversmes 85. panta izrietošie secinājumi

Tas, ka nevis Saeimai, bet pašai Satversmes tiesai būtu jālemj par Satversmes tiesas tiesneša kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanu, izsecināms no Satversmes 85. panta.²²

Pirmkārt, no Satversmes 85. panta secināms, ka var atšķirties un arī atšķiras tiesu sistēmas un Satversmes tiesas tiesnešu tiesiskais statuss – atšķiras tiesu sistēmas tiesnešu un Satversmes tiesas tiesnešu izvirzīšana amatā, apstiprināšana amatā, pilnvaru termiņš, amata zaudēšanas noteikumi, kas ļauj spriest, ka var atšķirties šo divu dažādo tiesu institūciju tiesnešu kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanas kārtība. No Satversmes neizriet prasība paredzēt visiem tiesnešiem Latvijā vienādu imunitātes ierobežošanas noteikumus. Gluži pretēji, ņemot vērā Satversmes tiesas un tiesu sistēmas tiesneša tiesiskā statusa atšķirības, tā var atšķirties, nenonivelējot tiesneša neaizskaramības institūtu kā tādu.

Otrkārt, jāņem vērā arī Satversmes tiesas funkcionālais aspekts. Satversmes tiesa ir tā, kas realizē konstitucionālās kontroles funkcijas arī attiecībā uz Saeimu. Satversmes 85. pantā precīzi definēta Satversmes tiesas un Saeimas saskare funkcionālā aspektā, jo Satversmes tiesa izskata lietas par „likumu atbilstību Satversmei” un tai ir tiesības „atzīt par spēkā neesošiem likumus”. Tas nozīmē, ka jebkādi Saeimas iespējamie ietekmēt Satversmes tiesu ir jābūt izslēgti. Tādējādi no Satversmes 85. panta izriet secinājums, ka ir jāizslēdz Saeimas jebkāda turpmāka lēmumu pieņemšana attiecībā uz Satversmes tiesu.

2.2. Citu valstu pieredze

Citu valstu pieredze, meklējot atbildi uz jautājumu, kuram subjektam būtu jānodod piekrišana uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi, iezīmē divus pretējus aspektus, liedzot izdarīt viennozīmīgus secinājumus.

Pirmkārt, ir valstis, kurās lēmumu par piekrišanu izdot kriminālvajāšanai konstitucionālās tiesas tiesnesi pieņem pati tiesa. Piemēram, tikai ar Slovākijas Konstitucionālās tiesas piekrišanu var uzsākt kriminālvajāšanu pret Slovākijas Konstitucionālās tiesas tiesnesi.²³ Likumā ir pat skaidrots, ja Konstitucionālā tiesa atsakās dot šādu piekrišanu, tad jebkādas tālākās izmeklēšanas darbības ir aizliegtas tiesneša pilnvaru laikā.²⁴ Arī Polijā Konstitucionālā tribunāla tiesnesi pie

²² Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

²³ Constitution of the Slovak Republic. Article 136 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/en/A_ustava/ustava_a.pdf.

²⁴ Act of the National Council of the Slovak Republic of January 20, 1993 on the Organisation of the Constitutional Court of the Slovak Republic, on the Proceedings before the Constitutional Court and the

kriminālbildības var saukt tikai ar tiesnešu Ģenerālās asamblejas piekrišanu.²⁵ Tāpat Itālijā tiesneša pakļaušana kriminālprocesam iespējama tikai ar Itālijas Konstitucionālās tiesas piekrišanu.²⁶

Otrkārt, ir virkne valstu, kurās tiesa pati neizlemj šo jautājumu. Piemēram, Lietuvas Konstitūcijas 104. pantā teikts, ka uz Konstitucionālās tiesas tiesnešiem attiecas tādi paši imunitātes noteikumi kā uz Seima locekļiem.²⁷ Lietuvas Seima locekļa imunitātes saturs skaidrots Konstitūcijas 62. pantā, kurā paredzēts, ka Seima locekli bez Seima piekrišanas nevar saukt pie kriminālbildības, arestēt vai citādi ierobežot tā brīvību. Konstitucionālās tiesas likuma 8. pants paredz, ka tiesnesi nevar saukt pie kriminālbildības vai administratīvās atbildības, arestēt vai citādi ierobežot tā brīvību, kā tikai saņemot Seima (t. i., parlamenta) piekrišanu.²⁸ Igaunijā konstitucionālās kontroles tiesības ir uzticētas Augstākās tiesas Konstitucionālās kontroles departamentam. Uz visiem Igaunijas Augstākās tiesas tiesnešiem, t. sk. tiem, kas realizē konstitucionālo kontroli, tiek attiecināti vienādi noteikumi: atbilstoši Igaunijas Konstitūcijas 153. paragrāfa otrajai daļai kriminālās apsūdzības pret galveno tiesnesi (*Chief Justice*) jeb Augstākās tiesas priekšsēdētāju un Augstākās tiesas tiesnešiem var izvirzīt pēc tieslietu kanclera priekšlikuma, saņemot visa *Riigikogu* – parlamenta – vairākuma piekrišanu.²⁹ Arī Čehijā tiesnesi pie kriminālbildības var saukt, saņemot Senāta (parlamenta palātas) piekrišanu.³⁰ Slovēnijā Konstitucionālās tiesas tiesnesis bauda tādas pašas imunitātes priekšrocības kā Nacionālās asamblejas deputāti, tādēļ Nacionālā asambleja pati lemj par Konstitucionālās tiesas tiesneša izdošanu kriminālvajāšanai. Likums gan uzliek par pienākumu šādā gadījumā uzklaut Konstitucionālo tiesu.³¹

2.3. Normas mērķis

Sākotnējā Satversmes tiesas likuma 35. panta pirmās daļas redakcija paredzēja, ka „kriminālvajāšanas uzsākšana pret Satversmes tiesas tiesnesi, kā arī viņa apcietināšana nav pieļaujama bez Saeimas piekrišanas”. 2000. gada 30. novembrī pieņemot grozījumus Satversmes tiesas likumā, 2001. gada 1. janvārī spēkā stājās patlaban esošais Satversmes tiesas tiesneša kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanas regulējums, kas dod tiesības izlemt šo jautājumu Satversmes tiesai.³² Līdzīgi grozīts tika arī Satversmes tiesas likuma 9. un 10. pants, tādējādi lēmumu par Satversmes

---

Status of its Judges § 14 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/en/Act_38_1993/a_38_1993.pdf.

²⁵ The Constitutional Tribunal Act. Article 7 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>.

²⁶ The Italian Constitutional Court [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: http://www.corte-costituzionale.it/ActionPagina_324.do.

²⁷ Constitution of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.

²⁸ Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents3_e.html.

²⁹ The Constitution of the Republic of Estonia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. decembrī]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm>.

³⁰ Constitution of the Czech Republic. Article 86 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/czech_constitution.

³¹ Constitutional Court Act. Article 18. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.us-si.si/media/constitutional.court.act.full.text.pdf>.

³² Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. dec.

tiesas tiesneša pilnvaru apturēšanu³³ un tiesneša atbrīvošanu un atlaišanu³⁴ pārņēst no Saeimas uz Satversmes tiesu.

Uzsākot likumprojekta „Grozījumi Satversmes tiesas likumā” apspriešanu pirmajā lasījumā, Saeimā deputāts L. Muciņš (Juridiskās komisijas vārdā), īsumā ieskicējot priekšlikumus, lai „visiem būtu skaidrs, par ko mēs balsosim”,³⁵ norādīja, ka ar šiem grozījumiem „attiecībā uz Satversmes tiesas tiesnešu atbrīvošanu pārliekam atbildību no Saeimas uz Satversmes tiesu”.³⁶ Deputāts L. Muciņš arī uzsvēra, ka „šie priekšlikumi demokratizēs mūsu sabiedrību, ļaus daudz labāk izmantot to potenciālu, kas ir mums Satversmes tiesā. Gandrīz visi tiesneši tur ir juristi ar doktora grādu, un tādā veidā viņi varētu daudz aktīvāk iesaistīties mūsu juridiskās un tiesiskās vides sakārtošanā”.³⁷ Īpaši lielas debātes par šo jautājumu tālākos lasījumos nesejoja, jo šī konkrētā grozījumu pakete paredzēja daudzu jaunu tiesību institūtu ieviešanu, piemēram, konkrētā kontrole, konstitucionālā sūdzība. Deputāti vairāk bija koncentrējušies uz šo normu satura apspriešanu, īpaši uzmanību nepievēršot šim tik nozīmīgajam jautājumam. Taču, ņemot vērā Saeimas sēdē minēto, secināms, ka likumdevēja mērķis bija turpmāk noteikt, ka piekrišana uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi ir jādod vai par to ir jālemj Satversmes tiesai, nevis Saeimai.

2.4. Starptautisko ekspertu viedoklis

Viena no nozīmīgākajām starptautiskajām institūcijām, kuras viedoklis ir ietekmējis gan Satversmes tiesas likuma saturu, gan arī grozījumus, kas tajā veikti, ir Eiropas Padomes padomdevēja institūcija konstitucionālās lietās – Eiropas Komisija par Demokrātiju caur likuma spēku (*The European Commission for Democracy through Law*) jeb Venēcijas komisija. Satversmes tiesa 2011. gada 10. oktobra lēmumā atsauca uz šīs komisijas ieteikumiem.³⁸ Tādēļ ir nepieciešams tuvāk aplūkot Venēcijas komisijas ekspertu viedokli.

³³ Līdz 2001. gada 1. janvārim spēkā bija šāda Satversmes tiesas likuma 9. panta redakcija: „Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana

(1) Ja Saeima ir piekritusi kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi, šā tiesneša pilnvaras ir apturētas līdz brīdim, kad stājas spēkā tiesas spriedums attiecīgajā krimināllietā vai attiecīgā krimināllietā tiek izbeigta.

(2) Ja ierosināta disciplinārlieta sakarā ar to, ka Satversmes tiesas tiesnesis pieļāvis ar tiesneša statusu nesavienojamu rīcību, Satversmes tiesa var apturēt šā tiesneša pilnvaras līdz disciplinārlietas izskatīšanai, bet ne ilgāk kā uz vienu mēnesi.”

Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103(588), 1996, 14. jūn.

³⁴ Līdz 2001. gada 1. janvārim spēkā bija šāda Satversmes tiesas likuma 10. panta redakcija:

„Satversmes tiesas tiesneša atbrīvošana vai atlaišana no amata

(1) Pēc Satversmes tiesas nolēmuma Saeima Satversmes tiesas tiesnesi var atbrīvot no amata, ja viņš nespēj turpināt darbu veselības stāvokļa dēļ.

(2) Satversmes tiesas tiesnesis zaudē savu amatu, ja viņš ir notiesāts par nozieguma izdarīšanu un spriedums stāties likumīgā spēkā.

(3) Pēc Satversmes tiesas nolēmuma Saeima Satversmes tiesas tiesnesi var atlaist no amata, ja viņš ir pārkāpis šā likuma 34.panta prasības, pieļāvis apkaunojošu nodarījumu, kas nav savienojams ar tiesneša statusu, vai sistemātiski nepilda savus darba pienākumus un viņam par to uzlikts disciplinārsods.”

Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103(588), 1996, 14. jūn.

³⁵ Latvijas Republikas 7. Saeimas pavasara sesijas desmitā sēde 2000. gada 20. jūnijā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/steno/2000/st2006.html>.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

³⁸ Par piekrišanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci: Satversmes tiesas 2011. gada 10. oktobra lēmums, 4.2. punkts. (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).

Viens no Venēcijas ekspertiem, kas komentēja sagatavotos grozījumus Satversmes tiesas likumā (2000. gadā), bija Ungārijas Konstitucionālās tiesas tiesnesis L. Solioms (*L. Sólyom*). Cita starpā, komentējot veco tiesību normu, kas paredzēja, ka pēc Satversmes tiesas lēmuma Saeima var atbrīvot no amata Satversmes tiesas tiesnesi, L. Solioms norādīja, ka „konstitucionālās tiesas tiesnesis ir jāapstiprina Saeimai. Ar šo un no šī akta tiesnesis iegūst savas pilnvaras un leģitimitāti. Bet, ja reiz tas ir apstiprināts, tad nav nepieciešams, lai tiesnesi pirms pilnvaru termiņa atbrīvotu tā pati institūcija, kas to ir apstiprinājusi. Tieši pretēji – man šķiet, ka Satversmes tiesas likuma normas ir pretrunā ar Satversmes tiesas neatkarību”.³⁹ Tiesnesis arī piebilda: „Es uzskatu, ka lēmuma pieņemšanai par tiesneša atbrīvošanu vai atlaišanu ir jābūt ekskluzīvā Satversmes tiesas ziņā.”⁴⁰ Tālāk, komentējot Satversmes tiesas likuma 35. pantu, kas noteica Saeimas tiesības lemt par kriminālvajāšanas uzsākšanu pret tiesnesi, norādīts, ka „pēc tam, kad tiesnesis ir apstiprināts amatā, jebkādas Saeimas pilnvaras attiecībā uz tiesnešiem, ir pretrunā ar Satversmes tiesas neatkarību.”⁴¹

Jāatzīst, ka šaubas par to, vai jau sākotnējā Satversmes tiesas likuma redakcijā nebūtu veicami labojumi jautājumā par Satversmes tiesas tiesneša kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanu, bija izteiktas jau 1994. gadā. Vācijas Konstitucionālās tiesas pārstāvji H. Kleins (*H. Klein*) un M. Hartvigs (*M. Hartwig*), komentējot izstrādāto Satversmes tiesas likumu, ir teikuši, ka „tiesneša imunitātes atņemšanai ir jābūt pašas Satversmes tiesas, bet ne parlamenta kompetencē”.⁴²

Tādējādi atsevišķu starptautisko ekspertu viedoklis jau kopš Satversmes tiesas likuma pieņemšanas ir balstījies uz pārliecību, ka lēmums par piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi ir jāpieņem pašai Satversmes tiesai.

2.5. Nobeiguma secinājumi

2011. gada 3. novembra Saeimas sēdē, kad tika lemts par V. Muižnieci, Juridiskās komisijas referente deputāte I. Lībiņa-Egnere skaidroja, ka „lietpratēji arī norādīja, ka nākotnē, lai šādas sarežģītas diskusijas vairs nerastos, iespējams, būtu jāpilnveido tieši vārdiskais regulējums Kriminālprocesa likumā, bet šobrīd mēs atzīstam, ka, neskatoties uz varbūt sākotnēji šķietamo pretrunu, šādas pretrunas nav. Viennozīmīgi mums tiesību normas dod atbildi, ka šī piekrišana ir dodama vienu reizi, proti, ka šādu piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi dod Satversmes tiesa”.⁴³

Lai arī 11. Saeimai šķietami ir skaidrs un saprotams, ka jautājums par kriminālvajāšanas uzsākšanu pret Satversmes tiesas tiesnesi ir izlemjams Satversmes tiesā, tomēr pastāv bažas, vai nākamo Saeimu viedoklis būs tāds pats.

³⁹ Draft Amendments to the Law on the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Comments by Mr László Sólyom (Member, Hungary) CDL (99) 71 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. novembrī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/1999/CDL%281999%29071-e.pdf>.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat, p. 12.

⁴² Comments on the draft law on the Constitutional Court of Latvia CDL (94) 20) by Klein, H., Hartwig M. (Constitutional Court of Germany). P. 29 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/1994/CDL%281994%29041-e.pdf>.

⁴³ Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas sestā sēde 2011. gada 3. novembrī [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/88#LM0036_0101.

Kopsavilkums

1. Tiesu neatkarība un tiesu varas reputācija ir atkarīga no vairākiem faktoriem. Līdztekus visām neatkarības garantijām liela nozīme ir katra tiesneša personībai, t. sk. arī pašiem tiesnešiem jābūt jāpūlejas, lai tiesneša rīcība nemestu ēnu uz tiesu varu kopumā.
2. Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru apturēšana var tik realizēta tad, ja pastāv kādas šaubas par tiesneša tiesībām pildīt tam uzticētos tiesneša pienākumus, bet visi apstākļi nav noskaidroti līdz galam.
3. Satversmes tiesas 2011. gada 3. jūnija lēmums par tiesneša pilnvaru apturēšanu ir radījis jaunu Satversmes tiesas likuma 9. panta otrās daļas saturu izpratni. Diskutējams ir jautājums, vai Satversmes tiesas likumā nebūtu jāparedz tiesības Satversmes tiesai lemt par tiesneša pilnvaru apturēšanu, ja pret tiesnesi ir uzsākts kriminālprocess.
4. Tiesneša neaizskaramība, t. sk. kriminālprocesuālā imunitāte, ir viens no nozīmīgākajiem tiesneša neatkarības aspektiem.
5. Par Satversmes tiesas tiesneša kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanu ir jālemj Satversmes tiesai, nevis Saeimai. Šādu secinājumu var pamatot gan ar Satversmes 85. panta saturu, gan Satversmes tiesas likuma 35. panta pirmās daļas pieņemšanas laikā izteikto likumdevēja gribu. Arī atsevišķu starptautisko ekspertu viedoklis kopš Satversmes tiesas likuma pieņemšanas ir balstījies uz pārliecību, ka piekrišana kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi ir jādod Satversmes tiesai. Tas nozīmē, ka atšķiras subjekts, kas lemj par piekrišanu uzsākt kriminālvajāšanu pret tiesu sistēmas tiesnesi un Satversmes tiesas tiesnesi.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Meikališa, Ā.** Kriminālprocesa stadiju sistēmas raksturojums un pilnveides nepieciešamība. Grām: **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** *Kriminālprocess*: Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.
2. **Meikališa, Ā.** Kriminālprocesa uzsākšanas institūta attīstība un problēmas Latvijā. Grām: **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** *Kriminālprocess*: Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.
3. ST aptur Muižnieces pilnvaras [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 24. novembrī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/zinas/st-aptur-muiznieces-pilnvaras-13886976>.
4. Satversmes tiesas tiesneši [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī] Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv/?lang=1&mid=4&show=5>.
5. The Italian Constitutional Court [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: http://www.cortecostituzionale.it/ActionPagina_324.do

Normatīvie akti

1. Apvienoto Nāciju Tiesu varas neatkarības pamatprincipi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148, 1995, 28. sept.
2. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
3. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.

4. Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. dec.
5. Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. jūn.
6. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (3232), 2005, 11. maijs.
7. Constitution of the Slovak Republic [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/en/A_ustava/ustava_a.pdf.
8. Constitution of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī] Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.
9. The Constitution of the Republic of Estonia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm>.
10. Constitution of the Czech Republic [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/czech_constitution.
11. Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents3_e.html.
12. Act of the National Council of the Slovak Republic of January 20, 1993 on the Organisation of the Constitutional Court of the Slovak Republic, on the Proceedings before the Constitutional Court and the Status of its Judges [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.concourt.sk/en/Act_38_1993/a_38_1993.pdf.
13. Constitutional Court Act [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/const_court_act.
14. Constitutional Court Act [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.us-si/media/constitutional.court.act.full.text.pdf>.
15. The Constitutional Tribunal Act [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>.

Tiesu prakse

1. Par Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2002. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2002-09-01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19>.
2. Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtās daļas vārdu „bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Satversmes 83. pantam, 91. pantam un 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2007_03_01.htm.
3. Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_11.htm.
4. On the compliance of Articles 14, 251, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 691, and 73 of the Republic of Lithuania Law on Courts with the Constitution of the Republic of Lithuania: Ruling of The Constitutional Court of the Republic of Lithuania on 21 December 1999 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n9a1221a.htm>.
5. Par kārtību, kādā izlemjams Satversmes tiesas tiesneša lūgums apturēt tiesneša pilnvaras gadījumā, ja uzsākts kriminālprocess: Satversmes tiesas 2011. gada 3. jūnija ricības sēdes lēmums (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).
6. Par Satversmes tiesas tiesneses Vinetas Muižnieces pilnvaru apturēšanu: Satversmes tiesas 2011. gada 3. jūnija lēmums (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).

7. Par piekrišanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci: Satversmes tiesas 2011. gada 10. oktobra lēmums (nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā).

Citi prakses materiāli

1. Par to, ka lieta par piekrišanas došanu kriminālvajāšanas uzsākšanai pret Satversmes tiesas tiesnesi Vinetu Muižnieci pēc būtības nav apspriežama Saeimā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178 (4576), 2011, 10. nov.
2. Ģenerālprokurora 2011. gada 6. oktobra vēstule [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS_LmP.nsf/0/DF2F0B6EFEB0A281C225793C0042A314?OpenDocument.
3. Latvijas Republikas 7. Saeimas pavasara sesijas desmitā sēde 2000. gada 20. jūnijā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. janvārī]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/steno/2000/st2006.html>.
4. Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas sestā sēde 2011. gada 3. novembrī [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/88#LM0036_0101.
5. Draft Amendments to the Law on the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Comments by Mr László Sólyom (Member, Hungary) CDL (99) 71 [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 30. novembrī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/1999/CDL%281999%29071-e.pdf>.
6. Comments on the draft law on the Constitutional Court of Latvia CDL (94) 20 by Klein H., Hartwig M. (Constitutional Court of Germany) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. februārī]. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/docs/1994/CDL%281994%29041-e.pdf>.
7. Tiesnešu pamatprincipi. Eiropas Tiesnešu konsultatīvās padomes secinājumi. *Jurista vārds*, Nr. 52 (647), 2010, 28. dec.

TIESU KOMPETENCE VALSTS PREZIDENTA AKTU IZVĒRTĒŠANĀ

Mg. iur. Simona Dorina

LU Juridiskās fakultātes doktorante

simona.dorina@gmail.com

Atslēgvārdi: Valsts prezidenta akti, rikojumi, administratīvie akti, Satversmes tiesa

Raksta mērķis ir, pirmkārt, ieskicēt Latvijas Valsts prezidenta izdoto aktu loku, kuri ir pakļauti konstitucionālajai kontrolei, otrkārt, noskaidrot termina „Valsts prezidenta administratīvie akti” saturu. Rakstā analizēta Latvijas un ārvalstu juridiskā literatūra, normatīvie akti un tiesu prakse, izdarīti vairāki secinājumi par katru no rakstā izvirzītajiem mērķiem.

Satversmes tiesas kompetencē ir noteikta Satversmes¹ 85. pantā, kā arī Satversmes tiesas likuma² 1. un 16. pantā. Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkts noteic, ka Satversmes tiesa izskata lietas par citu Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktu, izņemot administratīvos aktus, atbilstību likumam. Juridiskajā literatūrā nav vērtēts, kā nošķirt terminus „Valsts prezidenta akts” un „Valsts prezidenta administratīvie akti”, kā arī tas, vai šāda nošķiršana ir iespējama. Atbildes meklējumos autore aplūko Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta izstrādes vēsturi Saeimā un šā likuma sasaisti ar Satversmē nostiprinātajām Valsts prezidenta pilnvarām un Administratīvā procesa likumu.³ Īpaša uzmanība šim jautājumam tika veltīta pēc 11. Saeimas 30 deputātu pieteikuma Satversmes tiesā, kurā, cita starpā, tika lūgts atzīt Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra lēmumu Nr. 260 par neatbilstošu Satversmes 1., 77. un 78. pantam, kā arī Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas aktam.⁴

1. Īss ieskats Satversmes tiesas likuma izstrādē

Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā *expressis verbis* noteikts, ka Valsts prezidenta aktu, izņemot administratīvo aktu, atbilstība likumam ir Satversmes tiesas kompetencē. Tiesības iesniegt pieteikumu par lietas ierosināšanu par Valsts prezidenta aktu atbilstību likumam ir Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā 20 Saeimas deputātiem, Ministru kabinetam vai Tieslietu padomei likumā noteiktās kompetences ietvaros.⁵ Satversmes tiesa savā praksē nav vērtējusi Valsts

---

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

² Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.

³ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. nov.

⁴ Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmums par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2012_5_ierosin_deputati_tautas_nobalsosana.pdf.

⁵ Sk. Satversmes tiesas likuma 17. panta otro daļu.

prezidenta aktu atbilstību likumam, tādējādi pagaidām nav risināts jautājums par šajā tiesību normā ietvertu terminu saturu un nošķiršanas iespēju. Tāpēc vispirms jānoskaidro, kā ir attīstījies Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta saturs no tā izstrādes brīža Saeimā.

Likumprojekta „Satversmes tiesas likums” izstrādes aizsākumi meklējami jau 5. Saeimas laikā, kad tas tika pieņemts otrajā lasījumā. Likumprojekta izstrādē tika ņemti vērā arī vairāku ārvalstu ekspertu viedokļi. Eksperti norādīja, ka nepieciešams vērtēt Valsts prezidenta aktus konstitucionālās kontroles ceļā. Šā likumprojekta 15. panta (šobrīd – 16. pants) 4. punkts noteica, ka Satversmes tiesa izskata lietas par Valsts prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem. Minētajā pantā bija arī noteikts, ka Satversmes tiesa izvērtē kompetences strīdus starp Saeimu, Valsts prezidentu un Ministru kabinetu. Turpinot likumprojektu izstrādāt 6. Saeimā, Satversmes tiesas kompetence tika būtiski grozīta. Likumprojekta otrajā un trešajā lasījumā Satversmes tiesas likuma 16. panta⁶ 5. punkts noteica, ka Satversmes tiesa izskata lietas par „Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem”.

Tāpat Satversmes tiesas likums sākotnēji nenoskīra Valsts prezidenta aktus, proti, līdz 2001. gada 1. janvārim visi Valsts prezidenta akti bija pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Autores ieskatā mērķis šādas normas ietveršanai Satversmes tiesas likumā bija novērst iespēju, ka Valsts prezidents varētu koncentrēt varu savās rokās, izdodot aktus, kuru konstitucionalitāte netiktu vērtēta. Kā norāda bijušais Satversmes tiesas priekšsēdētājs, Biznesa augstskolas „Turība” profesors dr. iur. Aivars Endziņš, tad „konstitucionālās tiesas virsuzdevums un vēsturiskā misija ir garantēt, lai politiskā vara netiktu izmantota ļaunprātīgi”.⁷ Valsts prezidenta aktu pakļaušana konstitucionālajai kontrolei nodrošina valsts varas dalīšanas mehānisma funkcionētspēju.

Sākotnēji Satversmes tiesas likums noteica, ka Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā vienai trešdaļai Saeimas deputātu un Ministru kabinetam⁸ ir tiesības vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā par jebkuru Valsts prezidenta aktu. Taču 1997. gada 11. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Satversmes tiesas likumā,

⁶ Likumprojekta „Satversmes tiesas likums” otrajā lasījumā pieņemtais 16. pants: „Satversmes tiesa izskata lietas par:

1) likumu atbilstību Satversmei;

2) Latvijas parakstīto vai noslēgto starptautisko līgumu atbilstību Satversmei;

3) Saeimas lēmumu atbilstību Satversmei un citiem likumiem;

4) Ministru kabineta noteikumu un citu Ministru kabineta normatīvo aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem, kā arī Ministru kabinetam pakļauto institūciju vai amatpersonu izdoto normatīvo aktu atbilstību Satversmei, citiem likumiem un Ministru kabineta noteikumiem;

5) citēts tekstā;

6) citu Saeimas apstiprināto, iecelto vai vēlēto institūciju vai amatpersonu izdoto normatīvo aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem;

7) pašvaldības domes (padomes) izdoto saistošo noteikumu, kā arī citu normatīvo aktu atbilstību Satversmei, citiem likumiem un Ministru kabineta noteikumiem;

8) tāda rikojuma atbilstība likumam, ar kuru ar likumu uz to pilnvarotais ministrs atcēlis pašvaldības domes (padomes) izdotos saistošos noteikumus;

9) Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi.” Pieejams Saeimas arhīvā.

⁷ Endziņš, A. Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Grām.: *Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā: Satversmes tiesas 2006. gada konferences materiālu krājums. Role of the Constitutional Court in protection of the values consolidated in the constitution*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 8. lpp.

⁸ Sk. Satversmes tiesas likuma pamatredakcijas 17. panta trešo daļu.

paplašinot šo subjektu loku. Proti, tiesības iesniegt pieteikumu tika noteiktas Valsts prezidentam, Saeimai, ne mazāk kā 20 Saeimas deputātiem, Ministru kabinetam, Augstākās tiesas plēnumam, ģenerālprokuroram vai Valsts kontroles padomei.⁹

Līdz 2001. gada 1. janvārim Satversmes tiesas praksē nebija vērtēti prasījumi par Valsts prezidenta aktu atbilstību Satversmei un citiem likumiem. Taču Satversmes tiesas 1998. gada 13. jūlija spriedumā lietā Nr. 03-04 (98)¹⁰ tika vērtēts Saeimas lēmums par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam, tā atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas kārtības rullim. Šā sprieduma 2. punktā Satversmes tiesa atzina, ka mēģinājums uzskatīt Saeimas lēmumu par atkārtotu uzticību Ministru kabinetam tikai par „informatīvu”, „formālu” vai „politisku” aktu bez juridiskas nozīmes ir kļūdainis un neatbilst šā lēmuma būtībai. Tika secināts, ka šāda lēmuma pieņemšanai vai noraidīšanai ir konkrētas juridiskas sekas. Savukārt Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra sprieduma lietā Nr. 03-05 (99)¹¹ 2. punktā tika norādīts, kas tiek saprasts ar terminu „parlamentāriski” akti, proti, grozījumi esošajos likumos vai jauni likumi, izteikta neuzticība valdībai kopumā, Ministru prezidentam vai ministram, deklarēta attieksme pret to vai citu problēmu u. c. Lai gan šīs atziņas nav attiecināmas uz Valsts prezidenta aktiem, tās apliecina nepieciešamību vērtēt konstitucionālo institūciju (orgānu) aktus.

Satversmes tiesas kompetence tika būtiski grozīta, kad Saeima 2000. gada 30. novembrī pieņēma Grozījumus Satversmes tiesas likumā.¹² Šie grozījumi noteica personas tiesības vērsties Satversmes tiesā tai Satversmē nostiprināto tiesību aizskāruma gadījumā. Ar šiem grozījumiem tika arī nošķirtas tiesu kompetences.

Izstrādājot grozījumus, 7. Saeimas Juridiskās komisijas 2000. gada 8. novembra sēdē¹³ tika atzīts, ka Satversmes tiesa nevar izskatīt lietas par administratīvajiem aktiem. Šajā sēdē tika uzsvērts, ka līdz grozījumu izdarīšanai var apstrīdēt jebkuru aktu, taču pēc grozījumiem – jebkuru aktu, izņemot administratīvo aktu, kas ir citas tiesas kompetencē. Taču no Juridiskās komisijas protokola secināms, ka grozījumos ietvertā atsauce „izņemot administratīvos aktus” tika vērtēta attiecībā uz visiem Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā norādītajiem subjektiem, proti, Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktiem.

No Satversmes tiesas likuma un grozījumu izstrādes materiāliem nevar secināt, kuri Valsts prezidenta akti likumdevēja ieskatā būtu atzīstami par Valsts prezidenta administratīvajiem aktiem. Tāpēc nepieciešams noskaidrot termina „Valsts prezidenta akti” saturu, lai saprastu, kas ir pakļauti konstitucionālajai kontrolei.

⁹ Sk. 1997. gada 11. septembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 242/245 (957/960), 1997, 24. sept., 3. pants.

¹⁰ Sk. Satversmes tiesas 1998. gada 13. jūlija spriedumu lietā Nr. 03-04 (98) „Par 1998. gada 30. aprīlī pieņemta Saeimas lēmuma par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas kārtības rullim.”

¹¹ Sk. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedumu lietā Nr. 03-05 (99) „Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem.”

¹² 2000. gada 30. novembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. dec.

¹³ Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas 2000. gada 8. novembra sēdes protokols (pieejams Saeimas arhīvā).

2. Termina „Valsts prezidenta akti” saturs

Satversmes tiesas 2. kolēģija 2012. gada 20. janvāra lēmumā par lietas ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi norādīja, ka Satversmes tiesai ir piekritīga lieta par tāda Valsts prezidenta izdota akta atbilstību likumam, kas nav nedz normatīvs, nedz arī administratīvs akts, interpretējot terminu „likums” šaurākā nozīmē. Līdz ar to Satversmes tiesas kompetencē ir izskatīt, vai Valsts prezidenta akti, kas minēti Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā, atbilst ikvienai konstitucionāla rakstura normai.¹⁴ Ņemot vērā to, ka 11. Saeimas 30 deputātu viedokli par Valsts prezidenta lēmuma Nr. 260 neatbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām Satversmes tiesa neatzina par pieteikuma juridisko pamatojumu, Satversmes tiesa atteica ierosināt lietu šajā prasījuma daļā.¹⁵

Termina „Valsts prezidenta akti” saturs ir cieši saistīts ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā ietvertu līdzparaksta (kontrasignācijas) institūtu,¹⁶ kas noteic, ka visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzparakstītiem, kuri līdz ar to uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem. Satversmes 53. panta otrajā teikumā noteikti tikai divi izņēmumi, kad līdzparaksts nav nepieciešams.

Pastāv uzskats, ka Valsts prezidentam ir neliela patstāvīgas rīcības kompetence, jo visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt līdzparakstītiem. Valsts prezidenta vārdā izdotie un ministra kontrasignētie akti, par kuriem kontrasignējušais ministrs arī uzņemas atbildību, pēc būtības vairs nav Valsts prezidenta akti, bet kontrasignējušā ministra akti. Patiesībā tie ir divu valsts varas orgānu – ministra un Valsts prezidenta – akti.¹⁷ Taču nepieciešams nošķirt terminus „akti” un „rīkojumi”.

Termins „akts” iztulkojams kā katrs juridisks darījums.¹⁸ Tas salīdzinājumā ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā lietoto terminu „rīkojumi” ir ievērojami plašāks jēdziens. Rīkojums vispirms ietver sevī jēdzienu par rīkojumā paustās juridiskās gribas zināmu brīvību. Rīkojums ir tikai tāds juridisks darījums, kurš sevī ietver pavēli, aizliegumu attiecībā uz administratīvu iestādi, pilsoni vai amatpersonu.¹⁹ Tas norāda, ka, izdodot rīkojumu, vismaz sākotnēji ir nepieciešams Valsts prezidenta gribas izpaudums, kas ir būtisks rīkojuma spēkā stāšanās priekšnosacījums.

Satversmes 53. panta otrajā teikumā ietvertais Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzparakstīšanas pienākums attiecināms uz Valsts prezidenta rīkojumiem, kuri galvenokārt ir stratēģiski nozīmīgi valsts politikā, proti, Valsts prezidentam īstenojot federatīvo, defensīvo, regulatīvo, kontroles un kreatīvo funkciju.

¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmuma par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi 3.2. punktu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2012_5_ierosin_deputati_tautas_nobalsosana.pdf.

¹⁵ Sk. turpat, 8.2. punktu.

¹⁶ Kontrasignācija (no latīņu valodas *contra* „pret”, *signare* „parakstīt”, „apzīmēt”, „apzīmogat”) (sk. **Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.** Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgāde, Nr. 9, 1933, 17514.–17516. lpp.). Kontrasignācija ir citas personas iepriekš parakstīta dokumenta parakstīšana ar nolūku apliecināt tā derīgumu (sk. **Crowther, J.** *Oxford Advanced learner's dictionary, 5th edition*. Oxford University press, 1995, p. 265.) un apliecināt pirmā parakstītāja identitāti (sk. **Garner, A.** *Black's law dictionary, 8th edition*. Thomson West, 2004, p. 377.).

¹⁷ **Dišlers, K.** *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 116. lpp.

¹⁸ Turpat, 121.–123.lpp.

¹⁹ Turpat, 122. lpp.

Formāli Valsts prezidenta rīkojums netiek līdzparakstīts tikai divos gadījumos, proti, ierosinot Saeimas atļaušanu²⁰ un uzaicinot personu sastādīt Ministru kabinetu.²¹ Taču šiem diviem izņēmumiem līdzās ir vēl citi Valsts prezidenta akti, kuri nav pakļauti kontrasignācijai. Valsts prezidenta leģislatīvā un jurisdiktīvā funkcija norāda uz vairākiem aktiem, kuriem nav nepieciešama līdzparakstīšana. Piemēram, Valsts prezidenta ierosinājums, vēstījums, motivēts raksts Saeimas priekšsēdētājam, kurā Valsts prezidents prasa likuma otrreizēju caurlūkošanu (Satversmes 71. pants). Parlaments šādā gadījumā var arī neievērot Valsts prezidenta aizrādījumus, tomēr tie ir jāuzklausā. Par rīkojumiem nevar uzskatīt arī visus tos aktus, ko Valsts prezidents uz savu pilnvaru pamata iesniedz Saeimai, jo Saeima ir augstākā valsts varas iestāde, kurai Valsts prezidents rīkojumus nevar dot.²² Arī Valsts prezidenta likuma ierosināšanas tiesība (Satversmes 47. pants) nav atzīstama par rīkojumu. Šī tiesība Valsts prezidentam pieder divos veidos – iesniedzot Saeimai izstrādātu likumprojektu vai arī priekšlikumu principiāla ierosinājuma veidā.²³ Valsts prezidents praksē bieži izdod arī paziņojumus, kuriem nav nepieciešama kontrasignācija, piemēram, paziņojot par īslaicīgu atrašanos ārpus valsts robežām un nosakot, ka šajā laikposmā Valsts prezidenta pienākumus izpildīs Saeimas priekšsēdētājs saskaņā ar Satversmes 52. pantu.

No Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta formulējuma raksta autore secina, ka termins „Valsts prezidenta akti” tiek attiecināts uz katru Valsts prezidenta juridisku dokumentu, kas ietver dažāda rakstura aktus, arī rīkojumus. Valsts prezidenta darbība notiek ciešā saiknē ar viņam Satversmē izsmēloši noteiktajām pilnvarām. Taču tās neatklāj, vai Valsts prezidenta kompetencē ir izdot administratīvos aktus.

3. Valsts prezidents kā administratīvā akta „izdevējs”

Latvijas normatīvajā regulējumā termins „administratīvais akts” pirmo reizi definēts 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumu Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”²⁴ 5. punktā. Administratīvais akts tika skaidrots kā tiesību akts, ko publisko tiesību jomā izdod iestāde un kas attiecas uz individuālu juridisko vai fizisko personu, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības. Par administratīvajiem aktiem neatzina iestādes iekšējos lēmumus, izņemot iestādes vai tās darbinieku, vai tai pakļauto personu tiesiskā statusa nodibināšanu (vai maiņu) un disciplināro sodīšanu. Arī politiskie lēmumi netika uzskatīti par administratīvajiem aktiem.

²⁰ Satversmes 48. pants: „Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atļaušanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atļaušanu, tad Saeima uzskatāma par atļautu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atļaušanas.”

²¹ Satversmes 56. pants: „Ministru kabinetu sastāda persona, kuru uz to aicina Valsts Prezidents.”

²² **Dišlers, K.** *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 122. lpp.

²³ **Dišlers, K.** *Likumu ierosināšana pēc Latvijas Republikas Satversmes un pēc Saeimas kārtības ruļļa*. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1923, 148. lpp.

²⁴ Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (383), 1995, 4. jūl., (zaudējuši spēku 2004. gada 1. februārī).

Savukārt 2001. gada 25. oktobra Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas pirmajā, otrajā un trešajā teikumā definēts, kas tiek saprasts ar terminu „administratīvais akts”.²⁵ No Administratīvā procesa likumā sniegtā skaidrojuma izriet, ka administratīvie akti ir tie, kuri ietver piecus obligātos administratīvā akta elementus:

- 1) tiesību akts;
- 2) publisko tiesību jomā;
- 3) izdod iestāde;
- 4) attiecas uz individuālu personu vai personām;
- 5) nodibina, groza, izbeidz vai konstatē tiesiskās attiecības.²⁶

Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas 4. punkts nepārprotami norāda, ka Saeimas, Valsts prezidenta, Ministru kabineta vai pašvaldības domes (padomes) politisks lēmums (politisks paziņojums, deklarācija, aicinājums un paziņojums par amatpersonu ievēlšanu u. tml.) nav administratīvie akti.

Gan 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi” (zaudēja spēku 2004. gada 1. februārī), gan spēkā esošais Administratīvā procesa likums strikti noteic to, ka Valsts prezidenta politiskie lēmumi netiek uzskatīti par administratīvajiem aktiem.

Salīdzinot ar Vācijas Administratīvā procesa likuma 35. paragrāfa pirmajā teikumā²⁷ sniegto administratīvā akta jēdzienu, secināms, ka Vācijas tiesībās ir sešas administratīvā akta pazīmes – pārvaldes iestādes (ar likuma pilnvarojumu) pasākums (prasība, aizliegums, konstatācija), lai noregulētu (konkretizētu tiesību normu attiecībā uz noteiktiem lietas apstākļiem) konkrētu gadījumu (konkrēts tiesību subjekts vai noteikts lietu stāvoklis) publisko tiesību jomā (norobežotas privātās un publiskās tiesības) tieši (apzināti) vērsti uz ārējo juridisko seku radīšanu (norobežots no iekšējiem individuālajiem) aktiem.²⁸

Tāpat kā vācu tiesību doktrīnā arī Latvijā būtiski ir noskaidrot iestādi, kura ir tiesīga izdot administratīvos aktus. Latvijā saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 1. panta pirmo daļu tas ir tiesību subjekts, iestādes struktūrvienība vai amatpersona, kurai ar normatīvo aktu vai publisko tiesību līgumu piešķirtas noteiktas valsts varas pilnvaras valsts pārvaldes jomā. Ar jēdzienu „iestāde” administratīvajā procesā saprotamas ne tikai valsts izpildvaras aparātā esošās institucionālās struktūras, bet katra patstāvīga vienība, ciktāl tā ir deleģēta veikt izpildvaras

²⁵ Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas pirmais, otrais un trešais teikums: „Administratīvais akts ir uz āru vērsti tiesību akts, ko iestāde izdod publisko tiesību jomā attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības vai konstatējot faktisko situāciju. Administratīvais akts ir arī tāds lēmums, kuru likumā paredzētajos gadījumos iestāde izdod attiecībā uz individuāli nenoteiktu personu loku, kas atrodas konkrētos un identificējamos apstākļos (vispārīgais administratīvais akts). Administratīvais akts ir arī lēmums par amatpersonas vai iestādei īpaši pakļautas personas tiesiskā statusa nodibināšanu, maiņu, izbeigšanu un šīs personas disciplināro sodīšanu, kā arī cits lēmums, ja tas būtiski ierobežo amatpersonas vai iestādei īpaši pakļautas personas cilvēktiesības.”

²⁶ **Briede, J.** *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 23. lpp.

²⁷ Vācijas Administratīvā procesa likuma 35. § pirmais teikums: „Administratīvais akts ir katrs rīkojums, lēmums vai cits „virskundzisks” pasākums, ko veic pārvaldes iestāde, lai noregulētu konkrētu gadījumu publisko tiesību jomā, un kas ir tieši vērsti uz ārējo juridisko seku radīšanu.” Citēts pēc: **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002, 135. lpp.

²⁸ **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002, 133. lpp.

(valsts pārvaldes) uzdevumus.²⁹ Būtiskā pazīme, kas raksturo iestādi administratīvajā procesā, ir valsts pārvaldes funkcija, ko konkrētais tiesību subjekts veic.³⁰

Atsaucoties uz vācu tiesību doktrīnu, konstitucionālās institūcijas nav uzskatāmas par iestādi. Tādēļ likumdevēja, valdības vai tiesas spriešanas darbības nav administratīvie akti.³¹ Salīdzinot ar Vācijas Federatīvo Republiku, Federācijas prezidents kā Federālās prezidenta kancelejas vadītājs, ja viņš darbojas kā administrators iepriekš minētajos ietvaros, darbojas kā iestāde.³² Savukārt konstitucionālie orgāni, ja tie veic konstitucionālo tiesību uzdevumus, nav iestāde.³³

Lai varas dalīšana sasniegtu savu mērķi, varas funkcijas ir jānodod konstitucionālajām institūcijām. Latvijas valsts kompetence Satversmē ir izsmēloši sadalīta starp tajā minētajām valsts varas konstitucionālajām institūcijām – Latvijas pilsoņu kopumu, Saeimu, Valsts prezidentu, Ministru kabinetu, Valsts kontroli, tiesām un Satversmes tiesu.³⁴ Lai atzītu, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus, nepieciešams konstatēt, ka viņš var veikt valsts pārvaldes funkciju.

Saskaņā ar Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedumu lietā Nr. 2010-06-01 Valsts prezidenta kanceleja ir valsts varas konstitucionālās institūcijas – Valsts prezidenta – darbības atbalsta iestāde, kas nodrošina Satversmē noteikto Valsts prezidenta funkciju īstenošanu. Tā ir tieši pakļauta Valsts prezidentam.³⁵ To apstiprina arī likumā „Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” un Valsts prezidenta kancelejas nolikumā ietvertais regulējums. Satversmes tiesa iepriekš minētajā spriedumā norādīja, ka Valsts prezidenta kanceleja uzskatāma par konstitucionālā valsts varas orgāna administratīvo vienību, kas arī ir budžeta pieprasījuma iesniedzēja.³⁶ Tātad administratīva rakstura jautājumus nodrošina nevis Valsts prezidents personiski, bet gan Valsts prezidenta kanceleja.

Uzskatot, ka Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ar terminu „Valsts prezidenta administratīvie akti” tiek apzīmēti Valsts prezidenta kancelejas iekšējie dokumenti, netiktu ievērots tas, ka administratīvā rakstura jautājumus nodrošina Valsts prezidenta kanceleja. Minēto apliecina arī apstākļi, ka administratīvajā lietā Nr. A421017609³⁷ Valsts prezidenta kancelejas vadītājs sniedza atbildi iesniedzējam uz viņa uzdotajiem jautājumiem par Valsts prezidenta darbību. Šajā lietā Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2011. gada

²⁹ *Administratīvais process tiesā*. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008, 96. lpp.

³⁰ Turpat, 97. lpp.

³¹ Turpat.

³² **Paine, F. J.** *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums)*. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 105. lpp.

³³ Turpat, 122. lpp.

³⁴ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam.” 10.3. un 10.4. punktu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm.

³⁵ Sk. turpat, 14.3. punktu.

³⁶ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam.” 14.3. punktu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm.

³⁷ Sk. administratīvās lietas Nr. A421017609 ietvaros pieņemto Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. decembra spriedumu lietā Nr. SKA-976/2011.

22. decembra spriedumā secināja, ka indivīdam likums nepiešķir tiesības ar tiesas starpniecību panākt, ka amatpersona pauž savu subjektīvo attieksmi vai nostāju kādā jautājumā.

Var secināt, ka Valsts prezidents ir politiska amatpersona, kuras akti, tostarp, rīkojumi, pauž viņa politisko nostāju. Tādējādi tie nebūtu atzīstami par Valsts prezidenta administratīvajiem aktiem.

Vienlaikus vēršama uzmanība uz to, ka atsevišķi Valsts prezidenta akti netieši satur administratīvā akta pazīmes, piemēram, apžēlošanas akts, kas ir individuāls tiesību akts. Tas rada indivīdam tiesiskas sekas un uzliek pienākumu valsts iestādēm veikt noteiktas darbības vai arī atturēties no šo darbību veikšanas. Taču, izstrādājot Administratīvā procesa likumu, tika atzīts, ka personas uzaicināšana sastādīt Ministru kabinetu vai notiesātā apžēlošana ir kā politiski lēmumi, kas nav administratīvie akti.³⁸ No Satversmes tiesas likuma 17. panta otrās daļas izriet, ka personai nav paredzēta iespēja iesniegt Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību par apžēlošanas aktu vai atteikumu izdot apžēlošanas aktu. Jāatzīst, ka Valsts prezidenta jurisdiktīvā funkcija (apžēlošanas tiesība) ir viņa ekskluzīvā kompetencē. Līdz ar to tiesas vērtējumam nebūtu pakļauts Valsts prezidenta lēmuma saturs. Savukārt Vācijas Federatīvajā Republikā apžēlošanas akta atcelšana ir administratīvais akts, jo tas iejaucas jau iepriekš norobežotā tiesiskā situācijā.³⁹

Secināms, ka ar Satversmi, Satversmes tiesas likumu un tā izstrādes materiāliem, kā arī ar Administratīvā procesa likumu nevar pamatot apgalvojumu, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus. Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ietvertā atsauce „izņemot administratīvos aktus” attiecībā uz Valsts prezidentu ir apšaubāma. Savukārt Satversmes tiesas kompetencē ir izvērtēt Valsts prezidenta aktus, kas ietver arī rīkojumu atbilstības izvērtēšanu likumam.

Kopsavilkums

1. Ievērojot Satversmes tiesas likuma regulējumu un tajā veiktos grozījumus, secināms, ka līdz 2001. gada 1. janvārim visi Valsts prezidenta akti bija pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Līdz ar to netika nošķirti Valsts prezidenta aktu veidi.
2. Satversmes tiesas kompetencē ir izskatīt lietas par Valsts prezidenta aktu, izņemot administratīvo aktu, atbilstību likumam (Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkts). Šīs normas mērķis ir novērst iespēju, ka Valsts prezidents varētu koncentrēt valsts varu savās rokās, izdodot aktus, kuri nebūtu pakļauti konstitucionālajai kontrolei. Šāds regulējums nodrošina valsts varas dalīšanas mehānisma funkcionētspēju.
3. 2000. gada 30. novembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā nošķīra tiesu kompetences. Taču, izstrādājot Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta redakciju, atsauce „izņemot administratīvos aktus” tika vērtēta attiecībā uz visiem šajā normā minētajiem subjektiem, nevis katram individuāli. Līdz ar to šīs normas izstrādes materiāli neatspoguļo to, kādi Valsts prezidenta akti būtu definējami kā viņa administratīvie akti.

³⁸ *Administratīvais process: likums, prakse, komentāri*: rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005, 27. lpp.

³⁹ **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002, 145. lpp.

4. Termina „Valsts prezidenta akti” saturs ir cieši saistīts ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā ietverto līdzparaksta (kontrasignācijas) institūtu. Termins „akti” salīdzinājumā ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā lietoto terminu „rikojumi” ir ievērojami plašāks. Līdz ar to termins „Valsts prezidenta akti” ir attiecināms uz katru Valsts prezidenta juridisku dokumentu, kas ietver dažāda rakstura aktus, tostarp, rīkojumus.
5. Ne tikai 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumos Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”, kas zaudēja spēku 2004. gada 1. februārī, bet arī Administratīvā procesa likumā strikti noteikts, ka Valsts prezidenta politiskie lēmumi netiek uzskatīti par administratīvajiem aktiem. Presumējot to, ka Valsts prezidents var izdot administratīvos aktus, nepieciešams konstatēt, ka viņš var īstenot valsts pārvaldes funkciju. Tā kā administratīvo jautājumu risināšanu un Valsts prezidenta darbību nodrošina Valsts prezidenta kanceleja, attiecībā uz Valsts prezidentu ir apšaubāma Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā ietvertās atsauces „izņemot administratīvos aktus” praktiskā nozīme un pamatotība.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Administratīvais process tiesā*. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008.
2. *Administratīvais process: likums, prakse, komentāri*: rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005.
3. **Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.** Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 9, 1933.
4. **Briede, J.** *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
5. **Dišlers, K.** *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
6. **Dišlers, K.** *Likumu ierosināšana pēc Latvijas Republikas Satversmes un pēc Saeimas kārtības ruļļa*. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1923.
7. **Endziņš, A.** Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Grām.: *Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā*: Satversmes tiesas 2006. gada konferences materiālu krājums. *Role of the Constitutional Court in protection of the values consolidated in the constitution*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.
8. **Paine, F. J.** *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums)*. *Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
9. **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības, lietas un risinājumi (otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums)*. Rīga: Eurofaculty, 2002.
10. Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas 2000. gada 8. novembra sēdes protokols (pieejams Saeimas arhīvā).
11. **Crowther, J.** *Oxford Advanced learner's dictionary, 5th edition*. Oxford University press, 1995.
12. **Garner, A.** *Black's law dictionary, 8th edition*. Thomson West, 2004.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūn.

3. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. nov.
4. 1997. gada 11. septembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 242/245 (957/960), 1997, 24. sept., 3. pants.
5. 2000. gada 30. novembra Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. dec.
6. Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (383), 1995, 4. jūl., (zaudējuši spēku 2004. gada 1. februārī).

Juridiskās prakses materiāli

1. Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmums par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi.
2. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam.”
3. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedums lietā Nr. 03-05 (99) „Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem.”
4. Satversmes tiesas 1998. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr. 03-04 (98) „Par 1998. gada 30. aprīlī pieņemtā Saeimas lēmuma par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas kārtības rullim.”
5. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. SKA-976/2011.

PUBLISKAS PERSONAS PUBLISKI TIESISKĀS ATBILDĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMI

Mg. iur. Edvīns Danovskis

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras lektors

Atslēgvārdi: publiskas personas atbildība, morālais kaitējums, vainojamība, cēloņsakarība

2011. gada nogalē Latvijas tiesību telpā radīti jauni izziņas avoti, kas saistīti ar publiskas personas atbildību par privātpersonai nodarītu kaitējumu. Pirmais ir profesora Kalvja Torgāna raksts „Mantiskā atbildība publiskajās un privātajās tiesībās”,¹ kurā profesors aktualizēja līdz šim neizpētīto jautājumu par publisko tiesību subjekta atbildības atšķirībām publiski tiesiskās un privāttiesiskās attiecībās. Šajā rakstā turpināta profesora iesāktā tēma par atbildības atšķirībām, analizējot, vai un ciktāl publisko tiesību subjekta publiski tiesiskās atbildības noteikšanai izmantojami civiltiesībās izstrādātie atbildības priekšnoteikumi. Otrs avots ir šo rindu autora pētījums par tiesu praksi morālā kaitējuma atlīdzināšanā administratīvajās lietās,² un šajā rakstā īsi izklāstīta morālā kaitējuma jēdziena problemātika.

1. Publiskas personas nodarīta kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumi

Publiska persona kaitējumu var nodarīt gan privāttiesiskās, gan publiski tiesiskās attiecībās. Pirmajā gadījumā publiskas personas nodarītais kaitējums ir apspriežams saskaņā ar normām, kas regulē privāttiesiskas attiecības, otrajā gadījumā – galvenokārt (bet ne tikai)³ saskaņā ar Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumu⁴ (turpmāk – Zaudējumu atlīdzināšanas likums). Kaitējums, ko publiska persona nodarījusi publiski tiesiskās attiecībās, rada tā saucamo valsts atbildību.

Kaitējuma atlīdzināšanas pienākums izriet no Satversmes 92. panta, kurā noteikts, ka nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Šī norma uzliek pienākumu valstij izstrādāt tiesisko regulējumu, kas garantē privātpersonas tiesības saņemt atlīdzinājumu gan par tiesību aizskārums, kas tai nodarīts privāttiesiskās attiecībās, gan publiski tiesiskās attiecībās. Tādējādi tiesību aizskārums atlīdzināšanas pamatnoteikumi ir līdzīgi gan publiski tiesiskās attiecībās, gan privāttiesiskās attiecībās – jākonstatē, ka privātpersonai

---

¹ Torgāns, K. Mantiskā atbildība publiskajās un privātajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (693), 2011, 15. nov.

² Danovskis, E. Morālā kaitējuma atlīdzināšana administratīvajās lietās [tiešsaiste]. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasana_30112011%20\(2\).doc](http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasana_30112011%20(2).doc).

³ Publiskas personas atbildība regulēta arī likumā „Par izziņas izdarītāja, prokurora vai tiesneša nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu”. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 176/178 (1237/1239), 1998, 16. jūn. un citos likumos

⁴ Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 96 (3254), 2005, 17. jūn.

kādas citas personas rīcības dēļ nodarīts nepamatots tiesību aizskārums. Tiesību aizskārums var izpausties gan kā reāls kaitējums (piemēram, zaudējumi), gan arī kā prettiesiska darbība pati par sevi (piemēram, publiskas personas neatbildēšana uz iesniegumu). Ievērojot, ka Latvijā tiesību aizskāruma atlīdzināšanas regulējums sākotnēji attīstījies civiltiesībās, izstrādājot kaitējuma atlīdzinājuma noteikumus publiski tiesiskām attiecībām, 2004. gadā Administratīvā procesa likuma⁵ 97. pantā tika ietverts noteikums, ka „nosakot mantiskā zaudējuma un personiskā kaitējuma priekšnosacījumus un atlīdzinājuma apmēru, piemēro civiltiesību principus, ja likumā nav noteikts citādi”. 2005. gadā tika pieņemts un stājās spēkā Zaudējumu atlīdzināšanas likums, kurš precizēja Administratīvā procesa likuma noteiktos zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumus, tādēļ Administratīvā procesa likuma 97. pants lielā mērā ir zaudējis savu sākotnējo jēgu. Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 4.–9. pants paredz kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumus, un tie ir šādi:

- 1) darbība un bezdarbība (jeb prettiesiska rīcība) (4. pants);
- 2) kura cēloņsakarīgi (6. pants);
- 3) radījusi kaitējumu (7.–9. pants).

Tomēr šie kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumi atšķiras no kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem civiltiesībās.

Pirmā atšķirība ir tiesību aizskāruma juridiskā daba. Privāttiesiskās attiecībās tiesību aizskārums var nodarīt līguma pārkāpums vai ārpuslīgumisks aizskārums (pēdējie dalās deliktos un kvazideliktos).⁶ Publiski tiesiskās attiecībās tiesību aizskārums instrumenti ir citi – administratīvais akts, iestādes procesuāli pārkāpumi administratīvā procesa ietvaros, faktiskā rīcība, prettiesiskas darbības administratīvā akta izpildē. Publiski tiesiskās attiecībās publiska persona kaitējumu var nodarīt arī ar faktisko rīcību, kuras izpausme dzīvē var neatšķirties no delikta civiltiesībās. Piemēram, personai, kuru uz ielas notriec automobilis, ir vienalga, vai tas pieder privātpersonai vai Valsts policijai, kura negadījuma brīdī vajājusi noziedznieku. Taču juridiski tam ir nozīme, jo Valsts policijas izraisītais negadījums nav vis civiltiesisks delikts, bet gan faktiskā rīcība. Tāpat fiziskai personai ir vienalga, vai viņas sensitīvos datus par veselības stāvokli prettiesiski apstrādājusi cita privātpersona vai valsts iestāde, tomēr valsts iestādes veikta prettiesiska personas datu apstrāde ir kvalificējama kā faktiskā rīcība. Vairumā gadījumu faktiskā rīcība atšķiras arī no civiltiesiska delikta, jo personas tiesību aizskārums tiek nodarīts ar tādu rīcību, kas attiecināma tikai uz specifisku valsts pārvaldes darbību (piemēram, neatbildēšana uz iesniegumu, formas tērpa neizsniegšana amatpersonai u. tml.).

Dažos gadījumos atlīdzinājuma pamats var būt arī iestādes tiesiska darbība, piemēram, privātpersonai labvēlīga, bet prettiesiska administratīvā akta atcelšana. Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas 3. punkts nosaka, ka publiska persona atlīdzina kaitējumu, kas personai radies sakarā ar tāda administratīvā akta atcelšanu, ar kuru persona saņēmusi naudu vai citus labumus, ja administratīvā akta palikšana spēkā skar būtiskas sabiedrības intereses. Šajā gadījumā personai kompensācija tiek piešķirta par tiesiskās palāvības principa aizskārums – lai samērotu personas tiesisko palāvību ar būtiskām sabiedrības interesēm.

Otrkārt, ievērojot prettiesiskās rīcības atšķirības, Zaudējumu atlīdzināšanas likums kā kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumu neparedz publiskas personas

⁵ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 164(2551), 2001, 14. nov.

⁶ **Torgāns, K.** *Saistību tiesības. I daļa.*: mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 172. lpp.

vainu (vainojamību). Mūsdienu juridiskajā literatūrā vainojamības jēdziens tiek saistīts ar to, vai personas rīcība bija attaisnojama,⁷ proti, vai persona var norādīt uz likumā noteiktiem attaisnojumiem (piemēram, rīkojusies kā krietns un rūpīgs saimnieks, nav rīkojusies ļaunprātīgi, saistības izpildi kavējis nejaušs šķērslis u. tml.). Tikai pēc tam personas rīcība atzīstama par prettiesisku. Šādā nozīmē vainojamība kā publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikums nav lietojams. Administratīvā akta prettiesiskums var izpausties divējādi – materiāltiesiskais prettiesiskums un procesuālais prettiesiskums.⁸ Ja administratīvais akts ir prettiesisks tādēļ, ka iestāde nepareizi piemērojusi tiesību normas, kas regulē jautājumu pēc būtības, iestādes rīcībai nevar būt attaisnojumu. Tādēļ šajos gadījumos vainojamības kā atbildības priekšnoteikuma nozīme ir izslēgta.

Tas pats sakāms par procesuāliem pārkāpumiem administratīvā akta izdošanas procesā – iestādes rīcības ietvarus administratīvā akta izdošanas procesā nosaka likums, un likumā noteikto procesuālo pienākumu neizpildei nevar būt attaisnojumu. Šaubas par tik kategorisku apgalvojumu rada šāds gadījums tiesu praksē: 2006. gada 16. oktobrī persona iesniegusi iestādē iesniegumu, kurā lūgts piešķirt bērna piedzimšanas pabalstu. Bērns dzimis un aug Apvienotajā Karalistē. 2006. gada 18. oktobrī iestāde pieņēmusi lēmumu pagarināt lēmuma pieņemšanas termiņu par četriem mēnešiem. Lai pieņemtu lēmumu, iestādei saskaņā ar Eiropas Savienības tiesību aktiem bija nepieciešams noskaidrot, vai personai bija tiesiska iespēja saņemt pabalstu Apvienotajā Karalistē. Tādēļ iestāde 2006. gada 14. decembrī, 2007. gada 21. martā, 17. septembrī un 1. oktobrī nosūtīja informācijas pieprasījumus Apvienotās Karalistes kompetentajai iestādei, kura atbildi sniedza tikai 2007. gada 21. novembrī. Lēmums lietā tika pieņemts 2007. gada 3. decembrī. Persona iesniedza pieteikumu tiesā, prasot atlīdzināt morālo kaitējumu, kas nodarīts ar procesuālu pārkāpumu – lēmums pieņemts vairākus mēnešus pēc iestādes noteiktā lēmuma pieņemšanas termiņa pagarinājuma, kā arī pārsniedzot Administratīvā procesa likuma 64. panta otrajā daļā noteikto maksimālo lēmuma pieņemšanas termiņu – vienu gadu.⁹ Administratīvā apgabaltiesa norādīja, ka „kaut arī atbildētājs kavējis sākotnējo lēmumu pieņemšanā, gan pārsniedzot iepriekš noteikto četru mēnešu termiņu, gan arī gada termiņu, ja tāds būtu bijis noteikts, tomēr kavēšanās notikusi objektīvu iemeslu dēļ, kas bija par šķērslī lēmumu savlaicīgai pieņemšanai. Apgabaltiesa uzskata, ka kavēšanās ir attaisnojama un nav pamata atzīt to par prettiesisku.”¹⁰ Tomēr šajā lietā tiesa konstatēja divus citus procesuālos pārkāpumus – iestāde nebija pieņēmusi lēmumu pagarināt administratīvā akta izdošanas termiņu līdz vienam gadam un informācijas pieprasījumu Apvienotajai Karalistei nosūtījusi divus mēnešus pēc iesnieguma saņemšanas. Tomēr, pat ja iestāde būtu rīkojusies savlaicīgi un pieņēmusi lēmumu par termiņa pagarināšanu, pastāvētu iespēja, ka cita Eiropas Savienības dalībvalsts nesniegtu informāciju, un tādēļ lēmumu nav iespējams pieņemt pat gada laikā. Kaut arī procesuālais pārkāpums pieļauts no iestādes neatkarīgu iemeslu dēļ un procesuālajam pārkāpumam ir faktiski attaisnojums, šādu rīcību nav pamata uzskatīt par tiesisku, jo tiesību normas šādu procesuālā pārkāpuma attaisnojumu neparedz.¹¹ Resp.,

⁷ Sk. **Torgāns, K.** Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 20(375), 2005, 31. maijs; **Kārklīšs, J.** Vainas vieta civiltiesību sistēmā. *Jurista Vārds*. Nr. 15 (370), 2005, 26. apr.

⁸ **Briede, J.** Administratīvā akta tiesiskums. *Jurista Vārds*, Nr. 11(316), 2004, 23. marts.

⁹ Administratīvās apgabaltiesas 2010. gada 10. maija spriedums lietā Nr. AA43-0560-10/11.

¹⁰ Turpat, 15. punkts.

¹¹ Apgalvojums, ka „pārkāpums ir tiesisks” jau pats par sevi ir jēdzieniska pretruna.

iestāde nevar atsaukties uz tiesiskā regulējuma sarežģītību vai ārvalsts iestāžu neizdarību. Ja iestāde nevar izpildīt Administratīvā procesa likumā vai citā normatīvā aktā noteiktus procesuālus pienākumus, tad problēma risināma ar likuma grozījumiem.

Zaudējumu atlīdzināšanas likums kā vienīgo attaisnojumu, kas izslēdz iestādes darbības prettiesiskumu, paredz personas līdzatbildību. Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 10. panta otrā daļa nosaka, ka cietušais nav tiesīgs saņemt zaudējuma atlīdzinājumu, ja ar apzinātu rīcību ir veicinājis viņam nodarītā zaudējuma rašanos vai tā apmēra palielināšanos. Tātad, ja privātpersona ar iestādi nav sadarbojusies vai pati apzināti kavējusi administratīvā akta pieņemšanu vai citādi ietekmējusi tā prettiesiskumu, šādam iestādes procesuālā termiņa kavējumam likumā ir paredzēts attaisnojums, kas izslēdz personas tiesības uz atlīdzinājumu. Var jau apgalvot, ka iestāde šajā gadījumā nav vainojama, taču tādēļ vien nav vērts pasludināt iestādes vainojamību kā atsevišķu atbildības priekšnoteikumu.

Faktiskā rīcība ir ar tiesību normām mazāk reglamentēta valsts pārvaldes darbības forma nekā administratīvais akts, tādēļ arī tās izpausmes var būt daudzveidīgākas. Ja faktiskā rīcība izpaužas kā bezdarbība – kāda tiesību normā paredzēta pienākuma neizpilde, kas skar konkrētas personas subjektīvās tiesības, tad pietiekami konstatēt, ka iestāde šo pienākumu nav izpildījusi. Neizpildīšanas iemesli var būt dažādi – neizdarība, finansējuma trūkums, pēkšņi sagadījušies apstākļi utt. Taču iestāde uz šādiem apstākļiem nevar atsaukties, jo tiem nav juridiskas nozīmes. Ja faktiskā rīcība izpaužas kā darbība, tad dažkārt var būt grūti konstatēt rīcības prettiesiskumu. Piemēram, Valsts policijas automašīna ar ieslēgtām bākungunīm un skaņas signālu lielā ātrumā brauc uz notikuma vietu. Krustojumā tai priekšā izbrauc cits auto, un Valsts policijas automašīnas vadītājs, lai izvairītos no sadursmes, ietriecas kādas mājas žogā. Mājas īpašniekam ir nodarīti zaudējumi, bet vai Valsts policija var aizbildināties, ka rīcība nav bijusi prettiesiska, jo kaitējums nodarīts, lai izvairītos no lielāka kaitējuma nodarīšanas (galējā nepieciešamība)? Atbilde uz šo jautājumu meklējama nevis Zaudējumu atlīdzināšanas likumā, bet gan Ceļu satiksmes likuma 44. panta otrajā daļā, kura kā attaisnojumu min nepārvaramu varu vai citus attaisnojumus. Tātad dažiem faktiskās rīcības gadījumiem var būt specifiski noregulējumi kādā nozares likumā. Taču nevar pasludināt, ka valsti no atbildības par faktisko rīcību atbrīvo nepārvarama vara vai citi civiltiesības pazīstami attaisnojumi.

Treškārt, arī cēloņsakarība kā kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikums valsts atbildības jomā atšķiras no civiltiesībās lietotā cēloņsakarības jēdziena. Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmajā daļā ietverta cēloņsakarības definīcija, kas satur noteikumu, ka cēloņsakarībai jābūt tiešai, taču Civillikumā tādas nav,¹² noteikts vien tas, kā iedalās zaudējumi (Civillikuma 1773. pants). Zaudējumu atlīdzināšanas likumā ietverta šāda cēloņsakarības definīcija: „Tiesības uz zaudējuma atlīdzinājumu rodas, ja starp iestādes prettiesisko rīcību un cietušajam nodarīto zaudējumu pastāv tieša cēloņsakarība – objektīva saikne starp iestādes rīcību un tās radītajam laika ziņā sekojošām zaudējumu nodarošām sekām, proti, minētā rīcība rada un nosaka šo seku iestāšanās reālu iespēju un ir galvenais faktors, kas nenovēršami radījis šīs sekas.” Tas nozīmē, ka atlīdzināms tikai tāds kaitējums,

¹² Civiltiesībās cēloņsakarība kā loģisks kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikums izriet no Civillikuma 1779. panta („katram ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ko viņš ar savu darbību vai bezdarbību nodarījis”): **Torgāns, K.** Vairāki zaudējumus (kaitējumu) izraisoši cēloņi. *Jurista Vārds*, Nr. 28(481), 2007, 10. jūl.

kurš ir prettiesiskas rīcības tiešās sekas. Tādējādi Zaudējumu atlīdzināšanas likums vismaz teorētiski atrisina tā saucamo kaitējuma attālinātības problēmu, kas normatīvā līmenī civiltiesībās tikpat kā nav risināta.¹³ Piemēram, ierēdnim prettiesiski nav piešķirta viņam paredzētā piemaksa. Šāds prettiesisks administratīvs akts visbiežāk tiešus zaudējumus nenodara. Ierēdnis nevar atsaukties uz to, ka bija plānojis ceļojumu, iegādājies lidojuma biļetes un pārējos ceļojuma tēriņus paredzējis segt no nepiešķirtās piemaksas, taču laikus nesaņemtās piemaksas dēļ ceļojums bijis jāatceļ un jācieš zaudējumi (saņemta atpakaļ tikai daļa no lidojuma biļešu cenas, jāatceļ viesnīcu rezervācija utt.). Šīs sekas vairs nav tieši zaudējumi, ko radījis prettiesiskais administratīvais akts, tādēļ nav atlīdzināmas.

2. Morālā kaitējuma jēdziens

Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 9. pantā noteikts, ka „morālais kaitējums šā likuma izpratnē ir personiskais kaitējums, kas izpaužas kā fiziskās personas ciešanas, kuras tai izraisījis būtisks šīs personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu prettiesisks aizskārums”. Savukārt Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 11. panta trešā daļa nosaka, ka morālā kaitējuma tiesiskais pamats uzskatāms par pierādītu, ja ir pierādīts fiziskās personas tiesību vai ar likumu aizsargātu interešu aizskārums. No šīm normām izriet, ka morālais kaitējums ir atlīdzināms, kolīdz konstatēts būtisks tiesību aizskārums. Tomēr tiesu prakses pētījums par morālā kaitējuma atlīdzināšanu administratīvajās lietās apliecināja, ka tiesas morālā kaitējuma jēdzienu traktē nekonsekventi.

Tiesu praksē konstatējamas divas pieejas: pirmā – ja nav ciešanu, tad nav kaitējuma, otrā – ja ir būtisks kaitējums, tad ir ciešanas.¹⁴ Piemēri no tiesu prakses jau analizēti minētajā apkopojumā, tādēļ problēmas ilustrācijai šāds teorētisks piemērs: divas ierēdnes, kas ir kolēģes Valsts ieņēmumu dienestā, saņēmušas uzdevumu līdz noteiktam termiņam kopīgi izstrādāt normatīvā akta projektu. Ierēdnes minētajā termiņā uzdoto nav izpildījušas, un viņām piemērots disciplinārsods – amatalgas samazināšana par 20 %. Abas ierēdnes to apstrīdēja un pārsūdzēja, prasot atlīdzināt arī morālo kaitējumu. Ierēdne A prasījumam par morālā kaitējuma atlīdzinājumu minēja šādus argumentus:

- „1) raudāju četras dienas no vietas;
- 2) izjutu nicinājumu no kolēģiem;
- 3) zuda motivācija darbam;
- 4) saasinājās nervu kaite;
- 5) jutos neaizsargāta pret valsti.”

Turpretim ierēdne B norādīja: „Es biju varena, esmu varena un būšu varena. Esmu nesatricināma kā Ekebijas majoriene, un nekādas ciešanas man nav nodarītas, bet atlīdzinājumu prasīju tikai tādēļ, lai novērstu līdzīgu gadījumu atkārtošanos.” Pieņemsim, ka tiesa lēmumu par disciplinārsoda uzlikšanu atzina par prettiesisku. Šajā situācijā ir konstatējami priekšnoteikumi, lai atlīdzinātu morālo kaitējumu gan ierēdnei A, gan ierēdnei B, jo ierēdņu tiesību aizskārums ir būtisks.

¹³ Sk. turpat; izņēmums ir 2009. gadā Civillikuma papildinājums ar 1779.¹ pantu, kas nosaka, ka nav jāatlīdzina zaudējumi, kurus līguma slēgšanas laikā nevarēja paredzēt.

¹⁴ **Danovskis, E.** Morālā kaitējuma atlīdzināšana administratīvajās lietās [tiešsaiste]. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011, 30. punkts. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasa-na_30112011%20\(2\).doc](http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasa-na_30112011%20(2).doc)

Nav nozīmes tam, ka ierēdne B nenorāda uz „morālām ciešanām” vai citām neērtībām.

Morālā kaitējuma atlīdzināšanas jēga nav atlīdzināt personas emocionālos pārdzīvojumus, bet gan kompensēt būtisku tiesību aizskārums, kas nav radījis zaudējumus vai fizisku (personisku) kaitējumu. Neērtībām, kas rodas tiesību aizskāruma dēļ, ir nozīme, nosakot atlīdzinājuma veidu un apmēru. Jāuzsver, ka atlīdzinājuma apmērs nevar būt atkarīgs no tā, cik tēlaini persona raksturo savas ciešanas, tādēļ iepriekšējā piemērā nav nozīmes personas apgalvojumam, ka zudusi motivācija darbam vai tam, ka persona jutusies neaizsargāta pret valsti. Pārējie apgalvojumi (prettiesiskā administratīvā akta sekas) jāpierāda.

2011. gadā Zaudējumu atlīdzināšanas likumā tika izdarīti grozījumi, nosakot, ka morālais kaitējums ir viens no personiskā kaitējuma veidiem.¹⁵ Faktiski arī pirms šiem grozījumiem personiskā un morālā kaitējuma jēdzieni pārklājās. Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8. panta pirmā daļa nosaka, ka personiskais kaitējums „šā likuma izpratnē ir kaitējums, kas ar iestādes prettiesisku administratīvo aktu vai prettiesisku faktisko rīcību nodarīts fiziskās personas dzīvībai, fiziskajai integritātei, veselībai, brīvībai, godam un cieņai, personiskam un ģimenes noslēpumam vai komercnoslēpumam, autortiesībām vai citām nemantiskajām tiesībām vai ar likumu aizsargātajām interesēm”. Arī morālais kaitējums tiek nodarīts ar būtisku personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu prettiesisku aizskārums. Abos gadījumos nav vajadzīgs, lai tiesību aizskārums personai rada reālas sekas (izņemot personisko kaitējumu, kas nodarīts dzīvībai, fiziskajai integritātei, veselībai, brīvībai). Piemēram, ja iestāde prettiesiski apstrādājusi personas datus, tad persona teorētiski var prasīt atlīdzināt vai nu personisko, vai morālo kaitējumu. Atšķirība ir dažāda personiskā un morālā kaitējuma atlīdzinājuma apmērs (Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. pants) un pierādīšanas pienākums.

Tādējādi personiskā un morālā kaitējuma cēlonis – būtisks personas tiesību aizskārums – sakrīt. Neatšķiras arī kaitējuma sekas – abos gadījumos tās ir personai radītas neērtības, kuru izpausme nosacīti ir abstrakta (izņēmums ir personiskais kaitējums, kas rada reālu kaitējumu dzīvībai, fiziskajai integritātei, brīvībai un veselībai). Tātad atlīdzinājums personai tiek piešķirts par tiesību aizskārums, savukārt atlīdzinājuma veids un apmērs ir atkarīgs no neērtībām, kuras personai radījis tiesību aizskārums. Lai izvairītos no pārpratumiem morālā kaitējuma atlīdzināšanā, ieteicams izslēgt šī kaitējuma veidu vispār, pantā par personisko kaitējumu konceptuāli nosakot, ka: „Personai ir tiesības uz atlīdzinājumu arī tad, ja iestādes prettiesiskā darbība vai bezdarbība nav nodarījusi zaudējumus vai kaitējumu personas dzīvībai, fiziskajai integritātei, brīvībai vai veselībai.” Savukārt atlīdzinājuma veida un apmēra noteikšanai izmantojami Zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. panta pirmajā daļā noteiktie kritēriji. Tādējādi likumā tiktu nostiprināta šobrīd tiesu praksē atzītā tēze, ka personai ir tiesības uz atlīdzinājumu, ja konstatēts būtisks personas tiesību aizskārums. Cēloņsakarībai šādā gadījumā nozīme ir tikai tad, ja persona norāda uz neērtībām, kas radītas tiesību aizskārums rezultātā. Tad, protams, nepieciešams konstatēt tiešu cēlonisku sakaru starp prettiesisko rīcību un tās rezultātā radītām neērtībām.

¹⁵ Grozījumi Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 112 (4510), 2011, 20. jūl.

Kopsavilkums

1. Vainojamība nav publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikums.
2. Publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi atšķiras no civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumiem, jo atšķiras kaitējuma juridiskie cēloņi.
3. Publiskas personas atbildības kontekstā nav pamata normatīvi nošķirt personisko kaitējumu un morālo kaitējumu. Jāatsakās no morālā kaitējuma jēdziena, tā vietā nosakot, ka personai ir tiesības uz atlīdzinājumu arī tad, ja iestādes prettiesiskā darbība vai bezdarbība nav nodarījusi zaudējumus vai kaitējumu personas dzīvībai, fiziskajai integritātei, brīvībai vai veselībai. Neērtības, ja tādās radītas, ņemamas vērā, nosakot atlīdzinājuma veidu un apmēru.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Briede, J.** Administratīvā akta tiesiskums. *Jurista Vārds*, Nr. 11(316), 2004, 23. marts.
2. **Danovskis, E.** Morālā kaitējuma atlīdzināšana administratīvajās lietās [tiešsaiste]. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasana_30112011%20\(2\).doc](http://www.at.gov.lv/files/docs/morala_kaitejuma_atlidzinasana_30112011%20(2).doc).
3. **Kārklīņš, J.** Vainas vieta civiltiesību sistēmā. *Jurista Vārds*, Nr. 15 (370), 2005, 26. apr.
4. **Torgāns, K.** Mantiskā atbildība publiskajās un privātajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (693), 2011, 15. nov.
5. **Torgāns, K.** *Saistību tiesības. I daļa.*: mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 172. lpp.
6. **Torgāns, K.** Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 20(375), 2005, 31. maijs.

Normatīvie akti un tiesu nolēmumi

1. Grozījumi Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 112 (4510), 2011, 20. jūl.
2. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (3254), 2005, 17. jūn.
3. Likums „Par izziņas izdarītāja, prokurora vai tiesneša nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 176/178 (1237/1239), 1998, 16. jūn.
4. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164(2551), 2001, 14. nov.
5. Administratīvās apgabaltiesas 2010. gada 10. maija spriedums lietā Nr. AA43-0560-10/11.

ADMINISTRATĪVO TIESU PRAKSE PAR PIETEIKUMA PIEĻAUJAMĪBU SABIEDRĪBAS INTERESĒS

Mg. iur. Inga Bērtaite

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras doktorante
inga.bertaite@gmail.com

Atslēgvārdi: locus standi, actio popularis, vides tiesības

Raksts veltīts Latvijā līdz šim maz pētītam jautājumam par pieteikuma pieļaujamību sabiedrības interesēs administratīvajā tiesā, konkrētāk, vienam no pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem – personas administratīvi procesuālajam *locus standi* jeb tiesiskajai spējai vērsties administratīvajā tiesā ar pieteikumu sabiedrības interesēs. Ņemot vērā administratīvo tiesu praksi, rakstā īpaši analizēts personas administratīvi procesuālais *locus standi* vides jomā.

Raksta mērķis ir ieskicēt atsevišķus problēmjautājumus saistībā ar personas administratīvi procesuālā *locus standi* izpratni, vērstoties administratīvajā tiesā ar pieteikumu sabiedrības interesēs, piedāvāt iespējamus risinājumus, kā arī veicināt diskusiju par šiem jautājumiem. Lai sasniegtu minēto mērķi, rakstā analizēts nacionālais un Latvijai saistošais starptautiskais tiesiskais regulējums, tā piemērošana tiesu praksē, kā arī tiesību zinātnē paustās atziņas.

Raksta tapšanā izmantotas tādas zinātniski pētnieciskās metodes kā analītiskā metode (pētot normatīvo regulējumu, tiesu nolēmumus un tiesību zinātnē paustās atziņas), induktīvā metode (no tiesu nolēmumiem izsecinot tiesu izvirzītos administratīvi procesuālā *locus standi* priekšnoteikumus attiecībā uz pieteikumu sabiedrības interešu aizsardzībai), kā arī salīdzinošā metode (analizējot Latvijas un citu valstu pieeju un Latvijas administratīvo tiesu nolēmumus attiecībā uz administratīvi procesuālo *locus standi* vides jomā).

1. Administratīvā procesa likuma regulējums attiecībā uz personas *locus standi*

Lai pieteikumu, ar kuru persona vērsas administratīvajā tiesā, varētu pieņemt, varētu ierosināt lietu un izskatīt to pēc būtības, pieteikumam ir jāatbilst vairākiem likumā paredzētiem pieļaujamības priekšnoteikumiem. Šie priekšnoteikumi ir izsmeļoši norādīti Administratīvā procesa likuma¹ 191. panta pirmajā daļā. Tie ir gan nepieciešami, gan pietiekami, lai pārbaudītu, vai konkrēto pieteikumu var izskatīt administratīvajā tiesā pēc būtības, proti, pieņemt lēmumu par pieteikuma pieņemšanu un lietas ierosināšanu vai arī atteikšanos pieņemt pieteikumu.

---

¹ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. nov.

Viens no šādiem pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem izriet no Administratīvā procesa likuma 191. panta pirmās daļas 8. punkta², proti, personai jāpiemīt administratīvi procesuālajam *locus standi* jeb tiesiskajai spējai vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā. Šis pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikums ir cieši saistīts ar konstitucionālajā limenī garantētajām personas tiesībām uz taisnīgu tiesu, jo no tā vērtējuma ir tieši atkarīgs, vai persona vispār varēs aizsargāt savas tiesības tiesā administratīvā procesa kārtībā. Atšķirībā no dažiem citiem pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem, kuru trūkums ir novēršams,³ ja personai nepiemīt administratīvi procesuālais *locus standi*, pieteikumu atsaka pieņemt, bet jau ierosinātu tiesvedību lietā izbeidz.⁴

Priekšnoteikumi personas administratīvi procesuālajam *locus standi* ir noteikti Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā. Saskaņā ar minēto normu pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas.

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments (turpmāk – Senāts) ir atzinis, ka „šīs normas būtība ir tajā, ka administratīvā tiesas procesa mērķis ir dot iespēju personai prasīt **savu** [aut. izcēlums] tiesību aizsardzību tiesā. Latvijā administratīvā procesa regulējums, izņemot atsevišķus likumā paredzētus izņēmumus (..), neparedz personai iespēju ar pieteikumu savā vārdā tiesā vērsties, lai aizsargātu kādas citas personas tiesības vai tiesiskās intereses vai arī sabiedrības vispārējās tiesības vai intereses.”⁵

Tāpat atbilstoši vispārējai kārtībai, lai persona varētu vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, personai ir jāpierāda **savu** subjektīvo publisko tiesību esošs vai iespējams aizskārums. To var apzīmēt kā personas **vispārējo** administratīvi procesuālo *locus standi*.

Šis raksts vērsti uz vispārējās kārtības izņēmumu izpēti. Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā paredzētais „izņemot likumā noteiktos gadījumus” ir norāde uz personas **speciālo** administratīvi procesuālo *locus standi*, proti, ja tas paredzēts likumā, ar pieteikumu administratīvajā tiesā var vērsties arī tad, ja personai nepastāv esošs vai iespējams subjektīvo publisko tiesību aizskārums.⁶ Tāpat likumā īpaši noteiktos gadījumos personas *locus standi* nav atkarīgs no personas subjektīvo publisko tiesību aizskāruma, tā vietā paredzot mazāk kvalificētus *locus standi* priekšnoteikumus vai pat pieļaujot tā dēvēto *actio popularis* jeb populārsūdzību.⁷

Pētot administratīvo tiesu praksi, iespējams atrast vienu tiesību jomu, kurā administratīvās tiesas ir pieļāvušas pieteikumu, nepastāvot pieteicēja subjektīvo publisko tiesību aizskārūmam, tas ir vides jomā.

² Administratīvā procesa likuma 191. panta pirmās daļas 8. punktā paredzēts: „Tiesnesis atsakās pieņemt pieteikumu, ja (..) pieteikumu iesniegusi persona, kurai nav tiesību iesniegt pieteikumu.”

³ Sk. Administratīvā procesa likuma 191. panta ceturto daļu.

⁴ Sk. Administratīvā procesa likuma 282. panta 2. punktu.

⁵ Senāta 2011. gada 24. februāra sprieduma lietā Nr. SKA-37/2011 8. punkts (nepublicēts).

⁶ Sal., piemēram, Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKA-603/2011 9.punktu (nepublicēts).

⁷ Pieteikums nevis savu subjektīvo tiesību, bet gan visas sabiedrības interešu aizsardzībai.

2. Pieteikums vides tiesībās – izņēmums no vispārējās kārtības

2.1. Tiesiskais regulējums

Atbilstoši Satversmes⁸ 115. pantam valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu.

Interpretējot minēto konstitucionālo normu, Satversmes tiesa savos spriedumos ir atzinusi, ka tiesības dzīvot labvēlīgā vidē (līdzīgi kā pārējās Satversmes 8. nodaļā ietvertās pamattiesības) ir piemērojamas tieši un nepastarpināti, proti, persona, pamatojoties uz Satversmes 115. pantu, ir tiesīga vērsties tiesā sakarā ar tādu publisko tiesību subjekta darbību vai bezdarbību, kas aizskar tās tiesības un likumīgās intereses.⁹ Satversmes 115. pants ne vien nosaka personai tiesības uz labvēlīgu vidi, bet arī uzliek pienākumu publiskās varas institūcijām, tostarp pašvaldībām, nodrošināt šo tiesību īstenošanu.¹⁰

Satversmes tiesa norādījusi, ka Satversmes 115. pantā noteiktās tiesības uz labvēlīgu vidi un attiecīgo valsts pienākumu rūpēties par vides saglabāšanu konkrētā likumi un citi ārējie normatīvie akti un šīs tiesības un pienākumi jāinterpretē atbilstoši Latvijas Republikai saistošajām starptautisko tiesību normām, tostarp tā dēvētajai Orhūsas konvencijai.¹¹

Latvijā Orhūsas konvencija ratificēta 2002. gada 18. aprīlī.¹² Orhūsas konvencija balstās uz trim pīlāriem:

- 1) informācijas pieejamību par vidi;
- 2) sabiedrības līdzdalību ar vidi saistītu lēmumu pieņemšanā;
- 3) tiesas pieejamību ar vidi saistītu lēmumu pārsūdzēšanā.¹³

Trešais pīlārs jeb sabiedrības tiesības vērsties tiesā, ja ir ierobežotas sabiedrības tiesības uz informāciju, uz sabiedrības līdzdalību lēmumu pieņemšanas procesā vai arī ja pārkāpti attiecīgās valsts tiesību akti vides jomā, paredzētas Orhūsas konvencijas 9. pantā.

Orhūsas konvencija ir saistoša ne tikai atsevišķām valstīm, kuras uzņēmušas saistības, kas izriet no minētās konvencijas. 1998. gada 25. jūnijā Orhūsas konvenciju parakstīja un 2005. gada 17. februārī to apstiprināja arī Eiropas Kopiena.¹⁴

⁸ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

⁹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedumu lietā Nr. 2007-11-03 „Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam” 10. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12, 2008, 23. janv. (turpmāk – Satversmes tiesas spriedums Rīgas brīvostas lietā).

¹⁰ Turpat, 11. punkts.

¹¹ Turpat, 12. punkts. Par tiesībām un labvēlīgu vidi, kas izriet no citām starptautisko tiesību normām, kā arī Eiropas Savienības tiesībām, plašāk sk.: **Čepāne, I., Meijere, S.** Satversmes 115. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 719.–736. lpp.

¹² Par 1998. gada 25. jūnija Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64(2639), 2002, 26. apr.

¹³ Sk., piemēram, **Stec, S., Casey-Lefkowitz, S.** The Aarhus Convention: An Implementation Guide. New York and Geneva: United Nations, 2000, pp. 5–6 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>.

¹⁴ Sk. Padomes Lēmumu (2005. gada 17. februāris) par to, ka Eiropas Kopienas vārdā noslēdz Konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem (2005/370/EK). *Oficiālais Vēstnesis L 124*, 2005, 17. maijs, 1.–3. lpp.

Līdz ar to Orhūsas konvencijas noteikumi ir Eiropas Savienības tiesību sistēmas neatņemama sastāvdaļa.¹⁵ Orhūsas konvencija daļēji ir transponēta Eiropas Savienības tiesībās, taču tas neattiecas uz konvencijas 9. panta 3. punktu, kurā paredzētas sabiedrības tiesības pārsūdzēt ar vidi saistītus lēmumus tiesā.¹⁶ Neatkarīgi no tā Eiropas Savienības Tiesa 2011. gada 8. marta spriedumā lietā C-240/09 sniedza prejudiciālo nolēmumu saistībā ar Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punktu.

Eiropas Savienības Tiesa, vispirms vērtējot, vai tai vispār ir tiesības sniegt prejudiciālo nolēmumu minētās normas sakarā, norādīja, ka, lai gan par konkrēto jautājumu vēl nav Eiropas Savienības tiesiskā regulējuma, var uzskatīt, ka Eiropas Savienības tiesības uz šo jautājumu tomēr attiecas, jo tas savukārt attiecas uz jomu, kuru lielā mērā regulē Eiropas Savienības tiesības.¹⁷

Lai nodrošinātu Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punkta vienveidīgu interpretāciju, Eiropas Savienības Tiesa izvērtēja, vai tam piemīt tieša iedarbība, secinot, ka Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punktam Eiropas Savienības tiesībās tiešas iedarbības nav. Vienlaikus Eiropas Savienības Tiesa norādīja, ka detalizēti procesuāli noteikumi prasībām, kas paredzētas, lai aizsargātu tiesības, kuras attiecīgajām personām ir noteiktas Eiropas Savienības tiesībās, nedrīkst būt nelabvēlīgāki par noteikumiem, kas attiecas uz līdzīgām prasībām valsts tiesībās (līdzvērtības princips), ne arī padarīt neiespējamu vai pārmērīgi apgrūtināt to tiesību izmantošanu, kas piešķirtas ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu (efektivitātes princips).¹⁸ Neapdraudot Eiropas Savienības tiesību efektīvu aizsardzību, nav iespējams Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punkta normas interpretēt tādā veidā, lai padarītu neiespējamu vai pārmērīgi apgrūtinātu ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu piešķirto tiesību izmantošanu.¹⁹ Nacionālās tiesas pienākums ir interpretēt procesuālās tiesības par nosacījumiem, kas jāizpilda tā, lai varētu iesniegt administratīvu sūdzību vai celt prasību tiesā gan atbilstoši konvencijas 9. panta 3. punkta mērķiem, gan efektīvas tiesību aizsardzības mērķiem.²⁰

Savukārt ģenerāladvokātes secinājumos minētajā lietā norādīts, ka sabiedrības pārstāvjiem, pamatojoties uz Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punktu, būtu jābūt pieejamām administratīvām vai tiesas procedūrām, taču šīs tiesības rodas tikai tad, ja sabiedrības pārstāvji atbilst valsts tiesību aktos noteiktajiem kritērijiem.²¹ Ne Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punkts, ne arī citi konvencijas noteikumi nesniedz ieteikumus par to, kādi varētu būt vai kādiem jābūt šiem kritērijiem.²² Drīzāk Orhūsas konvencijas sagatavošanas materiāli atklāj, ka autoru nodoms bija šo definīciju atstāt līgumslēdzēju valstu pārziņā.²³

¹⁵ Sk. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 8. marta sprieduma lietā C-240/09 30. punktu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=80235&pageIndex=0&doclang=LV&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=42560> (turpmāk – Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-240/09).

¹⁶ Sk., piemēram, ģenerāladvokātes Eleanoras Šarpstones (*Eleanor Sharpston*) 2010. gada 15. jūlija secinājumu lietā C-240/09 76. punktu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=78680&pageIndex=0&doclang=lv&mode=lst&dir=&occ=first&cid=42560> (turpmāk – ģenerāladvokātes secinājumi lietā C-240/09).

¹⁷ Sk. Eiropas Savienības Tiesas sprieduma lietā C-240/09 36. un 40. punktu.

¹⁸ Sk. turpat, 48. punktu.

¹⁹ Sk. turpat, 49. punktu.

²⁰ Sk. turpat, 52. punktu.

²¹ Sk. ģenerāladvokātes secinājumu lietā C-240/09 88. punktu.

²² Turpat.

²³ Turpat.

Minētajam Eiropas Savienības Tiesas spriedumam lietā C-240/09 ir zināma politiska pieskaņa, ņemot vērā, ka Eiropas Savienības dalībvalstis joprojām nav spējušas vienoties par vienotiem noteikumiem attiecībā uz personas *locus standi* nacionālajās tiesās vides jomā.²⁴

To, ka Orhūsas konvencija nosaka mērķus un principus, taču neparedz konkrētus priekšnoteikumus personas *locus standi* vērtējumam un tie katrā valstī tiek noteikti atbilstoši nacionālajām procesuālajām tiesībām, apstiprina arī atšķirīgā valstu prakse.

Valstis attiecībā uz vides jomā izvirzītajiem *locus standi* priekšnoteikumiem var nosacīti sagraupēt šādi:

- 1) valstis, kurās ir plaša pieeja, pieļaujot *actio popularis*;
- 2) valstis, kurās ir ierobežojoša pieeja, kā *locus standi* priekšnoteikumu izvirzot personas subjektīvās publiskās tiesības;
- 3) valstis, kuru izvēlēta pieeja attiecībā uz *locus standi* ir pa vidu starp abām iepriekš minētajām pieejām, kā *locus standi* priekšnoteikumu izvirzot pieteicēja pietiekamu interesi, kas var izpausties, piemēram, kā saistība starp pieteikumu iesniegušās nevalstiskās organizācijas mērķiem un pārsūdzamo lēmumu vai darbību vai arī kā saistība starp attiecīgās nevalstiskās organizācijas darbības reģionu un pārsūdzamā lēmuma vai darbības attiecināmību uz šo reģionu.²⁵

Ņemot vērā valstu atšķirīgo nacionālo regulējumu attiecībā uz personas *locus standi* priekšnoteikumiem vides jomā un salīdzinoši vērtējot citas valsts judikatūru, ir rūpīgi jāpārlicinās, vai salīdzināmajās valstīs ir līdzīgs nacionālais tiesiskais regulējums. Piemēram, Latvijas administratīvā procesa tiesībām radniecīgās Vācijas administratīvā procesa tiesības attiecībā uz personas *locus standi* vides jomā nav salīdzināmas, jo Latvijā šajā jomā pastāv īpašs tiesiskais regulējums, savukārt Vācijā arī vides jomā pamatā tiek piemēroti vispārējie noteikumi par nepieciešamību konstatēt subjektīvo publisko tiesību aizskārumu. Spriedumā lietā C-115/09 Eiropas Savienības Tiesa šādu Vācijas pieeju attiecībā uz vides nevalstiskajām organizācijām atzina par pārāk ierobežojošu.²⁶

Atgriežoties pie Latvijas nacionālajām tiesībām, jānoskaidro, kādi Latvijā ir valsts noteiktie priekšnoteikumi, kuriem personai jāatbilst, lai tai piemistu *locus standi* vērsties administratīvajā tiesā ar pieteikumu sabiedrības interešu aizsardzībai vides jomā.

Satversmes tiesa ir vispārīgi atzinusi, ka Vides aizsardzības likums konkrētā Satversmes 115. pantā noteiktās tiesības, kā arī paplašina atsevišķas Orhūsas konvencijā noteiktās sabiedrības tiesības vides jomā.²⁷ Vides aizsardzības likuma²⁸ 9. pantā noteikts procesuālais pamats personas tiesībām vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā vides jomā. Atbilstoši minētā panta trešajai daļai sabiedrība

²⁴ Sk., piemēram, **Professor Dr Krämer, L.** *EU Environmental Law*. Seventh ed. London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 147.

²⁵ **Sadeleer, N., Roller, G., Dross, M.** *Access to Justice in Environmental Matters*. ENV.A.3/ETU/2002/0030. Final Report, pp. 17–24 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/accesstojjustice_final.pdf.

²⁶ Sk. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 12. marta spriedumu lietā C-115/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82053&pageIndex=0&doclang=LV&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=46368>.

²⁷ Satversmes tiesas sprieduma Rīgas brīvostas lietā 12. punkts.

²⁸ Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (3551), 2006, 15. nov.

ir tiesīga apstrīdēt un pārsūdzēt valsts vai pašvaldības iestādes administratīvo aktu vai faktisko rīcību, kas neatbilst vides normatīvo aktu prasībām, rada kaitējuma draudus vai kaitējumu videi. Minētā norma ar nelieliem redakcionāliem precizējumiem tika pieņemta tādā redakcijā, kādā tā bija formulēta likumprojektā tā iesniegšanas brīdī, un kopš likuma pieņemšanas 2006. gada 2. novembrī nav grozīta.²⁹

Vides aizsardzības likuma 9. pantā paredzētās sabiedrības tiesības vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā izprotamas kopsakarībā ar šā likuma 6. pantā definēto sabiedrības jēdzienu, ar to saprotot ikvienu privātpersonu, kā arī personu apvienību, organizāciju un grupu.³⁰ Tātad atšķirībā no Orhūsas konvencijas Vides aizsardzības likums neparedz jēdzienu „ieinteresētā sabiedrība”. Orhūsas konvencijas 2. panta 4. punktā sabiedrība ir definēta kā viena vai vairākas fiziskas vai juridiskas personas un (saskaņā ar attiecīgās valsts likumiem vai praksi) to apvienības, organizācijas vai grupas, savukārt ieinteresētā sabiedrība konvencijas 2. panta 5. punktā – kā sabiedrība, kuru ietekmē vai varētu ietekmēt lēmumu pieņemšana vides jomā vai kurai ir interese par to. Šīs definīcijas piemērošanas nolūkā par ieinteresētām uzskata tādas nevalstiskās organizācijas, kas veicina vides aizsardzību un atbilst visām attiecīgās valsts tiesību aktu prasībām. Minētās Vides aizsardzības likuma normas interpretējamas, arī ņemot vērā šā likuma mērķi – nodrošināt vides kvalitātes saglabāšanu un atjaunošanu, kā arī dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu. Tādējādi likumdevējs vides aizsardzību ir izcēlis kā īpašu jomu, kuras tiesiskā aizsardzība ir visas sabiedrības interesēs.

Apkopojot minēto, no Vides aizsardzības likuma 6. panta un 9. panta trešās daļas izriet, ka Latvijā administratīvi procesuālais *locus standi* vides jomā piemīt gan fiziskajām personām, gan privāto tiesību juridiskajām personām un personu apvienībām.³¹ Turklāt no Vides aizsardzības likuma regulējuma neizriet papildu priekšnoteikumi personas administratīvi procesuālā *locus standi* vides jomā noteikšanai. Kā jau iepriekš minēts, Vides aizsardzības likuma 9. pantā paredzētais personas *locus standi* vides jomā ir izņēmums no Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā minētā vispārējā administratīvi procesuālā *locus standi*, tātad personas *locus standi* vides jomā nav saistāms ar personas subjektīvo publisko tiesību esošu vai iespējamu aizskārumu.

2.2. Administratīvo tiesu prakse

Viena no pirmajām lietām, kurā administratīvās tiesas izvērsti analizēja personas *locus standi* vides jomā un kura izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā, tostarp juristu aprindās, bija tā dēvētā Saburovas lieta.³² Šajā lietā kāda nama iedzīvotāja

²⁹ Līdzīga norma, kas paredzēja personas pieeju tiesai ar vidi saistītos jautājumos, bija iekļauta arī iepriekšējā regulējumā – likuma „Par vides aizsardzību” (likums „Par vides aizsardzību”. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33, 1991, 29. aug., zaudējis spēku) 13. panta 6. punktā. Likuma „Par vides aizsardzību” 13. pants ar 6. punktu jaunā redakcijā tika papildināts ar grozījumiem, kas stājās spēkā 2003. gada 18. jūnijā, tātad salīdzinoši drīz pēc tam, kad Latvija ratificēja Orhūsas konvenciju.

³⁰ Ar jēdzienu „sabiedrība” šā likuma izpratnē netiek aptverta pašvaldība. Sk. Senāta 2012. gada 28. aprīļa lēmumu lietā Nr. SKA-424/2012 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. maijā]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2012/424-ska-2012.doc>.

³¹ Sk., piemēram, Administratīvā procesa likuma 1. panta astoto daļu un 21. pantu.

³² Sk. Senāta 2006. gada 22. jūnija spriedumu lietā Nr. SKA-255/2006 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2006/ska-255-2006.pdf>.

vērsās administratīvajā tiesā ar pieteikumu par to, ka ir izsniegta būvatļauja nama iekšpagalma apbūvei, kas atļauj sešstāvu dzīvojamās mājas un apakšzemes autostāvvietas būvniecību. Senāts, cita starpā, vērtēja pieteicējas, kura bija fiziskā persona, *locus standi*.

Saburovas lietā Senāts atzina, ka lietās, kurās tiek vērtēts būvniecības tiesiskums, ar būvniecību iespējami skarto personu subjektīvās tiesības vērsties ar pieteikumu tiesā var tikt pamatotas ar individuālo īpašuma tiesību aizskārumu vai arī ar nepieciešamību izvērtēt vides aizsardzības jautājumus. Otrajā gadījumā gan Orhūsas konvencijas 9. pants, gan Vides aizsardzības likuma 9. pants piešķir tiesības personai, nenorādot uz savu individuālo tiesību aizskārumu, vērsties tiesā ar tā dēvēto populārsūdzību sabiedrības interesēs vides aizsardzības nolūkā. To, kuras no minētajām tiesībām lietā ir piemērojamas, nosaka tās konkrētie apstākļi.

Saburovas lietā Senāts arī norādīja, ka vides tiesības un no tām izrietošās procesuālās tiesības ir piemērojamas lietās, kurās galvenais izvērtējums attiecas uz būvniecības ietekmes uz vidi (šaurākā nozīmē) būtiskumu, proti, kur jautājumi par ietekmi uz dabu vai cilvēka veselību ir iesniegtā pieteikuma pamatā un kuru izvērtējums nosaka lietas iznākumu.

Atšķirībā no iepriekš minētās judikatūras attiecībā uz fiziskās personas *locus standi*, kura neatkarīgi no kritikas³³ ir diezgan konsekventa,³⁴ šķiet, publiski nekritizēta, taču neviennozīmīga ir administratīvo tiesu prakse attiecībā uz privāto tiesību juridisko personu *locus standi* ar vidi saistītajos jautājumos.

Vairākos administratīvo tiesu nolēmumos, gan atsaucoties uz Satversmes tiesas spriedumu tā dēvētajā Rīgas brīvostas lietā, gan to nepieminot, par priekšnoteikumu, lai noteiktu privāto tiesību juridisko personu *locus standi* vides jomā, administratīvās tiesas izvirzījušas, piemēram, to darbības mērķa saistību ar vides aizsardzību.³⁵ Taču ir arī nolēmumi, kuros administratīvās tiesas, vērtējot privāto tiesību juridiskās personas *locus standi* vides jomā, nav izvirzījušas kādus priekšnoteikumus, tostarp par to darbības mērķa saistību ar vides aizsardzību (piemēram, atzīstot politiskās partijas tiesības, pamatojoties uz vides tiesībām, pārsūdzēt citai personai izdotu būvatļauju dzīvojamo māju kompleksa būvniecībai Jūrmalā³⁶).³⁷

Apkopojot minēto administratīvo tiesu praksi, secināms, ka atsevišķos gadījumos administratīvās tiesas ar vidi saistītu administratīvo aktu pārsūdzībā ir pieļāvušas *actio popularis*, savukārt citos – izvirzījušas prasību par pieteikumu iesniegušas privāto tiesību juridiskās personas statūtos paredzētās darbības mērķu saistību ar vides aizsardzību.

No Orhūsas konvencijas 9. panta, ņemot vērā arī to, ka tas vēl nav transponēts Eiropas Savienības tiesībās, patlaban neizriet konkrēti priekšnoteikumi, kuri valstīm jāņem vērā, nosakot personas *locus standi* ar vidi saistītu administratīvo aktu vai faktiskās rīcības pārsūdzēšanā. Tāpat no Orhūsas konvencijas 9. panta neizriet valsts pienākums vides jomā noteikti pieļaut *actio popularis*. Taču no iepriekš

³³ Sk., piemēram, Pāparinskis, M. Piezīmes par vides tiesībām. *Jurista Vārds*, Nr. 44(447), 2006, 7. nov.

³⁴ Sk., piemēram, Senāta 2010. gada 9. jūlija lēmuma lietā Nr. SKA-497/2010 10. punktu (nepublicēts).

³⁵ Sk. Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 2. aprīļa sprieduma lietā Nr. A42353705 7. punktu (nepublicēts). Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 5. februāra sprieduma lietā Nr. A42492906 11. punktu (nepublicēts). Senāta 2011. gada 1. jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-215/2011 8. punktu (nepublicēts).

³⁶ Sk. Senāta 2010. gada 31. marta lēmuma lietā Nr. SKA-325/2010, 6.–8. punktu (nepublicēts).

³⁷ Sk. Administratīvās rajona tiesas 2007. gada 13. novembra sprieduma lietā Nr. A42319206 2. punktu (nepublicēts); Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKA-603/2011 9. punktu (nepublicēts).

minētajiem Eiropas Savienības Tiesas spriedumiem izriet, ka nav pieļaujams Orhūsas konvencijas 9. panta 3. punktu interpretēt veidā, kas padarītu neiespējamu vai pārmērīgi apgrūtinātu ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu piešķirto tiesību izmantošanu (piemēram, nedrīkst vides nevalstisko organizāciju *locus standi* padarīt atkarīgu no to subjektīvo publisko tiesību aizskāruma).

Nav šaubu, ka nacionālajos normatīvajos aktos nevar paredzēt mazāku tiesību apjomu, kāds paredzēts Orhūsas konvencijā, un konvencija ir izmantojama, interpretējot personas tiesības un valsts pienākumus, ja spēkā esošie nacionālie normatīvie akti neietver konvencijā paredzētās tiesības un pienākumus.³⁸ Taču rodas jautājums, vai pamatota ir administratīvo tiesu prakse, atsaucoties uz Orhūsas konvenciju, atsevišķos gadījumos ierobežot Vides aizsardzības likumā paredzētās sabiedrības tiesības vērsties administratīvajā tiesā. Atbilde uz minēto jautājumu ietekmē secinājumu par to, vai Latvijā nacionālais regulējums vides jomā pieļauj *actio popularis* vai tikai, salīdzinot ar Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā paredzēto vispārējo administratīvo procesuālo *locus standi*, atvieglotus tā priekšnoteikumus.

Pēc autores domām, no Vides aizsardzības likuma regulējuma neizriet administratīvo tiesu izvirzītais *locus standi* priekšnoteikums, ka nepieciešama juridiskās personas statūtos paredzētās darbības mērķu saistība ar vides aizsardzību. Šāds priekšnoteikums ir saprātīgs un varētu būtu pamatots, taču tā noteikšana, ņemot vērā spēkā esošo tiesisko regulējumu, būtu likumdevēja, nevis tiesu varas kompetencē. Šajā ziņā gan būtu ņemams vērā, ka līdzšinējā administratīvo tiesu prakse nav apstiprinājusi bažas par pārmērīgi daudz tiesā iesniegtiem pieteikumiem vides jomā, savukārt sabiedrība kopumā ir ieguvēja no pieteikuma, kas iesniegts tās interešu aizsardzībai.

Vides aizsardzības likumā paredzētās pieejas tiesai sašaurinātu iztulkošanu, pēc autores domām, nevar pamatot arī ar atsauci uz Orhūsas konvenciju. Lai gan Orhūsas konvencijas 9. pants neparedz valstīm pienākumu vides jomā nodrošināt *actio popularis*, tā arī nav pretrunā ar minēto normu, ko apliecina to valstu prakse, kuru nacionālie normatīvie akti pieļauj *actio popularis* vides jomā.

Vides aizsardzības likumā ietvertā regulējuma sašaurinātas iztulkošanas nepieciešamība neizriet arī no Satversmes tiesas sprieduma Rīgas brīvostas lietā, ar kuru administratīvās tiesas atsevišķos nolēmumos pamato privāto tiesību juridiskajām personām papildus izvirzītos priekšnoteikumus. Nav apšaubāms Satversmes tiesas sniegtais tiesību normas interpretācijas obligātums,³⁹ taču, pēc autores domām, minētajā spriedumā privāto tiesību juridiskajām personām izvirzītie *locus standi* priekšnoteikumi ir cieši saistīti ar Satversmes tiesas likuma 19.² pantā noteiktajām prasībām konstitucionālās sūdzības pieļaujamībai un nav vispārināmi, attiecinot tos arī uz administratīvo procesu.

Satversmes tiesa Rīgas brīvostas lietā norādīja, ka konkrētās lietas ietvaros jāvērtē, vai pastāv pieteikuma iesniedzēja tiesību aizskārums, kas radies attiecīgā tiesību akta darbības rezultātā, un vai pieteikuma iesniedzējs pirms vērsšanās Satversmes tiesā izmantojis citus normatīvajos aktos paredzētos līdzekļus, lai novērstu šo aizskārums. Izvēršot minēto vērtējumu, Satversmes tiesa arī analizēja

³⁸ Sk. Čepāne, I., Matjesku, Ž. Latvijas normatīvo aktu atbilstība Orhūsas konvencijai. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2002, 56. sēj., 4./5./6.(621./622./623.), 43. lpp.

³⁹ Sk. Satversmes tiesas likuma (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103(588), 1996, 14. jūn.) 32. panta otro daļu, 29. panta 2. daļu, kā arī Administratīvā procesa likuma 17. panta piekto daļu.

priekšnoteikumus privāto tiesību juridiskās personas konstitucionālās sūdzības pieļaujamībai Satversmes tiesā.

Kā redzams no Satversmes tiesas likuma 19.² panta pirmās, otrās un sestās daļas, konstitucionālās sūdzības iesniedzēja pamattiesību aizskārums un vispārējo tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošana, ja tādi pastāv, ir konstitucionālās sūdzības pieļaujamības priekšnoteikumi. Līdz ar to Satversmes tiesas izvirzītie privāto tiesību juridisko personu *locus standi* priekšnoteikumi vides jomā, ņemot vērā minētā Satversmes tiesas sprieduma kontekstu, ir attiecināmi uz konstitucionālās sūdzības pieļaujamības vērtēšanu, taču nav attiecināmi uz pieteikuma pieļaujamības vērtēšanu administratīvā procesa ietvaros. Atšķirībā no Administratīvā procesa likuma, kura 31. panta otrajā daļā paredzēts izņēmums, ka, ja tas īpaši noteikts likumā, nav nepieciešams konstatēt subjektīvo publisko tiesību esošu vai iespējamu aizskārums, Satversmes tiesas likuma 19.² pantā, kas reglamentē konstitucionālās sūdzības iesniegšanu, šāds izņēmums nav paredzēts.⁴⁰

Apkopojot minēto, nav pamatota atsevišķa administratīvo tiesu prakse kā privāto tiesību juridisko personu *locus standi* vides jomā izvirzīt priekšnoteikumu par juridiskās personas statūtos noteikto darbības mērķu saistību ar vides aizsardzību. Patlaban spēkā esošais Vides aizsardzības likuma regulējums pieļauj vides jomā vērsties administratīvajā tiesā ar *actio popularis*. Šāda pieeja nav pretrunā ne ar Administratīvā procesa likumu, ne Orhūsas konvenciju, vēl jo vairāk, – Orhūsas konvencija paredz maksimāli plašu iespēju sabiedrībai iesaistīties ar vidi saistītu lēmumu pieņemšanā. Kā tas norādīts arī Satversmes 115. panta komentārā, nepieciešamība pēc plašas *locus standi* interpretācijas ar vidi saistītajos jautājumos izriet no vides jomas specifikas.⁴¹

Tas tomēr nenozīmē, ka, aizbildinoties ar vides tiesībām, administratīvā procesa ietvaros jebkurš var iesniegt pieteikumu par jebko. Šajā sakarā nozīmīgi ir Senāta secinājumi, ka Orhūsas konvencija neaizsargā sabiedrības tiesības iesaistīties tādu lēmumu pieņemšanā, kas ietekmē iedzīvotāju mazāk nozīmīgus sadzīves apstākļus.⁴² Senāts atzina (un autore pievienojas secinājumam), ka Orhūsas konvencija ir vērstā uz vides jomā pietiekami būtisku jautājumu risināšanu, par ko liecina konvencijas garantēto tiesisko instrumentu būtība, un sabiedrības plaša iesaistīšana nav paredzēta tādu maznozīmīgu jautājumu izlemšanā, kas prasa tikai viegli konstatējamu sadzīves apstākļu izmaiņu un saistītas tikai ar mantisko, nevis dzīvības, veselības un dzīves kvalitātes interešu aizsardzību.⁴³

⁴⁰ Minētā panta pirmajā daļā noteikts, ka konstitucionālo sūdzību (pieteikumu) Satversmes tiesai var iesniegt ikviens persona, kura uzskata, ka tai Satversmē noteiktās pamattiesības aizskar tiesību norma, kas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Tātad, kā atzīts arī tiesību zinātnē, konstitucionālās sūdzības obligāts priekšnoteikums, tostarp vides jomā, ir iesniedzēja pamattiesību aizskārums, un *actio popularis* Satversmes tiesā nav pieļaujama. Sk., piemēram, **Rodiņa, A.** *Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā*: promocijas darbs. Rīga: [b.i.], 2006, 136.–162. lpp.

Par nevalstisko organizāciju tiesībām vērsties Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību vides jomā plašāk sk. **Čepāne, I., Meijere, S.** Satversmes 115. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 731.–734. lpp.; **Čepāne, I.** Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte teritorijas plānošanas lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 3 (556), 2009, 20. janv.

⁴¹ **Čepāne, I., Meijere, S.** Satversmes 115. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 734. lpp.

⁴² Senāta 2011. gada 7. marta sprieduma lietā Nr. SKA-44/2011 7. punkts (nepublicēts).

⁴³ Turpat.

Kopsavilkums

1. Lai pieteikums, ar kuru persona vērsusies administratīvajā tiesā, varētu tikt pieņemts un lieta izskatīta pēc būtības, tam ir jāatbilst vairākiem pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem. Viens no šādiem priekšnoteikumiem ir personas *locus standi* jeb tiesiskā spēja vērsties ar pieteikumu tiesā. Tieši atšķirības šajā priekšnoteikumā atšķir „vienkāršu” pieteikumu no pieteikuma, kas iesniegts sabiedrības interešu aizsardzībai.
2. Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā ir nostiprināta vispārēja kārtība, ka, lai persona varētu vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, nepieciešams tās subjektīvo publisko tiesību esošs vai iespējams aizskārums. Taču minētā norma pieļauj arī izņēmumu no šīs vispārējās kārtības. Proti, ja tas īpaši noteikts likumā, personas subjektīvo publisko tiesību aizskārums konstatēšana nav nepieciešama. Tātad likumā var būt noteikti mazāk kvalificēti personas *locus standi* priekšnoteikumi vai pat pieļauta *actio popularis*. Šāds izņēmums no vispārējās kārtības ir paredzēts Vides aizsardzības likuma 9. panta trešajā daļā.
3. Administratīvo tiesu prakse par privāto tiesību juridisko personu iesniegtu pieteikumu pieļaujamību sabiedrības interešu aizsardzībai vides jomā nav viennozīmīga. Atsevišķos gadījumos administratīvās tiesas ir pieļāvušas privāto tiesību juridiskās personas iesniegtu *actio popularis* vides jomā, savukārt citos gadījumos izvirzījušas noteiktus priekšnoteikumus to *locus standi* konstatēšanai, piemēram, nepieciešamību pēc juridiskās personas statūtos paredzēto darbību saistības ar vides aizsardzību.
4. Lai gan administratīvo tiesu praksē attiecībā uz privāto tiesību juridisko personu tiesisko spēju vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, lai aizsargātu sabiedrības intereses vides jomā, nav pārķāptas no Orhūsas konvencijas izrietošās minimālās prasības, taču arī mazāk kvalificētu priekšnoteikumu izvirzīšana neatbilst Latvijā spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam. Latvijas tiesiskais regulējums pieļauj ikvienam, tostarp privāto tiesību juridiskajām personām, vērsties administratīvajā tiesā ar *actio popularis*, lai aizsargātu sabiedrības intereses vides jomā. Pretēji atsevišķiem administratīvo tiesu nolēmumiem pamats šo tiesību sašaurinātai interpretācijai neizriet ne no Orhūsas konvencijas, ne Satversmes tiesas secinājumiem Rīgas brīvostas lietā.
5. Iepriekš minētais nenozīmē, ka, aizbildinoties ar vides tiesībām, var iesniegt pieteikumu par jebkuru ar vidi saistītu jautājumu. Pieteikums sabiedrības interesēs vides jomā ir pieļaujams vienīgi par būtiskiem jautājumiem, kas pamatā saistīti ar dzīvības, veselības un dzīves kvalitātes interešu aizsardzību. Turklāt šādam pieteikumam ir jāatbilst visiem pārējiem Administratīvā procesa likumā ietvertajiem pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Professor Dr Krāmer, L.** *EU Environmental Law*. Seventh ed. London: Sweet & Maxwell, 2012.
2. **Sadeleer, N., Roller, G., Dross, M.** Access to Justice in Environmental Matters. ENV.A.3/ETU/2002/0030. Final Report, pp. 17–24 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada

2. februārī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/accesstojustice_final.pdf.
3. Pāparinskis, M. Piezīmes par vides tiesībām. *Jurista Vārds*, Nr. 44(447), 2006, 7. nov.
  4. Čepāne, I., Matijesku, Ž. Latvijas normatīvo aktu atbilstība Orhūsas konvencijai. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2002, 56. sēj., 4./5./6.(621./622./623.).
  5. Rodiņa, A. *Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā*: promocijas darbs. Rīga: [b.i.], 2006.
  6. Čepāne, I., Meijere, S. Satversmes 115. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*.
  7. Čepāne, I. Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte teritorijas plānošanas lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 3 (556), 2009, 20. janv.

Normatīvie akti

1. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. nov.
2. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
3. Par 1998. gada 25. jūnija Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64(2639), 2002, 26. apr.
4. Padomes Lēmums (2005. gada 17. februāris) par to, ka Eiropas Kopienas vārdā noslēdz Konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem (2005/370/EK). *Oficiālais Vēstnesis L 124*, 2005, 17. maijs.
5. Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (3551), 2006, 15. nov.

Juridiskās prakses materiāli

1. Senāta 2011. gada 24. februāra spriedums lietā Nr. SKA-37/2011 (nepublicēts).
2. Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-603/2011 (nepublicēts).
3. Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03 „Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvdabas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12, 2008, 23. janv.
4. *Stec, S., Casey-Lefkowitz, S.* The Aarhus Convention: An Implementation Guide. New York and Geneva: United Nations, 2000, pp. 5–6 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>.
5. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 8. marta spriedums lietā C-240/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=80235&pageIndex=0&doclang=LV&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=42560>.
6. Ģenerāladvokātes Eleanoras Šarpstones (*Eleanor Sharpston*) 2010. gada 15. jūlija secinājums lietā C-240/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=78680&pageIndex=0&doclang=lv&mode=lst&dir=&occ=first&cid=42560>.
7. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 12. marta spriedums lietā C-115/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82053&pageIndex=0&doclang=LV&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=46368>.
8. Satversmes tiesas spriedums Rīgas brīvdabas lietā.

9. Senāta 2006. gada 22. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-255/2006 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2006/ska-255-2006.pdf>.
10. Senāta 2010. gada 9. jūlija lēmums lietā Nr. SKA-497/2010 (nepublicēts).
11. Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 2. aprīļa spriedums lietā Nr. A42353705 (nepublicēts).
12. Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 5. februāra spriedums lietā Nr. A42492906 (nepublicēts).
13. Senāta 2011. gada 1. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-215/2011 (nepublicēts).
14. Senāta 2010. gada 31. marta lēmums lietā Nr. SKA-325/2010 (nepublicēts).
15. Administratīvās rajona tiesas 2007. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. A42319206 (nepublicēts); Senāta 2011. gada 12. septembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-603/2011 (nepublicēts).
16. Senāta 2011. gada 7. marta sprieduma lietā Nr. SKA-44/2011 7. punkts (nepublicēts).

KARA TIESAS UN KARA PROKURATŪRA PIRMSKARA LATVIJĀ UN TAGAD – KOPIĢAIS UN ATŠĶIRĪGAIS

Mg. iur. Pēteris Kušners

LU Juridiskās fakultātes doktorants
peteris.kusners@inbox.lv

Atslēgvārdi: armija, karatiesa (kara tiesa), kara tiesnesis, kara prokurors, karavīrs, izņēmuma stāvoklis, karš, kara stāvoklis

Saskaņā ar Satversmes¹ 82. pantu un likuma „Par tiesu varu”² 1. panta trešo daļu tiesu vara Latvijas Republikā pieder ne tikai rajonu (pilsētu) tiesām, apgabaltiesām, Augstākajai tiesai un Satversmes tiesai, bet arī kara tiesām.

Šajā rakstā jēdzieni „kara tiesa” un „karatiesa” lietoti paralēli, saprotot ar tiem vienu un to pašu. Satversmē un pirms Otrā pasaules kara Pagaidu nolikumā par Latvijas kara tiesām³ un Kara tiesu likumā⁴ tika lietots jēdziens „kara tiesa”. Salikteņa formu Latvijā ieviesa tikai 2005. gadā ar Karatiesu likuma⁵ pieņemšanu. Līdz ar to pastāv viena jēdziena divas rakstības – Satversmes „kara tiesa” un speciālā likuma „karatiesa”. Šī raksta uzdevums nav apšaubīt valodnieku kompetenci un valodas attīstību, tādēļ turpmāk jēdziens lietots abējādi – gan „kara tiesa”, gan „karatiesa”.

Ja raksta sākumā minētās tiesas varu realizē miera laikā, tad karatiesas tikai izņēmuma stāvokļa vai kara laikā. Kara tiesas Latvijas Republikā pēc neatkarības atjaunošanas nav darbojušās, jo kara nav bijis un Ministru kabinetam nav bijis pamata izsludināt izņēmuma stāvokli, kas likumā „Par izņēmuma stāvokli”⁶ tiek definēts kā valsts varas un pārvaldes institūciju, uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību, iestāžu un organizāciju darbības īpašs tiesisks režīms, kas pieļauj likumā noteiktajā apjomā un kārtībā ierobežot fizisko un juridisko personu tiesības un brīvības, kā arī uzlikt tām papildu pienākumus. Izņēmuma stāvokli var izsludināt, ja valsti apdraud ārējais ienaidnieks vai ja valstī vai tās daļā izcēlušies vai var izcelties iekšējie nemieri, kas apdraud pastāvošo valsts iekārtu.

2012. gada 22. martā Valsts sekretāru sanāksmē tika izsludināts likumprojekts „Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli”, kas paredz Ministru kabinetam noteikt vairākus ierobežojumus, ņemot vērā subjektu (fiziskas, juridiskas personas vai valsts iestādes) un juridisko dabu (vispārīgi vai individuāli):

- 1) vispārējie personu tiesību un brīvību ierobežojumi;
- 2) saimnieciskās darbības ierobežojumi;

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

² Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

³ Pagaidu nolikums par Latvijas kara tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 38, 1919, 16. sept.

⁴ Kara tiesu likums, 1939, 16. janv., Nr. 12, 17. janv., Nr. 13, 18. janv., Nr. 14, 19. janv., Nr. 15, 20. janv., Nr. 16.

⁵ Karatiesu likums, 9. pants. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005, 1. apr.

⁶ Likums „Par izņēmuma stāvokli”. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1992, 31. dec.

- 3) fizisko personu papildu pienākumi;
- 4) valsts pārvaldes papildu tiesības.⁷

Savukārt Latvijas Republikas pirmās neatkarības laikā situācija bija citāda – atbrīvošanas kara laikā un pēc tam Latvijā bija nepieciešams efektīvs militārās tiesu varas mehānisms, būtībā Latvijas Republikā starpkaru periodā karatiesām bija nozīmīga loma tiesu varas kontekstā.

Kara tiesas pirmskara Latvijā

Militāro tiesu organizācija un darbība Latvijā tika uzsākta ar pirmā Latvijas Republikas [Tautas – aut. piez.] apsardzības ministra Jāņa Zāliša 1919. gada 13. februāra pavēli, proti, pirmā Latvijas Kara tiesa tika izveidota Liepājā. Tās priekšsēdētājs bija virsleitnants A. Grāmatiņš, tiesas locekļi – Stiebris un V. Beķeris, kara izmeklēšanas tiesnesis – virsleitnants J. Dzintars (arī Dzinters), prokurors – virsleitnants V. Dāle, darbvedis – V. Tepfers.⁸ Kā 1938. gadā izteicās kara virsprokurors ģenerālis V. Tepfers, tad „dotajos vēsturiskajos apstākļos [atbrīvošanas kara laikā un pēc tam – aut. piez.] nebija iespējams gaidīt uz mūsu pašu likumdevēja pozitīvi deklarētām tiesību normām, jo tādas bija vajadzīgas tūlīņ; tādēļ tās arī tika rastas jau pazīstamo bijušās Krievijas tiesisko normu recepcijā”.⁹ Latvijas valdība 1919. gada 12. septembrī pieņēma „Pagaidu nolikumu par Latvijas kara tiesām” (turpmāk tekstā – Pagaidu nolikums), kurā noteica, ka Latvijas kara tiesas un visas ar tām saistītās iestādes darbojas pēc Krievijas kara likumiem, kādi bija spēkā līdz 1917. gada 1. februārim, piemērojot tiesu darbību un iekārtu Latvijas valstī pastāvošiem likumiem un Latvijas karaspēka iekārtai.¹⁰ Būtībā tas nozīmēja, ka Latvijā kara tiesu iestādes vadījās pēc Krievijas 1869. gada Kara likumu kopojuma XXIV grāmatas.¹¹ Pagaidu nolikuma 10. punkts noteica, ka „darīšanu valoda tiesās un tiesu iestādēs ir valsts valoda – latviešu valoda”. Apsardzības ministrs pēc apstākļiem un vajadzības varēja noteikt arī vācu vai krievu valodas lietošanu. Tika izveidota centralizēta Kara tiesu pārvalde, pulku un etapu tiesas, Latvijas Kara virstiesā (vēlāk – Armijas virstiesā), kas bija kasācijas instance. Pulka tiesas izskatīja lietas:

- 1) kurās apsūdzība karavīram tika celta par Kara sodu likumā paredzētajiem noziedzīgiem nodarījumiem;
- 2) ja noziedzīgā nodarījuma līdzdalībnieki bija civilpersonas;
- 3) ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā nodarīto zaudējumu kopsumma pārsniedza vienu tūkstoši latu.

Par pulka tiesas spriedumu varēja iesniegt kasācijas sūdzību vai protestu Kara virstiesā. Pulka tiesu priekšsēdētājus amatā iecēla Valsts prezidents pēc kara ministra ieteikuma no kara izmeklēšanas tiesnešu vai kara prokuroru palīgu vidus. Savukārt pulka tiesas locekļus iecēla pulka komandieris no pulka

⁷ Likumprojekts „Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” un anotācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40246212>.

⁸ Lauku karatiesā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: http://vesture.eu/index.php/Lauka_karatiesa.

⁹ Tepfers, V. Jaunā kara tiesu likuma tapšanas gaita. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 2. lpp.

¹⁰ Pagaidu nolikums par Latvijas kara tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 38, 1919, 16. sept., 1. punkts.

¹¹ Tepfers, V. Jaunā kara tiesu likuma tapšanas gaita. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 2. lpp.

virsnieku – kapteiņu un augstākā dienesta pakāpē esošo virsnieku – vidus.¹² Līdz ar to virsniekiem, lai kļūtu par pulka tiesas locekļiem, bija jābūt ne tikai ar militāru izglītību – beigušiem Kara skolu, bet bija jāapgūst arī kara juridiskie kursi.¹³

Bija plānots sasaukt arī Augstāko Latvijas Kara tiesu, ja tiesājāmās personas būtu ģenerāļi vai divīzijas komandieri. Tika izveidota arī atsevišķā Kara lauka tiesa, kuras kompetencē bija lietas par spiegošanu un slepenu vai atklātu sabotāžu. Kara lauka tiesa bija tiesu instance ar vienkāršotu un paātrinātu lietu izskatīšanas kārtību.¹⁴ Kara lauka tiesa lietas izskatīja slēgtās tiesas sēdēs.¹⁵ Kā raksta Latvijas Vēstures institūta vēstures doktors Uldis Krēsliņš, Kara lauka tiesa 1919. gada 21. decembrī izpildīja nāvessodu vienpadsmit 1919. gada 14. decembrī Valmierā, Kokmuižas kapsētas kapličā, arestētajiem kreisi noskaņotajiem latviešu jauniešiem (komjauniešiem) – sešām jauniešiem un pieciem jauniešiem, kuri bija vecumā no 15 līdz 22 gadiem. Vēlāk izvērtās asas diskusijas, kuru būtība atklāja dažādas notikušā izpratnes un vērtējumus, koncentrējoties jautājumā par nošauto jauniešu vecumu. Sociāldemokrātu izpratnē tieši sodīto vecums izcēla varas pārspīlēto un neattaisnojamo nežēlību, nogalinot patiesībā vēl bērnus. Taču Tautas padomes 8. sesijas pirmajā sēdē 1920. gada 8. martā iekšlietu ministrs A. Bergs atbildēja uz pieprasījumu par notikušajiem arestiem un ļoti trāpīgi pārcēla atbildības akcentu, norādot, ka vara ir vērsusies tikai pret pretvalstiskā darbībā apvainotajiem, un, ja tie ir izrādījušies bērni, tad tajā ir vainojami tie spēki un organizācijas, kas savu mērķu sasniegšanai izmanto bērnus.¹⁶ Arī Kārlis Ulmanis 1941. gada 23. jūlijā nopratināšanā Vorošilovskā [tagadējā Stavropole, Krievijas Federācija – aut. piez.] kā komunistiskās sistēmas idejisks pretinieks liecināja: „Pret komunistu darbību tika vērstas nežēlīgas represijas. Piemēram, 1919. gada beigās kara tiesa Valmierā piesprieda nāvessodu 10 cilvēkiem. Mani par to informēja armijas virspavēlnieks Balodis. Komunistu darbība turpinājās arī pēc miera līguma noslēgšanas ar Padomju Krieviju, tāpat turpinājās arī viņu represēšana. 1921. vai 1922. gadā tika nošauti divi komunisti.”¹⁷ Savukārt Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors Ēriks Jēkabsons intervijā norāda, ka „20. gadu sākumā Latvijas armijas kara tiesa apžēloja kādu Lāčplēša kara ordeņa kavalieri un vēl trīs virsniekus par to, ka viņi 1919. gada novembrī pēc kādas vācu muižas ieņemšanas izvaroja un pēc tam mežā nogalināja muižnieci un divas viņas meitas, lai arī šīm sievietēm ar bermontiešiem nebija nekāda sakara. Vainīgie tiesā atklāti sacīja, ka neieredzēja vāciešus, kas „daudz mums pāri darījuši”. Kāds karavīrs atmiņās rakstīja, ka komandieris viņam pavēlējis nošaut bermontiešu gūstekņus, bet tikai no aizmugures, it kā bēgot. Nabaga vācietis neparko nav gribējis griezt muguru,

¹² Likums par pulka tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 111, 1931, 21. maijs, 1. lpp.

¹³ Apsardzības ministra pavēle Nr. 21, 9. §. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 106, 1923, 25. maijs, 2. lpp.

¹⁴ **Linde**. Tiesāšanās kārtība Kara tiesā kara stāvokļa laikā. *Latvijas Kareivis*, Nr. 139, 1934, 28. jūn., 2. lpp.

¹⁵ Pagaidu nolikums par Latvijas kara tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 38, 1919, 16. sept., 23. punkts.

¹⁶ **Krēsliņš, U.** Latvija 1919–1928 [tiešsaiste]. Latvijas Vēstneša portāls, 2008, 16. maijs. [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/?menu=doc&id=175383>;

Grostiņš, N. 1919. gada decembrī Latvijas armijas lauka kara tiesa piesprieda nāvessodu 11 latviešu jauniešiem [tiešsaiste]. *Diena*, 2010, 5. dec. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/blogi/1919-gada-decembri-latvijas-armijas-lauka-kara-tiesa-piesprieda-navessodu-11-latviesu-jauniešiem-759054>.

¹⁷ Kārļa Ulmaņa nopratināšanas protokols [tiešsaiste]. Vorošilovska, 1941, 23. jūl. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.historia.lv/alfabets/U/ul/ulmanis/dok/protok/1941.07.23latv.htm>.

jo sapratis, kas būs.¹⁸ Tie bija noziedzīgi nodarījumi, kurus bija izdarījuši karavīri atbrīvošanas kara laikā, taču tiesa viņiem nepiesprieda sodus, ņemot vērā viņu ieguldījumu neatkarības izcīnīšanā.

Ar 1933. gada 1. jūliju stājās spēkā jaunais Sodu likums.¹⁹ Latvija bija viena no pirmajām Eiropas valstīm, kas atcēla nāvessodu, aizvietojojot to ar spaidu darbiem uz mūžu vai kādu noteiktu laiku. Izņēmums bija kara tiesa, kurai palika tiesības piespriest nāves sodu. Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta pētnieks Arturs Žvinklis raksta, ka pēc 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa izdarītā valsts apvērsuma Latvijā netika izpildīts neviens nāves sods politisku iemeslu dēļ. Pat komunisti saņēma tikai cietumsodus – seši gadi ieslodzījumā bija ļoti bargs spriedums.²⁰

Ar Ministru prezidenta K. Ulmaņa un kara ministra ģenerāļa J. Baloža parakstīto 1934. gada 15. maija rīkojumu, ievērojot to, ka valstī var izcelties iekšēji nemieri, kuri apdraud valsts iedzīvotāju drošību, tika izsludināts kara stāvoklis visā Latvijā uz sešiem mēnešiem. Rīgā kara stāvoklis stājās spēkā 15. maijā plkst. 23.00, pārējā Latvijā – 16. maijā plkst. 01.00. Visiem iedzīvotājiem, administrācijas un pašvaldības iestādēm, kā arī kara iestādēm bez ierunām bija jāpilda visi pienākumi saskaņā ar 1919. gada 11. februāra noteikumiem (ar 1921. gada papildinājumiem un grozījumiem) par kara stāvokli.²¹ Būtībā tika uzsākta militāro tiesu kompetence un tiesāšanas kārtība saskaņā ar Kara tiesu likuma 4. sadaļu – „Par tiesām kara laikā” (1278.–1441. pants). Nāves sodu apsūdzētajam varēja piespriest tad, ja kara ministrs apstiprināja likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu. Bija divas lietu kategorijas:

- 1) lietas, kas miera laikā būtu iztiesājamas civilresora tiesās, bet kara stāvokļa laikā piekritīgas kara tiesām;
- 2) lietas, kuras miera laikā piekritīgas kara tiesai, bet kara stāvokļa laikā uz kara un iekšlietu ministra kopīga lēmuma pamata iztiesājamas kara tiesā pēc kara laika procesuālām un materiālām normām.

Kara stāvokļa laikā lietu virzība par karavīru izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem un to mēģinājumiem bija šāda:

- 1) kara priekšnieks izziņu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu nosūtīja:
  - a) kara prokuroram, ja noziedzīgs nodarījums bija acīmredzams un lietas apstākļi pietiekoši noskaidroti vai
  - b) izmeklēšanas tiesnesim izmeklēšanai, ja lietā bija nepieciešams izdarīt iepriekšēju izmeklēšanu;
- 2) izmeklēšanas tiesnesis lietu nosūtīja kara prokuroram, kuram bija jādod slēdziens triju dienu laikā;
- 3) kara prokurors slēdzienu nosūtīja kara virsprokuroram un tas – kara ministram;
- 4) ja kara ministrs piekrita lietu nodot kara tiesai iztiesāšanai pēc kara laika likumiem, tika sastādīts kara un iekšlietu ministra kopīgs lēmums;

¹⁸ Sprūde, V. „Bermontiādes” vēstures nekoopais dārziņš. Intervija ar LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociēto profesoru Ē. Jēkabsonu. *Latvijas Avīze*, 2009, 4. nov.

¹⁹ Sodū likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 94, 1933, 28. apr., 2. pants; Noteikumi par Sodū likuma un Disciplinārsoda likuma ieviešanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 94, 1933, 28. apr., 1. punkts.

²⁰ Žvinklis, A. Latvija 1929–1938 [tiešsaiste]. Latvijas Vēstneša portāls, 2008, 28. jūn. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/?menu=doc&id=177170>.

²¹ Rīkojums par kara stāvokļa izsludināšanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 107, 1934, 16. maijs, 1. lpp.

- 5) minēto lēmumu kopā ar lietu un kara ministra priekšlikumu nosūtīja kara prokuroram apsūdzības raksta sastādīšanai;
- 6) kara prokuroram apsūdzības raksts bija jāsaģatavo un jāiesniedz kara tiesā 24 stundu laikā.

Pirmskara Latvijā izmeklēšanas tiesneša un virsprokurora kompetence būtiski atšķīrās no mūsdienu Kriminālprocesa likumā ietvertā regulējuma un izpratnes.

Nedaudz citāda lietas virzība bija tā saucamajās politiska rakstura lietās. Kara prokurors pirms lietas iesniegšanas kara virsprokuroram to nosūtīja Armijas štābam atsaukšanas sniegšanai par to ziņu un priekšmetu svarīgumu un nozīmi Latvijas ārējās drošības un kara aizsardzības ziņā, kuru vākšanā, izpaušanā vai nodošanā tika apsūdzētas personas. Armijas štābam atsauksme bija jādod triju dienu laikā.²²

Ministru kabinets 1938. gada 27. oktobrī pieņēma un Valsts prezidents izsludināja jauno Kara tiesu likumu, kurš stājās spēkā 1939. gada 1. februārī. Minētais likums bija visai zīmīgs vairāku apstākļu dēļ. Pirmkārt, protams, tas tika pieņemts K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā. Otrkārt, likuma darbības laiks bija salīdzinoši īss – līdz Latvijas okupācijai 1940. gada vasarā.

Taču jaunais Kara tiesu likums ieviesa vairākus jauninājumus. Kara tiesu likumā tika noteikti šādi procesuālie posmi:

- 1) kriminālvajāšanas uzsākšana;
- 2) tiesāšana pirmās instances pulka tiesās vai Armijas tiesā (arī kara lauka tiesās);
- 3) tiesāšana Armijas virstiesā kā kasācijas instancē.

Kara prokuroram bija piešķirtas tiesības pārsūdzēt pulka tiesas spriedumus kasācijas kārtībā. Bija pieļaujama arī aizstāvju piedalīšanās visās kara tiesās, izņemot kara lauka tiesas. Kara prokuratūras dienestpersonām nebija pienākuma uzturēt apsūdzību pret savu pārliecību.

Kriminālvajāšana tika uzsākta ar kara priekšnieka pavēli par apsūdzētā nodošanu pulka vai kara lauka tiesai. Savukārt lietas par karavīru un civilpersonu kopīgi izdarītiem vispārējiem noziedzīgiem nodarījumiem bija iztiesājamas civilresora tiesās pēc šo tiesu vispārējiem piekritības noteikumiem bez kara priekšnieka rīkojuma. Taču pēc tam karavīrs atsevišķi vēlreiz bija jātiesā pulka tiesā pēc Kara sodu likuma, taisot par karavīru vēl vienu spriedumu. Civilpersonas kara tiesās bija tiesājamas vienīgi tad, ja viņām inkriminēja dalību vai līdzdalību militāros vai Sodu likumā paredzētos noziedzīgos nodarījumos (dienesta lietās). Jāmin, ka Igaunijā tobrīd bija atsevišķs regulējums, kurš noteica, ka karavīrs nekādā gadījumā nav tiesājams civilā tiesā un civilpersonu līdzdalības gadījumos visi tiesājami kara tiesā neatkarīgi no tā, vai izdarīts militārs vai vispārīgs noziedzīgs nodarījums.²³ Kara sodu likums pat par smagiem karavīru izdarītiem noziegumiem miera laikā paredzēja spaidu darbus. Par militāriem noziedzīgiem nodarījumiem, kas ietverti Kara sodu likumā,²⁴ vispārējie Sodu likuma panti nebija piemērojami. Tāpēc varēja gadīties, ka karavīram par smagiem militāriem noziegumiem, piemēram, priekšnieka nonāvēšanu, draudēja vieglāks sods nekā viņa

²² Linde. Tiesāšanās kārtība Kara tiesā kara stāvokļa laikā. *Latvijas Kareivis*, Nr. 139, 1934, 28. jūn., 2. lpp.

²³ Skriņņikovs, N. Mūsu jaunais kara tiesu likums. *Latvijas Kareivis*, Nr. 54, 1939, 7. marts, 2. lpp.

²⁴ Kara sodu likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 156, 1928, 16. jūl.

lidzdalībniekiem – civilpersonām. Armijas tiesas sastāvā kara laikā varēja būt trīs tiesneši, bet miera laikā – pieci, ar nosacījumu, ka divi no tiem ir kara tiesneši.²⁵

Tika ieviesti arī citi jauninājumi, piemēram, kara izmeklēšanas tiesnešiem tika uzlikts pienākums, saņemot lietu, katrā atsevišķā gadījumā apsvērt jautājumu, vai izdarāma pilna izmeklēšana vai arī iespējams aprobežoties tikai ar atsevišķiem izmeklēšanas darbiem. Tika atcelta ar jau spēkā stājušos spriedumu kara priekšnieka uzliktā soda mīkstināšana. Iepriekšējā kasācijas instance – Kara virstiesa – tika pārdēvēta par Armijas virstiesu. Kara iestādes apvienojošā administratīvā instance bija tieslietu dienesta priekšnieks [iepriekš – Kara tiesu pārvaldes priekšnieks – aut. piez.], kurš vienlaikus bija arī kara virsprokurors. Jēdziens „vajāšana tiesas ceļā” tika pārdēvēts par „kriminālvajāšanu”. Toreizējais kara ministrs ģenerālis Jānis Balodis, raksturojot jauno likumu, norādīja, ka „kara tiesu iekārtā paturēts tradicionālais, militārām tiesām īpatnējais šefēņu princips tiesas lemjošā sastāva komplektēšanā no pastāvīgiem tiesnešiem juristiem un piesēdētājiem – karaspēka pārstāvjiem”.²⁶ Savukārt toreizējais kara virsprokurors ģenerālis V. Tepfers, raksturojot garo un sarežģīto likuma pieņemšanas procesu, izteicās, ka „karaspēka tradīcijās no sāka gala iemītošās vadonības un autoritātes idejas arī jaunā kara tiesu likuma izstrādātājiem atdeva [deva – aut. piez.] iespēju tās pienācīgi respektēt militārās jurisdikcijas laukā, atbrīvojot no nepieciešamības sekot teorētiski abstraktā demokrātisma principiem”.²⁷

Kara tiesas mūsdienu Latvijā

Satversmē ietvertā norma, kas nosaka, ka kara tiesas darbojas uz sevišķa likuma pamata, palikusi nemainīga, kopš Latvijas Satversmes sapulce 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņēma valsts konstitūciju – pamatlikumu. 1998. gada 15. oktobrī Saeima grozīja Satversmi,²⁸ papildinot to ar normu, ka izņēmuma stāvokļa vai kara laikā tiesu Latvijā spriež arī kara tiesas.

Mūsdienās kara tiesu darbību regulē Karatiesu likums, kas Saeimā tika pieņemts 2005. gada 17. martā un stājās spēkā 2005. gada 1. oktobrī, vienlaikus ar Kriminālprocesa likumu. Likuma mērķis ir nodrošināt karatiesām piekritīgu lietu ātru un efektīvu izskatīšanu.²⁹ Pagāja gandrīz 12 gadi pēc Satversmes atjaunošanas, kamēr Saeima beidzot pieņēma Satversmē noteikto sevišķo kara tiesu likumu. Vienlaikus tika izdarīti grozījumi likumā „Par tiesu varu”, nosakot, ka izņēmuma stāvokļa vai kara laikā tiesu vara Latvijas Republikā pieder arī karatiesām un ka karatiesu darbību regulē Karatiesu likums.

Karatiesu likums nosaka, ka kara tiesas savu darbību Latvijas Republikā uzsāk, ja valstī ir izsludināts izņēmuma stāvoklis³⁰ vai pasludināts karš. Tādā gadījumā Latvijā darbojas viena vai vairākas pirmās instances karatiesas un viena otrās instances karatiesa. Pirmās instances karatiesā krimināllietas izskata viens ties-

²⁵ **Skrīņikovs, N.** Mūsu jaunais kara tiesu likums. *Latvijas Kareivis*, Nr. 54, 1939, 7. marts, 2. lpp., Nr. 55, 1939, 8. marts, 2. lpp.

²⁶ Jaunais kara tiesu likums. Kara ministrs ģenerālis Balodis par jauno likumu. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 1. lpp.

²⁷ **Tepfers, V.** Jaunā kara tiesu likuma tapšanas gaita. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 2. lpp.

²⁸ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312, 1998, 23. okt.

²⁹ Karatiesu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005, 1. apr., 1. pants.

³⁰ Likums „Par izņēmuma stāvokli”. *Ziņotājs*. Nr. 51, 1992, 31. dec., 1. un 2. pants.

nesis, otrā – apelācijas instancē – trīs tiesneši, kuru nolēmums ir galīgs un nav pārsūdzams. Karatiesas iztiesā lietas par noziedzīgiem nodarījumiem, kurus izdarījuši karavīri, civilpersonas (kopā ar karavīriem, pret karavīriem, būdamas militārā darbinieka statusā) un karagūstekņi. Apsūdzības uzturētājs ir prokurors. Karatiesām piekritīgo lietu pirmstiesas izmeklēšanas iestāde ir Militārā policija, kura kriminālprocesu neatkarīgi no noziedzīga nodarījuma smaguma (klasifikācijas), ja vien tas iespējams, virza, piemērojot Kriminālprocesa likumā noteikto neatliekamības kārtību:

- 1) Militārās policijas izmeklētājs (procesa virzītājs) lietu izmeklē piecu darbdienu laikā un nosūta to uzraugošajam prokuroram;
- 2) prokurors divu darbdienu laikā pēc lietas materiālu saņemšanas pieņem lēmumu par:
  - a) krimināllietas nosūtīšanu atpakaļ Militārajai policijai kriminālprocesa turpināšanai vai
  - b) krimināllietas nodošanu tiesai, kas nav pārsūdzams;
- 3) laiks līdz tiesas sēdei nedrīkst būt īsāks par trim un ilgāks par 10 darbdienu, skaitot no dienas, kad apsūdzētajam izsniegta lēmuma kopija.³¹

Prokurorus un tiesnešus darbam karatiesās sagatavo Tieslietu ministrija sadarbībā ar Aizsardzības ministriju. Kandidātus izraugās no vispārējās jurisdikcijas tiesu tiesnešu vidus un prokuratūras iestāžu prokuroru vidus. Tiesnešu un prokuroru apmācība notiek saskaņā ar Aizsardzības ministrijas un Tieslietu ministrijas izstrādāto programmu Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijā. Plānotās viena kursa izmaksas bija 18,3 tūkstoši latu, proti, par vienu klausītāju paredzēti 183 lati, potenciālo klausītāju skaits – 100 (50 tiesneši un 50 prokurori).³² Kā stāsta Jēkabpils rajona tiesas tiesnesis Vladislavs Čeraps, kurš ir apguvis šādu tiesnešu apmācību Nacionālajā aizsardzības akadēmijā, tad „apmācības notiek divos blokos pa divām apmācību dienām katrā blokā. Apmācību programmā bija ietverta bruņoto spēku struktūra, Ženēvas konvencija par attieksmi pret karagūstekņiem un civiliedzīvotājiem, karavīru tiesības un pienākumi starptautisko militāro operāciju laikā, NATO loma militāro operāciju kontekstā, kā arī starptautisko tiesību loma kara noziegumu izpratnē”.

Lai apsūdzētajiem nodrošinātu aizstāvību karatiesām piekritīgās lietās, Tieslietu ministrija sadarbībā ar Latvijas Zvērinātu advokātu padomi izveido un uztur to advokātu reģistru, kuriem jāsāk pildīt savas funkcijas pēc tam, kad paziņots tieslietu ministra rīkojums par karatiesu darbības uzsākšanu.³³

No 2012. gada 1. janvāra Nacionālajos bruņotajos spēkos (turpmāk tekstā – NBS) vairs nav militāro darbinieku. Kā sacīja NBS komandieris, tad „līdz pagājušā gada [2011. gads – aut. piez.] nogalei visi militāro darbinieku amati tika pārveidoti par civilajiem. Patlaban šajos amatos strādā civilie darbinieki vai cilvēki ar darba līgumiem uz noteiktu laiku – līdz brīdim, kad šos amatus varēsim nokomplektēt ar karavīriem speciālistiem”.³⁴ Tāpat nav iedomājama civilpersonu iecelšana karavīru amatos izņēmuma stāvokļa vai kara laikā, jo, pastāvot šādiem apstākļiem, pie-

³¹ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs, 36. nodaļa.

³² Likumprojekta „Kara tiesu likums” anotācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 25. janvārī]. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bis/lasa?dd=LPI023_0.

³³ Karatiesu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005, 1. apr., 9. pants.

³⁴ Intervija ar NBS komandieri ģenerālmajoru Raimonu Graubi. 2012, 13. janv. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 26. janvārī]. Pieejams: http://www.sargs.lv/lv/Zinas/Dienesta_gaita/2012/01/13-01.aspx#lastcomment.

mēram, mobilizācijas gadījumā, civilpersonas tiks iesauktas dienestā un kļūs par karavīriem. Arī Militārā dienesta likums pieļauj komplektēt vienības, pieņemot darbā militāros darbiniekus, tikai miera laikā, kad amatus vienībās (apakšvienībās) objektīvu apstākļu dēļ nav iespējams nokomplektēt ar karavīriem.³⁵ Tādēļ no Karatiesu likuma 3. panta 2. punkta „a” apakšpunkta būtu jāizslēdz vārdi „militāro darbinieku” un minētais apakšpunkts jāizsaka šādā redakcijā: „ja tās noziedzīgu nodarījumu izdarījušas pret karavīru, karagūstekni, kustamu vai nekustamu mantu, kuru lieto bruņotie spēki, vai kā citādi apdraudējušas valsts aizsardzības spējas”. Būtu izslēdzams arī Karatiesu likuma 3. panta 2. punkta „e” apakšpunkts, kura redakcija ir šāda: „ja šīm personām ir militārā darbinieka statuss”.

Kara prokuratūra

Latvijas Republikā starpkaru periodā (1918.–1940.) nebija centralizētas prokuratūras. Pašlaik Prokuratūras likums nosaka, ka prokuratūra ir vienota, centralizēta triju pakāpju iestāžu sistēma, ko vada ģenerālprokurors.³⁶ Prokuratūru veido Ģenerālprokuratūra, tiesu apgabalu prokuratūras, rajonu (republikas pilsētu) prokuratūras, kā arī specializētās prokuratūras. Saskaņā ar Prokuratūras likumu, ja nepieciešams, ģenerālprokurors var nodibināt specializētu nozares prokuratūru, kurai var būt rajona prokuratūras vai tiesas apgabala prokuratūras statuss.³⁷ Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas arī bija Kara prokuratūra, kura uzsāka pārbaudes un ierosināja krimināllietas par karavīru iespējamiem noziedzīgiem nodarījumiem, taču vēlāk tā tika likvidēta. Tā, piemēram, 1998. gada nogalē Kara prokuratūra veica pārbaudi par iespējamo izvarošanas gadījumu Zemessardzes 62. padomnieku rotā, taču krimināllietu neuzsāka, jo iespējamā cietusi atteicās rakstīt iesniegumu.³⁸ Savukārt 1999. gada sākumā Kara prokuratūra ierosināja krimināllietu par ārpusreglamenta attiecībām Alūksnes Mobilo strēlnieku bataljonā [tagadējā Kājnieku skola – aut.]³⁹ un dienesta dokumentu viltošanu Ādažu Mobilo strēlnieku mācību centrā.⁴⁰ Zemgales tiesu apgabala prokuratūras virsprokurors un bijušais Kara prokuratūras virsprokurors no 1997. gada līdz 1999. gadam Dainis Mālmanis stāsta: „Skaitliski lielāko daļu – ap 80 % – sastādīja tādi noziedzīgi nodarījumi kā patvaļīga prombūtne, dezertēšana, karavīra piekaušana, sardzes

³⁵ Militārā dienesta likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūn., 16. panta pirmās daļas 4. punkts, 61. panta pirmā daļa.

³⁶ Prokuratūras likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 1994, 2. jūn., 4. panta pirmā daļa.

³⁷ Turpat, 22. un 28. pants.

³⁸ Kara prokuratūra pārbauda iespējamo izvarošanas gadījumu [tiešsaiste]. *Diena*, 1998, 28. okt. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/kara-prokuratūra-pārbauda-iespejamo-izvarosanas-gadījumu-10346923>.

Noliedz, ka notikusi izvarošana [tiešsaiste]. *Diena*, 1998, 31. okt. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/noliedz-ka-notikusi-izvarosana-10348906>.

Izvarošanas lietā saņemti dokumenti no mediķiem [tiešsaiste]. *Diena*, 1998, 14. nov. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/izvarosanas-lieta-sanemti-dokumenti-no-mediķiem-10355966>.

³⁹ Alūksnes mobilo strēlnieku bataljonā konstatē ģedovščinu [tiešsaiste]. *Diena*, 1999, 10. febr. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/aluksnes-mobilo-strelnieku-bataljona-konstatē-ģedovščinu-10397668>.

⁴⁰ Krimināllietā par dienesta dokumentu viltošanu [tiešsaiste]. *Diena*, 1999, 9. apr. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/kriminallieta-par-dienesta-dokumentu-viltosanu-10427581>.

dienesta reglamenta pārkāpšana. Ap 90 % krimināllietu bija par obligātā militārā dienesta karavīru izdarītajiem noziedzīgiem nodarījumiem. Kara prokuratūras jurisdikcijā ietilpa ne tikai Aizsardzības ministrijas, bet arī Iekšlietu ministrijas struktūrvienības (Mobilais policijas pulks un Sardzes pulks).”

Citās Eiropas valstīs pastāv Kara prokuratūra, piemēram, Polijā un Krievijas Federācijā. Sprotams, ka tās ir lielas valstis ar milzīgu armiju. Taču arī tādā valstī kā Slovākija, kura teritorijas ziņā ir mazāka par Latviju, ir Kara prokuratūra, jo iedzīvotāju skaits Slovākijā ir ievērojami lielāks ~ 5 miljoni iedzīvotāju, no kuriem bruņotie spēki ~ 14 tūkstoši regulārās profesionālās armijas karavīru, salīdzinot ar Latvijas ~ 2 miljoniem iedzīvotāju un ~ 5 tūkstošiem profesionālā dienesta karavīru. Slovākijā, lai kļūtu par Kara prokuratūras prokuroru, kandidātam ne tikai jāatbilst vispārējiem prokurora amata kritērijiem, t. sk., jābūt ieguvušam augstāko juridisko izglītību, bet jāatbilst arī šādiem nosacījumiem:

- 1) jābūt izgājušam profesionālo karavīru militāro dienestu;
- 2) jābūt virsnieka pakāpei;
- 3) saskaņā ar atsevišķu likumu jābūt ieceltam pildīt pienākumus Kara prokuratūrā.⁴¹

Tātad Slovākijā par kara prokuroru var kļūt profesionālā dienesta virsnieks, kam ir juridiskā izglītība.

Latvijā šāda regulējuma nav. Ne tikai miera laikā, bet arī iņņēmuma stāvokļa un kara laikā prokurora pienākumus lietās par karavīru izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem pildīs Specializētās vairāku nozaru prokuratūras prokurori vai attiecīgās administratīvās teritorijas rajona līmeņa prokuratūras prokurori. Izskatot iespēju arī Latvijā miera laikā ģenerālprokuroram izveidot (atjaunot) Specializēto kara prokuratūru, kas Karatiesu likumā noteiktajos gadījumos pildītu prokuratūras pienākumus, D. Mālmanis saka: „Es neredzu ne mazāko pamatojumu pēc vēl vienas specializētas prokuratūras, kas nodarbotos tikai ar noziedzīgiem nodarījumiem militārajā dienestā. Pēc manā rīcībā esošās informācijas, Militārā policija gadā uzsāk ap 60 kriminālprocesu (mazāk nekā viena prokurora slodze).”

2010. gadā Militārā policija uzsāka sešus kriminālprocesus par noziedzīgiem nodarījumiem valsts institūciju dienestā. Kriminālprocesi ir uzsākti par neatbilstību mantas uzskaitē, preču iztrūkumu noliktavās, kā arī iespējamu līdzekļu izšķērdēšanu. Noziedzīgi nodarījumi kvalificēti trijos kriminālprocesos, no kuriem divos ir konstatēta valsts amatpersonas bezdarbība, savukārt vienā – dienesta stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas pazīmes.⁴² 2011. gadā Militārā policija Specializētajai vairāku nozaru prokuratūrai nosūtīja 11 kriminālprocesus ar ierosinājumu sākt kriminālvajāšanu pret NBS amatpersonām par komandējuma naudas izkrāpšanu.⁴³

Pēc tam, kad Latvija atteicās no obligātā militārā dienesta un NBS kļuva pilnībā profesionāli, tika dekriminalizēti panti, kas noteica karavīriem kriminālatbildību

⁴¹ Juridiskās profesijas – Slovākija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 27. janvāri]. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu/content/Maximisation.do?plang=lv&idTaxonomy=29&idCountry=sk&member=1&action=printMS>.

⁴² Pārskats par Latvijā reģistrētiem noziedzīgiem nodarījumiem valsts institūciju dienestā un kriminālvajāšanas uzsākšanai nosūtītajām krimināllietām 2010. gadā [tiešsaiste]. KNAB, 2011. [aplūkots 2012. gada 30. martā]. Pieejams: http://www.knab.gov.lv/uploads/free/parskati/knab_parskats_nn_2010.pdf.

⁴³ Par izkrāpšanu sāks kriminālvajāšanu pret 11 NBS amatpersonām [tiešsaiste]. LETA, 2011, 9. dec. [aplūkots 2012. gada 3. martā]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/402671-par_izkrapsanu_saks_kriminalvajasanu_pret_11_nbs_amatpersonam.

miera laikā par patvaļīgu prombūtni un dezertēšanu. Līdz ar to armijā ievērojami samazinājās noziedzīgo nodarījumu skaits.

Ņemot vērā NBS profesionalizāciju, lielumu un noziedzīgo nodarījumu statistiku, Kara prokuratūras atjaunošanai (izveidošanai) kā specializētai prokuratūrai, autoraprāt, nebūtu pamata. Taču iespēja par atsevišķu Specializētās vairāku nozaru prokuratūras prokuroru specializēšanos noziedzīgu nodarījumu jomā militārajā dienestā gan būtu atbalstāma, ņemot vērā NBS specifiku – subordināciju, pakļautību, pavēles došanu un bezierunu pildīšanu, kā arī karavīru augsto fizisko un psiholoģisko slodzi.

Kopsavilkums

1. Pirms Otrā pasaules kara Latvijas Republikā kara tiesām bija nozīmīga loma tiesu sistēmā, ņemot vērā vēsturiskos kara apstākļus un armijas būtiskumu valsts pastāvēšanā, nodrošinot valsts ārējo drošību.
2. Karatiesu likuma autori, izstrādājot likumu, nav ņēmuši par pamatu pirmskara Latvijā esošos kara tiesu darbību reglamentējošos normatīvo aktus, jo tiesību attīstība krimināltiesību jomā ir būtiska, tādēļ spēkā esošais Karatiesu likums ir saskaņots ar mūsdienu Kriminālprocesa likuma normām. Līdz ar to nav notikusi kara tiesu darbības regulējuma pēctecība starp Latvijas Republiku pirms Otrā pasaules kara un mūsdienām, kā tas ir, piemēram, civiltiesībās.
3. Kopīgais kara tiesai pirmskara Latvijā un mūsdienās ir tas, ka karatiesa ir tiesu instance ar vienkāršotu un paātrinātu lietu izskatīšanas kārtību, kuru raksturo vienkāršots process, īsi termiņi un ierobežota nolēmumu pārsūdzība.
4. Pirmskara Latvijā izmeklēšanas tiesneša un virsprokurora kompetence būtiski atšķiras no mūsdienu Kriminālprocesa likumā ietvertā regulējuma. Mūsdienās izmeklēšanas tiesnesis pats neveic izmeklēšanu, bet kontrolē cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesos. Tāpat arī virsprokurors mūsdienās nav augstākā amatpersona Kara tiesu pārvaldē, bet vada rajona prokuratūras darbu, kas kara vai izņēmuma stāvokļa laikā būtu valsts apsūdzības uzturētāja.
5. Ņemot vērā militāro darbinieku statusu NBS un šāda statusa neiespējamību kara un izņēmuma stāvokļa laikā, no Karatiesu likuma 3. panta 2. punkta „a” apakšpunkta būtu jāizslēdz vārdi „militāro darbinieku” un minētais apakšpunkts jāizsaka šādā redakcijā: „ja tās noziedzīgu nodarījumu izdarījušas pret karavīru, karagūstekni, kustamu vai nekustamu mantu, kuru lieto bruņotie spēki, vai kā citādi apdraudējušas valsts aizsardzības spējas,”. Tāpat būtu izslēdzams Karatiesu likuma 3. panta 2. punkta „e” apakšpunkts, kura redakcija ir šāda: „ja šīm personām ir militārā darbinieka statuss;”.
6. Iespējamai Kara prokuratūras atjaunošanai, autoraprāt, nebūtu pamata, ņemot vērā pašreizējo NBS skaitlisko sastāvu, to profesionalizāciju, kā arī noziedzīgo nodarījumu statistiku NBS. Taču autors piedāvā atsevišķu Specializētās vairāku nozaru prokuratūras prokuroru tiešu specializēšanos noziedzīgu nodarījumu jomā militārajā dienestā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Intervija ar NBS komandieri ģenerālmajoru Raimonu Graubi. 2012, 13. janv. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 26. janvārī]. Pieejams: http://www.sargs.lv/lv/Zinas/Dienesta_gaita/2012/01/13-01.aspx#lastcomment.
2. Pārskats par Latvijā reģistrētiem noziedzīgiem nodarījumiem valsts institūciju dienestā un kriminālvajāšanas uzsākšanai nosūtītajām krimināllietām 2010. gadā [tiešsaiste]. KNAB, 2011. [aplūkots 2012. gada 30. martā]. Pieejams: http://www.knab.gov.lv/uploads/free/parskati/knab_parskats_nn_2010.pdf.
3. Par izkrāpšanu sāks kriminālvajāšanu pret 11 NBS amatpersonām [tiešsaiste]. LETA, 2011, 9. dec. [aplūkots 2012. gada 30. martā]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/402671-par_izkrapsanu_saks_kriminalvajasanu_pret_11_nbs_amatpersonam.
4. **Grostiņš, N.** 1919. gada decembrī Latvijas armijas lauka kara tiesa piesprieda nāvessodu 11 latviešu jauniešiem [tiešsaiste]. Diena, 2010, 5. dec. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/blogi/1919-gada-decembri-latvijas-armijas-lauka-kara-tiesa-piesprieda-navessodu-11-latviesu-jauniesiem-759054>.
5. **Sprūde, V.** „Bermontiādes” vēstures nekoptais dārziņš. Intervija ar LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociēto profesoru Ē. Jēkabsonu. *Latvijas Avīze*, 2009, 4. nov.
6. **Žvinklis, A.** Latvija 1929–1938 [tiešsaiste]. Latvijas Vēstneša portāls, 2008, 28. jūn. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/?menu=doc&id=177170>.
7. **Krešlīņš, U.** Latvija 1919–1928 [tiešsaiste]. Latvijas Vēstneša portāls, 2008, 16. maijs. [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/?menu=doc&id=175383>.
8. Likumprojekta „Kara tiesu likums” anotācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 25. janvārī]. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1023_0.
9. Krimināllietā par dienesta dokumentu viltošanu [tiešsaiste]. Diena, 1999, 9. apr. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/kriminallieta-par-dienesta-dokumentu-viltosanu-10427581>.
10. Alūksnes mobilo strēlnieku bataljonā konstatē ģedovšcinu [tiešsaiste]. Diena, 1999, 10. febr. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/aluksnes-mobilo-strelnieku-bataljona-konstate-gedovscinu-10397668>.
11. Izvarošanas lietā saņemti dokumenti no mediķiem [tiešsaiste]. Diena, 1998, 14. nov. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/izvarosanas-lieta-sanemti-dokumenti-no-medikiem-10355966>.
12. Noliedz, ka notikusi izvarošana [tiešsaiste]. Diena, 1998, 31. okt. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/noliedz-ka-notikusi-izvarosana-10348906>.
13. Kara prokuratūra pārbauda iespējamo izvarošanas gadījumu [tiešsaiste]. Diena, 1998, 28. okt. [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/kara-prokuratura-parbauda-iespejamo-izvarosanas-gadijumu-10346923>.
14. Kārļa Ulmaņa nopratināšanas protokols [tiešsaiste]. Vorošilovska, 1941, 23. jūl. [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.historia.lv/alfabets/U/ul/ulmanis/dok/protok/1941.07.23latv.htm>.
15. **Skrīņikovs, N.** Mūsu jaunais kara tiesu likums. *Latvijas Kareivis*, Nr. 54, 1939, 7. marts, 2. lpp.
16. **Tepfers, V.** Jaunā kara tiesu likuma tapšanas gaita. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 2. lpp.
17. Jaunais kara tiesu likums. Kara ministrs ģenerālis Balodis par jauno likumu. *Latvijas Kareivis*, Nr. 246, 1938, 28. okt., 1. lpp.
18. **Linde.** Tiesāšanās kārtība Kara tiesā kara stāvokļa laikā. *Latvijas Kareivis*, Nr. 139, 1934, 28. jūn., 2. lpp.

19. Lauku karatiesa [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: http://vesture.eu/index.php/Lauka_karatiesa.
20. Juridiskās profesijas – Slovākija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu/contentMaximisation.do?plang=lv&idTaxonomy=29&idCountry=sk&member=1&action=printMS>.
21. Likumprojekts „Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” un anotācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40246212>.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
3. Karatiesu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005, 1. apr.
4. Militārā dienesta likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūn.
5. Prokuratūras likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 1994, 2. jūn.
6. Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.
7. Likums „Par izņēmuma stāvokli”. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1992, 31. dec.
8. Kara tiesu likums, 1939, 16. janv., Nr. 12, 17. janv., Nr. 13, 18. janv., Nr. 14, 19. janv., Nr. 15, 20. janv., Nr. 16.
9. Sodlu likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 94, 1933, 28. apr.
10. Likums par pulka tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 111, 1931, 21. maijs, 1. lpp.
11. Kara sodu likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 156, 1928, 16. jūl.
12. Rikojums par kara stāvokļa izsludināšanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 107, 1934, 16. maijs, 1. lpp.
13. Noteikumi par Sodlu likuma un Disciplinārsoda likuma ieviešanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 94, 1933, 28. apr.
14. Pagaidu nolikums par Latvijas kara tiesām. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 38, 1919, 16. sept.
15. Apsardzības ministra pavēle Nr. 21, 9. §. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 106, 1923, 25. maijs, 2. lpp.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

TIESISKUMS: POLITISKS VAI JURIDISKS JĒDZIENS?

Dr. iur. Sanita Osipova

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore
Sanita.Osipova@lu.lv

Atslēgvārdi: taisnīgums, tiesiskums, tiesiska valsts, justīcija

2011. gads nesa cerību Latvijas tautai, ka turpmāk mēs dzīvosim labāk, jo valsts tiks vadīta tikai tautas interesēs, ievērojot tiesības. Valstī notika dinamiskas pārmaiņas: tika atlaista Saeima, veidojās jauni politiski spēki, kas solīja darboties atbildīgāk un godīgāk. Notiekošais ļāva ticēt, ka sāksim dzīvot no jauna. Īpaši tautu uzrunāja politiķu solījumi cīnīties par tiesiskumu, konkrētāk, pret oligarhiem. Jēdziens „oligarhs” Latvijā kopš 21. gadsimta sākuma tiek lietots, apzīmējot ļoti bagātus un ietekmīgus politiķus. Vārds cēlies no sengrieķu valodas. Aristotelis ar jēdzienu „oligarhija” apzīmēja bagātnieku varu.¹ Oligarhi 2011. gadā bija kļuvuši par prettiesiskuma simbolu.² 2011. gada 22. septembrī laikraksta „Diena” blogos Kristaps Ozoliņš rakstīja: „Būt pret oligarhiem šovasar bija modes lieta.”³

Viss noritēja veiksmīgi, tauta nobalsoja par Saeimas atlaišanu, un ārkārtas Saeimas vēlēšanas vainagojās ar „reformu un tiesiskuma koalīcijas” izveidošanu jaunievēlētajā Saeimā.⁴ Ir pagājušas jaunās Saeimas pirmās 100 dienas. Koalīcija ir aktīvi darbojusies, un ir pabeigti daudzi gadiem iesaldēti projekti, tāpēc var vērtēt koalīcijas paveikto darbu tiesiskuma stiprināšanai valstī. Autore nevērsīsies pie tik prozaiska kritērija kā „ciņa par portfeļiem” un „savējo bīdīšana posteņos”, piemēram, brīvostās.⁵ Tieši šajā jautājumā grēkoja iepriekšējās valdošās koalīcijas, kuras necīnījās par tiesiskumu un kurās bija pārstāvēti oligarhi. Autore par pētījuma mērķi ir izvēlējusies jēdzienu „tiesiskums” un vērsusi uzmanību uz to, vai jēdziena „tiesiskums” politiskais un juridiskais saturs ir identisks. Šis darbs ir pārdomas par jēdziena „tiesiskums” saturu un vietu Latvijas juridiskajā doktrīnā. Pētījums tā nelielā apjoma dēļ tiks veikts, izmantojot tikai divas izpētes metodes: gramatisko interpretāciju un vēsturisko analīzi.

¹ Спиркин, А. Г. Философия [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 25. martā]. Pieejams: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Spirk/13.php.

² b. a. Āboltiņa: Balsojums pierādīs, vai Saeima iestājas par pilsoņu kopējā īpašuma neaizskaramību [tiešsaiste]. Diena.lv. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/aboltina-balsojums>;

Zatlers: „oligarhu lieta” apliecina nepieciešamību pēc tiesiskuma koalīcijas [tiešsaiste]. Apollo, 2011, 24. okt., 09.18. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: http://www.apollo.lv/portal/printit_v2/253683/0.

³ Ozoliņš, K. Vai tiesiskuma uzvara? [tiešsaiste] Diena, 2011, 22. sept. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/blogi/vai-tiesiskuma-uzvara-13905008>.

⁴ Vai tie, kas palika ārpus koalīcijas, bija pret tiesiskumu un reformām?

⁵ b. a. Kukule varētu tikt pie ienesīga amata Ventspils brīvostas valdē [tiešsaiste]. Diena.lv, 2012, 17. janv., 21.15 [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/business/likumi-nodokli/kukule-varētu-tikt-pie-ienesiga-amata-ventspils-brivostas-valde-13926222>.

1. Tiesības un politika

Lai pētītu tiesiskuma stiprināšanu kā politisku mērķi vai juridisku jēdzienu, ir jāveic neliela atkāpe, ieskicējot sakarības starp politiku un tiesībām. Katra sabiedrība veido tiesību normas, un atziņu *Ubi societas, ibi ius* („Kur sabiedrība, tur tiesības”) pazina jau senie romieši.⁶ Sabiedrība veido vispārstaistošas normas – tiesības, jo tās ļauj sabiedrības locekļiem dzīvot mierā un saskaņā. Tikai tiesības sabiedrības locekļiem dod drošību un sociālo stabilitāti.⁷ Kultūrai attīstoties, tiesības kļūst aizvien vispārīgākas.⁸ Ikvienas sabiedrības dzīve savā ideālā ir orientēta uz taisnīgumu. Aristotelis „Nikomaha ētikā” rakstīja: „Nekas nedāvā laimi tā kā taisnīgums (taisna tiesa), un, redzot tajā ko augstāku, dievišķu un labāku, to uzskata par svētlaimi.”⁹ „Lielajā ētikā” Aristotelis precizē: „Taisnīgums acīmredzot ir kāds absolūts tikums. Ja taisnīgi ir darīt to, ko nosaka likums, bet likums pavēl pildīt tikumus, tad tas, kurš rīkojas taisnīgi atbilstoši likumu prasībām, sasniedz cieņu. Taisnais un taisnīgums ir pilnīgs tikums.”¹⁰

Uz taisnīguma un personas brīvības idejām pamatots miers ir universāls sabiedriskās dzīves ideāls.¹¹ Tiesību sistēma tiek veidota, lai to nodrošinātu.¹² Valsts jeb sabiedrības izveidotā politiskā sistēma garantē tiesību ievērošanu ar piespiedu līdzekļiem. Valstī organizētā sabiedrībā veidojas politika. Politika ir sabiedrisko attiecību veids, kas vērsts uz sabiedrībai kopīgu mērķu izvirzīšanu un sasniegšanu. Politika ietver idejas par to, kā pareizi jāveda valsts un sabiedrība, lai sasniegtu izvirzītos mērķus.¹³ Politika „vienmēr nozīmē cīņu par varu un cīņu par tiesībām”.¹⁴ Politika un tiesības ir cieši saistītas, un īpaši modernā valstī tās nav nodalāmas.¹⁵ Darbojoties politikā, t. sk. vadot valsti, ir jāievēro tiesības. Savukārt tad, kad politiskais spēks ir ieguvis vairākumu likumdevējā, tas savus politiskos mērķus var padarīt vispārstaistošus jeb iedzīvināt, iestrādājot tos likumu normās. Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2005-12-0103 to formulēja šādi: „Nav šaubu par to, ka tiesības un politika pamatlikumā ir cieši saistīti jēdzieni, jo tiesiskā valstī politika nevar būt pilnīgi brīva no tiesībām un arī likumdevēju varu un izpildvaru saista Satversmes prasības.”¹⁶

⁶ **Kneihs, B., Bydlinski, P., Vollmaier, P., Welan, M.** *Einführung in das österreichische Recht*. Wien: Facultas. wuv, 2011, S. 3.

⁷ **Cipeliuss, R.** *Tiesību būtība*. Rīga: LU, 2000, 6., 7. lpp.

⁸ **Hegel, G. W. Fr.** *Die Philosophie des Rechts*: Vorlesungen von 1821/1822. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005, S. 199.

⁹ **Аристотель.** Никомахова этика [tiešsaiste]. Перевод Нина Брагинская. Москва ЗАО: ЭКСМО-Пресс, 1997 [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.

¹⁰ **Аристотель.** Большая этика [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://krotov.info/lib_sec/01_a/ari/stotel_09.htm.

¹¹ **Фон Хайек, Ф.** *Право, законодательство и свобода*. Москва: ИРИСЭН, 2006, с. 451, 452.

¹² **Радбрух, Г.** *Философия права*. Москва международные отношения, 2004, с. 64, 65.

¹³ **Collin, P. H., Janssen, S., Kornmüller, A., Liversey, R.** *Dictionary of Law*. Stuttgart: Peter Collin Publishing, 1990, p. 238.

¹⁴ **Kneihs, B., Bydlinski, P., Vollmaier, P., Welan, M.** *Einführung in das österreichische Recht*. Wien: Facultas. wuv, 2011, S. 4.

¹⁵ Vēsturiski valsts politiskos lēmumus pamatoja reliģijā (valsts reliģijā) un to pieņemšanā lielu lomu spēlēja priesteri, kuri skaidroja reliģisko doktrīnu un Dieva gribu, bet kopš sekularizācijas jeb valsts un baznīcas nošķiršanas Francijā un ASV 18. gadsimta beigās sāka veidoties mūsdienu modelis, kurā valsts politika ir neatkarīga no reliģijas.

¹⁶ Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra sprieduma lietā Nr. 2005-12-0103 17. punkts.

Katra tiesību norma, ko pieņem likumdevējs, pārstāv noteiktu politiku un pauž šai politikai atbilstošas vērtības. Var teikt, ka katra politika ir darbības programma, kas sakņojas ideoloģijā kā vērtību un uzskatu paudējā. Pat izvirzot vienus un tos pašus mērķus, dažādi politiskie spēki izmantos atšķirīgas metodes to sasniegšanā un pieņems būtiski atšķirīgus lēmumus, jo tie balstās uz atšķirīgām politiskām vērtībām.

2. Tiesiskas valsts ideja Latvijā 20. gadsimta pēdējā desmitgadē

Jau kopš 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem Latvija cēla tiesisku valsti. Tiesiskas valsts celšana, pārbūvējot sociālistisko tiesību sistēmu, līdz ar integrāciju Eiropas Savienībā un iestāšanos NATO tika izvirzīta par visu pie varas nonākušo tā laika Latvijas politisko spēku kopīgu politisku mērķi. Latvijas nacionālajā programmā „Integrācija Eiropas Savienībā” kā vieni no kritērijiem demokrātijas attīstībai valstī tika precizēti Latvijas „centieni radīt valsti, kas balstītos uz likuma varu, galveno liberālo tiesību aizsardzību un labu vadību”.¹⁷ Tā 20. gadsimta deviņdesmito gadu vidū Latvijas politiķi ļoti lakoniski definēja to, ka Latvijā tiek celta tiesiska valsts, paredzot nopietnas reformas prokuratūrā, advokatūrā, policijā un valsts pārvaldes institūcijās, jo „šīm iestādēm ir nozīmīga loma demokrātiski pieņemtu likumu varas nodrošināšanā”.¹⁸

Tas apliecina, ka atjaunotajā Latvijā tiesiskas valsts jēdziens tika saistīts ar Latvijas tiesību doktrīnā jau 20 gadsimta starpkaru periodā izstrādāto tiesību virsvadības principu, kuru latviski noformulēja Kārlis Dišlers (1878–1954), runājot par tiesību suverenitāti. Viņš rakstīja: „Tiesiskā valstī augstākā vara pieder tiesībām.”¹⁹ K. Dišlers, izklāstot tiesību suverenitātes saturu, vadījās pēc Eiropas tiesību doktrīnas. K. Dišlera darbos jēdziens „tiesību suverenitāte”, kuru autors ir pārņēmis no Holandes tiesību doktrīnas (Dišlera tekstā ir atsauce uz Holandes profesora H. Krabbes darbu „Die Lehre der Rechtssouverität”, 1906),²⁰ 19. gadsimta kontinentālā Eiropā tika atvasināts no angļu juristu mācības par tiesību augstāko varu (*the rule of law*).²¹ *The rule of Law* Angļu-Latviešu Eiropas Savienības terminu vārdnīca skaidro kā „taisnīguma pamatprincipu, kas nosaka, ka visas personas, arī iestādes un amatpersonas, likuma priekšā ir vienlīdzīgas; ka personu var tiesāt vienīgi likumīga tiesa un personai ir privātās brīvības, vārda brīvības, tikšanās brīvības un biedrošanās brīvības tiesības”.²²

Angļu modeli kā zināmu etalonu, kurā visveiksmīgāk aizstāvēts taisnīgums, ar tiesību virsvadību garantējot personas tiesības uz taisnu tiesu, pētījis arī, piemēram, viens no sava laika Eiropas ievērojamākajiem valststiesību speciālistiem Georgs Jelineks (*Georg Jellinek*, 1851–1911).²³ Jau 19. gadsimta vācu juristi, izmantojot angļu tiesību doktrīnu, izveidoja jaunu, plašāku konceptu – *Rechtsstaat*

¹⁷ Latvijas nacionālā programma „Integrācija Eiropas Savienībā”. Rīga: b. i., 21. lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Dišlers, K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 25. lpp.

²⁰ Turpat, 26. lpp.

²¹ Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2002, 71. lpp.

²² *Angļu-Latviešu Eiropas Savienības terminu vārdnīca*. Zin. red. V. Skujiņa. Rīga: UNDP, 2004, 171. lpp.

²³ Jellinek, G. *Gesetz und Verordnung*. Freiburg: J. C. B. Mohr, 1887, S. 3–20.

(tiesiska valsts),²⁴ kas mūsdienu saturu ieguva 20. gadsimta vidū.²⁵ Vācu tiesību filozofs Norberts Horns (*Norbert Horn*, 1936) mūsdienu *Rechtsstaat* definē, kā demokrātisku tiesisku valsti, kurā „visas attiecības starp valsti un pilsoņiem atbilst tiesībām un likumiem. Tā noteikti ir „konstitūcijas valsts” (*Verfassungsstaat*), kurai ir pamatlukums – konstitūcija, kas regulē un leģitimē valsts varu un nosaka vairākus varas atzarus (varas dališanu). Tā uzliek par pienākumu valstij ievērot iedzīvotāju tiesības, bet pašas svarīgākās pamattiesības ir ierakstītas konstitūcijā. Demokrātiskā tiesiskā valstī visa valsts vara ir tautai, un valdību apstiprina demokrātiskās vēlēšanās.”²⁶

Vienlaikus ar Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atgūšanu 20. gadsimta nogalē latviešu valodā tika atjaunots jēdziens, kurš atbilst kontinentālās Eiropas izpratnei par tiesību virsvadību valsti, t. i., tiesiskas valsts jēdziens.²⁷ Taču tā laika juridiskajās vārdnīcās nevar atrast tiesiskuma jēdziena skaidrojumu.²⁸ Tiesiskas valsts izpratne Latvijā lielā mērā tika veidota, balstoties uz K. Dišlera darbiem un Vācijas pieredzi. Latvijā tika izmantota vācu tiesību doktrīna gan oriģinālvalodā, gan tulkojumos latviešu,²⁹ krievu³⁰ un angļu valodā.³¹ Arī pats jēdziens „tiesiska valsts” ir tiešs tulkojums no vācu *Rechtsstaat*, Latvijas juristi pārņēma ne tikai jēdzienu, bet arī tā saturu no vācu doktrīnas. Vācu kolēģi labprāt nāca talkā jaunajai demokrātiskajai Latvijas valstij. Tika dibināta Eiropafakultāte, kurā darbojās tādi vācu valststiesību profesori kā Hanss Jirgens Vilbergs. Eiropafakultātes profesori ne tikai lasīja lekcijas, bet arī publicēja grāmatas latviešu valodā.³² Kopš 20. gadsimta deviņdesmito gadu sākuma notika zinātnieku apmaiņa starp Latviju un Vāciju, Latvijas Universitāte saņēma vācu juridiskās literatūras dāvinājumus. Šie procesi veicināja izpratni par tiesisku valsti un tika iemiesoti politiskā mērķī – celt tiesisku valsti Latvijā. 21. gadsimta sākumā Latvijas juristiem bija skaidra doktrīna par iepriekš minēto jēdzienu saturu, ko apliecina, piemēram, 2004. gadā publicētā Jāņa Plepa, Edgara Pastara un Ilzes Plakanes grāmata „Konstitucionālās tiesības”. Tajā no jauna pārvērtēts K. Dišlera ieviestais jēdziens „tiesību suverenitāte”³³ un precīzi iztīrīts jēdziena „tiesiska valsts” saturs.³⁴ Šajā darbā ir izmantots jēdziens „tiesisks”, apzīmējot valsts kvalitatīvu īpašību, bet nav minēts jēdziens „tiesiskums”.

²⁴ **Kersten, J.** *Georg Jellinek und die klassische Staatslehre*. Tübingen; Mohr Siebeck, 2007, S. 200.

²⁵ **Kunz, K. L., Mona, M.** *Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtssoziologie*. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2006, S. 207.

²⁶ Autore citē N. Hornu, jo viņš bija tas, kura idejas plaši tika un tiek izmantotas Latvijas jurisprudencē un judikatūrā. **Horn, N.** *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4., neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2007, S. 3.

²⁷ *Latviešu-Krievu, Krievu-Latviešu Juridisko terminu vārdnīca*. Zin. red. J. Vēbers, Rīga: Rasma, 1994, 230. lpp.

²⁸ *Juridisko terminu vārdnīca*. Zin. red. I. Krastiņš, V. Šulcs. Rīga: Nordik, 1998, 260., 261. lpp.

²⁹ **Cipeliuss, R.** *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: AGB, 1998; **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 1999; **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 1, 1999, 17.–18. lpp.; Nr. 2., 45.–48. lpp.; **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 7 (11), 2. sēj. 2000, jūl.; **Cipeliuss, R.** *Tiesību būtība*. Rīga: LU, 2001.

³⁰ Piemēram, *Государственное право Германии*. Изд. Ы. Изензее, П. Кирххоф. Том 1. Москва Институт государства и права РАН, 1994, с. 53–63.

³¹ Piemēram, **Kelsen, H.** *General Theory of Law and State*. Cambridge, 1945.

³² Piemēram, **Vildbergs, H. J., Feldhüne, G.** *Atsauces Satversmei*. Rīga: EuroFaculty, 2003; **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības. Lietas un risinājumi: mācību līdzeklis*. 2. pārstrādātais un papild. izdevums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002.

³³ **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 98., 99. lpp.

³⁴ Turpat, 174.–218. lpp.

3. Tiesiskums kā politisks mērķis un juridisks princips

Kad latviešu juridiskajā terminoloģijā ienāca jēdziens „tiesiskums”? Vai tas papildināja kādu citu jēdzienu, vai aizstāja to? Kopš 2011. gada vasaras jēdziens „tiesiskums” tiek izvirzīts par politisku mērķi. Tā paša gada oktobrī pēc ārkārtas vēlēšanām „Vienotība”, „Zatlera Reformu partija”, „Nacionālā apvienība” un atsevišķi deputāti (tā saucamais „Olšteina sešinieks”) izveidoja „reformu un tiesiskuma koalīciju”.³⁵ Tiesiskums kā politisks mērķis tiek atklāts, piemēram, „Vienotības” mājaslapā publicētajā valdības deklarācijas skaidrojumā. Tajā ir minēti daudzi un dažādi pasākumi, kas vērsti uz tiesību virsvadību un taisnīgas un efektīvas tiesību politikas nodrošināšanu. Tas liek atcerēties iepriekš izvirzīto politisko mērķi – tiesiskas valsts veidošana un nostiprināšana Latvijā. Valdības programma ir vērsta uz neatliekamu pasākumu veikšanu, reformējot tieslietas, kas, autoresprāt, vērsti uz tiesiskas valsts stiprināšanu Latvijā.³⁶ Taču jēdziens „tiesiska valsts” vairs netiek minēts kā aktuāls politisks mērķis. Vai „tiesiskums”, kā to izprot politiķi, ir identisks jēdzienam „tiesiska valsts”?

Kopš uzsākta cīņa par tiesiskumu, žurnālisti ir paguvuši gan apšaubīt šī jēdziena juridisko dabu, gan arī centušies to atklāt.³⁷ Viens ir skaidrs – sabiedrībā nav vienotas izpratnes par jēdziena „tiesiskums” saturu, un tas tiek izmantots kā skaists sauklis.³⁸ Lielākoties ar to tiek saprasta tiesību virsvadība vai pat šaurāk – likumu virsvadība, bet politiķi, kas darbojas reformu un tiesiskuma koalīcijā, to izprot kā līdzekli personas pamattiesību aizstāvībai un vispārējai taisnīguma garantēšanai valstī. Šāda atziņa izriet no koalīcijas padarīto un iecerēto darbu analīzes. Koalīcijas darbs, kā to apliecina uzsāktās reformas procesuālajās tiesībās³⁹ un tiesu sistēmā, ir orientēts uz starptautisko prasību iestrādāšanu un tiesu pieejamības nodrošināšanu, t. sk., cīnoties pret ieilgušiem, nesamērīgi gariem tiesas procesiem. Mērķis nodrošināt fizisko un juridisko personu tiesības uz taisnu tiesu ir atrodams arī Valdības deklarācijā: „Pārkārtosim un optimizēsim vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu sistēmu, izlīdzinot tiesu noslodzi Latvijas reģionos, vienlaikus samazinot pārsūdzības instanču skaitu atsevišķu kategoriju lietām. Samazināsim administratīvos šķēršļus lietu izskatīšanai tiesā, dodot tiesai lielāku rīcības brīvību procesuālo līdzekļu izvēlē. Risināsim tiesu judikatūras pieejamības un sistematizācijas jautājumus. Veiksim pasākumus investoru tiesiskās aizsardzības stiprināšanai.”⁴⁰ 20. gadsimta deviņdesmitajos gados un 21. gadsimta pirmajā desmitgadē šādi mērķi izrietēja no virsmērķa „tiesiskas valsts veidošana”, vēlāk – „tiesiskas valsts nostiprināšana”. Latvijā šobrīd tas tiek darīts ar jaunu politisko mērķi

³⁵ Jaunā Saeima paņem divu stundu pauzi; „reformu un tiesiskuma koalīcija” runās ar „Olšteina sešinieku” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. februārī]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/jauna-saeima-panem-divu-stundu-pauzi-reformu-un-tiesiskuma-koalicija-runas-ar-olsteina-sesinieku.d?id=41225175>.

³⁶ Tiesiskums. Valdības deklarācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.vienotiba.lv/par-mums/valdibas-deklaracija/tiesiskums/>.

³⁷ Piemēram, **Bethers, A.** Tiesiskums? [tiešsaiste]. Pietiek.com, 2011, 11. sept. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.pietiek.com/raksti/tiesiskums>.

³⁸ **Avotiņš, V.** Tiesiskums – partiju lūpu krāsa [tiešsaiste]. 2011, 2. nov., 23.23 [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.business.lv/dienasviedoklis/id/418/tiesiskums--partiju-lupu-krasa>.

³⁹ **Melnace, I.** Top apjomīgi grozījumi Kriminālprocesa likuma C daļā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=243967>.

⁴⁰ Tiesiskums. Valdības deklarācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.vienotiba.lv/par-mums/valdibas-deklaracija/tiesiskums/>.

- „tiesiskuma nodrošināšana”. Jēdziens „tiesiskums” Latvijas politikā ir aizstājis jēdzienu „tiesiska valsts”, tāpēc ir būtiski noskaidrot jēdziena „tiesiskums” saturu.

Tiesiskuma princips ir viens no Administratīvā procesa likumā pozitīviem tiesību principiem. Tas ir ietverts likuma 7. pantā: „Iestādes un tiesas rīcībai jāatbilst tiesību normām. Iestāde un tiesa darbojas normatīvajos aktos noteikto pilnvaru ietvaros un savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim.”⁴¹ Tiesiskums nav visaptverošs princips, jo citādi tas varētu būt vienīgais administratīvā procesa princips, tomēr tiesiskums ir minēts tikai kā trešais no 11 principiem. Tiesiskums kā administratīvā procesa princips nosaka iestāžu un tiesu darbības kvalitāti, nevis stāvokli. Kā administratīvā procesa princips un tikai attiecībā uz administratīvo procesu tiesiskuma princips 2003. gadā tika iestrādāts Likumā „Par tiesu varu”, 7. pantu izsakot jaunā redakcijā:

„(1) Administratīvajās lietās tiesa veic kontroli pār izpildvaras darbību, kas attiecas uz konkrētu publiski tiesisku attiecību (administratīvā akta vai iestādes faktiskās rīcības) tiesiskumu un pamatotību, kā arī noskaidro personas publiski tiesiskos pienākumus vai tiesības.

(2) Administratīvo pārkāpumu lietās tiesu spriež tiesa, izskatot un izlemjot tiesas sēdēs lietas par personu administratīvajiem pārkāpumiem.”⁴²

Kopš Likuma „Par tiesu varu” pieņemšanas 1992. gada 15. decembrī nemainīgi ir palikuši tiesas spriešanas pamatprincipi – patiesība (17. pants), likumība (18. pants), atklātums (19. pants) un koleģialitāte (20. pants)⁴³, kuru mērķis ir garantēt taisnīgu tiesu. Tiesības uz taisnu tiesu Latvijas iedzīvotājiem garantē Satversmes 92. pants. Lai gan pantā šīs pamattiesības ir formulētas lakoniski, tās nedrīkst interpretēt sašaurināti.⁴⁴

Arī tiesas spriedumos kā viens no tiesību principiem parādās tiesiskuma princips. Īpaši plaši tiesiskuma princips analizēts Satversmes tiesas spriedumos. Tiesiskuma principa izpratne judikatūrā atbilst administratīvā procesa likumā ietvertajai izpratnei, t. i., tiesiskuma princips ietver tiesību virsvadību valsts varas realizācijā. Arī likumdevējs un valdība savā darbībā ir saistīti ar tiesiskuma principa ievērošanu.⁴⁵ Taču Satversmes tiesa, analizējot, vai tiek ievērots tiesiskuma princips, nevērtē taisnīgumu kā no tiesiskuma principa izrietošu. Taisnīguma princips ir atsevišķs tiesību princips, kura ievērošana tiek metodiski izvērtēta, un tas nav pakārtots tiesiskuma principam. Savukārt princips „tiesiska valsts” ietver gan tiesību virsvadības, gan taisnīguma principu. Tātad nevar uzskatīt, ka „tiesiskums” juridiski ir sinonīms jēdzienam „tiesiska valsts”.

⁴¹ Administratīvā procesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567>.

⁴² Likums „Grozījumi likumā „Par tiesu varu””. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178 (2943), 2003, 17. dec.

⁴³ Likums „Par tiesu varu”. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un valdības Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993, 14. janv., 78., 79. lpp.

⁴⁴ **Briede, J., Višķere, I., Litvions, G., Bitāns, A., Danovskis, E.** 2. Ikvienam var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 124., 125. lpp.

⁴⁵ Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103; Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01 9. punkts; Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā 2011- 11-01 u. c.

4. Tiesiskums un justīcija

Tiesiskums tādā izpratnē, kādā to šobrīd lieto politiķi, autoresprāt, latviešu juridiskajā terminoloģijā ir ienācis pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, tulkojot no angļu valodas, daudznozīmīgo vārdu *justice*. Piemēram, Eiropas Savienības portālā angļu versijā ir raksts „Justice, freedom and security”, kurš tulkots kā „Tiesiskums, brīvība un drošība”.⁴⁶ Arī citās vietnēs ir līdzīgi: Eiropas Komisijas mājaslapā komisijas misija angļiski izteikta kā *Justice*, vāciski – *Justiz*, franciski – *de justice*, lietuviski – *Teisingumas* (tulkojot latviski, pirmā nozīme šim jēdzienam ir taisnīgums, tad – taisna tiesa), bet latviski – tiesiskums.⁴⁷ Vai latviešu jēdziens „tiesiskums” ir atbilstošs citās valodās (vispirms jau pamatvalodās – angļu un franču) dotajam jēdzienam, autore pētīs, pamatojoties uz angļu valodu, jo lielākoties visi Eiropas Savienības un Eiropas Komisijas teksti latviski tiek tulkoti tieši no angļu valodas.

Angļu vārda *Justice* saknes meklējamas latīņu valodas *Justitia* jeb justīcija – tiesas garantēts taisnīgums. Romiešu tiesībās tika izprasts, ka „*Justitia* – taisnīgums ir pastāvīgs un mūžīgs princips, kas katram piešķir atbilstošas tiesības”.⁴⁸ Šo principu ir definējis Ulpiāns.⁴⁹ *Justitia* kā romiešu tiesību pamatprincips pēc izcelsmes ir sakrāls, jo Justīcija bija romiešu dieviete – taisnas tiesas iemiesojums, kuru romieši godāja līdz ar *aequitas* – taisnīgumu.⁵⁰

Ulpiāns pirmajā Institūciju grāmatā raksta: „Tam, kurš studē tiesības, vispirms ir jāuzzina, no kurienes cēlies vārds „tiesības” (lat. *iuris*). Tiesības savu nosaukumu ir ieguvušas no „taisnīguma” (lat. *iustitia*), jo saskaņā ar lielisko Celsus (romiešu jurists *Publius Iuventius Celsus*) definīciju tiesības ir labā un taisnīgā māksla.”⁵¹ Saskaņā ar romiešu mitoloģiju taisnīguma dieviete Justīcija visilgāk no visiem romiešu dieviem dzīvoja cilvēku vidū, un tikai mežonīgajā dzelzs laikmetā kā pēdējā no dieviem pameta zemi un cilvēkus.

Taisnīgumu romiešu izpratnē garantēja arī tīra sirdsapziņa (latviešu juridiskajā terminoloģijā – „laba ticība”), ko iemiesoja dieviete *Fides* – ticība jeb sirdsapziņa. Šāda konstrukcija, ka spēkā ir tikai labā ticībā noslēgti līgumi, kuros nav ļauna nolūka (*dolus malus*), ir iekļauta jau XII tabulu likumos.⁵² Kopumā par romiešu tiesību pamatjēdzieniem var teikt, ka romieši pazina taisnīgumu kā morālu kategoriju (lat. *aequitas*) un taisnīgumu kā juridisku jeb tiesisku kategoriju (lat. *iustitia*).⁵³ Šo izpratni reizē ar romiešu materiālajām un procesuālajām tiesībām pārņēma arī kontinentālās Eiropas valstis romiešu tiesību recepcijas gaitā, vienlaikus šos jēdzienus iepazīna un savā tiesību sistēmā iestrādāja arī Lielbritānijas juristi, kuri

⁴⁶ Tiesiskums, brīvība un drošība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://europa.eu/pol/justice/index_lv.htm.

⁴⁷ Tiesiskums. Eiropas Komisija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/mission/vision/index_lv.htm.

⁴⁸ „*Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuens (principium). § 1. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque injusti scientia*”. Hoffmann, F. *Die Kompilation der Digesten Justinians*. Wien: Manzsche Hofsvverlag, 1900, S. 58.

⁴⁹ Суд и судьбы в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана. Москва: Статут, 2006, с. 17.

⁵⁰ Ostwaldt, L. *Aequitas und Justitia*. Halle an der Saale: Junkermann, 2009, S. 27.

⁵¹ Суд и судьбы в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана. Москва: Статут, 2006, с. 13.

⁵² Кофанов, Л., Л. *Lex и Ius возникновение и развитие римского права в 8 -3 вв. До н. Э.* Москва Статут, 2006, с. 11.

⁵³ Bretonne, M. *Geschichte des römischen Rechts von den Anfängen bis zu Justinian*. München: C. H. Beck, 1998, S. 163, 164, 184–186.

gluži tāpat kā kontinentālās Eiropas juristi viduslaikos universitātēs studēja tikai romiešu un kanoniskās tiesības līdz ar tiesību doktrīnu.⁵⁴ Arī angļu tiesību doktrīnā *Justice* tiek izprasta kā taisnīgums, t. i., morāli filozofiska kategorija, kas nošķir labo no ļaunā. Džons Rouls (*John Rawls*, 1921–2002) to definē kā universālu taisnīguma principu, kura sasniegšanai tiek veidota sociāla sistēma patiesības noskaidrošanai.⁵⁵ No šīs definīcijas izriet arī jēdziena šaurākā nozīme – tiesu sistēma jeb tieslietu sistēma,⁵⁶ kuras pienākums ir praksē garantēt vai materializēt taisnīgumu.

Latviešu valodā jēdziens „tiesiskums” ir šaurāks nekā romiešu tiesību jēdziens „justīcija”, kurš vispirms sevī ietver taisnīguma jēdzienu un tikai tad sistēmu taisnīguma garantēšanai jeb tieslietu sistēmu. Tāpēc būtu loģiski arī latviešu valodā attiekties no administratīvā procesa principa „tiesiskums” paplašinātas tulkošanas un piemērošanas attiecībā uz tiesībās garantētu taisnīgumu.

Otra termina *Justice* nozīme angļu valodā ir šaurāka. Tas (tāpat kā latviešu valodā) ir no romiešu tiesībām pārņemtais jēdziens „justīcija”, kas apzīmē tiesu institūciju sistēmu un to darbību, realizējot tiesas spriešanu.⁵⁷ Justīcija kā jēdziens visdrīzāk ir adekvāts Eiropas Savienības un Eiropas Komisijas misijai, jo šo organizāciju politikā tiek runāts par personu pamattiesību aizsardzību, garantējot tiesības uz taisnu tiesu visā Eiropas Savienības telpā.⁵⁸

Kopsavilkums

1. Katras valsts ideāls mērķis ir garantēt taisnīgumu. Kopš 19. gadsimta ar taisnīguma garantēšanu saprot tiesību virsvadību valstī. Jau 19. gadsimtā izveidojās jauns par „tiesību virsvadību” plašāks jēdziens – „tiesiska valsts”, kas ietver valsts pienākumu garantēt uz tiesībām balstītu taisnīgumu visiem sabiedrības locekļiem. Kopš Latvijas Republikas dibināšanas tiek strādāts pie tiesiskas valsts veidošanas un stiprināšanas.
2. Pēdējā desmitgadē politikā jēdziens „tiesiskums” kā politisks mērķis ir nomainījis iepriekš valdījušo mērķi „tiesiska valsts”. Var teikt, ka likumdevējs ir pārorientējies uz šaurāku mērķi. Pārorientējoties no tiesiskas valsts kopšanas uz tiesiskuma stiprināšanu, mēs esam attiekušies no plašiem mērķiem un šobrīd strādājam pie sasniedzamiem. Ne tikai politiķu, bet arī juristu runās aizvien biežāk jēdziens „tiesiskums” aizstāj jēdzienu „tiesiska valsts”. Taču jāsaprot, ka tie nav identiski.
3. Autore uzskata, ka jēdziena „tiesiskums” universāla lietošana nav apzināta izvēle. Izpētes gaitā radusies pārliecība, ka tiesiskuma triumfa gājiens saistāms nevis ar administratīvā procesa nozīmes pieaugšanu, bet gan ar aplamiem tulkojumiem (kā to parādīja Eiropas Savienības un Eiropas Komisijas mājaslapu izpēte dažādās valodās), kuros angļu *justice* tulkots nevis kā justīcija vai taisna tiesa, bet gan kā tiesiskums.

⁵⁴ Koschaker, P. *Europa und das Römische Recht*. München, Berlin: C. H. Beck, 1966, S. 212–243.

⁵⁵ Rawls, J. A. *Theory of Justice. revised edn*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 3.

⁵⁶ *Angļu-Latviešu Eiropas Savienības terminu vārdnīca*. Zin. red. V. Skujiņa. Rīga: UNDP, 2004, 171. lpp.

⁵⁷ *Juridisko terminu vārdnīca*. Zin. red. I. Krastiņš, V. Šulcs. Rīga: Nordik, 1998, 102. lpp.

⁵⁸ Tiesiskums, brīvība un drošība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://europa.eu/pol/justice/index_lv.htm.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Avotiņš, V.** Tiesiskums – partiju lūpu krāsa [tiešsaiste]. 2011, 2. nov., 23.23 [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.business.lv/dienasviedoklis/id/418/tiesiskums-partiju-lupu-krasa>.
2. b. a. Kukule varētu tikt pie ienesīga amata Ventspils brīvostas valdē [tiešsaiste]. Diena.lv, 2012, 17. janv., 21.15 [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/business/likumi-nodokli/kukule-varetu-tikt-pie-ienesiga-amata-ventspils-brivostas-valde-13926222>.
3. b. a. Zatlers: „oligarhu lieta” apliecina nepieciešamību pēc tiesiskuma koalīcijas [tiešsaiste]. Apollo, 2011, 24. okt., 09.18. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: http://www.apollo.lv/portal/printit_v2/253683/0.
4. b. a. Jaunā Saeima paņem divu stundu pauzi; „reformu un tiesiskuma koalīcija” runās ar „Olšteina sešinieku” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. februārī]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/jauna-saeima-panem-divu-stundu-pauzi-reformu-un-tiesiskuma-koalicija-runas-ar-olsteina-sesinieku.d?id=41225175>.
5. b. a. Āboltiņa: Balsojums pierādīs, vai Saeima iestājas par pilsoņu kopējā īpašuma neaizskaramību [tiešsaiste]. Diena.lv. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/aboltina-balsojums>.
6. **Bethers, A.** Tiesiskums? [tiešsaiste]. Pietiek.com, 2011, 11. sept. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.pietiek.com/raksti/tiesiskums>.
7. **Bretone, M.** *Geschichte des römischen Rechts von den Anfängen bis zu Justinian*. München: C. H. Beck, 1998.
8. **Briede, J., Višķere, I., Litvions, G., Bitāns, A., Danovskis, E.** 2. Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
9. **Cipeliuss, R.** *Tiesību būtība*. Rīga: LU, 2000.
10. **Cipeliuss, R.** *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: AGB, 1998.
11. **Dišlers, K.** *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2002.
12. **Dišlers, K.** *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930.
13. **Hegel, G. W. Fr.** *Die Philosophie des Rechts*: Vorlesungen von 1821/1822. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.
14. **Hoffmann, F.** *Die Kompilation der Digesten Justinians*. Wien: Manzsche Hofsvverlag, 1900.
15. **Horn, N.** *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4., neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2007.
16. **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 1999.
17. **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 1, 1999.
18. **Horns, N.** Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 7 (11), 2. sēj. 2000, jūl.
19. **Jellinek, G.** *Gesetz und Verordnung*. Freiburg: J. C. B. Mohr, 1887.
20. **Kelsen, H.** *General Theory of Law and State*. Cambridge, 1945.
21. **Kersten, J.** *Georg Jellinek und die klassische Staatslehre*. Tübingen; Mohr Siebeck, 2007.
22. **Kneihs, B., Bydliński, P., Vollmaier, P., Welan, M.** *Einführung in das österreichische Recht*. Wien: Facultas. wuv, 2011.
23. **Koschaker, P.** *Europa und das Römische Recht*. München, Berlin: C. H. Beck, 1966.
24. **Kunz, K. L., Mona, M.** *Rechtsphilosophie, Rechtslehre, Rechtssoziologie*. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2006.
25. **Melnace, I.** Top apjomīgi grozījumi Kriminālprocesa likuma C daļā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=243967>.

26. **Ostwaldt, L.** *Aequitas und Justitia*. Halle an der Saale: Junkermann, 2009.
27. **Ozoliņš, K.** Vai tiesiskuma uzvara? [tiešsaiste] Diena, 2011, 22. sept. [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/blogi/vai-tiesiskuma-uzvara-13905008>.
28. **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
29. **Rawls, J. A.** *Theory of Justice. revised edn.* Oxford: Oxford University Press, 1999.
30. **Vildbergs, H. J., Feldhūne, G.** *Atsauces Satversmei*. Rīga: EuroFaculty, 2003.
31. **Vildbergs, H. J., Krasts, V.** *Salīdzinošās administratīvās tiesības. Lietas un risinājumi: mācību līdzeklis. 2. pārstrādātais un papild. izdevums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002.
32. **Аристотель.** Большая этика [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://krotov.info/lib_sec/01_a/ari/stotel_09.htm.
33. **Аристотель.** Никомахова этика [tiešsaiste]. Перевод Нина Брагинская. Москва ЗАО: ЭКСМО-Пресс, 1997 [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.
34. *Государственное право Германии*. Изд. Й. Изензее, П. Кирххоф. Том 1. Москва Институт государства и права РАН, 1994.
35. **Кофанов, Л., Л.** *Lex et Ius возникновение и развитие римского права в 8 -3 вв.* До н. Э. Москва Статут, 2006.
36. **Радбрух, Г.** *Философия права*. Москва международные отношения, 2004.
37. *Суд и судьбы в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана*. Москва: Статут, 2006.
38. **Фон Хайек, Ф.** *Право, законодательство и свобода*. Москва: ИРИСЭН, 2006.

Uzziņu literatūra

1. *Angļu-Latviešu Eiropas Savienības terminu vārdnīca*. Zin. red. V. Skujiņa. Rīga: UNDP, 2004.
2. **Collin, P. H., Janssen, S., Kornmüller, A., Liversey, R.** *Dictionary of Law*. Stuttgart: Peter Collin Publishing, 1990.
3. *Juridisko terminu vārdnīca*. Zin. red. I. Krastiņš, V. Šulcs. Rīga: Nordik, 1998, 260., 261. lpp.
4. *Latviešu-Krievu, Krievu-Latviešu Juridisko terminu vārdnīca*. Zin. red. J. Vēbers, Rīga: Rasma, 1994.

Normatīvie akti

1. Likums „Par tiesu varu”. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un valdības Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993, 14. janv., 78., 79. lpp.
2. Administratīvā procesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567>.
3. Likums „Grozījumi likumā „Par tiesu varu””. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178 (2943), 2003, 17. dec.

Judikatūra

1. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103.
2. Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01.
3. Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. 2011- 11-01.

Politiski dokumenti

1. Latvijas nacionālā programma „Integrācija Eiropas Savienībā”. Rīga: b. i.
2. Tiesiskums, brīvība un drošība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: http://europa.eu/pol/justice/index_lv.htm.
3. Tiesiskums. Eiropas Komisija. [tiešsaiste]. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/mission/vision/index_lv.htm.
4. Tiesiskums. Valdības deklarācija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. martā]. Pieejams: <http://www.vienotiba.lv/par-mums/valdibas-deklaracija/tiesiskums/>.

TAISNĪGUMS KĀ TIESĪBU KRITĒRIJS

Mg. iur. Elīna Grigore-Bāra

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

elina.grigore@lu.lv

Atslēgvārdi: tiesību spēkā esamība, taisnīguma teorijas, sociālais taisnīgums

Izvirzot hipotēzi, ka taisnīgums ir tiesību kritērijs, jānoskaidro, vai taisnīguma iekļaušana tiesībās ietekmē tiesību spēkā esamību. Ja kādu netaisnīgu tiesību normu var īstenot valsts organizētā piespiedu procesā, taisnīgumu nevarētu atzīt kā vienu no tiesību pazīmēm (kritērijiem). Tiesību spēkā esamību var pamatot trīs veidos:

- 1) Tiesību juridiskā spēkā esamība, kas izpaužas kā vispārējs jeb formāls tiesību normas pamatojums, neatkarīgi no tās realizācijas. Tiesību juridiskai spēkā esamībai nav izņēmumu – vai nu tās ir vai nav spēkā esošas. Pat tad, ja tiesības netiek ievērotas vai piemērotas, tās tik un tā saglabā savu spēkā esamību. Pamatā šai tiesību spēkā esamības formai ir tiesību pozitīvisma ietvaros sniegtā atziņa, ka tiesības ir atvasinātas no valsts varas un tiesību spēkā esamību nosaka pēc formālām pazīmēm, piemēram, tiesību normas izdevēja kompetences, pieņemšanas kārtības u. tml. Tiesību juridiskā spēkā esamība akcentē tiesību jēbūtību kā no tiesību esamības atsevišķi aplūkojamu kategoriju. Šāda pieeja uzskatāmi atspoguļojas Hansa Kelzena (1881–1973) tiro tiesību mācībā.
- 2) Tiesību faktiskā spēkā esamība atklājas tiesību normu īstenošanā un ir socioloģiska (sociāla) kategorija. Izšķiroša nozīme ir tam, vai tiesības ir arī faktiski iedarbīgas. Tātad šis ir jautājums par tiesību efektivitāti, kas priekšplānā izvirza esamības aspektu tiesībās.
- 3) Tiesību morālā jeb ētiskā spēkā esamība balstās uz to, ka lielākā daļa sabiedrības locekļu tiesību normu akceptē jeb atzīst, jo norma ir pamatota ar kopīgām pamatvērtībām. Morālā spēkā esamība – likuma un pilsoņu tiesiskās pārliecības sakrišana – var pastiprināt likuma iedarbīgumu. Ja patāv spriedze vai pretrunas starp juridisko un morālo tiesību pamatojumu, krītas tiesību efektivitāte. Taču sabiedrības vairākuma morāles priekšstatiem neatbilstošas tiesības var būt faktiski spēkā esošas, ja to realizācija tiek nodrošināta ar valsts varas piespiedu mehānismu.¹ Vācu tiesību zinātnieki gan izsaka atšķirīgus viedokļus par to, pēc kādiem kritērijiem ir nosakāma tiesību morālā spēkā esamība. Bernds Rūters (*Bernd Rütters*) un Kristians Fišers (*Christian Fischer*) morālo spēkā esamību saista ar labprātīgu tiesību ievērošanu, kad tiesību atzišana izriet no sabiedrības vairākuma tiesiskās

---

¹ Röhl, K. F., Röhl, H. C. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008., S. 311.–313.; Rütters, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 218.–221.

pārliecības.² Tātad morālai spēkā esamībai būtu jāsakrīt ar faktisko. Šāda konstrukcija paredz morāles normas aplūkot kā esamību, nevis jābūtību. Taču vai tiešām sabiedrība atzīst un labprātīgi ievēro tiesību normas tikai tad, ja tās atbilst ētikas prasībām? Klauss Rols (*Klaus Röhl*) un Hanss Kristians Rols (*Hans Christian Röhl*) tiesību morālo spēkā esamību dēvē arī par filozofisko spēkā esamību, kuras galvenais kritērijs ir nevis sociālā morāle, t. i., sabiedrībā izplatītie priekšstati par labo un ļauno, bet gan morāle kā apriora tikumība, kas risina jautājumus, vai tiesības (atsevišķa tiesību norma) ir atzīstamas par tikumīgām, tikumiski neitrālām vai arī pavisam netikumīgām.³ Šajā gadījumā ir iespējama situācija, ka sabiedrība atzīst un labprātīgi ievēro tiesības, kas būtu uzskatāmas par amorālām, bet kuras sabiedrības vairākums akceptējis kādu citu iemeslu dēļ.

Jautājums par tiesību morālo spēkā esamību ir nesaraujami saistīts ar izpratni par ētiku kā tādu, kā arī ar kādu konkrētu izvēlētu ētikas teoriju. Taču neatkarīgi no tiesību normas morālā pamatojuma to nedrīkst skatīt no klasiskā tiesību pozitīvisma pozīcijām, uzskatot, ka tiesību morālais novērtējums nekādā veidā nav saistīts ar tiesību juridisku spēkā esamību.

1. Taisnīguma ietekme uz tiesību spēkā esamību

Viens no galvenajiem tiesību atzīšanas kritērijiem ir taisnīgums, kas nav tikai juridisks jēdziens, bet ir arī ētikas kategorija. Vispārējie tiesību principi kā patstāvīgs tiesību avots liecina par to, ka tiesības tiek pakļautas taisnīguma prasībām,⁴ tādējādi tiek sasaistīts tiesību spēkā esamības juridiskais jeb formālais pamatojums ar morālo. Līdz ar to tiesību atzīšana jeb *acceptatio legis* ir svarīgs tiesību kritērijs, kas jāņem vērā kā likumdevējam, tā arī tiesu varai.⁵ Tātad tiesību spēkā esamība ir atkarīga no tā, vai tiesības pilnībā vai vismaz daļēji tiek atzītas par atbilstošām taisnīguma prasībām. Jāuzsver, ka pilnīgu tiesību un taisnīguma sakritību kā tiesību normu spēkā esamības priekšnoteikumu mūsdienās izvirzīt nemaz nevar. Autoresprāt, tiesībām jābūt vismaz daļēji taisnīgām, proti:

- 1) taisnīgums jāievēro kādā noteiktā pakāpē (piemēram, izmantojot t. s. Radbruha formulu, –netaisnība likumos ir pieļaujama, kamēr vien tās apjoms nav kļuvis nepanesams) vai arī
- 2) jāievēro tikai viens taisnīguma veids (piemēram, akcentējot tikai procesuālo taisnīgumu vai formālo taisnīgumu).

No tiesību filozofijas viedokļa iemesls tikai daļējai taisnīguma ievērošanai ir pārāk plašais taisnīguma jēdziens un taisnīguma teoriju pluralisms, kas atsevišķos gadījumos piedāvā savstarpēji pretrunīgus kādas problēmas risinājumus. Līdz ar to taisnīgumu kā tiesību kritēriju tiesu vara (t. sk. arī konstitucionālā tiesa) var izmantot tikai noteiktās robežās, respektējot valsts varas dalīšanas principu. Savukārt taisnīguma konkretizācijas pienākums lielā mērā balstās uz likumdevēju.

² Rùthers, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 219.

³ Röhl, K. F., Röhl, H. C. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008., S. 311.

⁴ Iljannova, D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 53. lpp.

⁵ Rùthers, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 220., 221.

Taču tas nenozīmē, ka likumdevējs rada taisnīgumu vai arī ka taisnīgums un likums ir identificējami. Šāda tiesību pozitīvismam raksturīga pieeja tikai padarītu tiesību novērtēšanu no taisnīguma pozīcijām vispār neiespējamu, jo novērtēšanas kritērijiem ir jābūt ārpusē esošam – tātad arī ārpus likuma esošam (vispārējā tiesību principa veidā). Taču taisnīguma jēdziena relativitāte padara šo kritēriju par sarežģīti vai pat ierobežoti piemērojamu.

2. Taisnīguma teorijas

Gustavs Radbruhs savā monogrāfijā „Tiesību filozofija” rakstīja, ka tiesības ir realitāte, kuras jēga ir kalpot tiesību idejai, kas savukārt nevar būt nekas cits kā taisnīgums.⁶ Tiesību filozofijā pastāv dažādas taisnīguma klasifikācijas. Zināmākā un arī senākā ir Aristoteļa izstrādātā mācība par nolīdzinošo taisnīgumu un sadalošo taisnīgumu.⁷ Var nošķirt subjektīvo taisnīgumu, kas atklājas kā personisks tikums, un institucionālo jeb objektīvo taisnīgumu, kas atklājas morālei atbilstošos likumos.⁸ No antīkās pasaules ar Platona, Aristoteļa, Cicerona un Augustīna darbiem, kā arī romiešu tiesībām Eiropas tiesiskās domāšanas pamatos nostiprinājusies taisnīguma tēze: „Katram savu!”⁹ Taču šī tēze tuvāk nepaskaidro, kas ir daļāmie labumi. Var izdalīt vismaz trīs labumu grupas, kas ir nepieciešamas jebkura cilvēka pamatvajadzību apmierināšanai: tiesības, brīvības (iespējas) un ienākumi (bagātība).¹⁰ Tāpat arī minētā vispārīgā taisnīguma tēze nenorāda, kam šī sadale būtu jāveic – valstij vai pašiem indivīdiem, brīvi vienojoties, un pēc kādiem kritērijiem būtu nosakāma katram piekritīgā daļa:

- 1) pēc jau iegūtām tiesībām,
- 2) pēc vajadzībām (neskaidrs ir jautājums, ko vispār atzīt par vajadzību: subjektīvu vajadzību (vēlmes) vai objektīvu vajadzību vai
- 3) pēc ieguldījuma (diskutabls ir jautājums, pēc kādiem kritērijiem var novērtēt personas ieguldījumu).

Atbildes uz šiem jautājumiem ir visdažādākās, piedāvājot pat ļoti atšķirīgas taisnīguma izpratnes. Atkarībā no izvēlētajām vērtībām, to nozīmīguma un taisnīguma jēdziena satura noteikšanas veida var izšķirt vairākas taisnīguma teorijas. B. Rūters un K. Fišers piedāvā visas taisnīguma teorijas klasificēt trīs lielās grupās.

1. Aprakstošās jeb deskriptīvās taisnīguma teorijas piedāvā sabiedrībā pastāvošu vērtību aprakstu, piemēram, veicot valodas analīzi un tādējādi meklējot ētikas noteikumu empīrisku pamatojumu. Empīriskā taisnīguma pētniecība galvenokārt saistāma ar psiholoģiju un tiesību socioloģiju.
2. Procedurālās (*prozedurale*) taisnīguma teorijas akcentē nevis taisnīguma saturu, bet procedūru, kādā iespējams formulēt taisnīgu normu. Par galveno taisnīguma kritēriju tiek izvirzīts kādas normas pieņemšanas process, kuram jābūt neitrālam un vienlīdzīgam attiecībā pret visām personām. Šīs

⁶ Радбрух, Г. *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004, с. 41., 42.

⁷ Plašāk sk. Aristotelis. *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne, 1985, 100.–121. lpp.

⁸ Hefe, O. *Taisnīgums. Filozofisks ievads*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009, 29. lpp.

⁹ Rūthers, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 228.; Hefe, O. *Taisnīgums. Filozofisks ievads*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009, 51. lpp.

¹⁰ Boshammer, S. Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/e7004/e7373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.

teorijas ietvaros ir iespējama arī saturiski netaisnīgas normas atzīšana par taisnīgu, ja vien ir ievērota atbilstoša procedūra, piemēram, notikusi balsošana un vairākums šo normu ir pieņēmis. Mērķis ir atrast tādas noteikumus, kurus ievērojot ir iespējama brīva un saprātīga diskusija un var sasniegt pēc iespējas patiesāku konsensu. Šādas pieejas pirmsākumi saistāmi jau ar Platona aprakstīto dialoga metodi un atklājas mūsdienu diskursa teorijās, piemēram, Jirgena Hābermāsa (dz. 1929) izstrādātajā diskursa teorijā.

3. Materiālās taisnīguma teorijas mēģina atrast saturiskus kritērijus, kurus varētu piemērot papildus procedurālā taisnīguma kritērijiem, lai pēc iespējas izslēgtu netaisnīgu tiesību rašanās iespēju taisnīgas procedūras piemērošanas rezultātā.¹¹

3. Materiālās taisnīguma teorijas

Atkarībā no centrālās vērtības materiālās taisnīguma teorijas var klasificēt trīs tipos.

1. Teleoloģiskās teorijas par galveno vērtību uzskata derīgumu (lietderību) un efektivitāti, kas jāievēro kā materiālo, tā arī nemateriālo labumu pārdalē. Starp teleoloģiskajām taisnīguma teorijām pazīstamākā un detalizētākā ir utilitārisma teorija.¹² Džeremijs Bentams (1748–1832) taisnīgumu formulēja kā vislielākās iespējamās laimes nodrošināšanu pēc iespējas lielākam cilvēku skaitam. Taisnīguma izpratnē Dž. Bentams lielu nozīmi piešķir tieši materiāliem labumiem, uzsverot, ka lielāka laime būs tam individam, kuram būs lielāka bagātība. Savukārt netaisnība ir starpība, kas rodas starp faktiski iegūto laimi un teorētiski iespējamo kopējo labumu. Šī teorija maksimizē kopējā labuma nozīmi, nepievērojot uzmanību labumu sadalei starp indivīdiem. Utilitārisms kalpo par izejas pozīciju tiesību ekonomiskai analīzei, bet šīs pieejas galvenais trūkums ir neatsavināmu tiesību neatzīšana un iespējamā indivīda negatīvās brīvības pārkāpšana, ja vien tas ir lietderīgi sabiedrības vairākumam. Taču pozitīvi ir vērtējama teorijas piedāvātā iespēja rīcību un noteikumus racionāli novērtēt pēc to radītajām sekām, atbildot uz jautājumu, vai ir ticis sasniegts iecerētais mērķis.¹³
2. Līguma teorijas (brīvības tiesības) akcentē brīvību kā vērtību. Šo teoriju pārstāvji iestājas par to, ka katram cilvēkam pienākas plašas brīvības tiesības, ko var ierobežot tikai, lai nodrošinātu cilvēku kooperāciju sabiedrībā. Cilvēku kooperācijas modelis tiek saistīts ar sabiedriskā līguma teorijām. Tiek atzīts, ka līdz ar sabiedrisko līgumu cilvēki atsakās no savas neaprobežotās brīvības, pretī par to saņemot drošību un mieru. Vienlīdzība (taisnīgums) pastāv kā savstarpējas tiesības vienam no otra prasīt neiejaukšanos noteiktā brīvības sfērā. Imanuels Kants (1724–1804) šo pamatideju ir formulējis kā vienas patvaļas saskaņošanu ar citu patvaļu uz vispārējā brīvības likuma

¹¹ Rütters, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 244., 245.

¹² Turpat, S. 248.

¹³ Азаркин, Н. М. *Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций*. Москва: Юридическая литература, 2003, с. 436, 437.; Rütters, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 249.

pamata.¹⁴ Tādējādi šīs teorijas uzsver indivīda brīvību kā vērtību, kas nozīmē arī to, ka katram ir neierobežotas ekonomiskas tiesības uz visu, kas viņam pieder vai ir nopelnīts.¹⁵ Šādu taisnīguma izpratni pārstāv Nobela prēmijas laureāts ekonomists un politiskais filozofs Fridrihs Augusts fon Hajeks (1899–1992), kurš sociālo taisnīgumu uzskatīja par mirāžu, jo tas nonāk pretrunā ar individuālās brīvības ideju.¹⁶ Šajās teorijās taisnīgums lielā mērā tiek identificēts ar vienlīdzību likuma priekšā jeb formālo vienlīdzību. Valsts iejaukšanās un labumu pārdale tiek vērtēta kritiski vai pat noraidoši. Akcentējot indivīda brīvību kā vērtību, priekšplānā tiek izvirzīts privātautonomijas princips un līdz ar to arī nolīdzinošais jeb maiņas taisnīgums.

3. Egalitārās teorijas (taisnīgums un vienlīdzība) akcentē vienlīdzību kā patstāvīgu vērtību un lielā mērā nostāda to augstāk par brīvību. Šīs teorijas iestājas ne tikai par vienlīdzīgu tiesību pārdali (formālo vienlīdzību), bet arī par labumu un pienākumu pārdali. Redzamākā no egalitārajām teorijām ir Džona Roulza (1921–2002) izstrādātā taisnīguma teorija. Tā paredz cilvēku egoistisko tieksmju ierobežošanu, neziņas plivura aizsegā vienojoties par kopīgiem pamatnoteikumiem.¹⁷ Prasība pēc neitrālas vienošanās kārtības norāda uz primāru nepieciešamību realizēt tieši procedurālo taisnīgumu, lai varētu pieņemt taisnīgus lēmumus pēc būtības. Dž. Roulzs uzskata, ka pirmais taisnīguma princips prasa, lai visiem tiktu piešķirtas vienlīdzīgas brīvības un pamattiesības – tātad izvirzīta prasība pēc tiesiskās vienlīdzības principa garantēšanas, kas savukārt liecina par brīvības kā vērtības prioritāti. Otrais taisnīguma princips attiecas uz sadali, paceļot taisnīgumu pār efektivitāti un individuālu labklājību. Vispirms nepieciešams nodrošināt godprātīgu resursu sadali, bet pēc tam īstenot labumu pārdali par labu tiem, kas nav varējuši pietiekami sekmīgi realizēt visiem vienlīdzīgi piešķirtās starta tiesības. Šis princips prasa arī iespēju vienlīdzības nodrošināšanu. Tādējādi Dž. Roulzs par sabiedriskās kārtības uzdevumu izvirza nepieciešamību nolīdzināt dzīves nejausības radītās sociālās un ekonomiskās atšķirības, vispirms uzlabojot mazāk veiksmīgo personu vai personu grupu stāvokli.¹⁸

Egalitārās teorijas taisnīguma jēdzienā lielākā vai mazākā mērā iekļauj arī faktiskās vienlīdzības prasības, ko var īstenot labumu valstiskas pārdales ceļā, daļēji atkāpjoties no formālās vienlīdzības prasībām un nodrošinot visiem ne tikai vienādas starta pozīcijas, bet arī vienādas faktiskās iespējas (iespēju vienlīdzība) un zināmā mērā arī ienākumu (materiālo resursu) pārdali.

S tarp šiem trim taisnīguma teoriju tipiem pastāv zināma spriedze vai pat pretrunas, kas padara par neiespējamu sniegt vienu absolūtā taisnīguma definīciju, kuru varētu izmantot kā matemātiski precīzu tiesību spēkā esamības kritēriju.

¹⁴ Rubenis, A. *Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim*. Rīga: Minerva, 2006, 211., 212. lpp.

¹⁵ Rūthers, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 249.–251.

¹⁶ Plašāk sk. фон Хайек, Ф. А. *Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики*. Москва: ИРИСЕН, 2006.

¹⁷ Rūthers, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 251.

¹⁸ Полз, Дж. *Теория справедливости*. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995, с. 267., 268.; Lasmane, S. *20. gadsimta ētikas pavērsieni*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2004, 203. lpp.

Taisnīguma teorijas balstās uz trim pamatvērtībām, kas atsevišķās situācijās savstarpēji konfliktē – brīvība, vienlīdzība un vispārējais labums jeb efektivitāte. Liberālā valstī viens patiesais taisnīgums nav iespējams, jo taisnīguma teorijas piedāvā dažādas atbildes. Plurālā sabiedrībā taisnīguma konkretizācija notiek demokrātiskā procesā,¹⁹ taču tas nenozīmē procedurālā taisnīguma triumfu, jo materiāli taisnīguma kritēriji jebkurā gadījumā ir cilvēka pamattiesības.

4. Sociālais taisnīgums

Visjaunākā taisnīguma izpratne saistāma ar sociālā taisnīguma jēdzienu, kas tiesību filozofijā parādījies salīdzinoši nesen.²⁰ Anita Kovaļevska sociālo taisnīgumu apskata kā vienu no sociālas jeb sociāli atbildīgas valsts principa elementiem, norādot, ka „valstij ir pienākums rūpēties par sociālo taisnīgumu, kas ietver rūpes par sociālo atšķirību izlīdzināšanu, vājāko aizsardzību un iespēju vienlīdzību”.²¹ Šāda definīcija lielā mērā atbilst Dž. Roulza taisnīguma teorijai, taču neskaidrs ir jautājums, vai sociālais taisnīgums ir identificējams ar egalitārajām taisnīguma teorijām vai arī tas ir patstāvīgs taisnīguma veids. Daži autori sociālo taisnīgumu neuzskata par atsevišķu taisnīguma formu un aplūko to kā sadalošo taisnīgumu.²² Turklāt sociālā taisnīguma jēdziens neietver sevī nekādus īpašus labumu sadales principus. Ir trīs sadales pamatnoteikumi: ieguldījuma jeb proporcionalitātes princips, vienlīdzības princips un vajadzību princips. Tomēr sociālajam taisnīgumam ir specifiska piemērošanas sfēra, proti, tas tiek attiecināts uz brīvā tirgus rezultātu pārdali.²³ Vācu tiesību filozofs Artūrs Kaufmans (1923–2001) sociālo taisnīgumu pretstata privāttiesību taisnīgumam,²⁴ tādējādi norādot, ka tas vispirms attiecas uz visu sabiedrību kopumā un izpaužas tieši publiskajās tiesībās, ar kurām var valstiski regulēt brīvā tirgus attiecības. Arī austriešu tiesību filozofs Pēters Kollers (dz. 1947) izdala sociālo taisnīguma veidu kā patstāvīgu jēdzienu, kas attiecināms uz sabiedrību, un norāda, ka tajā ir apkopotas visu materiālo taisnīguma veidu prasības. P. Kollers uzskata, ka sociālais taisnīgums sevī ietver:

- 1) maiņas (nolīdzinošā) taisnīguma prasības, it īpaši saistībā ar brīvā tirgus funkcionēšanu (koordinācijas attiecībām);
- 2) politiskā taisnīguma prasības, kas attiecas uz subordinācijas sociālajām attiecībām (varas attiecībām);
- 3) korektīvā taisnīguma prasības, kas var izpausties kā restitutīvs (atjaunojošs) taisnīgums vai kā retributīvs (soda) taisnīgums;
- 4) sadalošā taisnīguma prasības.²⁵

¹⁹ Rütters, B., Fischer, C. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 254., 255.

²⁰ Hefe, O. *Taisnīgums. Filosofisks ievads*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009, 83. lpp.

²¹ Kovaļevska, A. Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista vārds*, Nr. 32 (537), 2008.

²² Merkel, W. *Soziale Gerechtigkeit: Theorie und Wirklichkeit* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06078.pdf>.

²³ Röhl, K. F., Röhl, H. C. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 341., 350.

²⁴ Kaufmann, A., Hassemer, W., Neumann, U. *Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*. 8., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2011, S. 37.

²⁵ Koller, P. *Theorie des Rechts. Eine Einführung*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1997, S. 309.

Tātad sociālā taisnīguma prasības izriet gan no liberālas, gan sociālas valsts morāliem pamatnoteikumiem.

1. Prasība pēc tiesiskās vienlīdzības. Visām personām ar vispārīgiem un neitrāliem likumiem piešķiramas vienāda apjoma tiesības un pienākumi. Atšķirīga attieksme ir pieļaujama tikai tad, ja tam ir pietiekams pamatojums.²⁶ Tomēr jāuzsver, ka šajā gadījumā runa nav par vienādību, bet gan par diferencētu pieeju atkarībā no situācijas,²⁷ jo vēl arvien tiek atzīts Aristoteļa formulētais princips, ka vienāda attieksme pret nevienādajiem ir netaisnīga.
2. Prasība pēc pilsoniskās brīvības. Visiem piemīt vienāda apjoma brīvība un tiesības dzīvot bez sociālas piespiešanas un ierobežojumiem tādā apmērā, kādā vien tas sociālā kopdzīvē ir iespējams. Brīvību var ierobežot tikai ar vispārīgiem un neitrāliem likumiem, garantējot neaprobežotas pamatbrīvības.
3. Prasība pēc demokrātiskas līdzdalības. Demokrātiskās vairākuma tiesības lēmumu pieņemšanā ir ierobežotas ar tiesiskās vienlīdzības, pamatbrīvību un tiesību uz demokrātisku līdzdalību prasībām.
4. Prasība pēc sociālas iespēju vienlīdzības. Sociālo pozīciju atšķirības, kas saistītas ar varas, autoritātes, ietekmes un ienākumu nevienādu sadali, ir attaisnojamas tikai tādā mērā, kādā šīs atšķirības ir nepieciešamas personu tiesību aizsardzībai vai arī efektīvas sociālās sadarbības (kooperācijas) īstenošanai, kas ilgtermiņā dos labumu visiem, it īpaši sliktākās pozīcijās esošiem sabiedrības locekļiem. Tajā pašā laikā jānodrošina, lai šādas iekārojamas sociālās pozīcijas būtu pieejamas visiem indivīdiem, t. i., lai visiem būtu vienādas iespējas atbilstoši savām spējām un ieguldītajam darbam šajā pozīcijā nokļūt.²⁸ Uzdevums ir pēc iespējas efektīvāk īstenot tiesisko vienlīdzību. Izmantojot egalitāru pieeju, tiek uzsvērts, ka ikviens ir jānodrošina ar zināmu materiālo resursu minimumu. Tomēr ir skaidrs, ka iespēju vienlīdzību pilnībā var realizēt tikai tādā sabiedrībā, kurā vairs nepastāv sociālā noslāņošanās, un šī iemesla dēļ par nepieciešamu tiek atzīta arī ienākumu pārdale.²⁹
5. Prasība pēc tautsaimnieciskas (ekonomiskas) pārdales. Nevienādas ekonomiskās izredzes (nodarbinātības vai ienākumu sfērā) ir pieņemamas tiktāl, ciktāl tās ir nepieciešamas efektīvai tautsaimniecības funkcionēšanai, kas ilgtermiņā dos zināmu labumu visiem sabiedrības locekļiem. Līdz zināmam līmenim ekonomiskās atšķirības var attaisnot, piemēram, tad, ja ir atšķirīgs indivīdu ieguldījums tautsaimniecisko vērtību radīšanā vai arī lai aizsargātu jau iegūtās tiesības.³⁰ Vēlreiz valstiski pārdalot materiālās vērtības, kas pie indivīdiem visbiežāk ir nonākušas, īstenojot taisnīgu maiņu (piemēram, saņemot darba algu), rodas problēma, ka valsts piešķirtā labumu daļa ne-

²⁶ Turpat, S. 314., 315.

²⁷ **Boshammer, S.** Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/e7004/e7373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.

²⁸ **Koller, P.** *Theorie des Rechts. Eine Einführung*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1997, S. 315., 316.

²⁹ **Boshammer, S.** Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/e7004/e7373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.

³⁰ **Koller, P.** *Theorie des Rechts. Eine Einführung*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1997, S. S. 314–316.

atbilst indivīda ieguldījumam, tātad netiek ievērota proporcionalitāte.³¹ Var secināt, ka brīvas tirgus ekonomikas apstākļos pakāpeniski tiek ieviests jau padomju tiesībās pastāvējušais princips: „No katra pēc spējām, katram – pēc vajadzībām.”

Sociālā taisnīguma jēdziens ietver zināmu spriedzi starp brīvību, vienlīdzību un citām taisnīguma formām, tas mēģina apvienot atsevišķus un bieži vien pat pretrunīgus elementus no vairākām taisnīguma teorijām. Kā atzīmējis Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību zinātnieks Ernsts Forsthofs (1902–1974), zināms spriegums pastāv arī starp tiesiskas valsts principu un sociālas valsts principu, kas gan nevar tikt vērtēts kā pretruna, bet uzliek par pienākumu izmantot harmonizējošu interpretāciju.³² Tas pats ieteikums attiecināms arī uz sociālā taisnīguma principa konkretizēšanu un piemērošanu, jo, risinot brīvības un vienlīdzības konfliktu, nav pieņemama kādas vērtības pilnīga atmešana, bet jāatrod saprātīgs līdzsvars starp tām.

Kopsavilkums

1. Tiesību spēkā esamība ir atkarīga no tā, vai tiesības pilnībā vai vismaz daļēji tiek atzītas par atbilstošām taisnīguma prasībām. Taisnīguma atzīšana par vienu no tiesību kritērijiem liecina par tiesību morālā novērtējuma ciešo saistību ar tiesību juridisku spēkā esamību.
2. Pilnīgu tiesību un taisnīguma sakritību kā tiesību normu spēkā esamības priekšnoteikumu mūsdienās izvirzīt nevar pārāk plašā taisnīguma jēdziena un taisnīguma teoriju plurālisma dēļ. Tiesībām jābūt vismaz daļēji taisnīgām, ievērojot taisnīgumu kādā noteiktā (minimālā) pakāpē vai arī ievērojot tikai kādu no taisnīguma veidiem.
3. Atkarībā no izvēlētajām vērtībām, to nozīmīguma un taisnīguma jēdziena satura noteikšanas veida var izšķirt aprakstošās jeb deskriptīvās, procedurālās un materiālās taisnīguma teorijas. Savukārt materiālās taisnīguma teorijas var iedalīt teleoloģiskajās, liguma un egalitārajās taisnīguma teorijās.
4. Sociālo taisnīgumu var izdalīt kā patstāvīgu taisnīguma jēdzienu, kurā apkopotas procedurālā taisnīguma un visu materiālo taisnīguma veidu prasības. Tas sevī ietver maiņas taisnīgumu, politisko taisnīgumu, korektīvo taisnīgumu un sadalošo taisnīgumu. Sociālajam taisnīgumam ir specifiska piemērošanas sfēra – tas tiek attiecināts uz brīvā tirgus rezultātu pārdali, tādējādi ietverot sevī zināmu spriedzi starp brīvību un vienlīdzību un radot nepieciešamību izmantot harmonizējošu interpretāciju sociālā taisnīguma piemērošanā.

³¹ **Boshammer, S.** Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/e7004/e7373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.

³² **Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L.** Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 124. lpp.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē - 2”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Aristotelis.** *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne, 1985.
2. **Boshammer, S.** Was ist soziale Gerechtigkeit? Eine Einführung [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī] Pieejams: <http://www.philosophie.unibe.ch/unibe/philhist/philosophie/content/e7004/e7373/e8078/e8079/WasistsozialeGerechtigkeit.pdf>.
3. **Hefe, O.** *Taisnīgums. Filosofisks ievads*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009.
4. **Ijannova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
5. **Kaufmann, A. Hassemer, W., Neumann, U.** *Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*. 8., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2011.
6. **Koller, P.** *Theorie des Rechts. Eine Einführung*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1997.
7. **Kovaļevska, A.** Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista vārds*, Nr. 32 (537), 2008.
8. **Lasmane, S.** *20. gadsimta ētikas pavērsieni*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2004.
9. **Merkel, W.** Soziale Gerechtigkeit: Theorie und Wirklichkeit [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06078.pdf>.
10. **Röhl, K. F., Röhl, H. C.** *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, München: Carl Heymanns Verlag, 2008.
11. **Rubenis, A.** *Imanuels Kants. Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim*. Rīga: Minerva, 2006.
12. **Rüthers, B., Fischer, C.** *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010.
13. **Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L.** Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.
14. **Азаркин, Н. М.** *Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций*. Москва: Юридическая литература, 2003.
15. **фон Хайек, Ф. А.** *Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики*. Москва: ИРИСЕН, 2006.
16. **Радбрух, Г.** *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004.
17. **Ролз, Дж.** *Теория справедливости*. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995.

SATVERSMĪBAS JĒDZIENS UN ELEMENTI

Dr. iur. Jānis Pleps

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras lektors

janis.pleps@lu.lv

Atslēgvārdi: Satversme, satversmība, formālā satversmība, materiālā satversmība, konstitucionalitāte, Satversmes tiesa

Demokrātiskā tiesiskā valstī nozīmīga ir konstitūcijas pārākuma principa nodrošināšana. Tiesību zinātnē atzīts, ka konstitūcijas atzišana par tiesību sistēmas normu ar augstāko juridisko spēku ir prasība, kas izriet no tiesiskas valsts principa.¹ „Atbilstoši konstitūcijas idejai konstitūcija stāv pāri „pārējām” tiesībām.”²

Konstitūcijas pārākumu faktiski nodrošina konstitucionālās kontroles mehānisms, proti, valstī pastāv juridiska procedūra, kā iespējams pārbaudīt likumu un citu normatīvo aktu, kā arī valsts varas institūciju rīcības atbilstību valsts konstitūcijai. Daudzu valstu konstitucionālajās tiesībās likumu un citu normatīvo aktu atbilstība konstitūcijai tiek apzīmēta kā konstitucionalitāte.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Akadēmisko terminu datubāze liecina, ka arī Latvijā atbilstība konstitūcijai būtu apzīmējama kā konstitucionalitāte.³ Šis termins bieži ticis lietots arī tiesību praksē un tiesību zinātnē. Taču paralēli tam arvien lielāku popularitāti ieguvis alternatīvais konstitucionalitātes apzīmējums – satversmība. Piemēram, pat Satversmes tiesa vairākos nolēmumos *expressis verbis* lietojusi terminu „satversmība”.⁴

Šajā rakstā aplūkota satversmības jēdziena vēsturiskā attīstība, kā arī tā saturs un elementi, ieskicēts, kādas ir metodoloģijas atšķirības, lai izvērtētu likumu un citu normatīvo aktu atbilstību Satversmei.⁵

Lai sasniegtu raksta mērķus, autors izmantojis vairākas zinātniski pētnieciskās metodes. Vēsturiskā metode izmantota, lai sniegtu ieskatu satversmības jēdziena ģenēzē un tā attīstībā Latvijas tiesību sistēmā. Ar socioloģiskās metodes palīdzību autors mēģinājis iezīmēt satversmības pārbaudē veicamos apsvērumus un vērtību spriedumu nozīmi šajā procesā. Savukārt ar dogmatiskās metodes palīdzību autors ilustrējis satversmības pārbaudes metodoloģiju.

---

¹ Neimanis, J. *Tiesību tālākveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 69. lpp.

² Forlenders, H. Iztulkotājs kā suverēns ar neierobežotu varu. *Likums un Tiesības*, Nr.10, 3. sēj., 2001, 300. lpp.

³ Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm [tiešsaiste]. Pieejams: [http://termini.lza.lv/term.php?term=kons titucionalit%C4%8Elist=kons titucionalit%C4%8Elang=LV](http://termini.lza.lv/term.php?term=kons%20titucionalit%C4%8Elist=kons%20titucionalit%C4%8Elang=LV).

⁴ Sk., piem., Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2008-35-01 11. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, 2009, 9. apr.; Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 22. un 24.punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009, 30. jūn.; Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 2010-22-01 8. un 12. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 17, 2011, 1. febr.; Satversmes tiesas 2011. gada 29. marta lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-68-01 8. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51, 2011, 31. marts.

⁵ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūn.

1. Satversmības jēdziena ģenēze

Zinātnes un terminoloģijas veidošanos daudzās jomās, tostarp tiesību zinātnēs, būtiski ietekmēja latviešu valodas kopšanas ideja.⁶ Arī konstitucionālo tiesību jomā nepieciešamie termini lielākoties tikuši darināti, izmantojot latviešu valodas resursus. Piemēram, konstitūcijas apzīmēšanai nepieciešamo vārdu „satversme” Kronvaldu Atis veidoja jau 1869. gadā no verba „tvert”, jo „cilvēki tādēļ pieņēmuši likumus, lai tiem būtu vajadzīgā laikā kur patverties, lai tiem būtu tversmes”.⁷

Konstitūcijas ideja un Kronvaldu Ata piedāvātais jaunvārds izrādījās tik populārs, ka Jānis Pliekšāns konstitūcijai veltītajā rakstā lielākoties lietoja Kronvaldu Ata darinājumu.⁸ Vārds „satversme” arī tika izmantots, lai uz tā pamata radītu visus nepieciešamos jēdzienus, kas saistīti ar konstitūciju, nacionālā valstiskuma veidošanās laikā.⁹

Šādā kontekstā mazliet paradoksāli varētu likties, ka, veidojot nacionālo valstiskumu un izstrādājot Satversmi, politiķiem un juristiem nebija nepieciešams konstitucionalitātes jēdziens. Lai arī ASV konstitucionālā pieredze, kur Augstākā tiesa var pārbaudīt likumu atbilstību Konstitūcijai, noteikti bija zināma, šī teorija pagājušā gadsimta divdesmito gadu sākumā Latvijā neguva atbalstu. Tiesību teorijā vispārēji tika atzīts, ka „tiesai nav tiesības pārbaudīt, vai likums runā pretim vispārējiem konstitūcijas pamatprincipiem”.¹⁰

Tiesī salīdzinošo tiesību kontekstā tiesību zinātniekiem nācās skaidrot likumu atbilstību konstitūcijai. Profesors Kārlis Dišlers sākotnēji pārņēma daudzās svešvalodās lietoto terminu „konstitucionalitāte”.¹¹ Nepieciešams uzsvērt Kārļa Dišlera rezervēto attieksmi pret šo fenomenu: „Par paša šī institūta lietderību ir grūti spriest: pati ideja liekas cēla: garantēt likumību, bet ja tiesu iestādes ļaujas iespaidoties no ārienes, tad viņas var pieļaut konstitūcijas iztulkošanā zināmu subjektīvismu.”¹²

Konstitucionalitātes idejas popularizēšana Latvijā aizsākās tikai pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu sākumā. Senators Kārlis Ducmanis salīdzinoši plašā apcerējumā aizstāvēja likumu konstitucionalitātes pārbaudes nepieciešamību, lai nodrošinātu valsts varas dalīšanas principa īstenošanu.¹³ Tomēr arī viņš vēl izmanto terminu „konstitucionalitāte”.

Savukārt termins „satversmība” Latvijas tiesību zinātnē ienācis reizē ar Kārļa Ulmaņa apvērsumu. Raksturojot Satversmes trūkumus, docents Roberts Akmentiņš pirmo reizi autoritatīvā rakstā lieto terminu „satversmība”: „Liels defekts mūsu konstitūcijā ir tas, ka mums nav paredzēts pārbaudīt likumu satversmību. [...] Mūsu apstākļos šim Satversmes trūkumam ir lielāka nozīme kā valstīs, kur pastāv divpalātu sistēma,

⁶ Sal. Osipova, S. Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. nov.

⁷ Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992, 159. lpp.

⁸ Pliekšāns, J. Kas ir satversme. Grām.: Rainis, J. *Kopotie raksti*. 18. sēj. Rīga: Zinātne, 1983, 379.–398. lpp.

⁹ Plašāk sk. Šulcs, L. Atskats uz Latvijas valstiskās idejas izveidošanos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5/6, 193.–213. lpp., Nr. 7/8 275.–292. lpp., Nr. 9, 361.–367. lpp., 1926.

¹⁰ Loebers, A. *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Stud. pad. grāmatnīca, 1922, 40. lpp.

¹¹ Dišlers, K. *Demokrātiskais valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālajās tiesībās)*. Rīga: A. Gulbis, 1931, 37. lpp.; Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 83. lpp.

¹² Dišlers, K. *Demokrātiskais valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālajās tiesībās)*. Rīga: A. Gulbis, 1931, 37. lpp.

¹³ Ducmanis, K. *Likumdošanas elementi un likumu sagatavošana dažās ārvalstīs*. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7/8, 1932, 207.–211. lpp.

kas var novērst drīzāk likumu pretrunas ar konstitūciju.¹⁴ Pēc tam satversmības kā termina lietošanu akceptējis arī profesors Kārlis Dišlers.¹⁵

Par spīti šim salīdzinoši vēlajam un minimālajam izmantojumam pēc neatkarības atjaunošanas termins „satversmība” sekmīgi un pārliecinoši ieņēmis savu vietu tiesību zinātnē. Vienā no pirmajiem rakstiem, kas veltīts tiesību normu spēkā esībai, tā autors terminus „konstitucionalitāte” un „satversmība” lieto kā sinonīmus.¹⁶ Tomēr šā gadsimta pirmās desmitgades sākumā termins „satversmība” vēl nebija pietiekami apzināts. Lai varētu to lietot, rakstos dažkārt ievietoja paskaidrojošas norādes.¹⁷ Savukārt šā gadsimta otrajā desmitgadē satversmība konstitucionālajās tiesībās kļūst par valdošo terminu, ņemot vērā iepriekš minēto Satversmes tiesas un Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas¹⁸ nostāju.

Vārds „satversmība” Latvijas tiesību zinātnē ienācis nejausi, mēģinot skaidrot konstitucionalitātes pārbaudes mehānismus ASV, Austrijā un Čehoslovākijā. Tomēr nevar noliegt, ka šis vārds darināts veiksmīgi un atbilstoši Latvijas konstitucionālo tiesību tradīcijām. Tādēļ droši vien turpmāk tas būtu plašāk lietojams tiesību praksē un tiesību zinātnē.

2. Satversmības elementi

2.1. Satversmības saturs

Satversmību lielākoties var skaidrot atbilstoši Satversmes 85. panta formulējumam. Proti, satversmība ir likuma atbilstība Satversmei. Latvijas tiesību zinātnē jau pagājušā gadsimta divdesmitajos gados šo jēdzienu sāka skaidrot līdzīgi. Piemēram, senators Augusts Lēbers satversmības raksturošanai pietiekami precīzi izmantojis aprakstošo formulējumu – „pārbaudīt, vai likums runā pretim vispārējiem konstitūcijas pamatprincipiem,”¹⁹ savukārt senators Kārlis Ducmanis raksta par „likumu saskaņas ar satversmi”²⁰ pārbaudi.

Mūsdienu tiesību teorijā tiesību normas satversmības pārbaude ir obligāta juridiskā metode, kas jāveic, lai izlemtu jautājumu par tiesību normas piemērošanu. Šī pārbaude tiesību teorijā tiek apzīmēta kā tiesību normas augstākā kritika²¹ jeb materiālais tiesību normas spēkā esības priekšnoteikums.²²

Satversmes tiesa savā klasiskajā atziņā par pareizu tiesību normas piemērošanu diemžēl tiesību normas satversmības pārbaudi atsevišķi nav izdalījusi, to

¹⁴ Akmentiņš, R. Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5, 1934, 134. sl.

¹⁵ Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 83., 243. lpp.

¹⁶ Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

¹⁷ Sk. Pleps, J., Pastars, E. Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2002, 7. maijs.

¹⁸ Par iespējamo ministra noteikumu satversmību: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2011. gada 31. maija viedoklis. Grām.: *Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008 – 2011*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 179.–193. lpp.

¹⁹ Loebers, A. *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Stud. pad. grāmatnīca, 1922, 40. lpp.

²⁰ Ducmanis, K. Likumdošanas elementi un likumu sagatavošana dažās ārvalstīs. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr.7/8, 1932, 207. lpp. Līdzīgi arī: Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 83. lpp.

²¹ Iljanova, D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 24. lpp.

²² Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

ietverot plašākā tvērumā – tiesību normas hierarhiskās piemērojamības izvērtēšana. „Satversmei atbilstoša tiesību normu piemērošana ietver sevī pareizās tiesību normas atrašanu un atbilstošu interpretēšanu, intertemporālās un hierarhiskās piemērojamības izvērtēšanu, atbilstošās judikatūras izmantošanu, kā arī tiesību tālākveidošanu.”²³

Satversmības pārbaudes ietvaros atbilstoši tiesību teorijas atziņām noskaidrojams, vai tiesību normu pieņēmusi kompetenta institūcija, ievērojot noteikto procesuālo kārtību, un vai no satura viedokļa šī norma atbilst Satversmei.²⁴ Tiesību teorijā iezīmēti trīs aspekti, kas jānoskaidro, pārbaudot tiesību normas satversmību:

- 1) vai ievērota tiesību normas izdošanas kompetence;
- 2) vai ievērota tiesību normas izdošanas procesuālā kārtība;
- 3) vai nav tiesību normas saturisku pretrunu ar Satversmes normu.²⁵

Raugoties uz šiem pārbaudes soļiem, iespējams tos skaidri nošķirt formālajā satversmībā un materiālajā satversmībā.

2.2. Formālā satversmība

Tiesību normas izdošanas kompetence un tiesību normas izdošanas procesuālās kārtības ievērošana ir precīza atsauce uz profesora Hansa Kelzena piedāvāto teoriju.

Atbilstoši profesora Hansa Kelzena teorijai tiesību normas izkārtojamas hierarhiski pēc to juridiskā spēka. Tiesību normu savstarpējās attiecības hierarhijas iekšienē noteic normu rašanās kārtība. Ja norma noteic citas normas pieņemšanas kārtību, tā ir augstāka līmeņa norma; ja normas pieņemšanas kārtību noteic cita norma, tā ir zemāka līmeņa norma. Līdz ar to tiesību sistēma nav viena līmeņa tiesību normu kopums, bet gan hierarhiski izkārtota normu piramīda, kurā normas izvietotas vairākos līmeņos.²⁶

Tiesību normas hierarhiski izkārtojamas pēc to juridiskā spēka. „Kā zināms, tiesību normu juridiskais spēks ir atkarīgs:

- 1) no institūcijas, kura to ir pieņēmusi;
- 2) no tiesību normas pieņemšanas kārtības.

Piemēram, tiesību normai, kuru pieņēmusi Saeima, ir augstāks juridiskais spēks nekā tiesību normai, kuru pieņēmusi pašvaldība. Savukārt tiesību normām, kuras Saeima pieņēmusi Satversmes 76. panta kārtībā (ar kvalificētu kvorumu un balsu vairākumu), ir augstāks juridiskais spēks nekā tiesību normām, kuras pieņemtas Satversmes 23. un 24. panta kārtībā (ar vienkāršu balsu vairākumu), resp., Saeimas pieņemtajiem satversmes (konstitucionālajiem) likumiem ir augstāks juridiskais spēks nekā parastajiem likumiem.”²⁷

²³ Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra sprieduma lietā Nr. 2004-16-01 17. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 2005, 6. janv.

²⁴ Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. Likums un *Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 215. lpp.

²⁵ Neimanis, J. *Juridisku kāzusu risināšanas tehnika*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 31.–32. lpp.

²⁶ Kelsen, H. *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 64.

²⁷ Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2004-01-06. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Решения Конституционного суда Латвийской Республики*. 2004. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 24. lpp.

Tiesību normas satversmības pārbaudes pirmie divi soļi pēc būtības pilnībā aptver Hansa Kelzena piedāvāto tiesību normu hierarhisko strukturējumu, proti, ļauj noskaidrot, vai formāli tiesību norma pieņemta atbilstoši augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Šeit var atgādināt, ka Hanss Kelzens neprasīja, lai norma saturiski atbilstu augstākas piramīdas pakāpes normām, – normai tikai ir jātiek izdotai augstākas pakāpes normu noteiktajā procedūrā.²⁸

Hansa Kelzena piedāvātajai normatīvo aktu hierarhijai ir formāls, nevis materiāls raksturs, proti, tiesību normu spēkā esībai nav nepieciešama to saturiska atbilstība augstāka juridiskā spēka normām, tikai normu pieņemšanas kārtības ievērošana. Kā norādījis Hanss Kelzens, hierarhija nenoteic normu saturu, bet gan tikai pieņemšanas procedūru.²⁹

Līdz ar to tiesību normas izdevēja kompetences un tiesību normas pieņemšanas procedūras pārbaudi varētu apzīmēt kā formālo satversmību.

2.3. Materiālā satversmība

Savukārt tiesību normas saturiskās atbilstības pārbaude Satversmei ir būtiska atkāpe no profesora Hansa Kelzena teorijas. „Satura kritērijs ietver attiecīgās normas gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā izpratni, kas tādējādi ļauj konstatēt ne tikai acīmredzamu, bet arī slēptu vienas vai otras tiesību normas saturisku pretkonstitucionalitāti.”³⁰

Tiesību normu saturiskās pārbaudes nepieciešamību pierādīja pagājušā gadsimta totalitāro režīmu pieredze. Lai novērstu šādas situācijas atkārtosanos, valdošais viedoklis sasaista likumdevēju ne vien ar procedūras noteikumiem, bet arī ar konstitucionālajās normās ietvertajām vērtībām un vispārējiem tiesību principiem, atzīstot tainīgumu kā tiesiskā regulējuma galīgo mērķi. Kā atzīmējis Eiropas Savienības tiesas tiesnesis Egils Levits, „likuma (ģenerālais) tainīgums demokrātiskā un tiesiskā valstī ir ne vien likuma primārais mērķis, bet arī nepieciešama likuma īpašība, lai tas būtu spēkā. Ņemot vērā pasaules pieredzi ar totalitārām „netainības valstīm” (šāds režīms bija jāpārcieš arī Latvijai), nevar piekrist Hansa Kelzena „tiro tiesību” mācībai, kuras pamattēze ir tāda, ka tiesību normas ir spēkā *per se*, neatkarīgi no to ētiskā satura. Ir jāpiekrīt tām teorijām, kuras uzskata, ka tainīgums ir likuma spēkā esamības priekšnosacījums”.³¹

Nepieciešamība pārbaudīt, vai tiesību norma saturiski atbilst konstitūcijai, būtiski mainījusi tiesību normu piemērotāja lomu tiesiskajā sistēmā. Tiesnesim demokrātiskā tiesiskā valstī jāaizsargā konstitūcija un demokrātija. Kā rakstījis bijušais Izraēlas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Ārons Baraks, demokrātijas pastāvēšanu nevar uzskatīt par pašsaprotamu. Ja demokrātiju bija iespējams iznīcināt Kanta, Bēthovena un Gētes Vācijā, tas ir iespējams visur. Tādēļ tiesnešiem jānodrošina likumdevēja rīcības tiesiskuma kontrole, lai netiktu apdraudētas cilvēktiesības un citas konstitucionālās vērtības.³²

²⁸ Kelsen, H. *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 56.

²⁹ Turpat, p. 56.

³⁰ Kalniņš, E. Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000, 217. lpp.

³¹ Levits, E. Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 6, 5. sēj., 2003, 163. lpp.

³² Barak, A. *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006, p. 20–26.

Tiesību normas saturiskās atbilstības pārbaudi konstitūcijai nevar veikt tikai ar formālām juridiskajām metodēm. Jautājumam par konstitucionālo vērtību aizsardzību un likumdevēja rīcības izvērtēšanai vienmēr būs tiesībpolitiska dimensija, kurā nozīmīga loma atvēlēta tiesneša personībai. „Tulkojot un piemērojot likumu, [tiesnesis] drīkst vadīties tikai no tiesneša pārliecības, ko veido tiesneša profesionālās zināšanas un prasme, tiesību un sabiedrisko procesu izpratne, kultūra, redzesloks, pilsoniskā stāja un citi faktori.”³³ Konstitūcijas iztulkošanā tiesneša tiesību un sabiedrisko procesu izpratne, kultūra, redzesloks un pilsoniskā stāja iegūst sevišķu nozīmi.

Ja formālo satversmību tiesību normu piemērotājs var pārbaudīt juridisko metožu ietvaros, tad tiesību normas saturiskā pārbaude prasa papildu apsvērumus, kas atrodas ārpus juridiskajām metodēm. Šajā ziņā taisnība bijusi profesoram Karlam Šmitam, ka valsts varas orgāns, kas izšķirtu visus strīdus par konstitūcijas iztulkošanu, būtu augstākā politiskā instance valstī, jo tā izlemtu ne vien tiesību, bet arī politikas jautājumus. Pēc Karla Šmita ieskatiem, valststiesisko jautājumu depolitizācija ir nožēlojama fikcija, jo ikviens valststiesiskais jautājums pēc savas dabas jau ir politisks jautājums.³⁴

Līdz ar to tiesību normu saturiskās atbilstības pārbaudi var apzīmēt par materiālo satversmību, lai iezīmētu šīs pārbaudes metodoloģijas atšķirības no formālās satversmības pārbaudes.

3. Emocionālā satversmība

Tiesību normu piemērotājam, pārbaudot satversmību, jāsecina, vai tiesību norma atbilst vai neatbilst Satversmei. Ja tiesību normu piemērotājs uzskata, ka tiesību norma neatbilst Satversmei, nebūtu pieļaujama šādas tiesību normas piemērošana. Tiesību normas piemērotājs nevar ignorēt šaubas par satversmību, tam tiesību normās paredzētā kārtībā jāvēršas pret Satversmei neatbilstošu tiesību normu.³⁵

Latvijas tiesību praksē beidzamā laikā iezīmējusies tendence nošķirt tiesisko analīzi no emocionālās analīzes. Satversmes tiesas priekšsēdētājs Gunārs Kūtris attiecīgos formulējumus pat lietojis savās atsevišķajās domās. Vērtējot tiesību normu, viņš raksta, ka „nebija šaubu – attiecīgais risinājums nav pieļaujams ne tiesiski, ne emocionāli, šāda norma neatbilst tiesiskās paļāvības principam un tātad arī Satversmei”.³⁶

Vēl plašāk juridiskās analīzes un emocionālās analīzes nošķirumu Satversmes tiesas priekšsēdētājs izvērsis intervijā plašsaziņas līdzekļos. Lai arī šiem spriedumiem viņš nav pievienojis atsevišķas domas, intervijā Satversmes tiesas priekšsēdētājs atzina, ka vairāki Satversmes tiesas spriedumi viņam emocionāli nav pieņemami: „Jā, emocionāli man daži spriedumi nepatīk. Ar sirdi es tos nepieņemu. Negribas tādu spriedumu. Tas pats spriedums Abrenes sakarā. [..] Taču šajā lietā mēs vērtējam tiesisko pusi. Izejot cauri tam, kā vēsturiski viss veidojās, mēs teicām – procedūra ir ievērota. Atbilstoši Satversmē ierakstītajam. Mēs nevaram

³³ Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra sprieduma lietā Nr. 2002-06-01 secinājumu daļas 2.4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 2003, 5. febr.

³⁴ **Schmitt, C.** *Constitutional Theory*. Durham and London: Duke University Press, 2008, p. 64.

³⁵ **Endziņš, A.** Par tiesas pieteikumu Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2002, 10. sept.

³⁶ Satversmes tiesas tiesneša Gunāra Kūtra atsevišķo domu lietā Nr. 2009-44-01 7. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2010, 18. maijs.

likt spriedumā to, ko emocionāli mums gribētos citādi [līdzīga situācija bijusi arī ar Lisabonas līgumu, kura ratifikācija tika apstrīdēta]. Es zināmā mērā esmu eiroskeptiķis. Ja man būtu jāvērtē emocionāli, es varbūt teiktu – ieliekam iekšā, ka tas līgums man nepatīk, nepatīk valsts iekļaušana konglomerātā. Taču kā jurists es neatradu pretargumentus. Arī prasības iesniedzējiem nebija argumentu, kuros balstoties varētu teikt – jūs esat vinnējuši.³⁷

Šāda Satversmes tiesas priekšsēdētāja Gunāra Kūtra pozīcija, iespējams, liek pārvērtēt satversmības jēdzienu. Tradicionāli netiek akceptēta situācija, ka konstitucionālās tiesas tiesnesim ir jābalso par konstitūcijas interpretāciju, kurai tas nepiekrīt. Demokrātiskās tiesiskās valstīs satversmības izvērtēšanā allaž tiek akcentēta konstitucionālās tiesas tiesnešu personības un dzīves uzskatu nozīme. Konstitucionālās tiesas tiesnesim jālemj tā, kā viņš uzskata par taisnīgu, pareizu un atbilstošu valsts interesēm. Ja tiesnesis nepiekrīt vairākuma lēmumam, gandrīz visās valstīs viņam tiek nodrošinātas tiesības spriedumam pievienot savas atsevišķās domas.³⁸

Jāakcentē, ka parasti konstitucionālo tiesu tiesnešu domstarpību iemesli nav formāli juridiski argumenti, bet gan politiski strīdi par sarežģītiem un sabiedrībai aktuāliem jautājumiem. Līdz ar to būtu izvērtējams, vai šāds publisks juridiskas un emocionālas satversmības nošķirums nemazina konstitucionālās tiesas nolūma autoritāti, radot priekšstatu, ka pieņemtais lēmums ir tikai formāli pareizs, bet pēc būtības – netaisnīgs.

Kopsavilkums

Satversmība ir Latvijas tiesību zinātnē pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados izveidojies termins, kas ticis izmantots termina „konstitucionalitāte” aizvietošanai. Ņemot vērā vārda „satversmība” labskanīgumu, atbilstību Latvijas konstitucionālo tiesību tradīcijām un ērto lietojumu, būtu ieteicams to izmantot arī mūsdienās, lai apzīmētu tiesību normas atbilstību Satversmei.

Satversmības pārbaude ir obligāta juridiskā metode, kas jāveic tiesību piemērotājam, lai izlemtu jautājumu par tiesību normas piemērošanu. Pārbaudot satversmību, nosaka, vai tiesību normu pieņēmusi kompetenta institūcija, ievērojot noteikto procesuālo kārtību, un vai no satura viedokļa šī norma atbilst Satversmei.

Lai precīzāk raksturotu tiesību normu satversmības pārbaudi, ieteicams nošķirt formālo satversmību un materiālo satversmību. Formālā satversmība ir tiesību normas izdevēja kompetences un tiesību normas pieņemšanas procedūras pārbaude. Savukārt materiālā satversmība ir tiesību normu saturiskās atbilstības pārbaude.

Kritizējama Latvijas konstitucionālo tiesību praksē novērojamā tendence satversmības pārbaudē nošķirt formāli juridiskos argumentus un emocionālos argumentus. Tādējādi varētu tikt apšaubīta satversmības pārbaudes pareizība, radot

³⁷ b. a. Kūtris: Tiesas lēmums atdot Abreni man emocionāli nepatika [tiešsaiste]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/15866-kutris-tiesas-lemums-atdot-abreni-man-emocionali-nepatika.htm>.

³⁸ Plašāk sk. **Barak, A.** *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. Sevišķi izteikti šī pieceja izkopta ASV Augstākās tiesas praksē. Analīzi šādā kontekstā sk. **Жидков, О. А.** Верховный суд США: Право и политика. Grām.: *Избранные труды*. Москва: Норма, 2006., c. 310–473.

priekšstatu, ka tiesību norma vai valsts varas orgāna rīcība tikai formāli atbilst Satversmei.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Akmentiņš, R.** Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5, 1934.
2. **Dišlers, K.** *Demokrātiskas valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālajās tiesībās)*. Rīga: A.Gulbis, 1931.
3. **Dišlers, K.** *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938.
4. **Ducmanis, K.** Likumdošanas elementi un likumu sagatavošana dažās ārvalstīs. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7/8, 1932.
5. **Endziņš, A.** Par tiesas pieteikumu Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2002, 10. sept.
6. **Iļjanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
7. **Forlenders, H.** Iztulkotājs kā suverēns ar neierobežotu varu. *Likums un Tiesības*, Nr. 10, 3. sēj., 2001.
8. **Kalniņš, E.** Tiesību normu spēkā esamība un intertemporālā piemērošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2. sēj., 2000.
9. **Karulis, K.** *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992.
10. **Levits, E.** Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 6, 5. sēj., 2003.
11. **Loebers, A.** *Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa*. Rīga: LU Stud. pad. grāmatnīca, 1922.
12. **Neimanis, J.** *Juridisku kāzusu risināšanas tehnika*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004.
13. **Neimanis, J.** *Tiesību tālākveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
14. **Osipova, S.** Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. nov.
15. **Pleps, J., Pastars, E.** Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2002, 7. maijs.
16. **Pliekšāns, J.** Kas ir satversme. Grām.: **Rainis, J.** *Kopotie raksti*. 18. sēj. Rīga: Zinātne, 1983.
17. **Šulcs, L.** Atskats uz Latvijas valstiskās idejas izveidošanos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5/6, Nr. 7/8, Nr. 9, 1926.
18. b. a. Kūtris: Tiesas lēmums atdot Abreni man emocionāli nepatika [tiešsaiste]. Pieejams: <http://zinat.nra.lv/latvija/15866-kutris-tiesas-lemums-atdot-abreni-man-emocionali-nepatika.htm>.
19. **Barak, A.** *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006.
20. **Kelsen, H.** *Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the Reine Rechtslehre or Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002.
21. **Schmitt, C.** *Constitutional Theory*. Durham and London: Duke University Press, 2008.
22. **Жидков, О. А.** Верховный суд США: Право и политика. Grām.: *Избранные труды*. Москва: Норма, 2006.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūn.

Juridiskā prakse

1. Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 2003, 5. febr.
2. Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 2005, 6. janv.
3. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, 2009, 9. apr.
4. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009, 30. jūn.
5. Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 17, 2011, 1. febr.
6. Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2004-01-06. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Решения Конституционного суда Латвийской Республики. 2004.* Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006.
7. Satversmes tiesas tiesneša Gunāra Kūtra atsevišķās domas lietā Nr. 2009-44-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2010, 18. maijs.
8. Par iespējamo ministra noteikumu satversmību: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2011. gada 31. maija viedoklis. Grām.: *Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008 – 2011.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.

TIESISKUMS UN TIESĪBU PALĪGAVOTI

Mg. iur. Diāna Apse

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore
diana.apse@lu.lv

Atslēgvārdi: tiesiskums, tiesību palīgavoti, tiesnešu atsevišķās domas

„Jūs tiesību saldumu pārvēršat vērmelēs un taisnību saminat putekļos.”
(Amosa 5, 7)

„Bēdas tiem, kas izdod netaisnus un viltīgus likumus, un rakstu pratējiem, kas liek izsludināt savos rakstītos lēmumos kaitīgus tiesiskus noteikumus, lai grozītu tiesu nabagiem un laupītu tiesības manas tautas cietējiem.”
(Isaja 10, 1–2)

Raksts veltīts tiesiskuma jēdziena satura atklāšanai tiesību zinātnē un praksē. Rakstā aplūkotas atsevišķas tiesiskuma izpausmes dažādos tiesību avotos, analizēti tiesību palīgavoti, tostarp tiesnešu atsevišķo domu, mijiedarbības aspekti. Rakstā pētīta arī tiesiskuma satura atklāšanās Satversmes tiesas spriedumos.

Autore secinājusi, ka tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, ka tiesiskums ir zināšanās balstītas intelektuālas tiesības kā tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm.

Rituāli nelīdz, ja nevalda taisnīgums. Lai īstenotu taisnīgumu, nepieciešams tiesiskums kā galvenais līdzeklis ceļā uz taisnīgu pamatvērtību aizsardzību. Tā kā tiesiskuma jēdziena izpratne un tā lietojums vēl arvien rada virkni problēmu, atbildes uz jautājumu par tiesiskuma jēdziena saturu un tā izpausmēm jāmeklē palīgavotos.

Vai tiesiskums ir tas tiesību princips, kas jāievēro, lai sasniegtu tiesiskas valsts mērķi – tiesiskumu kā virsvērtību?

1. Tiesiskuma jēdziena saturs tiesību zinātnē un praksē

Tiesiskuma jēdziena satura meklējumi doktrīnā un praksē atklāj tā daudzveidīgo dabu un ciešo sasaisti ar citiem principiem, piemēram, valsts pārvaldes pakļautību likumam un tiesībām. Savukārt pārvaldes tiesiskuma princips ietver likuma prioritātes un likuma atrunas principu.¹ Tiesiskuma princips prasa, lai jebkura zemāka tiesību norma atbilstu augstāka spēka tiesību normām.

---

¹ Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/144 „Par Kolkas pagasta padomes 2003. gada 13. jūnija saistošo noteikumu Nr. 6 „Kolkas pagasta teritorijas plānojums” apturēšanu daļā”, 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/145 „Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 11 „Detālplānojums Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Sikraga ciema īpašuma Jūraslii teritorijai, kadastra Nr. 8862 001 0061” apturēšanu”, 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/146 „Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 13

Tiesiskumu saistot ar tiesiskas valsts principa izpaušmi, kurš pats prasa skaidru izvērsumu, nonākam pie jebkurai demokrātiskai sabiedrībai svarīgām vērtībām: konstitūcijas, tiesībām, cilvēka cieņas, brīvības, taisnīguma, tiesiskās drošības. Dr. iur. Jānis Neimanis norāda, ka tiesiskas valsts jēdzienu nevar formulēt pēc formāliem kritērijiem, jo šis jēdziens ir materiāli bagāts un orientēts uz vērtību spriedumiem.² Tiesiskuma principa saturu atklāj arī vēsturisks atskats uz tām garīgajām un politiskajām idejām, kas formēja tiesisku valsti un piepildīja to ar saturu: valsts, kas aizstāv cilvēka cieņu, brīvība, taisnīgums un tiesiskā drošība, kā arī saistīta, tiesībām padota vara.³

Lai izstrādātu īstenu tiesību principu, balstoties uz taisnīgumu, tas jāpapildina ar citiem pamatprincipiem.⁴ Tiesības kā realitāte, kuru vērtība izpaužas kā kalpošana taisnīgumam, ir jāvērtē. Svaru kausos jāsver arī citi principi, piemēram, vienlīdzības princips. Vienlīdzība zināmā mērā ir konkrētas nevienlīdzības abstrakcija. To var aplūkot no izlīdzinošā taisnīguma pozīcijas – kā harmonizēt divu egoismu sadursmi – un no sadalošā taisnīguma pozīcijas – kā novērtēt cilvēku uzvedību (nevis noteikt veidus, kā pret tiem izturēties).⁵ Tātad, meklējot tiesiskuma jēdziena saturu, svarīga kļūst gan tiesību, gan vēstures avotu, pat laikmetam atbilstošas daiļliteratūras izpēte.

Tiesiskuma principa saturs atklājas gan juridiskajā literatūrā (tiesību doktrīnā), gan Augstākās tiesas Senāta judikatūrā. Kā spilgts un hrestomātisks piemērs minams 2004. gada spriedums lietā SKA-5, kur tiesiskums sasaistīts ar indivīda tiesiskas rīcības aizsardzību.⁶ Šim spriedumam pievienotā tēze nosaka, ka, pastāvot kolīzijai starp tiesiskuma principu un likuma varas jeb likuma ievērošanas principu, konkrētajā gadījumā (tiesā izskatāmajā lietā) prioritāte piešķirama likuma ievērošanas principam. Kamēr tiesību normas neatbilstība Satversmei nebija acīmredzama, tiesiskās kārtības vārdā indivīdam bija pienākums šo normu ievērot.

Tiesiskā kārtība ir aizsargājamā vērtība. Tiesiskuma princips nedod tiesības personai vienkārši nepildīt un neievērot tiesību normas, ja tā apšaubā to konstitucionalitāti. Šāda indivīdu rīcība nevar pelnīt aizsardzību.⁷ Minētajā spriedumā būtu bijusi vēlama vēl plašāka tiesiskuma satura atklāšana ar taisnīguma u. c. principu palīdzību.

Imanuels Kants formulējis „tiesību vispārējo principu”, no kura izriet tiesiskās valsts uzdevumu nostādne: „Jebkura darbība ir tiesiska, ja ikvienas personas

---

„Detālpārskats Nr. 02/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašuma Saulīti teritorijai, kadastra Nr. 8862 002 0050” apturēšanu” un 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/147 „Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 12 „Detālpārskats Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašumu Ausmas, kadastra Nr. 8862 002 0027, un Undīnes, kadastra Nr. 8862 002 0204” apturēšanu” atbilstību Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta pirmajai daļai un Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: Satversmes tiesas 2008. gada 27. marta sprieduma lietā Nr. 2007-17-05 13. punkts. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2007*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 449. lpp.

² Neimanis, J. *Tiesību tīklāveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, Rīga, 2006, 69. lpp.

³ Turpat.

⁴ Радбрух, Г. *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004, 44. lpp., ISBN 5-7133-1197-X.

⁵ Turpat, 44. lpp. Salīdzinājumam autors pauž domu, ka vienlīdzība izpaužas kā kopīgs dabas, tiesību un morāles likumu avots. Marcus, E. *Moslemische Revue*. Bd. 2, 1923, S. 13 ff.

⁶ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 30. marta spriedums lietā SKA-5. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 425.–433. lpp.

⁷ Sk. arī: Iljanova, D. Tiesību normu un principu kolīzija. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., 2000, aug., 250.–254. lpp.

patvaļīgā brīvība, balstoties uz vispārīga likuma pamata, ir saskaņojama ar citu personu brīvību.⁸ Tas nozīmē, ka Kanta tiesiskas valsts filozofiskais pamatojums tiecas atzīt cilvēku un viņa brīvību par primāro. Tādējādi tiesiskas valsts galvenais mērķis ir ietīties pēc valsts varas, kas ir pietiekami stipra, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību, individuālo brīvību un izvairītos no valsts varas funkciju ļaunprātīgas izmantošanas.⁹

Pieņemot lēmumus, tiesību piemērotājam jādomā tiesiskas valsts kategorijās. Tiesībzinātniece Daiga Iljanova norādījusi, ka tiesiskas valsts princips ir pieskaitāms pie vispārējiem tiesību principiem, kuru pamati ir meklējami dabiskajās tiesībās. Tas pastāv neatkarīgi no likumdevēja, funkcionē tiesiskas valsts apstākļos un kalpo par virspozitīvu leģitimitātes kritēriju rakstītajām tiesību normām. No tā izriet, ka likumdevēja darbībai ir jāatbilst vispārējiem tiesību principiem.¹⁰

Vispārējais tiesiskuma princips, kuru saprot arī kā tiesību virsvadības principu, noteic, ka visa valsts vara ir saistīta ar tiesībām un tā var rīkoties tikai tiesību normu noteiktajos ietvaros. Tas attiecas arī uz valsts pārvaldi, kur to var saukt par pārvaldes tiesiskuma principu.¹¹ Vērtējot, kā varas un pārvaldes darbība atbilst Satversmes 1. pantam, saskaņā ar šo principu jāvērtē, vai tā atbilst tiesību normām.

Arī Satversmes tiesas nolēmumu secinājumu daļās, kuras (tajās paustās atziņas) atzīstamas par patstāvīgajiem tiesību avotiem, atrodamas norādes, ka tiesiskuma stabila un neatņemama sastāvdaļa ir arī nākotnes risku prognozēšana. Piemēram, vienā no pēdējām pensiju lietām, brīdinot par nākotnes riskiem, Satversmes tiesa konstatēja, ka speciālā budžeta finansiālo ilgtspēju apdraud vairākas problēmas, kurām vēl joprojām nav rasts atbilstošs risinājums, un vērsa likumdevēja uzmanību uz nepieciešamību risināt šo problēmu, lai nepārkāptu sabiedrības intereses un pamattiesības: „Pasākumi, ar kādiem šai termiņā var sakārtot valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu, nenovērš speciālā budžeta finansiālo problēmu cēloņus. (..) Atbilstoši labas pārvaldības principam valstij ir pienākums nodrošināt, lai ikviena persona un visa sabiedrība būtu pienācīgi un savlaicīgi informēta par pensiju sistēmas darbības pamatprincipiem.”¹²

Šādi vēstījumi likumdevējam atklāj tiesiskuma saturu un tā praktisko īstenošanu. Savukārt profesore Sanita Osipova norāda, ka tiesiskā valstī tiesības ir pilnībā realizējamas, tās ir fleksiblas un nodrošina sabiedrības locekļiem tiesisko aizsardzību.¹³

Tiesiskums kā kritērijs un līdzeklis vērtību aizsardzībā nodrošina, lai lēmuma pieņēmējs lemtu atbilstoši tiesībām, t. i., arī saskaņā vispārējiem tiesību principiem.

Tiesiskuma saturs tāpat kā citu vispārējo tiesību principu saturs atrodams tiesību palīgavotos un, attīstoties likumdevēja darbam, vismaz pamatnozīmē – arī

⁸ Vildbergs, H., Messeršmits, K., Niedre, I. *Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 28. lpp.

⁹ Cipeliuss, R. *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: izdevniecība AGB, 1998, 225. lpp.

¹⁰ Iljanova, D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 60. lpp.

¹¹ Sk. Levits, E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn.; Satversmes tiesas 2008. gada 27. marta sprieduma lietā Nr. 2007-17-05 13. punktu. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2007*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 449. lpp.

¹² Par likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” 5. panta ceturtais daļas un 21. panta 2.1. daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam: Satversmes tiesas 2011. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. 2011-03-01 22. un 23. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200, 2011, 21. dec.

¹³ Osipova, S. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze. Juridiskā zinātne. *Latvijas Universitātes raksti*, Nr. 703. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 64. lpp.

normatīvajos tiesību aktos.¹⁴ Tas tiek konkretizēts tiesu praksē attiecībā uz faktiskajiem apstākļiem.

Svarīga ir tiesību rašanās vieta un pamatotība arī citos tiesību avotos. Tās nav tiesības, ja tās nedod atbildi uz sava normatīvā rakstura izcelsmi un nav spējīgas uz tādu atbildi. No tiesību normatīvās dabas rodas divas iespējas – rīkoties saskaņā vai pretēji tiesībām, no kurām atvasināmi jēdzieni „tiesiskums” un „prettiesiskums”. Tos izpētot dziļāk, kļūst skaidrs, ka jebkuram tiesību faktam ir jābūt pamatotam. Svarīga ir tiesību jēdziena deduktīva formulēšana no tiesību idejas.¹⁵

Tātad jebkurai tiesiskai parādībai var rast pamatojumu arī citos tiesību avotos. Savukārt prettiesiskas parādības izpausme var būt formāla normas izmantošana (piemēram, tādu likumprojektu virzīšana, kuru atbilstība Satversmei ir apšaubāma), kādi citi slēpti mērķi (piemēram, līdzekļu šķērdēšana, tiesiskuma destabilizēšana) vai pat tiesību izmantošana pretēji to mērķim (likumu „pārtērēšana”).

Tiesiskums kā vispārējs tiesību princips ir lietojams vairākās nozīmēs. Tam ir gan politikas normas nozīme, gan tiesiskās sistēmas augstākās vērtības nozīme, gan *regula juris* loma, kas nozīmē, ka saskaņā ar to norma jāinterpretē un jāsistematizē.¹⁶

Aleksandrs Pečeniks (*Alexander Peczenik*) minējis piecas pazīmes, lai kādu principu atzītu par tiesību principu (turklāt pietiekami, ja principam piemīt vismaz viena no tām):

- 1) tas ir ietverts rakstītā normatīvā aktā;
- 2) no tā deducē spēkā esošas tiesību normas;
- 3) tas nosaka, kā radīt jaunas normas;
- 4) tas nosaka, kā atbilstoši šim principam normas ir jāinterpretē;
- 5) tā realizācijas rezultāts ir līdzīgs (kauzāli vai statistiski) tam rezultātam, ko iegūst, realizējot kādas rakstītas tiesību normas.¹⁷

Tiesiskumam piemīt visas šīs pazīmes, ja to saprātīgi piemēro likumdevējs vai normas piemērotājs.

2. Tiesiskums, tiesību palīgavoti un pamatvērtības

Tiesiskuma izpratne ir arī Satversmes izpratne, tās vērtību skaidrojums tiesību zinātnē. Dr. iur. profesore S. Osipova, runājot par valsts valodu kā konstitucionālo vērtību, norāda: „Vērtības ir atskaites punkti jeb orientieri, kas satur kopā visu sabiedrību un padara iespējamu savstarpēju sapratni, un nodrošina sabiedrības pastāvēšanu laikā jeb sabiedrības ilgtspēju.”¹⁸ Sabiedrībā raisījusies diskusija par nepieciešamību stiprināt valstisko pamatu izpratni. Tas ir jautājums par vērtību un tiesiskuma izpratni.

Pakļautība likuma varai nozīmē nevērsties pret augstākiem vispārējiem tiesību principiem – demokrātisku iekārtu, tiesisku valsti, sociāli atbildīgu valsti, nacionālu valsti, lai valsts varētu pastāvēt un attīstīties. To veicināt var tiesiskums kā konstitucionālo vērtību aizsardzības līdzeklis, kā tiesībpolitiskais dzinulis.

¹⁴ Sk. arī: *Iļjanova, D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 80. lpp.

¹⁵ *Радбрух, Г. Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004, 47. lpp.

¹⁶ *Iļjanova, D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 22–24. lpp.

¹⁷ *Peczenik, A. Principles of Law. The Search for Legal Theory. Rechtslehre*, No 2, 1971, pp. 31–32.

¹⁸ *Osipova, S. Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība. Jurista Vārds*, Nr. 42, 2011, 18. okt., 6.–8. lpp.

Piemēram, Līguma par Eiropas Savienību 2. pants nosaka: „Savienība ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, **tiesiskumu** un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas.”¹⁹

Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis Egils Levits norāda: „Pamatojoties uz [iepriekš minētām vērtībām], iespējams skaidri nošķirt, kāda politika, kāda rīcība, kāda doma ir eiropeiska un kāda nav. Tās ir politiskas pamatvērtības, kas veido svarīgu eiropeiskās identitātes sastāvdaļu. Tās vieno eiropeisko identitāti ar vēl plašāku – rietumniecisko – identitāti, kas aptver daudzas nācijas ārpus Eiropas, kuras balstās uz šīm pašām pamatvērtībām.”²⁰

Gādāt par tiesiskumu (tā realizēšanos) kā līdzekli pamatvērtību un pašvērtības aizsardzībā nozīmē arī nepadoties autoritāram vai politiskam spiedienam. Piemēram, ieskatīsimies atmiņās par kādu notikumu – vēsturisku prāvu senatora Jāņa Ankrava apsūdzības lietā. Viņš tika apsūdzēts palīdzības sniegšanā buržuāziskām organizācijām, kas veica naidīgu darbību pret PSRS – viņš esot strādājis kā senators un taisījis spriedumus pret Komunistiskās partijas biedriem. Uz jautājumu, vai viņš atzīst savu vainu, J. Ankravs tiesas sēdē norādīja, ka viņam esot grūti atbildēt, jo „dzīvojot buržuāziskā Latvijā, es nezināju PSRS Kriminālkodeksu”,²¹ tā norādot uz lietas juridiskās būtības absurdumu un situācijas prettiesiskumu.

Tiesību aktu unifikācija un zinātnisko komentāru izstrāde arī kalpo tiesiskuma izpratnes attīstībai. Kā piemērs palīgavotu (to mijiedarbības) nozīmīgumam tiesiskuma izpratnes stiprināšanā (ne tikai Latvijā, bet visās trijās Baltijas valstīs) jāmin šāds vēsturisks fakts: savulaik viens no latviešu juridiskās terminoloģijas radītājiem senators Augusts Lēbers Tieslietu ministrijas uzdevumā izstrādāja unificētu ietvaru vekselļikumam, kuru Igaunija, Latvija un Lietuva pieņēma 1938. gadā uz savstarpējas konvencijas pamata²² un kurš atguva spēku 1992. gadā pēc neatkarības atjaunošanas. Lietuvas un Igaunijas juridiskie žurnāli vairākkārt atsaukušies uz A. Lēbera rakstiem un referātiem. Tika uzskatīts, ka Baltijā nav neviena cita, kas „tik lielā mērā būtu iedziļinājies priekšmetā”. Ideja par kopējā komentāra nepieciešamību piederēja Lietuvas zvērinātam advokātam Jokūbam Robinzonam, kurš izstrādāja komentāra koncepciju. Tā tika balstīta uz atzinumu, ka nevar apstāties pie likumu unifikācijas. Jārūpējas par to, lai sekotu unificēta tiesu prakse. Vadlīnijās par komentāra koncepciju Jokūbs Robinzons uzsver: „Sagatavot ceļus” šādai „unificētai tiesu praksei ir zinātnes uzdevums” un līdz ar to komentāra mērķis.²³

Mūsdienās apliecinājums teiktajam par tiesību zinātnes virsuzdevumu ir kāds nesens notikums konstitucionālo tiesību un cilvēktiesību izpratnes, mācīšanas un spriedumu kvalitātes paaugstināšanas jomā – Konstitūcijas tulkošana un Satversmes 8. nodaļas komentāru iznākšana. Tā ir spilgta zinātnes un prakses mijiedarbība, kas veicinās tiesiskuma izpratni un pilnveidos tiesiskās domas, tiesību politikas un prognozējamās tiesību prakses attīstību attiecīgajā jomā.

¹⁹ Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 03.03.2010., C83/17 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:020:lv:PDF>.

²⁰ Levits, E. Par nacionālo identitāti un demokrātisku atmiņu politiku. *Jurista Vārds*, Nr. 1, 2012, 3. janv., 20. lpp.

²¹ Lēbers, D. A. *Latvijas Senāta senators Augusts Lēbers (Loeber) (1865–1948) Latvijas tiesībnieku saimē. Latvijas zinātnieki*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997, 23. lpp.

²² *Likumu un noteikumu krājums 1938, 150 un 151*; paziņojums, 908. lpp.

²³ Lēbers, D. A. *Latvijas Senāta senators Augusts Lēbers (Loeber) (1865–1948) Latvijas tiesībnieku saimē. Latvijas zinātnieki*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997, 46.–47. lpp.

Svarīgākās pamatvērtības (to ieaudzināšana) nav aprēķināmas un izsakāmas materiālās vienībās. Taču tās rada pievienoto vērtību un piešķir jēgu dzīvei, palīdz redzēt dzīvi tās daudzveidībā, uztvert un saprast to no vislabākās puses. Cilvēkmīlestība un cieņa pret cilvēku ir ceļš uz šobrīd tik svarīgo valstsnācijas identitātes apgūšanu. Taču tās pamatā esošo vērtību skaidrojumi jāmeklē palīgavotos. Tajos paustais vērtību saturs kopā ar tiesiskumu var izārstēt lielas sabiedrības daļas sērgu – neizsīkstošas prasības pret citiem, nekādu pienākumu pret sevi (patērēšanas radītās garīgās kroplības). Zināšanas, indivīda garīga katarse un dzīves pieredze veido kompetentu sabiedrību, kura redz īsto cilvēka un valsts vērtību – patiesību.

3. Tiesiskums un atsevišķi tiesību palīgavoti mijiedarbībā

Tiesiskuma pilnīgāku izpratni var palīdzēt rast ar dažādiem paņēmieniem, tostarp nodrošinot daudzveidīgu tiesību palīgavotu pieejamību.

Lai apzinātu tiesību zinātnes atziņas un iedzīvinātu tās praksē, svarīgas ir tiesnešu atsevišķās domas, kuras noder kā instruējošs komentārs.²⁴

Tiesību zinātnes atziņu izmantošana tiesas spriešanā ne tikai nodrošina nolēmumu kvalitāti un veicina tiesu autoritāti, bet arī iedrošina citus tiesību piemērotājus argumentēti kritizēt vairākuma viedokli. Pēc iespējas daudzveidīgu tiesību palīgavotu izmantošana tiesas spriešanā nemazina sprieduma argumentu ticamību. Savukārt tiesnešu individuālie viedokļi tiesiskās domas attīstības vārdā norāda uz tiesnešu vairākuma kļūdām, veicina domu apmaiņu starp tiesnešiem, tiesību zinātniekiem, sabiedrību un gādā par efektīvu tiesu darbību.

Svarīga ir ne tikai Satversmes tiesas, bet arī Augstākās tiesas Senāta atsevišķo viedokļu pieejamība sabiedrībai. Līdz šim tas nebija iespējams procesuālu iemeslu dēļ. Bija nepieciešamas zinātnieku un praktiķu debātes, lai panāktu, ka arī Senātā izskanējušās atsevišķās domas kļūtu pieejamas sabiedrībai. Iespējams, ka autores iepriekšējie referāti kopā ar „Jurista Vārda” redakcijas centieniem, publicējot virkni tiesnešu atsevišķo domu, panāca zināmu progresu – turpmāk pie publicētiem Senāta nolēmumiem būs norāde par senatoru atsevišķo domu pieejamību. Pašlaik jau pieejamās Augstākās tiesas tiesnešu paustajās atsevišķajās domās izskan progresīvas idejas un nav nekā sabiedrībai slēpjama.²⁵ Tiesiskās nepieņemšanas institūtam ir sevišķa nozīme apspriežu slēpības upurēšanā tiesvedības efektivitātes un demokrātijas vārdā, kā arī analītiska ietekme uz brīvu tiesisku domu.²⁶ Jau

²⁴ Apse, D. Dissenting opinion and other subsidiary sources of Law as creators of legal idea in the period of the legal system collapse. *Latvijas Universitātes raksti. Juridiskā zinātne*, Nr. 719. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 101.–111. lpp.; Apse, D. *The Development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law*: Referāts. Nolasīts starptautiskā konferencē European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives 2011. gada 26.–27. septembrī, publicēts arī grāmatā: *European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives*: EIBSR konferences krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 90.–99. lpp. ISBN 978-9984-45-398-9.

²⁵ Sk. Senāta Civillietu departamenta lēmumu lietā Nr. SKC-781/2011 un senatora N. Salenieka atsevišķās domas: <http://at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2011/02.11.2011>, <http://at.gov.lv/files/archive/department1/2011/781-sk-2011+salenieks.doc>. Augstākās tiesas mājaslapā ir ievietoti nolēmumi ar senatoru atsevišķajām domām: M. Zāģere 13. 04. 2011. lietā SKC-43/2011; N. Salenieks 02. 02. 2011. lietā SPC-4/2011.; M. Zāģere, A. Briede 15. 12. 2010. lietā SKC-157/2010.; A. Laviņš 12. 05. 2010. lietā SKC-11/2010.

²⁶ Sk. pretēju vēsturisku salīdzinājumu par tiesnešu atsevišķo domu nepaziņošanu un npublicēšanu, neieprotološanu un nepieejamību pusēm, t. sk. saistībā ar Kaukāza teritoriju (robežu noteikšanas) pārdalīšanas lietām: „754 (...) Особые мнения судей 6930. Мнение членов суда отбираются не публично, а в

publiskotajām atsevišķajām domām noteikti būtu jāpievieno vēsturiski pirmā uzdrīkstēšanās – Augstākās tiesas senatoru O. Druka-Jaunzema un R. Namatēva atsevišķās domas, kas tika pievienotas lietai Nr. SKC-316 2006. gada 24. maijā un kurās, pēc minēto senatoru domām, apelācijas instances tiesa pieļāvusi materiālo un procesuālo tiesību normu pārkāpumus, kas varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas, un kurās kritizēts vairākuma viedoklis.²⁷

Tiesnešu atsevišķajās domās paustajai tiesnešu vairākuma viedokļa kritikai konkrētajā lietā ir ne tikai būtiska nozīme tiesiskuma izpratnes skaidrošanā, bet tās arī sagatavo sabiedrību iespējamai tiesu prakses maiņai nākotnē.

Arī citos tiesību palīgavotos paustajam ir liela nozīme, ieaudzinot sabiedrībā izpratni par tiesiskumu. Piemēram, saistībā ar tādu tiesiskuma elementu kā tiesības uz taisnīgu tiesu un tiesas pieejamības kā universālā tiesiskuma sastāvdaļas skaidrošanu salīdzinošā aspektā jāmin lieta „Lancefort Limited v. An Bord Pleanalā”.²⁸ Tā izskatīta Īrijas tiesā atbilstoši anglosakšu tiesību sistēmai, spriedumā arī norādot, ka to, vai konkrētā gadījumā saskaņā ar tiesiskuma principu lieta ir pieņemama iztiesāšanai, nosaka visu lietas apstākļu kopums.²⁹

совещательной комнате, и поданные кем-либо из них особые внение при объявлении резолюции публично не объявляются и не прочитываются. (18) 68 № 145; (18) 69 № 564; (18) 78 № 141. 6931. Особое мнение не подлежит внесению в протокол. (18) 78 № 141., 755 6932. Стороны не имеют права требовать выдачи им копий особых мнений. (18)90 № 48. 6933. Правила эти относятся и к делам о размежевании Закавказского края. (18) 78 №141.” Grām.: *Свод Кассационных положений по вопросам русского гражданского процессуального права за 1866–1913 годы*. Составил В.Л.Исченко, Сенатор. Издание второе. С.-Петербург: Типография М.Меркушева, 1914. Pieejams: <http://images.garant.ru/navigation.dsp?PHPSESSID=bf251691064436a747f28f1097c5241a&number=0&page=2>.

²⁷ Atsevišķajās domās (nav publicētas) lietā Nr. SKC-316 norādīts, ka senatori O. Druks-Jaunzems un R. Namatēvs nevar piekrist senatoru vairākuma viedoklim – atstāt negrozītu Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2006. gada 18. janvāra spriedumu. Uzsvērts, ka uzņēmējabsabiedrība prasību par līgumsoda piedziņu cēlus pret personu, kura, būdama nepilngadīga, nav ievērojusi ekskluzīvā personīgā menedžera līguma noteikumus. Tiesai, izspriežot lietu, bija jāvadās pēc Eiropas Padomes 1996. gada 25. janvāra Konvencijas par bērnu tiesību piemērošanu 6. un 8. panta, kas tiesai uzliek pienākumu pirms lēmuma pieņemšanas apsvērt, vai tās rīcībā ir pietiekama informācija, lai pieņemtu lēmumu bērna interesēs, un ka tiesu iestāde ir pilnvarota rīkoties pēc pašas ierosmes, ja nopietnās briesmās ir bērna labklājība. Izspriežot lietu, tiesa nav ievērojusi Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5. un 15. pantu, kas nosaka, ka prioritāri jānodrošina bērna tiesības un intereses; ka darbības, kas ierobežo bērna personiskās vai īpašuma tiesības un brīvības, uzskatāmas par amorālām un pretlikumīgām; ka bērnam ir tiesības un brīvības būt pasargātām no ekspluatācijas, kas varētu viņam kaitēt. Noraidot prasītājas un viņas likumiskās pārstāves pretpasību par līguma atzīšanu par spēkā neesošu, tiesa neesot ievērojusi Bērnu tiesību aizsardzības likuma 50.1 pantu, kurā noteikts, ka bērnu aizliegts iesaistīt pasākumos (konkursos, modeļu aģentūru darbā u. tml.), kuros tiek vērtēts viņa ārējais izskats. Tiesa nav izvērtējusi apstākļus, vai līgums, kurā uzņēmējabsabiedrībai paredzētas tiesības saņemt atlīdzību, bet nepilngadīgajai personai noteikti aizliegumi un līgumsods 100 000 ASV dolāru apmērā par katru pārkāpumu, ir noslēgts bērna interesēs. Turklāt līgums, kuru parakstījis nepilngadīga persona, to nesaista, sasniedzot arī pilngadību, kas spriedumā nav ievērots (Civillikuma 1405., 1408., 1592. pants). Tiesa, izspriežot lietu, pārkāpusi arī Civilprocesa likuma 97. pantu un 111. panta otro daļu. Tiesa nav vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudījusi pierādījumus. Tiesa apmierinājusi uzņēmējabsabiedrības prasību par līgumsoda piedziņu, neņemot vērā, ka lieta nav līguma oriģināla vai noteiktā kārtībā apliecināta noraksta. Šādos apstākļos apelācijas instances tiesas spriedumu nevar atzīt par likumīgu un pamatotu.

²⁸ „Lancefort Ltd. v. An Bord Pleanalā” (No. 2) [1998] IESC 14; [1999] 2 IR 270; [1998] 2 ILRM 401 (21st July, 1998) [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: <http://www.bailii.org/ie/cases/IESC/1998/14.html>.

²⁹ Minētajā lietā tiesnešu vairākums nonāca pie secinājuma: tā kā parasti sūdzības iesniedzējiem (iedzīvotājiem) ir tiesības apstrīdēt gan sākotnējo plānošanas pieteikumu, gan iesniegt apelācijas sūdzību plānošanas padomei, šādām personām, ja tām nav īpašuma intereses, piekļuve tiesai nedrīkst būt liegta pilnībā, tomēr tā ir ierobežota. Tas ir atkarīgs no jautājuma svarīguma un lietai norīkotā tiesneša. Sk.: Geigens Hjū (Hugh Geoghegan). Piekļuve tiesai: Īrijas Augstākās tiesas pieredze. Grām.: *Aktuālas cilvēktiesību aizsardzības*

Nereti tiesiskuma un vērtību skaidrošanas kritēriju maiņa nepieciešama, lai tiesiskums neapsūbētu, lai izpratne par to (un arī izpratne par tiesībām) attīstītos līdz ar pārmaiņām sociālajā dzīvē (bijušais nākotni prognozē). Pagātnes radītais piesārņojums nav tikai vides problēma. Tā ir arī domāšanas problēma, ļaujot aizmirst, ka tiesību mērķis ir vispārējs labums, tiesiskā stabilitāte un taisnīgums. Tiesiskums nozīmē ar efektīvām tiesībām radīt vispārējo satvaru, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm. Dzīvo tiesību attīstība ir tiesiskās domas un tiesību enerģijas apmaiņa, skaidrojot un lietojot tiesiskumu un virzoties uz pamatvērtību aizsardzību kā augstāko mērķi. Katrs nolēmums, tajā paustās atziņas par līdzīgiem tiesību jautājumiem kopā ar tiesiskumu veido vienotu veselumu.

4. Tiesiskums un Satversmes tiesas spriedumi

Satversmes tiesas spriedumiem ir liela nozīme vispārējo tiesību principu, tostarp tiesiskuma, satura atklāšanā. To veicinājusi arī daudzveidīgu tiesību palīgavotu izmantošana, kuri paplašina izpratni ne tikai par nacionālajām, bet arī Eiropas Savienības un starptautiskajām tiesībām un vērtībām. Tiesiskuma saturs meklēts un atklāts, gan dinamiski interpretējot Satversmi, gan apkopojot viedokļus par tiesiskuma saturu no citiem palīgavotiem.

Gan pirms, gan pēc iespējas iesniegt konstitucionālās sūdzības Satversmes tiesai regulāri prasīti skaidrojumi un uzdoti jautājumi par valsts pamatvērtībām, tostarp par tiesiskumu. Aktualizējies arī jautājums par Satversmes lakonismu un tā iespējamu pārvērtēšanu. Spriedumos sniegtās atbildes uzrāda plašu izmantoto tiesību avotu daudzveidību.

Piemēram, Satversmes tiesai ir uzdoti jautājumi par valsts iekšējo stabilitāti apdraudošiem aspektiem, līdz ar to testēts tiesiskums.

Te jāmin vēlēšanu lieta, kurā vērtēts, cik samērīgi ir ierobežojumi attiecībā uz kandidēšanu vēlēšanās.³⁰ Jāpiemin arī 2001. gada 21. decembra spriedums Menceņas lietā, kurā sniegta atziņa par latviešu valodas lietošanas jomas sašaurināšanu kā par valsts demokrātiskās iekārtas apdraudējumu.³¹ 2002. gada 5. marta spriedumā lietā Nr. 2001-10-01 Satversmes tiesa norāda, ka tā vērtējusi citu valstu konstitucionālo tiesu praksi, lai skaidrotu tiesiskās valsts principu (secinājumu daļas 8. punkts). Tomēr konkrētas atsauces dotas tikai uz VFR Konstitucionālās tiesas spriedumiem.³²

---

problēmas. Konstitucionālā sūdzība: Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 189. lpp.

³⁰ Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam: LR Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 1999–2000.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 87.–112. lpp., ISBN-9984-671-36-4.

³¹ Par Valsts valodas likuma 19. panta un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumu Nr. 295 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 116. pantam: LR Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2001.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 51.–69. lpp., ISBN-9984-671-54-2

³² Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 390.–392.² panta un 1997. gada 20. februāra likuma „Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā” pārejas noteikumu 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: LR Satversmes tiesas 2002. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2001-10-01. Grām.: *Latvijas*

Aktuālas atbildes uz tiesību jautājumiem sniegtas 2005. gada 13. maija spriedumā lietā Nr. 2004-18-0106, kurā tika apstrīdēta Izglītības likuma norma, kas paredz pāreju uz izglītību valsts valodā mazākumtautību izglītības programmās valsts un pašvaldību skolās.³³

Lietā Nr. 2005-02-0106 (2005. gada 14. septembra spriedums) tika apstrīdēta Izglītības likuma norma par iespējamu valsts atbalstu privāto augstskolu programmām latviešu valodā. Vērtējot pieteicēja argumentus, kas pamatoti ar ANO Cilvēktiesību komitejas un Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas secinājumiem, Satversmes tiesa norādīja, ka šajos dokumentos „secinātais gan ir vērtējams kā pietiekami autoritatīvs viedoklis, tomēr valstij nav saistošs kā, piemēram, ECT vai Eiropas Kopienas tiesas spriedums. Šie dokumenti vērtējami kā avoti ar izteikti rekomendējošu raksturu (*soft law*), tie neuzliek valstij obligātus pienākumus, bet konkrētas problēmas risināšanā iesaka izvēlēties optimālo rīcības modeli” (16. punkts).³⁴

Izpētot Satversmes tiesas spriedumu krājumus, jāsecina, ka darbs pie to tematiskajiem rādītājiem radījis vajadzību rūpīgi pārdomāt tiesību avotu un palīgavotu sakārtošanas principus un līcis pamatus tiesību avotu klasifikācijas paplašināšanai.

Valstisko pīlāru šūpošana, uzdodot tiesību jautājumus un atbildes uz tiem, vislabāk saskatāma ir 2007. gada 29. novembra spriedumā lietā Nr. 2007-10-0102,³⁵ kurā tika izvērtēta Latvijas un Krievijas robežliguma un tā parakstīšanas pilnvarojuma atbilstība Satversmei un Latvijas Neatkarības atjaunošanas deklarācijai. Tas ir spriedums, kurš uzskatāms par visnozīmīgāko izmantoto palīgavotu daudzveidības un daudzuma ziņā visā Satversmes tiesas līdzšinējā praksē. Augsti vērtējamas spriedumam lietā Nr. 2007-10-0102 pievienotās Satversmes tiesas tiesneses atsevišķās domas.³⁶ Turklāt palīgavoti tika plaši izmantoti ne tikai Satversmes tiesas

---

Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2001. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 129.–152. lpp., ISBN-9984-671-54-2.

³³ Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam: LR Satversmes tiesas 2004. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2004.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 171.–228. lpp., ISBN-9984-790-12-6.

³⁴ Par Izglītības likuma 59. panta otrās daļas otrā teikuma daļā par piedalīšanos privāto izglītības iestāžu finansēšanā, ja tiek īstenotas izglītības programmas valsts valodā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam (saistībā ar Pirmā protokola 2. pantu): LR Satversmes tiesas 2005. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. 2005-02-0106. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2005.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 9.–23. lpp., ISBN-9984-790-21-3

³⁵ Par likuma „Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu” likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: LR Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2007.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 109.–269. lpp., ISBN-9984-790-56-5.

³⁶ Satversmes tiesas tiesneses K. Krūmas atsevišķās domas lietā Nr. 2007-10-0102. Turpat, 270.–291. lpp.

argumentācijā, bet arī lietas dalībnieku un lietā pieaicināto ekspertu un speciālistu viedokļu pamatošanai. Tas palīdzējis konkretizēt tiesiskuma saturu minētās lietas ietvaros. Spriedumā interpretētas ne tikai Latvijas un starptautisko tiesību normas, bet arī vērtēti ar Latvijas valsts dibināšanu saistīti vēstures dokumenti. Tāpēc šim spriedumam ir arī Latvijas vēsturi skaidrojoša avota nozīme.

Izmantotos avotus var nosacīti iedalīt valsts statusu identificējošos tiesību avotos un vēstures avotos. Pie Satversmes tiesas vēstures avotiem pieskaitāma literatūra, kurā dokumentēta un skaidrota Latvijas valsts vēsture, piemēram, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, monogrāfijas (Andersons, Dunsdorfs, Seskis u. c.), publikācijas presē u. c. vēstures avoti, kurus nevar uzskatīt par juridiska rakstura literatūru. Savukārt valsts statusu identificējošos tiesību avotus (gan pamatavotus, gan palīgavotus) var sagrupēt šādi:

- 1) ar Latvijas valsts izveidošanu saistītie avoti;
- 2) ar aneksiju un okupāciju saistītie avoti;
- 3) ar Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu saistītie avoti;
- 4) citi tiesību normu interpretācijai un piemērošanai izmantotie palīgavoti un palīglīdzekļi.

Jāatzīst, ka papildus vēstures un tiesību avotiem šajā spriedumā kā ilustratīvs palīglīdzeklis izmantots arī literārs darbs – Raiņa 1916. gada poēma „Daugava”, no kura var izsecināt, ka latviešu tauta ilgstoši uzturējusi prasību „pēc visu latviešu apdzīvoto vēsturiski etnogrāfisko apgabalu apvienošanas vienā veselumā”. Uzklauti eksperti, kuru viedokļi kā palīglīdzekļi ietekmējuši tiesas izvēlēto argumentāciju. Piemēram, pieaicinātais eksperts Oksfordas universitātes doktorants Mārtiņš Paporinskis uzsvēris, ka „pamatojoties uz principu *ex injuria ius non oritur*, prettiesiska spēka lietošanas rezultātā veikta aneksija nevar baudīt starptautisko tiesiskumu. (...) Teritorijas statusa izmaiņas par labu agresorvalstij pēc agresijas un iejaukšanās citas valsts iekšējās lietās ir starptautiski prettiesiskas, lai arī kādu formu un procedūru agresorvalsts izvēlētos”.³⁷

Atgriežoties pie Satversmes tiesas spriedumu nozīmīguma tiesiskuma skaidrošanā, redzams, ka 2007. gadā skatīto lietu spriedumos tiesiskuma (likumības) princips pieminēts un skaidrots sešas reizes. Piemēram, spriedumā lietā Nr. 2007-22-01,³⁸ skaidrojot tiesības uz taisnīgu tiesu, minēts svarīgs palīgavots – Latvijas Republikas tiesībsarga viedoklis par apstrīdēto normu atbilstību Satversmei: „Satversmes 92. pantu vajagot interpretēt saistībā ar tiesiskuma principu, kas nostiprināts Satversmes 1. pantā. Viens no tiesiskuma principa elementiem esot tiesiskās noteiktības princips, kas, citstarp, prasa arī to, lai netiktu apšaubīti spēkā stājušies tiesas spriedumi. Tas nozīmējot, ka nevienam nav tiesību prasīt pārskatīt galīgu un spēkā stājušos spriedumu, it īpaši jau izpildītu spriedumu. Saprātīgs līdzsvars starp tiesisko stabilitāti un taisnīgumu tiktu nodrošināts tikai tad, ja spēkā stājušos spriedumu pārskatīšana būtu iespējama vienīgi izņēmuma gadījumos”.³⁹

2008. gada Satversmes tiesas spriedumos tiesiskums aplūkots septiņas reizes. Piemēram, par Administratīvā procesa likuma 4. pantā nostiprinātā tiesiskuma

³⁷ Sprieduma lietā Nr. 2007-10-0102 10. punkts. Turpat, 121. lpp. Minētais atspoguļojas arī tiesas secinājumā 29. punktā un 29.2. punktā – sk.: turpat, 165. un 168. lpp.

³⁸ Par Civilprocesa likuma 434. un 464. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 82., 86. un 92. pantam: LR Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija spriedums lietā Nr. 2007-22-01. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2007*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 469.–497. lpp., ISBN-9984-790-56-5.

³⁹ Sprieduma 7.1. punkts. Turpat, 478. lpp.

principa izmantošanu saistībā ar administratīvā akta izdošanas kārtību, saturu un formu.⁴⁰ Citā lietā Satversmes tiesa izvērtējusi apstrīdētā akta atbilstību gan tām augstāka juridiskā spēka tiesību normām, uz kurām norādījis pieteikuma iesniedzējs, gan arī tiesiskuma principam, proti, Satversmes 1. pantam saistībā ar apstrīdēto plānošanas dokumentu savstarpējo juridisko hierarhiju.⁴¹ Šajā lietā secināts, ka apstrīdētais tiesību akts atbilst tiesiskuma principam.⁴² Spriedumā lietā Nr. 2008-11-01 norādīts: „Ļaujot tiesai nodibināt servitūtus, likumdevējs ir noteicis īpašuma tiesību ierobežošanai tādu procedūru, kas garantē tiesiskumu, kā arī izslēdz patvaļu. Šī procedūra ir tiesas process, kurā tiesa lemj par servitūta nodibināšanu.”⁴³ Spriedumā lietā Nr. 2008-38-03 lietota savstarpējā atsauce uz spriedumu citā lietā par tiesiskuma principa ievērošanu.⁴⁴ Spriedumā lietā Nr. 2008-39-05, kurā apstrīdēts teritorijas plānojums, ir norāde (atsaucoties uz nolēmumiem divās lietās senākā praksē), ka tiesiskuma princips prasa, lai teritorijas plānojuma normas un detaļplānojuma normas atbilstu augstāka juridiskā spēka normām. No otras puses, tikpat nozīmīgas un aizsargājamas ir to personu tiesības un likumiskās intereses, kurām teritorijas plānojums piešķir noteiktas tiesības un kuras, ilgtermiņā plānojot savu saimniecisko darbību, ir tiesīgas paļauties uz teritorijas plānojuma stabilitāti. Tiek konstatēts, ka, izdodot apstrīdēto aktu, ministrs ir nodrošinājis tiesiskuma principa un sabiedrības interešu ievērošanu, no vienas puses, un tiesiskās paļāvības principa ievērošanu un privātpersonu tiesību aizsardzību, no otras puses.⁴⁵

⁴⁰ Par Ministru kabineta 2007. gada 8. maija noteikumu Nr. 312 „Grozījumi Ministru kabineta 2005. gada 13. septembra noteikumos Nr. 712 „Kārtība, kādā piešķir valsts atbalstu ikgadējā minimāli nepieciešamā biodegvielas daudzuma ražošanai un nosaka finansiāli atbalstāmās kvotas biodegvielai”” 4. punkta par finansiāli atbalstāmo kvotu biodīzeļdegvielas ražošanai 7 813 953 litri – lauksaimniecības pakalpojumu kooperatīvajai sabiedrībai „Latraps” (LV58503007191) un 3 255 814 litri – akciju sabiedrībai „Baltic Holding Company” (LV40003558603) atbilstību Biodegvielas likuma 8. panta pirmajai daļai un likuma „Par akcīzes nodokli” 8. panta ceturtais daļas 1. punktam: LR Satversmes tiesas 2008. gada 23. septembra sprieduma lietā Nr. 2008-01-03, 13. punkts. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2008*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 22. lpp., ISBN-9984-790-73-2.

⁴¹ Par Rīgas domes 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā 264 (kadastra Nr.01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: LR Satversmes tiesas 2008. gada 24. septembra spriedums lietā Nr. 2008-03-03, 8.2. punkts. Turpat, 67. lpp.

⁴² Sprieduma secinājuma 24. punkts. Turpat, 111. lpp.

⁴³ Par Civillikuma 1231. panta 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: LR Satversmes tiesas 2008. gada 22. decembra sprieduma lietā Nr. 2008-11-01, 11.2. punkts. Turpat, 236. lpp.

⁴⁴ Par Jūrmalas pilsētas domes 2004. gada 28. aprīļa saistošo noteikumu Nr. 8 „Grozījumi Jūrmalas pilsētas Attīstības plānā (Ģenerālpilānā)” un Jūrmalas pilsētas domes 2007. gada 12. jūlija saistošo noteikumu Nr. 19 „Par Jūrmalas Attīstības plāna (ģenerālpilāna) grozījumu, grafiskās daļas, teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumu apstiprināšanu”, ciktāl šie noteikumi attiecas uz teritoriju Dzintaros starp Meža prospektu, Edinburgas prospektu, Piestātnes ielu un Krišjāņa Barona ielu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam un Jūrmalas pilsētas domes 2007. gada 30. augusta saistošo noteikumu Nr. 37 „Par detaļplānojuma teritorijai Dzintaros starp Meža prospektu, Edinburgas prospektu, Indras ielu un Krišjāņa Barona ielu projekta grafiskās daļas, teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumu apstiprināšanu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija sprieduma lietā Nr. 2008-38-03, 13. punkts. Turpat, 422. lpp.: „Satversmes tiesa sprieduma lietā Nr. 2008-39-05 13. punktā norādīja, ka Ministrs izvēlējies pamatotus kritērijus, jo Rikojumā Nr. 2–2/299 minēto teritoriju īpašnieku un tiesisko valdītāju aizskārums, kas rodas tad, ja Saistošo noteikumu Nr.8 un Saistošo noteikumu Nr. 19 darbība attiecībā uz šīm teritorijām tiek apturēta, ir mazāks par sabiedrības ieguvumu tad, ja tiek nodrošināta tiesiskuma principa ievērošana.”

⁴⁵ Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2008. gada 10. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/299 „Par Jūrmalas pilsētas domes 2004. gada 28. aprīļa saistošo noteikumu Nr. 8 „Grozījumi Jūrmalas pilsētas

2009. gadā pieņemtajos Satversmes tiesas spriedumos tiesiskuma (likumības) principa saturs skaidrots trīs reizes. Piemēram, spriedumā lietā Nr. 2009-11-01, norādot uz tiesu varas galvenajiem uzdevumiem, arī uz tiesiskuma principa ievērošanu, lietota savstarpēja atsauce uz senāku spriedumu (lietā Nr. 2007-03-01). Norādīts, ka tiesas un tiesnešu neatkarība nav pašmērķis, bet gan līdzeklis demokrātijas un tiesiskuma nodrošināšanai un stiprināšanai, kā arī obligāts priekšnosacījums, lai īstenotu tiesības uz taisnīgu tiesu, tāpēc Satversmes 83. pantā ietvertais tiesas un tiesnešu neatkarības princips jāaplūko kopsakarā ar Satversmes 1. pantu, kas paredz tiesiskuma un varas dalīšanas principu, un Satversmes 92. panta pirmo teikumu, kas noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.⁴⁶ Secinājumā 7.2. punktā norādīts, ka tiesnešu neatkarība garantē tiesiskuma nosargāšanu sabiedrības un valsts interesēs.⁴⁷ Savukārt spriedumā lietā Nr. 2009-94-01 kā palīgavots izmantots lietas izskatīšanā pieaicinātā tiesībsarga viedoklis par tiesiskuma principa satura skaidrojumu saistībā ar pilsonības jautājumus regulējošo apstrīdēto normu samērīgumu un to izvērtēšanu ar juridiskiem argumentiem. Pilsonības piešķiršana esot politisks lēmums. Tiesībsargs paudis viedokli, ka likumdevēja tiesības pieņemt politiskus lēmumus neesot neierobežotas, jo pretējā gadījumā būtu pārkāpts no Satversmes izrietošais tiesiskuma princips.⁴⁸

Jānorāda, ka tieši 2007.–2009. gads Satversmes tiesas darbībā ir tas laika posms, kurā tiesiskuma saturs spriedumos skaidrots visbiežāk un visplašāk. Arī 2010. un 2011. gadā Satversmes tiesa ir turpinājusi izvērtēt tiesiskuma saturu atbilstoši tai uzdotajiem tiesību jautājumiem, tomēr jaunākajos spriedumos pamatā atrodamas atsauces uz iepriekšējo gadu spriedumos ietvertajiem tiesiskuma jēdziena skaidrojumiem.

No iepriekš aplūkotajām daudzveidīgajām tiesiskuma izpausmēm dažādos avotos jāsecina, ka jebkuras sistēmas saskaņa ir iespējama tikai savstarpējā mijiedarbībā, katram elementam esot savā vietā un apzinīgi, lietderīgi pildot savu misiju, cienot dzīvību, valsts un tautas pamatvērtības.

Tiesiskuma un pamatvērtību izpratne aicina būt atbildīgam dzīvo tiesību principu priekšā (iet, darīt, pieņemt lēmumus, balstoties tiesiskumā un zināšanās), atceroties par cieņpilnu attieksmi pret vidi un valsti, kurā dzīvo.

Attīstības plānā (Ģenerālplānā) darbības apturēšanu un 2007. gada 12. jūlija saistošo noteikumu Nr. 19 „Par Jūrmalas Attīstības plāna (ģenerālplāna) grozījumu, grafiskās daļas, teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumu apstiprināšanu” darbības apturēšanu daļā” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta pirmajai, trešajai un piektajai daļai un Teritorijas plānošanas likuma 7.1. panta otrajai daļai: Satversmes tiesas 2009. gada 24. marta spriedums lietā Nr. 2008-39-05, 12. punkts. Turpat, 446.–447. lpp.

⁴⁶ Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: LR Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr.2009-11-01, 7.punkts. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2009*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 207. lpp., ISBN-9984-790-88-6.

⁴⁷ Turpat, 209. lpp.

⁴⁸ Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1.punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai: LR Satversmes tiesas 2010. gada 13. maija sprieduma lietā Nr. 2009-94-01, 4. punkts. Turpat, 629. lpp.

Kopsavilkums

1. Tiesiskums ir zināšanās balstītas intelektuālas tiesības, kas aizstāv cilvēka cieņu un atbildīgu lēmumu pieņemšanas brīvību, audzina nemanipulējamu un redzīgu sabiedrību. Tāda sabiedrība spēj laikus uzdot jautājumus valsts varai, lai nepieļautu tai svarīgo pamatvērtību apdraudējumus.
2. Tiesiskums ir vadlīnija, tiesībpolitisks un tiesību piemērošanai noderīgs līdzeklis, ar kura palīdzību valsts gan veido, gan aizsargā tiesības (starp politiku un tiesībām – allaž klātesošs līdzeklis). Šā brīža "izsalkums" pēc tiesiskuma pieprasa skaidrot pamatvērtības, lai tās neaizstātu ar viltus vērtībām. Tiesiskuma depozīts glabājas tiesību avotu daudzveidībā. Tas jāglabā patiesības vārdā kā zināšanām un kārtībai, kā tikumībai un tiesībām, kā neatlaidīgām konsekvencēm, iekšēji uzticoties labā principiem.
3. Tiesiskums ir tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm. Tas vienlaikus izpaužas:
  - 1) tieši – ar tā satura un piemērošanas pamatotības skaidrojumu palīgavotos;
  - 2) netieši – kā tiesiskās apziņas sastāvdaļa, izprotot, kas ir tiesiski;
  - 3) kā normatīvi nostiprināts princips.
4. Jautājums par konstitucionālo vērtību aizsardzības nepieciešamību un Satversmes lakonisma saglabāšanu vai tā pārvērtēšanu ir šā brīža inovācija tiesībās. Sabiedrības interesi pēc ilgtspējīga tiesiskuma nodrošina stabila, vienkārša un pieejama palīgavotu daudzveidība, kurā ir atbildes uz aktuāliem tiesību jautājumiem.

Iemesli, kas pamato ilgtspējīgu tiesiskumu:

  - 1) vēsturiski;
  - 2) organizatoriski, kas saistīti ar konstitucionālo pamatvērtību formulēšanu un to izvēli;
  - 3) tiesību politikas nostādnes.
5. Lietojot palīgavotos kā līdzekli tiesiskuma satura atklāšanai, lai atbildētu uz dažādiem tiesību jautājumiem, veidojas jaunas tiesību pamatavotu un palīgavotu klasifikācijas iespējas: tiesību (valstiskuma stāvokļus identificējošie), vēstures, literārie, amatpersonu izteikumi u. c.
6. Tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, jo nodrošina uzticēšanos ilgtspējīgam tiesiskumam, brīdinot par tiesnešu vairākuma iespējamām kļūdām, par iespējamu prakses maiņu nākotnē un sagatavojot tai sabiedrību.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Apse, D.** *The Development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law*: Referāts. Nolasīts starptautiskā konferencē European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives 2011. gada 26.–27. septembrī, publicēts arī grāmatā: *European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives*: EIBSR konferences krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 90.–99. lpp. ISBN 978-9984-45-398-9.
2. **Apse, D.** Dissenting opinion and other subsidiary sources of Law as creators of legal idea in the period of the legal system collapse. *Latvijas Universitātes raksti. Juridiskā zinātne*, Nr. 719. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 101.–111. lpp.
3. *Aktuālas cilvēktiesību aizsardzības problēmas. Konstitucionālā sūdzība*: Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
4. **Cipeliuss, R.** *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: izdevniecība AGB, 1998.
5. **Īļanova, D.** Tiesību normu un principu kolīzija. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., 2000, aug., 250.–254. lpp.
6. **Īļanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
7. **Lēbers, D. A.** *Latvijas Senāta senators Augusts Lēbers (Loeber) (1865–1948) Latvijas tiesībnieku saimē. Latvijas zinātnieki*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.
8. **Levits, E.** Par nacionālo identitāti un demokrātisku atmiņu politiku. *Jurista Vārds*, Nr. 1, 2012, 3. janv.
9. **Levits, E.** Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn.
10. **Neimanis, J.** *Tiesību tālākveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, Rīga, 2006.
11. **Osipova, S.** Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze. *Juridiskā zinātne. Latvijas Universitātes raksti*, Nr. 703. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006.
12. **Osipova, S.** Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība. *Jurista Vārds*, Nr. 42, 2011, 18. okt., 6.–8. lpp.
13. **Peczenik, A.** Principles of Law. The Search for Legal Theory. *Rechtstheorie*, No 2, 1971.
14. **Vildbergs, H., Messeršmits, K., Niedre, I.** *Pilonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.
15. **Радбрух, Г.** *Философия права*. Москва: Международные отношения, 2004, ISBN 5-7133-1197-X.
16. *Свод Кассационных положений по вопросам русского гражданского процессуального права за 1866–1913 годы*. Составил В.Л.Исченко, Сенатор. Издание второе. С.-Петербург: Типография М. Меркушева, 1914.

Juridiskās prakses materiāli

1. *Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
2. *Satversmes tiesas spriedumi 2001*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, ISBN-9984-671-54-2.
3. *Satversmes tiesas spriedumi 2004*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, ISBN-9984-790-12-6.
4. *Satversmes tiesas spriedumi 2005*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, ISBN-9984-790-21-3.
5. *Satversmes tiesas spriedumi 2007*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
6. *Satversmes tiesas spriedumi 2008*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN-9984-790-73-2.

7. *Satversmes tiesas spriedumi 2009*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, ISBN-9984-790-88-6.
8. Par likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” 5. panta ceturtais daļas un 21. panta 2.1. daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam: Satversmes tiesas 2011. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2011-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200, 2011, 21. dec.
9. Īrijas tiesas nolēmums lietā „Lancefort Limited v. An Bord Pleanala” [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.bailii.org/ie/cases/IESC/1998/14.html>.

Avoti internetā

1. <http://www.at.gov.lv>.
2. <http://www.bailii.org/ie/cases/IESC/1998/14.html3>.
3. <http://images.garant.ru/navigation.dsp?PHPSESSID=bf251691064436a747f28f1097c5241a&number=0&page=2>.

LATGALES ZEMNIEKU TIESISKAIS STATUSS BOĻESLAVA BREŽGO PĒTĪJUMOS

Mg. iur. Modrīte Vucāne

LU Juridiskās fakultātes doktorante
Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore

Atslēgvārdi: Boļeslavs Brežgo, Latgale, dzimtzemnieki, dzimtbūšanas atcelšana, pašpārvalde, pagasttiesa

Autore izvirzījusi mērķi noskaidrot, kā profesora Boļeslava Brežgo (1887–1957) darbos atspoguļots dažādu Latgales dzimtzemnieku grupu tiesiskais statuss poļu Inflantijas vojevodistē jeb kņazistē un krievu laikos. Tāpat autore vēlas akcentēt profesora Boļeslava Brežgo pētījumu nozīmi Latvijas tiesību vēsturē.

Tēmas aktualitāti nosaka Latgales tiesību vēstures izpētes nozīme visas Latvijas un arī Latgales reģionālās tiesību vēstures kontekstā. Profesora B. Brežgo darbus raksturo pētāmo laika periodu precīzas normatīvo aktu studijas un rūpīga citu tiesību vēstures avotu izpēte.¹ Profesora B. Brežgo darbi savu zinātnisko nozīmi nav zaudējuši,² tie ir arī visplašākie latgaliešu zinātnieka pētījumi par Latgales vēsturi.

1. Latgales dzimtzemnieka juridiskā statusa atspoguļojums poļu laikos

Profesors Boļeslavs Brežgo sniedzis interesantu avotu materiālu, kas raksturo Latgales dzimtzemnieku³ statusu poļu laikos. Pētot muižu inventāru sarakstus, Latgales tiesu grāmatas u. c. tiesību avotus, profesors secinājis, ka periodā, kad Latgale atradās Lietuvas lielkņazistes un poļu valsts sastāvā, izveidojās tās Latgales zemnieku dzimtbūnieciskās atkarības formas, kuras turpināja pastāvēt krievu laikos.⁴ Dzimtbūšanas apstākļos atšķirīgs statuss salīdzinājumā ar pārējiem zemniekiem bija tikai pagasta (*włość*) amatpersonām. Poļu laikos zemnieku pagastu pils pārvaldnieka uzdevumā pārvaldīja stārasts (*starostka*), kurš turklāt uzraudzīja strādnieku darbu. Dzimtzemnieki – amatpersonas, voiti, stārasti, desmitnieki (*dziesiatnik*), simtnieki, rijnieki, gani, aldari un sādžu uzraugi – palīdzēja īpašniekiem apsaimniekot viņu īpašumus. Voitu pēc veicamo pienākumu apjoma poļu

¹ Prof. H. Strods sniedzis sīku B. Brežgo darbu apskatu. Sk. Strods H. **Strods, H.** *Życie i twórczość naukowa Bolesława Breżgo – historia wschodniej Łotwy (Latgalii – Inflant Polskich) (1887–1957)*. *Zapiski Historyczne*. 1993, T. 58. Z. 2–3. S. 27–46.

² **Dibass, B.** (*Dybaš, Bogyslaw*) Latgale Ziemeļu kara laikā Daugavpils pils tiesas grāmatās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1., 2000, 52. lpp.

³ V. Blūzma norāda, ka attiecībā uz pārvietošanās tiesību poļu laikos zemnieki tika iedalīti brīvzemniekos (*pohožije*) un dzimtzemniekos (*ņepohožije, otčiči*). Sk. **Blūzma, V.** Lietuvas statūts. 3. red. Komentārs. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj.* Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 116. lpp.

⁴ **Brežgo, B.** *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1861–1914*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1954, 9. lpp.; **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940, 3. lpp.

laikos varēja pielīdzināt pat saimniekam, īpašniekam vai pārvaldniekam (*gospodarz cyli wóyt*). Ir ziņas, ka muižas voitu ievēlēja no pagasta turīgākajiem saimniekiem. Profesors B. Brežgo min gadījumu, kad muižas īpašnieks nedzīvoja Latgalē, bet savas muižas pārvaldi bija uzticējis izvēlētam (*wyborny*) zemniekam, kuram palīdzēja uzticami vīri (*męzi*).⁵

Profesora B. Brežgo pētītie avoti liek secināt par savdabīgām, pat patriarhālām attiecībām, kādas pastāvējušas starp dzimtzemniekiem un viņu poļu kungiem. Izraksti no Inflantijas kņazistes pils tiesas grāmatas par 1680. gadu liecina, ka muižnieks Karnickis, kurš mēdzis dzīvot te vienā, te citā muižā, 1680. gada 11. oktobrī esot atnācis uz Brisovšinas muižu pie sava dēla Kristapa. Abu starpā par tēva dzīvesveidu izcēlies konflikts. Dēls gribējis tēvu nošaut un ar otro šāvieni ievainojis viņu galvā. Kad muižnieks Karnickis nācis pie samaņas, viņš aizgājis dzīvot pie sava dzimtcilvēka Cudora Špiga, kur pēc dažām dienām nomiris.⁶ No mirušā muižnieka testamenta redzams, ka vienā no viņa muižām kalpojis kāds audzēknis, pieņemts dzimtcilvēks Andreika. Saskaņā ar testatora gribu šim audzēknim vēl bija jākalpo astoņi gadi mirušā muižnieka dēlam, bet pēc tam dzimtcilvēkam bija „jādod drēbes, zirgs un līdzekļi uzturam un skaisti jāatlaiž brīvībā”.⁷

Pils tiesu grāmatas liecina, ka poļu laikos pastāvēja paraža iekšlāt vai pārdot muižas kopā ar visiem zemniekiem, viņu sievām un bērniem, ar tiem uzliktām klausām un visu viņu kustamo mantu. Nereti muižnieki savus zemniekus iesaiņoja savstarpējos konfliktos un lika pretoties tiesnešiem un tiesu amatpersonām likumīgu lēmumu izpildīšanā. Muižnieki mēdza nozagt, nolaupt vai arī pieņemt citiem piederošus, aizbēgušus dzimtcilvēkus. Profesora izpētītie poļu laiku tiesu dokumenti liecina, ka muižnieku savstarpējā naidošā, piemēram, atriebībā iebūrķot citam muižniekam piederošā zemnieka saimniecībā, piekaujot un savainojot zemniekus, ar zirgiem izminot sējumus, radīja zaudējumus zemniekiem un viņu saimniecībām.⁸ Krievu laiku sākumā muižnieki snieguši prasības par dzimtcilvēku atdošanu, kas aizbēguši pirms 20 vai pat 50 gadiem (tātad poļu laikos), uz ko Krievijas Senāts, šādas prasības noraidot, skaidrojis, ka Latgalē palikuši spēkā Polijas Seimā 1768. gadā pieņemtie lēmumi, kuros bija noteikts, ka izbēgušus dzimtcilvēkus Latgalē var atprasīt trīs gadu un trīs mēnešu laikā.⁹ Piebildīsim, ka Lietuvas statūtos, kas Latgalē bija spēkā no 1677. gada, bija noteikts, ka prasība pēc aizbēguša zemnieka noilgst pēc 10 gadiem.¹⁰

2. Latgales dzimtzemnieku grupu juridiskais statuss krievu laikos

Krievu laikos zemnieki piederēja valstij, baznīcām un klosteriem, kā arī priātpersonām.¹¹ Dzimtcilvēku īpašumtiesiskais statuss jeb viņu piederība konkrētai īpašnieku grupai noteica zināmas atšķirības Latgales dzimtzemnieku administratīvajā iekārtā un tiesiskajā aizsardzībā.

⁵ Brežgo, B. *Latgolas vēstures materiāli. I.* Daugavpils: VI. Lōča izdevniecība, 1944, VII–VIII lpp.

⁶ Brežgo, B. *Latgola dažu XVI–XIX g. s. dokumentu gaismā.* Rēzekne: Latgališu Školōtōju Centralōs Bidreibas izdavums, 1938, 15.–16. lpp.

⁷ Turpat, 16. lpp.

⁸ Turpat, 18.–19., 21. lpp.

⁹ Turpat, 22., 23. lpp.

¹⁰ Lietuvas lielkņazistes statūts. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj.* Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 179. lpp.

¹¹ Brežgo, B. *Latgolas zemnieki krīvu dzimtybyšonas laikūs.* Viļaka: J. Cibūška izd., 1940, 27., 30. lpp.

2.1. Valstij piederošie zemnieki

Keizariene Katrīna II (*Екатерина II*) noteica, ka tiem īpašniekiem, kuri zvērējuši uzticību Krievijai, viņu īpašumi atdodami nomā.¹² Tādējādi pēc Latgales iekļaušanas Krievijas sastāvā, kad valsts visus savus zemniekus bija iznomājusi, latgaliešu dzimtcilvēku tiešā piederība nemainījās. Rēzeknes stārstijā dzīvojošo dzimtcilvēku saimnieks palika barons Teodors fon Korfs, dzimtzemnieki Daugavpils stārstijā joprojām atradās grāfa Kazimira Plātera īpašumā, bet Ludzas stārstijas dzimtcilvēki nonāca grāfa Borha sievas Ļudovikas Borhas īpašumā, jo pats grāfs Krievijai uzticību nebija zvērējis. 19. gadsimta sākumā šo dzimtu pēcteči Krievijas valstij par katru zemnieku maksāja nomas maksu: 60 kapeikas vai vienu rubli un 20 kapeikas gadā.¹³ Dzimtcilvēka vērtības salīdzinājumam var minēt profesora Jāņa Lazdiņa pētījumu, ka 19. gadsimta sākumā kalpa alga laukos svārstījās no 20 līdz 50 rubļiem gadā.¹⁴

Neatkarīgi no izpratnes par dzimtbūšanu kā vispārpieņemtu kārtību sabiedrībā zemnieka personiskā brīvība tomēr tikusi uztverta kā vērtība. 1810. gada Likuma par revīziju [jeb tautas skaitīšanu – aut. piez.] 16. paragrāfā noteikts, ka dzimtcilvēks, kurš labprātīgi paziņos par nepierakstītiem muižnieka dzimtcilvēkiem, kopā ar savu ģimeni iegūs brīvībā atļautā statusu.¹⁵ B. Brežgo gan nemin nevienu zīnāmu piemēru, kad kāds dzimtcilvēks tādā veidā būtu ieguvis brīvību.

Krievijā valsts muižu nomnieki saglabāja senās tiesības sodīt savus zemniekus. Tāpēc ģenerālgubernators sniedzis norādījumus pārvaldes iestādēm uzraudzīt, lai nepaklausīgu un slinku zemnieku sodīšana nebūtu lielāka par mērenu un nepārvērstos tiranizēšanā.¹⁶ B. Brežgo uzsver, ka krievu valdība visus zemniekus, kas nepiederēja privātpersonām, uzskatīja par valsts zemniekiem, t. i., par tādiem, kas pakļauti valsts tiesām.¹⁷

Būtiskas izmaiņas valsts zemnieku administratīvajā, tiesu un tiesību apjoma regulējumā notika 19. gadsimtā.¹⁸ Valsts zemniekus 1835. gada 1. janvārī likums atzina par brīvu lauku ļaužu kārtu (*свободное сельское сословие*), kuriem bija personas, mantas un saistību tiesības. Viņu bērni varēja stāties augstākajās mācību iestādēs. Tomēr B. Brežgo uzsver, ka valsts zemnieki tika uzskatīti par valstij piederošiem dzimtcilvēkiem, ar kuriem valsts varēja rīkoties pēc patikas.¹⁹

1838. gadā²⁰ precizēja valsts zemnieku administratīvi teritoriālo iedalījumu pagastos un paredzēja izveidot uz trim gadiem vēlētas pagastu un sādžu pārvaldes

¹² *Об отдаче съ Белорусской Губернии въ аренду владельцамъ учинившим присягу на подданство Россіи, старостей, купленных последними оныхъ владельцами, пожалованныхъ имъ отъ Польскихъ Королей и доставшихся по наследству.* ПСЗ, т. XIX, № 13957.

¹³ **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940, 27., 30. lpp.

¹⁴ **Lazdiņš, J.** *Latvijas privāttiesības:* raksti. Rīga: LU Latvijas Vēstures fonds, 2003, 66. lpp.

¹⁵ **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940, 14.–15. lpp.; *О учинении новой по всему Государству ревизии.* ПСЗ, т. XXXI, № 24635.

¹⁶ **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940, 34.–35. lpp.

¹⁷ *О разделении Белорусскихъ Губерній на уезды и об учреждении съ оныхъ уездахъ Коммисарствъ.* ПСЗ, т. XIX, № 14014; *Учреждения для управления губерній Всероссийскія Имперіи. Часть первая.* ПСЗ, т. XX, № 14392; **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940, 35. lpp.

¹⁸ *О предоставленіи купечеству, мещанству и казеннымъ поселенамъ приобретать покупкою земли.* ПСЗ, т. XXV, № 20075.

¹⁹ **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940, 38. lpp.

²⁰ *Высочайше утвержденный проектъ учрежденія о управленіи государственными имуществами въ губерняхъ.* II ПСЗ, т. XIII, № 11189.

institūcijas, kā arī pagastu un sādžu tiesas,²¹ kuras darbojās stingrā augstāku pārvaldes institūciju uzraudzībā.²² Turklāt ar šo likumu sāka īstenoties ideja, ka valsts zemnieki nav tikai ienākumu avots vien, bet valstij par tiem arī jā rūpējas.²³ Varam secināt, ka valsts zemniekiem salīdzinājumā ar muižnieku īpašumā esošajiem zemniekiem bija nodrošināta labāka tiesiskā aizsardzība.

2.2. Katoļu klosteru un baznīcas zemnieki

Šīs zemnieku grupas juridiskā piederība un skaitliskais sastāvs mainījās pēc pievienošanas Krievijai,²⁴ kad tika pieņemti lēmumi par ārzemju klosteru muižu sekularizāciju, jezuītu darbības likvidēšanu un atsevišķu klosteru slēgšanu. Klosteru un baznīcu zemnieku lietas pirmajā instancē izskatīja nevis to īpašnieka tiesa, bet apriņķa tiesas.²⁵ Arī Senāts uzsvēra – klosteru zemnieku krimināllietas izmeklē un izskata valsts zemnieku civillietu un krimināllietu izskatīšanai nodibinātās zemākās un augstākās zemes tiesas.²⁶ Tādējādi šīs zemnieku grupas tiesiskais stāvoklis uzlabojās un tika nodrošināts zināms tiesiskums.

Viens veids, kā dzimtcilvēki varēja iegūt brīvību, bija brīvības piešķiršana. Profesors B. Brežgo apraksta gadījumu, kad 1812. gadā Aglonas dominikāņu klostera pārzinis pretēji normatīvajam regulējumam par baznīcas un valsts muižām piešķir brīvību 29 klostera zemniekiem. Saskaņā ar valdības rīkojumu šos zemniekus atkal iekļāva dzimtcilvēku kategorijā, bet garīdzniecībai 1814. gada oktobrī noteica „nepiesavināties tiesības piešķirt brīvību sev padotiem zemniekiem, kuru stāvoklis pielīdzināms valsts zemniekiem”.²⁷ 1843. gadā visas muižas un zemniekus, kas piederēja katoļu baznīcai, iekļāva valsts zemnieku kategorijā.²⁸ No šā laika katoļu garīdzniekiem savu zemnieku vairs nebija.

²¹ Šāds termins atbilst latviešu tautas garam vēsturiskās tiesību skolas izpratnē. Prof. J. Lazdiņš trīs gadu termiņu dēvē par „latviešu tiesiskās izpratnes neatņemamu sastāvdaļu” attiecībā par amatpersonu „likumīgu” ievēlēšanas laiku līdz par 20. gs. Sk. **Lazdiņš, J.** Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti*. 703. sēj. Juridiskās zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 32. lpp.

²² **Лантева, Л.** Региональное и местное управление в России (вторая половина XIX века). Москва: [Б. м.], 1998, с. 124; **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krivu dzimtbūšonas laikā*. Viļaka: J. Cibulka izd., 1940, 40.–43. lpp.

²³ Энциклопедический словарь. Издатели: Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ), И. А. Ефронъ (СПб). Том XXX^A. СПб: Брокгаузъ – Ефронъ, 1900, с. 693, 694.

²⁴ Analizējot klosteru un baznīcu zemnieku juridiskās piederības izmaiņas, jāievēro, ka pēc trijām Polijas (*Rzec Pospolita*) dalīšanām Krievijas impērijas rietumu apgabalu iedzīvotāju lielākā daļa bija katoļi. Tādēļ Krievijas valdība attiecībā ar šo kristīgo konfesiju veidoja īpašu politiku. Plašāk sk. **Тихонов, А.** *Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в.* – 2 – е изд., испр. и доп. СПб.: Изд – во С СПб. ун – та, 2008, с. 79–98.

²⁵ *О подчинении следственных и уголовных дел о монастырских крестьянах вь Белорусских Губерниях ведомству Расправъ*. ПСЗ, т. XXIII, № 17492.

²⁶ **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krivu dzimtbūšonas laikā*. Viļaka: J. Cibulka izd., 1940, 74. lpp.

²⁷ Turpat.

²⁸ *О передаче в ведение Министерства Государственных Имуществ недвижимых населенных имений приходских церквей*. II ПСЗ, т. XVIII, № 16828; *О передаче в управление Министерства Государственных Имуществ недвижимых населенных имений, состоящих во владении иноверного приходского духовенства*. II ПСЗ, т. XVIII, № 16829.

2.3. Muižnieku zemnieki

Pēc Latgales pievienošanas Krievijai muižnieku īpašumā esošo zemnieku tiesiskais stāvoklis neuzlabojās. B. Brežgo uzsver, ka tiesība valdīt pār zemnieku kā viena no vissvarīgākajām muižnieku privilēģijām Baltkrievijā un Latgalē guva pat tālāku attīstību.²⁹ Latgalē ieviesās paradums pārdot zemniekus bez zemes, kāds jau pastāvēja Krievijā.³⁰

Tikai 19. gadsimta sākumā tika izdoti norādījumi, kas kaut nedaudz ierobežoja muižnieku un muižu pārvaldnieku jurisdikciju.³¹ Savos pētījumos B. Brežgo akcentē arī normatīvos aktus, kas paredzēja sankcijas muižniekiem un muižu pārvaldniekiem par ļaunprātīgu savu tiesību izmantošanu.³² Profesors B. Brežgo sniedzis izsmelošu zemnieku vispārējā stāvokļa raksturojumu, norādot, ka zemnieki arī pēc Latgales pievienošanas Krievijai tika izmantoti un ieķīlāti kopā ar muižām un zemi, nonākot kreditora valdījumā un lietošanā, kā arī saskaņā ar līgumiem nodoti darbos.³³

Atsevišķu zemnieku juridiskais nebrīvais stāvoklis tāpat kā poļu laikos varēja izbeigties, ja muižnieki viņiem piešķīra brīvību. Piemēram, Latvijas Valsts vēstures arhīvā profesora Boļeslava Brežgo fondā ir saglabāties dokumenta noraksts, kas liecina, ka 1836. gada 13. novembrī Ludzas apriņķa muižniece, ģenerālmajore grāfiene Timane (*Тыманъ*) piešķīra dokumentu par brīvību (*увольнительная карта, увольнительный документ, увольнительное письмо*) savam zemniekam Jegoram Ivanovam Lukašonkam, viņa sievai Terēzei, pieciem dēliem – Ignatam, Vladisam, Semjonam, Ivanam, Antonam – un meitai Cecilijai. Šajā dokumentā norādīts, ka no dzimtbūšanas zemnieks ar savu ģimeni tiek atbrīvots par uzticību un ka muižnieces mantinieki šo faktu nevar apstrīdēt.³⁴

3. Zemnieku juridiskais statuss un tiesības pēc dzimtbūšanas atcelšanas

1861. gada 19. februārī ar ķeizara Aleksandra II (*Александр II*) parakstīto manifestu visi Latgales dzimtzemnieki tika atbrīvoti no dzimtbūšanas.³⁵ Profesors B. Brežgo, norādot uz zemnieku iegūtajām tiesībām, pienākumiem un pārvaldi, uzsver, ka zemnieki ieguva pilnas brīvu lauku iedzīvotāju tiesības (*права свободных сельских обывателей*).³⁶ Šīs tiesības zemnieki varēja izmantot tikai

²⁹ *О приеме въ Сибирь на поселение отъ помещиковъ, Дворцовыхъ, Синодальныхъ, Архирейскихъ, монастырскихъ, купеческихъ и Государственныхъ крестьянь*. ПСЗ, т. XV, № 11166; *О зачете за рекруте, бежавшихъ отъ помещиковъ, людей и крестьянь*. ПСЗ, т. XXVI, №19421; **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940, 89., 96. lpp.

³⁰ *О невосприещеніи Белорусскимъ помещикамъ продовать крестьянь на съезъ въ другія Губерніи*. ПСЗ, т. XX, № 14376.

³¹ *Объ утверждениі в облеженіи крестьянь, распоряжений и от распространениі оныхъ на всю Минскую и на прочія, отъ Польши приобременныя Губерніи*. ПСЗ, т. XXXV, № 27316.

³² **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940., 98., 100., 102., 103. lpp.

³³ Turpat, 132., 141., 143., 144., 145. lpp.

³⁴ LVVA 6984 f., 1. apr., 11. l., 1. lp.

³⁵ *Февраля 19. Манифестъ. О Всемилостивейшемъ дарованиі крепостнымъ людемъ правъ состояніи свободныхъ сельскихъ обывателей и объ устройствѣ ихъ быта*. II ПСЗ, т. XXXVI, № 36650.

³⁶ 20. gs. sākumā Krievijas civiltiesībās tika izdalīti dažādi apstākļi (pavalstniecība, nacionalitāte, kārta un sods), kas ietekmēja personas tiesībspēju. Civiltiesības izšķīra četras kārtas: muižniecība, garīdzniecība, pilsētu iedzīvotāji un lauku iedzīvotāji. No kārtas viedokļa normatīvie akti paredzēja atšķirīgu aizbildnības

pēc sādžu (ciemu) un pagastu, pašpārvaldes un tiesas iestāžu izveidošanas.³⁷ Zemnieku pašpārvaldes un tiesu iestādēm bija jābūt ievēlētām ne vēlāk kā deviņu mēnešu laikā no dienas, kad gubernā bija saņemts likums par zemniekiem, bet muižnieki divus gadus pēc dzimtbūšanas atcelšanas Latgalē saglabāja muižas policijas tiesības un zināmu aizgādību pār saviem zemniekiem. Tikai pēc tam pagastu pašpārvalde varēja attīstīties pilnīgi.³⁸

Autore vēlas uzsvērt, ka zemnieku pašvaldības nebija pilnīgi demokrātiskas institūcijas. Sādžu sapulcēs tiesības piedalīties bija tikai māju saimniekiem, bet pagastu sapulcēs piedalījās tikai viens pārstāvis no 10 zemnieku mājām (sētām). Tomēr krievu civilisti 19. gadsimtā akcentējuši sādžas sapulces un pagasttiesas nozīmi. Tās vērtētas kā galvenās iestādes, kas risināja zemniekiem visbūtiskākos jautājumus.³⁹

Pagasta sapulcē ievēlētā pagasttiesa bija īpaši svarīga zemnieku tiesību aizsardzības institūcija. Likumdevējs paredzēja stingru pagasttiesas neatkarību no pagasta un sādžas amatpersonu ietekmes, nosakot, ka ne pagasta, ne sādžas vecākais nedrīkst iejaukties lietu izskatīšanā pagasttiesā. Pagasttiesas neatkarības principu uzsver arī B. Brežgo.⁴⁰ Tiesu sistēmā tradicionālā pagasttiesa tomēr bija ipatnēja, jo lietas izspriešanā balstījās uz paražu tiesībām jeb tradicionālo justīciju.⁴¹

Profesors B. Brežgo uzskata, ka sevišķi saistoša pagasttiesu darbība bija pirmajos trijos gados (1861–1863) pēc dzimtbūšanas atcelšanas, tāpēc šim jautājumam veltījis arī nelielu publikāciju.⁴² Pagasttiesu lietas ir interesantas no tiesību socioloģijas viedokļa, jo liecina par zemnieku tiesisko apziņu, dzīves uztveri, problēmām un sadzīvi. B. Brežgo norāda, ka par kopdzīvi ārliulībā vainīgos pagasttiesas nesodīja, bet lietās par sievietes goda aizskaršanu un asinsgrēku tiesneši bijuši pat pārāk iecietīgi. Piemēram, zemniekam Keodaram par zemnieka meitas Annas izvarošanu piesprieda samaksāt 10 sudraba rubļus (piecus – tūlīt tiesā, bet pārējos – pēc 10 dienām). Šajā lietā atzīmēts, ka Anna bērnu pēc piedzimšanas atnesusi un atstājusi muižnieka pagalmā, kur Keodars kalpojis par kučieri. Par šādu rīcību pagasttiesa Annu sodījusi ar miesas sodu.⁴³ Sādžu vecākajiem paredzētā rokasgrāmatā bija noteikts ziņot pagasta vecākajam par notikušiem noziedzīgiem nodarījumiem, piebilstot, ka par izvarošanu jāziņo tikai tad, ja par to ziņo pati cietusī,

---

nodibināšanas, adopcijas un atzīšanas par izšķērdētāju kārtību. Sk. М. Л. П. Повторительный курсъ русскаго Гражданскаго права. Части общая и осовенная. Издание второе. СПб [Б. и.], 1909, с. 16, 20.

³⁷ Высочайше утвержденное общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости II ПСЗ, т. XXXVI, № 36657.

³⁸ Brežgo, В. *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940, 206., 208. lpp.

³⁹ Н. Л – нв. *Волостной суд*. Москва: [Б. и.], 1883, с. 2.

⁴⁰ Brežgo, В. *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940, 4., 83. lpp.

⁴¹ Лаптева, Л. *Региональное и местное управление в России (вторая половина XIX века)*. Москва: [Б. м.], 1998, с. 124–125; Тенишев, В. *Правосудие въ русскомъ крестьянскомъ быту*. Брянскъ: Типография Л. И. Итина и К°, 1907, с. 181; Н. Л – нв. *Волостной суд*. Москва: [Б. и.], 1883, с. 3; Коцъ, Е. *Местный суд и его реформа*. Под ред. А. А. Леонтьева. СПб: Земледелецъ, 1913, с. 24; Коцъ, Е. *Занон о местном суде. (15 Июня 1912 г.)*. СПб: Экономия, 1913, с. 7.

⁴² Brežgo, В. *Latgales pagasta tiesas 1861.–1863. gados. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1/2, 1928, 17.–22. lpp.; Brežgo, В. *Latgolas pagotne. I*. Daugavpils: Vl. Lōča izdevniecība, 1943, 74. lpp.

⁴³ Salīdzinājumam – 1864. gada Sodu likuma 1525. panta pirmajā daļā tika noteikts, ka par sievietes izvarošanu, kura ir vecāka par četrpadsmit gadiem, vainīgais sodāms ar visu kārtas tiesību atņemšanu un izsūtīšanu spaidu darbos uz laiku no četriem līdz astoņiem gadiem. Panta otrā daļa, nosakot sodu, paredzēja ņemt vērā vainīgā izglītību, vecumu un sekas, kādas iestājās nozieguma upurim. Grām.: *Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem*. 1885. gada izdevums ar turpinājumiem līdz 1893. gada beigām. Rīgā: Dienas Lapas apgādībā, 1894, 454. lpp.

viņas vecāki vai vīrs.⁴⁴ Miesas sodus pagasttiesas piesprieda par fizisku vardarbību pret vecākiem vai necieņu pret pagasta amatpersonām, sodīja par nežēlīgu izturēšanos pret mājlopiem, bet iecietīgi izturējās pret bērnu spīdzināšanu.⁴⁵ Pagasttiesu lēmumi bija galīgi, to pārskatīšana kasācijas kārtībā bija iespējama tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos.

Zemnieku sabiedrībā brīva cilvēka jēdziens tika gan absolutizēts, izprotot to kā visu veidu attiecību saraušanu ar muižnieku un kļaušu atcelšanu, gan netika saaprasts vispār.⁴⁶ Ķeizara manifestu zemnieki noklausījās baznīcās, kad pēc liturģijas to nolāsīja prāvesti. Profesors B. Brežgo min piemērus, kas liecina par zemnieku atšķirīgo reakciju uz pasludināto brīvību. Pildas katoļu draudzes muižnieka de Valdēna zemnieki viņam aiz muguras teikuši: „Kū, vai nav pateikami dzērdēt? Nu tu myus vairs nažņausgi kai pagōjuša vosorā” (Ko, vai nav patikami dzirdēt? Nu tu mūs vairs nežņausgi kā pagājušajā vasarā). Bet Posīnes muižnieces Benislavas zemnieki lūdza atsūtīto zemes tiesas ierēdni Pavloviču parūpēties, lai viņi arī turpmāk paliktu dzimtcilvēki: „...jim asūt tik labi, ka nikō lobōka vairs nasavēlejt un ar sovu muižnieicu jī asūt piļneigi apmīrynōti” (...viņiem ir tik labi, ka neko labāku vairs nevēloties un ar savu muižnieci viņi ir pilnīgi apmierināti).⁴⁷

Tomēr ar dzimtbūšanas atcelšanu zemnieka personas tiesiskais statuss pilnībā mainījās. Kā brīvi cilvēki Latgales zemnieki varēja attīstīt pašpārvaldes un tiesu darba iemaņas. Dzimtbūšanas atcelšana mainīja zemnieka pašapziņu. Pagasta kalendāros (mūsdienu izpratnē – uzziņu grāmatās) tika norādīti gan svarīgāko valsts, gan arī pagasta un sādžas amatpersonu vārdi.⁴⁸

Kopsavilkums

1. Poļu laikos īpašs statuss bija tikai dzimtzemniekiem amatpersonām – turīgākajiem zemniekiem, kurus amatos ievēlēja paši zemnieki. Profesora B. Brežgo pētītie avoti liek secināt par savdabīgām, pat patriarhālām attiecībām starp dzimtzemniekiem un viņu poļu kungiem.
2. Lai arī krievu laikos valsts muižu nomnieki saglabāja tiesības sodīt savus zemniekus, valdība visus zemniekus, kas nepiederēja privātpersonām, uzskatīja par valsts zemniekiem, t. i., par tādiem, kas civillietās un krimināllietās ir pakļauti valsts tiesām.
3. Pēc Latgales pievienošanas Krievijai muižnieku īpašumā esošo zemnieku tiesiskais stāvoklis neuzlabojās. B. Brežgo norāda, ka tiesība valdīt pār zemnieku kā viena no vissvarīgākajām muižnieku privilēģijām Baltkrievijā un Latgalē guva pat tālāku attīstību.
4. Dzimtbūšanas apstākļos atsevišķu zemnieku juridiskā atkarība no citas personas varēja izbeigties, ja īpašnieks viņam piešķīra brīvību ar īpašu dokumentu vai brīvības piešķiršanu paredzēja testamentā.

⁴⁴ *Руководство для сельских старостъ* СПб: Столичный Центральный Книжный Склад для иногородныхъ. 1902, с. 17.

⁴⁵ Brežgo, B. Latgales pagasta tiesas 1861.–1863. gados. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1/2, 1928, 17.–18., 19., 20. lpp.

⁴⁶ Brežgo, B. *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikā*. Viļaka: J. Cibulška izd., 1940, 217.–218. lpp.

⁴⁷ Turpat, 223. lpp.

⁴⁸ Sk., piem.: *Волостной Календарь на 1900 годъ*. Составитель Г. З. Шкабельниковъ. СПб: Типография училища Глухонемыхъ, 1900, с. 163–212.

5. Dzimtbūšanas atcelšana izbeidza zemnieka personisko nebrīvi. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas, izveidojot zemnieku pašpārvaldes un tiesu institūcijas, likumdevējs stingri noteica pagasttiesas neatkarību no pagasta vai sādžas amatpersonu ietekmes.
6. Autore uzskata, ka Latvijas tiesību vēsturnieki ne vienmēr ir spējuši profesora B. Brežgo bagātīgo pētījumu materiālu izmantot, un ieteiktu latgaliski rakstītos profesora darbus iztulkot latviešu literārajā valodā, lai tos padarītu pieejamākus plašākai auditorijai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Blūzma, V.** Lietuvas statūts. 3. red. Komentārs. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj.* Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 110.–121. lpp.
2. **Brežgo, B.** Latgales pagasta tiesas 1861.–1863. gados. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1/2, 1928, 17.–22. lpp.
3. **Brežgo, B.** *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1861–1914.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.
4. **Brežgo, B.** *Latgola dažu XVI–XIX g. s. dokumentu gaismā.* Rēzekne: Latgališu Školotāju Centralās Bīdreibas izdevums, 1938.
5. **Brežgo, B.** *Latgolas pagotne. I.* Daugavpils: Vl. Lōča izdevniecība, 1943.
6. **Brežgo, B.** *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cibuļska izd., 1940.
7. **Brežgo, B.** *Latgolas vēstures materiāli. I.* Daugavpils: Vl. Lōča izdevniecība, 1944.
8. **Dibass, B.** Latgale Ziemeļu kara laikā Daugavpils pils tiesas grāmatās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1., 2000, 51.–64. lpp.
9. **Lazdiņš, J.** *Latvijas privāttiesības: raksti.* Rīga: LU Latvijas Vēstures fonds, 2003, 66. lpp.
10. **Lazdiņš, J.** Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. 703. sēj.* Juridiskās zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte. 2006, 21.–43. lpp.
11. **Strods, H.** *Życie i twórczość naukowa Bolesława Breżgo – historyka wschodniej Łotwy (Łatgalii – Inflant Polskich) (1887 – 1957).* *Zapiski Historyczne.* 1993, T. 58. Z. 2–3. S. 27–46.
12. *Волостной Календарь на 1900 годъ.* Составитель Г. З. Шкабельниковъ. СПб: Типография училища Глухонемыхъ, 1900.
13. **Коць, Е.** *Закон о местном суде. (15 Июня 1912 г.).* СПб: Экономия, 1913.
14. **Коць, Е.** *Местный суд и его реформа.* Под ред. А. А. Леонтьева. СПб: Земледелецъ, 1913.
15. **Лаптева, Л.** *Региональное и местное управление в России (вторая половина XIX века).* Москва: [Б. м.], 1998.
16. **М. Л. Р.** *Повторительный курсъ русскаго Гражданскаго права. Части общая и осовенная.* Издание второе. СПб [Б. и.], 1909.
17. **Н. Л.** *нъ.Волостной суд.* Москва: [Б. и.], 1883.
18. **Тенишев, В.** *Правосудие въ русскомъ крестьянскомъ быту.* Брянскъ: Типография Л. И. Итина и К°, 1907.
19. **Тихонов, А.** *Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в. – 2 – е изд., испр. и доп.* СПб.: Изд – во С СПб. ун – та, 2008, ISBN 978-5-288-04293-5.
20. *Руководство для сельскихъ старостъ* СПб: Столичный Центральный Книжный Склад для иногородныхъ, 1902.

Uzziņu literatūra

1. Энциклопедический словарь. Издатели: Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ), И. А. Ефронъ (СПб). Том XXX^A. СПб: Брокгаузъ – Ефронъ, 1900, с. 693, 694.

Normatīvie akti

1. Lietuvas lielkņazistes statūts. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj.* Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 123.–188. lpp.
2. Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem. 1885. gada izdevums ar turpinājumiem līdz 1893. gada beigām. Rīgā: Dienas Lapas apgādībā, 1894.
3. ПСЗ, т. XV, № 11166.
4. ПСЗ, т. XIX, № 13957.
5. ПСЗ, т. XIX, № 14014.
6. ПСЗ, т. XX, № 14376.
7. ПСЗ, т. XX, № 14392.
8. ПСЗ, т. XXIII, № 17492.
9. ПСЗ, т. XXV, № 20075.
10. ПСЗ, т. XXXI, № 24635.
11. II ПСЗ, т. XIII, № 11189.
12. II ПСЗ, т. XVIII, № 16828.
13. II ПСЗ. Т. XVIII, № 16829.
14. ПСЗ, т. XXVI, № 19421
15. ПСЗ, т. XXXV, № 27316.
16. II ПСЗ, т. XXXVI, № 36650.
17. II ПСЗ, т. XXXVI, № 36657.

Arhīva materiāli

1. LVVA 6984 f., 1. apr., 11. l., 1. lp.

TIESISKUMA KONCEPCIJAS MŪSDIENU EIROPĀ

Mg. iur. Dace Šulmane

LU Juridiskās fakultātes doktorante

dace.sulmane@gmail.com

Atslēgvārdi: tiesiskums, likumu virsvadība, tiesību virsvadības princips, efektivitātes princips, Rechtsstaat, État Légal, État de Droit, Rule of Law, formālā tiesiskuma koncepcija, saturiskā (materiālā) tiesiskuma koncepcija, funkcionālā tiesiskuma koncepcija

Tas, ka ne Eiropas Savienībā, ne nacionālo valstu līmenī nav izstrādātas vienotas un autoritatīvas tiesiskuma vai tiesiskas valsts definīcijas, ir vispārzināms. Šie jēdzieni dažādos kontekstos tiek plaši lietoti gan politiķu, gan juristu diskusijās, tos nesaraujami saistot ar demokrātijas, konstitucionālisma un pamattiesību nostiprināšanu un attīstību. Eiropas tiesību zinātnē jau vairākus gadu desmitus ir nostiprinājusies ideja, ka „likuma vara” ir novecojis jēdziena „tiesiskums” skaidrojums. Mūsdienu teorijā tiek nošķirts formālais tiesiskums un saturiskais (materiālais) tiesiskums, kas bieži vien ir izšķirošs kritērijs, lai valsti atzītu par patiesi demokrātisku un tiesisku. Vadošie Eiropas tiesību zinātnieki, neskatoties uz jēdziena un koncepta „tiesiskums” tulkošanas grūtībām dažādās valodās, necenšas radīt vienotu šā jēdziena definīciju Eiropas Savienībā. Gluži otrādi, tiek pasvītota tiesiskuma kā koncepta vēsturiskā un ģeogrāfiskā izcelsme, nodalot trīs „tiesiskuma” dzimtenes – Angliju, Vāciju un Franciju, jo katra ir devusi kopējai Eiropas Savienības tiesību sistēmai to, ko mūsdienās saprotam ar jēdzienu „tiesiskums”. Nešaubīgi atzīstams, ka „bez tiesiskuma mūsdienu konstitucionālā demokrātija būtu neiespējama”.¹

1. Tiesiskuma jēdziena izpratne Eiropā – trīs pieejas

Tiesiskuma un tiesiskas valsts problemātika Rietumu tiesību lokā ir apskatīta jau Aristoteļa darbos, taču mūsdienu nozīme šiem jēdzieniem ir piešķirta tikai 19. gadsimtā. Tiesiska valsts un likuma vara kļuva par vienīgo iespējamo kopējo platformu, kas ļautu attīstīties plurālistiskai sabiedrībai (nacionālās, reliģijas, sociālās u. c. atšķirības) vienotā valstī. Kā skaidro amerikāņu konstitucionālo tiesību eksperts profesors M. Rozenfelds, piemēram, homogēnai un reliģiozai sabiedrībai „teokrātija būtu vairāk atbilstoša nekā konstitucionālā demokrātija”, turpretim „heterogēnās sabiedrībās (...) konstitucionālā demokrātija un stingra tiesiskuma ievērošana var būt neaizvietoājama, lai sasniegtu politisku vienotību”.²

Latvijā kopš 20. gadsimta beigām jēdzieni „tiesiskums” un „tiesiska valsts” aktīvā juridiskajā un politiskajā aprītē tika ieviesti Eiropas Savienības kontekstā. To lietošana, autoresprāt, ir jāsaista ar pareizas terminoloģijas izvēli, kas ir iespējama,

---

¹ Rosenfeld, M. The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy. *Southern California Law Review*. Vol. 74, 2001, p. 1307.

² Turpat, p. 1310.

tikai izprotot šo jēdzienu vēsturisko un ģeogrāfisko izcelsmi Eiropā. Eiropā dominē trīs pieejas tiesiskuma izpratnei, taču tieši Vācijas tiesiskās valsts (*Rechtsstaat*) jēdziens, analizējot no vēsturiskā aspekta, „identificē kopējās pazīmes, kas ir raksturīgas visai Rietumu tiesību sistēmai”.³

1.1. Tiesiskums (*Rule of Law*) angloamerikāņu tiesību sistēmās

Mūsdienu Rietumu liberālās demokrātijas tiesiskuma (*rule of law*) jēdzienu ir iepazīnušas un attīstījušas, galvenokārt pateicoties trim nozīmīgiem Dž. Loka, Š. Monteskjē, Dž. Medisona, A. Hamiltona un Dž. Džeja darbiem.⁴ To iedvesmas valsts bijusi Anglija 17. un 18. gadsimtā, tādējādi izvirzot Angliju par tiesiskuma bastionu, neskatoties uz to, ka tai nav rakstītas konstitūcijas, nav modernas cilvēka pamattiesību deklarācijas un nepastāv tiesu kontrole.⁵

Tiesību zinātnieki ir vienisprātis, ka Anglijā jau sen atzīto jēdzienu (*rule of law*) mūsdienu liberālās demokrātiskās valsts kontekstā pirmo reizi padziļināti pētīja angļu konstitucionālo tiesību pētnieks Alberts Venns Daisijs (*Albert Venn Dicey*).⁶ Viņa darbs „Ievads konstitucionālo tiesību izpētē” (1885) kodificēja to, ko angļu juristi, ieskaitot Dž. Loku un T. Hobsu, bija izstrādājuši gadsimtu garumā.

A. V. Daisija piedāvātā tiesiskuma (*rule of law*) koncepcija sastāv no trim pamatprincipiem, kas arī mūsdienās tiek izmantoti kā anglosakšu tiesību sistēmas (*common law*) tiesiskuma definīcijas kodols:

- 1) pilnīgs vispārējo likumu pārākums pretstatā patvaļīgām varas izpausmēm: „Nevienu personu nevar sodīt vai nodarīt tai miesiskas vai mantiskas ciešanas, ja vien šī persona nav pieļāvusi konkrētu likuma pārkāpumu, ko vispārējā kārtībā ir konstatējusi parastā tiesa”;⁷
- 2) vienlīdzība vispārējo likumu priekšā: „Ikviens cilvēks, lai kāds būtu viņa statuss vai stāvoklis, ir vispārējo tiesību subjekts”;⁸
- 3) indivīdu personiskās brīvības un tiesības tiek formulētas un aizsargātas ar parastiem likumiem vispārējo tiesu spriedumos, nevis tiek meklētas abstraktās konstitucionālās deklarācijās. Šī tiesiskuma iezīme, kā uzsver Daisijs, ir raksturīga Anglijas sistēmai un vērtējama kā veiksmīgāka, salīdzinot ar kontinentālo tiesību sistēmu.⁹

ASV tiesiskuma konstitucionālā teorija savukārt ir cieši saistīta ar tās rakstīto konstitūciju, bet ar Angliju tai ir kopīga viena svarīga iezīme – „Valsts kā publiskās

³ **Zamboni, M.** «Rechtsstaat»: Just What is Being Exported by Swedish Development Organisations? Law, Social Justice & Global Development (LGD), 2001 (2) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2001_2/zamboni/.

⁴ Šie darbi ir Dž. Loka „Otrais traktāts par valdību” (Second Treatise of Civil Government, 1690); Š. Monteskjē „Par likumu garu” (De l'Esprit des Lois, 1748) un Dž. Medisona, A. Hamiltona un Dž. Džeja „Federalistu piezīmes” (The Federalist Papers, 1787–1788).

⁵ **Tamanaha, B. Z.** *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*. New York: St John's University, 2004, p. 56.

⁶ **Dicey, A. V.** *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (1885).

⁷ **Dicey, A. V.** *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. Third edition [tiešsaiste]. London: Macmillan and co., 1889, p. 175 [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/introductiontos04dicegoog#page/n192/mode/1up>, p. 175. Termins „parastā tiesa” kontinentālās Eiropas juristiem varētu šķist dīvains, taču ar to Daisijs uzsvēris nepieciešamību izvairīties no „specializētajām tiesām”, pamatojoties uz negatīvo pieredzi Anglijā.

⁸ Turpat, p. 181.

⁹ Turpat, p. 182.–183.

varas nesēja neesība.”¹⁰ Būtiski atzīmēt vēl vairākas ASV tiesiskuma (*rule of law*) teorijas iezīmes.

1. ASV tiesiskuma koncepcija tiek balstīta uz diviem ASV konstitūcijas pamatprincipiem: varas dalīšanu un indivīda tiesību un brīvību aizsardzību.
2. Varas dalīšanas princips Amerikas tiesību doktrīnā ļauj „nostādīt vienu valsts aparāta daļu pret otru”¹¹, tādējādi vienam valsts varas atzaram padarot par iespējamu tiesiskuma piespiedu ieviešanu citā valsts varas atzarā. Šis mehānisms visizteiktāk ir atainots „līdzsvara un atsvara” (*checks and balances*) sistēmā.
3. ASV tiesu spriedumos samērā reti tiek pieminēts tiesiskums (*rule of law*), ko aizvieto tādi ASV tiesību sistēmai raksturīgi jēdzieni kā „pienācīgs jeb taisnīgs process” (*due process*) attiecībā uz tiesu varu un „varas dalīšana” (*separation of powers*) attiecībā uz konstitucionālo līmeni.

1.2. Tiesiskais valsts (*Rechtsstaat*) jēdziens Vācijā

Vācijā jēdzienu „tiesiskais valsts” (*Rechtsstaat*), no kura cēlies tiesiskais valsts princips (*Rechtsstaatsprinzip* jeb *Rechtstaatsprinzip*), konstitucionālajā diskursā 19. gadsimta pirmajā pusē nostiprināja Roberts Mols (Robert von Mohl),¹² pamatojot konstitucionālas valsts pastāvēšanas nepieciešamību Vācijā. Tomēr sākotnējās tiesiskais valsts koncepcijas iezīmes meklējamas I. Kanta darbos, kurš to piedāvāja kā risinājumu vēsturiskajā periodā, kad Prūsijā tika veikti vērienīgi kodifikācijas darbi un veidojās apjomīgs valsts pārvaldes aparāts (policejiska valsts). I. Kants izvirzīja likumības principa un cilvēka tiesību ievērošanu, ietekmējoties no Apgaisības laika un dabisko tiesību idejām, kā arī no ASV un Francijas konstitūcijām.¹³

Līdz Otrajam pasaules karam Rietumu tiesību sistēmās dominēja tiesiskais un likumīgs valsts ideāli, atturoties no to piesaistes vērtību un morāles sistēmai. *Rechtsstaat* nolika tiesības augstāk par valsti, necenšoties leģitimizēt valsts varu. Tiesības nebija valsts pamats, bet gan tās ierobežojums. Tieši likumu ierobežojošais spēks bija galvenā ideja, kas vēlāk nostiprinājās kā pozitīvo saistību (*Positive Bindung*)¹⁴ un negatīvo saistību (*Negative Bindung*)¹⁵ principi publiskajās (privātajās) tiesībās¹⁶ un kas arī Latvijā kalpo par vienu no vadlīnijām juridisko jautājumu risināšanā.

Vācijas pieeja tiesiskuma izpratnei 20. gadsimtā ir būtiski paplašinājusies, jo agrākā formālā tiesiskā valsts (*formeller Rechtsstaat*) ir tikusi papildināta ar saturisko

¹⁰ Wennerström, E. O. *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 64.

¹¹ Rosenfeld, M. The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy. *Southern California Law Review*. Vol. 74, 2001, p. 1334.

¹² von Mohl, R. *Die deutsche Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, 1832–1833.

¹³ Kanta *Rechtsstaat* galvenokārt uzsvēra tikai tiesu varas nodalīšanu (atšķirībā no amerikāņu koncepcijas par varas dalīšanu), kā arī administrācijas varas ierobežošanas principus, piem., likumības principu (atšķirībā no Francijas, kur vēsturiski tiesas tika uzskatītas par būtisku netaisnības iemeslu). Kanta izvirzītā cilvēka tiesību ievērošanas ideja kā *Rechtsstaat* pamatakmens Vācijā netika īstenota līdz pat Otrā pasaules kara beigām.

¹⁴ *Viss, kas nav atļauts, ir aizliegts!*

¹⁵ *Viss, kas likumā nav aizliegts, ir atļauts!*

¹⁶ Šos terminus 1956. gadā ieviesis vācu zinātnieks Ginters Vinklers (Günther Winkler). Plašāk sk. Wennerström, E. O. *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 70.

jeb materiālo (*materieller Rechtsstaat*), kas atainots arī Vācijas konstitūcijā.¹⁷ Mūsdienās Vācijas *Rechtsstaatsprinzip* „apvieno vairākus principus, kuru mērķis ir aizsargāt individu no valsts un nostiprināt tiesību pārākumu”.¹⁸ Nozīmīgākie principi ir pamattiesības (*Grundrechte*), valsts varas dalīšana, ierēdniecības likumība (*Gesetzmäßigkeit der Verwaltung*), tiesiskā noteiktība (*Rechtssicherheit*), proporcionalitātes princips (*Grundsatz der Verhältnismäßigkeit*) un tiesības uz tiesas pieejamību (*Rechtsweggarantie*).¹⁹

Tiesiskas valsts jēdziens Vācijā jāsaista ar sociālas valsts ideju, kuru jau 19. gadsimtā formulēja R. Mols un kas paredzēja, ka valstij ir ne tikai jāatturas no sliktā, bet arī jāveicina labais (piemēram, minimālais iztikas līmenis). Tādējādi sākotnējais I. Kanta ideāls par likumīgu, paredzamu un cilvēka tiesības respektējošu valsti ir papildināts ar nepieciešamību „aktīvi veicināt konstitūcijā ieskicēto mērķu sasniegšanu”.²⁰ Vācijas tiesību zinātnieki šajā kontekstā piedāvā izmantot arī jaunu jēdzienu „konstitucionāla valsts” (*Verfassungsstaat*), norādot uz politikas organizēšanas un valsts mērķu novērtēšanu un pakļaušanu konstitūcijas būtībai.²¹

Pašos pamatos mūsdienu Vācijas tiesiskas valsts princips (*Rechtsstaatsprinzip*) ir radniecīgs Anglijas tiesiskuma izpratnei, jo paredz valsts pakļautību tiesībām (tātad likumīgu valsts administrāciju) un personas aizsardzību pret represīvu, tiesībām neatbilstošu valsts varu. Tomēr abas tiesiskuma izpratnes atšķir ļoti būtiska iezīme: „Angloamerikāņu *rule of law* koncepts izriet no antagoniskas valsts un tiesību nodalīšanas, noliekot savrup tiesības un to aizstāvjus – tiesas, kas ir relatīvi neatkarīgas no valsts (...). Vācu līdziniece paredz daudz tuvāku un organiskāku saikni starp valsti un tiesībām. *Rechtsstaat* koncepts skata valsts aparātu kā vienīgo valsts varas dzinēju, bet tā darbība ir pakļauta tiesībām.”²² Vācijas tiesiskās valsts ideja ir kalpojusi par tiesiskuma koncepta pamatu daudzās Eiropas valstīs, tostarp Spānijā, Itālijā, Francijā, Čehijā, Polijā, Latvijā u. c.

¹⁷ Vācijas Federatīvās Republikas Konstitūcijas 20. panta 3. daļa „Likumdevēju saista konstitucionālā kārtība, izpildvara un tiesu vara ir pakļauti likumam un tiesībām” [autore tulk.].

¹⁸ **Foster, N. G., Sule, S.** (eds.) *German legal system and laws*. 4th ed. London: Oxford University Press, 2010, p. 178.

¹⁹ Plašāk sk. **Foster, N. G., Sule, S.** (eds.) *German legal system and laws*. 4th ed. London: Oxford University Press, 2010, pp. 178–187.

²⁰ **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 71. Arī Latvija ir atzinusi, ka ir sociāli atbildīga valsts (sk., piem., Satversmes tiesas spriedumus lietās Nr. 2000-08-0109, Nr. 2006-07-01; Nr. 2008-08-0109).

²¹ Sk. **Karpen, U.** *The Rule of Law*. In: *The Constitution of the Federal Republic of Germany: essays on the basic rights and principles of the Basic Law with a translation of the Basic Law*. Karpen U. (ed.) Baden-Baden: Nomos, 1988, p. 169.

²² **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, pp. 68–69. Tiek apgalvots, ka Vācijas *Rechtsstaat* koncepcijai mūsdienās pastāv trīs izaicinājumi: internacionalizācija (mūsdienu konstitucionālās nacionālās Eiropas valstis vairs neveido savu individuālu tiesiskuma izpratni, bet gan kontekstā ar EK tiesībām un starptautiskajām tiesībām), horizontalizācija (arvien aktuālāks ir jautājums par pilsoniskas sabiedrības iesaisti valsts darbā (lobiji, interešu grupas), kā arī par stipriem starptautiskiem politiskiem un ekonomiskiem spēlētājiem) un individualizācija (individui taisnību un tiesiskumu vairs nemeklē tikai savā valstī, bet jau pārnacionālā tiesību sistēmā). Sk. **Soeharno, J. E.** *From guardian of the Rechtsstaat to ruler in the rule of law: An inquiry into the increased role of the judiciary*. In: *Hoek A. Van, Hol A. (Eds.) Multilevel Governance in Enforcement and Adjudication*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, pp. 160.–168.

1.3. Likumīgā valsts (*État légal*) un tiesiskuma valsts (*État de droit*) Francijā

Francijas „tiesiskuma valsts” jēdziens ir radies salīdzinoši nesen, to atzina tikai pēc Pirmā pasaules kara, kad Karē de Malbergs (Carré de Malberg) adaptēja Vācijas *Rechtsstaat* principus Francijas kontekstam, radot jēdzienu „tiesiskuma valsts” (*État de droit*). Ja Vācijas *Rechtsstaat* nozīmēja „valsts vara caur tiesībām”, tad *État de droit* nozīmēja „konstitucionālu valsti kā likumīgu cilvēka pamattiesību garantētāju”.²³ Francijā tiek plaši lietoti divi termini *État légal* un *État de droit*, kas vēsturiski apzīmē 19. gadsimta „likumīgās valsts”²⁴ pārtapšanu „tiesiskuma valstī” kopš 20. gadsimta sākuma.

Francijas Trešajā Republikā kopš 19. gadsimta vidus valdīja šādi likumīgās valsts (*État légal*) principi:

- 1) visa publiskā vara ir pakļauta vispārējām likumu normām, kuras pieņēmis parlaments, īstenojot tautas gribu;
- 2) valsts rīcība nav patvaļīga, bet balstīta uz iepriekš radītiem noteikumiem, nodrošinot noteiktību.²⁵

Īpašu ievēribu izpelnās fakts, ka tiesu kontrole nebija viens no principiem.²⁶ Tam bija vēsturiski iemesli. Tiesneši tika turēti aizdomās par saistību ar veco režīmu, un šis viedoklis uzturēts gan politikas aprindās, gan tiesību doktrīnā. Šis fakts stiprināja Francijas ilgo uzticēšanos likumīgās valsts (*État légal*) pamatprincipiem. Uzticība parlamenta suverenitātei, nevis tiesu varai ir nozīmīga Francijas tiesību sistēmas iezīme arī mūsdienās. Instrukcionāli Francijas modelim raksturīgs tas, ka administrācijas kontrole netiek veikta ar tiesu palīdzību, bet gan ar īpašu orgānu – Valsts padomi. Jau 20. gadsimta sākumā K. Malbergs norādīja, ka tiesiskuma valsts (*État de droit*) nekad nebūs pilnīgi ieviesta, kamēr nebūs iespējama parlamenta pieņemto likumu konstitucionāla pārbaude.²⁷ Šāds vēsturisks pavērsiens notika tikai 1971. gadā, kad Francijas Konstitucionālā padome pirmo reizi pasludināja par spēkā neesošu parlamenta likumu, kas pārkāpa 1789. gada Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarāciju.²⁸

Kopš 20. gadsimta sākuma Francijas administratīvajās tiesībās *État de Droit* īstenošanai tika attīstītas juridiskās metodes, kas paredzēja iespēju atsaukties uz vispārējiem tiesību principiem (*principes généraux du droit*) valsts un indivīda attiecībās, kas pauda „vispārējo likumdošanas garu, pat ja tas tieši nesaskanēja ar konkrētā likuma tekstu”.²⁹ Tādējādi Franciju var uzskatīt par vispārējo tiesību principu piemērošanas (mūsdienu tiesību metožu izpratnē) dzimteni. Arī Latvijas tiesību zinātnē atzīts, ka Francijā „vispārējo tiesību principu jēdziens un

²³ Malberg, C. Contribution à la théorie générale de l'état spécialement d'après les données fournies par le Droit constitutionnel français [tiešsaiste]. Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1920 [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/contributionla01carruoft#page/489/mode/lup>, pp. 256, 490.

²⁴ Precīzs pozitīvistikā *Rechtsstaat* tulkojums franču valodā ir *État Légal*, bet, pakāpeniski attīstoties tiesiskajai domai, tas tika attīstīts par *État de Droit*, būtiski atšķiroties no Vācijas jēdziena būtības.

²⁵ Wennerström, E. O. *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 73.

²⁶ Turpat.

²⁷ Malberg, C. Contribution à la théorie générale de l'état spécialement d'après les données fournies par le Droit constitutionnel français [tiešsaiste]. Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1920 [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/contributionla01carruoft#page/489/mode/lup>, p. 492.

²⁸ Sk. Francijas konstitucionālās padomes 1971. gada 16. jūlija lietu [CC] N° 71-44 DC (Par asociāciju brīvību). *Journal officiel du 18 juillet 1971*, p. 7114.

²⁹ Wennerström, E. O. *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 74.

pielietošana ir visvairāk attīstīta salīdzinājumā ar citām kontinentālās tiesību saimes valstīm”.³⁰

2. Tiesiskuma kā juridiska koncepta teorētiskais iedalījums un būtība

Kontinentālās Eiropas tiesību saimes juridiskā zinātne ir balstīta uz rakstīto tiesību normu tradīcijām, kas paredz sistēmisku un precīzu pieeju juridiskiem jautājumiem, balstoties uz skaidrām, taču vispārējām tiesību normām. Tomēr, neskatoties uz mūsdienu kvalitatīvo juridisko izglītību Eiropas valstīs, daļa ikdienā praktizējošo juristu apjūk, ja likumā nav dota viena vai otra jēdziena definīcija, ja nav dots konkrēts priekšraksts kāda jautājuma risinājumam. Varētu šķist, ka arī jēdziens „tiesiskums” ir izplūdis un nekonkrēts, ka Eiropas juristi tikai atkarībā no izglītības līmeņa un pieredzes var subjektīvi piepildīt ar skaidrojumu un saturu šādu plašu jēdzienu, kas ir konstitucionālas demokrātiskas valsts ideāls un pamatakmens. Tiesību attīstība Eiropā kopš 20. gadsimta vidus ir bijusi labvēlīga tiesiskuma idejas nostiprināšanai un attīstībai gan praksē, gan tiesību doktrīnā.³¹ Neskatoties uz to, vai tiesību zinātnē pastāv vai nepastāv tiesiskuma definīcija, vai tiesiskums un taisnīgums ir vai nav *expressis verbis* minēts konstitūcijā, vai valstī ir vai nav izveidota tiesiskuma koalīcija, indivīdam būtiskākais ir tas, vai tiesiskumu un taisnīgumu tas var meklēt un atrast valsts institūciju darbā ikdienā.

Mūsdienu tiesību zinātnē tiek piedāvāts teorētiski atsevišķi izdalīt un analizēt formālo un saturisko (materiālo) tiesiskumu,³² un šis dalījums teorijā parasti tiek attiecināts tieši uz vācu tiesisko valsti. Abās pieejās ir skaidra nostāja, ka valstij ir jārespektē tiesības. To pretnostatījums ir jēdziena „tiesības” skaidrojumā. Formālais tiesiskums galvenokārt attiecas uz likumības un tiesiskuma formu (uz pozitīvo likumu atbilstību, nevis uz vērtībām), bet materiālais tiesiskums – uz saturu,³³ t. i., tiesiskuma un taisnīguma realizēšanu praksē.

Izšķirošais jautājums tiesiskuma kā demokrātiskas valsts ideāla pētniecībā ir: „Vai indivīds dzīvo taisnīgā un uzticamā valstī?” Ja ne, tad kā to sasniegt?³⁴ Indivīda un valsts attiecību problemātika slēpjas tajā apstākļi, ka valsts vienlaikus var gan aizstāvēt un pasargāt, gan manipulēt un iznīcināt indivīdus un to dzīves. Šo neapstrīdamo likumsakarību mēdz dēvēt par „tiesiskuma paradoks”, jo tikai un vienīgi valsts aparāta spēkos ir ne tikai konkrēti definēt tiesiskuma apdraudējumus, bet arī piedāvāt reālus tā aizsardzības mehānismus. „Atbilstoši mūsdienu

³⁰ Iljanova, D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 52. lpp.

³¹ Kā norāda E. Vennerstroms, atsaucies uz tiesiskumu var būt divējādas: *neoperatīvas* (kā intelektuāls mērķis, dažkārt arī likumus regulētas, bet nesaistošas, t. i., neizvirzot kā pienākumu ievērot tiesiskumu) un *operatīvas* (deklaratīvas, pārliecinošas vai obligātas), kas paredz sekas un konkrētus tiesiskuma ieviešanas mehānismus. Galvenais operatīvas nostājas jautājums – vai ir ambīcijas un iespējas ieviest tiesiskumu praksē? Sk. plašāk Wennerström, E. O. *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, pp. 43.–45.

³² Angļu val. *formal* un *substantive* (*Rechtsstaat* vai *components of Rule of Law*).

³³ Autore piedāvā latviešu valodā izvēlēties terminu „saturiskais tiesiskums”, tādējādi radot atbilstošas asociācijas ar termina būtību.

³⁴ Amerikāņu tiesību filosofa Lona L. Fullera piedāvātais redzējums par astoņiem principiem, kas jāievēro ikvienam likumdevējam, tiek bieži izmantots formālā un saturiskā tiesiskuma nošķiršanas pamatošanai. Par L. Fullera abstraktā karaļa *Rex* izstrādātajiem principiem sk. Broks, J. *Tiesības filozofija*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 101.–104. lpp.

izpratnei tiesiska valsts tāda ir ne tikai formālā izpratnē (likuma valsts), bet arī materiālā izpratnē (taisnīguma valsts)³⁵.

Tiesiskuma paradokss

Iespējamie draudi no valsts	Valsts aizsardzība pret draudiem
Diskriminācija	Tiesiskā vienlīdzība
Patvaļība	Tiesiskā drošība (paredzamība)
Pilnvaru pārsniegšana	Tiesiskā noteiktība
Tiesu varas neesība/noraidījums	Pieklūve tiesu varai

Avots: **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 58.

Tomēr šī teorētiskā iedalījuma lomu nevajag pārspīlēt, jo, ja valsts patiesi vēlas kļūt tiesiska, tā īsteno gan formālos, gan saturiskos tiesiskuma aspektus, bet, ja valsts vēlas ieviest tikai vienu no tiem, tad neievieš nevienu, un valstis, kas savu nosaukumu papildina ar vārdu „demokrātisks”, parasti nav demokrātiskas.³⁶

2.1. Formālais tiesiskums

Tiesiskas valsts ideja 19. gadsimtā Eiropā bija progresīvs jauninājums, kas nozīmēja likuma autoritatīvu spēku pretstatā valsts varas pārstāvju patvaļai.³⁷ Formālais tiesiskums (daži autori piedāvā arī terminu „tiesiskums tā šaurākajā nozīmē” vai „tiesiskuma minimums”³⁸) 19. gadsimtā Eiropā bija progresīva ideja un orientēta uz valsts varas caurskatāmības un noteiktības nodrošināšanu pretstatā monarhu neierobežotajai varai.

Formālā tiesiskuma koncepcija paredz šādas prasības:

- 1) neatkarīga tiesu sistēma, skaidri nodalīti valsts varas atzari;
- 2) tiek piemēroti publiski pieejami likumi;
- 3) aizliegums pieņemt likumus ar atpakaļejošu spēku;
- 4) valsts normu juridiska pārbaude.³⁹

Formāls tiesiskums ir nepieciešams, jo tas ir labs sākums un priekšnoteikums saturiskā un funkcionālā tiesiskuma sasniegšanai. Formālā tiesiskuma vārdā ir iespējams radīt arī pretrunīgi vērtējamās sekas, kas sabiedrības ieskatā nebūt ne-nozīmē taisnīgu, samērīgu un pareizu valsts rīcību. Šādas situācijas ir kļūdaini piedēvēt tikai autoritāriem un totalitāriem režīmiem.

Tiesību zinātnieki mūsdienās kritizē formālo tiesiskuma koncepciju, jo tās kritērijiem var atbilst jebkura politiskā režīma valstis, arī tādas, kurās notiek nopietni cilvēktiesību pārkāpumi. Tādējādi mūsdienās ar formālo tiesiskuma koncepciju nepietiek, lai novērtētu, cik tiesiska ir valsts. Formālās pieejas trūkums ir tās uzsvars uz rakstīto normu tekstu, nevis to īstenošanu.

³⁵ **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 180. lpp.

³⁶ Piemēram, Alžīrijas Tautas Demokrātiskā Republika (2011. gadā pēc demokrātijas indeksa 130. vietā no 167 valstīm) un Kongo demokrātiskā republika (2011. gadā pēc demokrātijas indeksa 155. vietā no 167 valstīm). Plašāk sk. **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 74.

³⁷ Ar šo tiek domāts plaši zināmais pretnostatījums – kontrasts starp likuma varu un cilvēka varu.

³⁸ **Rosenfeld, M.** *The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy*. *Southern California Law Review*. Vol. 74, 2001, pp. 1313.–1314.

³⁹ **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 78.

2.2. Saturiskais (materiālais) tiesiskums

Saturiskais (materiālais) tiesiskums ir tiesiskums praksē. Līdz Otrajam pasaules karam Rietumos dominēja formālā tiesiskuma teorija, ko 20. gadsimta vidū pakāpeniski papildināja saturiskā tiesiskuma pieeja. Tieši saturisko tiesiskumu var dēvēt par modernu un mūsdienīgu. Tas paredz, ka valstij, lai tā atbilstu tiesiskas valsts apzīmējumam, ir nepieciešams ne tikai piemērot un īstenot rakstītās tiesību normas, bet tā nedrīkst aizskart arī indivīda tiesības. Saturiskā tiesiskuma definēšanā neiztrūkstošs elements ir „sistēmas mērķis”, t. i., vienota izpratne par konkrēto tiesību normu un institūtu izveidošanu, lai nodrošinātu taisnīgu, godīgu, uzticamu, demokrātisku, sociāli atbildīgu valsts iekārtu.⁴⁰

Mūsdienu tiesību zinātnieki piedāvā izšķirt vēl vienu tiesiskuma konceptu – funkcionālo (praktisko) tiesiskumu,⁴¹ kas pēc būtības ir saturiskā tiesiskuma koncepcijas kodols. Funkcionālā tiesiskuma koncepcija galvenokārt orientēta uz konkrētu tiesiskās sistēmas funkciju kvantitātes, kvalitātes un atdeves mērījumiem. Tiesību normu īstenošanas efektivitāte ļauj noteikt, kā praksē darbojas valsts aparāts, aktualizējot jautājumu par tiesību efektivitātes principa attīstību.⁴² Efektivitātes princips nav viens no tiem vispārējiem tiesību principiem, kas uzskatāms par tiesību virsmērķiem (taisnīgums, vienlīdzība, brīvība). Efektivitātes principa uzdevums nav veidot jaunas teorētiskas konstrukcijas, bet virzīt, vadīt un garantēt tehnisko tiesību īstenošanas procesu.⁴³ Ja izmantojam Latvijā atzītā franču tiesību zinātnieka Žana Bulanžē (*Jean Boulanger*) vispārējo tiesību principu iedalījumu, tad efektivitāte kā kvalitātes prasība iederas tiesību drošības (noteiktības) principu grupā, kas vienlaikus paredz gan nepieļaut likumdošanu ar atpakaļejošu spēku, gan ievērot likumu prasības.⁴⁴ Efektivitātes principam kā valstiskuma kritērijam ir

⁴⁰ Pretstatā formālajam tiesiskumam saturiskais tiesiskums pastāvīgi uzdod jautājumu, kāds ir šis valsts mērķis un vīzija, vai sistēmas mērķis ir pret visiem izturēties vienādi vai arī veicināt par neaizsargātākām uzskatāmo personu tiesības. Šī nākotnes vīzija ir vienlaikus saturiskā tiesiskuma koncepta stiprā un vājā puse. Mūsdienīgais saturiskais tiesiskuma koncepts ir balstīts uz Rietumu tiesību kultūras vērtībām un cilvēktiesību respektēšanu, kas pierāda tā spēku. Tomēr tā trūkums ir grūtības vai pat neiespējamība vienmēr nekļūdīgi zinātniski konstatēt, vai sistēma ir taisnīga, jo dažkārt izšķirošais ir politiskais jautājumu formulējums. Sk. plašāk: **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 81.

⁴¹ **Wennerström, E. O.** *The Rule of Law and the European Union*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, p. 82.

⁴² Latvijā tiesību efektivitātes princips vēl ir samērā mazpazīstams. Būtisku ieguldījumu šā principa atziņā Latvijā devis J. Rudevskis, uzsverot, ka „Satversmē, kā arī likumos un starptautiskajos līgumos garantētās pamattiesības ir vienmēr interpretējamas un piemērojamas tā, lai tās būtu reālas un efektīvas, nevis iluzoras vai noteiktas tikai izskata pēc” [autore izcēlums]. **Rudevskis, J.** Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Aut. kol. Zin. vad. R. Balodis; zin. redkol. A. Endziņš, R. Apsītis, T. Jundzis, G. Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 43.–44. lpp.

⁴³ **Šulmane, D.** The Principle of Effectiveness – the Guarantee of Rule of Law in Europe? In: *European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives*. Rīga: The University of Latvia Press, 2011, pp. 236.–237.

⁴⁴ Ž. Bulanžē piedāvājis vispārējos tiesību principus iedalīt šādi:

- 1) politiskie principi;
- 2) ekonomiskie principi;
- 3) tiesību drošības (noteiktības) principi;
- 4) morāles principi;
- 5) tiesību tehniskās organizācijas principi;
- 6) taisnīguma idejas principi;
- 7) tautas folklorā nostiprinātie principi. Plašāk sk. **Iljanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 38.–39. lpp.

divējāda nozīme. „Pirmkārt, tas nozīmē reālu varu pretstatā vājiem vai pat virtuāliem institūtiem. Efektivitāte nozīmē arī ko citu: tā nozīmē nejuridisku varu pretstatā institūtiem, kas apmierina tiesiskuma vai pat leģitimitātes standartus.”⁴⁵

Zinātniska dažādu tiesiskuma koncepciju izstrāde un izmantošana konkrētu valstu situācijas analīzē ir pierādījusi, ka tikai teorētiski ir iespējams nodalīt, piemēram, formālo un saturisko tiesiskuma pieeju. Praksē tie ir atkarīgi viens no otra un demokrātiskās valstīs nekontrastē.

Kopsavilkums

1. Tiesiskuma izpratnes saknes Eiropas Savienībā meklējamas jau 19. gadsimta Vācijas, Francijas un Anglijas tiesību sistēmās. Dažādā terminoloģija, ko izmanto, apzīmējot tiesiskumu un likumu virsvadības ideju (tiesiskums, likumība, tiesību pārākums u. tml.), mūsdienu tiesību zinātnē nerada apjukumu, ja tiek izmantotas vēsturiskās un salīdzinošās izpētes metodes. Vienotas tiesiskuma definīcijas neesība tādējādi ir nevis trūkums un tiesību zinātnes robs, bet apliecinājums pastāvīgai šā jēdziena aktualitātei un iespējam to bagātināt un papildināt (tiesu prakses, politisko un juridisko diskusiju rezultātā).
2. Angloamerikāņu *rule of law* kodols ir tiesas institūts. Galvenais Anglijas tiesiskuma balsts ir tiesību pārākums, valsts varas patvaļas nepieļaušana un cilvēku vienlīdzība likuma priekšā. Savukārt Amerikas *rule of law* koncepcija tiek balstīta uz diviem ASV konstitūcijas pamatprincipiem: varas dalīšanu un indivīda tiesību un brīvību aizsardzību.
3. Kontinentālās Eiropas tiesiskās valsts idejas sakņojas rakstītajās konstitūcijās, un šī pieeja vispirms ir attīstījusies Vācijā. *Rechtsstaat* koncepts uzskata valsts aparātu par noteicošo tiesiskuma nodrošinātāju. Mūsdienās atzītais sociālās valsts princips ir attīstījies kopš 19. gadsimta Vācijā, tiesiskai valstij liekot ne tikai atturēties no patvaļas, bet arī paaugstināt tās pilsoņu dzīves līmeni.
4. Francijas devums Eiropas tiesiskuma izpratnei galvenokārt saistāms ar „likumīgas valsts” jēdzienu un vispārējo tiesību principu teorijas attīstīšanu kopš 20. gadsimta sākuma. Ja konstitucionālo tiesību sistēmas stiprums un dominējošā konstitucionālo tiesu loma Eiropas Savienības tiesībās nāk no Vācijas, tad vispārējo tiesību principu pievienošana tiesību doktrīnai ir Francijas piensums.
5. Tiesību zinātnē teorētiski tiek izšķirtas divas tiesiskuma koncepcijas: formālā un saturiskā (materiālā) tiesiskuma koncepcija. Formālais tiesiskums paredz, piemēram, skaidru valsts varas dalīšanu un likumu publisku pieejamību. Tas ir tiesiskums, kas var būt iespējams arī totalitāros režīmos, jo ņem vērā tikai rakstītās tiesību normas un formāli institucionālos aspektus. Formālā tiesiskuma vārdā ir iespējams radīt arī pretrunīgi vērtējamās sekas, kas sabiedrības ieskatā nebūt nenozīmē taisnīgu, samērīgu un pareizu valsts rīcību.
6. Saturiskais (materiālais) tiesiskums ir tiesiskums praksē. Lai valsts atbilstu tiesiskas valsts apzīmējumam, tā piemēro un īsteno rakstītās tiesību normas,

⁴⁵ Peters, A. *Statehood after 1989: „Effectivités” between Legality and Virtuality*: ESIL 2010 conference International Law 1989–2010: A Performance Appraisal. Cambridge, England on 2–4 September 2010. Konferenču materiāls [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Peters_ESIL2010_Draft_Paper.pdf.

neizskarot indivīda tiesības un tiecoties uz taisnīgas, godīgas un demokrātiskas valsts ideālu.

7. Mūsdienās tiek piedāvāts trešais tiesiskuma veids – funkcionālais (praktiskais) tiesiskums, kas pēc būtības ir saturiskā tiesiskuma koncepcijas kodols. Tiesību īstenošana praksē un efektivitātes principa atzīšana indivīdam ir vissvarīgākais no visiem tiesiskuma aspektiem. Tikai funkcionālais tiesiskums parāda praksē, vai termins „tiesiskums” konkrētajā valstī nozīmē politiskas deklarācijas un retoriku vai arī patiesu valsts darbu indivīdu interesēs: „Cilvēks valstij vai valsts – cilvēkam?”

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Broks, J.** *Tiesības filozofija*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008.
2. **Dicey, A. V.** Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Third edition [tiešsaiste]. London: Macmillan and co., 1889, p. 175 [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/introductiontos04dicegoog#page/n192/mode/1up>.
3. **Fallon, R. H., Jr.** «The Rule of Law» as a Concept in Constitutional Discourse. *Columbia Law Review*. Vol. 97. No. 1., 1997.
4. **Foster, N. G., Sule, S.** (eds.) *German legal system and laws*. 4th ed. London: Oxford University Press, 2010.
5. **Iljanova, D.** *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
6. **Karpen, U.** Evaluation of Legislation – German Experience. In: *Evaluation of legislation: proceedings of the Council of Europe's legal co-operation and assistance activities (2000–2001)*. Brussels: Council of Europe, 2001, pp. 55–58.
7. **Karpen, U.** The Rule of Law. In: *The Constitution of the Federal Republic of Germany: essays on the basic rights and principles of the Basic Law with a translation of the Basic Law*. Karpen U. (ed.) Baden-Baden: Nomos, 1988, pp. 169–176.
8. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Aut. kol. Zin. vad. R. Balodis; zin. redkol. A. Endziņš, R. Apsītis, T. Jundzis, G. Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
9. **Malberg, C.** Contribution à la théorie générale de l'état spécialement d'après les données fournies par le Droit constitutionnel français [tiešsaiste]. Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1920 [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/contributionla01carruoft#page/489/mode/1up>.
10. **Peters, A.** *Statehood after 1989: „Effectivités” between Legality and Virtuality*: ESIL 2010 conference International Law 1989–2010: A Performance Appraisal. Cambridge, England on 2–4 September 2010. Konferenču materiāls [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Peters_ESIL2010_Draft_Paper.pdf.

11. **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
12. **Rosenfeld, M.** The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy. *Southern California Law Review*. Vol. 74, 2001, pp. 1307–1352.
13. **Scalia, A.** The Rule of Law as a Law of Rules. *The University of Chicago Law Review*. Vol. 56., No. 4, 1989. pp. 1175–1188.
14. **Soeharno, J. E.** From guardian of the *Rechtsstaat* to ruler in the rule of law: An inquiry into the increased role of the judiciary, pp. 157–178. In: *Hoek A. Van, Hol A. (Eds). Multilevel Governance in Enforcement and Adjudication*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006.
15. **Šulmane, D.** The Principle of Effectiveness – the Guarantee of Rule of Law in Europe? In: *European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives*. Rīga: The University of Latvia Press, 2011, pp. 234–243.
16. **Tamanaha, B. Z.** *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*. New York: St John's University, 2004.
17. **Zamboni, M.** „Rechtsstaat”: Just What is Being Exported by Swedish Development Organisations? Law, Social Justice & Global Development (LGD), 2001 (2) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. februārī]. Pieejams: http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2001_2/zamboni/.
18. Conseil Constitutionell. Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971. *Journal officiel du 18 juillet 1971*, p. 7114.

ATBILSTOŠU UN TIESISKU TIESĪBU NORMU INTERTEMPORĀLĀS PIEMĒROŠANAS PROBLEMĀTIKA UN AKTUALITĀTES

Mg. iur. Māris Onževs

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: atpakaļejošs spēks laikā; spēks laikā publisko tiesību jomā pieņemtām tiesību normām; maksātnespējas administratora atlīdzība; kredītiestāžu maksātnespējas process; tiesiskās palāvbības princips

Viena no pēdējā laika nozīmīgākajām aktualitātēm Latvijas ekonomikas un tiesību sfērā ir saistīta ar akciju sabiedrības „Latvijas Krājbanka” (turpmāk tekstā – Krājbanka) maksātnespējas pasludināšanu.¹ Ņemot vērā, ka pēc aktīvu apjoma Krājbanka bija viena no lielākajām Latvijas finanšu iestādēm,² sabiedrībā salīdzinoši plašu rezonansi ieguva informācija par maksātnespējas procesa administratora (turpmāk tekstā – administrators) iespējamās atlīdzības apmēru, kuru proporcionāli veido daļa no administratora atgūtajiem Krājbankas finanšu līdzekļiem. Saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punktu maksātnespējīgas kredītiestādes administratora atlīdzības apmērs „ir (..) pieci procenti no faktiski atgūtiem un kredītiestādes kontā Latvijas Bankā ieskaitītiem naudas līdzekļiem, kas pārsniedz simts tūkstošus latu”.³ Pamatojoties uz minēto tiesību normu, tiek uzskatīts, ka Krājbankas administrēšanas gadījumā tas varētu pārsniegt vairākus miljonus latu.⁴

Vienlaikus publiskajā telpā tika pausts politisks viedoklis, ka administratoru atlīdzību par kredītiestāžu maksātnespējas procesa administrēšanu vajadzētu samazināt, tomēr juridisku iemeslu dēļ administratora atlīdzības izmaiņas neesot iespējams attiecināt uz Krājbankas maksātnespējas procesu. Piemēram, Ministru prezidents, pamatojoties uz Tieslietu ministrijas sniegtajiem argumentiem, to saista ar apstākli, ka, attiecinot grozījumus uz Krājbankas administratora atlīdzību, tiesību normai tiktu noteikts atpakaļejošs spēks laikā.⁵

¹ Paziņojums par AS „Latvijas Krājbanka” maksātnespēju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4602), 2011, 29. dec.

² Krājbankas aktīvu apjoms uz 2010. gada 31. decembri bija Ls 656 miljoni. Krājbankas 2010. gada 12 mēnešu pārskats pieejams Krājbankas tīmekļa vietnē: http://www.lkb.lv/files/tiny_mce/FP_RFB_31122010_neaud_LV.pdf [aplūkots 2012. gada 1. februārī].

³ Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.

⁴ Ušakovs: 25 miljonu latu atalgojums Krājbankas administratoram ir izšķērdība [tiešsaiste]. Dienas Bizness [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.db.lv/finanses/usakovs-25-miljonu-latu-atalgojums-krajibankas-administratoram-ir-izskerdiba-249698>.

⁵ Dombrovskis: Bankas administratora atlīdzību grūti piemērot ar atpakaļejošu spēku [tiešsaiste]. Diena [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/bizness/finanses/dombrovskis-bankas-administratora-atlidzibu-gruti-piemerot-ar-atpakalejosu-speku-13921555>.

Koalīcija lūdz izvērtēt banku maksātnespējas administratora atalgojumu, padarot to samērīgāku [tiešsaiste]. Neatkarīgā Rīta Avīze [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/ekonomika/latvija/62290-koalicia-ludz-izvertet-banku-maksatnespejas-administratora-atalgojumu-padarot-to-samerigaku.htm?act=print>.

Abstrahējoties no politiskās rīcības brīvības analīzes, šāda tiesību normu intertemporālās piemērošanās izpratne nav uzskatāma par atbilstošu tiesību zinātnei. No tiesību doktrīnas izriet, ka, attiecinot eventuālos Kredītiestāžu likuma grozījumus par administratora atlīdzības samazināšanu arī uz Krājbankas maksātnespējas procesu, grozījumiem būtu noteikts tūlītējs spēks laikā un, ja to pieņemšanas procesā tiktu ievērots tiesiskās pašlāvības princips,⁶ likumdevējs būtu tiesīgs samazināt arī Krājbankas administratora atlīdzību.

Ievērojot minēto, rakstā ir izvērtēta Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punktā ietvertās tiesību normas juridiskā daba, analizēti gan Kredītiestāžu likuma eventuālo grozījumu priekšnoteikumi par atlīdzības samazināšanu, gan arī izvērtēts grozījumu spēks laikā. Raksta nobeigumā ir sniegti risinājumi Kredītiestāžu likuma grozījumu pieņemšanai un tiesiskai attiecināšanai arī uz Krājbankas maksātnespējas procesu.

1. Eventuālo Kredītiestāžu likuma grozījumu atpakaļejošs spēks laikā

Kā izriet no tiesību doktrīnas, ar atpakaļejošu jeb retroaktīvu spēku laikā tā klasiskā izpratnē apzīmē tiesiskās situācijas, kad ir ietekmētas jau pirms grozījumu spēkā stāšanās pārtrauktas attiecības vai pilnībā iegūtas tiesības.⁷ Savukārt Satversmes tiesa, izvērtējot atpakaļejošu spēku laikā un nošķirot no tūlītēja spēka laikā, ir norādījusi, ka „īstais atpakaļvērstais spēks skar tiesiskās attiecības, kuras jau izbeigušās pirms attiecīgās normas spēkā stāšanās, bet neīstais – tiesiskās attiecības, kuras vēl turpinās”.⁸

Lai izvērtētu iespējamo Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkta grozījumu spēku laikā, vispirms būtiski ir analizēt pašu tiesību normu, noskaidrojot, kāds ir tiesību normas saturs un kurā brīdī administrators iegūst tiesības uz atlīdzību.⁹

Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkts paredz, ka administratora atlīdzība tiek aprēķināta proporcionāli visā maksātnespējas procesa laikā atgūtajiem naudas līdzekļiem, kas var veidoties no dažādiem atsevišķiem darījumiem – no kredītiestādes prasījumu cedēšanas, parādu un zaudējumu piedziņas, mantas pārdošanas u. tml.¹⁰ Tajā pašā laikā administratora atlīdzība kredītiestādes

⁶ Par pienākumu ievērot tiesiskās pašlāvības principu, ja tiek pieņemtas tiesību normas ar tūlītēju spēku laikā sk. **Onževs, M.** Nodokļu regulējuma grozījumu spēks laikā: Satversmes tiesas prakse. *Jurista vārds*, Nr. 17 (664), 2011, 26. apr.

⁷ **Raitio, J.** *The Principle of Legal Certainty in ES Law*. Kluwer Academic Publishers, 2003., p. 188.

⁸ Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra sprieduma lietā Nr. 2010-25-01 „Par 2009. gada 1. decembra likuma „Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”” 6. panta (daļā par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16.¹ panta deviņās daļās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam” 10.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 194 (4386), 2010, 8. dec.

⁹ Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkts: „Administratora un administratora palīga kopējās proporcionālās atlīdzības apmērs ir, ja faktiski atgūtie un kredītiestādes kontā Latvijas Bankā ieskaitītie naudas līdzekļi pārsniedz simts tūkstošus latu, – 15 procenti no faktiski atgūtiem un kredītiestādes kontā Latvijas Bankā ieskaitītiem naudas līdzekļiem, kas nepārsniedz pirmos atgūtos desmit tūkstošus latu, un 10 procenti no faktiski atgūtiem un kredītiestādes kontā Latvijas Bankā ieskaitītiem naudas līdzekļiem, kas pārsniedz desmit tūkstošus latu, bet nav lielāki par simts tūkstošiem latu, un pieci procenti no faktiski atgūtiem un kredītiestādes kontā Latvijas Bankā ieskaitītiem naudas līdzekļiem, kas pārsniedz simts tūkstošus latu.” Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.

¹⁰ Turpat, sk. arī Kredītiestāžu likuma 166. panta ceturto daļu.

maksātnespējas gadījumā ir ne tikai samaksa par mantas pārdošanu, bet ir saistīta arī ar dažādu citu administratora pienākumu izpildi – maksātnespējīgā komersanta mantas saglabāšanu, saziņu ar kreditoriem, pastāvīgo saistību izpildi, par ko administrators arī saņem atlīdzību saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punktu. Tādējādi administratora atlīdzība nav tikai formāli sasaitāma ar naudas līdzekļu atgūšanas brīdi, bet gan ir izvērtējama kā atlīdzība par ilgstošu un pastāvīgu darbību maksātnespējas procesa ietvaros.

Risinot līdzīga rakstura strīdu par administratoru tiesībām paļauties uz normatīvajos aktos noteikto atlīdzību, Satversmes tiesa 2010. gada 20. aprīlī ir pieņēmusi lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2009-100-03.¹¹ Minētās lietas ietvaros Satversmes tiesa ir vērtējusi, kā rodas administratora tiesības uz atlīdzību un secinājusi, ka „administratoram tiesības paļauties uz to, ka viņš savā īpašumā iegūs konkrēta apmēra atlīdzību no valsts budžeta līdzekļiem, nevar rasties pirms tam, kad viņš ir izpildījis likumā noteikto kārtību: iesniedzis iesniegumu un noteiktos dokumentus Maksātnespējas administrācijai”.¹²

Ievērojot minēto un analizējot administratora tiesības uz atlīdzību Kredītiestāžu likuma tvērumā, uzskatāms, ka administrators pēc katra maksātnespējīgās kredītiestādes mantas pārdošanas darījuma noslēgšanas un naudas atgūšanas automātiski neiegūst tiesības uz noteiktu atlīdzības daļu, bet gan ir izpildījis vienu no būtiskākajiem priekšnoteikumiem atlīdzības iegūšanai. Savukārt juridiski administrators tiesības uz atlīdzību iegūtu pēc maksātnespējas procesā noteikto pienākumu izpildes. Vienlaikus jānorāda, ka tas neizslēdz administratora tiesības maksātnespējas procesa laikā saņemt daļu no eventuāli nopelnītās atlīdzības pastāvīgo izdevumu segšanai, kā arī samaksai par faktiski veikto darbu.

Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punktā ietvertā tiesību norma, pamatojoties uz administratora atlīdzības iegūšanas juridisko dabu, ir uzskatāma par ilgstošas iedarbības tiesību normu,¹³ kuras faktiskais sastāvs – administratora atlīdzības apmēra noteikšana un tiesību iegūšana uz to – var īstenoties vairāku gadu garumā līdz brīdim, kad ir pabeigta kredītiestādes bankrota procedūra. Neatkarīgi no tā, ka daļa no administratora atlīdzības var tikt samaksāta procesa laikā, būtiskākais apstāklis, vērtējot atpakaļejoša spēka noteikšanu administratora atlīdzības samazināšanai, ir saistīts ar to, vai administrators līdz Kredītiestāžu likuma eventuālo grozījumu spēkā stāšanās dienai ir izpildījis visus normatīvajos aktos noteiktos pienākumus un pabeidzis maksātnespējas procesa administrēšanu.¹⁴

Ņemot vērā atpakaļejoša spēka laikā konstatēšanas priekšnoteikumus, kā arī faktu, ka Krājbankas maksātnespējas process ir uzsākts, bet pārskatāmā nākotnē pabeigts netiks, eventuālajiem Kredītiestāžu likuma grozījumiem par administratora atlīdzības samazināšanu attiecībā uz Krājbankas administratora atlīdzību atpakaļejošs spēks laikā nebūtu konstatējams.

¹¹ Satversmes tiesas 2010. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. 2009-100-03 „Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2009-100-03”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (4257), 2010, 23. apr.

¹² Turpat, 9.5. punkts.

¹³ Par tiesību normu faktiskā sastāvu, analizējot tiesiskā regulējuma intertemporalitāti, sk. Rudevskā, B. „Parex” bankas klauzula: Saeimas pārejas tiesību pinekļos. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (587), 2009, 3. nov.

¹⁴ Lai gan no Kredītiestāžu likuma tiesiskā regulējuma izriet, ka juridiski maksātnespējas administratoram atlīdzība ir izmaksājama pēc mantas pārdošanas plāna izpildes un pirms kreditoru prasījumu apmierināšanas, maksātnespējas administratora atlīdzība ir noteikta arī par vēl veicamo darbu izpildi. Tādēļ Administratora saistības veikt pienākumus pilnībā var būt izpildītas tikai pēc maksātnespējas procesa pabeigšanas. Kredītiestāžu likuma 153. un 192. pants. Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.

2. Tiesību normu spēks laikā, piemērojot grozījumus turpinātām tiesiskām attiecībām

Neatkarīgi no tā, ka eventūālajiem grozījumiem Kredītiestāžu likumā attiecībā uz Krājbankas maksātspējas procesu nebūtu konstatējams atpakaļejošs spēks laikā, piemērojot grozījumus jau uzsāktiem maksātspējas procesiem, viens no likumdevēja atbildīgākajiem uzdevumiem ir noteikt precīzu jaunā regulējuma piemērošanu jau grozījumu spēkā stāšanās dienā pastāvošām un turpinātām tiesiskajām attiecībām.

Kā izriet no Rietumeiropas tiesībās nostiprinātām tiesību doktrīnas atziņām, ja vien likumdevējs nav skaidri izteicis nodomu piešķirt eventūālajiem grozījumiem atpakaļejošu vai tūlītēju spēku laikā, uzskatāms, ka grozījumiem ir turpmāk vērsts spēks laikā.¹⁵ Tātad parastos apstākļos eventūālajos Kredītiestāžu likuma grozījumos ietvertā samazinātā administratoru atlīdzības likme būtu piemērojama tikai tad, ja administrators ir iecelts pēc Kredītiestāžu likumā pieņemto grozījumu spēkā stāšanās dienas.¹⁶ Ja likumdevējs būtu iecerējis Kredītiestāžu likuma grozījumus attiecināt uz Krājbankas maksātspējas procesu, tam būtu jāpārejas noteikumos skaidri jāparedz, ka attiecīgie grozījumi ir piemērojami maksātspējas procesos, kuros administrators ir iecelts pirms grozījumu spēkā stāšanās.

Latvijas tiesību doktrīnā ir izteikts un pastāv viedoklis, ka tad, ja likumdevējs publisko tiesību jomā pieņemtām tiesību normām nav noteicis precīzu spēku laikā, pieņemtajiem grozījumiem ir prezumējams tūlītējs spēks laikā.¹⁷ Tomēr pret šādu viedokli ir iebildumi, tādējādi tuvinot nostāju Rietumeiropas tiesību loka atziņām.¹⁸

Lai gan šī raksta mērķis nav padziļināti analizēt prezumpciju par publisko tiesību jomā pieņemto tiesību normu tūlītēju spēku laikā, ir vairāki argumenti, kas pamato pašreizējās doktrīnas trūkumus. Pirmkārt, likumdevējs, pieņemot grozījumus tiesiskajā regulējumā, nereti nenoskaidro, vai grozījumi ir pieņemti publisko vai privāto tiesību jomā, kas var atšķirties pat viena normatīvā akta ietvaros. Tiesību normu iztulkošanā secinot, ka grozījumi ir pieņemti, piemēram, publisko, nevis privāto tiesību jomā, faktiski varētu mainīt likumdevēja iespējamo nodomu par jaunpieņemtās tiesību normas piemērošanas intertemporālajām robežām un piemērošanu. Otrkārt, bez konkrētu apstākļu izvērtēšanas nebūtu pareizi vispārīgi prezumēt, ka publisko tiesību jomā iegūtas privātpersonu tiesības ir mazāk aizsargātas nekā privāto tiesību jomā iegūtas tiesības un ka to aizsardzībai attiecīgi ir nosakāms tūlītējs, nevis turpmāk vērsts spēks laikā. Piemēram, publisko tiesību jomā pieņemti grozījumi ar tūlītēju spēku varētu ietekmēt privātpersonu intereses

¹⁵ **Laitos, J. G.** Legislative retroactivity [tiešsaiste]. *Journal of Urban and Contemporary law* [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://ec.wustl.edu/journal/52/159.pdf>.

¹⁶ Šāds secinājums izriet, sistēmiski tulkojot Kredītiestāžu likuma 166. pantu, no kura otrās daļas izriet, ka atlīdzība maksātspējas administratoram tiek maksāta, sākot no iecelšanas brīža. Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.

¹⁷ Sk., piemēram, **Kalniņš, E.** Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7 (11), 2. sēj., 2000, jūl., 214.–221.lpp.; 2006. gada 16. maija Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums lietā Nr. SKA-168 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://at.gov.lv>.

¹⁸ **Danovskis, E.** Privāto un publisko tiesību dalījuma ieviešana un nozīme Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne Tiesību zinātnes nākotnei*, Nr. 1. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 34. lpp.

un tiesības jau uzsāktos būvniecības procesos, kā arī attiecībā uz dažādu valsts kapitālsabiedrību amatpersonu darba tiesisko attiecību ietvaros iegūtajām tiesībām, kas nav mazāk aizsargājamas kā privāto tiesību jomas tiesības. Līdz ar to prezumpciju par publisko tiesību jomā pieņemta regulējuma tūlītēju spēku laikā būtu nepieciešams diferencēt atkarībā no publisko tiesību jomā ietekmējamām privātpersonu attiecībām un interesēm.

Nereti likumdošanas procesā likumdevējs grozījumu tūlītēju spēku laikā paredz nevis pārejas noteikumus, bet pieņemtās tiesību normas saturā. Piemēram, izdarot grozījumus likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”, kas noteica pienākumu maksāt iedzīvotāju ienākuma nodokli 10 % apmērā par kredītiestādēs noguldīto depozītu uzkrātajiem procentiem,¹⁹ likumdevējs nevis pārejas noteikumus ietvēra regulējumu par pienākumu maksāt nodokli par iepriekš uzkrātajiem procentiem, bet gan grozījumos ietvertajās tiesību normās paredzēja jaunu regulējumu, ka uzkrātie depozītu procenti tiek iegūti īpašumā, tikai izņemot tos no kredītiestādes.²⁰ Tādējādi likumdevējs bez papildu pārejas noteikumiem piemēroja nodokli visiem depozītu procentiem, kurus personas līdz grozījumu spēkā stāšanās dienai neatkarīgi no depozītu uzkrāšanas laika nebija izņēmušas no kredītiestādes.

No tiesiskās noteiktības principa aspekta iepriekš analizētā likumdevēja rīcība nav akceptējama, jo būtiski apgrūtināta privātpersonu iespējas pārliecināties, vai ir ietekmētas arī pirms grozījumu spēkā stāšanās dienas iegūtas tiesības, un tādējādi varētu būt pretrunā ar pienākumu pieņemt skaidras un saprotamas tiesību normas.²¹ Turklāt, ja gadījumos, kad ir ietekmētas pirms grozījumu spēkā stāšanās dienas iegūtas tiesības, arī pārejas noteikumus būtu norādītas regulējuma izmaiņas, privātpersonas varētu daudz vienkāršāk identificēt iespējamo tiesību aizskārumu un apstrīdēt pieņemto regulējumu.

3. Eventuālo Kredītiestāžu likuma grozījumu piemērošana maksātnespējas administratora atlīdzībai

Analizējot iespējamus grozījumus Kredītiestāžu likumā, norādāms, ka likumdevējam ir plašas iespējas, kādā veidā attiecināt grozījumus uz maksātnespējas procesiem, kuros jau ir iecelts administrators. Viena no iespējamām juridiskajām konstrukcijām ir Kredītiestāžu likuma pārejas noteikumus paredzēt, ka Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkta grozījumi ir piemērojami attiecībā uz visu administratoram izmaksājamo atlīdzību apmēru jau uzsāktā maksātnespējas procesu ietvaros. Tādējādi ar minētajiem grozījumiem samazinātais administratoru atlīdzības apmērs attiektos uz visiem naudas līdzekļiem, kas atgūti grozījumu spēkā stāšanās dienā nepabeigta maksātnespējas procesa ietvaros.

Vēl vienu juridisko konstrukciju varētu īstenot, nosakot, ka jaunais Kredītiestāžu likuma regulējums attiecas uz visiem grozījumu spēkā stāšanās dienā uzsāktajiem maksātnespējas procesiem, taču jaunā administratoru atlīdzības likme nav

¹⁹ Likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 8. panta trešās daļas 13. punkts un 16.¹ panta devītā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 32, 1993, 1. jūn.

²⁰ Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01 „Par 2009. gada 1. decembra likuma „Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”” 6. panta (daļā par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16.¹ panta devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 194 (4386), 2010, 8. dec.

²¹ **Tridimas, T.** *The general principles of EC law*. Oxford University Press, 1999, p. 165.

piemērojama naudas līdzekļiem, kuri ir ieskaitīti kredītiestādes kontā, kamēr bija spēkā Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkta vecā redakcija.

Visbeidzot likumdevējs varētu noteikt Kredītiestāžu likuma grozījumiem tūlītēju spēku laikā, vienlaikus paredzot pārejas posmu – vienu gadu pēc grozījumu spēkā stāšanās, kad par administratora atgūtajiem naudas līdzekļiem tam tiktu maksāta atlīdzība atbilstoši iepriekšējai Kredītiestāžu likuma redakcijai. Šāda regulējuma noteikšana juridiski varētu būt pamatota ar salīdzinoši augstu tiesisko paļāvību uz iepriekš pastāvošo tiesisko regulējumu, kā arī apstākli, ka tiesību subjektiem ir nepieciešams veikt darbietilpīgas aktivitātes, lai pielāgotos jaunajam regulējumam.

Tātad likumdevējam ir relatīvi plaša rīcības brīvība, nosakot iespējamo administratoru atlīdzības apmēru attiecībā uz jau uzsāktiem maksātnespējas procesiem. Būtiskākais priekšnoteikums, lai noteiktu atbilstošāko risinājumu administratoru atlīdzības samazināšanai, ir tiesiskās paļāvības principa izvērtēšana.

4. Tiesiskās paļāvības principa ievērošana, veicot grozījumus Kredītiestāžu likumā

Kā izriet no Satversmes tiesas prakses, izvērtējot ar tūlītēju spēku laikā pieņemtu tiesību normu satversmību, likumdevējam pirms grozījumu izdarīšanas ir ne tikai jākonstatē Satversmē noteikto pamattiesību, piemēram, tiesību uz īpašumu, iespējamais aizskārums, bet arī jāizanalizē, vai netiek pārkāpts tiesiskās paļāvības princips.²² Savukārt tiesiskās paļāvības principa ietvaros likumdevējs izvērtē, vai pastāv saprātīgs līdzsvars starp personas paļaušanos uz spēkā esošo tiesisko regulējumu un tām interesēm, kuru nodrošināšanai šis regulējums tiek mainīts.²³

Abstrahējoties no administratora iespējamā tiesību uz īpašumu aizskāruma, kas visticamāk nepastāvētu pirms administrators būtu pilnībā izpildījis maksātnespējas procesā noteiktos pienākumus,²⁴ daudz nozīmīgāka ir tiesiskās paļāvības principa ievērošana. Izvērtējot tiesiskās paļāvības principa ievērošanu, likumdevējam vispirms jānoskaidro, vai jau uzsāktu kredītiestāžu maksātnespējas procesu administratoriem bija tiesības paļauties uz to, ka tiesiskais regulējums netiks mainīts un vai tādējādi administratoriem bija radusies tiesiskā paļāvība uz konkrētu tiesību saglabāšanu.²⁵ Objektīvi konstatējot administratoru tiesiskās paļāvības esību, likumdevējam ir jāizvērtē, vai tiesiskā paļāvība ir bijusi saprātīga un pamatota, kā arī vai, atkāpjoties no iepriekšējā tiesiskā regulējuma, ir paredzēta saudzējoša pāreja uz jauno regulējumu.²⁶

²² **Tridimas, T.** *The general principles of EC law.* Oxford University Press, 1999, p. 165., 4. punkts.

²³ Satversmes tiesas 2010. gada 15. marta sprieduma lietā Nr. 2009-44-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 5. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 110. pantam” 15. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43 (4235), 2010, 17. marts.

²⁴ Satversmes tiesas 2010. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. 2009-100-03 „Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2009-100-03”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (4257), 2010, 23. apr.

²⁵ Satversmes tiesas 2010. gada 15. marta spriedums lietā Nr. 2009-44-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 5. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 110. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43 (4235), 2010, 17. marts.

²⁶ Satversmes tiesas 2010. gada 19. jūnija sprieduma lietā Nr. 2010-02-01 „Par likuma „Par nodokļiem un nodevām” 16. panta 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam” 9.4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (4292), 2010, 28. jūn.

Būtiski ir izvērtēt, vai tas, ka administratora iecelšanas brīdī Kredītiestāžu likumā ir bijis noteikts konstants atlīdzības apmērs, ir administratoram radījis tiesības paļauties uz šī atlīdzības apmēra saņemšanu līdz maksātnespējas procesa beigām pat tad, ja maksātnespējas process ilgtu vairākus gadus un administratoram iecelšanas brīdī nav bijusi pilnīga informācija par maksātnespējīgā komersanta mantu, darba apjomu un tādējādi arī eventuālo atlīdzības apmēru.

Lai gan administratora iecelšanai ir līdzīgas pazīmes ar uzņēmuma vai, piemēram, darba līguma noslēgšanu, tomēr nebūtu pamatoti uzskatīt, ka pats administratora iecelšanas fakts rada administratoram neatņemamas tiesības uz konkrēta atlīdzības apmēra saņemšanu. Vēl vairāk – administratora paļāvība uz iespējamo kopējo atlīdzības apmēru tā iecelšanas laikā ir uzskatāma par pārāk attālinātu. Nav iespējams paļauties uz konkrētu atlīdzības apmēru, jo administratoram tā iecelšanas laikā nav precīzi pieejama informācija ne par veicamā darba apjomu, ne par atsavināmo aktīvu vērtību. Turklāt, ja administrators uzskatītu, ka atlīdzības samazināšanas dēļ viņš vairs nav spējīgs pildīt noteiktos pienākumus, administratoram saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 169. panta pirmo daļu būtu tiesības atkāpties no maksātnespējas procesa vadīšanas.²⁷

Minētā nostāja, ka nav iespējams paļauties uz noteiktu atlīdzības apmēru jau uzsākta maksātnespējas procesa ietvaros, gan nav absolūta. Administratora tiesiskā paļāvība būtu konstatējama attiecībā uz naudas līdzekļiem, kas jau atgūti iepriekšējā tiesiskā regulējuma spēkā esības laikā. Lai gan, kā jau iepriekš norādīts, administrators juridiski tiesības uz atgūtajiem naudas līdzekļiem neiegūst uzreiz, var uzskatīt, ka naudas atgūšanas process kā administratora aktīva rīcība ir radījuši vispārīgu paļāvību, ka tam pēc maksātnespējas procesa pabeigšanas vai atkāpšanās no pienākumu veikšanas būs tiesības saņemt normatīvajos aktos noteikto atlīdzību par veiktajiem pienākumiem. Tādējādi administratoram varētu būt tiesiskā paļāvība attiecībā uz naudas līdzekļiem, kas ir atgūti pirms Kredītiestāžu likuma grozījumu spēkā stāšanās dienas.

Ievērojot iepriekš minēto, kā arī Satversmes tiesas attīstīto tiesiskās paļāvības izvērtēšanas doktrīnu, tas, ka personai ir tiesiskā paļāvība uz kādām tiesībām vai noteiktu regulējumu, *per se* nenozīmē, ka likumdevējs nav tiesīgs veikt grozījumus, ietekmējot šīs tiesības. Tieši otrādi – šādā situācijā likumdevējam būtu jāizvērtē, vai tiesiskā paļāvība ir saprātīga un pamatota, kā arī kādi tiesiskie līdzekļi nodrošinātu saudzējošu pāreju uz jauno regulējumu.²⁸

Analizējot, cik pamatota ir administratora tiesiskā paļāvība uz atlīdzības apmēru attiecībā uz naudas līdzekļiem, kas atgūti pirms Kredītiestāžu likuma grozījumu spēkā stāšanās, likumdevējam jāņem vērā dažādi subjektīvi apstākļi, kādi ir pastāvējuši un varējuši ietekmēt administratora tiesisko paļāvību. Viens no būtiskākajiem aspektiem ir laika posms, kādā administrators pēc tā iecelšanas ir veicis kredītiestādes administrēšanu un atguvis kredītiestādes naudas līdzekļus saskaņā ar Kredītiestāžu likuma iepriekšējā regulējumā noteikto likmi. Tāpat būtiski ir

²⁷ Kredītiestāžu likuma 169. panta pirmā daļa: „Administrators ir tiesīgs atkāpties no savu pienākumu pildīšanas, informējot par to Finanšu un kapitāla tirgus komisiju un iesniedzot tiesai rakstveida iesniegumu par atkāpšanos un pārskatu, kuram jāsniedz patiens un skaidrs priekšstats par administratora darbību. Iesniegumā norādāmi motīvi, kuru dēļ viņš nevar vai nevēlas turpmāk veikt administratora pienākumus.” Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.

²⁸ Satversmes tiesas 2010. gada 19. jūnija sprieduma lietā Nr. 2010-02-01 „Par likuma „Par nodokļiem un nodevām” 16. panta 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam” 9.4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (4292), 2010, 28. jūn.

izvērtēt, cik daudz naudas līdzekļu administrators ir atguvis iepriekšējā regulējuma spēkā esības laikā, kā arī cik nozīmīgs ir atlīdzības samazinājuma apmērs.

Ievērojot šos argumentus, kā arī likumdevēja *ex ante* ierobežotās iespējas izvērtēt katra administratora specifiskus faktiskos un tiesiskos apstākļus, likumdevējam par saprātīgu un pamatotu būtu jāuzskata administratoru tiesiskā pašāvība uz atlīdzību, kas izmaksājama par līdzekļiem, kas atgūti līdz Kredītiestāžu likuma eventuālo grozījumu spēkā stāšanās dienai.

Turklāt, konstatējot administratoru tiesiskās pašāvības saprātīgumu un pamatotību attiecībā uz atlīdzību tikai par atgūtajiem naudas līdzekļiem, likumdevējam nebūtu pienākuma noteikt papildu pārejas posmu administratoru atlīdzības apmēra samazināšanai. Kā norādījusi Satversmes tiesa, „atsevišķos gadījumos, samērojot tiesiskās pašāvības ierobežojuma apmēru un tiesiskā regulējuma maiņas nepieciešamību un steidzamību, atkāpšanās no personai garantētajām tiesībām pieļaujama arī bez pārejas perioda”.²⁹ Ņemot vērā, ka saudzējošas pārejas noteikšana aplūkojama kā līdzeklis, lai mazinātu personu tiesībām radīta aizskāruma sekas,³⁰ kā arī to, ka tiesiskā pašāvība ir saprātīga un pamatota tikai attiecībā uz atlīdzību, kas maksājama par līdzekļiem, kas atgūti pirms grozījumu spēkā stāšanās, konkrētajā situācijā nav pamata attiecināt pārejas posmu uz grozījumu spēkā stāšanās laikā vēl neiegūtu atlīdzību.

Eventuālie grozījumi Kredītiestāžu likumā varētu attiekties gan uz Krājbankas, gan arī citu kredītiestāžu maksātnespējas procesu, piemērojot samazināto atlīdzības likmi uz naudas līdzekļiem, kurus administrators būtu atguvis pēc grozījumu spēkā stāšanās.

Kopsavilkums

1. Nav pamatots valsts amatpersonu publiski izteiktais viedoklis, ka, attiecinot eventuālos Kredītiestāžu likuma grozījumus par administratoriem izmaksājamās atlīdzības apmēra samazināšanu uz Krājbankas maksātnespējas procesu, grozījumiem būtu noteikts atpakaļejošs spēks laikā.
2. Kredītiestāžu likuma 166. panta pirmās daļas 3. punkta regulējums ir uzskatāms par ilgstošas iedarbības tiesību normu, jo administratori iegūst tiesības uz maksātnespējas procesa ietvaros saņemamo atlīdzību tikai pēc maksātnespējas procesā noteikto pienākumu pilnīgas izpildes un procesa pabeigšanas. Tādējādi, izdarot grozījumus Kredītiestāžu likuma regulējumā par administratoru atlīdzības samazināšanu jau uzsāktos kredītiestāžu maksātnespējas procesos, likumdevējs eventuālajiem grozījumiem būtu noteicis tūlītēju spēku laikā.
3. Pastāv vairākas juridiskās konstrukcijas, kā attiecināt eventuālos Kredītiestāžu likuma grozījumus uz administratoriem maksājamo atlīdzību par jau uzsāktu maksātnespējas procesu administrēšanu. Tomēr no tiesību normu intertemporalitātes aspekta kā priekšnoteikums atbilstoši grozījumu pieņemšanai ir pārejas noteikumos precīzi ietverta grozījumu piemērošanas kārtība, kā arī likumdevēja izvērtējums, vai grozījumi neaizskars Administratoru tiesisko pašāvību.

²⁹ Satversmes tiesas 2009. gada 26. novembra sprieduma lietā Nr. 2009-08-01 „Par 2009. gada 12. marta likuma „Grozījumi likumā „Par valsts pensijām”” 2. panta vārdu „valsts pensijas 2009. gadā pārskatītas netiek” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam” 25. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (4173), 2009, 27. nov.

³⁰ Turpat.

4. Izvērtējot administratoru tiesisko paļāvību uz atbildības saņemšanu, būtiski ir izanalizēt, vai tas, ka administratora iecelšanas brīdī Kredītiestāžu likumā ir bijis noteikts konstants atbildības apmērs, ir administratoram radījis tiesības paļauties uz šī atbildības apmēra saņemšanu līdz maksātnespējas procesa beigām. Lai gan administratoriem varētu būt radusies paļāvība uz atbildību par jau uzsāktos maksātnespējas procesos atgūtajiem naudas līdzekļiem, likumdevējam ir jāizvērtē šādas Administratoru paļāvības pamatotība, saprātīgums, kā arī pārejas noteikumu nepieciešamība.
5. Lai novērstu iespējamus riskus tiesiskās paļāvības principa pārkāpšanā, kā arī līdzsvarotu gan maksātnespējīgo kredītiestāžu kreditoru, gan administratoru intereses, visatbilstošāk būtu veikt eventuālos Kredītiestāžu likuma grozījumus, nosakot, ka samazinātā administratoru atbildības likme ir piemērojama grozījumu spēkā stāšanās dienā uzsāktiem kredītiestāžu maksātnespējas procesiem, taču tikai tādā apmērā, lai grozījumi neietekmētu atbildību par naudas līdzekļiem, kas atgūti iepriekšējā regulējuma spēkā esības laikā. Tādējādi likumdevējs varētu attiecināt eventuālos grozījumus arī uz Krājbankas administratoram izmaksājamo atbildību.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Danovskis, E.** Privāto un publisko tiesību dalījuma ieviešana un nozīme Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne Tiesību zinātnes nākotnei*, Nr. 1. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011.
2. **Kalniņš, E.** Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7 (11), 2. sēj., 2000, jūl.
3. **Onževs, M.** Nodokļu regulējuma grozījumu spēks laikā: Satversmes tiesas prakse. *Jurista vārds*, Nr. 17 (664), 2011, 26. apr.
4. **Rudevska, B.** „Parex” bankas klauzula: Saeimas pārejas tiesību pinekļos. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (587), 2009, 3. nov.
5. **Laitos, J. G.** Legislative retroactivity [tiešsaiste]. *Journal of Urban and Contemporary law* [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://ec.wustl.edu/journal/52/159.pdf>.
6. **Raitio, J.** *The Principle of Legal Certainty in ES Law*. Kluwer Academic Publishers, 2003.
7. **Tridimas, T.** *The general principles of EC law*. Oxford University Press, 1999.

Normatīvie akti

1. Kredītiestāžu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163 (446), 1995, 24. okt.
2. Likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 32, 1993, 1. jūn.

Juridiskās prakses materiāli

1. Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01 „Par 2009. gada 1. decembra likuma „Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”” 6. panta (daļā par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16.¹ panta devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 194 (4386), 2010, 8. dec.
2. Satversmes tiesas 2010. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. 2010-02-01 „Par likuma „Par nodokļiem un nodevām” 16. panta 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (4292), 2010, 28. jūn.
3. Satversmes tiesas 2010. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. 2009-100-03 „Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2009-100-03”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (4257), 2010, 23. apr.
4. Satversmes tiesas 2010. gada 15. marta spriedums lietā Nr. 2009-44-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 5. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 110. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43 (4235), 2010, 17. marts.
5. Satversmes tiesas 2009. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2009-08-01 „Par 2009. gada 12. marta likuma „Grozījumi likumā „Par valsts pensijām”” 2. panta vārdu „valsts pensijas 2009. gadā pārskatītas netiek” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (4173), 2009, 27. nov.
6. 2006. gada 16. maija Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums lietā Nr. SKA-168 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 2. februārī]. Pieejams: <http://at.gov.lv>.

Citi prakses materiāli

1. Paziņojums par AS „Latvijas Krājbanka” maksātnespēju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4602), 2011, 29. dec.
2. Ušakovs: 25 miljonu latu atalgojums Krājbankas administratoram ir izšķērdība [tiešsaiste]. *Dienas Bizness* [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.db.lv/finanses/usakovs-25-miljonu-latu-atalgojums-krajbankas-administratoram-ir-izskerdiba-249698>.
3. Dombrovskis: Bankas administratora atlīdzību grūti piemērot ar atpakaļejošu spēku [tiešsaiste]. *Diena* [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.diena.lv/bizness/finanses/dombrovskis-bankas-administratora-atlidzibu-gruti-piemerot-ar-atpakaļejosu-speku-13921555>.
4. Koalicija lūdz izvērtēt banku maksātnespējas administratora atalgojumu, padarot to samērīgāku [tiešsaiste]. Neatkarīgā Rīta Avīze [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/ekonomika/latvija/62290-koalicija-ludz-izvertet-banku-maksatnespejas-administratora-atalgojumu-padarot-to-samerigaku.htm?act=print>.

SARUNA TIESAS PROCESĀ

Rada Matjušina

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras doktorante
zvērīnāta advokāte
rada.matjusina@rmbirojs.lv

Atslēgvārdi: tiesas objektivitāte, mutiskais process, debātes, sacīkstes princips

Tiesas spriešanas pamatā ir nepieciešamība sasniegt taisnīgumu gan individuālās tiesiskajās attiecībās, gan sabiedrībā kopumā. Ar tiesas spriešanu lietas dalībnieki tiecas noregulēt strīdus tiesiskajās attiecībās. Taisnīgais un patiesais tiek meklēts tiesā.

Juridisko profesiju pārstāvju piedalīšanās tiesas procesā noved pie tā, ka paši strīdus dalībnieki nereti neizprot tiesas procesu un taisīto tiesas spriedumu – spriedums tiek rakstīts nevis sabiedrībai, bet juristiem, tādēļ sabiedrība (un strīdus lietas dalībnieki) secina, ka taisnīgums tiesā netiek panākts. Advokātu un tiesas valoda ir saprotama tikai attiecīgās nozares speciālistiem, bet netiek panākts galvenais mērķis – sabiedrības ticība, ka tiesa spriež taisnīgu tiesu.

Rakstā autore pievēršas patiesības un taisnīguma meklējumu problēmjautājumiem, analizējot Latvijas tiesu procesa struktūru un tiesu formālo pieeju procesa virzīšanā, uzsverot, ka esošais lietas iztiesāšanas procesuālais modelis nesasniedz patieso mērķi.

Pētot Vācijas procesuālo tiesību institūtu – sarunu (*Rechtsgespräch*), autore piedāvā Latvijas tiesību sistēmā izmantot tādu mutvārdu procesa vešanas paņēmieni, kas neaprobežojas tikai ar formalizētu iztiesāšanas stadiju ievērošanu.

Analizējot Latvijas un Vācijas tiesību institūtus, autore salīdzina tiesību zinātnieku izvirzītās teorijas un mutvārdu procesa uzlabošanas iespējas Latvijas tiesās.

1. Lietas iztiesāšanas kārtība civilprocesā Latvijā

Civilprocesa likums¹ noteic šādu civillietas iztiesāšanas kārtību:

- 1) sākums lietas izskatīšanai pēc būtības (Civilprocesa likuma 163. pants);
- 2) pušu viedokļa noskaidrošana (Civilprocesa likuma 164. pants);
- 3) pušu paskaidrojumi (Civilprocesa likuma 165. pants);
- 4) pušu savstarpēji jautājumi (Civilprocesa likuma 167. pants);
- 5) pierādījumu pārbaude (Civilprocesa likuma 168. pants);
- 6) lietas izskatīšanas pēc būtības pabeigšana (Civilprocesa likuma 183. pants);
- 7) tiesas debātes (Civilprocesa likuma 184. pants);
- 8) replikas (Civilprocesa likuma 184. pants).

No lietas iztiesāšanas kārtības struktūras nevar nepārprotami secināt, ka Latvijas civilprocesa mērķis ir patiesības izziņāšana, jo procesa gaitā tiesnesis iesaistās minimāli, izteikšanās tiesības plašāk izmanto tikai strīda puses. Tiesnesis būtībā

---

¹ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.

ir vienīgi procesa vadītājs, organizētājs. Patiesības izzināšana parādās tikai tiesas spriedumā, kur tiesnesis analizē un novērtē pierādījumus, atspoguļo spriedumā vērtējuma pamatojumu un tiesību piemērošanas argumentus.

Iztiesāšanas stadijā tiesnesis labprāt neiesaistās diskusijās ar pusēm, atturas izteikties par lietas faktiskajiem vai tiesiskajiem apstākļiem un sniegt pirmšķietamu vērtējumu pušu prasījumu izredzēm no likuma viedokļa. Formāla pieeja, ievērojot iztiesāšanas kārtību, noved pie tā saucamajiem pārsteiguma spriedumiem, kad tiesnesis spriedumā aplūkojis tāds faktiskos apstākļus, uz kuriem puses īpaši nav norādījušas, vai aplūkojis tādas tiesību normas, par kurām tiesas procesā nav bijusi runa.

Likuma „Par tiesu varu”² 1. panta otrā daļa noteic, ka „tiesu varu īsteno atbilstoši tiesiskuma principam”. 3. panta otrajā daļā noteikts, ka „katrai personai ir garantētas tiesības, lai uz pilnīgas līdztiesības pamata, atklāti izskatot lietu neatkarīgā un objektīvā tiesā, tiktu noteiktas šīs personas tiesības un pienākumi vai pret to vērstās apsūdzības pamatotība, ievērojot visas taisnīguma prasības”. Tādējādi tiesas pamatfunkcijai ir jābūt taisnīguma nodibināšanai un objektivitātei. Autore izvirza tēzi, ka formāla procesa vešana būtu objektivitātes pārspilējums, ja puses pēc sprieduma saņemšanas atskārš, ka iztiesāšanas gaitā tās būtu varējušas izteikties arī par tādiem jautājumiem, kuri vēlāk tiesai izrādījušies būtiski. Objektivitāti un taisnīgumu labāk sasniegtu tāda iztiesāšanas kārtība, kas pieļautu jau procesa gaitā noskaidrot pirmšķietamu tiesas viedokli par lietas problēmjautājumiem. Strīdus puses taču neierodas tiesā, lai viena otru pārliecinātu par sava viedokļa pareizību, bet gan lai saņemtu tiesas atbildi uz strīdus pušu starpā esošo problēmjautājumu. Latvijas civilprocesa iztiesāšanas kārtības struktūra neaicina tiesnesi iesaistīties sarunā ar procesa dalībniekiem. Tādējādi arī šāda kārtība neveicina izlīguma slēgšanu, ja reiz puses pat nenojauš, ka to pārstāvētais uzskats nebūt nav tik pārliecinošs.

2. Mutvārdu tiesas procesa institūts Latvijā un tiesas loma tajā

Mutvārdu tiesas procesu Latvijā ir ietekmējusi cariskās Krievijas tiesu tradīcija.³ Toreiz netika paredzēta tiesas iesaistīšanās diskusijās ar pusēm, lietas iztiesāšanas kārtība bija formalizēta, bet tiesa bija tikai pušu sacīkstes vadītāja. Profesors V. Bukovskis Civilprocesa mācību grāmatā norāda, ka iztiesāšanu veido pušu mutiska sacīkste, ko vada tiesas priekšsēdētājs.⁴ Autoresprāt, šāds princips ir pārspilēts, jo tas rosina tiesu minimāli iesaistīties izziņas procesos un diskusijās ar pusēm. Šāda pieeja tika tradicionāli turpināta, un tā ar nelieliem izņēmumiem mūsdienās ir vērojama gan civilprocesā, gan kriminālprocesā, gan administratīvajā procesā, gan Satversmes tiesas procesā.

Ja tiesu prakses attīstība apstājas, tiesību doktrīna lēnām virzās uz demokrātiskai valstij atbilstošu lietas iztiesāšanas kārtības izpratni. Civilprocesa likuma

² Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

³ Par lielāko Pētera I procesa trūkumu daži uzskata viņa ieviesto mācību par pierādījumu formālo nozīmi (t. i., to iepriekšējā noteikšana ar likumu, nevis ar tiesu). Bet citi uzskata to par priekšrocību, jo tiesu patvaļa tolaik bija ļoti liela, bez tās ierobežošanas ar pierādījumu formālo spēku tiesa kā tāda zaudētu savu nozīmi: spriedums būtu parasts tiesas lēmums par viņa ieskatiem: **Владимирский-Буданов, М. Ф.** Обзор русского права [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā] Pieejams: <http://dugward.ru/library/gosipravo/vladimirskiy-budanov.html>.

⁴ **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: autora izdevums, 1933, 326. lpp.

komentāros, kas izdoti 2006. gadā, izteikts viedoklis, ka tiesas iztiesāšanas stadija strikti iedalāma formālajās stadijās, pat neraugoties uz to, ka Civilprocesa likuma 163. un 164. panta komentārā atzīmēts, ka tiesai nav jābūt pārāk formālai un „nav atzīstama par pareizu tiesneša ziņojuma aizstāšana ar prasības pieteikuma nolasišanu”.⁵

Savukārt Civilprocesa likuma komentāros, kas tika izdoti 2011. gadā, viedoklis ir mainījies un Civilprocesa likuma 163. pantā tiek aktualizēta lielāka tiesas loma lietas izskatīšanā. Atzīmēts ne tikai tiesas formālās procedūras noliegums, bet norādīts, ka tiesai „nav jābaidās izteikt juridisku viedokli par pierādījumu esamību”.⁶

Neskatoties uz laika gaitā mainījušos izpratni par iztiesāšanas gaitu, Civilprocesa likuma konstrukcija turpina pieprasīt no tiesas striktu formālu iedalījumu – pušu sniegti paskaidrojumi un tiesu debātes. Šāda turēšanās pie formālā procesa nedod iespēju pusēm iesaistīties debātes paskaidrojumu sniegšanas posmā, proti, nedod iespēju pusēm sniegt paskaidrojumus pēc otrās puses paskaidrojuma noklausīšanās un neaicina tiesu izteikt savu viedokli par pušu paskaidrojumiem. Šāda formalizēta pieeja nedod arī iespēju tiesai izziņāt lietas būtību, un bieži mutiskais process faktiski pārvēršas par rakstveida procesu.

Civilprocesa likuma 190. panta otrās daļas regulējums noteic, ka „tiesa spriedumu pamato uz apstākļiem, kas nodibināti ar pierādījumiem lietā”. Minētā tiesību norma paredz tiesas pienākumu taisnīga tiesas sprieduma taisīšanai noskaidrot tos lietas apstākļus, kas izriet no tiesai iesniegtajiem pierādījumiem, bet neaicina tiesu izziņāt lietas apstākļus. Lietas apstākļu izziņāšana nevar aprobežoties ar formālu pušu paskaidrojumu sniegšanu vai lietā iesniegtu pierādījumu pārbaudi. Lietas apstākļu (gan faktisko, gan tiesisko) izziņāšana kā procesa sastāvdaļa ir jāaplūko paplašināti, dodot tiesības tiesai aktīvi piedalīties lietas izskatīšanas (izziņāšanas) gaitā, mudinot puses ne tikai uz faktisko apstākļu atreferēšanu, bet arī uz juridiskā novērtējuma sniegšanu.

Atšķirīgu regulējumu paredz Administratīvā procesa likuma 247. panta trešā daļa, kas noteic, ka „tiesa spriedumu drīkst pamatot tikai ar tādiem apstākļiem, par kuriem administratīvā procesa dalībniekiem ir bijusi iespēja mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu viedokli”. Šeit ar jēdzienu „apstākļi” saprotami ne tikai faktiskie, bet arī tiesiskie apstākļi, tādējādi norma aizliedz „pārsteiguma” spriedumus. Lai arī minētā norma ienākusi procesuālajās tiesībās Latvijā jau 2001. gadā, tomēr tiesas tai pievērš mazu vērību. Praksē tiesas turpina faktiskās tradīcijas, lai arī tiesiskais regulējums ir mainījies vai vismaz kļuvis atšķirīgs no civilprocesa un kriminālprocesa.

Kādi var būt aizspriedumi pret tiesnesi, kas izsaka starpviedokli agrīnajā tiesas procesa stadijā, lai pusēm rastos iespēja izlabot kļūdas tiesas spriešanā vai koncentrēties uz apstākļiem, kas var ietekmēt tiesu. Protams, nav pieņemami, ja tiesnesis publisko savu gala lēmumu, pirms viņam tiek iesniegti visi pierādījumi un izteikti argumenti. Tomēr ir liela starpība starp gala lēmuma pieņemšanu pirms procesa noslēguma un starpviedokļa paušanu, kas tiek atklāts, lai palīdzētu pusēm tiesā.⁷

⁵ *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 249. lpp.

⁶ **Aigars, G., Rozenbergs, J., Torgāns, K.** *Civilprocesa likuma komentāri I (1.–28. nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 163. pants.

⁷ Apvienotās Karalistes Augstākās tiesas spriedums: 1035 (TCC)/ 2011, *Lanes Group PLC v Galliford Try Infrastructure Limited*, § 27 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/TCC/2011/1035.html>.

Apkopojot iepriekš izteiktos apsvērumus, autore secina, ka tiesību doktrīnas attīstība mudina tiesu raudzīties uz lietas iztiesāšanu nevis no sacīkšu organizētāja, bet gan no sacīkšu dalībnieka pozīcijām. Tiesai jāatsakās no sacīkšu vadītāja lomas, nebaudoties iesaistīties sarunā par lietas faktiskajiem apstākļiem un tiesību normu saturu. No tiesas objektivitātes principa viedokļa nevar pārņemt tiesnesim, kurš izteic savu starpviedokli par lietas apstākļiem vai normām pirms sprieduma, jo tieši tā tiek vadīta patiesa pušu sacīkste – par elementiem, kas tiesas ieskatā ir būtiski lietā. Tādējādi gan tiesas process, gan tiesas spriedums sasniegtu augstāku atzišanas pakāpi, jo lietas dalībnieki sagaidītu atbildes uz procesā atklātajiem jautājumiem nevis „pārsteigumu”.

Autore konstatē, ka procesuālais regulējums civilprocesā un administratīvajā procesā ir atšķirīgs. Administratīvā procesa likuma 247. panta trešā daļa ievieš būtisku principu, kas, kā norādīts turpmāk, ir saistāms ar Vācijas tiesībās pazīstamo institūtu, taču praksē minētais princips nav iesakņojies. Arī lietas dalībnieki administratīvajā procesā Senātā nav vērsuši uzmanību uz to, vai administratīvā tiesa seko šim principam. Tas norāda, ka nereti problēma nav likuma regulējumā, bet tradīcijās.

3. Mutvārdu process Vācijas procesuālajās tiesībās

3.1. Sarunas princips tiesvedībā

Latvijas Administratīvā procesa likumā pārņemtais tiesas procesa paraugs, kas vērstas uz faktisko un tiesisko apstākļu izzināšanu, ir neregulēts Vācijas Administratīvā tiesas procesa likumā un tiek saukts par *Rechtsgespräch*, kas tiešā tulkojumā nozīmē „saruna par tiesībām”. Šī norma nav mainīta kopš 1960. gada 21. janvārī pieņemtās likuma redakcijas (*VwGO, Verwaltungsgerichtsordnung*)⁸.

Vācijas Administratīvā tiesas procesa likuma 104. panta otrā daļa noteic, ka „tiesas sēdes priekšsēdētājam ir pienākums apspriest strīdu ar lietas dalībniekiem par faktiskajiem un tiesiskiem aspektiem”⁹.

Kā norādīts tiesību doktrīnā, minētās normas mērķis ir veicināt saskarsmi, komunikāciju, izpratni. Mutiskās (verbālās) pārrunas rada skaidrību par tiesiskajiem jautājumiem un pušu un tiesas viedokli. Tās nepieciešamas, lai diskutētu par tiesiskajiem aspektiem un problēmām.¹⁰ Arī Vācijas civilprocesuālais regulējums sarunai tiesas procesā atvēl lielu nozīmi, jo tikai komunicējot iespējams panākt pušu vienošanos. Vācijas Civilprocesa likuma 139. pants paredz iespēju tiesai iesaistīties diskusijā ar prāvniekiem, atļaujot tiesai norādīt uz iespējamo viedokli par iespējamo lietas iznākumu.¹¹ Vācijas Civilprocesa likuma 139. panta otrā daļa tieši noteic,

⁸ *Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO): Vācijas likums, ar pēdējiem grozījumiem 2010. gada 22. decembrī [tiešsaiste]. Federālā likumu oficiālā avīze I*, lpp. 2248 [aplūkots 2011. gada 20. decembrī]. Pieejams: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/VwGO.html>.

⁹ Turpat.

¹⁰ **Sodan, H., Ziekow, J.** *Verwaltungsgerichtsordnung: Grosskommentar*. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2006, § 104.

¹¹ **Langbein, J. H.** *The German Advantage in Civil Procedure*. Faculty Scholarship Series, 1985, Paper 536, p. 832 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/536.

ka „tiesa norāda pusēm uz tās šaubām”.¹² Tādēļ nav pārsteidzoši, ka doktrīnā šādas tiesības un tiesas pienākums tiek raksturots kā sasniegums.

3.2. Sarunas mērķis un nozīme

Vācijas Administratīvā tiesas procesa likuma 103. un 104. pants regulē mutiskā procesa norises detaļas. Uzmanības centrā ir saruna, kurai pakārtotas citas procesa sastāvdaļas, piemēram, ziņotāja apkopojošais referāts. Pārējie Vācijas Administratīvā tiesas procesa likuma 104. panta nosacījumi, piemēram, tiesas locekļu jautājumu uzdošanas tiesības vai mutiskā procesa slēgšana, savā tiesiskajā (un praktiskajā) nozīmē ir pakārtoti elementi. Bet Latvijā tie tiek izvirzīti priekšplānā, jo pēc tam, kad tiesa pieņēmusi lēmumu pabeigt lietas iztiesāšanu pēc būtības, tiesnesis debatēs neiesaistās, bet tikai vēro „verbālās sacīkstes”.

Saruna tiesas procesā veido mutiskā procesa kodolu tādā mērā, ka tas nodrošina nepastarpinātu iesaistīto pušu kontaktu ar tiesu.

Raugoties no iesaistīto pušu skatupunkta, saruna tiesas procesā konkrētizē (it īpaši) tiesas pienākumu „rūpēties par taisnību meklējošu pilsoni”.¹³ Sarunas laikā tiesa paskaidro, kurus jautājumus tā faktiski un tiesiski uzskata par būtiskiem lēmuma pieņemšanai, un (lielākoties) arī to, kā tiesa, sniedzot sākotnējo atzinumu, redz lietas faktiskos un tiesiskos apstākļus.

Nebūtu pareizi uzskatīt, ka saruna ir vēsta tikai uz faktisko apstākļu noskaidrošanu. Saruna ir nepieciešama arī par tiesību normām. Īpaša nozīme tai ir tad, ja procesa dalībnieki nav atferējuši vai norādījuši uz noteiktiem apstākļiem, bet tiesas ieskatā konkrētais strīds risināms, piemērojot citas tiesību normas. Ja tiesnesis sava sprieduma argumentāciju vēlas pamatot ar citu tiesību normu vai citādu tiesisku konstrukciju, tiesas pienākums ir uzsākt sarunu tiesas procesā un šāda tiesas pirmatnējā ideja ir pārrunājama ar lietas dalībniekiem.¹⁴

Doktrīnā uzsvērts pienākums (un autore tam pievienojas) vienmēr skaidri norādīt, ka tiesisko un faktisko apstākļu novērtējums ir sākotnējs, un nedrīkst rasties iespaids, ka tiesa ir pieņēmusi savu galīgo lēmumu vai ieņēmusi konkrētu pozīciju iztiesāšanas procesa laikā.¹⁵ Pēc šādiem kritērijiem sniegtais sākotnējā lēmuma vai tiesisko apstākļu novērtējums nav pamats pieņemumam, ka tiesnesis ir neobjektīvs, tādēļ pārmetumi par tiesas neobjektivitāti būtu nepamatoti.

Mutvārdu process novērš to, ka tiesa pieņem spriedumu, pamatojoties uz neapspriestiem faktiskiem vai tiesiskiem apstākļiem, un ietekmē tiesiskā strīda gaitu tādā veidā, ar kādu iesaistītie nav rēķinājušies un ar kādu tiem nebija pienākums rēķināties. Pēc pareizi notikuša mutvārdu procesa pārsteidzoši lēmumi ir izslēgti.¹⁶ Tomēr sarunas par tiesību jautājumiem ir svarīgas ne jau tāpēc lai, lai aizliegtu

¹² Zivilprozessordnung: Vācijas likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. decembrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.

¹³ **Sodan, H., Ziekow, J.** *Verwaltungsgerichtsordnung: Grosskommentar*. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2006, §. 104.

¹⁴ **Taelman, P., Lemmens, P., Blanpain, R.** *International encyclopaedia of laws*. (Germany). Alphen aan den Rijn, The Netherlands, Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central, and South America by Aspen Publishers, 1994.

¹⁵ **Zöller, R., Geimer, R.** *Zivilprozessordnung. Mit Gerichtsverfassungsgesetz und den Einführungsgesetzen, mit internationalem Zivilprozessrecht, EG-Verordnungen, Kostenanmerkungen; Kommentar*. Köln: O. Schmidt, 2002, S. 577.

¹⁶ **Hirsch, G.** *Das Rechtsgespräch im europäischen Gerichtshof. Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht, de Gruyter Recht*, 2002, Vol. 31 (1), S. 17.

spriedumus, kas pārsteidz lietas dalībniekus, tieši pretēji – tās vajadzīgas, lai tiesas procesā neparādītos argumenti, kas pārsteigtu pašu tiesnesi.¹⁷

Raugoties no tiesas skatupunkta, mutiskais process kalpo izziņas pienākuma izpildei, kurā jāiesaista arī strīda puses. Tiesa var tieši izrunāt neskaidrības lēmumu ietekmējošos jautājumos un noskaidrot faktiskās neskaidrības ar iesaistītajām pusēm. Dažreiz pat tiesa var atrisināt strīdu, tikai iesaistoties diskusijā ar juristiem un strīda pusēm un norādot uz kompromisa iespējām.¹⁸

Apkopojot iepriekš minēto, autore secina, ka nepieciešamība atkāpties no formalizētas procesa vešanas ir ne tikai pušu (lietas dalībnieku) interesēs. Tā ir arī tiesas interese, lai tai sprieduma sastādīšanas laikā nebūtu jāatduras pret tādiem apsvērumiem, kas tai sveši. Praksē bieži vērojams, ka tiesa nespēj sagatavot spriedumu noliktajā laikā. No vienas puses, tam pamatā ir tiesu ievērojamā noslodze, taču autore izvirza tēzi, ka svarīgs ir arī apstākļi, ka tiesa lietā ir ieņēmusi sacīkstes vadītāja lomu. Nepieņemot sacīkstes dalībnieka lomu, neiejūtoties tajā un nesaskaroties ar sacīkstes patieso norisi, vadītājam ir grūti izdarīt spriedumu par sacīkstes galarezultātu. Sacīkstes (tiesību piemērošanas) rezultātu taču nenosaka daiļrunīgums, bet gan skaidrs juridiskajā siloģisma slēdzienā balstīts secinājums, kur nepieciešama precīza tiesību un faktisko apstākļu subsumcija. Ja tiesa nav šajā procesā no paša sākuma, tai ir grūti tajā iejusties vēlāk.

3.3. Saruna par faktiskajiem apstākļiem

Strīdus lietas faktiskā puse (lietas apstākļi) sastāv no sēdes laikā identificējamiem un tiesas par svarīgiem atzītiem lietas apstākļiem, kas izriet no lietā savāktajiem pierādījumiem. Arī vispārzināmi fakti var nonākt lietas faktisko apstākļu izziņā. Lai arī apstākļi, par kuriem var pārliecināties, izmantojot vispārpieejamus avotus, un vispārzināmi fakti nav papildus jāizzina, tomēr – ja „fakts, ka apstākļi ir vispārzināms, ir apšaubāms, tiesai tas būtu jāiekļauj mutvārdu procesa izziņošanās darbībā”.¹⁹ Tādējādi tiesai ir pienākums vest sarunu ar procesa dalībniekiem par faktiem, jo iespējams, ka kādi fakti tomēr nav noskaidroti pilnībā vai atšķiras procesa dalībnieku viedoklis par tiem.

Turpretim no Vācijas Administratīvā tiesas procesa likuma 104. panta pirmās daļas izriet, ka tiesai nav pienākuma ar pusēm apspriest tiesas izmeklēšanas rezultātus un novērtēt pierādījumus vai dot pusēm iespēju iesniegt papildu pierādījumus. Tas lielā mērā ir atkarīgs no attiecīgā procesa pamatprincipu izpaušmes – sacīkstes principa civilprocesā vai objektīvās izmeklēšanas principa administratīvajā procesā.

3.4. Saruna par tiesību normām

Kā secināts iepriekš, lietas faktiskā puse nav vērtējama šķirti no tiesiskās puses.

Tikai lietā piemērojamās tiesību normas noteic, kuri ir lietas būtiskie faktiskie apstākļi. Vienlaikus tas ir arī pretējs process, jo no lietas faktiskajiem apstākļiem

¹⁷ Goebel, J. *Rechtsgespräch und kreativer Dissens*. Berlin: Duncker & Humboldt GmbH, 2001, S. 154.

¹⁸ Langbein, J. H. *The German Advantage in Civil Procedure*. Faculty Scholarship Series, 1985, Paper 536, p. 828 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: http://digitalcommons.law.yale.edu/ssf_papers/536.

¹⁹ Zöller, R., Geimer, R. *Zivilprozessordnung. Mit Gerichtsverfassungsgesetz und den Einführungsgesetzen, mit internationalem Zivilprozessrecht, EG-Verordnungen, Kostenanmerkungen; Kommentar*. Köln: O. Schmidt, 2002, S. 578.

un ar to saistītā prasījuma ir atkarīga tiesību normas izvēle. Ne velti Satversmes tiesā ierosināta lieta, kurā procesa dalībnieki apstrīd Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 3., 5. un 7. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 90. un 92. pantam. Autores ieskatā, lai arī lietas pamatā nav normas neatbilstība Satversmei, bet drīzāk tiesu pieeja normas interpretācijā, tomēr šī lieta ir skaidrs signāls, ka tiesa labprāt pieturētos pie viena skaidra prasījuma (nepieļaujot alternatīvas) un skaidri norādītām tiesību normām. Tātad tiesa sagaida, ka paši procesa dalībnieki jau sākotnēji norādīs tiesību normu. Taču saskaņā ar principu *da mihi facta, dabo tibi ius* (dod man faktus, es tev došu tiesības) tiesai ir pienākums pašai atrast piemērojamās tiesību normas, turklāt uz tām tiesai ir jānorāda. Vadoties pēc tiesiskās drošības principa, ja tiesa grib atkāpties no līdzšinējās judikatūras, tai ir īpaši jānorāda uz būtiskiem tiesiskajiem jautājumiem un iespējamo virziena maiņu.

Vācijas tiesību doktrīnā norādīts, ka tiesību normu meklēšanas un interpretācijas procesā tiesai jāatklāj sava sākotnējā tiesiskā viedokļa pamatnostādnes vai, risinot strīdīgus jautājumus, jānorāda, kādu tiesību normu piemērošana tiek apsvērta. Taču netiek prasīts, lai puses tiktu informētas par faktiski piemēroto tiesību normu pirms nolēmuma paziņošanas. Mutiskā procesa mērķis ir izzināt tikai strīdus lietas tiesiskos aspektus, nevis tiesas viedokli vispār, tādējādi tiesa drīkst lietas dalībniekiem dot skaidras norādes par savu viedokli, ja tā to uzskata par noderīgu lietai.²⁰

Autores ieskatā minētās doktrīnas atziņas vērtējamas piesardzīgi, jo tās piemērotas sabiedrībā ar citām vērtībām un tradīcijām, kas atšķiras no Latvijas. Lai arī tas būtu robežgadījums, jo tiesnesis neatklāj savu spriedumu konkrētajos lietas apstākļos, t. i., viņš neatklāj subsumcijas rezultātu, tomēr var prognozēt, ka tad, ja tiesnesis pilnīgi atklātu savu viedokli par tiesību normas tulkojumu procesa laikā, tiesa saņemtu pārmetumus par lietas izspriešanu pirms laika.

3.5. Izzināmo apstākļu apjoms

Tā kā mutvārdu process (cita starpā) ir paredzēts, lai uzklautu iesaistītās puses un pasargātu tās no pārsteidzošiem spriedumiem, tam ir jāaptver visi neizzinātie vai nepietiekami izzinātie faktiskie un tiesiskie aspekti, kurus tiesa uzskata par svarīgiem lēmuma pieņemšanā un kuru nozīmīgums iesaistītajiem nebija zināms vai acīmredzams. Mutvārdu procesā tiesa iesaistīto dalībnieku uzmanību virza tieši uz šādiem aspektiem, lai viņi par tiem varētu izteikties vai papildināt un precizēt savu līdzšinējo pozīciju un, ja nepieciešams, spētu iesniegt jaunus pierādījumus. Šis princips ir īpaši nozīmīgs tad, kad iesaistītie par kādu jautājumu gan ir izteikuši savu viedokli, taču tiesa šo viedokli kopumā vai kādu tā atsevišķu aspektu uzskata par nepietiekami pamatotu.

Vienlaikus jāuzsver, ka tiesai ar iesaistītajām pusēm nav jāvada nogurdinošs diskurss par visiem pušu izvirzītajiem jautājumiem, kas faktiski apgrūtinātu procesa gaitu. Arī doktrīnā norādīts, ka mutvārdu procesam nav jāaptver tādi jautājumi, tostarp tiesību jautājumi, par kuriem ir paustas pozīcijas (iepriekš rakstiski sagatavotas), vai tādi jautājumi, kuri pusēm jau iepriekš bija zināmi.²¹ Tāpat tiesai nav jāizvērs plašāk tiesību doktrīnas skaidrojumi.

Autores ieskatā, sarunas apjomu noteic procesuālās ekonomijas princips. Saruna tiesā neuzliek tiesai pienākumu vai tiesības sniegt pusēm tiesiskas konsultācijas.

²⁰ **Sodan, H., Ziekow, J.** *Verwaltungsgerichtsordnung: Grosskommentar*. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2006, §. 104.

²¹ **Goebel, J.** *Rechtsgespräch und kreativer Dissens*. Berlin: Duncker & Humboldt GmbH, 2001, S. 195.

Izziņas jēdziens ietver neitralitātes un bezpartejiskuma pienākumu. Pušu tiesības uz uzklauššanu procesa laikā paredz viņu viedokļa pieņemšanu zināšanai un apsvēršanai. Tiesai jāievēro neitralitāte pret abām pusēm un jāizvairās no pušu konsultēšanas. Iesaistīto pušu pienākums ir izdarīt secinājumus no mutvārdu procesā izziņajiem jautājumiem, pielāgot savu stratēģiju un pozīciju procesa laikā. Tomēr, ja pastāv bažas, ka puses nespēj pareizi novērtēt savas rīcības tiesiskās sekas, tiesai puses par to ir jāinformē, taču ne jāattur.

Doktrīnā atzīts, ka tad, ja uz mutvārdu procesu ir ieradušies tikai lietpratēji juridiskajā sfērā (advokāti, juristi, iestāžu juridisko dienestu pārstāvji), tiesa mutvārdu procesā var aprobežoties arī ar dažiem apkopojošiem teikumiem.²² Tātad autore secina, ka mutvārdu procesa mērķis nepieprasa vienādā mērā padziļinātu un izvērstu tā norisi, jo noteicoši ir attiecīgā strīda apstākļi, it īpaši tā apjoms, tā faktisko un tiesisko jautājumu komplekss, iepriekšēja rakstiskā sagatavotība un procesa dalībnieku zināšanas.

Kopsavilkums

1. Formāla procesa vešana būtu objektivitātes pārspilējums, ja puses pēc sprieduma saņemšanas atskārš, ka iztiesāšanas gaitā tās būtu varējušas izteikties arī par tādiem jautājumiem, kuri vēlāk izrādās tiesai būtiski. Objektivitāti un taisnīgumu labāk sasniegtu tāda iztiesāšanas kārtība, kas pieļautu procesa gaitā noskaidrot pirmšķietamu tiesas viedokli par lietas problēmjautājumiem. Strīdus puses taču neierodas tiesā, lai viena otru pārliecinātu par sava viedokļa pareizību, bet gan lai vaicātu un saņemtu tiesas atbildi uz radušos problēmjautājumu.
2. Nepieciešamība atkāpties no formalizētas procesa vešanas ir ne tikai pušu (lietas dalībnieku) interesēs. Tā ir arī tiesas interese, lai tai sprieduma sastādīšanas laikā nebūtu jāatduras pret tādiem apsvērumiem, kas tai sveši.
3. Tiesas nespēju sagatavot spriedumu noliktajā laikā ietekmē tas, vai tiesa lietā ir ieņēmusi sacīkstes vadītāja lomu vai iejutusies sacīkstes dalībnieka lomā un jau laikus konstruējusi juridiskā siloģisma slēdzienu par konkrētās lietas tiesību un faktiskajiem apstākļiem.
4. Tiesību doktrīnas attīstība norāda uz vajadzību tiesai raudzīties uz lietas iztiesāšanu nevis no sacīkšu organizētāja, bet gan sacīkšu dalībnieka pozīcijām. Tiesai ir jāatsakās no sacīkšu vadītāja lomas, nebaidoties iesaistīties arī diskursā par lietas faktiskajiem apstākļiem un tiesību normu saturu. No tiesas objektivitātes principa viedokļa nevar pārnest tiesnesim, kurš izsaka savu starpviedokli par lietas apstākļiem vai normām pirms sprieduma, jo tieši tā tiek vadīta patiesa pušu sacīkste – par elementiem, kas tiesas ieskatā ir būtiski lietā. Tādējādi gan tiesas process, gan tiesas spriedums sasniegtu augstāku atziņas pakāpi, jo lietas dalībnieki sagaidītu nevis pārsteigumu, bet atbildes uz procesā atklātajiem jautājumiem.
5. Vācijas pieredze un tiesību doktrīnas atziņas vērtējamas atzinīgi, tomēr piesardzīgi, jo tās piemērotas sabiedrībā ar citām vērtībām un tradīcijām, kas atšķiras no Latvijas. Tomēr Latvijas procesuālais regulējums būtu pārvērtējams, iespējams, pietiktu ar adekvātu praksi pat bez likuma grozījumiem.

²² **Sodan, H., Ziekow, J.** *Verwaltungsgerichtsordnung: Grosskommentar*. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2006, §. 104.

6. Procesuālais regulējums civilprocesā un administratīvajā procesā Latvijā ir atšķirīgs. Administratīvā procesa likuma 247. panta trešā daļa ievieš būtisku principu, kas ir saistāms ar Vācijas tiesībās pazīstamo institūtu, taču praksē minētais princips nav iesakņojies. Tas norāda, ka nereti problēma nav likuma regulējumā, bet tradīcijās.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Bukovskis, V.** *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: autora izdevums, 1933.
2. **Aigars, G., Rozenbergs, J., Torgāns, K.** *Civilprocesa likuma komentāri I (1.–28. nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 546. lpp., ISBN 9789984790893.
3. *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 976. lpp., ISBN 9984671992.
4. **Goebel, J.** *Rechtsgesräch und kreativer Dissens*. Berlin: Duncker & Humboldt GmbH, 2001, S. 228., ISBN 3-428-10375-0.
5. **Hirsch, G.** Das Rechtsgespräch im europäischen Gerichtshof. *Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht, de Gruyter Recht*, 2002, Vol. 31 (1), ISBN 3110155516.
6. **Langbein, J. H.** The German Advantage in Civil Procedure. Faculty Scholarship Series, 1985, Paper 536, p. 832 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/536.
7. **Sodan, H., Ziekow, J.** *Verwaltungsgerichtsordnung: Grosskommentar*. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2006, S. 3045, ISBN 3-8329-0285-6.
8. **Taelman, P., Lemmens, P., Blanpain, R.** *International encyclopaedia of laws* (Germany). Alphen aan den Rijn, The Netherlands, Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central, and South America by Aspen Publishers, 1994.
9. **Zöller, R., Geimer, R.** *Zivilprozessordnung. Mit Gerichtsverfassungsgesetz und den Einführungsgesetzen, mit internationalem Zivilprozessrecht, EG-Verordnungen, Kostenanmerkungen; Kommentar*. Köln: O. Schmidt, 2002, S. 2820, ISBN 3-504-47012-7.
10. **Владимирский-Буданов, М. Ф.** Обзор русского права [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā] Pieejams: <http://dugward.ru/library/gospravov/vladimirskiy-budanov.html>.

Normatīvie akti

1. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. nov.
2. Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.
3. Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO): Vācijas likums, ar pēdējiem grozījumiem 2010. gada 22. decembrī [tiešsaiste]. *Federālā likumu oficiālā avīze I*, lpp. 2248 [aplūkots 2011. gada 20. decembrī]. Pieejams: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/VwGO.html>.
4. Zivilprozessordnung: Vācijas likums [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 20. decembrī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.

Juridiskā prakse

1. Apvienotās Karalistes Augstākās tiesas spriedums: 1035 (TCC)/ 2011, Lanes Group PLC v Galliford Try Infrastructure Limited, § 27 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 4. janvārī]. Pieejams: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/TCC/2011/1035.html>.

POLITISKĀ ATBILDĪBA KĀ TIESISKAS VALSTS PAMATS

Mg. iur. Artūrs Caics

LU Juridiskās fakultātes doktorants, jurists

arturs.caics@inbox.lv

Atslēgvārdi: demokrātija, likuma virsvadība, politiskā atbildība, tiesiska valsts, vara

„Tiesiska valsts”¹ un „politiskā atbildība” – šiem jēdzieniem ir viena kopīga iezīme, proti, nevienam no tiem nav izstrādāta skaidra un visaptveroša definīcija, kuru atzītu par neapstrīdamu dažādu valstu pētnieki, politiķi un sabiedrība kopumā. Protams, nevar aizmirst, ka 21. gadsimtā nekas nav neapstrīdams, tomēr pastāv tādi izpētes objekti, par kuriem ir mazākas diskusijas, un tādi objekti, par kuriem pastāvīgi norisinās strīdi gan zinātnieku, gan politiķu, gan citu sabiedrības locekļu aprindās. Nenoliedzami, ka jēdzieni „tiesiska valsts” un „politiskā atbildība” ir pieskaitāmi pie otrās kategorijas izpētes objektiem. Vienotas izpratnes formulēšana ir apgrūtināta ne vien nacionālā, bet arī starptautiskā līmenī. To ietekmē dažāda terminoloģija, vēsture, kultūra, vērtības, ideoloģija, valsts pārvaldes forma un citi apstākļi. Interesanti, ka abus jēdzienus kā ideālus aktīvi izmanto demagogi (politiķi), lai gūtu lielāku sabiedrības atbalstu, taču daļa sabiedrības pret šiem jēdzieniem izturas noraidoši, tiesisku valsti raksturojot kā utopiju, bet politisko atbildību – kā bezatbildību. Šis pretrunīgās iezīmes mudināja uzsākt pētījumu, kura mērķis ir noskaidrot iespējamo saistību starp tiesiskas valsts un politiskās atbildības jēdzieniem.²

1. Tiesiskas valsts jēdziens

Lai spētu izprast iepriekš minētās definējuma problēmas, nepieciešams apzināt tiesiskas valsts jēdziena formulējumu dažādās valodās.

1.1. Tiesiskas valsts jēdziens dažādās valodās

Izpētot tiesiskas valsts jēdziena formulējumu dažādās valodās, var secināt, ka pastāv vairākas būtiskas problēmas, kas saistītas ar šī jēdziena izpratni un piemērotas terminoloģijas izmantošanu. Diskusiju objekts ir likuma nozīme un saturs tiesiskā valstī. Daļa pētnieku tiesisku valsti definē kā valsti, kurā pastāv likuma spēks (likuma virsvadības princips), kura galvenais mērķis ir nodrošināt kārtību, savukārt citi pētnieki par tiesiskas valsts galveno mērķi uzskata cilvēktiesību aizstāvību, norādot, ka valsts, kurā ir noteikti un tiek ievēroti tādi likumi, kas

---

¹ Rakstā ar jēdzienu „tiesiska valsts” apzīmēta gan tiesiskas valsts iekārta, gan tiesiskas valsts princips, jo iepriekš minēto jēdzienu saturā ir ietverti identiski elementi, kas attiecināmi uz valsts darbību un varas realizāciju (lai gan nevar noliegt, ka šie jēdzieni nav identiski). Ņemot vērā izmantoto pētniecības materiālu un izklāstītas iezīmes vai apstākļus, tekstā minēti tādi apzīmējumi kā „tiesiskas valsts jēdziens”, „tiesiskas valsts princips”, „tiesiskas valsts iekārta”.

² Ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, kas attiecīgi ierobežo iespēju plaši izklāstīt jēdzienu satura analīzi, atsevišķās vietās autors atsaucas uz dažādas atziņas apkopojošiem avotiem.

nenodrošina cilvēktiesību aizsardzību un demokrātisku valsts iekārtu, nav atzīstama par tiesisku. Jāpiebilst, ka izpratne par tiesisku valsti mainās laikā un telpā.³ Piemēram, Eiropas Savienības un Eiropas Padomes ietvaros 21. gadsimtā vairs netiek diskutēts par to, vai tiesiskā valstī ir jābūt demokrātiskai valsts iekārtai (tas ir atzīts par neatņemamu tiesiskas valsts elementu), tomēr turpinās diskusijas par to, cik lielā mērā ir ierobežojamas valsts tiesības un cik lielā mērā ir aizsargājamas cilvēktiesības.⁴

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (turpmāk tekstā – terminoloģijas komisija) Akadēmiskajā terminu datubāzē „AkadTerm” ir norādīts, ka tiesiska valsts angļu valodā tiek apzīmēta ar jēdzienu *judicial state* vai *law governed state*, vācu valodā – *rechtsstaat*, franču valodā – *état du droit*, krievu valodā – *правовое государство*.⁵ Apstiprinot šādu tiesiskas valsts jēdziena tulkojumu, terminoloģijas komisija ir veiksmīgi izvairījusies no iespējamām interpretācijas kļūdām, jo nav norādījusi angļu valodas jēdzienu *rule of law*. Jāpiebilst, ka teorijā un praksē *rule of law* tiek apzīmēts arī ar jēdzieniem *rechtsstaat* un *état du droit*, kas pēc būtības nav pareizi, jo minētie jēdzieni sevi neietver visus elementus, kādi raksturīgi *rule of law*.⁶ Līdz ar to šie jēdzieni ne vienmēr atzīstami par sinonīmiem.⁷ Gan *rechtsstaat*, gan *état du droit* ir saistīti ar valsts elementu,⁸ savukārt jēdzienam *rule of law* nav obligāti jābūt piesaistītam valstij, tam ir augstāka abstrakcijas pakāpe, kas balstās uz dabiskajām tiesībām.⁹ Papildus tam jēdziens *rule of law* var apzīmēt gan tiesisku valsti (jeb tiesiskas valsts iekārtu, kuru apzīmē

³ **Dravnieks, A.** Vai Latvija ir jau tiesiska valsts? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://dravnieks.ir.lv/aplvtp.html>.

⁴ Par tiesiskas valsts elementiem, kas varētu tikt uzskatīti par neapstrīdamiem Eiropas Savienības un Eiropas Padomes ietvaros, sk., piemēram, Report on the Rule of Law. European Commission for Democracy through Law, Study No 512/2009, 4 April, 2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf).

⁵ Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=tiesiska%20valsts&list=tiesiska%20valsts&lang=LV>.

⁶ The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.

⁷ Report on the Rule of Law. European Commission for Democracy through Law, Study No 512/2009, 4 April, 2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf).

⁸ Tas nozīmē, ka likums ir piesaistīts valstij (piemēram, likums ir vienīgais leģitīmais līdzeklis, ar kuru valsts var realizēt savu varu).

Jāpiebilst, ka *rechtsstaat* un *état du droit* nav identiski. *Rechtsstaat* koncepcijas attīstību ietekmēja tiesību pozitīvisms, un tas attīstījās kā jēdziens, kas apzīmē valsts varas ierobežošanu ar rakstītiem likumiem. Savukārt *état du droit* koncepcija attīstījās kā konstitucionālas valsts apzīmējums, kas sevi ietver konstitucionālas institūcijas kontroli pār valsts varas realizētājiem, lai nodrošinātu cilvēktiesību ievērošanu (īpaši likumdevēju) (sk. Report on the Rule of Law. European Commission for Democracy through Law, Study No 512/2009, 4 April, 2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf)).

⁹ The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.

Jāatzīst, ka atsevišķi pētnieki jēdziena *rechtsstaat* saturu cenšas paplašināt (t. i., pielīdzināt tuvāk jēdzienam *rule of law*), izdalot formālo *rechtsstaat* (valsts piesaistīta pozitīvajām tiesību normām) un materiālo *rechtsstaat* (valsts piesaistīta tiesībām un vispārārtītajām vērtībām), taču jebkurā gadījumā saglabājas valsts elements (sk., piemēram, **Zamboni, M.** Rechtsstaat: What is it that Swedish development assistance organisation „export”? In: *Pluralism and Law*, Vol. 2: State, Nation, Community and Civil Society. Germany: Franz Steiner Verlag Wiesbaden gmbh, 2003, p. 23–24).

jēdzieni *rechtsstaat* un *état du droit*), gan arī tiesiskuma (jeb tiesību virsvadības) principu, kas uzskatāms par tiesiskas valsts iekārtas (*rechtsstaat* un *état du droit*) centrālo principu.¹⁰ Tāpēc teorijā un praksē tiek izmantoti citi jēdzieni, piemēram, *rule of law* vācu valodā tiek apzīmēts arī ar jēdzienu *rechtsstaatlichkeit*, bet franču valodā *prééminence du droit* vai *primauté du droit*.¹¹ Savukārt *rechtsstaat* un *état du droit* angļu valodā tiek apzīmēti ar jēdzieniem *judicial state*, *state rule through law*, *legal state*, *law-bound state*, *law-governed state*, *state based on the rule of law*,¹² lai gan, burtiski tulkojot, veidojas vārdu salikums *the law state*, kuru angļu valodā reti izmanto.¹³ Jāpiebilst, ka šo jēdzienu atšķirīgie tulkojumi tiek izmantoti dažādos materiālos un ne visi tos atzīst par pieņemamiem.

Ja neņem vērā atsevišķas semantiskas un tiesiska rakstura atšķirības, var secināt, ka jēdzienus *rule of law*, *rechtsstaat* un *état du droit* vieno vairākas kopīgas iezīmes, proti, visi šie jēdzieni balstās uz atziņu par valsts varas ierobežošanu, tautas suverenitātes nodrošināšanu un cilvēktiesību aizsardzību.¹⁴

Nevar noliegt, ka Latvijas tiesību sistēmas attīstību ir ietekmējušas vācu un krievu tiesības,¹⁵ līdz ar to var pieņemt, ka latviešu valodas juridiskā terminoloģija ir daļēji balstīta un atvasināta no vācu un krievu valodas. Tas nozīmē, ka arī tiesiskas valsts jēdziena definējumu (nosaukumu un saturu), iespējams, ir ietekmējis vācu jēdziens *rechtsstaat* un krievu *правовое государство*, lai gan jāatzīst, ka jēdziens *rechtsstaat* ir ietekmējis ne vien latviešu valodā izmantoto tiesiskas valsts jēdzienu, bet arī šī jēdziena definējumu¹⁶ krievu,¹⁷ franču, spāņu un itāļu valodā.

¹⁰ Levits, E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.mf.lu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf>. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn., 46. Lpp.

Interesanti, bet tiesību pētnieks Egils Levits uzskata, ka tiesiskas valsts iekārta ir uzskatāma par plašāku koncepciju nekā tiesiskuma princips, lai gan daudzi autori norāda uz pretējo (sk., piemēram, **Soeharno, J. E.** From guardian of the Rechtsstaat to ruler in the rule of law: An inquiry into the increased role of the judiciary [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://igitur-archive.library.uu.nl/law/2008-0428-200348/UUindex.html>). Iespējams, šāda Levita norāde ir balstīta uz to, ka tiesiskas valsts iekārta sevī satur vairākus tiesību principus, tāpēc attiecīgi ir plašāka par vienu konkrētu (tiesiskuma) principu (lai gan arī no tiesiskuma principa var atvasināt citus tiesību principus).

¹¹ Sk., piemēram, **Pech, L.** The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union. Jean Monnet Working Paper 04/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/09/090401.html>.

¹² Sk., piemēram, The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.

¹³ **Van Caenegem, R. C.** *Legal History: a European Perspective*. Great Britain: Hambledon Press, 1991, p. 185. Par dažādu jēdzienu tulkojumiem sk., piemēram, The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 un **Mescheryakov, B., Barenboim, B.** Moscow Rule of Law Linguistic White Paper: The Rule of Law, the World Justice Project: What's In A Name? In: *The World Rule of Law Movement and Russian Legal Reform*. Moscow: Justitsinform, 2007, kur kā alternatīvi *rule of law* jēdzieni tiek norādīti arī *estado de derecho un gobierno de ley* (spāņu valodā), *stato di diritto un supremazia della legge* (itāļu valodā), *séparation constitutionnelle de la justice et du pouvoir* (franču valodā).

¹⁴ The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.

¹⁵ Sk., piemēram, **Osipova, S.** Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (589), 2009, 17. nov.

¹⁶ The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.

¹⁷ Ļoti daudzās informācijas avotos (latviešu, angļu, vācu, krievu valodā) tiek norādīts, ka *правовое государство* ir *rechtsstaat* atvasinājums/tulkojums krievu valodā. Lai gan atsevišķi pētnieki uzskata, ka

Uz *rechtsstaat* ietekmi tiesiskas valsts jēdziena definējumā formulēšanā latviešu valodā norāda ne tikai vēsturiski apstākļi. To apliecina arī jēdzienā ietvertais valsts (*staat*) jēdziens un tiesību-tiesiskuma jēdziens (*recht*).¹⁸ Papildus tam arī Latvijas tiesu praksē, raksturojot tiesiskas valsts principu, tiek izdarītas atsauces uz Vācijas Federatīvās Republikas tiesu praksi, kur tiek izmantots *rechtsstaat* jēdziens.¹⁹ Tomēr nevar noliegt, ka saistībā ar Latvijas Republikas integrēšanos Eiropas vienotajā telpā²⁰ ievērojami palielinājusies Eiropas Savienības un atsevišķu tās dalībvalstu tiesību ietekme uz Latvijas tiesību sistēmu. Tā kā Eiropas Savienības un Eiropas Padomes ietvaros tiek mēģināts formulēt vienotu tiesiskas valsts koncepciju, kas balstās uz dažādu dalībvalstu izpratni, t. sk. anglosakšu formulēto *rule of law*, tiesiskas valsts jēdziena saturu Latvijas tiesību sistēmā ietekmē arī *rule of law* jēdziens. To iespējams pamatot arī ar tiesu praksi. Piemēram, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, raksturojot tiesiskas valsts principu, atsaucas uz Eiropas Padomes rokasgrāmatu *The administration and you*, kur ir izmantots jēdziens *rule of law*.²¹

Ņemot vērā iepriekš minēto un apzinoties dažādo jēdzienu savstarpējo pārklāšanos un ciešo saistību, jāatzīst iespēja piepildīt latviešu valodā izmantotā tiesiskas valsts jēdziena saturu ar iezīmēm, kas raksturīgas galvenokārt jēdzienam *rechtsstaat*, *état du droit*, *правовое государство*, kā arī jēdzienam *rule of law* (ciktāl tas ir attiecināms uz valsti).

1.2. Tiesiskas valsts jēdziena saturs

Jau norādīts, ka tiesiskas valsts jēdzienam nav noteikta viena absolūta (visaptveroša) definīcija. Ja balstās uz kontinentālās Eiropas (*rechtsstaat* un *état du droit*) koncepciju, tad jāatzīst, ka jebkuras tiesiskas valsts pamats ir konstitūcija, kas ir saistoša gan indivīdiem (privātpersonām), gan valsts varas realizētājiem (publiskajām personām).²² No šīs koncepcijas izriet atziņa, ka valsts bez konstitūcijas un likumiem nevar būt tiesiska. Tomēr jau iepriekš norādīts, ka Eiropas vienotajā telpā konstitūcija un likumi nav vienīgais priekšnoteikums tiesiskas valsts pastāvēšanai, ir nepieciešama demokrātiska iekārta un sociāli mērķi.²³ To pamato arī Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk tekstā – Satversmes tiesa) secinājums, ka tiesiskas valsts princips izriet no Satversmes 1. pantā nostiprinātā demokrātiskas

---

правовое государство mūsdienās ir ciešāk saistīts ar tiesību pozitīvisma koncepciju nekā *rechtsstaat* jēdzienu, informācijas avotos krievu valodā šī jēdziena saturs tiek formulēts gandrīz identiski *rechtsstaat* jēdziena saturam un, raksturojot vēsturisko izcelsmi, tiek izmantots tieši *rechtsstaat* jēdziens. Par šī jēdziena izpratni krievu valodā 19.–20. gadsimta mijā sk., piemēram, Гессен, В. М. Правовое государство и его основные характеристики. В: Хропанюк, В. Н. Теория государства и права. Хрестоматия. Учебное пособие. Москва: Интерстиль, 1998, с. 272–280 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.kursach.com/biblio/0020005/401.htm>.

¹⁸ Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=tiesiska%20valsts&list=tiesiska%20valsts&lang=LV>.

¹⁹ Augstākās tiesas 2010. gada 11. marta spriedums lietā Nr. SKA-83/2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/departament3/2010/ska-83.doc.

²⁰ Rakstā jēdziens „Eiropas vienotā telpa” apzīmē Eiropas Savienību un Eiropas Padomi (kopā), ciktāl tās ir attiecināmas uz Eiropas ģeogrāfiskām un vienotās kultūras un vēstures robežām.

²¹ Augstākās tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā Nr. SKA-5 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/departament3/2004/ad300304.doc.

²² Van Caenegem, R. C. *Legal History: a European Perspective*. Great Britain: Hambledon Press, 1991, p. 186.

²³ Dravnieks, A. Vai Latvija ir jau tiesiska valsts? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://dravnieks.ir.lv/aplvtp.html>.

valsts jēdziena.²⁴ Tādējādi ir iespējams formulēt demokrātiskas tiesiskas valsts jēdzienu, kas teorijā un praksē tiek raksturota kā valsts ar spēkā esošu konstitūciju, kura regulē un leģitimē valsts varu un piešķir to vairākām autonomām un nošķirtām valsts varas institūcijām, vienlaikus liekot valstij ievērot cilvēka tiesības, no kurām svarīgākās ir ietvertas šajā konstitūcijā.²⁵

Meklējot visām Eiropas Padomes dalībvalstīm pieņemamu tiesiskas valsts jēdzienu, Eiropas Komisija par demokrātiju caur likuma spēku²⁶ formulē šādus elementus, kuriem obligāti jābūt tiesiskā valstī:

- 1) likuma virsvadība (ietver sevī arī demokrātisku un caurskatāmu likumu pieņemšanas un piemērošanas procesu, kur likumu pieņēmējiem un piemērotājiem (no valsts puses) par savu rīcību ir jāatskaitās sabiedrībai);²⁷
- 2) tiesiskā noteiktība;
- 3) tiesiskās patvaļas aizliegums;
- 4) tiesu pieejamība un neatkarība;
- 5) cilvēktiesību ievērošana;
- 6) diskriminācijas aizliegums un vienlīdzība likuma priekšā.²⁸

Saraksts nav pilnīgs, jo vairākiem minētajiem elementiem (līdzīgi kā tiesiskas valsts jēdzienam) ir raksturīgs plašs un dažādi interpretējams saturs, no kura ir iespējams atvasināt arī citus elementus. Advokāts Gvido Zemrībo, atsaucoties uz Starptautiskās juristu komisijas izveidotā Tiesnešu un advokātu neatkarības centra (*The Centre for the Independence of Judges and Lawyers*) izdoto gadagrāmatu, norāda, ka tiesiskai valstij raksturīga:

- 1) varas dališana;
- 2) tiesnešu neatkarība;

²⁴ Sk., piemēram, Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” ” preambulai, 2010. gada 13. maijs. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 18. maijs.

Latvijas Republikas Satversmes 1. pants: „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika” (sk. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.).

²⁵ **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālas tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 174. lpp.

²⁶ Angļu valodā nosaukums: „*European Commission for Democracy through Law*”, kas saīsinājumā tiek apzīmēts kā „*Venice Commission*” jeb Venēcijas komisija (latviešu valodā).

²⁷ Ļoti plašs jēdziens, par kura saturu aktīvi diskutē tiesību pētnieki un politiķi. Angļu valodā tas tiek apzīmēts ar jēdzienu *rule of law* (līdzīgi kā tiesiska valsts), bet latviešu valodā arī kā tiesiskuma princips, tāpēc diskusijas par tiesiskuma (likuma virsvadības) un tiesiskas valsts jēdziena definēšanu daļēji pārklājas. Egils Levits tiesiskuma (likuma virsvadības) principu formulē arī kā tiesību virsvadības un cilvēktiesību ievērošanas principu, kas noteic, ka visa valsts vara ir saistīta ar tiesībām, un tā var rīkoties vienīgi tiesību normu ietvaros. Jāpiebilst, ka šāda izpratne ir vairāk raksturīga kontinentālajai Eiropai, jo anglosakšiem ir citāda izpratne (jau iepriekš tika norādīts par *rule of law* iespējamo neatkarību no valsts elementa).

²⁸ Sk. piemēram, **Levits, E.** Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf>. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn.

Jāpiebilst, ka, piemēram, Administratīvā procesa likuma 7. pantā ir izmantots šāds tiesiskuma principa definējums: „Iestādes un tiesas rīcībai jāatbilst tiesību normām. Iestāde un tiesa darbojas normatīvajos aktos noteikto pilnvaru ietvaros un savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim” (sk. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.).

²⁸ Report on the Rule of Law. European Commission for Democracy through Law, Study No 512/2009, 4 April, 2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf).

- 3) prasība, ka jebkura no trim varām²⁹ respektē indivīda pamattiesības un brīvības;
- 4) administratīvo aktu likumība;
- 5) neatkarīgas tiesas kontrole pār likumdevējvaru un izpildvaru;
- 6) nepieciešamība pēc neatkarīgas advokatūras, kuras aicinājums ir aizstāvēt pašas tiesiskās valsts būtību.³⁰

Bez iepriekš minētajiem elementiem tiesību pētnieks Arvīds Dravnieks, apkojot Vācijas tiesu praksi un tiesību doktrīnu, norāda papildu elementus, kas raksturīgi tiesiskai valstij:

- 1) likuma atruna;
- 2) tiesiskās aizsardzības mehānisms;
- 3) valsts atbildība;
- 4) kriminālprocesuālās garantijas;
- 5) samērīgums jeb proporcionalitāte;
- 6) valsts lēmuma pamatojuma pienākums;
- 7) privātpersonas tiesības tikt uzklautātai.³¹

Par interesantu var uzskatīt atsevišķu konstitucionālo tiesu izvairīšanos no konkrētas un visaptverošas tiesiskas valsts principa definīcijas formulēšanas. Piemēram, Vācijas Federatīvās Republikas Konstitucionālā tiesa (*Bundesverfassungsgericht*) tiesiskas valsts principu piemēro, balstoties uz *case-by-case*³² procedūru.³³ Savukārt Satversmes tiesa ievēro noteiktu pēctecību (norāda atsaucis uz spriedumiem, kuros piemērots tiesiskas valsts princips) vai arī atbilstoši apstākļiem sniedz tiesiskas valsts principa skaidrojumu konkrētajā lietā vai atvasina no tā citus tiesību principus (var atsaukties arī uz iepriekšējos spriedumos atvasinātajiem principiem).³⁴ Jāpiebilst, ka, atvasinot citus tiesību principus no tiesiskas valsts

²⁹ Likumdevējvara, izpildvara, tiesu vara.

³⁰ **Zemrībo, G.** Kāds ir zvērināta advokāta statuss: Tiesu sistēmai piederīga amatpersona vai brīvā profesija. *Jurista Vārds*, Nr. 19 (666), 2011, 10. maijs, 14. lpp.

³¹ **Dravnieks, A.** Vai Latvija ir jau tiesiska valsts? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://dravnieks.ir.lv/aplvtp.html>.

³² Tas nozīmē, kas tiesiskas valsts princips tiek piemērots, skaidrots un pamatots katrā atsevišķā lietā, vadoties pēc apstākļiem.

³³ Vācijas Federatīvās Republikas Konstitucionālā tiesa, piemērojot tiesiskas valsts principu, ir formulējusi divus elementus, uz kuriem balstīta tiesiskas valsts jēdziena (principa) izmantošana tiesas spriedumos. Pirmkārt, neatkarīga tiesu vara, kas aizsargā cilvēktiesības, otrkārt, tiesiskā noteiktība (likuma virsvadība; noteikta normatīvo aktu hierarhija; samērīguma principa ievērošana) (sk. The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>).

³⁴ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma „Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību „WINDAU” Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību” (protokols nr. 67, 38. paragrafs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai, likuma „Par ārvalstu ieguldījumiem Latvijas Republikā” 1. panta pirmajai daļai, Enerģētikas likuma 41. pantam, likuma „Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju” 8. panta pirmajai un ceturtajai daļai un likuma „Par akciju sabiedrībām” 49. pantam”, 2000. gada 24. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 29. marts., 3. punkts: „[...] valsts institūcijām izriet pienākums savā darbībā, it sevišķi izdodot tiesību aktus, ievērot likumību, varas dalīšanu un veikt savstarpēju uzraudzību, ievērojot publiskās varas pakļautību likumam, t. i. likuma virsvadību un citus tiesiskas valsts principus, arī samērīguma un tiesiskās palāvēšanas principus. Demokrātiskas un tiesiskas valsts principi balstās uz to, ka sabiedrībā pastāv līdzsvars starp pamatvērtībām un tiesību realizāciju. Valdības pieņemtiem lēmumiem jārada ticība, ka tie tiek pieņemti, ievērojot taisnīguma principu, lai tādējādi samazinātu interešu konflikta iespējamību. Valsts pārvaldei demokrātiskā un tiesiskā valstī sabiedrības uzticētās funkcijas jāpilda godīgi, efektīvi un taisnīgi, tās rīcībai jāatbilst likumiem.”

principa, Satversmes tiesa vienlaikus aizpilda tiesiskas valsts jēdziena saturu, t. i., tiesiskā valstī ir jāpastāv tādiem apstākļiem un noteikumiem, kurus nosaka atvasinātie tiesību principi. Piemēram, Satversmes tiesa raksturojot „taisnīgu tiesu” kā tiesiskai valstij atbilstošu procesu, norāda, ka no tiesiskas valsts principa izriet tiesiskā stabilitāte, kas nosaka ne vien noregulētu tiesvedības procesu, bet arī tādu tā noslēgumu, kas ir tiesiski noturīgs.³⁵ Papildus iepriekš norādītajiem taisnīgas tiesas un tiesiskās stabilitātes principiem Satversmes tiesa no tiesiskas valsts principa ir atvasinājusi un attiecīgi formulējusi vairākus citus tiesību principus, t. sk. tiesiskās palāvības, samērīguma un taisnīguma,³⁶ varas dalīšanas un likumības principus.³⁷

Nevar noraidīt iespējamību, ka iepriekš minētās tiesiskas valsts iezīmes un principi var nonākt savstarpējā pretrunā (piemēram, izveidosies tiesību principu kolīzija). Šādā tiesību principu kolīzijas gadījumā katra situācija būs jāizvērtē atsevišķi, veicot tā saukto svēršanu un vērtēšanu un nosakot principu prioritāti.³⁸ Tomēr jāņem vērā, ka viens no galvenajiem jebkuras valsts (arī tiesiskas valsts) uzdevumiem ir drošības un kārtības nodrošināšana.³⁹ To nedrīkst ignorēt, nosakot tiesību principu prioritāti. Arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, risinot tiesiskuma un likuma varas principu kolīziju, ņēma vērā sabiedrisko drošību, kas attiecīgi kļuva par galveno pamatojumu, lai par prioritāru atzītu likuma varas principu.⁴⁰

Tiesiskā valstī valsts vara tiek ierobežota ar likumu (tiesību normām), lai aizsargātu indivīda (privātpersonas) tiesības un intereses, kā arī nepieļautu ļaunprātīgu varas realizāciju, vienlaikus valsts saglabā tiesības piemērot piespiedu mehānismus, lai nodrošinātu sabiedrisko drošību un kārtību.

2. Politiskās atbildības jēdziens

Politiskā atbildība ir unikāls atbildības veids, kas izpaužas politiska procesa ietvaros jeb ir cieši saistīts ar tiekšanos pēc varas vai ar varas realizāciju. Politiskā

³⁵ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturrtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam”, 2002. gada 26. novembris. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 27. nov.

³⁶ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta pirmās daļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”, 2003. gada 25. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 26. marts.

³⁷ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem”, 1999. gada 1. oktobris. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 5. okt.

³⁸ Augstākās tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā Nr. SKA-5 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2004/ad300304.doc.

³⁹ **Wennerström, E.** The Council of Europe and the Rule of Law: Implementation of recommendation CM/REC (2007)7 on good administration in the field of Civil registration, 2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: [cdccj/cdcj/et_documents_et_instruments_juridiques/documents CDCJ/2010/cdcj\(2010\)28](http://cdccj/cdcj/et_documents_et_instruments_juridiques/documents CDCJ/2010/cdcj(2010)28).

⁴⁰ Augstākās tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā Nr. SKA-5 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2004/ad300304.doc.

Jāatzīmē, ka konkrētajā spriedumā Augstākā tiesa izmantoja interesantu terminoloģiju, proti, tā likuma varas principu formulēja arī kā tiesiskas valsts principu un izvērtēja tā kolīziju ar tiesiskuma principu. Raksta autors šādu terminoloģiju uzskata par nepilnīgu, jo gan tiesiskuma, gan likuma varas principi teorijā un praksē ir atvasināti no tiesiskas valsts principa, tāpēc abi ir uzskatāmi par tiesiskas valsts principu veidojošiem elementiem. Tiesiskas valsts principa saturs ir pārāk plašs, lai konkrētajā gadījumā to sašaurinātu līdz likuma varas principa saturam, vēl jo vairāk – lai izvērtētu tā kolīziju ar tiesiskuma principu, kas pēc būtības nav pareizi.

atbildība nevar tikt viennozīmīgi saistīta ar citiem atbildības veidiem, tai skaitā ne ar juridisko atbildību, ne arī ar morālo atbildību. Neatkarīgi no tā dažādi atbildības veidi atsevišķos gadījumos var pārklāties (īpaši konstitucionālā un politiskā atbildība).⁴¹ Svarīgi elementi, kas palīdz identificēt un norobežot politisko atbildību no citiem atbildības veidiem, ir saistīti ar varas iegūšanu, realizāciju, sadalīšanu, saglabāšanu. Šie elementi, piemēram, ir politiska rīcība, politikas subjekts kā rīcības veicējs, politiski rīcības vērtēšanas kritēriji un politiskās intereses. Īpaši svarīgs elements ir politiskā motivācija piemērot sankcijas, kas izpaužas subjekta (kas var piemērot sankcijas) vēlmē iegūt, realizēt, sadalīt vai saglabāt varu.⁴²

Arī politiskās atbildības jēdzienam (līdzīgi kā tiesiskas valsts jēdzienam) ir raksturīgas problēmas, kas saistītas ar pareizas terminoloģijas izmantošanu. Proti, dažādās valodās tiek izmantoti dažādi apzīmējumi ar atšķirīgu saturu, kurus, piemēram, latviešu valodā var apzīmēt ar vienu – politiskās atbildības jēdzienu.⁴³ Savukārt vienotu izpratni par politiskās atbildības jēdzienu ierobežo šo jēdzienu veidojošās pamatdaļas – atbildība un politika. Katra no tām sevī ietver ļoti plašu un dažādi interpretējamu saturu, kas cieši saistīts ar citiem atšķirīgi definējamiem elementiem (varas jēdziens, politikas subjekti). Tādējādi, atšķirīgi interpretējot atbildības, politikas, varas un politikas subjektu jēdzienus, ir iespējams dažādi formulēt politiskās atbildības definējumu un izpausmi.

Apkopojot atšķirīgos definējumus, var secināt, ka politiskā atbildība balstās uz šādām izpratnēm:

- 1) retrospektīvo – kas saista atbildību ar negatīvajām sekām (sankcijām);
- 2) ierobežojošo (prospektīvo) – kas saista atbildību ar subjektu visatļautības ierobežošanu un noteiktu pienākumu pildīšanu;
- 3) ideālo – kas saista atbildību ar ideālu (tikumu un vērtību), pēc kura ir jātiecas.⁴⁴

Minētie atbildības izpratnes veidi pēc būtības var būt gan savstarpēji saistīti, gan viens otru papildinoši:

- 1) subjekti var izvīrīt ideālu, pēc kā tiekties;
- 2) lai ideālu varētu sasniegt, visiem (atsevišķiem) subjektiem var noteikt ierobežojumus vai pienākumus;

⁴¹ Konstitucionālā atbildība ir viens no juridiskās atbildības veidiem, kas saistīts ar konstitūcijā ietvertu normu ievērošanu, t. i., prospektīvā konstitucionālā atbildība, kura izpaužas kā pienākums ievērot konstitūcijas tiesību normas, un retrospektīvā konstitucionālā atbildība, kura izpaužas kā sankcijas par konstitūcijas tiesību normu neievērošanu. Atsevišķi autori uzskata, ka konstitucionālā atbildība pēc būtības ir raksturojama kā politiskā atbildība, kas nostiprināta konstitūcijas tiesību normās (sk. Правовое регулирование конституционной ответственности в Российской Федерации [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.allpravo.ru/diploma/doc29p0/instrum6392/item6397.html>).

⁴² **Caics, A.** Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (684), 2011, 13. sept., 14. lpp.

⁴³ Jāpiebilst, ka latviešu valodā papildus politiskās atbildības jēdzienam tiek izmantots arī politiskā atbildīguma jēdziens. Piemēram, izdevumā „Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009” vairāki autori izmanto jēdzienu „atbildīgums”, kura saturs pārklājas ar jēdziena „atbildība” saturu.

Plašāk par politiskās atbildības jēdziena formulējumu dažādās valodās sk. **Caics, A.** Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (684), 2011, 13. sept.

⁴⁴ Plašāk par politiskās atbildības jēdziena veidojošajiem elementiem un atšķirīgajiem izpratnes veidiem sk. **Caics, A.** Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (684), 2011, 13. sept.

3) ja ierobežojumi tiek pārkāpti vai pienākumi nav atbilstoši pildīti, pret attiecīgajiem subjektiem var piemērot sankcijas.⁴⁵

Tādējādi ir iespējams formulēt:

- 1) pozitīvo politisko atbildību, ar kuru tiek apzīmēta pareiza rīcība politiska procesa ietvaros, kas ir saistīta ar šī rīcības veicēja pienākumu pildīšanu un tiesību realizāciju, un kura atbilst attiecīgās rīcības vērtētāju un iespējamo sankciju piemērotāju interesēm;
- 2) negatīvo politisko atbildību, ar kuru tiek apzīmēta nepareiza rīcība politiska procesa ietvaros, kas ir saistīta ar šī rīcības veicēja pienākumu pildīšanu un tiesību realizāciju, un kura neatbilst attiecīgās rīcības vērtētāju un iespējamo sankciju piemērotāju interesēm, tādēļ pret tās veicēju tiek piemērotas sankcijas.⁴⁶

3. Politiskās atbildības nozīme tiesiskā valstī

Izvērtējot tiesiskas valsts jēdziena un politiskās atbildības jēdziena saturu, ir konstatējamas vairākas līdzīgas, savstarpēji saistītas un papildinošas iezīmes. Tomēr jāatzīst, ka iepriekš minētā atziņa ir iespējama, ja tiesiskas valsts iekārta ir atbilstoša sabiedrības interesēm, t. i., sabiedrība to ir noteikusi par savas attīstības mērķi, no kura nedrīkst atkāpties. Šādos apstākļos tiesiska valsts un politiskā atbildība kļūst par ideāliem, kurus vieno kopīgs uzdevums – nodrošināt sabiedrības kopējās intereses, nesamērīgi neierobežojot katra sabiedrības locekļa individuālās tiesības un brīvību (izpaužas tiesiskai valstij raksturīgais samērīgums⁴⁷ un pozitīvā politiskā atbildība). Papildus tam, topot par ideāliem, abi jēdzieni kļūst savstarpēji pakārtoti un atkarīgi viens no otra, jo katrs no tiem ir spējīgs veicināt otra jēdziena izpausmi. Lai varētu izveidot un nodrošināt tiesiskas valsts iekārtu, ir nepieciešama atbildīga valsts varas realizācija (pozitīvās atbildības izpausme jeb atbildība, kas saistīta ar pareizu rīcību – noteiktiem ierobežojumiem un pienākumiem), piemēram, tiesiskās patvaļas aizliegums, varas dalīšana, valsts varas realizētāju atskaitīšanās pienākums.

Savukārt tiesiskā valstī pastāv tādi apstākļi, kas spēj veicināt politisko atbildību. Tas īpaši attiecināms uz negatīvās politiskās atbildības izpausmi, t. i., sankciju piemērošanu pret valsts varas realizētājiem, kuri aizskar sabiedrības intereses. Lai gan tiesiskā valstī atšķirībā no autoritārām vai totalitārām valstīm ir pieļaujamas valsts varas realizētāju kļūdas, kā arī apzināti vai neapzināti veikta prettiesiska rīcība, tiesiska valsts rada aptverošus un efektīvus mehānismus, lai minētās kļūdas un prettiesiskas rīcības iespējas vai sekas novērstu vai samazinātu līdz minimumam.⁴⁸ Par šādiem mehānismiem var uzskatīt likuma virsvadību, tiesiskās patvaļas

⁴⁵ **Caics, A.** Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (684), 2011, 13. sept., 14. lpp.

⁴⁶ **Caics, A.** Pozitīvā un negatīvā politiskā atbildība. *Jurista Vārds*, Nr. 39 (686), 2011, 27. sept.

⁴⁷ Arī Satversmes tiesa savos spriedumos norāda, ka samērīgums ir raksturīgs tiesiskai valstij. Minēto apliecina atziņa, ka samērīguma princips izriet no tiesiskas valsts principa (sk., piemēram, par tiesiskas valsts skaidrojumu Satversmes tiesas sprieduma lietā „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam” 3. punktu, 2002. gada 19. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 20. marts).

⁴⁸ **Levits, E.** Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf>. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn., 39. lpp.

aizliegumu, varas dalīšanu, neatkarīgu un pieejamu tiesu sistēmu, kas kontrolē valsts varas realizētāju rīcību, kā arī valsts varas īstenotājiem noteikto pienākumu atskaitīties un pamatot savas rīcības motīvus. Tādējādi pret valsts varas realizētājiem, kuru rīcība neatbilst sabiedrības interesēm, būs iespējams piemērot sankcijas, kā rezultātā tiem iestāsies negatīvā politiskā atbildība. Savukārt efektīvi kontroles mehānismi, kas sekmīgi tiek piemēroti, atturēs valsts varas īstenotājus no nepareizas rīcības (pozitīvā politiskā atbildība).

Kopsavilkums

1. Tiesiskas valsts jēdziena saturu latviešu valodā ir iespējams piepildīt ar iezīmēm, kas raksturīgas jēdzieniem *rechtsstaat*, *état du droit*, *правовое государство*, kā arī jēdzienam *rule of law* (ciktāl tas ir attiecināms uz valsti).
2. Tiesiskā valstī valsts vara tiek ierobežota ar likumu (tiesību normām), lai aizsargātu indivīda (privātpersonas) tiesības un intereses un nepieļautu ļaunprātīgu varas realizāciju, tādējādi tiesiskā valstī tiek nodrošināta tautas suverenitāte un aizsargātas cilvēktiesības, taču valsts saglabā tiesības izmantot piespiedu mehānismus, lai nodrošinātu kārtību un sabiedrības drošību (likumu ievērošanu).
3. Tiesiskai valstij ir raksturīgs tiesiskums, likumība un likuma virsvadība, tiesiskā noteiktība un stabilitāte, tiesiskās patvaļas aizliegums, varas dalīšana, tiesu pieejamība, neatkarība un kontrole pār citām varām, cilvēktiesību ievērošana, diskriminācijas aizliegums un vienlīdzība likuma priekšā, samērīgums, taisnīgums un citas iezīmes, kuras nedrīkst būt pretrunā ar sabiedrības interesēm un nedrīkst apdraudēt valsts un sabiedrības drošību.
4. Ir iespējams formulēt:
  - a) pozitīvo politisko atbildību, ar kuru tiek apzīmēta pareiza rīcība politiska procesa ietvaros, kas ir saistīta ar šī rīcības veicēja pienākumu pildīšanu un tiesību realizāciju, un kura atbilst attiecīgās rīcības vērtētāju un iespējamo sankciju piemērotāju interesēm;
  - b) negatīvo politisko atbildību, ar kuru tiek apzīmēta nepareiza rīcība politiska procesa ietvaros, kas ir saistīta ar šī rīcības veicēja pienākumu pildīšanu un tiesību realizāciju, un kura neatbilst attiecīgās rīcības vērtētāju un iespējamo sankciju piemērotāju interesēm, tādēļ pret tās veicēju tiek piemērotas sankcijas.
5. Ir konstatējama saistība starp tiesiskas valsts un politiskās atbildības jēdzieniem, kas var izpausties, ja tiesiskas valsts iekārta ir atbilstoša sabiedrības interesēm.
6. Politiskā atbildība kā sabiedrības interesēm atbilstoša valsts varas realizācija nodrošina tiesiskas valsts iekārtas pastāvēšanu, savukārt tiesiska valsts rada efektīvus mehānismus, lai kontrolētu valsts varas realizētāju rīcību, t. i., veicinātu pozitīvās politiskās atbildības izpausmi un, ja nepieciešams, nodrošinātu negatīvās politiskās atbildības izpausmi.
7. Sabiedrības interesēm atbilstoša tiesiskas valsts iekārta var tikt raksturota kā politiska atbildība, jo tiesiska valsts sevī ietver un tās nodrošināšanā ir nepieciešami dažādi pienākumi un ierobežojumi jeb pareiza rīcība, kuru apzīmē arī ar pozitīvās politiskās atbildības jēdzienu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Caics, A.** Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (684), 2011, 13. sept.
2. **Caics, A.** Pozitīvā un negatīvā politiskā atbildība. *Jurista Vārds*, Nr. 39 (686), 2011, 27. sept.
3. **Dravnieks, A.** Vai Latvija ir jau tiesiska valsts? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://dravnieks.ir.lv/aplvtp.html>.
4. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=tiesiska%20valsts&list=tiesiska%20valsts&lang=LV>.
5. **Levits, E.** Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf>. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūn.
6. **Mescheryakov, B., Barenboim, B.** Moscow Rule of Law Linguistic White Paper: The Rule of Law, the World Justice Project: What's In A Name? In: *The World Rule of Law Movement and Russian Legal Reform*. Moscow: Justitsinform, 2007.
7. **Osipova, S.** Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (589), 2009, 17. nov.
8. **Pech, L.** The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union. Jean Monnet Working Paper 04/09 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/09/090401.html>.
9. **Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.** *Konstitucionālas tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
10. Report on the Rule of Law. European Commission for Democracy through Law, Study No 512/2009, 4 April, 2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf).
11. **Soeharno, J. E.** From guardian of the Rechtsstaat to ruler in the rule of law: An inquiry into the increased role of the judiciary [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. janvārī]. Pieejams: <http://igitur-archive.library.uu.nl/law/2008-0428-200348/UUindex.html>.
12. The principle of the Rule of Law. Parliamentary Assembly Report, Doc.11343, 6 July, 2007 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. janvārī]. Pieejams: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11343.pdf>.
13. **Van Caenegem, R. C.** *Legal History: a European Perspective*. Great Britain: Hambledon Press, 1991.
14. **Wennerström, E.** The Council of Europe and the Rule of Law: Implementation of recommendation CM/REC (2007)7 on good administration in the field of Civil registration, 2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: [cdcj/cdcj et documents et instruments juridiques/documents CDCJ/2010/cdcj\(2010\)28](http://cdcj/cdcj_et_documents_et_instruments_juridiques/documents/CDCJ/2010/cdcj(2010)28).
15. **Zamboni, M.** Rechtsstaat: What is it that Swedish development assistance organisation „export”? In: *Pluralism and Law*, Vol. 2: State, Nation, Community and Civil Society. Germany: Franz Steiner Verlag Wiesbaden gmbh, 2003.
16. **Zemrībo, G.** Kāds ir zvērīnāta advokāta statuss: Tiesu sistēmai piederīga amatpersona vai brīvā profesija. *Jurista Vārds*, Nr. 19 (666), 2011, 10. maijs.
17. **Гессен, В. М.** Правовое государство и его основные характеристики. В: **Хропанюк, В. Н.** *Теория государства и права. Хрестоматия. Учебное пособие*. Москва: Интерстиль, 1998 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. janvārī]. Pieejams: <http://www.kursach.com/biblio/0020005/401.htm>.
18. Правовое регулирование конституционной ответственности в Российской Федерации [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://www.allpravo.ru/diploma/doc29p0/instrum6392/item6397.html>.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.

Tiesu prakse

1. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai, 2010. gada 13. maijs. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 18. maijs.
2. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta pirmās daļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”, 2003. gada 25. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 26. marts.
3. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam”, 2002. gada 19. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 20. marts.
4. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturrtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam”, 2002. gada 26. novembris. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 27. nov.
5. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma „Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību „WINDAU” Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību” (protokols nr. 67, 38. paragrāfs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai, likuma „Par ārvalstu ieguldījumiem Latvijā” 1. panta pirmajai daļai, Enerģētikas likuma 41. pantam, likuma „Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju” 8. panta pirmajai un ceturtajai daļai un likuma „Par akciju sabiedrībām” 49. pantam”, 2000. gada 24. marts. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 29. marts.
6. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem”, 1999. gada 1. oktobris. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 5. okt.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 11. marta spriedums lietā Nr. SKA-83/2010 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2010/ska-83.doc.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā Nr. SKA-5 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. februārī]. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2004/ad300304.doc.

**KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

KONCEPTUĀLI PAR VAINU KRIMINĀLTIESĪBĀS

Dr. habil. iur. Uldis Krastiņš

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors
andak@btv.lv

Atslēgvārdi: darbība, bezdarbība, vaina, nodoms, neuzmanība, noziedzīgs nodarījums, nodarījuma sastāvs, salikts sastāvs, smagas sekas

Lai kādu personu varētu saukt pie kriminālatbildības, nepieciešams konstatēt, ka viņa ir izdarījusi Krimināllikumā (turpmāk tekstā arī – KL) paredzētu nodarījumu (darbību vai bezdarbību), kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, īpaši uzsverot šīs personas vainīgumu, kas izpaužas nodoma vai neuzmanības formā (KL 1. panta pirmā daļa).

Krimināltiesību teorijā par noziedzīga nodarījuma sastāvu uzskata Krimināllikumā paredzēto visu objektīvo un subjektīvo pazīmju kopumu, kas ir nepieciešams un vienlaikus arī pietiekams, lai atzītu kādu darbību vai bezdarbību par noteikta veida noziedzīgu nodarījumu.

Noziedzīga nodarījuma sastāvs ir kriminālatbildības juridiskais pamats un noteicošais faktors, lai pareizi kvalificētu kādas personas izdarītu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu. Tas nozīmē, ka mācībai par noziedzīga nodarījuma sastāvu ir ne tikai teorētiska nozīme, bet arī praktisks pielietojums.

Pazīmju kopumā, kas raksturo Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu, pats būtiskākais ir noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmes – darbība vai bezdarbība (nodarījuma sastāvā paredzētajos gadījumos arī kaitīgās sekas) – un nodarījuma subjektīvās puses elements – vaina noziedzīgajā nodarījumā.

Rakstā analizēts nodarījums (darbība un bezdarbība) un vaina, to saturs un juridiskais novērtējums, kā arī sniegti problēmu iespējamie risinājumi.

Ar vainu krimināltiesībās saprotam personas psihisko attieksmi pret viņas izdarīto darbību vai bezdarbību (nodarījumos ar formālu sastāvu) un ar to cēloņsakarīgi saistītajām kaitīgajām sekām (nodarījumos ar materiālu sastāvu).

Krimināltiesībās **par darbību** tiek atzīta personas aktīva, kaitīga un prettiesiska uzvedība, ar kuru **apzināti tiek realizēta viņas griba**, un tās rezultātā ir izdarīts Krimināllikumā paredzēts ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums (noziedzīgs nodarījums).

Savukārt **ar bezdarbību** krimināltiesībās saprot **apzinātu personas gribai atbilstošu** pasīvu, kaitīgu un prettiesisku uzvedību, kas izpaudusies noteiktu no likuma izrietošu pienākumu nepildīšanā, pastāvot reālai iespējai tos veikt, kā rezultātā ir izdarīts Krimināllikumā paredzēts apdraudējums ar likumu aizsargātām interesēm (noziedzīgs nodarījums).

Cilvēka apzināta un gribas virzīta darbība vai bezdarbība ir tiša rīcība. Ja darbība vai bezdarbība ir neapzināta vai cilvēks sava psihiskā stāvokļa dēļ nespēj virzīt savu gribu, viņš ir nepieskaitāms, un tāds psihiskās darbības stāvoklis izslēdz iespēju viņu saukt pie kriminālatbildības (KL 13. panta pirmā daļa). Cilvēka griba var būt deformēta arī citu apstākļu dēļ, piemēram, nepārvarama vardarbība, dabas

spēki, bezsamaņas stāvoklis u. tml. Personas neapzināta rīcība nevar būt krimināl-
atbildības pamats.

Katra noziedzīga nodarījuma izdarīšanā notiek vainīgās personas psihiskās
darbības sasaiste ar viņas objektīvi realizēto darbību vai bezdarbību, kas izpaužas
ārējā pasaulē un iedarbojas vai var iedarboties uz kādu noteiktu ar likumu aizsar-
gātu interesi (nodarījuma objektu) Krimināllikumā paredzētā veidā (noziedzīga
nodarījuma sastāva pazīmju skaitā var būt un var arī nebūt norādītas kaitīgās
sekas).

Vainas jēdziens Krimināllikumā nav dots. Toties vainas formu saturs formu-
lēts diezgan izvērsti (KL 9. un 10. pants), ietverot norādi gan uz personas psihiskās
darbības intelektuālo pusi (seku paredzēšanu vai to iestāšanās iespējas paredzēša-
nu vai tādas iespējas neparedzēšanu, kaut gan vajadzēja paredzēt), gan norādi uz
viņas gribas virzību (vēlējās, apzināti pieļāva, vieglprātīgi paļāvās, varēja paredzēt).

Tomēr gan nodoma, gan neuzmanības, gan to veidu (tiešs, netiešs nodoms; no-
ziedzīga pašpaļāvība, noziedzīga nevērība) formulējumi satur norādi uz personas
psihisko attieksmi tikai pret kaitīgajām sekām.

Vadoties tikai pēc KL 9. un 10. pantā dotajiem vainas veidiem (nodoma un ne-
uzmanības), personas psihisko attieksmi vajadzētu vērtēt, tikai ņemot vērā kaitīgās
sekas, kas iestājušās prettiesiskās darbības vai bezdarbības dēļ. Tādi ir noziedzīgi
nodarījumi, kas krimināltiesībās tiek dēvēti par materiāliem sastāviem.

Krimināllikuma sevišķajā daļā īpaši paredzēti noziedzīgi nodarījumi, kurus
var izdarīt tikai aiz neuzmanības, jo tādos nodarījumos kaitīgās sekas ir iestājušās
personas neuzmanības dēļ (KL 10. panta pirmā daļa). Atbilstoši Krimināllikuma
sevišķajā daļā formulētajām normām aiz neuzmanības var izdarīt šādus noziedzī-
gus nodarījumus:

- 1) nonāvēšana aiz neuzmanības (KL 123. pants);
- 2) miesas bojājumi aiz neuzmanības (KL 131. pants);
- 3) mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības (KL 186. pants).

Vairāki no šiem nodarījumiem ir īpaši izdalīti (KL 95., 108., 188. un 345. pants).

Ja personas subjektīvā attieksme pret kaitīgajām sekām izpaužas tieša vai ne-
tieša nodoma veidā, noziedzīgs nodarījums jāuzskata par izdarītu tiši (KL 8. panta
pirmā daļa). Tāds vainas formu risinājums atbilst KL 9. un 10. panta saturam.

Ja tā, tad jāatzīst, ka vainas forma nav nosakāma noziedzīgos nodarījumos,
kas atbilst formāliem nodarījuma sastāviem, t. i., tādos nodarījumos, kas skaitās
pabeigti ar Krimināllikumā paredzētās darbības izdarīšanu vai likumā noteiktās
darbības neizdarīšanu (bezdarbību).

Noziedzīgu nodarījumu ar formālu sastāvu Krimināllikumā ir diezgan daudz
(piemēram, KL 93. pants, 106. panta pirmā daļa, 139., 143., 147. pants u. c.). Tā kā
vaina ir katra noziedzīga nodarījuma sastāva neatņemams elements, jo vaina ir ie-
kļauta kriminālatbildības pamatnosacījumos (KL 1. panta pirmā daļa), tad nevar
būt tā, ka noziedzīgos nodarījumos ar formālu sastāvu nav nepieciešams konstatēt
vainīgā subjektīvo attieksmi pret nodarījuma sastāvā ietilpstošo darbību vai bez-
darbību. Krimināltiesībās bez vainas nav noziedzīga nodarījuma, tāpat kā bez vai-
nas nodarījumā nevienam nedrīkst piemērot sodu.

Krimināltiesībās netiek apstrīdēts, ka noziedzīgus nodarījumus ar formālu sa-
stāvu var izdarīt tikai ar tiešu nodomu, jo personas apzinātu gribu, kas realizējas
ārējā pasaulē, nevar virzīt, ja viņa to nevēlas darīt.

Taču līdz šim tas ir tikai mācību grāmatās un Krimināllikuma komentā-
ros atrodams teorētisks secinājums. Ir vajadzīgs normatīvs risinājums. Tāpēc

KL 9. panta pirmajā daļā reizē ar tieša nodoma formulējumu noziedzīgos nodarījumos ar materiālu sastāvu jābūt tieša nodoma regulējumam nodarījumos arī ar formālu sastāvu.

KL 9. panta pirmo daļu vajadzētu papildināt ar šādu teikumu: „Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas izdarītās darbības vai pieļautās bezdarbības kaitīgumu un apzināti to veikusi.”

Neuzmanība kā vainas forma rada daudz vairāk problemātisku jautājumu. Ja burtiski pieturamies pie KL 10. pantā dotā neuzmanības formulējuma, kurā runa ir tikai par personas psihisko attieksmi pret kaitīgajām sekām, tad pietiek Krimināllikuma sevišķajā daļā formulēt noziedzīgos nodarījumus, kurus var izdarīt tikai aiz neuzmanības. Tādā veidā tiktu atzīts, ka visi pārējie noziedzīgie nodarījumi, kas paredzēti Krimināllikuma sevišķajā daļā, uzskatāmi par tīšiem nodarījumiem. Tāds normatīvs risinājums bija iekļauts Latvijas 1933. gada Sodū likumā, kā arī ir paredzēts dažu citu valstu krimināllikumos (Vācijas Federatīvās Republikas, Krievijas Federācijas krimināllikumā).¹

Tas nozīmē, ka KL 8. pants jāpapildina ar jaunu daļu šādā redakcijā: „Nodarījums, kas izdarīts tikai aiz neuzmanības, par noziedzīgu nodarījumu atzīstams vienīgi tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts Krimināllikuma sevišķās daļas attiecīgajā pantā.”

Ar to diskusijai par nepieciešamajām izmaiņām Krimināllikuma vispārīgās daļas normatīvajā regulējumā par vainas formām varētu pielikt punktu, ja vien Krimināllikuma sevišķajā daļā nebūtu diezgan daudz tādu normu, kurās formulēti noziedzīgi nodarījumi ar saliktu sastāvu.

Krimināllikumā ir vairāki desmiti normu, kas satur vai nu norādi uz to, ka noziedzīga nodarījuma kaitīgās sekas (runa galvenokārt ir par smagām sekām – cilvēka nāvi vai smagiem miesas bojājumiem)² iestājas aiz neuzmanības (KL 137. panta otrā daļa, 138. panta pirmā daļa, 188. panta pirmā daļa), vai neuzmanība prezumējama pret panta attiecīgajā daļā paredzētajām kaitīgajām sekām.

Tie ir noziedzīgi nodarījumi ar saliktu sastāvu, kuros paredzēta atšķirīga personas psihiskā attieksme pret darbību vai bezdarbību (tīša vaina) un kaitīgajām sekām (neuzmanība), kas iestājušās to rezultātā.

Konstatējot šajos nodarījumos vainīgā tīšu darbību vai bezdarbību, varētu bez liekas šaubīšanās Krimināllikuma 8. pantā ierakstīt norādi, ka tāds noziedzīgais nodarījums kopumā vienmēr jāatzīst par izdarītu ar nodomu (KL 135. panta ceturtnā daļa, 138. panta otrā daļa, 146. panta otrā daļa, 152. panta trešā daļa, 260. pants un vēl daudzi citi panti).

Taču tas būtu pārāk vienkāršots problēmas risinājums. Ir jābūt teorētiskam pamatojumam, kāpēc noziedzīgi nodarījumi ar saliktu sastāvu jāuzskata par tīšiem nodarījumiem. Tāpēc vispusīgi jāizanalizē personas subjektīvā attieksme gan pret darbību vai bezdarbību, gan pret smagajām sekām noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu, kuros personas psihiskā attieksme pret nodarījuma objektīvās pušes dažādām pazīmēm ir atšķirīga, lai pārliecinoši pateiktu, ar kādu vainas formu kopumā ir izdarīts konkrēts noziedzīgs nodarījums. No tā ir atkarīgi gan vairāki

¹ *Sodu likums ar komentāriem*. Sast. P. Mincs un J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936, 27. lpp. (46. pants); *Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии*. Санкт-Петербург: Изд.-во Юридический центр Пресс, 2003, С. 129 (15. параграф); *Уголовный кодекс Российской Федерации*. Москва: Эксмо, 2011, С. 13 (ч. 2 с. 24).

² *Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”*. Rīga: „AFS”, 2011, 226. lpp. (24. pants).

materiālo tiesību, gan procesuāla rakstura tiesiski risinājumi, piemēram, noziedzīgu nodarījumu klasifikācija (KL 7. pants).

Kriminālatbildība nav iedomājama bez vainas konstatēšanas gan nodarījumos ar vienkāršu, gan ar saliktu sastāvu. Turklāt svarīga ir personas psihiskā attieksme pret visām noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmēm, jo tāda prasība izriet no KL 8. panta otrās daļas: „Nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm.”

Tas nozīmē, ka noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu, kuros vainīgā subjektīvā attieksme pret darbību vai bezdarbību un smagām sekām izpaužas atšķirīgās vainas formās, vaina obligāti jānosaka atbilstoši noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm. Taču ar to vēl nav pateikts, ar kādu vainas formu kopumā ir izdarīts tāds noziedzīgs nodarījums.

Krimināltiesību teorijā tiek pausts teorētisks viedoklis par tā saucamo salikto (dubulto, divkāršo u. tml.) vainas formu, it īpaši Krievijas zinātnieku vidū, un šāds viedoklis atrod savu realizējumu Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 27. panta pirmajā daļā, nosakot, ka tādā gadījumā noziegums kopumā tiek izdarīts ar nodomu.

Ja iedziļināties Krimināllikuma 8. panta otrās daļas saturā, varam secināt, ka doma par divām vainas formām patiesībā ir realizēta arī Krimināllikumā. Vienīgi nav pateikts galīgais vainas risinājums noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu, tāpēc šis trūkums Krimināllikumā ir jānovērš.

Noziedzīgie nodarījumi ar saliktu sastāvu formulēti daudzās Krimināllikuma sevišķās daļas normās, kurās kaitīgo seku apzīmēšanai tiek izmantoti tādi jēdzieni kā smagas sekas un būtisks kaitējums. Turpmāk būs runa par smagām sekām (smags miesas bojājums, cilvēka nāve), jo atkarībā no vainas formas atšķirīgi kvalificējams nodarījums.

Ja kaitējums ir būtisks, tam nav tik izšķirošas nozīmes, jo personas vainas forma (parasti netiešs nodoms vai neuzmanība) attiecībā pret kaitīgajām sekām nodarījuma kvalifikāciju neietekmē, izņemot gadījumus, kad ar darbību vai bezdarbību tiši radītais būtiskais kaitējums ir bargāk sodāms. Tad atkarībā no normas konstrukcijas vainīgais vai nu atbild saskaņā ar citu Krimināllikuma normu, vai veidojas noziedzīgu nodarījumu kopība.

Turpmākai analīzei piedāvājami šādi noziedzīgu nodarījumu sastāvu veidi atkarībā no darbības vai bezdarbības (tiša vaina) traktējuma saliktajā noziedzīga nodarījuma vienotajā sastāvā (kaitīgo seku apzīmējums paliek nemainīgs – smagas sekas, kas iestājas aiz neuzmanības):

- 1) darbība vai bezdarbība atbilst kāda cita noziedzīga nodarījuma sastāvam (KL 125. panta trešā daļa, 185. panta otrā daļa);
- 2) darbība vai bezdarbība izpaužas kādu drošības, aizsardzības, piesardzības u. tml. obligāto noteikumu pārkāpšanā, kas par prettiesisku atzīta atbilstoši administratīvo tiesību normām (KL 146. panta otrā daļa, 239. panta otrā daļa, 260. pants u. c.);
- 3) darbība vai bezdarbība kā morāls vai citāds pienākums, kura neveikšana ir kriminalizēta pašā Krimināllikumā (KL 141. panta pirmā daļa).

Par pirmo gadījumu nekad nav bijušas šaubas, ka noziedzīgais nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu. Arī pārējie minētie noziedzīga nodarījuma sastāvi veidotī tā, ka darbība vai pieļautā bezdarbība, ar ko pārkāpti kādi personai saistoši

noteikumi, lai nepieļautu smagu sekū iestāšanos, ir apzināta un gribas vadīta, tātad tiša.

Tas nozīmē, ka visos analizētajos un līdzīgos noziedzīgos nodarījumos ar salktu sastāvu personas subjektīvā attieksme pret viņas veikto darbību vai neveikto pienākumu ir tiša. Ja smagas sekas iestājušās neuzmanības dēļ, tad jāizlemj, vai tāds nodarījums kopumā atzīstams par tišu, vai arī tas izdarīts aiz neuzmanības.

Krimināllikuma vispārīgajā daļā nav tādas normas, kas šo jautājumu atrisinātu. Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā paredzētais noziegums – smaga miesas bojājuma tiša nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei, – tiek atzīts par tišu noziegumu.

Turpretim KL 260. pantā paredzētais nodarījums tiek uzskatīts par izdarītu aiz neuzmanības, jo kaitīgās sekas, pārkāpjot ceļu satiksmes vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumus, iestājušās aiz neuzmanības. Šāds viedoklis ir vēsturiski iesakņojies tiesu praksē un guvis atbalstu arī teorētiskajās iestrādēs. Turklāt tiek uzskatīts, ka šos noteikumus var pārkāpt arī aiz neuzmanības. Svarīgi, ka atšķirībā no KL 125. panta trešās daļas pats noteikumu pārkāpums ir tikai administratīvs tiesībpārkāpums.

Argumenti nepārlicina. Pirmkārt, KL 260. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas darbībā vai bezdarbībā, ar ko tiek pārkāpti attiecīgie noteikumi. Paši noteikumi ir tikai tiesisks regulējums, kas darbību vai bezdarbību pārvērš par prettiesisku, ja šie noteikumi netiek ievēroti. Par to paredzēta atbildība KL 260. pantā, ja iestājušās šajā pantā paredzētās sekas. Paši noteikumi kā obligāti tiem, uz kuriem tie attiecas, ar personas darbību vai pieļauto bezdarbību vai nu tiek ievēroti, vai arī tiek pārkāpti. Subjektīvai attieksmei pret tiesību normu noziedzīga nodarījuma sastāva noteikšanā nav nekādas nozīmes. Prettiesiskums gan ir katra noziedzīga nodarījuma pazīme, bet atbilstoši Latvijas krimināltiesībām prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme. Noziedzīga nodarījuma jēdziens (KL 6. pants) un noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes (KL 1. panta pirmā daļa) ir nesakritīgi krimināltiesību jēdzieni.

Tas, ka vairākās normās darbība vai bezdarbība Krimināllikumā ir apzīmēta ar vārdiem „nolaidīgi”, „neapzinīgi”, „nevērīgi”, „ļauņprātīgi”, „patvaļīgi”, „acīmredzami” vai tml., neliecina par personas psihisko attieksmi pret pašu darbību vai bezdarbību, bet gan norāda uz darbības vai bezdarbības realizācijas veidu vai to raksturo, palīdzot izprast noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes. Protams, būtu saprotamāk, ja personas rīcības apzīmējumu „nolaidīgi”, „neapzinīgi”, „nevērīgi” vietā Krimināllikuma normās izmantotu tādus vārdus kā „nepienācīgi”, „pavirši”, „bezrūpīgi”, kas labāk raksturo cilvēka gribas izpaušmi un nevedina spriedelēt par darbību vai bezdarbību aiz neuzmanības.

Nav noliedzams, ka personas darbības vai bezdarbības objektīvais raksturojums palīdz atklāt viņas psihisko attieksmi pret kaitīgajām sekām, kas ir darbības vai bezdarbības kaitīguma kvantitatīvais rādītājs. Personas iedarbībā uz ārējo pasauli, radot kaitējumu vai draudot to radīt, parādās viņas psihiskās darbības rezultāts, kas tiek sasniegts ar darbību vai bezdarbību. Pret kaitīgajām sekām kā darbības vai bezdarbības rezultātu personas psihiskā attieksme var būt nodoma vai neuzmanības formā.

Tātad KL 260. pantā paredzētais darbības vai bezdarbības tiesiskais regulējums noteikumu veidā attiecas uz prettiesiskumu, kas nav noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīme. Prettiesiskums nav neviena noziedzīga nodarījuma

sastāva pazīme; prettiesiskums abstraktā veidā raksturo ikvienu noziedzīgu nodarījumu, bet nepiešķir neko individuālu, kam būtu nozīme noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā.

Prettiesiskuma norobežošanu no darbības vai bezdarbības kā nozieguma objektīvās puses pazīmēm ļoti precīzi raksturojis pagājušā gadsimta sākuma izcilais krievu zinātnieks profesors N. Tagancevs³. Viņš izteica šādu domu – ja ar noziedzīga nodarījuma sekām saprot pašas tiesību normas apdraudējumu kopā ar aizsargājamo interesi vai tās apdraudējumu, tad tādas ideālas sekas piemīt ikvienam noziedzīgam nodarījumam, un tad šī pazīme zaudē jebkādu jēgu.

Skaidri tiek pateikts, ka noziedzīga nodarījuma apdraudējuma objekts ir aizsargājamā interese, nevis tiesību norma. Veids, kādā attiecīgo interesi prettiesiski apdraud, ir izteikts konkrētā noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmju izklāstā, t. i., Krimināllikuma sevišķās daļas panta vai tā daļas dispozīcijā.

Otrkārt, Eiropas Cilvēktiesību tiesa „Zolotuhina pret Krieviju” lietā⁴ izteikusi viedokli, ka administratīvi sodāms tiesbāpārkāpums pēc būtības un juridiskās nozīmes ir pielīdzināms kriminālsodāmam nodarījumam, atšķirība starp tiem ir tikai nodarījuma kaitīguma smaguma pakāpē, ja tiek apdraudētas līdzīgas intereses.

Apstrīdēt Eiropas Cilvēktiesību tiesas viedokli būtu nekorekti. Tātad nav pamata atšķirīgi vērtēt vainas risinājumu noziedzīgā nodarījumā ar saliktu sastāvu atkarībā no tā, vai darbība vai bezdarbība, kuras rezultātā iestājušās smagas sekas, ir krimināli vai administratīvi sodāma.

Atliek izšķirties par to, vai analizētie noziedzīgie nodarījumi ar saliktu sastāvu kopumā jāuzskata par izdarītiem tīši vai aiz neuzmanības. Turklāt, lai novērstu dažādus risinājumus krimināltiesību teorijā, kā arī Krimināllikuma sevišķās daļas normu piemērošanā, normatīvajam risinājumam ir jābūt Krimināllikumā.

No iztīrījuma redzam, ka Krimināllikuma sevišķās daļas normas, kurās personas subjektīvā attieksme pret smagām sekām izpaužas neuzmanības veidā, tiek konstruētas divos veidos:

- 1) veidojot normas, kurās nepārprotami pateikts, ka tajās paredzētie noziedzīgie nodarījumi uzskatāmi par izdarītiem tikai aiz neuzmanības (KL 123., 131., 186. pants u. c.);
- 2) veidojot noziedzīgu nodarījumu ar saliktu sastāvu, smagās sekas aiz neuzmanības vairāk nekā 30 nodarījuma sastāvos iekļautas kā noziedzīga nodarījuma kvalificējoša pazīme.

Vispirms ir jātiek skaidrībā, kādā nolūkā veidoti noziedzīgie nodarījumi ar saliktu sastāvu, kuros sekas paredzētas aiz neuzmanības, ja Krimināllikuma sevišķajā daļā ir trīs universālas normas (KL 123., 131. un 186. pants), kurās paredzēta kriminālatbildība par noziedzīgiem nodarījumiem, ja prettiesiskas darbības vai bezdarbības rezultātā cietušajam nodarīti smagi miesas bojājumi vai iestājusies cilvēka nāve vainīgā neuzmanības dēļ. Domājams, ka izskaidrojums ir tikai viens. Šādu noziedzīgu nodarījumu veidošanas pamatā ir atziņa, ka ir tādas valsts, sabiedrības un atsevišķas cilvēka darbības jomas, kurās smagu seku kaitīgums aiz neuzmanības jau esošajās Krimināllikuma normās netiek pietiekami novērtēts, jo paredz atbildību tikai par smagām sekām aiz neuzmanības, bet netiek ņemts vērā

³ Таганцев, Н. С. *Русское уголовное право*. Т. 1. Тула: Автограф, 2001, с. 511.

⁴ [http://www.echr.coe.int./ECHR/EN/Header/Case-Law/Decisions+and+judgments/HUDOC+ database/ vai http://www.europecourt.ru.resheiya-europejskogo-suda-narusskom-yazyke/.](http://www.echr.coe.int./ECHR/EN/Header/Case-Law/Decisions+and+judgments/HUDOC+database/vai/http://www.europecourt.ru.resheiya-europejskogo-suda-narusskom-yazyke/)

noziedzīga nodarījuma visu objektīvo apstākļu kopums, kas raksturo darbību vai bezdarbību un kaitīgās sekas kopumā.

Noziedzīgs nodarījums ar saliktu sastāvu vienmēr apdraud vismaz divas ar likumu aizsargātas intereses (vairākobjektu noziedzīgi nodarījumi). Atkarībā no tā, kura ir vairāk apdraudētā interese (galvenais tiešais objekts), tiek veidotas atšķirīgas normas.

Ja, iestājoties smagām sekām aiz neuzmanības, noziedzīgā nodarījuma galvenais tiešais objekts ir cilvēka dzīvība, veselība, mantiskās intereses, tad atbildība paredzēta saskaņā ar KL 123., 131., 186. pantu un vēl dažām saistītajām speciālajām normām. Turpretim, ja noziedzīga nodarījuma galvenais tiešais objekts vēl ir arī cita ar attiecīgo normu aizsargātā interese, tiek veidots noziedzīgs nodarījums ar saliktu sastāvu.

Par to, ka analizētajos noziedzīgajos nodarījumos ar saliktu sastāvu noziedzīga nodarījuma galvenais tiešais objekts nav cilvēka dzīvība, veselība vai mantiskās intereses, liecina tas, ka šīs normas nav iekļautas Krimināllikuma sevišķās daļas nodaļās „Nonāvēšana”, „Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību” un „Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu” (galvenie tiešie apdraudējuma objekti attiecīgi ir cilvēka dzīvība, veselība, mantiskās intereses).

Turpretim, piemēram, KL 260. pantā paredzētās noziedzīgā nodarījuma smagās sekas, kas iestājas vainīgā neuzmanības dēļ, iekļautas nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību”. Tātad tiek atzīts, ka KL 260. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma galvenais tiešais objekts ir ceļu satiksmes drošības intereses, nevis atsevišķa cilvēka dzīvība vai veselība, jo transporta līdzeklis ir paaugstinātas bīstamības avots un tā vadīšana, pārkāpjot noteikumus, apdraud daudzu cilvēku dzīvību un veselību. Tātad ar likumu aizsargāto interešu kopums ir plašāks par atsevišķa cilvēka dzīvību un veselību, kas arī ir tas apstāklis, kas radījis nepieciešamību veidot jaunu normu.

Teiktā attiecas arī uz tām vairāk nekā 30 Krimināllikuma normām, kurās paredzēti noziedzīgi nodarījumi ar saliktu sastāvu, un kaitīgās sekas tajos noteiktas aiz neuzmanības. Šādas konstrukcijas normas ir iekļautas Krimināllikuma sevišķās daļas nodaļās, kurās noziedzīga nodarījuma galvenais tiešais objekts nav cilvēka dzīvība vai veselība, bet citas ar likumu vairāk aizsargājamas intereses.

Šie citās Krimināllikuma sevišķās daļas nodaļās ietvertie noziedzīgie nodarījumi ar saliktu sastāvu ir daudz kaitīgāki (smagāki), salīdzinot ar KL 123. un 131. pantā paredzētajiem, kaut gan abos gadījumos smagās sekas iestājušās aiz neuzmanības. Par teikto liecina salīdzinoši bargākas sankcijas, kas noteiktas par noziedzīgiem nodarījumiem ar saliktu sastāvu.

Tas nozīmē, ka noteicošais noziedzīgajā nodarījumā ar saliktu sastāvu ir prettiesiskas darbības izdarīšana vai pieļautā bezdarbība kādā likumā noteiktā jomā (transportā, valsts pārvaldē, vispārējās drošības jomā u. c.), kas izpaužas kā obligātu (saistošu) noteikumu pārkāpums.

Tā kā personas psihiskā attieksme pret viņas veikto darbību vai bezdarbību vienmēr ir tiša, tad noziedzīgie nodarījumi ar saliktu sastāvu, kuros kaut arī smagās sekas iestājas aiz neuzmanības, kopumā ir jāuzskata par izdarītiem ar nodomu līdzīgi tam, kāda ir izpratne par KL 125. panta trešajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu.

Šāds vainas formas traktējums noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu ir iekļaujams KL 8. pantā: „Ja ar nodomu izdarīta nodarījuma rezultātā iestājušās kaitīgas sekas, kas saskaņā ar šo likumu sodāmas smagāk, bet tās neaptver

personas nodoms, kriminālatbildība par tādām kaitīgām sekām iestājas, ja viņa paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, bet vieglprātīgi paļāvusies, ka tās varēs novērst, vai arī nav paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, kaut gan tai vajadzēja un tā varēja tās paredzēt. Kopumā tāds noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu.”

Kopsavilkums

1. Darbība vai bezdarbība krimināltiesiskā nozīmē vienmēr ir tīša, jo tā ir cilvēka apzināta un gribas vadīta rīcība.
2. Noziedzīgu nodarījumu ar formālu sastāvu var izdarīt tikai ar tiešu nodomu.
3. Nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas izdarīts tikai aiz neuzmanības, par noziedzīgu nodarījumu atzīstams vienīgi tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts Krimināllikuma sevišķās daļas attiecīgajā pantā.
4. Noziedzīgs nodarījums ar saliktu sastāvu Krimināllikuma sevišķajā daļā formulēts tādā veidā, ka darbība (bezdarbība) nodarījuma sastāvā tiek saistīta ar kaitīgām sekām.
5. Teorētiska un praktiska rakstura problēmas rodas tad, ja vainīgās personas psihiskā attieksme pret darbību (bezdarbību) ir tīša, bet tās rezultāts smagu seku veidā iestājas aiz neuzmanības. Tad jānosaka personas vainas forma kopumā pret viņas izdarīto noziedzīgo nodarījumu.
6. Neatkarīgi no tā, vai darbība (bezdarbība) izpaužas kā kriminālsodāms vai kā administratīvi sodāms tiesībpārkāpums, ja smagas sekas iestājušās aiz neuzmanības, noziedzīgs nodarījums kopumā uzskatāms par izdarītu ar nodomu (tīši).

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
2. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa*. Zinātniskais redaktors Dr. habil. iur., prof. U. Krastiņš. Rīga: Firma „AFS”, 2007.
3. **Krastiņš, U.** *Noziedzīgs nodarījums: mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.
4. **Mincs, P.** *Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
5. **Наумов, А. В.** *Российское уголовное право. Курс лекций*. В двух томах. Т. 1. Общая часть. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. лит., 2004.
6. *Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник/под. ред. И. Д. Козочкина*. 3-е изд. перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2010.

Normatīvie akti

1. *Sodu likums (1936. g. izd.) ar komentāriem*. Sast. P. Mincs un J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936.

2. *Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”*. Rīga: Firma „AFS”, 2011.
3. *Уголовный кодекс Российской Федерации по сост. на 1 апреля 2011 года*. Москва: Эксмо, 2011.
4. *Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии*. Санкт-Петербург: Изд.-во Юридический центр Пресс, 2003.

Tiesu prakse

1. Европейский Суд по правам человека. Большая Палата. Дело „Сергей Золотухин против России” (жалоба Нр.14939/03). Постановление. Страсбург, 10 февраля 2009 г. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.europecourt.ru.resheiya-europejskogo-suda-narusskom-yazyke/>.

CĒĻŅSAKARĪBAS IZPRATNE KRIMINĀLTIESĪBĀS

Mg. iur. Evija Vīnkalna

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore
evinkalna@inbox.lv

Atslēgvārdi: bezdarbība, cēloņsakarība, cēloņsakarības teorijas, darbība, kaitīgās sekas

Krimināltiesībās, pētot cēloņsakarību, kā galvenie tiek akcentēti šādi problēmjasautājumi: cēloņsakarības noteikšana vairāku personu kopīgi izdarītajos nodarījumos; īpatnības noziedzīgos nodarījumos, kuru objektīvā puse izpaužas bezdarbības formā; cēloņsakarības un vainas savstarpējās saiknes noskaidrošana; cēloņsakarības izziņāšana nepabeigtu noziegumu gadījumos. Atsevišķa pētījuma vērts ir jautājums par cēloņsakarību formālos un nošķeltos noziedzīgu nodarījumu sastāvos. Tomēr ne mazāka vērtība jāvelta arī cēloņsakarības jēdziena apzināšanai. Raksta ietvaros tiks akcentēta cēloņsakarības izpratne kopsakarībā ar vairāku cēloņsakarības teoriju nostādņēm.

Izzinot cēloņsakarības būtību krimināltiesībās, tiek pausts atbalstāms uzskats, ka cēloņsakarībai mūsdienu zinātnē ir dziļš un neizdzēšams filozofisks saturs,¹ to atzīstot par vienu no pamatsakarībām, kas nosaka īstenības lietas un parādības. Līdz ar to nav šaubu, ka cēloņsakarība izpaužas tādā veidā, ka viena parādība no teiktos apstākļos likumsakarīgi un nepieciešami rada citu parādību. Pirmo dēvē par cēloni, otro – par sekām.² Tomēr, skaidrojot cēloņsakarību, krimināltiesību doktrīnā ir vērojama tendence mēģināt nošķirt juridiski nozīmīgu cēloņsakarību no cēloņsakarības plašā filozofiskā nozīmē.³ Daļa tiesību zinātnieku cēloņsakarības izpratni pārliecinoši pamatojuši ar citās zinātņu nozarēs (dabaszinātnēs, loģikā, filozofijā) paustajām atziņām,⁴ tomēr, piemēram, ASV cēloņsakarības izpratnē iespējams izdalīt divas pamatpieejas – tradicionāli zinātnisko un mūsdienu juridiski centrēto, no kurām pēdējā ir dominējošā. Juridiski centrētās pieejas piekritēji uzskata, ka cēloņsakarība krimināltiesībās ir vērtējama citādi nekā citās zinātnēs un to nav iespējams pilnībā aprakstīt ar klasisko zinātņu pieeju. Viens no argumentiem ir atbildība par bezdarbību (vienu no dabaszinātņu aksiomām ir, ka nekas nevar radīt kaut ko).⁵ Tas pietiekami plaši izvērtēts krimināltiesību doktrīnā, pamatoti apgalvojot, ka bezdarbība arī ir atzīstama par cēloni. Var pievienoties

¹ Sk., piemēram, **Ярмыш, Н. Н.** *Теорические проблемы причинно – следственной связи в уголовном праве.* Харьков: Право, 2003., с. 443, **Козлов, А. П.** *Понятие преступления.* Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 319, 320.

² Sk. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa.* Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 130. lpp.

³ Sk., piemēram, **Соктоев, З. Б.** *Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории.* Российский ежегодник уголовного права. 2007. №2. Санкт-Петербург: ООО Университетский издательский консорциум Юридическая книга, 2008, с. 305–324.

⁴ Sk., piemēram, **Малинин, В. Б.** *Причинная связь в уголовном праве.* Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.

⁵ **Beļska, A.** *Cēloņsakarība Latvijas un ASV krimināltiesībās:* LU konference, 2010. gada 9. februāris.

N. Kuzņecovas atziņai, ka nevar uzskatīt, ka bezdarbība ir nekas, tā atšķirībā no aktīvās darbības ir cita, pasīva, uzvedības forma.⁶

Mēģinot rast precīzu un vienveidīgu visatbilstošāko cēloņsakarības būtības raksturojumu, krimināltiesību doktrīnā ir izstrādātas vairākas cēloņsakarības teorijas piemēram, adekvātā teorija, tuvākā (nepastarpinātā) cēloņa teorija, galvenā cēloņa teorija, cēloņa un nosacījuma teorija, nepieciešamā cēloņa teorija (minēta arī kā nepieciešamā priekšnosacījuma, *condicio sine qua non* jeb ekvivalences teorija).

Adekvātā teorija balstās uz atziņu, ka, skatot tikai katru konkrēto gadījumu, nav iespējams iegūt aptverošus secinājumus par cēloņsakarības attīstību. Tādēļ tiek akcentēta nepieciešamība analizēt vairākus gadījumus un tos grupēt, ņemot vērā tipiskās pazīmes. Adekvātās teorijas ietvaros nodarījums būs adekvāts (tipisks) nosacījums, kad tas vispār, ne tikai konkrētajā gadījumā, ir spējīgs radīt attiecīgo seku iestāšanos. Savukārt visi nosacījumi, kas nebūs tipiski jeb adekvāti, nevar tikt uzskatīti par seku cēloni.⁷ Atkarībā no tā, kā pieredze ir jāņem vērā, analizējot cēloņsakarību, adekvātā teorija tiek iedalīta divos virzienos: subjektīvajā un objektīvajā. Subjektīvajā virzienā cēloņsakarības jautājuma izlemšanā jāņem vērā visi tipiskie nosacījumi, kas personai bija zināmi vai vismaz paredzami nodarījuma laikā.⁸ Šajā gadījumā cēloņsakarība tiek pilnībā identificēta ar vainu, jo netiek ņemta vērā cēloņsakarības objektīvā attīstība. Savukārt adekvātās teorijas objektīvajā virzienā tipiskuma novērtējumu sniedz tiesa, dažkārt norādīts, ka jebkurš saprātīgs cilvēks⁹ vai erudīts jurists.¹⁰ Tādējādi iespējams secināt, ka arī objektīvi adekvātā cēloņsakarība izriet no cēlonības izpratnes ne kā no objektīvi eksistējošas, bet kā tikai eksistējošas cilvēka apziņā. Saskaņā ar adekvāto teoriju tikai tāds nodarījums tiek atzīts par iestājušos seku cēloni, kurš vienmēr noteiktos apstākļos var radīt šādas sekas. Piemēram, šāviens galvā izraisa nāvi, bet viegls sitiens pa galvu – ne. Būtisks, protams, ir vainas jautājums, piemēram, vai persona ir zinājusi par kādu galvas traumu un apzināti situsi tieši tur, paredzot, ka iestāsies nāve. Saskaņā ar šo teoriju netiek ņemti vērā netipiski nosacījumi, lai iestātos rezultāts. Piemēram, pēc šāviena galvā ne vienmēr iestājas nāve, bet viegls sitiens pa galvu reizēm var nogalināt. Pēdējā gadījumā cēloņsakarība pastāv, lai gan nodarījuma rezultātā iestājušās sekas nav tipiskas. Šajā gadījumā ļoti svarīgi ir pareizi novērtēt tādas subjektīvās puses pazīmes kā vaina, motīvs, mērķis. Tieši no tām būs atkarīga noziedzīgā nodarījuma kvalifikācija.¹¹ Piemēram, lietās par nepieciešamo aizstāvēšanos jākonstatē, ka cēloņsakarība starp uzbrucēja atgrūšanu un kritiena rezultātā iegūtajiem miesas bojājumiem pastāv, tomēr šajā gadījumā nav iespējams

⁶ Кузнецова, Н. Ф. *Проблемы квалификации преступлений*: лекции по спецкурсу Основы квалификации преступлений. Москва: Городец, 2007, с. 187–188.

⁷ Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 95.

⁸ Kries, J. *Über den Begriff der objectiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben*. Leipzig, 1888, S 228., cit. pēc Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 96.

⁹ Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 96; Соктоев, З. Б. *Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории*. Российский ежегодник уголовного права. 2007. №2. Санкт-Петербург: ООО Университетский издательский консорциум Юридическая книга, 2008, с. 305–324.

¹⁰ Ярьмыш, Н. Н. *Теоретические проблемы причинно – следственной связи в уголовном праве*. Харьков: Право, 2003, с. 453.

¹¹ Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 96–97.

konstatēt personas vainu un šādas darbības prettiesiskumu. Jāatzīst, ka adekvātajā teorijā pirmo reizi tika pausta ideja par atšķirību starp faktisko un krimināltiesisko kaitējuma radīšanas mehānisma novērtēšanu.¹²

Galvenā cēloņa teorija no visiem konkrētā notikuma nosacījumiem mēģina izdalīt to cēloni, kuram ir noteicošā (izšķirošā) loma konkrēto seku radīšanā. Saskaņā ar minēto teoriju par iestājušos seku cēloni var uzskatīt tikai galveno darbību (bezdarbību), kas atstājusi vislielāko iespaidu uz rezultātu.¹³ Krimināltiesību doktrīnā pamatoti akcentēts, ka galvenā cēloņa teorija sniedz labas rekomendācijas, kā izvairīties no atbildības un soda. Piemēram, ja noziedzīgā nodarījumā piedalās vismaz divas personas, vienai cietušajam jānodara mazāks kaitējums (piemēram, mazāk sitieni) nekā otrai.¹⁴

Izvērtējot cēloņsakarības teorijas, tiek norādīts uz krimināltiesību doktrīnā nostiprināto cēloņsakarības definīciju.¹⁵ Cēloņsakarība krimināltiesībās tiek formulēta kā objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās reālu iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas.¹⁶ Latvijas krimināltiesību doktrīnā ir nostiprinātas arī vairākas prasības, kas piemīt darbībai vai bezdarbībai kā noteiktu seku cēlonim:

- 1) darbībai vai bezdarbībai laika ziņā jānotiek pirms kaitīgajām sekām, jo tikai tad darbība vai bezdarbība var kļūt par faktoru, kas rada reālu iespēju iestāties kaitīgajām sekām;
- 2) jākonstatē apstākļi, ka iestājušās kaitīgās sekas ir tieši šīs darbības vai bezdarbības rezultāts – sekām ir jābūt tieši tās iespējamības realizācijas rezultātam, kura tika ielikta nodarījumā;
- 3) darbību vai bezdarbību par seku cēloni ir pamats atzīt tikai tad, ja iestājušās sekas ir bijušas neizbēgamas.¹⁷

Skaidrojot trešo prasību, krimināltiesību doktrīnā atzīmēts, ka par neizbēgamām sekas var uzskatīt tad, ja tās noteiktā vietā, laikā un apstākļos nenovēršami izraisījusi noteikta darbība vai bezdarbība. Tātad cēloņsakarība ir bijusi minēto apstākļu nepieciešamība.¹⁸ Autoresprāt, par pamatotu uzskatāms viedoklis, ka „neizbēgams”¹⁹ un „nepieciešams” ir norobežojami jēdzieni. Nepieciešami

¹² Жалинский, А. Э. Причинность в структуре уголовной ответственности. с. 99., cit. pēc Соколов, З. Б. Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории. Российский ежегодник уголовного права. 2007. №2. Санкт-Петербург: ООО Университетский издательский консорциум Юридическая книга, 2008, с. 305–324.

¹³ Малинин, В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 98.

¹⁴ Sk. Малинин, В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. с. 98.; Объективная сторона преступления, с. 99.

¹⁵ Leja, M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 13. lpp.

¹⁶ Sk. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 133. lpp.; Krastiņš, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000, 70.–71. lpp.

¹⁷ Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 130–133. lpp. Krastiņš, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000, 68.–69. lpp.

¹⁸ Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 132. lpp.

¹⁹ „Neizbēgams” izpratne tiek analizēta arī, piemēram, Козлов, А. П. *Понятие преступления*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 339–342.

vēl nenozīmē neizbēgami (piemēram, cietušais, kurš izgrūsts pa desmitā stāva logu, var palikt dzīvs). Definējot cēloņsakarību, atbilstošāk būtu atzīt, ka sekām ar iekšēju nepieciešamību jāizriet no izdarītā nodarījuma – nodarījums konkrētos apstākļos ietver sevī pamatu nelabvēlīgām izmaiņām, kas ar nepieciešamību noved pie kaitīgajām sekām.²⁰

Piemēram, Gruzijas kriminālkodeksa 8. pantā norādīts: „Cēloņsakarība eksistē tad, kad nodarījums bija nepieciešams nosacījums šā Kodeksa atbilstošajā pantā noteiktajām, pretlikumīgajām sekām vai konkrētai bīstamībai, bez kurām šīs sekas nebūtu realizējušās vai tāda bīstamība nerastos.”²¹

Savukārt ar cēloņu un nosacījumu teoriju tiek nošķirts cēlonis no nosacījuma. Skaidrojot cēloņa un nosacījuma būtību, tiek akcentēts, ka cēlonis ietver nepieciešamo nosacījumu seku radīšanai, bet ne otrādi – ne katrs nepieciešamais nosacījums ir seku cēlonis. Cēlonis no nosacījuma atšķiras ar to, ka nosacījums veicina cēloņa iedarbību, bet bez cēloņa sekas radīt nevar.²² Minētā teorija tiek kritizēta par to, ka bez katra nosacījuma, lai arī cik maznozīmīgs tas būtu, konkrētās sekas konkrētā laikā un vietā rasties nevar. M. Leja pamatoti uzsver, ka šī teorija nesniedz risinājumu tad, ja katras personas „ieguldījums” radījis apdraudējumu, bet atšķirīga bijusi katra „ieguldījuma” radītā apdraudējuma intensitāte. Kā noteikt, kurš no „ieguldījumiem” ir cēlonis, kurš – tikai nosacījums?²³ Jautājums ir aktuāls arī tad, ja vairākas personas nodarījumu izdara kopīgi. Jāteic, ka krimināltiesību doktrīnā nav vienota viedokļa par to, vai cēloņsakarībai jāpastāv starp katras personas darbību (bezdarbību) un ko uzskatīt par cēloni, piemēram, ja nodarījumā ir iesaistījušās personas, kas tieši nerealizē noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās pazīmes. Jāatzīst, ka juridiskajā literatūrā saistībā ar vairāku personu kopīgu piedalīšanos vienā noziedzīgā nodarījumā ir izteikts viedoklis, ka to personu darbība (vai bezdarbība), kuras tieši nerealizē noziedzīga nodarījuma sastāvu, ir tikai noziedzīgā nodarījuma priekšnoteikumi.²⁴ Arī Latvijas krimināltiesību doktrīnā pausts viedoklis, ka izdarītāja (līdzizdarītāja) darbības ir cēlonis, uzkūditāja darbības – cēloņa cēlonis, savukārt organizētāja un atbalstītāja darbības – cēloņa nosacījums.²⁵ Taču šādu nostādni nevarētu atbalstīt. Lai gan tikai to personu darbība, kuras tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, var nepastarpināti izraisīt rezultātu, tomēr visu personu prettiesiskā uzvedība kopumā likumsakarīgi izraisa kaitīgās sekas. Darbības, kuras tieši neizraisa noziedzīgo rezultātu, nav pareizi dēvēt tikai par nosacījumiem, jo katras personas nodarījumu nav iespējams skatīt izolēti no tās personas rīcības, kura tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu. Dalība vai līdzdalība ir visu to personu kopīgā nodarījuma rezultāts, kuras piedalījušās vienā noziedzīgā nodarījumā. Ja persona tieši neizdara noziedzīgo nodarījumu, tā tomēr ietekmē noziedzīgo rezultātu caur personu, kura tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, un starp katras personas nodarījumu un noziedzīgo rezultātu

²⁰ Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2000, с. 117–119.

²¹ Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

²² Sk., piemēram, Коржанский, Н. И., Павлов, В. Г., Рагов, Ф. И. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. Санкт-Петербург: изд. проф. Малинина, 2005., с. 322–326.

²³ Leja, M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 12. lpp.

²⁴ Шаргородский, М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960, № 1, с. 85, cit. pēc Козлов, А. П. *Соучастие*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 46.

²⁵ Podprigora, D. *Vairāku personu piedalīšanās noziedzīgā nodarījumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 27. lpp.

eksistē cēloņsakarība, turklāt katras personas nodarījums tādā vai citādā mērā kļūst par daļu no cēloņa.²⁶

Krimināltiesībās minētā nepieciešamā cēloņa teorija (nepieciešamā priekšnosacījuma, *condicio sine qua non* jeb ekvivalences teorija) ir guvusi vislielāko atbalstu.²⁷ Piemēram, Vācijā un Austrijā tā ir valdošā teorija.²⁸ Saskaņā ar šo teoriju darbība vai bezdarbība izraisa sekas ar nepieciešamību,²⁹ un jebkura darbība (bezdarbība), bez kuras kaitīgais rezultāts nebūtu iestājies, tiek atzīta par rezultāta cēloni. Minētā teorija katru no cēloņiem uzskata par patstāvīgu, jo jurisprudencē jānoskaidro, vai pastāv saikne starp noteiktu personas izturēšanos, t. i., vienu no cēloņiem un radītajām sekām.³⁰ Teorijas izpratnē visi nosacījumi, kas radījuši sekas, ir līdzvērtīgi jeb ekvivalenti. Nepieciešamības raksturs atklājas „reālajā iespējamībā” un ir likumsakarības raksturlielums.³¹ Nepieciešamība sevī ietver iespējamības un ticamības pazīmes, kas raksturo iespējamības pārtapšanu īstenībā. Izvērtējot nepieciešamību kā cēloņsakarību raksturojošu pazīmi, var izdarīt secinājumu par cēloņsakarības esību vai neesību, ņemot vērā, ka cēloņsakarības īpatnība ir tā, ka pastāv viennozīmīgas attiecības starp cēloni un sekām.³²

Cēloņsakarības izpratnes pētījumos³³ tiek norādīts, ka nepieciešamā cēloņa (nepieciešamā priekšnosacījuma) teorija no visām doktrīnā zināmajām teorijām vispilnīgāk atspoguļo cēloņsakarības objektīvo raksturu starp darbību (bezdarbību) un kaitīgajām sekām un vislielākajā mērā atbilst filozofijā un jurisprudencē pieņemtajai cēloņa izpratnei. Norādītā teorija juridiskajā literatūrā tiek kritizēta arī par to, ka tā paplašina nosacījumu skaitu, kurus iespējams atzīt par attiecīgo seku cēloņiem (piemēram, T. Cereteli,³⁴ V. Kudrjavcevs³⁵). Tomēr tādām uzskatām nevar pievienoties, jo nepieciešamā cēloņa teorija vispilnīgāk parāda saikni starp darbību (bezdarbību) kā cēloni un iestājušos kaitīgo rezultātu (sekām) un vistiešāk atbilst filozofijā pieņemtajai cēloņa un seku izpratnei, turklāt ļaujot saukt pie kriminālatbildības noziedzīgā nodarījuma dalībniekus un līdzdalībniekus. Iebildumiem, ka minētā teorija cēlonisko sakaru izvērš līdz bezgalībai, nesamērīgi paplašinot kriminālatbildības robežas, ir šādi pamatoti pretargumenti: kritikas autori neņem vērā, ka cēloniskais sakars starp nodarījumu un sekām ir tikai viens no vairākiem kriminālatbildības nosacījumiem – papildus tam jākonstatē, ka persona radījusi neatļautu apdraudējumu, par kuru Krimināllikumus paredz sodu,

²⁶ Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М. *Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 53.

²⁷ Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 121.

²⁸ Leja, M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 12. lpp.

²⁹ Прохоров, Л. А., Прохорова, М. А. *Уголовное право*: учебник. Москва: Юристъ, с. 66.

³⁰ Roxin, C. *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I*. München: Verlag C.H. Beck, 2006, S. 352., cit. pēc Leja, M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 12. lpp.

³¹ Ярмыш, Н. Н. *Теорические проблемы причинно – следственной связи в уголовном праве*. Харьков: Право, 2003, с. 443.

³² Vaumanis, J. *Noziedzības determinantu izziņāšanas problēmas*: disertācija. Rīga, 2008, 32. lpp.

³³ Sk., piemēram, Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 121.

³⁴ Церетели, Т. В. *Причинная связь в уголовном праве*. Москва: Госуд. изд. юридический литературы, 1963, с. 129–151.

³⁵ *Российское уголовное право. Общая часть*. Под. ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. Учебник. Москва: 1997, с. 111.

kā arī personas vaina.³⁶ Kā pamatoti atzīst arī M. Leja, dažos gadījumos teorijas konsekventa piemērošana var novest strupceļā. Tie ir alternatīvās cēloņsakarības gadījumi,³⁷ kad vismaz divi dažādi cēloņi (piemēram, divu personu izdarīti šāvieni) rada vienas un tās pašas sekas (piemēram, cietušā nāvi). Piemērojot iepriekš minēto teoriju, neatkarīgi no jebkuras no šo divu personu darbībām, būtu jākonstatē, ka sekas (cietušā nāve) vienalga iestātos. Tomēr cēloņsakarība pastāv – abu personu darbības izraisījušas cietušā nāvi. Tāpēc teorijas formula tiek koriģēta gadījumos, ja vienas un tās pašas sekas rada vismaz divi dažādi cēloņi, neatkarīgi viens no otra katrs no tiem atrodas cēloniskā saistībā ar radītajām sekām.³⁸

Savukārt saskaņā ar nepastarpinātā (tuvākā) cēloņa teoriju tikai pēdējais, nepastarpinātais un sekām tuvākais nodarījums var tikt atzīts par rezultāta cēloni.³⁹ Praksē nereti nākas konstatēt, ka minētā teorija būtībā tiek atzīta. Apzīmējot cēloniskā sakara nepieciešamību, dažkārt tiek uzsvērts uz tiešas vai nepastarpinātas cēloņsakarības nepieciešamību. Tā, piemēram, norādīts: „Ņemot vērā, ka E. Š. liķa izmeklēšanas gaitā netika konstatēti galvaskausa un galvas smadzeņu bojājumi, var domāt, ka E. Š. liķa esošie miesas bojājumi nav tiešā cēloņsakarībā ar nāves iestāšanos.”⁴⁰ Arī angloamerikāņu tiesībās nepastarpinātā cēloņa koncepcija ir visai izplatīta. Attiecīgā teorija krimināltiesisku nozīmi piešķir tikai nodarījumam tuvākajām kaitīgajām sekām, tādēļ to dēvē arī par tuvākā cēloņa koncepciju.⁴¹ Ar šo teoriju tiek saprasts, ka iestājies kaitējums nevar būt tik attālināts vai nejaušs (vai tik atkarīgs no cita uzvedības), lai būtu nozīmīgs jautājuma izlemšanai par atbildības iestāšanos. Cēloņsakarības noteikšanai ir nepieciešama zinātniska pieeja, jautājuma izlemšana par tuvāko cēloni atkarīga no institūcijas, kas izskata šo jautājumu, intuīcijas taisnīguma apziņas. Jāsecina, ka nepastarpinātā (tuvākā) cēloņa teorija nepamatoti ierobežo cēloņsakarības noteikšanas robežas.

Kopsavilkums

Krimināltiesību doktrīnā cēloņsakarības izpratnes izskaidrošanai pastāv vairākas teorijas, kas lielākoties tiek kritizētas kā nepilnīgas. Jāsecina, ka teorija, kura vispilnīgāk atspoguļo cēloņsakarības būtību, ir nepieciešamā cēloņa teorija (nepieciešamā priekšnosacījuma, *condicio sine qua non* jeb ekvivalences teorija).

Autoresprāt, par pamatotu uzskatāms viedoklis, ka „neizbēgams” un „nepieciešams” ir norobežojami jēdzieni – nepieciešami vēl nenozīmē neizbēgami. Definējot cēloņsakarību, atbilstošāk būtu atzīt, ka sekām ar iekšēju nepieciešamību jāizriet

³⁶ Sk., piemēram, Коржанский, Н. И., Павлов, В. Г., Рагов, Ф. И. *Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления.* Санкт-Петербург: изд. проф. Малинина, 2005, с. 344; Малинин, В. Б., Парфенов, А. Ф. *Объективная сторона преступления.* Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 138; Leja, M. Neuzmanīga līdznodarišana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 12. lpp.

³⁷ Leja, M. Neuzmanīga līdznodarišana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug., 12. lpp.

³⁸ Turpat, 12. lpp.

³⁹ Коржанский, Н. И., Павлов, В. Г., Рагов, Ф. И. *Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления.* Санкт-Петербург: изд. проф. Малинина, 2005, с. 326; Малинин, В. Б. *Причинная связь в уголовном праве.* Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 99.

⁴⁰ Augstākā tiesa. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 2009/2010, 80. lpp.

⁴¹ Соктоев, З. Б. *Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории.* Российский ежегодник уголовного права. 2007. №2. Санкт-Петербург: ООО Университетский издательский консорциум Юридическая книга, 2008, с. 305–324.

no izdarītā nodarījuma – nodarījums konkrētos apstākļos ietver sevī pamatu ne-labvēlīgām izmaiņām, kas ar nepieciešamību noved pie kaitīgajām sekām.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Baumanis, J.** *Noziedzības determinantu izzināšanas problēmas*: disertācija. Rīga. 2008, 32. lpp.
2. **Beļska, A.** *Cēloņsakarība Latvijas un ASV krimināltiesībās*: LU konference, 2010. gada 9. febr.
3. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008.
4. **Krastiņš, U.** *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000.
5. **Leja, M.** Neuzmanīga līdznodarišana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2011, 30. aug.
6. **Podprigora, D.** *Vairāku personu piedalīšanās noziedzīgā nodarījumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008.
7. **Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М.** *Проблемы причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
8. **Козлов, А. П.** *Понятие преступления*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
9. **Козлов, А. П.** *Соучастие*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
10. **Коржанский, Н. И., Павлов, В. Г., Рагов, Ф. И.** *Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления*. Санкт-Петербург: изд. проф. Малинина, 2005.
11. **Кузнецова, Н. Ф.** *Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу Основы квалификации преступлений*. Москва: Городец, 2007.
12. **Малинин, В. Б., Парфенов, А. Ф.** *Объективная сторона преступления*. Санкт-Петербург: Издательство Юридического института, 2004.
13. **Малинин, В. Б.** *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
14. **Прохоров, Л. А., Прохорова, М. А.** *Уголовное право: учебник*. Москва: Юристь.
15. *Российское уголовное право. Общая часть*. Под. ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. Учебник. Москва: 1997.
16. **Соктоев, З. Б.** *Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории*. *Российский ежегодник уголовного права*. 2007. №2. Санкт-Петербург: ООО Университетский издательский консорциум Юридическая книга, 2008.
17. *Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник*. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2000.
18. **Церетели, Т. В.** *Причинная связь в уголовном праве*. Москва: Госуд. изд. юридический литературы, 1963.
19. **Ярмыш, Н. Н.** *Теоретические проблемы причинно – следственной связи в уголовном праве*. Харьков: Право, 2003.

Normatīvie akti

1. *Уголовный кодекс Грузии*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

Juridiskā prakse

1. Augstākā tiesa. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 2009/2010.

VIENKĀRŠOŠANA UN KRIMINĀLPROCESA MĒRĶIS

Dipl. jur. Jānis Maizītis

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: kriminālprocesa mērķis, vienkāršošana, kriminālprocesa vienkāršotie pa-beigšanas veidi, taisnība, krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums

Pēdējo gadu desmitu kriminālprocesu uzbūvi raksturo kodeksu un likumu vis-pārējās sadaļas vai noteikumi. Vispārējās sadaļas noteica kodeksu uzdevumus vai likuma mērķus. Uzdevuma formulējumi pēc būtības bija spēkā no 1961. gada vis-pirms Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā¹, pēc tam Latvijas Kriminālprocesa kodeksā² (turpmāk tekstā – KPK). KPK 2. pantā bija noteikts, ka kriminālprocesa uzdevums ir ātri un pilnīgi atklāt noziedzīgus nodarījumus, noskaidrot vainīgos un nodrošināt likumu pareizu piemērošanu, lai katra persona, kas izdarījusi no-ziedzīgu nodarījumu, tiktu taisnīgi sodīta un neviens nevainīgs netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts. Pēc būtības uzdevums bija arī patiesības noskaid-rošana. KPK 19. panta pirmā daļa līdzīgi noteica, ka tiesai, tiesnesim, prokuroram un izziņas izdarītājam ir pienākums pilnīgi, vispusīgi un objektīvi izmeklēt lietas apstākļus un atbilstoši objektīvai patiesībai noskaidrot noziedzīga nodarījuma esību un to, kas vainīgs noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kā arī citus apstākļus, kam ir nozīme pareizā krimināllietas izlemšanā.

2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums³ (turpmāk tek-stā – KPL). Būtiski jauns ir likuma mērķis – noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Jāatzīst, ka 1934. gadā Latvijas Kriminālprocesa likumi⁴ daudz vienkāršāk no-teica vispārējos noteikumus. 1. pantā noteikts, ka nevienu nevar vajāt tiesas ceļā par noziedzīgu nodarījumu, iekam viņš nav saukts pie atbildības šajos likumos noteiktā kārtībā. Netiek formulēti nekādi vispārināti virsuzdevumi vai mērķi. Vienkārši likums nosaka kārtību, kā vajāt tiesas ceļā personas par noziedzīgiem nodarījumiem.

Uzdevums un mērķis tomēr norāda, kādos sabiedriskos, ekonomiskos un vēs-turiskos apstākļos likums tiek piemērots. Iespējams vērtēt, kādas izmaiņas laika gaitā tiek izdarītas, uz ko tās ir vērstas, ko nozīmē.

¹ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss*: oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Liesma, 1973.

² *Latvijas Kriminālprocesa kodekss* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=90971.

³ *Kriminālprocesa likums*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.

⁴ *Kriminālprocesa likumi*. Pēc 1926. gada izdevuma ar vēlākiem grozījumiem un papildinājumiem, izsludi-nātiem līdz 1934. gadam, Rīga, 1934.

Jāpiekrīt, ka „Kriminālprocesa mērķis izsecināms no KPK 2. panta „Kriminālprocesa uzdevumi” un KPL 1. panta „Kriminālprocesa likuma mērķis”. Izanalizējot šos pantus, uzskatāmi redzams, ka kriminālprocesa mērķa izpratne ir konceptuāli mainījusies. Secināms, ka pārmaiņas nav tikai jēdzieniskas, bet ļoti būtiskas. Faktiski var atzīt, ka kriminālprocesa mērķa izpratnes izmaiņas ir pamatā visai kriminālprocesa reformai un kriminālprocesuālās kārtības izmaiņām”.⁵

Kriminālprocesuālā likumdošana tika reformēta arī citās valstīs, kurās padomju vara beidza pastāvēt. Radikālas izmaiņas kriminālprocesā tika izdarītas Krievijas Federācijā. 2002. gada 1. jūlijā stājās spēkā jauns Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodekss. Vispārējie noteikumi tika mainīti, jo „bija nepieciešamas tādas pārmaiņas, kuras noteiktu jaunus tiesvedības mērķus un uzdevumus, kā arī to realizācijas metodes”.⁶ Izmaiņas ir apliecinājums tam, ka, mainoties valstu sabiedriski ekonomiskai iekārtai, tiek mainīti arī kriminālprocesa uzdevumi un mērķi.

Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca jēdzienu „uzdevums” raksturo atkarībā no vārda lietojuma jomas: „nozīme, mērķis (pats galvenais tomēr ir celtniecības mērķis, citiem vārdiem, tas, kādām funkcijām būve paredzēta), funkcija, sūtība, misija (renesanses cilvēka misija – apliecināt sevi), aicinājums.”⁷

Mūsdienu likuma formulējumi tiek saistīti ar mērķiem. „Viens no veidiem, kā definēt mērķi, ir tā rezultāta priekšstatīšana apziņā, uz kura sasniegšanu ir vērsta darbība.”⁸

Arī Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijas R(87)18 (pieņemta 1987. gada 17. septembrī) ievadā uzskaitīti vairāki sasniedzamie mērķi:

- „- ievērodama to, ka Eiropas Padomes mērķis ir sasniegt lielāku tās dalībvalstu vienotību;
- uzskatīdama, ka kopīgajā rīcībā kriminālās justīcijas paātrināšanai un vienkāršošanai ir jāņem vērā prasības, kas īpaši noteiktas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 5. un 6. pantā;
- uzskatīdama, ka vilcināšanās un krimināllietu izskatīšana dara negodu kriminālās justīcijas sistēmai un nelabvēlīgi ietekmē pienācīgu tiesas spriešanu;
- uzskatīdama, ka kriminālās tiesvedības novilcināšanu var novērst, ne tikai piešķirot īpašus resursus un tos pareizi izlietojot, bet arī nosakot skaidrākas prioritātes noziedzības apkarošanas politikas īstenošanā, ņemot vērā gan formu, gan saturu.”⁹

Rekomendācijas izvirzītos mērķus valstīm ieteikts sasniegt, ieviešot likumdošanu un piemērojot praksē vienkāršotās formas.

Minētā rekomendācija bija viens no pamatiem ieilgušai un gari diskutētai kriminālprocesa reformai Latvijā. Būtiska robežšķirtne bija Kriminālprocesa likuma koncepcija,¹⁰ kura izvirzīja jaunu sasniedzamo mērķi – kriminālprocesa

⁵ Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 35. lpp.

⁶ *Научно-практическое пособие по применению УПК РФ*. Москва: Норма, 2004, c. 7.

⁷ Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārups, A., Rauhvagars, E. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002, 435. lpp.

⁸ *Filozofijas vārdnīca*. M. Rozentāla redakcijā. Tulkota no trešā izdevuma. Rīga: Liesma, 1974, 310. lpp.

⁹ Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R (87) 18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: [www.coecidrigalv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)1818.thm](http://www.coecidrigalv/tulkojumi/MKRek/R(87)1818.thm).

¹⁰ Kriminālprocesa likuma koncepcija. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26 jūn.

vienkāršošana. KPL pieņemšana un stāšanās spēkā bija koncepcijas deklarētā mērķa sasniegšana.

Jau gandrīz septiņus gadus ir iespējams diskutēt par KPL pieņemšanas praktiskajiem rezultātiem un likuma teorētisko atziņu iespējām. Tāpēc, autoraprāt, aktuāli ir izteikties arī par to, kā un vai tiek sasniegts kriminālprocesa mērķis – taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. Vai tas tiek panākts efektīvi, piemērojot Krimināllikuma normas? Jēdzieniskā izpratnē efektīvs¹¹ ir tāds (līdzeklis, metode, rīcības veids), ar ko attiecīgais mērķis sasniedzams viegli, ātri vai lēti; tāds, kas dod vajadzīgos rezultātus. Vārds „iedarbīgs” noteikti ir atbilstošs formulējums KPL mērķa sasniegšanai un nav saistāms ar iepriekš deklarēto uzdevumu – vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izmeklēt lietas apstākļus atbilstoši objektīvai patiesībai.

„Vispusīgi, pilnīgi un objektīvi” gadu desmitiem ir bijis gan juristu praktiķu, gan teorētiķu bieži lietotais un atkārtotais princips. Nespēja to pārvarēt kavēja kriminālprocesuālās reformas Latvijā. Tas ir saprotams, jo šis princips saistīts ar patiesības noskaidrošu kriminālprocesā, kas būtībā ir cēls, bet kriminālprocesā grūti realizējams uzdevums, vēl jo vairāk – mērķis.

Grūti atzīt, ka objektīvās patiesības noskaidrošana kriminālprocesā vairāk ir nesasniedzama deklarācija, īpaši jau atzīstot KPK negācijas attiecībā uz procesu ilgumu, nepietiekamām cilvēktiesību garantijām, birokrātismu, dārdzību, piemērošanu praksē. Līdzīgi procesi ir noritējuši Krievijas Federācijā, kuras tiesību skolas dažādos vēstures posmos tā vai citādi ietekmējušas kriminālprocesa tiesības Latvijā. Patiesības noskaidrošanai ir veltīts krievu kriminālprocesa zinātnieces V. Burdanovas darbs „Patiesības meklējumi kriminālprocesā”. Monogrāfija tapusi vairākus gadu desmitus, taču zīmīgs ir grāmatas priekšvārds par mūžsenajiem centieniem noskaidrot patiesību kriminālprocesos, vadoties pēc principa – vispusīgi, pilnīgi un objektīvi. „Par maz ir noteikt uzdevumus, ir jāzina, kā tos risināt. Daļēji atbildes uz šo jautājumu sniedza lietas apstākļu vispusīgas, pilnīgas un objektīvas izmeklēšanas princips. Šobrīd šādu terminu kriminālprocesa likumā nav. Norādītie principi palīdz pietuvoties patiesībai vissarežģītākajās lietās.”¹²

Domājams, ka šodienas apstākļos un izpratnē ir svarīgi diskutēt par kriminālprocesa iespējām un apzināties, cik lielā mērā kriminālprocesā var pietuvoties patiesībai un taisnībai un kāda ir šo jēdzienu atšķirība. Vai tāda pastāv kriminālprocesuālā izpratnē? Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcās vārds „patiesība” skaidrots kā „taisnība, tiesa (tas ir tiesa),”¹³ bet vārds „taisnība” kā „taisna lieta (sar.) (cīnīties par taisnu lietu), taisnīgums, pareizība, pareizīgums, patiesība, patiesīgums, tiesa”.¹⁴ Pēc būtības abi jēdzieni ir sinonīmi.

Varam dažādi izteikties par patiesību un taisnību kriminālprocesuālā izpratnē, taču taisnību un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu noteikti nevaram uztvert emocionāli bezcerīgi:

¹¹ Baldunčiks, L., Pokrotniece, K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 2005, 145. lpp.

¹² Бурданова, В. С. *Поиски истины в уголовном процессе*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 9–10.

¹³ Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., Rauhvagars, E. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002, 288. lpp.

¹⁴ Turpat, 420. lpp

„Virš zemes nav taisnības, dūrei tik spēks,
Kas varmākiem skādi dar, nosaukts tiek grēks,
Par tiesnešiem cienīti blēži sēž
Un godīgi ādu nost citiem plēš,
Un cienīgtēvs, zaglis, teic sprediķus:
„Tik pacieties, debesis labāki būs!”¹⁵

Domājams, ka, sekojot ne mazāk skarbam taisnības raksturojumam, tai tomēr ir iespēja tuvoties, nenoniecino un neaizmirstot patiesības meklējumus:

„Nāc ārā no metāla zārka,
Nāc ārā, taisnība, nāc!
Viss asaru pērlēm rotāts un klāts,
Un asins rozēm klāts.
Nāc ārā uz bagātu ražu,
Ņem šķēpu vienīgi līdz!
Cērt katrai nezālei galvu,
Kas mūsu laukos dīgst!”¹⁶

Kriminālprocesuālā izpratnē taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums ir jāvērtē saistībā ar kriminālprocesa pabeigšanas iespējām, kurus kriminālprocesa zinātnieces profesores Ā. Meikališa un K. Strada-Rozenberga attiecina uz vienkāršotajiem procesiem.¹⁷ KPL nav ietverts vienkāršoto procesu atšifrējums vai uzskaitījums. Vērtējot krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma iespējas, izmantojot vienkāršotos kriminālprocesa pabeigšanas veidus, ir iespējams vadīties pēc minētā kriminālprocesa zinātnes izvirzītā iedalījuma: kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no kriminālatbildības (KPL 379. pants), nosacīta kriminālprocesa izbeigšana (KPL 34. nodaļa), vienošanās process (KPL 38., 49., 50. nodaļa), lietas izskatīšana bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. pants), prokurora priekšraksts par sodu (KPK 35. nodaļa), process neatliekamības kārtībā (KPL 36. nodaļa). Vienkāršotie kriminālprocesa pabeigšanas kritēriji ir radījuši situāciju, ka kriminālprocesa pabeigšana (tātad arī taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums) ir iespējama dažādās kriminālprocesa stadijās, t. sk. agrīnās (sk. 1. attēlu).

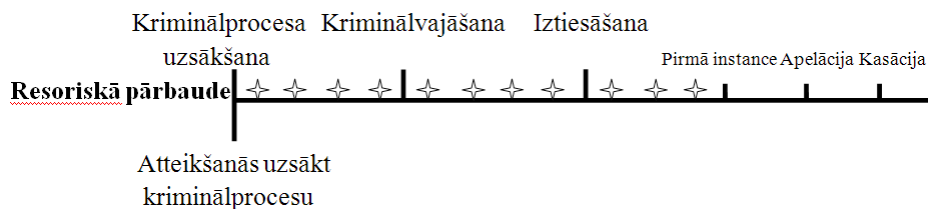
Vizuāli attēlojot krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējuma iespējas (1. attēls), piemērojot vienkāršotos procesus, redzams, ka vienkāršotie procesi paver iespēju krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam pirmstiesas stadijās. Kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot no kriminālatbildības, ievērojot KPL 379. panta prasības, iespējams piemērot izmeklēšanas un kriminālvajāšanas stadijās. Kriminālvajāšanā par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu var piemērot kriminālprocesa izbeigšanu, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības (KPL 415. pants), un prokurora priekšrakstu par sodu (KPL 420. pants). KPL 38., 49. un 50. nodaļa par vienošanās procesu kā taisnīga noregulējuma iespēju attiecināma uz pirmstiesas procesa pabeigšanu un lietas iztiesāšanu pirmās instances

¹⁵ **Veidenbaums, E.** Virš zemes nav taisnības [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.dziesmas.lv/d/Virszemesnavtaisnibas/16049.

¹⁶ **Treimanis-Zvārgulis, E.** Taisnība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.dziesmas.lv/d/Taisniba-Zodiaks-Janis-Lusens/3319.

¹⁷ **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 44. lpp.

tiesā. KPL 37. nodaļa par pirmstiesas kriminālprocesa īpatnībām saīsinātajā procesā un KPL 36. nodaļa par pirmstiesas kriminālprocesa īpatnībām, piemērojot neatliekamības kārtību, sniedz krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma iespējas, ievērojot saīsinātus izmeklēšanas, kriminālvajāšanas un lietas izskatīšanas termiņus pirmās instances tiesā.

✧ - Krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums

1. att.

KPL 499. pants „Pierādījumu pārbaudes neizdarīšana” attiecināms vienīgi uz lietas izskatīšanu pirmās instances tiesā, arī tā panākot krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu. Neviens no vienkāršotajiem procesiem izmeklētājam, prokuroram un tiesai nav saistošs. Ja vēlreiz atgriezīsimies pie kriminālprocesa iedalījuma – vispārējā kārtībā veiktie, vienkāršotie un sevišķie procesi¹⁸ –, noteikti ir iespējams argumentēt, ka krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums ir panākams un iespējams vispārējā kārtībā izmeklētās un iztiesātās krimināllietās. Plašās likuma piemērošanas iespējas pamato nepieciešamību skaidrot taisnības jēdzienu kriminālprocesa mērķa sasniegšanas kontekstā.

2. att.

¹⁸ Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 43. lpp.

Autoraprāt, pats kriminālprocesa mērķa formulējums apliecina, ka taisnības jēdziens ir jāvērtē kā pietiekami daudzējāds (2. attēls). KPL pirmā sadaļa nosaka kriminālprocesā iesaistītās personas. Amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu (valstij), personām, kuras īsteno tiesības uz aizstāvību, apsūdzētajam, cietušajam, citām kriminālprocesā iesaistītām personām ir noteiktas tiesības un pienākumi. Gan no valsts, gan katras kriminālprocesā iesaistītās personas viedokļa tiesībām un pienākumiem jābūt formulētiem taisnīgi – no vienas puses, pretstatoši, no otras puses, līdzsvarojot. Kriminālprocess nav iespējams, vērtējot tikai no valsts vai tikai no procesā iesaistītās personas taisnības izpratnes. Tā vienmēr būs dažādu tiesību, pienākumu un interešu sadursme, dodot iespēju krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam, bez garantijas, ka šis noregulējums tiešām tiks īstenots. Droša garantija pašreizējā KPL redakcijā nav iespējama, jo vienkāršoto procesu piemērošana ir procesa virzītāja izvēle, lai arī KPL 29. panta pirmās daļas 1. punkts nosaka izmeklētāja pienākumu izvēlēties tādu kriminālprocesa veidu, kas nodrošina taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē un nepamatotiem izdevumiem. Norma, kas deklarēta kā pienākums, pastāvot izvēles iespējai, vairāk ir tiesības.

Vienkāršotie procesi ir viena no krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma iespējām, ja tiek respektētas „dažādās taisnības”. Vienkāršotie procesi var būtiski samazināt laiku no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīža līdz galīgajam nolēmumam kriminālprocesā.

KPL mērķa formulējums ir salīdzinoši jauns. Svarīgi turpināt diskusijas par tā sasniegšanas iespējām mūsdienu apstākļos, paturot prātā vēl pagājušā gadsimta sākumā pausto uzskatu: „Es nedomāju, ka jau būtu pienācis laiks mūsu tagadējo kriminālprocesa likumu atmetēt kā pilnīgi novecojošos un nederīgu un ka jau tagad vajadzētu radīt jaunu, modernu un mūsu apstākļiem piemērotu procesu, – tas ir pārāk grūts un atbildīgs darbs, kas prasa lielas zināšanas un ilgus piedzīvojumus, tas jāatstāj nākošām paaudzēm.”¹⁹

Kopsavilkums

1. KPL mērķa formulējums ir devis teorētisku un praktisku iespēju mainīt kriminālprocesuālo kārtību Latvijā. Ieviesti būtiski jauni kriminālprocesa mērķa sasniegšanas kritēriji – efektīva Krimināllikuma normu piemērošana un krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums.
2. Viens no kriminālprocesa mērķa sasniegšanas veidiem ir vienkāršoto procesu piemērošana. KPL nav sniegts to definējums vai uzskaitījums. Vienkāršoto kriminālprocesu uzskaitījumu dod kriminālprocesuālā zinātne. Trīs no tiem attiecināmi uz kriminālprocesa mērķa sasniegšanu jau pirmstiesas procesā, trīs – uz lietu nosūtīšanu tiesai, bet viens – uz lietu izskatīšanu pirmās instances tiesā.
3. Lai tiktu panākts krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums, jārespektē, cik lielā mērā un kā kriminālprocesā iespējams tuvojties taisnībai. Taisnības jēdziena izpratne kriminālprocesā nav viennozīmīga, tā atkarīga arī no procesā iesaistīto personu un valsts dažādajām interesēm.

¹⁹ Alksnis, V. Mūsu kriminālprocesu vajaga vienkāršot. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2/3, 1926, 65. lpp.

4. Procesa virzītāja pienākums izvēlēties vienkāršoto procesu jāsaista ar konkrētiem Krimināllikuma pantiem, samazinot izvēles iespējas. Lai arī KPL tas ir deklarēts kā pienākums, procesa virzītāja, īpaši izmeklētāja un prokurora, plašās izvēles iespējas pēc būtības to raksturo nevis kā pienākumu, bet kā tiesības.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Baldunčiks, L., Pokrotiece, K.** *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, ISBN 9984-05-879-4, 2005.
2. **Grīnberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., Rauhvagars, E.** *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, ISBN 5-401-01023-0, 2002.
3. *Filozofijas vārdnīca*. M. Rozentāla redakcijā. Tulkota no trešā izdevuma. Rīga: Liesma, 1974.
4. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, ISBN 978-9984-840-10-9, 2010.
5. **Бурданова, В. С.** *Поиски истины в уголовном процессе*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, ISBN 5-94201-190-7, 2003.
6. *Научно-практическое пособие по применению УПК РФ*. Москва: Норма, ISBN 5-89123-835-7, 2004.

Normatīvie akti

1. *Kriminālprocesa likumi*. Pēc 1926. gada izdevuma ar vēlākiem grozījumiem un papildinājumiem, izsludinātiem līdz 1934. gadam, Rīga, 1934.
2. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss: oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli*. Rīga: Liesma, 1973.
3. Latvijas Kriminālprocesa kodekss [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=90971.
4. *Kriminālprocesa likums*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, ISBN 978-9984-840-09-3, 2010.

Periodika un citi materiāli

1. **Alksnis, V.** Mūsu kriminālprocesu vajaga vienkāršot. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2/3, 1926.
2. Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R (87) 18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: [www.coecidrigalv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)1818.thm](http://www.coecidrigalv/tulkojumi/MKRek/R(87)1818.thm).
3. Kriminālprocesa likuma koncepcija. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26 jūn.
4. **Treimanis-Zvārgulis, E.** Taisnība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.dziesmas.lv/d/Taisniba-Zodiaks-Janis-Lusens/3319.
5. **Veidenbaums, E.** Virs zemes nav taisnības [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 6. februārī]. Pieejams: www.dziesmas.lv/d/Virszemesnavtaisnibas/16049.

MORĀLAIS KAITĒJUMS UN TĀ KOMPENSĀCIJAS PROBLĒMAS

Dr. iur. Valentija Liholaja

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras vadītāja, profesore
valentija.liholaja@lu.lv

Atslēgvārdi: morālais kaitējums, kompensācija, cietušais, Kriminālprocesa likums, Krimināllikums

1. Morālā kaitējuma jēdziens un tā kompensācijas tiesiskais regulējums

Atbilstoši Satversmes¹ 92. pantā noteiktajam, ka nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstošu atlīdzinājumu, Kriminālprocesa likuma² (turpmāk tekstā arī – KPL) 22. pantā deklarēts kriminālprocesa pamatprincips par cietušā tiesībām uz kompensāciju par radīto kaitējumu: „Personai, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, ņemot vērā tās morālo aizskārumu, fiziskās ciešanas un mantisko zaudējumu, tiek garantētas procesuālās iespējas morālas un materiālas kompensācijas pieprasīšanai un saņemšanai.” Tas atbilst 1983. gada 24. novembra Eiropas Konvencijai par kompensāciju piešķiršanu vardarbīgu noziegumu upuriem³ un Eiropas Padomes Direktīvai 2004/80 EK (2004. gada 20. aprīlis) „Par kompensāciju noziegumos cietušajiem”.⁴

Radītā kaitējuma kompensācijas realizāciju reglamentē Kriminālprocesa likuma 26. nodaļā „Ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšana” ietvertās normas, kuras, kā norādījis Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2007. gada 20. aprīļa lēmumā, faktiski satur arī materiālo tiesību normas, tāpēc, izlemjot pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju, tostarp arī par morālo aizskārumu, tiesai jāvadās pēc tām.⁵

Kompensācijas jēdziens sniegts Kriminālprocesa likuma 350. panta pirmajā daļā, norādot, ka kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko persona, kura ar noziedzīgu nodarījumu radījusi kaitējumu, samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu, savukārt no šā panta otrās daļas izriet, ka kompensācija ir krimināltiesisko attiecību neregulējuma elements, ko apsūdzētais samaksā brīvprātīgi vai uz tiesas nolēmuma pamata. Savukārt Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments

---

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

² Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs (spēkā ar 2005. gada 1. oktobri).

³ Eiropas konvencija par kompensāciju piešķiršanu vardarbīgu noziegumu upuriem [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.coe.lv/konv_sar.php?kid=120.

⁴ Padomes 2004. gada 29. aprīļa Direktīva 2004/80 EK par kompensāciju noziegumos cietušajiem [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.jpg.gov.lv/lat.normativie_akti-es_normativie_akti/doc=110&ius_print.

⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-269/2007.

2010. gada 5. novembra lēmumā⁶ akcentējis, ka tiesas noteiktā kaitējuma kompensācija neatkarīgi no tās apmēra ir mantisko jautājumu risināšana Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā un nav uzskatāma nedz par sodu Krimināllikuma 35. panta izpratnē, nedz par dubultsodu Kriminālprocesa likuma 25. panta izpratnē.

Arī Civillikuma⁷ 1635. panta (2006. gada 26. janvāra redakcijā)⁸ pirmā daļa noteic, ka katrs tiesību aizskārums, t. i., katra par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Šā panta otrajā daļā ir paskaidrots, ka ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārumu. Atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu nosaka tiesa pēc sava ieskata, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas. Atbilstoši Civillikuma 1635. panta trešajā daļā noteiktajam, ja izdarīts noziedzīgs nodarījums pret personas dzīvību, veselību, tikumību, dzimumneaizskaramību, brīvību, godu, cieņu vai pret ģimeni, vai nepilngadīgo, pieņemams, ka cietušajam šādas darbības rezultātā ir nodarīts morālais kaitējums. Citos gadījumos morālais kaitējums cietušajam jāpierāda.

Fiziskajai personai, kura Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā ir atzīta par cietušo, tiesības saņemt valsts kompensāciju par tiša noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto morālo aizskārumu vai fiziskajām ciešanām, ja noziedzīga nodarījuma rezultātā iestājusies personas nāve vai cietušajam nodarīti smagi vai vidēja smaguma miesas bojājumi, aizskarta personas dzimumneaizskaramība vai cietušais inficēts ar cilvēka imūndeficīta vīrusu, B vai C hepatītu, nodrošina arī 2006. gada 18. maija likums „Par valsts kompensāciju cietušajiem,”⁹ tā 2. panta otrajā daļā norādot, ka valsts kompensācijas pieprasīšana un izmaksāšana neierobežo cietušā tiesības pieprasīt kompensāciju saskaņā ar Kriminālprocesa likumu. Savukārt šā panta trešajā daļā atrunāts, ka cietušajam nav tiesību saņemt valsts kompensāciju, ja noziedzīgs nodarījums bijis vērst pret satiksmes drošību un cietušajam ir tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību saskaņā ar normatīvajiem aktiem par sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu, proti, Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumu¹⁰ un Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumiem Nr. 331 „Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem.”¹¹ Uz to, ka kaitējuma kompensācijas saņemšanas kārtības regulējums cietušajiem, kas

⁶ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 5. novembra lēmums lietā Nr. SKK-508/2010.

⁷ Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

⁸ Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 24, 2006, 9. febr. (spēkā ar 2006. gada 1. martu).

⁹ Par valsts kompensāciju cietušajiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 87, 2006, 6. jūn. (spēkā ar 2006. gada 20. jūniju).

¹⁰ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2004, 29. apr., (spēkā ar 2004. gada 1. maiju). Likuma 19. panta otrajā daļā noteikts, ka satiksmes negadījumā personai nodarītie nemateriālie zaudējumi ir zaudējumi, kas saistīti ar sāpēm un garīgām ciešanām sakarā ar: 1) cietušās personas fizisku traumu; 2) cietušās personas sakropļojumu, invaliditāti; 3) apgādnieka, apgādājamā vai laulātā nāvi; 4) apgādnieka, apgādājamā vai laulātā 1. grupas invaliditāti.

¹¹ Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumi Nr. 331. “Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 30, 2005. (spēkā ar 2005. gada 21. maiju).

par tādiem atzīti Krimināllikuma¹² (turpmāk tekstā arī – KL) 260. pantā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā, būtiski atšķiras no vispārējās kārtības, kāda noteikta Kriminālprocesa likuma 26. nodaļā, norādījis arī Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments, 2009. gada 16. jūnija lēmumā¹³ skaidrojot, ka šajos gadījumos kaitējuma kompensācijas veidu, apmēru un saņemšanas kārtību bez Kriminālprocesa likuma 26. nodaļā ietvertajām normām un Civillikuma 1635. panta (2006. gada 26. janvāra likuma redakcijā) regulē arī speciālais likums un tam atbilstoši Ministru kabineta noteikumi.

2. Augstākās tiesas apkopojumā identificētās problēmas morālā kaitējuma kompensēšanā

Augstākā tiesa 2010./2011. gadā apkopojusi tiesu praksi par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā,¹⁴ kura gaitā identificēta virkne neprecizitāšu un pat kļūdainu risinājumu šajā jomā. Tā kā šis visai apjomīgais pētījums ir publikots, rakstā minētas tikai konstatētās nepilnības un Augstākās tiesas Senāta attiecīgie skaidrojumi.

Pirmkārt, virknē izpētīto kriminālprocesa galvenokārt par KL 260. pantā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem noteikta kompensācija par morālo kaitējumu, kaut gan noziedzīgais nodarījums ticis izdarīts, pirms bija stājies spēkā Kriminālprocesa likums un Civillikuma 1635. panta jaunā redakcija, kas saturēja tiesisko regulējumu morālā kaitējuma kompensācijai, lai arī vēl 2006. gada 26. septembrī¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments norādīja, ka morālais kaitējums nav kompensējams, ja noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī Civillikuma 1635. pants likuma 2006. gada 26. janvāra redakcijā nav bijis spēkā, kā arī nav piemērojamas Kriminālprocesa likuma 26. nodaļas normas, jo tām ir materiālo tiesību raksturs un tās nav bijušas spēkā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Saskaņā ar Civillikuma 3. pantu katra civiltiesiska attiecība apspriežama pēc likumiem, kas bijuši spēkā tad, kad šī attiecība radusies, pārgrozījusies vai izbeigusies. Šāds atzinums pausts arī Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 23. oktobra¹⁶ un 2007. gada 30. augusta¹⁷ lēmumos. Tas, ka nelikumīga KPL 26. nodaļas normu un Civillikuma 1635. panta piemērošana, galvenokārt pirmās instances tiesā, konstatējama arī vēlākā laika posmā, ļauj secināt, ka tiesas pilnībā nepārzina praksi un neseko līdzī judikatūrai. Jāpiebilst, ka arī zvērināti advokāti, pārstāvot cietušos, nereti ignorē likuma prasības un nepamatoti apstrīd pareizus tiesas nolēmumus šajā daļā.

Otrkārt, konstatēti arī tādi gadījumi, kad tiesa, lemjot jautājumu par morālā kaitējuma kompensāciju un noraidot to ar pamatojumu, ka noziedzīga nodarījuma

¹² Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.

¹³ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 16. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-307/09.

¹⁴ Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā 2010/2011 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2010>. Prakses materiālus pētīja un apkopojuma projektu sagatavoja šā raksta autore.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 26. septembra lēmums lietā Nr. SKK-552/2006.

¹⁶ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. SKK01-612/06.

¹⁷ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 30. augusta lēmums lietā Nr. SKK01-458/07.

izdarīšanas brīdī neesot bijusi spēkā Civillikuma 1635. panta jaunā redakcija, nav ņēmusi vērā, ka tajā laikā jau bija spēkā Kriminālprocesa likuma normas, kas nosaka cietušā tiesības uz morālā kaitējuma kompensāciju. Piemēram, Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments, atceļot ar 2007. gada 20. aprīļa lēmumu¹⁸ apelācijas instances tiesas spriedumu daļā par A. R. nodarītā morālā kaitējuma izlemšanu, viņa kompensācijas pieteikumu noraidot, un nosūtot lietu šajā daļā jaunai izskatīšanai, lai panāktu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu, norādīja, ka, atceļot pirmās instances tiesas spriedumu daļā par morālā kaitējuma kompensācijas piedziņu no A. I., kurš atzīts par vainīgu KL 231. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā 2005. gada 23. oktobrī, apelācijas instances tiesa nav ievērojusi 2005. gada 1. oktobrī spēkā stājušos Kriminālprocesa likumu, kura 22. pantā deklarēts kriminālprocesa pamatprincips par tiesībām uz kompensāciju par radīto kaitējumu. Tāpat norādīts, ka nav ievērots Kriminālprocesa likuma 26. nodaļā noteiktais, uzsverot, ka šīs normas faktiski satur arī materiālo tiesību normu pazīmes, tāpēc, izlemjot cietušā kompensācijas pieteikumu (arī daļā par morālo aizskārumu), tiesai jāvadās pēc šīm normām.

Treškārt, apkopotie materiāli ļāva secināt, ka vairāku gadu garumā neviennozīmīgi risināts jautājums par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesos, kuros persona apsūdzēta par KL 260. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, ņemot vērā, ka šo jautājumu reglamentē arī iepriekš minētais 2004. gada 7. aprīļa likums un Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumi Nr. 331.

Tiesu praksē, nosakot morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, ne vienmēr tiek ievērots, ka cietušajiem ir paredzētas tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību par nemateriālajiem zaudējumiem, neraugoties uz to, ka Senāta Krimināllietu departaments vairākkārt ir paudis viedokli, kā šis jautājums risināms pareizi. Piemēram, 2008. gada 29. oktobra lēmumā¹⁹ norādīts, ka, nosakot materiālā zaudējuma un morālā kaitējuma apmēru, tiesai ir jāņem vērā apdrošinātāja izmaksātā vai iespējamā apdrošināšanas atlīdzība, ko konkrētajā lietā pirmās instances un apelācijas instances tiesa nav ņēmusi vērā. Arī 2009. gada 29. janvāra²⁰ un 2009. gada 2. jūlija²¹ lēmumos Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments norādīja, ka kriminālprocesā, „izlemjot jautājumu par radītā kaitējuma atlīdzināšanu, jāņem vērā aprēķinātā, bet vēl neizmaksātā apdrošināšanas atlīdzība, izmaksātā atlīdzināšanas atlīdzība, iespējamā apdrošināšanas atlīdzība, ja persona, kura pretendēja saņemt apdrošināšanas atlīdzību, nav likumā noteiktajā kārtībā iesniegusi iesniegumu par apdrošināšanas atlīdzību”. Savukārt 2009. gada 3. jūnija lēmumā²² vēl papildus norādīts, ka, lai arī „cietušajai personai nav pienākums griezties ar iesniegumu par nemateriālā zaudējuma atlīdzināšanu apdrošināšanas sabiedrībā, taču tiesai, izvērtējot pieteiktā morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, ir jāņem vērā iespējama apdrošināšanas atlīdzības apmērs. Pretējā gadījumā tiktu pārkāptas apsūdzētā tiesības paļauties uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu. Šajā gadījumā par pamatu būtu ņemams maksimālais likumā garantētais iespējamās atlīdzības apmērs”.

Atsevišķos gadījumos tiesa, nosakot morālā kaitējuma kompensāciju, nav ņēmusi vērā speciālajā likumā un Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumos

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK01-269/07.

¹⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 29. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-586/08.

²⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 29. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-65/09.

²¹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 2. jūlija lēmums lietā Nr. SKK-345/09.

²² Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 3. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-308/09.

Nr. 331 norādīto, ka personām, kuras nav ceļu satiksmes negadījumā bojā gājušā vai 1. grupas invaliditāti ieguvušā laulātais, apgādnieks vai apgādājamais, nav tiesību uz apdrošināšanas atlīdzību,²³ kā arī nav apsvērusi, vai nevajadzētu piemērot Ceļu satiksmes likuma normas par transportlīdzekļa īpašnieka vai valdītāja atbildību par nodarīto zaudējumu transportlīdzekļu ekspluatācijas rezultātā.²⁴

Ceturtkārt, vairākos kriminālprocesos atšķirīgi risināts jautājums par to, vai uz konkrēto gadījumu attiecināmi Civillikuma 1635. panta nosacījumi, kas savukārt atsevišķos nolēmumos noveda pie kļūdainiem secinājumiem par nepieciešamību pieteikumā pamatot pieprasītās morālā kaitējuma kompensācijas apmēru. Šajā sakarībā vērā ņemams Augstākās tiesas Senāta krimināllieta departamenta 2008. gada 28. aprīļa lēmumā dotais skaidrojums: „No Krimināllikuma 260. panta dispozīcijas izriet, ka šis noziedzīgais nodarījums apdraud ne vien satiksmes drošību, kas ir uzskatāms par šī noziedzīgā nodarījuma tiešo objektu, bet arī cilvēka dzīvību un veselību, kas ir šī noziedzīgā nodarījuma otrs objekts. Tāpēc, lemjot par radītā kaitējuma atlīdzināšanu, ir piemērojams Civillikuma 1635. pants, kas dod tiesības cietušajam prasīt morālā kaitējuma atlīdzināšanu no personas, kura ar noziedzīgu nodarījumu to radījusi.” Jāpiebilst, ka šajā lēmumā arī akcentēts, ka saskaņā ar Civillikuma 1635. panta trešo daļu „cietušajam nav jāpierāda morālais kaitējums gadījumos, kad pret viņu vērstā neatļautā darbība izpaudusies kā noziedzīgs nodarījums pret šīs personas dzīvību, veselību”.²⁵

Izņēmumu veido gadījumi, kad morālā kaitējuma kompensāciju pieteikusi persona, kura pati no noziedzīga nodarījuma nav cietusi, taču uzskata, ka noziedzīgais nodarījums, kas izdarīts pret cietušo, sagādājis tai garīgas ciešanas. Morālais kaitējums šādā gadījumā, izņemot cietušā bojāeju, tai jāpierāda.²⁶

Piektkārt, neviennozīmīgi tiesu praksē risināts jautājums par to, kā labā piedzenama kompensācija, ja cietušais ir nepilngadīgs vai rīcībnespējīgs. Atbilde uz to rodama Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2010. gada 4. februāra lēmumā: „Kriminālprocesa likuma 95. panta pirmajā daļā noteikts, ka par cietušo kriminālprocesā var būt fiziska vai juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums. Tiesa, piedzenot kompensāciju par labu cietušās pārstāvim, pārkāpusi Kriminālprocesa likuma 350. panta pirmās daļas un 514. panta pirmās daļas 10. punkta noteikumus, pieļaujot konkrētajā lietā būtisku Kriminālprocesa likuma pārkāpumu šā likuma 575. panta trešās daļas izpratnē.”²⁷ Šeit vietā atgādināt Senāta Krimināllieta departamenta 2008. gada 28. aprīļa lēmumā norādīto: „Lai konstatētu cietušās personas tiesības uz materiālo atlīdzinājumu, ir nepieciešams konstatēt cēloņsakarību starp noziedzīgajām darbībām, to smagumu un radušos morālo kaitējumu, proti, vai nodarīts tāds kaitējums, par kuru pienākas saņemt materiālo atlīdzību.” Jāpiebilst, ka šāda izvērtējuma nepieciešamība izriet arī no Civillikuma 1635. panta pirmajā daļā noteiktā, ka cietušajam ir tiesības prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par neatļauto darbību var vainot.

²³ Sk. Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2008. gada 15. decembra lēmumu lietā Nr. SKK-674/08.

²⁴ Sk. Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2009. gada 17. decembra lēmums lietā Nr. SKK-693/09.

²⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2008. gada 28. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK01-181/08.

²⁶ Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2008. gada 29. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-592/08.

²⁷ Augstākās tiesas Senāta Krimināllieta departamenta 2010. gada 4. februāra lēmums lietā Nr. SKK-8/210.

Runājot par morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, saskaņā ar Civillikuma 1635. panta otrās daļas nosacījumiem to nosaka tiesa, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas. Savukārt Kriminālprocesa likuma 352. panta „Kompensācijas apmērs” pirmajā daļā ir norādīti apstākļi, kas ņemami vērā, nosakot kompensācijas apmēru. No normas satura izriet, ka, lemjot par morālā kaitējuma kompensācijas apmēriem, tiesai ir jāizvērtē cietušā pieteikums un jāņem vērā:

- 1) noziedzīga nodarījuma smagums un izdarīšanas raksturs;
- 2) nodarītās fiziskās ciešanas, paliekoši sakropļojumi un darbības zudums;
- 3) morālā aizskāruma dziļums un publiskums;
- 4) psihiskas traumas.

Juridiskajā literatūrā var atrast norādi arī uz citiem kritērijiem, piemēram, saprātīgumu un taisnīgumu, cietušā dzīves baidas objektīvo samazinājumu, iespēju cietušajam nopirkt alternatīvu komfortu zaudētā vietā vai atjaunot iepriekšējo stāvokli.²⁸ Izlemjot jautājumu par morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, tiesu nolēmumos tiek minēta arī subjekta vainas forma, cietušajam nodarīto ciešanu raksturs un pakāpe, prasības pēc taisnīguma un saprātīguma, cietušā vainas pakāpe, subjekta materiālais stāvoklis,²⁹ fizisko un morālo ciešanu līmenis, pušu mantiskais stāvoklis, samērīguma un taisnīguma princips u. tml. Būtiska norāde šajā aspektā ir ietverta Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 4. februāra lēmumā, ka, „lemjot par morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, jāievēro samērīguma princips un tas, ka morālā kaitējuma kompensācija ir tikai viens no kompensācijas veidiem un neaizstāj cietušā mantai un veselībai nodarīto kaitējumu”.³⁰

Apkopojums ļāva secināt, ka tiesas parasti mēģina noteikt kompensācijas apmēru individuāli katrā konkrētā gadījumā, taču jāatzīmē, ka kompensācija par morālo kaitējumu, kas radīts līdzīgos apstākļos, nereti ir visai atšķirīga un svārstās no nelielām līdz ievērojamām summām, ko zināmā mērā nosaka arī tas, kādu kompensāciju ir pieprasījis cietušais. Tas, cik rūpīgi izvērtēti Kriminālprocesa likuma 352. panta pirmajā daļā norādītie apstākļi, lielākoties nosaka arī noteiktā kompensācijas apmēra pamatojuma kvalitāti.

Likumdevējs tiesai ir noteicis tiesības par morālā kaitējuma kompensācijas apmēru lemt pēc sava ieskata, taču tajā pašā laikā ir norādīti strikti kritēriji, kas ņemami vērā šā jautājuma izlemšanā, un noteiktā kompensācija uzskatāma par atbilstīgu nodarījumam tikai tad, ja šie kritēriji ir izvērtēti. Praksē vajadzētu būt tā, ka salīdzināmos gadījumos arī kompensācija ir līdzīga, un jo lielāks kaitējums, jo lielāki jābūt morālā kaitējuma kompensācijai. Lai nodrošinātu iespējami vienveidīgu šā jautājuma risinājumu, ņemot vērā tiesu praksi un samērojāmību, pētījumā izteikts viedoklis par to, kādas morālā kaitējuma summas varētu tikt piedzītas par atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem virs speciālajos likumos paredzētajām summām.³¹

Apkopojuma rezultāti deva pamatu secināt, ka atsevišķos gadījumos tiesas savu attieksmi pret pieteikto kompensāciju formulē kļūdaini. Saskaņā ar judikatūrā noteikto tiesa, izlemjot jautājumu par kompensācijas pieteikumu, var apmierināt

²⁸ **Kūtris, G.** *Kompensācija nozieguma upuriem: tiesiskās problēmas*: starptautiskais seminārs. Nozieguma upuri – kā kompensēt kaitējumu. Semināra programma un tēzes. Rīga: RSU tipogrāfija, 2007, 11. lpp.

²⁹ **Meikališa, Ā., Strada, K.** *Kriminālprocesa ūlo terminu vārdnīca*. Rīga: RaKa, 2000, 161. lpp.

³⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 4. februāra lēmums lietā Nr. SKK-8/2010.

³¹ Sk. **Matule, S.** Morālā kaitējuma kompensācijas aprēķina vadmotīvi. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2011, 12. apr., 24.–25. lpp.

(piedzīt) prasību par kaitējuma atlīdzību, neapmierināt (noraidīt), atstāt bez izskatīšanas un (vai) nenoteikt kompensāciju.³² Ņemot vērā, ka atsevišķos gadījumos nolēmumā nav noteikts, kādu lēmumu tiesa pieņēmusi par kompensācijas pieteikumu, vai arī tas izrādījies kļūdains, Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2009. gada 6. oktobra lēmumā norādījis, ka „tiesai ir jāizlemj un konkrēti jānorāda, vai cietušā pieteiktais morālā kaitējuma atlīdzinājums nav jānosaka vai arī jānoraida, jo šim apstāklim ir nozīme, vai cietuši persona saglabā tiesības pieteikt prasību civiltiesiskā kārtībā”.³³ Un vēl – „izskatot lietu par morālā kaitējuma atlīdzinājumu, tiesai ne tikai jānosaka atbilstīgs atlīdzinājums, bet arī jāpamato, kādēļ tā uzskatījusi atlīdzinājumu par atbilstīgu. Pamatojumam ir jāparāda, ka tiesa ir ņēmusi vērā un izvērtējusi visus atlīdzinājuma noteikšanā būtiskos apstākļus un ka tiesa, nosakot atlīdzinājumu, nav balstījusies vienīgi uz saviem subjektīvajiem ieskatiem, bet gan uz racionāliem juridiskiem apsvērumiem. Šāds pamatojums ir būtisks, lai ikviens varētu pārliecināties par tiesas nolēmuma tiesiskumu”.³⁴

3. Neliels ieskats pēdējo gadu tiesu praksē

Lai apzinātu situāciju ar morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā jau pēc minētā Augstākās tiesas apkopojuma un tajā ietverto skaidrojumu un ieteikumu publiskošanas, tika analizēti 25 tiesu nolēmumi krimināllietās par slepkavībām, kas izskatītas 2011.–2012. gadā.

1. Analizētajās krimināllietās, kurās apsūdzētie atzīti par vainīgiem KL 116.–118. pantā paredzēto slepkavību vai to mēģinājumu izdarīšanā, pieteikumus par radītā morālā kaitējuma kompensāciju iesnieguši 17 cietušie, pieteikumi pilnībā apmierināti deviņos, daļēji – astoņos gadījumos. Astoņi cietušie pieteikumus par morālā kaitējuma kompensāciju nav iesnieguši, taču saņēmuši valsts kompensāciju, vienā gadījumā jautājums par morālā kaitējuma kompensāciju vispār nav risināts.
2. Kompensācijas summas, kas pieteiktas krimināllietās par KL 116. pantā paredzētās slepkavības izdarīšanu, svārstījās no Ls 500 līdz Ls 30 000, no apsūdzētajiem, kuri atzīti par vainīgiem KL 117. un 118. pantā paredzēto slepkavību vai to mēģinājumu izdarīšanā – no Ls 1000 līdz Ls 150 000. Lielākās summas, ko tiesa piedzinusi, attiecīgi ir Ls 30 000 un Ls 50 000. Ieteicamais piedzenamās kompensācijas apmērs, kāds minēts Augstākās tiesas apkopojumā, ja izdarīta KL 116. pantā paredzētā slepkavība, ir no Ls 7 000 līdz 10 000, bet, ja izdarīta KL 117. vai 118. pantā paredzētā slepkavība, – no Ls 10 000 līdz 50 000. No minētā var secināt, ka tiesas kopumā ievēro šīs rekomendācijas.
3. Iepazīstoties ar tiesu nolēmumiem, īpaša vērība tika veltīta pieņemtā lēmuma motivācijai, ja cietušā pieteikums par morālā kaitējuma kompensāciju ticis apmierināts daļēji. Spriedumos ierakstītais ļauj secināt, ka atsevišķos gadījumos tiesas motivācija par piedzīto kompensācijas summu nepārlicina, ka ar pieteikamu rūpību būtu izvērtēti KPL 352. panta pirmajā daļā norādītie kritēriji. Piemēram, A. A. atzīts par vainīgu vairāku personu slepkavības mēģinājumā, kad šīs personas centās pārtraukt viņa noziegumu (KL 118. panta 1., 2. punkts).

³² Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 1. marta lēmums lietā Nr. SKK-96/2007.

³³ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 6. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-23/09.

³⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKA-104/2010.

Šis slepkavības mēģinājums bija saistīts ar laupīšanu, izdarīts personu grupā un vairāku personu dzīvībai bīstamā veidā (KL 117. pants 3., 6., 10. punkts). Apsūdzētais un divas nenoskaidrotas personas izdarīja virkni šāvīnu uz trim cietušajiem, vienam no tiem nodarot smagus, dzīvībai bīstamus miesas bojājumus, pārējiem diviem uzbrucēji netrāpīja. Cietušie E. E. un C. C. pieteikuši morālā kaitējuma kompensāciju attiecīgi Ls 50 000 un 10 000 apmērā. Tiesa nolēma piedzīt katram Ls 2 000, norādot, ka tas ir samērīgi ar nozieguma smagumu, izdarīšanas raksturu un viņiem radītajām morālajām ciešanām. Arī cietušā B. B. pieteiktā kompensācija Ls 100 000 apmērā apmierināta daļēji – Ls 5 000, atzīstot to par samērīgu nozieguma smagumam un raksturam, radītajām fiziskajām un morālajām ciešanām. Tāpat arī norādīts, ka cietušajam nodarīti smagi, dzīvībai bīstami miesas bojājumi, pārceistas trīs operācijas, lai no ķermeņa izņemtu lodes. Ārstēšanās laikā cietušais ilgi bijis darbnespējīgs, nozieguma rezultātā radītais šoks, iegūtās traumas būtiski ietekmējušas cietušā dzīvi, mazinājušas dzīves kvalitāti.³⁵

Var minēt arī citu spriedumu, kurā tiesas pieņemtais lēmums vispār nav motivēts. Krimināllietā konstatēts, ka divi apsūdzētie pēc iepriekšējas vienošanās laupīšanas nolūkā noslepkavoja taksometra vadītāju. Noslepkavotā sieva pieteikusi morālā kaitējuma kompensāciju Ls 100 000 apmērā. Atzīstot, ka sakarā ar vīra vardarbīgo nāvi viņai nodarīts morāls kaitējums, jo tuva radnieka noslepkavošana nenoliedzami izraisa garīgas ciešanas, tiesa bez jebkādas motivācijas vienkārši ierakstīja: „Vidzemes apgabaltiesa uzskata, ka cietušajai (..) sakarā ar vīra (..) nonāvēšanu ir nosakāma morālā kaitējuma kompensācija Ls 50 000 apmērā.”³⁶

4. Protams, var piekrist Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas secinājumam krimināllietā par vairāku personu slepkavību, kurā viens cietušais pieteicis morālā kaitējuma kompensāciju Ls 1 000 apmērā, bet otrs – Ls 20 000 apmērā, ka „katram cietušajam ir tiesības noteikt kompensācijas apmēru, kuru tas uzskata par pietiekamu,”³⁷ tomēr rodas iespaids, ka cietušie par viņu tiesībām saistībā ar morālā kaitējuma kompensāciju netiek pienācīgi informēti. Šāds secinājums izriet, pirmkārt, no tā, ka tikai dažos spriedumos, apmierinot pieteikumu daļēji, tiesa izskaidrojusi, ka saskaņā ar KPL 350. panta trešo daļu cietušajam ir tiesības prasīt atlīdzinājumu Civilprocesa likuma noteiktajā kārtībā, ja tiek uzskatīts, ka ar kompensāciju nav atlīdzināts viss radītais kaitējums.³⁸ Otrkārt, kā jau minēts, deviņi cietušie pieteikumus par morālā kaitējuma kompensāciju nav iesnieguši (pieļaujams, ka viņi pirmstiesas kriminālprocesā netika informēti par tiesībām pieprasīt kompensāciju, pamatojoties uz Kriminālprocesa likumu). Tikai Jūrmalas tiesa spriedumā izskaidrojusi, ka saskaņā ar likuma „Par valsts kompensāciju cietušajiem” 2. panta otro daļu valsts kompensācijas pieprasīšana un izmaksāšana, pamatojoties uz šo likumu, neierobežo cietušā tiesības pieprasīt kompensāciju arī saskaņā ar Kriminālprocesa likumu.³⁹

³⁵ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2010. gada 3. marta spriedums lietā Nr. K04-0133/10-28.

³⁶ Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2011. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. K05-0020-11/05.

³⁷ Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 11221100611.

³⁸ Piemēram, Rēzeknes tiesas 2012. gada 5. janvāra spriedums lietā Nr. K26-115/12/1.

³⁹ Jūrmalas tiesas 2011. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. K17-0248-11/01 un 2011. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. K17-0251-11/01.

5. KPL 350. panta pirmā daļa noteic, ka kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko persona, kura ar noziedzīgu nodarījumu radījusi kaitējumu [aut. izcēlums], samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu. Citētā sakarībā apspriežams Liepājas tiesas 2011. gada 31. marta spriedums, ar kuru piedzīta morālā kaitējuma kompensācija ne tikai no A. V., kurš atzīts par vainīgu KL 116. pantā paredzētās slepkavības izdarīšanā, bet arī no V. M., notiesājot viņu par neziņošanu un piedalīšanos nozieguma pēdu slēpšanā.⁴⁰ Šo spriedumu par pareizu atzinusi arī apelācijas instances tiesa. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments atcēla abu instanču tiesu nolēmumus daļā par V. M. atzīšanu par vainīgu un sodīšanu saskaņā ar KL 313. panta otro daļu un 315. pantu nepareizas nodarījuma kvalifikācijas dēļ un daļā par kompensācijas piedziņu no viņa.⁴¹ Lai gan kasācijas instances tiesas lēmumā nekādas norādes par morālā kaitējuma kompensācijas piedzišanas no V. M. pamatotību vai nepamatotību nav rodamas, domājams, ka viņš nav tā persona, kas norādīta KPL 350. panta pirmajā daļā, jo kaitējumu ar savu rīcību, noslepkavojot I. L., ir radījis A. V., tādēļ viņam arī ir pienākums samaksāt cietušajai personai kompensāciju.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Kūtris, G.** *Kompensācija nozieguma upuriem: tiesiskās problēmas*: starptautiskais seminārs. Nozieguma upuri – kā kompensēt kaitējumu. Semināra programma un tēzes. Rīga: RSU tipogrāfija, 2007.
2. **Matule, I.** Morālā kaitējuma kompensācijas aprēķina vadmotīvi. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2011, 12. apr.
3. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** *Kriminālprocesa terminu vārdnīca*. Rīga: Raka, 2000.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Eiropas Konvencija par kompensācijas piešķiršanu vardarbīgu noziegumu upuriem [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.coe.lv/konv_sae.php?kid=120.
3. Padomes 2004. gada 29. aprīļa Direktīva 2004/80 EK par kompensāciju noziegumos cietušajiem [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.jpg.gov.lv/lat.normatивie_akti-es_normative_akti/doc=110&ius_print.
4. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.
5. Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.
6. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
7. Grozījumi Civillikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 24, 2006, 9. febr.
8. Par valsts kompensāciju cietušajiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 87, 2006, 6. jūn.
9. Sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2004, 29. apr.
10. Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumi Nr. 331. «Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem». *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 30, 2005.

⁴⁰ Liepājas tiesas 2011. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 11270008310.

⁴¹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 14. decembra lēmums lietā Nr. SKK-620/11.

Juridiskās prakses materiāli

1. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 14. decembra lēmums lietā Nr. SKK-620/11.
2. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010 gada 5. novembra lēmums lietā Nr. SKK-508/2010.
3. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 4. februāra lēmums lietā Nr. SKK-8/2010.
4. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 17. decembra lēmums lietā Nr. SKK-693/09.
5. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 6. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-23/09.
6. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 2. jūlija lēmums lietā Nr. SKK01-308/09.
7. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 16. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-307/09.
8. Augstākās tiesas Senāta krimināllietu departamenta 2009. gada 3. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-308/09.
9. Augstākās tiesas senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 29. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-65/09.
10. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 15. decembra lēmums lietā Nr. SKK-674/08.
11. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 29. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-592/08.
12. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 29. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-586/08.
13. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 28. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK01-181/08.
14. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 30. augusta lēmums lietā Nr. SKK01-458/07.
15. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-269/07.
16. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 1. marta lēmums lietā Nr. SKK-96/07.
17. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 23. oktobra lēmums lietā SKK01-612/06.
18. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 20. septembra lēmums lietā Nr. SKK-552/06.
19. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKA-104/2010.
20. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2010. gada 3. marta spriedums lietā Nr. K040133/10-28.
21. Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2011. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. K05-0020-11/05.
22. Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 11221100611.
23. Jūrmalas tiesas 2011. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. K17-0251-11/01.
24. Jūrmalas tiesas 2011. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. K17-0248-11/01.
25. Liepājas tiesas 2011. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 11270008312.
26. Rēzeknes tiesas 2012. gada 5. janvāra spriedums lietā Nr. K26-112/12/1.
27. Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā 2010/2011 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2010>.

KRIMINĀLATBILDĪBA PAR NELIKUMĪGĀM DARBĪBĀM AR ALKOHOLISKAJIEM DZĒRIENIEM UN TABAKAS IZSTRĀDĀJUMIEM

Dr. iur. Diāna Hamkova

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docente
diana.hamkova@lu.lv

Atslēgvārdi: alkoholiskie dzērieni, nelikumīgi alkoholiskie dzērieni, tabakas izstrādājumi, būtisks kaitējums

Raksta mērķis ir pievērsties Krimināllikuma 221., 221.¹ un 221.² pantā ietvertajam noziedzīga nodarījuma priekšmetam, kā arī izvērtēt būtiska kaitējuma kritērijus Krimināllikuma 221. un 221.² pantā paredzētajos noziedzīgos nodarījumos.

Krimināllikuma¹ (turpmāk tekstā arī – KL) sākotnējā redakcijā likumdevējs, nosakot atbildību par nelikumīgām darbībām ar alkoholiskajiem dzērieniem, bija ietvēris tikai vienu normu – KL 221. pantu, kurā tika paredzēta atbildība par spirta un alkoholisko dzērienu uzglabāšanas un pārvadāšanas noteikumu pārkāpšanu. Ar 2006. gada 12. oktobra likumu „Grozījumi Krimināllikumā”² KL 221. pantā tika izdarīti nozīmīgi grozījumi, atbildību attiecinot ne vien uz darbībām ar spirtu un alkoholiskajiem dzērieniem, bet arī uz visām ar akcīzes nodokli apliekamām precēm. Tika paplašināts arī pantā ietverta darbību klāsts, nosakot atbildību par attiecīgo preču iegādes un realizācijas noteikumu pārkāpšanu. Vēl būtiskāki un plašāki grozījumi (Preiļu lietas ietekmē) Krimināllikumā tika pieņemti ar 2007. gada 21. jūnija likumu „Grozījumi Krimināllikumā”³ likumdevējam papildinot Krimināllikumu ar pieciem jauniem pantiem – 221.¹, 221.², 221.³, 221.⁴ un 221.⁵

Ar 2009. gada 21. maija likumu „Grozījumi Krimināllikumā”⁴ KL 221. pants tika izteikts jaunā redakcijā, likumdevējam panta pirmajā daļā nosakot atbildību par alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu nelikumīgu uzglabāšanu, pārvietošanu (pārvadāšanu) vai realizāciju, ja tā rezultātā radīts būtisks kaitējums; panta otrajā daļā – par alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu nelikumīgu uzglabāšanu, pārvietošanu (pārvadāšanu) vai realizāciju, ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās vai tā izdarīta lielā apmērā; un panta trešajā daļā – par alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu nelikumīgu uzglabāšanu, pārvietošanu (pārvadāšanu) vai realizāciju, ja to izdarījusi organizēta grupa. Savukārt ar 2009. gada 19. novembra likumu „Grozījumi Krimināllikumā”⁵ izmaiņas tika veiktas KL 221.² pantā, panta pirmajā daļā aizstājot vārdus „tā izdarīta atkārtoti gada laikā” ar vārdiem „ar to radīts būtisks kaitējums”. Šīs izmaiņas

---

¹ Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.

² Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 174, 2006, 1. nov.

³ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2007, 5. jūl.

⁴ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2009, 10. jūn.

⁵ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. dec.

ir veiktas saskaņā ar Kriminālsodu politikas koncepcijā ietvertajām nostādnēm.⁶ Saistībā ar minēto dokumentu izstrādāts vērienīgs likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”,⁷ kas jau ir pieņemts pirmajā lasījumā Saeimā. Saskaņā ar šo likumprojektu grozījumi ir paredzēti arī Krimināllikuma normās, kas skar alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu apriti. Minētais likumprojekts satur izmaiņas gan attiecībā uz sankcijām, gan atsevišķu pantu redakciju, gan paredz no Krimināllikuma izslēgt KL 221.³ un KL 221.⁵ pantu.

Ņemot vērā, ka šā raksta mērķis ir aplūkot problēmas, kas skar KL 221., 221.¹ un 221.² pantu, jautājumi par sankcijām un norādīto normu izslēgšanu šā raksta ietvaros netiks aplūkoti. Redakcionālas izmaiņas ir paredzētas KL 221. un 221.¹ pantā. KL 221. panta otrā daļa likumprojektā ir izteikta šādā redakcijā: „Par šā panta pirmajā daļā minētajām darbībām, ja tās izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, –”. Savukārt panta trešās daļas dispozīcija tiek papildināta aiz vārda „grupa” ar vārdiem „vai tas izdarīts lielā apmērā”. KL 221.¹ pantā izmaiņas ir iestrādātas gan panta otrajā, gan trešajā daļā, panta otro daļu izsakot šādā redakcijā: „Par šā panta pirmajā daļā minētajām darbībām, ja tās izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, –”. Panta trešā daļa formulēta šādi: „Par šā panta pirmajā daļā minētajām darbībām, ja tās izraisījušas smagas sekas vai ja tās izdarītas lielā apmērā, –”.

Pievēršoties KL 221., 221.¹ un 221.² pantam, jānorāda, ka noziedzīga nodarījuma priekšmets ir tas elements, kas ļauj nošķirt KL 221. pantā un KL 221.¹ un 221.² pantā ietvertos noziedzīgos nodarījumus. KL 221. pantā likumdevējs ir paredzējis atbildību par nelikumīgām darbībām ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, savukārt KL 221.¹ un 221.² pantā ir noteikta atbildība par darbībām ar nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem. Alkoholisko dzērienu aprites noteikumi ir regulēti Alkoholisko dzērienu aprites likumā,⁸ likumā „Par akcīzes nodokli”,⁹ kā arī citos normatīvajos aktos. Jāteic, ka normatīvie akti satur prasības, kas jāievēro, lai alkoholisko dzērienu apriti varētu uzskatīt par legālu, savukārt nelikumīgu alkoholisko dzērienu skaidrojums nedz Alkoholisko dzērienu aprites likumā, nedz citos normatīvajos aktos nav dots.

Tiesu prakses materiālu analīze ļauj secināt, ka jautājums par nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem (līdz ar to arī par KL 221.¹ un 221.² pantā ietvertā noziedzīga nodarījuma priekšmeta izpratni) ir visai neskaidrs. Piemēram, kaut arī G. B. realizēja pašizgatavotu alkoholisko dzērienu, atšķaidot etilspirtu ar ūdeni, kas ir atzīstams par nelikumīgu alkoholisko dzērienu, tiesa norāda, ka G. B. realizēja nelegāli izgatavotu spirtu saturošu šķidrumu, kas nav alkoholiskais dzēriens, bet kuru piedāvā kā alkoholisko dzērienu.¹⁰ Valkas rajona tiesas 2011. gada 12. janvāra spriedumā¹¹ konstatēts, ka „M. M. realizēja nelegāli izgatavotu (ražotu)

⁶ Kriminālsodu politikas koncepcija [tiešsaiste]. Apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6. [aplūkots 2012. gada 3. janvārī]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40149704>.

⁷ Grozījumi Krimināllikumā [tiešsaiste]. Pieņemts pirmā lasījumā Saeimā 2011. gada 24. novembrī [aplūkots 2012. gada 3. janvārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C282BBE050C85548C225794A0045D7E3?OpenDocument>.

⁸ Alkoholisko dzērienu aprites likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2004, 1. maijs.

⁹ Par akcīzes nodokli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.

¹⁰ Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2009. gada 20. maija spriedums lietā Nr. K28-105/09-7, kriminālieta Nr. 11096120208; šāda pati vai līdzīga pieeja vērojama arī Jūrmalas pilsētas tiesas 2009. gada 2. septembra spriedumā lietā Nr. K17-0028-09; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2011. gada 4. jūlija spriedumā lietā Nr. K28-0503/11-3, kriminālieta Nr. 11096021111.

¹¹ Valkas rajona tiesas 2011. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K38-18/11, kriminālieta Nr. 11140048710.

spirtu saturošu šķidrumu, kurš nav alkoholiskais dzēriens, bet kuru piedāvā kā alkoholisko dzērienu (nelikumīgs alkoholiskais dzēriens)". Savukārt no cita sprieduma izriet, ka M. M. savā dzīvesvietā pārdeva kādai personai 500 ml atšķaidīta spirta, kuru izsniedza 0,5 litru tilpuma stikla pudelē ar etiķeti „Zelenaja marka”, kas saskaņā ar 2010. gada 4. augusta spirta un alkoholisko dzērienu ekspertīzes atzinumu atzīts par nelikumīgu alkoholisko dzērienu – neattīrītu etilspirta ūdens šķidrumu ar stiprumu (etilspirta saturs) 48,3 %, kas neatbilst uz etiķetes norādītajam dzērienam. Jāteic, ka no sprieduma nevar izsecināt, vai etilspirta šķidruma saturēja kādus nepārtikas komponentus vai arī šķidruma sastāvā tika izmantoti citi spirti, nevis etilspirts. Līdz ar to nevar atzīt par viennozīmīgu tiesas apgalvojumu, ka M. M. veica darbības ar „spirtu saturošu šķidrumu, kurš nav alkoholiskais dzēriens, bet kuru piedāvā kā alkoholisko dzērienu”. Turklāt no sprieduma neizriet, ka ir ticis apspriests jautājums par viltotu alkoholisko dzērienu realizāciju, neraugoties uz to, ka lietā ir konstatēts, ka šķidrums, kas tika iepildīts 0,5 litru tilpuma stikla pudelē ar etiķeti „Zelenaja marka”, neatbilst uz etiķetes norādītajam dzērienam.

Aplūkotie tiesu prakses materiāli apliecina, ka praksē visai bieži tiek pārrakstīta panta dispozīcija, neiedziļinoties, vai tiešām konkrētajā gadījumā ir vērojamas darbības ar visiem attiecīgajā pantā norādītajiem priekšmetiem vai arī tikai ar kādu no tiem. Turklāt minētie formulējumi tā arī neviens skaidrību par to, vai konkrētais dzēriens, lai arī nelikumīgs, ir alkoholiskais dzēriens, viltots alkoholiskais dzēriens vai arī spirtu saturošs šķidrums, kas nav alkoholiskais dzēriens.

Krimināllikuma 221.¹ un 221.² pantā likumdevējs ir paredzējis atbildību par darbībām ar nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem. Par nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem saskaņā ar KL 221.¹ panta dispozīciju atzīstami nelegāli izgatavoti (ražoti) alkoholiskie dzērieni, viltoti alkoholiskie dzērieni, spirtu saturoši šķidrums, kuri nav alkoholiskie dzērieni, bet kurus piedāvā kā alkoholiskos dzērienus. Diemžēl, kā jau tika akcentēts, likumdevējs nevienā no normatīvajiem aktiem, kas regulē alkoholisko dzērienu apriti, nav devis skaidrojumu vārdkopai „nelikumīgi alkoholiskie dzērieni”. Šāds skaidrojums dots Valsts policijas 2007. gada 19. jūlija cirkulārā Nr. 20/14414,¹² kurā norādīts, ka Tieslietu ministrijas darba grupa, kas izstrādāja grozījumus Krimināllikumā, ar nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem saprot:

- 1) nelegāli ražotus alkoholiskos dzērienus – ar akcīzes nodokļa markām nemarķētus alkoholiskos dzērienus, izņemot likuma „Par akcīzes nodokli” 27. panta trešajā daļā minētos alkoholiskos dzērienus, kurus atļauts nemarķēt. Likums „Par akcīzes nodokli” noteic, ka visi alkoholiskie dzērieni, kas ir akcīzes nodokļa objekts, ir marķējami ar akcīzes nodokļa markām, izņemot šā likuma 27. panta trešajā daļā noteiktos gadījumus. Šajā grupā ietilpst arī tie alkoholiskie dzērieni, kuri ir ievesti Latvijā nelikumīgā veidā;
- 2) viltotus alkoholiskos dzērienus – dzērienus, kuru alkoholiskā dzēriena iepakojuma saturs neatbilst uz iepakojuma norādītajam marķējumam, maldinot alkoholisko dzērienu pircēju vai patērētāju (piemēram, nelikumīgi alkoholiskie dzērieni tiek uzdoti par oficiālu alkoholisko dzērienu ražotāju produktu);
- 3) spirtu saturošus šķidrumus, kas nav alkoholiskie dzērieni, bet kurus piedāvā vai realizē kā alkoholiskos dzērienus – šķidrumus, kuru sastāvā ir no

¹² Valsts policijas 2007. gada 19. jūlija cirkulārs Nr. 20/14414 (nepublicēts).

pārtikas izejvielām izgatavotie spirtu saturošie produkti, bet kam pievienoti nepārtikas komponenti, kuri neatgriezeniski izslēdz iespēju izmantot tos kā pārtikas precī, un šķidrumus, kuru sastāvā ir izmantoti citi spirti, nevis etilspirts (piemēram, metanols (koka spirts), etilēnglikols (viena no antifrīza sastāvdaļām), izopropanols (logu mazgāšanai paredzētie šķidrums)).

Lai atvieglotu tiesību normu piemērošanu praksē, kā arī lai izvairītos no neprecizitātēm un kļūdām, formulējot noziedzīga nodarījuma priekšmetu, nelikumīgu alkoholisko dzērienu definējumu būtu lietderīgi ietvert Alkoholisko dzērienu aprites likumā.

Atgriežoties pie nelikumīgu alkoholisko dzērienu skaidrojuma, jāteic, ka nekas nebūtu iebilstams pret viltotu alkoholisko dzērienu vai spirtu saturošu šķidrumu skaidrojuma, – tie atzīstami par nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem. Bet nevar piekrist nelegālu alkoholisko dzērienu skaidrojumam, proti, apšaubāms ir tas, ka par nelegāli izgatavotiem alkoholiskiem dzērieniem uzskatāmi tādi dzērieni, kuri nav marķēti ar akcīzes markām vai arī ievesti Latvijā nelikumīgā veidā. Saskaņā ar likuma „Par akcīzes nodokli”¹³ 8. panta ceturto daļu akcīzes preču ražošana, uzglabāšana, kā arī citas pantā norādītās darbības ir atļautas tikai akcīzes preču noliktavā. Likuma 27. pantā noteikts, ka visus alkoholiskos dzērienus marķē ar akcīzes nodokļa markām, izņemot likumā norādītos gadījumus. 26. pantā ietverta norāde, ka, ievēdot Latvijas Republikā ar akcīzes nodokļa markām marķējamās akcīzes preces, tām jābūt marķētām jau ievēšanas brīdī. Alkoholisko dzērienu aprites likuma¹⁴ 9. pantā noteikts, ka alkoholisko dzērienu ražošana mājas apstākļos ir aizliegta (aizliegums ražot alkoholiskos dzērienus mājas apstākļos neattiecas uz alu, vīnu un citu likuma „Par akcīzes nodokli” 3. panta ceturtais daļas 1. punktā minēto raudzēto dzērienu izgatavošanu personiskajam patēriņam). Ir aizliegts arī uzglabāt un pārvadāt alkoholiskos dzērienus bez akcīzes nodokļa markām, izņemot likumā noteiktos gadījumus. Tātad minētais likums satur noteiktu akcīzes preču aprites kārtību, par kuras neievērošanu ir paredzēta atbildība. Autoresprāt, jāņem vērā, ka nelikumīgas darbības vēl nav pietiekams pamats tam, ka arī alkoholiskie dzērieni ir nelikumīgi, proti, to saturs ir tāds, kas neatbilst alkoholisko dzērienu kvalitātes prasībām. Ja eksperts savā atzinumā nekonstatē, ka alkoholiskais dzēriens satur noteiktus piemaisījumus, ir pašizgatavots (tātad ražots ārpus akcīzes preču noliktavas) vai neatbilst etiķetē norādītajam alkoholiskajam dzērienam, kā arī nekonstatē, ka šķidrums satur spirtu saturošus šķidrumus, kas nav alkoholiskie dzērieni, tad alkoholisko dzērienu nevar atzīt par nelikumīgu alkoholisko dzērienu. Veicot šādas darbības, persona nav ievērojusi likumā noteikto procedūru alkoholisko dzērienu aprītē, bet tas vien vēl nenozīmē, ka dzēriens ir nelikumīgs. KL 221., 221.¹ un 221.² pantā ietvertos noziedzīgos nodarījumus norobežo pēc noziedzīga nodarījuma priekšmeta, kas savukārt vistiešākajā veidā ietekmē noziedzīga nodarījuma objektu. Veicot darbības ar likumīgiem alkoholiskajiem dzērieniem, tiek apdraudētas tautsaimniecības intereses uzņēmumu dienesta un ekonomiskās darbības sfērā,¹⁵ godīga konkurence u. tml., savukārt KL 221.¹ vai 221.² pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi apdraud ne vien tautsaimniecības intereses, bet arī personas veselību un dzīvību, kas ir šo nodarījumu papildu ob-

¹³ Par akcīzes nodokli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.

¹⁴ Alkoholisko dzērienu aprites likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2004, 1. maijs.

¹⁵ A. Niedres komentārs KL 221. pantam. *Kraštinš, U. Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 467. lpp.

jekts. Līdz ar to ir atšķirīgs arī KL 221., 221.¹ un 221.² pantā ietvertu noziedzīgo nodarījumu kaitīgums, ko apliecina arī sankciju apmērs – likumdevējs sankciju par darbībām ar nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem pamatoti ir noteicis bargāku nekā par darbībām ar likumīgiem alkoholiskiem dzērieniem, jo apdraudēto interešu raksturs ir atšķirīgs.

Nākamais, pie kā ir vērts pakavēties, ir jautājums par KL 221. un 221.² pantā lietotajiem vērtējuma jēdzieniem – būtisks kaitējums un lieli apmēri. Būtiska kaitējuma kritēriji, kas attiecināmi uz lielāko noziedzīgu nodarījumu daļu, norādīti likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹⁶ (turpmāk tekstā – Īpašais likums) 23. panta pirmajā daļā, kur noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ne vien nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums, bet arī apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības vai ja šāds apdraudējums ir ievērojams. No Īpašā likuma regulējuma izriet divi būtiska kaitējuma rašanās veidi:

- 1) noziedzīga nodarījuma rezultātā nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums, kas saskaņā ar Īpašā likuma 23. panta otro daļu nodarījuma izdarīšanas brīdī pārsniedz piecu tajā laikā Latvijas Republikā noteiktu minimālo mēnešalgu kopsummu,¹⁷ un apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības;
- 2) apdraudētas tikai citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības, taču šāds apdraudējums ir ievērojams.

Krimināltiesību teorijā un praksē par būtisku kaitējumu tiek atzīts arī mantisks zaudējums lielā apmērā, kad saskaņā ar Īpašā likuma 20. pantu nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 50 tajā laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. Konstatējot mantisko zaudējumu lielā apmērā, nekāds cits kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm un tiesībām vairs netiek prasīts.¹⁸ Tomēr jāatzīst, ka iepriekš minētie kritēriji nav piemērojami visos gadījumos, t. sk. arī attiecībā uz 221. un 221.² pantu, kuros būtisks kaitējums norādīts kā kriminālatbildības nosacījums attiecīgi par alkoholisko dzērienu nelikumīgu uzglabāšanu, pārvietošanu (pāravadāšanu) un realizāciju un par nelikumīgu alkoholisko dzērienu izgatavošanu (ražošanu), glabāšanu un pārvietošanu. Šajā gadījumā likumdevējs Īpašā likuma 23.¹ pantā speciāli atrunājis, ka atbildība par Krimināllikuma 221. pantā (attiecībā uz spirtu un citiem alkoholiskiem dzērieniem) un 221.² pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas radījis būtisku kaitējumu, iestājas, ja alkoholiskā dzēriena daudzums sasniedz 10 litrus absolūtā spirta.¹⁹

Līdzīgi kā jautājumā par būtisku kaitējumu arī skaidrojums par „lielu apmēru” attiecībā uz darbībām ar alkoholiskiem dzērieniem ir atšķirīgs. Īpašā likuma

¹⁶ Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. nov.

¹⁷ Grozījumi likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 240/241, 2000, 27. jūn.

¹⁸ **Krastiņš, U.** Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. Grām.: **Krastiņš, U.** *Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 54. lpp.

¹⁹ Grozījumi likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. dec.

20. pantā²⁰ norādīts, ka noziegums ir izdarīts lielā apmērā, ja nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 50 tajā laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummā. Savukārt minētā likuma 20.¹ pantā²¹ ir noteikts, ka atbildība par KL 190. un 221. (attiecībā uz spirtu vai citiem alkoholiskiem dzērieniem), kā arī 221.¹ un 221.² pantā paredzēto noziegumu, kas izdarīts lielā apmērā, iestājas, ja alkoholiskā dzēriena daudzums sasniedz 20 litrus absolūta spirta. No šī regulējuma izriet, ka attiecībā uz alkoholiskiem dzērieniem, lai konstatētu, ka noziedzīgs nodarījums ir radījis būtisku kaitējumu vai izdarīts lielā apmērā, ir tikai viens kritērijs, proti, absolūta spirta daudzums litros – 10 litri absolūta spirta rada būtisku kaitējumu, savukārt 20 litri absolūta spirta – ir pietiekams pamats, lai teiktu, ka noziedzīgs nodarījums izdarīts lielā apmērā. Ja attiecībā uz lielu apmēru iebildumu nav, šāda atšķirīga pieeja, ņemot vērā noziedzīga nodarījuma priekšmeta specifiku, saskaņā ar Īpašā likuma 21. pantu ir vērojama arī attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem narkotisko un psihotropo vielu aprītē, tad būtiska kaitējuma sasaiste tikai un vienīgi ar noteikta šķidruma daudzumu, domājams, nav pamatota.

Pirmkārt, jānorāda, ka pats būtiska kaitējuma apzīmējums satur prasību uz noteikta kaitējuma radīšanu, proti, tas ir nesaraucami saistīts ar noteiktu interešu un tiesību apdraudējumu. Likumdevējs vērtējuma jēdzienus tradicionāli izmanto, apzīmējot kaitīgās sekas,²² tāpēc īsti nav skaidrs, kāpēc attiecībā uz alkoholiskiem dzērieniem būtu jāizdara izņēmums, otrkārt, kāpēc šāds izņēmums nav attiecināms uz nelikumīgām darbībām ar citu akcīzes precī – tabakas izstrādājumiem, par ko atbildība noteikta tajā pašā Krimināllikuma pantā? Attiecībā uz tabakas izstrādājumiem ir piemērojami iepriekš minētie būtiska kaitējuma un liela apmēra kritēriji, kas nostiprināti Īpašā likuma 20. un 23. pantā.²³ Nosakot to, vai ar noziedzīgu nodarījumu ir vai nav radīts būtisks kaitējums, lietās par nelikumīgām darbībām ar tabakas izstrādājumiem ir jāvērtē ar noziedzīgu nodarījumu radītais mantiskais zaudējums. Ievērojama mantiska zaudējuma (saskaņā ar Īpašā likuma 23. panta otro daļu nodarījuma izdarīšanas brīdī pārsniedz piecu tajā laikā Latvijas Republikā noteiktu minimālo mēnešalgu kopsummā) aprēķināšana, piemēram, cigaretēm, notiek saskaņā ar likumu „Par akcīzes nodokli”²⁴. Ja ir zināma maksimālā mazumtirdzniecības cena, to aprēķina pēc likmes Ls 32 par 1000 cigaretēm + 33 % no maksimālās mazumtirdzniecības cenas (13. panta 2. punkts), bet, ja nav zināma, – Ls 32 par 1000 cigaretēm + 33 % no cenas, kuru nosaka, izmantojot vienu no 22. panta ceturtajā daļā noteiktajām cenām.

Pastāvot šādam regulējumam, kad vienā normā ir noteikta atbildība par nelikumīgām darbībām ar atšķirīgām akcīzes precēm un kad kriminālatbildības nosacījums ir būtisks kaitējums, kas tiek traktēts attiecībā uz katru akcīzes precī atšķirīgi, kā arī paredzot kvalificētu sastāvu, kura nosacījums ir „noziedzīgs nodarījums lielā apmērā”, kas attiecībā uz katru akcīzes precī nosakāms atšķirīgi,

²⁰ Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. nov.

²¹ Grozījumi likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. dec.

²² **Hamkova, D., Liholaja, V.** Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2012, 10. janv.

²³ Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. nov.

²⁴ Par akcīzes nodokli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.

praksē var veidoties visai sarežģītas situācijas, kad viena un tā pati persona ir veikusi darbības ar dažādām akcīzes precēm – gan ar alkoholiskajiem dzērieniem, gan ar tabakas izstrādājumiem. Piemēram, ja alkoholisko dzērienu realizācija ir radījusi būtisku kaitējumu (alkoholiskā dzēriena daudzums sasniedz 10 litrus absolūtā spirta), bet darbības ar tabakas izstrādājumiem veiktas lielā apmērā, šāds nodarījums būtu kvalificējams saskaņā ar KL 221. panta pirmo un otro daļu, kas savukārt neatbilst nedz krimināltiesību teorijā nostiprinātajām kvalifikācijas nostādnēm, nedz tiesību normu konkurences nosacījumiem.

Kopsavilkums

1. Nelikumīgu alkoholisko dzērienu definīcija nav dota ne Alkoholisko dzērienu aprites likumā, ne citos normatīvajos aktos.
2. Aplūkotie tiesu prakses materiāli ļauj secināt, ka praksē bieži tiek pārrakstīta KL 221.¹ panta dispozīcija, neiedziļinoties, vai konkrētajā gadījumā ir vērojamas darbības ar visiem pantā norādītajiem priekšmetiem vai arī tikai ar kādu no tiem.
3. Diskutabla ir pozīcija, saskaņā ar kuru par nelegāli ražotiem alkoholiskiem dzērieniem automātiski ir atzīstami ar akcīzes nodokļa markām nemarķēti alkoholiskie dzērieni (izņemot likumā „Par akcīzes nodokli” 27. panta trešajā daļā minētos alkoholiskos dzērienus, kurus atļauts nemarķēt), kā arī tie alkoholiskie dzērieni, kuri ir ievesti Latvijā nelikumīgā veidā.
4. Ar nelikumīgiem alkoholiskiem dzērieniem būtu jāsaprot:
  - 1) viltoti alkoholiskie dzērieni (alkoholiskā dzēriena iepakojuma saturs neatbilst uz iepakojuma norādītajam marķējumam, un tas veikts, lai maldinātu alkoholisko dzērienu pircēju vai patērētāju);
  - 2) spirtu saturoši šķidrums, kas nav alkoholiskie dzērieni, bet kurus piedāvā vai realizē kā alkoholiskos dzērienus (šķidrums, kuru sastāvā ir no pārtikas izejvielām izgatavotie spirtu saturošie produkti, bet kam pievienoti nepārtikas komponenti, kuri neatgriezeniski izslēdz iespēju izmantot tos kā pārtikas precī, un šķidrums, kuru sastāvā ir izmantoti citi spirti, nevis etilspirts);
  - 3) nelegāli izgatavoti alkoholiskie dzērieni, kā arī alkoholiskie dzērieni, kuru saturs neatbilst normatīvajos aktos ietvertajām kvalitātes prasībām.
5. KL 221. un 221.² pantā ietvertā būtiska kaitējuma kritēriji ir atšķirīgi no tiem kritērijiem, kas attiecas uz citiem noziedzīgiem nodarījumiem. Attiecībā uz alkoholiskiem dzērieniem būtisks kaitējums tiek noteikts, vadoties vienīgi pēc alkoholiskā dzēriena daudzuma, – ja tas sasniedz 10 litrus absolūtā spirta, saskaņā ar likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23.¹ pantu ir radīts būtisks kaitējums. Šāda pieeja neatbilst tāda būtiska kaitējuma izpratnei, kas noziedzīga nodarījuma rezultātā radīts noteiktām interesēm.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Hamkova, D., Liholaja, V.** Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2012, 10. janv.

2. **Krastiņš, U., Liholaja, V. Niedre, A.** *Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 467. lpp.
3. **Krastiņš, U.** Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. Grām.: **Krastiņš, U.** *Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 54. lpp.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.
2. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. nov.
3. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 174, 2006, 1. nov.
4. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2007, 5. jūl.
5. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2009, 10. jūn.
6. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. dec.
7. Alkoholisko dzērienu aprites likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2004, 1. maijs.
8. Par akcizes nodokli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2003, 14. nov.
9. Grozījumi likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 240/241, 2000, 27. jūn.
10. Grozījumi likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. dec.
11. Kriminālsodu politikas koncepcija [tiešsaiste]. Apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6. [aplūkots 2012. gada 3. janvārī]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40149704>.
12. Grozījumi Krimināllikumā [tiešsaiste]. Pieņemts pirmā lasījumā Saeimā 2011. gada 24. novembrī [aplūkots 2012. gada 3. janvārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C282BBE050C85548C225794A0045D7E3?OpenDocument>.

Tiesu prakse

1. Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2009. gada 20. maija spriedums lietā Nr. K28-105/09-7, krimināllieta Nr. 11096120208.
2. Jūrmalas pilsētas tiesas 2009. gada 2. septembra spriedums lietā Nr. K17-0028-09.
3. Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2011. gada 4. jūlija spriedums lietā Nr. K28-0503/11-3, krimināllieta Nr. 11096021111.
4. Valkas rajona tiesas 2011. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K38-18/11, krimināllieta Nr. 11140048710.

Citi materiāli

1. Valsts policijas 2007. gada 19. jūlija cirkulārs Nr. 20/14414 (nepublicēts).

SODA PIEMĒROŠANAS IESPĒJAS KRIMINĀLLIKUMĀ

Mg. iur. Agra Reigase

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore
agra.reigase@lu.lv

Atslēgvārdi: kriminālsodu politika, sods, sodu sistēma, pamatsodi, papildsodi, sankcija

20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā sodu filozofijā notiek būtiskas izmaiņas, kas izraisa likumdevēja un sabiedrības pastiprinātu interesi – pasaules progresīvās valstis bargos kriminālsodus pakāpeniski aizstāj ar mazāk bargiem sodiem. Soda mērķi – sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu – nomaina ideja par notiesāto personu resocializāciju, nozieguma recidīva mazināšanu, kriminālās represijas ekonomiju u. c.

Pakāpeniski virzot kriminālsodu politiku humanizācijas un liberalizācijas virzienā, Latvijā pieņemti svarīgi politiski dokumenti, kuros apkopoti krimināltiesību doktrīnas atzinumi, krimināltiesisko piespiedu līdzekļu piemērošanas un izpildes prakse, statistikas materiāli, ārvalstu likumdevēju pieredze un starptautisko aktu normas, uz kuru bāzes tiek izdarīti grozījumi Krimināllikumā¹ (turpmāk tekstā arī – KL), kā arī citos normatīvajos aktos, skarot atsevišķus kriminālprocesuālos un kriminālsodu izpildes jautājumus. Par šādu mūsdienīgu kriminālpolitikas plānošanas dokumentu jāatzīst Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6 „Par Kriminālsodu politikas koncepciju.”²

Pirmā nozīmīgākā krimināltiesību (arī sodu sistēmas) reforma Latvijā tika pabeigta 1999. gadā, kad spēkā stājās Krimināllikums, aizstājot Latvijas Kriminālkodeksu. Lai gan KL vispārīgajā daļā tika iekļauti jauni liberāli soda veidi, arests un piespiedu darbs plaši paredzēts arī sevišķās daļas sankcijās. Tika samazināta brīvības atņemšanas minimālā robeža, noteikti būtiski brīvības atņemšanas soda piemērošanas ierobežojumi nepilngadīgajiem utt. Tomēr Latvijā joprojām „tiek realizēta barga kriminālpolitika, represijas rada reālus noziegumu recidīva riskus, sabiedrība kriminalizējas”.³

Aicinājums pārvarēt vecos, iesīkstējušos stereotipus par sodiem īpašu ievēribu guvis pēdējos gados, kad saskaņā ar 2009. gada 6. janvāra Kriminālsodu politikas koncepciju (turpmāk tekstā – arī koncepcija) Latvijā strauji turpinās kriminālsodu II reforma (no 1999. gada līdz šim laikam).

Kopš I reformas pagājuši 12 gadi, un jaunā reforma izpaužas kā nepieciešamība:

- 1) pārskatīt spēkā esošo sodu sistēmu, ņemot vērā to, ka no tajā iekļautajiem sešiem pamatsodiem nāves soda piemērošana miera laikā bija aizliegta, aresta piemērošana atlikta līdz 2015. gada 1. janvārim, bet mantas

¹ Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūn.

² Par kriminālsodu politikas koncepciju (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janv.

³ **Zahars, V.** *Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011.

konfiskācija tiek piemērota reti, tātad spēkā esošā pamatsodu sistēma darbojas tikai daļēji;

- 2) izvērtēt sodu veidu piemērošanas nosacījumus un efektivitāti;
- 3) pārskatīt KL sevišķās daļas sankciju atbilstību izdarītā noziedzīgā nodarījuma kaitīgumam un izdarīšanas apstākļiem, kā arī sankciju savstarpējo saskaņotību, lai sasniegtu soda mērķi.

Lai gan, izvērtējot šo sodu sistēmu, 2002. gada 20. jūnija koncepcijā „Par izmaiņām sodu sistēmā”⁴ tika secināts, ka „Latvijā spēkā esošajā Krimināllikumā jau ir ieviesti visi tie soda veidi, kurus reāli var piemērot” un „neko radikāli jaunu kriminālsodu jomā ieviest nav iespējams”, sodu sistēma tika papildināta ar jaunu pamatsodu – mantas konfiskāciju. 2005. gada 8. decembrī papildsodu sistēmā tika iekļauts sods – aizliegums kandidēt Saeimas, Eiropas Parlamenta, pilsētas domes un novada domes un pagasta padomes vēlēšanās (44.¹ pants).⁵ Kriminālsodu politikas koncepcija atzīst, ka atsevišķa tiesību ierobežošanas veida izdalīšana patstāvīgā pantā „ir pretrunā ar krimināltiesību sistēmas principiem un doktrināli nevar būt pamatota” (1.1.8. sadaļa), un tādēļ izslēdzams no KL. Šāda koncepcijas autoru nostāja ir visnotaļ atbalstāma, jo likumprojektā „Grozījumi Krimināllikumā” paredzēta paplašināta un elastīgāka papildsoda – tiesību ierobežošana (44. pants) – piemērošana, kas turpmāk sevī iekļauj arī 44.¹ pantā paredzētos ierobežojumus.⁶

Darbs pie kriminālsodu sistēmas pilnveidošanas turpinās. Kriminālsodu politikas koncepcijas kopsavilkumā konstatēts, ka „Latvijas kriminālsodu sistēma ir analoga citu Eiropas kontinentālo tiesību saimes valstu kriminālsodu sistēmām” un kriminālsodu sistēmas principi, sodu klasifikācija pamatsodos un papildsodos saglabājama arī turpmāk (2.1. sadaļa).⁷ Tomēr sodu sistēmā tiek ierosinātas un realizētas būtiskas izmaiņas – ar 2011. gada 1. decembra likumu tiek pamatoti izslēgti nāves sods.⁸

Lai nodrošinātu plašāku sodu individualizēšanas iespēju, efektīvāk ietekmētu sodītās personas, atturētu tās no jaunu nodarījumu izdarīšanas, koncepcijas 1.1.10. sadaļā⁹ ierosināts papildsodu – policijas kontroli – aizstāt ar sodu – probācijas uzraudzību. Šādam ierosinājumam ir racionāls pamats. Lai gan visumā policijas kontrole (piespiedu līdzeklis, lai uzraudzītu no brīvības atņemšanas vietām atbrīvoto personu uzvedību un pakļautu policijas iestādes norādītajiem ierobežojumiem – KL 45. pants) vērtējama pozitīvi, tomēr:

- 1) soda izpilde – pienākums uzraudzīt norādītās personas – nav Valsts policijas, bet gan Valsts probācijas dienesta funkcija;
- 2) policijas kontrole galvenokārt izpaužas kā Valsts policijas kontrole pār noteikto ierobežojumu ievērošanu, savukārt Valsts probācijas dienesta darbības ir daudzveidīgākas un efektīvākas, jo aptver gan uzvedības uzraudzību, gan resocializāciju;

⁴ Koncepcija „Par izmaiņām sodu sistēmā” (apstiprināta ar Ministru kabineta 2002. gada 20. jūnija rīkojumu Nr. 37). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2002, 20. jūl.

⁵ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 205, 2005, 22. dec.

⁶ Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. februārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs/11.nsf/0/78EAF0BB0F>.

⁷ Kriminālsodu politikas koncepcijas kopsavilkums (Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janv.

⁸ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199, 2011, 20. dec.

⁹ Kriminālsodu politikas koncepcija informatīvā daļa (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2891>.

- 3) policijas kontrole attiecas uz ierobežotu personu loku – personām, kas reāli izcietušas brīvības atņemšanas sodu, probācijas uzraudzības klientu loks ir daudz plašāks;
- 4) Valsts probācijas dienestā ir speciāli sagatavoti darbinieki, kuri probācijas klientu varēs iesaistīt specializētās programmās, kas nav iespējams, piemērojot policijas kontroli, utt.

Koncepcijā ierosināts probācijas uzraudzību noteikt uz laiku no sešiem mēnešiem līdz trim gadiem. Šāds laika periods nav racionāls, jo sešu mēnešu laikā nevar efektīvi veikt klienta uzraudzību, kas ir saistīta ar viņa iesaistīšanu probācijas programmās. Tāpēc par pareizu atzīstams KL 45.¹ pantā noteiktais – no viena līdz trim gadiem. Koncepcijas ierosinājumi tika realizēti ar 2011. gada 8. jūlija likumu,¹⁰ KL 36. pantā iekļaujot jaunu papildsodu – probācijas uzraudzība, kā arī izveidojot 45.¹ pantu un izdarot izmaiņas sevišķās daļas sankcijās.

Probācijas uzraudzības ieviešana praksē ir saistīta ar papildu finansējumu no valsts budžeta, tādēļ šī soda ieviešanai nepieciešams pārejas periods, kam ir divi posmi. Ar 2011. gada 1. oktobri probācijas uzraudzību sāk piemērot par dzimumnoziedzumiem, kuru sankcijās iekļauts šis papildsods, t. i., par KL XVI nodaļā „Noziedzīgi noziegumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību” paredzētajiem astoņiem nodarījumiem (159. panta pirmā daļa, 160. panta pirmā un otrā daļa, 161. pants, 162. panta pirmā un otrā daļa, 162.¹ panta pirmā un otrā daļa, 164. panta otrā, trešā un ceturtā daļa, 165. panta pirmā un otrā daļa, 166. panta trešā un ceturtā daļa). Ar 2015. gada 1. janvāri par visiem nodarījumiem kā papildsods tiks piemērota tikai probācijas uzraudzība. No 2011. gada līdz 2015. gada 1. janvārim abi papildsodi darbojas paralēli.

Daļai no KL sodu sistēmā un atsevišķos sodu veidos izdarītajiem grozījumiem ir fragmentārs un redakcionāls raksturs, piemēram, 2005. gada 28. aprīļa likuma grozījumi KL 40. panta pirmajā daļā¹¹ vai 2009. gada 21. maija grozījumi KL 44. panta pirmajā un otrajā daļā.¹² Prakse, kad, mainoties terminoloģijai vienā likumā, grozījumi tiek izdarīti arī citos, juridiskajā literatūrā tiek vērtēta negatīvi – redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likums.¹³ Likumdevēja gribas noskaidrošanai kalpo dažādas normu iztulkošanas metodes.

Grozījumi izdarīti arī KL vispārīgās daļas atsevišķos soda veidos, skarot to būtību un piemērošanas nosacījumus. Brīvības atņemšana – personas piespiedu turēšana ieslodzījumā (KL 38. pants) – ir visbargākais pamatsods, kas saistīts ar būtiskiem vainīgās personas tiesiskā stāvokļa ierobežojumiem. Latvijā ir liels ar brīvības atņemšanu notiesāto personu skaits, lai gan laikā no 1999. gada līdz 2011. gadam tam ir tendence samazināties, to joprojām piemēro vidēji 26,7 % notiesāto, t. i., katram ceturtajam apsūdzētajam. Brīvības atņemšanas reglamentācija KL 38. pantā šajā laikā nemainās. Tiesa to var noteikt uz laiku no sešiem mēnešiem līdz 15 gadiem, par sevišķi smagiem noziegumiem – līdz 20 gadiem, bet īpaši paredzētos gadījumos – uz mūžu. Būtiski grozījumi 38. pantā izdarīti ar 2009. gada 16. jūnija likumu,¹⁴ kas saskaņā ar kriminālsoda politikas koncepciju (1.1.2. sadaļa) nosaka, ka brīvības atņemšanas soda minimālā robeža ir trīs mēneši. Šādu

¹⁰ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 117, 2011, 28. jūl.

¹¹ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2005, 18. maijs.

¹² Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2009, 10. jūn.

¹³ Detalizētāk sk. **Ņikuļceva, I.** Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. apr., 3. lpp.; **Niedre A.** Redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. apr., 6. lpp.

¹⁴ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009, 30. jūn.

grozījumu pamatā ir konstatējums, ka brīvības atņemšanas piemērošana uz sešiem mēnešiem atsevišķos gadījumos ir pārāk ilgs laiks, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un pārkāpēja personību. Kā arguments brīvības atņemšanas noteikšanai uz īsāku laiku koncepcijā kalpo arī atsevišķu ārvalstu (Austrijas, Bulgārijas, Dānijas, Itālijas, Lietuvas un Vācijas) likumdevēju prakse.

Brīvības atņemšanas soda minimālās robežas samazināšana KL uzskatāma par savlaicīgu un atbilstošu sodu liberalizācijas tendencēm. Tā dod tiesām lielākas iespējas izvēlēties likumpārkāpējam atbilstošāku sodu, sekmē soda individualizāciju. Grozījumi KL 38. pantā rada nepieciešamību pārskatīt arī arestu (39. pants). Kriminālsodu politikas koncepcijā (1.1.3. sadaļā) uzsvērts, ka arests ir īslaicīga personas turēšana ieslodzījumā un aresta noteikšana uz laiku līdz sešiem mēnešiem ir „relatīvi ilgs laiks izolācijai no sabiedrības. Arests ir vieglāks soda veids nekā brīvības atņemšana. Līdz ar to arī soda ilgumam jābūt īsākam”. Ar jau minēto 2009. gada 16. jūnija likumu aresta maksimālais laiks samazināts līdz trim mēnešiem. Atspoguļojot pasaulē izplatīto un atsevišķās valstīs praksē ieviesto ideju par dalītiem sodiem, koncepcijā tika ierosināts sadalīt aresta izciešanu:

- 1) tikai brīvdienās;
- 2) izciešot arestu daļēji.

Tomēr šis ierosinājums nav guvis atspoguļojumu KL un arī nākotnē netiks realizēts, jo paredzēts arestu vispār izslēgt no Krimināllikuma. Arests ir jauns soda veids, kas paplašinātu sodu sistēmu, ierobežotu brīvības atņemšanas noteikšanas iespējas, sekmētu soda individualizāciju utt., taču finansiālu apsvērumu dēļ tas netiek piemērots. Tā piemērošana paredzēta tikai no 2015. gada 1. janvāra, kad plānots uzcelt aresta namus. Kā uzskata Tieslietu ministrijas koncepcijas īstenošanas darba grupa, arī līdz 2015. gadam visdrīzāk nebūs iespējams uzbūvēt šādus namus, un aresta piemērošana atkal būs jāatliek uz nenoteiktu laiku, kas nav pieļaujams, jo sodu sistēma nedarbosies pilnā apmērā.¹⁵ Tāpēc arests no sodu sistēmas izslēdzams. Izslēdzot arestu no KL, autoresprāt, pilnā mērā netiek izprasta aresta kā no brīvības atņemšanas atšķirīga soda būtība. Aresta iekļaušana KL vai izslēgšana no tā, piemērošana vai nepiemērošana nav ne krimināltiesību, ne soda izpildes tiesību, bet politiskās gribas jautājums.

Aresta izslēgšana no KL rada iespēju attīstīt esošo brīvības atņemšanas sodu. Saskaņā ar likumprojektu brīvības atņemšanu turpmāk varēs noteikt uz laiku no 15 dienām (iepriekšējo trīs mēnešu vietā). Visbūtiskākais jaunievedums ir jauna brīvības atņemšanas soda paveida – īslaicīgas brīvības atņemšanas – ieviešana. KL 38. panta 2.¹ daļā noteikts: „Likumā īpaši paredzētos gadījumos par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem, par kuriem KL paredz brīvības atņemšanu uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem, var noteikt īslaicīgu brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim mēnešiem.” Šis sods, no vienas puses, mazinās ar ilgstošu brīvības atņemšanu notiesāto skaitu, no otras puses, daļai personu, kurām pašreiz tiek piespriests piespiedu darbs vai naudas sods, turpmāk varētu tikt piespriesta arī īslaicīga brīvības atņemšana.¹⁶ Grozījumi 38. pantā radīs izmaiņas arī KL sevisšķajā daļā:

¹⁵ Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. februārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F8EAF0BB07F>.

¹⁶ Turpat.

- 1) īpaši paredzētos gadījumos sankcijās tiks norādīts tikai šis brīvības atņemšanas soda paveids – īslaicīga brīvības atņemšana, nenorādot (kā līdz šim) brīvības atņemšanas mēru;
- 2) tiks pārskatītas sankcijas, kurās bija iekļauts arests, vai nu to vispār izslēdzot no sankcijas, vai arī aizstājot ar īslaicīgu brīvības atņemšanu.

Alternatīva brīvības atņemšanai ir sabiedrībā izciešamais sods – piespiedu darbs, ko pirmo reizi Latvijas krimināltiesībās ieviesa 1998. gada Krimināllikums (40. pants). Šis sods ir iekļauts 49 % no visām KL sankcijām, to plaši piemēro tiesas un prokurori, sastādot priekšrakstus par sodu. KL 40. pants grozīts piecas reizes.¹⁷ Jauni grozījumi 40. pantā paredzēti arī likumprojektā „Grozījumi Krimināllikumā”.

1. Piespiedu darbs – personas piespiedu iesaistīšana sabiedrībai nepieciešamos darbos, ko tā veic no pamatdarba vai mācībām brīvā laikā bez atlīdzības, kas ir pamatsods, paredzēts arī kā papildsods pie nosacītas brīvības atņemšanas. Kriminālsodu politikas koncepcijā, ņemot vērā ārvalstu pieredzi, tiek iezīmēta virzība uz kombinēto sodu sistēmu, kas ir stingrāka valsts reakcija uz pārkāpumiem, salīdzinot ar nosacītu brīvības atņemšanu vai reālu piespiedu darbu, kas piemēroti atsevišķi (1.1.4. sadaļa). Šāds risinājums ir atbalstāms, jo piespiedu darbs kļūst par nosacītas notiesāšanas būtisku elementu, ja šis papildsods ir reāli izciešams un tā apmēri ir mazāki (no 40 līdz 100 stundām) kā pamatsodam (no 40 līdz 280 stundām).
2. Ir paredzēta ar piespiedu darbu notiesātā atbrīvošana no šī soda izciešanas, ja viņš priekšzīmīgi pilda piespiedu darbu un citus uzliktos pienākumus un faktiski ir izcietis ne mazāk kā pusi no noteiktā soda. Šādas normas ieviešanu KL atbalsta gan teorijā, gan praksē. Koncepcijā arī norādīts, ka viens no šāda jaunieveduma pozitīvajiem aspektiem ir motivēt notiesāto apzinīgi pildīt piespiedu darbu, ātrāk sasniegt soda mērķus.
3. Turpmāk piespiedu darbu nepiemēros karavīriem un turpinās nepiemērot darbspējīgām personām, ar kurām parasti saprot invalīdus, pensionārus, grūtnieces u. c.¹⁸ Šāds personu uzskaitījums ir aptuvens un nekonsekvents. Termins „darbspējīga persona” netiek skaidrots nevienā normatīvajā aktā. Autoresprāt, KL 40. pantā likumdevējam tas jāprecizē, jo ne visi pensionāri, invalīdi u. c. personas atzīstamas par darba nespējīgām.¹⁹

Naudas soda reglamentācijā KL izdarīti vairāki grozījumi. Ar 2004. gada 12. februāra likumu, īstenojot 2002. gada 20. jūnija Koncepcijā par izmaiņām sodu sistēmā noteiktās prasības, KL 41. panta otrajā daļā paredzēts, ka par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu mantkārīgā nolūkā naudas sodu var noteikt sevišķās daļas attiecīgajā pantā paredzētā naudas soda divkārtšā apmērā, bet nepārsniedzot likumā norādīto naudas soda maksimālo apmēru. Savukārt 2005. gada 28. septembra²⁰ grozījumi KL 41. panta otrajā daļā un citos pantos saistīti ar Kriminālprocesa likuma spēkā stāšanos, kurā tika ieviests jauns pirmstiesas procesa veids – prokurora

¹⁷ Grozījumu saturu detalizētāk sk. **Reigase, A.** *Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 15.–16. lpp.

¹⁸ **Krašņiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papild. izdevums.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 354. lpp.

¹⁹ Plašāk sk. **Reigase, A.** *Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 103.–106. lpp.

²⁰ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 156, 2005, 30. sept.

priekšraksts par sodu. Prokurors, uzliekot naudas sodu, var noteikt ne vairāk kā pusi no sevišķās daļas attiecīgajā pantā paredzētā maksimālā naudas soda apmēra.

Visbūtiskākie grozījumi, balstoties uz kriminālsodu politikas koncepciju,

41. pantā izdarīti ar 2009. gada 16. jūnija likumu:

- 1) mainīts naudas soda formulējums – agrākās definīcijas „naudas sods ir naudas piedziņa” vietā noteikts, ka „naudas sods ir naudas summa, kas jāsamaksā valsts labā 30 dienu laikā” (41. panta pirmā daļa);
- 2) lai samērotu naudas sodu par noziedzīgu nodarījumu ar naudas sodu par administratīvu pārkāpumu, 41. panta otrajā daļā naudas soda minimālais apmērs noteikts triju minimālo mēnešalgu apmērā (iepriekšējās vienas minimālās mēnešalgu vietā);
- 3) noteikti naudas soda kā papildsoda piemērošanas apmēri (no trim līdz 100 minimālajām mēnešalgām). Iepriekšējā panta redakcijā papildsoda apmēri netika noteikti, tāpēc pamatsodu un papildsodu varēja noteikt vienādā apmērā (no vienas līdz 200 minimālajām mēnešalgām);
- 4) precizēti naudas soda piemērošanas kritēriji – naudas sods piemērojams atbilstoši noziedzīgā nodarījuma kaitīgumam (agrāk – smagumam) un vainīgā mantiskajam stāvoklim, skaidrojot šī jēdziena saturu: mantisko stāvokli nosaka, novērtējot ne tikai vainīgā iespējas nekavējoties samaksāt naudas sodu, bet arī gūt paredzamus ienākumus, kas nodrošinātu tam iespēju likumā noteiktajā kārtībā samaksāt uzlikto naudas sodu (41. panta ceturtā daļa). Diemžēl likumdevējs nav atbalstījis vairāku ārvalstu kodeksos paredzēto naudas soda noteikšanu dienas likmēs, kas ir progresīvāks un iedarbīgāks naudas soda piemērošanas princips.

Koncepcijā noteikts, ka naudas sods piemērojams tikai par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu (1.1.5. sadaļa), tātad izslēdzams par smagu un sevišķi smagu noziegumu. Šāds risinājums atbalstāms, jo līdzšinējā iespēja naudas sodu piemērot arī par smagu un pat sevišķi smagu noziegumu neatbilst izdarītā nozieguma smagumam. Tomēr šai principiāli svarīgajai nostājai ir iesaistīts pagaidu raksturs. Koncepcija pieļauj nākotnē pārskatīt naudas soda maksimālo robežu, to palielinot. Šo nākotnes vīziju koncepcijas īstenošanas darba grupa pārvērš par īstenību. Likumprojektā paredzēta naudas soda kā pamatsoda piemērošana par smagiem noziegumiem, par kuru izdarīšanu KL paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par pieciem gadiem, kā arī atsevišķos gadījumos par sevišķi smagiem noziegumiem, kas nav izraisījuši cilvēka nāvi, radījuši smagus miesas bojājumus vai psihiskas dabas traucējumus vismaz vienai personai, un citi KL 49. panta otrajā daļā norādītie ierobežojumi. Šajos gadījumos naudas soda apmērs nosakāms no 201 līdz 400 minimālajām mēnešalgām.

Koncepcijā ierosināts naudas soda kā papildsoda apmēru diferencēt atkarībā no nodarījuma smaguma – jo smagāks izdarītais noziedzīgais nodarījums, jo lielāka ir naudas soda minimālā robeža. Šis priekšlikums nav guvis atbalstu, taču likumprojektā ir iekļauta naudas soda kā pamatsoda diferenciācija nevis sankcijas ietvaros (kā līdz šim), bet atkarībā no noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas (41. panta otrā daļa). Šāds risinājums ir pieņemams, jo šo paņēmieni likumdevējs KL jau lieto attiecībā uz arestu un piespiedu darbu.

Kriminālsodu politikas koncepcijā ierosināts grozīt KL noteikto pamatsodu sistēmu, atzīstot par vieglāko sodu nevis naudas sodu, kā tas noteikts pašreiz, bet piespiedu darbu. Tiek uzsvērts, ka no sociālā viedokļa maksimālais naudas sods ir smagāks par piespiedu darbu, jo prasa no personas lielāku personisko ieguldījumu

tā izpildē. Piespiedu darbu persona veic no pamatdarba un mācībām brīvajā laikā, un tā izpildi pilnībā organizē valsts, bet naudas sodam paredzētie līdzekļi personai pašai jānopelna, un tas var atstāt būtisku ietekmi uz ģimenes budžetu (1.1.5. sadaļa). Tas ir diskutējams jautājums. Iespējams, ka tāpēc pagaidām doma par šādu KL 36. panta pirmās daļas reformu netiek virzīta likumprojekta līmenī.

Arī otra mantiskā soda mantas konfiskācijas reglamentācija KL tagad un nākotnē rada interesi. Sākotnēji KL mantas konfiskācija kā notiesātā īpašumā esošas mantas vai tās daļas piespiedu bezatlīdzības atsavināšana valsts īpašumā bija noteikta tikai kā papildsods, kas piemērojams vienīgi sevišķajā daļā paredzētajos gadījumos. Būtiskas izmaiņas KL 42. pantā izdarītas ar 2004. gada 12. februāra likumu. Lai vairāk piemērotu ar brīvības atņemšanu nesaistītus sodus, jau 2002. gada 20. jūnija Konceptijā par izmaiņām sodu sistēmā tika noteikts, ka mantas konfiskācija piemērojama arī kā pamatsods. Ar šo normu tika papildināts KL 36. un 42. pants, kā arī sevišķās daļas 10. panta sankcijas. Mantas konfiskācijas kā pamatsoda ieviešana KL konceptijā tika argumentēta ar šī soda lietderīgumu, ja izdarīti mantkārīgi nodarījumi, ar tā efektivitāti, nelieliem budžeta izdevumiem soda izpildē, kā arī šāda soda esību Čehijas Kriminālkodeksā. Pēdējais arguments nav korekts, jo diezin vai Čehijas Kriminālkodeksa risinājums ir bez ierunām pārņemams Latvijā, ņemot vērā, ka vairākums Eiropas valstu savos likumos ir ieviesušas progresīvāku šī soda reglamentācijas modeli, t. i., atteikušās no mantas konfiskācijas kā soda. Turklāt mehāniska kādas valsts likumdevēja pieredzes pārņemšana bez jebkādas konkrēto apstākļu, vēsturiskās situācijas un citu datu analīzes tiesību doktrīnā tiek vērtēta kritiski.²¹

KL 42. panta trešajā daļā grozījumi izdarīti ar 2005. gada 6. oktobra²² un 2009. gada 21. maija likumiem. Tajos ierobežota mantas konfiskācijas piemērošana, ja noziedzīgais nodarījums vērst pret satiksmes drošību (KL 260. un 262. pants) vai konstatēta cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem (230. pants). Abos gadījumos tiesa piemēro daļēju mantas konfiskāciju un attiecina to uz transportlīdzekli vai dzīvnieku.

Juridiskā literatūrā izteikts viedoklis, ka, ņemot vērā mantas konfiskācijas īpaši represīvo raksturu un to, ka šo sodu piemēro neatkarīgi no mantas iegūšanas veida, daudzas valstis ir atteikušās no mantas konfiskācijas, tādēļ arī Latvijā nepieciešams to izslēgt no pamatsodu sistēmas (ar 2004. gada 12. februāra likumu to nepamatoti un pārsteidzīgi iekļāva Krimināllikumā). Tiek ieteikts pagaidām KL saglabāt mantas konfiskāciju kā papildsodu, nākotnē atsakoties arī no tā, un reglamentēt tikai tā saukto speciālo konfiskāciju, kas nav krimināltiesību, bet kriminālprocesa institūts.²³

2009. gada konceptijā ieteikts mantas konfiskāciju saglabāt sodu sistēmā (1.1.6. sadaļa). Savukārt konceptijas īstenošanas darba grupa norāda, ka mantas konfiskācija kā pamatsods ir nesamērīgs un neefektīvs. Praksē bieži vien personai netiek konstatēta konfiscējamā manta, un šādos gadījumos nav iespējams izpildīt piemēroto pamatsodu, t. i., ar šādu sodu tā faktiski netiek sodīta, tātad netiek

²¹ Levits, E. Pārdomas par Latvijas tiesu sistēmas transformācijas problēmām. Grām.: *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*: rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 8.–9. lpp.

²² Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 167, 2005, 20. okt.

²³ Plašāk sk. **Reigase, A.** Jā vai nē – mantas konfiskācijai. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2004, 12. okt., 10.–11. lpp.

sasniegti soda mērķi.²⁴ Tāpēc likumprojektā mantas konfiskācija arī turpmāk tiek paredzēta tikai kā papildsods, kura reglamentācijā ieviešamas novellas:

- 1) izslēgt mantas konfiskāciju no sevišķās daļas sankcijām, ja noziegums nav tāds, par kura izdarīšanu jāsaģlabā šis sods;
- 2) obligātu mantas konfiskāciju aizstāt ar alternatīvu.

Koncepcijas īstenošanas darba grupa vienā no projekta variantiem ierosināja KL noteikt „rāmi”, t. i., gadījumus, kad mantas konfiskācija kā papildsods nosakāma sevišķās daļas sankcijās:

- 1) par smagu noziegumu, ja par to KL paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par pieciem gadiem, un ja tas izdarīts mantkārīgā nolūkā;
- 2) par sevišķi smagu noziegumu pret valsti;
- 3) par sevišķi smagu noziegumu, ja tas izdarīts mantkārīgā nolūkā, lielā apmērā vai organizētā grupā.

Tātad likumprojekta autori būtiski sašaurina to noziegumu loku, par kuru izdarīšanu var piemērot papildsodu – mantas konfiskāciju. Pašlaik KL ļauj mantas konfiskāciju piemērot par sevišķi smagu, smagu un mazāk smagu noziegumu un pat kriminālpārkāpumu izdarīšanu.

Prakse liecina, ka tiesas arvien biežāk mantas konfiskāciju piemēro kopā ar naudas sodu. Pēc būtības divu viena veida (mantiska rakstura) sodu vienlaicīga piemērošana ir pretrunā ar krimināltiesību doktrīnā atzīto, ka papildsods (mantas konfiskācija) nevar būt bargāks par pamatsodu (naudas sodu).²⁵ Līdz šim KL nav iekļauta koncepcijā „Par izmaiņām sodu sistēmā” formulētā tēze, ka „mantas konfiskāciju nevar piemērot kopā ar naudas sodu”.

Saskaņā ar KL 42. panta ceturto daļu likumā jānosaka notiesātajam vai viņa apgādībā esošām personām nepieciešamā manta, kas nav konfiscējama. Līdz šim tāda manta nav noteikta. Praksē tiek izmantots Kriminālprocesa likuma 1. pielikums „Manta, kurai nav uzliekams arests”, bet atsevišķi tā noteikumi attiecībā uz mantas konfiskāciju nav pieņemami (mantas konfiskācijas mērķis nav panākt, lai vainīgais un viņa ģimene paliktu bez pajumtes un iztikas līdzekļiem). Nekonfiscējamās mantas saraksts tiks pievienots likumam „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” kā 4. pielikums.

Likumprojektā paredzēts izdarīt grozījumus arī KL 43. pantā „Izraidīšana no Latvijas Republikas”, 44. pantā „Tiesību ierobežošana” u. c.

Izdarot konceptuālas izmaiņas KL sodu sistēmā un atsevišķu soda veidu reglamentācijā, nepieciešams grozīt arī sevišķās daļas sankcijas, jo jebkurš soda veids savu izpaušmi gūst tikai normas sankcijā. Sankcijā var iekļaut tikai tos soda veidus un tikai tādos apmēros, kādus nosaka sodu sistēma. 12 gadu laikā KL sankcijās izdarīti daudzi grozījumi. Visplašākie tika veikti ar 2004. gada 12. februāra likumu, kad 122 pantos par kriminālpārkāpumu, mazāk smagu noziegumu un atsevišķu smagu noziegumu izdarīšanu sankcijas tika papildinātas ar piespiedu darbu, kā arī ar 2007. gada 13. decembra likumu,²⁶ kad, pastiprinot atbildību par noziegumu izdarīšanu organizētā grupā, 33 sankcijas tika papildinātas ar papildsodiem – mantas konfiskācija un policijas kontrole – vai ar vienu no tiem. Šāda soda veidu iekļaušana gandrīz visās sankcijās rada iebildumus, jo, nosakot soda veidu un mēru,

²⁴ Gratkovska, I., Zemzars, U. Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 9. lpp.

²⁵ Гальперин, И. М., Мельникова, А. П. *Дополнительные наказания*. Москва: Юридическая литература, 1981, с. 11.

²⁶ Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2007, 29. dec.

jāņem vērā apdraudētā objekta svarīgums, nodarītā kaitējuma apmērs utt. Līdzīgi, šķiet, rīkojas KL grozījumu projekta autori sevišķās daļas sankcijās arestu dažkārt mehāniski aizstājot ar īslaicīgu brīvības atņemšanu. Šāda pieeja attaisnojama, kādu no soda veidiem izslēdzot no sodu sistēmas (piemēram, mantas konfiskāciju kā pamatsodu).

Jautājums par sankciju veidošanu krimināltiesību doktrīnā joprojām ir aktuāls. Tiek pat atzīts – pagaidām nav pilna priekšstata par to, kā top sankcijas.²⁷ Sankciju uzbūvi un apmēru nosaka likumdevējs. Sankcijai jābūt tādai, lai, no vienas puses, tiesneši netiktu ierobežoti ar pārāk šauriem rāmjiem, būtu pietiekams plašums soda izvēlē, bet, no otras puses, lai šis plašums nebūtu pārmērīgs, neatstātu vietu subjektivismam, kas rodas, nosakot pārāk lielu plaisu starp sankcijas minimālo un maksimālo robežu.²⁸ Likumdevējam jābūt skaidram, kādas sankcijas iekļaujamas KL, lai nepieļautu nepamatotu soda pastiprināšanu vai mīkstināšanu. Tiek atzīts, ka KL sankciju ziņā ir viens no bargākajiem likumiem Eiropā.²⁹ Tiek gan norādīts, ka sevišķajā daļā juridiskajā izpratnē nevar būt pārāk bargi sodi, sankcijas varbūt ir pārāk bargas psiholoģiskā izpratnē.³⁰ Šādam apgalvojumam ir zināms pamats, jo sankcijā tiek norādītas tikai piemērojamā soda veida robežas, kurās tiesa vainīgajai personai noteiks konkrētu soda veidu un mēru.

Brīvības atņemšanas sodi KL ir noteikti garāki nekā citviet Eiropā. Pārāk barga brīvības atņemšanas soda noteikšana sankcijās nesekmē soda mērķu sasniegšanu, jo tiesas reti nosaka sankcijā paredzēto maksimālo sodu, bet bieži nosaka to tuvu minimālajai robežai vai arī meklē iespēju piemērot brīvības atņemšanu nosacīti vai 49. pantu. Konceptijā pamatoti ierosināts samazināt brīvības atņemšanas maksimālo robežu. Tomēr jāņem vērā divas kriminālrepresiju attīstības tendences: sodu samazināšana par mazāk kaitīgiem nodarījumiem un pastiprināšana par smagiem noziegumiem. Sodi jāsamazina par mantiskiem nodarījumiem – zagšanu, krāpšanu u. c., kas rada apdraudējumu cilvēka mantai, īpašumam, bet ne dzīvībai vai veselībai, ko citur pasaulē uzskata par patiešām nozīmīgiem.³¹ Tā KL 125. panta pirmās daļas (Tīšs smags miesas bojājums) sankcijā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz 10 gadiem, tātad tiesa var noteikt šo sodu robežās no trim mēnešiem līdz 10 gadiem (likumprojektā – līdz septiņiem gadiem). KL 159. panta otrajā daļā un 160. panta otrajā daļā šī maksimālā robeža ir 15 gadi, bet 117. un 118. pantā, 159. panta trešajā daļā un 160. panta trešajā daļā – 20 gadi vai mūža ieslodzījums. KL 117. un 118. pantā brīvības atņemšanas minimālā robeža arī noteikta augsta – no 10 un 15 gadiem. Šāds brīvības atņemšanas diapazons norādītajos pantos ir saprotams, jo noziegumi vērsti pret būtiskām sociālām vērtībām – dzīvību, veselību, dzimumneaizskaramību – un rada reālus draudus sabiedrībai arī turpmāk (tāpēc maksimālās sankcijas par šiem noziegumiem likumprojektā netiek mainītas), taču sods par laupīšanu sevišķi kvalificējošos apstākļos (174. panta ceturtā daļa), kas ir mantisks noziegums, no 10 līdz 17 gadiem tomēr ir pārāk bargs un nesamērīgs ar

²⁷ Зубкова, В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. Москва: Изд. НОРМА, 2002, с. 203.

²⁸ Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Санкт-Петербург: Изд. профессора Малинина-СПбГКА, 2008, с. 190.

²⁹ Gruzīņš, P. Vai pašļaušanos likumam gribam panākt vienīgi ar bailēm no soda? *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 4, 1999, 76.–79. lpp.

³⁰ Banga, E. Soda politika kā brīdinājums. *Jurista Vārds*, Nr. 1, 2006, 3. janv., 6. lpp.

³¹ Gratkovska, I., Zemzars, U. Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 8. lpp.

izdarīto noziegumu (likumprojektā tas ir noteikts no pieciem līdz 15 gadiem). Likumprojektā brīvības atņemšanas sods par mantiskiem nodarījumiem tiek samazināts vidēji par 40 %.³² KL jāpārskata arī pārāk bargās sankcijas par noziedzīgiem nodarījumiem militārā dienestā.

Kā vērtēt plaša diapazona sankciju noteikšanu konkrētam soda veidam? Dažkārt to uzskata par zināmu neuzticības izteikšanu tiesai, neapmierinātību ar soda noteikšanu konkrētu kategoriju lietās. ASV Viskonsīnas universitātes profesors Z. L. Zile norāda: „Bargas un detalizētas krimināllikuma normas likumdevējs nereti pieņem, lai parādītu apņēmību sparīgi ķerties pie kāda sabiedrību apdraudēša vai nomācoša ļaunuma novēršanas un apkarošanas.”³³ Kriminālsodu politikas koncepcijā uzsvērtā nepieciešamība izvērtēt sankcijās paredzēto sodu diapazonu (1.2.13. sadaļa). Kādai sankcijā jābūt starpībai starp soda minimālo un maksimālo robežu? Kā norādīts iepriekš, atsevišķos gadījumos tā ir no trim mēnešiem līdz 10 gadiem, tāpat deviņi gadi un deviņi mēneši. Juridiskajā literatūrā šajā sakarībā tiek norādīts: „Atšķirība starp pantā vai panta daļā paredzēto maksimālo un minimālo sodu nedrīkst pārsniegt trīs brīvības atņemšanas gadus.”³⁴ Savukārt T. Ņepomņaja (*Т. Непомнящая*) piedāvā detalizētāku risinājumu, piemēram:

- 1) par dažādu kategoriju noziegumiem brīvības atņemšanas sankcijas nedrīkst būt vienādas;
- 2) jo mazāk smags nodarījums, jo mazākai jābūt starpībai starp brīvības atņemšanas minimālo un maksimālo robežu, un otrādi – jo smagāks noziedzīgais nodarījums, jo lielākai jābūt šai starpībai;
- 3) ja sankcija nosaka sodu par neliela smaguma nodarījumu, starpība starp brīvības atņemšanas minimumu un maksimumu jānosaka no viena gada līdz vienam gadam 10 mēnešiem, par vidēja smaguma noziegumiem – no trīs līdz četriem gadiem, par smagiem noziegumiem – no pieciem līdz septiņiem gadiem, par sevišķi smagiem noziegumiem – no astoņiem līdz 10 gadiem.³⁵

Sankciju konstruēšana ir sarežģīts uzdevums, un juridiskajā literatūrā joprojām tiek diskutēts pat to veidošanas kritērijiem. Atbalstāms viedoklis, ka, veidojot sankcijas, jāvērtē:

- 1) apdraudētais objekts – jo svarīgāka apdraudētā interese, jo smagāka soda piemērošanas iespējas jāparedz sankcijā;
- 2) izdarītā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpe;
- 3) nodarījuma izdarīšanas veids un citi apstākļi.³⁶

Citi autori kā galvenos faktoros uzsver likuma aizsargātā labuma (objekta) sociālo vērtību un nozīmīgumu, konkrētās sankcijas vietu vienveidīgu noziedzīgu nodarījumu grupā, nodarījuma bīstamības pakāpi, izplatību un nosacītību.³⁷

³² Saleniece, I. Tieslietu ministrija iesniedz Grozījumus Krimināllikumā par sodu pārskatīšanu [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 5. decembrī]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/aktuali/zinas/2011gads/03/100311-tm-10>.

³³ Zile, Z. L. Likumdevējs, tiesa un sodu politika. *Diena*, Nr. 69, 2002, 22. marts.

³⁴ Judins, A. Par kriminālsodu mēra precizēšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 38, 2000, 5. dec., 5. lpp.

³⁵ Непомнящая, Т. В. Назначение уголовного наказания. Теория, практика, перспективы. Санкт-Петербург: Изд. Р. Асланова „Юридический центр Пресс”, 2006, с. 126.

³⁶ Hamkova, D. Kriminālsodi starptautiskajos tiesību aktos. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*. LU 69. konference. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 365. lpp.

³⁷ Зубкова, В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. Москва: Изд. НОРМА, 2002, с. 210.

Kriminālsodu politikas koncepcijā izvirzīta vēl viena nozīmīga prasība – paredzēt sankcijās vairākus alternatīvus pamatsodus un noteikt to savstarpējo atbilstību (1.2.13. sadaļa). Alternatīvās sankcijas ir tādas, kurās norādīti divi vai vairāki pamatsodi, un katram no tiem var būt noteikts tā mērs zināmās robežās. Alternatīvā sankcija ļauj tiesai:

- „1) izvēlēties to vai citu soda veidu;
- 2) variēt soda apmēra robežas;
- 3) piemērot papildsodus.

Tāda veida sankcijas ir labvēlīgas dziļai soda individualizācijai, ļauj vispilnīgāk ņemt vērā visu lietas apstākļu kopumu.³⁸ KL sevišķās daļas sankcijās bieži vien iekļauta visa pamatsodu sistēma, izņemot nāves sodu. Tā no KL XIII nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību” iekļautajām 34 sankcijām 70,6 % ir paredzēti četri soda veidi (brīvības atņemšana, arests, piespiedu darbs, naudas sods), trīs sankcijās – trīs soda veidi, vienā sankcijā – divi soda veidi. Likumprojektā vērojama tendence vēl vairāk nekā KL paredzēt alternatīvās sankcijas. Juridiskajā literatūrā tiek debatēts par sankcijā iekļaujamo soda veidu skaitu. Ja agrāk krimināltiesību doktrīna atzina daudzu soda veidu iekļaušanas lietderīgumu alternatīvā sankcijā, jo tā ļauj individualizēt sodu, tad tagad šāda prakse tiek apšaubīta. Tiek norādīts, ka bezgalīgas alternatīvās sankcijas dod iespēju tīri subjektīvam ieskatam bez attiecīgā likumīgā pamata. Individualizēt sodu var arī relatīvi noteiktas vai alternatīvās sankcijas ar nelielu soda veidu skaitu.³⁹ Dažkārt alternatīvajās sankcijās ietvertu soda veidu skaitu saista ar noziedzīga nodarījuma sastāva neprecīzu formulējumu, un, kompensējot šo trūkumu, likumdevējs piešķir plašas izvēles tiesības tiesai par nodarījumu piemērot gan brīvības atņemšanu, gan piespiedu darbu vai naudas sodu.⁴⁰ Iespējams arī, ka „plašais alternatīvo sodu klāsts par vienu un to pašu nodarījumu apliecina likumdevēja nespēju noteikt nodarījuma patieso kaitīgumu, tādējādi atstājot tiesai pārāk plašas soda izvēles iespējas”.⁴¹ Ieteikums konstruēt pēc iespējas noteiktākas sankcijas likumprojektā tiek par maz ievērots. Taču, ņemot vērā principu, kas noteikts likumprojekta 7. panta sestajā daļā „Noziedzīgu nodarījumu klasifikācija”, domājams, ka alternatīvo sankciju skaits KL samazināsies, jo sevišķās daļas sankcijās netiks paredzēti alternatīvi sodi, ja brīvības atņemšanas laiks ir vairāk nekā pieci gadi. Turpretī, ja brīvības atņemšanas sods būs noteikts līdz pieciem gadiem, sankcijā vienmēr būs alternatīva.⁴²

Kriminālsodu II reforma turpinās. Tās rezultātus vērtēsim, stājoties spēkā visplašākajiem pēdējo 12 gadu laikā izdarītajiem grozījumiem Krimināllikumā.

³⁸ *Энциклопедия уголовного права*. Т. 9. Назначение наказания. Санкт-Петербург: Изд. профессора Малинина-СПбГКА, 2008, с. 200.

³⁹ **Зубкова, В. И.** *Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика*. Москва: Изд. НОРМА, 2002, с. 205–206.

⁴⁰ **Judins, A.** Par kriminālsodu mēra precizēšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 38, 2000, 5. dec., 5. lpp.

⁴¹ **Hamkova, D.** Kriminālsodi starptautiskajos tiesību aktos. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*. LU 69. konference. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 365. lpp.

⁴² Turpat, 366. lpp.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Banga, E.** Sodū politika kā brīdinājums. *Jurista Vārds*, Nr. 1, 2006, 3. janv.
2. **Gratkovska, I., Zemzars, U.** Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs.
3. **Gruziņš, P.** Vai paļausanos likumam gribam panākt vienīgi ar bailēm no soda? *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 4, 1999.
4. **Hamkova, D.** Kriminālsodi starptautiskajos tiesību aktos. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*. LU 69. konference. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
5. **Judins, A.** Par kriminālsodu mēra precizēšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 38, 2000, 5. dec.
6. **Kraștiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papild. izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
7. **Levits, E.** Pārdomas par Latvijas tiesu sistēmas transformācijas problēmām. Grām.: *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: rakstu krājums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
8. Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā” [tiešsaiste]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv>.
9. Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/>.
10. **Niedre, A.** Redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. apr.
11. **Ņikuļceva, I.** Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. apr.
12. **Reigase, A.** *Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
13. **Reigase, A.** Jā vai nē – mantas konfiskācijai. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2004, 12. okt.
14. **Saleniece, I.** Tieslietu ministrija iesniedz Grozījumus Krimināllikumā par sodu pārskatīšanu [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/aktuali/zinas/2011gads/03/100311-tm-10>.
15. **Zahars, V.** *Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011.
16. **Zile, Z. L.** Likumdevējs, tiesa un sodu politika. *Diena*, Nr. 69, 2002, 22. marts.
17. **Гальперин, И. М., Мельникова, А. П.** *Дополнительные наказания*. Москва: Юридическая литература, 1981.
18. **Зубкова, В. И.** *Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика*. Москва: Изд. НОРМА, 2002.
19. **Непомнящая, Т. В.** *Назначение уголовного наказания. Теория, практика, перспективы*. Санкт-Петербург: Изд. Р. Асланова „Юридический центр Пресс”, 2006.
20. *Энциклопедия уголовного права*. Т. 9. Назначение наказания. Санкт-Петербург: Изд. профессора Малинина-СПбГКА, 2008.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūn.
2. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 205, 2005, 22. dec.
3. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2005, 18. maijs.
4. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 156, 2005, 30. sept.
5. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 167, 2005, 20. okt.
6. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2007, 29. dec.
7. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2009, 10. jūn.

8. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 117, 2011, 28. jūl.
9. Grozījumi Krimināllikumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199, 2011, 20. dec.
10. Konceptija „Par izmaiņām sodu sistēmā” (apstiprināta ar Ministru kabineta 2002. gada 20. jūnija rīkojumu Nr. 37). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2002, 20. jūl.
11. Par kriminālsodu politikas koncepciju (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janv.
12. Kriminālsodu politikas koncepcijas kopsavilkums (Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janv.
13. Kriminālsodu politikas koncepcija informatīvā daļa (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2891>.

NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU KLASIFIKĀCIJA UN GRADĀCIJA. LATVIJAS UN ASV PERSPEKTĪVA

Mg. iur. Agnese Beļska

LU Juridiskās fakultātes doktora grāda pretendente

agnese.belska@gmail.com

Atslēgvārdi: salīdzināmās krimināltiesības, ASV krimināltiesības, salīdzināmā kriminoloģija, noziedzīgu nodarījumu klasifikācija, klasifikācijas kritēriji, tiesiski aizsargātās intereses, kaitīgums, noziedzīga nodarījuma raksturs

Ievērojot tipisko noziedzīgu nodarījumu veidu gradāciju, tos iespējams klasificēt pēc smaguma pakāpes. Klasifikācijai ir būtiska praktiska nozīme, jo uz tās pamata uzbūvēti citi ar kriminālatbildību un sodu saistīti institūti, piemēram, nepabeigta nozieguma teorētiskās nostādnes, noilguma iestāšanās, nosacīta pirmstermiņa atbrīvošana, izlīgums u. tml.¹ Šāda sasaiste, autoresprāt, atzīstama par tiesiski pamatotu, ja klasifikācijas pamatā esošie kritēriji:

- 1) ļauj kvalitatīvi nošķirt noziedzīgu nodarījumu veidus pēc to rakstura un tiesiskā novērtējuma;
- 2) saista noziedzīgu nodarījumu teorētisko iedalījumu ar atbildības institūtu;
- 3) nodrošina reālu saikni starp teorētisko noziedzīgu nodarījumu klasifikāciju un tipisko noziedzīgu nodarījumu piederību kādai no „klasēm”;
- 4) garantē iespēju kvalitatīvi nošķirt noziedzīgus nodarījumus no administratīviem pārkāpumiem.

Publiskā kārtā sodāmu tiesību aizskārumu klasifikācijas salīdzinošā pētniecība ir vienlīdz nozīmīga kā materiālajās un procesuālajās krimināltiesībās, tā kriminoloģijā. Jānorāda, ka aizskārumu klasifikācijai kopumā ir būtiska loma starpkultūru pētniecībā,² t. sk. to aplūkojot caur krimināltiesību vēstures prizmu, jo tiek sniegts vispārējs ieskats sabiedrības izpratnē par kaitīgumu, tā novērtējumu un attiecīgās sabiedrības nozīmīgām vērtībām. No kazuistiski reglamentētajām paražām varam spriest par „noziedzības” problemātiku antīkajās un pirmatnējās kultūrās, kamēr paredzētais sods liecina par to sociālo novērtējumu un savstarpējo

---

¹ Par klasifikācijas krimināltiesisko un procesuālo nozīmi Latvijā sk. **Krašņš, U.** *Noziedzīgs nodarījums*: Juridiskā mācību un izglītojošā literatūra. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 15.–17. lpp; **Krašņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zin. red. U. Krašņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 73.-75. lpp; **Krašņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa*. Zin. red. U. Krašņš. Rīga: Firma „AFS”, 2007, 37.–40. lpp.

² Noziedzības starpkultūru pētniecības perspektīva joprojām ir viena no mūsdienu vadošajām kriminoloģijas teorijām, kas attīstījās 20. gadsimta beigās. Viens no starpkultūru studiju mērķiem bija skaidrot dažādu veidu aizskārumu (lielākoties pēti vārdarbīgi noziegumi) atšķirīgos statistikas rādītājus dažādās kultūrās. Kā to pamatojis R. Heiners (*Heiner*), krimināltiesību sistēmas un nozieguma izpratni savā valstī var atvieglot, tikai pētīt tās citā valstī. Vienīgi starpkultūru studijas, kas ietver arī vēsturisko un sociālo īpatnību izpēti, var palīdzēt atklāt savas valsts noziedzības problēmu cēloņus **Heiner, R.** *Criminology: A Cross-Cultural Perspective*. St. Paul: West Publishing Company, 1996, p. xi.

gradēšanu – mazāk nozīmīgais nebija jāsoda tik bargi kā būtisku sabiedrības vērtību aizskārums.

Jau pirmie mēģinājumi nošķirt un klasificēt aizskārumus kā piederīgus privātajai vai publiskajai sfērai liecina, kādi ir sabiedrības priekšstati par personīgās un publiskās sfēras norobežošanu un to savstarpējo mijiedarbību. Kā savulaik pamatoti rakstījis amerikāņu tiesību zinātnieks G. M. Kelhons (*Calhoun*; 1886–1942), kurš pētījis nozieguma izpratnes ģenēzi antīkajās kultūrās, „nozieguma” koncepta izpratnes saknes kādā sabiedrībā meklējamas indivīda nespēja dzīvot pēc visai sabiedrībai saistošiem noteikumiem un sabiedrības reakcijā pret to – izvēloties no-mētāt ar akmeņiem, upurēt, izraidīt vai kā citādi izrēķināties ar personu.³ Tomēr, kā precīzi norādījis antīko kultūru pētnieks H. Meine (*Maine*; 1882–1888), šajā laikā drīzāk iespējams runāt par sodu tiesībām, kas bija plaši izplatītas, kamēr izpratne par noziegumiem vēl nebija izveidojusies.⁴

G. M. Kelhons izšķir vairākas pazīmes, pēc kurām vērtējams, vai pirmatnējā sabiedrībā līdzās sodu tiesību izpratnei saskatāmi „īsteno” krimināltiesību pirmsākumi:

- 1) princips, ka vērsšanās pret indivīda personu, īpašumu vai citām interesēm, kā arī aizskārumi, kas tieši ietekmē valsti,⁵ ir arī publiskā miera un kārtības apdraudējums;
- 2) paredzēta kārtība, kā šādus apdraudējumus soda valsts, nevis indivīds;
- 3) aizsardzība pieejama visiem, nevis atsevišķām iedzīvotāju grupām vai klasēm.⁶

Mēģinājums norobežot pret visu sabiedrības mieru vērstus noziegumus,⁷ par ko sods paredzams publiskā kārtā, no citiem aizskāruma veidiem, kas sākotnēji vērtēti kā indivīdu privāta,⁸ ģimenes⁹ vai kādas personu grupas, t. sk. profesijas,¹⁰ iekšēja lieta, uzskatāms par pirmo mēģinājumu klasificēt aizskārumu veidus. Savukārt diferencētu sodu paredzēšana par iepriekš reglamentētiem kvalitatīvi

³ **Calhoun, G. M.** *The Growth of Criminal Law in Ancient Greece*. Berkeley [California]: University of California Press, 1927, p. 1–3.

⁴ H. Meine rakstījis: „Antīkajās sabiedrībās sodu tiesības nav tiesības par noziegumiem; tās ir tiesības par netaisnību (wrongs).” **Maine, H. S.** *Ancient Laws*. 4th ed. London: J. Murray, 1870.

⁵ Domājams, arī valstiski veidojumi [aut. piez.].

⁶ **Calhoun, G. M.** *The Growth of Criminal Law in Ancient Greece*, p. 5.

⁷ Piemēram, Solons pie ļaunumiem, kas būtiski ietekmē un apdraud visu sabiedrību kopumā, nosaucis publiskās vai svētās naudas vai citu vērtību zādzību; tiesiskās kārtības pārkāpšanu; musināšanu un civilu konfliktu; sazvērēšanos pret kopējo labklājību; nabadzīgu pilsoņu paverdzināšanu. Sk. **Ehrenberg, V.** *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*, 3rd ed. Oxon: Routledge, 2011, p. 57–59.

⁸ Piemēram, Homēra Odisejas teksts liecina, ka slepkavība tā tapšanas laikā tika uzskatīta par privātu lietu. **Homer.** *Odyssey* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://www.online-literature.com/homer/odyssey/0/>.

⁹ Profesors M. D. Dubbers argumentē, ka krimināltiesības attīstījās kā „ģimenes lieta”, tādēļ tās raksturo varas atribūtika aizstāvēt sākotnēji ģimeni, bet vēlāk karali (arī valsti) no apdraudējumiem, aizskārumiem. **Dubber, M. D.** *Comparative Criminal Law. Grām.: The Oxford Handbook of Comparative Law*. Ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006, p. 1289–1290.

¹⁰ Sava tiesību sistēma viduslaikos bija baznīcai, un tās pārstāvju pārkāpumu izskatīšana bija eklektisko tiesu kompetencē. Par kanonisko un krimināltiesību saistību sk. **Bar, C. L., von.** *History of Continental Criminal Law: The Continental Legal History Series*, Vol. 6. Transl. by T. Bell. Rep. ed. New Jersey: Rothman Reprints, Inc., 1968, p. 79–94.

atšķirīgiem aizskārumiem liecina par pirmajiem mēģinājumiem tos savstarpēji gradēt.¹¹

Par pirmajiem teorētiskajiem aizskārumu modeļiem, mēģinot klasificēt prettiesiskus pārkāpumus, tā dēvētajā Vakareiropā iespējams runāt kopš 19. gadsimta, kad uzplaukumu piedzīvoja zinātne, pakāpeniski otrajā plānā novirzot kristīgās reliģijas diktēto pasaules uztveri. Attīstoties krimināltiesībām kā patstāvīgai tiesību zinātnes apakšnozarei, radās nepieciešamība analizēt ne tikai sodu, bet arī tā pamatu – noziegumu. Šajā laikā strauji attīstījās arī kodifikācijas process, radot nepieciešamību ne tikai nošķirt noziegumus no citiem prettiesiskiem pārkāpumiem, bet arī grupēt tos pa klasēm kodifikācijas izstrādei.¹²

19. gadsimta aktuālām tiesību problēmām, t. sk. prettiesisku pārkāpumu nošķiršanai un savstarpējai gradācijai, samērā vienkāršu risinājumu 20. gadsimtā sniedza tiesību pozitīvisms. Kaut gan tiesību pozitīvisma doktrīnas nozīme krimināltiesību attīstībā, jo sevišķi principa *nullum crimen, nulla poena sine lege* („nav noziedzīga darījuma, nav soda, ja tie nav paredzēti likumā”) iedzīvināšanā, ir nenoliedzama, tomēr tas negatīvi ietekmēja noziedzīguma materiālo izpratni, sagatavojot labvēlīgu augsni autoritārisma un totalitārisma režīmam. Ievērojams Latvijas starpkaru perioda tiesību zinātnieks P. Mincis paudis laika garam atbilstošu viedokli, ka visu kategoriju tiesību pārkāpumi faktiski savā būtībā ir vienādi un kvalitatīvi viens no otra neatšķiras – civiltiesisku un krimināltiesisku pārkāpumu nošķiršana ir fikcija. Kā norādīja profesors, „tie [pārkāpumi] atšķiras vienīgi pēc savām sekām”.¹³ Par krimināliem pārkāpumiem paredzētais sods vienmēr būs saistīts ar „ciešanu sajūtu”, taču, mainot soda veidu, mainās arī pārkāpuma raksturs un „konkrētais tiesībapārkāpums atgriežas civilo tiesībapārkāpumu kategorijā”.¹⁴

Tiesību aizskārumu veidu nošķiršana un gradācija faktiski kļuva par valsts prerogatīvu un lielā mērā bija atkarīga nevis no sabiedrības vērtību sistēmas, bet politiskajām interesēm un mērķiem, kas sevišķi spilgti izpaudās padomju tiesībās. Padomju krimināltiesībās veidojās paradoksāla situācija – no vienas puses, nozieguma teorētiskā izpratne bija materiāla un šķietami ietvēra tā sociālo novērtējumu, bet, no otras puses, matēriju piepildīja Komunistiskā partija (faktiski – valsts vara), kas definēja „sociālistiskās attiecības” un to apdraudējumu veidus.¹⁵ Tādējādi „sabiedriskā bīstamība” raksturoja nevis noziedzīguma sociālo novērtējumu, bet Komunistiskās partijas ideoloģiju.¹⁶

¹¹ No angļu val. *grade* – pakāpe, rangs; kategorija; klase nozīmē sakārtot pa pakāpēm, šķirot. „Gradācija” – pakāpeniska pāreja no viena stāvokļa otrā. *Latviešu valodas vārdnīca*. Autoru kol., red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006, 315. lpp.

¹² Krimināllikumu sevišķās daļās sakārtošanai pamatā izmantoja noziegumu klasifikāciju pēc apdraudēto interešu rakstura. Salīdzināšanai jānorāda, ka ASV krimināltiesībās šis jautājums diskusijas radīja tikai 20. gadsimta vidū. Līdz tam „kodifikācijās” pārkāpumi sarindoti alfabētiskā secībā. Sk., piemēram, **Mac Donald, J.W.** *The Classification of Crimes*. *Cornell L. Q.*, 1933, Vol. 18, p. 524–563.

¹³ **Mincis, P.** *Krimināltiesību kurss : vispārējā daļa*. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 16. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ M. Blūma rakstījusi: „Padomju krimināllikums ir PSRS Augstākās Padomes vai savienotās republikas Augstākās padomes akts, kas izsaka Komunistiskās Partijas vadītās padomju tautas gribu un Padomju valsts politiku noziegumu likvidēšanā.” **Blūma, M.** *Padomju krimināltiesības: vispārīgā daļa: mācību līdzeklis*. Rīga: Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977, 6. lpp. Jānorāda, ka „vadīta griba” nevar būt uzskatīta par brīvu gribu.

¹⁶ Sk. arī **Eser, A.** *The Principle of „Harm” in the Concept of Crime: A Comparative Analysis of the Criminally Protected Legal Interests*. *Duq. U. L. Rev.*, 1966, Vol. 4, p. 352, 363.

Pēc Otrā pasaules kara Rietumeiropā notika atkāpe no pozitīvās nozieguma definīcijas, atzīstot noziegumu *per se* pastāvēšanu, neatkarīgi no to paredzēšanas pozitīvajās tiesībās – noziegumi pret cilvēci, kara noziegumi, genocīds u. c.¹⁷ Līdz ar to gan likumdevējam, gan sabiedrības vairākumam tika atņemta vara lemt par atsevišķu prettiesisku aizskārumu kriminalizēšanu vai dekriminalizēšanu, to klasifikāciju un savstarpējo gradāciju, par ko liecina arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse.¹⁸ Tiesiskā valstī pastāv saprāta diktēti vispārēji kritēriji, kas jāievēro likumdevējam, neatkarīgi no sabiedrības gribas, politiskiem, ekonomiskiem, morāliem, reliģiskiem, ideoloģiskiem vai citiem apsvērumiem. Šie kritēriji atvasināmi no vispārējiem tiesību principiem.¹⁹

Pārejot pie mūsdienu Latvijas un ASV krimināltiesību salīdzinošās izpētes rezultātiem, jāatzīst, ka noziedzīga nodarījuma gradācijas un klasifikācijas īpatnības nav analizējamas šķirti no prettiesisku aizskārumu klasifikācijas kopumā. Kaut arī Latvijas tiesību sistēmā atšķirībā no ASV nostiprināta „duāla” publiskā atbildība, stingri nošķirot administratīvās un kriminālatbildības jomu, piemēram, Zolotuhina lietā²⁰ paustās atziņas liecina, ka šāds dalījums ir formāls un visi pārkāpumi – kā vienkārši tiesbipārkāpumi, tā noziedzīgi pārkāpumi – analizējami krimināltiesību zinātnes ietvaros un veido vienotu pārkāpumu klasifikāciju. Turklāt, pieaugot dzīves tiesiskajai reglamentācijai, pieaug arī tādu noziedzīgu nodarījumu skaits, kuru kaitīgumu determinē tiesiski noteiktu aizliegumu neievērošana vai pienākumu nepildīšana, kas paredzēta nevis Krimināllikumā,²¹ bet Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā²² vai citos tiesību aktos.²³ Līdz ar to arī administratīvi pārkāpumi ir vērtējami kā neatņemama materiālo krimināltiesību sastāvdaļa, jo to regulējums aizpilda Krimināllikuma blanketās normas.

Tiesību pārkāpumi (*offense*)²⁴ gan Latvijā, gan ASV vispirms klasificējami vienkāršos (administratīvi, regulatīvi – *violations, infractions, petty offenses*) un noziedzīgos (*criminal*) pārkāpumos. Vienkāršu pārkāpumu sodīšanas primārais mērķis ir regulēt tiesiskās attiecības un personu rīcību, lai netiktu apdraudētas tiesiski aizsargātās intereses. Noziedzīgi savukārt ir tādi pārkāpumi, kas pēc iekšējās dabas – saistībā ar personas psihisko attieksmi vai iespējamām sekām – būtiski apdraud pamatoti tiesiski aizsargātās intereses.²⁵

¹⁷ Sk., piemēram, Nirnbergas starptautiskā kara tribunāla 1945. gada 8. augusta Hartu, 1968. gada 26. novembra Konvenciju par noilguma neatzišanu kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci u. c.

¹⁸ Šajā sakarībā minams Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu Zolotuhina lietā, kur tiesa argumentēja, ka arī administratīvi pārkāpumi uzskatāmi par noziedzīgu nodarījumu kategorijām, tādējādi iekļaujami kopējā pārkāpumu klasifikācijā. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 10. februāra spriedumu lietā Nr. 14939/03 Sergey Zolotukhin v. Russia.

¹⁹ Par Konstitūciju kā krimināltiesību vienu no galvenajiem avotiem un „konstitucionālām” krimināltiesībām, t. sk. par nozieguma izpratnes atbilstību vispārējiem principiem sk., piemēram, **Dubber, M. D.** *Toward a Constitutional Law of Crime and Punishment. Hastings L. J.*, 2003–2004. Vol. 55, p. 509–572.

²⁰ Sk. iepriekš 18. atsauci.

²¹ Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 1998, 8. jūl.

²² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1984, 20. dec.

²³ Sk., piemēram, Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (3551), 2006, 15. nov.; Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 571 „Ceļu satiksmes noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, 103 (3051), 2004, 1. jūl.

²⁴ Šajā sakarībā jānorāda, ka jēdziens *offense* lielākoties krimināltiesībās lietots kā sinonīms *criminal offense* jeb noziedzīgs pārkāpums un *crime* jeb noziegums, un tikai atsevišķos gadījumos tas attiecināts uz visu pārkāpumu kopumu, uz to īpaši norādot tekstā.

²⁵ Jebkuras intereses nav pakļaujamas krimināltiesiskai aizsardzībai tādēļ vien, ka reglamentētas tiesību aktos. Vislielākās diskusijas šajā ziņā izraisījuši „morālu” vai „reliģisku” interešu aizsardzība. Konstitucionāli

Latvijā noziedzīgi nodarījumi sīkāk iedalīti īstenajos noziegumos un kvazinoziegumos – kriminālpārkāpumos. ASV krimināltiesību teorijā neatzīst kvazinoziegumus un par noziedzīgiem pārkāpumiem (*criminal offenses*) atzīst tikai noziegumus (*crimes*). Tam pamatā ir pieņēmums, ka „noziedzīgums” (tātad – augsta kaitīguma pakāpe) var piemist vienīgi noziegumiem, tādēļ tikai par tiem piemērojams ar brīvības atņemšanu saistīts sods. Šis princips nav absolūts, jo tiesiskais regulējums atsevišķos štatos var būt atšķirīgs, īslaicīgu brīvības atņemšanu paredzot arī par citiem tiesībpārkāpumiem.²⁶ Noziegumi Latvijā atkarībā no brīvības atņemšanas soda apmēra un vainas formas sīkāk iedalīti mazāk smagos, smagos un sevišķi smagos. Arī ASV krimināltiesībās lielākoties līdzīgi nošķir trīs noziegumu klases – *felonijas* (*felony*), *misdiminorus* (*misdemeanor*) un mazāk smagus *misdiminorus* (*petty misdemeanor*). Tomēr Latvijas noziedzīgu pārkāpumu dalījums drīzāk salīdzināms ar ASV 1962. gada Paraugkriminālkodeksā (PKK)²⁷ paredzēto *feloniju* iedalījumu pirmās, otrās un trešās pakāpes *felonijās*, savukārt *misdiminori* salīdzināmi ar kriminālpārkāpumiem.

Par spīti virspusējai līdzībai ASV noziedzīgu pārkāpumu klasifikācijas jeb gradācijas izpratne tomēr ir fundamentāli atšķirīga uztveres un domāšanas līmenī – nozieguma piederība kādai no klasēm ir jānosaka likumdevējam pantā, kur sniegta tā definīcija, un atšķirībā no Latvijas nevis pati klasifikācija atkarīga no sevišķās daļas pantā paredzētā soda mēra, bet soda mērs ir atkarīgs no nozieguma piederības kādai no klasēm.²⁸ Iespējams, šāda pieeja pamatota ar ievērojamā angļu tiesību zinātnieka Dž. F. Stifena (*Stephen*; 1829–1894) viedokli, kurš jau 19. gadsimtā rakstīja, ka noziegumu klasifikācijai citādi nebūtu jēgas, ja no tās nav atkarīga vismaz sodu noteikšana un nevis otrādi.²⁹ Šāda atšķirīga pieeja tomēr vērtējama kā formalitāte un pielīdzināma strīdam par to, vai zebra ir melna ar baltām svītrām vai balta ar melnām svītrām – teorētisko atziņu analīze pierāda, ka Latvijas likumdevējam, nosakot soda veidu un mēru, jāveic tādi paši apsvērumi kā ASV likumdevējam, nosakot pārkāpuma piederību kādai no klasēm.

Noziedzīgu nodarījumu klasifikācija nostiprināta Krimināllikuma 7. pantā. To izmantojot, vismaz teorētiski pastāv iespēja sagrupēt sevišķās daļas tipiskos noziedzīgu nodarījumu sastāvus, lai spriestu par to smaguma jeb rakstura politisko un sociālo novērtējumu.³⁰ Tomēr tiesību jaunrades tendences, ko iepriekš padziļināti

---

nostiprinātā personas apziņas un reliģisko uzskatu brīvība mūsdienu plurālisma laikmetā būtiski ierobežo konkrētu morālu vai reliģisku interešu krimināltiesisko aizsardzību, jo primāri aizsargājama pati morālā vai reliģiskā brīvība, to samērojot ar citām būtiskām un aizsargājamām vērtībām kā personas dzīvība, veselība, ipašums u. tml. **Dripps, D. A.** The Liberal Critique of the Harm Principle. *Criminal Justice Ethics*, 1998, Vol. 17, p. 3–18. Par šo jautājumus sk. arī **Harcourt, B.E.** The Collapse of the Harm Principle. *J. Crim. L. & Criminology*, 1999, Vol. 90, p. 109–184. Rakstā analizēta Čikāgas trīsdesmito un deviņdesmito gadu pieredze saistībā ar „sauto likumu” un tā rezultātu.

²⁶ Piemēram, Ņujorkas Kriminālkodeksa § 60.20, kas reglamentē par satiksmes pārkāpumiem (*traffic infraction*) pieļaujamos soda veidus, īslaicīga brīvības atņemšana ir viena no iespējamām sankcijām [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://public.leginfo.state.ny.us/menugetf.cgi?COMMONQUERY=LAWS>.

²⁷ Model Penal Code: Official Draft as adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute. *Grām.:* **Dubber, M. D.** *Model Penal Code*. New York: Foundation Press, 2002, p. 287–458.

²⁸ Piemēram, Ņujorkas Kriminālkodeksa § 125.10. Noziedzīgi nevērīga nonāvēšana. Persona ir vainojama noziedzīgi nevērīgas nonāvēšanas izdarīšanā, ja tā aiz noziedzīgas nevērības izraisījusi citas personas nāvi. Noziedzīgi nevērīga nonāvēšana ir E klases felonija.

²⁹ **Stephen, J. F.** *A History of Criminal Law of England*, Vol. 2. London: Macmillan and co, 1883, p. 193–196.

³⁰ Autore šajā ziņā pievienojas V. Liholajas viedoklim, ka likumdevējam, nosakot sodu mēru par katru noziedzīgu nodarījumu, būtu jāizvērtē kaitīguma pakāpe, vērstoties pret likumīgi aizsargāto interešu

izpētījusi profesore V. Liholaja un kam pievienojas raksta autore, liecina par problēmām gan jaunu noziedzīgu nodarījumu sastāvu definēšanā, gan soda veida un apmēra noteikšanā, kas tad arī veido klasifikācijas kodolu.³¹

Ļoti iespējams, ka viens no problēmas cēloņiem ir klasifikācijas pamata trūkums, kas analizēts tiesību zinātnē, bet nav nostiprināts Krimināllikumā. Minētais akcentēts Kriminālsodu politikas koncepcijā, piedāvājot 7. pantā ietvert „kaitējuma” un „svarīgu sabiedrības interešu” pazīmes, lai raksturotu pārkāpuma smagumu.³² Sīkāk neiedziļinoties piedāvāto grozījumu motivācijā un pamatojumā, tomēr jānorāda uz nekonsekvenci formulējumos. Pirmkārt, koncepcijā jaukti jēdzieni „kaitīgums” un „kaitējums”. Klasificējot tipiskos noziedzīgos nodarījumus, kaitīgumu kā vispārēju noziedzīguma pazīmi nedrīkst jaukt ar kaitējumu (rezultātu jeb sekām), kas novērtējams tikai katrā konkrētajā gadījumā. Kā pamatoti atzīts tiesību teorijā, abstrakti kaitīgums ir vērtējams saistībā ar nemainīgu vērtību – ar tiesiski aizsargāto interešu nozīmīgumu un to apdraudējuma raksturu.³³ Otrkārt, analizējot, piemēram, piedāvāto kriminālpārkāpumu definējumu, rodas jautājums, vai nodarījumi, kuru kaitīgums *per se* nav liels, vispār uzskatāmi par noziedzīgiem.

Šobrīd tiek izstrādāti grozījumi Krimināllikumā, kuros plānots novērst klasifikācijas pamata trūkumu, par to nosakot „personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturu” un „kaitīgumu” un ietverot 7. pantā.³⁴ Tādējādi Sodu politikas koncepcijā paustā ideja precizēta, tomēr joprojām saskatāma nekonsekvence – teorijā atzīts, ka ar Krimināllikumu aizsargātas valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīdu likumīgās intereses, līdz ar to, vērtējot noziedzīgu nodarījumu savstarpējo gradāciju, vērā jāņem tās visas.

Izvērtējot Kriminālsodu politikas koncepciju un Krimināllikuma grozījumu projektu, secināms, ka pēc būtības nekas jauns netiek piedāvāts un mēģinājums saistīt apdraudēto interešu raksturu un kaitīgumu ar noziedzīgu nodarījumu smagumu ir vērtējams tikai kā formalitāte. Ja nav paredzēti kritēriji, kas jāņem vērā likumdevējam, nosakot soda veidu un apmēru par katru noziedzīgu nodarījumu un tādējādi arī tā piederību noteiktai klasei, šāda klasifikācija zaudē primāro jēgu un nesniedz reālu priekšstatu par noziedzīgo nodarījumu savstarpējo gradāciju un to kaitīguma novērtējumu. Šis bija viens no apsvērumiem, kādēļ, piemēram, Anglijā 1967. gadā likumdevējs atteicās no noziedzīgu pārkāpumu klasifikācijas,³⁵ bet ASV Paraugkriminālkodeksa autori izšķīrās par labu apvērstam klasifikācijas modelim.

---

apdraudējumu. **Liholaja, V.** Kāda ir sodu politika Latvijā? *Jurista Vārds*, Nr. 41 (346), 2004.; **Liholaja, V.** Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 49 (452), 2006.

³¹ Par pēdējo 10 gadu kriminālpolitikas tendencēm sk **Liholaja, V.** Uz Krimināllikuma desmitgadi atskatoties, I un II. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (589); 48 (591), 2009..

³² *Kriminālsodu politikas koncepcija*: informatīvā daļa (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6.), 7. lpp.

³³ Piemēram, profesors U. Krastiņš min, ka nodarījuma kaitīguma smagums ir atkarīgs no apdraudētā objekta nozīmīguma. **Krastiņš, U.** *Noziedzīgs nodarījums*: Juridiskā mācību un izglītojošā literatūra. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 34. lpp.

³⁴ TMLik_280711_KL; Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”, 1. lpp. Projektā paredzētas izmaiņas arī soda mēra robežās kriminālpārkāpumam, mazāk smagam un smagam noziegumam, ko sīkāk autore neanalizēs šā raksta ietvaros.

³⁵ Criminal Law Act 1967: Apvienotās Karalistes likums (attiecināms tikai uz Angliju un Velsu) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/contents>. Saglabāts tika vienīgi vēsturiskais dalījums nodevībā (*treason*) un pārējos noziegumos.

Noziedzīgu pārkāpumu klasifikācijas pamats ietverts Paraugkriminālkodeksa 1.02(1)(e) paragrāfā kā krimināltiesību princips. Saskaņā ar to „uz saprātīga pamata diferencēt smagus un mazākus pārkāpumus” ir viens no tipisko pārkāpuma definīciju pamatmērķiem, un, kā norāda profesors M. D. Dubbers, tas uzskatāms par pārkāpumu gradācijas pamatprincipu. Tādi jēdzieni kā „saprātīgs pamats” (*reasonable ground*), „smags” (*serious*) un „mazāks” (*minor*) vērtējami kopsakarā ar soda mērķiem.³⁶ Noziedzīgu pārkāpumu klasifikācija tādēļ ir būtiska, jo tā sasaista noziedzīgumu ar sodu, atspoguļojot arī katra tipiskā pārkāpuma novērtējumu pret citiem pārkāpumiem. Mūsdienu ASV krimināltiesībās gan klasifikācija kā tāda, gan tipisko pārkāpumu iedalīšana kādā no izvirzītajām grupām ir likumdevēja prerogativa. Tomēr likumdevēja darbība ir ierobežota ar tiesu realizēto konstitucionālo kontroli,³⁷ vēsturiskās attīstības īpatnībām, kā arī profesionāļu noteiktiem standartiem. ASV tiesību sistēmā krimināltiesību kritēriju un standartu izstrādāšanā, kas jāievēro gan tiesai, gan likumdevējam, būtiska loma bijusi Amerikas tiesību jomas profesionāļu un speciālistu apvienībai (*American Bar Association, ABA*).³⁸ Saistībā ar noziedzīgu pārkāpumu klasifikāciju 1967. gadā izdotajā ABA standartu projektā norādīts, ka tā nepieciešama kriminālatbildības piemērošanai. Klasifikācijas kategorijām jābūt nedaudzām, un tām būtiski jāatšķiras pēc smaguma un svarīguma. Lai to nodrošinātu, likumdevējiem projektā ieteikts revidēt kodeksus, kur šis pamatprincips nav ievērots.³⁹

Kopsavilkums

Apkopojot minēto, atzīstams, ka Latvijas un ASV krimināltiesību pieeja prettiesisku aizskārumu nošķiršanā un to klasifikācijā būtiski atšķiras. Dažādo tiesību sistēmu salīdzinošā analīze pierāda, ka tiesiskā valstī neatkarīgi no tiesību sistēmas individuālajām īpatnībām, gradējot un klasificējot pārkāpumus, t. sk. noziedzīgus, vērā ņemami vairāki vispārēji nosacījumi.

1. Noziedzīguma izvērtēšana un noziedzīgu nodarījumu klasificēšana nav ekskluzīva likumdevēja prerogativa, ir jārēķinās ar vispārējiem tiesību principiem, konstitucionālajām garantijām un vēsturiskās attīstības īpatnībām. Šis viedoklis krimināltiesībās atgriezās līdz ar dabisko tiesību atdzimšanu, kad pēc piedzīvotajām Otrā pasaules kara šausmām tika atzīta atsevišķu noziegumu pastāvēšana *per se*.

³⁶ **Dubber, M. D.** *Model Penal Code*. New York: Foundation Press, 2002, p. 23–26, 288.

³⁷ Piemēram, lietā *Gaynon v. Kreuger* (1966), 31 Wis.2d 609, 143 N.W.2d 437, Viskonsinas Augstākā tiesa nolēma, ka Viskonsinas ienākumu nodokļu likuma pārkāpums uzskatāms par *misdiminoru*, nevis *feloniju*, kā bija noteicis likumdevējs. Viskonsinā klasifikācijas tēma aizskarta arī citos gadījumos, piemēram, lietā „*State v. Postorino*” (1972), 52 Wis. 2d 501, 190 N.W.2d 926, tiesa argumentējusi, kāpēc komerciālo azartspēļu noteikumu pārkāpšana atzīstama par *feloniju*. Sk. arī Viskonsinas Augstākās tiesas viedokli lietā „*Law Enforcement Standards Board v. Village of Linden Station*” (1981), 101 Wis. 2d 472, 490, 305 N.W.2d 89, kur viens no jautājumiem tika izvirzīts, vai likumdevēja noteiktā *felonija* patiesi uzskatāma par tādu. Par noziegumu klasifikāciju Viskonsinā sk. arī **Lipton, P. P.** *The Classification of Crimes in Wisconsin*. *Marq. L. Rev.*, 1967, Vol. 50, p. 346–364.

³⁸ **Marcus, M.** *The Making of the ABA Criminal Justice Standards. Forty Years of Excellence*. *Criminal Justice*, 2009, Vol. 23, No. 4, p. 10–15. ABA ir lielākā šāda veida organizācija pasaulē, dibināta 1878. gadā un mūsdienās apvieno vairāk nekā 400 tūkstošu juristu. Par ABA darbību sk. mājaslapā: <http://www.americanbar.org/aba.html> [aplūkots 2012. gada 16. martā].

³⁹ Standards relating to sentencing alternatives and procedures: tentative draft. American Bar Association. Standard 2.1. *Proposed Legislation* (...). *U. Rich. L. Rev.*, 1975, Vol. 9, p. 416 (ref. 7).

2. Nosakot brīvības atņemšanas soda nepieciešamību un ilgumu, likumdevējam jāvērtē apdraudēto tiesisko interešu nozīmīgums, apdraudējuma raksturs un apjoms, kā arī personas psihiskā attieksme pret to, tādējādi novērtējot attiecīgā noziedzīgā nodarījuma smagumu.
  - 2.1. Tiesiskā valstī apdraudējuma objekta nozīmīguma un rakstura izvērtēšanā galvenais kritērijs ir garantētās cilvēka pamattiesības un brīvības, kuru aizsardzību Latvija uzņēmusies ar starptautiskiem dokumentiem un kuras nostiprinātas arī Satversmē.⁴⁰ Konstitucionālas garantijas paredzētas ne tikai personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, bet arī cietušajam, citiem indivīdiem un sabiedrībai kopumā.
  - 2.2. Otrs kritērijs, ko iespējams izvirzīt pārkāpumu kaitīguma abstraktai izvērtēšanai, ir apdraudēto interešu apjoms, jo nereti ar vienu nodarījumu apdraudēti vairāki objekti.
3. Noziedzīgu nodarījumu klasifikācijā nosakāmi ierobežojumi pašam likumdevējam, paredzot alternatīvus sodus katrai noziedzīgu nodarījumu kategorijai. Nevajadzētu veidoties situācijai, kad par noziegumu piemērojami teju visi soda veidi, turklāt neierobežotā apmērā.
4. Nosakot soda mēru pa noziegumu kategorijām, arī visiem alternatīvajiem soda veidiem ir jāparedz vismaz minimālā robeža. Pretruna ar soda individualizāciju neveidojas, jo Krimināllikuma 49. pantā paredzēta iespēja piespriest mazāku sodu, nekā sankcijā noteikts, ja tas patiesi ir nepieciešams konkrētajā gadījumā, tomēr kopumā tam jābūt izņēmumam.
5. Lai uzsvērtu klasifikācijas nozīmi, Krimināllikumā nostiprināms princips, ka, piespriežot sodu, jāvērtē ne tikai persona, kam tas piespriežams, bet arī izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturs un tā smagums atbilstoši krimināllikumā ietvertajai noziedzīgu nodarījumu klasifikācijai.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Blūma, M.** *Padomju krimināltiesības: vispārīgā daļa*: mācību līdzeklis. Rīga: Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977.
2. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa*. Zin. red. U. Krastiņš. Rīga: Firma „AFS”, 2007.
3. **Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.** *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa*. Trešais papildinātais izdevums. Zin. red. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
4. **Krastiņš, U.** *Noziedzīgs nodarījums*: Juridiskā mācību un izglītojošā literatūra. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.

⁴⁰ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 1993, 1. jūl.

5. *Kriminālsodu politikas koncepcija*: informatīvā daļa (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6.) 7. lpp.
6. **Liholaja, V.** Kāda ir sodu politika Latvijā? *Jurista Vārds*, Nr. 41 (346), 2004.
7. **Liholaja, V.** Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 49 (452), 2006.
8. **Liholaja, V.** Uz Krimināllikuma desmitgadi atskatoties, I un II. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (589); 48 (591), 2009.
9. **Mincs, P.** *Krimināltiesību kurss : vispārējā daļa*. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
10. **Bar, C. L., von.** History of Continental Criminal Law: *The Continental Legal History Series*, Vol. 6. Transl. by T. Bell. Rep. ed. New Jersey: Rothman Reprints, Inc., 1968, p. 79–94.
11. **Calhoun, G. M.** *The Growth of Criminal Law in Ancient Greece*. Berkeley [California]: University of California Press, 1927, p. 1–3.
12. **Dripps, D. A.** The Liberal Critique of the Harm Principle. *Criminal Justice Ethics*, 1998, Vol. 17, p. 3–18.
13. **Dubber, M. D.** Comparative Criminal Law. *Grām.: The Oxford Handbook of Comparative Law*. Ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006, p. 1288–1325.
14. **Dubber, M. D.** *Model Penal Code*. New York: Foundation Press, 2002.
15. **Dubber, M. D.** Toward a Constitutional Law of Crime and Punishment. *Hastings L. J.*, 2003–2004. Vol. 55, p. 509–572.
16. **Ehrenberg, V.** *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*, 3rd ed. Oxon: Routledge, 2011.
17. **Eser, A.** The Principle of „Harm” in the Concept of Crime: A Comparative Analysis of the Criminally Protected Legal Interests. *Duq. U. L. Rev.*, 1966, Vol. 4, p. 345–418.
18. **Harcourt, B.E.** The Collapse of the Harm Principle. *J. Crim. L. & Criminology*, 1999, Vol. 90, p. 109–184.
19. **Heiner, R.** *Criminology: A Cross-Cultural Perspective*. St. Paul: West Publishing Company, 1996.
20. **Homer.** *Odyssey* [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://www.online-literature.com/homer/odyssey/0/>.
21. **Lipton, P. P.** The Classification of Crimes in Wisconsin. *Marq. L. Rev.*, 1967, Vol. 50, p. 346–364.
22. **Mac Donald, J.W.** The Classification of Crimes. *Cornell L. Q.*, 1933, Vol. 18, p. 524–563.
23. **Maine, H. S.** *Ancient Laws*, 4th ed. London: J. Murray, 1870.
24. **Marcus, M.** The Making of the ABA Criminal Justice Standards. Forty Years of Excellence. *Criminal Justice*, 2009, Vol. 23, No. 4, p. 10–15.
25. Proposed Legislation of Title 18.1 – Designation of Punishment and Capital Punishment. Senate Bill No. 56. *U. Rich. L. Rev.*, 1975, Vol. 9, p. 415. –426.
26. **Stephen, J. F.** *A History of Criminal Law of England*, Vol. 2. London: Macmillan and co, 1883.

Uzziņu literatūra

1. *Latviešu valodas vārdnīca*. Autoru kol., red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006, 315. lpp.
2. Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”. TMLik_280711_KL.
3. American Bar Association [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. martā]. Pieejams: <http://www.americanbar.org/aba.html>.

Tiesību avoti

1. 1968. gada 26. novembra Konvencija par noilguma termiņa nepiemērošanu kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci. **No: *Cilvēka tiesības***: Starptautisko līgumu krājums. 1. sēj., 2. d. Ženēva: Apvienotās Nācijas, 1994, 679.–681. lpp.
2. 1945. gada 8. augusta Nirnbergas starptautiskā kara tribunāla Harta [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtce-english.pdf>.
3. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 1993, 1. jūl.
4. Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 1998, 8. jūl.
5. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1984, 20. dec.
6. Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (3551), 2006, 15. nov.
7. Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 571 „Ceļu satiksmes noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, 103 (3051), 2004, 1. jūl.
8. Model Penal Code: Official Draft as adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute. *Grām.: Dubber, M. D. Model Penal Code*. New York: Foundation Press, 2002, p. 287–458.
9. New York State Penal Law [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://public.leginfo.state.ny.us/menugetf.cgi?COMMONQUERY=LAWS>.
10. Criminal Law Act 1967: Apvienotās Karalistes likums (attiecināms tikai uz Angliju un Velsu) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/contents>.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 10. februāra spriedums lietā Nr. 14939/03 Sergey Zolotukhin v. Russia.
2. *Law Enforcement Standards Board v. Village of Linden Station* (1981), 101 Wis. 2d 472, 490, 305 N.W.2d 89.
3. *State v. Postorino* (1972), 52 Wis. 2d 501, 190 N.W.2d 926.
4. *Gaynon v. Kreuger* (1966), 31 Wis.2d 609, 143 N.W.2d 437.

NOLĒMUMU LIKUMĪBAS UN PAMATOTĪBAS KONTROLE PIRMSTIESAS PROCESĀ

Dr. iur. Ārija Meikališa

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Arija.Meikalisa@lu.lv

Atslēgvārdi: kriminālprocesuālie dokumenti, nolēmumi, lēmumi, amatpersonas, kuras var pieņemt nolēmumus; amatpersonas, kuras veic nolēmumu likumības un pamatotības kontroli; sūdzības

Kriminālprocess ir tiesiski reglamentēta norise, kuras laikā tiek panākts krimināltiesisko attiecību noregulējums. Katram tiesiskam procesam ir sava noteikta kārtība kā pēc satura, tā pēc formas.¹ Likumdevējs noteicis, ka pirmstiesas kriminālprocesa procesuālās kārtības forma ir rakstiska un savu izpausmi rod procesuālajos dokumentos. Pirmstiesas kriminālprocesuālo dokumentu veidi, saturs un forma reglamentēti Kriminālprocesa likumā² (turpmāk tekstā – KPL). Procesuālo dokumentu reglamentācijas vispārīgām apskatām autore pievērsusies jau iepriekš.³ Šis publikācijas mērķis ir apskatīt vienu salīdzinoši nelielu aspektu, t. i., nolēmumu likumības un pamatotības kontroles mehānismu un tā atsevišķus komponentus pirmstiesas kriminālprocesā.

1. Nolēmumu veidi pirmstiesas kriminālprocesā

Viens no procesuālo dokumentu veidiem pirmstiesas kriminālprocesā ir nolēmumi, kuros amatpersona, kura pilnvarota veikt procesu, paudusi savu viedokli par kriminālprocesuāli nozīmīgu jautājumu un tā procesuālo risinājumu. Nolēmumi pirmstiesas procesā var izpausties kā:

- a) lēmumi (piemēram, par procesa uzsākšanu, izbeigšanu, procesuālā piespiedu līdzekļa piemērošanu u. tml.);
- b) prokurora priekšraksti par sodu;
- c) atļaujas, piekrišanas, apstiprinājumi.

Tas, ka šādi dokumenti atzīstami par lēmumiem, kuri noformējami rezolūcijas veidā, norādīts KPL 320. panta septītajā daļā, ar kuru saskaņā „amatpersona, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, savu lēmumu, ar kuru tā atļauj vai piekrīt veikt konkrētu procesuālo darbību vai apstiprina tās veikšanu, noformē rezolūcijas veidā”.

---

¹ Meikališa, Ā. *Kriminālprocesa tiesības*. Rīga: RaKa, 2000, 57.–58. lpp.

² Kriminālprocesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. martā]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820&mode=DOC>.

³ Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie jautājumi. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 162.–172. lpp.; Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – procesuālie piespiedu līdzekļi. Procesuālie termiņi un dokumenti. Mantiskie jautājumi kriminālprocesā. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 250.–258. lpp.

Jānorāda, ka atļauja kā kompetentās amatpersonas lēmums nav vienveidīga. Tā var būt kā nepieciešams nosacījums kāda cita nolēmuma spēkā esībai un izpildes iespējamībai. Piemēram, šāda veida atļauja paredzēta KPL 121. pantā:

„(2) Vienīgi ar Augstākās tiesas Senāta triju tiesnešu atļauju drīkst:

- 1) pratināt tiesnesi un izņemt viņa personiskos pierakstus par apsardes istabas noslēpumu;
- 2) pratināt, izņemt dokumentus un pieprasīt ziņas par darbiniekiem, kuri veic tiešu detektīvdarbību noziedzīgā vidē, izlūkošanu vai pretizlūkošanu ārvalstīs.
- (3) Izmeklēšanas tiesneša atļauja nepieciešama:
  - 1) slepenu un sevišķi slepenu valsts noslēpumu saturošu dokumentu apskatei un izņemšanai;
  - 2) neatvērta testamenta apskatei, izņemšanai un šo testamentu apstiprinājušās personas pratināšanai par to;
  - 3) lai nopratinātu darbinieku un personu, kura procesa virzītāja vai izmeklēšanas iestādes uzdevumā veic speciālās izmeklēšanas darbības, ja šī persona nevēlas sniegt liecības.

(..)

(5) Pirmstiesas procesā pieprasīt no kredītiestādēm vai finanšu iestādēm to rīcībā esošās neizpaužamās ziņas vai dokumentus, kuri satur šādas ziņas, drīkst tikai ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Pirmstiesas procesā pārraudzīt darījumus kredītiestāžu vai finanšu iestāžu klientu kontos uz noteiktu laiku drīkst tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju. Pārraudzīt darījumu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā var uz laiku līdz trim mēnešiem, bet, ja nepieciešams, šo termiņu uz laiku līdz trim mēnešiem var pagarināt izmeklēšanas tiesnesis.”

Atļauja kā lēmuma veids KPL paredzēta arī gadījumos, kad ar to tiek izņemts kāds lūgums, pieteikums vai cits jautājums pēc būtības. Piemēram, „liķa atkārtota apbedīšana pēc ekshumācijas notiek ar tās amatpersonas atļauju, pēc kuras lēmuma ekshumācija izdarīta” (166. panta trešā daļa), „aizliegums izbraukt no valsts ir ar procesa virzītāja lēmumu noteikts ierobežojums aizdomās turētajam vai apsūdzētajam izbraukt no Latvijas teritorijas bez procesa virzītāja atļaujas” (255. pants).

Ar piemēriem ilustrējot tādu lēmuma izpausmes formu kā piekrišana, KPL 43. panta pirmajā daļā paredzēts, ka „prokuroram, uzturot apsūdzību pirmās vai apelācijas instances tiesā, ir pienākums un tiesības ar amatā augstāka prokurora piekrišanu atteikties no apsūdzības uzturēšanas, ja pastāv saprātīgas šaubas par apsūdzētā vainu”.

KPL 163. panta 2.¹ daļā noteikts:

„(2¹) Izņēmuma gadījumos šā panta otrajā daļā norādīto apskati, ja vien tā nav notikuma vietas apskate, var veikt ar procesa virzītāja lēmumu. Izmeklētājs apskati veic ar prokurora piekrišanu. Ne vēlāk kā nākamajā darba dienā procesa virzītājs paziņo izmeklēšanas tiesnesim par veikto apskati, uzrādot apskates protokolu un materiālus, kas pamatoja tās nepieciešamību un neatliekamību.”

KPL 164. pantā paredzēts:

„(1) Ja liķa ārējo apskati nav uzdots veikt tiesu medicīnas ekspertam, to veic, piedaloties medicīnas speciālistam.

(2) Liķa kremēšana ir atļauta tikai pēc tiesmedicīniskās ekspertīzes izdarīšanas, ja ir saņemta prokurora piekrišana – pirmstiesas procesa laikā vai tiesas lēmums – iztiesāšanas laikā.”

Apstiprinājumu kā lēmuma izpausmes formu uzskatāmi raksturo KPL 361. panta trešā daļa, nosakot, ka „pirmstiesas procesā arestu mantai uzliek ar procesa virzītāja lēmumu, kuru apstiprinājis izmeklēšanas tiesnesis, bet iztiesāšanas laikā lēmumu pieņem tiesa”.

Turpinot nolēmumu veidu vispārīgu raksturojumu, var atzīt, ka nolēmumi pirmstiesas kriminālprocesā var būt dažādi atkarībā no to satura.

- 1) lēmumi par procesa virzību (lēmumi, kuros fiksēta procesa norises virzība, piemēram, tā uzsākšana, izbeigšana, tālākvirzība, apturēšana, atjaunošana, sadalīšana, apvienošana);
- 2) lēmumi par procesuālajiem statusiem (lēmumi, kuros fiksēta t. s. ieinteresēto procesa dalībnieku procesuālā statusa iegūšana, zaudēšana, izmaiņas tajā). Šajā grupā neietilpst nolēmumi, kuros fiksēta tās amatpersonas statusa iegūšana, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, piemēram, lēmums par izmeklēšanas grupas izveidi vai par procesuālo uzdevumu, tāpat arī lēmumi par atstatīšanu vai noraidīšanu. Šāda veida lēmumi saistāmi par procesa organizatorisko virzību un pieskaitāmi 4. grupai;
- 3) lēmumi, kas tiek pieņemti, veicot uzraudzību un kontroli (lēmumi, kuros fiksēts iepriekšējas darbības/nolēmuma izvērtējums). Pie šīs grupas pieskaitāmi, piemēram, lēmumi par sūdzību noraidīšanu, par iepriekšēju lēmumu atcelšanu u. tml.;
- 4) lēmumi par kriminālprocesa norises organizatoriskiem jautājumiem (lēmumi, kuros fiksēts kāds procesa norises organizatorisks jautājums, piemēram, par izmeklēšanas grupas izveidi, procesa virzītāja nomaiņu u. c.);
- 5) lēmumi par citiem nozīmīgiem kriminālprocesa jautājumiem, t. sk. lēmumi par piespiedu līdzekļiem un izmeklēšanas darbībām, kā arī lēmumi par pieņemšanu, iesniegumu un sūdzību noraidīšanu.

2. Amatpersonu kompetence nolēmumu pieņemšanā pirmstiesas kriminālprocesā

Viens no būtiskākajiem kriminālprocesuālās kārtības noteikumiem attiecībā uz nolēmumiem ir tas, ka nolēmumus tiesīgas pieņemt amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu atbilstoši kompetencei. KPL normu analīze ļauj secināt, ka no minētajām amatpersonām nolēmumus pirmstiesas procesā var pieņemt procesa virzītājs, izmeklēšanas grupas dalībnieks, izmeklētāja tiešais priekšnieks, uzraugošais prokurors, amatā augstāks prokurors, ģenerālprokurors, izmeklēšanas tiesnesis, tiesas priekšsēdētājs, augstāka līmeņa tiesas tiesnesis, tiesa, augstākās tiesas senatori. Noteikti atzīmējams, ka šeit norādītas tikai tās amatpersonas, kuras piedalās procesuālu jautājumu lemlēšanā KPL noteiktajā kārtībā. Netiek skatīts jautājums par tām institūcijām, kuras var pieņemt lēmumus, kas ietekmē procesa gaitu, taču paši par sevi nav uzskatāmi par kriminālprocesuāliem, piemēram, jautājumi par imunitātes noņemšanu Saeimas vai pašvaldības deputātiem vai tiesnešiem.

2.1. Procesu virzītājs

Šo amatpersonu grupai ir visplašākās pilnvaras nolēmumu pieņemšanā. To kompetencē ir visi nolēmumi, par kuriem likumā nav ietverta tieša norāde uz citu amatpersonu, kas tiesīga pieņemt konkrēto nolēmumu (piemēram, ar brīvības

atņemšanu saistītu piespiedu līdzekļu piemērošana u. c.). Atsevišķos gadījumos procesa virzītāja nolēmuma spēkā esībai nepieciešams arī kādas citas tiesīgās amatpersonas lēmums, kas izpaužas kā atļauja, piekrišana vai apstiprinājums.

2.2. Izmeklēšanas grupas dalībnieks

Šis amatpersonas kompetence lēmuma pieņemšanā ir saistāma ar procesa virzītāja – izmeklēšanas grupas vadītāja – norādījumiem un pienākumu sadalījumu izmeklēšanas grupas ietvaros. To nosaka KPL 30. pants:

„(1) Izmeklēšanas grupas dalībnieks ir kriminālprocesa veikšanai pilnvarota izmeklēšanas iestādes amatpersona vai prokurors, kas ar izmeklēšanas iestādes kompetentas amatpersonas vai amatā augstāka prokurora lēmumu iekļauts izmeklēšanas grupas sastāvā.

(2) Izmeklēšanas grupas dalībniekam procesa virzītāja uzdevumā un noteiktajos ietvaros ir tiesības veikt izmeklēšanas darbības un pieņemt procesuālos lēmumus.”

Problēmas izmeklēšanas grupas dalībnieka pilnvaru apjoma noteikšanā varētu tikt saistītas ar to, ka nav īsti skaidrs, kādus lēmumus viņam var uzdot pieņemt. Bieži KPL ir norāde, ka attiecīgo lēmumu pieņem procesa virzītājs. Faktiski izmeklēšanas grupas dalībnieks kā lēmuma pieņēmējs tieši minēts tikai divos KPL pantos, t. i., 96. panta pirmajā daļā, kurā noteikts, ka „personu par cietušo atzīst izmeklētājs, prokurors vai izmeklēšanas grupas dalībnieks ar savu lēmumu, ko var uzrakstīt arī rezolūcijas veidā”, un 200. panta pirmajā daļā, kurā paredzēts, ka „lēmumu par ekspertīzes noteikšanu pieņem procesa virzītājs vai izmeklēšanas grupas dalībnieks”. Domājams, ka, respektējot normu striktos formulējumus, izmeklēšanas grupas dalībnieks tiesīgs pieņemt tikai minētos nolēmumus. Tā kā nav rodams objektīvs pamats, kāpēc tieši šie divi lēmumu veidi ir tādi, kurus būtu tiesīgs pieņemt arī izmeklēšanas grupas dalībnieks, rodas jautājums, vai tā bijusi apzināta izvēle vai nepārdomāta pieeja normu formulējumam. Ja šāda izvēle bijusi nejauša, nepieciešamas precizējošas izmaiņas KPL, paredzot skaidru un nepārprotamu izmeklēšanas grupas dalībnieka kompetenci lēmumu pieņemšanā.

2.3. Izmeklētāja tiešais priekšnieks

Šī subjekta tiesības pieņemt nolēmumus stingri saistāmas ar viņa pilnvarām. KPL 31. pantā noteikts:

„(2) Izmeklētāja tiešajam priekšniekam ir pienākums:

(..)

3) piešķirt procesuālās pilnvaras nepieciešamajam savā pakļautībā esošo amatpersonu lokam, lai nodrošinātu kriminālprocesa veikšanu mērķtiecīgi un bez neattaisnotas novilcināšanas;

(..)

(3) Izmeklētāja tiešajam priekšniekam ir tiesības:

(..)

2) pieņemt procesam nozīmīgus organizatoriskos lēmumus, tas ir, noteikt kritērijus kriminālprocesu sadalei, nodot kriminālprocesu citam procesa virzītājam, izveidot izmeklēšanas grupu, savas kompetences ietvaros pārņemt kriminālprocesa vadīšanu;

(..)

5) atcelt savā pakļautībā esošo amatpersonu nepamatoti un nelikumīgi pieņemtos lēmumus.”

Nolēmumu pieņemšanas jomā var izdalīt divus gadījumus – šī amatpersona tiesīga pieņemt kriminālprocesuāli organizatoriskus nolēmumus (31. panta otrās daļas. 3. punkts un trešās daļas 2. punkts) un nolēmumus, kas saistīti ar kontroles funkciju (31. panta trešās daļas 5. punkts).

2.4. Uzraugošais prokurors

Šai amatpersonai paredzētas visai plašas tiesības nolēmumu pieņemšanas jomā. Saskaņā ar KPL 37. pantu:

„(2) Uzraugošajam prokuroram izmeklēšanas laikā ir pienākums:

(..)

5) izskatīt sūdzības savas kompetences ietvaros;

6) izlemt pieteiktos noraidījumus savas kompetences ietvaros.

(..)

(3) Izmeklēšanu uzraugošajam prokuroram ir tiesības:

1) pieņemt lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu un nodošanu izmeklēšanas iestādei;

(..)

5) atcelt procesa virzītāja un izmeklēšanas grupas dalībnieka lēmumus.”

2.5. Amatā augstāks prokurors

Šīs amatpersonas pilnvaras nolēmumu pieņemšanas jomā noteiktas KPL 46. pantā un pamatā ir saistītas ar kontroles īstenošanu pār zemākstāvošiem prokuroriem.

2.6. Prokurors, ģenerālprokurors

Prokurors pieņem nolēmumus, dodot atļauju vai piekrišanu izmeklēšanas darbību un citu procesuālo darbību veikšanai (sk., piemēram, KPL 163. panta trešo daļu, 170. panta trešo daļu, 180. panta trešo daļu., 361. panta ceturto daļu), savukārt ģenerālprokurors pieņem lēmumus par speciālās procesuālās aizsardzības noteikšanu vai atsaka noteikt personai speciālo procesuālo aizsardzību (KPL 303. pants u. c.), kā arī var izbeigt kriminālprocesu pret personu, kura būtiski palīdzējusi atklāt noziegumu (KPL 410. pants).

2.7. Izmeklēšanas tiesnesis

Šī amatpersona pirmstiesas kriminālprocesā pieņem nolēmumus, kas attiecas uz:

- 1) brīvības atņemšanu un ar to saistītiem piespiedu līdzekļiem un to kontroli;
- 2) sūdzību izskatīšanu par drošības līdzekļiem, kas nav saistīti ar brīvības atņemšanu;
- 3) izmeklēšanas darbību procesuālo formu, pieņemot lēmumus par to veikšanu (sk., piemēram, KPL 180. panta otro daļu, 163. panta otro daļu,

170. panta otro daļu, 152. panta ceturto daļu u. c.), kā arī lemjot par tā saucamo neatliekamo izmeklēšanas darbību veikšanas likumību un pamatotību (sk., piemēram, KPL 170. panta trešo daļu, 180. panta trešo daļu u. c.);
- 4) procesuālās sankcijas – piespiedu naudas – piemērošanu;
  - 5) citiem gadījumiem, piemēram, sūdzībām par noslēpumu pārkāpšanu u. c. (KPL 41. panta pirmās daļas 6. punkts).

2.8. Tiesas priekšsēdētājs, augstāka līmeņa tiesas tiesnesis, tiesa, augstākās tiesas senatori

Tiesas priekšsēdētājs, augstāka līmeņa tiesas tiesnesis un tiesa izskata dažāda veida sūdzības (tiesas priekšsēdētājs – par izmeklēšanas tiesneša rīcību (sk. KPL 337. panta otrās daļas 4. punktu), augstāka līmeņa tiesas tiesnesis – par drošības līdzekļu piemērošanu, kas saistīti ar brīvības atņemšanu (sk. KPL 286. panta pirmo daļu)). Tiesa vienpersoniskā sastāvā skata jautājumus par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, bet koleģiālā sastāvā – sūdzības par tiesas sākotnējo lēmumu (KPL 59. nodaļa).

Augstākās tiesas senatori kā nolēmumu pieņēmēji minēti KPL 121. pantā, kurā paredzētas viņu pilnvaras atļaujas došanā vairāku procesuālo darbību veikšanai.

Noslēdzot apskatu par pirmstiesas kriminālprocesa nolēmumu pieņemšanā kompetentajiem subjektiem, secināms, ka kompetence nolēmumu pieņemšanā ir lielākajai daļai no KPL 26. pantā minētajām amatpersonām, kuras pilnvarotas veikt kriminālprocesu. No šīm amatpersonām nolēmumus pirmstiesas procesā nevar pieņemt vienīgi revidents, eksperts un procesuālo uzdevumu izpildītājs. Kā redzams, amatpersonu kompetence nolēmumu pieņemšanā ir dažāda – procesa virzītājs ir tiesīgs pieņemt plašu nolēmumu loku, bet, piemēram, izmeklēšanas tiesnesis to tiesīgs darīt tikai likumā tieši atrunātos gadījumos kontroles funkciju ietvaros.

3. Nolēmumu likumības un pamatotības kontrole pirmstiesas kriminālprocesā

Lai nodrošinātu kriminālprocesa norises likumību, t. sk. tajā iesaistīto personu tiesību un interešu aizsardzību un pienākumu izpildi, nepieciešama nolēmumu likumības un pamatotības kontrole. Raksturojot šo jomu, īpaši svarīgi ir divi aspekti – kompetentie kontroles veicēji un kontroles veikšanas veidi. Atbilstoši kompetencei pirmstiesas procesa nolēmumu likumības un pamatotības kontroli veic:

- 1) procesa virzītājs;
- 2) izmeklētāja tiešais priekšnieks;
- 3) uzraugošais prokurors;
- 4) amatā augstāks prokurors;
- 5) izmeklēšanas tiesnesis;
- 6) tiesas priekšsēdētājs, augstāka līmeņa tiesnesis, tiesa.

Savukārt nolēmumu likumības un pamatotības kontrole var notikt šādos veidos:

- 1) izskatot pārsūdzību;

- 2) likumā tieši atrunātas kontroles ietvaros (piemēram, ar brīvības atņemšanu saistītu piespiedu līdzekļu piemērošanas kontrole, neatliekamības kārtībā veiktu izmeklēšanas darbību pamatotības kontrole u. tml.);
- 3) pēc kontroli veicošās amatpersonas iniciatīvas saskaņā ar KPL noteiktajiem procesuālajiem pienākumiem.

Pirmstiesas procesa nolēmumu likumības un pamatotības kontrole „ne pārsūdzības ceļā” KPL ir reglamentēta salīdzinoši maz un epizodiski. Precīzāks regulējums sniegts, kad kontrole tiek veikta likumā tieši atrunātos gadījumos, piemēram, par apcietinājuma turpmākas nepieciešamības kontroli (attiecībā uz šo institūtu gan var izvirzīt jautājumu par to, vai tā tiešām ir kāda nolēmuma likumības un pamatotības kontrole, vai traktējumam būtu jābūt citam), par neatliekamības kārtībā veiktām kratīšanām u. c. izmeklēšanas darbībām. Savukārt kontroles veikšana vispārējās uzraudzības kārtībā reglamentēta vispārīgi.

Norādītais ļauj apzināt vairākas problēmsituācijas, no kurām galvenās saistāmas ar kompetento amatpersonu rīcības robežām, pēc savas iniciatīvas veicot pirmstiesas procesa nolēmumu likumības un pamatotības kontroli, kā arī ar nolēmumu atcelšanas seku neskaidrību. Būtu jāuzlabo „ne pārsūdzības ceļā” veiktas kontroles tiesiskā reglamentācija, padarot to konkrētāku, pārskatāmāku un precīzāku.

Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka arī praksē izplatītākā ir nolēmumu tiesiskās atbilstības kontrole tieši pārsūdzības ceļā, autore tuvāk pakavēsies tieši pie tās.

4. Nolēmumu pārsūdzība

Nolēmumus atkarībā no to pārsūdzības iespējas kriminālprocesā var iedalīt divās grupās:

- 1) pārsūdzamie nolēmumi;
- 2) nepārsūdzamie nolēmumi.

4.1. Pārsūdzamie nolēmumi

Pārsūdzamo nolēmumu pārsūdzēšanas iespējas atkarīgas no nolēmuma veida, personām, kuru tiesības un intereses attiecīgais nolēmums skar, nolēmumā ietvertā jautājuma u. tml. Ņemot vērā šos apsvērumus, nolēmumi var tikt iedalīti tādos, ko var pārsūdzēt ikviens procesa dalībnieks, un tādos, ko var pārsūdzēt tikai atsevišķi procesa dalībnieki.

Pirmstiesas procesa nolēmumu pārsūdzības tiesiskajā reglamentācijā saskaņā nepilnības, kas galvenokārt saistāmas ar pārsūdzības sadrumstaloto, nevienveidīgo, izmēto noregulējumu KPL normās, kas apgrūtina to vienveidīgu izpratni un piemērošanu. Daļa neskaidrību normu piemērošanā novēršamas, tās veiksmīgi interpretējot. Tomēr vairākas nepilnības būtu novēršamas, veicot grozījumus KPL normās. Kā spilgtākos piemērus var minēt precīzi neatrunāto situāciju, par tāda nolēmuma pārsūdzību, kura pieņemšanā iesaistītas vairākas amatpersonas (piemēram, lēmums par aresta uzlikšanu mantai, lēmums par kratīšanas izdarīšanu neatliekamības kārtībā u. c.). Tā kā šādi nolēmumi kļūst tiesiski izpildāmi līdz ar piekrišanu, atļauju vai apstiprinājumu, pārsūdzams būtu lēmums, ar kuru dota atļauja, piekrišana vai apstiprinājums. Jāpiemin arī nolēmumu pārsūdzības adresāta neskaidrība (piemēram, izmeklēšanas grupas dalībnieka nolēmumu pārsūdzība); nemotivētu nolēmumu pārsūdzēšanas iespēja (lēmums par atteikšanos

uzsākt kriminālprocesu⁴); nepamatoti ierobežotais pārsūdzības tiesības baudošo personu loks (piemēram, attiecībā uz lēmumu par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu vai lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu⁵); nepilnīgā un nevienveidīgā nolēmumu pārsūdzības termiņa noteikšana pirmstiesas procesā.

Ilustrācijai noder KPL 339. panta pirmā un otrā daļa:

„(1) Sūdzības par amatpersonu rīcību un lēmumiem pirmstiesas procesā var iesniegt visā pirmstiesas procesa laikā.

(2) Izmeklētāja vai prokurora lēmumu var pārsūdzēt 10 dienu laikā no lēmuma kopijas vai paziņojuma par pieņemto lēmumu saņemšanas dienas.”

Normu analīze ļauj atzīt, ka, tā kā panta otrajā daļā nav norādīts konkrēts izmeklētāja un prokurora procesuālais statuss, tad faktiski panta pirmā daļa attiecināma tikai uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu pārsūdzību, jo pārējo subjektu nolēmumiem ir paredzēta speciāla kārtība.

Atsevišķos gadījumos jau iepriekš prognozējama pārsūdzības neefektivitāte, kas galvenokārt nosacīta ar pārsūdzības adresāta un amatpersonas, kuras nolēmums tiek pārsūdzēts, ciešo iepriekšējo procesuālo saikni (piemēram, sūdzības izskata tie, kam saskaņā ar saviem amata pienākumiem ir aktīvi jāuzrauga pārsūdzamo nolēmuma pieņemšana). Saskaņā ar vispārējiem noteikumiem (KPL 337. pants u. c.) sūdzības par izmeklētāju kā procesa virzītāju izskata uzraugošais prokurors, savukārt sūdzības par prokuroru – amatā augstāks prokurors. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka uzraugošajam prokuroram faktiski visu laiku būtu jāseko līdzi izmeklētāja darbībai (vismaz nozīmīgajos jautājumos). Tas pats attiecas arī uz amatā augstāku prokuroru. Piemēram, lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu parasti tiek saskaņots ar uzraugošo prokuroru vai attiecīgi amatā augstāku prokuroru. Rodas jautājums, kāda jēga viņam to pārsūdzēt. Vai ir pamatota cerība, ka viņš varētu atzīt par nepamatotu lēmumu, kuram pats faktiski piekritis?

Nolēmumu atcelšanas tiesisko seku regulējums reglamentēts KPL 344. pantā, kurā paredzēts:

„(1) Sūdzību var apmierināt vai noraidīt.

(2) Apmierinot sūdzību, var:

1) pilnīgi vai daļēji atcelt vai grozīt pārsūdzēto nolēmumu;

2) pilnīgi vai daļēji izbeigt kriminālprocesu;

3) nosūtīt kriminālprocesu jaunai izmeklēšanai;

4) atzīt pārsūdzētās rīcības rezultātus par spēkā neesošiem.

(3) Izmeklēšanas tiesnesis un tiesa, apmierinot sūdzību, pieņem šā panta otrās daļas 1. un 4. punktā paredzēto nolēmumu.

(4) Atteikumam apmierināt sūdzību jābūt motivētam.

(5) Amatpersona vai tiesa, kura izlemj sūdzību, nevar atcelt agrāk pieņemto nolēmumu, ja tas var radīt stāvokļa pasliktināšanos personai, kura iesniegusi sūdzību vai kuras interesēs tā iesniegta.”

Atzīstams, ka šī norma ir izteikti nepilnīga un vairākās praktiskās situācijās izpildei neiedomājama. Tāpat nav līdz galam pārdomāts, vai risinājums ir sabalansēts ar sūdzības izskatītāju pilnvarām. Piemēram, vai amatā augstāks prokurors var grozīt tiesisko pamatu lēmumam par procesa izbeigšanu u. tml.

⁴ Plašāk sk. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 264.–265. lpp.

⁵ Plašāk sk. turpat.

Atzīmējama nolēmuma spēkā stāšanās laika nepietiekamā saistība ar tā pārsūdzēšanas iespēju. Saskaņā ar spēkā esošajām KPL normām (sk. 322. pantu) nolēmumi pirmstiesas procesā uzreiz stājas spēkā, neņemot vērā to pārsūdzības faktu. Ne vienmēr tas uzskatāms par atbilstošu risinājumu. Piemēram, tiek pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, kurā papildus galvenajam jautājumam lemts arī par visu drošības līdzekļu atcelšanu u.tml. Vēlāk pārsūdzības kārtībā šis lēmums tiek atcelts. Vai tas nozīmē, ka automātiski atjaunojas apsūdzība, drošības līdzekļi u. tml.? Domājams, ka atbilde uz šo jautājumu nav nemaz tik vienkārša. Tas uzskatāmi pierāda, ka lēmumu spēkā stāšanās tiesiskā reglamentācija būtu pārskatāma, ne vienmēr paredzot, ka lēmums stājas spēkā un tiek izpildīts nekavējoties.

4.2. Nepārsūdzamie nolēmumi

Nolēmumu nepārsūdzamība KPL noteikta gan ar tiešu atrunu, gan izsecināma no kopējā normas satura.

Praksē uz nolēmuma nepārsūdzamību parasti norāda ar tiešu atrunu – „nav pārsūdzams”, taču nolēmumu nepārsūdzamības kontekstā dzirdēts arī termins „galīgs”. Jēdziena „galīgs” lietojumā nav vienveidības. Piemēram, Tildes Sinonīmu vārdnīca īpašības vārdam „galīgs” sniedz tādus skaidrojums kā „absolūts”, „beidzamais”, „izšķirošs”, „tīrs”, „nepārsūdzams”, „pilnīgs”, „galējs”, „pēdējais”, „negrozāms”.

KPL vārds „galīgs” parasti tiek lietots ar nozīmi „noslēdzošs”, „pēdējais”. Ar vārdu „galīgs” raksturots stadijas vai visa procesa nolēmums, kurā sniegts krimināltiesisko attiecību risinājums. Šis termins lietots gan ar nozīmi „pēdējais”, „kopumā noslēdzošais” (KPL 368. panta 6.¹ daļa, 375. un 376. pants u. c.), gan kā „attiecīgo posmu noslēdzošs” (KPL 297., 533. pants). Attiecībā uz nepārsūdzamību KPL netiek lietots termins „galīgs”. Nepārsūdzams raksturots ar vārdiem „nav pārsūdzams”, jo galīgs ne vienmēr ir nepārsūdzams (piemēram, KPL 297. pants).

Reizēm nolēmuma nepārsūdzamība izsecināma no kopējā normas (normu) satura. Piemēram, attiecībā uz aizturēšanu lietota frāze „izņemot aizturēšanu” (KPL 286. panta pirmā daļa). KPL 262. pantā norādīti drošības līdzekļi, kuru piemērošanu var pārsūdzēt un kādos gadījumos tas izdarāms. Līdz ar to secināms, ka citu drošības līdzekļu pārsūdzība nav iespējama. Domājams, ka KPL normu skaidrības labad tomēr būtu jāievēro vienāda pieeja un attiecībā uz nepārsūdzamiem nolēmumiem skaidri jānorāda – „nav pārsūdzams”. Tas arī vairāk atbilstu KPL 336. panta trešajā daļā ietvertajai idejai: „Procesa virzītāja lēmums ir pārsūdzams, izņemot šajā likumā noteiktos gadījumus” (ši norma gan pati izteikta neprecīzi, jo tajā iekļauta tieša norāde tikai uz procesa virzītāja lēmumu, kaut gan tādas pieņem arī citi procesa dalībnieki).

Ievērojot iepriekš teikto, atzīstams, ka spēkā esošās KPL normas attiecībā uz nepārsūdzamiem nolēmumiem pirmstiesas kriminālprocesā atsevišķos gadījumos būtu pilnveidojamas, lai nodrošinātu gan vienveidīgu pieeju jautājumu risinājumam, gan iesaistīto personu efektīvas procesuālās garantijas. Šī atzinuma ietvaros spilgtākās problēmas ir:

- 1) atsevišķu nolēmumu nepārsūdzamība kā būtisks, nepamatots un nesamērīgs personas tiesību ierobežojums (piemēram, liegums pārsūdzēt virkni nelikumīgi piemērotu drošības līdzekļu, aizturēšanu, procesu apvienošanu, sadalīšanu vai apturēšanu);

- 2) praksē atsevišķos gadījumos akceptētā nolēmumu nepārsūdzamības „apiešana” ar citu institūtu starpniecību (piemēram, lēmumu par saukšanu pie kriminālatbildības nevar pārsūdzēt, taču to var atcelt kontroles kārtībā, kas rada iespēju nolēmuma faktisko pārsūdzību „apslēpt” aiz cita veida procesuālas darbības – lūguma izbeigt krimināllietu u. c.).

Kopsavilkums

Nolēmumu likumības un pamatotības kontroles tiesiskās reglamentācijas izpēte un tās nepilnību apzināšana ļauj izvirzīt vairākus vispārīgus priekšlikumus KPL normu pilnveidei, kuru konkretizēšana, sniedzot priekšlikumus KPL normu grozījumiem, iespējams, sekos turpmākos pētījumos.

- 1) Nepieciešama nolēmumu likumības un pamatotības kontrolei veltīto normu saskaņošana un neprecizitāšu novēršana.
- 2) Nepieciešama vienveidīgas, pārskatāmas un saprotamas pārsūdzības sistēmas izveide pirmstiesas procesā.
- 3) Pārskatāms nepārsūdzamo nolēmumu loks, tāpat arī daļa ierobežojumu, kas liedz noteiktus nolēmumus pārsūdzēt plašākam personu lokam.
- 4) Jāparedz, ka pārsūdzamiem nolēmumiem jābūt motivētiem.
- 5) Jāpārskata pārsūdzības adresāti, nodrošinot efektīvu un objektīvu pārsūdzību izskatīšanu, piemēram, samazinot uzraugošā prokurora pilnvaras sūdzību izskatīšanā par izmeklētāja kā procesa virzītāja lēmumiem un amatā augstāka prokurora pilnvaras sūdzību izskatīšanā par prokurora nolēmumiem pirmstiesas procesā. Apsverama izmeklēšanas tiesneša pilnvaru paplašināšana pirmstiesas procesa laikā pieņemtu nolēmumu kontroles jomā.
- 6) Nepieciešama nolēmumu grozīšanas un atcelšanas vienota reglamentācija (apverot visus gadījumus, kad nolēmums atcelts, neatkarīgi no tā, vai tas darīts pārsūdzības izskatīšanas rezultātā vai veicot uzraudzību vai tamlīdzīgi), precīzi un pilnīgi reglamentējot nolēmumu atcelšanas tiesiskās sekas. Jāparedz iespēja atcelt nolēmumu, ja atklājušies jauni apstākļi, kas dod pamatu apšaubīt agrāk pieņemtu lēmumu, t. sk. šīs tiesības piešķirot pašam nolēmuma pieņēmējam.
- 7) Lai nodrošinātu vienveidīgu un pārskatāmāku tiesisko reglamentāciju, apspriežams priekšlikums par attiecināmo normu apkopošanu KPL vienuviet, piemēram, pie pirmstiesas procesa vispārīgiem noteikumiem.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Meikališa, Ā.** *Kriminālprocesa tiesības*. Rīga: RaKa, 2000, ISBN 9984-15-222-7.
2. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, ISBN 978-9984-840-10-9, 264.–265. lpp.
3. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie jautājumi. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, ISBN 978-9984-840-10-9, 2010, 162.–172. lpp.
4. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – procesuālie piespiedu līdzekļi. Procesuālie termiņi un dokumenti. Mantiskie

jautājumi kriminālprocesā. Grām.: *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, ISBN 978-9984-840-10-9, 250. –258. lpp

Normatīvie akti

1. Kriminālprocesa likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. martā]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820&mode=DOC>.

SPECIALIZĒTĀS PRETKORUPCIJAS IESTĀDES: TO VIETA UN LOMA CĪNĀ PRET KORUPCIJU

Dr. iur. Violeta Zeppa-Priedīte

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

violeta.zeppa-priedite@lu.lv

Atslēgvārdi: korupcija, korupcijas novēršana, korupcijas apkarošana, specializētās pretkorupcijas iestādes

Nesenos pētījumos Eiropas Komisija secinājusi, ka četri no pieciem Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) pilsoņiem uzskata korupciju¹ par nopietnu problēmu savā valstī.² Lai gan pēdējo desmitgažu laikā ES ir ievērojami veicinājusi Eiropas atvērtību un lielāku pārredzamību, acīmredzams, ka darāmā joprojām ir daudz. Nav pieņemami, ka korupcijā tiek zaudēti apmēram EUR 120 miljardi gadā jeb viens procents no ES IKP.³ Tā, protams, nav jauna problēma, un mēs nevarēsim pilnībā izskaust korupciju no sabiedrības, tomēr ES-27 vidējais rezultāts *Transparency International* korupcijas uztveres indeksā⁴ pēdējo 10 gadu laikā ir uzlabojies tikai nedaudz.⁵ Šādi dati liecina, ka korupcija, kaut dažādos laika griežos un situācijās bieži minēta, analizēta un apspriesta, ir nemainīgi aktuāla un sabiedrību interesējoša parādība. Tieši savas nemainīgās aktualitātes dēļ korupcija, precīzāk, cīņa pret to, plaši apspriesta virknē starptautisko tiesību avotu, kuru primārais mērķis ir radīt priekšnoteikumus efektīvai cīņai pret korupciju.⁶ Kā viens no instrumentiem, vērstoties pret korupciju, minēta nepieciešamība pēc īpašām, ar speciālām pilnvarām apveltītam pretkorupcijas iestādēm. Šī jautājuma apskatam arī veltīts

¹ Šajā paziņojumā izmantota Apvienoto Nāciju Organizācijas vadītājā Globālajā programmā pret korupciju pieņemtā korupcijas plašā definīcija: „Varas ļaunprātīga izmantošana privātam labumam”, kas tāpēc attiecas uz korupciju publiskajā un privātajā sektorā.

² 78 % saskaņā ar 2009. gada Eiroparometru par korupciju. Šis apsekojums tiek veikts reizi divos gados. Saskaņā ar *Transparency International* veikto pētījumu 5 % ES pilsoņu katru gadu dod kukuli, sk. http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb. Kāds pētījums liecina, ka korupcija var palielināt publiskā iepirkuma līgumu kopējās izmaksas par 20–25 % http://www.nispa.org/files/conferences/2008/papers/200804200047500.Medina_exclusion.pdf.

³ Aprēķināt korupcijas kopējās saimnieciskās izmaksas nav viegli. Minētais skaitlis ir balstīts uz specializētu iestāžu un struktūru, piemēram, Starptautiskās Tirdzniecības kameras, *Transparency International*, ANO Globālā līguma, Pasaules ekonomikas foruma, *Clean Business is Good Business*, aplēsēm, 2009. g., kas liecina, ka korupcija veido 5 % no IKP pasaules līmenī.

⁴ No 6,23 2000. gadā līdz 6,30 2010. gadā no maksimāli 10. 2010. gada indeksā, lai gan deviņas dalībvalstis tika ierindotas starp 20 vismazāk korumpētājām pasaules valstīm, astoņas dalībvalstis tika ierindotas zem 5 punktu līmeņa. Galvenie konstatējumi un tendences saistībā ar ES indeksu ir apstiprinātas ar Pasaules Bankas pasaules mēroga pārvaldības rādītājiem, t. i., skaidrām atšķirībām starp atsevišķām dalībvalstīm, deviņas ES dalībvalstis ierindojot starp labākajām korupcijas novēršanas ziņā un 10 starp sliktākajām. Sk. arī <http://info.worldbank.org/governance/wgi/worldmap.asp>.

⁵ EK paziņojums Eiropas Parlamenta, Padomei un Ekonomikas un sociālo lietu komitejai: Korupcijas apkarošana Eiropas Savienībā [tiešsaiste]. Brisele, 06.06.2011., COM (2011), 3. lpp. [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: www.portal.cor.europa.eu/subsidiarity/.../comm308-2011_part1_ext_LV.doc.

⁶ Sk., piemēram, EP Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas Preambula, EP Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija, Starptautiska konvencija 27.01.1999 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=13744>.

pētījums. Pētījuma tiešais objekts ir starptautiski izvirzītās prasības specializēto iestāžu dibināšanā. Tāpat raksturotas atsevišķās valstīs izveidotās specializētās pretkorupcijas iestādes.

1. Starptautiskās prasības specializēto pretkorupcijas iestāžu izveidē

Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija faktiski ir pirmais vispusīgais starptautiskais instruments, kura mērķis ir īstenot vienotu un koordinētu pieeju korupcijas sfēras kriminalizācijā. Tā paredz arī citus ar kriminalizāciju saistītus pasākumus, kā arī starptautiskās sadarbības uzlabošanu, lai nodrošinātu kriminālvajāšanu korupcijas lietās.⁷ Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvenciju parakstījušas 50 valstis, no kurām 43 to ratificējušas.⁸ Šī konvencija ir pirmais tiesību avots, kur deklarēts, ka nepieciešamas specializētas pretkorupcijas institūcijas, un tās 20. pants tieši veltīts šim jautājumam, nosakot, ka ikviena puse veic tādus pasākumus, kādi nepieciešami, lai nodrošinātu personu vai iestāžu specializāciju cīņai pret korupciju. Tām jānodrošina neatkarība saskaņā ar konkrētās puses tiesiskās sistēmas pamatprincipiem, lai tās būtu spējīgas pildīt savas funkcijas efektīvi un bez jebkāda spiediena no malas. Puse nodrošina šādu iestāžu personāla atbilstošu apmācību un atbilstošus finanšu resursus šo iestāžu uzdevumu pildīšanai. Konvencijas komentāros skaidrots, ka 20. panta būtība izpaužas apsvērumā, ka valstīm ir jāveic pasākumi, lai noteiktas personas (fiziskas un juridiskas) atbilstoši specializētos cīņā pret korupciju. Prasība specializēties nenozīmē, ka tā jāattiecinā uz visiem tiesībsargāšanas līmeņiem un ka katrā prokuratūrā vai policijas iecirknī jāievieš īpaša vienība vai jāpieņem darbā speciālists korupcijas jautājumos. Tajā pašā laikā šī prasība nozīmē, ka korupcijas efektīvai apkarošanai nepieciešamas pietiekami apmācītas tiesībsargājošas struktūrvienības vai personāls.

1996. gada aprīlī Strasbūrā notika Korupcijas apkarošanā specializējušos tiesībsargājošo amatpersonu 1. konference. Atsaucoties uz tās slēdzieniem un rekomendācijām, komentāros norādīts, ka ir iespējama dažādu veidu specializācija – var sagatavot noteiktu skaitu policistu, tiesnešu, prokuroru un administratoru, var dot uzdevumu speciāli apmācītām organizācijām vai struktūrvienībām, kas būtu atbildīgas par cīņu pret korupciju (dažādos aspektos). Šādām specializētām grupām vai personālam piešķiramas samērā lielas pilnvaras. Komentāros teikts, ka specializēto iestāžu neatkarībai nevajadzētu būt absolūtai, to darbībai jābūt pēc iespējas integrētai un saskaņotai ar darbu, ko veic policija, administrācija vai prokuratūra. Šo iestāžu neatkarības līmenim jābūt tādām, lai nodrošinātu to funkciju veikšanu atbilstošā kvalitātē. Atsaucoties uz II Eiropas mēroga konferenci par specializētiem dienestiem cīņā pret korupciju, tās slēdzienos un rekomendācijās minēts, ka tiesnešiem un prokuroriem jābūt neatkarīgiem un objektīviem savu pienākumu

⁷ Summary of the Criminal Law Convention on Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Summaries/Html/173.htm>.

⁸ Criminal Law Convention on Corruption CETS No. 173: Signatures and Ratifications status as of 23.01.2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=173&CM=&DF=&CL=ENG>.

izpildē, attiecīgi apmācītiem šāda veida noziedzīgu pārkāpumu apkarošanā un nodrošinātiem ar pietiekamiem līdzekļiem un resursiem, lai sasniegtu šo mērķi.⁹

Eiropas Padomes Ministru komitejas Rezolūcijā par 20 vadošajiem principiem cīņā pret korupciju¹⁰ (Rezolūcija 97(24)) noteikts, ka valstīm jānodrošina, lai tie, kuru pienākums ir novērst un izmeklēt korupcijas gadījumus vai izvirzīt apsūdzību un tiesāt par koruptīviem pārkāpumiem, būtu neatkarīgi un autonomi atbilstoši savām funkcijām, brīvi no nepiederīgas ietekmes un varētu izmantot iedarbīgus līdzekļus pierādījumu vākšanai, lai aizsargātu personas, kuras palīdz varas iestādēm apkarot korupciju, kā arī saglabāt izmeklēšanas konfidencialitāti (Rezolūcijas 3. princips).

Ievērojami detalizētāks specializēto pretkorupcijas iestāžu jautājuma regulējums ietverts **Apvienoto Nāciju Organizācijas Pretkorupcijas konvencijā** (turpmāk tekstā – UNCAC).¹¹ UNCAC konvenciju ir parakstījušas 140 valstis, bet kopumā tai ir 159 dalībnieki.¹² Jāatzīst, ka šī konvencija pēc būtības ir vienīgais juridiski saistošais universālais pretkorupcijas instruments. Konvencijas pieejas un daudzu tās noteikumu obligātuma raksturs padara to par unikālu instrumentu, kas vērsts uz visaptverošu cīņu pret korupciju kā globālu problēmu. UNCAC aptver piecas galvenās jomas:

- 1) novēršana, kriminalizācija un tiesībaizsardzības pasākumi;
- 2) starptautiskā sadarbība;
- 3) noziedzīgi iegūtu līdzekļu atgūšana;
- 4) savstarpējā tehniskā palīdzība;
- 5) informācijas apmaiņa.¹³

Konvencijā jautājumam par specializētajām pretkorupcijas iestādēm veltīti divi panti: viens korupcijas novēršanas sfērā (6. pants), otrs – korupcijas apkarošanas sfērā (36. pants).

UNCAC 6. pants „Preventīvā pretkorupcijas organizācija vai organizācijas” noteic, ka katrai dalībvalstij, ievērojot tās tiesību pamatprincipus, jānodrošina, lai tiktu izveidota organizācija (vai organizācijas), kura novērš korupciju:

- 1) ieviešot pretkorupcijas politiku un, ja nepieciešams, pārraugot un koordinējot tās īstenošanu;
- 2) paplašinot un izplatot zināšanas par korupcijas novēršanu.

Katrai dalībvalstij, ievērojot tās tiesību pamatprincipus, jāpiešķir šai organizācijai vai organizācijām nepieciešamā neatkarība, lai tās spētu pildīt savus pienākumus efektīvi un brīvi no nepienācīgas ietekmēšanas. Tās būtu jānodrošina ar materiālajiem resursiem un speciāli izglītotu personālu, kā arī ar apmācību,

⁹ Explanatory Report to the Criminal Law Convention, European Treaty Series no. 173, Strasbourg, Dec.1, 1998, (paragraph 95–100) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/173.htm>.

¹⁰ Resolution (97) 24 on the Twenty Guiding Principles for the Fight Against Corruption. Council of Europe. Committee of Ministers. 6 November, 1997 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 25. janvārī]. Pieejams: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution\(97\)24_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution(97)24_EN.pdf).

¹¹ ANO Pretkorupcijas konvencija: Starptautiska konvencija, Ņujorka, 31.10.2003. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=209379>.

¹² United Nations Convention Against Corruption: UNCAC Signature and Ratification Status as of 06 January 2012 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/signatories.html>.

¹³ United Nations Office on Drugs and Crimes, UNODC's Action against Corruption and Economic Crime: United Nations Convention Against Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/index.html?ref=menuaside>.

kas šādiem darbiniekiem nepieciešama to amata pienākumu izpildei. Savukārt 36. pants „Specializētās iestādes” noteic, ka katrai dalībvalstij saskaņā ar tās tiesību sistēmas pamatprincipiem jānodrošina, lai valstī būtu specializēta korupcijas apkarošanas tiesību aizsardzības organizācija (organizācijas) vai personas. Arī šādi organizācijai (organizācijām) vai personām nepieciešama neatkarība, lai tās spētu pildīt savus pienākumus efektīvi un bez nepamatotas ietekmes, un organizācijām, organizāciju darbiniekiem vai personām jānodrošina atbilstoša apmācība un resursi. Komentējot šī panta saturu, ir skaidrots, ka, lai gan uz preventīvajiem pasākumiem, tiesībaizsardzības funkcijām un attiecīgajām organizācijām attiecas dažādi konvencijas panti (attiecīgi 6. un 36. pants), dalībvalstis preventīvās un tiesībaizsardzības funkcijas var uzticēt vienai organizācijai. Dalībvalstis var izveidot jaunu un neatkarīgu iestādi vai uzticēt šo uzdevumu iepriekš izveidotai iestādei vai nodaļai kādā jau esošā organizācijā. Dažreiz šādi iestādei cīņa pret korupciju var būt jāuzsāk no paša sākuma un jāvelta tai visa enerģija. Citos gadījumos var būt noderīgi paplašināt iepriekš izveidotas iestādes kompetenci, uzticot tai ar korupcijas apkarošanu saistītus uzdevumus. Koruptīva rīcība bieži tiek īstenota apvienojumā ar nodarījumiem ekonomikas jomā vai organizēto noziedzību, tāpēc šādu noziegumu atklāšana ir uzskatāma par policijas, prokuratūru, tiesu un citu iestāžu (piemēram, administratīvu) papildu specializāciju. Īstenojot šo prasību, nevajadzētu aizmirst, ka jaunu hiperspecializētu iestāžu izveide var izrādīties neproduktīva, ja tās dēļ pārklājas dažādu iestāžu kompetence, rodas vajadzība pēc papildu koordinācijas u. c. Tādēļ šīs organizācijas var būt tās pašas, kas minētas konvencijas 6. pantā.¹⁴

Citi starptautiskie tiesību avoti,¹⁵ kas attiecas uz pretkorupcijas sfēru, jautājumu par specializētajām pretkorupcijas iestādēm neregulē.

Vispārinot konstatēto, atvasināma virkne pamatelementu, kas ir būtiski, īstenojot minētās starptautiskās prasības, – jāpastāv gan korupcijas novēršanas, gan korupcijas apkarošanas specializētai institūcijai, normatīvajos aktos jābūt skaidri nošķirtai katras specializētās institūcijas kompetencei, nepieļaujot to funkciju dublēšanos, šīm specializētajām institūcijām ar likumu jāpiešķir adekvāta funkcionālā neatkarība.

To, kādām jābūt specializētajām pretkorupcijas iestādēm (iestādei), ne reizi vien apsprieduši pretkorupcijas speciālisti. Piemēram, Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programmas pretkorupcijas jautājumu eksperts Dans Dionīss (*Dan Dionisie*) un Pretkorupcijas tikla koordinators Frančesko Čēči (*Francesco Checchi*), komentējot jautājumu par specializētajām pretkorupcijas iestādēm un apskatot iespējamās specializēto iestāžu modeļus, norāda: „Literatūrā terminu „specializētā pretkorupcijas iestāde” visbiežāk lieto, saprotot ar to neatkarīgu daudzfunkcionālu aģentūru, kurā apvienotas tiesībaizsardzības pilnvaras, preventīvās funkcijas, kā arī valsts galvas un izpildvaras konsultatīvā pretkorupcijas politikas funkcija. Šāda

¹⁴ Legislative guide for the implementation of the United Nations Convention against Corruption. United Nations. Office on Drugs and Crime. New York, 2006, paragraph 462–465 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/corruption/CoC_LegislativeGuide.pdf.

¹⁵ Sk., piemēram, Konvenciju par cīņu pret korupciju, kurā iesaistītas Eiropas Kopienas amatpersonas vai Eiropas Savienības dalībvalstu amatpersonas, kas izstrādāta, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienību K. 3 panta 2. punkta „c” apakšpunktu. *Latvijas Vēstnesis*, 69. Nr., 2004. 1. maijs; Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials. 11 May, 2000, [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec%282000%2910_EN.pdf

veida iestāžu kompetence ir dažāda atkarībā no tādiem elementiem kā, piemēram, vai valstī pastāv vēl kāda cita (citas) institūcija, kas iesaistīta korupcijas apkarošanā vai politikas veidošanā cīņai pret korupciju. Otrs galvenais modelis ir specializēta pretkorupcijas iestāde – tiesībaizsardzības iestāde. Šīs specializētās iestādes bieži vien likumā ir apveltītas ar kriminālvajāšanas funkciju, dažkārt tās ir arī kā izmeklēšanu veicošas struktūrvienības. Dažkārt šīs iestādes veic arī prevencijas funkcijas, kas saistītas ar līdzdarbību korupcijas apkarošanas stratēģijas un tiesību aktu izstrādāšanā, kā arī pētījumu veikšanā par korupciju. Trešais modelis ir iestādes, kas nodarbojas ar prevenciju un koordināciju. Faktiski runa par šādu iestādes modeli var būt maldinoša, jo šādās sistēmās vienlaikus ar korupcijas novēršanu nodarbojas vairākas dažādu struktūrvienību un dažādu hierarhijas līmeņu institūcijas.”¹⁶

Bijušais Honkongas Neatkarīgās pretkorupcijas komisijas komisionārs Bertrands de Speville (*Bertrand de Speville*) un Eiropas Padomes Pretkorupcijas grupas zinātniskais konsultants, komentējot specializēto pretkorupcijas iestāžu izveidošanu un darbības efektivitāti, norādījis virkni iemeslu, kas pretkorupcijas iestāžu darbību padara par neefektīvu. Šo neefektivitāti viņš saista ar tādiem stratēģiskiem iemesliem kā politiskā griba, sasniedzamo mērķu un cerību patiensums, stratēģiskais redzējums, pretkorupcijas tiesību akti, pretkorupcijas politikas īstenošana, uzticība valstij un problēmu kontrole. Autore pievienojas de Spevilles viedoklim, ka tad, ja valstī nav politiskās gribas, nav nodrošināti pietiekami resursi (materiālie un cilvēku), tiek īstenota politiskā iejaukšanās, pastāv bailes no sekām, kas radīsies, cīnoties pret korupciju, nav ticības gaidāmajam labumam, kāds rastos, ja reāli cīnītos pret korupciju, ja tiek lolotas nereālas cerības, ka korupciju var ātri izskaust vai to var izskaust tikai ar represīvām metodēm, ja nav skaidras izpratnes par to, kas ir korupcija, ja nav pretkorupcijas stratēģijas, nav radīti un ieviesti attiecīgi tiesību akti, nav korupcijas novēršanas un apkarošanas koordinācijas, ja pretkorupcijas funkcija nav skaidri noteikta, tā dublējas vai „starp citu” piešķirta papildus citai pamatfunkcijai, ja pretkorupcijas iestādei piešķirta nepareiza kompetence – tad cerība, ka specializētā pretkorupcijas iestāde būs efektīvs pretkorupcijas instruments, nevainagojas ar pozitīvu rezultātu.¹⁷

2. Specializēto pretkorupcijas iestāžu izveides modeļi

Izvērtējot pretkorupcijas iestāžu izveidi dažādās valstīs, jāsecina, ka tiek īstenotas trīs pieejas, veidojot:

- 1) daudzfunkcionālās specializētās korupcijas novēršanas un apkarošanas iestādes;
- 2) specializētās korupcijas apkarošanas iestādes;
- 3) specializētās korupcijas novēršanas iestādes.

¹⁶ **Dionisie, D., Checchi, F.** Corruption and Anti-Corruption Agencies in Eastern Europe and the CIS: a Practitioners' Experience. Empowering Anti-Corruption Agencies: Defying institutional failure and strengthening preventive and repressive capacities. ISCTE, Lisabon, 14–16 May, 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://ancorage-net.org/content/documents/dionisie-checchi-corruption_in_e_e.pdf.

¹⁷ **De Speville, B.** Failing Anticorruption Agencies – Causes and Cures. Empowering Anti-Corruption Agencies: Defying institutional failure and strengthening preventive and repressive capacities. ISCTE, Lisabon, 14–16 May, 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://ancorage-net.org/content/documents/de_speville.pdf.

To, kurš modelis ir vislabākais, nav iespējams skaidri pateikt. Jebkura jauna institūcija ir jāpielāgo valsts sistēmai, ņemot vērā tās kultūras, tiesību un valsts pārvaldes modeļa īpatnības.¹⁸ Viedokli par to, cik pareiza un efektīva ir katras valsts pieeja specializēto pretkorupcijas iestāžu izveidē, savos novērtējuma ziņojumos pauž GRECO.¹⁹ Būtiski, ka no starptautisko tiesību avotu prasībām izriet, ka valstis var brīvi izvēlēties institucionālo modeli atbilstoši tam, ko uzskata par piemērotu, ņemot vērā vietējo situāciju un valsts tiesisko un institucionālo bāzi. Valsts brīvība ir nepieciešama, ņemot vērā faktu, ka nav iespējams identificēt tādu pretkorupcijas modeli, kas būtu piemērots visās situācijās.²⁰

2.1. Daudzfunkcionālās specializētās korupcijas novēršanas un apkarošanas iestādes

Šāda modeļa iestādes balstās uz trim pilāriem: korupcijas novēršana, korupcijas apkarošana un izglītošana, ko īsteno viena specializēta iestāde.²¹ Šis modelis parasti asociējas ar Honkongas Neatkarīgo pretkorupcijas komisiju. Neatkarīgā pretkorupcijas komisija Honkongā (ICAC) izveidota 1974. gadā, izdodot ICAC likumu (*The Independent Commission Against Corruption Ordinance*²²). ICAC ir daudzfunkcionāla iestāde ar plašām pilnvarām. Tā veic korupcijas izmeklēšanu valsts un privātajā sektorā. Tās pamatfunkcijas ir arī korupcijas novēršana, kā arī izglītības programmu īstenošana. Balstoties uz Honkongas pieredzi, līdzīga iestāde 1959. gadā izveidota Singapūrā, proti, Singapūras Koruptīvo nodarījumu izmeklēšanas birojs (*Corrupt Practices Investigation Bureau*), kas tāpat kā Honkongas ICAC īsteno gan korupcijas novēršanu, gan apkarošanu, gan arī sabiedrības izglītošanu.²³ Šis pretkorupcijas iestādes darbinieki pauduši viedokli, ka Singapūras pretkorupcijas panākumi ir skaidrojami ar spēcīgu politisko gribu, efektīvu korupcijas novēršanas un apkarošanas iestādi, efektīviem tiesību aktiem, efektīvu izmeklēšanu, labu pārvaldību, plašu sabiedrības atbalstu, kompleksu pieeju. Kompleksa pieeja nozīmē, ka neviens gadījums netiek uzskatīts par pārāk mazsvarīgu vai pārāk būtisku.²⁴

Raksturojot daudzfunkcionālās pretkorupcijas iestādes, parasti tiek nosauktas arī citas iestādes, kas darbojas uz līdzīgiem principiem un kas starptautiski

¹⁸ Specialised Anti-Corruption Institutions. Review of Models. Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/4/39971975.pdf>.

¹⁹ Plašāk sk. GRECO I un II novērtējuma kārtas ziņojumus www.int.greco.

²⁰ **Dionisie, D., Checchi, F.** Corruption and Anti-Corruption Agencies in Eastern Europe and the CIS: a Practitioners' Experience. Empowering Anti-Corruption Agencies: Defying institutional failure and strengthening preventive and repressive capacities. ISCTE, Lisabon, 14–16 May, 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://anchorage-net.org/content/documents/dionisie-checchi-corruption_in_ee.pdf.

²¹ Specialised Anti-Corruption Institutions. Review of Models. Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/4/39971975.pdf>.

²² Independent Commission Against Corruption Ordinance [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 26. janvārī]. Pieejams: http://www.icac.org.hk/filemanager/en/Content_1026/icac%20ord_s.10_eng_annex%20ii.doc.

²³ Plašāk par šo iestādi sk. http://app.cpi.gov.sg/cpi_new/user/default.aspx?pgID=21&action=clear.

²⁴ **Ang Seow, L.** Singapore Experience – Dealing with Governance and Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://www.apsac.com.au/2011conference/pdf/papers09/Day1_29July09/StreamA1/IntPerspectives_Singapore_AngSeowLian.pdf.

novērtētas kā efektīvi pretkorupcijas instrumenti. Ievērojamākās no tām ir Jaundienvidvelsas Neatkarīgā komisija cīņai pret korupciju (*Independent Commission Against Corruption*),²⁵ Lietuvas Speciālās izmeklēšanas dienests (*Specialiųjų tyrimų tarnyba*),²⁶ Latvijas Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs (KNAB).²⁷

2.2. Specializētās korupcijas apkarošanas iestādes

Šāda tipa iestāžu pamatfunkcija un mērķis, pirmkārt, ir nodrošināt tiesisku pamatu efektīvai korupcijas izmeklēšanai un kriminālvajāšanai, tostarp preventīvas sankcijas visām korupcijas formām. Otrkārt, nodrošināt efektīvu korupcijas apkarošanas tiesību aktu piemērošanu visos kriminālprocesa posmos (arī administratīvo sodu piemērošanā). Treškārt, pārraudzīt starpresoru sadarbību un informācijas apmaiņu par konkrētiem korupcijas un ar korupciju saistītiem gadījumiem. Ceturtkārt, to funkcijās ietilpst būt par centrālajām iestādēm savstarpējās tiesiskās palīdzības un izdošanas lūgumu īstenošanā.²⁸ Šāda tipa iestādes saistītas gan ar īpašu prokuratūru, gan īpašām izmeklēšanas iestāžu vienībām. Faktiski jebkurā valstī varētu atrast kādu tiesību aizsardzības iestādes struktūrvienību, kuras tiešā funkcija vai viena no funkcijām ir korupcijas apkarošana. Jāmin daži piemēri:

Ar korupciju saistīto ekonomisko noziegumu izmeklēšanas specializētā prokuratūra (*Fiscalía Anticorrupción – ACPO*) 1995. gadā izveidota Spānijā. Tā ir specializēta prokuratūra ar pilnvarām veikt izmeklēšanu un kriminālvajāšanu par noziegumiem, kas saistīti ar uzsūkšanu un korupciju, t. i., noziegumiem ar īpašu nozīmi.²⁹ Līdzīga specializētā prokuratūra 2002. gadā izveidota Rumānijā – Nacionālais pretkorupcijas prokuratūras birojs (*Directia Nationala Anticoruptie – NAD*). Šī prokuratūra ir pilnvarota izmeklēt un veikt kriminālvajāšanu par sevišķi svarīgiem ar korupciju saistītiem noziegumiem.³⁰ Norvēģijā 1989. gadā izveidota Nacionālā ekonomisko un dabas noziegumu izmeklēšanas un kriminālvajāšanas iestāde (*Den sentrale enhet for etterforskning og påtale av økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet – Økokrim*). Tā atklāj, izmeklē un veic kriminālvajāšanu par smagiem ar vides apdraudējumiem saistītiem noziegumiem, kā arī noziegumiem, kas saistīti ar korupciju. Šī iestāde ir Valsts prokuratūras struktūrvienība.³¹ Beļģijā 2001. gadā izveidots Centrālais korupcijas apkarošanas birojs (*Office Central pour la Répression de la Corruption – OCRC*). Šis birojs izveidots kā Federālās policijas struktūrvienība, un tā jurisdikcijā ietilpst sevišķi smagu koruptīvo noziegumu izmeklēšana gan privātajā, gan publiskajā sfērā.³² Lielbritānijā 1987. gadā ģenerālprokurora padotībā izveidots Smago krāpšanu birojs (*The Serious Fraud*

²⁵ Plašāk par šo iestādi sk. <http://www.icac.nsw.gov.au/>.

²⁶ Plašāk par šo iestādi skatīt www.stt.lt.

²⁷ Plašāk par šo iestādi skatīt www.knab.gov.lv.

²⁸ Specialised Anti-Corruption Institutions. Review of Models. Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/4/39971975.pdf>.

²⁹ Plašāk par šo prokuratūru sk. http://www.fiscal.es/cs/Satellite?c=FG_Actualidad_FA&cid=1242051804917&language=es&pageid=1240559967947&pagename=PFiscal/FG_Actualidad_FA/FGE_pintar_Actualidad&site=PFiscal

³⁰ Plašāk par šo prokuratūru sk. <http://www.pna.ro/>.

³¹ Plašāk par šo prokuratūru sk. <http://www.okokrim.no/hva-er-okokrim>.

³² Plašāk par šo biroju sk. http://www.polfed-fedpol.be/org/djf_ocrc/djf_ocrc_fr.php.

Office – SFO). Šis birojs izmeklē un veic kriminālvajāšanu par krāpšanām, kas, cita starpā, saistītas ar korupciju (kā kompleksi noziegumi).³³

Specializētās korupcijas novēršanas iestādes

Šis modelis ietver iestādes, kas īsteno vienu vai vairākas korupcijas novēršanas funkcijas, piemēram, veic pētījumus un analīzi, izstrādā pretkorupcijas politiku, īsteno dažādu subjektu apmācību un konsultē par korupcijas riskiem. Šīm institūcijām parasti nav represīvu pilnvaru.³⁴ Kā tipiskus šādu iestāžu modeļus var minēt Galveno korupcijas novēršanas biroju Francijā, Valdības ētikas biroju ASV u. c.

Kopsavilkums

Noslēdzot apskatu par specializētajām pretkorupcijas iestādēm kā tiesību instrumentiem, kas iesaistīti cīņā pret korupciju, autore izsaka šādus secinājumus un priekšlikumus.

1. Korupcija vēl arvien ir nemainīgi aktuāla un sabiedrību interesējoša parādība. Tieši savas nemainīgās aktualitātes dēļ korupcija ir plaši apspriesta virknē starptautisko tiesību avotu, kuru primārais mērķis ir radīt priekšnoteikumus efektīvai cīņai pret to.
2. Kā viens no līdzekļiem cīņai pret korupciju starptautiskajos tiesību avotos minēta prasība par īpašām, ar speciālām pilnvarām apveltītām specializētām pretkorupcijas iestādēm. Šāda tiesību instrumenta nepieciešamība izriet no Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas, Eiropas Padomes Ministru komitejas rezolūcijas par 20 vadošajiem principiem cīņā pret korupciju un Apvienoto Nāciju Organizācijas Pretkorupcijas konvencijas.
3. No minēto tiesību avotu reglamentācijas atvasināmi šādi pamatelementi, kas raksturo specializēto pretkorupcijas iestāžu statusu un kompetenci:
  - 1) no funkcionālā viedokļa nepieciešamas gan korupcijas novēršanas, gan korupcijas apkarošanas specializētās institūcijas;
  - 2) abu šo funkciju izpildi var nodot gan vienas daudzfunkcionālas institūcijas, gan dažādu institūciju kompetencē;
  - 3) tiek pieļauts, ka katru no šīm funkcijām veic viena vai vairākas institūcijas;
  - 4) normatīvajos aktos jābūt skaidri nošķirtai katras institūcijas kompetencei; nedrīkst pieļaut funkciju dublēšanos;
  - 5) normatīvajos aktos jābūt skaidri reglamentētai personāla kompetencei (tiesībām un pienākumiem);
  - 6) specializētajām institūcijām (institūcijai) ar likumu jāpiešķir adekvāta funkcionālā neatkarība;
  - 7) specializētās institūcijas (institūcija) jānodrošina ar pietiekamiem finanšu, materiālajiem un cilvēku resursiem.

³³ Plašāk par šo biroju sk. <http://www.sfo.gov.uk/>.

³⁴ Specialised Anti-Corruption Institutions. Review of Models. Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/4/39971975.pdf>.

4. Lai izvairītos no nesekmīgas specializēto pretkorupcijas iestāžu izveides, jāizskauž šādi elementi: valstī nav politiskās gribas cīnīties pret korupciju, nav nodrošināti pietiekami materiālie un cilvēku resursi, pretkorupcijas pasākumos tiek īstenota politiskā iejaukšanās, pastāv bailes no sekām, kas radīsies, cīnoties pret korupciju, nav ticības gaidāmajam labumam, kāds rastos, ja reāli cīnītos pret korupciju, tiek lolotas nereālas cerības, ka korupciju var ātri izskaust vai to var izskaust tikai ar represīvām metodēm, nav skaidras izpratnes par to, kas ir korupcija, nav pretkorupcijas stratēģijas, nav radīti un ieviesti attiecīgi tiesību akti, nav korupcijas novēršanas un apkarošanas koordinācijas, pretkorupcijas funkcija nav skaidri noteikta, tā dublējas vai „starp citu” piešķirta papildus citai pamatfunkcijai.
5. Ir trīs pretkorupcijas iestāžu modeļi:
  - 1) daudzfunkcionālās specializētās korupcijas novēršanas un apkarošanas iestādes;
  - 2) specializētās korupcijas apkarošanas iestādes;
  - 3) specializētās korupcijas novēršanas iestādes.

To, kura pieeja ir vislabākā, nav iespējams skaidri pateikt. Jebkura jauna institūcija ir jāpielāgo valsts sistēmai, ņemot vērā tās kultūras, tiesību un valsts pārvaldes modeļa īpatnības. Viedokli par to, cik pareiza un efektīva ir katras valsts pieeja specializēto pretkorupcijas iestāžu izveidē, savos novērtējuma ziņojumos pauž GRECO.
6. Daudzfunkcionālo specializēto pretkorupcijas iestāžu darbība balstās uz trim pilāriem: korupcijas novēršana, korupcijas apkarošana un izglītošana, ko īsteno viena specializēta iestāde. Honkongas neatkarīgā pretkorupcijas komisija (ICAC), Singapūras Koruptīvo nodarījumu izmeklēšanas birojs, Jaundienvidvācijas Neatkarīgā komisija cīņai pret korupciju, Lietuvas Speciālās izmeklēšanas dienests un Latvijas Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs ir tipiskākās daudzfunkcionālās pretkorupcijas iestādes, kas starptautiski atzītas par efektīviem korupcijas novēršanas un apkarošanas instrumentiem.
7. Specializēto korupcijas apkarošanas iestāžu pamatfunkcijas ir nodrošināt tiesisku pamatu efektīvai korupcijas izmeklēšanai un kriminālvajāšanai, efektīvi piemērot korupcijas apkarošanas tiesību aktus visos kriminālprocesa posmos, pārraudzīt starpresoru sadarbību un informācijas apmaiņu par konkrētiem korupcijas gadījumiem savstarpējās tiesiskās palīdzības un izdošanas lūgumu īstenošanā. Šāda tipa iestādes veidotas gan kā specializētas izmeklēšanas iestādes (vai to struktūrvienības), gan kā specializētas prokuratūras. Tādas struktūrvienības iespējams atrast gandrīz jebkurā valstī.
8. Specializētās korupcijas novēršanas iestādes īsteno vienu vai vairākas korupcijas novēršanas funkcijas, to skaitā veic pētījumus un analīzi, izstrādā pretkorupcijas politiku, īsteno dažādu subjektu apmācību un konsultē par korupcijas riskiem.

Izmantoto avotu saraksts

1. **Ang Seow, L.** Singapore Experience – Dealing with Governance and Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://www.apsac.com.au/2011conference/pdf/papers09/Day1_29July09/StreamA1/IntPerspectives_Singapore_AngSeowLian.pdf.

2. Criminal Law Convention on Corruption CETS No. 173: Signatures and Ratifications status as of 23.01.2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=173&CM=&DF=&CL=ENG>.
3. **De Speville, B.** Failing Anticorruption Agencies – Causes and Cures. Empowering Anti-Corruption Agencies: Defying institutional failure and strengthening preventive and repressive capacities. ISCTE, Lisabon, 14–16 May, 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://anchorage-net.org/content/documents/de_speville.pdf.
4. **Dionisie, D., Checchi, F.** Corruption and Anti-Corruption Agencies in Eastern Europe and the CIS: a Practitioners' Experience. Empowering Anti-Corruption Agencies: Defying institutional failure and strengthening preventive and repressive capacities. ISCTE, Lisabon, 14–16 May, 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: http://anchorage-net.org/content/documents/dionisie-checchi-corruption_in_ee.pdf.
5. Explanatory Report to the Criminal Law Convention, European Treaty Series no. 173, Strasbourg, Dec.1, 1998 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/173.htm>.
6. Legislative guide for the implementation of the United Nations Convention against Corruption. United Nations. Office on Drugs and Crime. New York, 2006 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: http://www.unodc.org/pdf/corruption/CoC_LegislativeGuide.pdf.
7. Specialised Anti-Corruption Institutions. Review of Models. Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/4/39971975.pdf>.
8. Summary of the Criminal Law Convention on Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 24. janvārī]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Summaries/Html/173.htm>.
9. **Trivunovic, M.** Technical Paper Regarding Models of Anti-corruption Bodies in Ukraine. PC-TC(2008)26. Council of Europe May 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 27. janvārī]. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Technical%20Papers/UPAC/344-UPAC-TP-26-MT-anti-corruption%20bodies-MTcomments%20_2_.pdf.
10. United Nations Convention Against Corruption: UNCAC Signature and Ratification Status as of 06 January 2012 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/signatories.html>.
11. United Nations Office on Drugs and Crimes, UNODC's Action against Corruption and Economic Crime: United Nations Convention Against Corruption [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 23. janvārī]. Pieejams: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/index.html?ref=menuse>.

Normatīvie akti

1. ANO Pretkorupcijas konvencija: Starptautiska konvencija, Ņujorka, 31.10.2003. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. janvārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=209379>.
2. Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija, Starptautiska konvencija 27.01.1999 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=13744>.
3. Konvencija par cīņu pret korupciju, kurā iesaistītas Eiropas Kopienas amatpersonas vai Eiropas Savienības dalībvalstu amatpersonas, kas izstrādāta, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienību K. 3 panta 2. punkta «c» apakšpunktu. *Latvijas Vēstnesis*, 69. Nr., 2004, 1. maijs.
4. Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials. 11 May, 2000 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada

12. janvārī]. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec%282000%2910_EN.pdf.
5. Resolution (97) 24 on the Twenty Guiding Principles for the Fight Against Corruption. Council of Europe. Committee of Ministers. 6 November, 1997 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 25. janvārī]. Pieejams: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution\(97\)24_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution(97)24_EN.pdf).
6. Independent Commission Against Corruption Ordinance [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 26. janvārī]. Pieejams: http://www.icac.org.hk/filemanager/en/Content_1026/icac%20ord_s.10_eng_annex%20ii.doc

NEVAINĪGUMA PREZUMPCIJAS UN FAKTA LEGĀLĀS PREZUMPCIJAS SATURS UN NOZĪME KRIMINĀLPROCESĀ

Mg. iur. Dace Radzeviča

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: nevainīguma prezumpcija, taisnīgas tiesas princips, tiesības neliecināt pret sevi, tiesības klusēt, fakta legālā prezumpcija, pierādīšanas nastas pārņemšana, pierādīšanas standarts

Nevainīguma prezumpcija ir demokrātiskas valsts pamatprincips un viena no personas pamattiesībām, kas nostiprināta vairākos starptautiskos tiesību aktos. Nevainīguma prezumpcija ir fundamentāls kriminālprocesa princips.

Minētās prezumpcijas būtība ir izteikta vairākos starptautiskos tiesību aktos. Proti, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 11. pants¹ nosaka, ka katram cilvēkam, kam inkriminēts kriminālnoziedzums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu atklātā tiesas procesā, kurā viņam tiek nodrošinātas visas iespējas uz aizstāvību. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta otrajā punktā² ir noteikts, ka ikviens, kas tiek apsūdzēts noziedzumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu. Arī ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. pants³ paredz, ka katram, kam inkriminēts kriminālnoziedzums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu. No minētā izriet, ka nevienu nedrīkst notiesāt, iekams vaina nav tiesiski pierādīta.

Savukārt Latvijas tiesību sistēmā nevainīguma prezumpcija nostiprināta divējādi – Satversmes 92. pantā kā viena no cilvēka pamattiesībām un Kriminālprocesa likuma 19. pantā kā kriminālprocesa pamatprincips. Satversmes⁴ 92. panta otrais teikums pauž, ka ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu, bet Kriminālprocesa likuma⁵ 19. pantā nevainīguma prezumpcija definēta kā personas tiesības tikt uzskatītai par nevainīgu, kamēr tās vaina nav konstatēta Kriminālprocesa likuma noteiktajā kārtībā. Nevainīguma prezumpciju paredz arī likuma „Par tiesu varu” 23. pants, nosakot, ka nevienu nevar atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kamēr viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.⁶ Tiesājamam nav jāpierāda savs nevainīgums. Visas šaubas par tiesājamā

¹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. septembrī]. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm.

² Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. septembrī]. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/regional/eckkons.htm.

³ ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. septembrī]. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm.

⁴ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

⁵ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

⁶ Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

vainu tiesai jāvērtē par labu tiesājamajam. Atbilstoši Satversmes 92. pantā nostiprinātajai nevainīguma prezumpcijai jāpierāda ir personas vaina pārkāpuma izdarīšanā, nevis nevainīgums.⁷ Persona ir uzskatāma par likumpaklausīgu, kamēr nav pierādīts pretējais.

Tādējādi minētie tiesību avoti atklāj jēdziena „nevainīguma prezumpcija” saturu:

- 1) personu nevar atzīt par vainīgu, kamēr tās vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu – tas nozīmē, ka nevienu personu nav atļauts notiesāt uz pieņēmuma pamata, ka viņa ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 2) pierādīšanas nasta gulstas uz apsūdzību, nevis uz apsūdzēto – tas nozīmē, ka personai nav jāpierāda savs nevainīgums;
- 3) visas šaubas par vainu ir jāvērtē par labu apsūdzētajam, kas ir vispārzināms, krimināltiesībās piemērojams princips.

Tomēr Kriminālprocesa likums pieļauj atkāpes no nevainīguma prezumpcijas, proti, likuma 125. pants paredz fakta legālo prezumpciju, t. i., bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi šādi apstākļi, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais:

- 1) vispārzināmi fakti;
- 2) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu citā kriminālprocesā konstatēti fakti;
- 3) likumā noteiktajā kārtībā fiksēts administratīvā pārkāpuma fakts, ja persona par to ir zinājusi;
- 4) fakts, ka persona zina vai tai vajadzēja zināt savus normatīvajos aktos paredzētos pienākumus;
- 5) fakts, ka persona zina vai tai vajadzēja zināt savus profesionālos un amata pienākumus;
- 6) mūsdienu zinātnē, tehnikā, mākslā vai amatniecībā vispārpieņemtu izpētes metožu pareizība.⁸

Turklāt Kriminālprocesa likuma 125. pants nav vienīgā tiesību norma, kas paredz fakta legālo prezumpciju, to paredz arī minētā likuma 355. panta otrā daļa, ja netiek pierādīts pretējais. Par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 6) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmetu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;

⁷ Satversmes tiesas spriedums 2006. gada 13. februāra lietā Nr. 2005-22-01.

⁸ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

- 7) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.⁹

Turpmāk rakstā analizēts nevainīguma prezumpcijas un fakta legālās prezumpcijas saturs un nozīme, fakta legālās prezumpcijas darbības robežas un nevainīguma un fakta legālās prezumpcijas korelācijas problemātika.

1. Nevainīguma prezumpcijas saturs un nozīme kriminālprocesā

Lai izprastu nevainīguma prezumpcijas saturu kriminālprocesā, jāņem vērā vairāki Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Piemēram, lietā „Jabardo pret Spāniju” Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir noteikusi, ka atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta 2. punktam, kurā ir nostiprināts nevainīguma prezumpcijas princips, tiesa pirms iztiesāšanas un iztiesāšanas laikā nedrīkst paust viedokli par to, ka apsūdzētais ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu. Pierādīšana gulstas uz apsūdzību, līdz ar to visas šaubas ir jāturklāt par labu apsūdzētajam. Tiesnesim ir jābūt neitrālam un objektīvam, turklāt gan tiesnesim, gan abām pusēm ir jātic, ka lietu viņš spriedīs objektīvi un taisnīgi. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir paudusi arī nozīmīgu viedokli par apsūdzētā informēšanu, proti, apsūdzības pusei ir jāinformē apsūdzētais par pierādījumiem. Tas nozīmē, ka personai ir tiesības zināt, kāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanā to tur aizdomās vai apsūdz, lai izvēlētos savu aizstāvības pozīciju. Apsūdzības pusei ir jāinformē apsūdzētais par pierādījumiem, lai apsūdzētais varētu sagatavoties savai aizstāvībai.¹⁰

Vienlaikus Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā „Krause pret Šveici” norāda, ka iestāde var informēt sabiedrību par izmeklēšanu un paust aizdomas par vainu tiktāl, ciktāl aizdomas nav paziņojums par apsūdzētā vainu un tiek ievērots diskrētums.¹¹ Lietā „Butkevičs pret Lietuvu” tiesa noteica, ka nevainīguma prezumpcija tiek pārkāpta, ja valsts amatpersonas paziņojumā par personas vainu pauž viedokli, ka persona ir vainīga, pirms persona ir atzīta par vainīgu saskaņā ar likumu. Pietiek paust viedokli, ka persona tiek uzskatīta par vainīgu, nesniedzot oficiālu atzinumu. Turklāt, vērtējot minēto spriedumu, ir konstatējams, ka nevainīguma prezumpciju var pārkāpt ne tikai tiesnesis vai tiesa, bet arī citas publiskās iestādes.¹² Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta 2. punktam valsts amatpersonām, tiesnešiem, kas izskata attiecīgo lietu, kā arī citām valsts amatpersonām ir jāatturas no publiskiem paziņojumiem, ka apsūdzētais ir vainīgs viņam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, pirms viņa vaina ir likumīgi nodibināta ar tiesas spriedumu

Nevainīguma prezumpcijas satura atklāšanai un izpratnei būtisks ir Eiropas Cilvēktiesību spriedums lietā „Lavents pret Latviju”, kurā tiesa atzina, ka lietu iztiesājošās tiesas priekšsēdētājas izteikumi presei pārkāpa tiesas objektivitātes principu, jo tie nebija vienkāršs iesniedzēja „lietas negatīvs vērtējums”, bet skaidra pozīcijas ieņemšana, lai konstatētu apsūdzētā vainu. Intervijas laikā tiesas priekšsēdētāja kritizēja aizstāvības uzvedību tiesā un izteica pieņēmumus par lietas

⁹ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 10588/83; 10589/83; 10590/83 Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 7986/77 Krause v. Switzerland.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 48297/99 Butkevicius v Lithuania.

iznākumu. Uzsverot, ka viņa vēl nezina, vai „spriedums būs apsūdzošs vai daļēji attaisnojošs”, tiesas priekšsēdētāja noraidīja pilnīgas attaisnošanas iespējamību. Tāpat viņa izteica savu neapmierinātību par to, ka iesniedzējs turpina uzskatīt sevi par nevainīgu, neraugoties uz visām apsūdzībām, un ieteica viņam pierādīt savu nevainīgumu.¹³

Tādējādi tiesas izteikumi šaubu formā par apsūdzētā vainu vai nevainīgumu ir pietiekami, lai vērtu jautājumu par Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta 2. punkta pārkāpumu. Nevainīguma prezumpcijas piemērošana prasa izslēgt jebkuru apsūdzēju viedokli pret personu.

Svarīgi ir arī tas, ka, paziņojot par personas vainu, kaut gan tā vēl nav pierādīta, tiek iedragāta personas reputācija. Tas nozīmē, ka pret personu, kas nav atzīta par vainīgu tiesiski korektā veidā, valsts varas pārstāvji nevar attiekties kā pret vainīgu.¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir prezumējusi, ka valsts, pamatojoties uz nevainīguma prezumpciju, nevar aizliegt jebkāda veida diskusijas medijos pirms sprieduma, it īpaši tad, ja procesā ir iesaistīta sabiedrībā zināma persona. Tomēr arī populārai personai ir tiesības uz taisnīgu tiesu. Nevainīguma prezumpcija ir viens no taisnīgas tiesas elementiem.¹⁵ Vienlaikus jāvērtē, vai mediju attieksme un viedoklis nav ietekmējis personas tiesības uz taisnīgu tiesu, līdz ar to uzskatot, ka ir pārkāptas nevainīguma prezumpcijas robežas, kā arī aizskarta personas reputācija.

Satversmes tiesa ir spriedusi, ka, ceļot apsūdzību pret kādu personu, valsts, no vienas puses, atzīst, ka tās institūciju rīcībā ir pietiekama informācija par šīs personas izdarīto likuma pārkāpumu, bet, no otras puses, uzņemas atbildību, ja šī informācija izrādītos kļūdaina. Piemēram, ja tiesa personu attaisno, atlīdzinot šai personai zaudējumus, kas tai radušies sakarā ar apcietinājumu. Apsūdzības celšana var ietekmēt personas reputāciju sabiedrībā. Nevainīguma prezumpcija dod apsūdzētajam kriminālprocesā virkni papildu procesuālu garantiju, lai radītu iespēju šo reputāciju atgūt. Taču nevainīguma prezumpcija pati par sevi neliedz noteikt personai pagaidu ierobežojumus, kas saistīti ar tās reputāciju, ciktāl šādus ierobežojumus pieļauj citas Satversmes normas.¹⁶ Kā piemēru var minēt personas brīvības ierobežošanu, piemērojot apcietinājumu.

Saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju noziedzīga nodarījuma izdarīšanā aizdomās turētās un apsūdzētās personas brīvības ierobežošana var būt attaisnojama tikai tad, ja ir izpildīti šādi noteikumi:

- 1) brīvību ierobežo tikai likumā noteiktajā kārtībā;
- 2) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā aizdomās turētās un apsūdzētās personas brīvību ierobežo, ja ir pamatotas aizdomas, ka minētā persona pārkāpusi likumu, vai ja ir pamatots iemesls uzskatīt par nepieciešamu aizkavēt viņu izdarīt likumpārkāpumu vai nepieļaut viņas bēgšanu pēc likumpārkāpuma izdarīšanas;
- 3) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā aizdomās turētās un apsūdzētās personas nekavējoties nodod tiesnesim vai citai amatpersonai, kura saskaņā ar likumu ir pilnvarota realizēt tiesu varu;

¹³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 58442/00 Lavents v. Latvia.

¹⁴ Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. nov.

¹⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 15175/89 Allet de Ribemont v. France.

¹⁶ Satversmes tiesas spriedums 2006. gada 13. februāra lietā Nr. 2005-22-01.

- 4) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā aizdomās turētās un apsūdzētās personas pakļauj tiesas procesam saprātīgās laika robežās vai līdz tiesas procesam saglabā tiesības tikt atbrīvotām.¹⁷

Vērtējot nevainīguma prezumpcijas principu kontekstā ar personas brīvības ierobežošanu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka saprātīgs apcietinājuma ilgums nav vērtējams abstrakti un ikviena apsūdzētā turēšana apcietinājumā ir izvērtējama katrā lietā, ņemot vērā tās īpašos apstākļus. Ilglaicīga personas turēšana apcietinājumā var būt attaisnota tikai tad, ja ir tiešas norādes par patiesu sabiedrības interesi, kas neatkarīgi no nevainīguma prezumpcijas būtu svarīgāka par Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. pantā garantētajām personas tiesībām uz brīvību.¹⁸ Līdz ar to, vērtējot personas brīvības ierobežošanu, jāievēro šādas pamatprasības:

- 1) personas turēšana apcietinājumā nepārsniedz saprātīga laika robežas, būtiski izvērtējot visus apstākļus, kuri atklāj vai atspēko sabiedrības interesi, kas attaisnotu atkāpšanos no Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. pantā paredzētajām tiesībām uz brīvību;
- 2) motīvi turpmākai personas turēšanai apcietinājumā ir pamatoti un atbilstoši.¹⁹

Viens no svarīgākajiem nevainīguma prezumpcijas elementiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Minētās tiesības ir analizējusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa savos spriedumos. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā lietā „Murray pret Lielbritāniju” ir konstatējusi, ka tiesības klusēt nav absolūtas. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir secinājusi, ka atbilstoši nevainīguma prezumpcijai tiesa nevar pamatot notiesājošu spriedumu galvenokārt uz apsūdzētā klusēšanu vai atteikumu atbildēt uz jautājumiem vai iesniegt pierādījumus. Vienlaikus apsūdzētā klusēšana var tikt vērtēta kritiski, ja, vērtējot apsūdzības iesniegtos pierādījumus, situācijās, kad nepārprotami nepieciešami paskaidrojumi, apsūdzētais tos nesniedz. Notiesājoša sprieduma pieņemšana, pamatojoties uz apsūdzētā izmantoto tiesību uz klusēšanu, ir efektīvs piespiešanas līdzeklis, kas pierādīšanas pienākumu pārceļ no apsūdzības uz apsūdzēto, kas savukārt ir pretrunā ar tiesībām netikt piespiestam liecināt pret sevi vai atzīt savu vainu.²⁰

Tiesības nesniegt par sevi inkriminējošu informāciju vai cita veida pierādījumus tiek skatītas kā aizliegums kompetentajām personām ar piespiedu līdzekļiem vai citā neatbilstošā veidā iedarboties uz personas gribu, tādējādi piespiežot sadarboties savas apsūdzības pierādīšanā. Šī situācija nošķirama no tādu materiālu iegūšanas, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas jeb kuru ieguvē nav nepieciešama viņa aktīva piedalīšanās (gribas izpausme), piemēram, bioloģiskā materiāla ieguve. Šādu materiālu (piemēram, asins paraugu) ieguve tiek atzīta par cilvēktiesībām atbilstošu, ja vien ir samērīga ar personiskās dzīves neaizskaramības aizsardzību saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantu.²¹

Valstīs, kur vienīgā pierādīšanas pienākumu reglamentējošā norma ir nevainīguma prezumpcija, tiek norādīts, ka pierādīšanas pienākums vienmēr un attiecībā

¹⁷ Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lv/com/.../com2006_0174lv01.

¹⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 14310/88 Murray v. UK.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Turpat.

²¹ Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. nov.

uz jebkuru pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākli ir apsūdzētajam. Apsūdzētajam ne tieši, ne netieši nav jāpierāda savs nevainīgums. Pierādīšanas pienākums šajā gadījumā nav atkarīgs no tā, vai apsūdzētais atzīst vai neatzīst sevi par vainīgu, liecina vai neliecina utt. Ja apsūdzētais savai aizstāvībai izsaka apgalvojumus, tie apsūdzētajam ir jāatspēko.

Tomēr valsts var pieļaut atkāpes un paredzēt fakta legālo prezumpciju, t. i., pierādīšanas nastas pārņemšanu uz apsūdzēto.

2. Fakta legālās prezumpcijas saturs un nozīme kriminālprocesā

Kriminālprocesa likuma 125. pants paredz fakta legālo prezumpciju, t. i., bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi noteikti apstākļi, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais. Fakta legālā prezumpcija nozīmē likumā noteikto prezumpciju, t. i., likumā tiek ietverta konkrēta fakta prezumpcija (kāds pieņēmums, apgalvojums). Šis fakts valstij turpmāk nav jāpierāda. Savukārt Kriminālprocesa likuma 355. panta otrā daļa paredz, kāda manta vai finanšu līdzekļi ir uzskatāmi par noziedzīgi iegūtiem, ja netiek pierādīts pretējais.

Pierādīšanas nastas pārņemšana jeb pierādīšanas pienākuma uzlikšana pretējai pusei ir procesuāls līdzeklis, kas nozīmē, ka tad, ja persona apšauba (nepiekrīt) ar likumu prezumētu faktu (piemēram, pieņēmumu, ka īpašums iegūts nelikumīgi), tai jānorāda šaubu pamats vai jāpierāda pretējais. Bet jāņem vērā, ka personas vainas pierādīšana noziedzīgā nodarījumā joprojām ir apsūdzētāja pienākums.²² Tomēr jebkurš fakts var tikt atspēkots.

Fakta legālās prezumpcijas gadījumā personai rodas pienākums sadarboties ar valsti, lai valsts varētu konstatēt, vai ir noticis noziedzīgs nodarījums un vai persona ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Nevainīguma prezumpcijas saturu fakta legālās prezumpcijas darbības gadījumā maina tas, ka personai ir jāsadarbomas ar valsti atsevišķos jautājumos, piemēram, noskaidrojot īpašuma iegūšanas tiesiskumu.²³ Nevainīguma prezumpcijas un fakta legālās prezumpcijas korelācijas problemātika ir tāda, ka fakta legālā prezumpcija maina nevainīguma prezumpcijas darbību, līdz ar to rodas jautājums, vai fakta legālā prezumpcija nepārkāpj nevainīguma prezumpcijas robežas.

Fakta legālā prezumpcija iejaucas ļoti svarīgā procesā, kurš visbiežāk arī izšķir to, vai persona tiks atzīta par vainīgu vai ne. Tas ir pierādīšanas process. Fakta legālā prezumpcija noteiktās situācijās noteic, ka krimināllietas izskatīšanā svarīgi apstākļi ir uzskatīti par pierādītiem, ja vien netiek pierādīts pretējais. Tātad pierādīšanas nastas zināmas daļas pārņemšana uz apsūdzēto faktiski ir fakta legālās prezumpcijas būtība. Savukārt fakta legālā prezumpcija ir pretējs princips – pierādīšanas pienākums tiek pārņemts uz personu, uz kuru tas attiecas.²⁴ Saistībā ar pierādīšanas nastas pārņemšanu jāmin arī aizstāvības pusei noteiktais pierādīšanas standarts. Termins „pierādīšanas standarts” attiecas uz to līmeni vai pakāpi, kādā jātiek īstenotai pierādīšanas nastai. Tas ir pārliecības vai iespējamības līmenis, ko pierādījumi rada fakta izlēmēju prātā; tas ir līmenis, kādā fakta izlēmējus ar

²² Šimkus, S. Kā pilnveidot fizisko personu ienākumu kontroli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2004, 16. marts.

²³ Āboltiņa, S. Legālā prezumpcija: tiesiskums un lietderība. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2006, 28. febr.

²⁴ Cīrule, D., Vainovskis, M. Legālās prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēmjautājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, jūl., 205.–213. lpp.

pierādījumu palīdzību pārliecina tā puse, uz kuru gulstas pierādīšanas nasta.²⁵ Pierādīšanas standarts valstij un personai ir atšķirīgs. Proti, valstij pierādīšanas standarts ir „lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai pierādīšanas standarts ir „saprātīgu šaubu radīšana”. Ņemot vērā minēto, ir secināms, ka apsūdzētajam nevar izvirzīt tādu pašu pierādīšanas standartu kā valsts apsūdzības uzturētājam. Valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, pierādīšanas adresātam ir jābūt pārliecinātam par izteikto apgalvojumu. Savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek par attiecīgo faktu radīt saprātīgas šaubas.

Nevainīguma prezumpcija ir nesaraucama saistīta ar taisnīgas tiesas principa ievērošanu. Latvijas Republikas Satversme un starptautiskie tiesību akti nepasludina par prettiesiskām fakta legālās prezumpcijas kā tādas, bet šo prezumpciju darbībai jābūt saprātīgi ierobežotai. Proporcionalitātes un saprātīga regulējuma pārbaudi var izturēt tikai tāds fakta legālās prezumpcijas regulējums un piemērošana praksē, kas:

- 1) dod visas iespējas apsūdzētajam atspēkot fakta legālo prezumpciju, radot saprātīgas šaubas par attiecīgo faktu;
- 2) nekādā veidā neaprobežo aizstāvības tiesības;
- 3) neatkarīgi no fakta legālās prezumpcijas saglabā tiesas pienākumu noteiktos gadījumos pārbaudīt pierādījumus;
- 4) noteic, ka fakta legālās prezumpcijas ieviešanai jābūt pamatotai ar apsvērumu, ka prezumpcijas trūkuma gadījumā valsts apsūdzības uzturētājam būtu objektīvi nesamērīgas grūtības pierādīt prezumējamo faktu parastajā kārtībā;
- 5) paredz, ka jebkāda iejaukšanās nevainīguma prezumpcijas darbības sfērā, izmantojot fakta legālo prezumpciju, pieļaujama tikai pēc rūpīgas katras konkrētās lietas faktu un apstākļu analīzes.²⁶

Lai izprastu fakta legālās prezumpcijas piemērošanas robežas, jāmin daži Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Lietā „Salabiaku pret Franciju” tiesa norādīja, ka ir pieļaujama fakta legālās prezumpcijas paredzēšana, taču ievērojot zināmus piesardzības noteikumus. Ja nacionālie normatīvie akti neparedzētu tiesai spēju vērtēt pierādījumus fakta legālās prezumpcijas piemērošanas gadījumos, tas grautu nevainīguma prezumpcijas saturu. Vienlaikus valstīm ir jāizvērtē, vai fakta legālās prezumpcijas paredzēšana ir nepieciešama, kā arī jāzaglabā efektīvas aizstāvības tiesības.²⁷ Savukārt lietā „Philips pret Lielbritāniju” Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka personai ir tiesības uz nevainīguma prezumpciju un ka pierādīšana gulstas uz apsūdzības uzturētāju, kas ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Vienlaikus norādot, ka šīs tiesības nav absolūtas, līdz ar to samērīga fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama.²⁸

Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē jautājumos, kas saistīti ar fakta legālās prezumpcijas piemērošanu, var konstatēt, ka fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama tiktāl, cik tā neierobežo personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tas nozīmē, ka valsts atsevišķos gadījumos var uzlikt par pienākumu personai piedalīties pierādījumos

²⁵ **Strada, K.** Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, apr., 98.–102. lpp.

²⁶ **Cīrule, D., Vainovskis, M.** Legālās prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēmjautājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, jūl., 205.–213. lpp.

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 10519/83 Salabiaku v France.

²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 41087/98 Phillips v United Kingdom.

vākšanā, lai noskaidrotu personas sodāmo nodarījumu. Turklāt sevišķi svarīgi ir nodrošināt, lai fakta legālajai prezumpcijai noteiktās prasības būtu samērīgas un lai to rezultātā personai nebūtu laupītas tiesības sevi aizstāvēt un panākt taisnīgu tiesu. Jānorāda, ka fakta legālā prezumpcija nav absolūta, saprātīgu šaubu gadījumā fakta legālā prezumpcija nav piemērojama.²⁹

Kopsavilkums

Demokrātiskās valstīs nevainīguma prezumpcija ir viens no kriminālās justīcijas stūrakmeņiem, kas simbolizē cieņpilnu attieksmi pret cilvēka personību kā augstāko sociālo vērtību. Tas ir tiesiskuma īstenošanas pamatprincips kriminālprocesā, svarīga cilvēka tiesību un brīvību garantija. Persona uzskatāma par nevainīgu, kamēr tās vaina nav pierādīta likumā noteiktajā kārtībā. Īpaši svarīgi, lai nevainīguma prezumpciju ievērotu valsts institūcijas un amatpersonas. Kamēr persona nav atzīta par vainīgu, valstij pret to jāizturas kā pret prezumēti nevainīgu, nevis kā pieņemami vainīgu personu. Jāuzsver, ka publiskām personām, kamēr personas vaina nav pierādīta likumā noteiktajā kārtībā, vispār jāatturas no personas dēvēšanas par noziedznieku. Pretējā gadījumā varētu tikt aizskarta cilvēka cieņa un gods un nodarīts kaitējums personas tiesībām un brīvībām.

Nevainīguma prezumpcijas ievērošana ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver ne vien personas tiesības zināt, par ko viņa tiek apsūdzēta un ar ko ir pamatotas izteiktās apsūdzības, bet arī personas tiesības tikt uzklausiņai un iesniegt pierādījumus savai aizstāvībai.

Tomēr Kriminālprocesa likums pieļauj atkāpes no nevainīguma prezumpcijas, paredzot fakta legālo prezumpciju. Tas nozīmē, ka pierādīšanas nasta gulstas nevis uz apsūdzības uzturētāju, bet uz apsūdzēto, likumā noteiktajos gadījumos atvieglojot valsts apsūdzības uzturētāja pierādīšanas pienākumu. Jānorāda, ka pierādīšanas standarts valstij un personai ir atšķirīgs. Valstij pierādīšanas standarts ir „lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai – „saprātīgu šaubu radīšana”. Valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek par attiecīgo faktu radīt saprātīgas šaubas.

Fakta legālās prezumpcijas nepieciešamība ir jāpamato, un tai ir jābūt samērīgai. Piemērojot fakta legālo prezumpciju, nedrīkst ierobežot aizstāvības tiesības, kā arī obligāti jāparedz tiesas pienākums pārbaudīt pierādījumus, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu.

Izmantoto avotu saraksts

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
3. Likums „Par tiesu varu”. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janv.

²⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0095/06.

4. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. septembrī]. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/regional/eckkons.htm.
5. ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām [tiešsaiste] [aplūkots 2011. gada 21. septembrī]. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm.

Periodika un citi materiāli

1. **Āboltiņa, S.** Legālā prezumpcija: tiesiskums un lietderība. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2006, 28. febr.
2. **Cīrule, D., Vainovskis, M.** Legālās prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēmjaudājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, jūl., 205.–213. lpp.
3. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. nov.
4. **Strada, K.** Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, apr., 98.–102. lpp.
5. **Šimkus, S.** Kā pilnveidot fizisko personu ienākumu kontroli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2004, 16. marts.
6. Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lv/com/.../com2006_0174lv01.

Juridiskā prakse

1. Satversmes tiesas spriedums 2006. gada 13. februāra lietā Nr. 2005-22-01.
2. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0095/06.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 10588/83; 10589/83; 10590/83 Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 7986/77 Krause v. Switzerland.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 48297/99 Butkevicius v Lithuania.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 58442/00 Lavents v Latvia.
7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 15175/89 Allenet de Ribemont v. France.
8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 14310/88 Murray v. UK.
9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 10519/83 Salabiaku v France.
10. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums: 41087/98 Phillips v United Kingdom.

TIESĪBU SEVI NEAPSŪDZĒT TIESISKAIS PAMATS

Mg. iur. Irēna Nesterova

LU Juridiskās fakultātes doktorante

nesterova.irena@gmail.com

Atslēgvārdi: tiesības sevi neapsūdzēt, tiesības atteikties sniegt liecības, tiesības klusēt, tiesības neatzīt vainu, taisnīgas tiesas princips, starptautiskās cilvēktiesības, Eiropas Savienības pamattiesības, kriminālprocesa pamatprincipi, kriminālprocesuālās tiesības Eiropas Savienībā

Tiesības sevi neapsūdzēt izriet no vispārējā taisnīgas tiesas principa un nozīmē personas tiesības netikt piespiestai sniegt pierādījumus pret sevi, kas, cita starpā, ietver tiesības nesniegt liecības pret sevi un neatzīt vainu. Latvijā tiesības sevi neapsūdzēt līdz šim ir maz pētītas, pamatā aplūkojot tikai atsevišķus minēto tiesību satura elementus. Raksta mērķis ir pievērst tiesību zinātnieku un piemērotāju uzmanību tiesībām sevi neapsūdzēt, analizējot to tiesisko pamatu. Raksta sākumā analizētas starptautiskās tiesību normas, kā arī pētīta kriminālprocesuālo tiesību aizsardzība Eiropas Savienībā. Pēc tam aplūkots ārvalstu, kā arī Latvijas tiesiskais regulējums. Autore izvirza tēzi, ka tiesības sevi neapsūdzēt kā starptautiski un Eiropas Savienībā atzītas cilvēktiesības, kas izriet no Eiropas valstu kopējām tiesiskām tradīcijām, ir atzīstamas par kriminālprocesa pamatprincipu.

1. Starptautiskie cilvēktiesību dokumenti

Tiesības sevi neapsūdzēt kā vienas no cilvēktiesībām ir atzītas starptautisko cilvēktiesību pamatdokumentos. Tās ir tieši noteiktas Apvienoto Nāciju Organizācijas 1966. gada 16. decembra Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (turpmāk tekstā – Pakts), kas Latvijā ir spēkā no 1992. gada 14. jūlija.¹ Pakta 14. panta trešās daļas „g” punkts nosaka: „Ikvienam ir tiesības, ja tiek izskatīta jebkura viņam uzrādīta kriminālapšūdzība, uz sekojošām minimālām garantijām, pamatojoties uz visu personu vienlīdzību: (..) lai viņš netiktu piespiests dot liecības pats pret sevi vai atzīt sevi par vainīgu.”² Pakts nosaka procesuālo tiesību minimumu, kas jāievēro, lai tiesas spriedums gala rezultātā būtu uzskatāms par taisnīgu.³ Tajā pašā laikā tas neparedz pietiekami efektīvu mehānismu, lai nodrošinātu, ka valstis aizsargā tajā noteiktās tiesības.⁴ Šāds mehānisms ir izveidots, lai nodrošinātu Eiropas Padomes 1950. gada 4. novembrī (tātad pirms Pakta)

---

¹ Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. apr.

² Turpat.

³ *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. I. Ziemeles red. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000, 75. lpp.

⁴ **Amann, D. M.** Harmonic Convergence? Constitutional Criminal Procedure in an International Context. *Indiana Law Journal*, Vol. 75, March/April 2000, p. 827 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2149&context=ilj>.

pieņemtās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁵ (turpmāk tekstā – Konvencija) ievērošanu, kurai Latvija ir pievienojusies 1997. gadā. Konvencijā ietvertu tiesību ievērošanu uzrauga Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk tekstā – ECT), izskatot iedzīvotāju sūdzības un piemērojot soda sankcijas pret valsti, kas pārkāpusi viņu tiesības. Valstīm, kurām ir saistoša Konvencija, jāievēro gan Konvencijā tieši noteiktās tiesības, gan ECT sniegtās atziņas attiecībā uz minēto tiesību interpretāciju.

Konvencijas 6. panta pirmā daļa nosaka vispārējo taisnīgas tiesas principu, kā arī vairākus taisnīgas tiesas elementus, savukārt 6. panta otrajā un trešajā daļā ietverti 6. panta pirmajā daļā garantētās taisnīgas tiesas specifiskie aspekti, kas ir piemērojami kriminālprocesā.⁶ ECT no vispārējā taisnīgas tiesas principa ir atvasinājusi vairākas Konvencijā tieši nenoteiktas tiesības, piemēram, tiesības piedalīties lietas izskatīšanā, tiesības uz procesuālo pilnvaru līdzvērtību, tiesības uz taisnīgu pierādījumu izskatīšanu, tiesības uz pamatotu nolēmumu, kā arī tiesības sevi neapsūdzēt.⁷

Lai gan Konvencijā tiesības sevi neapsūdzēt nav tieši noteiktas, tās izriet no Konvencijas 6. pantā noteiktā vispārējā taisnīgas tiesas principa. Viena no pirmajām lietām, kurā ECT analizēja tiesības sevi neapsūdzēt un uz kuru vēlāk bieži atsaucas turpmākos spriedumos ir „Saunders pret Lielbritāniju” („Saunders v. United Kingdom”). Minētajā lietā pieteicējam tika uzrādīta apsūdzība saistībā ar kompānijas darījumu par kapitāldaļām. Sākumā darījumus izmeklēja Tirdzniecības un rūpniecības departamenta amatpersonas, kas izmantoja savas pilnvaras piespiest cilvēkus, tai skaitā pieteicēju, ierasties un atbildēt uz jautājumiem. Atteikšanās tika uzskatīta par necieņas izrādīšanu tiesai un sodāma ar cietumsodu līdz diviem gadiem. Vēlāk pieteicēja atbildes uz jautājumiem tika izmantotas kā pierādījumi kriminālprocesā, kas noveda pie pieteicēja notiesāšanas. ECT konstatēja Konvencijas 6. panta pārkāpumu, norādot, ka „tiesības klusēt un tiesības sevi neapsūdzēt, lai gan nav tieši minētas Konvencijas 6. pantā, ir vispārēji atzīts starptautisks princips, kas ir pamatā 6. pantā noteiktajam taisnīgas tiesas jēdzienam. To pamatojums, cita starpā, ir apsūdzētā aizsardzība pret neatbilstošu varas iestāžu piespiešanu, tādējādi palīdzot novērst tiesas kļūdas un nodrošinot 6. panta mērķu sasniegšanu. (..) Tiesības sevi neapsūdzēt, jo īpaši paredz, ka kriminālvajāšanā lietu pret apsūdzēto mēģina pierādīt bez tādu pierādījumu izmantošanas, kas iegūti, pielietojot piespiešanas vai apspiešanas metodes, neievērojot apsūdzētā gribu. Šajā nozīmē tiesības ir cieši saistītas ar nevainīguma prezumpciju, kas ietverta Konvencijas 6. panta 2. punktā”.⁸

ECT tiesības sevi neapsūdzēt ir izvērtējusi vairākās lietās, tādējādi konkretizējot minēto tiesību pamatu un saturu,⁹ un mēģinājusi radīt doktrīnu, kas atbilst tās

⁵ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūn.

⁶ Konvencijas 6. panta otrā daļa nosaka nevainīguma prezumpcijas principu, savukārt 6. panta trešā daļa nosaka šādas tiesības: tiesības tikt informētam par apsūdzību; tiesības uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību; tiesības aizstāvēt sevi pašam un saņemt juridisko palīdzību; tiesības noprotināt lieciniekus un tiesības uz tulka palīdzību.

⁷ Sk. Clayton, R., Tomlinson, H. *Fair trial rights*. New York: Oxford University Press, 2006, p. 88–89.

⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.

⁹ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 34720/97 *Heaney and McGuinness v. Ireland*; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 13881/02 *King v. United Kingdom*; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 6563/03 *Shannon v. United Kingdom*; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 18837/06 *Allen v. United Kingdom*.

dalībvalstu tiesību sistēmu daudzveidībai.¹⁰ ECT spriedumu analīzei būtu veltāms atsevišķs pētījums, tomēr jānorāda, ka praksē ECT ne vienmēr konsekventi interpretē tiesības sevi neapsūdzēt, radot arvien jaunas neskaidrības attiecībā uz minētā principa piemērošanu.¹¹

Tiesības sevi neapsūdzēt atzīst arī starptautiskās krimināltiesas. Tās ir tieši noteiktas, piemēram, Romas Starptautisko krimināltiesas statūtu 55. pantā, kuriem 2002. gadā ir pievienojusies arī Latvija.¹²

Secināms, ka daudzi Latvijai saistoši starptautiski cilvēktiesību pamatdokumenti tiesības sevi neapsūdzēt atzīst kā vispārēju starptautisku principu, kas izriet no taisnīgas tiesas principa.

2. Eiropas Savienības tiesiskais regulējums

Lai gan sākotnēji Eiropas Savienība tika dibināta kā ekonomiska kopiena, tomēr pakāpeniski tajā arvien lielāka nozīme tiek piešķirta gan cilvēktiesību, gan kriminālprocesuālo tiesību jomai. 1992. gadā tika pieņemts Līgums par Eiropas Savienību, kurā pamattiesību ievērošanas princips atzīts par Eiropas Savienības vispārējo tiesību principu, kā arī noteikts, ka Eiropas Savienība respektē pamattiesības atbilstoši Konvencijai un dalībvalstu kopīgām konstitucionālām tradīcijām (6. pants).¹³ Turklāt ar minēto līgumu tika ieviesta tā dēvētā pīlāru sistēma, kā trešo pīlāru nosakot policijas un tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās. Kriminālprocesuālo pamattiesību attīstība ir nesaraucami saistīta ar savstarpējās atzīšanas principu, realizējot starptautisko sadarbību krimināllietās. Jau sākotnēji, nosakot, ka starptautiskajai sadarbībai krimināllietās ir jābalstās uz minēto principu, tika uzsvērtā nepieciešamība šī principa nodrošināšanai izveidot vienotus cilvēktiesību aizsardzības standartus.

2000. gadā tika pieņemta Eiropas Savienības Pamattiesību harta (turpmāk tekstā – Harta), kura, cita starpā, nosaka tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un tiesības uz taisnīgu tiesu (47. pants), kā arī nevainīguma prezumpcijas principu un tiesības uz aizstāvību (48. pants). Lai gan Harta līdzīgi kā Konvencija tieši nenosaka tiesības sevi neapsūdzēt, tās izriet no vispārējā taisnīgas tiesas principa, ņemot vērā, ka Hartā noteikto tiesību nozīme un apjoms ir tāds pats kā Konvencijā noteiktajām tiesībām (52. panta trešā daļa).¹⁴

Kriminālprocesuālo pamattiesību regulējums Eiropas Savienībā attīstās pakāpeniski. Lai noskaidrotu, kādām procesuālajām garantijām būtu nosakāmi vienoti minimālie standarti Eiropas Savienības dalībvalstīm, 2002. gadā Komisija izstrādāja un nodeva apspriešanai Konsultācijas dokumentu, kas, cita starpā, paredz, ka būtu vēlams Eiropas Savienībā izstrādāt vienotus noteikumus attiecībā uz sevis

¹⁰ Berger M. Self-Incrimination and the European Court of Human Rights: Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence. *Columbia Journal of European Law*, 2006, Vol. 12, p. 342.

¹¹ Plašāk sk. Ashworth, A. Self-Incrimination in European Human Rights Law—A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, Vol. 30, number 3, december 2008 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.cardozolawreview.com/content/30-3/ASHWORTH.30-3.pdf>.

¹² Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97, 2002, 28 jūn.

¹³ Līgums par Eiropas Savienību, 1992. *ES Oficiālais vēstnesis*, C 325, 2002, 24. dec.

¹⁴ Eiropas Savienības Pamattiesību harta, 2000. *ES Oficiālais vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts.

apsūdzēšanu.¹⁵ Pamatojoties uz minēto dokumentu, 2003. gadā tika izstrādāta pirmā likumdošanas iniciatīva – Zaļā grāmata par aizdomās turētu un apsūdzēto procesuālajām tiesībām kriminālprocesā Eiropas Savienībā.¹⁶ Tajā tika noteiktas prioritārās jomas, kurās būtu nepieciešams ieviest Eiropas Savienības vienotos minimālos kriminālprocesuālos standartus.¹⁷ Pasākumus prioritāro jomu īstenošanā var uzskatīt par pirmo posmu kriminālprocesuālo tiesību harmonizācijā Eiropas Savienības ietvaros, un jau tiek noteikti nākamie aktuālie jautājumi.¹⁸

Nākamajā konsultāciju posmā tiek pētītas procesuālās garantijas pierādījumu iegūšanā un izmantošanā. Minētā posma ietvaros jau 2006. gadā Eiropas Komisija pieņēma Zaļo grāmata par nevainīguma prezumpciju¹⁹ (turpmāk tekstā – Zaļā grāmata), kurā analizētas tiesības neliecināt pret sevi, tiesības klusēt un tiesības nesniegt pierādījumus. Zaļās grāmatas 2.4. punktā ir noteikts: „Nevainīguma prezumpcija ietver tiesības neliecināt pret sevi, kas savukārt ietver tiesības klusēt un nebūt spiestam sniegt savas vainas pierādījumus. (..) Apsūdzētais var atteikties atbildēt uz jautājumiem un sniegt pierādījumus.” Zaļās grāmatas 2.5. punktā tiek analizētas tiesības klusēt: „Tiesības klusēt piemēro policijas veiktā iztaujāšanā un tiesā. Apsūdzētajam ir jābūt tiesībām neliecināt un, attiecīgos gadījumos, tiesībām pirms tiesas neatklāt savas aizstāvības raksturu.” Savukārt 2.6. punktā, atsaucoties uz iepriekš aplūkoto ECT spriedumu lietā „Saunders pret Lielbritāniju” („Saunders v. United Kingdom”), tiek aplūkotas arī tiesības nesniegt pierādījumus.

Savukārt pirmā konsultāciju posma ietvaros 2009. gadā 30. novembrī Eiropas Savienības Padome pieņēma Rezolūciju par ceļvedi aizdomās turētu un apcietinātu personu tiesību stiprināšanai Eiropas Savienībā (turpmāk tekstā – Ceļvedis), kas nosaka prioritārās jomas, kurās Eiropas Savienības mērogā būtu jāveic pasākumi, kas var ietvert arī tiesību aktu pieņemšanu.²⁰ Tomēr, lai varētu īstenot minētos pasākumus, bija nepieciešams paplašināt Eiropas Savienības kompetenci brīvības, drošības un tiesiskuma jomā.

¹⁵ Sk. Konsultācijas dokumenta kopsavilkumu. Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union.19.02.2003. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf;

Dine, J. Criminal law and the privilege against self-incrimination. In: *The European Union charter of fundamental rights*. Peers, S., Ward, A. (ed. by). Oregon: Hart Publishing, 2004, p. 271.

¹⁶ Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union.19.02.2003. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf.

¹⁷ Par prioritārajām jomām tika atzītas: 1) tiesības uz juridisko palīdzību; 2) tiesības uz mutisku un rakstisku tulkošanu; 3) īpaši aizsargājamo aizdomās turētu un apsūdzēto personu tiesību nodrošināšana; 4) apcietināto ārvalsts piederīgo tiesības uz konsulāro palīdzību; 5) informēšana par tiesībām.

¹⁸ Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union.19.02.2003, 2.6. punkts [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf.

¹⁹ Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju. 25.04.2006. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0174:FIN:LV:PDF>.

²⁰ Ceļvedis paredz, ka pasākumi jāveic šādās prioritārās jomās: 1) mutiskā un rakstiskā tulkošana; 2) informācija par tiesībām un informācija par izmaksām; 3) juridiskās konsultācijas un juridiskā palīdzība; 4) saziņa ar radniekiem, darba devējiem un konsulārajām iestādēm; 5) īpaši aizsargpasākumi aizdomās turētām vai apsūdzētām personām, kas ir neaizsargātas; 6) Zaļā grāmata par pirmstiesas aizturēšanu. Padomes 2009. gada 30. novembra Rezolūcija par ceļvedi aizdomās turētu un apcietinātu personu tiesību stiprināšanai Eiropas Savienībā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:295:0001:0003:lv:PDF>.

Būtiskas izmaiņas Eiropas Savienībā, tai skaitā cilvēktiesību jomā, ievieš Lisabonas līgums,²¹ kas stājās spēkā 2009. gada 1. decembrī. Lisabonas līgums paredz aizstāt Līguma par Eiropas Savienību 6. pantu, tā pirmajā daļā nosakot, ka Hartai ir juridiski saistošs spēks, savukārt otrajā daļā tiek noteikts, ka Eiropas Savienība pievienojas Konvencijai.²² Turklāt ar Lisabonas līgumu tiek pārtraukta pilāru struktūra, paredzot, ka jautājumi agrākā trešā pilāra ietvaros tiek reglamentēti ar parasto likumdošanas procedūru. Tādējādi Eiropas Savienībai ir noteiktas tiesības pieņemt dalībvalstīm saistošus tiesību aktus – direktīvas – policijas un tiesu iestāžu sadarbības jomā, tai skaitā nosakot personas tiesības kriminālprocesā, ar nosacījumu, ka jāņem vērā dalībvalstu tiesību sistēmas un tiesiskās tradīcijas.²³

Pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās pirmā posma ietvaros tiek izstrādātas pirmās direktīvas, ietverot arī procesuālās garantijas tiesībām sevi neapsūdzēt. 2010. gadā tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā.²⁴ 2010. gadā Eiropas Komisija nāca klajā ar Priekšlikumu Direktīvai par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā, ko Eiropas Parlaments 2011. gada 13. decembra plenārsēdē ir pieņēmis pirmajā lasījumā.²⁵ Minētās direktīvas 3. panta pirmā daļa paredz, ka dalībvalstis nodrošina, lai ikvienu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu aizdomās turētu vai apsūdzētu personu nekavējoties saņemtu informāciju par tiesībām kļusēt. Turklāt saskaņā ar minēto pantu šīm tiesībām ir jābūt ietvertām valsts tiesību aktos un ir jānodrošina šo tiesību efektīva izmantošana. Direktīvas pirmajā pielikumā ir ietverts paraugs paziņojumam par tiesībām, kas paredz, ka attiecībā uz tiesībām kļusēt ir norādāma šāda informācija: „Kad jūs nopratina policijas vai tiesu iestāžu darbinieks, jums nav obligāti jāatbild uz jautājumiem par nodarījumu, par kuru jūs tur aizdomās. Jūsu advokāts var palīdzēt jums pieņemt lēmumu attiecībā uz kļusēšanu.”²⁶ Tādējādi tiesības kļusēt kā vienas no kriminālprocesuālajām tiesībām šobrīd tiek ietvertas Eiropas Savienības dalībvalstīm saistošā tiesību aktā.

Atbilstoši Ceļvedī noteiktajiem pasākumiem 2011. gada 8. jūnijā Eiropas Komisija nāca klajā ar priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par tiesībām piekļūt advokātam kriminālprocesa ietvaros un tiesībām sazināties pēc aizturēšanas.²⁷ Tuvākajā laikā sagaidāms regulējums, kas paredzēs īpašus aizsargpasākumus aizdomās turētajām vai apsūdzētajām personām, kas ir neaizsargātas. Tāpat Eiropas Komisija 2011. gada 14. jūnijā pieņēma Zaļo grāmatu par ES tiesību aktu krimināltiesību jomā piemērošanu saistībā ar brīvības atņemšanu.²⁸

²¹ Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī. *ES Oficiālais Vēstnesis*, C 306, 2007, 17. dec.

²² Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija. *ES Oficiālais vēstnesis*, C 83/01, 2010, 30. marts.

²³ **Craig, P., Burca, G.** *EU law: Text, cases and materials*. 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 943.

²⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes 2010. gada 20. oktobra Direktīva 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 280, 2010, 26. okt.

²⁵ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Eiropas Komisija, 20.07.2010. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0392:FIN:LV:PDF>.

²⁶ Turpat.

²⁷ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par tiesībām piekļūt advokātam kriminālprocesa ietvaros un tiesībām sazināties pēc aizturēšanas. Eiropas Komisija, 08.06.2011. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0326:FIN:LV:PDF>.

²⁸ Zaļā grāmata Savstarpējās uzticēšanās stiprināšana Eiropas tiesiskuma telpā – Zaļā grāmata par ES tiesību aktu krimināltiesību jomā piemērošanu saistībā ar brīvības atņemšanu, 08.06.2011 [tiešsaiste]. Eiropas

Sagaidāms, ka pēc tam Eiropas Savienībā tiks izstrādāti valstīm saistoši tiesību akti, kas noteiks minimālās procesuālās garantijas pierādījumu iegūšanā un izmantošanā, cita starpā ietverot tiesības sevi neapsūdzēt. Tajā pašā laikā joprojām tiek pētīts, cik lielā mērā Eiropas Savienībā ir nepieciešams aizsargāt minētās tiesības, izvērtējot Eiropas valstu nacionālo tiesisko regulējumu.

3. Ārvalstu tiesiskais regulējums

Tiesības sevi neapsūdzēt ir tieši noteiktas vairāku Eiropas Savienības dalībvalstu konstitūcijās – Slovēnijas Republikas Konstitūcijas 29. pantā,²⁹ Slovākijas Republikas Konstitūcijas 47. pantā,³⁰ Spānijas Karalistes Konstitūcijas 22. pantā,³¹ Igaunijas Republikas Konstitūcijas 22. pantā³² un Lietuvas Republikas Konstitūcijas 31. pantā.³³ Minētās tiesības ir noteiktas arī Čehijas konstitucionālajā aktā – Čehijas Republikas Pamattiesību un pamatbrīvību hartas 37. pantā.³⁴ Izvērtējot minētās konstitucionālās normas, var secināt, ka lielākajā daļā, proti, Slovākijas, Čehijas, Spānijas un Igaunijas konstitūcijās ir ietverts viens no šo tiesību aspektiem, proti, tiesības atteikties sniegt liecības, ja tādējādi persona sevi apsūdz. Divu valstu – Slovēnijas un Lietuvas – konstitūcijās ir tieši noteiktas tiesības sevi neapsūdzēt, lai gan tās tiek definētas atšķirīgi. Proti, Slovēnijas Konstitūcija paredz tiesības sevi neapsūdzēt, savukārt Lietuvas – aizliegumu piespiest sniegt pierādījumus pret sevi. Papildus minētajām tiesībām gan Slovēnijas, gan Spānijas konstitūcijas nosaka tiesības neatzīt vainu. Visu valstu, izņemot Spāniju, konstitūcijās ir noteiktas ne tikai personas tiesības nesniegt liecības vai neapsūdzēt sevi, bet arī savus tuviniekus. Tiesības sevi neapsūdzēt ir tieši noteiktas arī citu valstu konstitūcijās, piemēram, Krievijas Federācijas Konstitūcijas 51. pantā,³⁵ kā arī Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcijas 5. pantā.³⁶ Tātad vairākās valstīs tiesības sevi neapsūdzēt ir noteiktas kā konstitucionāls tiesību princips.

Ārvalstīs pastāv atšķirīga pieeja attiecībā uz kriminālprocesa pamatprincipu noteikšanu kriminālprocesa likumos. Vairāku Eiropas valstu, piemēram, Vācijas,³⁷

Komisija [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:LV:HTML>.

²⁹ Constitution of the Republic of Slovenia. 23.12.1991. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014895.pdf>.

³⁰ Constitution of the Slovak Republic. 03.09.1991. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.constitution.org/cons/slovakia.txt>.

³¹ Constitution of the Kingdom of Spain. 27.12.1978. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions>.

³² The Constitution of the Republic of Estonia. 28.06.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>.

³³ The Constitution of Republic of Lithuania. 25.10.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.

³⁴ Charter of the Fundamental Rights and Freedoms of the Czech Republic. 19.12.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/czech_charter.

³⁵ Конституция Российской Федерации. 12.06.1990. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.constitution.ru/>.

³⁶ Constitution of the United States. (adopted on September 17, 1787) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://constitutionus.com/>.

³⁷ The German Code of Criminal Procedure (published on 07.04.1987.) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Francijas³⁸ un Somijas³⁹ kriminālprocesa likumos nav tieši noteikti kriminālprocesa pamatprincipi. Savukārt atsevišķi kriminālprocesa principi tiek izdalīti, piemēram, Igaunijas,⁴⁰ Krievijas,⁴¹ Bulgārijas⁴² un Slovākijas⁴³ kriminālprocesa likumos. Lai gan minēto valstu kriminālprocesa likumi kā kriminālprocesa pamatprincipu tieši nenosaka tiesības sevi neapsūdzēt, salīdzinājumā ar Latvijas Kriminālprocesa likumu⁴⁴ (turpmāk tekstā – KPL) ārvalstu kriminālprocesa likumos ir mazāk kriminālprocesa pamatprincipu – ja KPL nosaka 20 pamatprincipus, Igaunijas un Slovākijas kriminālprocesa likumos ietverti tikai 12, Krievijas – 14, Bulgārijas – 17 principi, turklāt, kā jau minēts, vairumā no šīm valstīm tiesības sevi neapsūdzēt ir ietvertas konstitūcijās.

Eiropas valstu kriminālprocesuālās normas paredz, ka tiesības sevi neapsūdzēt ir aizsargājamas. Eiropas zinātnieki 2009. gadā pabeidza pētījumu, kura ietvaros Eiropas Savienības dalībvalstīm tika uzdoti jautājumi par kriminālprocesuālo tiesību regulējumu. Atbildes sniedza visas Eiropas Savienības dalībvalstis, izņemot Maltu. Cita starpā, dalībvalstīm tika lūgts atbildēt uz jautājumu, vai apsūdzētajam ir tiesības klusēt kriminālizmeklēšanas un tiesas procesa laikā. Uz šo jautājumu apstiprinoši atbildēja visas valstis, izņemot Luksemburgu un Franciju.⁴⁵ Jānorāda, ka Francijas Kriminālprocesa kodeksā ir noteikts izmeklēšanas tiesneša pienākums informēt apsūdzēto par tiesībām klusēt (116. p. 4. teikums).⁴⁶ Arī Francijas kriminālprocesa tiesību zinātnieki norāda, ka tiesības klusēt kriminālprocesā ir atzītas kā pamattiesības.⁴⁷ Tātad vairumā Eiropas valstu kriminālprocesa likumi kā vienu no būtiskākajiem tiesību sevi neapsūdzēt elementiem paredz tiesības klusēt.

Eiropas un citu valstu konstitucionālo un kriminālprocesuālo tiesību normu analīze liecina, ka tiesības sevi neapsūdzēt kā vienas no cilvēktiesībām ir atzītas kā vispārējs tiesību princips kriminālprocesā.

4. Latvijas tiesiskais regulējums

Lai gan Latvijas Republikas Satversmē⁴⁸ nav tieši noteiktas tiesības sevi neapsūdzēt, tās ietilpst Satversmes 92. pantā ietvertajā vispārējā tiesību uz taisnīgu

³⁸ The French Code of Criminal Procedure. (23 January 2002). [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

³⁹ Criminal Procedure Act. (Finland, 1997) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁴⁰ Code of Criminal Procedure (Estonia) (12.02.2003.) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X60027K4.htm>.

⁴¹ Criminal Procedural Code of the Russian Federation (18.12.2001) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁴² Criminal Procedure Code of Bulgaria. (effective 29.04.2006) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.mjeli.government.bg/Npk/docs/CRIMINAL_PROCEDURE_CODE.pdf.

⁴³ Penal Procedure Code of Slovakia. (2005) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/3850>.

⁴⁴ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijā [aplūkots 2012. gada 16. janvārī].

⁴⁵ Spronken, T., Vermeulen, G., Vocht, D., Puyenbroeck, L. EU Procedural Rights in Criminal Proceedings 2009 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=16315>.

⁴⁶ The French Code of Criminal Procedure (23 January 2002) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁴⁷ Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T. *Effective Criminal Defence in Europe*. [B. v.]: Intersentia, 2010, p. 232.

⁴⁸ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

tiesu principa saturā, ņemot vērā, ka minētā panta saturs tiek noskaidrots atbilstoši starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē sniegtajai interpretācijai.⁴⁹

Raksta mērķis nav izvērsti analizēt Latvijas kriminālprocesuālo regulējumu, tomēr ir nepieciešams norādīt uz kriminālprocesa pamatprincipu sistēmas nepilnībām. KPL ir iekļauta atsevišķa nodaļa „Kriminālprocesa pamatprincipi”, kurā ir noteikts salīdzinoši izsmeltošs pamatprincipu uzskaitījums, tomēr tiesības sevi neapsūdzēt tajā tieši nav noteiktas. Tiesības sevi neapsūdzēt ir cieši saistītas ar vairākiem KPL paredzētiem pamatprincipiem: cilvēktiesību garantēšanas principu (KPL 12. pants), nevainīguma prezumpcijas principu (KPL 19. pants), tiesībām uz aizstāvību (KPL 20. pants), spīdzināšanas un pazemošanas aizlieguma principu (KPL 13. pants). Tāpat KPL ir ietverti vairāki pamatprincipi, kas kolidē ar tiesībām sevi neapsūdzēt, proti, procesuālā pienākuma principu (KPL 9. pants) un sadarbības principu (KPL 21. pants).

Tiesības sevi neapsūdzēt būtu ietveramas KPL noteikto kriminālprocesa pamatprincipu sistēmā kā pretējs princips tiesībām uz sadarbību. Kriminālprocesa tiesību zinātnieces – profesore Ā. Meikališa un profesore K. Strada-Rozenberga – pamatoti norāda: „Tiesības nesniegt sevi inkriminējošu informāciju vai cita veida pierādījumus pamatā tiek skatītas kā aizliegums kompetentajām personām piespiešanas vai citā neatbilstošā veidā iedarboties uz personas gribu, tādējādi piespiežot viņu sadarboties savas apsūdzības pierādīšanā.”⁵⁰ Tiesības sevi neapsūdzēt nosaka, ka personai nav vispārēja pienākuma sadarboties ar valsti, lai tā varētu pierādīt šīs personas vainu, piemēram, sniedzot liecības, atzīstot vainu vai sniedzot citus pierādījumus pret sevi.⁵¹ Tādējādi tiesības uz sadarbību ir atzīstams par pretēju principu tiesībām sevi neapsūdzēt.

Sadarbības princips, cita starpā, paredz, ka sadarbība var izpausties vienkāršāka procesa veida izvēlē un procesa norises veicināšanā (KPL 21. panta otrā daļa). KPL 21. panta redakcija var radīt maldīgu priekšstatu, ka personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir pienākums sadarboties ar procesa virzītāju, kā arī mudināt domāt, ka nesadarbojoties var iestāties nelabvēlīgas tiesiskas sekas. Tiesības sevi neapsūdzēt jo īpaši var tikt pārkāptas, ja sadarbība izpaužas kā vienkāršoto kriminālprocesa formu izvēle, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē.⁵² Piemērojot minētās vienkāršotās kriminālprocesa formas, pastāv liels risks, ka, pārkāpjot tiesības sevi neapsūdzēt, nevainīgas personas var tikt atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.⁵³

⁴⁹ Sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106 „Par Civillikuma 156. panta otrās daļas vārdu „divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam” secinājumu daļas 9. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.88, 2009, 5. jūn.

⁵⁰ **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. nov.

⁵¹ Sk. **Ashworth, A.** Self-Incrimination in European Human Rights Law—A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, Vol. 30, number 3, december 2008, p. 768 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.cardozolawreview.com/content/30-3/ASHWORTH.30-3.pdf>.

⁵² KPL nosaka šādas minētās vienkāršotās kriminālprocesa formas: kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības (KPL 379. pants), nosacītu kriminālprocesa izbeigšanu (KPL 379. panta trešā daļa, 34. nodaļa), prokurora priekšrakstu par sodu (KPL 420. pants, 35. nodaļa), vienošanās procesu (KPL 38., 49., 40. nodaļa) un lietas izskatīšanu tiesā bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. pants).

⁵³ Sk. **Huff, C. R., Killias, M.** *Wrongful Conviction: International Perspectives on Miscarriages of Justice*. USA, Philadelphia: Temple University Press, 2008, p. 289.

Nosakot tiesības uz sadarbību kā vienu no kriminālprocesa pamatprincipiem, bet neparedzot tam pretējo principu – tiesības sevi neapsūdzēt, likumdevējs nav nodrošinājis līdzsvaru starp kriminālprocesa efektivitātes un cilvēktiesību ievērošanas interesēm. Lai nodrošinātu šo „taisnīgo līdzsvaru”, tiesības sevi neapsūdzēt būtu jānosaka par vienu no kriminālprocesa pamatprincipiem. Turklāt tādējādi tiktu nodrošināts, ka KPL normas veidotas, balstoties uz minēto principu, un to piemērošanas prakse atbilstu un efektīvi aizsargātu minētās tiesības.

Kopsavilkums

Tiesības sevi neapsūdzēt ir vienas no cilvēktiesībām, kas noteiktas Latvijai saistošos starptautiskos cilvēktiesību pamatdokumentos. Minētās tiesības kā vienas no kriminālprocesuālām tiesībām ir atzītas arī Eiropas Savienības tiesībās un kopš Lisabonas līguma spēkā stāšanās pamazām tiek ietvertas Eiropas Savienības dalībvalstīm saistošos tiesību aktos. Arī ārvalstu tiesiskā regulējuma analīze liecina, ka gan Eiropas valstu, gan citu pasaules valstu tiesību sistēmās tiesības sevi neapsūdzēt ir atzītas kā vispārējs tiesību princips kriminālprocesā. Latvijā tiesības sevi neapsūdzēt izriet no Satversmes 92. pantā noteiktā taisnīgas tiesas principa. Ņemot vērā, ka KPL ietver salīdzinoši daudz kriminālprocesa pamatprincipus, tai skaitā sadarbības principu, kas ir pretējs tiesībām sevi neapsūdzēt, lai nodrošinātu taisnīgu līdzsvaru starp kriminālprocesa efektivitātes un cilvēktiesību ievērošanas interesēm, būtu apsverama iespēja tiesības sevi neapsūdzēt tieši noteikt KPL kā kriminālprocesa pamatprincipu.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. I. Ziemeles red. Rīga: SIA „Izglītības soļi”, 2000, 75. lpp.
2. **Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.** Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. nov.
3. **Amann, D. M.** Harmonic Convergence? Constitutional Criminal Procedure in an International Context [tiešsaiste]. *Indiana Law Journal*, Vol. 75, March/April 2000, p. 810–873. [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2149&context=ilj>.
4. **Ashworth, A.** Self-Incrimination in European Human Rights Law—A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, Vol. 30, number 3, december 2008, p. 751–774.

5. **Berger M.** Self-Incrimination and the European Court of Human Rights: Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence. *Columbia Journal of European Law*, Vol. 12, 2006, p. 339–381.
6. **Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T.** Effective Criminal Defence in Europe. [B. v.]: Interesentia, 2010.
7. **Clayton, R., Tomlinson, H.** *Fair trial rights*. New York: Oxford University Press, 2006.
8. **Craig, P., Burca, G.** *EU law: Text, cases and materials*. 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2011.
9. **Dine, J.** Criminal law and the privilege against self-incrimination. In: *The European Union charter of fundamental rights*. Peers, S., Ward, A. (ed. by). Oregon: Hart Publishing, 2004, p. 269–286.
10. **Spronken, T., Vermeulen, G., Vocht, D., Puyenbroeck, L.** EU Procedural Rights in Criminal Proceedings 2009 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=16315>.
11. **Huff, C. R., Killias, M.** *Wrongful Conviction: International Perspectives on Miscarriages of Justice*. USA, Philadelphia: Temple University Press, 2008.

Normatīvie akti

1. Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97, 2002, 28 jūn.
2. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūn.
3. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. apr.
4. Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī. *ES Oficiālais Vēstnesis*, C 306, 2007, 17. dec.
5. Eiropas Savienības Pamattiesību harta, 2000. *ES Oficiālais vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts.
6. Līgums par Eiropas Savienību, 1992. *ES Oficiālais vēstnesis*, C 325, 2002, 24. dec.
7. Eiropas Parlamenta un Padomes 2010. gada 20. oktobra Direktīva 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 280, 2010, 26. okt.
8. Zaļā grāmata Savstarpējās uzticēšanās stiprināšana Eiropas tiesiskuma telpā – Zaļā grāmata par ES tiesību aktu krimināltiesību jomā piemērošanu saistībā ar brīvības atņemšanu, 08.06.2011 [tiešsaiste]. Eiropas Komisija [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:L:V:HTML>.
9. Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju. 25.04.2006. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0174:FIN:LV:PDF>.
10. Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union. 19.02.2003. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf.
11. Padomes 2009. gada 30. novembra Rezolūcija par ceļvedi aizdomās turētu un apcietinātu personu tiesību stiprināšanai Eiropas Savienībā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:295:0001:0003:lv:PDF>.
12. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
13. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijā.

14. Charter of the Fundamental Rights and Freedoms of the Czech Republic. 19.12.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.usoud.cz/view/czech_charter.
15. The Constitution of Republic of Lithuania. 25.10.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.
16. The Constitution of the Republic of Estonia. 28.06.1992. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>.
17. Constitution of the Republic of Slovenia. 23.12.1991. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014895.pdf>.
18. Constitution of the Slovak Republic. 03.09.1991. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.constitution.org/cons/slovakia.txt>.
19. Конституция Российской Федерации. 12.06.1990. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.constitution.ru/>.
20. Constitution of the Kingdom of Spain. 27.12.1978. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions>.
21. Constitution of the United States. (adopted on September 17, 1787) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://constitutionus.com/>.
22. The French Code of Criminal Procedure. (23 January 2002). [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
23. Criminal Procedure Code of Bulgaria. (effective 29.04.2006) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: http://www.mjeli.government.bg/Npk/docs/CRIMINAL_PROCEDURE_CODE.pdf.
24. Penal Procedure Code of Slovakia. (2005) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/3850>.
25. Code of Criminal Procedure. (Estonia) (12.02.2003). [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X60027K4.htm>
26. Criminal Procedural Code of the Russian Federation. (18.12. 2001) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
27. Criminal Procedure Act. (Finland, 1997) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
28. The German Code of Criminal Procedure. (1987.) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Juridiskā prakse

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 18837/06 *Allen v. United Kingdom*.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 6563/03 *Shannon v. United Kingdom*.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 13881/02 *King v. United Kingdom*.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietā: 34720/97 *Heaney and McGuinness v. Ireland*.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*.
6. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106 „Par Civillikuma 156. panta otrās daļas vārdu „divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2009, 5. jūn.

Normatīvo aktu projekti

1. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Eiropas Komisija, 20.07.2010. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0392:FIN:LV:PDF>.
2. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par tiesībām piekļūt advokātam kriminālprocesa ietvaros un tiesībām sazināties pēc aizturēšanas. Eiropas Komisija, 08.06.2011. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 16. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0326:FIN:LV:PDF>.

KRIMINĀLISTISKĀ DIAGNOSTIKA KĀ KRIMINĀLISTIKAS SPECIĀLĀ METODE

Dr. iur. Elita Nīmande

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docente
Elita.Nimande@lu.lv

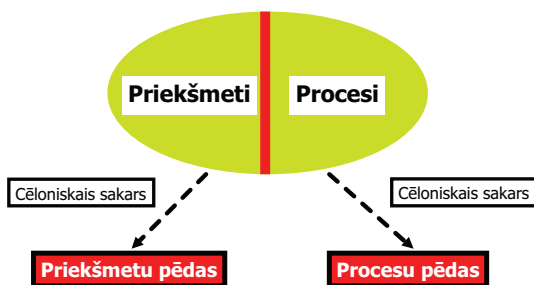
Dr. iur. Vladimirs Terehovičs

zvērētais advokāts
vterehovich@td.lv

Atslēgvārdi: kriminālistika, kriminālistiskās izziņāšanas metodes, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana

Raksta mērķis ir dot ieskatu vienā no trim speciālajām kriminālistiskās izziņāšanas metodēm – kriminālistiskajā diagnostikā un ilustrēt mūsdienu priekšstatu par to.

Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana kriminālprocesa ietvaros nosaka vajadzību skaidri definēt tās metodes, kuras ir nepieciešamas un pietiekamas, lai noskaidrotu ar izmeklējamo notikumu saistītos apstākļus. No mūsdienu krimināltiesību viedokļa raugoties, noziedzīgs nodarījums ir juridiski nozīmīgs notikums, kuram ir materiāla daba (noziedzīgi nodarījumi ideālā formā nepastāv). Šim notikumam ir noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Jebkuru materiālās pasaules notikumu veido materiālās pasaules priekšmetu kopums un šo priekšmetu mijiedarbība (procesi). Mijiedarbībā izpaužas priekšmetu īpašības un attiecības. Notikuma struktūras atspoguļojums būtībā ir priekšmetu kopuma un to mijiedarbības atspoguļojums, kuru var ilustrēt ar šādu shēmu (sk. 1. att.)

1. att. Notikuma atspoguļošanās materiālajā vidē

Lai noskaidrotu noziedzīga nodarījuma apstākļus, nepietiek tikai ar kriminālistiskās identifikācijas metodi, jo ar to var noskaidrot cēlonisko sakaru starp

priekšmetiem un to atspoguļojumiem,¹ bet nevar noskaidrot cēlonisko sakaru starp procesu un tā atspoguļojumiem. Kriminālistiskās identifikācijas metode kriminālistiem ir zināma vairāk nekā 100 gadu, tāpēc var uzskatīt, ka tā ir pietiekami attīstīta. Savukārt kriminālistisko diagnostiku zinātnieki kriminālisti sāka izmantot tikai 20. gadsimta septiņdesmito gadu sākumā, tāpēc par šā termina pietiekamu noteiktību var runāt ar zināmu piesardzību.

Diagnostikas (grieķu *diagnostikos* – spējīgs atpazīt) jēdziens tiek plaši izmantots dažādās cilvēka darbības un zināšanu jomās. Piemēram, medicīnā diagnostika ir cilvēka organisma stāvokļa izpētes pamatmetode, bet šādas izpētes rezultāts ir diagnoze, t. i., medicīnas terminos formulētas pacienta organisma stāvokļa izmaiņas; tehnikā diagnostika ir tādu pazīmju noskaidrošana un izpēte, kuras raksturo defektus mašīnās, iekārtās, to mezglos un elementos, lai paredzētu iespējamās novirzes to darbības režīmos (vai stāvokļos) u. tml. Kriminālistikā terminu „diagnostika” izmanto cēloniskā sakara noteikšanai, ņemot vērā mijiedarbības raksturu starp priekšmetiem un šās mijiedarbības materiālajiem atspoguļojumiem. Lai ērtāk norobežotu jēdziena „diagnostika” citas nozīmes, kā arī lai unificētu kriminālistikas terminoloģiju, kriminālistikā izmanto terminu „kriminālistiskā diagnostika”.

Risinot jautājumus par apstākļiem, kas saistīti ar noziedzīga nodarījuma notikumu, piesardzība diagnostikas jēdziena izmantošanā ilgu laiku izpaudās pat terminoloģijā – līdz 20. gadsimta beigām lietīšķā izpēte noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesā bija iedalīta dihotomiski: identifikācijas izpētē un neidentifikācijas izpētē. Savukārt jēdziena „kriminālistiskā diagnostika” attīstības sākums tiek saistīts ar 1972. gadā publicēto krievu kriminālista A. Sņetkova rakstu.²

Mūsdienās jēdzienu „kriminālistiskā diagnostika” var definēt trīs savstarpēji saistītās nozīmēs:

- 1) kriminālistiskā diagnostika kā zinātniska teorija;
- 2) kriminālistiskā diagnostika kā izzināšanas metode;
- 3) kriminālistiskā diagnostika kā izzināšanas process.

Kriminālistiskā diagnostika kā zinātniska teorija ir zināšanu sistēma, kas ļauj aprakstīt un izskaidrot vispārējās cēloniskā sakara noteikšanas likumsakarības starp procesu un tā atspoguļojumu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas gaitā. Kriminālistiskās diagnostikas teorija ir kriminālistiskās diagnostikas metodes teorētiskais pamatojums, un to veido vispārīgā daļa un sevišķā daļa. Vispārīgā daļa atspoguļo teorijas metodoloģisko pusi, un tajā ietilpst:

- 1) kriminālistiskās diagnostikas teorijas vēsture;
- 2) kriminālistiskās diagnostikas izzināšanas objekti, subjekti un priekšmets;
- 3) kriminālistiskās diagnostikas teorijas sistēma;
- 4) kriminālistiskās diagnostikas izzināšanas līdzekļi.

Kriminālistiskās diagnostikas teorijas sevišķā daļa atspoguļo teorijas priekšmetisko daļu; to veido zinātnisko atzinumu sadaļas par šādiem kriminālistiskās diagnostikas veidiem:

- 1) fizikālo procesu kriminālistiskā diagnostika;
- 2) ķīmisko procesu kriminālistiskā diagnostika;

¹ Plašāk sk. Терехович, В. Н., Ниманде, Э. В. Сущность криминалистической идентификации. *Криминалистика* первопечатный, №.2, 2011, Харьков: Апостиль, С. 29–39.

² Снетков, В. А. *Проблемы криминалистической диагностики*. В кн.: Труды ВНИИ МВД СССР. Вып. 23, М., 1972.

3) bioloģisko procesu kriminālistiskā diagnostika.

Šādu kriminālistiskās diagnostikas klasifikāciju pamato parādību dabaszinātniskā interpretācija ar fizikas, ķīmijas un bioloģijas līdzekļiem.

Lietišķo zināšanu sistēmas izveidi ievada tā saucamais uzkrāšanas periods, kura laikā notiek empīriskā materiāla ticamības noteikšana un apkopošana eksperimentālā ceļā. Pietiekami noteiktas sistēmiskas zināšanas par materiālās pasaules priekšmetiem cilvēce uzkrājusi visā civilizācijas attīstības laikā. Gadsimtu gaitā būtiski nav mainījušies priekšstati par daudzu priekšmetu būtību. Zināšanas par materiālās pasaules priekšmetiem ir relatīvi stabilas, un to objektivitāte pamatota ar lietu izpratni telpā un laikā. Lietu individualitātes pamatā ir lietas telpiski kvalitatīvā robeža. Šī robeža ir pietiekami pieejama sajūtām un pieredzei.

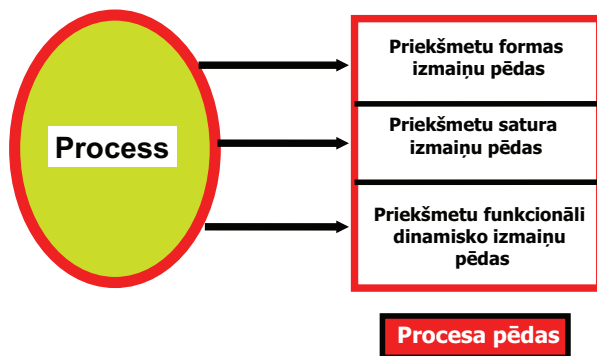
Zināšanas par procesiem (parādībām), t. i., par materiālās pasaules priekšmetu mijiedarbību, nav tik viennozīmīgas. Atšķirībā no priekšmetu būtības izpratnes procesu (parādību) būtības izpratne ir tieši saistīta ar lietu kvalitatīvo izpratni. Kvalitatīvi atšķirīgām lietām parasti nav telpiski kvantitatīvu robežu, bet kvalitatīvo robežu vairumā gadījumu nevar noteikt ar sajūtu orgāniem. Kvalitatīvās robežas noteikšana starp procesiem ir nevis sajūtu, bet saprātīgas attieksmes rezultāts pret realitāti. Procesu kvalitatīva izpratne tieši saistīta ar konkrētu parādību tā saukto teorētisko interpretāciju. Jebkuras teorētiskas interpretācijas pamatā vienmēr ir kāda interpretētāja ideja, uzskats, pozīcija, kurai jābūt ne tikai savietojamai ar citu interpretāciju sistēmu, bet jāatspoguļo arī interpretācijas mērķi. Mūsdienu priekšstatu par materiālās pasaules parādībām pamato dabas parādību interpretācija no dabaszinātņu pamatteoriju (fizika, ķīmija, bioloģija) viedokļa. Šo teoriju pamati tika formulēti tikai 19. gadsimtā. Zināšanas par fizikālām, ķīmiskām, bioloģiskām un citām dabas parādībām pastāvīgi tiek precizētas un padziļinātas, bet šo zināšanu līmenis vienmēr korelējas ar konkrētās dabaszinātniskās teorijas attīstības stāvokli. Šis apstāklis ietekmējis to, ka, salīdzinot ar jēdzienu „identifikācija”, jēdziens „diagnostika” zināšanu sistēmā par noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu radās daudz vēlāk un tam nav pietiekami skaidra un precīza satura un loģiskā apjoma definējuma.

Kriminālistiskās diagnostikas izzināšanas objekti ir procesi kā materiālās pasaules notikuma daļa un to materiāli fiksētie atspoguļojumi. Kriminālistiskās diagnostikas objekti var ietekmēt lietu juridisko nozīmi noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas gaitā. Pēc analogijas ar kriminālistiskās identifikācijas izzināšanas objektiem kriminālistiskās diagnostikas izzināšanas objektus var iedalīt diagnosticējamos (pārbaudāmie procesi, meklējamie procesi) objektos un diagnosticējošos objektos (materiāli fiksēti meklējamā procesa atspoguļojumi). Būtībā diagnosticējošie objekti ir noziedzīga nodarījuma notikuma pēdas. Procesu uz mijiedarbībā esošiem priekšmetiem atspoguļojas kā mijiedarbībā esošo priekšmetu formas, substances vai funkcionāli dinamisko raksturlielumu izmaiņas.

Kriminālistiskās diagnostikas teorijas izzināšanas priekšmets ir cēloniskā sakara noteikšanas likumsakarības starp procesu un tā materiāli fiksētu atspoguļojumu, izmeklējot noziedzīgus nodarījumus.

Kriminālistiskās diagnostikas izzināšanas subjektu dabu līdzīgi kā kriminālistiskajā identifikācijā nosaka noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas procesa specifika konkrētā valstī. Šo specifiku var pamatot ar loģiski vēsturisko konkrētās sabiedrības attīstību. Kriminālistiskās diagnostikas subjekti Latvijā ir personas, kas veic noziedzīga nodarījuma izmeklēšanu, un tiesu eksperti.

Kriminālistiskā diagnostika kā izziņāšanas metode ir cēloniskā sakara noteikšana starp procesu un sekām (pēdām), kuras ir izmeklējamā notikuma atspoguļojums. Procesi atspoguļojas kā mijiedarbībā bijušo priekšmetu formas, sastāva (substances) vai funkcionāli dinamiskā stāvokļa izmaiņu pēdas. Procesi atspoguļošanās struktūru var ilustrēt ar šādu shēmu (sk. 2. att.).

2. att. Procesi atspoguļošanās struktūra materiālajā vidē

Procesi var atspoguļoties vai nu vienā atspoguļojuma formā, vai dažādās procesu atspoguļojuma formu kombinācijās. Piemēram, šāviena process atspoguļojas uz čaulas visās trīs atspoguļojuma formās:

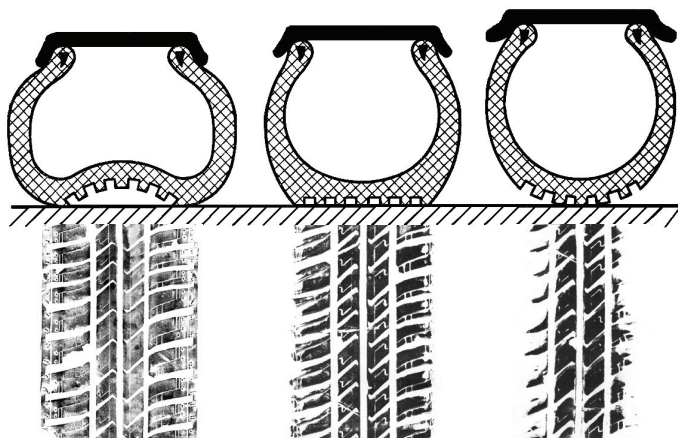
- 1) priekšmeta formas izmaiņas – belžņa pēda uz kapeles, patronas atbalsta pēda uz čaulas cepurītes u. c. ieroču detaļu iedarbības pēdas;
- 2) priekšmeta satura izmaiņas – pulvera un kapeles lādiņu sadalīšanās pēdu esība, pulvera un kapeles lādiņu neesība, šāvīņa neesība;
- 3) priekšmeta funkcionāli dinamisko raksturojumu izmaiņas – neiespējamība izmantot konkrēto čaulu kā municiju atšķirībā no patronas.

Procesi atspoguļošanās ideja ir pamatota ar atzinumu, ka jebkura materiālās pasaules priekšmetu mijiedarbība ir saistīta ar enerģijas nodošanu. Enerģija³ ir dažādu matērijas kustības formu kopējs kvalitatīvs mērs. Pieņemts uzskatīt, ka visu dabas parādību vienotību nedalītā sistēmā nodrošina enerģijas nezūdamības likums. Dabaszinātnēs atkarībā no dabas parādību rakstura pazīstami trīs enerģijas pamatveidi – fizikālā, ķīmiskā un bioloģiskā enerģija. Fizikālā enerģija atkarībā no enerģijas dabas iedalāma mehāniskajā (kinētiskā un potenciālā) enerģijā, siltuma enerģijā, elektromagnētiskajā enerģijā u. c. Atkarībā no ķīmiskās reakcijas tipa ķīmiskā enerģija iedalāma ķīmisko vielu veidošanās, sadalīšanās un pievienošanās enerģijā. Šos procesus pavada enerģijas absorbcija vai izdalīšanās (endotermiskās un eksotermiskās reakcijas).

Izmantojot kriminālistiskās diagnostikas metodes, zināšanas par dabas procesiem ir ne tikai līdzeklis konkrētu priekšmetu mijiedarbības procesu noskaidrošanā, bet arī instruments tādu procesu noteikšanai, kuriem ir sociāla nozīme. Kā procesus, kuriem ir sociāla nozīme, var minēt, piemēram, kaitējuma nodarīšanu personas veselībai un dzīvībai, slēdzenes uzlaušanu, dokumentu viltošanu, mērķtiecīga šāviena izdarīšanu, iekļūšanu glabātuvē, sprāgstierīces iedarbināšanu u. c.

³ Enērģeia (grieķu) – darbība, darbošanās.

Piemēram, kravas automašīnas noslogošanas vai atslogošanas procesu un pakāpi var ilustrēt ar dažādu riteņu riepu atspoguļojumu (sk. 3. att.).

3. att. Automašīna riepu deformācijas procesa un pakāpes atspoguļojums pēdās

Kriminālistiskās diagnostikas metodi raksturo šādas īpatnības:

- 1) līdzība vai atšķirība tiek noteikta starp procesu un tā atspoguļojumu vai starp procesu atspoguļojumiem;
- 2) diagnostikas objektu līdzību vai atšķirības nosaka ar salīdzinošo izpēti pēc analogijas;
- 3) salīdzināti tiek tikai atbilstoši objekti;
- 4) salīdzināti tiek nevis paši objekti, bet to noteikts pazīmju kopums;
- 5) procesu kopīgās pazīmes izmanto procesu individualizācijai, bet atsevišķās pazīmes – diagnostikai.⁴

Kriminālistiskās diagnostikas metodi lieto tikai procesuālā formā – kā tiesu ekspertīzi vai kā izmeklēšanas eksperimentu. Ekspertīzes un izmeklēšanas eksperimenta īstenošanas formālā puse Latvijā stingri reglamentēta Kriminālprocesa likumā.

Kriminālistiskās diagnostikas metodes daba ir analogiska kriminālistiskās identifikācijas metodes dabai. Tām ir kopīgs piemērošanas mērķis – cēloniskā sakara noteikšana starp objektiem (pēdas veidojošais objekts un atspoguļojums). Šis apstāklis nosaka kriminālistiskās diagnostikas metodes struktūru, kas ir analogiska kriminālistiskās identifikācijas metodes struktūrai. Kriminālistiskās diagnostikas metode ir sarežģīts process, tam ir četras pamatstadijas:

- 1) kriminālistiskās diagnostikas sākums;
- 2) individualizācija;
- 3) diagnostika;
- 4) kriminālistiskās diagnostikas nobeigums.

⁴ Par kopīgo un atsevišķo pazīmju būtību sk. Терехович, В. Н., Ниманде, Э. В. Сущность криминалистической идентификации. *Криминалист* первопечатный, №2, 2011, Харьков: Апоэль, С. 34.

Katrai stadijai ir stingri noteikta loģiski pamatota vieta kriminālistiskās diagnostikas procesā.

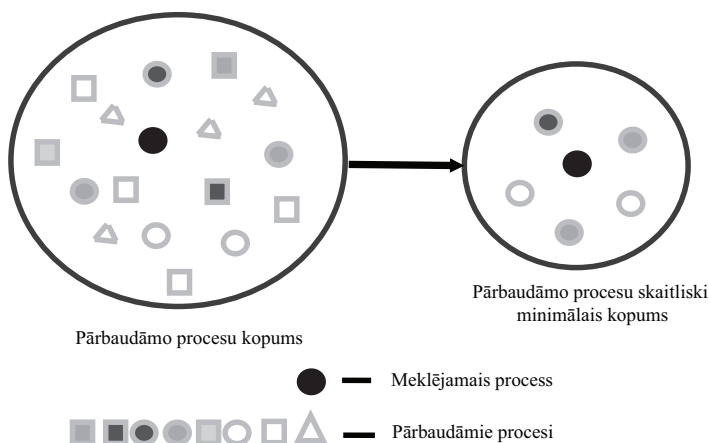
Kriminālistiskās diagnostikas procesa pirmās stadijas (sākums) īpatnības ir šādas:

- 1) procesa sākuma stadijas uzdevums ir atrast meklējamā objekta informācijas avotu (pēdas) par meklējamo procesu, kā arī šī informācijas avota fiksēšana, izņemšana un izpēte;
- 2) pēdu izpētes uzdevums ir noteikt meklējamā procesa kopējo (atsevišķo) pazīmju kopuma atspoguļojumu.

Kriminālistiskās diagnostikas procesa otrās stadijas (individualizācija) īpatnības ir šādas:

- 1) individualizācijas stadijas uzdevums ir pārbaudāmo procesu skaitliski minimāla kopuma noteikšana pēc kopējām (atsevišķām) pazīmēm;
- 2) individualizācijas metodoloģiskais pamats ir pieņēmums, ka starp pārbaudāmajiem procesiem atrodas meklējamais objekts.

Individualizācijas stadiju var ilustrēt ar šādu shēmu (sk. 4. att.).

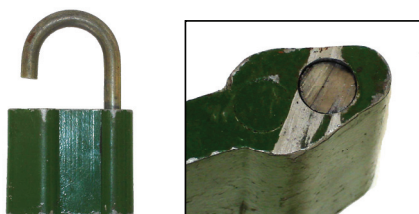
4. att. Procesu individualizācijas principiālā shēma

Piemēram, piekaramo slēdzeņu uzlaušanas individualizācijas process pēc pazīmes – slēdzenes konstrukcijas elements, uz kuru virzīts spēks šķēršļa pārvarēšanai – var novest pie šāda skaitliski minimāla slēdzeņu uzlaušanas procesu kopuma (sk. 5., 6., 7. att.).

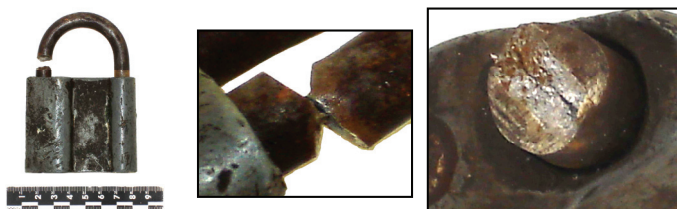

5. att. Piekaramās slēdzenes uzlaušanas procesu atspoguļojums, ja iedarbība notikusi uz slēdzenes loka (loka slēdzošā gala izraušanas pēdas no slēdzenes korpusa)

6. att. Piekaramās slēdzenes uzlaušanas procesu atspoguļojums, ja iedarbība notikusi uz slēdzenes loku (loka slēdzošā gala pārzāgēšanas pēdas)

7. att. Piekaramās slēdzenes uzlaušanas procesu atspoguļojums, ja iedarbība notikusi uz slēdzenes loku (loka slēdzošās daļas pārkniešanas pēdas)

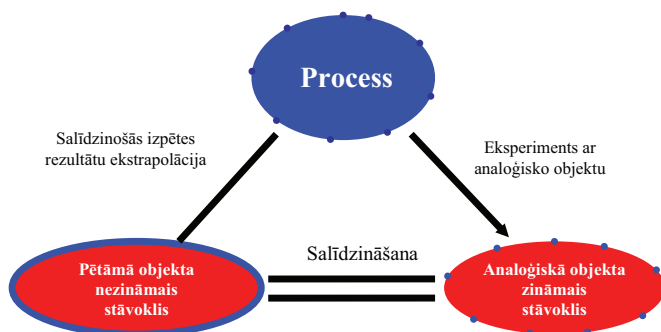
Kriminālistiskās diagnostikas procesa trešās stadijas (diagnostika) īpatnības ir šādas:

- 1) diagnostikas stadijas uzdevums ir diagnostikas objektu līdzības noteikšana (līdzības esība vai neesība) salīdzināšanas procesā pēc analogijas;
- 2) diagnostikas metodoloģiskais pamats ir pieņēmums par materiālās pasaules objektu būtības parādību atkārtotamību.

Diagnostikas stadija ir sarežģīts process, kam ir šādi pamatposmi:

- 1) pārbaudāmā procesa eksperimentālā atspoguļojuma iegūšana uz objekta, kas analogisks objektam, uz kura atspoguļojušās meklējamā procesa pēdas;
- 2) meklējamā procesa pazīmju atspoguļojuma salīdzināšana ar pārbaudāmā procesa pazīmju atspoguļojumu;
- 3) salīdzinošās izpētes rezultātu ekstrapolācija uz cēlonisko sakaru starp procesu un meklējamā procesa atspoguļojumu.

Diagnostikas stadijas struktūru var ilustrēt ar šādu shēmu (sk. 8. att.).

8. att. Diagnostikas procesa principiālā shēma

Kriminālistiskās diagnostikas procesa ceturrtā stadija (nobeigums) ir kriminālistiskās diagnostikas procesa rezultātu noformēšana. Protokolā vai eksperta atzinumā kriminālistiskās diagnostikas metodes izmantošanas procesam jāatspoguļo loģiski metodoloģiskās prasības, kādas izvirzītas zinātniskai izzināšanai, t. i., eksperta secinājumu pamatotība saistīta ar stingru izpēti (gan atsevišķu daļu, gan izpēti kopumā) loģiskās saskaņotības pārbaudi; visiem atsevišķajiem secinājumiem vienmēr jāizriet no atsevišķiem izpēti posmiem, pamatsecinājumam jāizriet no visiem atsevišķajiem secinājumiem un visas izpēti kopumā; eksperta spriedumu gaitai jābūt stingri loģiskai, norādot jebkura apgalvojuma pamatojumu; tai jābūt secīgai, jāatbilst formālās loģikas likumiem un citām prasībām.

Kriminālistisko diagnostiku īsteno kā izmeklēšanas eksperimentu un ekspertīzi. Šo darbību rezultātus saskaņā ar kriminālprocesa normām noformē attiecīgi ar protokolu un eksperta atzinuma veidā. Latvijā formālās prasības izmeklēšanas eksperimenta protokolam formulētas Kriminālprocesa likuma 326. pantā, bet eksperta atzinumam – 203. pantā. Izmeklēšanas eksperimenta protokols un eksperta atzinums ir dokumenti, kuriem ir juridisks spēks, tāpēc izmeklēšanas eksperimenta protokolam un eksperta atzinumam jāatbilst Dokumentu juridiskā spēka likumam un Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumiem Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”.

Kopsavilkums

Noziedzīga nodarījuma kā notikuma kriminālistiskās izzināšanas pamatuzdevums ir šā notikuma apstākļu noskaidrošana. Kriminālistiskās identifikācijas metode nav pietiekama noziedzīga nodarījuma notikuma apstākļu noskaidrošanai, jo ar to tiek noskaidrots cēloniskais sakars starp priekšmetiem un to atspoguļojumiem, bet netiek noskaidrots cēloniskais sakars starp procesiem un to atspoguļojumiem. Diagnostikas jēdziens tiek plaši izmantots dažādās cilvēka darbības un zināšanu jomās. Kriminālistikā terminu „kriminālistiskā diagnostika” zinātnieki kriminālisti sāka izmantot tikai 20. gadsimta septiņdesmitajos gados, ar to apzīmējot cēloniskā sakara noskaidrošanas procesu starp priekšmetu mijiedarbību un šīs mijiedarbības materiālajiem atspoguļojumiem. Mūsdienās jēdzienu „kriminālistiskā diagnostika” var definēt trīs savstarpēji saistītās nozīmēs:

- 1) kriminālistiskā diagnostika kā zinātniska teorija;
- 2) kriminālistiskā diagnostika kā izzināšanas metode;
- 3) kriminālistiskā diagnostika kā izzināšanas process.

Izmantoto avotu saraksts

1. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 21. marts.
2. Kriminālistikums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl.
3. **Снетков, В. А.** *Проблемы криминалистической диагностики*. В кн.: Труды ВНИИ МВД СССР. Вып. 23, М., 1972.
4. **Терехович, В. Н., Ниманде, Э. В.** *Сущность криминалистической идентификации. Криминалист первопечатный*, №.2, 2011, Харьков: Апостиль, С. 29–39.

DOKUMENTA JĒDZIENA PROBLEMĀTIKA

Mg. iur. Sigita Silarāja

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante
sigita.silaraja@inbox.lv

Atslēgvārdi: dokuments, dokumenta jēdziens, dokumenta juridiskais spēks, dokuments kā lietiskais pierādījums

Dažādās zinātņu nozarēs dokumentiem ir atšķirīgas funkcijas, tādēļ atkarībā no zinātņu nozares jēdzienu „dokuments” definē atšķirīgi. Katra dokumenta pamatfunkcija ir informācijas nostiprināšana, fiksēšana cilvēka radītu zīmju formā uz materiālā nesēja, lai to darītu zināmu, nododot tālāk.

Vārds „dokuments” cēlies no latīņu valodas vārda *documentum*, un tas tulkojams kā „rakstveida liecība”, „pierādījums”, nosakot, ka dokuments ir materiālas dabas objekts, kurā ir fiksēta informācija, lai to bez izmaiņām varētu nodot tālāk laikā un telpā.¹

Dokumentus izmanto dažādās nozarēs, kā arī sadzīvē, un tos pēta daudzas zinātnes disciplīnas, tādēļ jēdziens „dokuments” tiek skaidrots dažādi – atkarībā no tā, kādā nozarē un kādiem mērķiem tas izmantojams.

Piemēram, jurista izpratnē dokuments, pirmkārt, ir pierādījums vai apliecinājums, informācijas tehnologa izpratnē – informācijas nesējs, vēsturnieka izpratnē – izziņas avots, bet pārvaldes darbinieka izpratnē – līdzeklis, kas ļauj fiksēt un nodot tālāk ar pārvaldi saistītos lēmumus.

Kriminālistikas sākumposmā līdz pat pagājušā gadsimta vidum par dokumentu tika uzskatīts objekts (visbiežāk papīrs), uz kura rokrakstā ar rakstu zīmēm bija fiksēti burti vai skaitļi. Dokumenta jēdzienu kriminālistikā definē šādi: „Dokuments ir ikviens objekts, uz kura cilvēks apzināti ar kādām nosacītām zīmēm (burtiem, skaitļiem, hieroglifiem, piktogrammām u. tml.) vai tehniskiem paņēmieniem fiksējis kādu faktu vai ziņas par to.”² Attīstoties tipogrāfijai, fotogrāfijai, audioiekārtām un videoiekārtām un biroja tehnikai, pie dokumentu tehnisko ekspertīžu tiesu ekspertiem arvien biežāk nokļūst objekti, kuros lietai nozīmīgi fakti un apstākļi ir fiksēti, izmantojot tehniskos līdzekļus.

Kriminālprocesa likuma 135. pants nosaka, ka par pierādījumu kriminālprocesā var būt dokuments, ja tas pierādīšanā izmantojams tikai sakarā ar tajā ietvertu saturisko informāciju, turklāt dokuments var saturēt ziņas par faktiem rakstveida vai citā formā. Par dokumentiem pierādījuma nozīmē kriminālprocesā uzskatāmi arī datorizētās informācijas nesēji, ar skaņu un attēlu fiksējošiem tehniskiem līdzekļiem izdarīti ieraksti, kuros saturiski fiksēto informāciju var izmantot kā pierādījumus.³ No tā var secināt, ka lietas pierādīšanā dokumentu izmanto tajā ietvertās saturiskās informācijas dēļ. Turklāt dokumentu par lietisko pierādījumu

---

¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv>.

² *Kriminālistika. 1. daļa. Kriminālistiskā tehnika*. Kavaliera, A. vadībā autoru grupa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1999, 201. lpp.

³ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

kriminālprocesā izmanto, ja tas bijis noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rīks vai priekšmets vai saglabājis noziedzīga nodarījuma pēdas, vai arī jebkādā citā veidā satur ziņas par faktiem un ir izmantojams pierādīšanā.

Dokumentu apriti Latvijas Republikā regulē vairāki normatīvie akti, piemēram, Iesniegumu likums,⁴ Administratīvā procesa likums,⁵ Dokumentu juridiskā spēka likums,⁶ Elektronisko dokumentu likums,⁷ Arhīvu likums,⁸ likums „Par grāmatvedību”,⁹ Ministru kabineta 2009. gada 7. aprīļa noteikumi Nr. 300 „Ministru kabineta kārtības rullis”,¹⁰ 2009. gada 3. februāra noteikumi Nr. 108 „Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi”,¹¹ 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”,¹² 2005. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”,¹³ 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 „Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju”.¹⁴

Normatīvajos aktos ir minētas atšķirīgas dokumenta definīcijas. Dokumentu juridiskā spēka likumā ietvertā definīcija nosaka: „Dokuments ir jebkura rakstveida informācija, ko rada jebkurš publisko vai privāto tiesību subjekts (piemēram, valsts vai pašvaldības institūcija, privāto tiesību juridiskā persona, fizisko vai juridisko personu apvienība, notārs, tiesu izpildītājs) (turpmāk tekstā – organizācija) vai fiziskā persona.”¹⁵ Šādi definētais dokumenta jēdziens tiek izmantots arī dokumentu tehniskajā ekspertīzē, kurā izpētes objekts ir jebkura rakstveida informācija, ko rada jebkurš publisko vai privāto tiesību subjekts vai fiziska persona.

Iepriekš minētā definīcija dokumenta jēdzienu aplūko sašaurināti, jo Dokumentu juridiskā spēka likums regulē tikai tos jautājumus, kas attiecas uz dokumentu apriti Latvijas Republikā. Arī citu valstu iestāžu, uzņēmumu vai fizisko personu radītā informācija ir dokumenti, ja tie atbilst prasībām, kādas attiecīgajā valstī noteiktas dokumentu noformēšanai. Likumā ietvertā definīcija nenorāda, ka dokumentam obligāti jābūt papīra formā. Tajā teikts, ka dokuments ir jebkura rakstveida informācija. Tātad papīrs ir tikai viens no informācijas nesējiem, un arī datorā saglabātās datnes var uzskatīt par dokumentiem, ja tiek izpildītas citas noteikumu prasības. Piemēram, Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra

⁴ Iesniegumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2007, 11. okt.

⁵ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.

⁶ Dokumentu juridiskā spēka likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2010, 19. maijs.

⁷ Elektronisko dokumentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. nov.

⁸ Arhīvu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 2010, 3. marts.

⁹ Par grāmatvedību. *Ziņotājs*, Nr. 44, 1992, 12. nov.

¹⁰ Ministru kabineta 2009. gada 7. aprīļa noteikumi Nr. 300 „Ministru kabineta kārtības rullis”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58, 2009, 16. apr.

¹¹ Ministru kabineta 2009. gada 3. februāra noteikumi Nr. 108 „Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 2009, 17. febr.

¹² Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 2010, 14. okt.

¹³ Ministru kabineta 2005. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 102, 2005, 1. jūl.

¹⁴ Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 „Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2003, 29. okt.

¹⁵ Dokumentu juridiskā spēka likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2010, 19. maijs.

noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība” nosaka, ka dokuments nedrīkst būt uzrakstīts tehniski viegli pārļabojamā un fiziski nenoturīgā veidā. Tā kā datnē saglabātā informācija ir viegli maināma, to nevar uzskatīt par dokumentu. Tādēļ, lai ar datoru sagatavotas datnes varētu izmantot aprītē līdz ar tradicionālajiem papīra dokumentiem, ir nepieciešamas papildu prasības, kas jānodrošina, lai arī elektronisko dokumentu atzītu par juridiski līdzvērtīgu papīra dokumentam.

Arhīvu likums dokumentu definē šādi: „Dokuments – informācija, kas radusies vai saņemta uz jebkura informācijas nesēja, ierosinot, turpinot, mainot vai izbeidzot kādu darbību, un kas attiecinās šo darbību.”¹⁶ Savukārt elektroniska dokumenta jēdzienu definē Elektronisko dokumentu likumā dotais termina skaidrojums, piemērojot un papildinot prasības, kas noteiktas papīra formā sagatavotam dokumentam: „Elektroniskais dokuments – jebkuri elektroniski radīti, uzglabāti, nosūtīti vai saņemti dati, kas nodrošina iespēju tos izmantot kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai un aizsardzībai.”¹⁷

Ja citos normatīvajos aktos ar terminu „dokuments” tiek saprasta informācija, tad Elektronisko dokumentu likuma izpratnē elektroniskais dokuments ir dati. Normatīvajos aktos nav precīzas definīcijas ne terminam „informācija”, ne „dati”. Ar jēdzienu „informācija” tiek apzīmētas „ziņas, zināšanu kopums”, savukārt dati „ir ziņas, kas raksturo kaut ko”.¹⁸ No Fizisko personu datu aizsardzības likuma terminu skaidrojumiem iespējams secināt, ka „personas dati ir jebkāda informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisko personu”.¹⁹

Tātad dati ir ziņas, kas paši par sevi neko nenozīmē, ja vien netiek izmantoti kādam nolūkam, savukārt informācija ir ziņas, kas ir interpretējamas.

Vēl viena būtiska atšķirība no pārējām definīcijām ir tā, ka Elektronisko dokumentu likums skar arī dokumenta mērķi – dati, kas nodrošina iespēju tos izmantot kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai un aizsardzībai. Līdz ar to elektroniskā dokumenta definīcija atšķirībā no pārējām dokumentu definīcijām ir sašaurināta un attiecināma tikai uz dokumentiem, kuri paredzēti kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai vai aizsardzībai.

Normatīvie akti ietver divējādu dokumenta reglamentāciju: prasības dokumenta saturam un dokumenta noformējumam.

Dokumenta satura prasības reglamentē:

- 1) Civillikums²⁰ – prasības minimālajam saturam, kādas nepieciešamas līgumā;
- 2) Administratīvā procesa likuma 69. pants²¹ – prasības administratīvā akta saturam (daļēji arī rekvizītiem);
- 3) Ministru kabineta 2009. gada 3. februāra noteikumi Nr. 108 „Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi”²² – prasības normatīvā akta saturam un izmantojamām atsaucēm, kā arī citas juridiskās tehnikas prasības.

¹⁶ Arhīvu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 2010, 3. marts.

¹⁷ Elektronisko dokumentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. nov.

¹⁸ Latviešu literārās valodas vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv>.

¹⁹ Fizisko personu datu aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124, 2000, 6. apr.

²⁰ Civillikums. 1993, 1. sept.

²¹ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.

²² Ministru kabineta 2009. gada 3. februāra noteikumi Nr. 108 „Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 2009, 17. febr.

Savukārt dokumenta noformējuma prasības nosaka:

- 1) Administratīvā procesa likums²³ – prasības iesnieguma un administratīvā akta noformējumam;
- 2) Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”²⁴ – vispārīgās prasības dokumentu noformēšanai;
- 3) Dokumenta juridiskā spēka likums²⁵ – prasības dokumenta juridiskā spēka nodrošināšanai;
- 4) Ministru kabineta 2005. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”²⁶ – prasības elektronisko dokumentu noformējumam;
- 5) Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 „Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju” – specifiskas prasības grāmatvedības attaisnojuma dokumentiem.²⁷

Dokumentiem ir šādas pamatfunkcijas:

- 1) informatīvā funkcija;
- 2) organizatoriskā funkcija;
- 3) komunikatīvā funkcija;
- 4) juridiskā (tiesiskā) funkcija;
- 5) audzināšanas funkcija.

Būtiskākā, pēc autore domām, ir informatīvā funkcija, kuras īstenošanai dokumenta saturs būtu jāizklāsta salasāmi, ņemot vērā pareizrakstības un gramatikas likumus, skaidrā literārā valodā, lai tajā sniegto informāciju nevarētu pārprast un dažādi interpretēt.

Otra būtiskākā dokumenta pamatfunkcija ir juridiskā funkcija, kuras īstenošanai savukārt jānorāda visi juridiski nepieciešamie rekvizīti, lai dokumentam būtu atbilstošs juridiskais pamatojums. Dokumenta funkciju izpratne sekmē dokumentu klasifikāciju, struktūru, dalījumu veidos un paveidos.

Viens no dokumentu klasifikācijas veidiem ir to iedalījums pēc sagatavošanas stadijas: melnraksts, oriģināls, dokumenta atvasinājums. Dokumenta melnraksts ir dokuments, kas sagatavots tālākai noformēšanai, oriģināls – dokumenta vienīgais eksemplārs, kas sagatavots atbilstoši melnrakstam un parakstīts saskaņā ar noteiktajām prasībām. Savukārt dokumenta atvasinājums ir dokuments, kas pilnībā vai daļēji atveido dokumenta oriģinālu. Dokumenta atvasinājumu izstrādā noraksta, izraksta vai kopijas veidā. Dokumenta atvasinājumu var izstrādāt arī no dokumenta oriģināla noraksta, izraksta vai kopijas, ja tie izstrādāti un apliecināti

²³ Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.

²⁴ Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 2010, 14. okt.

²⁵ Dokumentu juridiskā spēka likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2010, 19. maijs.

²⁶ Ministru kabineta 2005. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprīte starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 102, 2005, 1. jūl.

²⁷ Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 „Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2003, 29. okt.

normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā.²⁸ Papīra dokumenta elektroniskajai kopijai, norakstam vai izrakstam ir tāds pats juridiskais spēks kā oriģinālam.

Dokumenta forma un saturs ir savstarpēji cieši saistīti, līdz ar to dokumentus var iedalīt arī pēc mērķa un lietojuma. Pēc mērķa izšķirami:

- 1) dokumenti ar kultūrvēsturisku nozīmi (informācija, kas radusies vai saņemta uz jebkura informācijas nesēja, ierosinot, turpinot, mainot vai izbeidzot kādu darbību, un kas apliecina šo darbību). Šādi dokumenti nav piesaistīti konkrētam informācijas nesējam, un to noformējumam vai saturam netiek izvirzītas prasības;
- 2) dokumenti, kas paredzēti, lai veiktu kādu darbību, nodibinātu, grozītu vai mainītu tiesiskās attiecības. Šādu dokumentu noformējumam un vairumā gadījumu arī saturam ir noteiktas konkrētas prasības.

Pēc lietojuma dokumentus var iedalīt šādās grupās:

Publisko tiesību dokumenti:

- 1) normatīvie akti – ārējie normatīvie akti, iekšējie normatīvie akti;
- 2) administratīvie akti;
- 3) pārvaldes dokumenti – organizatoriskie dokumenti, rīkojuma dokumenti, sarakstes dokumenti (iesniegumi), izziņu un pārskata dokumenti, personāla dokumenti (civildienestā);
- 4) procesuālie dokumenti – darījumus apliecinājoši dokumenti (darījumi, kuri taisāmi pie notāra), finanšu dokumenti, personāla dokumenti.²⁹

Speciāls regulējums attiecībā uz dokumentu noformējumu ir normatīvajiem aktiem, administratīvajiem aktiem, iesniegumiem, procesuālajiem dokumentiem, kā arī finanšu un personāla dokumentiem. Virknē gadījumu atsevišķiem iesniegumiem, paziņojumiem un citiem sarakstes dokumentiem ir normatīvajos aktos noteikta forma. Vispārīgās dokumentu noformējuma prasības ir ietvertas Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumos Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”.³⁰

Atsevišķi izdalāmas prasības dokumenta apstrādei un specifiskiem rekvizītiem, ko nosaka procesuālie likumi (Civilprocesa likums, Administratīvā procesa likums, Krimināllikums), kā arī Iesniegumu likums, tomēr šie jautājumi vairāk attiecas uz dokumentu apstrādes organizāciju. Dokumenta oriģinalitāte, autentiskums, eksemplāru skaits, kā arī juridiskais spēks raksturo dokumenta kvalitatīvās īpašības.

Dokumenta juridiskais spēks ir dokumenta īpašība (pazīmju kopums, statuss), kas nodrošina iespēju izmantot to kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai un likumīgo interešu aizstāvībai.³¹ Dokumentu juridisko spēku nodrošina:

- 1) dokumenta autora pilnvaras;
- 2) noteikumiem atbilstoša dokumentēšana;
- 3) rekvizītu esība un to noformējums.

Dokumenta juridisko spēku ietekmē arī šādi dokumentu izstrādāšanas, izdošanas un pieņemšanas noteikumi: valoda, kurā rakstīts dokuments, izstrādāšanas, izdošanas un pieņemšanas laiks un vieta, informācijas fiksējuma noturība, kļūdas

²⁸ Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 2010, 14. okt.

²⁹ Ларин, М. В. Развитие понятия „документ”. Делопроизводство. Норма, 2006, с. 340.

³⁰ Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 2010, 14. okt.

³¹ Dokumentu juridiskā spēka likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2010, 19. maijs.

novēršanas veids, labojuma, svītrojuma vai papildinājuma apliecinājuma esība, kā arī noraksta, izraksta vai kopijas pareizības apliecinājuma esība un noformējuma atbilstība noteikumiem. Visām juridiskām un fiziskām personām, veicot savu darbību, īstenojot tiesības un aizstāvot likumīgās intereses, jāizmanto tikai tādi dokumentu oriģināli un to atvasinājumi, kuriem ir juridisks spēks. Dokumenti, kuriem nav juridiska spēka, citām juridiskām vai fiziskām personām nav saistoši.

Kopsavilkums

1. Dažādās zinātņu nozarēs dokumentiem ir atšķirīgas funkcijas, tādēļ atkarībā no zinātņu nozares jēdzienu „dokuments” definē atšķirīgi. Katra dokumenta pamatfunkcija ir informācijas nostiprināšana, fiksēšana cilvēka radītu zīmju formā uz materiālā nesēja, lai to darītu zināmu, nododot tālāk laikā un telpā.
2. Dokumenta funkciju izpratne sekmē dokumentu klasifikāciju, struktūru, dalījumu veidos un paveidos.
3. Dokumenta oriģinalitāte, autentiskums, juridiskais spēks un eksemplāru skaits raksturo dokumenta kvalitatīvās īpašības.
4. Dokuments ir jebkura rakstveida informācija, ko rada jebkurš publisko vai privāto tiesību subjekts vai fiziskā persona, kas arī ir izpētes objekts dokumentu tehniskajā ekspertīzē.
5. Iespēju izmantot dokumentu tiesību īstenošanai vai likumisko interešu aizstāvībai nodrošina dokumenta juridiskais spēks, jo dokuments, kuram nav juridiska spēka, citām organizācijām un fiziskajām personām nav saistošs, bet ir saistošs dokumenta autoram.
6. Papīra dokumenta elektroniskajai kopijai, norakstam vai izrakstam ir tāds pats juridiskais spēks kā oriģinālam.
7. Lietas pierādīšanā dokumentu izmanto sakarā ar tajā ietverto saturisko informāciju.
8. Dokumentu par lietisko pierādījumu kriminālprocesā izmanto, ja tas bijis noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rīks vai priekšmets vai saglabājis noziedzīga nodarījuma pēdas, vai arī jebkādā citā veidā satur ziņas par faktiem un ir izmantojams pierādīšanā.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Kriminālistika. 1. daļa. Kriminālistiskā tehnika.* Kavaliera, A. vadībā autoru grupa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1999, 201. lpp.
2. Latviešu literārās valodas vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv>.

3. Ларин, М. В. Развитие понятия „документ”. Делопроизводство. Норма, 2006, с. 340.
4. Arhīvu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 2010, 3. marts.
5. Dokumentu juridiskā spēka likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2010, 19. maijs.
6. Ministru kabineta 2009. gada 7. aprīļa noteikumi Nr. 300 „Ministru kabineta kārtības rullis”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58, 2009, 16. apr.
7. Elektronisko dokumentu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. nov.
8. Administratīvā procesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. nov.
9. Fizisko personu datu aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124, 2000, 6. apr.
10. Civillikums. 1993, 1. sept.
11. Par grāmatvedību. *Ziņotājs*, Nr. 44, 1992, 12. nov.
12. Ministru kabineta 2010. gada 28. septembra noteikumi Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 2010, 14. okt.
13. Ministru kabineta 2009. gada 3. februāra noteikumi Nr. 108 „Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 2009, 17. febr.
14. Ministru kabineta 2005. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 473 „Elektronisko dokumentu izstrādāšanas, noformēšanas, glabāšanas un aprites kārtība valsts un pašvaldību iestādēs un kārtība, kādā notiek elektronisko dokumentu aprite starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 102, 2005, 1. jūl.
15. Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 „Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2003, 29. okt.

**STARPTAUTISKO UN EIROPAS
TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA**

VALODU ZINĀŠANU PRASĪBAS NODARBINĀTĪBĀ ES TIESĪBU KONTEKSTĀ

Dr. iur. Kristīne Dupāte

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras docente
dupate@apollo.lv; kristine.dupate@lu.lv

Atslēgvārdi: valodu zināšanu prasības nodarbinātībā, ES tiesiskais regulējums, valsts valodas zināšanu prasības Latvijā, atbilstība ES tiesībām, 11. Saeimas likumprojekts, svešvalodu zināšanu prasību ierobežojuma tiesiskais pamats

Saeimā kopumā ir skatīti divi likumprojekti, kas paredz noteikt Darba likumā ierobežojumu pieprasīt svešvalodas prasmi, ja darba pienākumos neietilpst šīs svešvalodas lietošana. Pirmo reizi tas notika 10. Saeimā (likumprojekts Nr. 206/Lp10),¹ bet otro reizi – 11. Saeimā (likumprojekts Nr. 73/Lp11).² Sākotnēji abi likumprojekti Saeimā atbalstu neguva. 11. Saeimā likumprojekts Nr. 73/Lp11 tika noraidīts, taču raksta tapšanas gaitā tas atkal tika skatīts atbildīgajās Saeimas komisijās.³

Šī raksta mērķis ir atspoguļot Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) tiesību ietekmi uz Latvijas tiesībās noteikto diskriminācijas aizlieguma principu, to ietekmi uz Latvijas tiesisko regulējumu saistībā ar valsts valodas zināšanu prasībām nodarbinātībā, kā arī analizēt 11. Saeimas likumprojektu Nr. 73/Lp11 no ES tiesību perspektīvas.

Raksta pirmajā daļā analizēts ES tiesiskais regulējums par valodas zināšanu prasībām nodarbinātībā ar uzsvāru uz valsts valodas zināšanām. Raksta otrajā daļā aplūkots valodas zināšanu prasību tiesiskais regulējums Latvijā un analizēta tā atbilstība ES tiesībām. Savukārt raksta trešajā daļā no ES tiesību perspektīvas analizēts 11. Saeimā skatītais likumprojekts Nr. 73/Lp11 attiecībā uz ierobežojumiem darba devējiem prasīt darbiniekam svešvalodu zināšanas.

1. ES tiesiskais regulējums attiecībā uz valodas zināšanu prasībām nodarbinātībā

ES tiesiskais regulējums attiecībā uz valodu zināšanu prasībām nodarbinātībā līdz šim ticis skatīts gan ekonomisko brīvību kontekstā (brīva darbaspēka kustība, brīva pakalpojumu un uzņēmējdarbības kustība), gan saistībā ar diskriminācijas aizliegumu nodarbinātībā.

---

¹ 10. Saeimas likumprojekts Nr. 206/Lp10 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/D162B6D42A254986C2257825004EB34B?OpenDocument>.

² 11. Saeimas likumprojekts Nr. 73/Lp11 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6A62BC2BFCB6AF3AC225794B003AC6C5?OpenDocument>.

³ 11. Saeimas likumprojekts Nr. 73/Lp11 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 20. martā]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webAll?OpenView&count=30&start=61>.

Ekonomisko brīvību kontekstā viens no ES tiesību pamatprincipiem aizliedz jebkādu diskrimināciju valsts izcelsmes dēļ, citiem vārdiem, mazāk labvēlīgu attieksmi pret citu ES dalībvalstu pilsoņiem salīdzinājumā ar uzņemošās ES dalībvalsts pilsoņiem. Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk tekstā – LESD)⁴ 45. panta otrā daļa nosaka diskriminācijas aizliegumu uz pilsonības pamata pret ES dalībvalstu pilsoņiem, kas, izmantojot savas tiesības uz brīvu darbaspēka kustību, strādā citā dalībvalstī. LESD 49. un 61. pants aizliedz ES dalībvalstīm piemērot uz pilsonības pamata balstītus ierobežojumus attiecībā uz uzņēmējdarbības veikšanas un pakalpojumu sniegšanas brīvību. Savukārt Direktīva 2000/43⁵ aizliedz diskrimināciju etniskās piederības dēļ.

Balstoties uz LESD normām, ES institūcijas ir pieņēmušas arī sekundāros tiesību aktus – regulas un direktīvas brīvas darbaspēka kustības un pakalpojumu kustības brīvības jomās, kas dažkārt sīkāk regulē jautājumus par tiesībām prasīt valsts valodas prasmi konkrētā profesijā vai nodarbinātībā. Šie nosacījumi ir ļoti dažādi. Piemēram, Regulas 492/2011⁶ 3. pants nosaka, ka nav piemērojamas tiesību normas vai prakse, kas ierobežo citu ES dalībvalstu pilsoņu tiesības uz piekļuvi darba tirgum, tomēr šie noteikumi neattiecas „uz nosacījumiem par valodas zināšanām, ko prasa attiecīgais amats”. Gluži pretēji tiesisko regulējumu nosaka Direktīva 98/5.⁷ Tā ir maksimuma direktīva⁸ un nosaka konkrētas prasības, kādas var izvirzīt, lai citas ES dalībvalsts jurists drīkstētu praktizēt uzņemošajā ES dalībvalstī kā Eiropas jurists. Starp šīm prasībām nav paredzētas tiesības izvirzīt prasības par jebkādu valodu zināšanu.

Abi diskriminācijas pamati – konkrētas ES dalībvalsts pilsonība un etniskā piederība – ir tieši saistīti ar valodu zināšanām. Proti, konkrētas ES dalībvalsts pilsonība vai noteikta etniskā piederība parasti ir saistīta ar noteiktas valodas vai valodu zināšanām. Līdz ar to jautājums par konkrētas valodas prasmi ir skatāms netiešās diskriminācijas aizlieguma kontekstā, gan balstoties uz citas ES pilsonību, gan uz etnisko piederību, jo valodas zināšanu kritērijs ir saistīts ar minētajiem diskriminācijas aizlieguma pamatiem.⁹

Netiešā diskriminācija ES tiesībās formulēta kā situācija, kad acīmredzami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse nostāda personu tās rases, etniskās piederības vai citas ES pilsonības dēļ nelabvēlīgākā situācijā nekā citas personas, ja vien šāds noteikums, kritērijs vai prakse nav objektīvi attaisnojama ar tiesisku mērķi un ja vien tas nav proporcionāls un vajadzīgs šāda mērķa sasniegšanas līdzeklis.¹⁰

⁴ Oficiālais Vēstnesis C 83, 2010, 30. marts.

⁵ 2000. gada 29. jūnija Padomes Direktīva 2000/43/EK, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības, *Oficiālais Vēstnesis L 180*, 2000, 19. jūl., 0022.–0026. lpp.

⁶ 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 492/2011 par darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Savienībā (dokuments attiecas uz EEZ). *Oficiālais Vēstnesis L 141*, 2011, 27. maijs, 0001.–0012. lpp.; *iepriekš* – 1968. gada 15. oktobra Padomes Regula (EEK) Nr. 1612/68 par darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Kopienā, *Oficiālais Vēstnesis L 257*, 1968, 19 okt., 2./12. lpp. (DE, FR, IT, NL), Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05, sēj. 01, 15–26. lpp.

⁷ 1998. gada 16. februāra Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 98/5/EK par pasākumiem, lai atvieglotu advokāta profesijas pastāvīgu praktizēšanu dalībvalstī, kas nav tā dalībvalsts, kurā iegūta kvalifikācija, *Oficiālais Vēstnesis L 077*, 1998, 14. marts, 0036.–0043. lpp.

⁸ Maksimuma direktīvas nosaka vienotu obligāto standartu visām ES dalībvalstīm, kurām tā ir adresēta, un tas nozīmē, ka attiecīgām ES dalībvalstīm nav tiesību atkāpties no maksimuma direktīvas prasībām, regulējot attiecīgos jautājumus ar nacionālām tiesību normām. Plašāk sk. **Burca, G. Craig p.**, *EU Law. Text, Cases and Materials*. Oxford University Press, 5th edition, 2011, 600. lpp.

⁹ **Ellis, E.** *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford University Press, 2005, 94. lpp.

¹⁰ Sk. Direktīvas 2000/43 2. panta otrās daļas „b” apakšpunktu.

Citiem vārdiem, ja vien norma vai prakse nav objektīvi attaisnojama un samērīga ar sasniedzamo mērķi, tā ir uzskatāma par neattaisnoti netieši diskriminējošu, ja tā nostāda vai rada risku nostādīt personu tās etniskās piederības vai citas ES pilsonības dēļ mazāk labvēlīgā situācijā nekā citu etnisko grupu personas vai uzņemošās ES dalībvalsts pilsoņus. Papildus Eiropas Savienības tiesa (turpmāk tekstā – EST) norādījusi, ka nav nepieciešams pierādīt faktu, ka nelabvēlīgākā situācijā tiek nostādīta proporcionāli lielākā personu grupa tās etniskās piederības vai citas ES pilsonības dēļ.¹¹

Jautājumu par citu ES dalībvalstu pilsoņu – darbinieku vai pakalpojumu sniedzēju – diskrimināciju valodas nezināšanas dēļ ne reizi vien ir skatījusi EST. Parasti valodas prasmju jautājums ir ticis analizēts tieši no valsts valodas zināšanu viedokļa.

Lietā „Groener”¹² EST skatīja jautājumu par īru valodas zināšanu prasībām skolotājiem Īrijas valsts skolās, lai gan pamatā mācības skolā notiek tikai angļu valodā. Strīda pamatā bija atteikums pieņemt darbā par mākslas skolotāju uz nenoteiktu laiku ar pilnu darba dienu Nīderlandes pilsoni, kura jau iepriekš skolā veiksmīgi strādāja, tā iemesla dēļ, ka viņa nevarēja nokārtot īru valodas eksāmenu. Anta Grūnere (*Anta Groener*) uzskatīja, ka ir pārkāptas viņas tiesības uz brīvu darbaspēka kustību, jo īru valodas zināšanas viņas darba pienākumu veikšanai nebija nepieciešamas.

EST norādīja, ka ES tiesības neaizliedz valstīm veidot valsts valodas aizsardzības un lietošanas veicināšanas politiku, tomēr tā nedrīkst radīt nesamērīgus šķēršļus tādai ES pamatbrīvībai kā brīva darbaspēka kustība. Lidzekļiem, kas paredzēti valsts valodas politikas mērķu sasniegšanai, ir jābūt samērīgiem, un tie nedrīkst būt diskriminējoši attiecībā uz citu ES dalībvalstu pilsoņiem.¹³

Attiecībā uz prasību zināt īru valodu skolotājiem, kuriem sava priekšmeta pasniegšanā tā nav jālieto, EST atzina, ka skolotāji kontaktējas ar skolēniem ne tikai mācību laikā, bet skolas dzīvē vispār, līdz ar to noteikta apjoma īru valodas zināšanu prasības nevar uzskatīt par nepamatotām. Tomēr, kā norādīja EST, attaisnojot īru valodas zināšanu prasības kā atbilstošas ES tiesībām, ir jāņem vērā īpašie lietas apstākļi. Proti, svarīgs ir fakts, ka Grūneres darba vieta ir valsts skola un ka skolotāja darbs patiešām pēc savas būtības atšķiras no citiem amatiem, jo tas savā ziņā ir atslēgas posms īru valodas atdzīvināšanai Īrijas vispārējā izglītības sistēmā.¹⁴

Tomēr pamatā no šī sprieduma izriet, ka vairumā gadījumu prasības par valsts valodas zināšanu darbiniekam, kuram tā nav jālieto ikdienas darbā un darba konteksts nav specifisks, t. i., nav ciešas saistības ar valsts valodas politikas mērķu sasniegšanu, ES tiesībās ir uzskatāmas par nesamērīgām un neattaisnoti diskriminējošām.

Interesanta ir arī EST judikatūra attiecībā uz uzņēmējdarbības brīvību un valodu zināšanu.

¹¹ Sk., piemēram, EST spriedumu lietā C-237/94, John O'Flynn v Adjudication Officer, European Court reports 1996, Page I-02617.

¹² EST spriedums lietā C-379/87, Anta Groener v Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee, European Court reports 1989, Page 03967.

¹³ Turpat, Page 03967, 19. paragrāfs.

¹⁴ Turpat, Page 03967, 20. un 21. paragrāfs.

Lietā „Komisija pret Luksemburgu”¹⁵ tika apstrīdētas Luksemburgas normatīvo aktu prasības kārtot valsts valodas eksāmenu ikvienam, kurš vēlas sniegt juridiskos pakalpojumus kā Eiropas jurists saskaņā ar Direktīvu 98/5.¹⁶ EST atzina, ka šādas prasības ir pretrunā ar Direktīvu 98/5,¹⁷ kas ļauj dalībvalstij pieprasīt citas dalībvalsts juristam tikai sertifikātu, kurš apliecina, ka viņš drīkst praktizēt savā izcelsmes valstī. Līdz ar to Direktīva 98/5 izslēdz iespēju prasīt jebkādas valodu zināšanas uzņemošajai ES dalībvalstij, jo Direktīva 98/5 ir maksimuma direktīva, kas nosaka tikai vienu prasību, lai kādas ES dalībvalsts jurists varētu praktizēt citā ES dalībvalstī. Protams, EST uzsvēra, ka Direktīva 98/5 līdz ar aizliegumu prasīt uzņemošās ES dalībvalsts oficiālo valodu prasmes nodrošina pienācīgu patērētāju tiesību aizsardzību un atbilstošu tiesību sistēmas funkcionēšanu. Patērētāju tiesību aizsardzības nolūkos Direktīva 98/5 paredz, ka citas ES dalībvalsts jurists drīkst praktizēt tikai ar savas izcelsmes ES dalībvalsts amata nosaukumu, lai patērētājam būtu skaidra atšķirība starp vietējo juristu un citas ES dalībvalsts juristu. Savukārt attiecībā uz Eiropas jurista spējām pārstāvēt savu klientu tiesā Direktīva 98/5 ļauj dalībvalstīm paredzēt, ka Eiropas jurists tiesā savu klientu drīkst pārstāvēt tikai sadarbībā ar vietējo juristu.

No minētā izriet, ka citas ES dalībvalsts juristam, kuram ir prakses tiesības savā dalībvalstī, ir tiesības praktizēt Latvijā bez jebkādam latviešu valodas zināšanām un Latvijai nav tiesību šo jautājumu regulēt ar nacionālajiem tiesību aktiem.

Savukārt lietā „Haim”,¹⁸ kas attiecas uz uzņēmējdarbības brīvību, EST nonāca pie atšķirīga secinājuma, ņemot vērā profesijas un pakalpojuma sniegšanas specifiku. Minētajā lietā tika skatīts jautājums, vai dalībvalsts tiesību normas, kas pieprasa valsts valodas zināšanas zobārstiem, kuri vēlas sniegt valsts sociālās drošības sistēmas apmaksātus zobārstniecības pakalpojumus, nav pretrunā ar uzņēmējdarbības brīvību. EST atkārtoti uzsvēra, ka ES tiesībās noteiktās pamatbrīvības var tikt ierobežotas tikai tādā gadījumā, ja ierobežojumi atbilst četriem kritērijiem:

- 1) tie tiek piemēroti nediskriminējošā veidā, t. i., tiek piemērotas vienādas prasības, neatkarīgi no ES pilsoņa nacionālās piederības;
- 2) tie ir attaisnojami ar būtiskām sabiedrības interesēm;
- 3) tie ir piemēroti, lai nodrošinātu sabiedrības būtiskās intereses;
- 4) tie ir nepieciešami, lai nodrošinātu sabiedrības būtiskās intereses.

Pamatojoties uz minētajiem kritērijiem, EST nonāca pie secinājuma, ka valsts valodas zināšanas personām, kas vēlas sniegt zobārstniecības pakalpojumus, ir nepieciešamas, lai varētu sazināties ar pacientiem, administratīvām un profesionālām institūcijām. Tomēr valsts valodas zināšanu prasībām ir jābūt samērīgām, t. i., tikai tādā līmenī, lai zobārsts varētu sazināties ar profesionālām un administratīvajām institūcijām. Turklāt EST piebilda, ka ir jāievēro arī to pacientu intereses, kuru dzimtā valoda nav valsts valoda, lai viņiem būtu iespējas apmeklēt tādu zobārstu, kurš varētu ar viņiem sazināties dzimtajā valodā.

¹⁵ EST spriedums lietā C-193/05, Commission of the European Communities v Grand Duchy of Luxembourg, Official Journal C 281 of 18.11.2006, Page 14.

¹⁶ Saskaņā ar Direktīvu 98/5 ES ir noteikta iespēja juristam sniegt savus pakalpojumus citā ES dalībvalstī ar savas izcelsmes valsts amata nosaukumu (piemēram, Latvijas zvērināts advokāts), reģistrējoties kā Eiropas juristam citā ES dalībvalstī.

¹⁷ 1998. gada 16. februāra Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 98/5/EK par pasākumiem, lai atvieglo tu advokāta profesijas pastāvīgu praktizēšanu dalībvalstī, kas nav tā dalībvalsts, kurā iegūta kvalifikācija, *Oficiālais Vēstnesis L 077*, 1998, 14. marts, 0036.–0043. lpp.

¹⁸ EST spriedums lietā C-424/97, Salomone Haim v Kassenzahnarztliche Vereinigung Nordrhein, European Court reports 2000, Page I-05123.

Līdz ar to var secināt, ka ES tiesību izpratnē zobārstniecības pakalpojumi pēc sava rakstura atšķiras, piemēram, no juridiskiem pakalpojumiem, tādēļ personām, kas tos sniedz, dalībvalstis var uzlikt par pienākumu zināt valsts valodu samērīgā līmenī. Tomēr šeit vajadzētu ņemt vērā, ka persona vēlējas sniegt zobārstniecības pakalpojumus valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas ietvaros. Tas neizslēdz iespēju, ka tad, ja persona vēlētos sniegt zobārstniecības pakalpojumus ārpus valsts sociālās drošības sistēmas, t. i., kā privātu zobārstniecības pakalpojumu, EST spriedums varētu būt arī citāds.

Runājot par citu ES pilsoņu iespējām praktizēt savās profesijās Latvijā, ir jāpieņem Direktīvas 2005/36¹⁹ nosacījumi, kuras preambulas 3. punktā ir īpaši uzsvērts, ka, lai arī tiesības atzīt profesionālo kvalifikāciju un attiecīgajā profesijā strādāt ir piešķiramas uz tādu pašu noteikumu pamata kā vietējiem pilsoņiem, tomēr arī nediskriminējošiem nosacījumiem ir jābūt objektīvi attaisnotiem un pamatotiem. Līdz ar to Direktīva 2005/36 pēc būtības liedz noteikt jebkādas diskriminējošas prasības profesionālās kvalifikācijas atzīšanā un tiesībās praktizēt citā ES dalībvalstī. Lai gan Direktīvas 2005/36 53. pants paredz izņēmumu attiecībā uz tiesībām noteikt diskriminējošas prasības, ļaujot prasīt citu ES dalībvalstu pilsoņiem valsts valodas zināšanas, tomēr šīm prasībām jābūt samērīgām attiecībā uz profesionālā darbībā objektīvi nepieciešamo līmeni.

Lietā „Angonese”²⁰ EST skatīja jautājumu par valsts valodas zināšanu apliecināšiem dokumentiem. Itālijas pilsonis un konkrētas provinces iedzīvotājs atsaucās uz bankas sludinājumu darbam šajā provincē. Attiecīgajā Itālijas provincē vēsturiski dzīvo daudz vāciešu, tādēļ šajā reģionā ir noteiktas divas oficiālās valodas – itāliešu un vācu. Darba devējs amata pretendentiem pieprasīja abu oficiālo valodu zināšanas, taču kā šo zināšanu apliecinājums tika uzskatīts tikai konkrētās provinces atbildīgajā institūcijā izdotsais oficiālo valodu zināšanu sertifikāts. Tā kā atbildīgā institūcija rīkoja eksaminēšanu četras reizes gadā, tad Romanam Angonēzem (*Roman Angonese*) nebija iespēju iegūt attiecīgo sertifikātu līdz darba sludinājumā norādītā pieteikšanās termiņa beigām. Angonēze pēc tautības bija itālis, kurš Vācijā studējis angļu, poļu un slovēņu valodu, tādēļ viņš perfekti pārvaldīja abas oficiālās provinces valodas – gan itāliešu, gan vācu, tomēr darbs bankā viņam tika atteikts. Angonēze vērsās nacionālajā tiesā, kas izlēma uzdot EST šādu prejudicālu jautājumu: „Vai privātā darba devēja prasība, ka, stājoties darbā, kā vienīgais apliecinājuma dokuments oficiālo valodu zināšanām ir uzskatāms ES dalībvalsts vienas provinces atbildīgās institūcijas izdotsais sertifikāts, atbilst LESD 45. pantam²¹ un Regulai 1612/68²²?” EST norādīja, ka prasība pierādīt oficiālo valodu zināšanas tikai ar konkrētu sertifikātu ir pieļaujama, ja tā balstīta uz objektīviem apsvērumiem, kas nav saistīti ar personas pilsonību, un izraudzītie līdzekļi leģitīmā mērķa sasniegšanā ir samērīgi. Tomēr prasība, ka oficiālo valodu zināšanas var pierādīt tikai ar vienas valsts vienā provincē iegūtu konkrētu diplomu, nepastāvot iespējai pierādīt zināšanas arī ar citiem dokumentiem, kas liecina par ekvivalentu zināšanu iegūšanu citā valstī, ir nesamērīga attiecībā uz leģitīmo mērķi, kuru paredzēts sasniegt.

¹⁹ 2005. gada 7. septembra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/36/EK par profesionālo kvalifikāciju atzīšanu (dokuments attiecas uz EEZ). *Oficiālais Vēstnesis* L 255, 2005, 30. sept., 0022.–0142. lpp.

²⁰ EST spriedums lietā C-281/98, *Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bazano SpA*, European Court reports 2000, Page I-04139.

²¹ Agrāk – Eiropas Kopienas līguma 39. pants.

²² Tagad – Regula 492/2011.

Tātad EST ir skaidri norādījusi, ka ir jābūt iespējai pierādīt valsts (oficiālo) valodas zināšanas ar jebkuriem dokumentiem, ne tikai konkrētu iestāžu izdotiem.

Lai gan līdz šim EST nav skatījusi lietas par valodu zināšanu prasībām etniskās diskriminācijas kontekstā, tomēr, vadoties pēc EST judikatūrā izstrādātās analogijas diskriminācijas lietās, kur pamatprincipi tiek vienādi piemēroti dažādiem diskriminācijas aizlieguma pamatiem, un ņemot vērā faktu, ka diskriminācija pret citu ES dalībvalstu pilsoņiem pamatā rodas tieši atšķirīgās etniskās izcelsmes dēļ, nav šaubu, ka minētā EST judikatūra attiecībā uz brīvu darbaspēka un pakalpojumu kustību ir pēc analogijas piemērojama arī diskriminācijas gadījumos, kas neietver robežas šķērsošanas elementu un ir balstīta tikai uz personas etnisko piederību.²³

Papildus minētajām lietām noteikti jāizceļ vēl viens spriedums lietā „Vardyn”.²⁴ Šajā lietā EST skatīja jautājumu par personvārdu atveidi civilstāvokļa aktos Lietuvā LESD 18. un 21. panta ietvaros attiecībā uz diskriminācijas aizlieguma principu starp ES dalībvalstu pilsoņiem. Lieta ir nozīmīga ar to, ka EST savā spriedumā sniedz vispārīgas atziņas par dalībvalstu valsts valodas politikas attiecībām ar ES tiesībām. Šajā jautājumā EST ir norādījusi:

„86. Atbilstoši Līguma par Eiropas Savienību 3. panta 3. punkta ceturtajai daļai, kā arī Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 22. pantam Savienība respektē kultūru un valodu daudzveidību. Saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punktu Savienība tāpat respektē tās dalībvalstu nacionālo identitāti, kas sevī ietver arī to valsts oficiālās valodas aizsardzību.

87. No minētā izriet, ka tādu valsts tiesību aktu, kādi tiek aplūkoti pamata lietā, mērķis, kas ir vērsts uz valsts oficiālās valodas aizsardzību, paredzot piemērot šīs valodas rakstības noteikumus, principā ir leģitīms mērķis, ar ko var attaisnot LESD 21. pantā paredzēto tiesību ierobežojumus uz brīvu pārvietošanos un uzturēšanos, un to var ņemt vērā, izvērtējot likumīgās intereses attiecībā pret minētajām Savienības tiesību aktos atzītajām tiesībām.

88. Pasākumus, kas ierobežo LESD 21. pantā paredzēto pamatbrīvību, ar objektīviem apsvērumiem var attaisnot tikai tad, ja šie pasākumi ir nepieciešami, lai aizsargātu intereses, ko ar tiem paredzēts nodrošināt, un vienīgi tad, ja šos mērķus nevar sasniegt ar mazāk ierobežojošiem līdzekļiem.”

No minētā izriet, ka, lai arī Līguma par Eiropas Savienību 3. panta trešā daļa un ES Pamattiesību hartas 22. pants atzīst ES pienākumu respektēt ES dalībvalstu bagāto kultūras un lingvistisko dažādību, bet Līguma par Eiropas Savienību 4. panta otrā daļa uzliek par pienākumu ES ievērot tās dalībvalstu identitātes un valsts valodas aizsardzību (proti, dalībvalstīm ir tiesības veikt īpašus pasākumus attiecībā uz valsts valodu, lai saglabātu nacionālo identitāti un aizsargātu tādas konstitucionālās vērtības kā nacionālā vienotība un sociālā kohēzija), tomēr šiem pasākumiem jābūt attaisnotiem ar objektīviem apsvērumiem, kas ir nepieciešami iecerēto interešu aizsardzībai, un leģitīmo mērķu sasniegšanai ir jāizmanto vismazāk ierobežojošie līdzekļi.

²³ Sk., piemēram, EST tiesas spriedumu lietā C-237/94, John O'Flynn v Adjudication Officer, European Court reports 1996, Page I-02617.

²⁴ EST spriedums lietā C-391/09, Malgožata Runevič-Vardyn un Łukasz Paweł Wardyn pret Vilniaus miesto savivaldybės administracija, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Valstybinė lietuvių kalbos komisija un Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Teisės departamento Civilinės metrikacijos skyrius.

2. Valsts valodas zināšanu prasību tiesiskais regulējums Latvijā un tā atbilstība ES tiesībām

Jautājumu par valsts valodas zināšanām nodarbinātībā Latvijā regulē Valsts valodas likums²⁵ un Ministru kabineta noteikumi Nr. 733.²⁶

Valsts valodas likuma 6. pantā attiecībā uz valsts valodas prasmi noteiktas šādas darbinieku grupas:

- 1) valsts un pašvaldību iestāžu, tiesu un tiesu sistēmai piederīgo iestāžu, valsts un pašvaldību uzņēmumu, kā arī to uzņēmēj sabiedrību darbinieki, kurās lielākā kapitāla daļa pieder valstij vai pašvaldībai;
- 2) privāto iestāžu, organizāciju, uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) darbinieki;
- 3) privāto iestāžu, organizāciju, uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) darbinieki, kā arī pašnodarbinātās personas, kuras, pamatojoties uz likumu vai citu normatīvo aktu, veic noteiktas publiskas funkcijas;
- 4) ārvalstu speciālisti un uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) ārvalstu pārvaldes locekļi, kuri strādā Latvijā.

Pirmajai grupai ir jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņu profesionālo un amata pienākumu veikšanai. Otrajai grupai valsts valoda ir jālieto tad, ja to darbība skar likumīgas sabiedriskās intereses, t. i., sabiedrisko drošību, veselību, tikumību, veselības aizsardzību, patērētāju tiesību un darba tiesību aizsardzību, drošību darba vietā un sabiedriski administratīvo uzraudzību. Trešajai grupai ir jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams attiecīgo publisko funkciju veikšanai. Savukārt ceturtajai grupai – ārvalstu speciālistiem – ir vai nu pašiem jāprot un jālieto valsts valoda tādā līmenī, kas nepieciešams nolīgtā darba veikšanai, vai arī jānodrošina tulkojums valsts valodā.

Ņemot vērā Valsts valodas likuma 6. panta otrās daļas visai plašo definīciju attiecībā uz likumīgām sabiedriskām interesēm, ir skaidrs, ka valsts valodas zināšanas nepieciešamas jebkurā nodarbinātības sektorā – gan publiskā, gan privātā, kā arī jebkurā amatā vai profesijā. Savukārt Ministru kabineta noteikumi Nr. 733 definē valsts valodas zināšanu līmeņus un ietver divus pielikumus, kuri nosaka konkrētas valsts valodas zināšanu prasības konkrētos amatos (profesijās).

Zemākais zināšanu līmenis ir A, bet augstākais C. Katrs zināšanu līmenis tiek iedalīts divās pakāpēs – 1. pakāpē (zemāka) un 2. pakāpē (augstāka). Attiecīgi A. 1 zināšanu līmenis ir zemākais, bet C. 2 – augstākais.

Ministru kabineta noteikumu Nr. 733 1. pielikums nosaka konkrētu valsts valodas prasmes līmeni un pakāpi praktiski visām Latvijas darba tirgū apzinātajām profesijām un ir attiecināms uz pirmo Valsts valodas likuma 6. pantā minēto grupu. Savukārt 2. pielikums nosaka valsts valodas prasmes līmeni un pakāpi daļai no Latvijā apzinātajām profesijām un ir piemērojams Valsts valodas likuma 6. pantā noteiktajai otrajai un trešajai darbinieku grupai. Tiem otrajai un trešajai grupai piederošajiem darbiniekiem, kuru profesijai 2. pielikums nenosaka konkrētu valsts valodas zināšanu līmeni un pakāpi, ir nosakāms, ka valsts valodas zināšanām jābūt tādā līmenī, lai nodrošinātu patērētājiem iespēju saņemt nepieciešamo

²⁵ Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 428/433, 1999, 21. dec.

²⁶ Ministru Kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumi Nr. 733 „Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 110, 2009, 14. jūl.

informāciju par precēm vai pakalpojumiem valsts valodā. Tas ir darba devēja pienākums.

No minētā izriet, ka viena un tā paša amata (profesijas) pienākumu veikšanai atkarībā no sektora – publiskā (1. pielikums) vai privātā (ar 2. pielikumu neregulētie amati) – var noteikt dažādu valsts valodas prasmes līmeni. Arī pielikumos paredzēti dažādi valsts valodas zināšanu līmeņi vienam un tam pašam amatam. Piemēram, valstij piederošā viesnīcā istabeniņiem ir jāzina un jālieto valsts valoda B. 1 līmenī, kamēr privātajā viesnīcā – tikai A. 1 līmenī. Tāpat arī valsts vai pašvaldībai piederošajā pirtī strādājošam pirtniekam jāzina valsts valoda B. 1 līmenī, kamēr privātajā pirtī strādājošam – A. 2 līmenī.

Šāds tiesiskais regulējums ar atšķirīgām valsts valodas zināšanu prasībām vienam un tam pašam amatam (profesijai) nav samērīgs un līdz ar to ir neatbilstošs ES tiesību prasībām. Pieņemot tiesisko regulējumu, ar kuru ir noteikts konkrēts valsts valodas zināšanu līmenis un pakāpe, nav izvērtēta šo prasību nepieciešamība un līdz ar to atbilstība samērīguma principam. Šī fakta dēļ Latvijas tiesību normu atbilstība ES tiesībām ir ļoti viegli apstrīdama.

Papildus minētajam jānorāda uz vēl vienu Latvijas tiesiskā regulējuma neatbilstību ES tiesībām. Ministru kabineta noteikumu Nr. 733 IV nodaļa sniedz izsmeļošu valsts valodas zināšanas apliecināšu dokumentu sarakstu. Tā vairumā gadījumu ir vai nu Valsts izglītības satura centra izsniegta valsts valodas prasmes apliecināšana, vai arī dažādu Latvijas izglītības sistēmas iestāžu izsniegti vispārējo izglītību apliecinājoši dokumenti. Kā minēts iepriekš, EST spriedumā lietā „Angonese”²⁷ tika īpaši uzsvērts, ka ES dalībvalstij nav tiesību ierobežot līdzekļus, ar kādiem var pierādīt valsts valodas zināšanas. Latvijas tiesiskais regulējums šai ES tiesību prasībai neatbilst. Turklāt iespēja, ka latviešu valodas zināšanas var pierādīt ar citiem dokumentiem, nav izslēgtas, piemēram, tās varētu pierādīt arī ar citā valstī iegūtu augstākās izglītības diplomu baltu lingvistikā.

3. Likumprojekta Nr. 73/Lp11 atbilstība ES tiesībām attiecībā uz valodu zināšanu prasībām

11. Saeimas likumprojektā Nr. 73/Lp11 paredzēts noteikt, ka saskaņā ar Darba likuma 29. panta 1.¹ daļu darba devējam ir aizliegts prasīt konkrētas svešvalodas prasmi, ja darba pienākumos neietilpst šīs svešvalodas lietošana. Savukārt 29. panta 3.¹ daļā iekļauts tā saucamais apgrieztās pierādīšanas pienākums, ja strīdus situācijā darbinieks norāda uz apstākļiem, kas varētu būt par pamatu viņa diskriminācijai valodas dēļ. Ar tādām pašām normām paredzēts papildināt Darba likuma 32. pantu, kas aizliedz pieprasīt svešvalodu zināšanas jau darba sludinājumā.

Analizējot minēto likumprojektu, jānorāda, ka, pirmkārt, aizliegums prasīt valodu, t. sk. valsts valodas zināšanas, ja tās nav nepieciešamas darba pienākumu veikšanā, jau ir skaidri noteikts ES tiesībās, kas ieviestas Latvijas normatīvajos aktos, t. sk. Darba likuma 29. pantā. Saskaņā ar ES tiesībām tādu valodu zināšanas (gan valsts, gan svešvalodu), kas ir nesamērīgas, t. i., darba veikšanai nevajadzīgas, ir pretrunā diskriminācijas aizlieguma principu etniskās piederības dēļ, jo veido netiešo diskrimināciju. Nesamērīgas valodu zināšanu prasības var radīt arī

²⁷ EST spriedums lietā C-281/98, Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bazano SpA, European Court reports 2000, Page I-04139.

diskrimināciju vecuma dēļ, jo valodu zināšanas Latvijā starp paaudzēm atšķiras – vecākajai paaudzei nav problēmu ar krievu valodu, bet ir problēmas ar angļu valodu, savukārt jaunākajai paaudzei nav problēmu ar angļu valodu. Vēl vairāk, ņemot vērā etnisko dalījumu, ir jārunā par multiplo diskrimināciju, t. i., par diskrimināciju uz vairākiem diskriminācijas aizlieguma pamatiem vienlaikus, piemēram, vecumu un etnisko piederību. Proti, vecākās paaudzes krievvalodīgajiem iedzīvotājiem ir lielākas problēmas ar latviešu valodas prasmi, bet jaunākās paaudzes latviešiem ir lielākas problēmas ar krievu valodu.

No minētā izriet, ka Saeima ar analizējamo likumprojektu pēc būtības mēģina izdomāt velosipēdu no jauna, jo minētās tiesības un pienākumi jau izriet no Darba likumā ieviesto ES diskriminācijas aizlieguma direktīvu normām.²⁸

Otrkārt, no likumprojekta nav skaidrs, vai Saeima vēlas noteikt valodu kā atsevišķu diskriminācijas aizlieguma pamatu. Ja tā, tad rodas nopietni jautājumi par piemērojamo tiesību doktrīnu. Pašlaik, runājot par diskrimināciju nodarbinātībā, ir piemērojama ES tiesībās noteiktā tiesību doktrīna diskriminācijas novēršanas jomā, jo visas Latvijas tiesību normas, kas aizliedz diskrimināciju nodarbinātībā, ir ieviestas no ES tiesībām.

Saskaņā ar ES tiesību doktrīnu tiešā diskriminācija nav attaisnojama.²⁹ Ir pieļaujams tikai viens izņēmums, proti, ja diskriminācijas aizlieguma pamats (tā nesība) ir darba veikšanas objektīvs priekšnoteikums. Šajā gadījumā mazāk labvēlīga attieksme pret personu diskriminācijas aizlieguma pazīmes dēļ netiks uzskatīta par diskrimināciju. Tomēr saskaņā ar ES tiesību doktrīnu minētais izņēmums ir interpretējams ļoti sašaurināti.³⁰ Visdrīzāk tas neļaus attaisnot, piemēram, valsts valodas zināšanu prasības tikai tā iemesla dēļ, ka attiecīgo valsts valodas zināšanu līmeni pieprasa Latvijas normatīvie akti.

Šeit kāds varētu oponent, norādot, ka likumprojekts ir vērstš tikai uz svešvalodu zināšanu prasībām, bet ne uz valsts valodas zināšanu prasībām. Tam nevar piekrist, jo likumprojekta 3.¹ pants nosaka pienākumu piemērot apgriezto pierādīšanas pienākumu arī tad, ja strīds ir par valsts valodu, jo tas min tikai „valodu prasmes”.

Turklāt, lai arī tiešās diskriminācijas gadījumā valodas dēļ varētu piemērot izņēmumu – valodas zināšanu kā objektīvu priekšnoteikumu attiecīgā darba veikšanai –, ir arī otrs juridiskais aspekts – netiešā diskriminācija etniskās piederības vai vecuma dēļ, ko nav iespējams apiet ar Latvijas nacionālajām tiesībām, jo tas izriet no ES tiesībām, kas ir prioritāras.

Treškārt, likumprojekts min tikai svešvalodu zināšanu prasības, bet neko nesaka par aizliegumu prasīt nesamērīgu svešvalodu zināšanu līmeni. Tajā pašā laikā šo jautājumu jau risina ES diskriminācijas novēršanas tiesības.

²⁸ 2000. gada 29. jūnija Padomes Direktīva 2000/43/EK, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības, *Oficiālais Vēstnesis L 180*, 2000, 19. jūl., 0022.–0026. lpp.; 2000. gada 27. novembra Padomes Direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju, *Oficiālais Vēstnesis L 303*, 2000, 2. dec., 16./22. lpp. (ES, DA, DE, EL, EN, FR, IT, NL, PT, FI, SV), Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05, sēj. 04, 79.–85. lpp.

²⁹ Sk. Direktīvās 2000/43 un 2000/78 noteiktās tiešās diskriminācijas definīcijas, kā arī EST judikatūrā noteikto tiesību doktrīnu, piemēram, skatīt EST spriedumu lietā C-177/88, Elisabeth Johanna Pacifica Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassen (VJV-Centrum) Plus, (1990) ECR Page I-03941.

³⁰ Sk., piemēram, EST tiesas sprieduma lietā 222/84, Marguerite Johnston v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, *European Court reports 1986*, Page 01651, 36. paragrāfu.

No minētā izriet, ka Latvijas normatīvajos aktos, t. i., Darba likumā, ieviestās ES diskriminācijas novēršanas tiesības jau pašas par sevi aizliedz prasīt nepamatotas un nesamērīgas jebkādas valodu prasmes. Ja arī politiķi vēlas izstrādāt sīkāku tiesisko regulējumu attiecībā uz tiesībām prasīt valodu zināšanas nodarbinātībā, tam ir jāatbilst ES tiesību doktrīnai vai arī ir jāizstrādā skaidra nacionālā tiesību doktrīna, kas nebūtu pretrunā ar ES tiesību doktrīnu.

Kopsavilkums

1. ES tiesiskais regulējums ierobežo ES dalībvalstu tiesības noteikt gan valsts valodas, gan citu valodu zināšanas nodarbinātībā.
2. ES tiesiskais regulējums ierobežo ES dalībvalstu tiesības noteikt valodu prasmes nepieciešamību nodarbinātībā, ciktāl nacionālais tiesiskais regulējums var radīt šķēršļus tādām pamatbrīvībām kā ES pilsoņu brīvas pārvietošanās tiesības un diskriminācijas aizliegums, t. sk. nodarbinātībā, kā arī tādām ekonomiskām pamatbrīvībām kā brīva darbaspēka un pakalpojumu kustība.
3. Gan valsts, gan citu valodu zināšanu prasībām ir piemērojams viens un tas pats princips – tām ir jābūt pamatotām ar objektīviem apsvērumiem un mērķa sasniegšanai izvēlētiem līdzekļiem jābūt samērīgiem. Tas nozīmē, ka nodarbinātības jomā drīkst prasīt tikai to valodu prasmes, kas ir saistītas ar konkrētā darba veikšanu.
4. Lai arī Līguma par Eiropas Savienību 3. panta trešā daļa un ES Pamattiesību hartas 22. pants atzīst ES pienākumu respektēt ES dalībvalstu bagāto kultūras un lingvistisko dažādību, bet Līguma par Eiropas Savienību 4. panta otrā daļa uzliek par pienākumu ES ievērot tās dalībvalstu identitātes, kas ietver arī valsts valodas aizsardzību, proti, ES dalībvalstu tiesības veikt īpašus pasākumus attiecībā uz valsts valodu, lai saglabātu nacionālo identitāti un aizsargātu tādas konstitucionālās vērtības kā nacionālā vienotība un sociālā kohēzija, tomēr šiem pasākumiem jābūt attaisnotiem ar objektīviem apsvērumiem, kas ir nepieciešami iecerēto interešu aizsardzībai, un leģitīmo mērķu sasniegšanai ir jāizmanto vismazāk ierobežojošie līdzekļi.
5. Ministru kabineta noteikumos Nr. 733 ietvertais tiesiskais regulējums attiecībā uz valsts valodas zināšanu pakāpi konkrētam amatam (profesijai) ir neatbilstošs ES tiesību prasībām. Tā kā minētie noteikumi nosaka atšķirīgas valsts valodas zināšanu prasības vienam un tam pašam amatam (profesijai) atkarībā no tā, vai persona ir nodarbināta publiskā vai privātā sektorā, ir skaidri redzams, ka tie neatbilst samērīguma principam, ko pieprasa ES diskriminācijas novēršanas tiesības.
6. Saskaņā ar ES tiesībām valsts valodas zināšanas persona drīkst pierādīt ar jebkādiem dokumentiem, turpretī Ministru kabineta noteikumi Nr. 733 par minēto zināšanu apliecinājošiem dokumentiem atzīst tikai Valsts izglītības satura centra izsniegtu valsts valodas prasmes apliecinību vai arī dažādu Latvijas izglītības sistēmas iestāžu izsniegtos vispārējo izglītību apliecinājošus dokumentus.
7. Saeimā izskatāmais likumprojekts Nr. 73/Lp11 ir mēģinājums izdomāt velosipēdu no jauna, jo aizliegums prasīt no pretendenta vai darbinieka nepamatotas un nesamērīgas valodas prasmes jau izriet no ES diskriminācijas aizlieguma tiesībām.

8. Likumdevējs, izstrādājot likumprojektu Nr. 73/Lp11, nav ņēmis vērā pastāvošo tiesību doktrīnu. Likumprojekts Nr. 73/Lp11 tā pašreizējā redakcijā ir pretrunā ES tiesību doktrīnai diskriminācijas novēršanas jomā un pēc būtības nerisina neko vairāk par jau ES tiesībās eksistējošām no Darba likuma ieviestām diskriminācijas aizlieguma normām. Tādēļ, ja likumdevējs vēlas noteikt valodu kā atsevišķu diskriminācijas aizlieguma pamatu, ir jāizstrādā arī attiecīga nacionālā tiesību doktrīna, kas nebūtu pretrunā ar ES tiesību doktrīnu.
9. Ne velti ES tiesības vērsas pret nesamērīgām prasībām tautsaimniecībā, kas ietver sevī gan darba tirgu, gan arī uzņēmējdarbību. Tas tiek darīts, lai attīstītu ekonomiku. Savukārt cilvēktiesību aspektam, t. i., diskriminācijas aizliegumam, pēc būtības vienmēr piešķirta sekundāra loma. No minētā izriet, ka, pastāvot tik niansēti regulētām valodu zināšanu prasībām nodarbinātībā un ņemot vērā nākotnē iespējamo tiesisko regulējumu attiecībā uz svešvalodām, Latvijas darba tirgus tiek padarīts neelastīgs. Tas nodara kaitējumu ne tikai konkrētiem indivīdiem, bet arī valsts ekonomikai kopumā, un pastāv pamatotas šaubas, vai tas sekmē tādas sociālās vides veidošanos, kas ļautu efektīvāk sasniegt Valsts valodas likumā noteiktos latviešu valodas lietojuma mērķus.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Ellis, E. *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford University Press, 2005.
2. Burca, G. Craig p., *EU Law. Text, Cases and Materials*. Oxford University Press, 5th edition, 2011.

ES tiesību akti

1. 1968. gada 15. oktobra Padomes Regula (EEK) Nr. 1612/68 par darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Kopienā, *Oficiālais Vēstnesis L 257*, 1968, 19. okt., 2./12. lpp. (DE, FR, IT, NL), Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05, sēj. 01, 15–26. lpp.
2. 1998. gada 16. februāra Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 98/5/EK par pasākumiem, lai atvieglotu advokāta profesijas pastāvīgu praktizēšanu dalībvalstī, kas nav tā dalībvalsts, kurā iegūta kvalifikācija, *Oficiālais Vēstnesis L 077*, 1998, 14. marts, 0036.–0043. lpp.
3. 2000. gada 29. jūnija Padomes Direktīva 2000/43/EK, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības, *Oficiālais Vēstnesis L 180*, 2000, 19. jūl., 0022.–0026. lpp.
4. 2000. gada 27. novembra Padomes Direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju, *Oficiālais Vēstnesis L 303*, 2000, 2. dec., 16./22. lpp. (ES, DA, DE, EL, EN, FR, IT, NL, PT, FI, SV), Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05, sēj. 04, 79.–85. lpp.
5. 2005. gada 7. septembra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/36/EK par profesionālo kvalifikāciju atzīšanu (dokuments attiecas uz EEZ). *Oficiālais Vēstnesis L 255*, 2005, 30. sept., 0022.–0142. lpp.
6. 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 492/2011 par darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Savienībā (dokuments attiecas uz EEZ). *Oficiālais Vēstnesis L 141*, 2011, 27. maijs, 0001.–0012. lpp.

EST judikatūra

1. EST spriedums lietā 222/84, Marguerite Johnston v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, European Court reports 1986, Page 01651.
2. EST spriedums lietā C-379/87, Anta Groener v Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee, European Court reports 1989, Page 03967.
3. EST spriedums lietā C-177/88, Elisabeth Johanna Pacifica Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassen (VJV-Centrum) Plus, (1990) ECR, Page I-03941.
4. EST spriedums lietā C-237/94, John O'Flynn v Adjudication Officer, European Court reports 1996, Page I-02617.
5. EST spriedums lietā C-424/97, Salomone Haim v Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein, European Court reports 2000, Page I-05123.
6. EST spriedums lietā C-281/98, Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bazano SpA, European Court reports 2000, Page I-04139.
7. EST spriedums lietā C-193/05, Commission of the European Communities v Grand Duchy of Luxembourg, Official Journal C 281 of 18.11.2006, Page 14.
8. EST spriedums lietā C-391/09, Malgožata Runevič-Vardyn un Łukasz Paweł Wardyn pret Vilniaus miesto savivaldybės administracija, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Valstybinė lietuvių kalbos komisija un Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Teisės departamento Civilinės metrikacijos skyrius [tiešsaiste]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82046&pageIndex=0&doclang=lv&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=132864>.

Latvijas normatīvie akti

1. Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 428/433, 1999, 21. dec.
2. Ministru Kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumi Nr. 733 „Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 110, 2009, 14. jūl.

Saeimas likumprojekti

1. 10. Saeimas likumprojekts Nr. 206/Lp10 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/D162B6D42A254986C2257825004EB34B?OpenDocument>.
2. 11. Saeimas likumprojekts Nr. 73/Lp11 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6A62BC2BFCB6AF3AC225794B003AC6C5?OpenDocument>.

VALSTS TIESĪBAS IEROBEŽOT CITVALODU PERSONVĀRDU ATVEIDI CILVĒKTIESĪBU KOMITEJAS UN EIROPAS CILVĒKTIESĪBU TIESAS PRAKSĒ

Dr. iur. Artūrs Kučs

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras docents
Arturs.Kucs@lu.lv

Atslēgvārdi: cilvēktiesības, personas tiesības uz privāto dzīvi, personas tiesības uz vārdu, citvalodu personvārdu atveides ierobežojumi atbilstoši valsts oficiālās valodas prasībām, Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūra, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un ANO Cilvēktiesību komitejas prakse

Citvalodu personvārdu atveide oficiālajos dokumentos atbilstoši valsts valodas prasībām var aizskart atsevišķas personas cilvēktiesības. Tā kā vārds un uzvārds veido daļu no personas identitātes un pašidentifikācijas, vārda un uzvārda atveide ietilpst personas tiesību uz privāto dzīvi tvērumā.¹ Vārda un uzvārda atveide saistāma arī ar minoritātēm piederīgo personu tiesībām saglabāt savu no vairākuma atšķirīgo identitāti.² Visbeidzot valsts noteiktie ierobežojumi citvalodu personvārdu atveidē var radīt šķēršļus, piemēram, brīvai personu kustībai Eiropas Savienībā un tikt uzskatīti par diskrimināciju, pamatojoties uz personas valsts piederību.³ Personas tiesību ierobežošana *per se* vēl nenozīmē, ka valsts ir pārkāpusi personas cilvēktiesības uz privāto dzīvi, minoritātēm piederīgo personu tiesības uz savas identitātes aizsardzību vai diskriminācijas aizliegumu. Diskusijas objekts ir jautājums, cik tālu valsts, pamatojoties uz oficiālās valsts valodas aizsardzības un vienotības publiskās kārtības nodrošināšanu, var ierobežot personas tiesības uz sava vārda un uzvārda atveidi oficiālajos dokumentos.

Par šo jautājumu vairākkārt diskutēts Latvijas tiesību doktrīnā un tiesu praksē.⁴ Personas ir apstrīdējušas valsts noteikto regulējumu citvalodu personvārdu atveidei, gan pamatojoties uz personas privātās dzīves aizskārumu,⁵ gan uz personas vēlmi saglabāt savu no vairākuma atšķirīgo etnisko identitāti.⁶ Latvijas tiesu secinājumi, izvērtējot valsts noteikto ierobežojumu samērību ar personas tiesībām, ir bijuši atšķirīgi. Taču visu Latvijas tiesu nolēmumos būtiska loma piešķirta valsts

---

¹ Sk. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri, VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības*. Baloža zin. red., Latvijas Vēstnesis, 2011, 252.–253. lpp.

² Sk., piemēram, Eiropas Padomes Vispārējās Konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību 11. panta pirmo daļu. Likums „Par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 85 (3243), 2005, 31. maijs.

³ Sk. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2011. gada 12. maija spriedumu lietā C-391/09 *Malgožata Runevič-Vardyn, Lukasz Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administrācija*.

⁴ Sk., piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 17. novembra spriedumu lietā SKA-890/2010.

⁵ Satversmes tiesa. 2001-04-0103. 21.12.2001.

⁶ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Raihman v. Latvia”, Nr. 1621/2007.

valodas aizsardzības nepieciešamībai un iespējamam apdraudējumam, ko varētu radīt izmaiņas spēkā esošajā personas vārda un uzvārda atveides regulējumā.

Raksta mērķis ir identificēt kritērijus, kas nodrošinātu līdzsvaru starp personas tiesībām uz sava vārda un uzvārda atveidi un valsts noteiktajiem ierobežojumiem, izanalizējot Latvijai saistošo dažāda līmeņa starptautisko tiesu un cilvēktiesību aizsardzības institūciju praksi. Rakstā galvenokārt analizēta Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk tekstā – ECT) prakse un Cilvēktiesību komitejas prakse, uzraugot Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, kā arī ilustrēta Latvijas Republikas Satversmes tiesas nostāja analizējamajā problēmjasūtājumā.

Lai rastu atbildes uz izvirzītajiem jautājumiem, vispirms analizēta Satversmes tiesas prakse, kas sniedz izvērstu pamatojumu Latvijā spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam, kurš ierobežo citvalodu personvārdu atveidi. Turpinājumā izvērtēta ECT prakse līdzīgu un identisku lietu izskatīšanā, atspoguļojot tiesu prakses evolūciju šajā jautājumā. Nobeigumā analizēti Cilvēktiesību komitejas izstrādātie kritēriji šādu lietu izskatīšanā un konstatēti iespējamie izaicinājumi, ko Cilvēktiesību komitejas praksē paustās atziņas var radīt Latvijas spēkā esošajam regulējumam attiecībā uz citvalodu personvārdu atveidi.

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas prakse

Latvijas Republikā tiesisko ietvaru citvalodu personvārdu atveidei nosaka Satversmes 4. pants,⁷ Valsts valodas likuma 19. pants⁸ un uz šī likuma pamata izdotie Ministru kabineta noteikumi, kas precizē citvalodu personvārdu atveidi oficiālajos dokumentos⁹ Satversmes tiesa līdz šim ir izvērtējusi citvalodu personvārdu atveides regulējuma atbilstību tikai saistībā ar personas tiesībām uz privāto dzīvi, neskatot šos jautājumus saistībā ar minoritāšu tiesību aizsardzību vai diskriminācijas aizlieguma pārkāpumu.

Konstitucionālo sūdzību 2001. gada 13. jūlijā Satversmes tiesā iesniedza Latvijas pilsonē Juta Mencena. Viņa bija salaulājusies ar Vācijas pilsoni, taču pēc vīra uzvārda *Mentzen* pieņemšanas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē viņai tika izdota pase, pārveidojot uzvārdu par *Mencena*. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde savu rīcību pamatoja ar tajā laikā spēkā esošajiem Ministru kabineta 1996. gada 14. maija noteikumiem Nr. 174 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos”, kuru 2. punktā noteikts, ka citvalodu vārdi un uzvārdi latviešu valodā rakstāmi iespējami tuvu izrunai oriģinālvalodā, kā arī vārdiem un uzvārdiem pievienojama vīriešu vai sievietes dzimtes galotne. Uzvārda oriģinālforma tika norādīta tikai pasēs 14. lappusē sadaļā „Īpašās atzīmes”.¹⁰

Tā kā pārvaldes rīcība bija pamatota ar spēkā esošajiem tiesību aktiem, Jutas Mencenas vērsšanās vispārējās jurisdikcijās tiesās, lai pārsūdzētu pārvaldes lēmumu, bija nesekmīga. Tādēļ viņa iesniedza konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā, lūdzot atzīt Valsts valodas likuma 19. pantu un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumus Nr. 295 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju” par neatbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 96. un

⁷ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

⁸ Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 428/433 (1888/1893), 1999, 21. dec.

⁹ Ministru kabineta 2004. gada 2. marta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” *Latvijas Vēstnesis*, 36 (2984), 2004, 5. marts.

¹⁰ Satversmes tiesa. 2001-04-0103. 21.12.2001.

116. pantam. Iesniedzēja norādīja, ka pēc laulībām ar Vācijas pilsoni iegūtā uzvārda pareizrakstība atšķirīgi no tā oriģinālformas ierobežo viņas tiesības uz privāto dzīvi. Turklāt viņa vērsa tiesas uzmanību uz to, ka atšķirības uzvārda atveidē abu laulāto starpā ir radījušas iesniedzējai arī praktiska rakstura grūtības, piemēram, nodrošinot uzturēšanās atļauju Vācijā, jo Vācijas ierēdņi neņem vērā uzvārda atveidi atbilstoši tā oriģinālformai pases 14. lapaspusē.¹¹

Savukārt Saeimas un Ministru kabineta pārstāvji norādīja uz nepieciešamību saglabāt vienotu kārtību citvalodu personvārdu atveidē personu apliecinošos dokumentos, jo tas skar visas sabiedrības intereses. Valdības pārstāvji arī pamatoja spēkā esošo tiesisko regulējumu ar nepieciešamību nodrošināt Latvijas iedzīvotāju tiesības brīvi lietot latviešu valodu visā Latvijas teritorijā.¹² Turklāt, „ņemot vērā latviešu valodas kā valsts valodas nostiprinājumu Satversmē, kā arī Latvijas vēsturiskās attīstības īpatnības, jebkurš latviešu valodas lietošanas ierobežojums valsts teritorijā būtu uzskatāms par valsts demokrātiskās iekārtas ierobežojumu”.¹³ Saskaņā ar valdības pārstāvja viedokli „sabiedrības tiesības lietot pareizu, koptu latviešu valodu izriet no Satversmes 4. panta. Minētā Satversmes norma ir juridiskais pamats latviešu valodas lietošanai Latvijas Republikā izsniegtajos dokumentos”.¹⁴

Satversmes tiesa pēc abu pušu argumentu izvērtēšanas 2001. gada 21. decembra spriedumā secināja, ka Valsts valodas likuma 19. pants, kas nodibina citvalodu uzvārdu fonētisku transkripcijas un gramatisku pielāgošanas vispārīgu principu, ir atbilstošs Satversmes 96. pantam. Vienlaikus tiesa atzina par antikonstitucionālām tās tiesību normas, kuras noteica uzvārda oriģinālformas norādi pases 14. lappusē, nevis tuvākā un redzamākā vietā, ņemot vērā, ka 3. lappuse ir pases galvenā lappuse. Tādējādi tiesa kopumā uzskatīja par konstitucionālu tiesisko regulējumu, kas paredz citvalodu personvārdu atveidi atbilstoši latviešu valodas gramatiskajai sistēmai. Vienlaikus tiesa norādīja uz samērīguma trūkumu esošajā tiesiskajā regulējumā starp indivīda tiesību ierobežošanu un valsts leģitīmo mērķu nodrošināšanu, uzliekot valstij par pienākumu radīt indivīda intereses mazāk aizskarošu tiesisko regulējumu citvalodu personvārdu atveidei.

2. Eiropas Cilvēktiesību tiesa

Viena no pirmajām lietām, kurā ECT atzina, ka personas vārds un uzvārds ietilpst Konvencijas 8. pantā garantētajās tiesībās uz privāto dzīvi, ir lieta „Stjerna pret Somiju”.¹⁵ Šajā lietā tiesa secināja, ka publiskās intereses attiecībā uz personas vārdu lietošanas tiesisko regulējumu nav pietiekams pamats, lai personas vārdu izslēgtu no privātās dzīves tiesību aizsardzības tvēruma.¹⁶ Kopš šī sprieduma pieņemšanas tiesa ir izskatījusi virkni lietu, kad valsts institūcijas dažādos kontekstos ir ierobežojušas personas brīvību vārda un uzvārda atveidē.¹⁷ Pret Latvijas valsti tiesa ir skatījusi tikai divas sūdzības saistībā ar personvārdu atveidi: vienā sūdzības

¹¹ Satversmes tiesa. 2001-04-0103. 21.12.2001.

¹² Turpat.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ ECT spriedums „Stjerna v. Finland”. 18131/91, 15.11.1994.

¹⁶ Turpat, 37. punkts.

¹⁷ van Dijk, P., van Hoof, F., van Rijn, A., Zwaak, L. *Theory and Practice on the European Convention on Human Rights (4th edition)*. Intersentia, Antwerpen, 2006, 685. p.

iesniedzēja bija jau minētā Juta Mencena (*Mentzen*), bet otrā – Latvijas nepilsoņe krieviete Lidija Kuhareca (*Kuharec*).

Kuharecas kundzes sūdzība arī bija saistīta ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes darbību. 1998. gadā viņai tika izsniegta nepilsoņa pase, kurā ierakstīts uzvārds Kuhareca. Iesniedzēja atteicās saņemt savu pasi un vērsās ar sūdzību pārvaldē, uzsverot, ka viņa lieto sava nelaiķa vīra ukraiņu uzvārdu, kura rakstība gan krievu, gan ukraiņu valodā bija *Kuharec*. Viņa iesniedza arī vairākus dokumentus, piemēram, braukšanas apliecību, kuros Latvijas iestādes bija rakstījušas viņas uzvārdu bez galotnes „a”. Kuharecas kundzes sūdzība tika noraidīta, pamatojoties uz Ministru kabineta 1997. gada 21. janvāra noteikumu Nr. 49 „Par Latvijas nepilsoņu pasēm” 11. pantu, kurā norādīts, ka uzvārds pasē jāraksta atbilstoši latviešu valodas gramatikai un ortogrāfijai.¹⁸

ECT, izvērtējot abās lietās būtiskos apstākļus, noraidīja to izskatīšanu pēc būtības. Pretēji valdības argumentam ECT secināja, ka personvārdu atveide atbilstoši latviešu valodas gramatikai personu apliecinošos dokumentos ir uzskatāma par iejaukšanos personas privātajā dzīvē, taču atzina iejaukšanos par samērīgu konkrēto lietu apstākļos. Tiesas galvenais arguments saistāms ar secinājumu, ka „uzvārdu un vārdu piešķiršana, atzīšana un lietošana ir joma, kurā īpaši izpaužas valsts iezīmes un kurā praktiski nav vienotības starp līgumslēdzējvalstu iekšējām sistēmām. Šī joma norāda uz lielu dažādību, kāda pastāv dalībvalstīs; katrā no šīm valstīm personvārdu lietošanu ietekmē vairāki vēsturiskie, valodas, reliģiskie un kultūras faktori, kas nozīmē, ka ir ļoti grūti, pat neiespējami, atrast kopsaucēju. Tādējādi rīcības brīvība, ko valsts iestādes bauda šajā jomā, ir īpaši liela”.¹⁹

Būtiska ir tiesas paustā atziņa, ka „valsts valoda ir viena no konstitucionālajām pamatvērtībām, tāpat kā valsts teritorija, valsts uzbūve un valsts karogs”.²⁰ Šajā kontekstā ECT ņēma vērā Satversmes tiesas secinājumus Jutas Mencenas lietā, ka valsts valodas pozīcijas Latvijā joprojām nav pietiekami nostiprinātas un ir nepieciešama īpaša aizsardzība valsts valodas lietošanas nostiprināšanai. ECT atzina, ka Satversmes tiesa, esot ciešākā saskarē ar apstrīdētās lietas apstākļiem, var labāk izvērtēt valsts valodas aizsardzības nepieciešamību. Nenoliedzami, ka ECT varētu apšaubīt nacionālās tiesas secinājumus, ja tie būtu acīmredzami patvaļīgi, taču konkrētajā gadījumā ECT nesaskatīja šādas pazīmes nacionālās tiesas darbībā.

Papildu arguments ECT noraidošajam lēmumam saistāms ar abu lietu apstākļiem, kurus izvērtējot tiesa nebija pārliciecināta, ka „grūtības ir pietiekami nopietnas, lai radītu nesamērīgu iejaukšanos privātajā vai ģimenes dzīvē”.²¹ Tiesa, piemēram, norādīja, ka latviskoto uzvārdu lietošana nav radījusi šķēršļus abām iesniedzējām izmantot visas politiskās, sociālās vai ekonomiskās tiesības. Turklāt ECT arī ņēma vērā, ka Satversmes tiesa jau uzlikusi par pienākumu likumdevējam grozīt spēkā esošo regulējumu, padarot to labvēlīgāku indivīda interesēm, respektīvi, atzīstot par nesamērīgu personas uzvārda atveidi oriģinālformā tikai pases 14. lappusē.

¹⁸ ECT lēmums lietā „Lidija Kuharec alias Kuhareca v. Latvia”. Nr. 71557/01, 07.12.2004.

¹⁹ ECT lēmums lietā „Juta Mentzen alias Mencena v. Latvia”. 71074/01, 07.12.2004.

²⁰ Turpat.

²¹ Sk. *Spriedumi un lēmumi lietās pret Latviju. Ar E.Levita komentāriem*. Eiropas Padomes Informācijas birojs, Rīga, 2004.

3. Cilvēktiesību komiteja

Cilvēktiesību komiteja (atšķirībā no ECT) var izvērtēt citvalodu personvārdu atveides tiesisko regulējumu ne tikai saistībā ar tiesībām uz personas privāto dzīvi un diskriminācijas aizliegumu, bet skatīt, vai valsts noteiktie ierobežojumi neaizskar minoritāšu tiesības uz savas no vairākuma atšķirīgās kultūras un identitātes saglabāšanu. Tiesiskais pamats plašākai Cilvēktiesību komitejas kompetencei ir Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 27. pants, kurš paredz: „Valstis, kurās ir etniskās, reliģiskās un valodas mazākumtautības, personām, kas pieder pie šīm mazākumtautībām, nedrīkst atņemt tiesības kopā ar citiem tās pašas grupas locekļiem baudīt savu kultūru, nodoties savai reliģijai un izpildīt tās rituālus, kā arī lietot dzimto valodu.”²²

Saskaņā ar Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām Cilvēktiesību komiteja ir atbildīga par pakta īstenošanas uzraudzību un kontrolē, kā pakta dalībvalstis izpilda uzņemtās saistības.²³ Pirmkārt, dalībvalstīm ik pēc pieciem gadiem vai citā Cilvēktiesību komitejas noteiktā laikā ir jāiesniedz komitejai ziņojums par to, kā tā nodrošina pakta garantēto tiesību īstenošanu. Otrkārt, ja valsts ir ratificējusi pakta pirmo papildprotokolu,²⁴ ar kuru tiek nodibināta individuālo sūdzību procedūra, komiteja var skatīt šīs valsts indivīdu iesniegtās sūdzības par pakta ietverto tiesību pārkāpumu. Tieši individuālās sūdzības sniedz izvērsta komitejas skatījumu uz valsts tiesībām ierobežot citvalodu personvārdu atveidi oficiālajā saziņā atbilstoši oficiālās valsts valodas prasībām.

Saistībā ar personas vārda un uzvārda izvēli pirmā no Cilvēktiesību komitejas skatītajām lietām bija lieta „Coeriel and Aurik v. The Netherlands”, kurā komiteja atzina, ka 17. pantā noteiktās tiesības uz privāto dzīvi ietver tiesības personai izvēlēties un mainīt savu vārdu.²⁵ Komiteja ir skatījusi arī divas individuālās sūdzības, kurās sūdzības iesniedzēji ir lūguši komiteju atzīt vairāku pakta normu pārkāpumu, pamatojoties uz to, ka viņu personvārdu oriģinālforma valsts izsniegtajos personu apliecinošos dokumentos ir tikusi mainīta atbilstoši valsts valodas prasībām.

Lietā „Mihals Klečkovskis (*Michal Kleczkowski*) pret Lietuvu”²⁶ sūdzības iesniedzējs Lietuvas pilsonis, kurš piederēja poļu mazākumtautībai, norādīja, ka valsts pārkāpj vairākas pakta normas, atveidojot viņa uzvārdu oficiālajos dokumentos atbilstoši lietuviešu valodas ortogrāfijas prasībām. Komiteja gan atteicās izskatīt šo lietu pēc būtības, norādot, ka par vairākiem sūdzībā ietvertajiem jautājumiem iesniedzējs iepriekš nav vērsies nacionālajās tiesās, tādējādi nav izsmēlis visas iespējas atrisināt jautājumu nacionālā līmenī.

Ar līdzīga satura sūdzību vēlāk komitejā vērsās krieviski runājošs ebreju izcelsmes Latvijas nepilsonis Leonīds Raihmans. Viņš uzsvēra, ka ir piedzimis kā *Leonid Raihman* un tieši šādā veidā viņa vārds un uzvārds 1959. gadā tika reģistrēts personu apliecinošos dokumentos. Iesniedzējs arī norādīja, ka šādu sava vārda un uzvārda formu viņš lietoja līdz pat 1998. gadam, kad viņam tika izsniegta

²² Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/ppt1prot.htm..>

²³ Nowak, M. U. N. *Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary*. N. P. Engel, Publisher, 1993.

²⁴ Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/ppt1prot.htm>.

²⁵ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Coeriel and Aurik v. The Netherlands”, Nr. 453/1991. 08.06.1993. 10.2. punkts.

²⁶ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Michal Klečkovski v. Lithuania”, Nr. 1285/2004.

nepilsoņa pase, kurā vārds un uzvārds pretēji viņa iebildumiem tika mainīts atbilstoši latviešu valodas gramatikai un ortogrāfijai. Viņš uzsvēra, ka uzvārds *Raihman* ir ebreju uzvārds, kuru lietoja viņa tēvs, vectēvs un vecvectēvs.

Sūdzības iesniedzējs 2004. gadā vērsās Valsts valodas centrā, norādot, ka viņa uzvārda atveide atbilstoši latviešu valodas prasībām pārkāpj viņa tiesības uz diskriminācijas aizliegumu un Satversmes 114. pantā ietvertās tiesības saglabāt savu kultūru un etnisko identitāti, un lūdza Valsts valodas centru izsniegt lēmumu, kas ļautu atveidot viņa uzvārdu kā *Raihman*, respektīvi, bez galotnes „s” pievienošanas. Pamatojoties uz spēkā esošajiem tiesību aktiem – Valsts valodas likuma 19. pantu un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumiem Nr. 295 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju”, kuri paredz citvalodu personvārdu atveidi atbilstoši latviešu valodas gramatikai un ortogrāfijai –, Valsts valodas centrs Leonīda Raihmana iesniegumu noraidīja. Sūdzības iesniedzējs pārsūdzēja šo lēmumu visu līmeņu administratīvajās tiesās, kuras to atstāja spēkā.

Tādēļ 2007. gadā viņš vērsās Cilvēktiesību komitejā, norādot, ka valsts, likdama mainīt viņa uzvārda oriģinālformu, ir pārkāpusi virkni pakta ietvertu tiesību. Pirmkārt, Raihmans uzsvēra, ka tiesības saglabāt savu uzvārdu, tai skaitā tā grafisko atveidi, ir būtiska viņa identitātes daļa, kas ietilpst pakta 17. pantā ietvertajās tiesībās uz privāto dzīvi. Sūdzības iesniedzējs šajā saistībā vērsa uzmanību uz to, ka viņa vārda un uzvārda latviskotā forma izskatās un izklausās savādi, jo tā nelīdzinās ne ebreju, ne krievu, ne latviešu personvārdiem. Viņš arī norāda uz virkni sarežģījumiem ikdienā, piemēram, atceltiem banku maksājumiem, problēmām ar imigrācijas dienestiem lidostās. Otrkārt, sūdzības iesniedzējs uzskata, ka valsts noteiktie ierobežojumi diskriminē personas, pamatojoties uz viņu valodu, jo latviski runājošās personas var lietot savus personvārdus, saglabājot to oriģinālformu. Treškārt, Leonīds Raihmans vērsa komitejas uzmanību uz pakta 27. panta pārkāpumu, jo saskaņā ar autora viedokli personas vārds un uzvārds, tai skaitā veids, kādā tas tiek rakstīts un izrunāts, ir būtisks etnisko, lingvistisko un reliģisko minoritāšu kultūras elements un cieši saistīts ar to identitāti.

Valsts galvenais pretarguments attiecībā uz pakta 17. panta iespējamo pārkāpumu bija norāde uz to, ka šī norma neaizsargā personas tiesības uz vārdu, jo pantā nav ietverta tieša norāde uz personas vārda aizsardzību. Tādēļ 17. pants saskaņā ar valdības nostāju neietver un neparedz specifiskas prasības vai principus attiecībā uz vārda un uzvārda rakstisku atveidošanu personas identitātes dokumentos. Taču, pat ja komiteja saskatītu, ka ir aizskartas tiesības uz privāto dzīvi, valsts pārstāvji uzsver, ka ierobežojums kalpo leģitīmam mērķim – nodrošināt latviešu valodas kā vienotas sistēmas pienācīgu funkcionēšanu – un ir sociāli nepieciešams.²⁷ Valsts pārstāvji atsaucās arī uz Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedumu, kas tiesisko regulējumu pietuvināja indivīda interesēm, piešķirot tiesības uzvārda oriģinālformu vai vēsturisko formu atspoguļot pases 4. lappusē. Saistībā ar pakta 27. panta iespējamo pārkāpumu, kurā noteiktas minoritāšu tiesības lietot savu valodu un baudīt savu kultūru, valsts pārstāvji vērsa komitejas uzmanību uz to, ka personvārdu atveides regulējums ir attiecināms tikai uz oficiālajiem dokumentiem. Tas neierobežo sūdzības iesniedzēja tiesības brīvi lietot savu personvārda oriģinālformu privātajā dzīvē vai saziņā ar savas ģimenes un kopienas locekļiem.

²⁷ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Raihman v. Latvia”, Nr. 1621/2007.

Cilvēktiesību komiteja pēc būtības skatīja tikai jautājumu par sūdzības iesniedzēja uzvārda atveidi, jo jautājums par personas vārda atveidi joprojām nebija līdz galam izskatīts nacionālajās tiesās. Komiteja jau sākotnēji lēmumā uzsvēra, ka personas uzvārds veido būtisku personas identitātes daļu. Tā kā tiesības uz privātumu ietver tiesības izvēlēties un mainīt vārdu, tas *a fortiori* aizsargā personas arī pret valsts uzspiestu vārda maiņu. Tādējādi Cilvēktiesību komiteja pilnībā noraida valsts argumentu, ka pakta 17. pants neaizsargā personas tiesības uz vārdu un uzvārdu. Šāds Cilvēktiesību komitejas viedoklis bija likumsakarīgs, ņemot vērā jau iepriekš paustās atziņas par tiesībām izvēlēties un mainīt vārdu lietā „Coeriel and Aurik v. The Netherlands”.

Vērtējot to, vai personas privātās dzīves ierobežojums nav patvaļīgs, Cilvēktiesību komiteja atzina, ka mērķis, ar kuru valsts pamato šādu iejaukšanos (nepieciešamība aizsargāt latviešu valodu un nodrošināt tās funkcionēšanu vienotā sistēmā, tai skaitā garantējot gramatikas sistēmas integritāti), ir leģitīms. Cilvēktiesību komiteja arī norādīja uz ierobežojumiem, kuriem tika pakļauta latviešu valoda padomju periodā. Taču neatkarīgi no iepriekš minētā un konstatējuma, ka tiesību politika attiecībā uz valsts valodas aizsardzību un veicināšanu ir pamatā atstājama valstu pārziņā, Cilvēktiesību komiteja atzīst, ka valsts ir pārkāpusi iesniedzēja tiesības uz privāto dzīvi, jo ierobežojums nav samērīgs ar leģitīmo mērķi. Cilvēktiesību komiteja arī uzskata, ka, tā kā ir konstatēts pakta 17. panta pārkāpums attiecībā uz valsts vienpusēji veiktu iesniedzēja uzvārda pārveidošanu oficiālajos dokumentos, tai nav nepieciešams izvērtēt, vai valsts noteiktais ierobežojums pārkāpj arī citus pakta pantus. Joprojām neatbildēts paliek jautājums, vai valsts noteiktie citvalodu personvārdu atveides ierobežojumi var aizskart arī pakta 27. pantā garantētās minoritātēm piederīgo personu tiesības lietot savu valodu un saglabāt savu kultūru.

Kritiski vērtējama komitejas argumentācija, pamatojot to, ka ierobežojums ir nesamērīgs. Kā norādīts Cilvēktiesību komitejas lēmumā: „Komiteja uzskata, ka lokāmas galotnes piespiedu pievienošana uzvārdam, kurš gadu desmitiem ir ticis lietots tā oriģinālformā, mainot tā izrunu, ir ļoti būtiska personas tiesību aizskaršana, kas nav samērīga ar mērķi aizsargāt oficiālo valsts valodu.”²⁸ Var diskutēt par Cilvēktiesību komitejas secinājumu, ka ierobežojums rada pārāk plašu personas tiesību aizskārumu, jo nepieļauj nekādus izņēmumus un maina ne tikai citvalodu personvārdu rakstību, bet arī izrunu. Taču nav izprotama norāde uz to, ka iesniedzējs vairāk nekā 40 gadu ir lietojis savu uzvārdu tā oriģinālformā. Jāpiebilst, ka personu apliecinošus dokumentus ar uzvārda atveidi tā oriģinālformā sūdzības iesniedzējam izsniedza padomju okupācijas iestādes. 1998. gadā, saņemot nepilsoņa pasi, iesniedzēja vārds un uzvārds tika atveidots atbilstoši latviešu valodas gramatikas normām. Cilvēktiesību komiteja lēmumā atzīst, ka latviešu valoda padomju periodā tika pakļauta ierobežojumiem. Tādēļ nav izprotams, kādēļ atjaunotās Latvijas Republikas varas iestādēm būtu pienākums turpināt Padomju Savienības iestāžu īstenoto praksi attiecībā uz citvalodu personvārdu atveidi. Jāatzīst, ka divi Cilvēktiesību komitejas locekļi balsoja pret lēmuma pieņemšanu, pievienojot tam savas atsevišķās domas, kurās, cita starpā, atsaucās arī uz ECT lēmumiem lietās „Kuhareca pret Latviju” un „Mencena pret Latviju”.²⁹

²⁸ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Raihman v. Latvia”, Nr. 1621/2007.

²⁹ ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā „Raihman v. Latvia”, Nr. 1621/2007. Sk. Komitejas locekļu Mr. Rafael Rivas Posada un Mr. Krister Thelin atsevišķos viedokļus.

Lai gan Cilvēktiesību komiteja saskata paktā garantēto tiesību pārkāpumu tikai konkrētās lietas ietvaros, tās uzliktie pienākumi valstij liek domāt par sistēmiska rakstura izmaiņu nepieciešamību, lai nodrošinātu pienācīgu komitejas lēmuma izpildi. Kā norādīts Cilvēktiesību komitejas lēmumā, valstij ne tikai jānodrošina atbilstošs aizskāruma novēršanas līdzeklis sūdzības iesniedzējam, bet arī jāīsteno pasākumi, tai skaitā grozot attiecīgo tiesisko regulējumu, lai nodrošinātu, ka līdzīga rakstura pārkāpumi neatkārtojas nākotnē.³⁰

Kopsavilkums

ECT un Cilvēktiesību komitejas prakse viennozīmīgi apliecina, ka personas tiesības uz vārdu un uzvārdu, tai skaitā tā atveidi, ietilpst personas tiesībās uz privāto dzīvi. Abas iepriekš minētās institūcijas līdz šim skatījušas jautājumu par citvalodu personvārdu atveidi atbilstoši valsts valodas prasībām saistībā ar tiesībām uz privāto dzīvi. Taču tas neizslēdz iespēju, ka konkrētās lietas apstākļi var radīt pamatu, lai, piemēram, Cilvēktiesību komiteja skatītu šādas lietas saistībā arī ar minoritātēm piederīgo personu tiesību īstenošanu. Turklāt, kā apliecina Eiropas Savienības Tiesas prakse lietā „Malgožata Runevič-Vardyn, and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija”³¹ valsts noteiktie ierobežojumi attiecībā uz citvalodu personvārdu atveidi, ja tie ir nesamērīgi, var pārkāpt arī Eiropas Savienības pilsoņu tiesības brīvi pārvietoties Eiropas Savienības ietvaros.

Taču visas minētās institūcijas ir atzinušas, ka valsts valodas aizsardzība ir leģitīms mērķis, lai ierobežotu citvalodu personvārdu atveidi oficiālajos dokumentos. Savukārt, izvērtējot ierobežojuma samērīgumu, piemēram, ECT ir uzsvērusi, ka šajā jautājumā valstij ir liela rīcības brīvība. Tiesa ir vērsusi uzmanību uz daudziem faktoriem, kas katrā valstī ietekmē personvārdu lietošanu, un vienotas nostājas trūkumu Eiropas Padomes dalībvalstīs šī jautājuma tiesiskajā regulējumā. Cilvēktiesību komiteja neatzīst valsts izvērtējuma brīvības doktrīnu, kura plaši izmantota ECT praksē. Taču arī komiteja ir norādījusi, ka valsts valodas aizsardzības politika pamatā ir atstājama katras valsts pārraudzībā.

Vienlaikus valsts pārraudzība attiecībā uz citvalodu personvārdu atveidi nav neierobežota. ECT un Cilvēktiesību komitejas kompetencē ir izvērtēt, vai valsts nav pārkāpusi tai piešķirtās robežas. Kā var secināt no abu institūciju prakses, sākotnējais kritērijs, izvērtējot, vai valsts ir ievērojusi samērīgumu starp valsts valodas aizsardzības interesēm un personas tiesībām uz privāto dzīvi, ir ierobežojuma nepieciešamības pamatojums, respektīvi, vai valsts institūciju sniegtais pamatojums personas privātās dzīves ierobežojumam nav patvaļīgs. Turpmāko izvērtējumu ietekmēs tas, vai valsts noteiktais citvalodu personvārdu atveides ierobežojums oficiālajos dokumentos pieļauj atkāpes izņēmuma situācijās, kā arī nacionālo tiesu pieeja un argumentācija, līdzsvarojot valsts nosauktos mērķus un indivīda pamattiesību ierobežojumu. Piemēram, ECT lietā „Mencena pret Latviju” vērsa uzmanību uz Satversmes tiesas spriedumu, kurā bija ietverti izvērtēti argumenti, pamatojoties uz nepieciešamību saglabāt citvalodu personvārdu atveidi atbilstoši valsts valodas prasībām, vienlaikus atzīstot, ka ir nepieciešams meklēt indivīda tiesības mazāk aizskarošu tiesisko regulējumu. Vēl viens būtisks kritērijs,

³⁰ Turpat, 8.3. punkts.

³¹ Sk. Eiropas Savienības (bij. Kopienas) Tiesas 2011. gada 12. maija spriedumu lietā C-391/09 „Malgožata Runevič-Vardyn, Łukasz Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija”.

izvērtējot ierobežojumu nepieciešamību, ir valsts institūciju konsekvence citvalodu personvārdu atveidē.³² Ja valsts institūcijas ir dažādi interpretējušas ierobežojuma nepieciešamību vai piemērojušas atšķirīgu praksi, valstij būs ierobežotas iespējas pamatot tā nepieciešamību.

Visbeidzot to, vai valsts ir saprātīgi līdzsvarojusi iesaistītās intereses, noteiks arī indivīdam radītā aizskārums smagums. Šis kritērijs ir saistāms ar katras lietas apstākļiem, un, kā apliecina atšķirīgā ECT un Cilvēktiesību komitejas prakse, ietver arī daļēju subjektivitāti tā konstatēšanā. Piemēram, pamatojoties uz visai līdzīgiem faktiskajiem apstākļiem, ECT lietā „Lidija Kuhareca (*Kuharec*) pret Latviju” un Cilvēktiesību komiteja lietā „Raihman pret Latviju” nonāca pie atšķirīgiem secinājumiem šī kritērija izvērtēšanā. ECT uzsvēra faktu, ka ierobežojums nav radījis šķēršļus sūdzības iesniedzējai izmantot visas sociālās, ekonomiskās un politiskās tiesības. Savukārt Cilvēktiesību komiteja vērsa uzmanību uz gadu desmitiem ilgo laika periodu, kurā iesniedzējs ir lietojis savu uzvārdu tā oriģinālformā, un apstākli, ka tiek mainīta arī uzvārda izruna.³³ Tādēļ, atzīstot valsts mērķa – aizsargāt valsts valodu – leģitimitāti, Cilvēktiesību komiteja konstatēja, ka valsts noteiktais ierobežojums nav nesamērīgs. Komitejas lēmums gan satur virkni pretrunīgu argumentu. Taču arī valsts pozīcijā nav skaidru norāžu par to, ka Latvijas Republika nav saistīta ar padomju periodā iedibināto praksi iesniedzēja uzvārda atveidē, kas liktu Cilvēktiesību komitejai savā lēmumā atspēkot valsts argumentus vai pamatot, kādēļ Latvijas Republikai ir pienākums turpināt šādu praksi.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Nowak, M.** *U. N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary*. N. P. Engel, Publisher, 1993.
2. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri, VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības*. Baloža zin. red., Latvijas Vēstnesis, 2011, 252.–253. lpp.
3. *Spriedumi un lēmumi lietās pret Latviju. Ar E.Levita komentāriem*. Eiropas Padomes Informācijas birojs, Rīga, 2004.
4. **van Dijk, P., van Hoof, F., van Rijn, A., Zwaak, L.** *Theory and Practice on the European Convention on Human Rights (4th edition)*. Intersentia, Antwerpen, 2006, 685. p.

Tiesību akti

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
2. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/ppt1prot.htm>.
3. Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām pirmais papildprotokols. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/ppt1prot.htm>.
4. Eiropas Padomes Vispārējā Konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību. Likums „Par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 85 (3243), 2005, 31. maijs.

³² Sk. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2011. gada 12. maija spriedumu lietā C-391/09 „Malgožata Runevič-Vardyn, Łukasz Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija”.

³³ Salīdzinājumam sk. ANO Cilvēktiesību komitejas viedokli lietā „Michal Klečkovski v. Lithuania”, Nr. 1285/2004, kad tika izmainīta tikai personas uzvārda oriģinālformas rakstiskā atveide.

5. Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 428/433 (1888/1893), 1999, 21. dec.; *Ziņotājs*, 1, 2000, 13. janv.
6. Ministru kabineta 2004. gada 2. marta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” *Latvijas Vēstnesis*, 36 (2984), 2004, 5. marts.

Judikatūra

1. Satversmes tiesa. 2001-04-0103. 21.12.2001.
2. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2011. gada 12. maija spriedums lietā C-391/09, Malgožata Runevič-Vardyn un Łukasz Paweł Wardyn pret Vilniaus miesto savivaldybės administracija, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Valstybinė lietuvių kalbos komisija un Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Teisės departamento Civilinės metrikacijos skyrius [tiešsaiste]. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82046&pageIndex=0&doclang=lv&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=132864>.
3. ECT spriedums lietā Stjerna v. Finland. 18131/91, 15.11.1994.
4. ECT lēmums lietā Lidija Kuharec alias Kuhareca v. Latvia.
5. ECT lēmums lietā Juta Mentzen alias Mencena v. Latvia. 71074/01, 07.12.2004.
6. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 17. novembra spriedums lietā SKA- 890/2010.
7. ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā Raihman v. Latvia, Nr. 1621/2007.
8. ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā Coeriel and Aurik v. The Netherlands, Nr. 453/1991. 08.06.1993.
9. ANO Cilvēktiesību komitejas viedoklis lietā Michal Klečkovski v. Lithuania, Nr. 1285/2004.

BĒRNA LABĀKĀS INTERESES: BŪTĪBA UN SŪTĪBA¹

Mg. iur. Oskars Galanders

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras lektors
oskars@lu.lv

Atslēgvārdi: bērna labākās intereses, labesība, vajadzības un privātautonomija, kvalitātes vadība, ģimenes tiesības, tiesību normu apakšsistēmas, tiesību aktu hierarhija, tiesību normu interpretācija, ģenerālklaudzula, Bērna tiesību konvencija

Autors 1998. gadā darbojās Valsts cilvēktiesību biroja paspārnē izveidotajā Bērnu tiesību darba grupā un ES *Phare* programmas ietvaros Lietuvas parlamentā padziļināti pētīja un atspoguļoja bērnu tiesību jautājumus.² Gatavojoties konferencē, autors vēlreiz izskatīja savas tā laika piezīmes, izpētīja šodien pieejamo interneta informāciju latviešu valodā un secināja, ka mūsdienīgas bērna tiesību aizsardzības izpratnes veicināšanai arī šodien būtu iespējams pievienot savu pienesumu. Šajā rakstā tiek aplūkots bērna labāko interešu institūts, ieskicējot bērna labāko interešu sūtību, argumentējot to vietu starp citām cilvēktiesībām, kā arī atklājot to būtību un piemērošanas vadlīnijas, tā radot pamatu turpmākiem pētījumiem, analīzei un diskusijai.

Iezīmēt bērna labāko interešu sūtību kā tematikas ietvaru ir būtiski, jo tas sniedz priekšstatu par bērna labāko interešu nozīmi un piemērošanas lauka plašumu. Kā izriet no 1989. gada ANO Bērna tiesību konvencijas³ (turpmāk tekstā – BTK), bērna labāko interešu normu piemērošanas jomas šaurākā izpratnē ir aizgādība, saskarsme, adopcija, šķiršana no vecākiem, valsts aizsardzība un palīdzība, krimināltiesību procesuālas garantijas. Tomēr šis nebūt nav izsmeļošs uzskaitījums. Šīs normas var piemērot visur, kur kāda valsts atzara – likumdevēja, izpildvaras vai tiesu varas – pieņemtais lēmums ietekmē kaut vai vienu bērnu. Lūkojoties caur šo prizmu, nepieciešamība izprast bērna labākās intereses ir imanenta ikvienam jebkura līmeņa mūsu valsts lēmumpieņēmējam. Izejot no šī stratēģiskā redzējuma, autors pievērsies šī nozīmīgā institūta būtības analīzei, aplūkojot arī tā virssistēmu un apakšsistēmas, lai sniegtu dziļāku ieskatu tā izpratnē.

Izmantojot inovatīvu uzdevumu risināšanas teorijas (TRIZ)⁴ atziņas, autors nolēmis, ka bērna labāko interešu kā atsevišķas sistēmas izpēte būtu jāsāk ar tās virssistēmas un apakšsistēmu izpēti. Virssistēma ir bērna labāko interešu darbības

---

¹ Šis raksts tiek izplatīts saskaņā ar Radošās kopienas licences **Creative Commons Attribution ShareAlike License v. 3.0**: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/> noteikumiem. Jūs drīkstat bez ierobežojumiem izplatīt šo darbu, izmainīt to un lietot jebkuriem (tajā skaitā arī komerciāliem) mērķiem, ar noteikumu, ka tiks norādīts sākotnējais autors un saglabāta šī licence.

² **Radzevičūte, A.** Birokrātijai un neiejūtīgums ierobežo bērnu tiesības. *Diena*, 1998, 3. jūn.

³ BTK un citi cilvēktiesību dokumenti šī raksta vajadzībām ņemti no Cilvēktiesību servera [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.humanrights.lv>.

⁴ Teorija, lai risinātu inovatīvus uzdevumus, kuru izstrādājis H. Altšullers (TRIZ), ļauj atbrīvoties no stereotipiskas un neracionālas pieejas un ieņemt pētniecisku dzīves pozīciju [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.talanti.lv>.

ietvars, kas nosaka to mērķi, savukārt apakšsistēmas ir bērna labāko interešu sastāvdaļas, bez kuru iepazīšanas arī bērna labākās intereses paliks svešas.

1. Bērna labākās intereses kā tiesību norma, standarts, princips, interpretācijas līdzeklis

Tiesību norma ir ikviena tiesību avota mazākā loģiskā vienība. Vai bērna labākās intereses tādas ir? Lai atbildētu uz šo jautājumu, nepieciešams konstatēt to pazīmes un salīdzināt tās ar tiesību normas pazīmēm.

Mūsdienu tiesību teorijās pausts uzskats, ka „tiesību normas struktūrā izšķir divas sastāvdaļas:

- 1) hipotēzi, kas norāda normas realizēšanas priekšnoteikumus;
- 2) dispozīciju, kurā ietverts saistošs priekšraksts”.⁵

Turpat arī atrodam: „Norma ir noteikums, kuru cilvēks var adresēt otram cilvēkam nolūkā ietekmēt viņa uzvedību.”⁶

Vai triju vārdu salikums „bērna labākās intereses”, kurš neietver darbības vārdu un sastāv no diviem lietvārdiem un īpašības vārda, atbilst šai definīcijai? Viennozīmīgi ne. Tā struktūra neatbilst ne tiesību normas pazīmēm, ne arī hipotēzes un dispozīcijas pazīmēm, kas nozīmē, ka bērna labākās intereses nav nedz tiesību norma, nedz viena no tās sastāvdaļām – hipotēze vai dispozīcija.

Bērna labākās intereses autonomi cilvēka uzvedību nekādi ietekmēt nevar, t. sk. vadoties pēc loģikas principiem. Attiecīgi tās nevar būt nedz sociālā norma,⁷ nedz tehniskā norma.⁸

Turklāt tā neatbilst tiesību normas jēdzienam: „Tiesību norma ir vispārobligāts, sabiedrībā valdošajiem ētiskajiem un tiesiskajiem uzskatiem atbilstošs formāls uzvedības noteikums, kuru atzīst un nodrošina valsts.”⁹

Lai arī normatīvo aktu tekstos „bērna labākās intereses” sastopamas tikai kā autonomi jēdzieni bez jebkādiem piemētinājumiem, iepriekš minētajā kontekstā ir lietderīgi izvērtēt faktu, ka pat juridiskajā literatūrā šis jēdziens nereti tiek dēvēts par tiesību normu (cilvēktiesību, civiltiesību, materiālo, procesuālo), standartu, principu, tiesību normu interpretācijas līdzekli (palīgīdzekli). Lai ticētu šāda apgalvojuma patiesumam, par to jāpārlicinās.

Tātad – vai bērna labākās intereses ir standarts, princips, tiesību normu interpretācijas līdzeklis (palīgīdzeklis)?

Standarts ir „◇ dokuments ◇ noteikts saskaņošanas ceļā ◇ vispāratzītas organizācijas apstiprināts ◇ paredzēts vispārējai un atkārtotai lietošanai ◇ darbību vai to rezultātu regulējoši likumi, vadošie principi vai ◇ raksturojums ar mērķi sasniegt kārtības augstāko pakāpi dotajā kontekstā ◇ balstīts uz zinātnes,

⁵ Plotnieks, A. *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga: Izglītības soli, 2009, 34. lpp.

⁶ Turpat, 13. lpp.

⁷ Turpat, 15. lpp. Sociālā norma: „Vispārīgs uzvedības priekšraksts, kas regulē cilvēku savstarpējās attiecības, draudot ar nelabvēlīgām sekām tā pārkāpējam.”

⁸ Turpat, 28. lpp. Tehniskās normas nosaka, kā sasniegt noteiktu mērķi vai izvairīties no nevēlamām sekām reāli eksistējošos apstākļos, un to regulēšanas priekšmets ir pašas faktiskās darbības un cilvēku uzvedība faktiskās materiālās dzīves attiecībās.

⁹ Plotnieks, A. *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga: Izglītības soli, 2009, 23. lpp.

tehnoloģijas un pieredzes apvienotiem rezultātiem ✧ ar mērķi veicināt vislabvēlīgākos apstākļus sabiedrības labklājībai¹⁰.

Standarta pazīmes ir kumulatīvas, proti, kaut vienai no tām iztrūkstot, bērna labākās intereses nevar atzīt par standartu tā vispārpieņemtajā izpratnē. Acīmredzams, ka bērna labākajām interesēm nepiemīt vairums no tām.

Princips ir pamatpatiesība, ētisku vai morālu standartu kopa, dabas vai mehānisku procesu norises likumi, pamatīpašība vai pamatelements, kurš nosaka raksturīgākās īpašības vai darbības.¹¹ Tiesību princips – labas uzvedības norma vai standarts.

No principa definīcijas top skaidrs, ka bērna labākās intereses nav arī princips, jo princips pēc būtības ir norma. Līdz ar to pat nav jāanalizē, kāda veida tiesību princips tas varētu būt. Turklāt formulējums „bērna labākās intereses” jau kā tāds neatbilst tradicionālam principa formulēšanas veidam,¹² jo nav pašpietiekams un bez konteksta un izskaidrojuma to nav iespējams izprast, kur nu vēl piemērot. Pēc semantiskās uzbūves bērna labākās intereses šķiet tuvākas principa nosaukumam, tomēr tiesību aktos jēdziens „bērna labāko interešu princips” nav sastopams.

Tiesību normu interpretācijas līdzeklis (palīglīdzeklis). Spriešanas darbības, kurās tiek izprasta tiesību normas patiesā jēga, ir tiesību normas interpretācija.¹³ Tā kā bērna labākās intereses sakņojas starptautiskajās līgumtiesībās, tad, lai rastu risinājumu, izmantosim šīs nozares normas – 1969. gada Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 31. pantu „Interpretācijas vispārīgie noteikumi” un 32. pantu „Interpretācijas papildpaņēmieni”. Jākonstatē, ka bērna labākās intereses nav izmantojamas kā kāds tajās minēts paņēmieni, tostarp 31.3. „c” pants, līdz ar to apgalvojums par bērna labākajām interesēm kā tiesību normu interpretācijas līdzekli nav patiess.

Rezumējot iepriekš teikto, bērna labākās intereses savas struktūras dēļ Latvijas tiesību sistēmā nav un nevar būt tiesību norma, standarts, princips, kā arī tiesību normu interpretācijas līdzeklis (palīglīdzeklis). Nepārdomāta un juridiski neargumentēta sekošana atziņām, kurās nekritiski pausts pretējais, ir kļūdaina un neprofesionāla.

2. Bērna labāko interešu virssistēma – tiesību norma

Ja reiz bērna labākās intereses nav tiesību norma, vai iespējams, ka tās ir šādas normas elements jeb apakšsistēma, un norma – to virssistēma?

Analizējot bērna labākās intereses saturošus juridiskus tekstus, kļūst skaidrs, ka tās patiešām tiek izmantotas tiesību normu uzbūvē kā to elements jeb sastāvdaļa. Ērtības labad tiesību normas, kuras ietver bērna labākās intereses, turpmāk tiks dēvētas par BLI normām, bet BTK 3.1. pants – par BLI pamatnormu jeb cilmes normu.

¹⁰ Jēdziena „standarts” definīcija, kas iekļauta EN 45020:1993 „Vispārējie termini un to skaidrojumi attiecībā uz standartizāciju un ar to saistītām darbībām (ISO/IEC Rokasgrāmata 2:1991)”.

¹¹ The Free Dictionary. Principle. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.thefreedictionary.com>.

¹² Piem., labas ticības princips: „Tiesības izlietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības.” Spēka un spēka draudu lietošanas aizliegums: „Visas dalībvalstis savās starptautiskajās attiecībās atturas no spēka draudiem vai tā lietošanas kā pret jebkuras valsts teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību, tā arī jebkurā citā veidā, kas nav savienojams ar Apvienoto Nāciju mērķiem.”

¹³ Plotnieks, A. *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga: Izglītības solī, 2009, 184. lpp.

Noskaidrojot šī elementa vietu tiesību normās, piemēram, BTK 3.1. pantā: „Veicot jebkuras darbības attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai tās veic publiskas vai privātas sociālās nodrošināšanas institūcijas, tiesas, administratīvās institūcijas vai likumdevēji, bērna labāko interešu izvērtējums ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem”, bērna labākās intereses ietvertas tās dispozīcijā, jo kalpo kā rīcības priekšraksts, savukārt šīs konvencijas 20.1. pantā „Bērnām, kurām uz laiku vai pastāvīgi nav savas ģimenes vides vai kura labākajās interesēs nav palikt šajā vidē, ir tiesības uz īpašu valsts aizsardzību un palīdzību” – normas hipotēzē, jo ir priekšnoteikums valsts aizsardzības un palīdzības saņemšanai. Tas liecina, ka BLI normā bērna labāko interešu vieta var būt dažāda.

Tiesību normas spēks ir tieši proporcionāls to ietverošā tiesību avota spēkam, kurš savukārt proporcionāls tā rangam. Jo augstāks tiesību avota rangs, jo spēcīgāka norma, t. i., kolīziju gadījumā ar cita līmeņa tiesību normu tā prevalē. Jebkura ANO Statūtu 38. pantā minētajā starptautisko tiesību avotā¹⁴ un arī ES regulā vai direktīvā sastopamā tiesību norma prevalē pār nacionālajā avotā (Satversme, likumi, Ministru kabineta noteikumi un pašvaldību saistošie noteikumi) ietvertu. Savukārt, ja normas ir viena līmeņa, piemērojamā norma tiek atrasta, salīdzinot to speciālumu (prevalē norma, kura ir speciālāka)¹⁵ un (vai) novitāti (jaunākā prevalē pār vecāko).

Tā kā tiesību norma ir tiesību sistēmas mazākais loģiskais elements, tad vienības, kas sīkākas par to, tostarp bērna labākās intereses, nav iespējams patstāvīgi piemērot un tām nepiemīt tāda juridiska īpašība kā juridiskais spēks, rangs un citas. Savukārt tiesību normas juridiskās īpašības, kuras ietver tās speciālumu, jaunumu, kolidēšanu ar citu normu, ir nosakāmas, tikai salīdzinot normu pāri. Norma ne vienmēr aptver visu tiesību akta/avota pantu, tā var būt ietverta gan panta daļā, gan ielesties vairākos pantos. Tādēļ jāatceras, ka runāt par bērna labāko interešu spēku vai citām iepriekš minētajām īpašībām atrauti no konkrētas tiesību normas, kurā tās ietveras, ir juridiski ērmīgi. Bērna labākās intereses kā juridisks tīrradnis jeb *sui generis* ārpus tiesību sistēmas nepastāv, un tiesību zinātne šādu situāciju pat nepieļautu, tādēļ tās meklējamās tradicionālajās tiesību zinātnē atzītās formās.

3. BLI normas, to īpašības un īpatnības

Tā kā iepriekš tika noskaidrota bērna labāko interešu ciešā saistība ar tās ietvarnormu jeb BLI normu, no kuras pilnībā izriet bērna labāko interešu juridiskās īpašības, jāveic kompleksa šādu ietvarnormu analīze.

Latvijā spēkā esošie tiesību avoti, kuros sastopamas BLI normas, pamatā ir iedalāmi divās grupās jeb tiesību nozarēs: ģimenes tiesībās un cilvēktiesībās.

¹⁴ Tās ir starptautiskās paražas, līgumi, atzīti civilizēto nāciju tiesību vispārīgie principi, doktrīna, tiesu spriedumi. ANO Starptautiskās tiesas statūti. *Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess*. Zin. red. Jānis Griģeļonis, AGB, Rīga, 1998, 31. lpp.

¹⁵ Juridiskajā literatūrā nereti sastopama normu līdzāsnostādīšana un salīdzināšana, neizmantojot pārāko pakāpi, – vispārējā norma un speciālā norma. Pēc būtības tas nav korekti, jo ļauj domāt, ka visas normas atbilstoši speciāluma kritērijiem var iedalīt divās lielās grupās. Tas nav arī konsekventi, jo, izmantojot analogiju, normas pēc to novitātes būtu iedalāmās jaunās un vecās, bet pēc to juridiskā spēka – augsta un zema juridiskā spēka normās. Šāda pieeja grauj skaidru izpratni par pareizu normu piemērošanu, jo neveicina centienus atrast visjaunāko, visspeciālāko, visaugstākā spēka jeb visspēcīgāko normu.

Ģimenes tiesības ir tiesību normu kopums, kas regulē ģimenes attiecības kā noteikta veida sabiedriskās attiecības.¹⁶ Tās ir privāttiesības. Jēdziens „ģimene” Latvijā veidots visai nenoteikts, īpaši tad, ja dzīves ritumā demonstrēta poligāmija un radīti pēcnācēji, turklāt šo nenoteiktību vēl pastiprina fakts, ka jēdziens „ģimene” katrā no tiesību nozarēm formulēts atšķirīgi.¹⁷

Cilvēktiesības ir privātpersonas juridisks ierocis pret daudzkārt varenāko valsti, proti, tās uzliek valstij pienākumus. Tās ir publiskās tiesības. Cilvēktiesību normām ir atšķirīga piemērošanas metodoloģija no pārējām jeb valsts tiesību normām, proti, tām, kuras paredz privātpersonas pienākumus pret valsti. Cilvēktiesības valstij var uzlikt kā negatīvus (atturēties), tā pozitīvus (rikoties) pienākumus.

Jebkuras normas pareizai piemērošanai ir būtiski iepriekš noskaidrot, vai tā pieder cilvēktiesību normu saimei. Cilvēktiesību piemērošanas unifikācijai ir izstrādāta cilvēktiesību piemērošanas shēma (ja attiecīgā cilvēktiesība ir ierobežojama).¹⁸ Tās ietvaros jāsniedz atbildes uz trim jautājumiem: pirmkārt, vai ierobežojums noteikts ar likumu, otrkārt, vai ierobežojumam ir legītims mērķis, treškārt, vai ierobežojums ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā, t. i., vai pastāv neatliekama sabiedriska vajadzība un ierobežojums ir samērīgs (piemērots, nepieciešams, atbilstīgs) tās īstenošanai.¹⁹

Tradicionāli bērna kā jauna cilvēka tiesības tiek uzskatītas par cilvēktiesību apakšnozari un kā tādai tai piemērojama cilvēktiesību metodoloģija.

Tomēr situāciju sarežģī apstākļi, ka cilvēktiesības vienlaikus ir arī starpdisciplināra tiesību nozare, kura pārklājas ar citām tiesību nozarēm – civiltiesībām, administratīvajām tiesībām, krimināltiesībām, valsts tiesībām un procesuālajām tiesībām. Turklāt tiesību zinātne savā pašreizējā attīstības stadijā nenoteiktības dēļ neļauj viennozīmīgi konstatēt, kurai tiesību nozarei attiecīgā norma ir vairāk piederīga. Šī iemesla dēļ tiesību piemērotāju kopienai būtu nepieciešams apzināti un mērķtiecīgi nonākt pie kopīgas pieejas, kas tiesu darbības jomā tiek dēvēta par vienotu tiesu praksi, taču kas ne mazāk nozīmīga ir arī administratīvo iestāžu darbā. Pati sliktākā vienotā prakse ir labāka par daudzveidību un variācijām savas noteiktības un paredzamības dēļ.

Līdzšinējā bērna labāko interešu izmantošanas īpatnība bijusi tāda, ka nacionālā līmenī tā pārsvarā tiek ietverta normās, kuras tiek lietotas ģimenes tiesību kāzusu risināšanā, lai arī no cilmes normas – BTK 3.1. panta – izrietēja daudz plašāks to izmantojums, t. sk. izvērtējot ne tikai bērna intereses pretstatā viņa vecāku vai citu

¹⁶ **Vēbers, J.** *Latvijas PSR ģimenes tiesības*. Rīga: Zvaigzne, 1984, 6. lpp.

¹⁷ Satversmes 110. pants nosaka: „Valsts aizsargā un atbalsta [...] ģimēni, vecāku un bērna tiesības”. Civillikuma 214. pants: „Pie ģimenes šaurākā nozīmē pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā”, kurš, piemēram, ir klajā pretrunā ar cilvēktiesību nediskriminācijas principu saistībā ar ārvalstīs bērnēm. Krimināllikuma 303. pants: „Par atteikšanos pantos liecību no kriminālatbildības atbrīvojami apsūdzētā vai tiesājāmā saderinātais, laulātais, vecāki, bērni, brāļi un māsas, vecvecāki un mazbērni.”

¹⁸ Cilvēktiesību teorija iedala cilvēktiesības (to normas) neierobežojamās jeb absolūtās (piem., spīdzināšanas aizliegums) un ierobežojamās (piem., izteiksmes brīvība). Sk., piemēram, Satversmes 116. pantu, kurš gan veido šo iedalījumu (ierobežojamas ir šādos Satversmes pantos ietvertās tiesības: 96. – privātuma, mājokļa un korespondences neaizskaramība, 97. – pārvietošanās un dzīvesvietas izvēles brīvība Latvijā, 98. – pārvietošanās brīvība pāri Latvijas robežai un pilsoņu neizdošanas jeb neekstradīcijas garantija, 100. – izpausmes brīvība, 102. – asociācijas brīvība, 103. – pulcēšanās brīvība, 106. – tiesības uz darbu, 108. – arodbiedrību brīvība, daļēji 99. – reliģiskās pārliecības paušanas brīvību), gan ierobežošanas legītīmos mērķus: lai aizsargātu 1) citu cilvēku tiesības, 2) demokrātisko valsts iekārtu, 3) sabiedrības drošību, 4) labklājību un 5) tikumību.

¹⁹ **Feldhūne, G., Kučs, A., Skujeniece, V.** *Cilvēktiesību rokasgrāmata tiesnešiem*. Rīga: LU JF Cilvēktiesību institūts, 2004, 12–14. lpp.

aprūpētāju interesēm, kuri ir privātpersonas, bet izvērtējot jebkuru publisko personu rīcību kontekstā ar bērna labākajām interesēm, kā tas tieši norādīts arī Bērna tiesību komitejas Vispārējā komentārā #5.²⁰ Tas ir būtisks nākotnes uzdevums.

Labāko interešu normu kopēja iezīme ir to piederība procesuālo normu kopai. Lai arī ne vienmēr tas ir acīmredzams, to sūtība ir vest uz noteikta mērķa sasniegšanu – labesību/labūtību/labklājību.²¹ Kā juridiski un saturiski brīvākais turpmāk tiks lietots jēdziens „labesība”. Bezmērķīga labāko interešu piemērošana ir bezjēdzīga, pat kaitīga.

No otras puses, BLI normas nav panaceja. Tās nav tik universālas, lai būtu piemērojamas ikvienā situācijā. Ja tiek konstatēta tiesību norma, kura ir konkrētāka, precīzāk atbilst faktiskajiem apstākļiem vai tieši paredzēta attiecīgā problēmgādījuma risināšanai, jāķeras pie juridiskās tehnikas izmantošanas un jārikojas atbilstoši noteikumam, ka prevalē speciālākā norma. Ja no normu pāra nav iespējams izsecināt to speciāluma attiecību, bez īpaša riska un parocīgi ir izmantot jaunākās normas prevalēšanas noteikumu, ja juridiskā spēka rangi ir līdzvērtīgi. Protams, starptautisko tiesību normu kolīziju gadījumā ar nacionālajām normām vienmēr jāpiemēro starptautisko tiesību normas, taču nav izslēgta arī to savstarpēja kolīzija, piemēram, Līguma par ES darbību veidotās tiesību sistēmas normas kolīzija ar kāda universāla līguma normu. Šādās situācijās, atkāpjoties no minētās juridiskās tehnikas, nereti tiek izmantots mazākā ļaunuma princips, kas ir politiski ekonomisks risinājums.

4. BLI pamatnormas analīze

Norma, kura padarīja šo reģionālo anglosakšu jēdzienu „bērna labākās intereses” par starptautiski plaši pazīstamu, ir BTK 3.1. pants:²² „Veicot jebkuras darbības attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai tās veic publiskas vai privātas sociālās nodrošināšanas institūcijas, tiesas, administratīvās institūcijas vai likumdevēji, bērna labāko interešu izvērtējums ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem.”

Bērna labākās intereses šo konvenciju caurvij arī:

- 1) 9.1. pantā – par šķiršanu no vecākiem;
- 2) 9.3. pantā – par bērna tiesībām ar vecākiem regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus;
- 3) 18.1. pantā – par abu vecāku kopīgu un vienādu atbildību par bērna audzināšanu un attīstību;
- 4) 20.1. pantā – par valsts aizsardzības un palīdzības saņemšanu;
- 5) 21. pantā – par adopciju;
- 6) 37. „c” pantā – par nošķirtu bērna ieslodzījuma vietu no pieaugušajiem;
- 7) 40.2. „b” „iii” pantā – par kriminālprocesuālām garantijām uz tūlītēju lēmuma pieņemšanas procedūru.

²⁰ General Comment 5 (2003) CRC/GC/2003/5, p.4 „Every legislative, administrative and judicial body or institution is required to apply the best interests principle by systematically considering how children’s rights and interests are or will be affected by their decisions and actions - by, for example, a proposed or existing law or policy or administrative action or court decision, including those which are not directly concerned with children, but indirectly affect children” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm>.

²¹ Kas izriet no termina *well-being* (angļu val.), kurš lietots BTK un kura izcelsme apskatīta nākamajā nodaļā.

²² In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration.

Šajās BLI normās bērna labāko interešu jēdziena lietojums pārklājas ar BTK 3.1. panta plašo tvērumu un līdz ar to juridisku slodzi neņes, tikai vērš uzmanību un dekoratīvi akcentē atsevišķas jomas un situācijas. Atšķirīgs gan ir 18.1. pants, kurā parādās jauns kolektīvs subjekts un labāko interešu ģenerators – vecāki.

Starptautisku līgumu, tostarp BTK, normas ir saistošas tikai tā līgumslēdzējiem, proti, dalībvalstīm, bet ne to valstspiederīgajiem, kuri gan var būt to beneficiāri. Tā kā BTK, neapšaubāmi, ir cilvēktiesību dokuments, tad visām tajā esošajām BLI normām izmantojama cilvēktiesību piemērošanas metodoloģija. Šī cilvēktiesību norma ir procesuāla, nevis materiāla, jo determinē nevis sasniedzamo rezultātu, bet gan lēmumu pieņemšanas procesuālo kārtību.

Kā norādīts iepriekšējā nodaļā, pastāv uzskats, ka BTK 3.1. pants skatāms kop-sakarā ar tās 3.2. pantu: „Dalībvalstis apņemas nodrošināt bērnam tādu aizsardzību un gādību, kāda nepieciešama viņa labesībai, ņemot vērā viņa vecāku, aizbildņu vai citu juridiski par bērnu atbildīgo personu tiesības un pienākumus, un šajā nolūkā piemēro visus attiecīgos likumdošanas un administratīvos līdzekļus.”²³ Šis pants pēc savas būtības satur materiālo tiesību normu, kura nosaka bērna labāko interešu piemērošanas sasniedzamo mērķi – bērna labesību, kurai neapšaubāmi jābūt ilgtspējīgai, t. i., pielāgotai visiem bērna attīstības posmiem līdz pat pilngadībai. Sīkāka bērna labāko interešu un labesības attiecību, kā arī jēdziena „labesība” analīze iziet ārpus šī raksta ietvariem.

Būtiskākais bērna labāko interešu piemērošanā ir ielāgot, ka no BTK 3.1. panta likuma burta, likuma gara, komentāriem un piemērošanas prakses „civilizēto” nācību tiesās izriet, ka bērna labāko interešu ņemšana vērā ir viens no svarīgākajiem jeb primārajiem²⁴ uzdevumiem, taču tas nekādā ziņā nav ekskluzīvs, vienīgais, prevalējošs pār citiem vai citus izslēdzošs.

Konvencijas tekstā angļu valodā²⁵ ir lietots jēdziens *a primary consideration*, kurš paredz primaritātes statusu vairākiem vērtēšanas kritērijiem, lai arī pārējie nav uzskaitīti. Tiesību literatūrā kā populārākās no citiem kritērijiem tiek minētas vecāku tiesības, kā arī pārējās šajā konvencijā ietvertās cilvēktiesības. Neviens no Bērna tiesību komitejas 13 vispārējiem komentāriem šiem jautājumiem nav veltīts.²⁶

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka 1959. gada ANO Bērna tiesību deklarācija, kura gan nekad nav bijusi juridiski saistoša,²⁷ piegājusi bērna labāko interešu iedzīvināšanas jautājumam krietni atšķirīgi, un tās 2. principā²⁸ lietots jēdziens

²³ States Parties undertake to ensure the child such protection and care as is necessary for his or her well-being, taking into account the rights and duties of his or her parents, legal guardians, or other individuals legally responsible for him or her, and, to this end, shall take all appropriate legislative and administrative measures.

²⁴ Termins „primārs” (ip. v.) – sākotnējs; pirmatnējs, pirmais. Slimības primārās pazīmes. Primārās dzīvās būtnes. Tāds, kas ir kam pamatā; galvenais. Primārās lapas. Primārais tinums – transformatora spoles tinums, pa kuru laiž transformējamo strāvu. primaritāte s. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com/cgi-bin/l.pl?word=prim%C3%A2rs&pos=528869>.

²⁵ Tā ir šīs konvencijas oriģinālvaloda.

²⁶ Committee on the Rights of the Child – General Comments [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm>.

²⁷ Tomēr atsevišķu nacionālo iestāžu praksē tā sistemātiski celta un joprojām turēta „bērna tiesību svētās grāmatas” godā, piemēram, Rīgas bāriņtiesas.

²⁸ The child shall enjoy special protection, and shall be given opportunities and facilities, by law and by other means, to enable him to develop physically, mentally, morally, spiritually and socially in a healthy and normal manner and in conditions of freedom and dignity. In the enactment of laws for this purpose, the best interests of the child shall be the paramount consideration.

the paramount consideration, kurš ir kategoriskāks par konvencijā sastopamo gan lietotā termina *paramount* ziņā, kas nozīmē „visaugstākais, vissvarīgākais, prevalējošais, augstāks par visiem citiem”, gan arī noteiktā artikula *the* dēļ. Toties atšķirībā no konvencijas, kura bērna labāko interešu jēdzienu padarīja saistošu plašam piemērotāju lokam – visiem trim valsts varas atzariem un pat specializētām privātajām institūcijām –, deklarācija šādu pienākumu (gan deklaratīvu) paredzēja tikai likumdevējam nacionālo normatīvo aktu izstrādē.

Sevišķa uzmanība šai terminoloģijai tiek veltīta tādēļ, ka:

- 1) Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas rītausmā, tulkojot BTK tekstu uz latviešu valodu, tulkojums tapa neprecīzs, un līdz šim neviens nav uzskatījis par nepieciešamu to koriģēt;
- 2) šis neprecīzais tulkojums tika ņemts par pamatu, iestrādājot starptautiskās BLI normas visos attiecīgajos Latvijas nacionālajos normatīvajos aktos;²⁹
- 3) latviešu valodā nav zinātnisku publikāciju ne par bērna labāko interešu saturs noskaidrošanu, ne BLI normu piemērošanu. Rezultātā ne bērna labāko interešu forma (tiesību normu ietvars), ne saturs nacionālajās tiesībās nav nostabilizējies.

Autoraprāt, svarīgi zināt un prast vienveidīgi piemērot tieši starptautisko tiesību BLI normas, jo:

- 1) starptautisko tiesību avotiem ir prioritāte pār nacionālajiem, tā kā pretrunu un arī pārklāšanās gadījumos piemērojama starptautiskā norma;
- 2) tā kā Latvijas likumdevējs vairumu BLI normu bez īpašas iedvesmas ir kopējis no starptautiskajiem normatīvajiem aktiem un to teksti ir saturiski tuvi, toties sistēmiski haotiski un sadrumstaloti, tad līdzīgā detalizācijas un speciāluma pakāpē formulētajās nacionālajās BLI normās nav racionālas vajadzības iedziļināties un tās piemērot;
- 3) starptautisko tiesību norma tradicionāli ir stabilāka un nemainīgāka.

No saturiskā viedokļa būtiski ir apzināties, ka bērna labāko interešu koncepts un BLI normas, neskatoties uz to ietveršanu BTK, ir visai tālas no bērna tiesībām, jo nepiešķir bērnam nevienu subjektīvu tiesību, tieši otrādi – tās nereti praksē izmantotas, lai bērna subjektīvās tiesības liegtu, ignorējot privātautonomijas principu.

²⁹ Nacionālā līmenī bērna labākās intereses ietvertas vairākās tiesību normās, citētākās – Bērnu tiesību aizsardzības likumā: trijās tiesību normās – 45.² 7. p., 45.³ 4. p. un 45.⁴ 9. p. – attiecībā uz adopciju; jēdziens „bērna intereses” septiņās normās: 13.3. p. – tiesības uz vērības veltīšanu bērna viedoklim attiecībā uz visām jomām, izņemot bērna dalību pašpārvaldē, 29.¹ 2. p. – atsevišķā aizbildņa lēmumu uzraudzība, mātei esot bērna statusā, 31.3. p. – attiecībā uz bāriņtiesas lēmumu adopcijai tikai uz valsti, ar kuru Latvijai nav kopēju starptautisko saistību adopcijas jomā, 45.¹ 1., 45.² 1., 45.⁴ 1., 45.⁴ 2. p. – bāriņtiesas atzinums pie nodošanas aprūpē; savukārt jēdziens „bērnu intereses” divās normās: 27.4. p. – par vienas ģimenes bērnu šķiršanu, nododot tos ārpusģimenes aprūpē, 69.3. p. – par nevalstisku organizāciju attiecīgu programmu finansēšanu. Bērna labāko interešu izmantošana šajā aktā vairāk atgādina nevis sistēmu, bet haotisku antisistēmu.

Nav īsti skaidrs, vai kulturālās dažādības veicināšanas nolūkā likumdevējs paralēli jēdzienam „bērna labākās intereses” visai intensīvi tiesību normās lieto arī jēdzienu „bērna intereses”, neizskaidrojot, vai šie jēdzieni ir identiski un lietojami kā sinonīmi vai kamdēļ bērna labāko interešu vietā Latvijā reizēm jākultivē atšķirīgas, piemēram, sliktākās vai kāda cita labuma līmeņa bērna intereses, pat ja šāda pieceja nav gluži saskaņā ar uzņemtajām starptautiskajām juridiskajām saistībām.

5. Bērna labāko interešu arhitektūra – struktūra un apakšsistēmas

Bērna labāko interešu būtības un satura noskaidrošanā ne mazāk svarīgs par juridiskā ietvara jeb virssistēmas saprašanu, kura nosaka sistēmas funkciju tajā, ir jautājums par šī jēdziena semantiskās uzbūves un apakšsistēmu (elementu) izpēti. Tā ļauj saprast paša jēdziena iekšējas pretrunas un īpatnības, kā arī izveides principus, piemēram, to, kādēļ izraudzīta tieši šāda vārdu secība.

Latviešu valodā jēdzienā „bērna labākās intereses”, kurš cēlies no angļu *the best interests of the child*, vārdu kārtība varētu būt arī citāda. Matemātiski iespējami seši vārdu salikuma varianti, tomēr valodas normu dēļ tie reducēti uz diviem, kuros vārds „intereses” novietots beigās. Savukārt vārdu „labākās” un „intereses” atrašanās līdzās izriet gan no tā, ka vārds „labākās” paskaidro (raksturo) tieši vārdu „intereses”, gan tādēļ, ka bērna interešu konceptā vispār netiek runāts par kādām citām (piemēram, vidējām, sliktākajām) interesēm. Pat teorētiski būtu grūti iedomāties „sliktāko interešu” saturu un atrašanās algoritmu. Intereses parasti tiek skatītas kā binārs jeb polārs jēdziens, proti, kaut kas vai nu ir personas interesēs, vai arī nav, nepieļaujot starpvariantus.

5.1. Jēdziens „bērns”

Formulējot bērna labākās intereses, izmantots jēdziens „bērna” ģenitīvā, kas nozīmē bērnam piemītošu, piederošu. No autoritatīvām tiesību normām izriet, ka bērība ir laikposms no cilvēka dzimšanas līdz pilngadībai un cilvēks šajā periodā tiek dēvēts par bērnu.³⁰ Tomēr arī šajā statusā bērna attīstība tiek iedalīta posmos – zīdains, mazs bērns, pirmsskolas vecuma bērns, pusaudzis, jauniešis – un diferencēta šo posmu juridiskā reglamentācija. Līdzīgi kā vairums citu cilvēktiesību arī bērna tiesības ir realizējamas individuāli, nevis vienīgi grupā jeb kolektīvi,³¹ kad realizācijas mehānisms ir visai atšķirīgs. Tas pats attiecas arī uz bērna interesēm, piemēram, BTK ar bērna labākajām interesēm saprot katra atsevišķa bērna procesuālu iespēju tās aizsargāt. Šī iemesla dēļ, kā arī tādēļ, ka iespējama kolīzija starp vairāku bērnu labākajām interesēm, nepieciešams šī jēdziena konsekvents lietojums vienskaitlī.

Jēdziena „bērns” otrā nozīme ir pirmās pakāpes lejupejšais radnieks un pirmās šķiras mantinieks³² jeb tiešais pēctecis. Šajā nozīmē bērna statuss tiek piešķirts no dzimšanas (atsevišķos gadījumos – pirms, atsevišķos – pēc) un ar atsevišķiem izņēmumiem ilgst līdz pat viņa nāvei. Arī tiesību saturs ir kardināli atšķirīgs. Jāapzinās, ka abas šīs nozīmes juridiski var kolidēt. Turpmāk rakstā bez atsevišķām norādēm tiks izmantota jēdziena „bērns” pirmā nozīme. Vairumā valstu bērns netiek uzskatīts par pilnvērtīgu cilvēku un tam netiek piešķirta (pilna) rīcībspēja,³³ kas ļautu viņam pašam juridiski patstāvīgi, bez pārstāvju starpniecības pieņemt lēmumus un rīkoties, taču atsevišķos skaidri nedefinētos gadījumos viņa viedokli

³⁰ BTK 1. pants.

³¹ Kolektīvās /grupu cilvēktiesības ir (tautu) pašteikšanās tiesības un tādas trešās paaudzes cilvēktiesības kā tiesības uz veselīgu vidi, dabas resursiem, kultūras mantojumu, starppaaudžu līdztiesību, ilgtspējību u. c.

³² Civillikuma 399. pants par radniecības nodibināšanu.

³³ Līdzīgs statuss ir pieaugušajiem ar ierobežotu rīcībspēju, kuriem iecelts aizgādnieks.

mēdz ieklausīties.³⁴ Zināms rīcībspējas pieaugums tradicionāli tiek saistīts ar formālu kritēriju – bērna vecumu vai ieiešanu laulības ostā.

5.2. Jēdziens „labākais”

Jēdzienu „labākās” (siev. dz., dsk.) lieto īpašības vārda „labs” vispārākās pakāpes nozīmē. Jau sākotnēji jānorāda, ka starptautiski jēdziens „labākais” nav definēts. Pat specializētā institūcija – ANO Bērna tiesību komiteja – nesniedz precīzu definīciju un nav gatava uzskaitīt bērna labāko interešu kopējos kritērijus.³⁵ Ņemot to vērā, analīze jāveic pašiem. Jēdzieniski īpašības vārds „labākais” (vislabākais) vispārākās pakāpes nozīmē nošķirams no pārākās pakāpes „labāks”. Īpašības vārda pārākā pakāpe tiek lietota, salīdzinot divas lietas jeb lietu pāri un kādu no tām atzīstot par labāku, t. i., tādu, kas pārspēj otru labumā. Piemēram, X ir labāks nekā (par) Y. Īpašības vārds vispārākajā pakāpē tiek lietots, salīdzinot vairākas (vairāk nekā divas) lietas un kādu no tām atzīstot par labāko starp daudzām. Ja ir tikai viena vienība, kuru nav ar ko salīdzināt, arī to var definēt kā labāko, tomēr vēlams norādīt, ka nav bijis izvēles iespēju. Pārāko pakāpi „labāks” (labāka) šādā situācijā neizmanto.

Jēdzienam „labs” ir virkne sinonīmu, taču viens no plaši lietojamiem un salīdzinoši universāliem ir „kvalitatīvs”. Tieši šī vārda universālums, precizitāte, kā arī mērāmība ir īpašības, kuru dēļ tas ieguvis savu popularitāti. To izmanto arī cilvēka dzīves labuma jeb dzīves kvalitātes mērīšanai, kas neapšaubāmi ietver kritēriju noteikšanu, kuri savukārt var tikt izmantoti bērna interešu mērīšanai.

Tā kā dzīves kvalitāte³⁶ sabiedrībā un kvalitāte valsts pārvaldē³⁷ tiek uzskatīta par būtisku un izmērāmu raksturlielumu un Saeima 2005. gadā ir apstiprinājusi Latvijas izaugsmes modeli – Cilvēks pirmajā vietā³⁸ –, tad bērna dzīves kvalitāti un valsts pārvaldes darbības kvalitāti var noteikt, lietojot kvalitātes vadību un tās metodoloģiju.

Tā kā bērnība ir process, tai var piemērot kvalitātes vadībā izmantoto procesu pieeju, kuras pamatā ir vispārzināmais standartā ISO 9001:2000 iekļautais četru posmu cikls jeb Deminga-Ševharta aplis (sk. 1. attēlu):

³⁴ BTK 12., 13. pants.

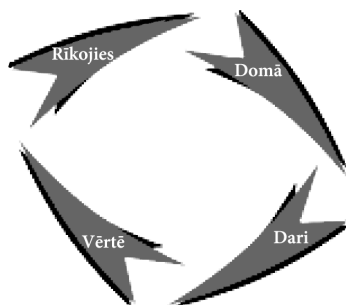
³⁵ **English, R.** Analysis: Children’s „best interests” and the problem of balance. UK Human Rights Blog. 02.02.2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://ukhumanrightsblog.com/2011/02/02/analysis-childrens-best-interests-prevail-in-immigration-decisions/>.

³⁶ **Karnītis, E.** Dzīves kvalitāte kā Latvijas nākotnes mērķis. Krāj.: *Nacionālās intereses: formulējuma meklējums. Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 2004 Nr. 1. Sk., piemēram, Dzīve Eiropas Savienībā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_lv.htm.

³⁷ Kvalitātes vadība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/kvalitates-vadiba/?print>.

³⁸ Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://www.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LM0815_0.

Plāno (domā) → dari → pārbaudi (vērtē) → rīkojies³⁹

1. att.

Ikviens process ietver vairākas procedūras, kuras ir detalizētākas un norāda ejamo ceļu soli pa solim un sadala lomas.

Arī lēmuma pieņemšana ir procedūra, kurai var izmantot šo pašu četru posmu ciklu. Lēmuma pieņēmējs, saņemot uzdevumu un ievācot tā risināšanai nepieciešamo informāciju, atrodas plānošanas stadijā, pati lēmuma pieņemšana un paziņošana ir darišanas stadija. Tā kā nākamā pārbaudes stadija reizēm nav lēmuma pieņēmēja, piemēram, tiesneša, kompetencē, tad viņam jau darišanas stadijā tālredzīgi jātaisa tāds nolēmums, kurš nodrošina pārbaudes stadijas efektivitāti (nosakot kritērijus un nodrošinot iespējas to darīt pašam procesā iesaistītajām personām) ar pašu procesa dalībnieku vai tiesu izpildītāja starpniecību. Kad pārbaudes stadijā ir iegūti dati, kuri ir par pamatu, lai rīkotos (dati par risinājuma tā brīža efektivitātes līmeni), procesa dalībnieks, piemēram, vecāks, atgriežas rīcības stadijā un tās ietvaros atkārtoti vērsās tiesā. Process ieiet cikla otrajā aplī (lēmuma pieņēmējs, balstoties uz jauno informāciju, atkārtoti sāk plānot), ko arī, piemēram, civilprocess pat īpaši paredzējis dinamiskām lietām, tādām kā aizgādības lietas un to sastāvdaļa – uzturlīdzekļu summas koriģēšanas lietas, kurās iesaistīts bērns (līdz pat bērna pilngadībai). Procesu cikliskums (nepārtrauktība) nodrošina kvalitāti.

Līdzās šim tradicionālajam ISO modelim pastāv arī progresīvāks un efektīvāks sešu sigmu (6σ) modelis jeb DMAIC aplis, kura ciklā ir pieci posmi:

definē → mēri → analizē → uzlabo → kontrolē⁴⁰

To ieviešušas daudzas pazīstamas kompānijas, t. sk. *Amazon.com*, *Credit Suisse*, *DELL*, *DHL*, *Ford*, *GlaxoSmithKline*, *Intel*, *LG*, *Lockheed Martin*, *Motorola*, *Pepsi-Co*, *Samsung*, *Siemens AG*, *ASV armija* u. c. Papildināts ar *Toyota* ieviesto „lean” jeb efektīvu procesu sistēmu, šis varētu būt cienīgs pretendents bērna labāko interešu patiesai ieviešanai Latvijā.

Attiecībā uz jēdziena „labākās” lietojumu ir jānoskaidro daudzskaitļa formas izmantošana. Starp salīdzināmām lietām var būt viena labākā, taču, ja ir lietas, kuras nav salīdzināmas, izmantojot kritēriju „labākais”, piemēram, āboli, bumbieri

³⁹ Mežinska, I. Kvalitātes vadība. Metodoloģijas finansiālu un ekonomisku ieguvumu apzināšanai. *Kvalitāte*, 03'2007, 8. lpp. Deminga aplis izmantots no <http://zygon.lv/consultations/ohsas-18000> [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī].

⁴⁰ Lean Six Sigma [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.isixsigma.com/new-lean-six-sigma/>.

un cidonijas, salīdzinājumu varētu veikt pēc citiem objektīvākiem un izmērāmiem kritērijiem, piemēram, saldākais, lielākais, sulīgākais, ķimizētākais. Ja mums ir pieejams tikai viens ābols, viens bumbieris un viena cidonija, tad varam teikt, ka katrā lietu grupā (āboli, bumbieri, cidonijas) mums ir labākais ābols, bumbieris un cidonija (lai arī katrs mums ir vienīgais).

Jēdziena „labākais” analīze nebūtu pilnīga, nepasakot, ka tas pēc savas būtības ir ģenerālklaudzula, kura līdzīgi kā citas ģenerālklaudzulas (piemēram, taisnīgs, cieņīgs, tikumīgs) skatāma sabiedrības vērtīborientācijas jeb vērtību skalas kontekstā, ja vien nav kāda cita stabilāka, izmērāma vai aprēķināma kritērija, piemēram, labāka skola – skola, kurā ir prasmīgāki skolotāji, procentuāli lielāks augstskolā uzņemto audzēkņu skaits; labāka izglītība – augstāka līmeņa izglītība, kura nodrošina plašāku zināšanu klāstu, labāka darba atrašanu; labāks darbs – augstāk apmaksāts, mazāk kaitīgs, ar lielāku pievienoto vērtību; labāks mājoklis – labāka atrašanās vieta, ikdienā lietotās infrastruktūras pieejamība, tuvums, kvalitāte.

Nereti var gadīties situācijas, kad izvērtēšanai nav nepieciešamo datu, tie ir pretrunīgi vai ar zemu ticamības pakāpi. Tādējādi objektīvi rodas šaubas un neziņa par labākā izvēli, jo bieži ir pieņemts prognozēt nākotni uz pagātnes rezultātu bāzes. Šādās situācijās efektīvi būtu valsts pārvaldes lēmumā paredzēt mehānismu jeb pagaidu risinājumu, kurš dinamiski ļautu citiem procesa dalībniekiem vai ieinteresētajām personām ievākt šādus datus, kurus iesniegt lēmuma pieņemējam. Pēc nepieciešamo datu ieguves un novērtēšanas atbilstoši esošajiem kritērijiem, empīriski noskaidrot bērnam labāko un koriģēt lēmumu.

Jāapzinās arī atšķirība starp labāko (teorētiski) iespējamo jeb ideālo un labāko (reāli) pieejamo (katrā konkrētajā gadījumā). Lietojot jēdzienu „bērna labākās intereses”, būtu vismaz jāļauj noprast, par kuru no tiem ir runa.

Lai gan reti, bet var rasties pretēja situācija, kad ir dati, taču nav skaidru labākā kritēriju. Tad, piemēram, tiesai, izvērtējot dažādas vajadzību teorijas, ir iespējams uz laiku izvēlēties šķietami piemērotāko, kas dod iespējami taisnīgāko, efektīvāko rezultātu un vismazāk kaitē ikvienas iesaistītās personas tiesībām, un uzlikt pusēm pienākumu izteikt piedāvājumu un uzņemties tajā ietvertās saistības jeb dot solījumu noteiktā termiņā solīto sasniegt (apstiprināt, pierādīt), proti, veikt ticamības pārbaudi un pārbaudīt darbu (rezultātu) atbilstību vārdiem (solījumiem).

5.3. Jēdziens „intereses”

Jēdziens „intereses” latviešu valodā ir visai neviennozīmīgs, tādēļ tā izmantošana, formulējot bērna labākās intereses, nav sevišķi veiksmīga. Tā kā no tā lietojuma izvairīties nav iespēju, jārod situācijas racionāls risinājums.

Skaidrojošās un sinonīmu vārdnīcas sniedz daudzveidīgus skaidrojumus, un atkarībā no tā, kurš no tiem tiek izvēlēts, rezultāts var būt visai atšķirīgs. Pieņemšanās pašam interešu jēdzienam aizved mūs līdz interešu aizstāvības un interešu grupu jēdzieniem. Interešu aizstāvība – lobisms – ir likumdošanas ietvaros īstnota interešu aizstāvība.⁴¹ „Sabiedrība sastāv no indivīdiem, katrs ir personība ar savām interesēm, vai tās ir ekonomiska, politiska vai kāda cita rakstura. Katrs cilvēks, lai justos piederīgs un uzklausīts, meklē citus ar līdzīgām interesēm. Šo cilvēku interesēs pamatā ietilpst pašreizējā uzlabošana – vai materiālā, vai morālā.” „Ir

⁴¹ Komisija un interešu pārstāvji [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/civil_society/interest_groups/definition_lv.htm.

dažādas grupas, kuras vieno līdzīga nodarbošanās, dzīvesveids un vērtības. Parasti šīs grupas arī veido interešu grupas (..), kuru mērķis ir pārstāvēt šauras intereses, kas vieno grupas dalībniekus.⁴² Kā redzams, šajā kontekstā izpaužas gribas autonomijas un skaidra interešu apzināšanās dominante, kas bērna interešu gadījumā nav raksturīga.

Paraugoties uz interešu jēdzienu caur sinonīmu prizmu, izkristalizējas divas pamatgrupas. Pirmā – personas aktīvas attieksmes izrādīšana, kad faktiski nonākam pie iepriekšējā rindkopā aprakstītā rezultāta, ka pašas personas viedoklis ir izšķirošs savu interešu definēšanā. Savukārt otrs iespējamo sinonīmu spektrs – vajadzības, tieksmes, aizraušanās, arī labums, izdevīgums,⁴³ mērķi un vēlmes – ir rosinošāks, taču tik daudzveidīgs, ka bez vispārināšanas un skaita samazināšanas praktiski grūti lietojams. Izmantojot vispārināšanas metodes – analizēt, atmetot atšķirīgo, un racionāli grupēt pēc kopīgā –, nonākam līdz diviem: vēlmes un vajadzības.

Vēlmes izpaužas kā iegriba, iedoma, untums, pēkšņa, nepamatota vēlēšanās, tās raksturo mainīgums, īslaicīgums, neierobežotība un subjektīvisms. Arī neracionāla vai iracionāla autonomās gribas izpausme ietverama šajā grupā. „Vēlmes ir lietas, par kurām mēs varam teikt, ka ir jauki, ja tādas ir, taču bez tām arī gluži labi var iztikt (..).”⁴⁴

Vajadzības izpaužas kā objektīva nepieciešamība, zināma stabilitāte, racionalitāte, derīgums kādas funkcijas izpildei, prasība pēc noteiktu īstermiņa un ilgtermiņa mērķu nospraušanas un sasniegšanas, vispāratzīta labuma un izdevīguma. Attiecībā uz bērnu galvenais mērķis un labums ir maksimāla attīstība un veselība. „Vajadzības ir pamatlīstas, bez kurām mēs ikdienā nevaram izdzīvot (..).”⁴⁵

Bērnu ārsts Artis Žeigurs ir secinājis, ka jānošķir gadījumi, kad bērnam tiešām kaut ko vajag, no gadījumiem, kad bērns pauž vēlmes, tostarp valdīt, jo izdabāšana nedod iespēju bērnam mācīties patstāvīgi saprasties ar vienaudžiem, paciest neērtības, pašam ar savu rīcību izpelnīties atzinību un izcīnīt vietu dzīvē un nereti noved pie vecākiem nepatīkamiem un arī pašam bērnam nelabvēlīgiem rezultātiem.⁴⁶

Pieejot loģiski, jebkuru vajadzību un vēlmju apmierināšanai ir nepieciešami resursi jeb līdzekļi. Resurss ir apjomā vai laikā ierobežota fiziska lieta vai lielums.⁴⁷ No iepriekš sniegtajām vēlmju un vajadzību definīcijām un citiem avotiem var secināt, ka vēlmes ir neierobežotas un iracionālas, savukārt vajadzības – krietni racionālākas, ierobežotākas, mērķtiecīgākas. Tādējādi vēlmju pilnīga īstenošana ar ierobežotiem resursiem nav iespējama, un kā nemērķtiecīga tā nevar būt efektīvs līdzekļu izlietošanas veids. Starp vajadzībām un līdzekļiem pastāv ekonomikas

⁴² **Stafecka, L.** Mēs demokrātijā. 2. izdevums, 52. lpp. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.scribd.com/doc/58626238/59/Interesu-grupas>.

⁴³ Vajadzības, pieredzes un izvēles nosacīta aktīva attieksme pret īstenības objektiem (vsk.). Izrādīt interesi. Klausīties ar neatslābstošu interesi.

Vajadzības, tieksmes; aizraušanās; arī labums, izdevīgums (dsk. intereses.). Plašs garīgo interešu loks. Aizstāvēt savas intereses. Rīkoties sabiedrības interesēs.

Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com>.

⁴⁴ Vai man tiešām to vajag? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī] Pieejams: http://www.vissparnaudu.lv/lv/blogi/?blogs_p=54.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ **Žeigurs, A.** Vai bērna interesēm vienmēr jābūt pirmajā vietā? 2008, 6. febr. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.saimniec.lv/news/3706/Vai-berna-interesem-vienmer-jabut-pirmaja-vieta/>.

⁴⁷ Šķirkļis „resurss”. Wikipedia. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://lv.wikipedia.org/>.

nozārē izstrādātās pieprasījuma un piedāvājuma teorijas likumsakarības, kā arī citas ekonomiskas dabas parādības, piemēram, konkurence un tieksme pēc monopola. Dalailama XIV par nekontrolētu vēlmju izpausmēm ir aizdomājies vēl tālāk: „Atceries, ka nedabūt to, ko gribi, reizēm ir brīnišķīga veiksmē.”⁴⁸

Šis pieejas konsekvētumu apstiprina arī jēdziena „bērns ar īpašām vajadzībām” (nevis īpašām vēlmēm) izveide un plaša izmantošana, tā demonstrējot, ka vajadzības prevalē pār vēlmēm, ja runa ir par bērna attīstību un citiem ilgtermiņiem fenomeniem. Vajadzības pamatā bāzējas arī interešu izglītība.

Vajadzības veido vajadzību komplektu, t. i., vairākas atšķirīgas vajadzības, kuras savstarpēji mijiedarbojas, tostarp viena otru papildinot vai esot pretrunā. Kā piemērus var minēt vajadzības pēc zināšanām, prasmēm, attieksmēm, izglītības, pārtikas, emocionālās vajadzības u. c. Tās visas veido horizontālu sistēmu ar vienotu mērķi – veicināt attīstību. Īstermiņa vajadzībām jābūt pakārtotām ilgtermiņa vajadzībām.

Izmantojot sistēmisko interpretācijas metodi, nonākam pie rezultāta – jēdziens „intereses” jēdziena „bērna labākās intereses” kontekstā ir saprotams kā bērna objektīvas ilgtermiņa un īstermiņa vajadzības, kuras pēc savas būtības ir nepieciešamas un derīgas un kuru mērķis ir efektīva bērna attīstība. „Greznuma vajadzības” pēc līdzības ar Civillikuma 865. pantā definētajiem „greznuma izdevumiem” bērna labākajās interesēs neietilpst, un to nodrošināšana ir atkarīga tikai no nodrošinātāja paša brīvas gribas.

Kopsavilkums

Autors noslēgumā ieskicē būtiskākos rakstā izdarītos secinājumus un uz to pamata veidojušās atziņas.

Bērna labākās intereses ir tiesību normas apakšsistēmas ģenerālklausula, kura kā viens no vairākiem apsvērumiem ņemama vērā ikviena lēmuma pieņemšanā, kurš izmaina kaut viena bērna situāciju. Tā kā Latvijai ir saistoša BTK un BLI pamatnorma tās 3.1. pantā, tad bērna labākās intereses universāli piemērojamas kā starptautiska līguma BLI norma ar augstāko juridisko spēku Latvijā. Vienmēr jāatceras, ka lēmumu pieņemšanas procesā bērna labāko interešu ņemšana vērā ir viens no svarīgākajiem jeb primārajiem uzdevumiem, taču tas nekādā ziņā neizslēdz citu svarīgu apstākļu ņemšanu vērā, tostarp vecāka (ģimenes locekļa) tiesības, bērna pienākumi, labas ticības princips un tiesiskas valsts jeb likuma varas princips. Izjaucot šo trauslo līdzsvaru, agrāk vai vēlāk cietīs pats bērns.

Bērna labākās intereses var iedalīt ideālajās (salīdzinoši statiskas) un reālajās (nosakāmas katram konkrētam bērnam). Atšķirībai ir objektīvs pamats, kas izriet no pieejamiem aizgādnieku un valsts sniegtajiem resursiem un to izlietojuma racionalitātes un efektivitātes. Ja ir vairāki savstarpēji izslēdzoši piedāvājumi viena bērna labāko interešu apmierināšanai, var runāt par piedāvājumu konkurenci ar visām tai raksturīgajām pazīmēm. Ideālās bērna labākās intereses tieši izriet no ideālās labesības, bet tā savukārt ir atkarīga no sabiedrības izvēlētajās vērtīborientācijas un to ietverošā filosofijas novirziena. Ideālai labesībai būtu jāatspoguļo maksimāli iespējamais bērna attīstības līmenis (dzīves potenciāls) ik brīdī, sākot ar bērna piedzimšanu. Reālās bērna labākās intereses ir noskaidrojamas katrā

⁴⁸ Citātu kartotēka [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://tikainesakinevienam.lv/>.

atsevišķā situācijā, ņemot vērā bērna attīstības līmeni, attīstībai pieejamo laiku, vecumu, attīstības spējas, iespējamo attīstības intensitāti un aizgādnieku pašreizējās un prognozētās spējas un iespējas lēmuma pieņemšanas brīdī. Valstij būtu jādefinē arī bērna labesības minimums katrā brīdī (skatot bērnību kā nogriezni – ikkatrā tā punktā), un situācijās, kad aizgādnieks to nespēj nodrošināt, valstij jādara zināms tās rīcības modelis.

Bērna labākās intereses ietver vajadzību komplektu. Reālās bērna labākās intereses aprēķināmas kā komplektā ietvertu vajadzību summa (Σ). Ideālās bērna labākās intereses summāri rezultējas ideālajā labesībā, kuru veido maksimālo iespējamo vajadzību summa. Bērna labāko interešu institūta mērķis ir reālo labesību pēc iespējas tuvināt ideālajai labesībai (kura nosakāma, iestājoties bērna pilngadībai), ņemot vērā prognozētās un paredzētās tā laika globālās sociālekonomiskās un sociālpolitiskās realitātes.⁴⁹

Katrā konkrētā gadījumā būtu sastādāms bērna attīstības plāns, konstatējot faktisko tā brīža labesības stāvokli, bērna labāko interešu un resursu (tostarp bērna spēju) stāvokli, ideālo ilgtermiņa (līdz 18 gadu vecumam) labesību un reālo ilgtermiņa labesību, kā arī precīzus soļus (labesības un bērna labāko interešu formā) tās sasniegšanai. Labesības precīzākai un ērtākai mērīšanai, iespējams, ieviešams attiecīgs indekss. Labesības progresam un katra brīža ideālajām un reālajām bērna labākajām interesēm jābūt nosakāmām un grafiski attēlojamām.

Labesība = Vēlamo bērna īpašību kopums

Bērna labākās intereses = Labesības sasniegšanas līdzekļi jeb ejamais ceļš

Resursi = Bērna labāko interešu apmierināšanas līdzekļi (aizgādnieku un valsts iespējas un bērna spējas)

Pēc cēloniskuma (kas izraisa vajadzību pēc kaut kā):

Labesība → Bērna labākās intereses → Resursi

Pēc līdzekļu (centienu) plūsmas un vajadzību apmierināšanas:

Resursi → Bērna labākās intereses → Labesība

Labesība atbild uz jautājumu, kādam būt (bērnam). Bērna labākās intereses atbild uz jautājumu, ko darīt (lai to sasniegtu). Resursi atbild uz jautājumu, kas, ko un cik (iegulda).

Ilustratīvs piemērs:

Attiecīgais labesības elements (mērķis) – zinošs, izglītots bērns;

Bērna labākās intereses (vajadzība) – tapt skolotam, gūt zināšanas un izglītību (mājas apmācībā vai publiskā vai privātā mācību iestādē);

Resurss – vecāki (iegūst un) iegulda noteiktus laika, zināšanu un finanšu resursus, bērns – intelektuālos un laika resursus.

Ņemot vērā iepriekš minēto, bērna labākās intereses var definēt kā nepilngadīgas personas dinamisku vajadzību kopumu, kuras lēmumu pieņēmējs (vecāki, to substitūti vai valsts) argumentēti uzskata par labākajām un piemērotākajām, lai,

⁴⁹ Piemēram, izmantojot bezmaksas Pasaules Bankas informācijas bagātīgos apkopojumus: The World Bank Data Catalog [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

beidzoties bērņibai, bērns sasniegtu iespējami augstāko labesību, kuras galvenais saturs ir bērņa attīstības līmenis un dzīves potenciāls.

Tiesībpiemērotāja galvenais uzdevums bērņa labāko interešu īstenošanā ir skaidra (labesības) mērķa ietvaros ar noteiktas metodoloģijas palīdzību, saprātīgi un efektīvi ilgtermiņā salāgot vajadzības ar pieejamiem (plānotajiem) resursiem, ja bērņa vecāki kādu iemeslu dēļ to nespēj.

Lai arī labāko interešu teorija tiek attiecināta uz bērņiem, tomēr, ņemot vērā, ka juridiskā statusa ziņā bērņam ļoti tuvas ir arī citas personas ar ierobežotu rīcīb-spēju, šī teorija ar zināmām korekcijām piemērojama arī tām personām, kuras ir aizgādņibā.

Šī raksta konstatējumi ir nepieciešami, tomēr nav pietiekami, lai varētu uzsākt pareizu BLI normu piemērošanu. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autors nav apskatījis BTK 3.1. pantā tieši neminētos citus apsvērumus un to līdzsvarošanu ar bērņa labākajām interesēm, vajadzību teorijas un labesības saturu, bērņa labāko interešu iniciēšanas, paušanas un fiksēšanas jautājumus, to saikni ar privātautonomijas principu, bērņa labāko interešu piemērošanas metodoloģiju un tehniku, kas ir turpmāku pētījumu priekšmets.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Citātu kartotēka [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://tikainesaki-nevienam.lv/>.
2. Dzīve Eiropas Savienībā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_lv.htm.
3. Komisija un interešu pārstāvji [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/civil_society/interest_groups/definition_lv.htm.
4. EN 45020:1993 „Vispārējie termini un to skaidrojumi attiecībā uz standartizāciju un ar to saistītām darbībām (ISO/IEC Rokasgrāmata 2:1991)”.
5. **Feldhūne, G., Kučs, A., Skujeniece, V.** *Cilvēktiesību rokasgrāmata tiesnešiem*. Rīga: LU JF Cilvēktiesību institūts, 2004.
6. **Karnītis, E.** Dzīves kvalitāte kā Latvijas nākotnes mērķis. Krāj.: *Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 2004 Nr. 1.
7. Kvalitātes vadība [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/kvalitates-vadiba/?print>.
8. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com>.
9. Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: http://www.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LM0815_0.
10. **Mežinska, I.** Kvalitātes vadība. Metodoloģijas finansiālu un ekonomisku ieguvumu apzināšanai. *Kvalitāte*, 03'2007, 8. lpp.
11. **Plotnieks, A.** *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga: Izglītības solī, 2009.
12. **Radzevičūte, A.** Birokrātija un neiejūtīgums ierobežo bērņu tiesības. *Diena*, 1998, 3. jūn.
13. **Stafecka, L.** Mēs demokrātijā. 2. izdevums, 52. lpp. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.scribd.com/doc/58626238/59/Interesu-grupas>.
14. Teorija, lai risinātu inovatīvus uzdevumus (TRIZ) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.talanti.lv>.

15. Vai man tiešām to vajag? [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī] Pieejams: http://www.vissparnaudu.lv/lv/blogi/?blogs_p=54.
16. **Vēbers, J.** *Latvijas PSR ģimenes tiesības*. Rīga: Zvaigzne, 1984, 6. lpp.
17. Wikipedia. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://lv.wikipedia.org/>.
18. **Žeigurs, A.** Vai bērna interesēm vienmēr jābūt pirmajā vietā? 2008, 6. febr. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.saimniece.lv/news/3706/Vai-berna-intereseem-vienmer-jabut-pirmaja-vieta/>.
19. **English, R.** Analysis: Children's „best interests” and the problem of balance. UK Human Rights Blog. 02.02.2011 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://ukhumanrightsblog.com/2011/02/02/analysis-childrens-best-interests-prevail-in-immigration-decisions/>.
20. Lean Six Sigma [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.isixsigma.com/new-lean-six-sigma/>.
21. The Free Dictionary [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.thefreedictionary.com>.
22. The World Bank Data Catalog [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

Normatīvie akti

1. ANO Bērna tiesību konvencija [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams <http://www.humanrights.lv>.
2. ANO Starptautiskās tiesas statūti. *Mūdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess*. Zin. red. Jānis Griģeļonis, AGB, Rīga, 1998.
3. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
4. Civillikums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off>.
5. Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.
6. Bērnu tiesību aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.

Juridiskā prakse

1. Committee on the Rights of the Child. General Comment #5 (2003) CRC/GC/2003/5 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. aprīlī]. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm>.

SATVERSMES TIESAS IESPĒJAS LŪGT PREJUDICIĀLO NOLĒMUMU EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAI

Mg. sc. soc. Arnis Buka

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras lektors
arnis_buka@yahoo.com

Atslēgvārdi: Satversmes tiesa, Eiropas Savienības Tiesa, pēdējās instances tiesa, prejudiciālais nolēmums, judikatūra

Dalībvalstu konstitucionālo tiesu un Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk tekstā – EST) mijiedarbība vienmēr ir bijusi tiesību zinātnieku iemīļots pētījumu objekts gan komplicētu un neviennozīmīgi interpretējamu tiesisko argumentu, gan politiskās sensitivitātes un spriedzes dēļ. Tomēr lielākoties pētījumi ir koncentrējušies uz EST un dalībvalstu konstitucionālo tiesu dažādajiem skata punktiem attiecībā uz Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) tiesību pārākuma principa darbību un ES tiesību attiecībām ar dalībvalstu konstitūcijām. Taču tas nebūt nav vienīgais interesantais un izpētes vērtais objekts EST un dalībvalstu konstitucionālo tiesu attiecībās. Tādēļ šī darba mērķis ir aplūkot EST un dalībvalstu konstitucionālo tiesu iespējamo sadarbību un mijiedarbību prejudiciālo nolēmumu procedūras kontekstā, īpašu uzmanību vēršot uz tiesiskā regulējuma pelēkajām zonām un Latvijas Satversmes tiesu kā iespējamo tiesu, kas vēršas pēc prejudiciālā nolēmuma pie EST.

Raksta pirmajā daļā aplūkots vispārīgais ES tiesību regulējums attiecībā uz to, kuras institūcijas prejudiciālo nolēmumu kontekstā ir uzskatāmas par tiesu un kuras attiecīgi var vērsties pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma. Otrajā daļā aplūkotas konstitucionālās tiesas kā prejudiciālo nolēmumu lūdzošās tiesas (gan no ES tiesību, gan no pašu konstitucionālo tiesu skata punkta). Visbeidzot trešajā daļā aplūkota Satversmes tiesas judikatūra šajā jautājumā.

1. EST kritēriji jēdzieniem „tiesa” un „tiesa, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt”

1.1. Jēdziens „tiesa”

Domājot par konstitucionālo tiesu saistību ar prejudiciālajiem nolēmumiem, pirmais jautājums, kas būtu jānoskaidro, ir, vai konstitucionālās tiesas var lūgt EST sniegt prejudiciālo nolēmumu konstitucionālajā tiesā izskatāmajā lietā. Nedz Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk tekstā – LESD) 267. pants, nedz arī kāda cita norma ES primārajos tiesību aktos nepiemin konstitucionālās tiesas un nesniedz precīzu atbildi uz šo jautājumu. Vienīgais orientieris dibināšanas līgumos ir pats LESD 267. pants un tajā pieminētie abstraktie jēdzieni „tiesa” vai

„tribunāls”: „Ja šādu jautājumu ierosina kādas dalībvalsts tiesā, šī tiesa, ja tā uzskata, ka ir vajadzīgs Tiesas lēmums par šo jautājumu, lai šī tiesa varētu pieņemt nolēmumu, var lūgt, lai Tiesa sniedz nolēmumu par šo jautājumu.”¹

Lai noteiktu, vai minēto jēdzienu var attiecināt uz dalībvalstu konstitucionālajām tiesām, vispirms ir jāaplūko EST sniegtais šī jēdziena skaidrojums.

Jau pati gramatiskā konstrukcija, lietojot divus terminus „tiesa” un „tribunāls”, liecina, ka runa ir par samērā plašu institūciju loku. Tomēr gadu gaitā EST bijis daudzreiz jāsaskaras ar strīdīgiem gadījumiem, kad kāda no dalībvalstu institūcijām nebija īsti piederīga dalībvalsts tiesu institūciju sistēmai, taču vēlējās lūgt, lai EST sniedz prejudiciālo nolēmumu. Tādēļ EST judikatūrā var atrast samērā detalizēti izstrādātu shēmu, pēc kuras vadīties, lai noteiktu, vai kāda institūcija ir uzskatāma par tiesu vai tribunālu 267. panta izpratnē.

EST vienmēr ir norādījusi, ka jautājums, vai institūcija, kas lūdz prejudiciālo nolēmumu, ir vai nav tiesa, nav nacionālo tiesību jautājums, bet gan ES tiesību jautājums.² Tādējādi EST var atbildēt uz lūgumiem sniegt prejudiciālos nolēmumus arī tādām institūcijām, kas netiek uzskatītas par tiesām pašās dalībvalstīs. Vienlaikus var būt situācija, ka institūcija, kuras nosaukumā ir vārds „tiesa” vai kura formāli kādā dalībvalstī tiek pieskaitīta tiesu varai, nav uzskatāma par tiesu vai tribunālu ES tiesību sistēmā.³

Kādi, pēc EST domām, ir konkrētie kritēriji, lai institūciju varētu uzskatīt par tiesu vai tribunālu 267. panta izpratnē? Šo kritēriju izveidošanu EST uzsāka jau pirmajos tās darbības gados, un tiesa savā judikatūrā ir izstrādājusi samērā precīzus kritērijus attiecībā uz tiesas vai tribunāla definīciju, lai gan arī vēl jaunākajās tieslietās var atrast ģenerālvokātu bažas, ka tomēr izstrādātā shēma ir pārāk komplicēta.⁴

No līdzšinējās judikatūras par svarīgāko spriedumu šajā jomā var uzskatīt lietu „Dorsch Council”, kurā EST plānveidīgi uzskaitīja un īsi paskaidroja visus kritērijus.⁵ Pirmkārt, EST ir norādījusi, ka attiecīgajai institūcijai ir jābūt izveidotai ar likumu. Otrkārt, institūcijai ir jādarbojas pastāvīgi, tā nevar būt izveidota tikai viena vai vairāku strīdu risināšanai. Treškārt, tiesas spriedumam ir jābūt saistošam attiecībā uz lietā iesaistītajām pusēm (kas sevī ietver gan to, ka attiecīgās iestādes jurisdikcija ir pusēm obligāta, gan arī norāda uz sprieduma saistošo raksturu). Ceturtkārt, tiesas spriedumam ir jābūt atkarīgam no vispārēju tiesību normu piemērošanas. Šie kritēriji parasti nav izsaukuši diskusijas, jo lielākoties visas institūcijas, kas ir mēģinājušas vērsties pie EST, tiem atbilst. Taču bez šiem četriem kritērijiem EST arī ir norādījusi, ka, piektkārt, tiesai (vai tribunālam) ir jābūt neatkarīgai, un, sestkārt, tās nolēmumam ir jābūt tiesas spriedumam, nevis administratīvam nolēmumam.

¹ Liguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis C 155*, 2008, 9. maijs, 47. lpp.

² Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā 246/80 *Broekmeulen*, ECR, 1981, 2311. lpp.

³ Sk., piemēram, Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedumu lietā C-24/92 *Corbiau*, ECR, 1993, I-1277. lpp.

⁴ Sk., piemēram, ģenerālvokāta atzinumu lietā C-205/08 *Kärnten*, ECR, 2009, I-11525. lpp.

⁵ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-54/96 *Dorsch Council*, ECR, 1997, I-4961. lpp.

1.2. Jēdziens „tiesa, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt”

LESD 267. panta trešā daļa paredz: „Ja šādu jautājumu ierosina par lietu, ko izskata dalībvalsts tiesa, kuras lēmumus saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem nevar pārsūdzēt, tad šai dalībvalsts tiesai jāgriežas Tiesā.”⁶

Tādējādi panta tekstā izdalītas divu veidu tiesu institūcijas – zemāko institūciju tiesas, kurām ir tiesības, bet ne pienākums vērsties pie EST, un tiesas, kuru nolēmumus nevar pārsūdzēt un kurām savukārt ir pienākums vērsties pie EST ar lūgumu sniegt prejudiciālo nolēmumu. Attiecībā uz pēdējām EST savā judikatūrā ir paredzējusi izņēmumus, ka atsevišķos gadījumos arī šīm tiesām nav pienākuma vērsties pie EST. Proti, piemērojot praksē LESD 267. pantu, varēja redzēt, ka pilnīgs un strikts dalībvalstu augstāko tiesu instanču pienākums vērsties pie EST jebkurā gadījumā, kad lietas ietvaros parādās atsaucē uz ES tiesību normām, varētu radīt nevajadzīgus sarežģījumus gan EST, gan pašām dalībvalstu tiesām. No EST skata punkta lūgumi sniegt prejudiciālos nolēmumus pilnīgi visos gadījumos, kad lieta kaut tikai mazliet ir saistīta ar ES tiesībām, varētu nozīmēt milzīgu lūgumu skaitu un EST pārslodzi. Savukārt no dalībvalstu tiesu skata punkta pārmērīgs pienākums lūgt prejudiciālos nolēmumus varētu nozīmēt nevajadzīgu lietas izskatīšanas paildzināšanu, kad dalībvalsts augstākās instances tiesa varētu sekmīgi piemērot ES tiesības arī bez EST skaidrojuma. Tādēļ ES Tiesa CILFIT lietā noteica trīs gadījumus, kad dalībvalsts pēdējās instances tiesa var nevērsties pie EST ar lūgumu sniegt prejudiciālo nolēmumu:

- 1) ja radies jautājums ir nesvarīgs lietas iznākumam;
- 2) ja attiecīgā ES tiesību norma jau ir tikusi interpretēta kādā no iepriekšējiem EST spriedumiem;
- 3) ja pareiza ES tiesību piemērošana ir tik acīmredzama, ka neatstāj vietu nekādām saprātīgām šaubām.⁷

Tādējādi tiesām, kuru nolēmumus nevar pārsūdzēt, ir obligāts pienākums vērsties pie EST tad, ja nepastāv kāds no CILFIT lietā minētajiem izņēmumiem.

Konstitucionālo tiesu kontekstā būtiska nozīme ir jautājumam, kādas institūcijas ir jāuzskata par tiesām, kuru nolēmumus nevar pārsūdzēt. ES dibināšanas līgumi nesniedz detalizētākus kritērijus, lai noskaidrotu, kuras dalībvalstu tiesas varas institūcijas ietilpst šajā jēdzienā. Lai gan lielākajā daļā gadījumu institūcijas, kuras aptver 267. panta trešā daļa, ir pašsaprotamas, tomēr var būt situācijas, kad nebūs skaidrs, vai attiecīgā institūcija ir vai nav tiesa, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt. Šāda neskaidrība savukārt apdraud prejudiciālo nolēmumu normālu funkcionēšanu, jo, ja dažas dalībvalstu tiesas sevi neatzīst par tiesām, kuru nolēmumus nevar pārsūdzēt, tad var rasties situācija, ka atsevišķu lietu izskatīšanā vienkārši nav nevienas tādas tiesas, uz kuru attiecas LESD 267. panta trešā daļa.

Attiecībā uz iespējamām LESD 267. panta trešās daļas interpretācijām vispirms ir jānodala divas tiesību zinātnieku principiāli dažādās pieejas jēdzienam „tiesa, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt” – tā saukto abstrakto teoriju un konkrēto teoriju. Pirmā (abstraktā teorija) nozīmē, ka LESD 267. panta trešā daļa tiek iztulkota tādā veidā, ka ietver tikai tās tiesas, kuru nolēmumi nekad nav pakļauti apelācijai. Otrā (konkrētā teorija) nozīmē, ka LESD 267. panta trešā daļa tiek iztulkota tā, ka

⁶ Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis C 155*, 2008, 9. maijs, 47. lpp.

⁷ Eiropas Savienības (bij. Kopienas) Tiesas spriedums lietā 283/81 *CILFIT / Ministero della Sanita*, ECR, 1982, 3415. lpp.

ietver visas tiesu varas institūcijas, kuru nolēmumus konkrētās lietas ietvaros nav iespējams pārsūdzēt. Atšķirība ir būtiska – otrajā gadījumā daudz lielāks dalībvalstu tiesu skaits tiek potenciāli saistīts ar LESD 267. panta trešo daļu un pienākumu vērsties pie EST.⁸

Lai gan EST judikatūrā nav *expressis verbis* formulējusi savu nostāju attiecībā uz abām šīm teorijām, tomēr vairums tiesību zinātnieku piekrīt, ka EST judikatūra praksē izmanto konkrēto teoriju. Šāda secinājuma saknes var atrast jau slavenajā „Costa” lietā, kurā Itālijas maģistrāta tiesa vērsās pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma. Kaut arī šīs tiesas nolēmumus varēja pārsūdzēt gandrīz vienmēr, konkrētajā lietā apelācijas iespēju nebija, jo naudas summa, par ko lietā bija strīds, bija pārāk niecīga. Ievērojot šo faktu, EST izturējās pret maģistrāta tiesu kā pret tiesu, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt.⁹

2. Konstitucionālās tiesas kā prejudiciālo nolēmumu lūdzošās tiesas

Vai no iepriekš minētās judikatūras izriet, ka LESD 267. pants ietver arī konstitucionālās tiesas kā potenciālu prejudiciālā nolēmumu lūdzēju? No EST judikatūras izriet, ka atbilde ir apstiprinoša. Līdz šim EST ir sniegusi prejudiciālos nolēmumus, atbildot uz četru valstu konstitucionālo tiesu uzdotajiem jautājumiem.¹⁰ Interesanta ir nianse, ka nevienā no lietām, kurās tika izskatīti konstitucionālo tiesu uzdotie jautājumi prejudiciālā nolēmuma saņemšanai, EST savos spriedumos nav analizējusi konstitucionālo tiesu formālu atbilstību iepriekš aplūkotojām detalizētajiem kritērijiem, pēc kuriem tiek noteikts, vai institūcija ir uzskatāma par tiesu LESD 267. panta izpratnē. Vēl jo vairāk, šis jautājums pat nav pieminēts, acīmredzami pieņemot, ka tas, ka konstitucionālās tiesas ir tiesas LESD 267. panta izpratnē, ir pašsaprotams fakts. Tāpat EST savā judikatūrā pilnībā izvairījusies no jebkādiem apsvērumiem, kuros būtu analizēts, vai dalībvalstu konstitucionālās tiesas ir uzskatāmas par tiesu, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt.¹¹

Vienīgais ES tiesību avots, kurā šiem jautājumam ir pievērsta kāda uzmanība, ir ģenerālvokāta atzinums „Sabatauskas” lietā. Šajā lietā ģenerālvokāts vispirms konstatēja, ka „par *Konstitucinis Teismas* tiesas statusu nav nekādu šaubu. Arī konstitucionālās tiesas ir uzskatāmas par tiesu EKL 234. panta [šobrīd LESD 267. pants – aut. piez.] izpratnē.” Tomēr atzinuma gaitā ģenerālvokāts uzskata par nepieciešamu šo jautājumu aplūkot nedaudz detalizētāk un netieši norādīt uz atbilstību konkrētajiem tiesas jēdziena kritērijiem: „Turklāt *Konstitucinis Teismas* pamata prāvā ir arī pienākums pieņemt lēmumu ar tiesas nolēmuma raksturu. Šajā sakarā nav nozīmes, vai tiesvedībā par tiesību normu likumības kontroli, kas notiek pēc Seima deputātu grupas pieteikuma, ir strīds. Tieši otrādi, no vienas puses, svarīgi ir tas, ka tiesvedība nav administratīvais process, kurā indivīds strīdas ar tiesu, kas izpilda iestādes funkcijas. (..) Šajā ziņā ir jāatzīst, ka pamata prāvā ir runa par jau spēkā stājušos likuma izvērtēšanu. Tātad tā nav konstitucionālās tiesas uzklaušīšana likumdošanas procedūrā. Gluži otrādi, kā tiesa paskaidro

⁸ Anderson, D. *References to the European Court*. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2002, p. 165.

⁹ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā 6/64 *Costa v. ENEL*, ECR, 1964, 585. lpp.

¹⁰ Austrijas, Beļģijas, Lietuvas un Itālijas – sīkāku analīzi sk. turpmāk.

¹¹ Kā vienu no retajām akadēmiskajām šī jautājuma analīzēm sk. **de Roberto, A.** *The Obligation of Courts of Last Instance to make References for Preliminary Rulings*. In: *50th Anniversary of the Court of Justice of the European Communities*. Luxembourg, ECJ, 2003, p. 47.

lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu, tiesību normu likumības kontroles tiesvedībā konstitucionālā tiesa ir pilnvarota atzīt vispārpiemērojamu valsts likumu par nepiemērojamu.”¹²

Pašā EST spriedumā gan nekas no šim ģenerāladvokāta atziņām netika ietverts, acīmredzot uzskatot, ka konstitucionālo tiesu atbilstība LESD 267. panta kritērijiem ir acīmredzama.

Neatkarīgi no EST atvērtības un gatavības dialogam pašas dalībvalstu konstitucionālās tiesas neraugās uz iespējām vērsties pie EST pēc prejudiciālajiem nolēmumiem ar nedalītu sajūsmu. Salīdzinot dalībvalstu konstitucionālo tiesu pieredzi šajā jomā, var konstatēt, ka attieksme pret iespējām vērsties pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma svārstās no regulāras izmantošanas līdz pat kategoriskam noliegumam.

Tradicionāli kā spilgtākie piemēri prejudiciāliem nolēmumiem draudzīgajām konstitucionālajām tiesām tiek minētas Beļģijas un Austrijas konstitucionālās tiesas. Pirmā šo iespēju izmantoja un arī visvairāk prejudiciālos nolēmumus ir lūgusi Beļģijas konstitucionālā tiesa. Savukārt Austrijas konstitucionālo tiesu var izcelt tādā ziņā, ka gandrīz uzreiz pēc iestāšanās ES šīs tiesas tiesneši uzsvēra, ka viņi ir gatavi vērsties pie EST,¹³ un to arī izdarīja četrus gadus pēc iestāšanās (salīdzinājumam, no Latvijas šādā laikā posmā vēl neviena tiesa vispār nebija lūgusi prejudiciālo nolēmumu EST).¹⁴ Gan Beļģijas, gan Austrijas konstitucionālās tiesas aktīvi turpinājušas sadarbību ar pēc tam.¹⁵ Tāpat pie EST ir vērsušās arī Lietuvas¹⁶ un Itālijas konstitucionālās tiesas.¹⁷

Tomēr lielākā daļa dalībvalstu konstitucionālo tiesu ir skeptiskas par iespējām vērsties pēc prejudiciālā nolēmuma. Spilgtākais piemērs ir Vācijas federālā konstitucionālā tiesa, kas līdz šim vēl ne reizi nav vērsusies pie EST. Līdz šim Vācijas federālā konstitucionālā tiesa savas kompetences šajā jautājumā ir ierobežojusi ar uzraudzību pār to, vai citas Vācijas augstākās tiesu institūcijas vērsas pēc prejudiciālajiem nolēmumiem tad, kad tām ir pienākums to darīt.¹⁸ Jo īpaši spilgts piemērs Vācijas federālās tiesas vēlmes trūkumam izmantot prejudiciālo nolēmumu procedūru ir tās 1993. gada tā sauktais „Māstrihtas” spriedums, kurā Vācijas federālā konstitucionālā tiesa rezervēja sev pēdējā vārda tiesības attiecībā uz gadījumiem, kad ES institūcijas varētu pārkāpt Vācijas konstitūcijā nodrošinātās pamattiesības. Tā vietā, lai lūgtu prejudiciālo nolēmumu EST, Vācijas federālā konstitucionālā tiesa lietas izskatīšanas gaitā liecinieka statusā pieaicināja ES

¹² Eiropas Savienības (bij. Kopien) Tiesas spriedums lietā C-239/07 *Sabatauskas*, ECR, I-7523. lpp.

¹³ **Mayer, F. C.** The European Constitution and the Courts. Adjudicating European constitutional law in a multilevel system, p. 13. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/030901-03.pdf>.

¹⁴ Eiropas Savienības (bij. Kopien) Tiesas spriedums lietā C-143/99 *Adria-Wien Pipeline GmbH*, ECR, 2001, I-08365. lpp.

¹⁵ Sk., piemēram, Eiropas Savienības (bij. Kopien) Tiesas spriedumu lietā C-143/99 *Adria-Wien Pipeline and Wietersdorfer & Peggauer*, ECR, 2001, I-8365. lpp.

¹⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas spriedums lietā C-239/07 *Sabatauskas*, ECR, I-7523. lpp.

¹⁷ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas spriedums lietā C-169/08 *Presidente del Consiglio dei Ministri*, ECR, I-10821. lpp.

¹⁸ **Mayer, F. C.** The European Constitution and the Courts. Adjudicating European constitutional law in a multilevel system, p. 9–10. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/030901-03.pdf>.

Komisijas pārstāvi.¹⁹ Arī vairākās nesenās lietās Vācijas federālā konstitucionālā tiesa neizmantoja iespējas vērsties pie EST, kad šāda vēršanās bija ļoti iespējama.²⁰

Arī vairāku citu dalībvalstu konstitucionālās tiesas ir ieņēmušas līdzīgu nostāju. Spānijas un Luksemburgas konstitucionālās tiesas spriedumos ir norādījušas, ka vēršanās pie EST ir ārpus to jurisdikcijas.²¹ Atbilstoši Spānijas konstitucionālās tiesas nostājai ES tiesību piemērošana nav konstitucionālo tiesību jautājums un tādejādi ir ārpus tās jurisdikcijas. Individu tiesību aizsardzība, kad Spānijas tiesību akti aizskar no ES tiesībām izrietošās individu intereses, ir Spānijas vispārējās jurisdikcijas tiesu un EST kompetencē.²²

3. Satversmes tiesa: līdzšinējā judikatūra

Latvijas Satversmes tiesa līdz šim vēl ne reizi nav vērsusies pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma. Tomēr no līdzšinējās Satversmes tiesas judikatūras var izdarīt vispārīgus secinājumus par Satversmes tiesas nostāju šajā jautājumā.

Pirmā lieta, kurā Satversmes tiesa saskārās ar ES tiesībām, tika skatīta jau dažu mēnešus pēc Latvijas iestāšanās ES. Šajā lietā Satversmes tiesai bija jālemj par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu. ES tiesību aspekts parādījās tajā apstākļi, ka apstrīdētā Administratīvo pārkāpumu kodeksa norma bija izveidota saskaņā ar ES Direktīvu 2001/51/EK. Attiecīgi lietas izskatīšanas gaitā radās jautājums par to, cik lielā mērā ES dalībvalstij ir jāpilda pirms iestāšanās ES uzņemtās starptautiskās saistības, ja tās nonāk pretrunā ar nacionālo regulējumu, kurš atbilst ES direktīvai. Lai gan lietā izskatāmo ES tiesību normu (gan minētās direktīvas, gan vairāku dibināšanas līgumu pantu) interpretācija bija neviennozīmīga, tomēr neviens Satversmes tiesas sprieduma daļā pat netika apsvērta iespēja vērsties pēc prejudiciālā nolēmuma pie EST.²³

Jaunākā Satversmes tiesas judikatūra apstiprina daudz draudzīgāku Satversmes tiesas attieksmi pret prejudiciālo nolēmumu procedūru. Par būtiskāko šajā ziņā jāuzskata Satversmes tiesas spriedums lietā 2008-47-01. Šajā lietā Satversmes tiesa izvērtēja Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma normas atbilstību Satversmes 105. pantam. ES tiesību aspekts lietā parādās tajā apstākļi, ka prasītāji lietā papildināja savu prasījumu ar norādi, ka attiecīgā Latvijas norma neatbilst arī divām ES direktīvām (Direktīvai 91/308/EEK un Direktīvai 2005/60/EK). Vēl vairāk, prasītāji arī tieši norādīja, ka „Satversmes

¹⁹ Zuleeg, M. The European Constitution under Constitutional Constraints: The German Scenario. *European Law Review*, Vol. 22, 1997, p. 19.

²⁰ Mayer, F. C. The European Constitution and the Courts. Adjudicating European constitutional law in a multilevel system, p. 13. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/030901-03.pdf>. Sk. arī 18th Annual Report on monitoring the application of Community law. Annex VI. *Application Of Community Law By National Courts*. OJ, 2001, C 354, p. 334.

²¹ General Report on the colloquium subject “The preliminary Reference to the Court of Justice of the European Communities”. Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdiction of the European Union. Helsinki, 20–21 May, 2002, p. 20. [tiešsaiste]. Pieejams: http://193.191.217.21/colloquia/2002/gen_report_en.pdf.

²² Mayer, F. C. The European Constitution and the Courts. Adjudicating European constitutional law in a multilevel system, p. 11. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/030901-03.pdf>.

²³ Satversmes tiesas spriedums lietā 2004-01-06.

tiesa esot galīgā nacionālo tiesu instance, tāpēc tai saskaņā ar Kopienas līguma 234. panta [šobrīd LESD 267. pants – aut. piez.] trešo daļu neskaidrību gadījumā esot pienākums uzdot Eiropas Kopienu Tiesai [šobrīd EST – aut. piez.] jautājumu par Kopienas tiesību iztulkošanu prejudiciāla nolēmuma veidā”. Izvērtējot šo prasījumu, Satversmes tiesa sprieduma 15.2. punktā detalizēti aplūkoja iespēju vērsties pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma. Satversmes tiesa vispirms norādīja gan uz LESD 267. pantu, gan uz iepriekš aplūkoto EST spriedumu CILFIT lietā, kurā tika noteikti izņēmumi no pēdējo instanču tiesu pienākuma vērsties pie EST. Tālāk Satversmes tiesa piekrita prasītājam, ka tās „nolēmumi nav pārsūdzami, tāpēc Satversmes tiesa pārliecināsies, vai ir nepieciešama Eiropas Kopienu Tiesas sniegtā Direktīvas 2005/60EK interpretācija, proti, vai šajā direktīvā noteiktais ir tik skaidrs, ka nerada nekādas saprātīgas šaubas, un vai lietas iznākums ir atkarīgs no minētās direktīvas iztulkošanas”. Pēc tam, detalizēti aplūkojot lietā iesaistīto normu saturu, Satversmes tiesa tomēr nonāca pie secinājuma, ka šajā gadījumā vērsšanās pie EST nav nepieciešama.²⁴ Tādējādi Satversmes tiesa spriedumā *expressis verbis* ir atzinusi savu atbilstību tiesas, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt, statusam.

Pēdējā lieta, kurā Satversmes tiesa reāli apsvēra iespēju vērsties pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma, bija lieta 2010-71-01. Šajā lietā Satversmes tiesa izvērtēja Kredītiestāžu likuma normas atbilstību Satversmes 1. un 105. pantam, jo minētā likuma norma bija cieši saistīta gan ar atsevišķiem LESD pantiem, gan ar Direktīvu 77/91/EEK. Satversmes tiesa šoreiz bija daudz lakoniskāka un tikai īsumā atsaucās uz savu iepriekšējo nostāju lietā 2008-47-01, konstatējot, ka „tomēr konkrētajā lietā nevar secināt, ka lietas iznākums būtu atkarīgs no minētās direktīvas iztulkošanas”. Šāds arguments izsauca šaubas, ņemot vērā, ka gan lietā sniegtajā ekspertu atzinumā, gan arī pušu paskaidrojumos un diskusijās lietas izskatīšanas laikā ES tiesību interpretācijai tika pievērsta liela uzmanība. Vēl jo vairāk, arī pati Satversmes tiesa atzīst, ka „Satversmes 105. pants interpretējams kopsakarā ar Latvijas kā ES dalībvalsts saistībām un it īpaši Direktīvu 77/91/EEK”.²⁵ Iespējams, šajā gadījumā varētu piekrist Satversmes tiesas nostājai, ka vērsšanās pie EST nav nepieciešama, taču atsaucoties uz citu CILFIT lietā noteikto izņēmumu. Tomēr spriedums rada jautājumu, vai teorētiski paustā gatavība, ja nepieciešams, vērsties pie EST patiešām atbilst realitātei.

Kopsavilkums

EST prejudiciālo nolēmumu procedūras ietvaros ir pieņēmusi jautājumus no dalībvalstu konstitucionālajām tiesām un sniegusi uz tiem atbildes. Taču EST savā judikatūrā nav sīkāk analizējusi dalībvalstu konstitucionālo tiesu atbilstību tiesas vai tiesas, kuru nolēmumus nevar pārsūdzēt, kritērijiem, ko tā tradicionāli piemēro citos gadījumos.

Dalībvalstu konstitucionālo tiesu nostāja attiecībā uz vērsanos pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma nav viennozīmīga. Četru dalībvalstu konstitucionālās tiesas jau līdz šim ir vērsušās pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma. Savukārt citu dalībvalstu tiesas saglabā skeptisku nostāju pret šādu iespēju.

²⁴ Satversmes tiesas spriedums lietā 2008-47-01.

²⁵ Satversmes tiesas spriedums lietā 2010-71-01.

Satversmes tiesas jaunākā judikatūra apliecina, ka tā sevi uzskata par tiesu LESD 267. panta izpratnē. Vēl vairāk, Satversmes tiesa sevi uzskata par tiesu, kuras nolēmumus nevar pārsūdzēt un kurai attiecīgi ir pienākums vērsties pie EST pēc prejudiciālā nolēmuma, ja vien nepastāv EST spriedumā lietā CILFIT noteiktie izņēmumi, kas pieļauj nevērsties pie EST.

Izmantoto avotu saraksts

1. Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis C 155*, 2008, 9. maijs, 47. lpp.
2. **Anderson, D.** *References to the European Court*. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2002.
3. **Mayer, F. C.** The European Constitution and the Courts. Adjudicating European constitutional law in a multilevel system, p. 13. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 22. februārī]. Pieejams: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/030901-03.pdf>.
4. **de Roberto, A.** The Obligation of Courts of Last Instance to make References for Preliminary Rulings. In: *50th Anniversary of the Court of Justice of the European Communities*. Luxembourg, ECJ, 2003.
5. **Zuleeg, M.** The European Constitution under Constitutional Constraints: The German Scenario. *European Law Review*, Vol. 22, 1997, p. 19.
6. 18th Annual Report on monitoring the application of Community law. Annex VI. *Application Of Community Law By National Courts*. OJ, 2001, C 354, p. 334.
7. General Report on the colloquium subject "The preliminary Reference to the Court of Justice of the European Communities". Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdiction of the European Union. Helsinki, 20–21 May, 2002, p. 20. [tiešsaiste]. Pieejams: http://193.191.217.21/colloquia/2002/gen_report_en.pdf.
8. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā 246/80 Broekmeulen, ECR, 1981, 2311. lpp.
9. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-24/92 Corbiau, ECR, 1993, I-1277. lpp.
10. Ģenerālvokāta atzinums lietā C-205/08 Kärnten, ECR, 2009, I-11525. lpp.
11. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-54/96 Dorsch Council, ECR, 1997, I-4961. lpp.
12. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā 283/81 CILFIT / Ministero della Sanita, ECR, 1982, 3415. lpp.
13. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā 6/64 Costa v. ENEL, ECR, 1964, 585. lpp.
14. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-239/07 Sabatauskas, ECR, I-7523. lpp.
15. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-143/99 Adria-Wien Pipeline GmbH, ECR, 2001, I-08365. lpp.
16. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C-143/99 Adria-Wien Pipeline and Wietersdorfer & Peggauer, ECR, 2001, I-8365. lpp.
17. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas spriedums lietā C 169/08 Presidente del Consiglio dei Ministri, ECR, I-10821. lpp.
18. Satversmes tiesas spriedums lietā 2004-01-06.
19. Satversmes tiesas spriedums lietā 2008-47-01.
20. Satversmes tiesas spriedums lietā 2010-71-01.

TAISNĪGA ŠĶĪRĒJTIESAS PROCESA IZPRATNE ŅUJORKAS KONVENCIJĀ PAR ĀRVALSTS SPRIEDUMU ATZĪŠANU UN IZPILDI

Dr. iur. Inga Kačevska

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras docente
ik@kacevska.lv

Atslēgvārdi: Ņujorkas konvencija par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi, taisnīgs šķīrējtiesas process, tiesības aizstāvēt savu lietu

Rakstā aplūkota Ņujorkas konvencijas par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi (turpmāk tekstā – Ņujorkas konvencija)¹ V panta pirmās daļas „b” apakšpunkta piemērošana praksē.

Ja puse, pret kuru taisīts šķīrējtiesas spriedums, sniedz tiesā pietiekamus pierādījumus, ka tā nav saņēmusi pienācīgu paziņojumu par šķīrējtiesnešu iecelšanu vai par šķīrējtiesas procesu, kā arī nav varējusi aizstāvēt savu lietu šķīrējtiesā, vispārējās jurisdikcijas tiesnesis var atteikt atzīt un izpildīt ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu.

Mūsdienās taisnas tiesas principi ir attiecināmi ne tikai uz valsts tiesām, bet arī uz „privātajām” tiesām, t. i., šķīrējtiesām. Minimuma standarts taisnīgam šķīrējtiesas procesam ir iekļauts Ņujorkas konvencijā. Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkts nosaka, ka šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi var atteikt pēc tās puses lūguma, pret kuru tas taisīts, tikai tad, ja šī puse iesniedz tiesai, kura prasa atzīšanu un izpildišanu, pierādījumus, ka pusei, pret kuru spriedums taisīts, nav pienācīgi paziņots par šķīrējtiesneša iecelšanu vai šķīrējtiesas procesu vai arī tā citu iemeslu dēļ nav varējusi aizstāvēt savu lietu.² Izpētes mērķis ir noskaidrot minētā apakšpunkta saturu un tā piemērošanu praksē, tādējādi noskaidrojot taisnīga šķīrējtiesas procesa priekšnoteikumus. Lai sasniegtu šo mērķi, autore ir analizējusi esošo tiesu praksi un devusi savu vērtējumu pareizai šī Ņujorkas konvencijas apakšpunkta piemērošanai, atzīstot un izpildot ārvalsts šķīrējtiesas spriedumus. Sākotnēji sniegts vispārējs ieskats šajā apakšpunktā, bet tad atsevišķi izvērtēta apakšpunkta pirmā daļa (pienācīgs paziņojums par šķīrējtiesneša iecelšanu vai procesu) un otrā daļa (tiesības aizstāvēt savu lietu).

¹ 1958. gada Ņujorkas konvencija par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 50, 2003, 1. apr. Saskaņā ar Apvienoto nāciju Līgumu Krājumu uz 2012. gada 1. martu konvencijai pievienojušās 146 valstis. Plašāk sk. http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-1&chapter=22&lang=en [aplūkots 2012. gada 1. martā].

² Autorei tulkojums. Apstiprinātais teksts latviešu valodā: 1. Šķīrējtiesas nolēmuma atzīšanu un izpildišanu var atteikt pēc tās puses lūguma, pret kuru tā vērstā, tikai tad, ja šī puse iesniegs tās vietas kompetentam varas orgānam, kur izprasa atzīšanu un izpildišanu, pierādījumus, ka: [...] b) pusei, pret kuru nolēmums pieņemts, nav pienācīgi paziņots par šķīrējtiesneša iecelšanu vai šķīrējtiesas izskatīšanu vai arī tā citu iemeslu dēļ nav varējusi iesniegt savus paskaidrojumus [...].

1. Taisnīgs šķīrējtiesas process

Šķīrējtiesai ir jānodrošina taisnīgs un vienlīdzīgs process. Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkts nosaka tikai šāda procesa pamatprincipus – pusēm ir jāsaņem paziņojums par šķīrējtiesnešu iecelšanu un šķīrējtiesas procesu, kā arī jādod iespēja pusēm aizstāvēt savu lietu. Jāpiebilst, ka Ņujorkas konvencijas minētā apakšpunkta pēdējās daļas oficiālais tulkojums latviešu valodā ir ļoti neprecīzs un būtībai neatbilstošs. Saskaņā ar Ņujorkas konvencijas oficiālo angļu valodas tekstu ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu var atteikt atzīt un izpildīt, ja tiek iesniegti pierādījumi, ka puse citu iemeslu dēļ nav varējusi aizstāvēt savu lietu (*unable to present his case*), nevis „nav varējusi iesniegt savus paskaidrojumus”, kā tas šobrīd tiek norādīts latviešu valodas tulkojumā. Turklāt tiesības aizstāvēt savu lietu ir plašāk interpretējams princips nekā tikai sniegt paskaidrojumus.

Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkts ir garants, ka procesā tiks ievērotas tiesības uz „taisnīgu tiesu”, kas nostiprinātas gan Satversmē,³ gan Eiropas Cilvēktiesību konvencijā.⁴ Vairākās agrinās lietās ir izteikts viedoklis, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencija netiek piemērota šķīrējtiesām,⁵ tomēr pēdējo gadu prakse rāda, ka tajā ietvertie pamatprincipi ir saistoši arī šķīrējtiesas procesā,⁶ tādējādi ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanas procesā valsts tiesai pēc atbildētāja lūguma būs jāizvērtē, vai šķīrējtiesa ir ievērojusi šo cilvēktiesību principu.

Tomēr saskaņā ar šo pantu atbildētājam ir jānes pierādījuma nasta, kas nozīmē, ka nepietiek tikai ar iebildumu sniegšanu ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanas un izpildes procesa laikā tiesā, bet atbildētājam jāsniedz arī konkrēti pierādījumi, ka šķīrējtiesa nav ievērojusi taisnīguma un pušu vienlīdzības principu. Kā norādīts turpmāk, ne vienmēr tas ir viegli izdarāms. 2008. gadā minēts, ka 35 gadu laikā ir ziņots tikai par 136 tiesas spriedumiem, kuros ir piemērots minētais apakšpunkts, un tikai 14 lietās ārvalsts spriedums nav atzīts un izpildīts.⁷

Jāpiebilst, ka šis apakšpunkts nosaka objektīvu, nevis subjektīvu iespēju aizstāvēt savu lietu. Piemēram, subjektīvās iespējas – profesionālās prasmes vai argumentācijas spējas – neietilpst Ņujorkas konvencijas tvērumā un ir pašas puses

³ Satversmes 8. nodaļas (Cilvēka pamattiesības) 92. pants noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

⁴ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūn.; jaunākais tulkojums latviešu val. pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LatvianLetton.pdf> [aplūkots 2012. gada 1. martā]. Konvencijas 6. pants noteic, ka „ikvienam ir tiesības [...] uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā ar likumu noteiktā tiesā.”

⁵ **Verbist, H.** Challenges on Grounds of Due Process Pursuant to Article V (1) (b) of the New York Convention. In *Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards*. The New York Convention in Practice (Ed. Gaillard, E. and Di Pietro Domenico), Cameron May, 2008, p. 690.

⁶ Swiss Federal Tribunal case: Hitachi Ltd.v.SMS Schloemann Siemens Aktiengesellschaft, 30 June 1994. *ASA Bulletin*, No. 1., 1997, p. 99; French Supreme Court case: Cubic Defense Systems Inc. V.Chambre de Commerce Internationale. *Rev. Arb.*, No. 3, 2001, p. 213.

⁷ **Verbist, H.** Challenges on Grounds of Due Process Pursuant to Article V (1) (b) of the New York Convention. In *Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards*. The New York Convention in Practice (Ed. Gaillard, E. and Di Pietro Domenico), Cameron May, 2008, p. 692. Jāatzīst, ka 2010. gada Starptautiskās Arbitrāžas gada grāmatā ir minēti vēl 13 tiesas lēmumi, kuros ir atrodama atsauce uz šo V panta pirmās daļas „b” apakšpunktu, kas pieņemti pēc 2008. gada; sk. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXXV, 2010.

risks. Savukārt, ja pusei ir liegta iespēja pieaicināt sev pārstāvi, tas jau var būt Ņujorkas konvencijas tvērumā.⁸

Piemērojot šo apakšpunktu ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanas un izpildes procesā, ir jāizvērtē, vai persona nav tieši vai netieši atteikusies, piemēram, no tiesībām tikt uzklautai, ja šķīrējtiesas procesu tā ir ignorējusi, vai arī no tiesībām uz objektīvu tiesu, ja tā nav laikus iebildusi pret procesa pārkāpumiem.⁹

Tātad „b” apakšpunkts garantē taisnīga procesa un sabiedriskās kārtības pamatnoteikumu – *audi alteram partem* – tiesības piedalīties lietā un tikt uzklautam, tādējādi tas sasaucas ar citiem Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas apakšpunktiem, un puse, kas iebilst pret šķīrējtiesas sprieduma atzīšanu un izpildi, parasti atsauksies arī uz V panta pirmās daļas „d” apakšpunktu, kas nosaka, ka ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu var atteikt atzīt un izpildīt, ja tiek pierādīts, ka šķīrējtiesas sastāvs netika iecelts vai šķīrējtiesas process nenotika saskaņā ar šķīrējtiesas līgumu vai tās valsts likumiem, kur notika šķīrējtiesa. Tāpat šāds pārkāpums var tikt kvalificēts arī kā pretējs sabiedriskai kārtībai saskaņā ar Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas „b” apakšpunktu.

2. Pienācīgs paziņojums par šķīrējtiesnešu iecelšanu un šķīrējtiesas procesu

Pienācīgam paziņojumam ir ļoti svarīga loma šķīrējtiesas procesā, tas ir viens no garantiem, lai puse varētu aizstāvēt savu lietu. Piemēram, atbildētājam ir jāzina, ka pret viņu uzsākts process, tādējādi dodot tam iespēju sagatavoties un piedalīties tajā, tostarp izteikt viedokli par šķīrējtiesnešiem un veikt citas procesuālās darbības. Ne velti UNCITRAL Starptautiskās komerciālās arbitražas parauglikumā (turpmāk tekstā – UNCITRAL Parauglikums)¹⁰ un šķīrējtiesu reglamentos¹¹ ir noteikts, ka visi dokumenti, kas iesniegti lietā, ir jānosūta abām pusēm, turklāt pēc iespējas vienlaicīgi.

Lai gan Ņujorkas konvencija nedefinē, kas ir „pienācīgs paziņojums”, tomēr, apkopojot tiesu praksi, var konstatēt, ka paziņojumam ir jābūt saturiski piepildītam, kā arī pienācīgi un saprātīgā laikā nosūtītam.

Tātad, pirmkārt, paziņojumam ir jābūt piepildītam ar saturu, piemēram, paziņojumā par šķīrējtiesas procesu ir jābūt norādītām pusēm, jurisdikcijas pamatojumam, piemērojamām tiesību normām un citai pamatinformācijai par strīdu. Tiesa sprieduma atzīšanas procesā izvērtēs, cik lielā mērā iztrūkstošais satura elements ir ietekmējis šķīrējtiesas procesu. Piemēram, ja paziņojumā par šķīrējtiesu nav minēta konkrēta sēdes vieta, to, iespējams, var noteikt, pārļausot vai nu šķīrējtiesas

⁸ Kurkela, M. S., Turunen, S. *Due Process in International Commercial Arbitration*. Oxford University Press, 2010, p. 11.

⁹ Sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2004-10-01 „Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.” *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 9, 2005, 18. janv., 9.1. punkts; sk. arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 37801/97 *Suominen v. Finland*.

¹⁰ 1985 UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. U.N. Doc A/40/17, Annex I, adopted by the United Nations Commission on International Trade Law on June 21, 1985. Sk. 24. panta otro daļu.

¹¹ UNCITRAL Reglamenta 17.5. pants, ICC Šķīrējtiesas reglamenta (2012) 26.1. pants.

klauzulu, vai šķirētiesas reglamentu.¹² Tātad šķirētiesas vieta ir zināma un nosakāma, ja puse ir vienojusies tieši (šķirētiesas līgumā) vai netieši (reglamentā) par konkrētu šķirētiesas vietu.¹³

Savukārt paziņojumā par šķirētiesnešu iecelšanu ir jābūt minētiem šķirētiesnešu vārdiem, lai puse varētu lemt par to atbilstību un, ja nepieciešams, noraidīšanu. Pamatojoties uz šo Ņujorkas konvencijas apakšpunktu, Vācijas tiesa atteica atzīt un izpildīt Kopenhāgenas Graudu un lopbarības arbitražas komitejas šķirētiesas spriedumu.¹⁴ Minētās komitejas reglaments noteica, ka pusēm tiek atklāts tikai priekšsēdētāja vārds un viņš arī vienīgais paraksta spriedumu. Atbildētājs netika saņēmis paziņojumu par pārējiem diviem ieceltajiem šķirētiesnešiem, tādēļ nevarēja izvērtēt, vai kāds no viņiem ir noraidāms vai ne. Šī puse izmantoja savas tiesības un iebilda, tomēr šķirētiesas process tika turpināts un šķirētiesa taisīja spriedumu, kuru parakstīja tikai šķirētiesas sastāva priekšsēdētājs, kā to paredzēja reglaments. Atzišanas procesā tiesa, izvērtējot šo reglamenta normu attiecībā pret vispārējo puses tiesību zināt par tiesnešiem savā lietā, lēma, ka pēdējā prevalē. Savukārt Spānijas tiesa ir atteikusi atzīt un izpildīt ārvalsts šķirētiesas spriedumu, jo atbildētājs pierādīja, ka viņam paziņots par šķirētiesnešu iecelšanu.¹⁵

Otrkārt, lai uzskatītu paziņojumu par pienācīgu, tas jānosūta pareizā veidā. Sākotnēji jāizvērtē, vai puses noslēgtajā līgumā nav vienojušās par īpašu paziņojumu sniegšanas kārtību, bet, ja šāda kārtība nav paredzēta, minēto jautājumu izvērtē saskaņā ar piemērojamo šķirētiesas reglamentu. Parasti paziņojumus nosūta uz puses pēdējo zināmo adresi ar ierakstītu vēstuli, kurjeru vai citiem līdzekļiem, kas pierāda, ka paziņojums ir nosūtīts vai to ir mēģināts nosūtīt.¹⁶ Paziņojuma nosūtīšana un saņemšana var nebūt tik strikta kā valsts tiesas procesā,¹⁷ piemēram, ierakstīta pasta vēstule, pieprasot atpakaļpaziņojumu, var būt pietiekams pierādījums par mēģinājumu nosūtīt paziņojumu par šķirētiesu. Tomēr, atzīstot un izpildot šķirētiesas spriedumu, nacionālā tiesa var tikt aicināta šo jautājumu izvērtēt saskaņā ar šīs valsts tiesībām vai fundamentālajiem principiem.¹⁸

Arī tiesu prakse šajā jautājumā atšķiras. Lietā „*OAD Lenmorniiproekt v. Arne Larsson & Partner Leasing AB*” Starptautiskā Komerציālā šķirētiesa pie Krievijas Tirdzniecības un rūpniecības palātas saskaņā ar savu reglamentu¹⁹ nosūtīja paziņojumu par šķirētiesu uz pēdējo zināmo atbildētāja adresi, kas norādīta līgumā.

¹² The Court of Appeal of Milan case of 4 October 1991: *Black Sea Shipping Co. v. Italturist SpA*. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII, 1993, p. 415.

¹³ Piemēram, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķirētiesas reglamenta 5. pants nosaka, ka šķirētiesas procesa vieta ir LTRK atrašanās vieta, ja vien puses nav vienojušās par citu vietu vai ja šķirētiesas sastāvs nenolemj citādi šādas vienošanās neesamības gadījumā.

¹⁴ The German Court of Appeal of Cologne case of 10 June 1976. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979, p. 258.

¹⁵ Supreme Court of Spain case: *Holargos Shipping Corp. v. Hioerros Ardes S.A.*, 1982. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IX, 1994, p. 435.

¹⁶ UNCITRAL Reglamenta 2. panta ceturtdaļa, UNCITRAL Parauglikuma 3. pants, ICC Šķirētiesas reglamenta (2012) 3. panta otrā daļa, SCC Šķirētiesas Institūta reglamenta 8. pants.

¹⁷ The Court of 1st Instance for the Federal District of Mexico case of 24 February 1977: *Press Office SA v. Centro Editorial Hoy SA*. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979, p. 301. Sk. arī: US 2nd Circuit Court of Appeals case: *Parsons&Whittemore Overseas Co. v. Societe Generale de l'Industrie du Papier*, 1974. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. I, 1976, p. 215.

¹⁸ Hamburg Court of Appeal case of 27 July 1978. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979, p. 267.

¹⁹ Starptautiskās Komerציālās šķirētiesas pie Krievijas Tirdzniecības un rūpniecības palātas reglamenta 16. panta trešā daļa nosaka, ka prasības pieteikums, pretprasība, paziņojumi par šķirētiesas sēdēm, šķirētiesas spriedums un lēmumi ir nosūtāmi ar ierakstītu pasta vēstuli, pieprasot atpakaļpaziņojumu vai

Šķirējtiesa saņēma pasta paziņojumu par sūtījuma saņemšanu, ko bija parakstījusi kāda persona, kuras identitāti procesa laikā tā arī neizdevās noskaidrot. Šķirējtiesa taisīja *ex parte* spriedumu par labu prasītājam. Atbildētājs par notikušo šķirējtiesas procesu uzzināja, tikai saņemot šķirējtiesas spriedumu, kuru lūdza Zviedrijas tiesai neatzīt un neizpildīt. Zviedrijas Augstākā tiesa konstatēja, ka šajā lietā ir noticis Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkta pārkāpums un atbildētājs ir pierādījis, ka pastāv saprātīgas bažas, ka tas nav saņēmis paziņojumu par šķirējtiesu.²⁰ Savukārt Bavārijas apelācijas tiesa konstatēja, ka lietā nav pierādījumu, ka atbildētājs – Vācijas kompānija, kas nepiedalījās procesā, – ir saņēmis paziņojumu par šķirējtiesu,²¹ jo šķirējtiesas spriedumā ir norādīta pavisam cita adrese nekā pamatlīgumā. Tāpat no sprieduma nav bijis iespējams konstatēt, vai tika izdarīts viss, lai atrastu atbildētāja juridisko vai pasta adresi. Tātad nav pierādījumu, ka paziņojums par šķirējtiesu tika nosūtīts uz pēdējo zināmo adresi un ka ir pieliktas pūles nosūtīt to ar reģistrētu vēstuli, lai apliecinātu nosūtīšanas faktu.

Tātad prasītājs (nevis šķirējtiesas institūcija vai sastāvs) šķirējtiesas procesa sākumā ir atbildīgs par precīzas atbildētāja adreses norādīšanu. Šķirējtiesa var lūgt prasītāju noskaidrot atbildētāja aktuālo adresi, ja paziņojums ir atpakaļsūtīts un to atbildētājs nav saņēmis. Savukārt puse, kas iebilst pret šķirējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi, nes arī pierādījuma nastu, ka tā nav saņēmusi pienācīgu paziņojumu. Pat tad, ja ir zināmas grūtības sniegt šādus pierādījumus, tas nepārnes šo pienākumu uz prasītāju.²² Piemēram, kāds šķirējtiesas process notika Anglijā un tika piemērotas Anglijas tiesības, kas atļauj procesa dokumentus nosūtīt arī pa faksu. Tiesa, lemjot jautājumu par šķirējtiesas sprieduma atzīšanu un izpildi, norādīja, ka atbildētāja iebildumi par nesaņemtu paziņojumu nav pamatoti. Proti, atbildētājam ir sūtīti dokumenti pa faksu, un viņš nav pierādījis, ka šos faksus nav saņēmis, tādējādi ir uzskatāms, ka dokumenti ir nosūtīti un saņemti.²³ Turklāt šķirējtiesai jānodrošinās ar izrakstu par nosūtītajiem faksiem. Ja puse apzināti nepieņem nosūtītos dokumentus vai tos neizņem, var uzskatīt, ka ir nosūtīts pienācīgs paziņojums, bet puse ir atteikusies piedalīties procesā.

Treškārt, arī paziņojumi, kas ietver nesaprātīgi īsu termiņu paskaidrojumu sniegšanai, nevar tikt uzskatīti par pienācīgiem. Piemēram, Spānijas tiesa konstatēja, ka šķirējtiesnesis savā pirmajā vēstulē pusēm nenorādīja, par ko ir strīds lietā, kad notiks sēde, un atbildētājam deva tikai vienu nedēļu laiku, lai iesniegtu paskaidrojumus.²⁴ Citā lietā tiesa neatzina ārvalsts šķirējtiesas spriedumu, jo paziņojums par šķirējtiesas sēdi, kas sniegts vienu mēnesi pirms šīs sēdes, nav pietiekams tādēļ, ka atbildētāja valstī šajā laikā bija zemestrīce un komercdarbība bija paralizēta uz ilgāku laiku, turklāt nebija šaubu, ka atbildētājs nevarēs ierasties uz šķirējtiesas

---

kā citādi, pierādot, ka sūtījums ir piegādāts. Šī panta nākamajā daļā tiek norādīts, ka citi dokumenti var tikt nosūtīti arī pa faksu, e-pastu u. c.

²⁰ Swedish Supreme Court case No. O 13-09 of 16 April 2010: OAO Lenmorniiproekt v. Arne Larsson & Partner Leasing AB. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXXV, 2010, p. 456.

²¹ The German Court of Appeal of Bavaria case of 16 March 2000. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXVII, p. 448.

²² The Court of Appeal of Zurich case: Swiss co.v. Italian party of 17 July 2003. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXIX, 2004, p. 819.

²³ Guangzhou Maritime Court case: Contershopping Company Limited of Cyprus v. Sinotrans Guangdong Zhangjiang Company, 1998. *International Arbitration Court Decisions* (Ed. S.Jarvin, A. Magnusson) JurisNet, 2008, p. 120.

²⁴ Supreme Court of Spain case of 1982: Holargos Shipping Corp. v. Hioerros Ardes S.A. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IX, 1994, p. 435.

sēdi šo iemeslu dēļ.²⁵ Savukārt Itālijas tiesa ir uzskatījusi, ka paziņojums sniegts laicīgi – 20 dienas pirms sēdes,²⁶ bet Šveices tiesa lēmusi, ka viena nedēļa šķīrējtiesneša iecelšanai ir pietiekama, sevišķi tad, ja šāds termiņš ir saskaņā ar šķīrējtiesas reglamentu.²⁷

UNCITRAL Parauglikuma 24. panta otrā daļa nosaka, ka par šķīrējtiesas sēdi ir jāsniedz pietiekami laicīgs paziņojums. Tādējādi valsts tiesas, nosakot, vai nav pārkāpts Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkts, katru reizi izvērtē lietas faktus un puses iespēju sagatavoties savas pozīcijas aizstāvēšanai, kā arī nosaka, vai novēlots paziņojums ietekmējis lietas iznākumu. Proti, ja puse ir piedalījusies šķīrējtiesas procesā, tad ir tikpat kā neiespējami apgalvot, ka tā nav saņēmusi pienācīgu paziņojumu par šķīrējtiesneša iecelšanu vai šķīrējtiesas procesu. Turpretim, ja puse nav piedalījusies šķīrējtiesas procesā, tiesai ir rūpīgi jāizvērtē, vai puse ir saņēmusi pienācīgu paziņojumu, jo, lai aizstāvētu savas intereses, pusei ir jāzina par ierosināto šķīrējtiesas lietu. Sākotnēji ir jānoskaidro, vai puse nav tišām ignorējusi procesu, lai gan saņēmusi attiecīgu paziņojumu. Šādos gadījumos šī apakšpunkta pārkāpums nav konstatējams. Savukārt tiesa par pietiekamu pamatojumu ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma neatzīšanai nav uzskatījusi iebildi, ka atbildētāja pārstāvis ir atteicies no lietas vešanas divus mēnešus pirms šķīrējtiesas sēdes un tieši viņš ir saņēmis paziņojumu par šķīrējtiesneša iecelšanu un šķīrējtiesas procesu, tādējādi atbildētājs nav varējis aizstāvēt savu lietu.²⁸

3. Tiesības aizstāvēt lietu

Tiesības aizstāvēt savu lietu, izmantojot sacīkstes principu, ir viens no fundamentālākajiem principiem starptautiskajā arbitražā. Šis princips galvenokārt attiecas uz trīs procesuālo darbību grupām:

- 1) tiesībām piedalīties lietā;
- 2) tiesībām tikt uzklautam;
- 3) tiesībām pamatot savu lietu.

Šīm tiesībām ir jābūt vienlīdz pieejamām abām pusēm.

Pirmās procesuālās tiesības cieši savijas ar Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkta pirmo daļu – pusei ir jābūt informētai par šķīrējtiesas lietu un tās norisi. Papildus pusei ir tiesības piedalīties šķīrējtiesas sēdē, iecelt un noraidīt šķīrējtiesnešus. Puses iebildumi, ka tai nav bijuši finansiāli līdzekļi, lai nokļūtu šķīrējtiesas vietā, tiesu nav pārliecinājuši, jo šķīrējtiesas līgumā ir vienošanās par šo konkrēto vietu.²⁹ Papildus jau iepriekš minētajam 1958. gada Ņujorkas konvencijas interpretācijas rokasgrāmatā norādīts, ka tas, ja atbildētāja pārstāvis nav ieradies uz šķīrējtiesas sēdi, jo nav saņēmis foruma valsts vīzu vai baidījies

²⁵ Naples Court of Appeal case: Bauer & Grobmann OHG v. Fratelli Cerrone Alfredo e Raffaele of 19 May 1982. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. X, 1985, p. 461.

²⁶ Court of Cassation of Italy case of 1986: Imperial Fruit Co s.a.s. v. K.H. Werthon Inc. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XII, 1987, p. 496.

²⁷ Basle Supreme Court case of 1971. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979, p. 309.

²⁸ The District Court of Osaka case of 22 April 1983: Texaco Overseas Tankship Ltd. V. Okada Shipping CO., Ltd. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. X, 1985, p. 483.

²⁹ The Supreme Court of Canadian Province of Prince Edward Island case of 23 March 2001: Grow Biz International Inc. V. DLT Holdings Inc. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXX, 2005, p. 450.

tikt apcietināts, nav pietiekams arguments, lai neatzītu šķīrējtiesas spriedumu.³⁰ Tomēr, ja šķīrējtiesas reglaments, par kuru vienojušās abas puses, nosaka, ka strīdu var izskatīt rakstiski, un neparedz puses tiesības pieprasīt sēdi mutvārdos, tad arī šajā gadījumā puse nevar iebilst par netaisnīgu procesu, jo pati ir piekritusi izšķirt strīdus noteiktajā šķīrējtiesā saskaņā ar konkrētajiem procesa noteikumiem.

Savukārt tiesības tikt uzklausītam nozīmē, ka pusēm ir tiesības iesniegt paskaidrojumus, saņemt visus lietā esošos dokumentus, atbildētājam iesniegt pretprasību un atsaukumi. Vācijas apelācijas tiesa ir norādījusi, ka viens no taisnīga procesa elementiem ir garantēt to, lai katra puse varētu sniegt savu viedokli gan par lietas faktiem, gan par tās juridiskajiem aspektiem, un šķīrējtiesai ir jāizvērtē šie jautājumi.³¹ Tomēr, ja atbildētājs nav izmantojis iespēju iesniegt pretprasību reglamentā noteiktajā termiņā, nevar tikt atzīts, ka tādējādi viņam ir liegtas tiesības aizstāvēt savu lietu. Tāpat zaudētājapuse nevar atsaukties uz šo principu, ja, iesniedzot pretprasību, tā nav samaksājusi šķīrējtiesas nodevu vai pieprasīto drošības naudu.

Kā jau minēts, tiesības uz taisnīgu procesu ir pārkāptas, ja vienai no pusēm nav sniegta visa tā informācija, kuru ir iesniegusi otra puse. Strīdniekam ir jādod iespēja atbildēt uz otras puses argumentiem. Kādā šķīrējtiesas procesā abas puses iesniedza divus dažādus un satura ziņā kardināli pretējus dokumentus, ko šķīrējtiesneši nenosūtīja otrai pusei un neņēma vērā, taisot spriedumu. Vācijas tiesa lietā par šī ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanu un izpildi konstatēja, ka šāda šķīrējtiesnešu kļūda ietekmēja sprieduma rezultātu, tādējādi ārvalsts spriedums nav atzīstams.³² Līdzīgs iznākums ir gadījumos, kad vienai no pusēm nav bijusi iespēja sniegt paskaidrojumus par eksperta ziņojumu šķīrējtiesas lietā.³³

Trešā procesuālo tiesību grupa nodrošina pusei iespēju pierādīt savu lietu, tātad iesniegt pierādījumus, uzaicināt lieciniekus noteikt ekspertīzi vai arī ierosināt šķīrējtiesas sastāvam apskatīt pierādījumus uz vietas (*site-visit*). Šī tiesība ir cieši saistīta arī ar pienākumu, ka katrai pusei ir jāpierāda tie apstākļi, uz kuriem tā atsaucas, kā arī jāsniedz savu prasījumu vai iebildumu pamatojums,³⁴ bet šķīrējtiesneši paši nosaka pierādījumu pieļaujamību un attiecināmību.³⁵ Šeit varētu palīdzēt Noteikumi par pierādījumu vākšanu starptautiskajā komerciālajā arbitražā,³⁶ kas ir viena no detalizētākajām pierādījumu vākšanas principu kodifikācijām starptautiskajās arbitražas tiesībās. Noteikumu 9. pants nosaka, ka šķīrējtiesas sastāvs pēc puses pieprasījuma vai pēc savas iniciatīvas var atteikt pieņemt pierādījumus vai jebkādu dokumentu, apliecinājumu, mutisko liecību vai apskates pieprasīšanu tikai septiņos gadījumos, tostarp tad, ja pierādījumiem nav pietiekama saistība ar lietu vai tās iznākumu, tie ir nesaprātīga nasta vai arī pastāv procesuālās ekonomijas, proporcionalitātes, taisnīguma vai pušu vienlīdzības apstākļi, kas šķīrējtiesas

³⁰ International Council for Commercial Arbitration Guide to the Interpretation of the 1958 New York Convention, p. 92 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.arbitration-icca.org.

³¹ Court of Appeal of Frankfurt case of 27 August 2009. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXXV, 2010, p. 377; sk. arī The Court of First Instance of Bremen of 20 January 1983. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XII, 1987, p. 486.

³² Supreme Court of Hon Kong case 15 January 1993: Paklito Investment Ltd. V. Klockner East Asia Ltd of, *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XIX, 1994, p. 664.

³³ The Court of Appeal of Hamburg of 3 April 1975. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. II, 1977, p. 241.

³⁴ Civilprocesa likuma 521. panta pirmā un otrā daļa, UNCITRAL Parauglikuma 19. panta otrā daļa.

³⁵ Civilprocesa likuma 521. panta ceturtda daļa, UNCITRAL Parauglikuma 19. panta otrā daļa.

³⁶ IBA Rules on the Taking of Evidence in International Commercial Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā]. Pieejams: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx.

sastāvam liek pieņemt šādu lēmumu. Īpaši sarežģītos procesos ir ieteicams ņemt vērā reglamenta 2. pantā ieteikto – šķīrējtiesas sastāvam pēc iespējas ātrāk ir jākonsultējas ar pusēm par procesa kārtību, pierādījumu sniegšanu un to termiņiem. Šāda vienošanās kļūst par procesa daļu un, ja kāda no pusēm neiebilst, ir saistoša visiem iesaistītajiem. Tomēr šķīrējtiesnešiem ir jābūt uzmanīgiem, rekomendējot pusēm „neiesniegt kilogramiem rēķinu”, tādējādi ierobežojot puses tiesības aizstāvēt savu lietu.³⁷

Procesa ekonomijas jautājuma pretstatīšana tiesībām uz savas lietas aizstāvēšanu ir ļoti aktuāla ne tikai šķīrējtiesas procesā. Kā sabalansēt šķīrējtiesas procesa efektivitāti un ilgumu, ar pušu pierādījumu kaudzēm? Ja viena puse iesniedz paskaidrojumus, otram pusei rodas vajadzība sniegt jaunus pierādījumus vai norīkot ekspertu, tādējādi process ieilgst un tiek aizkavēts sprieduma taisīšanas datums, kam parasti reglamentā noteikti zināmi termiņi. Puses var tiši vilcināt procesu, bet šķīrējtiesas sastāvs, izmantojot savas tiesības un ievērojot procesuālo ekonomiju, var nepieņemt atsevišķās prasības vai pierādījumus, tomēr jārēķinās, ka puse var izmantot šādu šķīrējtiesnešu lēmumu, lai norādītu uz pušu līdztiesības principa neievērošanu. Piemēram, šķīrējtiesas sastāvs nepagarināja termiņu paskaidrojumu iesniegšanai, ko atbildētājs lūdza nedēļu pirms šķīrējtiesas sēdes.³⁸ Šķīrējtiesas sastāvs izskatīja šo lūgumu telefona konferencē un izlēma, ka šāda prasība nav apmierināma, jo šķīrējtiesneši bija atbildētājam devuši deviņus mēnešus to sniegšanai. Lai izvairītos no situācijas, ka šķīrējtiesas spriedums netiek atzīts saskaņā ar Ņujorkas konvenciju, šķīrējtiesai nepieciešams konkrēts sava lēmuma pamatojums un lūdzošās puses pierādījumi, ka tai nav ļauts sniegt paskaidrojumus vai iesniegt pierādījumus. Proti, lūdzošajai pusei ir jāpierāda, ka, viņasprāt, svarīga liecinieka neierašanās uz šķīrējtiesas sēdi tik tiešām ir bijusi neiespējama, tādējādi šķīrējtiesas sēde pārceļama.

Lai gan šķīrējtiesnešiem ir jāizvērtē pušu iesniegtie paskaidrojumi, tomēr tas nenozīmē, ka spriedumā detalizēti jāaplūko katras puses argumenti. Daži neatrunāti argumenti spriedumā nenozīmē, ka tie ir ignorēti, ja vien kāds arguments nav ļoti svarīgs un varētu ietekmēt sprieduma rezultatīvo daļu. Piemēram, pirms šķīrējtiesas sprieduma taisīšanas šķīrējtiesas sastāvam nav pienākuma paskaidrot, kāpēc tas ir noraidījis puses lūgumu noteikt ekspertīzi.³⁹ Tas sasauca ar Hamburgas apgabaltiesu, kas atzina, ka šķīrējtiesas spriedumā nav tieši jāanalizē visas liecinieku liecības, pietiek ar to, ka spriedumā ir pieminētas šīs liecības un strīdīgie jautājumi, par kuriem tika sniegtas liecības.⁴⁰

Turklāt tiesai ir jābūt īpaši uzmanīgai, izvērtējot jautājumus par pierādījumiem, lai tā nesāktu vērtēt šķīrējtiesas spriedumu un tajā izteiktos argumentus pēc būtības. „Bargues Agro Industrie SA v. Young Pecan Co” lietā zaudētājpuse norādīja, ka ir pārkāptas tiesības uz taisnīgu tiesu, jo šķīrējtiesas sastāvs nenoteica pareizas

³⁷ Sk. United States Court of Appeals for the 2nd Circuit case: Iran Aircraft Industries v. Avco Corp. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII, p. 601.

³⁸ The United States District Court for the Southern District of New York case of 21 December 1992: P.T. Reasuransi Umum Indonesia v. Evanston Insurance Co. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XIX, 1994, p. 788.

³⁹ The Court of Appeal of Cologne case of 16 December 1992. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII, 1993, p. 506.

⁴⁰ District Court of Hamburg case of 18 September 1997. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXV, 2000, p. 710.

piemērojamās tiesības strīdam pēc būtības.⁴¹ Parīzes tiesa noteica, ka, ja vien puses nav vienojušās citādi, šķīrējtiesnešiem nav nepieciešams piemērot materiāltiesiskās tiesību normas, ja viņi ir varējuši izspriest strīdu pēc būtības, balstoties uz līguma noteikumiem.

Kopsavilkums

1. Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „b” apakšpunkts nosaka divus pamatprincipus, lai šķīrējtiesas procesā būtu ievērotas tiesības uz taisnīgu tiesu, proti, pusēm ir tiesības piedalīties lietā un tikt uzklausītām. Ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanas un izpildes procesā tiesā zaudētājpusē ir jāpierāda ar konkrētiem pierādījumiem, ka tai objektīvi nav nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu un ka tā ir iebildusi par šiem pārkāpumiem arī šķīrējtiesas procesa laikā.
2. Minētais apakšpunkts ir jātulko šauri, tomēr tas var būt piemērojams kopā ar Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas „c” apakšpunktu un otrās daļas „b” apakšpunktu.
3. Jebkuram paziņojumam par šķīrējtiesu, šķīrējtiesnešiem vai citu procesuālo darbību ir jābūt saturiski piepildītam, kā arī pienācīgi un saprātīgā laikā nosūtītam. Starptautiskajā praksē pietiekama paziņojuma sniegšana ir bezierunu priekšnoteikums ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzīšanai un izpildei.
4. Tiesības aizstāvēt savu lietu (piedalīties lietas izskatīšanā, tikt uzklausītam un pamatot savu lietu) ir jālīdzsvaro ar procesa ekonomiju un efektivitāti, tādējādi šķīrējtiesas spriedumā nav jāapraksta un jāizvērtē katrs puses pierādījums vai arguments, ja vien šis pierādījums neietekmē sprieduma iznākumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. **Kurkela, M. S., Turunen, S.** *Due Process in International Commercial Arbitration*. Oxford University Press, 2010.
2. **Verbist, H.** Challenges on Grounds of Due Process Pursuant to Article V (1) (b) of the New York Convention. In *Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards*. The New York Convention in Practice (Ed. Gaillard, E. and Di Pietro Domenico), Cameron May, 2008.
3. *Yearbook of Commercial Arbitration*. Vol. XXXV, 2010.
4. International Council for Commercial Arbitration Guide to the Interpretation of the 1958 New York Convention, p. 92 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. februārī]. Pieejams: www.arbitration-icca.org

Normatīvie akti

1. 1958. gada Ņujorkas konvencija par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 50, 2003, 1. apr.

⁴¹ The Paris Court of Appeal case of 10 June 2004: *Bargues Agro Industrie SA v. Young Pecan Co.* *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXX, 2005, p. 504.

2. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūn.
3. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.
4. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov.
5. IBA Rules on the Taking of Evidence in International Commercial Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 1. martā]. Pieejams: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx.
6. 1985 UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. U.N. Doc A/40/17, Annex I, adopted by the United Nations Commission on International Trade Law on June 21, 1985
7. UNCITRAL Reglamenta [tiešsaiste]. Pieejams: www.unictr.org.
8. ICC Šķirējtiesas reglamenta (2012) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.iccwbo.org/court/arbitration/id4424/index.html>.
9. Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķirējtiesas reglaments [tiešsaiste]. Pieejams: www.chamber.lv.
10. SCC Šķirējtiesas institūta reglaments [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.sccinstitute.com>.
11. Starptautiskās Komerčiālās šķirējtiesas pie Krievijas Tirdzniecības un rūpniecības palātas reglaments [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.tpprf-arb.ru>.

Juridiskā prakse

1. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-10-01 „Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.” *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 9, 2005, 18. janv.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 37801/97Suominen v. Finland.
3. Swiss Federal Tribunal case: Hitachi Ltd. v. SMS Schloemann Siemag Aktiengesellschaft, 30 June 1994. *ASA Bulletin*, No. 1., 1997.
4. French Supreme Court case: Cubic Defense Systems Inc. V. Chambre de Commerce Internationale. *Rev.Arb*, No. 3, 2001.
5. The Court of Appeal of Milan case of 4 October 1991: Black Sea Shipping Co. v. Italturist SpA. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII, 1993.
6. The German Court of Appeal of Cologne case of 10 June 1976. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979.
7. Supreme Court of Spain case: Holargos Shipping Corp. v. Hioerros Ardes S.A, 1982. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IX, 1994.
8. The Court of 1st Instance for the Federal District of Mexico case of 24 February 1977: Press Office SA v. Centro Editorial Hoy SA. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979.
9. US 2nd Circuit Court of Appeals case: Parsons&Whittemore Overseas Co. v. Societe Generale de l'Industrie du Papier, 1974. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. I, 1976.
10. Hamburg Court of Appeal case of 27 July 1978. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979.
11. Swedish Supreme Court case No. O 13-09 of 16 April 2010: OAO Lenmorniiproekt v. Arne Larsson & Partner Leasing AB. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXXV, 2010.
12. The German Court of Appeal of Bavaria case of 16 March 2000. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXVII.
13. The Court of Appeal of Zurich case: Swiss co.v. Italian party of 17 July 2003. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXIX, 2004.
14. Guangzhou Maritime Court case: Contershipping Company Limited of Cyprus v. Sino-trans Guangdong Zhangjiang Company, 1998. *International Arbitration Court Decisions* (Ed. S.Jarvin, A. Magnusson) JurisNet, 2008.

15. Supreme Court of Spain case of 1982: Holargos Shipping Corp. v. Hioerros Ardes S.A. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IX, 1994.
16. Naples Court of Appeal case: Bauer & Grobmann OHG v. Fratelli Cerrone Alfredo e Raffaele of 19 May 1982. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. X, 1985.
17. Court of Cassation of Italy case of 1986: Imperial Fruit Co s.a.s. v. K.H. Werthon Inc. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XII, 1987.
18. Basle Supreme Court case of 1971. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. IV, 1979.
19. The District Court of Osaka case of 22 April 1983: Texaco Overseas Tankship Ltd. V. Okada Shipping CO., Ltd. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. X, 1985.
20. The Supreme Court of Canadian Province of Prince Edward Island case of 23 March 2001: Grow Biz International Inc. V. DLT Holdings Inc. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXX, 2005.
21. Court of Appeal of Frankfurt case of 27 August 2009. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXXV, 2010, p. 377; sk. arī The Court of First Instance of Bremen of 20 January 1983. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XII, 1987.
22. Supreme Court of Hon Kong case 15 January 1993: Paklito Investment Ltd. V. Klockner East Asia Ltd of. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XIX, 1994.
23. The Court of Appeal of Hamburg of 3 April 1975. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. II, 1977.
24. United States Court of Appeals for the 2nd Circuit case: Iran Aircraft Industries v. Avco Corp. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII.
25. The United States District Court for the Southern District of New York case of 21 December 1992: P.T. Reasuransi Umum Indonesia v. Evanston Insurance Co. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XIX, 1994.
26. The Court of Appeal of Cologne case of 16 December 1992. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XVIII, 1993.
27. District Court of Hamburg case of 18 September 1997. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXV, 2000.
28. The Paris Court of Appeal case of 10 June 2004: Barges Agro Industrie SA v. Young Pecan Co. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XXX, 2005.

LATVIJAS ATRUNA PIE EIROPAS KONVENCIJAS PAR STARPTAUTISKO KOMERCŠĶĪRĒJTIESU – REALITĀTE UN NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS

Mg. iur. Nērika Lizinska

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Eiropas konvencija par Starptautisko komercšķirētietiesu, Latvijas atruna, publisko tiesību juridiskā persona, šķirētietiesa, šķirētietiesas līgums, starptautiskās privāttiesības

Ministru kabineta 2012. gada 7. februāra sēdē¹ tika atbalstīts un nodots iesniegšanai Saeimā likumprojekts „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķirētietiesu”” (turpmāk tekstā – likumprojekts). Minētais grozījums paredz atsaukt Latvijas atrunu pie Eiropas konvencijas par Starptautisko komercšķirētietiesu (turpmāk tekstā arī – Ženēvas konvencija), tajā pašā laikā saglabājot atšķirīgu šķirētietiesas līguma noslēgšanas kārtību attiecībā uz pašvaldībām.² Šobrīd Latvijas atruna pie Ženēvas konvencijas paredz, ka valsts un pašvaldību iestādes, slēdzot starptautiskus privāttiesiskos līgumus, nav tiesīgas iekļaut tajos šķirētietiesas klauzulu.³

Ņemot vērā iepriekšējo likumprojektu vēsturi attiecībā uz Latvijas atrunas atsaukšanu pie Ženēvas konvencijas, publikācijas mērķis ir (neizvērtējot apstākli, kāpēc Latvijas noteiktā atruna pie Ženēvas konvencijas līdz šim praksē nav viennozīmīgi ievērota,⁴ taču prezumējot, ka šādu pārkāpumu esība norāda uz reālu publisko tiesību juridisko personu nepieciešamību slēgt šķirētietiesas līgumus):

¹ Ministru kabineta 2012. gada 7. februāra sēdes protokols Nr. 7 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/protokols/?protokols=2012-02-07#16>.

² Likumprojekts paredz 2. pantu izteikt šādā redakcijā: „Pašvaldību iestādes pirms šķirētietiesas līguma noslēgšanas pārsūta šķirētietiesas līguma projektu Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai atzinuma saņemšanai no Valsts kancelejas par šķirētietiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm”

³ Publikācijā jēdziens „šķirētietiesas līgums” lietots Ženēvas konvencijas 1. panta 2. punkta „a” apakšpunkta izpratnē, kur jēdziens „šķirētietiesas līgums” nozīmē gan šķirētietiesas klauzulu līgumā, gan šķirētietiesas līgumu, ko tā puses ir parakstījušas vai kas noslēgts vēstuļu, telegrammu apmaiņas ceļā vai izmantojot teleprinteri, un jebkurš šķirētietiesas līgums, noslēgts normatīvajos aktos atļautā formā attiecībā uz valstīm, kuru normatīvie akti nepieprasa šķirētietiesas līguma rakstveida formu. Līdz ar to jēdzieni „šķirētietiesas līgums” un „šķirētietiesas klauzula” tiek lietoti kā sinonīmi; attiecībā uz Ženēvas konvencijas 2. pantā minēto subjektu jānorāda, ka, ņemot vērā jēdziena „publisko tiesību juridiskā persona” izpratni nacionālajās tiesībās, starptautiskajās tiesībās un Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas, jēdzieni „valsts un pašvaldību iestādes”, „valsts” un „publisko tiesību juridiskā persona” tiek lietoti kā sinonīmi.

⁴ 2009. gadā Tieslietu ministrija, izvērtējot esošo situāciju, konstatēja, ka praksē gan valsts, gan pašvaldību iestādes par spīti pastāvošajam aizliegumam tomēr slēdz starptautiskus privāttiesiska rakstura līgumus, iekļaujot tajos arī šķirētietiesas klauzulu. Lai nodrošinātu faktiskās situācijas atbilstību Latvijas normatīvajam regulējumam, Tieslietu ministrija sagatavoja likumprojektu „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķirētietiesu””, paredzot svītrot tā 2. pantu. 2009. gada 21. septembrī likumprojektu skatīja Ministru kabineta komitejas sēdē (prot. Nr. 34, 6.§), kurā tika nolemts likumprojektu tālāk nevirzīt [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 14. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mkksedes/saraksts/s/protokols/?protokols=2009-09-21>.

- pirmkārt, izvērtēt to tiesību subjektu, uz kuru Latvijas atruna pie Ženēvas konvencijas attiecas;
- otrkārt, izvērtēt pušu argumentus un tiesu praksi attiecībā uz šķirējtiesas līguma spēkā esību tajos gadījumos, kad publisko tiesību juridiskā persona, neskatoties uz pastāvošo aizliegumu, šķirējtiesas līgumu ir noslēgusi;
- treškārt, pamatojoties uz gūtajiem secinājumiem, izvērtēt, vai Latvijas atruna pie Ženēvas konvencijas ir nepieciešama, efektīva un atbilstoša mūsdienu starptautiskajām tiesībām un praksei.

1. Ženēvas konvencijas 2. pants

Vēloties sekmēt Eiropas tirdzniecības attīstību, iespēju robežās novēršot grūtības, kas varētu kavēt starptautiskās komercšķirējtiesas organizācijai darbībā ar fiziskām un juridiskām personām no dažādām Eiropas valstīm, Ženēvā 1961. gada 21. aprīlī tika pieņemta Eiropas konvencija par starptautisko komercšķirējtiesu.⁵

Ženēvas konvencijas 2. panta 1. punkts paredz publisko tiesību juridisko personu tiesības vērsties šķirējtiesā. Savukārt Ženēvas konvencijas 2. panta 2. punkts paredz atsevišķu tiesību valstij, parakstot, ratificējot vai pievienojoties konvencijai, deklarēt, ka tā ierobežo minētās tiesības, kā tas ir, piemēram, Latvijas gadījumā. Latvija ir noteikusi atrunu, ka valsts un pašvaldību iestādes, slēdzot starptautiskus privāttiesiskos līgumus, nav tiesīgas iekļaut tajos šķirējtiesas klauzulu.⁶ Ievērojot starptautiskās tirdzniecības attīstību un dinamiku, starptautiskajā arēnā publisko tiesību juridiskās personas tiesības vērsties šķirējtiesā tiek uzskatītas par vispāratzītu principu, kas ir nostiprinājies arī valstu praksē. Kā norāda Ženēvas konvencijas autori, Ženēvas konvencijas 2. panta 2. punkts ir uzskatāms par izņēmuma gadījumu, kas ietverts minētajā konvencijā sakarā ar to, ka ir valstis, kur publisko tiesību juridiskām personām ir aizliegts vērsties šķirējtiesā, un tās minētā aizlieguma dēļ varētu atteikties pievienoties Ženēvas konvencijai.⁷ Jānorāda, ka Ženēvas konvencijai ir pievienojušās vairāk nekā 30 valstis,⁸ un tikai divas no tām – Latvija un Beļģija – ir noteikušas atrunu.

Komersantam, slēdzot starptautisku privāttiesisku līgumu ar valsti, analizējamā jautājuma kopsakarā šķirējtiesas klauzulas iekļaušana līgumā ir būtiska divu iemeslu dēļ⁹ – pirmkārt, tieši šķirējtiesas klauzula garantē, ka strīds tiks izskatīts neitrālā, nevis konkrētās valsts tiesā, otrkārt, šķirējtiesas klauzula sniedz drošības

⁵ European Convention on the International Commercial Arbitration, Geneva, 21 April 1961 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: http://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/01/19640107%200201%20AM/Ch_XXII_02p.pdf.

⁶ Likums „Par Eiropas Konvenciju par Starptautisko komercšķirējtiesu”. *Latvijas Vēstnesis*, 23/2788, 2003, 23. janv., stājās spēkā 2003. gada 12. februārī.

⁷ **Van Den Berg, Albert, Jan.** European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. *Yearbook Commercial Arbitration*, Vol. XX, 1995, p. 1017.

⁸ Pretēji Latvijas situācijai Beļģija minēto atrunu pie Ženēvas konvencijas noteica tikai pēc *ad hoc* šķirējtiesas lietas „Benteler v. Belgium” izskatīšanas 1983. gadā, lai nepieļautu līdzīgus gadījumus turpmāk. Ženēvas konvencijas dalībvalstis un statuss [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. martā]. Pieejams: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXII-2&chapter=22&lang=en; *Ad hoc* šķirējtiesas lieta „Benteler v. Belgium” S. A. ABC (1983). *Journal of International Arbitration*, 1984, p. 184.

⁹ Plašāk sk. **Leon, B., Terry, J.** Special considerations when a state is a party to International Arbitration. *Dispute Resolution Journal*, February/April, 2006, 2.–9. lpp.

sajūtu par to, ka valsts nevarēs izmantot tos tiesību instrumentus, kas tai piemīt kā suverēnam.

Lai arī Ženēvas konvencijas mērķis ir vienkāršot šķirējtiesas procesu un padarīt to pieejamāku un efektīvāku, Latvijas noteiktā atruna pie minētās konvencijas, tieši pretēji, ierobežo tādu šķirējtiesas līgumu noslēgšanu, kur viena no pusēm ir publisko tiesību juridiskā persona. Kopš atrunas izteikšanas ir pagājuši gandrīz 10 gadi, un atrunas mērķis šodien ir kļuvis ļoti attāli sajūtams. Faktiski šī atruna ir kļuvusi drīzāk par teorētisku barjeru, kas netraucē publisko tiesību juridiskām personām vajadzības gadījumā šķirējtiesas līgumus tomēr noslēgt. Taču no tiesiskā viedokļa būtu atrisināms jautājums par to, vai nav pienācis laiks jaunam šķirējtiesas izpratnes virzienam Latvijā, atzīstot publisko tiesību juridisko personu tiesības slēgt šķirējtiesas līgumus.

2. Tiesību subjekta noteikšana

Ženēvas konvencijas 2. panta 1. punktā noteikts, ka juridiskās personas, kuras saskaņā ar tām piemērojamiem normatīvajiem aktiem uzskatāmas par publisko tiesību juridiskām personām, ir tiesīgas noslēgt tiesiskus šķirējtiesas līgumus.

Analizējot Ženēvas konvencijas autentisko tekstu angļu, franču un krievu valodā, kā arī tulkojumu itāļu un spāņu valodā, secināms, ka tie visi satur vienu un to pašu subjektu – publisko tiesību juridisko personu. Ženēvas konvencijas autentiskajā tekstā angļu valodā noteikts, ka *legal persons of public law*¹⁰ jeb publisko tiesību juridiskās personas ir tiesīgas noslēgt tiesiskus šķirējtiesas līgumus; franču valodā *personnes morales de droit public*¹¹ un Ženēvas konvencijas autentiskajā tekstā krievu valodā 2. panta 1. punktā minētais subjekts noteikts kā *юридические лица публичного права* jeb publisko tiesību juridiskā persona.¹² Arī Ženēvas konvencijas tulkojums itāļu valodā – *persone morali di diritto pubblico*¹³ un spāņu valodā *personas morales de derecho público*¹⁴ – apliecina, ka Ženēvas konvencijas 2. pantā ir noteiktas tieši publisko tiesību juridiskās personas tiesības noslēgt šķirējtiesas līgumus.

Lai konstatētu, kas ir uzskatāms par 2. pantā minēto tiesību subjektu Latvijas gadījumā, nepieciešams vērtēt trīs aspektus – Latvijas nacionālās tiesību normas, starptautisko tiesību principus un Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma¹⁵ 1. panta 1. punkts nosaka, ka publiska persona ir Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona

¹⁰ Ženēvas konvencijas 2. pants.

¹¹ Ženēvas konvencijas autentiskais teksts franču valodā "Convention européenne sur l'arbitrage commercial international" [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: www.arbitrage.org/fr/presentation/texte_convention_euro.pdf.

¹² Ženēvas konvencijas autentiskais teksts krievu valodā „Европейская конвенция 1961г. о внешнеэкономическом арбитраже” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1254444.

¹³ Ženēvas konvencijas tulkojums itāļu valodā "Convenzione europea sull'arbitrato commerciale internazionale" [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_3.wp?detail=y&tabait=y&aip=AIP32623&tab=a&ait=AIT32785&aia=AIA32868#testoDetail.

¹⁴ Ženēvas konvencijas tulkojums spāņu valodā „Convenio Europeo sobre Arbitraje Comercial Internacional” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: <http://www.jurisint.org/doc/html/ins/es/2000/2000jiinses60.html>.

¹⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669), 2002, 21. jūn.

un atvasinātas publiskas personas, kas saskaņā ar minētā likuma 4. pantu valsts pārvaldes jomā darbojas ar tiesās un pastarpinātās pārvaldes iestāžu starpniecību. Tādējādi iestādes ir uzskatāmas par valsts varas orgānu „rokām”, taču tām netiek piešķirts publisko tiesību juridiskās personas statuss. Analīze par to, kāds ir publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss jau ir veikta iepriekš,¹⁶ secinot, ka „valsts pārvaldes iestādes noslēgts tiesisks darījums vai citas iestādes darbības ir saistošas attiecīgajai publiskajai personai”.¹⁷ Kā norāda E. Levits, tad starptautiskajās tiesībās „valsts kā starptautisko tiesību subjekts – juridiska persona – tiek izprasta kā vienots veidojums. (..) aptver visus tās orgānus un iestādes, atvasinātās publisko tiesību juridiskās personas, kā arī pilnvarotās (t. i. ar publisko varu apveltītās) privātpersonas. (..) savu iekšējo veidojumu un struktūru kopums, kuru reprezentē tās augstākie varas orgāni (it sevišķi valdība). Tādēļ arī jebkuras valsts institūcijas, iestādes, amatpersonas, kas ir apveltītas ar publisko varu, rīcība tiek pierēķināta valstij kā vienotam starptautisko tiesību subjektam”.¹⁸ Līdz ar to, ja citas valsts līgumslēdzējpusē radīsies šaubas par tiesību subjekta statusu (piemēram, vai Latvijas iestāde ir uzskatāma par Ženēvas konvencijas 2. pantā minēto tiesību subjektu un vai tā ir tiesīga noslēgt šķirējtiesas līgumu saskaņā ar Latvijas atrunu), pamatojoties uz starptautisko līgumu interpretācijas metodēm¹⁹ (attiecībā uz Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas) un „attiecināmību”²⁰ uz valsti, netiks izvērtēts jēdziena „publisko tiesību juridiskās personas” saturs nacionālajās tiesībās, bet „iestādes” veiktās darbības (t. sk. arī noslēgtie līgumi) tiks attiecinātas uz sākotnējo publisko tiesību juridisko personu – valsti.

Latvija, pievienojoties Ženēvas konvencijai, ir deklarējusi, ka konvencija netiek piemērota attiecībā uz valsts un pašvaldību iestādēm jeb valsts un pašvaldību iestādes nav tiesīgas slēgt šķirējtiesas līgumu saskaņā ar Ženēvas konvenciju (*state authorities and local government authorities*). Ja Ženēvas konvencijas 2. pants paredz publisko tiesību juridisko personu tiesības vērsties šķirējtiesā, vienlaicīgi nosakot, ka valsts var ierobežot šīs tiesības, un ja Latvija, pievienojoties minētajai konvencijai, ir deklarējusi, ka valsts un pašvaldību iestādes ir tās, kuras nav tiesīgas slēgt šķirējtiesas līgumus, secināms, ka ar šādu tiesību normu Latvija ir definējusi Ženēvas konvencijas 2. pantā minēto tiesību subjektu, nosakot, ka tās ir valsts un pašvaldību iestādes. Tādējādi, lai arī saskaņā ar Latvijas nacionālajām tiesību normām iestāde nav publisko tiesību juridiskā persona, tā tiks uzskatīta par Ženēvas konvencijas 2. pantā minēto tiesību subjektu.

¹⁶ Sk., piemēram, **Mucenietis, J.** Izpratnes par publisko tiesību juridiskajām personām būtiskie aspekti. *Likums un Tiesības*, Nr. 5, 2004, 143; **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Zvaigzne ABC, Rīga: 2007, 90. lpp.; **Torgāns, K.** Mantiskā atbildība privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (693), 2011, 15. nov.

¹⁷ **Briede, J., Danovskis, E.** Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 7 (706), 2012, 14. febr.

¹⁸ **Levits, E.** Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra. *Jaunā Pārvalde*, Nr. 1 (Nr. 31), 2002, 2.–8. lpp.

¹⁹ 1969. gada Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām. *Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess: dokumentu krājums*. Otrais, papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs Grīgeļoņa, J. zinātniskajā redakcijā. Rīga: AGB, 2000, 84. lpp., turpmāk tekstā – Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām.

²⁰ **Levits, E.** Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra. *Jaunā Pārvalde*, Nr. 1 (Nr. 31), 2002, 2.–8. lpp.

3. Situācijas analīze

Pastāvošais tiesiskais regulējums rada maldīgu priekšstatu par iespēju Latvijas valsts un pašvaldību iestādēm, atsaucoties uz Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas vai aizliedzošajām nacionālajām tiesību normām,²¹ lūgt atzīt noslēgto šķīrējtiesas līgumu par spēkā neesošu.

Pirmkārt, publisko tiesību juridiskā persona varētu atsaukties uz atrunu pie Ženēvas konvencijas vai nacionālajām tiesību normām, taču tiesu praksē ir izstrādājusies atziņa, ka tad, ja, neskatoties uz pastāvošo aizliegumu nacionālajās tiesībās, šķīrējtiesas līgums tiek noslēgts, nacionālās aizliedzošās tiesību normas nevar būt par pamatu, lai atzītu šķīrējtiesas līgumu par spēkā neesošu. Šī atziņa tiek uzskatīta par fundamentālu mūsdienu starptautisko tirdzniecības tiesību principu.²² Tādējādi hipotētiskā lietā, ja Latvijas valsts iestāde būs noslēgusi starptautisku privāttiesisku līgumu, iekļaujot tajā šķīrējtiesas klauzulu, strīda gadījumā Latvija nevarēs lūgt šķīrējtiesai līgumu atzīt par spēkā neesošu, pamatojoties uz savu nacionālo aizliedzošo likumu.

Valsts, slēdzot komerciālus darījumus un iesaistoties civiltiesiskajā apgrozībā, zaudē tās privilēģijas, kas tai piemīt kā suverēnam. Tiesu praksē norādīts, ja valsts pati sākotnēji neievēro spēkā esošās tiesību normas, taču vēlāk atsaucas uz tām, lai pierādītu šķīrējtiesas līguma spēkā neesību, tad šādas darbības nav tiesiski aizsargājamas, jo pretējā gadījumā tiktu pārkāpta starptautiskā publiskā kārtība. Tieši starptautiskā publiskā kārtība garantē starptautisko privāttiesisko līgumu stabilitāti un izpildāmību, atsaucoties uz tiesību normu hierarhiju un tiesību avotiem starptautiskajās tiesībās. Piemēram, ICC lietā Nr. 1939/1971 šķīrējtiesa noteica: „Starptautiskā publiskā kārtība nepieļauj, ka valsts, kas ir informēta [par aizliegumu nacionālajās tiesībās – aut. piez.] un tomēr ar nodomu noslēgusi šķīrējtiesas līgumu ar ārvalsts personu, varētu neatkarīgi vai arī šķīrējtiesas procesa vai šķīrējtiesas sprieduma izpildes laikā noteikt, neievērojot otras puses paļāvību, ka vienošanās nav spēkā.”²³ Savukārt lietā „National Iranian Oil Company (NIOC) v. Gatoil”²⁴ tiesa secināja divas būtiskas lietas – pirmkārt, starptautiskā publiskā kārtība attur valsti vai tās institūciju atsaukties uz aizliedzošajām nacionālajām normām, lai *a posteriori* izvairītos no šķīrējtiesas līguma, un, otrkārt, izvērtējot šķīrējtiesas līguma spēkā esību, piemērojamas starptautiskās, nevis nacionālās

²¹ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 487. pantu pirmās daļas 2. punktu Latvijā publisko tiesību juridiskā persona nav tiesīga slēgt šķīrējtiesas līgumu. Attiecībā uz publisko tiesību juridiskās personas tiesībām slēgt šķīrējtiesas līgumu par strīda izskatīšanu ārpus Latvijas darbojas aizliegums, kas ietverts atrunā pie Ženēvas konvencijas, līdz ar to vienīgā iespēja Latvijas publisko tiesību juridiskai personai slēgt šķīrējtiesas līgumu ir ar tām valstīm, kas nav Ženēvas konvencijas dalībvalstis.

²² Paulsson, J. May a state invoke its internal law to repudiate consent to international commercial arbitration? Reflections in the Benteler v. Belgium Preliminary Award [tiešsaiste]. Pieejams: www.kluwerarbitration.com. Tā, piemēram, ICC lietā Nr. 6162 Starptautiskā šķīrējtiesa noteica, ka starptautiskie principi nepieļauj, ka publisko tiesību juridiskās personas varētu paļauties uz savas valsts likumu un apstrīdēt valsts noslēgtā šķīrējtiesas līguma spēkā esamību, ICC case Nr. 6162 (1990). *Yearbook of Commercial Arbitration*, XVII, 1992, p. 153.

²³ Tweeddale, A., Tweeddale, K. *Arbitration of commercial disputes*. Oxford University press, 2005, p. 128, cited by Yves Derain, 1973 Rev. Arb. 145.

²⁴ Poudret, J. F., Besson, S. *Comparative law of international arbitration*, 2nd ed., Thomson Sweet&Maxwell, 2007, p. 107, cited Rev. Arb. 1993, pp. 281, 285 with a note by Synvet.

tiesību normas, jo, tikai ievērojot starptautiskās publiskās kārtības principu, iespējams pareizi noteikt šķīrējtiesas līguma spēkā esību.

Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 46. pants nosaka, ka „valsts nav tiesīga atsaukties uz apstākli, ka tās piekrišana līguma saistošajam raksturam tikusi izteikta, pārkāpjot to vai citu valsts iekšējo tiesību normu attiecībā uz spēju slēgt līgumus, kā pamatu līguma atzīšanai par spēkā neesošu, izņemot gadījumu, ja šāds pārkāpums ir ievērojams un attiecīgai iekšējo tiesību normai ir īpaši būtiska nozīme”. Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām komentāros norādīts, ka tad, ja „tiek pārkāptas valsts iekšējās tiesību normas, tā ir tikai pašas valsts atbildība (..), un šādi gadījumi nav uzskatāmi par pamatu atzīt līgumu par spēkā neesošu, līgums turpina pastāvēt.”²⁵

Otrkārt, otrs fundamentāls princips, kas nostiprinājies starptautisko šķīrējtiesu praksē, ir tāds, ka, ja publisko tiesību juridiskā persona ir noslēgusi šķīrējtiesas līgumu, tad ir uzskatāms, ka valsts ar šādu darbību ir automātiski atteikusies no imunitātes. Tiesu praksē norādīts, ja valsts slēdz komerciālus līgumus, kas ir darbības *jure gestionis*, nevis darbības valsts funkciju veikšanai, tā ir uzskatāma par darījuma partneri, nevis suverēnu, un tai nedrīkst būt nodrošināts privilēģētāks stāvoklis par personām, ar kurām tā slēdz komerciāla rakstura darījumu.²⁶ Faktiski tas tikai pastiprina principu, ka abas puses, pat ja viena no tām ir valsts, komerciālos darījumos tiek uzskatītas par līdztiesīgām, un garantē to, ka valsts kādā no šķīrējtiesas līguma izpildes posmiem nevarēs disbalansēt pušu līdztiesību, izmantojot tiesības, kas piemīt tikai ekskluzīvi valstij.

Treškārt, atsaucoties uz valsts imunitātes doktrīnu,²⁷ valstis mēģina izvairīties no šķīrējtiesas procesa divējādi – mēģinot pierādīt, ka nav notikusi atteikšanās no imunitātes pret tiesas jurisdikciju vai ka nav notikusi atteikšanās no imunitātes pret sprieduma izpildi. Konstatētā problēma saistāma ar to, ka nav viennozīmīgi skaidrs, no kādas imunitātes ir bijusi atteikšanās vienlaicīgi ar šķīrējtiesas līguma noslēgšanu. M. Paparinskis norāda: „Šķīstu diezgan absurdi nodalīt imunitāti no tiesas jurisdikcijas, no imunitātes no sprieduma izpildes. Pat, ja prasītājs uzvarētu tiesā, viņam nebūtu iespējas spriedumu izpildīt, un attiecīgi procesā ieguldītie resursi būtu bezjēdzīgi izšķērdēti. Neraugoties uz šķīstamo neoloģismu, starptautisko tiesību normās imunitāte no jurisdikcijas un no izpildes ir atsevišķi tiesību institūti, kuru apjoms un saturs tiek izvērtēti atsevišķi.”²⁸ Pēc pēdējās tiesu prakses izvērtējuma ir vērojama tendence, ja valsts ir piekritusi šķīrējtiesas procesam, tad valsts tādējādi ir ne tikai atteikusies no imunitātes no tiesas jurisdikcijas, bet arī no imunitātes no sprieduma izpildes. Šāda atziņa tika pausta lietā „Creighton v. Qatar”,²⁹ to, cita starpā, pamatojot ar Starptautiskās tirdzniecības kameras

²⁵ Villiger, M. E. *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 589.

²⁶ Sk. plašāk: Gaillard, E., Younan, J. eds. *State Entities in International Arbitration*. IAI Series on International Arbitration, No. 4., Juris Publishing, 2008, 179.–181. lpp.

²⁷ Lai arī Latvija nav pievienojusies starptautiskajiem tiesību aktiem, kas attiecas uz valsts imunitātes institūtu saistītiem jautājumiem, tomēr no esošās Latvijas tiesu prakses (sk., piemēram, Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 12. decembra spriedumu lietā SKC-237) var secināt, ka Latvija netieši atbalsta ierobežotās valsts imunitātes doktrīnu.

²⁸ Paparinskis, M. Ārvalstu vēstniecību imunitāte darba strīdu jautājumos. *Jurista Vārds*, Nr. 42, 2005, 8. nov.

²⁹ Lieta Creighton Ltd (Cayman Islands) v. Minister of France and Minister of International Affairs and Agriculture of the Government of the State of Qatar, 2000. *Yearbook Commercial Arbitration*, p. 458, dec. Court de Cassation of July 6, 2000.

Starptautiskās šķīrējtiesas reglamenta 28.6. punktu,³⁰ kas paredz, ka katrs nolēmums ir pusēm saistošs. Ja puses ir vienojušās par strīda nodošanu Starptautiskās Tirdzniecības kameras Starptautiskajai šķīrējtiesai, tad saskaņā ar tās reglamentu pusēm ir pienākums nekavējoties izpildīt jebkuru nolēmumu un tiek uzskatīts, ka puses ir atteikušās no jebkurām tiesībām, kas varētu ierobežot nolēmuma izpildi. Šādas prakses attīstības virziens būtu turpināms un atbalstāms, jo tādējādi tiktu nodrošināts un realizēts šķīrējtiesas process pilnā apjomā, nepazaudējot tā jēgu un efektivitāti kopumā.

Kopsavilkums

Vēloties uzlabot šķīrējtiesas institūta izpratni Latvijā, kā arī ņemot vērā valsts un pašvaldības iestāžu līdzšinējo praksi attiecībā uz Latvijas atrunas ievērošanu pie Ženēvas konvencijas, pirms jaunā regulējuma ieviešanas nepieciešams veikt vismaz divas būtiskas lietas – pirmkārt, ņemot vērā jēdziena „valsts intereses” plašo definīciju, šķīrējtiesas līguma uzbūvi un jautājumus, ko tas parasti regulē, nepieciešams jau iepriekš izstrādāt kritērijus, kā tiks vērtēta šķīrējtiesas līguma atbilstība valsts interesēm, otrkārt, izsvērt, vai pilnīgi visos gadījumos, kad tiek noslēgts starptautisks privāttiesisks līgums un tajā iekļauta šķīrējtiesas klauzula, pašvaldību iestādei nepieciešams saņemt Valsts kancelejas atzinumu.

Par Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas norādāms, ka šodien tā ir disharmonijā ar reālo praksi, jo, pirmkārt, valstij ir nepieciešams slēgt starptautiskus privāttiesiskus līgumus, iekļaujot tajos šķīrējtiesas klauzulu, otrkārt, šāda nepieciešamība, neskatoties uz aizliegumu, tiek regulāri īstenota. Papildus tam esošais regulējums rada maldīgu priekšstatu par iespējamām sekām, jo, kā secināts, tad, ja šķīrējtiesas līgums tiks noslēgts, ne Latvijas atruna pie Ženēvas konvencijas, ne aizliedzošās nacionālās tiesību normas vai valsts imunitātes institūts nevarēs būt par pamatu, lai pierādītu šķīrējtiesas līguma spēkā neesību. Līdz ar to ir jāveic grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķīrējtiesu”, izslēdzot tā 2. pantu un atsaucot Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas, tādējādi paredzot regulējumu atbilstoši mūsdienu starptautiskajām tiesībām un reālajai situācijai Latvijā.

Izmantoto avotu saraksts

1. European Convention on the International Commercial Arbitration, Geneva, 21 April 1961 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: http://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/01/19640107%200201%20AM/Ch_XXII_02p.pdf.
2. 1969. gada Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām. *Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess*: dokumentu krājums. Otrais, papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs Griģeļona, J. zinātniskajā redakcijā. Rīga: AGB, 2000.
3. Ženēvas konvencijas autentiskais teksts franču valodā “Convention européenne sur l’arbitrage commercial international” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: www.arbitrage.org/fr/presentation/texte_convention_euro.pdf.

³⁰ International Chamber of Commerce Rules of Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_english.pdf.

4. *Ženēvas konvencijas* autentiskais teksts krievu valodā „Европейская конвенция 1961г. о внешнеторговом арбитраже” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1254444.
5. *Ženēvas konvencijas* tulkojums itāļu valodā “Convenzione europea sull’arbitrato commerciale internazionale” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_3.wp?detail=y&tabait=y&aip=AIP32623&tab=a&ait=AIT32785&aia=AIA32868#testoDetail.
6. *Ženēvas konvencijas* tulkojums spāņu valodā „Convenio Europeo sobre Arbitraje Comercial Internacional” [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: <http://www.jurisint.org/doc/html/ins/es/2000/2000jiinses60.html>.
7. Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. nov.
8. Likums „Par Eiropas Konvenciju par Starptautisko komercšķirējtiesu”. *Latvijas Vēstnesis*, 23/2788, 2003, 23. janv., stājās spēkā 2003. gada 12. februārī.
9. Valsts pārvaldes iekārtas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669), 2002, 21. jūn.
10. International Chamber of Commerce Rules of Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 15. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_english.pdf.
11. **Balodis, K.** *Ievads civiltiesībās*. Zvaigzne ABC, Rīga: 2007.
12. **Briede, J., Danovskis, E.** Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 7 (706), 2012, 14. febr.
13. **Levits, E.** Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra. *Jaunā Pārvalde*, Nr. 1 (Nr. 31), 2002.
14. **Muceniķis, J.** Izpratnes par publisko tiesību juridiskajām personām būtiskie aspekti. *Likums un Tiesības*, Nr. 5, 2004.
15. **Paparinskis, M.** Ārvalstu vēstniecību imunitāte darba strīdu jautājumos. *Jurista Vārds*, Nr. 42, 2005, 8. nov.
16. **Torgāns, K.** Mantiskā atbildība privātajās un publiskajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (693), 2011, 15. nov.
17. **Gaillard, E., Younan, J.** eds. *State Entities in International Arbitration. IAI Series on International Arbitration*, No. 4., Juris Publishing, 2008.
18. **Leon, B., Terry, J.** Special considerations when a state is a party to International Arbitration. *Dispute Resolution Journal*, February/April, 2006.
19. **Paulsson, J.** May a state invoke its internal law to repudiate consent to international commercial arbitration? Reflections in the Benteler v. Belgium Preliminary Award [tiešsaiste]. Pieejams: www.kluwerarbitration.com. ICC case Nr. 6162 (1990). *Yearbook of Commercial Arbitration*, XVII, 1992, p. 153.
20. **Poudret, J. F., Besson, S.** *Comparative law of international arbitration*, 2nd ed., Thomson Sweet&Maxwell, 2007, p. 107, cited Rev.Arb.1993, pp. 281, 285 with a note by Synvet.
21. **Tweeddale, A., Tweeddale, K.** *Arbitration of commercial disputes*. Oxford University press, 2005, p. 128, cited by Yves Derain, 1973 Rev. Arb. 145.
22. **Van Den Berg, Albert, Jan.** European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. *Yearbook Commercial Arbitration*, Vol. XX, 1995.
23. **Villiger, M. E.** *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
24. Ministru kabineta 2012. gada 7. februāra sēdes protokols Nr. 7 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 13. martā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/protokols/?protokols=2012-02-07#16>.
25. *Ženēvas konvencijas* dalībvalstis un statuss [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. martā]. Pieejams: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&midsg_no=XXII-2&chapter=22&lang=en; *Ad hoc* šķirējtiesas lieta „Benteler v. Belgium” S. A.ABC (1983). *Journal of International Arbitration*, 1984.

26. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. SKC-237, nepublicēts.
27. Lieta Creighton Ltd (Cayman Islands) v. Minister of France and Minister of International Affairs and Agriculture of the Government of the State of Qatar, 2000. Yearbook Commercial Arbitration, p. 458, dec. Court de Cassation of July 6, 2000.
28. ICC case Nr. 6162 (1990). Yearbook of Commercial Arbitration, XVII, 1992, p. 153.
29. *Ad hoc* šķīrējtiesas lieta „Benteler v. Belgium” S. A.ABC (1983). Journal of International Arbitration, 1984, p. 184.

VISPĀRĒJĀS JURISDIKCIJAS TIESU LOMA LĒMUMA PIENĒMŠANĀ PAR PRASĪBAS NODROŠINĀŠANU STARPTAUTISKĀ ŠĶĪRĒJTIESAS PROCESĀ

LL.M Marta Ābula

LU Juridiskās fakultātes doktorante
marta.abula@gmail.com

Atslēgvārdi: starptautiska šķīrējtiesa, prasības nodrošinājums, pušu autonomijas princips, konkurējoša jurisdikcija

Pēdējā laikā starptautisku komerciālu strīdu risināšanā arvien biežāk izmanto starptautiskās šķīrējtiesas.¹ Pieaugot izskatāmo lietu skaitam, pieaug arī tādu procesuālu instrumentu loma kā prasības nodrošinājums.² Lielākajā daļā valstu šķīrējtiesnešiem ir tiesības pieņemt lēmumu par prasības nodrošinājumu.³ Tomēr, ņemot vērā, ka dažās valstīs⁴ šķīrējtiesneši nav tiesīgi pieņemt šādu lēmumu un pašas šķīrējtiesas nevar savus lēmumus izpildīt, šāda šķīrējtiesas lēmuma pieņemšanas un izpildes procesā nozīmīgu vietu ieņem vispārējās jurisdikcijas tiesas. Turklāt vispārējo jurisdikciju tiesu klātbūtne šķīrējtiesas procesiem ir garants taisnīguma principa minimālo standartu ievērošanai. Praktisku nepieciešamību pēc vispārējo jurisdikciju tiesu klātbūtnes apliecina arī Starptautiskās Tirdzniecības kameras (ICC) šķīrējtiesas (turpmāk tekstā – ICC šķīrējtiesa) statistika. Pētījumi rāda, ka šķīrējtiesas procesā iesaistītās puses nevēlas absolūtu neatkarību un norobežošanu no vispārējām jurisdikcijas tiesām.⁵

Ņemot vērā, ka šķīrējtiesa ir alternatīva strīdu risināšanas metode, vispārējo jurisdikciju tiesu lomai būtu jāaprobežojas tikai ar palīdzības sniegšanas funkciju.⁶ Ja vispārējās jurisdikcijas tiesas kavētu efektīvu strīda izskatīšanu šķīrējtiesas procesā, pārlieku to kontrolējot, tas būtu pretrunā ar pamattiesībām uz taisnīgu tiesas procesu.

Praktiķu vidū bieži nākas saskarties ar viedokli, ka vispārējās jurisdikciju tiesas nevis asistē šķīrējtiesas procesam, lai nodrošinātu tā efektivitāti, bet nepamatoti

---

¹ **Sattar, S.** National Courts and International Arbitration: A Double-edged Sword? *Journal of International Arbitration*, Vol. 27, Issue 1, 2010, p. 51.

² **Bucy, D. R.** How to Best Protect Party Rights: The Future of Interim Relief in International Commercial Arbitration Under the Amended UNCITRAL Model Law. *American University International Law Review*. Vol. 25, Issue 3, 2010, p. 592.

³ **Born, G. B.** *International Commercial Arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 1951.

⁴ Itālijas Civilprocesa kodekss (1997), 818. pants [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/italy.arbitration/doc.html>.

⁵ **Tweeddale, A., Tweeddale, K.** *Arbitration of Commercial Disputes: International and English Law and Practice*. 1st edition. USA: Oxford University Press, 2005, parag. 8.05–8.08.

⁶ **Sattar, S.** National Courts and International Arbitration: A Double-edged Sword? *Journal of International Arbitration*, Vol. 27, Issue 1, 2010, p. 52.

iejaucas strīda risināšanā. Robeža starp palīdzību un iejaukšanos ir ļoti šaura, un atsevišķos gadījumos šie jēdzieni pārklājas.⁷

Būtiski ir izprast vispārējo jurisdikciju tiesu lomu šķīrējtiesas lēmuma pieņemšanā par prasības nodrošinājumu un rast vispiemērotāko risinājumu mūsdienu šķīrējtiesu tiesībām. Parasti prasības nodrošinājuma līdzekļus izmanto steidzamos gadījumos, lai aizsargātu puses tiesības uz reālu un izpildāmu galējo spriedumu. Tieši prasības nodrošināšanas procesā galvenokārt pastāv sadursme starp vispārējās jurisdikcijas tiesām un šķīrējtiesām. Attiecības starp šīm institūcijām bieži tiek raksturotas kā „šūpoles starp piespiedu kopā pastāvēšanu un patiesu partnerību”.⁸

Ņemot vērā tēmas apjomu un sarežģītību, šī raksta mērķis ir, balstoties uz starptautisku un nacionālu tiesību avotiem un starptautiski atzītu zinātnieku viedokļiem, izpētīt vispārējo jurisdikciju tiesu lomu starptautiskā šķīrējtiesas procesā attiecībā uz prasības nodrošinājuma institūtu.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, autore ir analizējusi pušu tiesības izslēgt vispārējās jurisdikcijas tiesas jurisdikciju lēmuma pieņemšanā par prasības nodrošināšanu. Autore izpētījusi vispārējo jurisdikciju tiesu kompetenci ārvalsts šķīrējtiesā minētā lēmuma pieņemšanas un izpildes procesā. Ierobežotā apjoma dēļ autore tikai vispārīgi apskatījis situāciju Latvijā.

Autore izmantojusi salīdzinošo un analītisko metodi. Analītiskā metode izmantota, pētot ārvalstu literatūras avotus, kuros apkopoti starptautiski atzīti zinātnieku viedokļi, un starptautiskus un nacionālus tiesību avotus. Analīze ir izdarīta secinājumu pamatā. Savukārt induktīvā metode izmantota, taisot slēdzienus.

1. Vispārējās jurisdikcijas tiesu mijiedarbība ar pušu autonomijas principu

Autore pieņem, ka vispārējās jurisdikcijas tiesas loma noteiktā valstī šķīrējtiesas procesā ir atkarīga no tā, kā konkrētajā jurisdikcijā tiek vērtēts pušu autonomijas princips, konkrētāk, pušu tiesības izslēgt vispārējās jurisdikcijas tiesas no lēmuma pieņemšanas par prasības nodrošinājumu. Attiecīgi valstīs, kurās pušu autonomijas princips tiek tulkots sašaurināti, vispārējās jurisdikcijas tiesas loma būs lielāka.

Atsevišķi tiesību zinātnieki⁹ uzskata, ka vienošanās par vispārējās jurisdikcijas tiesas izslēgšanu no lēmuma pieņemšanas par prasības nodrošinājumu ir netaisnīga un nepieļaujama. Savukārt daži¹⁰ šādu vienošanos pieļauj, uzskatot to par atbilstošu šķīrējtiesu tiesībām. Būtībā jautājums skar pušu autonomijas principu, un diskusija galvenokārt notiek par šī principa robežu noteikšanu.

Aktuāls ir jautājums, vai pušu autonomijas princips ir neierobežots un tā ietvaros puses var vienoties, ka vispārējās jurisdikcijas tiesa nav tiesīga pieņemt lēmumu par prasības nodrošināšanu, vai arī šis princips jātulko sašaurināti, norobežojot no vispārējās jurisdikcijas tiesas kompetences. Atšķirīgs ir arī nacionālais regulējums

⁷ **Moses, L. M.** *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*. 1st edition. London: Cambridge University Press, 2008, p. 85.

⁸ **Redfern, A., Hunter, M.** *Law and practice of international commercial arbitration*. London: Sweet and Maxwell, 2004, p. 7–10.

⁹ **Vcelouch, P.** *Interim and Protective Measures Under the New Austrian Arbitration Act. Austrian Arbitration Yearbook*. Viena: Manz, 2007, p. 175.

¹⁰ **Swartz, E. T., Konrad, C. W.** *The Vienna Rules: A Commentary on International Arbitration in Austria*. The Netherlands: Kluwer Law international, 2009, p. 451.

attiecībā uz vispārējo jurisdikciju tiesu izslēgšanu, jo šāda vienošanās var nonākt pretrunā ar valsts imperatīvajām tiesību normām. Piemēram, Spānijas šķīrējtiesas likuma 11. panta trešā daļa¹¹ šādu vienošanos aizliedz. Šī panta komentētāji¹² pauž viedokli, ka pušu tiesības vienoties par izvairīšanos no vispārējo jurisdikciju tiesas būtu pretrunā taisnīguma principam, turklāt šādas vienošanās aizliedz ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 6. pants un Spānijas Konstitūcijas 24. pants. Pre-
tējs regulējums ir paredzēts 1996. gada Lielbritānijas šķīrējtiesas likuma 44. panta pirmajā daļā,¹³ neierobežojot pušu autonomijas principu.

Vācu tiesību zinātnieks Klauss Bergers¹⁴ ir apskatījis jautājuma problemātiku Vācijas regulējuma kontekstā. Viņš pārstāv viedokli, ka nevar pastāvēt nekāda pušu skaidri noteikta griba izslēgt vispārējās jurisdikcijas tiesas no lēmumu pieņemšanas par prasības nodrošināšanu. Šāds uzskats ir balstīts konstitucionālajās tiesībās un attiecināms uz tiesībām uz taisnīgu tiesas procesu. Tomēr autors nav pamatojis, kāpēc šādas vienošanās būtu pretrunā ar taisnīgas tiesas principu.

Autore uzskata, ka vienošanās izslēgt vispārējās jurisdikcijas tiesas no lēmuma pieņemšanas par prasības nodrošināšanu neatkarīgi no tā, vai šķīrējtiesas sastāvs jau ir izveidots vai ne, nav pretrunā taisnīgumam. Autore pamato, ka puses šķīrējtiesas procesā var izlemt par ļoti daudziem aspektiem, piemēram, piemērojamo likumu, strīda izskatīšanas vietu vai procesuālajiem noteikumiem. Tādējādi, ja vien puses var sev piešķirt šādu autonomiju attiecībā uz šķīrējtiesas procesa vadību, kāpēc tās nav tiesīgas izslēgt vispārējo jurisdikciju tiesu attiecībā uz lēmumu pieņemšanu par prasības nodrošināšanu?

Jāņem vērā, ka pastāv specifiski prasības nodrošinājuma līdzekļi, par kuriem var lemt vai attiecībā uz kuriem visefektīvāko lēmumu var pieņemt tikai vispārējās jurisdikcijas tiesa.¹⁵ Šādos gadījumos, pastāvot ekskluzīvai šķīrējtiesu jurisdikcijai pieņemt lēmumu par prasības nodrošināšanu, var tikt apdraudētas puses iespējas gūt labumu no atsevišķiem nozīmīgiem prasības nodrošinājuma līdzekļiem, piemēram, no tādu līdzekļu konfiscēšanas, kas atrodas pie trešajām personām.¹⁶ Pusei var būt arī stratēģiski iemesli vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā ar lūgumu nodrošināt prasību, piemēram, ja nepieciešama steidzama rīcība. Vispārējās jurisdikcijas tiesa šādās situācijās var būt piemērotāka lēmuma pieņemšanai par prasības nodrošinājumu un nekavējošai tā izpildei. Vispārējās jurisdikcijas tiesas var izrādīties efektīvākas arī tad, ja nepieciešams pieņemt lēmumu par prasības nodrošināšanu *ex parte* kārtībā. Šādā kārtībā pieņemtu lēmumu par prasības

¹¹ Spānijas šķīrējtiesas likums (ar grozījumiem 2011. gadā) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.luzmenu.com/cremades/Noticias/102/102.pdf>.

¹² **Rozas, J. C. F.** Le rôle des juridictions Etatiques devant la arbitrage commercial international. *Recueil des Cours de l'Academie de Droit International*, Vol. 290, 2001, p. 9–224. Sk. arī **Caravaca, C.** *Provisional and protective measures granted by State Courts and international arbitration. Estudos em memoria do Professo Doutor Antonio Maques dos Santos*. Coimbra: Livraria Almedina, 2005, p. 23–33.

¹³ 1996. gada Lielbritānijas šķīrējtiesas likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>.

¹⁴ Berger, K. P. *Private Dispute Resolution in International Business: Negotiation, Mediation, Arbitration*. Aspen Publ, 2006, p. 73–87.

¹⁵ **Bucy, D. R.** How to Best Protect Party Rights: The Future of Interim Relief in International Commercial Arbitration Under the Amended UNCITRAL Model Law. *American University International Law review*. Vol. 25, Issue 3, 2010, p. 600.

¹⁶ **Born, G. B.** *International Commercial Arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 1965.

nodrošināšanu šķīrējtiesas procesā var būt apgrūtināti izpildīt neskaidrā regulējuma dēļ.¹⁷

Tiesībām uz izpildāmu tiesas spriedumu jābūt realizējamām efektīvi, ļaujot pusēm izvēlēties piemērotāko vietu šāda lēmuma pieņemšanai atbilstoši konkrētā strīda apstākļiem. Tā ir pušu brīva izvēle nevērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā ar lūgumu nodrošināt prasību. Pušu autonomijas principam nedrīkst būt nekādu robežu šķīrējtiesas procesā. Pušu autonomijas principa kontekstā pušu izvēle strīdu nodot izskatīšanai šķīrējtiesā ir pielīdzināma pušu izvēlei nevērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā ar lūgumu nodrošināt prasību. Tādējādi šādas vienošanās izvērtēšanas kritēriji nevar būt atšķirīgi un attiecīgi šāda vienošanās nevar būt uzskatāma par neatbilstošu taisnīguma principam. Šķīrējtiesu neatkarību un pušu autonomijas nozīmi ir atzinusi arī Latvijas Satversmes tiesa.¹⁸

Analizējot šo jautājumu, būtiski ir izprast starptautisko šķīrējtiesu dabu. Jāņem vērā, ka starptautiskās šķīrējtiesas procesā izskatāmi strīdi var rasties ne vien starp privātiem uzņēmumiem, bet arī starp privātiem uzņēmumiem un valsts kontrolētu uzņēmumu. Šādā situācijā līgums visticamāk ir jāizpilda konkrētās valsts teritorijā, un privātais uzņēmums gribētu izvairīties no šīs valsts vispārējās jurisdikciju tiesas jurisdikcijas.

Pušu autonomijas principam atbilstošs regulējums paredzētu, ka vispārējās jurisdikcijas tiesai ir jāatsaka pieņemt lēmumu par prasības nodrošināšanu, respektējot pušu vienošanos par strīdu nodošanu izskatīšanai šķīrējtiesā,¹⁹ par spīti tam, ka vispārējās jurisdikcijas tiesa ir vienīgā, kas var šādu lēmumu pieņemt.²⁰

Izvirzīto apgalvojumu var ilustrēt ar konkrētu piemēru.²¹ Šķīrējtiesas līgumā puses vienojās, ka vispārējās jurisdikcijas tiesa tiek izslēgta no lēmuma pieņemšanas par prasības nodrošinājumu, jo līguma izpilde ir paredzēta Kongo Republikā. Līguma teksts paredzēja, ka ICC šķīrējtiesas ārkārtas šķīrējtiesnesim ir ekskluzīvas tiesības lēmumu pieņemšanā par prasības nodrošinājuma līdzekļiem. Lieta tika izskatīta pat Francijas Augstākajā tiesā, kuras spriedumā arī tika respektēta ārkārtas šķīrējtiesneša ekskluzīvā kompetence.

Puses, izslēdzot vispārējās jurisdikcijas tiesu jurisdikciju, nav pilnībā neaizsargātas pat pirms šķīrējtiesas sastāva izveidošanas. Turklāt 2012. gada 1. janvārī stājās spēkā jauna ICC šķīrējtiesas reglamenta redakcija.²² Šobrīd regulējums paredz, ka tad, ja puses izvēlas nodot strīda izskatīšanu ICC šķīrējtiesai, tās var izmantot arī ārkārtas šķīrējtiesnesi (*opt-out clause*) bez īpašas vienošanās. Jaunākie grozījumi ICC šķīrējtiesas reglamentā pierāda, ka pastāv veidi, kā, respektējot pušu autonomijas principu, institucionālās šķīrējtiesas var piedāvāt pietiekami efektīvus

¹⁷ Neil, A. *The Modern Civil Process: Judicial and Alternative Forms of Dispute Resolution in England*. Tübingen. Mohr Siebeck, 2008, p. 55

¹⁸ Satversmes tiesas 2005. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-10-01 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: www.satv.tiesas.gov.lv/upload/2004-10-01.rtf

¹⁹ Lew, J., Mistelis, L., Kroll, S. *Comparative international arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2003, p. 620.

²⁰ Price, C. *Conflict with State Courts. Book: Interim measures in international commercial arbitration*. Maklu: Association for International Arbitration, 2007, p. 47.

²¹ Lietas aprakstu sk. Gaillard, E., Pinsolle, P. The ICC pre-arbitral referee: first practical experiences. *Arbitration International*, Vol. 20, Issue 1, 2004, p. 1–19.

²² Starptautiskās tirdzniecības kameras šķīrējtiesas reglaments (ar grozījumiem 2012. gadā) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20ENGLISH.pdf.

mehānismus, lai netiktu apdraudēta prasības nodrošinājuma institūta jēga un būtība. Šajā gadījumā pusēm tiek nodrošināts taisnīgs tiesas process.

Kopumā pušu autonomijas principa izpratne ir viens no faktoriem, kas nosaka vispārējās jurisdikcijas tiesas lomu konkrētā valstī. Jo plašāka ir izpratne par šo principu, jo lielāka ir cieņa pret pušu izvēli.

2. Vispārējās jurisdikcijas tiesu palīdzība ārvalsts šķīrējtiesas procesam

Analizējot vispārējās jurisdikcijas tiesu lomu, būtiski ir apskatīt vispārējās jurisdikcijas tiesu atbalstu ārvalsts šķīrējtiesas procesam un izvērtēt, cik lielā mērā vispārējās jurisdikcijas tiesai vajadzētu iejaukties šādā procesā.

Lielākajā daļā valstu tiesiskais regulējums paredz vispārējās jurisdikcijas tiesu atbalstu šķīrējtiesām, kuras izskata strīdu šajā valstī.²³ Konkrētais jautājums kļūst aktuāls, ja nozīmīgi pierādījumi vai puses līdzekļi, no kuriem atkarīga sprieduma reālā izpilde, neatrodas valstī, kurā notiek strīda izskatīšana šķīrējtiesā. Vispārējās jurisdikcijas tiesu loma attiecībā uz palīdzību ārvalsts šķīrējtiesai prasības nodrošināšanas procesā ir neskaidra un atkarīga no konkrētās valsts nacionālā regulējuma. Lielākajā daļā valstu, piemēram, Portugālē,²⁴ nacionālie tiesību avoti konkrēto jautājumu nemaz neregulē. Dažās valstīs, kurās regulējums ir, tiek pieļauta vispārējās jurisdikcijas tiesu palīdzība ārvalstu šķīrējtiesām prasības nodrošināšanas procesā, bet dažās šāda palīdzība ir aizliegta.

Šā brīža Vācijas tiesiskais regulējums skaidri neregulē Vācijas vispārējās jurisdikcijas tiesu lomu starptautiskā šķīrējtiesas procesā. Nav noteikts, kad un cik lielā mērā vispārējās jurisdikcijas tiesa var iejaukties ārvalsts šķīrējtiesas procesā, pieņemot lēmumu par prasības nodrošināšanu.²⁵ Līdzīgs regulējums ir arī Austrijas šķīrējtiesas likumā.²⁶

Interesanta situācija ir Amerikas Savienotajās Valstīs, kur to raksturo kā „sarežģītu tīklu”.²⁷ Šeit prakse attiecībā uz vispārējo jurisdikciju tiesu palīdzību mainās atkarībā no vispārējās jurisdikcijas tiesas atrašanās vietas. Dažas vispārējās jurisdikcijas tiesas palīdzēs nodrošināt prasību, kamēr citas atteiksies iesaistīties ārvalsts šķīrējtiesas procesā.²⁸

Zinātniskajā literatūrā minēti gan tādi argumenti, kas atbalsta vispārējās jurisdikcijas tiesas atbalstu, gan tādi, kas šādu palīdzību neatbalsta. Argumenti pret vispārējās jurisdikcijas tiesu iesaistīšanos balstās uz apsvērumiem par nepieciešamību

²³ **Yesilirmak, A.** *Provisional measures in international commercial arbitration*. Hague: Kluwerlaw, 2005, p. 81.

²⁴ Portugāles šķīrējtiesas likums (1986) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: http://www.pgdlisboa.pt/pgdl/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=721&tabela=leis.

²⁵ Zivlprosessordnung § 1033 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.

²⁶ Austrijas šķīrējtiesas likuma 577. pants un 585. pants [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: <http://www.cm.arbitration-austria.at/dokumente/AustrianArbitrationAct2006text.pdf>.

²⁷ **Senter, R.** Judicially ordered provisional measures in New York – An update? *Jurnal of International Arbitration*, Vol. 22, 2005, p. 81–82.

²⁸ Tiesu lēmumi, kas atbalsta vispārējo jurisdikciju tiesu palīdzību ārvalsts šķīrējtiesas procesam ir uzskaitīti: **Born, G. B.** *International Commercial Arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 1971. Tiesu lēmumi, kas neatbalsta vispārējo jurisdikciju tiesu palīdzību ārvalsts šķīrējtiesas procesam ir uzskaitīti: **Schwartz, I. M.** Interim and emergency relief in arbitration proceedings. *Dispute Resolution Journal*, 2008, February–March.

respektēt likumu, kam pakļauta strīda izskatīšana pēc būtības, un pušu izvēli izskatīt strīdu neitrālā teritorijā. Tiek arī uzsvērts jautājums par šāda lēmuma iespējamo izpildi.²⁹ Minot argumentus par vispārējās jurisdikcijas tiesas palīdzību ārvalsts šķīrējtiesas procesam prasības nodrošināšanā, tiek uzsvērta nepieciešamība pēc ērta un efektīva šķīrējtiesas procesa, lai aizsargātu strīdā iesaistīto pušu tiesības uz taisnīgu tiesu.³⁰

Latvijā neviennozīmīgais regulējums attiecībā uz vispārējās jurisdikcijas tiesas palīdzību ir veicinājis neparedzamu tiesu praksi un diskusijas praktiķu vidū.³¹

Latvijas vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetence sniegt palīdzību prasības nodrošināšanas procesā strīdos, kas pēc būtības pakļauti ārvalsts šķīrējtiesai, izriet gan no vispārējiem apsvērumiem par šādas palīdzības nepieciešamību, lai aizsargātu šķīrējtiesas procesā iesaistīto pušu tiesības, gan no 2000. gada 22. decembra Padomes Regulas (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās³² (turpmāk tekstā – Regula 44/2001). Šādu izpratni ir veicinājusi Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 1998. gada 17. novembra spriedums „Van Uden” lietā.³³ Tajā noteikts, ka Regulas 44/2001 31. pants ir piemērojams arī tad, ja prasība iesniegta vienas dalībvalsts šķīrējtiesā, bet prasības nodrošinājums veicams citā dalībvalstī. Spriedums pamatots uz apsvērumiem, ka pagaidu pasākumi nav nesaraucjami saistīti ar šķīrējtiesas procesu, bet notiek paralēli, turklāt tie neattiecas uz šķīrējtiesu kā tādu, bet gan uz tiesību aizsardzību vispār. Tādējādi šo pagaidu pasākumu vietu Regulas 44/2001 darbības jomā nosaka nevis pasākumu, bet gan aizsargājamo tiesību būtība. Ņemot to vērā, vispārējās jurisdikcijas tiesai jāsniedz palīdzība ārvalstu šķīrējtiesas procesam, ja pretēja rīcība aizskartu pušu tiesības.

Regulas 44/2001 22. pants nosaka izņēmuma jurisdikcijas gadījumus dalībvalsts vispārējās jurisdikcijas tiesām. Regulas 44/2001 31. pants paredz, ka „prasības pieteikumu var iesniegt dalībvalsts tiesā tādiem pagaidu pasākumiem, ietverot drošības pasākumus, kurus attiecīgajā valstī paredz tiesību akts, pat ja saskaņā ar šo Regulu lietas būtība ir citas dalībvalsts tiesu jurisdikcijā”. Analizējot konkrēto pantu, rodas jautājums, vai dalībvalsts tiesa var pieņemt lēmumu, kas, piemēram, uzliek arestu nekustamajam īpašumam, kurš atrodas citas dalībvalsts teritorijā.

Atbilde rodama Regulas 44/2001 22. pantā. Tiesību doktrīnā³⁴ norādīti vairāki iemesli, kas uzsver izņēmuma jurisdikciju neatkarīgi no domicila attiecībā uz nekustamā īpašuma lietu tiesībām. Pirmkārt, tiesības uz nekustamo īpašumu regulē *lex situs* (īpašuma atrašanās vietas likums), otrkārt, šādiem noteikumiem ir

²⁹ Fox, V. F. *International Commercial Agreements: A Primer on Drafting, Negotiating and Resolving Disputes*. 4th edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, chapter 10–11.

³⁰ **Yesilirmak, A.** *Provisional measures in international commercial arbitration*. Hague: Kluwerlaw, 2005, p. 81.

³¹ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas Rīgas apgabaltiesas 2009. gada 28. septembra lēmums lietā C01191209, PAC-1912, kurā nolemts atstāt negrozītu Rīgas apgabaltiesas lēmumu nepieņemot atdot iesniedzējam pieteikumu par prasības nodrošināšanu pirms prasības celšanas. Lēmumā skaidrots, ka Latvijas vispārējās jurisdikcijas tiesa neskata lūgumu nodrošināt prasību pirms prasības celšanas šķīrējtiesā, ja strīda izskatīšana pēc būtības piekrit ārvalsts šķīrējtiesai; **Briedis, E.** Problēmas saistībā ar prasības nodrošināšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2010, 16. nov., 12–19. lpp.

³² 2000. gada 22. decembra Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. *Oficiālais Vēstnesis L 12*, 2001, 16. janv., 1.–23. lpp.

³³ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1998. gada 17. novembra spriedums lietā C-391/95 Van Uden Maritime c. Deco-Line e.a., ECR 1998, p. I-07091.

³⁴ **Pinheiro, L.** Article 22. Book: *European commentaries on Private International Law – Brussels I Regulation*. Selliers European law publishers, 2007.

obligāts raksturs un cieša saikne ar ekonomiskajiem procesiem valstī. Izņēmuma jurisdikcijas atzīšana lielā mērā saistīta ar faktu, ka dažās valstīs, piemēram, Vācijā un Itālijā, konkrētais jautājums ir saistīts ar valsts publisko kārtību.

Ņemot to vērā, pozitīva atbilde uz iepriekš minēto jautājumu, pēc autore uzskatiem, nav ne vēlāma, ne iespējama. Šāda vispārējās jurisdikcijas tiesas rīcība jāskata kontekstā ar prasības nodrošinājuma institūta dabu, ja prasības nodrošinājuma līdzekļi saistīti ar nekustamo īpašumu. Attiecīgā gadījumā jautājums ietver arī lēmuma izpildes nepieciešamību. Kopumā saskaņā ar Regulas 44/2001 22. panta piekto daļu vispārējās jurisdikcijas tiesas lēmums par nekustamo īpašumu, kas atrodas citas dalībvalsts teritorijā, nav saistošs attiecīgajā dalībvalstī, jo tikai pēdējai ir lēmuma izpildes ekskluzīva jurisdikcija.

Līdzīgu argumentāciju var piemērot situācijās, kad, izskatot komercstrīdu starp uzņēmumiem, kurā tiek apstrīdēta uzņēmuma valdes pieņemtā lēmuma likumība, kā prasības nodrošinājuma līdzeklis tiek lūgts apturēt valdes pieņemtā lēmuma izpildi. Arī šajā gadījumā tas būtu pretēji tiesiskās paļāvības principam, ja vienas dalībvalsts uzņēmuma darbību, kurš šajā valstī ir reģistrēts un darbojas saskaņā ar šīs valsts likumiem, varētu ietekmēt citas dalībvalsts tiesa, kas darbojas saskaņā ar savā dalībvalstī esošajiem likumiem. Arī šajā situācijā pieņemt lēmumu par prasības nodrošināšanu var vienīgi tiesa, kurai ir izņēmuma jurisdikcija saskaņā ar Regulas 44/2001 22. panta otro daļu.³⁵

Apskatot iepriekš minētos piemērus, var secināt, ka vispārējās jurisdikcijas tiesai ir jāsniedz palīdzība prasības nodrošināšanas procesā, ja tas ir saistīts ar gadījumiem, kas ir vispārējās jurisdikcijas tiesas izņēmuma jurisdikcijā. Tāpat vispārējās jurisdikcijas tiesa ir kompetenta lemt par prasības nodrošināšanu ārvalsts šķīrējtiesas procesa ietvaros, ja līdzekļi vai īpašums atrodas konkrētajā teritorijā vai ja tās puses domicils, pret kuru jāpiemēro prasības nodrošinājuma līdzeklis, atrodas vispārējās jurisdikcijas tiesas teritorijā.

Autore uzskata, ka vispārējās jurisdikcijas tiesai papildus ir jāpieņem lēmums par prasības nodrošināšanu ārvalsts šķīrējtiesas procesā, ja tās atteikums nonāktu absolūtā pretrunā vispārējam taisnīguma principam, atņemot vienai no strīdā iesaistītajām pusēm tiesības uz taisnīgu tiesu. Princips sevī ietver arī tiesības uz reāli izpildāmu galējo spriedumu strīdā. Tomēr jāņem vērā, ka arī šādā gadījumā vispārējās jurisdikcijas tiesai ir jāspēj pamatot, kāpēc tās iejaukšanās novērstu taisnīga tiesas procesa principa pārkāpumu. Piemēram, Portugāles augstākā tiesa kādā lietā³⁶ pieņēma lēmumu par prasības nodrošinājuma piemērošanu, kurā aizliedza atbildētājam – Spānijas uzņēmumam – veikt noteiktas darbības. Saskaņā ar šķīrējtiesas reglamentu šādas tiesības bija šķīrējtiesnesim. Lēmumā tika pamatots, ka pretējā gadījumā tiktu aizskartas personas tiesības uz taisnīgu tiesas procesu, jo process šķīrējtiesā būtu neparedzams un prasītu ilgu laiku. Autore šādā situācijā nepiekrīt izņēmuma vispārējās tiesas jurisdikcijai, jo apgalvojums par it kā ilgāku

³⁵ Pretēja nostāja atrodama **Tertegas, S. M.** *European commentaries on Private International Law – Brussels I Regulation*. Sellier European law Publisher, 2007, p. 523–533. Viedoklis pamatots ar Van Uden lietas argumentāciju, kurā noteikts, ka aizsardzības pasākumu noteikšana, pamatojoties uz 24. pantu, *inter alia* ir atkarīga no patiesas saiknes pastāvēšanas starp attiecīgo pasākumu priekšmetu un Līgumslēdzējas valsts tiesas, kurā tiek izskatīti pasākumi, teritoriālo piekritību. Tomēr šajā gadījumā, apskatot konkrēto piemēru, ir neiespējami noteikt patiesu saikni, kad dalībvalsts tiesai ir izņēmuma jurisdikcija. Eiropas Savienības tiesa līdz šim nav lēmusi līdzīgā situācijā.

³⁶ Portugāles Augstākās tiesas 2003. gada 2. decembra lēmums lietā Nr. 6985/2003 [tiešsaiste]. Pieejams: www.dgsi.pt.

procesu šķīrējtiesā nav pamats, lai uzskatītu, ka tādējādi tiek pārkāptas puses tiesības uz taisnīgu tiesu. Šādās situācijās pusei būtu jāpierāda, kāpēc tieši šī vispārējās jurisdikcijas tiesa ir piemērotākā vieta, lai pieņemtu lēmumu par prasības nodrošināšanu starptautiskā šķīrējtiesas procesā.

Liela nozīme vispārējās jurisdikcijas tiesām ir šķīrējtiesu lēmumu izpildes procesā, jo šķīrējtiesām šādas pilnvaras nav. Šajā aspektā ir jāanalizē 1958. gada 10. jūnija Ņujorkas konvencija par ārvalstu šķīrējtiesu spriedumu atzīšanu un izpildīšanu (turpmāk tekstā – Ņujorkas konvencija).³⁷ Ņujorkas konvencijas piemērošana attiecībā uz ārvalstu šķīrējtiesu lēmumu izpildi par prasības nodrošināšanu ir bijusi pamats daudzām nopietnām teorētiskām debatēm starp atzītiem tiesību zinātniekiem.³⁸ Vairāki starptautiski atzīti tiesību zinātnieki apstrīd Ņujorkas konvencijas piemērošanu ārvalstu šķīrējtiesu lēmumu izpildē par prasības nodrošināšanu.³⁹ Atsevišķi tiesību zinātnieki tomēr pārstāv viedokli, ka šķīrējtiesas lēmums var tikt uzskatīts par nolēmumu Ņujorkas konvencijas aspektā un tādējādi ir izpildāms visās tās dalībvalstīs.⁴⁰

Arī tiesu praksē jautājums par ārvalstu šķīrējtiesu lēmumiem par prasības nodrošināšanu tiek risināts atšķirīgi. Piemēram, Krievijas Augstākās tiesas prezidijs ir noteicis, ka ārvalstu šķīrējtiesu lēmumi nodrošināt prasību Krievijā nav izpildāmi, jo tie nav uzskatāmi par galējiem atbilstoši Ņujorkas konvencijai.⁴¹

Autore uzskata, ka nebūtu pareizi šķīrējtiesas lēmumu par prasības nodrošināšanu pielīdzināt galējam šķīrējtiesas nolēmumam to atšķirīgo īpašību dēļ. Lēmumam par prasības nodrošināšanu ir pagaidu raksturs, un tā izpildei jābūt ātrai un efektīvai, lai tas pildītu savu uzdevumu un garantētu izpildāmu galejo šķīrējtiesas spriedumu. Ņujorkas konvencijas piedāvātā mehānisma piemērošana pārāk sarežģītu šo procesu. Lēmumiem par prasības nodrošināšanu jābūt izpildāmiem ātrāk, un tiem nav nepieciešams tik stingrs kontroles mehānisms. Ņemot vērā visu iepriekš minēto, ir nepieciešams ieviest skaidru mehānismu, lai varētu nodrošināt šo ārvalstu šķīrējtiesas lēmumu atzīšanu un izpildi, iespējams, papildinot atsevišķi Ņujorkas konvenciju.

Kopsavilkums

Vispārējās jurisdikcijas tiesas loma starptautiskā šķīrējtiesas procesā ir aktuāla tēma, par kuru joprojām pasaulē nav vienotas izpratnes. Tomēr vienota izpratne būtu jāveicina, lai nekavētu starptautisko šķīrējtiesu tiesību attīstību un veicinātu

³⁷ Ņujorkas Konvencija par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 50, 2003, 1. aprī.

³⁸ Poudret, J. F., Besson, S. *Comparative Law of International Arbitration*. London: Sweet&Maxvel, 2007, p. 541.

³⁹ Yesilirmak, A. *Provisional measures in international commercial arbitration*. Hague: Kluwerlaw, 2005, p. 259; Poudret, J. F., Besson, S. *Comparative Law of International Arbitration*. London: Sweet&Maxvel, 2007, p. 541; Karrer, P. Interim measures issued by arbitral tribunals and the courts: Less theory, please. Book: *International arbitration and the courts: The never ending story*. (Ed. Albert Jan Van Der Berg), 2000, p. 108; Carlevaris, A. *Interim measures in international commercial arbitration*. Ed. Association of International Arbitration. Antwerpen: Maklu Publisher, 2007, p. 19–20.

⁴⁰ Kojovic, T. Court enforcement of arbitral decisions on provisional relief – How final is provisional? *Journal of International arbitration*, Vol. 18, Nr. 5, 2001, p. 236.

⁴¹ Krievijas federācijas Augstākās tiesas 2010. gada 5. oktobra lēmums Nr. 6547/10 [tiešaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: <http://cisarbitration.com/wp-content/uploads/2010/12/Resolution-of-the-Supreme-Commercial-Court.pdf>.

procesa efektivitāti. Ir jāuzsver nepieciešamība pēc savstarpēji respektējošas partnerības veidošanas starp šiem diviem strīdu risināšanas mehānismiem. Attiecībām starp šīm institūcijām vajadzētu balstīties uz savstarpēju uzticību, cieņu un atbalstu. Autore, analizējot pušu tiesības izslēgt vispārējās jurisdikcijas tiesas jurisdikciju lēmuma pieņemšanā par prasības nodrošināšanu un izpētot vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetenci ārvalsts šķīrējtiesas procesā attiecībā uz prasības nodrošināšanas lēmuma pieņemšanu un izpildi, nonāca pie šādiem secinājumiem.

1. Ņemot vērā starptautisko darījumu dinamiku un respektējot pušu autonomijas principu, pusēm piešķiramas neierobežotas tiesības izvēlēties piemērotāko vietu lēmuma pieņemšanai par prasības nodrošinājumu.
2. Vispārējās jurisdikcijas tiesai ir jāsniedz palīdzība ārvalsts šķīrējtiesas procesam attiecībā uz prasības nodrošināšanas procesu:
  - 1) ja tas ir saistīts ar gadījumiem, kas ir šīs vispārējās jurisdikcijas tiesas ekskluzīvā jurisdikcijā;
  - 2) ja līdzekļi vai ipašums atrodas konkrētajā teritorijā;
  - 3) ja tās puses domicils, pret kuru jāpiemēro prasības nodrošinājuma līdzeklis, atrodas vispārējās jurisdikcijas tiesas teritorijā;
  - 4) ja vispārējās jurisdikcijas tiesas atteikums nonāktu pretrunā vispārējam taisnīguma principam, atņemot vienai no strīdā iesaistītajām pusēm tiesības uz taisnīgu tiesas procesu.
3. Ņujorkas konvencijas piedāvātā mehānisma attiecināšana uz šķīrējtiesas lēmumu izpildi par prasības nodrošināšanu pārāk sarežģītu šo procesu, un tiem būtu nevajadzīgi stingra kontrole.

Izmantoto avotu saraksts

1. **Berger, K. P.** *Private Dispute Resolution in International Business: Negotiation, Mediation, Arbitration*. Aspen Publ, 2006.
2. **Born, G. B.** *International Commercial Arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009.
3. **Briedis, E.** Problēmas saistībā ar prasības nodrošināšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2010, 16. nov.
4. **Bucy, D. R.** How to Best Protect Party Rights: The Future of Interim Relief in International Commercial Arbitration Under the Amended UNCITRAL Model Law. *American University International Law Review*. Vol. 25, Issue 3, 2010.
5. **Caravaca, C.** *Provisional and protective measures granted by State Courts and international arbitration. Estudos em memoria do Proffeso Doutor Antonio Maques dos Santos*. Coimbra: Livraria Almedina, 2005.
6. **Fox, V. F.** *International Commercial Agreements: A Primer on Drafting, Negotiating and Resolving Disputes*. 4th edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009.
7. **Gaillard, E., Pinsolle, P.** The ICC pre-arbitral referee: first practical experiences. *Arbitration International*, Vol. 20, Issue 1, 2004.
8. **Lew, J., Mistelis, L., Kroll, S.** *Comparative international arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2003.
9. **Moses, L. M.** *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*. 1st edition. London: Cambridge University Press, 2008, p. 85.
10. **Neil, A.** *The Modern Civil Process: Judicial and Alternative Forms of Dispute Resolution in England*. Tübingen. Mohr Siebeck, 2008.
11. **Pinheiro, L.** Article 22. Book: *European commentaries on Private International Law – Brussels I Regulation*. Selliers European law publishers, 2007.

12. **Poudret, J. F., Besson, S.** *Comparative Law of International Arbitration*. London: Sweet&Maxwell, 2007.
13. **Carlevaris, A.** Interim measures in international commercial arbitration. Ed. Association of International Arbitration. Antwerpen: Maklu Publisher, 2007.
14. **Price, C.** *Conflict with State Courts. Book: Interim measures in international commercial arbitration*. Maklu: Association for International Arbitration, 2007.
15. **Redfern, A., Hunter, M.** *Law and practice of international commercial arbitration*. London: Sweet and Maxwell, 2004, p. 7–10.
16. **Rozas, J. C. F.** Le rôle des juridictions Etatiques devant la arbitrage commercial international. *Recueil des Cours de l'Academie de Droit International*, Vol. 290, 2001.
17. **Sattar, S.** National Courts and International Arbitration: A Double-edged Sword? *Journal of International Arbitration*, Vol. 27, Issue 1, 2010.
18. **Schwartz, I. M.** Interim and emergency relief in arbitration proceedings. *Dispute Resolution Journal*, 2008, February–March.
19. **Swarcz, F. T., Konrad, C. W.** *The Vienna Rules: A Commentary on International Arbitration in Austria*. The Netherlands: Kluwer Law international, 2009.
20. **Tertegas, S. M.** *European commentaries on Private International Law – Brussels I Regulation*. Sellier European law Publisher, 2007.
21. **Tweeddale, A., Tweeddale, K.** *Arbitration of Commercial Disputes: International and English Law and Practice*. 1st edition. USA: Oxford University Press, 2005.
22. **Vcelouch, P.** Interim and Protective Measures Under the New Austrian Arbitration Act. *Austrian Arbitration Yearbook*. Viena: Manz, 2007.
23. **Yesilirmak, A.** *Provisional measures in international commercial arbitration*. Hague: Kluwerlaw, 2005.

Normatīvie akti

1. 2000. gada 22. decembra Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. *Oficiālais Vēstnesis L 12*, 2001, 16. janv., 1.–23. lpp.
2. Ņujorkas Konvencija par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildišanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 50, 2003, 1. apr.

Ārvalstu normatīvie akti

1. 1996.gada Lielbritānijas šķīrējtiesas likums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>.
2. Austrijas šķīrējtiesas likums. Versija angļu valodā [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejama: <http://www.cm.arbitration-austria.at/dokumente/AustrianArbitrationAct2006text.pdf>.
3. Itālijas Civilprocesa kodekss (1997), 818. pants [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/italy.arbitration/doc.html>
4. Portugāles šķīrējtiesas likums (1986) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: http://www.pgdlisboa.pt/pgdl/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=721&tabela=leis.
5. Spānijas šķīrējtiesas likums (ar grozījumiem 2011. gadā) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.luzmenu.com/cremades/Noticias/102/102.pdf>.
6. Vācijas Civilprocesa likums (Zivilprozeßordnung) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>

Juridiskā prakse

1. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 1998. gada 17. novembra spriedums lietā C-391/95 Van Uden Maritime c. Deco-Line e.a., ECR 1998, p. I-07091 (Sk. 31–34. punkts).
2. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-10-01 [tiešsaiste] [aplūkots: 2012. gada 12. janvārī]. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-10-01.rtf.
3. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas Rīgas apgabaltiesas 2009. gada 28. septembra lēmums lietā C01191209, PAC-1912.
4. Anglijas augstākās tiesas 2004. gada lēmums lietā Cetelem SA v Roust Holdings Ltd. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 11. janvārī]. Pieejams: <http://archive.onlinedmc.co.uk>.
5. Portugāles Augstākās tiesas 2003. gada 2. decembra lēmums lietā Nr. 6985/2003 [tiešsaiste]. Pieejams: www.dgsi.pt.
6. Krievijas Federācijas Augstākās tiesas 2010. gada 5. oktobra lēmums Nr. 6547/10 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: <http://cisarbitration.com/wp-content/uploads/2010/12/Resolution-of-the-Supreme-Commercial-Court.pdf>.

Institucionālo šķīrētņu reglamenti

Starptautiskās tirdzniecības kameras šķīrētņu reglaments (ar grozījumiem 2012. gadā) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. aprīlī]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20ENGLISH.pdf.

PUSES PĀRSTĀVJA NORAIĀĪJUMS STARPTAUTISKAJĀS KOMERCARBITRĀŽAS TIESĪBĀS

Aleksejs Ketovs, Romāns Viķis

Atslēgvārdi: šķīrētīesa, starptautiskā komercarbitrāža, pārstāvja noraidījums, interešu konflikts, Ņujorkas konvencija

Iespēja noraidīt pušu pārstāvi starptautiskajā komercarbitrāžas procesā paš-laik atrodas karstu debašu centrā gandrīz visās atzītākajās arbitrāžas institūcijās, ieskaitot Parīzē bāzētu Starptautisko Tirdzniecības kameras tiesu, Londonas Starptautisko Arbitrāžas tiesu, Dubajas Starptautiskā Finanšu centra Arbitrāžas centru, kā arī Amerikas Arbitrāžas asociāciju. Ņemot vērā, ka tendence pieteikt noraidījumu puses pārstāvim iegūst arvien lielāku popularitāti pasaules šķīrētīesās, domājams, ka līdzīga rakstura tiesību problēma drīz var parādīties arī Latvijas šķīrētīesās. Tādējādi autoru galvenais mērķis šī raksta ietvaros ir sniegt ieskatu puses pārstāvja noraidījuma būtībā, interešu konflikta saistībā ar noraidījumu, kā arī ieskicēt iespējamās problēmas.

Pēdējo 10 gadu laikā starptautisko šķīrētīesu procesu skaits nepārtraukti pie-aug. 21. gadsimta sākumā gandrīz 90 % no visiem līgumiem, kas noslēgti starp dažādu valstu komersantiem, ietvēra šķīrētīesības klauzulu.¹ Šādu situāciju var iz-skaidrot ar to, ka strīda gadījumā starp dažādu valstu komersantiem šķīrētīesības process ir izdevīgāks par strīda atrisināšanu klasiskajā tiesas ceļā. Komersantu ieguvums šajā gadījumā ir ne tikai laika un materiālo resursu taupīšana,² bet arī šķīrētīesības procesa, proti, nolēmuma, ātra un droša izpildāmība,³ procesa konfi-dencialitāte⁴ un pušu iespēja pašam regulēt šķīrētīesības procesu atbilstoši savām vajadzībām. Turklāt šķīrētīesības procesam nepiemīt komercattiecības graujošs rak-sturs, un tas ļauj pusēm saglabāt atbilstošas komercattiecības nākamajiem komer-ciālajiem kontaktiem.

Tādas patstāvīgas starptautiskas šķīrētīesības institūcijas kā Starptautiskā Tirdzniecības kameras tiesa (turpmāk tekstā – ICC), Milānas Arbitrāžas kamera, Amerikas Arbitrāžas asociācija (turpmāk tekstā – AAA), Dubajas Starptautiskais Finanšu centrs (turpmāk tekstā – DIFC), Londonas Starptautiskā Arbitrāžas tiesa (turpmāk tekstā – LCIA) kļuvušas par populārākajām starptautisko komercstrīdu procesu administrējošām institūcijām. Tās garantē ne tikai ātrāku un lētāku strīdu atrisināšanas mehānismu salīdzinājumā ar valsts piedāvātajiem strīdu atrisināša-nas līdzekļiem, bet arī nodrošina šo institūciju pieņemtu nolēmumu atzišanu un

¹ Berger, K. P. *The Creeping Codification of the Lex Mercatoria*. Kluwer, 1999, p. 70.

² Luttrell, S. *Bias Challenges in International Commercial Arbitration: The Need for a „Real Danger”*, Test. Kluwer Law International, 2009, p. 11.

³ Turpat, p. 11.

⁴ *Emmott v Michael Wilson & Partners Ltd*, Court of Appeal – Civil Division, March 12, 2008, EWCA Civ 184, [2008] – „the overwhelming majority of arbitrations in England are conducted in private and with complete confidentiality.”

izpildi gandrīz jebkurā pasaules valstī saskaņā ar ANO 1958. gada Ņujorkas konvenciju par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildi.⁵ Statistika liecina, ka pēdējo gadu laikā Singapūras Starptautiskais Arbitrāžas centrs (turpmāk tekstā – SIAC), ICC un LCIA piedzīvojuši ievērojamu lietu skaita pieaugumu. SIAC lietu skaits ir pieaudzis par 61 %, ICC – par 23 % un LCIA – par 29 %.⁶ Turklāt tās ir institūcijas, kas praksē pirmās saskaras ar aktuālākajām šķīrējtiesu darbības problēmām, piemēram, procesa konfidencialitātes pienākuma apjomu vai šķīrējtiesas procesa sākuma momentu.⁷ Tāpat notika arī šoreiz, kad šīs institūcijas pirmās saskārās ar šajā rakstā pētāmo problēmu. Turpmāk rakstā norādīts, kādos gadījumos varētu pieteikt noraidījumu puses pārstāvim, analizēts noraidījuma tiesiskais pamats un tribunāla kompetence izšķirt jautājumu par puses pārstāvja noraidījumu, izklāstītas iespējamās problēmas un sniegta to analīze, kā arī apskatītas praktiskās sekas, ja puses pārstāvis tiek noraidīts.

1. Arbitru un pārstāvju loma šķīrējtiesas procesā

Arbitra un puses pārstāvja loma starptautiskajā šķīrējtiesas procesā būtiski atšķiras. Tiem piemīt dažādas tiesības un ir uzlikti dažādi pienākumi. Saskaņā ar šiem pienākumiem arbitra loma katrā šķīrējtiesas procesā ir izšķirt strīdu starp pusēm saskaņā ar pušu vienošanos un piemērojamiem normatīvajiem aktiem. Praksē arbitra loma ir līdzīga valsts tiesas tiesneša lomai tiesvedības gaitā.⁸ Savukārt pārstāvja loma ir ierobežota ar procesuālu darbību veikšanu pārstāvamā labā. Tas nozīmē, ka puses pārstāvis veicina procesa gaitu, bet tam nav strīda izšķiršanas kompetences.

Arbitra pienākumi ir izvērsti reglamentēti pastāvīgu institūciju reglamentos, kā arī normatīvajos aktos. Pārstāvja tiesību un pienākumu izlietošanai visbiežāk regulējuma nav. Šajā sakarā, ņemot vērā regulējuma trūkumu, ir būtiski noteikt, kādi noteikumi attiecas uz pārstāvi šķīrējtiesas procesā un vai attiecībā uz pārstāvi var piemērot tos pašus noteikumus par interešu konfliktu un noraidījuma pieteikšanu, kas tiek piemēroti arbitram.

2. Interešu konflikts kā vispārējs noraidījuma pamats

Komerctrīda risināšana šķīrējtiesas ceļā ir alternatīvs strīda atrisināšanas veids, kura ietvaros salīdzinājumā ar valsts nodrošinātiem strīdu risināšanas mehānismiem noteiktas pušu tiesības var ierobežot (piemēram, liegums pārsūdzēt spriedumu). Tomēr arī šķīrējtiesas procesā būtiski ir ievērot procesuālā taisnīguma principu, proti, nodrošināt pusēm tiesības izšķirt savu strīdu neitrālā un objektīvā institūcijā.⁹ Tas nozīmē, ka procesa laikā šķīrējtiesas procesu administrējošai institūcijai jāveic atbilstoši pasākumi arbitra interešu konflikta novēršanai.

⁵ Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu V pants („LV”, 50 (2815), 01.04.2003.)

⁶ Practical Law Company Statistics for 2009 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://arbitration.practicallaw.com/9-501-4342>.

⁷ Sk. ICC nolēmumu aktuālajās lietās, ICC International Court of Arbitration Bulletin.

⁸ 2010. gada 7. jūlija Kammergericht Berlin spriedums 20 SchH 2/10, Leitsatz 1.

⁹ **Luttrell, S.** *Bias Challenges in International Commercial Arbitration: The Need for a „Real Danger”*, Test. Kluwer Law International, 2009, p. 10.

2.1. Interesešu konflikta jēdziens

Arbitra neatkarība un objektivitāte ir starptautiskā šķīrējtiesas procesa stūrakmens¹⁰ un tā fundamentāls princips.¹¹ Prasība pēc starptautiskā šķīrējtiesneša neatkarības un objektivitātes ir ietverta gandrīz visās attīstītājās tiesību sistēmās, to atzinusi arī Ņujorkas konvencija.¹² Starptautiskā Advokātu kolēģija (*International Bar Association*) 2004. gadā izdeva Vadošos principus par interesešu konfliktiem starptautiskajā šķīrējtiesā, kuru 1. pants nosaka, ka katram arbitram ir jābūt objektīvam un neatkarīgam laikā, kad viņš piekrīt būt par arbitru procesā un jāpaliek tādām procesa laikā līdz pat brīdim, kamēr tiek pieņemts gala nolēmums vai process tiek citādi izbeigts.¹³ Šie principi, kaut arī tiem nepiemīt saistošs spēks, ir plaši atzīti doktrīnā un tiek piemēroti praksē.¹⁴

Tādējādi interesešu konflikts ir situācija, kad šķīrējtiesnesim konkrētajā procesā nepiemīt neatkarība vai objektivitāte.

Neatkarība (*independence*) ir fakta jautājums, bet objektivitāte (*impartiality*) – vairāk iekšējais stāvoklis.¹⁵ Parasti tiek norādīts, ka neatkarība ir saistīta tikai ar šķīrējtiesneša un vienas puses attiecībām, kam var būt gan finansiāls, gan cita veida raksturs. Savukārt objektivitāte ir saistīta ar arbitra iekšējo labvēlīgumu pret vienu no pusēm vai arī saistībā ar pašu lietu.¹⁶ Pārsvārā jēdzieni „neatkarība” un „neitralitāte” tiek lietoti kopā, taču pastāv atsevišķi izņēmumi, piemēram, LCIA reglaments un Starptautiskās Tirdzniecības kameras šķīrējtiesas iepriekšējais reglaments.

LCIA veidotāji nolēma ietvert reglamentā vienīgi jēdzienu „objektīvs”, jo „šķīrējtiesnesis, kurš nav neatkarīgs vislielākajā pakāpē, nav objektīvs”. Līdzīgi šķīrējtiesnesis, kurš atbilst neatkarības kvalifikācijai, var nebūt objektīvs.¹⁷

Starptautiskās Tirdzniecības kameras šķīrējtiesas iepriekšējā reglamenta 7. panta pirmā daļa noteica, ka katram arbitram ir jābūt un jāpaliek neatkarīgam no pusēm.¹⁸ Šāda pieeja bija praktiska, jo neatkarība atšķirībā no objektivitātes var tikt objektīvi konstatēta.¹⁹ Taču šī pieeja ir mainījusies līdz ar jauno noteikumu spēkā

¹⁰ Lew, J. D. M., Mistelis, L. A. & Kroll, S. M. *Comparative International Commercial Arbitration*. Kluwer, 2003, p. 95.

¹¹ Blackaby, N., Partasides, C. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford University Press, 2009, p. 266.

¹² Born, G. B. *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2009, p. 1458.

¹³ IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2004) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.ibanet.org/ENews_Archive/IBA_July_2008_ENews_ArbitrationMultipleLang.aspx.

¹⁴ Obe, R. M. Arbitrators' Conflicts of Interest Revisited: a Contribution to the Revision of the Excellent IBA Guidelines of Conflicts of Interest in International Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.pace.edu/lawschool/files/iicl/odr/Mullerat_notes.pdf.

¹⁵ Gaillard, E., Savage, J. *Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 1999, p. 563; sk. arī Raeschke-Kessler, H. Die Unparteilichkeit und Unabhängigkeit des Schiedsrichters – ein transnationales Rechtsproblem? In: *ASA Bulletin*, 2008, Heft 1, S. 6.

¹⁶ Blackaby, N., Partasides, C. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford University Press, 2009), p. 267.

¹⁷ Turpat, p. 267.

¹⁸ International Chamber of Commerce Rules of Arbitration (in force as from 1 January 1998) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_english.pdf.

¹⁹ Singhal, S. Independence and Impartiality of Arbitrators. *International Arbitration Law Review*, 11(3), 2008, p. 126 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: <http://law.queensu.ca/international/globalLawProgramsAtTheBISC/courseInfo/courseOutlines/commercialArbitration2010/Singhal2008.pdf>.

stāšanos. Pašreizējā reglamenta 11. panta pirmā daļa nosaka, ka arbitram ir jābūt un jāpaliek objektīvam un neatkarīgam no procesā iesaistītām pusēm.²⁰

Saskaņā ar Starptautiskās Advokātu kolēģijas principiem²¹ pastāv vairāki iemesli, kāpēc var uzskatīt, ka šķīrējtiesnesis nav neatkarīgs, un tie ir izkārtoti sarakstos atkarībā no iespējamās neatkarības trūkuma pakāpes:

- 1) nenoraidāms sarkanais saraksts satur situāciju piemērus, kad šķīrējtiesnesis nevar uzsākt savas pilnvaras pat tad, ja visas puses šādi darbībai piekrit;
- 2) noraidāms sarkanais saraksts norāda uz situācijām, kad, neskatoties uz bažām par interešu konfliktu, puses tomēr var *expressis verbis* vienoties par šķīrējtiesneša darbību procesā;
- 3) oranžais saraksts norāda situācijas, kad atkarībā no lietas apstākļiem varētu pastāvēt saprātīgas bažas par šķīrējtiesneša interešu konfliktu;
- 4) zaļais saraksts sniedz piemērus situācijām, kad nepastāv interešu konflikts, līdz ar to norīkotajam arbitram nav pienākuma par tādu ziņot.

2.2. Interešu konflikta sekas

Prasībām pēc neatkarības un objektivitātes ir būtiska nozīme gan šķīrējtiesnešu izvēles, gan turpmākajā noraidīšanas procesā, it īpaši tādēļ, ka šo prasību neievērošana var būt par pamatu šķīrējtiesas nolēmuma izpildes atteikšanai.²² Tomēr šajā gadījumā ir jāpatur prātā vairāki ar šķīrējtiesas nolēmuma izpildāmību saistīti aspekti. Pirmkārt, ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumi tiek nodoti izpildīšanai un izpildīti saskaņā ar 1958. gada Ņujorkas konvenciju par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildi. Otrkārt, ārvalstu šķīrējtiesas nolēmuma izpildi var atteikt tikai uz šajā konvencijā noteiktiem pamatiem, un to skaits ir strikti ierobežots.²³ Treškārt, ārvalstu šķīrējtiesas nolēmumu izskatošai tiesai nav pienākuma atteikt nolēmuma izpildi pat tādos gadījumos, kad pastāv nolēmuma izpildes atteikuma pamats.²⁴ Tādējādi pat tad, ja vēlāk tiks konstatēts, ka procesa laikā starp puses pārstāvi un arbitru ir bijis interešu konflikts, nav pamata apgalvot, ka šī konkrētā tribunāla pieņemto nolēmumu nevarēs atzīt saskaņā ar Ņujorkas konvenciju.

3. Interešu konflikta novēršanas līdzekļi

Ja pastāv interešu konflikts starp šķīrējtiesas procesa dalībniekiem vai to pārstāvjiem, no vienas puses, un arbitru vai arbitriem, no otras puses, ir zināmas vairākas iespējas šī konflikta atrisināšanai. Pirmkārt, tā ir noraidījuma pieteikšana tam arbitram, ar kuru pusei vai tās pārstāvim ir interešu konflikts. Otrkārt, noraidījuma pieteikšana puses pārstāvim, proti, puses prasījums tribunālam aizliegt

²⁰ International Chamber of Commerce Rules of Arbitration (in force as from 1 January 2012) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20ENGLISH.pdf.

²¹ IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2004) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.ibanet.org/ENews_Archive/IBA_July_2008_ENews_ArbitrationMultipleLang.aspx

²² Born, G. B. *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2009, p. 1463.

²³ Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu V pants („LV”, 50 (2815), 01.04.2003.).

²⁴ Dry, J. E., *Desordre Public International under the New York Convention: Wither Truly International Public Policy*. *Chinese Journal of International Law*, 8 (1), 2009, p. 82.

puses pārstāvim piedalīties konkrētajā šķīrējtiesas procesā. Treškārt, interešu konfliktu var izbeigt bez noraidījuma pieteikšanas arbitram vai puses pārstāvim. Šajā gadījumā puses pieņem interešu konflikta esību un piekrīt lietas iznākumā ieinteresētai personai piedalīties šķīrējtiesas procesā.

3.1. Klasiskais arbitra noraidījums

Arbitra noraidījuma institūts ir pazīstams daudzos pastāvīgu šķīrējtiesu institūciju reglamentos,²⁵ kā arī nacionālajos normatīvajos aktos.²⁶ Šobrīd tas ir populārākais šāda veida interešu konflikta atrisināšanas līdzeklis.²⁷ Bet reizē ar popularitātes pieaugumu ir radušies daudzi ar noraidījumu saistīti problēmjautājumi.²⁸ Bieži arbitra noraidīšanas institūts nesasniedz savu mērķi, jo kalpo kam citam, proti, ar tā palīdzību puses cenšas panākt procesa novilcināšanu, izjaukt pretējās puses lietu²⁹ vai padarīt turpmāko lietas izskatīšanu šķīrējtiesas procesā nerentablu. Iepriekš teiktais likumsakarīgi ļauj jautāt, vai starptautiskajā šķīrējtiesas procesā pastāv kādi citi efektīvi, bet droši interešu konflikta atrisināšanas līdzekļi.

3.2. Pārstāvja noraidījums

Ja šķīrējtiesas procesa laikā arbitra noraidījums nav vēlams vai pat var kaitēt procesa norisei,³⁰ interešu konflikta atrisināšanai iespējams piemērot kādu alternatīvu līdzekli. Viens no šādiem līdzekļiem varētu būt noraidījuma pieteikšana puses pārstāvim.

3.2.1. Tribunāla kompetence izskatīt noraidījumu pārstāvim

Procesuāli jautājumi šķīrējtiesas procesa ietvaros tiek atrisināti saskaņā ar strīda izskatīšanā piemērojamiem noteikumiem. Šie noteikumi var būt kā pašu pušu pieņemtie noteikumi vai arī kā kādas pastāvīgās šķīrējtiesas procesa administrējošas institūcijas reglaments.³¹ Parasti puses pirms procesa sākuma vai arī procesa gaitā nevienojas par pārstāvja noraidīšanas iespēju, jo vairumā gadījumu tās nevar

²⁵ ICC reglamenta 14. pants [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20FRENCH.pdf; CAM reglamenta 19. pants [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.camera-arbitrale.it/Documenti/cam_regolamento-arbitrale_2010.pdf; LCIA reglamenta 10. panta trešā daļa [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/LCIA_Arbitration_Rules.aspx#article10.

²⁶ Vācija, Austrija, Spānija un citu valstu likumi par šķīrējtiesām [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/1985Model_arbitration_status.html.

²⁷ Redfern, A., Hunter, M., Blackaby, N. & Partasides, P. *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. Thompson, 2004, p. 294.

²⁸ Kurkela, Matti, S. *Due Process in International Commercial Arbitration*. Oceana, 2005, p. 159.

²⁹ Luttrell, S. *Bias Challenges in International Commercial Arbitration: The Need for a „Real Danger” Test*. Kluwer Law International, 2009, p. 13.

³⁰ Hrvatska Elektroprivreda DD v The Republic of Slovenia (ICSID Lieta Nr. ARB/05/24).

³¹ Saskaņā ar Parauglikuma 19. panta pirmo daļu puses ir tiesīgas brīvi noteikt šķīrējtiesas procesa laikā piemērojamas procesuālas tiesības bez atsaucis uz kādu noteiktu šķīrējtiesas institūcijas reglamentu. Taču šī norma ir jāskatā kopsakarā ar Parauglikuma 2. panta „d” un „e” punktu, kas nosaka, ka pušu tiesības brīvi noteikt piemērojamas procesuālas tiesības iekļauj sevi tiesības noteikt institūciju, kas atbild par piemērojamo noteikumu izvēli. Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M., (izdv) *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 286. Proti, ja puses savā šķīrējtiesas līgumā nosaka pastāvīgu šķīrējtiesu institūciju strīda izskatīšanai un atsaucas uz šīs institūcijas reglamentu kā piemērojāmām tiesībām, ir jāpieņem, ka puses pilnībā ir piekritušas izmantot šo reglamentu bez izmaiņām.

paredzēt situāciju, kurā varētu būt nepieciešams pieteikt noraidījumu otras puses pārstāvim. Arī pastāvīgu šķīrējtiesas institūciju reglamenti neietver šādus noteikumus. Nedz LCIA, nedz ICC, nedz CIETAC (Ķīnas Starptautiskā Ekonomikas un tirdzniecības arbitrāžas komisija) vai CAM, nedz arī citu pazīstamu institūciju reglamenti tieši neregulē puses pārstāvja noraidīšanas jautājumu. Tas nozīmē, ka praksē pušu vienošanās un pastāvīgas šķīrējtiesu institūcijas reglaments nesatur nepārprotamas normas par puses pārstāvja noraidīšanu.

Šajā gadījumā būtisks ir jautājums, vai, neparedzot šādu otras puses pārstāvja noraidīšanas iespēju šķīrējtiesas procesa laikā, pastāvīgās šķīrējtiesu institūcijas nav tieši izslēgušas šādu situāciju rašanās iespēju un vai institūcijas apzināti nav vēlējušās pieļaut šādu situāciju. Izpētot vadošo šķīrējtiesu institūciju reglamentus un ar to saistītus *travaux preparatoires*, autori ir nākuši pie secinājuma, ka šo reglamentu un noteikumu izstrādē nav izvērtēta iespēja pieļaut otras puses pārstāvja noraidīšanu. Tā kā nav pierādījumu par to, vai institūcijas apzināti vēlējušās novērst situāciju, kurā tiek pieteikts noraidījums pretējās puses pārstāvim, ir būtiski atbildēt uz nākamo jautājumu: vai institūcijas reglaments kopumā neļauj interpretēt tā normas tā, lai leģitimētu pretējās puses pārstāvja noraidīšanu netiešā veidā. Tādēļ jānoskaidro, vai pastāv reglamentā nerakstīts pamats jautājuma izlemšanai. Saskaņā ar ANO Starptautiskās Tirdzniecības tiesību komisijas (UNCITRAL) Starptautiskās Tirdzniecības šķīrējtiesas Parauglikuma (turpmāk tekstā – Parauglikums) 19. panta otro daļu, kā arī daudzu reglamentu noteikumiem, ja puses nav vienojušās par pretējo, tribunāls drīkst pieņemt iztrūkstošos šķīrējtiesas procedūru regulējošos noteikumus,³² proti, tribunāls drīkst pieņemt nepieciešamus procesu facilitējošus atvieglojošus priekšrakstus. Vienīgais šādu darbību ierobežojums būtībā ir noteikumi par šķīrējtiesas nolēmuma izpildāmību, jo īpaši, vienlīdzīgas attieksmes principa ievērošana.

3.2.2. Pārstāvja noraidījuma tiesiskais pamats

Pušu tiesības brīvi izvēlēties savu pārstāvi šķīrējtiesas procesā ir būtisks nozāres princips.³³ No šī principa izriet, ka nebūtu jāpieļauj situācija, kad tribunāls varētu izslēgt puses izvēlēto pārstāvi no piedalīšanās šķīrējtiesas procesā.³⁴ Taču arī šis princips nevar būt absolūts. Ja to ir iespējams ierobežot, nepieciešamais ierobežojuma pamats var izrietēt no tiesu prakses. Pastāv vairāki šķīrējtiesu institūciju nolēmumi, kuros izlemts jautājums par puses pārstāvja noraidījuma iespējamību šķīrējtiesas procesā.

Lietā „Hrvatska Elektroprivreda v. Slovēnija”³⁵ tribunāls ir lēmis par puses pārstāvja noraidīšanu tādēļ, ka šis pārstāvis un viens no arbitriem ir bijuši vienas un tās pašas britu advokātu palātas locekļi. Šajā lietā tribunāls ir izlēmis par labu pārstāvja noraidīšanai arbitra vietā vairāku apstākļu dēļ. Pirmkārt, tribunāls ir secinājis, ka starp pārstāvi un arbitru pastāv būtisks interešu konflikts. Otrkārt,

³² Piemēram, CIETAC 2012. gada šķīrējtiesas reglamenta 33. panta piektā daļa nosaka, ka tad, ja puses nav vienojušās citādi, ja nepieciešams (proti, ja konkrēts gadījums nav noregulēts reglamentā, bet jautājuma noregulējums ir nepieciešams), tribunāls ir tiesīgs pieņemt lēmumus, sagatavot procesuālus dokumentus, organizēt ārkārtas sēdes u. c. Citu pastāvīgu institūciju reglamenti satur līdzīga rakstura atklāta satura normas.

³³ Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M. (izdv). *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 285.

³⁴ Turpat, p. 37.

³⁵ Hrvatska Elektroprivreda DD v The Republic of Slovenia (ICSID Lieta Nr. ARB/05/24).

puses nav pieņēmušas šāda interešu konflikta esību. Konkrētajā lietā tribunāls ir konstatējis, ka tiek izpildīti visi nepieciešamie priekšnoteikumi, un puses pārstāvis tika noraidīts. Kaut gan lēmums tika kritizēts, šī lieta ir jo īpaši svarīga pētāmā jautājuma kontekstā, jo tā ir pirmā, kurā tiek skarts jautājums par pārstāvja noraidīšanu šķīrējtiesas procesā.

Citā lietā tribunālam otrreiz radās iespēja atrisināt jautājumu par puses pārstāvja noraidīšanu. „Rompetrol” lietā tribunāls ir turējies pie jau izstrādātas koncepcijas un apstiprinājis „Hrvatska” lietā izvirzītu pārstāvja noraidīšanas principu. Taču principa piemērošanas sfēra tika būtiski sašaurināta.³⁶ Saskaņā ar „Rompetrol” lietu puses pārstāvja noraidījuma institūts ir izņēmuma rakstura interešu konflikta novēršanas līdzeklis.³⁷ Tas ir piemērojams tikai tad, ja šķīrējtiesas process jau ir tādā stadijā, ka arbitra noraidīšana būtiski ietekmētu procesa integralitāti, proti, noraidot šķīrējtiesnesi, būtu jāsaņem process no jauna.³⁸ Tā principa piemērošanas sfēra tika sašaurināta līdz tādiem gadījumiem, kuros interešu konflikta atrisināšana, noraidot arbitru, apdraudētu strīda izšķiršanu pēc būtības.

Abi iepriekš minētie nolēmumi tika pieņemti ICSID procedūras ietvaros, proti, tie attiecās uz starptautisku investīciju šķīrējtiesu procesu. *Prima facie* varētu likties, ka starptautisko investīciju tribunālu lēmumi nav pārņemami starptautiskajā komercarbitrāžā investīciju tribunāla publisko tiesību rakstura dēļ. Taču, ņemot vērā apstākli, ka šeit nav runas par publisko tiesību jautājumiem, bet par procesuāla rakstura darbībām, kas ir līdzīgas gan starptautiskajā investīciju arbitrāžā, gan komercarbitrāžā, kā arī arvien lielāku dažādu institūciju šķīrējtiesu reglamentu noteikumu interpretācijas konverģenci, domājams, arī starptautisku komercarbitrāžu administrējošās institūcijas piemēros tādu pašu pieeju jautājuma izlemšanai par puses pārstāvja noraidīšanu šķīrējtiesas procesā. Turklāt tas jau tagad tiek apstiprināts praksē. Dubajas finanšu centra pastāvīgās šķīrējtiesas izskatīšanā atrodas līdzīga rakstura prasība par puses pārstāvja noraidījumu starptautiskās komercarbitrāžas procesa ietvaros. Proti, pašlaik šķīrējtiesu prakse ir pietiekams pamats, lai, balstoties uz to, panāktu labvēlīgu iznākumu, ja puses pārstāvis tiek noraidīts.

4. Pārstāvja noraidījums un vienlīdzīgas attieksmes princips

Ja puse lūdz šķīrējtiesai noraidīt otras puses pārstāvi, būtisks ir jautājums, vai, to darot, šķīrējtiesa nepārkāpj pušu vienlīdzības principu, respektīvi, vai ar savu lēmumu noraidīt puses pārstāvi šķīrējtiesa nerada labvēlīgākus apstākļus otrai pusei attiecībā uz iespējamo lietas iznākumu.

Pušu vienlīdzības principa ievērošana nacionālajā tiesvedībā, kā arī starptautiskās komercarbitrāžas procesā ieņem būtisku vietu, jo ir starptautiskās publiskās kārtības elements,³⁹ kura pārkāpums var izraisīt smagas sekas. Nespēja nodrošināt vienlīdzīgu attieksmi var būt par pamatu atteikumam izpildīt šķīrējtiesas

³⁶ The Rompetrol Group NV v Romania (ICSID Lieta Nr. ARB/06/3).

³⁷ Turpat.

³⁸ Hrvatska Elektroprivreda DD v The Republic of Slovenia (ICSID Lieta Nr. ARB/05/24).

³⁹ **Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M.** (izdv.). *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 59; sk. arī **Berger, J.** The German arbitration law of 1998 – first experiences. In: *Briner* (izdv.), FS-Bockstiegel, 2001, p. 31.

nolēmumu.⁴⁰ Savukārt, nodrošinot pušu vienlīdzīgas iespējas piedalīties procesā, iesniegt paskaidrojumus un pierādījumus, izvēlēties savus pārstāvjus, noved pie saprātīga lietas iznākuma. Ja vienlīdzības princips procesā laikā tiek ievērots, puses mēdz mazāk apstrīdēt pieņemtos lēmumus.

Lai noteiktu, ciktāl puses pārstāvja noraidījums var ietekmēt pušu vienlīdzības principu, jānoskaidro šī principa piemērošanas sfēra, saturs un pārkāpuma sekas starptautiskās komercarbitrāžas kontekstā.

4.1. Vienlīdzīgas attieksmes principa saturs un piemērošanas sfēra

Vienlīdzīgas attieksmes princips starptautiskajā komercarbitrāžas procesā ir paredzēts Parauglikuma⁴¹ 18. pantā, nosakot, ka pusēm jādod vienādas iespējas iesniegt savus paskaidrojumus.⁴² Principa būtība izpaužas apstākļi, ka process tiek virzīts objektīvi un neviena no pusēm nesaņem neattaisnotas preferences.⁴³ Pušu vienlīdzība ir viens no būtiskākajiem šķīrējtiesas procesa aspektiem,⁴⁴ no kura piemērošanas nevar atteikties, pat pusēm par to vienojoties.⁴⁵ Taču tas nenozīmē, ka procesā būtu jānodrošina identiskas tiesības, sagatavojot atbildi vai nopratinot lieciniekus.⁴⁶

Vienlīdzības principa darbība laikā nav ierobežota ar kādu noteiktu procesa stadiju, bet gan attiecas uz visām šķīrējtiesas procesa stadijām, proti, tas ir jāievēro visa procesa garumā.⁴⁷ Kas attiecas uz subjektiem, kuriem ir jāievēro vienlīdzīgas attieksmes princips, tad šī principa ievērošana ir ne tikai šķīrējtiesas, bet arī pušu pienākums.⁴⁸ Pusēm pašām jāievēro pušu vienlīdzības princips, vienojoties par šķīrējtiesas procesā piemērojamiem noteikumiem. Praksē tas nozīmē, ka puses nevar vienoties par tādiem piemērojamiem noteikumiem, pēc kuriem vienai pusei ir liegts izpildīt kādu darbību, piemēram, nopratināt lieciniekus, bet otrai pusei tādas tiesības ir noteiktas.

Principa saturā ietilpst vairākas iespējamās situācijas. Tipiskākā vienlīdzīgas attieksmes pārkāpuma situācija ir šķīrējtiesas procesa norises laika un vietas nepaziņošana vienai no pusēm, kā arī aizliegums vienai pusei iesniegt pierādījumus vai

⁴⁰ Broches, A. UNCITRAL – Commentary On The Model Law (1990). In: Paulsson, J. (ed) *International Handbook on Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 1984. Last updated: January 1990 Supplement No. 11), p. 90.

⁴¹ 1985 UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. U. N. Doc A/40/17, Annex I, adopted by the United Nations Commission on International Trade Law on June 21, 1985 (UNCITRAL Starptautiskās Komerģiālās šķīrējtiesas parauglikums), 1985.

⁴² Angļu versijā – „presenting [his] case” plašākā nozīmē, iekaitot iespēju iesniegt paskaidrojums un pierādījumus, piedalīties sēdēs, saņemt attiecīgus dokumentus no šķīrējtiesas un pretējās puses.

⁴³ Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M. (izdv.) *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 279.

⁴⁴ Turpat, p. 278.

⁴⁵ Holtzmann, H. M., Neuhaus, J. E. *A Guide to the UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration: Legislative History and Commentary*. Deventer: Kluwer in co-operation with the T. M. C. Asser Instituut, 1989, p. 583. – „[t]he freedom of the parties is subject only to the provisions of the Model law, that is, to its mandatory provisions. The most fundamental of such provisions, from which the parties may not derogate, is the one contained in paragraph (3) [Art. 18 in the final text].”

⁴⁶ Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M. (izdv.) *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 750.

⁴⁷ Broches, A. UNCITRAL – Commentary On The Model Law (1990). In: Paulsson, J. (izdv.) *International Handbook on Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 1984), p. 89.

⁴⁸ Turpat, p. 90.

sniegt paskaidrojumus.⁴⁹ Turklāt vienlīdzīgas attieksmes principa saturā ietilpst arī pušu neierobežota iespēja izvēlēties savu pārstāvi.⁵⁰ Ja pusei tiek liegts piedalīties šķīrējtiesas procesā ar izvēlētas personas pārstāvniecību, tas var izraisīt negatīvas sekas.⁵¹

4.2. Vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpuma sekas

Ņemot vērā, ka puses pārstāvja noraidījums ietilpst vienlīdzīgas attieksmes principa saturā, tā pārkāpums var būt par pamatu vēlākam šķīrējtiesas nolēmuma izpildes atteikumam saskaņā ar Ņujorkas konvenciju,⁵² jo īpaši konvencijas V panta otrās daļas „b” punktu, kas nosaka, ka ārvalstu šķīrējtiesas nolēmumu var atteikt atzīt un izpildīt, ja šī nolēmuma atzīšana un izpildīšana ir pretrunā šīs valsts publiskajai kārtībai. Nav šaubu, ka pārstāvja noraidījums šķīrējtiesas procesā ir pretrunā ar vienlīdzīgas attieksmes principu, kas savukārt ir starptautiskās publiskās kārtības elements.⁵³ Piemēram, saskaņā ar Vācijas civilprocesa likuma šķīrējtiesu darbības sadaļas noteikumiem puses pārstāvja noraidījums nav iespējams, un tas noved pie rezultāta, ka šādā procesā pieņemts šķīrējtiesas nolēmums Vācijā nav izpildāms.⁵⁴ Taču arī šādā situācijā jāņem vērā, ka vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums šķīrējtiesas procesā nav pamats nepildīt ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu. Šajā gadījumā pusei, kas atsauca uz principa pārkāpumu, ir jāpierāda ne tikai tas, ka attieksme pret to ir bijusi citāda nekā pret otru pusi, bet arī tas, ka nevienlīdzīga attieksme ir būtiski negatīvi ietekmējusi lietas iznākumu.⁵⁵ Kopumā jānorāda, ka šīs prasības apmierināšana būtiski ierobežo ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu neizpildi, balstoties uz puses pārstāvja noraidīšanu šķīrējtiesas procesā.

Kopsavilkums

Prasībām pēc neatkarības un objektivitātes ir būtiska nozīme gan šķīrējtiesas procesā, gan turpmākajā noraidīšanas procesā, it īpaši tādēļ, ka to neievērošana var būt par pamatu šķīrējtiesas nolēmuma izpildes atteikšanai.

Nedz patstāvīgu šķīrējtiesu institūciju reglamenti, nedz nacionālās tiesību normas tieši nepieļauj puses pārstāvja noraidīšanu starptautiskā šķīrējtiesas procesa ietvaros. Taču šie reglamenti satur blanketas normas, kas ļauj tribunālam izlemt tos jautājumus, kas nav atrisināti ar pušu vienošanos vai ietverti pašā reglamentā. Ņemot vērā, ka puses pārstāvja noraidījuma iespējamība nav atrunāta

⁴⁹ Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu V pants („LV”, 50 (2815), 01.04.2003.), V panta pirmās daļas „b” punkts – pusei, pret kuru nolēmums pieņemts, nav pienācīgi paziņots par šķīrējtiesneša iecelšanu vai šķīrējtiesas izskatīšanu vai arī tā citu iemeslu dēļ nav varējusi iesniegt savus paskaidrojumus.

⁵⁰ **Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M.** (izdv.). *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 37.

⁵¹ Turpat, p. 286.

⁵² Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu V pants („LV”, 50 (2815), 01.04.2003.).

⁵³ **Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M.** (izdv.). *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007, p. 60.

⁵⁴ Turpat, p. 37.

⁵⁵ Turpat, p. 280.

reglamentos, tribunālam ir tiesības izlemt šo jautājumu, pamatojoties uz reglamentā ietvertu blanketu kompetences normu.

Izlemjot jautājumu par puses pārstāvja noraidīšanu, tribunālam ir jāievēro vispārējais taisnīguma princips, kas sevī ietver pienākumu ievērot vienlīdzīgu attieksmi.

Pārstāvja noraidīšana šķirējtiesas procesā ir vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums, jo pusei tiek liegts izvēlēties, viņasprāt, piemērotāko pārstāvi savā lietā. Pušu vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums savukārt ir pretrunā starptautiskajai publiskai kārtībai Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas izpratnē, kā rezultātā šķirējtiesas pieņemtam nolēmumam var atteikt atzīšanu un izpildi citā valstī. Taču jāņem vērā, ka formālais vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums netiks uzskatīts par pretēju starptautiskajai publiskajai kārtībai. Nolēmuma izpilde uz šī pamata tiks atteikta tikai tad, ja puse spēj pierādīt, ka šāds vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums ir būtiski ietekmējis lietas iznākumu.

Puses pārstāvja noraidījums ir izņēmuma gadījuma līdzeklis, kas jāpiemēro tikai tad, ja arbitra noraidījums būtiski negatīvi ietekmē šķirējtiesas procesa integritāti, piemēram, arbitra noraidījums nav vēlams, ja process ir galīgajā stadijā.

Izmantoto avotu saraksts

1. **Berger, K. P.** *The Creeping Codification of the Lex Mercatoria*. Kluwer, 1999.
2. **Luttrell, S.** *Bias Challenges in International Commercial Arbitration: The Need for a „Real Danger”, Test*. Kluwer Law International, 2009.
3. Emmott v Michael Wilson & Partners Ltd, Court of Appeal – Civil Division, March 12, 2008, EWCA Civ 184, [2008] – „the overwhelming majority of arbitrations in England are conducted in private and with complete confidentiality.”
4. Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķirējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu V pants („LV”, 50 (2815), 01.04.2003.)
5. Practical Law Company Statistics for 2009 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://arbitration.practicallaw.com/9-501-4342>.
6. ICC nolēmums aktuālajās lietās, ICC International Court of Arbitration Bulletin.
7. 2010. gada 7. jūlija Kammergericht Berlin spriedums 20 SchH 2/10, Leitsatz 1.
8. **Lew, J. D. M., Mistelis, L. A. & Kroll, S. M.** *Comparative International Commercial Arbitration*. Kluwer, 2003.
9. **Blackaby, N., Partasides, C.** *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford University Press, 2009.
10. **Born, G. B.** *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2009.
11. IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2004) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.ibanet.org/ENews_Archive/IBA_July_2008_ENews_ArbitrationMultipleLang.aspx.
12. **Obe, R. M.** Arbitrators' Conflicts of Interest Revisited: a Contribution to the Revision of the Excellent IBA Guidelines of Conflicts of Interest in International Arbitration [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.pace.edu/lawschool/files/iicl/odr/Mullerat_notes.pdf.
13. **Gaillard, E., Savage, J.** *Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 1999.
14. **Raesche-Kessler, H.** Die Unparteilichkeit und Unabhängigkeit des Schiedsrichters – ein transnationales Rechtsproblem? In: *ASA Bulletin*, 2008, Heft 1, S. 6.
15. Blackaby, N., Partasides, C. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford University Press, 2009.

16. International Chamber of Commerce Rules of Arbitration (in force as from 1 January 1998) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_english.pdf.
17. **Singhal, S.** Independence and Impartiality of Arbitrators. *International Arbitration Law Review*, 11(3), 2008, p. 126 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: <http://law.queensu.ca/international/globalLawProgramsAtTheBISC/courseInfo/courseOutlines/commercialArbitration2010/Singhal2008.pdf>.
18. International Chamber of Commerce Rules of Arbitration (in force as from 1 January 2012) [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. martā]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20ENGLISH.pdf.
19. **Dry, J. F.**, Desordre Public International under the New York Convention: Wither Truly International Public Policy. *Chinese Journal of International Law*, 8 (1), 2009.
20. ICC reglamenta 14. pants [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/2012_Arbitration%20and%20ADR%20Rules%20FRENCH.pdf; CAM reglamenta 19. pants [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.camera-arbitrale.it/Documenti/cam_regolamento-arbitrale_2010.pdf, LCIA reglamenta 10. panta trešā daļa [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/LCIA_Arbitration_Rules.aspx#article10.
21. Vācija, Austrija, Spānija un citu valstu likumi par šķīrējtiesām [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/1985Model_arbitration_status.html.
22. **Redfern, A., Hunter, M., Blackaby, N. & Partasides, P.** *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. Thompson, 2004.
23. **Kurkela, Matti, S.** *Due Process in International Commercial Arbitration*. Oceana, 2005.
24. Hrvatska Elektroprivreda DD v The Republic of Slovenia (ICSID Lieta Nr. ARB/05/24).
25. **Bockstiegel, K. H., Kroll, S. M.** (izdv). *Arbitration in Germany: The Model Law in Practice*. Kluwer Law International, 2007.
26. The Rompetrol Group NV v Romania (ICSID Lieta Nr. ARB/06/3).
27. **Holtzmann, H. M., Neuhaus, J. E.** *A Guide to the UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration: Legislative History and Commentary*. Deventer: Kluwer in co-operation with the T. M. C. Asser Instituut, 1989.

KOPDZĪVES PARTNERU TIESĪBAS UZ ĪPAŠUMA TAISNĪGU SADALĪJUMU EIROPAS SAVIENĪBĀ: AKTUĀLĀS TENDENCES

Mg. iur. Olga Beinaroviča

LU Juridiskās fakultātes doktorante
olga.beinarovica@gmail.com

Atslēgvārdi: kopdzīves regulējums, īpašuma sadalījums, kopdzīves mantiskās sekas, Eiropas Savienības regulējums reģistrētās kopdzīves jomā

Kaut arī izplatītākais savienības veids starp sievieti un vīrieti joprojām ir laulība, tomēr pastāv arī jauni savienību veidi, piemēram, neregistrēta vai reģistrēta kopdzīve (tiesiskais regulējums pastāv Beļģijā, Francijā, Luksemburgā un Nīderlandē)¹.

Kopdzīve ir samērā jauns tiesību fenomens salīdzinājumā ar laulības institūtu, tomēr pēdējā laikā šī parādība kļūst arvien izplatītāka.² Pirmo reizi tā tika juridiski nostiprināta Slovēnijas 1976. gada likumā, nosakot, ka ilgtermiņa vīrieša un sievietes kopdzīvei bez laulības reģistrācijas ir tādas pašas sekas kā laulībai.³ Tomēr joprojām daži tiesību zinātnieki atzīst, ka pretējo dzimumu personu kopdzīves tiesiskais regulējums piedzīvo jaunu uzplaukumu Austrumeiropas jurisdikcijās.⁴

Eiropā kopdzīves laikā dzimušo bērnu skaits svārstās no 5 % līdz pat 60 % no visiem dzimušajiem.⁵ Piemēram, Lielbritānijā kopdzīves laikā dzimst ap 40 % bērnu.⁶ Tiek prognozēts, ka līdz 2031. gadam kopdzīvē esošo pāru skaits attiecībā pret laulībām pieaugs no 1:6 līdz 1:4.⁷ Ja 1970. gadā Francijā ārpus laulības bija dzimuši 7 % bērnu, tad 2005. gadā šis skaitlis sasniedza 48,4 %. Savukārt Zviedrijā 20. gadsimta beigās tādu pāru bija ap 30 %.⁸

Pieaugot personu mobilitātei Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) telpā, kurā nepastāv iekšējās robežas, ievērojami pieaug tādu pāru skaits, ko veido

¹ Opinion of the European Economic and social committee on the Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:376:0087:0091:EN:PDF>

² Le Goff, J. M. Cohabiting unions in France and West Germany: transitions to first birth and first marriage [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 7. janvārī]. Pieejams: www.demographic-research.org/Volumes/Vol7/18/7-18.pdf

³ Devers, A. Private international law aspects of non-marital unions. Some French reflections on the applicable law. *Yearbook of private international law*, Vol. 5, 2003, p. 192.

⁴ Bradley, D. Regulation of unmarried cohabitation in West-European jurisdictions – determinants of legal policy. *International journal of law, Policy and the family*, Vol. 15, 2001, p. 22.

⁵ Jarkina, V. Unbedahte, A. Daži aspekti par partnerattiecībām Latvijā un ārvalstīs. *Jurista Vārds*, Nr. 47(590), 2009, 40. lpp.

⁶ Welstead, M., Edwards, S. *Family law*. Oxford University press, 2006, p. 23.

⁷ Cruz, P. *Family law, sex and society*. London and New York: Routledge, 2010, p. 240.

⁸ Glendon, M. A. *The transformation of family law: state, law and family in the United States and Western Europe*. USA: The University of Chicago Press, 1996, p. 273.

dažādu valstu pilsoņi.⁹ Tāpat palielinās gadījumu skaits, kad šie pāri uzturas ES dalībvalstī, kura nav viņu pilsonības valsts, turklāt papildus tam bieži vien tiek iegādāts īpašums dažādās dalībvalstīs. Pētījumi rāda, ka pastāv praktiskas un juridiskas problēmas, ar ko šie pāri saskaras savas mantas pārvaldē, īpaši tad, ja tas saistīts ar pāra šķiršanos.¹⁰ Bieži vien šīs problēmas izriet no lielām atšķirībām piemērojamās materiālo un starptautisko privāto tiesību normās, kas reglamentē šādu savienību mantiskās sekas.

Ņemot vērā šī tiesību institūta raksturu, tas būtu atzīstams ne tikai sabiedriskās domas, bet arī valstu līmenī, kas nodrošinātu visu iesaistīto pušu tiesību aizsardzību. ES līmenī ir nepieciešams paredzēt regulējumu lietās par attiecību mantiskajām sekām, vienkāršot nolēmumu un aktu apmaiņu starp dalībvalstīm, noteikt kompetentās tiesas.

Pieteiktās tēmas nosaukumā tiek lietots vārdu savienojums „taisnīgs sadalījums”. Zināmā mērā tam ir retoriska nozīme, jo vai tāds vispār var pastāvēt, ja daudzās valstīs kopdzīve juridiski netiek atzīta.¹¹ Vienlaikus pētnieki ir vienprātīgi, ka nedrīkst pieļaut netaisnīgu iedzīvošanos, sadalot īpašumu, kas iegādāts kopdzīves laikā un nepakļaujas tādiem pašiem sadales nosacījumiem, kā šķirot laulību.¹²

Raksta mērķis ir, salīdzinot, kā dažādās ES dalībvalstīs tiek regulētas kopdzīves partneru tiesības uz īpašuma taisnīgu sadalījumu, secināt, kādi ir regulējuma attīstības virzieni, par pamatu ņemot netaisnīgas iedzīvošanās novēršanas principu un kopdzīves fakta ietekmi, sadalot īpašumu pēc kopdzīves šķiršanas tiesas ceļā. Papildus nepieciešams sniegt īsu likumdošanas iniciatīvas analīzi ES līmenī par kolīziju normām lietās, kas saistītas ar laulāto mantiskajām attiecībām, lai izvērtētu tajā ietvertu pārrobežu regulējuma modeli.

1. Tiesību uz īpašumu nodrošinājuma atbilstība vispārējām pamattiesībām

Starptautisko tiesību standarti paredz katras personas tiesības uz īpašumu kā vienpersoniski, tā arī kopīgi ar citiem. Tomēr Eiropas Komisija uzsvērusi, ka, likvidējot šķēršļus ES pilsoņu tiesību īstenošanai, nedrošība par starptautisko pāru īpašumtiesībām ir viens no galvenajiem šķēršļiem, kas vēl joprojām traucē pilsoņiem ikdienā izmantot savas tiesības.¹³

Nenoliedzami, ka viens no būtiskākajiem jautājumiem, kas risināms kopdzīves iespējamā regulējuma sakarā, ir mantiskā režīma noteikšana starp partneriem, lai veicinātu tiesisko noteiktību darījumu slēgšanā ar trešajām personām, kā arī civiltiesisko atbildību, ja īpašums tiek bojāts, bet sevišķi, attiecībām izbeidzoties.

⁹ Devers, A. Private international law aspects of non-marital unions. Some French reflections on the applicable law. *Yearbook of private international law*, Vol. 5, 2003, p. 196.

¹⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of regions “Bringing legal clarity to property rights for international couples” COM (2011) 125 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0125:FIN:EN:PDF>.

¹¹ Douglas, G., Pearce, J., Woodward, H. Cohabitants, property and the law: a study of injustice. *The modern law review*, Vol. 72, Issue 1, 2009, p. 27.

¹² Turpat, p. 28.

¹³ EU citizenship report 2010 „Dismantling the obstacles to EU citizens’ rights” COM (2010) 603 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2010_603_en.pdf.

Tiesiskais regulējums šajā jomā jāizstrādā, pamatojoties uz tiesiskās paredzamības un vienkāršošanas principiem, kā arī tā, lai nodrošinātu tiesu iestāžu ātru pieejamību, taisnīgu risinājumu un īsus izskatīšanas termiņus, pieļaujot izņēmumus vienīgi sabiedriskās kārtības labad.¹⁴

Vispārējo pamattiesību nodrošināšanas sakarā jāmin Eiropas Komisijas priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamo likumu un lēmumu atzīšanu un spēkā stāšanos, kas saistīts ar reģistrēto partnerattiecību mantiskajām attiecībām.¹⁵ Tas neietekmēs personu tiesības uz privāto dzīvi, tomēr pastiprināti gādās, lai tiktu ievērotas tiesības uz īpašumu. Ja regulu apstiprinās, tiks nodrošināta kopdzīves partneru īpašumam piemērojamās jurisdikcijas paredzamība, kas iedrošinās personas aktīvāk izmantot savas tiesības uz īpašumu arī tajās ES dalībvalstīs, kuru pilsoņi viņi nav. Regula papildus atvieglotu ES pilsoņu pieeju tiesām, veicinot Līguma par ES darbību Fundamentālo tiesību sadaļas 47. panta ievērošanu un nodrošinot tiesības uz efektīvu tiesas aizsardzību un godīgu tiesvedību. Nosakot objektīvus kritērijus piekritīgas jurisdikcijas tiesu izvēlei, būtu iespējams izvairīties no paralēlas tiesvedības un pārsūdzības, ko varētu ierosināt uzņēmīgākā puse.

2. Īpašuma sadalījuma regulējums pēc kopdzīves šķiršanas atsevišķās ES dalībvalstīs

Gan akadēmiķi, gan praktiķi ir vienisprātis, ka par kopdzīves partneru atsevišķo mantu atzīstama manta, kura piederējusi partneriem pirms attiecību dibināšanas,¹⁶ un tā nevar tikt pakļauta sadalei pēc to izbeigšanas.¹⁷

Tomēr ES valstīs veidojas visai atšķirīga pieeja partneru īpašuma sadalē, ja tas iegādāts kopdzīves laikā un nav reģistrēts uz abu personu vārdiem. Ir vērojamas trīs pieejas šo attiecību reglamentācijā.

2.1. Kopdzīves fakts nerada sekas attiecībā uz īpašuma sadali

Tādās valstīs kā Austrija un Grieķija katra persona bauda pilnas īpašuma tiesības pār savu mantu arī kopdzīves laikā, mantiskās attiecības tiek regulētas ar vispārējām līgumtiesību normām. Itālijā šāda pieeja tiek īstenota daļēji, jo pēdējos gados populāri kļūst kopdzīves līgumi, kurus ir atzinusi arī Itālijas Konstitucionālā tiesa. Anglijā procesuālās tiesības neparedz šķiršanas procedūru kopdzīves partneriem, neuzliekot pienākumu dalīt kopdzīves laikā iegādāto īpašumu atbilstoši

¹⁴ Opinion of the European Economic and social committee on the Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:376:0087:0091:EN:PDF>.

¹⁵ Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships COM (2011) 127 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0127:FIN:LV:HTML>.

¹⁶ Glennon, L. Obligations between adult partners: moving from form to function? *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 22, Issue 1, 2008, p. 24.

¹⁷ Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā: pētījums [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 10. janvārī]. Pieejams: <http://www.evershedsbitans.com/lat/publikacijas/2009/dazi-aspekti-par-partnerattiecibam-latvija-un-arvalstis>.

ģimenes tiesībās noteiktajiem principiem. Bet attiecībā uz īpašuma sadalījumu tiek attiecinātas īpašuma tiesības. Šajā sakarā ir jāmin lieta „Burns v Burns” (1984), kura tiek uzskatīta par klasisku piemēru, kad sieviete ar savu partneri nodzīvoja kopā 19 gadus, kopā izaudzinot trīs bērnus, taču šīs attiecības nekad netika oficiāli reģistrētas. Pēc šķiršanās sieviete nesaņēma tiesības uz ģimenes mājas sadalīšanu, jo viņas vārds nebija minēts dokumentos, kuri apliecināja īpašuma tiesības. Ja sieviete būtu precējusies ar vīrieti, tad saskaņā ar ģimenes tiesību principiem viņai pienāktos puse no ģimenes mājas. Taču Apelācijas tiesa nolēma, ka sievietei nav tiesību saņemt daļu no īpašuma, jo tas tika iegādāts uz viņas partnera vārda.¹⁸ Lietā „Stack v Dowden” (2007) Apelācijas tiesa atzina, ka sadalāmā īpašuma vērtībai ir jāatspoguļo katra partnera ieguldījums tajā, nosakot atsavināmā īpašuma daļas apmēru vīrietim, kurš kopdzīves laikā pelnījis mazāk par sievieti, ar kuru bija veidojis kopdzīvi, taču tā izirusi.¹⁹ Atsevišķi zinātnieki²⁰ atzīst, ka tiesa šādi ir deklarējusi principu „taisnīgums ir vienlīdzība”, kas nozīmē prezumpciju, ka partneriem kopdzīves laikā iegādātais īpašums pieder vienādās daļās.

2.2. Kopdzīves faktam izņēmuma gadījumos ir nozīme īpašuma sadalē

Šāda pieeja ir Beļģijā, un, ja kāda no pusēm nespēj pierādīt īpašuma tiesības pār mantu, īpašums tiek uzskatīts par kopīgu, kā arī piederīgs katrai pusei vienādās daļās. Ja iepriekš partneri nav vienojušies par citiem nosacījumiem, katrs var pieprasīt kopīgā īpašuma sadali. Norvēģijā, kaut arī īpašuma tiesībām tiek piemēroti vispārīgi nosacījumi, jo kopdzīves partneriem likuma priekšā savstarpēji nav nekādu saistību, tomēr manta var tikt atzīta par kopīgu, ja iegādāta par abu partneru līdzekļiem. Tiesa ir atzinusi, ka mājsaimniecības uzturēšana un bērnu audzināšana var būt pamats atzīt īpašumu par kopīgu, kā tas darbojas attiecībā uz laulātajiem. Francijā kopdzīvei nav tādu juridisku seku kā laulībai, un kopdzīves partneri nebauda uz laulātajiem attiecināmo Civilt kodeksa regulējumu. Tomēr, ja īpašuma tiesības nav iespējams noteikt, īpašums tiek uzskatīts par kopīgi iegādātu un pieder partneriem vienādās daļās, t. i., darbojas kopīgā īpašuma prezumpcija. Ja partneri ir strādājuši kopīgā uzņēmumā, ienākumi no tā darbības var tikt dalīti. Papildus var piemērot noteikumus, lai novērstu netaisnīgu vai pārmērīgu viena partnera iedzīvošanos, kā arī pieprasīt zaudējumu atlīdzināšanu, ja vienam partnerim savienības šķiršana ir kaitējusi. Tāpat partneri var vienoties par kopdzīves nosacījumiem, noslēdzot kopdzīves līgumu. Pamatojoties uz to, personas ir kopīgi atbildīgas par finanšu saistībām, kuras uzņemtas kopdzīves veicināšanai, t. sk. līgumā tiek iekļauta atsevišķa sadaļa par mantas sadali. Citos gadījumos, ievērojot praktiskas grūtības noteikt katra kopdzīves partnera ieguldījumu kopīgās mantas iegādē, tiesa cenšas ievērot taisnīga sadalījuma principu.²¹

¹⁸ Cruz, P. *Family law, sex and society*. London and New York: Routledge, 2010, p. 243.

¹⁹ Anglijas Lordu palātas 2007. gada spriedums Nr. UKHL 17 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 28. februārī]. Pieejams: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200607/ldjudgmt/jd070425/stack-1.htm>.

²⁰ Turpat, p. 246.

²¹ Glendon, M. A. *The transformation of family law: state, law and family in the United States and Western Europe*. USA: The University of Chicago Press, 1996, p. 256.

2.3. Personu īpašuma sadalīšana pēc kopdzīves izbeigšanas, ievērojot netaisnīgas iedzīvošanās novēršanas principu

Dānijā kopdzīves partneriem nav tādu tiesību kā laulātajiem, tomēr, lai novērstu to, ka viens kopdzīves partneris paliek neizdevīgākā finansiālā situācijā un lielākā īpašuma daļa pieder otram partnerim, ir iespējams iesniegt prasību tiesā. Kompensācija ir diskrēta, un nekustamais īpašums netiek obligāti sadalīts vienādās daļās. Vadošais spriedums ir Augstākās tiesas spriedums lietā UfR 1980.480 H, kurā noteikts, ka sieviete, kurai nav piederējis īpašums, saņem kompensāciju, jo ir veikusi netiešas finansiālas iemaksas par sadzīves lietu iegādi un uzturēšanu. Cits nozīmīgs spriedums pieņemts lietā UfR 1984.166 HD, piešķirot ievērojamu kompensāciju sievietei, kura nav strādājusi algotu darbu, bet, dzīvojot kopā ar vīrieti uzņēmēju, uzturējusi mājsaimniecību un audzinājusi trīs kopīgus bērnus. Zviedrijā kopdzīves partneru īpašums tiek sadalīts, ja to pieprasa vismaz viena puse.²² Kopīgas mājvietas likums nosaka, ka pēc kopdzīves izbeigšanas īpašums, kurš iegādāts kopīgai lietošanai, ir jāsadala taisnīgi neatkarīgi no tā, kurš no partneriem ir mantas īpašnieks, pie tam visu īpašumu var saņemt tas partneris, kuram tas ir vairāk nepieciešams.²³ Kopīgs nekustamais īpašums tiek definēts kā īpašums, kas var piederēt vienam partnerim, bet ko izmanto abi. Kaut arī netiek uzskaitīti apstākļi, kad īpašums tiek atsavināts par labu tikai vienai personai, kas liedz noteikt, vai tas tieši attiecas uz netaisnīgas iedzīvošanās prevencijas prezumpciju, tomēr, ja partneris nesaņem nekādu citu īpašumu, tad atsavinātājam ir pienākums izmaksāt otram partnerim relevantu naudas summu.

3. Eiropas Komisijas likumdošanas iniciatīva

Jāatzīst, ka materiāli tiesiskās normas ģimenes tiesībās dažādās valstīs ir ļoti atšķirīgas, tāpēc to harmonizēšana ir ārkārtīgi sarežģīta.²⁴ Lielu lomu šeit spēlē vēsturiskie un reliģiskie aspekti, tradīcijas, morāles un sadzīves normas.²⁵ Līgums par ES darbību neparedz dalībvalstu tiesību sistēmu tuvināšanu materiālo tiesību jomā attiecībā uz partneru mantiskajām attiecībām, tomēr tas piešķir ES Padomei kompetenci iestrādāt starptautisko privāttiesību normas Eiropas tiesību aktos.

Ņemot vērā Eiropas Komisijas darba programmas aktualitātes,²⁶ tā 2011. gada 16. martā ir publicējusi priekšlikumu Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamo likumu un lēmumu atzīšanu un spēkā stāšanos, kas saistīts ar reģistrēto partnerattiecību mantiskajām attiecībām. Eiropas Komisija paredz nodrošināt lielāku tiesisko noteiktību starptautiskiem pāriem, kam ir reģistrētas partnerattiecības, un šādu pāru īpašumam piemērot tās valsts tiesības, kurā attiecības ir reģistrētas.

²² Family law in Sweden, information of the rules. Ministry of Justice of Sweden, p. 21–22. [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 3. martā]. Pieejams: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/13/83/44/12624b3b.pdf>.

²³ Cruz, P. *Family law, sex and society*. London and New York: Routledge, 2010, p. 278.

²⁴ Douglas, G., Pearce, J., Woodward, H. Cohabitants, property and the law: a study of injustice. *The modern law review*, Vol. 72, Issue 1, 2009, p. 42; Канашевский, В. А. *Международное частное право*. Москва: Международные отношения, 2009, с. 568.

²⁵ Туманова, Л. В., Владимирова, И. А. *Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека*. Москва: Городец, 2007, с. 145.

²⁶ Commission Work programme. Time to act. COM (2010) 135 [tiešsaiste] [aplūkots 2012. gada 29. februārī]. Pieejams: http://ec.europa.eu/atwork/programmes/docs/cwp2010_en.pdf.

Izvēlētajam tiesību instrumentam jāregulē piemērojamais likums un citi tradicionālie starptautisko privāttiesību jautājumi.

Regulas mērķis ir nodrošināt, lai dažādas saistītas procedūras tiktu izskatītas vienas un tās pašas dalībvalsts tiesās un to tiesu jurisdikcijas noteikumi, kuras izskata lietas par partneru mantiskajām attiecībām, ir saskaņoti ar jau pastāvošajiem vai ierosinātajiem noteikumiem citos kopienas tiesību aktos.

Ņemot vērā, ka dalībvalstu starpā pastāv atšķirības šī institūta atzišanā, netaisnīguma novēršanai kā vadošais būtu jāizvēlas reģistrācijas valsts princips (*lex loci celebrationis*), šķirot partneru mantiskos strīdus.

Šis princips atbilst dalībvalstu tiesību aktiem par reģistrētām partnerattiecībām, kuri parasti paredz piemērot partnerattiecību reģistrēšanas valsts tiesību aktus un neparedz iespēju partneriem izvēlēties kādus citus tiesību aktus, pat ja partneri var noslēgt savstarpēju vienošanos.

Tas papildus nodrošina to tiesību aktu vienotību, ko piemēro visai pāra mantai, uz kuru attiecas reģistrētu partnerattiecību mantiskās sekas, neatkarīgi no mantas veida vai atrašanās vietas.

Tādējādi jautājumi, kas jau ir ietverti ES regulās, piemēram, uzturēšanas saistības (jo īpaši starp partneriem), un jautājumi par dāvinājumu spēkā esību un sekām, tiks izslēgti no šīs regulas piemērošanas jomas. No tās tiks izslēgti arī mantojuma tiesību jautājumi.

Regula neietekmē lietu tiesību būtību, lietu un tiesību iedalījumu un šādu tiesību īpašnieka prerogativu noteikšanu. Lietu tiesību publicēšana, jo īpaši zemes reģistra darbība un ietekme, ko rada ierakstīšana vai neierakstīšana šajā reģistrā, arī ir izslēgta no šīs regulas piemērošanas jomas.

Vienlaikus tiesām paredzēta iespēja atteikties no jurisdikcijas, ja nacionālie tiesību akti neparedz reģistrētu partnerattiecību institūtu. ES ietvaros šāds institūts nepastāv 13 dalībvalstīs.²⁷

Tomēr nepieciešams akcentēt pamattiesību ievērošanu saistībā ar šo tiesību akta priekšlikumu. Tas neietekmē personu tiesības uz privāto dzīvi, bet pastiprina tiesības uz īpašumu. Ja tas stāsies spēkā, tiks paaugstināta personu pieeja tiesvedībai, veicinot Līguma par ES darbību pamattiesību sadaļas 47. panta ievērošanu, kas nodrošina tiesības uz taisnīgu tiesu. Nosakot tiesām objektīvus kritērijus jurisdikcijai, varētu izvairīties no paralēlas tiesāšanās, kuru var iniciēt uzņēmīgākā puse. Šajā sakarā rodas daži problēmjautājumi. Piemēram, kāda procedūra piemērojama partneru īpašuma sadalei dalībvalstīs, kurās šāds institūts netiek atzīts? Šajā sakarā būtu ieteicams ievērot Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, kura ir atzinusi, ka sievietes un vīrieša kopdzīve bez laulības reģistrācijas veido ģimenes dzīvi.²⁸

Patlaban nav iespējams noteikt, cik ilgi notiks diskusijas un kad regula varētu stāties spēkā, bet, ņemot vērā tās nosacījumu tiešu piemērojamību Latvijas tiesībās, aktuāls varētu kļūt jautājums par personu attiecību reģistrāciju ārpus laulībām.

²⁷ Reģistrētās partnerattiecības tiek atzītas 14 valstīs: Austrijā, Beļģijā, Čehijā, Dānijā, Vācijā, Somijā, Francijā, Ungārijā, Īrijā, Luksemburgā, Nīderlandē, Slovēnijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē [aut. piez.].

²⁸ Devers, A. Private international law aspects of non-marital unions. Some French reflections on the applicable law. *Yearbook of private international law*, Vol. 5, 2003, p. 199.

Kopsavilkums

Kaut arī, pieaugot personu mobilitātei, ir pieaudzis tādu pāru skaits, kuri izvēlas veidot kopdzīvi bez laulības reģistrācijas, tomēr patlaban spēkā esošais regulējums neveicina tiesiskās paredzamības un noteiktības principu ievērošanu, jo īpaši tad, ja tiek šķirta kopdzīve un sadalīts tās laikā iegādātais īpašums.

ES dalībvalstīs kopdzīves institūts lielākoties netiek iekļauts tiesību sistēmās un netiek normatīvi regulēts, kaut arī tas tiek ņemts vērā judikatūrā, izskatot bijušo kopdzīves partneru strīdus par īpašuma sadali. Šajā sakarā pozitīvi vērtējama iniciatīva vienādot ES pieeju kopdzīves institūta atzīšanai. Kamēr nav vienotas pieejas, nacionālām un pārnacionālām tiesām būtu ieteicams vadīties atbilstoši ne-taisnīgas iedzīvošanās novēršanas principam, papildus izvērtējot katra kopdzīves partnera ieguldījumu kopīgajā īpašumā.

Eiropas Komisijas priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamo likumu un lēmumu atzīšanu un spēkā stāšanos, kas saistīts ar reģistrēto partnerattiecību mantiskajām attiecībām, ir vērtējams kā pozitīvs ieguldījums tiesiskās noteiktības jomā starptautiskajiem pāriem, kuri veido reģistrētu kopdzīvi bez laulības reģistrācijas, taču vienlaikus no tā darbības jomas ir izslēgtas *de facto* apvienības. Ņemot vērā, ka tas neveicina tiesiskās noteiktības principa ievērošanu attiecībā uz partneriem, kuri nav reģistrējuši savienību, būtu ieteicams meklēt tālāku risinājumu tiesību akta priekšlikuma tvēruma paplašināšanai, kā tas bija plānots pirms tā publicēšanas.

Izmantoto avotu saraksts

1. **Jarkina, V. Unbedahte, A.** Daži aspekti par partnerattiecībām Latvijā un ārvalstīs. *Jurista Vārds*, Nr. 47(590), 2009.
2. Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā: pētījums [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.evershedsbitans.com/lat/publikacijas/2009/dazi-aspekti-par-partnerattiecibam-latvija-un-arvalstis>.
3. **Bradley, D.** Regulation of unmarried cohabitation in West-European jurisdictions – determinants of legal policy. *International journal of law, Policy and the family*, Vol. 15, 2001.
4. **Cruz, P.** *Family law, sex and society*. London and New York: Routledge, 2010.
5. **Devers, A.** Private international law aspects of non-marital unions. Some French reflections on the applicable law. *Yearbook of private international law*, Vol. 5, 2003.
6. **Douglas, G., Pearce, J., Woodward, H.** Cohabitants, property and the law: a study of injustice. *The modern law review*, Vol. 72, Issue 1, 2009.
7. **Glendon, M. A.** *The transformation of family law: state, law and family in the United States and Western Europe*. USA: The University of Chicago Press, 1996.
8. **Glennon, L.** Obligations between adult partners: moving from form to function? *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 22, Issue 1, 2008.
9. **Le Goff, J. M.** Cohabiting unions in France and West Germany: transitions to first birth and first marriage [tiešsaiste]. Pieejams: www.demographic-research.org/Volumes/Vol7/18/7-18.pdf.
10. Family law in Sweden, information of the rules. Ministry of Justice of Sweden [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/13/83/44/12624b3b.pdf>.
11. **Welstead, M., Edwards, S.** *Family law*. Oxford University press, 2006.
12. **Канашевский, В. А.** *Международное частное право*. Москва: Международные отношения, 2009.

13. **Туманова, Л. В., Владимирова, И. А.** *Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека.* Москва: Городец, 2007.

Normatīvie akti

1. Commission Work programme. Time to act. COM (2010) 135 [tiešsaiste]. Pieejams: http://ec.europa.eu/atwork/programmes/docs/cwp2010_en.pdf.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of regions “Bringing legal clarity to property rights for international couples” COM (2011) 125 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0125:FIN:EN:PDF>.
3. EU citizenship report 2010 „Dismantling the obstacles to EU citizens’ rights” COM (2010) 603 [tiešsaiste]. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2010_603_en.pdf.
4. Opinion of the European Economic and social committee on the Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships [tiešsaiste]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:376:0087:0091:EN:PDF>.
5. Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions regarding the property consequences of registered partnerships COM (2011) 127 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0127:FIN:LV:HTML>.

Juridiskā prakse

1. Anglijas Lordu palātas 2007. gada spriedums Nr. UKHL 17 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200607/ldjudgmt/jd070425/stack-1.htm>.

Inovāciju juridiskais nodrošinājums : Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums

---

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA "Latgales druka"